MAAILMA MAAD JA RAHVAD

II

B-524

MAAILMA MAAD JA RAHVAD

TÄNAPÄEVA MAAILM SÕNAS JA PILDIS

Toimetajad:

AUGUST TAMMEKANN
Tartu ülikooli geograafiaprofessor

EDGAR KANT
Majandusgeograafia õp. Tartu ülikoolis

■

II

„MAAILMA MAADE JA RAHVASTE" talitus,
Tartus, K./Ü. „Loodus", 1932.

„MAAILMA MAAD JA RAHVAD“ II KÖIDE.

SISUKAVA.

ANGLO-AMEERIKA.

5. Suured kesksed tasandikud 789
U. S. A. kuldne süda 789
Maisivööde (The Corn Belt) 792
Traktor ühendriikide põllumajanduses 798
Minneapolis — veskite linn 803
6. Must ehk Puuvillavööde 807
New Orleans ja Mississippi laevandus 812
Ühendriikide „must“ küsimus 816

Kaug-Lääs.

Üldpilt 820
Kaug-Lääne asustamiskäik ja farmindus 825
7. Preeria — suured lagendikud 833
Preeria lävel 834
Kanada nisumajandus 838
Läände! Westward ho! 844
8. Kaljumäestik 846
Kanada kaljumäestikus 849
Yellowstone'i rahvapark 854
Colorado suur kanjon 857
Pueblo-indiaanlased 860
9. Suur nõgu 864
Ameerika kummalises südames 867
10. Kalifornia 873
Linn, millest kõneldakse — Los Angeles 877
Voolav kuld — Bakersfieldi õliväljad 887
Taasäratatud maantee. Auto sotsioloogia 889
San Francisco — kuldse värava linn 894
Kalifornia sisserändamismaana 900
11. Ranniku Kordilleerid ja lõhangud 903
Ranniku Kordilleeride linnade võlu 905
„Kümne tuhande aurusamba org“ 910

12. Metsa-Kanada 914
Kanada metsades 917
Karusloomade kasvatus Kanadas 921
Kohtumisi indiaanlastega 924
13. Mere Kanada 928
Mere Kanada kalarannikuilt 930
Prantsuslik Montreal 934
Eestlased Ameerika Ühendriiges 939

MUST MANNER — NIGRIITSIA.

Aafrika musta mandrina 961
Nigriitsia üldiseloom 964
Nigriitsia liigestus 967
1. Lõuna-Aafrika 970
Lõuna-Aafrika tulunduslikke ja politilisi küsimusi 972
Lõuna-Aafrika teemandiväljadel 981
Lõuna-Aafrika rohtlais 992
Hererote viimane pagula 1001
Maailma suurim juga 1004
Nõiasilm. Tükike bantu neegrite rahvaluulet 1008
2. Ida-Aafrika 1011
Portugali Ida-Aafrika. Delagoa lahe küsimus 1012
Troopikalinn Beira 1015
Kilimandžaaro 1016
Valgete saar mustal mandril. Inglise Keenia asumaa . . 1030
Ümberlõikusepidu kikujude juures 1033
3. Kongo ja Guinea 1038
Troopiline vihmamets ja tema elanikud 1040
Sõit Ülem-Kongol 1052
Bangveolo järv ja tema kummalised elanikud 1056
Vaselinn Katangas 1066
4. Sudaan 1069
Savannil 1071

ORIENT.

Islami maailm ja Hommikumaa 1089
Hommikumaa üldiseloom 1094
Hommikumaa liigestus 1098
1. Lääne-Orient 1100
Maroko ja maurid. Islami läänepoolseim ääremaa 1102
Läbi Fessi 1110
Vanad meriröövliriigid Alžeeria, Tuneesia ja Tripolitaania . 1113
Araabia kohvik Konstantiinis 1122
Kõrvelinn Biskra 1126
Läbi Tunisi 1128
Jalgsi läbi Sahara 1138

2. Kesk-Orient 1159
Egiptus. Vaaraode maa tänapäeval 1160
Kairo 1167
Pühamaa 1172
Hommikumaa tüliõun 1176
Iraki kuningriik 1180
Salapärane Araabia 1186
3. Ida-Orient 1191
Kaukaasia 1192
Suvepäevad Teheranis 1198
Turkestan 1200

INDIA.

India Monsuun-Aasia osana 1217
India üldiseloom ja liigestus 1219
1. Ees-India 1225
Autoga Afganistanist Indiasse 1225
Kašmir 1234
India muinasjutumail 1240
Lõuna-India. Dekan 1258
Tseilon 1274
2. Taga-India 1285
Birma 1285
Üle metsaste mägede Birmast Siiami 1292
Kesk-Siiam 1300
Templilinn Bangkok 1302
Lõuna-Siiam 1306
Siiami majanduslikke ja politilisi küsimusi 1307
Sõit Mekongi jõel 1311
Annam ja Kambodža 1315
Kerjusmunk 1320

MALAIA.

Malaia 1329
Singapur 1332
Kummikasvatus Malaia saarestikus 1334
Malailased ja nende maailm 1341
Troopiliste ürgmetsade valdav saar Borneo 1352

KAUG-IDA.

Kaug-Ida moodustab Monsuun-Aasia kirdeosa 1359
Kaug-Ida üldiseloom ja liigestus 1360
1. Jaapan 1364
Hokkaido. Jaapani põhjapoolne saar 1364
Kioto 1368
Geiša 1376

Puhkepäevad Jaapani väikelinnas 1380
Jaapani läänestumine 1386
Jaapani suurriigi alused 1389
Hiina mere pärl — Formoosa 1390
2. Korea 1396
Korea-Jaapani ja Hiina vaheline sild 1396
Hommikuvärskuse maa 1399
3. Mandžuuria 1403
Mandžuuria värav — Dairen 1403
Põhja-Mandžuuria rohtlais 1408
4. Hiina 1413
Hiina vana pealinn Peking 1413
Hiina müür 1420
Kaug-Ida Chicago — Šanghai 1424
Sõit Jangtse jõel 1427
Hongkong 1430

KÕRG-AASIA.

Kõrg-Aasia üldiseloomustus 1443
Kõrg-Aasia ulatus ja liigestus 1446
1. Mongoolia. 1449
Autodel läbi Gobi kõrve 1450
Sven Hediniga läbi Gobi kõrve 1458
2. Tiibet 1463
Reis läbi Loode-Hiina 1464
Kuku-nori ümbruse dogpade juures 1471
Kulina Tiibeti pühalinna Lhasasse 1480
Üle Himaalaja kurude Indiast Tiibetisse 1496
„Maailma katusel". Lääne-Tiibeti tundmatul kiltmaal . . 1502
3. Ida-Turkestan 1510
Kirgiiside-nomaadide juures Pamiiri jalal 1510
Kašgar 1517
Takla-makani kõrves 1520
4. Pamiir ja Altai 1531
Katuni kuristikus 1531
Rännakuid Mongoolia-Altais 1539

MAAILMA MAAD JA RAHVAD

6

DOLLARITEMAA ANGLO-AMEERIKA II

»Punanahk« (sioux-indiaanlane).
Suguharupealiku tunnuseks on kotkasulgedest peakate ja linnusulist ning klaaspärlest rinnaehe.

B-529

MAAILMA MAAD JA RAHVAD

TÄNAPÄEVA MAAILM SÕNAS JA PILDIS

Toimetajad:

AUGUST TAMMEKANN
Tartu ülikooli geograafiaprofessor

EDGAR KANT
Majandusgeograafia õp. Tartu ülikoolis

6

DOLLARITEMAA ANGLO-AMEERIKA II

„MAAILMA MAADE JA RAHVASTE" talitus,
Tartus, K./Ü. „Loodus", 1931

2
Tartu Ülikooli
Raamatukogu
196120

K. Mattieseni trükikoda o/ü., Tartus, 1931.

Lainjas moreentasandik Lõuna-Wisconsinis.

5. SUURED KESKSED TASANDIKUD.

U. S. A. KULDNE SÜDA.

Laiast laastust valdavad võrdlemisi tasased alad kogu Anglo-Ameerika keskosa, mis Kordilleeria ja Appalachia vahemikus ulatub Mehhiko lahest Mackenzie suudmeni ning Hudson-Bayni. Sageli ongi tervet seda laialdast ala nimetatud Suuriks Tasandikeks, veel rohkem ehk Preeria lavamaid. Alljärgnevas võtame Suurte Tasandikena kokku aga U. S. A. südamaa. Olgugi see ala vaid osa Põhja-Ameerika määratuist sisetasandikest, on ta siiski selgesti eraldatav tõistre-aladest: läänes piirab teda väheste sademetega ja madalapõhjaliste mullastega preeriate kõrglagendikud, põhjas Kanada nn. Vana Maa (Canadian Old Land) kehvade mullastega metsarohke vööde ning Suur Järvistu, kirdes Suur Linnadeala ja idas Appalachia järsk eelmaa. Lõppeks eraldub lõunas 200 külmavabapäeva nähtamatul samajoonel Ühendriikide lõunamaa (the South) — Puuvillavöötme (Cotton belt) mustmaa ja neegrite peamine eluala.

U. S. A. südamaad on nimetatud ka Keskseiks Tasandikeks (Central Plains). Erandatud Kansase ja Arkansase jõe vaheline Ozarkmägismaa, mis on piirikiviks edelas vastu Preeriat ja Puuvillavöödet, on kogu kirjeldatav ala, kohati küll veidi lainjas ning künklik, üldiselt võttes lame ning tasane. Märgiline osa siinseist tasandikest, nimelt põhjapoolsed, on olnud korduvalt mannerjää katte all, mis on kuhjanud ja koristanud. Ohio jõe joonest lõuna pool ei ole pinnas aga enam jääaja päritolu, vaid esindab pehme lubjakivimi

viljakaid tuletisi. Kentuckys ja Tennessees kasvab neil oivaline „sinirohi" (blue-grass). Tasased maa-alad ja viljakad enanduvad lössimullased on pealegi õnnelikult ühendatud hea kliimaga.

Sisemaise asendi tõttu suurendavad kuumad suved viljaliikide arvu laiusele ebavastavalt. Vihmad on üldiselt mõõdukad ja seal, kus neid vähevõitu, täiendab neid varakevadel sulav lumi. Need eeldused võimaldavad peaaegu igal pool farmeril kasvatada vahelduvaid vilju, millest omakorda sõltub rohke viljadekord. Siiski ei koostu selle ala põllumajandus vaid põllundusest. Ta talub ka sarvloomade, hobuste ning sigade tihedat hulka. Viimaste tohutu arv on seoses ülirohke maisi viljusega. Maastik on tavaliselt üle külvatud põllumajanduslikkude ehitistega, nende seas arvukate aitade ning küünidega, mis aitavad talviti varjata loomasööta.

Majanduslikult küll üldiseloomustatud segafarminduse alana (the Interior Mixed Farming Region), tuleb ometi väärikalt mainida ka tööndusе osa. Rikkalikud maavarad, eriti kivisüsi, maaõli ja looduslik gaas, esinevad suuri hulgi mitmes paigas. Tina ja tsinki leidub peamiselt Wisconsin-Illinoisi jäästumata alal (driftless area), kus ennejääaegne pinnamood on säilinud. Ohio jõe nõo saviladem ed on Ühendriikide savi- ja portselanitööndusе tähtsamaid vundamente. Head liiva klaasitööndusele, materjali ehituslubjakiveks, tsemendiks ja telliskiveks on küllaldaselt peaaegu kõikjal.

Samuti on sisemaine kaubandus märgiline. Ta põhineb selle ala rohkeil ning vahelduvail pälvimisallikail ja teda soodustab kerge transport tasaseil teedel ning käepärased siseveeteed — ühelt poolt Suurele Järvistule ja teisalt Ohio, Missouri jt. lisajõgede kaudu Mississippile. Kaubandus ja linnaline elu on tihedasti seotud farmindusega. Eriti on väiksemad linnad vahendajaiks farminduse ning tööndusе saaduste vahel. Ka elab peaaegu igas linnas rohkesti puhkusele läinud farmereid mugavat rantjee-elu. Paljud edukaist linlasist on kujunenud endisist farmitöölisist, kes juba varemas eas rändasid linna.

Minevikus oli kesksete tasandikkude elupilt sootuks teissugune. Hajutatud erakõuede vahelised vähesed ning halvad teed olid hõredama asustuse ajastul liigeldavad vaid suveti. Suvi oli aga kibedaima põllutöö aastaaeg, mil lähedamal asuvail naabreilgi ei jätkunud aega üksteisega suhtlemiseks. Telefon, peamiselt aga auto ja raadio on viimaseil aastakümneil ühes nobedasti arenenud raud- ja maanteestikuga jäljetult lõpetanud endise eralduse. Lapsed sõidavad nüüd linnade kõrgemaisse koolesse ja terveid perekondi sõidutab sageli auto linna kinno. Samuti on linnade haiglad asendanud endiste aegade külaarste.

Ainult pool tosinat suuremat linna ei oma sellist otsest sidet farmerkonna ning maa eluga ja nende töötav rahvastik erineb vaevu Suure Linnadeala omast. Neist linnadest on tähtsamad: Louisville (Ky., 1930. a. rahvaloendusel 308 000 elanikku), Minneapolis (Minn., 465 000 el.), St. Paul (Minn., 234 000 el.) ja veel suuremad — ühendatud Kansas City (Mo., kokku 515 000 el.) ning St. Louis (Mo., 822 000 el.). Kõik nad on tähtsad raudtee- või veeliiklemise sõlmekohad. Kansas City peamine osa asub Missouri osariigis, ta tööndusлik eeslinn ning raudteesõlm aga Kansases. Siia koonduvad 17 raudteed ja endisest „Preeriaväravast" on tänapäeval kujunenud võimas teravilja ning loomade vahendaja. Ohio jõe äärne Louisville on suurim tubakaturg kogu maa-

Riidega kaetud tubakaistandik.

ilmas, kuna ta otsesed tagamaad on peamised tubakatootjad Ühendriiges. Mississippi jõe Anthony-jugadel asub jõelaevanduse katkemiskohal St. Paul ja Minneapolis, linnapaar, millest esimene on tähtis pangan-

duse ja raudteede sõlmekoht (25 liini) ning sisesadam, teine aga, kasutades jugadejõudu, on kujunenud iseloomukaks jahu- ja saeveskite ning viljaladude ja puumaterjali koonduskohaks. Lõppeks on St. Louisil suurepärane liiklemisasend allpool Missouri ning Illinoisi ja ülalpool Ohio jõe suubumist Mississippisse. Sellele seltsivad veel 26 raudteeliini. St. Louis on Ühendriikides tähtsuselt teine teraviljakaubanduse keskus, märgilisim hobuste ning hobueeslite turg ja nimekas tööndusliк tsentrum (üle 10 000 töölise, aastane toodanguväärtus lähikaudu 900 dollarmiljonit). Elanikkude hulgas on suur protsent (> 30%) sakslasi.

Olgugi üldiselt tasandik, võib teiste elementide enandumise kohaselt U. S. A. südamaad alaliigestada veel 5—6 valdkonnaks. Kõigi nende „kuldseks südameks" (the golden heart) on aga kahtlemata maisi suurima toodangu ala, mida nimetatakse Maisivöötmeks (the Corn belt).

MAISIVÖÖDE (THE CORN BELT).

See põllumajanduslik valdkond haarab Ühendriikide idapoolmiku keskosa, kus toodetakse suuri hulgi maisi, mis siin on tähtsam kui ükski teine põllusaadus. Maisivöötmesse kuuluvad: läänepoolne Ohio, Kesk- ning Põhja-Indiana ja Illinois, Iowa, Edela-Minnesota, Lõunakagu-Dakota, Ida- ning Lõuna-Nebraska, rida Kansase põhjapoolseid maakondi ja suurem osa Missourist põhja pool Missouri jõge. See ala on umbes 900 miili pikk 150—300 miili laiuse juures ja moodustab 150 miljoni aakri [1] suuruse pindala ehk 8% Ühendriikide kogu pindalast. 1919. aastal hinnati 90 miljoni aakri toogivääртust 3¼ biljonile dollarile. Maisivöötme 850 000 farmi (s. o. 13% Ühendriikide farmide üldarvust) väärtust hinnati 1919. aastal 35%-le Ühendriikide kõigi farmide väärtusest. Iowas oli keskmine farmi väärtus peaaegu 50 000 $.

Lähikaudu veerandi kogu Maisivöötmest katsid varemalt metsad, mis valdasid peaaegu kogu Ohio ning Indiana ja ulatusid mööda jõgesid kitsaste ribadena läände. Kesk- ja läänepoolne Maisivööde, erandatud metsastatud ribad piki jõejookse, oli määratu rohtla. Tänapäeval on vähem kui 8% pindalast peamiselt farmidele kuuluva metsa all; 22% on karjamaad, 60% valdavad põldviljad, seega suurema protsendi kui kuski mujal Ühendriiges. 90% pindalast on farmide käes ja 75% on parandatud maad. Teed, raudteed, linnad ja külad katavad suurema osa maast, mis ei kuulu farmidele. Võimalus suurendada põllu pindala ei ole seetõttu nii suur kui mujal. Metsamaast oleks võimalik muuta põlluks umbes pool ehk 6 miljonit aakrit, ja karjamaast $^2/_3$ ehk 20 miljonit aakrit. Seega oleks teoreetiliselt võimalik suurendada põllumaad 30% võrra, kuid on vaevalt usutav, et suurem osa harimiskõlvulisest karjamaast kunagi muudetakse pidevaks põlluks. Sel

[1] 1 aakr = 0,4 hektaari.

juhul tuleks ka tunduvalt suurendada karja eest hoolitsevat tööjõudu ja see viiks ka pinnase viljakuse kahanemisele.

Viiest Ühendriiges kasvatatavast peamisest põllusaadusest — mais, puuvill, nisu, kaer ja hein, mis kokku katavad 87% põllumaast — kasvatatakse nelja laiaulatuslikult Maisivöötmes. Selle vöötme põllumajanduslik süsteem on paremini tasakaalustatud kui üheski teises põllumajanduslikus suurvaldkonnas. 1919. aastal moodustas mais 42% põllupinnast ja 54% põllutoodangu väärtusest Maisivöötmes; ülejäänud põllupind on pea ühtlaselt ositatud kaera (18%), nisu (17%) ja heina (16%) vahel. Tähtsamaid heinaliike on timut ja ristikhein (kasvatatud lahus või segatult) ja alfalfa. Vähemal arvul kasvatatud teraviljast seisab lõunapoolses Maisivöötmes esikohal talinisu ja põhjapoolses — kaer. Talinisu kaerast lahutav joon ühtib umbes keskmise talvise 23° F isotermiga. Sellise osituse osapõhjuseks on kahtlemata asjaolu, et lõunapoolses Maisivöötmes koristatakse mais küllalt aegsasti, et tema asemele oleks võimalik sügisel külvata nisu. Põhja pool, kus see võimalik ei ole, tuleb kasvatada kevadel külitavat vilja. Niiskustingimused jagavad Maisivöötme omakorda kahte ossa: lääneosaks, kus alfalfa või kohapealsed metsikud rohud on peamisi heinaliike, ja idaosaks, kus timut ja ristikhein on suurema tähtsusega. See eraldusjoon või pigemini siirdeala läbib Maisivöötme Missouri jõe lähedalt ja vastab sademete aurumise suhtele, mis kuuekuulisel soojal aastaajal on umbes 60%. Arvatavasti on ka pinnase väiksem lubjasisaldavus Missouri jõest idapoolsemas osas samuti tähtis tegur viljuse vahe tekkimisel.

Kartuleid, aedvilju ja puuvilja ning veidi bataate kasvatatakse Maisivöötmes enamasti koduseks tarvituseks või lähedaste linnade varustamiseks. Kokku moodustavad need põllusaadused vaid 1% kõikide põllusaaduste pindalast ja 4% nende väärtusest. Veidi otri kasvatatakse vöötme põhjapoolsel piiril ja väikesel määral rukist Põhja-Indiana, Lääne-Illinoisi ja Kesk-Nebraska liivaseil aladel. Tubakas on tähtis Ohio neljas maakonnas.

Karjamaa ulatus (36 000 000 aakrit) on lähikaudu sama suur kui maisi pindala. Pealegi on siinseil karjamaadel keskmiselt suurem tootmisjõud kui ühelgi teisel põllumajanduslikul valdkonnal. Peaaegu pool karjamaast koosneb timutist ja ristikheinast, mida kasvatatakse vaheldumisi põldviljaga; teda kasutatakse karjamaaks aasta või kaks, kui maad ei vajata heina või teise põldvilja jaoks. Ülejäänud pool või isegi rohkem on kas lõikheinaliste karjamaa *(blue grass pasture)*, või kohalikkude rohtudega kaetud. Karjamaad annavad suure osa suvisöödast, kuid harilikult söödetakse karja hilissuvel ja varasügisel viljatoidu lisaga. Eriti siis, kui „blue grass" karjamaad põua all kannatavad. Ka suuremat osa metsast kasutatakse karjamaana, kuid sellise metsakarjamaa tootmisjõud on väga väike: kulub võib-

olla 10 aakrit metsa, et saada sedasama, mida annab 1 aakr head „sinirohu" või vahelduva külviga karjamaad.

Lisandades karjamaa pindala 84% loomasööta tootvale põllupinnale, näeme, et umbes 90% põllumajanduslikult kasutatud maast kasutatakse Maisivöötme farmide kariloomade söötmiseks. Farmide tähtsamad loomad on hobused, nuumkari, piimakari, sead ja kodulinnud, kes moodustavad vastavalt 22, 27, 22, 19 ja 5% loomade üldarvust. Sõltudes kiiremast käibest, on sigade eest saadud hind peaaegu võrdne hinnaga, mida saadakse kõikidest teistest kariloomadest ja nende saadusist kokku.

Farmide kariloomastik ja toodetud loomasaaduste üldväärtus tõusis 1919. aastal umbes 1 700 000 000 $ ehk ümmarguselt 2000 $ farmi kohta. Põldvilja väärtus, mida ei tarvitatud loomasöödaks, oli 1919. aastal umbes 650 000 000 $ ehk 750 $ farmi kohta. Teiste sõnadega, peaaegu ¾ Maisivöötme farmeri sissetulekust saadi kariloomadest ja vaid ¼ põldvilja müügist. Sellest umbes 2750 $ brutto-sissetulekust pidi farmer maksma tootmiskulud. Nendest kuludest võiks mainida: tööjõu eest umbes 300 $, väetusaineid 10 $ eest, makse arvatavasti 300 $ ja renti, kui ta rentnik oli, umbes 900 $ farmi kohta kas sularahas või loonus.

Hobuste levik on peaaegu ühtlane üle kogu Maisivöötme, sest neid kasutatakse vaid töö jaoks. Nuumkarja leidub peamiselt rohtlas, kuna siin on kõige odavam karjamaa. Piimakari on kõige tihedam vöötme põhja- ning idapoolses osas, mis oleneb peamiselt jahedamast temperatuurist ja linnade lähedusest. Sigu on üldiselt kõige rohkem seal, kus maisi toodang kõige rikkalikum ja hind odavam. Nende hõredam levik Chicago sajamiilise raadiusega ümbruskonnas oleneb selle ala maisihindade kõrgusest, kuna mais veetakse odavate veokuludega Chicago suurturule. Chicago valmistab maisist tärklist, glükoosi (taimesuhkrut) ja maisijahu ehk hommikueine toitu. Erandatud Chicago ümbruskond, söödetakse mais sigadele. Need tasuvad suuremaid veokulusid, kuna nende kaaluühiku väärtus on suurem. Kodulinde kasvatatakse nagu sigugi seal, kus maisihind lihahinnaga võrreldes on madalaim.

Maisivöötmes tuntakse, nagu Puuvillavöötmeski, vaid üht valitsevat põlluharimissüsteemi. See süsteem põhineb maisil, sigadel ning veistel ja on Ühendriiges kasulikumaid nii aastase töö ühtlase osituse poolest, kui ka pinnase kõrge tootmisjõu säilitamise mõttes. Ta annab arvatavasti ka suurema puhaskasu kui ükski teine Ühendriikide tähtsamaist põllutulunduslikest süsteemidest.

Maisivöötme farmide suurus kasvab idast lääne. Ohios ja Indianas oli 1920. a. farmide keskmiseks suuruseks 100 aakrit, millest 70 aakrit oli põldviljust. Illinoisis ja Iowas olid farmid keskmiselt 157-aakrilised, millest oli põldvilju 120 aakrit; Nebraskas ja Kansases küündis aga nende läbilõike

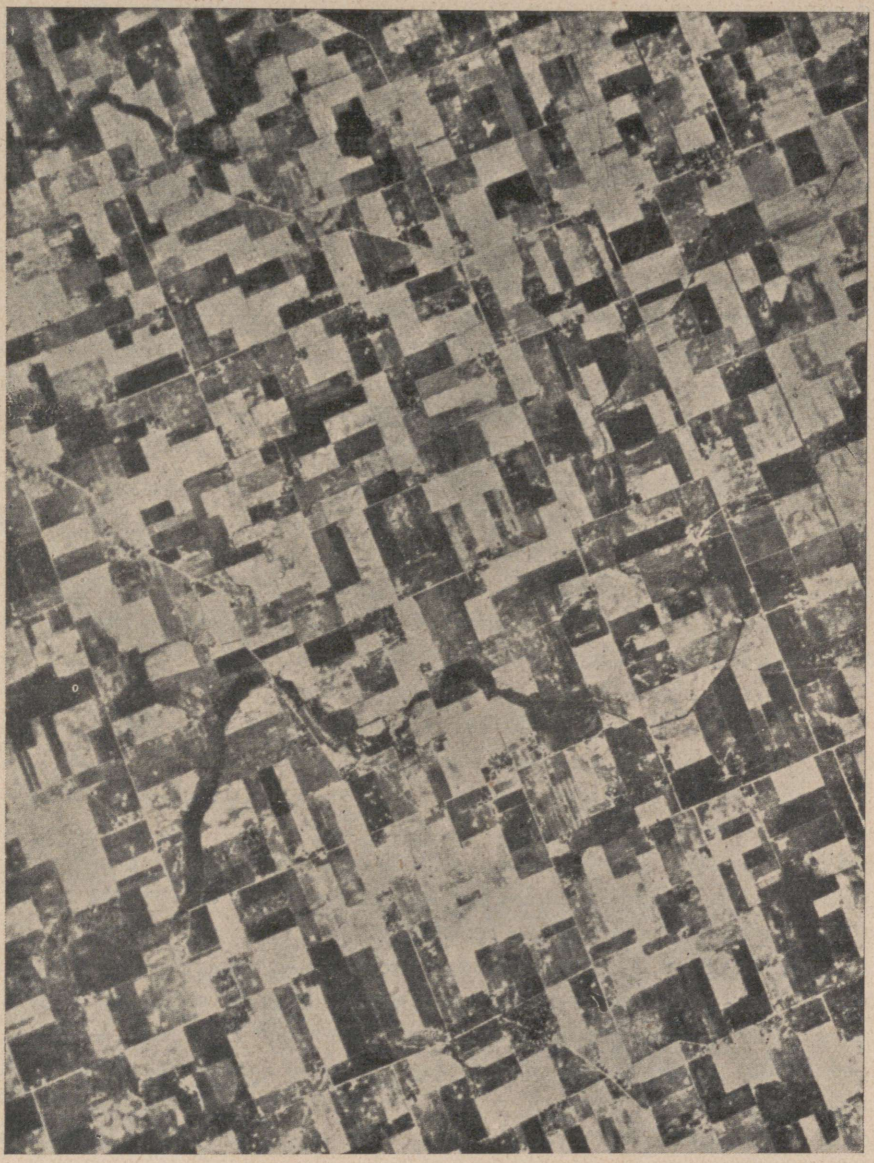

Malelaudja mustriga kultuurmaistu U. S. A. südamaal.

pindala 200 aakrini, sellest 133 põldvilja. Väiksemad farmid Ohio-Indiana osades olenevad tõenäoliselt selle ala endisest metsakattest, mille kultiveerimine nõudis palju aega ning suuri kulusid, aga ka selle ala asustamisest enne tööjõudu säästvate moodsate masinate üldtarvitusele võtmist. Illinoisi ja Iowa rohtla pinnasest saadi kergesti jagu, kuid moodsad põllutöömasinad

tulid nende asustamise ajal alles parajasti tarvitusele, ja suuremal jaol asunikel puudus raha laialdasemate maa-alade ostmiseks. Kui asustati Nebraska ja Kansas, siis võimaldas masinate rakendamine suuremaid farmiühikuid ja asunikel oli juba rohkem kapitali.

Praegusel ajal kaldub Maisivööde suuremaile farmidele. 1900. a. oli seal farmi keskmiseks suuruseks 143 aakrit, 1910. a. 149 aakrit, ja 1920. a. oli farmi läbilõike suurus kasvanud juba 153 aakrini. Tänapäeval on farmid veelgi suuremad. Põldviljuse pindalaline keskmine juurdekasv oli 90 aakrist 1909. a. 100 aakrini 1919. a. See tõus saavutati paremate masinate, suurema tööjõu, kuid kahtlemata ka paremate korralduste läbi.

Huvitav on võrrelda ühe farmi põldvilja keskmist pindala Iowas (kõige tüüpilisemas Maisivöötme osariigis) sellega, mida näeme idapoolse Kentucky mägedes, kus mais on isegi veel enam valitsevaks põldviljaks. Farmi pindala keskmine suurus Iowas on 101 aakrit, millest 42 oli maisi, Kentucky mägedes aga 16 aakrit, millest maisi 9. Toodanguvahe farmeri kohta on veelgi suurem. Sellal kui Iowa farmer kasvatas 1919. a. keskmiselt 1740 bušelit maisi, tootis Ida-Kentucky farm 184 bušelit. Looduslikud tingimused on muidugi selle vahe peapõhjusiks, kuid ei puudu kahtlemata ka tendents, et paremad farmerid omandavad paremad maad. Siin annab nende suurem osavus ka paremaid tulemusi.

59% Maisivöötme farmidest juhivad nende omanikud, 40% rentnikud ja 1% valitsejad. Rendifarmide arv on suhteliselt suurim Kesk-Illinoisi ja Loode-Iowa rikkaimail pinnaseil, kus rendifarmide protsent tõuseb 60-ni. Kuna rendifarmid on suuremad kui omandfarmid, siis moodustab rentnikkude käes olev parandatud pindala kuni 70%. Teisalt on kehvema pinnasega Põhja-Missouris ja Lõuna-Iowas vaid 20 kuni 40% parandatud maadest rentnikkude käes. Mida kehvem pinnas, seda väiksem on tõenäosus, et farm suudab elatada nii omanikku kui rentnikku.

Ometi erinevad Maisivöötme rentnikud tunduvalt rentnikest Puuvillavöötmes, kus rendifarmide protsent on sama kõrge ja rikkaimal alal isegi kõrgem. Puuvillavöötmes on rentnikeks peamiselt neegrid või kehvad valged („poor whites"), kellest suhteliselt vähesed saavad omanikeks. Maisivöötmes on seevastu peaaegu pooled rentnikest kas pojad, väimehed või kuidagi teisiti farmiomanikkudega sugulased. Suur osa neist kogub eluajal küllalt raha, et osta ise farmi. Siis tõmbuvad ka nemad linna, sageli maakonnalinna, harilikult naise või tütre pealekäimisel, ja uus põlv kordab töörohket ja kitsit farmiostu protsessi. Nii juhitakse iga põlve möödudes suur osa pinnase väärtusest, tavaliselt kogu farmi hind, linnadesse.

Selle maailma suurima farminduse ala suurimaks vajaduseks on: arendada maal asuvaid ühiskondlikke asutisi, muuta suhtumist maaelusse, nii et vanem põlv tunneks rahuldust oma vanadusaastate veetmisega farmil ja annaks edasi järgmisele põlvele kogutud rikkused ning kogemused. Selle

Farm, maisipõld ja sead Maisivöötmes.

tagajärjeks oleksid paremad kodud ja rahuldavam maakultuur. See aitaks kahtlemata kaasa noorte kiindumusele põllumajandusse. Paljud nõudlikumad noored seda kiindumust praegu ei tunne.

Maisivöötmes oli 1919. a. 12 300 000 elanikku, moodustades 12% Ühendriikide elanikkonnast. 40% neist elasid hajali mööda maad küladesse koondumata, 16% asustasid kuni 2000 elanikuga külasid ja 44% elas 2500 või rohkem elanikuga asulais, enamasti linnades. Kui loendada külaelanikke nende huvide kohaselt pooleldi maarahvastiku hulka, siis võiks Maisivöötme rahvastikku nende vaadete kohaselt jagada pooleldi maa- ja pooleldi linnarahvastikuks.

Maisivöötme farmerid on enamikult ameerika päritolu, lõunapoolsed on enamasti Virginiast ja Pennsylvaniast tulnud asunikkude järglased, kuna põhjapoolses osas suurem osa farmereid on New Englandi või New Yorki päritolu. On ka palju saksa soost farmereid, eriti Lääne-Ohios, Põhja-Illinoisis, St. Louis'i ümbruskonnas ja idapoolses Nebraskas. Skandinaavia farmereid leidub mitmel pool mööda Maisivöötme põhjaserva, kuna inglise ja iiri esivanematega farmerid piirduvad suurelt osalt Illinoisi, Iowa ja Ida-Kansasega. Lõunakagu-Dakotas on palju vene farmereid ja Ida-Nebraskas

tšehhe. Nende mitmekesiste rahvuste esindajad segaabielluvad ohtrasti ja rahvused kaotavad oma omapära teise või kolmanda põlve jooksul.

Edasi võib Maisivöödet iseloomustada kui kasvava maaprotestantismi ala. Enamik farmereid kuulub mõnesse evangeelsesse kirikusse. Ainult 1½% Maisivöötme maaelanikest on kirjaoskamatud (sellest 1% valgeid).

Maisivöötme farmide arv vähenes 1900. ja 1920. a. vahel 8 protsendi võrra ja farmirahvastik 13% võrra. Parandatud maa pindala jäi selle aja jooksul endiseks, kuid põldviljuse pindala kasvas ligi 10% võrra. Põldvilja toodang aakri pealt tõusis samuti veidi. On selge, et Maisivöötmes, nagu Ühendriikide suuremas osaski, kalduti suurema kapitali, eriti jõumasinate ja vähema tööjõu kasutamisele; suunduti suurema isikliku tootmisvõime poole ja järelikult suuremale sissetulekule isiku kohta. Toodangu tõus ühe inimese kohta oli palju suurem kui ühe aakri pealt.

Rendifarmide arvu tõus ei tähenda pöördumist euroopa mandri talupidamisele, vaid ennem inglise suurte farmidega rendisüsteemile, kuna rentnikule näib praegu olevat kasulikum oma kapital mahutada masinaisse, varustisse ja kariloomadesse, kui kallisse maasse. Kuid Maisivöötme rentnik erineb inglise rentnikust selle poolest, et ta püüab saada, lõppeks harilikult ka saavutab oma farmi. See on redel, mis viib farmitöölisest omanikuni.

Praegu on maaolud Maisivöötmes rõhuvad. 1925. aasta loenduse andmeil oli maa hind vaid pool 1920. a. hinnast. Mitte ainult hulk farmereid, vaid ka palju maapanku on jäänud maksujõuetuks. Vist ükski osa Ühendriigest, erandatud Georgia ja Lõuna-Carolina, ei ole nii raskelt kannatanud põllumajandusliku surutise all. Viljakaimat maad maailmas võib sageli osta vähema raha eest kui maksab farmi ehitiste uuesti püstitamine. Sellele vaatamata ostavad Maisivöötme farmerid praegugi veel autosid rohkem kui farmerid üheski teises Ühendriikide osas. Peaaegu kõigil farmidel on telefonid ja suurel osal on raadio sisseseadud. Maisivöötme elanikud rühivad, vaatamata põllutulunduslikule surutisele, visalt edasi paremate aegade poole.

Oliver E. Baker. Economic Geography. 1927. Volume 3. Number 4.

TRAKTOR ÜHENDRIIKIDE PÕLLUMAJANDUSES.

Vajadus tootmiskulusid nii palju kui võimalik piirata, maaväärtuse tõustes aga siiski veel kasvitavalt majandada, võistlusvõimelisena püsida, on suurimaid tõukeid ameerika põllumajanduse mehhaniseerumiseks. Nagu New Yorki hiiglalaienemisel oldi sunnitud maa-ala säästmise mõttes ehitama pilvelõhkujaid väikesele Manhattani saarele, nii on Ühendriikide põllumajandusele saanud paratamatuseks võimalikult vähendada suurimat kulutegurit — inimtööjõudu.

Tendents, asendada inimtööjõudu mehaanilisega, kui ka põllutöömasinate hiilgav areng, need mõlemad just on mõjustanud revolutsioonilise pöörde

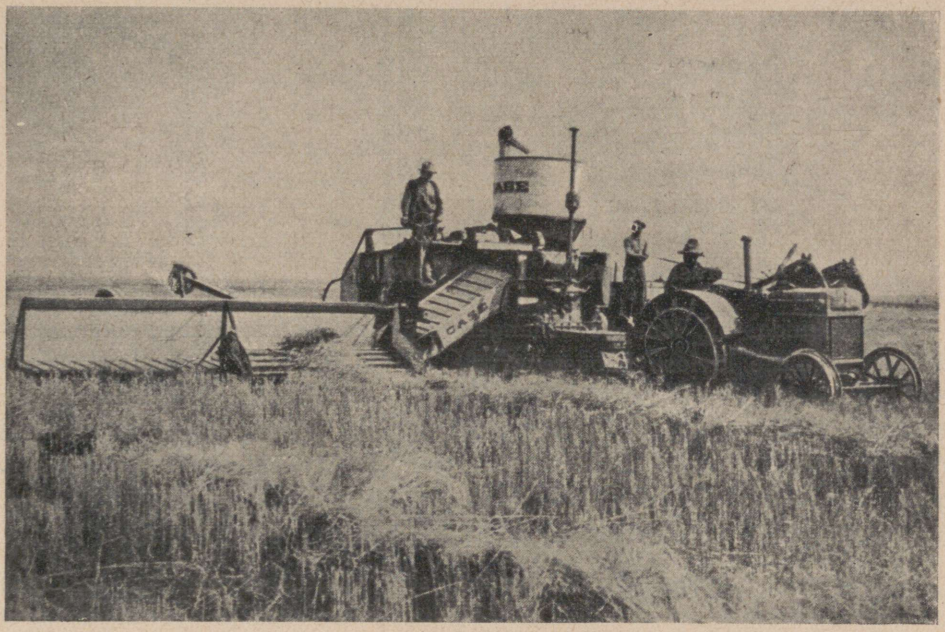

„Combine", mis lõikab ja peksab vilja korraga.

ameerika põllumajanduses. Selle protsessi kasulikkus ilmnes alul peamiselt võib-olla nisu- ja maisifarmides, kuid kord-korralt ikka enam ja enam, keerukamate masinatüüpide arenedes raskemate tööde jaoks, ka puuvilla- ja aed- ning keeduviljuses. Department of Agriculture'i hinnangul langeb tänapäeval 60% farmi kuludest inimtööle ja mehaanilisele jõule. Eriuurimised Lancaster County's (Pa.) andsid tulemusena 43,5% nisuviljusel, 65% maisi ja 39% alfalfa tootmisel, Minnesota osariigis aga 61% maisi, 37% nisu ja 33% kaera suhtes.

Küsimuses pole mitte ainult kalli inimtööjõu, vaid ka loomade veojõu asendamine mehaanilisega. Kalleimaid jõukandjaid tänapäeva farmis on, inimest arvestamata, hobused ja farmide endi elektri väikeseadised. Need toodavad ühe hobujõutunni 25 tsendi eest, s. o. 2—5 korda kallimalt kui muul teel hangitud mehaaniline jõud. Kuid isegi neile kõrgeile kuludele põhinedes tuletuks inimtööjõu (võrdlemisi tugev mees suudab $^1/_{10}$ hobujõudu sooritada) tunnitasuna vaid 2½ tsenti. Tõeliselt peetaksegi seda „mõõdukaks" tasuks maadel, kus inimlihased on tänini püsinud põllumajanduse mootorina. Suhetades hobuste arvu või sellega võrdset jõudu põllunduses töötavate tööliste arvusse ja iga töölise kohta tulevasse toogisse, saame erimaade jaoks järgmised õpetlikud tulemused:

5. Suured kesksed tasandikud.

Maad	Hobujõude töölise kohta	Took
Itaalia	0.19	45
Prantsusmaa	0.37	90
Belgia	0.38	117
Saksamaa	0.55	119
Suurbritannia	0.88	126
U. S. A.	**2.05**	**292**
(Nebraska osariik	4.71	910)

Olgu kuidas on, tänapäeval langeb isegi veel Ühendriikides põllumajandusliku jõudluse lõviosa hobuste arvele, mida täiendab härgade ja hobueeslite suhteliselt väiksem arv. Ometi on traktoreile siirdumine ilmne. 1920. a. 1. jaanuari loenduse järgi töötas Ühendriikide farmides 246 083 traktorit, 1925. a. aga juba 506 745. Hobuste arv oli samal ajal ümmarguselt 20 miljonit. Võrdluseks olgu toodud Nõukogude Venemaa, kus tänapäeval töötab 18 miljonit hobust ja 25 000 kuni 30 000 traktorit.

Traktorite muretsemine on muidugi seal kõige tasuvam, kus keskmine farm on võrdlemisi suur. Nii tuli Ühendriikide 1925. a. loenduse järgi Illinoisis, kus farmi suurus on keskmiselt ainult 135 aakrit, iga 5,1 farmi kohta ainult üks traktor, Põhja-Dakotas, kus farmi keskmine suurus on 470 aakrit, juba iga 4,3 farmi kohta üks traktor, ja Kalifornias, kus farm on keskmiselt 250 aakrit suur, iga 4,5 farmi kohta üks traktor. Veel üllatavamaid andmeid saame Ühendriikide lõunaosast: Lousianas, kus farm 74 aakrit suur, tuleb vaid üks traktor 37,8 farmi kohta, Mississippis, kus farmi suurus keskmiselt 66 aakrit, ainult üks traktor 134,3 farmi kohta. Seni on traktoreid palju rohkem kasutatud nisu- ja maisiviljusel kui puuvillakultiveerimisel. Gasoliintraktorite (tähtsaimaid traktorite tüüpe) toodang on Ühendriikides 1915.—1919. a. tõusnud 20 000-lt 315 000 traktorini aastas. Ka nõudmine näitab kiiret kasvu, tõustes 1924.—1925. aastani 65% võrra. Sageli ei suuda tehased rahuldada nõudmisi.

Järgnevas esitame mõningad näited selle kohta, kuidas traktor ja mõned ameerika tüüpilisemad masinad alandavad toodete hinda. Kus maisi viljeldatakse — ja mais on Ühendriikide kõige levinumaid kultuurtaimi — on istandiku „kultiveerimine" tähtsamaid küsimusi.

Farmer, kes töötab traktorita ja viljeldab laialdasemalt maisi, jõuab sageli vaevalt lõpetada esimese künni, et juba järgmisel päeval alustada teist. Kahe kerge traktori abil on aga paari päeva jooksul võimalik täieliselt kultiveerida 64-aakriline maisifarm. Säärase kahepäevase töö üldkulud, sekka töötasu, kütteaine ja masinakulu, tõusevad 22 $-ni. Võrreldes sellega ühe-realise hobuveetava kultivaatori umbkaudseid kulusid, selgub, et sel moel

on võimalik päevas keskmiselt kultiveerida 7 aakrit 7 $-lise päevakuluga. Nii tõuseksid kulud 64 aakri kohta 64 $-ni, seega 42 $ üle traktorikulude, peale selle veel 7 asjatult kulutatud tööpäeva.

Kiire tempo, millega töötab traktor, on sageli otsustava tähtsusega lõikusele: „A bushel a day is the price you pay for corn planted after the middle of May," ütleb vana Ohio vanasõnagi. Kogemused näitavad, et paarinädalane hilinemine ettenähtud külviajast toob kaotuse 12 bušelit [1] aakri kohta. Eriti siis, kui kevad on hiline ja rõske, ja odrafarmerid jäävad maha, võib traktor kaotatud aega jälle korvata. Seepärast juhtub sageli, et farmerid varustavad oma traktoreid valgusseadistega, kündes läbi öö. See ületaks kindlasti hobuste võimed!

Traktori töövõime oleneb aga suuresti temaga ühendatud tööriistade osavast kasutamisest — lõikajast ja sidujast, seemne- ning väetisekülvimasinast, kaherealisest kultivaatorist ja heinakogujast. Nisumail on kahtlemata tähtsaimaid kombinatsioone lõikuse ja peksumasina ühendus, nn. „combine" (l.: kombain). Kõik operatsioonid lõikusest rehepeksuni, mis seni eraldi sooritatud ja igaüks seotud teatava nisukaotusega, täidab „combine" ühe korraga. Kuigi „combine" viimisteldi juba 12 aasta eest, on see siiski alles viimaste aastate jooksul üldisemalt tarvitusele võetud. Masinat ei tarvitse vedada mitte ainult traktor, vaid viimase aset võib täita ka 8—12 hobust (läänes ja keskläänes pole see sugugi haruldus, kuna seal tarvitatakse künniks sageli kuni 36 hobuse rakendit). Ameerika farmerid tarvitavad mitmesuguseid lõikuspeksumasina eritüüpe. Näiteks on olemas võrdlemisi kerge traktoriga veetav masin, mis lõikab kümne jala laiuselt ja võib kümnetunnise tööpäeva jooksul maha lõigata 35 aakrit. Selle kõrval esineb veel suurem masinatüüp, mis 3 mehe kaasabil teeb 28 mehe ja 32 hobuse töö. Tulevikus tõstab lõikuspeksumasin kindlasti tunduvalt Anglo-Ameerika nisuproduktsiooni, tehes selle ühtlasi odavamaks. Ei ole sugugi juhuslik, et Kansase osariigis, mis lähemas tulevikus kujuneb Ühendriikide nisuviljuse keskuseks, viimase kahe aasta jooksul on võrdlematult rohkem „combine'isid" tarvitusele võetud kui kuski mujal, kuna Dakota ja Montana ikka enam ja enam järgnevad Wisconsini ja Minnesota eeskujule ning siirduvad teraviljuselt piimandusele. Farmerid väidavad, et uus masin vähendab nisu lõikusekulusid suuremail ühikuil umbkaudu 60 kuni 80% võrra, s. t. keskmiselt 20—25 tsendist 5 tsendini bušelilt. Sel moel on võimalik viljeldada nisu ka niisugusel alal, mis seni näiliselt ei tasunud kündi. Keegi Kansase osariigi farmer, kes hästi tunneb ameerika põllumajanduse üldolukorda, ennustas, et lähemail aastail Kansases, Oklahomas, Colorados, Uus-Mehhikos ja Tehhases uuesti 10 miljonit aakrit nisuga külvatakse seni söödis seisnud alal, kuna nüüd tasuvat seda maad kasutama hakata. Ta ütleb

[1] 1 bušel (bushel) = 35,237 l.

sõna-sõnalt: „Mitte kuski kogu maailmas ei saa nisu odavamini toota. Hindu kulid, kes 3-tsendilise päevapalga saavad, ja vene talurid oma algelise käsitsitöötamisega ei suuda seda, mida võivad farmerid, kel on maist oktoobrini kaks abilist ja kes töötavad traktori ning „combine'iga", s. o. kasvatada ja lõigata 500 või 600 aakrit nisu, turustada 8000—10 000 bušelit ja siiski veel aega omada osa söödi üleskündmiseks, maisiviljeldamiseks ja lammaste, lehmade, sigade ning kanade pidamiseks, millistele aladele võib toetuda halvul viljakasvuaastail."

Uus viljaniidumasin ei piirdu ainult nisupõlluga; seda on eduga tarvitatud ka sooja ubade lõikamiseks, mis aasta-aastalt omandavad Ühendriikide suhtes ikka suurema tähtsuse. Ubade eraldamisel kauntest läks põllul seni kaotsi kuni 50%; „combine" kogub aga 90% saagist.

Isegi maisilõikamise jaoks tarvitatakse laialtkasutatavat „combine'i", mis mitte ainult ei lõika ega seo maisikõrsi, vaid ühtlasi ka pähikud eraldab, puhastab ja kohe kaasasolevale vankrile heidab. Seega on raske ja aegarööviv töö üha rohkem siirutatud väsimatu masina hoolde. Tubli tööline võib päeva jooksul koguda 75—100 bušelit maisi, s. t. võrdlemisi hea lõikuse puhul koristada 1—2 aakrit. Uue ühe mehe juhitava masinaga võib päevas koguda ligi 500 bušelit 10—12 aakrilt.

Kiire pöörde kohta selle masina kasuks viimase kolme aasta jooksul on väga huvitav teadaanne International Harvester Company uurimisosakonnalt: „Kuigi meil oli juba kauemat aega kõlblik masin — nimelt masinkoguja —, õnnestus meil vaid alles kahe-kolme aasta eest veenda suuremat osa farmereid, et see on just neile tarvilisimaid masinaid. Kulutatud aeg ja raha, mis farmerit sunnivad masinkogujat tarvitusele võtma, moodustab uskmatult suure summa. Nüüdisaegne otstarbekohane masin oli 1905. aastal peaaegu samalaadne kui nüüdki, kuid kogu paarikümne aasta vältel müüdi neid vaid väheseid eksemplare, hoolimata kõigist püüdeist seda tüüpi ostjaskonnas levitada. Nüüd on aga lehekülgi pöördunud ja farmerid nõuavad masinaid enam kui tehased neid jaksavad toota. Seni kui maisikasvatajail oli lõikuseajal küllaldaselt saadaval madala tasuga rändtöölisi, polnud neil mingit erilist nõuet mehaanilise maisikoguja järgi, mis pealegi nõudis teatavaid ümberseadmisi ja uusi kogemusi. Seni kui maksti 2—4 tsenti bušeli eest, oli neil käsitsikogumine küllaldaselt odav. Pakkuv tööjõud aga vähenes ja palgad tõusid; praegu maksab ühe bušeli kogumine 6—12 tsenti."

Lõpuks tehtagu veel mõningaid märkusi transpordi kohta farmilt turule. Farmi kasvitavuses pole mõõtuandvad mitte ainult toodangu kulud, vaid ka kaugus turult ja tee turule. Mida enam areneb turu varustamine ühingute kaudu, seda tugevamaks muutub farmerite keskel tendents — turustamist võimalikkuse piirides endi kätte haarata, s. t. lähedasi turge otsekohe ja kaugemaid parandatud veoolude tõttu kaudselt kättesaadavaks teha. Selle juures on otsustava tähtsusega hulgitoodetud odav jõuvanker. Kuna järjest suure-

nev jõuvankrite hulk nõuab teestikuvõrgu avardamist, siis on farmerid suurimaid teeehituspolitika kaitsejaid. Veojõuvankrite kasvava tähtsuse rõhutamiseks olgu järgnevad selgitavad arvud:

1904. a. valmistati Ühendriiges 411 raskejõuvankrit, 1922. a. 252 668, 1925. a. 497 452. Seejuures langesid 1904.—1925. a. vahemikus hinnad ümmarguselt 100% võrra, sellal aga tööndussaaduste hinnad tõusid nimetatud 20 aasta jooksul lähikaudu 70% võrra. Huvitav on see asjaolu, et väiksemate, kuni umbes 1-tonnilise kandejõuga vankritüüpide arv suhteliselt enam juurde võtab kui suuremate veovankrite arv; eelmiste osa kogutoodangust oli 1919. a. 68%, 1925. a. 80,1%. Siit selgub farmerite mõju nõudmisele. 1925. a. lõpul oli farmerite kasutada 478 956 veovankrit, 1924. a. lõpul aga neid ainult 367 926 [1]. Väikeste tööndusкeskuste kujunemine, nagu neid viimaseil aastail tekkinud eriti keskmisis lõunariikides („Dixie"), soetab farmerile uued ja lähemad turud, mille läbi üldine põllumajandussaaduste taaseristumise püüd saab tugeva tõuke ja otsene turustamine farmerite poolt — „truckcrops'ide" laienemine — uusi äratusi.

Kui siia juurde lisada, et „h i n n a k ä ä r i d" alates 1921. a. on muutunud aiva püsivamaks, siis näib tootvuselt tõusnud Ühendriikide põllumajandus seisvat uue, pingsamaks käitamiseks kohase ajajärgu lävel.

A. R e i c h w e i n. Die Rohstoffwirtschaft der Erde. Jena 1928.

MINNEAPOLIS — VESKITE LINN.

Minneapolis on laialdase põllumajandusliku tagamaa keskuseks. Ta asub rikkaimast suvinisu toodangualast idas, otse lõuna pool ülemisist Suurtest Järvedest (Upper Great Lake) ja sisemaa segafarminduse valdkonna põhjapiirjoone lähedal, tähendab Ühendriikide kolme tähtsama sisemaa osa puutekohas. „Veskite linna" areng on lähedalt seotud viimatiloendatud alade geograafilise iseloomuga. Samuti omab ta asend Mississippi jõe jõurikkail St. Anthony jugadel esmajärgulist tähtsust. See tegur on õieti Minneapolis'e „r a i s o n d'ê t r e", nagu hiljem näeme. Pealegi moodustab Mississippi jõgi loomuliku liiklemistee ja varustab linna veega.

Minneapolis on kiirtena igasse ilmakaarde väljuvate ning saabuvate raudteede koondusjaamaks. Suurem osa raudteid kulgeb piki jõeorgudest moodustatud loomulikke teid. Õnnelik on linn ka teise iseloomustava joone poolest — tal on maapind, mis on haruldaselt vaba porist ja teistest pahedest, nagu seda on halb kanalisatsioon, mis muudab teisal talumatuks muidu soodsad asukohad. Küllaldaselt liivane pinnas soodustab siin aga vihma

[1] Siinjuures peetagu silmas U. S. D e p a r t m e n t o f A g r i c u l t u r e'i teadaannet 1926. a. märtsikuust, mis näitab, et viimase 10 a. jooksul on hobuste arv vähenenud 5 miljoni võrra.

kiiret imbumist ja järeldab head liiklemisteed nii kaupadeveoks kui ka läbisõideks.

Varemail ajul Mississippi jõgi oli parimaks liiklemisvahendiks kaupmeestele kaupade toomisel lõunast ning idast ja tarbepuude veol põhjast. „Mõnegi linna ja küla plaani on mõjustanud nii maa- kui veetee." Toodi kaupu St. Louis'ist ja teistest jõeäärseist kohtadest. Kuid kaubaveol mööda jõge oli mitu halbust: 1) jõesäng oli madal ja laevatee halvasti märgitud, 2) ülemjooksul on jõgi kiire vooluga ja 3) oli kaupade laetamisviis väga algeline. Raudteestiku täienemisel jäi jõgi St. Paul'i ja Minneapolise vahel peaaegu täiesti kasutamata.

Viimasel ajal on olnud märgata erilist elevust laevasõidu pärast põhjapoolsel Mississippi jõel Minneapoliseni. Korraldati uurimine, et määrata kindlaks tonnaažihulka, mis Minneapolisest ja muudest põhjapoolseist jõeäärseist punktest liikus lõuna poole, samuti ka vastupidises suunas kulgevat kaubahulka. See uurimine selgitas asjaolu, et üldise tonnaaži võimalus küüniks 4 368 508 tonnini. Edaspidine edu Mississippil on nüüd kindlustatud. Eraettevõte ehitab praamid, linnavalitsus muretseb raha sadama jaoks ja föderaalvalitsus teostab ettevõtte ning hoiab korras jõesängi.

Minneapolise jõesadam asub Washington Avenue silla lähedal, veidi allpool St. Anthony jugasid. Seda ala tuntakse „river flats" (jõemadalikkude) nime all.

Seitsmemiiline jõeosa sadamast Fort Snelling'ini langes järsult, oli kiire vooluga ja vähese sügavusega, madala vee ajal laevasõiduks täitsa kõlbmatu. Ehitati suur pais, et kasutada selle vahemiku täit langust. Koondades languse paisule, saavutati väärtuslik veejõud, mis renditi F o r d M o t o r C o m p a n y'le. Paisusilmad avati laevasõidule 1917. aastal. Tollest ajast saadik teostatud ulatuslikkude süvenduste tagajärjel tammi ja Fort Snellingi vahel tõusis veeseis madalvee ajal viie jalani.

St. Anthony jugade olemasolust ja alalhoiust on aineliselt huvitatud mitte ainult osariik, vaid kogu kirdepoolne Ühendriikide osa. Olenedes joasängi kaljumoodustiste iseloomust, esines joa nobe taganemine, millele pandi piir kindlate katete ehitamisega. Jugade kohal lasub Plateville paekivim St. Peter liivakivimil. Jugade taganemine sõltus langeva vee läbi tekitatud liivakivimi ärauhtumisest jugade jalamil, ja veevoolust uuristatud paekivi pankade murdumisest. Joa taganemine oleks arenenud suure kiiruga, kui ei oleks seda tõkestatud kunstliku katte ning kaitsva paisuga.

St. Anthony jugade arendatud jõudu kasutavad kaks paisu. Ülemine pais on 35 kuni 50 jala kõrgune ja annab 47 000 hobujõudu. Alumise paisu kõrgus on 20 jalga ja ta annab 10 000 täielikult rakendatud hobujõudu.

M i n n e a p o l i s e arenemisel tööndusliinnaks on olnud esmajärgulise tähtsusega kolm tegurit: 1) asub Minneapolis Mississippi jõel ja on arvukate raudteede sõlmeks, 2) on Minneapolis Northern Interior'i (põhjapoolne

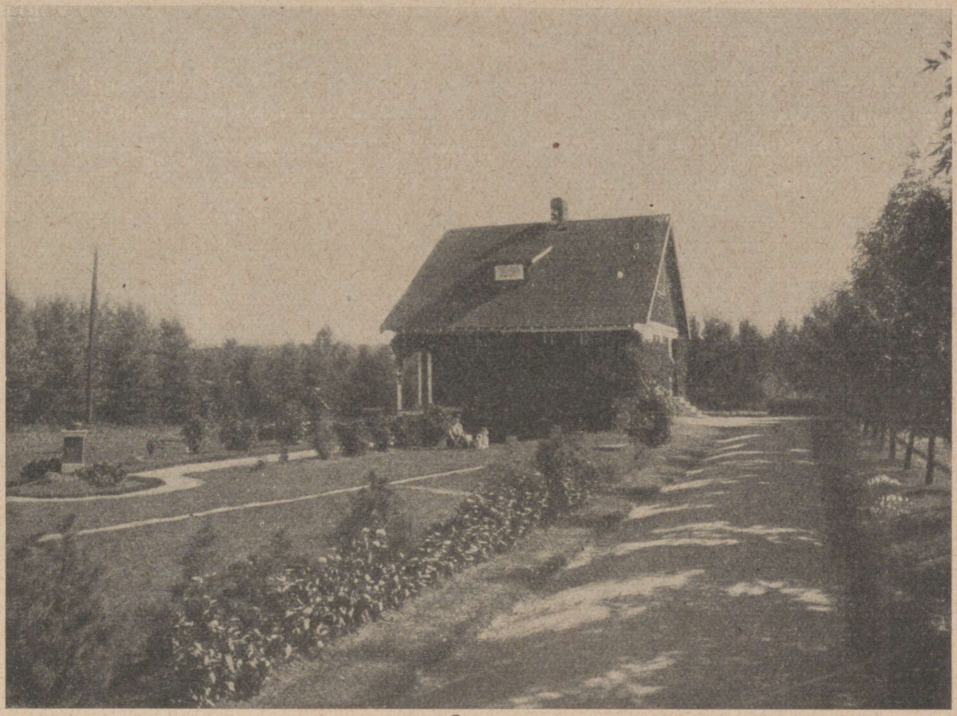

Farmiaed ameerika südamaal.

südamaa) tööndussaaduste märgiliseks turuks, ja 3) on jõurikkad St. Anthony joad mõjustanud suuremate tööstuste tekkimist.

Ehituspuutööndus oli esimesi Minneapolises. See põhines peamiselt kolmel eeldusel: põhjapoolsete veimuti männi [1] (white pine, Pinus strobus) metsade lähedusel, palgiparvetamise võimalusel mööda Mississippit ja ta lisajõgesid, ja St. Anthony jugade jõul.

Varemalt parvetati peaaegu kõik põhjapoolses Minnesotas raiutud puud otseteed St. Anthony jugade saeveskitele. Saeveskid varustasid lõunas ning edelas asuvaid määratuid puudeta rohtlaid tarbepuude ja ehitusmaterjaliga. Kuid tänapäeval on see tööndusharu, võrreldes teistega, oma tähtsuse kaotanud. Minneapolise saeveskite toodang kasvas kiiresti 1900. aastani, mil saetud laudade hulk oli 595 000 000 jalga. Hiljem aga vähenes saetööstuse käive kiiresti.

Tänapäeva Minneapolise tähtsus ja rikkus sõltub esijoones jahutöön-

[1] Veimuti mänd kasvab U. S. A.-s Maine'ist Kaliforniani. Ameerikas hinnatakse veimuti mändi eriti laevamasti ja tekiplangu materjalina.

dusest. Asendilt suvinisu valdkonna idaserval, varustatud küllaldaste jõuallikatega, on Minneapolis kujunenud U. S. A. jahutööndusе keskuseks.

Praegu on Minneapolisel 26 jahuveskit, mille aastatoodang küünib üle 12 miljoni barreli [1]. Minneapolise jahu j. t. veskite toodangu aastane väärtus on umbes 228 miljonit dollarit. Minneapolisel on umbes kaks ja pool korda nii palju jahuveskeid kui Buffalol ja Kansas City'l (Minneapolisel 26, Buffalol 10 ja Kansas City'l 11), ja umbes kaks korda rohkem elevaatoreid kui Port Arthuril ja Fort Williamil Suurte Järvede ääres. Siiski on viimaste elevaatoritemaht suurem.

Soodsa asendi ja hästi arendatud kuiva maa liiklemisteede võrgu tõttu on Minneapolis kujunenud suure ala põllumajandussaaduste koondumis- ning läbimiskohaks.

Põhjapoolse südamaa (The Northern Interiôr) farmide saadused on tähtsamaid tarbeaineid Minneapolise kaubanduses. Lääs pakub pinnase ja farminduse saadusi tööndussaaduste eest, sellal kui ida loovutab mitmekesiseid tööndussaadusi vastutasuks nisu, jahu, toitainete jne. eest. 108 700 000 bušelist nisust, mis veeti Minneapolisse 1925. aastal, tarvitati 55 100 000 bušelit kohapealseis veskites. Ülejäänud osa läks teistele turgudele.

Minneapolise rahvastik on järjest kasvanud ta asutamisest saadik. Sisserändurite vool tungis jõudsalt tema, kui tähtsama loodesse viiva värava poole. Rahvastiku kasvu protsent 1860. ja 1870. a. vahel oli suurem kui ühelgi järgneval aastakümnel. 1870. aasta elanikkude arv oli 13 066. 1920. aastal korraldatud rahvaloendamise andmetel oli Minneapolises üle 380 000 elaniku. Varemalt laienes linn piki Mississippi kallast, kuid hiljem ta paigunes kaugemale oma algsest asukohast. Praegu kasvab Minneapolis jääajal kuhjatud kruusamoreenidele. Selles piirkonnas on mitu järve; nende maastikuline ilu ja mõningad soodustused mõjustavad rahvastiku levimist.

Daniel R. Bergsmark. Economic Geography. 1927. Dorcester (Mass.) Volum 3. Number 3.

[1] 1 barrel = 76 l.

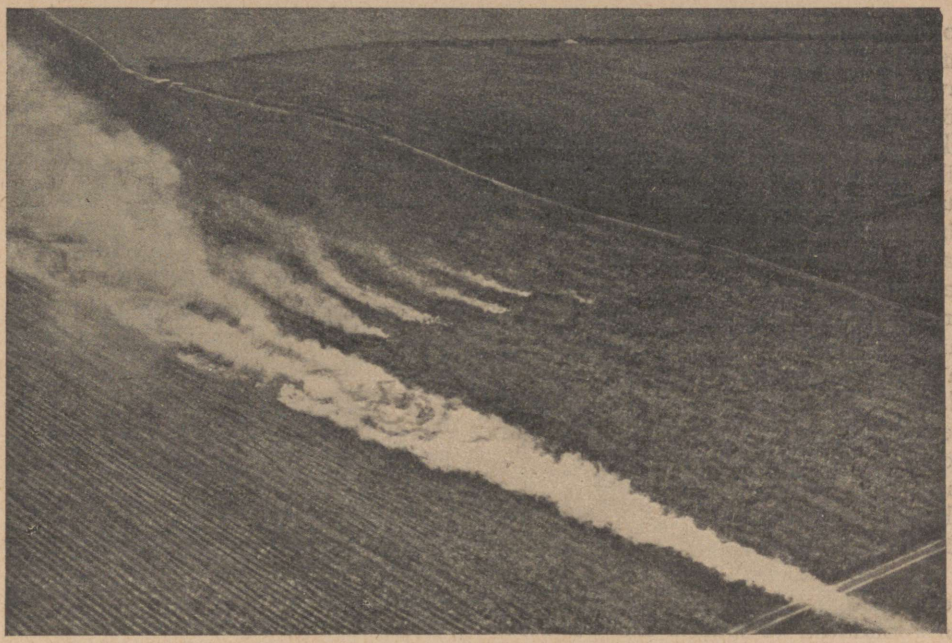

Puuvillaväljade tolmutamine kaltsiumi-arsenaadiga

võitluses puuvilla kahjuri (cotton bolt weevil) vastu. Meetodite võrdlus (paremalt vasakule): jalgsi tolmutaja, ratsanik, ühe hobuse sõiduk, kahe hobuse sõiduk, traktor ja vasakul lennuk. Lennukiga tolmutamine annab suurt aja ja töö säästu.

6. MUST EHK PUUVILLAVÖÖDE.

(The Cotton Belt, The Black Belt, The South.)

Selle vöötme ilme ei ole sugugi kokkukõlas rikkusega, mida ta toodab. Isegi osades, mis on kuulsad oma suurte tuludega, on põllud kujult korrapäratud, suuruselt vahelduvad ja tihti halvasti haritud. Maastikku katavad laikudena neegritehütid ja juhuslikud suuremad istandikuomanikkude mõisahooned, kõik nad on kaunis viletsad. Linnad asuvad üksteisest kaugemal kui harilikult ja on enamasti väikesed.

Kogu selle ala elu mõjustab puuvillakasvatus. Olenedes ta vastupidavast loomust, suurest ning kasvavast nõudmisest ja veolihtsusest tööndusekeskusisse, ei ole puuvill võrreldav ühegi teise põllusaadusega. Sellepärast antakse talle aastast aastasse kõige paremad maad, ta nõuab farmielanikkude kogu tähelepanu, ja ka linnade majanduslik silmapiir on seotud puuvillaturuga. Kuna puuvill nõuab palju kätetööd, on maa rahvastik võrdlemisi tihe, kuid temaga seotud linnas tehtavaid töid on vähe ja seetõttu on linnad väikesed. Väike on ka nende arv. Kuna tootmine ja laevadele laadimine on mehaaniliselt lihtne töö, siis on ka tööjõuks vilumatud lihttöölised — neegrid. See on oma-

korda põhjustanud terava vahe tekkimise ühest küljest puuvillaistandikkude omanikkude ning kauplejate ja teisest küljest tööliste vahel, kes puuvilla istutavad, nopivad, puhastavad, pakivad või laadivad. Mitte kuski Mehhikost põhja pool ei ole kastide vahe nii terav kui sellel alal, eriti veel seal, kus esineb rikkail pinnaseil puuvilla ülim toodang. Kehvemail aladel kasvatatakse puuvilla vähem, ja nii valge kui ka neegrist farmer on taandunud ühtlasele majanduslikule tasamele. Siiski peavad need „vaesed valged" („poor whites") kinni sotsiaalseist vahedest, mida märgivad rassilised jooned. Kus aga pinnas ei kõlba puuvilla kasvatamiseks või maad ei ole ajutiselt nõutavad, seal kasvatatakse maisi. Kuigi mais on puuvillaga võrreldes kindlasti teisejärguline produkt, ta siiski on sama tähtis, kuna moodustab pea ainsa põldvilja, mis on määratud toiduks elanikkonna hulkadele. Ta annab maisi jahu leivaks ja tangu pudru jaoks, ta on täienduseks seasöödale, kes omakord varustavad elanikke liha ja rasvaga. Enamiku neegrite ja „vaeste valgete" söögikaart koosneb aasta läbi maisist ja sealihast. Nii moodustavad puuvill, mais ja sead kolmiku, mis valitseb lõunariike. Politiline solidaarsus, mida võib märgata maa selles osas, põhineb lihtsal ja ühtlasel majanduslikul elul, mis mõjub ühtlustavalt ka politilisele meelsusele. Selle tuletab rassiliselt assimileerumatu tõu (neegrite) olemasolu, kes sunnivad valgeid suuremale üksmeelele.

Selles üldiselt ühtlases alas on kaks erinevat küla-ümbruse tüüpi. Viies hea pinnasega eraldatud valdkonnas kasvatatakse suurem osa puuvilla, sinna on koondatud ka suurem osa jõukust ning enamik neegreist. Siia kuuluvad Atlandi rannikmadaliku ja Piedmonti mandripoolne serva-ala, Alabama-Mississippi, Black Belt (Must Vööde) ehk „Old South" („Vana Lõunamaa"), Mississippi-Yazoo jõemadalik ja Tehhase Black Waxy preeriad („Musta Vaha rohtlad"). Ülejäänud osa on või oli hiljuti metsatööonduse asukoht, tootes tarbepuid („lumbering") või laevaehitusmaterjale. Seal, kus mets on hävitatud, on „vaesed valged" ja neegrid „kükitanud maha", kus nad püüavad elatuda. Lisaks neile põllumajanduslikkude provintside kahele elutüübile tuleb kolm kasvava jõukuse ning tähtsusega tööndusala. Üks neist on rauа- ja terasetööonduse keskus Birmingham (Ala., 258 000 el.) Red Mountain'i, Appalachia eelmäestiku jalamil. Kivisöe ja dolomiit-rauamaagi haruldasest naabrusest tuletuvad siinse tööonduse madalaimad terasehinnad kogu Anglo-Ameerikas. Teise tööndusepiirkonna moodustavad Appalachia idajalami nn. Piedmonti puuvillavabrikud, mis küünivad Alabamast Põhja-Carolinani. Nad ammutavad elektrienergiat „jugadejoone" („Fall Line") veejõust, inimtööjõu Puuvillavöötme ning Appalachia kehva pinnasega osadest, ja toormaterjali Puuvillavöötme hea pinnasega aladest. Puuvillavöötme tekstiiltööndus omab viimaseil aastakümneil üha suuremat tähtsust, kuna Ühendriikides toimub selle pidev nihkumine endisest keskusest Uus-Inglismaalt lõunasse tooraine toodangualale. Sellal kui käesoleva sajandi alul Ühendriige värtnate üldarvust asus ümmarguselt vaid 20% lõunariikides, on nende osatähtsus 1925. a. tõusnud 52,4%-le. Nihkumise peamisiks põhjusiks on tooraine transpordikulude vähendamine tööstuste paigutamisel toodangualadele, jugadejoone odav veejõud ja ka madalamad töölispalgad lõunariikides. Lõppeks on Preeria piiril Tehhase suurim linn Dallas (260 000 el.) Puuvillavöötme märgiline raudteekeskus ja puuvilla-, teraviljaning loomakaubanduse tähtis tsentr. Siin on ka nimekaid masinatööstusi ja lähikonnas asuvad Corsicana suured õliväljad. Sotsiaalselt vaatekohalt ja neegriprobleemilt kuulub Musta Vöötmesse ka lõunapoolne enamasti

Ümbrusepilt Puuvillavõõtmest.

Neegrid puuvilla korjamisel. Tööl nii mehed, naised kui lapsed. Iga tööline jõuab päevas korjata keskmiselt 40 kg. Tööd tehakse istandikes aastas lähikaudu 100 päeva.

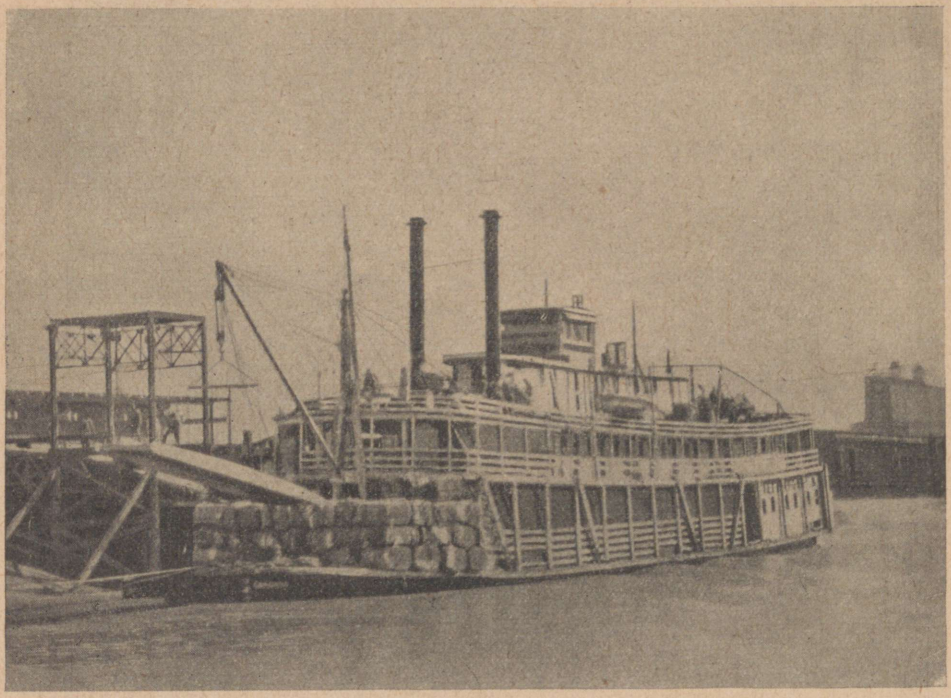

Puuvilla-aurik Mississippil.

ahtake r a n n i k u a l a. Ta kaubanduslinnadel on samuti lähedased suhted Puuvillavöötmega.

Lõunaranniku valdkonna moodustavad: kuivad, männimetsadega kaetud liivased alad, niisked läbipäästamatud küpressisood ja suured viherdavad riisi ning suhkruroo põllumaistud. Mehhiko lahe rannikuäärt palistab linnade hõre ahelik.

Selle ala kaubandus on sama mitmekesine kui ta välimus. Liivastel aladel omab mets esmajärgulist tähtsust, teda kasutatakse kas tarbepuuks või laevaehitusmaterjaliks. Need kaks tööndust, kuigi nad kasutavad sama liiki puud, esinevad harva koos; laevapuu tähtsamaks keskuseks on Floriida, kuna Louisiana ning Tehhas on tarbepuutööonduse peamisiks keskusiks. Kesk-Floriidas, mille poolsaare iseloom vähendab külma hädaohtu, asub üks Ühendriikide kahest agruumiviljuse (sidrunid ja apelsinid) aladest. Louisiana headel mullastel, kus pinnase niisutamine võimatu, kasvatatakse roosuhkrut, kuigi sagedased külmad nõuavad iga-aastast istutamist. Tehhase ja Louisiana rannikutasandiku vaevaltmärgataval kallakul ja veelgi tasasemal Mississippi suudmel asuvad siiski põllud.

Mehhiko lahe rannikujoon on tuttav sadamatevaesuselt. Üksteisest kaugel eraldi seisavad rannikulinnad — New Orleans, Galveston, Mobile, Jacksonville, Savannah jt. — olenevad peaasjalikult kaubandusest. Eriti suur kaubanduslik käive on kahel esimesel. Peamiseks ülemere väljaveokaubaks on puuvill. Puuvilla toodangu raskuskeseme pideval nihkumisel

Vaade New Orleansi linnale üle Mississippi jõe.

läände on Galveston (Tex., umbes 50 000 el.) kujunenud suurimaks puuvilla väljaveo sadamaks Ühendriikides ja kogu maailmas. Sisse- ja väljaveo koguväärtuselt on ta Ühendriikide kolmas sadam (New Yorki ja New Orleansi järel). Galvestoniga otseselt kanali abil ühendatud, kuid 80 km põhja pool sisemaal asuv Houston (Tex., 289 000 el.), keset rikkalikuimat puuvilla tootvat ala, on tõenäoliselt suurim puuvillakaubanduse linn maailmas. Ta puuvillapressid töötlevad aastas üle 300 miljoni palli. Houston on ka vilgas riisiturg, puuvillaseemneteõli tööndus ja U. S. A. kaguosa rahanduslik keskus.

Mitme rannikulinna olemasolu tugineb märgiliselt ka talveturismile. Eriti tähtis ses suhtes on Miami (Fla., 110 000 el.) Floriida poolsaarel Biscayne lahe ääres. Miami on troopilise taimestikuga talikuurort, millel aurikuühendus Kay West'iga Floriida rahudel.

Tähtsaimaks ja suuruselt teiseks U. S. A. sadamalinnaks on vana kuulus prantslaste asutatud New Orleans, mis koondab endasse ka Mississippi laevanduse.

NEW ORLEANS JA MISSISSIPPI LAEVANDUS.

New Orleans Louisiana osariigis on Galvestoni, Texas-Harbouri, Mobile'i ja Pensacola kõrval tähtsaimaks sadamalinnaks Ühendriikide lõunarannikul. Asudes linna kohal 400—800 meetrit laia Mississippi jõe ääres, 177 km ülalpool jõesuuet, omab New Orleans peale puuvilla väljaveo suurt tähtsust maailma laialdasima põllundusala ladukohana, peab ühendust maailma kõigi tähtsamate sadamatega ning on silmapaistvaks raudteede sõlmpunktiks. New Orleansi arengu algeliseks põhjuseks oli Mississippi jõgi, mis suuruselt maailma kolmanda jõgikonnana veestab suure osa Ühendriikide pindalast, nimelt üle 3¼ miljoni km². Hiljem surusid arenevad raudteed Mississippi tähtsuse tagamaade liiklemisteena tagaplaanile. Viimasel ajal on aga needsamad raudteed, eriti Illinoisi pealiin, arendanud New Orleansi tähtsaks puuvilla ning Galvestoni ja Tehhase kõrval ka puu väljaveosadamaks. Ühtlasi on New Orleans Vahe- ja Lõuna-Ameerika produktide tähtsaim sisseveosadam, eriti kohvi, banaanide ja suhkru suhtes. 1924. a. toimus New Orleansi kaudu väljavedu 326,3 miljoni dollari ning sissevedu 177,9 miljoni dollari väärtuses.

Saabudes mere poolt 450 000 elanikuga New Orleansi, peatuvad laevad endise kanali asemele ehitatud pika „Kanali tänava" otsa kohal. Seal avaneb kirev pilt linnaelust. Olles küll tüüpiliseks elava liiklemisega Ameerika linnaks, näitab New Orleans siiski selgesti oma prantsuse päritolu jooni, mis küll aja jooksul kadumas. Otse pealiiklemise tuiksoonelt hargnevad kaks kitsast, veel täiesti prantsuse asunikkude stiilis säilinud kõrvaltänavat. Majade enamik on seal kaunite separauast rõdude ja aknavõredega ning õuedega, millest mõned on kuulsad nende stiilirikka omapärasuse tõttu. Ja kui tutvuda

New Orleansi linna süda kõrgete pilvelõhkujatega.

kõigi prantsusepäraste tänavate ning võõrastemajade nimedega, prantsuse söögikaardiga ja tõesti prantsusepäraselt valmistatud roogadega, siis tunneb võõras end küll olevat asetatud 200 aasta eest möödunud New Orleansi asutamisaega.

Idülliseina tunduvate prantsusepäraste linnajagude kõrval tõusevad aga peatänavail nüüd külma ameerikaliku ilmega pilvelõhkujad ning võimsad äri- ja pangahooned. 12 pangamaja on koondunud ühte ainsasse tänavasse, kujundades sellest „Lõuna Wallstreeti". Otse selle kõrval tõusevad päev-päevalt uued ehitised, mille juures võib jälgida Mississippist uhetud pinnase hoonestamise raskusi. Alaliselt töötavad aurumasinad, tagudes üle 20 meetri pikkusi sambaid maasse, et ehitada tihedat sammasalust, millele on püstitatud kõik jõeäärsed majad. Hilbernia panga aluseks üksinda paigutati 20 000 sammast! Linna praegusele arenemisastmele vastab ka ülielav tänavaliiklemine, mille reguleerijate juures on märgata ameerika energia ja rahu ning prantsuse temperamendi segu.

New Orleansi läbib S-kujuliselt lai Mississippi jõgi, mille kaldaid ühendavad viis auruparveliini. Sildu ei ole. Üle 11 km kulgeb jõe lõunakaldal, osalt ka vastaspool, hiigla aitade, laetamis- ja ladukohtade ahelik. Enamik laduruume kuulub „Board of Commissioners of the Port of New Orleans'ile" ning nende kaide üldpikkus on 10 km, sellest hooneterinnet 7,5 km. Seal lasub 2½ miljonit bušelit vilja, 320 000 palli puuvilla,

hiiglahulgad puid, eriti mahagonit, edasi suhkrut, melassi, masinaid, autosid, õlikooke, tubakat, sütt, banaane. Sadamapiirkonna raudtee vahendas 1924. a. 340 000 vagunit, mis on pealegi poole suuremad kui Euroopas. Üldse võib see raudtee vahendada 30 000 vagunit korraga.

Viimasel ajal näitavad aga New Orleansi kõrval ka teised Mehhiko lahe äärsed sadamalinnad, eriti Galveston, silmapaistvat arengut, kujunedes seega tugevaiks võistlejaiks. Seepärast pole imestuda, et esimene, eriti ta vilgas sadamakäitiseühing, on New Orleansi arengut soodustavate vahendite hulgas erilise tähelepanu pööranud Mississippi laevandusele. Mississippi nõo 45 jõe laevatav pikkus hinnatakse 25 000 km-ile. Sellest annab Mississippi ise 3900 km ja Missouri 4200 km. Kuid pikkus üksi ei anna selle veeteedevõrgu liiklemistähtsusest veel mingit pilti, sest osalt on jõed vaid väga madalaile aluseile liigeldavad. Parema mõõdu annab veetav kaubahulk. Dr. Eschi kokkuvõtte järgi vahendas Mississippi ja lisajõgede liiklemine 1923. a. 49,6 miljonit tonni lasukaupu ja 3,2 miljonit tonni tükikaupu. Tähtsaks haruks on Mississippil Ohio veetee, mis tekib Pittsburgi juures Monongahela ja Alleghany ühinemisel. Neist algatab esimene, millel süsi laetakse kaevandusist otse laevadele, ulatusliku söeliiklemise, mis kulgeb Ohio jõe kaudu Mississippile. Ohio 1550 km pikkusel laevateel on 54 tõkkega paisutatud vett 400 km ulatusel ning jõe liiklemishulk küündis 1924. a. 10,9 miljoni tonnini.

Kõiki kõrvaljõgesid kaasa arvates koguneb Mississippile kokku üle 50 miljoni tonniline (1924. a. 55,8 milj. t.) üldliiklemine. Peale kahekordselt arvestatud hulkade taandamist kahaneb see aga umbes 30 kuni 35 miljonile tonnile, mis on natuke rohkem kui pool Rheini liiklemisest Euroopas. Seejuures on Rheini veetee pikkus Baselist Rotterdamini 900 km, Mississippi veetee elavama liiklemisega osa (Monongahela, Ohio ja Mississippi) pikkus aga 208+1550+1500=3260 km, seega neljakordne. Veel ebasoodsam on võrdlus Missouriga, Mississippi suurima lisajõega. Sellel pole liiklemine peale esialgset naha- ja kullavedu üldse enam kosunud. Väga selge pildi Mississippi veetee nõrgast kasutusest annab tõsiasi, et St. Louisi juures moodustab laevaliiklemine vaid ½% raudteeliiklemisest. Sellise tulemuse andis raudteede kaval politika. Alul alandasid nad kahjusid kandes teatud vahemikus prahihinnad enam kui kahekordselt ja hävitasid seega laevaliiklemise. Oli see saavutatud, tõstsid nad prahihinnad aga kohe endisest poole kallimaks!

Tänapäeval on Mississippi peale juba mainitud söeveo veel tähtsaimaks õliveoteeks, millel veetakse Baton Rouge'i, kus asub Standart Oil'i suurim puhastusvabrik, 70% (3 miljonit tonni) U. S. A. õlitoodangust. Ühtlasi on ta ka üldiseks liiklemisteeks lõunapoolseile (Louisiana, Arkansase, Oklahoma, Mississippi, Tennesee ja Kentucky) osariigele, peamiselt puuvilla, vilja, suhkru ja maisi veo alal. Mississippi jõeliiklemine toimub sageli

Kultuurmaistu riba Mississippi alamjooksul.

veel vanamoeliste aurikutega, suurelt osalt aga ka aurikuist veetavail või aetavail jõelotjadel või hiiglaparvedel, mis on 1000- kuni 2000-tonnise kandejõuga. Ka Ohiol ja ta lisajõgedel valitsevad samasugused kohmakad alused.

Mississippi laevanduse tuleviku väljavaated võivad paraneda, kui asutakse tarviliste uuenduste ja täienduste teostamisele. Tähendab, kui kindlustatakse jõesäng, süvendatakse madalad siirdekohad, mis takistavad muide väga suurte sügavuste kasutamist, ning õgvendatakse suured käärud. On ju Mississippi pikkus Cairost New Orleansini vooluse järgi 1500 km, õhujoonelt aga vaid 900 km. Raudteeühingute hoolitsusel pole seni kõigeks selleks mõjuvaid vahendeid kasutatud. Peale laevandusehuvi on aga Mississippi jõevoolu korraldamine tarviline ka uputushädaohtude vältimiseks. Seda näitas parimalt 1927. a. kevadine uputus, mil üle ujutati hiiglamaa-alad, jäi peavarjuta 800 000 inimest ning hukkusid paljud. Seda ja ka suurenevat siselaevandusehuvi arvestades võib arvata, et paranduste teostamisele järgneb Ühendriiges jõgedeliiklemise uus ajajärk. See tuleks kasuks ka New Orleansile ning kergendaks talle võistlust Galvestoni, Houstoni ja Mobile'iga.

W. Teubert. Die Welt im Querschnitt des Verkehrs. Berlin-Grünewald 1928.

ÜHENDRIIKIDE „MUST" KÜSIMUS.

Viibides lühemat aega Ühendriiges võib jääda mulje, nagu polekski see üldse mingi „küsimus", vähemalt kui kõnelda sellest mõne igapäevse ameeriklasega. Kui juhid jutu neegriküsimusele, teeb ta tõsisema näo, kuid lahendab küsimuse mõne optimistliku lausega neegrite kasvatamisest ja neile hariduse andmisest. Mitte tundes ameeriklase iseloomu võib arvata, et need 10 miljonit Ühendriiges elavat neegrit tõepoolest ei ole talle mingiks „küsimuseks".

Tõeliselt on aga neegriküsimus Ühendriikides suuri probleeme, kuid see viibib veel rahva alateadvuses. Ameeriklase loomule omaselt ta ei püüa mõelda halvule asjule, kuni nad pole väga põletavad.

Tuntud ameerika kirjanik Julian Street on iseloomustanud oma kaasmaalasi mitte just väga meeldivalt, nimelt ei olevat ameeriklasil kombeks haarata härga sarvist. Street lisab, et ameeriklased olevat küll teadlikud ses rahvuslikus puuduses, ent petvat endid ja teisi valju hooplemisega, nad poksivat härja vaese omaks, las ta vaid ajab neid enne nurka.

Mis puutub isiklikku julgusse ja rahvuslikku autundesse, siis vaevalt on Street'il õigus. Kuid kindlasti on tal õigus raskete politiliste, majanduslikkude või sotsiaalsete probleemide tõsise arutamise, eriti neegriküsimuse suhtes. Kuid lood pole veel nii kaugel, et must härg oleks ajanud ameerik-

ANGLO-AMEERIKA

200 0 200 400 600 800 1000 1200 km.

U. S. A. OSARIIKIDE NIMEDE LÜHENDID:

Ala. = Alabama
Ariz. = Arizona
Ark. = Arkansas
Cal. = California
Colo. = Colorado
Ct. = Connecticut
Del. = Delavare
D. C. = Distr. Columbia
Fla. = Florida
Ga. = Georgia
Ida. = Idaho
Ill. = Illinois
Ind. = Indiana
Iowa.
Kans. = Kansas
Ky. = Kentucky
La. = Louisiana
Mass. = Massachusettes
Mich. = Michigan
Ml. = Maryland
Me. = Maine
Minn. = Minnesota
Miss. = Mississippi
Mo. = Missouri
Mont. = Montana
Nebr. = Nebraska
Nev. = Nevada
N. J. = New Jersey
N. H. = New Hampshire
N. Mex. = New Mexico
N. Y. = New York State
N. C. = North-Carolina
N. Dak. = North-Dakota
Ohio
Okla. = Oklahoma
Ore. = Oregon
Pa. = Pennsylvania
R. I. = Rhode Island.
S. C. = South-Carolina
S. Dak. = South-Dakota
Tenn. = Tennessee
Tex. = Texas
Utah.
Va. = Virginia
Vt. = Vermont
Wash. = Washington
Wis. = Wisconsin
W. Va. = West-Virginia
Wyo. = Wyoming

ANGLO-AMEERIKA LIIGESTUS:

1. Suur New York.
2. Appalachia.
3. Suur Linnadeala.
4. Suur Järvistu.
5. Suured Tasandikud.
6. Must Vööde.
7. Preeria.
8. Kaljumäestik.
9. Suur Nõgu.
10. Kalifornia.
11. Ranniku-Kordilleerid.
12. Metsa-Kanada.
13. Mere-Kanada.

K. Mattieseni trükikoda O./Ü., Tartus.

Neegrite linnaosa Atlantas.

lase nurka, ja nii jääb muidu saatusest nii soodustatud Ühendriikide raskeim probleem veel tagaplaanile.

Kes 1914. aastast saadik pole viibinud Ühendriiges, saab üldiselt mulje, et sest ajast pole muutunud palju, vähemalt, et maailmasõda on siia jätnud hoopis vähem jälgi kui igasse Euroopa riiki. Kuid üht võib silmata juba New Yorkis: neegrite kasvavat mõju. Kui kümne aasta eest nägid neid suuremal arvul vaid teatud raioones, leidub nüüd neid kõikjal: Downtownis kui ka 5. avenüül. Ja mis eriti torkab silma, on hästi riietatud värviliste ning otse elegantsete neegrinnade ja mulattide üllatavalt suur arv. Peab külastama New Yorki neegriteatrit, Koloniaalteatrit, peab nägema nende värviliste külastajate tualette, et mõista majanduslikku seisukohta, mida neegrid on juba omandanud New Yorkis.

New Yorkis nähtu leidis kinnitust Chicagos ja enam-vähem on see maksev kõigi põhjaosariikide kohta. Põhjused peituvad mitte üksi mustade suures loomulikus sigivuses, vaid ka selles, et arvukad värvilised kolivad põhja poole, et põgeneda lõunaosariikides valitseva rõhumise ja lintšikohtu eest.

Neegrite voolu põhjaosariigesse tervitavad orjapidamisevastased ring-

konnad kui vahendit, mis peab sundima lõunaosariike kaotama lintšikohut, kuna muidu neid ähvardab tööliskihi kaotamine.

Võimalik, et tagajärjeks on ülalmainitu, kuid samal ajal on kindel ka, et neegriküsimus omandab üha suurema teravuse. Ükspuha, kas pooldad lõuna- või põhjaosariiklase seisukohta, kuid esimene on vähemalt järjekindel. Ta näeb neegris alama tõu liiget, keda peab igasugu vahenditega alistama. Värvilisilt röövitakse seaduslikult või mitteseaduslikult kõik nende politilised õigused ja kui muu ei aita, siis tarvitatakse lintšikohtu terrorit.

Põhjaosariiklane näeb neegreis üheõiguslikke Jumala loodud olendeid ja annab neile majandusliku ning politilise samaväärsuse. Seda võib ta teha, sest neegrid on põhjas veel võrdlemisi nõrgad. Ta keeldub aga andmast neile sotsiaalset ja seltskondlikku samaväärsust.

Arstimina neegriküsimuses öeldakse alati, et tarvitseb vaid neegrit kasvatada ja anda talle haridust. On see aga saavutatud, mis peab sündima siis edasi, sellest vaikitakse. Ka abolitsionistlikuim, neegrisõbralisim põhjaosariiklanegi ei luba kunagi värvilisele, olgu ta kuitahes haritud ja rikas, seltskondlikku samaväärsust, ja mõttest, anda tütar mehele mõnele mustale või ka ainult pruunile või pruunkollasele džentlmenile, kohkub ta samuti tagasi nagu mõni mees lõunaski.

Tõeliselt omandab neegriküsimus kogu oma saatusliku hädaohtlikkuse alles selle tühja, humaanselt selgusetu politikaga — anda haridust värvilisele intelligentsile ja kõvendada teda majanduslikult. Kuna neegreid ei saa saata tagasi Aafrikasse, katse, mis luhtus isegi orjadevabastamise järel, mil selle sooritamine oleks olnud võrdlematult kergem, on võimalik vaid kaks lahendust neegriküsimuses.

E s i m e n e on Ladina-Ameerika riikide poolt valitud tee. Mainitud, eriti Brasiilia oma suure musta elanikkonnaga, ei tee seltskonnas tõuvahet, kui on täidetud majanduslikud ja kultuurilised eeldused. Nad lahendavad neegriküsimuse seega, et häbitult segunevad neegritega, nagu nad varemini segunesid indiaanlasist ürgelanikkudega.

T e i s e k s on K u - K l u x - K l a n i tee: neegrite rõhumine ja alistamine toore vägivallaga.

Kindel on siiski, et Ameerika ei vali lõplikult ei üht ega teist teed, vaid jätkab senist selgusetut ja ebaloogilist suhtumist neegriküsimusse. Tembeldagu avalikkus Ühendriiges nii üpris armastatud jaanalinnupolitikaga neegriküsimuse veel mõni aeg olematuks, üksiku kodaniku kui ka terve rahva alateadvuses etendab ta juba praegu tähtsat osa. Muutus ameerika sisserändamispolitikas kui ka tarbetu toores ja haavav viis, millega Kaug-Läänes koheldakse ida-aasialasi, sõltub lõppeks vististi tundest, et omatakse neegritega juba lahendamatut tõuprobleemi, mida jumala pärast ei tohi teha keerulisemaks teiste värviliste võõrkehade paisutamisega.

C. R o s s. Das Meer der Entscheidungen. Leipzig 1925.

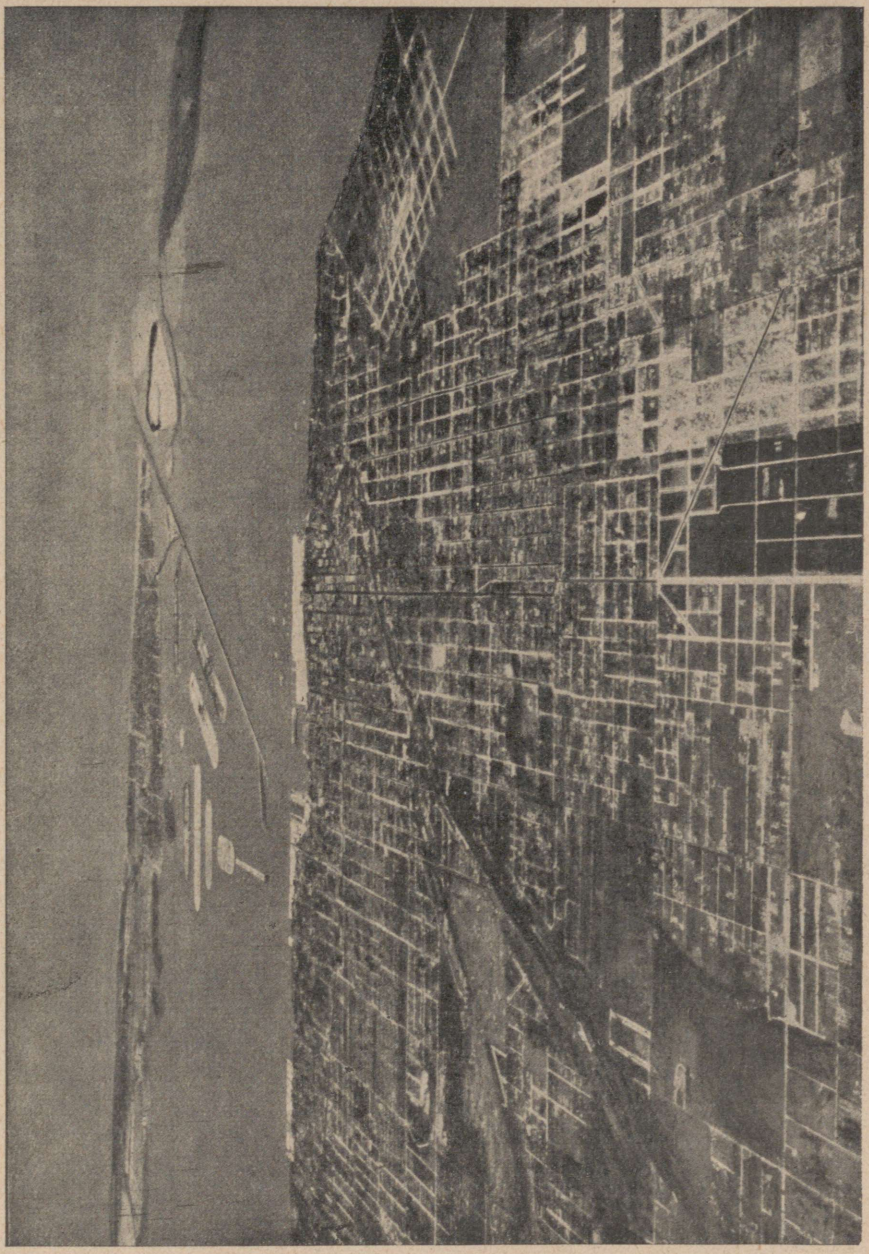

Miami linn Floriida rannikul.

KAUG-LÄÄS.

Üldpilt.

Kaug-Lääs (Far West) on mõiste, mis sisuliselt lähikaudu, aga mitte täpsalt, katab Põhja-Ameerika kuiva läänepoolmiku. Ta haarab maa-alad, kus kliima lubab tingimisi väärtuslikke saake ja ka Euroopast tulnukate kestvat kehalist tööd, kusjuures on veepuuduse tõttu vajalikuks osutunud põllumajanduse vanapäraste meetodite tugev uuendamine. Põhjas jäävad Kaug-Läänest välja subpolaarsed metsamaad ja tundrad, lõunas niisked rohtlad ja metsamäestikud, idas aga parajad, subtroopilisparajad ja subtroopilised lehtmetsa- ning metsastepimaad teispool kuivade ja niiskete pinnaste vahelist piiri. Kõigi nende piiride sees asub rikkalikult liigestatud Kaug-Lääs, haarates lähikaudu 6½ miljoni km²-lise maa-ala, millel elab ümmarguselt 20 miljonit elanikku. Seega asendab Kaug-Lääs Põhja-Ameerika raamides neid osi Vana-Maailmast, mida tuntakse Hommikumaa nime all.

Suured on vastuolud Kaug-Lääne maastikulises pildis. Kuid kõigile neile on ühiselt iseloomustav tõrjuv suhtumine inimesesse. Kuigi karmid maad on sageli oma rüpes kodustanud inimsoo kõige tugevamaid esindajaid, kuulub Kaug-Lääs nende karmide maade sekka, mis on uusima ajani talunud vaid taandrahvaste vaevalist kiratsemist. Siis aga kisti ta äkki voolusse, mis tänapäeval hoovab üle kogu maakera. Selline muudatus toimus siis, kui tehnika oli murdnud kauguste vangla. Tänapäeval on Kaug-Lääs Põhja-Ameerika osana „valge mehe maa", nagu Austraalia ja Lõuna-Aafrikagi.

See, mis Kaug-Lääne, varemalt nimetatud ka Metsikuks Lääneks (Wild West) ja „Suureks Ameerika Kõrveks" (The Great American Desert), eriti huvitavaks teeb, ei ole mitte ainult ta võrdlemisi suur tundmatus, vaid ka tõsiasi, et üle ta piiride on murrelnud kõigis arenemisastmeis massirändamiste lained. Need pole kaugeltki veel lõppenud. Edasi tõusevad meie kujutelma noorpõlves loetud jutustiste tegelased, trapperid ja asunikkude perekonnad, indiaanlased ja bandiidid. Neid pilte värskendavad tänapäevalgi rohkearvulised ameerika „Metsiku Lääne" filmid ja kaasaegsete romantiliste elamuste jutustised ning kirjutised.

Tõeliselt on Kaug-Lääne praegune nägu hoopis teissugune. Olgu siinkohal mainitud vaid üks näide kellegi kesk-eurooplase kutseelu etappidest, kes oma esimesed rahad teenis „sealpool lompi" tehnikuna kuski autovabrikus. Tollal oli ta töökaaslaseks mees, kes on praegu Ühendriikide esimesi tööndusmagnaid. Ta ise aga on hilisemail aastail loonud endale Kansases nisufarmi; juba isakodust oli talle põllumajandus tuttav. Ta farmi-

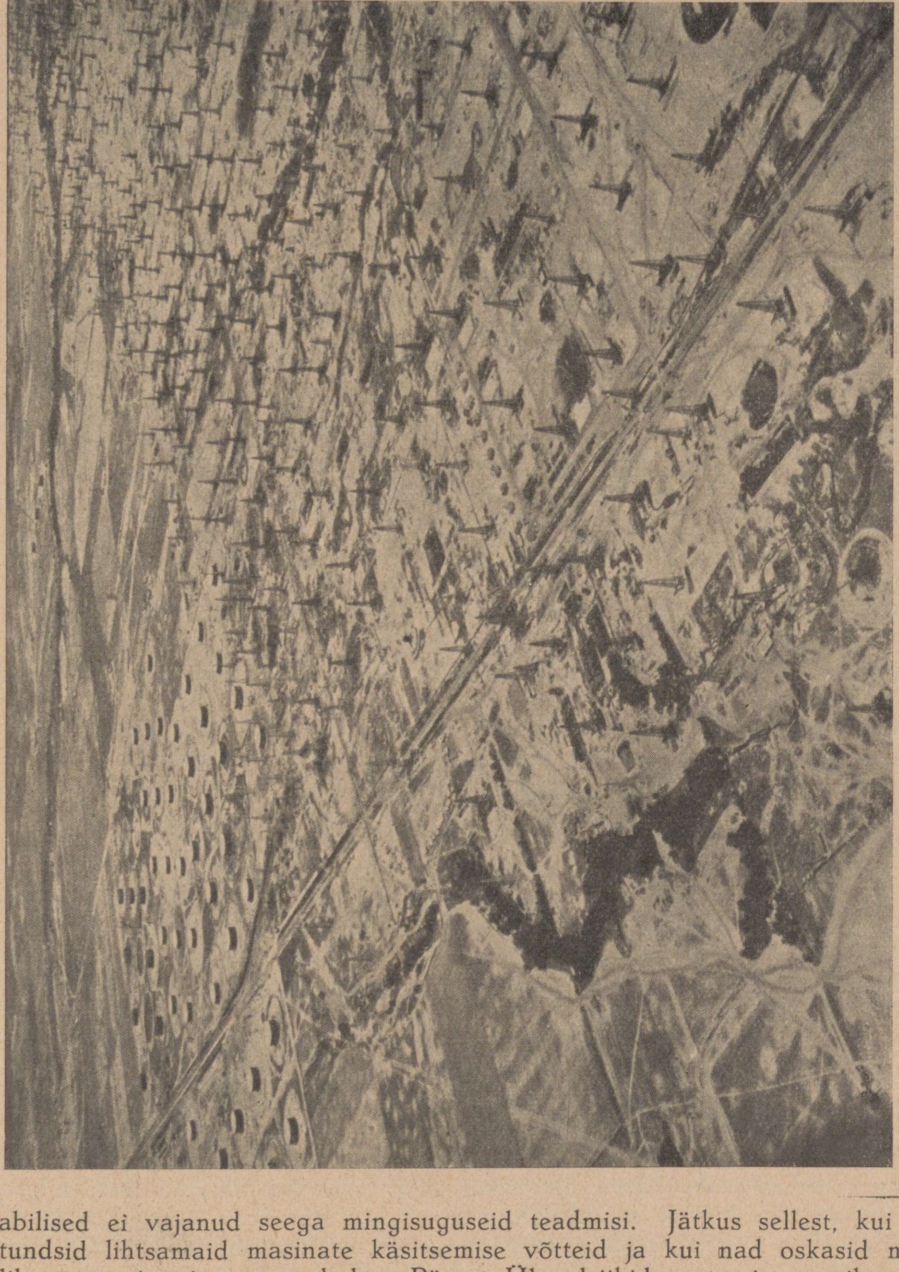

Corsicana õliväljad Dallase lähedal Tehhases.

abilised ei vajanud seega mingisuguseid teadmisi. Jätkus sellest, kui nad tundsid lihtsamaid masinate käsitsemise võtteid ja kui nad oskasid mõnd lihtsat masinaviga parandada. Pärast Ühendriikide astumist maailmasõtta vältis meie keskeurooplane interneerimist vaid oma kaupmehelikkude eriteadmiste läbi: ta võis olla ühe kummikontserni proovireisijaks tingimisi, et ta ei peatu kuski üle öö. Peale sõda asutas ta mõningaist maahangeldusist Floriidas saadud rahaga kanafarmi Petakuma lähedal põhja pool San Fran-

ciscot. Siin esines niihästi looma kui ka inimese tööjõudluse proletariseerimine, mis küünib kodulindude kasvatuseni. Kuked võõrutatakse riiust sel teel, et tugevamat haaratakse võiduhetkel jalust ja senikaua keerutatakse, kuni ta uimasena maha jääb ja taas teadvusse ärgates end ise võidetuks peab ega usaldu uuesti riidu norima hakata tõeliselt võidetuga. Sellise taltsutamise siht on kukkede jõu sääst, sest igaüks neist peab 10-ne kanaga muretsema aastas 1000 järeletulijat. Talvel pannakse helistamise ja elektrivalgustusega kogu kanala juba öösiti kell kaks ametisse ja erutatud linnukesed algavad oma kutselist päevatööd. Jäljendatud igavene suvi peab neid veenma, et pole mingit põhjust piirata munemisaega. Kanade haudumistung kõrvaldatakse neid külma vette kastes ja paigutades pimedasse ruumi; sest aeg on raha. Masinatega hautud kanapojad asetatakse kastidesse sel hetkel, mil nad hakkavad muna purustama; sest ei või jätta kasutamata kaht päeva, mil nad võivad elada ilma toidu ja veeta, selleks et neid toimetada tarbijate kätte tuhandete kilomeetrite taha.

See on tänapäeva Kaug-Lääs! See, mida nimetati Metsikuks Lääneks, ei olele enam. Kaug-Lääs on nagu muugi osa Anglo-Ameerikast kujunenud siirameelseks, töökaks ja mõistusepäraseks eluruumiks. Seejuures on ta siiski omandanud idapoolmikust tubli nurgi erinevad põhijooned. Kõige pealt on Kaug-Läänes, vähemalt ta sisemaal, linnandus arenenud iseseisvusetult. Arvukad, sageli ka suured linnad on vaid kõrvalise tähtsusega ja juhtiva seisukohata. Mõõtuandvad suurlinnad on kujunemas ainuüksi Vaikse ookeani rannikul. Merelähedane niiskus, veerikkus ja paras kliima, mõningad maavarad ja mereühendus Kaug-Idaga on nende olemasolu olulisimaid eeldusi. Esmajärgulise tööndusala tekkimist tuleb siiski alles lähemas tulevikus ära oodata.

Palju tähtsam kui see kohapealset tarbingut rahuldav tööndus, on tööndusliк ürgtoodang maal. Eks ole Ameerika algselt valqete poolt üldse vallutatud kallismetallide hankimiseks. Tänapäeval, mil murenemismasside kergesti hangitav uhtmaakuld on ammutatud, järgivad maagikaevandused igal pool ahelmäestikkude ja kõrgete pankmaade murrujooni. Kaug-Lääne kaevandused annavad praegu lähikaudu 20% kulla, 60% vase, 30% tina jne. maailmatoodangust. On olemas maa-aluseid kaevanduskäitisi, kuid tähtsamais pahtlais töötatakse maapinnal. Hiigla koristiskalded — koristismäed — torkavad sageli kõige pealt silma. Töötamas on näha esmajoones masinaid. Igale kaevanduspiirkonnale kuuluvad rikastamismenetluse seadised seisavad puhtalt ja peaaegu inimtühjalt. Maakide töötlemist ei toimetata mitte enam väikesis puusõega köetavais ahjudes, mille mürgised aurud on sageli hävitanud igasuguse taimestiku metsamäestikkude kaevanduste ümbruses, vaid on kesendatud mõningaisse elektrolüütiliselt töötavaisse tehastesse. Mittemetallised kivised ei osale veel kuigi tähtsalt. Tulevik on Montana Kaljumäestikku ümbritsevail fosfaatidel. Metsalankimist, mis veel praegugi ületab juurdekasvu 6—8-kordselt, tuleb korraldatud metsanduse puudumise tõttu lugeda röövmajanduse haruks. Ja seda kõige pealt ta peamisel alal, Vaikse ookeani vihmametsades, mis suurelt jaolt ei ole veel riigistatud, vaid on eraisikute kontsessioonialad.

Kaug-Läänes ei kasutata energia hankimiseks kuigisel määral kivisütt. Hiiglasuurte kauguste tõttu võivad aurujõul töötavad tehased sisseveetud kivisütt tarvitada ülimalt Vaikse ookeani rannikulinnades. Prüünsõe poolest varjavad preeriad küll mõõtmatult suuri tagavarasid, kuid need lebavad

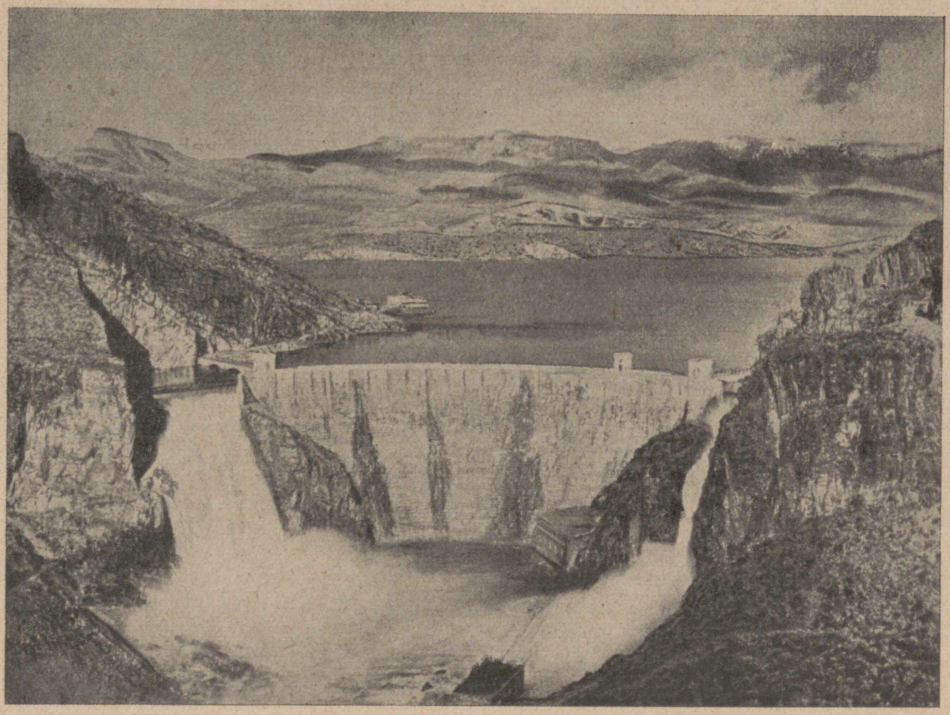

Roosevelti pais Arizonas.

kasutamatult. Äsja alles valmis Tehhases esimene pruunsütt tarvitav moodsaima kütteseadisega tehas. Maaõli puuritakse Oklahoma lääneosas ja Tehhases, aga ka Kalifornias, Los Angelesi ümbruskonnas. Maaõli puurimisel vabanev looduslik gaas jääb enamasti rakendamata. Väga laialdaselt kasutatakse preerias tugevate ja alaliste tuulte tõttu tuulemootorite jõudu väikeste pumbakaevude käitamiseks. Üldiselt aga põhinevad Kaug-Lääne suurjõutehased veejõul. Olgugi need võrdlemisi korrapäratult hajutatud, on nad siiski täiesti reeglipäraselt seotud tugevate vooluvetega. Kõrgpingetehnika saavutiste läbi on nende energia tarbingu ülim ulatus sedavõrt suur, et see praktiliselt ei tunne mingit piiri. Oma paisjärvedega muudavad nad väga oluliselt paljude jõgede veestikku.

Vooluvete paisutamisel on ka teine, Kaug-Läänes veel tähtsam ülesanne — kuivade maa-alade niisutamine ja põllukultuuride võimaldamine.

Otsustavaks teguriks igasuguse põllumajandusliku tehnika alal on Kaug-Läänes vesi. Ainult idapoolmiku piirivöötmes — musta mullase alal — võidakse majandada nagu Euroopaski ilma eriliste seadisteta. Kuid võimalikkude toodanguharude arv sulab seal kokku. Kogu ülejäänud alal ei saa midagi teha kaaluvate uuendusteta, sest põllundusele küllalt niisked metsamaad asuvad liiga kõrgel. Metsaraiumine ja lõtv karjandus on seetõttu ainsad otseselt teostatavad maamajanduse alad. Kõik üle selle küündiv on saavutatav vaid kahel teel: kultuurtaimede selliste liikide või varieteetide

kasvatamisel, milleks kliima sobib, ja teiseks ning kõige pealt loodusliku veemajapidamise kunstlikul kohandamisel taimede nõudeile. Siiski võib öelda, et Vana-Maailma Vahemeremaade päritolu sisserändurite kuivadel puukultuuridel ei ole kuigist tähtsust. Samuti ei ole mingit tulevikku indiaanlaste kõblaspõllundusel, olgugi et see on maisi kuivamaavarieteetide näol laialdaselt levinud. See aga, mida saavutatakse veemajanduse ja seemnearendamise läbi, liigub kahes tehnika poolt määratud suunas. Uute viljaliikide arendamist suunab nimelt sedavõrt veevarustamise laad, et teda ei saa lahutada kunstliku niisutuse (irrigatsiooni) ja kuiva farmimise (dry farming) tehnikast.

Vanemail ajul tarvitasid Kaug-Lääne pioneerid väga algelist niisutamisviisi. Kuid tänapäeval on kunstliku niisutuse mõõtmed hoopis laialdasemad. Nüüd ei rakendata mitte ainult lisajõgesid, vaid ka suuri peajõgesid. Nüüd ei varustata enam üksikuid küli, vaid suuri piirkondi tuhandete farmidega. Nüüd ei rahulda enam vanad seadised, vaid on leitud uued lahendused.

Üldjoones on eraldatavad kaks vööndet, kus suurimad niisutuspiirkonnad üksteisesse lükkuvad: subtroopiline puukultuuridega talivihmaala, sekka kõrbeid; siin on niisutatud tänapäeval 2½ miljonit ha, seega lähikaudu ¼ Kaug-Lääne niisutatud üldalast. Teiseks järgnevad Snake Riveri äärsed alad ja lavamaad. Viimane vööde on ümbritsetud arvukaist väikesist, kaitstud ja niisutatud mäestikuorgudest, mis on maailmakuulsad oma puuviljaistandikkude poolest. Siia vöötmesse kuuluvad ka Kansase ja Kolumbia nõo talinisualad (vt. kaarti lk. 681).

Niisutusalade mainitud ositus sõltub peamiselt majandusest. Puhttehnilisest vaatekohast on niisutuse eeldused korrapäratult hajutatud, sest vooluveed valguvad palju rohkem kohalikkude pinnavormide kui kliima kohaselt. Kõigi tehniliselt võimalikkude niisutuste aegsalt ettenägemine on Geological Survey inseneride ülesanne. Seni tõkestab mõningate laiemate niisutusplaanide teostamist asjaolu, et veeõigus on üksikuis osariiges veel väga algeline, et palju on kujunenud ka tavaõiguslikult, õiguslikkude normidega kokkukõlastamatult. Üldiselt valitseb loodes vaoniisutus. Ülemises Preerias ja edelas esineb vao- ja ribaniisutuse tööjaotus, nimelt enandub Kanadas vaoniisutusega põllumaa ja Kalifornias ribaniisutusega aiamaa. Lõppeks on Mehhiko lähedasis bolsonites (mehhiko nimetus rusukuhikutega täidetud sulgnõgude jaoks kuivas kliimas) harilik nõoniisutus.

Kuiva farminduse maistud asuvad 20 ja 50 sm (s. o. 8—20 tolli) aastasademete samajoonte vahel (vt. sademete levimuse kaarti lk. 680). Kuiva farmimist tarvitatakse seal, kus sademeid pole küllaldaselt, aurumise kunstliku vähendamise või pikema aja sademete kogumise teel. Kuigi pinnaselaadi, kõrgusasendi ja ilmastu kohaselt meetodid vahelduvad, siiski on igal pool kuiva farmimise põhimõtteks pingus maakultuur, sügav kündmine ühenduses korrapärase kultiveerimisega ja pinnase kobedalt hoidmisega aurumise takistamiseks. Esmajärguliseks ülesandeks on sula- ning vihmavee äravoolu takistamine, sest just kuivadel aladel on valgumine suurim taimkatte hõreduse ja ägedate vihmavalangute tõttu. Siis katab kõrvelaadilistel aladel pidev veekiht mõneks minutiks pinnase ja valgub lihkelainena kuristikkude kaudu umbsete nõgude liivasse; tunni jooksul kuivendab hõõguv päike pinnase ja kõikjal on sama kuiv kui enne vihma. Juba põllutööde lihtne käik muudab olustikku tunduvalt. Adravagu laseb vett aeglasemalt valguda, eriti siis, kui ta läbib põldu põiki pinnase kallet. Samuti imbub

Vana ja uus maailm kõrvuti Wainwrightis, Albertas.

ta rutemini kobedasse maasse. Sellise mõju tõhustamiseks peab „kuivfarmer" sügavalt kündma. Igatahes sügavamalt kui 30 sm. Ses mõttes on kuivade pinnaste füüsiline struktuur hästi soodus. Edasi äestatakse peale igat vihma ja kui oras on juba liiga kõrge, tarvitatakse kultivaatorit.

Vihmavaeseimail aladel ei küüni, vaatamata kõigele hoolele, ühe aasta sademed vilja kasvatamiseks. Siin tuleb sageli mitme aasta sademeid talletada, kuni pinnaseproovid näitavad, et niiske kiht on 2½ meetrit paks. Kuna poolkergete rohtlapinnaste veesisaldus on 15—20%, tähendab see lähikaudu 50 sm-list veekihti.

KAUG-LÄÄNE ASUSTAMISKÄIK JA FARMINDUS.

Kui Anglo-Ameerika farmimajandusele üldse on omased Vana-Euroopa talumajandusest erinevad jooned, siis on viimased seda ilmsemad Kaug-Läänes. On võimatu kujutella midagi ühist meie talundi ja sealse farmi pärimise vahel. Juhtub küll, et suur osa farmereid pika osa omast eluajast majandavad ühte ja sedasama farmi, siiski pole farm kunagi midagi sarnast, mida meeleldi ei müüdaks soodsail tingimusil ega vahetataks mõne teisega.

Kuuluvus teatavasse kogukonda on alati juhuslikku laadi ega takista kunagi vähimalgi määral pinnavallalisust. Ja kui ei saa eitada perekonna kui niisuguse olemasolu, siiski sõltub see vaid teatavast kalduvusest või hädavajadusest, mitte aga vankumatust kombest. Farmeri elamu, mille sisemikus võib käsitöö puudumise tõttu leida vaid vabrikutoodete seeriaartikleid, on vaevu parem kodu kui üürikorter. Tõsi, praegu on olemas veel väike vahe, sest farmeri kutse on isegi Ühendriiges veel neist väheseist, mis ühtlasi tähendavad erinevat eluviisi, kuid see vahe on siiski väike. Lõppeks selgub ometi, et farmimajanduse mõte ei seisa mitte äraelamise aluse moodustamises eluks, mille vabad tunnid kuuluksid hariduse ja kultuuri edendamisele. Pigemini on farmimajandus muutunud sihiks iseendast: f a r m o n t ö ö n d u s e t t e v õ t e, mille tehniline ja äriline täiustamine nõuab kõigi vaimujõudude rakendamist.

Kergesti vahetatavat maapinda hinnatakse vähe. Majandamise sihiks on võimalikult suur took iga üksiku farmeri kohta. Tähtsaimaks vahendiks on masinatöö üha suurem lükkimine toodangu protsessi. Tõeliselt haarabki tööndusliк organiseerimine kogu farmeri huvi sedavõrt, et kaob maameest iseloomustav loodusest sõltuvust tunnistav vaimulaad. Kõike tegevust suunab püüd võimalikult kõrgele elatustasapinnale. Farmer elab nagu linlane; selleks peab ta tootma saagi, mis rahuldab nelja perekonna põllumajanduslikkude saaduste nõudeid. Ühtlasi on ta allutatud maailmaturu nõudeile ja seisundile, mis jällegi sunnib teda mõtlema ärimehelikus vaimus. Haritava maa suhtes tähendab farmi tööndusliк ja äriline vaim seda, et üksik farm ei tooda mitte kõiki võimalikke saadusi korraga, vaid täiesti enanduvalt mingit eriprodukti. Viimaste viljelus iseloomustab sageli terveid maastikke.

Üks asjaolu on siiski kummaline: mispärast põllumajanduse sellisel linlikul käitamisel pole läbi löönud suurettevõte nagu enamikus tööndusharudes? Mispärast on märgata siirdumistendentsi suurmaapidamiselt ühe perekonna farmile? See on looduse saladus, mis meest, kelle kogu huvi on koondunud tehnilisile ja organisatoorseile küsimusile, ikka veel kuuehõlmast hoiab. Farmi peetakse tulunduslikuks ses suuruses, milles farmer ühes poja ja naisega on ise võimeline jälgima käitise igat üksikasja. Seepärast eelistatakse meelsamini ühe perekonna käitisi.

Selline on tänapäeva rahvastik, mis on mõnekümne aasta jooksul muutnud Kaug-Lääne loodusmaastiku laialdased alad täiesti kultiveeritud maaks ning kõikjal teostanud uued võõrapärased ideed.

Siinse farmi tekkimine ei ulatu kuigi kaugesse minevikku.

Kaug-Lääne asustamine farmidega ei toimunud järsu pöördena, vaid järk-järguliselt. Esimesed asustamislained olid õieti eemalt ja kaudselt siirutatud. Põhja pool karjarantšodest ja puuviljaaedadest iseloomustatud hispaania maa-ala teisendas hobuste sissetoomine peatselt kolijate sugu-

Kari rohtlas.

harude ja maisiviljeldavate pueblo-indiaanlaste (pueblo = küla, pueblo-indiaanlased — pinnapaigalised põllundajad indiaanlased) suhte esimeste kasuks. Palju ägedam oli enne 18. sajandi algust sioux- ehk dakota-indiaanlaste laialdumine. Nagu teisedki idamaised suguharud, kes elatusid samapalju maisiviljusest kui küttimisest, sunniti nad valgete poolt alaliste lepingumurdmiste ja jahiõiguse piiramise tõttu alul pingsamale põlluviljusele, hiljemini aga taanduma üha ebasoodsamaile aladele. Seejuures hävisid arvukad suguharud, kuid sioux'ide seas leidus rühmkondi, kes ei loobunud võitlusest. Nad loobusid küll põllutööst täiesti ja hakkasid küttima pühvleid, milliseid elas varemini ka Ohio laantes, tol ajal aga ainult veel rohumail, liikudes suvel maa-alal, mis ulatub Ülem-Tehhasest teispoole Kanada piiri, kuna talveks pöördusid jälle Tehhasesse. Sioux'id vallutasid asundamata maa-alasid ja takistasid muid suguharusid, kel oli maisipõlde ääremail ja mõnes orus, kasutamast neid maa-alasid neutraalsete jahimaadena pühvlite rändamise ajal. Pärast seda kui omandati Napoleon I-selt preeriad, määras Ameerika valitsus neile kindlaks asumisalaks kogu maa Nebraska suurest liivaküngastikust põhja poole ja samuti alad, mille umbkaudsesks piiriks ühelt poolt on Duluth (Minn.) — St. Joseph (Mo.) ja teiselt poolt Kaljumäestik.

Ometi ei jäänud suur indiaanlaste maa „Ameerika Suures Kõrves" kauaks puutumata, sest varsti hakati müüma suuri maalahmakaid, ja võitlused sioux'idega kestsid väikeste vaheaegadega 1851. kuni 1890. a. Siis jaotati nad tolleaegse kombe järgi väikestesse eraldatud reservatsioonidesse ja nii algaski nende kasvatus, mille peasihiks oli sisendada neisse eraomanduse põhimõttest arusaamist. Ühtlasi jagati neile maad farmide loomiseks. Kadus suguharu korraldus ja indiaanlasil jäi valida vaid kaks võimalust, kas hävida või hakata farmereiks.

1847. a. tulid mormoonid Brigham Young'i juhatusel mööda vana trapperite teed Overland ehk Oregon Traili. Saabunud mäestikku, pöördusid nad teispool lõunakuru vasakule ja sooritasid raske teekonna Suure Soolajärve (Great Salt Lake) suunas. Siin lootsid nad rahu leida igasugusest survest ja siin seisis nende ees tühi kõnnumaa, mis tõepoolest vajas ja vääris tsivilisatsiooni. Soolajärve lähedane mäestikujalami oaas jääb koonduspunktiks, aga järgnevate vooride perekondi saadetakse ülemuse poolt, kas üksikult või rühmiti, kaugemate maa-alade asustamiseks. Kaugel üle Colorado lavamaa kuni Lõuna-Kaliforniani ja isegi kuni Sonorani leidub üksildasi mormoonide asundusi. Ometi on 50-ndate aastate teisel poolel kolinud neile lisaks 4000 asunikku oma käsikärudega läbi rohtlate ja mäestikkude! Tõeliselt oli nende pioneeride iseseisvus juba läbi, sest 1848. a. langesid Tehhas, mäestikkude vaheline ala, Kalifornia ja Oregon juba Ühendriikide kätte — ja 1849. a. leiti läänes kulda. Nurjus püüe, luua iseseisvat ühendriiki Deseret'i (Mesilaste riiki, heebr. k. Desirah = mesilane) Kaljumäestiku ning Sierra ja 30. ning 42. põhjalaiuskraadi vahele. — Mis sai aga pioneeridest? —

Farm on vallutanud kogu maa, mis liiklemiseks soodus ja pinnamoelt kohane masinatööks. Pioneerielu on säilinud vaid haruldusena tublisti lõhestatud mägismaadel. Sealseis mäeorgudes asub praegugi veel perekaid ja elujõulisi pioneere, kelle kindlaaluseline omapära võib veel kaua püsida enne kui hääbub. Ainult pürgimisjõudu pole neil enam küllaldaselt. Sealt pärit noored lahustuvad kergesti linliku vaimu õhkkonnas ja vanade aegade pagulad tühjenevad pidevalt, olgugi aeglaselt.

Otsekohe pärast läänepoolsete maa-alade vallutamist leiti a. 1849 Kalifornias kulda — „placer gold" — uhtmaades ja murenemisrusus. Kullapesijad ammutasid seda ehedat metalli loputusanumaga kui ainukese selleaegse tehnilise vahendiga. Kümneid tuhandeid saabus üle Overland Traili ja edasi ümber Soolajärve ning piki Humboldti jõge. Kümned tuhanded saabusid ka laevadega ümber Cap Hoorni. Nii tuli aasta jooksul vastsele kullamaale umbes 150 000 inimest. Paljud kauase tööga loodud kultuurväärtused hävitati metsikute kullaotsijate salkade poolt, nii muu seas Sacramento jõe äärne Suteri koloonia Uus-Helveetsia. Töölised olid sunnitud lahkuma seikleva massi survel. Sellele järgnes asunduste hävimine. Teel ülistatud maale tehti uusi kullaleide Suures Nõos ja kümme aastat hiljemini,

kui Kalifornia jõekuld oli lõppemas, leiti kulda ka Colorado Kaljumäestikus ja Montanas. See oli lärmitseva laagrielu ning üksildase surma ajastu. Toitaineid hangiti Oregonist, Kesk-Läänest ja Tšiilist (Chile). Alles hiljemini tulnukate hulk — enamasti idast tulnud farmerid — lõi kullapalaviku mõõnal farmitööndust Sierra Nevada võrdlemisi viljakandvail küngasjalameil ja Kaljumäestiku orgudes.

Kullapesemine lakkas peagi. Kulda saadi edaspidi hankida vaid mäestiku maagisoontest ja nüüdisajal näeme kullapesijate laagrite asemel asundamata maa-alal suuri masinakodasid. Aegamööda seltsis metallihankimisega uus mäetööndust haru — energiahankimine: õli, gaas, veejõud ja tulevikus pruunsüsi.

Aga laagrivaim, see pooleldi deemonlik vaim, on juurdunud sügavale ameeriklase loomusesse. Sama vähe kui kaob mormooni pioneeri puritaanlik vaim, kes veel tänapäevgi piibli kaitsel seob imeteldava otsekohesusega äritegemise ja jumalakartmise, just niisama aeglaselt kaob ameeriklase rahutu, saagihimuline, pillav vaim. Ka laagrielu („camp") ise ei kadunud kohe kullapesemise vaibumisega. Veel enne selle lõppu tuli Ülem-Preeriasse laagrielu uus õitseng. Seal oli 60-ndail aastail kodusõja päevil indiaanlaste vabadus saanud otsustava hoobi. Siis pürgis nii Oregoni kui Santa Fé teel (Oregon and Santa Fé Trail) kiirposthobuste asemel raudteendus. Alul juhtus, et rongid olid sunnitud miljoniliste piisonikarjade pärast peatuma päevadekaupa. Esines nii suuri karju, et ei näinud nende lõppu, vaadeldes pikksilmaga künkalt ümbruskonda 20 miili ulatusel. Piisonikütid vallutasid jõgede ääres loomade joogikohad ja lasksid päevas suurema vaevata 80 looma, millest jätkus alalist nülgimistööd kolmele mehele. Milline pöörane tapmine see oli, selgus rohutirtsude aastail, mil esimesed asunikud olid sunnitud elatuma korjatud piisonikontidest. Kansases kogutud kondest üksi võis järeldada 31 miljoni piisoni tapmist. Raudteed otsivad veokaupa, linnad aga transporti oma tapamajadele. Nüüd omandavad metsikud loomakarjad Tehhase, Uus-Mehhiko ja indiaanlaste maa-ala (Indian Territory) preeriais uue tähenduse, mis seni olid sama vähe väärt kui metsikud hobustekarjad, milliseid veel praegugi leidub Lääne rohtlais. Kodusõja ajal oli loomade igasugune väljavedu takistatud, mille tõttu karjad suurenesid, ja lõpuks hulkus Tehhase steppides umbes miljon looma, kellel polnud õiget omanikku. Pärast sõda, kui mahajäetud Trail St. Louis'isse uuesti avati, tõrjuti loomakarjad katkukartusel sealsete asunikkude poolt tagasi. Karjad suunati Abilene'i ülemandri uue raudtee piirkonda. Seejuures selgus juhuslikult, et sarvloomad väga hästi võivad põhjapoolseis rohtlais ületalvituda. Seal, kus äsja pühvlid ümber hulkusid, seal ajasid 1870. a. paiku juba cowboyd veistekarju põhja poole, Tehhasest Montanani. Maikuus koguti Tehhases loomad raiooniti „round-up'idesse". Siis varustati noorkari omaniku põletusmärgiga, eraldati aastased sõnnid muust karjast ja juhiti „long-drive'idel"

põhja poole. Muu kari lasti jälle lahti, et ta edasi s.giks. Põhja poole rändavaid karjasid nuumati vabadel niitudel ja müüdi suurtapamaja agentidele. Seda toimetati „lehmalinnades" („cow-town"), mis olid tekkinud ehitatud raudteede lõpupunktides.

Kus korra juba tekkisid raudteed, seal polnud mingit tõket nisufarmide kujunemiseks. Juba varakult viljeldasid karjafarmid mõningaid nisusorte, kuid üldsuse teadvusse juurdus see võimalus alles hiljemini. Algus oli uutel asunikel raske, sest määratu suured rohutirtsude parved pürgisid mäestikust 60.—70. aastate kevadeil tasandikele. Seal, kus sügisel tagasipöörduvad rohutirtsude parved hukkusid lumetormides, mürgistus õhk peagi roiskuvaist massidest. Sageli tuli valitsusel sellistel puhkudel varustada toitainetega rohkem kui 100 000 inimest. Lõppeks siirduti sulgloomade- ja sigadekasvatamisele. Juba 1885. a. ei ole traataedadega piiratud nisufarmide kõrval enam mingit ruumi rändkarjade „long-drive'idele". Ja kui 86. ja 87. aasta külmadel talvedel karjakasvatajad kaotasid ülekarjastatud Ülemisis rohtlais rohkem kui pooled oma karjadest, siis oli nn. „cowboyde ajastul" lõpp käes.

Nii kiiresti aga ei lõppenud rändkarjuste elu Kaljumäestikus. Sellal kui Ülem-Preeria oli veel indiaanlaste ja pühvlite valdkonnaks, veeti juba Oregonist ja Kaljumäestiku orundeist aastaste sõnnide karju Kalifornia kullapesijate laagreisse. Kui 60-ndail aastail Kaljumäestikust kulda leiti, vallutasid farmid ka siin parima maa nagu Kaliforniaski, ja ülisuured lambakarjad hävitasid peagi kõnnumaistute parimad söödataimed. Suremus võttis maad eeskätt veisekarjades, aga lambakarjad, mis rahuldusid vähese veega, viletsama karjamaa ja pealiskaudsema järelevaatusega ega olnud seotud mingi kindla asupaigaga, suurenesid veel kuni 80-ndate aastateni. 2000—5000-pealiste karjadena liikusid lambad paigast paika, kusjuures iga 5—10 karja allus ühele eestvedajale (nn. foreman'ile), kes otsis sobivad rohumaad. Mõned karjad liikusid rohkem kui aasta jooksul Kaliforniast Montanani. Lamburite elu erines cowboyde omast. Rohkearvulised kividest laotud kohmakad obeliskid Montana viletsail karjamail annavad praegu veel tunnistust nende üksildasest ajaviitest.

Siis tõrjuti 60-ndaist aastaist alates ka lambakarjad teestiku ja nisufarmide levimise tõttu. Ja kui riigimetsade soetamisest alates hädatarvilikke karjamaid mägimetsades sai ainult tingimusel, et karjaomanikul oleks kindel asupaik vee- ja muude seadistega, siis algas karjanduse lükkimine farmi käitistesse.

Farmide arengu alul oli hiigla-nisuäri (nisuboom) juba ületanud oma haripunkti. Nisuboom ilmnes kõige pealt kullapalaviku kaaslasena Kesk-Läänes; 1870. aasta paiku oli ta eriti hoogus ja suured laevatäied nisu eksporditi Liverpooli. Sisemaale jõuab ta alles käsikäes teedevõrgu arenemisega 80-ndail aastail.

90-ndad aastad annavad nii Idale kui Läänele uue ilme. Inglise vabakaubanduse poolt loodud vastuvõtuvõimeline turg ühest küljest ja erinevate klimaatiliste vöötmete olemasolu Anglo-Ameerikas teisalt soodustasid peamiste saaduste vöötmete, nn. „Staple Belt'ide" kujunemist, mis hulgaliselt tootsid turukaupu.

Kuid õige pea lõppes nisu ainuvalitsus Läänes, püsides vaid Ülem-Preeria idaosa mustmullamaadel ja Kolumbia orgudes. Nisu (ja ainult nisu) leiab seal sedavõrt soodsa kliima, et teda seal võib kultiveerida peaaegu erikultuurina. Põllunduse eristumist Kalifornias oli märgata juba varsti pärast Vaikse ookeani raudtee (Pacific Railway) valmimist. Puu- ja keeduviljus tõrjuvad peagi nisu tagaplaanile, nagu viimane varemini karjanduse. 90-ndail aastail algas puuviljus eeskätt Sacramento orus. Käesoleva sajandi algusest peale kasvas ta kõige kiiremini Joaquini orus. 1910. a. alates ületab Lõuna-Kalifornia aga viimase tempo. Tänapäeval näib see liikumine ulatuvat isegi Mehhiko lääneranniku ni. Aga mitte ainult subtroopilises vöötmes, vaid ka parasvöötme osades tekib palju puu- ning keeduviljuse keskusi. Eriti 1902. a. alates, mil Federal Reclamation Bureau ehitas suurejoonelisi ja kalleid niisutusseadiseid, mille tagajärjel saak suurenes tunduvalt. Puu- ja keeduvili on tulukad vaid eriti hea saagi korral. Igatahes on nende turg palju tundlikum kui hulgikaupade oma.

Teisalt on loomasöödal kindel kohalik turg, sest karjamajandus vajab veel täiendavat sööta. Lääne pool Kaljumäestikku on talvekarjamaad üldiselt liiga väikesed, võrreldes suvekarjamaadega. Enamikul veerikkail mail on loomasööda all üle poole külvipinnast. Ida pool mäestikke on rohumaad kuivfarmidega sedavõrt tükeldatud, et vajavad veel küllalt täiendamist. Seepärast ongi kuivfarmindus, mis varemini teotses ainult nisuviljusega, hakanud arenema seoses karjamajandusega.

Seni peatusime vaid farmimajanduse vormidel ja rakendusviisidel; edasi huvitab meid küsimus, kuidas on lugu nende vormide kandjatega? Liiklemisvabadus, mis tegelikult on teostunud õige suurel määral, on siiski piiratud. Ei jätku ümberasetuste tehniliste raskuste arvestamisest, mis on vähemalt aegaröövivad. Ühtlasi on selgesti märgatav, et põllumajanduse eriharusid harrastavad farmerkonna teatud kihid. Nii peab puuviljafarmer peensusteski olema piinlikult hoolas, mis isegi Ameerikas võib minna üksikute puude eest eraldi hoolitsemiseni. Keeduviljafarmer vajab erilisi ärilisi kalduvusi; tundmatu turg teeb talle kõige enam muret. Kuivfarmeril tuleb jällegi võidelda raskete ilmastikuoludega. Edasi on kogemused näidanud, et üleminek veistepidamisest lammastepidamisele on raskem kui ümberpöördult. Arvatavasti on seejuures mõõtuandev asjaolu, et lambakasvatajad ei saa toime ilma oludevõõraste odavate Lõuna-Euroopa karjasteta.

Siiski ei toimu siin nende rahvastikukihtide sujuvalt üksteisele järgnemine. Asunduselained järgnevad üksteisele ikka teatavate tõusudega, mis küünivad enamasti alati üle oma sihi. Ebakohased ja rahanduslikult nõrgad langevad siis reast välja. Selle tulemus väljendub järgmises üldises kogemuslauses: ükspuha, kas on tegemist karjafarmidega Ülemistes Rohtlates või puuistandikkudega Edela-oaasides, ikka on tarvis kolm farmerite lainet, enne kui pinnapaigustub püsiv farmerkond. Arusaadavalt ei moodustu tulemusrikas kolmas laine üldjoonis mitte uustulnukaist. Osa viimaseist langeb igasuguste vahendajate katsete ohvriks, suurem osa valgub kas täisarenenud aladele suurte linnade lähedusse, kus pingus ja eristunud põllumajandus on tasuv, või siirdub Kesk-Läände, kus töömeetodid pole nii võõrad. Igal pool otsitakse sellised uudismaad, mis meenutavad kodumaisi olusid.

Kõige pealt on alguses hõõrdumine asunikkudevooluse kihtide ja lainete vahel eriti terav. Kui Ülem-Preerias asunikud ja paigalised karjakasvatajad sulgesid cowboyde ulatusliku kolimise („long-drive'i") traataedadega, siis oli Kansase piiril tülisid küllalt ja Battlement Mesas (pargitaolisel metsakal Ülem-Colorado lavamaal) maksid veisekasvatajad lambakasvatajaile kätte sellega, et kihutasid nende lambaid karjadekaupa kuristikkudesse. Tänapäevalgi juhtub sedasama. Igal aastal rikutakse rõhutud pioneerfarmerite poolt suurt veevärki Owen-Valley's (Sierra-Nevadas), mis varustab veega Los Angelesi tehaseid ja apelsiniaedu. Need väikesõjad on lõpmatud, ja vaadeldes istandikaristokraatia ja farmidemokraatia vahelist kodusõda kui kujult raskeimat nende seas, siis on see alaline sisemine hõõrdumine nõudnud ehk sama suuri, võib-olla isegi suuremaid kaotusi kui indiaanlaste hävitamine. Aeg-ajalt omandab asustumine ikka normaalsema korraldumise ilme, ja need, kes ei suutnud kohanduda, võisid müüa oma omandusõigusi. Lõppeks muutusid uuendused isegi nii mõõdukaiks, et suurem osa asunikest võis nendega täiesti leppida. Demokraatliku humaansuse äärmus näib olevat saavutatud, kui farmi alusrõivaks ei ole enam massiline sisseränduritehoovus, vaid puhttsivilisatoorne farmide loomine. Mestiitsid õpivad, osalt rändtöölistena, tundma ameerika tööviise ja siirutavad need oma kodumaale. Aga veel on tarvis muudatusi ja maareforme, peab kaduma hacendado (suurmaaomanik) ja tuleb anda ameeriklusest veel ilmatu kaugel seisvale indiaani rahvamassile tõukejõud, et neist, nagu mestiitsidestki, areneks rantšerode keskkiht — tuleviku farmerid.

M. Biehl. Die Wirtschaft des Fernen Westens. Hamburg 1929.

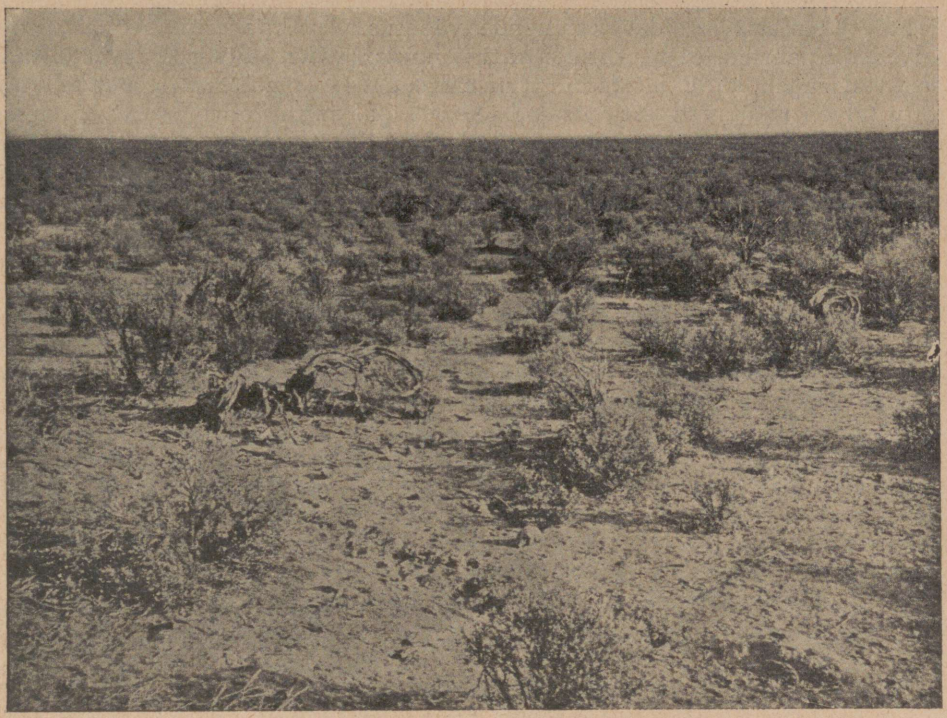

Puhmikrohustepp Colorados.

7. PREERIA — SUURED LAGENDIKUD.

Piki Kaljumäestiku idajalamit laialduvad Rio Grandelt kuni Athakaska jõeni Preeria otsatud rohtlagendikud. Olgugi et Preeria tasaseid lavamaid on nimetatud Suuriks Tasandikeks, iseloomustab neid siiski rohkem Suurte Lagendikkude nimetus. Ainult harvade vooluvete ääres katkestavad lagendikuilmet kõhetute paplistikkude (cottonwoods) vöödid, või asunikkude istutatud lopsakamad liigid. Taimestik koosneb peamiselt karedaist rohtudest, mille vahele kuivemail kohil tungivad ka pujudepõõsastikud. Kaugusest näib maapind olevat nagu vaibaga kaetud, kuid lähedal on näha, et rohi kasvab puhmikutena, mis asuvad sageli üksteisest mitme jala kaugusel.

Juhuslikul rännakul mööda rohtlaid jääb sageli arusaamatuks, millest sealne rahvastik elab. Kuid hõredasti asetatud külad lahendavad selle mõistatise. Igaühel neist on oma karjaaiad. Loomi on harva näha, erandatud vee ja joogikohtade ümbruskonnad. Enamasti hulguvad nad ääretuil karjamail, otsides küllaldast toitu. Rahvastiku majanduslik elu on seotud karjakasvatusega, olgugi et kohati on katsetatud kuiva farmimisega. Kus vesi on saadaval niisutamiseks, seal kasutatakse seda, ja enamikku jõeorgudest täpestavad aiataolised krundid, kasvatades peamiselt alfalfat, mida kasutatakse söödaks talveti või mitteharuldastel põudadel. Need kunstlikult niisutatud alad on ainsad, kus rahvastik on tihedam.

Sademeid üldiselt jätkub viljeluseks, kuid nende korrapäratus on tõenäoliselt rohkem mõõtuandev kui nende vähesus. Preeria lõunapoolmikus on talved nii pehmed, et ka varjuta kari kannatab vähe. Põhjas seevastu kahjustavad sageli karju blizzardid (lumetormid). Viimaste ja söödakehvuse tõttu talveti müütavad karjapidajad üldiselt igal aastal loomi Maisivöötmesse nuumamiseks. Seda kergendavad arvukad raudteeliinid, mis läbivad preeriaid idast läände ja ühendavad niiske ida niiskete Patsiifiku rannikutega. Kuski mujal maailmas ei ole teist nii tiheda raudteestikuga poolkuiva regiooni kui Põhja-Ameerika preeriais.

Mäestikud ja lavamaad piiravad preeriaid läänes ja lõunas. Idas ja põhjas on piirialaks siirdeala niiske ja poolkuiva vahel, mis omakord esildub mullaste erinevuses. Idapoolseis nn. m a d a l p r e e r i a i s on rohtlad laiaulatuslikult muudetud põllumaaks. Siiski kannatab põllundus sageli põudade tõttu, kui Mehhiko lahest saabuvad vihmad ära jäävad. Läänepoolsed nn. k õ r g p r e e r i a d osutavad rohtlate seas juba sagedasi kõrvelaadilisi maaalu, nagu L l a n o E s t a c a d o, M a u v a i s e s T e r r e s ja B a d L a n d s (= halvad maad). Lõunapoolsed preeriad katavad üle 2 miljoni km² ja elatavad 14 miljonit elanikku. Peamised asulad asuvad idaserval ja on tähtsad karja- ning teraviljakaubanduse poolest, nagu O m a h a (N e b r., 214 000 el.), O k l a h o m a ja D a l l a s (vt. lähemalt Puuvillavöötmes). Läänes, Kaljumäestiku serval töötleb raudteesõlmpunkt D e n v e r (C o l o., 257 000 el.) Colorado mägimaake (kuld, hõbe, vask, tina) jt. maavarasid (petrooleum, kivisüsi), aga ka puhtpõllumajanduslikke (karjanduse, aianduse ja teraviljuse) tooteid. Võimas on ka Oklahoma, endise indiaanlaste territooriumi hiive, mis alles veerand sajandi eest avati eurooplaste asundustegevusele.

K a n a d a P r e e r i a d (1 milj. km²) olid 1870. a. peaaegu täiesti rahvastamata, kuid viimaseil aastakümneil on nobeda sisserändamise tõttu elanikkude arv kasvanud ligi 1½ miljonile. Puudeta tasandikud, siledad või lainjad, ulatuvad siin kõikjal silmapiirini. Siia on koondunud suvinisu viljeluse raskuskese. Piki raudteeliine levivad üksikult või ridastikku viljaelevaatorid ja on ainsaiks märgilisemaiks vormideks ühetoonilises maastikus. Kogu maa-ala, erandatud vanemad osad, näib olevat üks ainus hiiglafarm; täiuslik andumine peamiselt ühe teravilja (suvinisu) kasvatamisele on taandanud farmihooned miinimumini. Enamik rahvastikust elab hajutatud talundeis ja kuski teisal Anglo-Ameerika mandril ei ole linnalise rahvastiku osa nii väike. Võimsa nisukasvatuse keskuseks on W i n n i p e g (Manitoba, 192 000, ühes eeslinnadega ligi 250 000 el.), kuhu koonduvad 24 raudteeliini nii Kanadast kui Ühendriigest. Samuti on E d m o n t o n (Alberta, 65 000 el.) ja C a l g a r y (Alberta, 66 000 el.) arvukate raudteede sõlmekohad. Mujal ei ole Kanada Preeriais kuigi suuri asulaid. Ülemjärve äärse P o r t A r t h u r i kaudu toimuv teravilja väljavedu tahetakse suunata Yorki Hudson-Bay rannikule, kuhu ehitatakse sellekohast raudteed.

PREERIA LÄVEL.

Kolmandal hommikul pärast Ottawast väljasõitu ärkasin Ülemjärve põhjakaldal.

Õhkkonnas tundub rohtla hõngu. Kellaaeg väheneb ühe tunni võrra, muutudes ida-kellaajast kesk-kellaajaks. Port-Arthur — „Kanada pulss" —

tuleb nähtavale ja ta hiiglaelevaatorid ning -viljaaidad paistavad vaguniaknaist hästi. Seal nad seisavad kummalise lavamäe jalal, need hiiglasuured hallid torud, neliteist, viisteist tükki kõrvuti nagu kestad sõjajumala padrunitaskus. Ülal, nende kohal kulgeb sild, vasakult ja paremalt haaravad nad kõrgeid lamedaid kaste, ületades viimaseid mitme korra võrra.

Jaamaesisel on nähtav maailma suurim viljaelevaator. Canadian Northern'i omand, milles on kuusteist hiiglatoru kõrvuti. Täidetult sisaldavad nad seitse miljonit bušelit nisu, maailma jahvatamata leiba.

Nisu laetamine on üpris lihtne: alla, elevaatori suhu, koonduvad vagunid kõigist Preeria kaartest. See ava imeb korraga 9—12 vagunit tühjaks. Nisu igritseb määratu suurte lüüside kaudu ühte ruumi kokku, milles erilise kühvlitesüsteemi abil automaatselt kõrvaldatakse nisust kõlkad. Tolm, mustus, aganad eemaldatakse nisust masinate abil torude kaudu. Nisu kaalutakse ja tõstetakse baggermasinate abil kõrgeisse tornidesse. Seal ootab nisu kannatlikult, kuni maailm kord jälle nõuab leiba.

Siinsed elevaatorid on pilvelõhkujataolised ehitised. Nad meenutavad mulle Niagaara jugade jõujaama generaatoreid. Neisse koguneb maapinna elavat jõudu, maale valgunud inimmiljonite teostunud lootusi. Siit juhitakse lootuste üdi kaubanduse, vahekaubanduse, börsi ja spekulatsiooni seaduste kaudu Chicago ja New Yorki suurtesse sõeltesse.

W i n n i p e g i s ma ei lahku terve päeva jooksul raudteejaamast. Terves maailmas ma ei tunne ühtegi paika ega ole kuski viibinud, kus oleksin niivõrt fastsineeritud kui Winnipegi jaamas. Ta on täidetud, ülevalgumiseni küllastatud ja täidetud kõigi inimsüdant läbistavate hoovustega. Siia koguneb kõigist maailmajagudest inimesi, kes otsivad maad ja keda ootab maa. Ooteruumi suurele tahvlile on märgitud rongide sõiduajad ja ka Atlandi laevade saabumine, mille inimkoormad tühjendatakse tänase päeva jooksul sellesse jaamaruumi. Ja suur Preeria väljas ootab juba maailma loomisest saadik kannatamatult ja mõrsjalikult. „Teutonic", „Jonian" ja „Cassandra" jõudsid tunaeile ning päev varem Montreali ja Quebeci. Rongid, mis toovad reisijaid kaasa, saabuvad siia veerand üksteist. Tund hiljem on päral „homeseekers-trains", — „koduotsijate rongid". Iga kümne minuti takka tulevad kolonistide rongid ja tühjendavad end tugevaist, tõsistest ning meelekindlaist mehist, hämmastuvaist, üliväsinud naistest ja magavaist või nutvaist lastest. Jalutlen hiigla-ooteruumi ja jaamaesise vahel ja vaatan kella. Tean iga rongi kohta: see toob „Cassandra" inimesi, too on saabunud St. Paulist, need inimesed siin on kolmkümmend tuhat viljakoristajat, keda vajab Manitoba, nood seal on koduotsijad, „homeseekers". — Ootan erutatult kõiki neid tuhandeid; nende hulgast ei tunne ühtegi, kes mulle kuidagi korda läheks. Siin jaamas seisan vastakuti tõelise eluga, saatuse sunniga. Vaadeldes mujal jaamaesiseil edasi-tagasi saalivaid, korvide ja paunadega erutatult vehkivaid reisijaid, paneb mind naeratlema mõte: suur

enamik neid kipitlevaid inimesi oleks võinud jääda sama hästi koju hapnema. Ja kui väiklasena ning ebatõenäolisena, nagu bengaali valgustus, näib mulle endale minu matkarõõm, — sellal kui koduotsijad mööduvad välisuste poole.

Kuus väikest last lambanahast kasukais ja helepunaseis mütsikesis lumivalgeil peakesil istuvad voodipesu hunnikul. Neid piirab kohvrite, majapidamistarvete kastide, lapsevankrite ja hiigla-pesukorvide kindlusvall. Vanemad jooksevad sisserändurite büroosse, piletikassa juurde, konsulaati. Kuidas on nad ometi suutnud kaasa võtta niipalju pisikoli? Seal need väikesed istuvad oma kindluses, valvates perekonna vallasvara, mis kaitseb neid omakorda. Nad silmitsevad uudishimulikult, ei sugugi pelglikult nende kindlusest mööda ruttavat rahvast, kellest ükski ei kõnele nende keelt.

Maabüroo ukse vastas istub pingil noor slovaki talunaine. Ta on sidunud kollase pearäti ümber ja kiigutab oma kätel magavat imikut, kes mähitud erepunasesse rätti. Sõrmes on valgevasest laulatussõrmus. Noor inglanna teispool pingil ei oma sõrmust. Tema beebi uinub ema süles, kes on ilusasti rõivastatud valgesse sviitrisse ning pruuni kuube ja kannab moodsat sulgkübarat, nagu kõik muud keskklassi prouad kogu maailmas. Nad ootavad oma mehi, slovaki naine oma slovakki, inglanna oma inglast. Slovaki naise kõrval lebab komps, kus asetseb kõik ta rikkus ja vara; inglannal aga on päris hea nahkkäsikohver.

Neist veidi eemal alustab äkki keegi suur ja pruun pöetud linalakaga talupojalahvard kamaaruskat lõõtspillil. Paar teist talupoissi, jäädes oma kottidele istuma, tantsisklevad metsikult pildudes jäsemeid. Rahvast koguneb venelaste ümber, naerab, kõneleb kõigis maailma keelis läbisegi.

Slovaki lapse on lärm äratanud ja ta hakkab meeletult nutma. Noor ema vaatab lõkendades ümberringi, kas ta mees pole veel tulnud? Siis, teadmata, kuidas end aidata, avab ta kuue ja ulatab lapsele rinda. Noorel inglannal on sama häda. Mõlemad maimud uluvad sama laulu samas keeles. Väikese inglase ema punastub alles siis, kui nööbistab lahti oma sviitri ja suleb oma lapse suu samal kombel nagu slovaki naine teisel pingil. Mõlemad emad silmitsevad teineteist lahkesti naeratades. Nad on veidi näost punased; kui näitavad teineteisele, kui tublid on nende rinnad, avavad särgi hoopis ja nende puna polegi enam häbipuna, vaid uhkus.

Jaama kõrval asuvad riikliku kolonisatsiooniameti bürood, informatsiooniruum ja peatushooned. Iga uustulnuk peab neid asutisi otsekohe leidma ja nägema, vajatagu neid või mitte.

Ametnikud, keda nende mütside järgi võib kohe ära tunda, on lahked ja usaldatavad mehed, kõnelevad kõiki maailma keeli, ootavad päralejõudnuid ja saadavad nad büroodesse, informatsiooniruumi ja vabusse öökortereisse. Seal nad võivad esitada oma pabereid, avaldada soove ja lõppeks

Nisupõld Kanada preerias (Alberta).

ööbides sirutada väsinud liikmeid puhtais sängides — homme varakult sõidavad nad maale, mis kuulub neile sellest hommikust peale.

Tõesti, paremal tahtmiselgi ei suuda kujutella midagi lootust- ja julgustäratavamat kui Winnipegi sisserändamisameti ootekoda. Päevadekaupa üle vete ja kaljude ning läbi põlenud metsade rännanud inimeste tuhmunud ja ekslevad silmad kirgastuvad ja mehistuvad, astudes neisse toredaisse, valgusküllastesse ruumidesse, mida kaunistavad viljavihud, vanikud ja igasugused viljakuse sümbolid.

Midagi iseteadvat ja ergutavat särab nende silmis, kes kodust poolkahtlevalt teele asunud. Vaeseim, kes oli harjunud palumise ja kerjamisega, võib-olla ka irvitustega, soovides tööd vahetada leiva vastu „vanal kodumaal", on siin oodatu, teretulnu, tarvilik ja kasulik, inimeseks tärganud jumala loom.

Ametnik küsitleb emakeeles ta ametit endisel ja soove uuel kodumaal. Sisseränduri ja ametniku vahele laotatakse tillukesiks ruutudeks jaotatud maakaart. Ametniku pliiats joonistab teatavale kohale nelinurga. Tulnuk saab punase paberi, tal tarvitseb nüüd vaid tuua oma kraam pakkide hoiuruumist ja peita paber hoolsasti taskusse. Tunni ajaga ta on saavutanud seda, mida ta vanal julmal kodumaal asjata lootnud: ta on saavutanud maad ja leiba endale, naisele ja lastele. Nüüd tuleb tal vaid töötada.

Kui tahaksin, tarvitseks vaid astuda ritta, tõmmata taskust pass ja homme istuksin oma 160 aakril ning oleksin valmis mees raamatuid kirjutava ja end ebakindlaist allikaist toitva proletaarlase asemel. Igaüht neist punase paberi omanikest võib umbusaldusega ja kuidagi mõnevõrra põhjendatud põlgusega kõõritada — sellal kui tema, kindel ja tugev, uksest väljub hoogsate sammudega!

A. Holitscher. Amerika heute und morgen. Berlin 1913.

KANADA NISUMAJANDUS.

Veel 1917. a. tegi inglise uurimiskomisjon oma reisu tulemusena läbi asumaade kindlaks järgmist: „Kogu meie reisu kestel saime mulje tõsiasjast, mis pole seotud ainult teatud kindla ajaga ja mis maksab kogu maailma kohta, s. t. et põllumajandus omab vähem tõmbejõudu kui linnatööstused ja kaupmehe- või vahetalitajaelukutse. Liiga suur kasu näis voolavat kaubitsejate taskuisse, ja seevastu hoopis tähtsusetu osa ürgtootjate omadesse. Sellest sõltubki rahvastiku püüd ülemääraselt koonduda suurtesse linnadesse ja lahkuda maalt, kus neid õieti tungivaimalt vajatakse."

Vahepeal astusid aga kanada farmerid otsustava sammu selle olukorra muutmiseks; 1924. aastal asutati Kanada „n i s u p o o l", milline esmakordselt püüab leida tootmiskontrolli tähtsaimale teraviljuseproduktile maailmaturul.

Tänapäeval on Kanada alles ekstensiveerumise (lõdvastumise) staadiumis. Tema põllumajanduslikud tootmisjõud, vähemalt viljeldamiskõlbliku maa-ala laiendamine on vaevumärgatav. Uute nisusortide kodustamisega, uute külvi- ja istutamismeetodite tarvituselevõtuga, ja niisutusolude pingsama uurimisega muutub pilt lähemas tulevikus jällegi. Järgmiste asjaolude kinnistamine sünnib seepärast ikkagi tingimisi: mis täna on saavutatud, sel on enam-vähem vaid lähenemisväärtus.

Põhjapoolsed tundrad ulatuvad idas 58. laiuskraadini lõunasse. Nendega liitub okasmetsade vöö, mis katab ida pool Winnipegi järve kogu maa lõunapiirini, erandatud üksikud tähtsuseta viljusealad. Kanada lääneosas asendab seda metsavöödet preeria ja seal, Saskatschewani, Manitoba ja Alberta osariigis ongi teraviljatootmise keskus. Metsata preeria, mis on vaid loomulikuks jätkuks Ühendriikide preeriamaastikule, ulatub lõunapiirist 3½ laiuskraadi võrra põhja poole. Kaljumäestiku ja Athabaska järve vaheline preeria, millest 20% kaetud metsaga, veel 7 laiuskraadi võrra põhja poole. See metsastunud preeria omab tuleviku suhtes suurt tähtsust. Jälgides preeria tõusu idast läände, võime eraldada kolm preeria eriastet, mis vastavad Ühendriikide tõusvaile suurile lagendikele: 1) Punase jõe (Red Riveri) org 200—230 m kõrgusel meretasemest, 2) sealt 250 miili lääne poole kuni 450 m kõrgune vööde, 3) Kaljumäestiku 650 m kõrgusega jalam. Rikkalikud lumesajud kesk- ja idaosas soodustavad talinisuviljust. Seevastu tuleb Manitobas ja loodes, kus külmi juba enne esimest lund, küsimusse vaid suvinisu. Ometigi on neis piirkondades ikkagi see soodus asjaolu, et külmunud aluspind annab kevadisel sulamisel idudele küllalt rõskust.

Loode-Kanada preeriad on oma loomuselt sarnased 55. laiuskraadini ulatuva Lääne-Siberiga, s. o. umbes nende maa-aladega, mida lõikab siberi raudtee.

Liiklemisolude parandamine on Kanada põllumajandusliku arengu tähtsamaid probleeme. Eriti suure tähtsusega sisemaisel liiklemisel on Suur Järvistu ja St. Lawrence'i jõgi, mida täiendavad hulgalised lühemad kanalid. Seda, mida siseveeteed Ida-Kanadale, on raudteevõrgu kujunemine lääneosale. 1915. a. valminud teine Kanada ülemandri raudtee, nn. Canadian Northern Railway (Quebecist üle Montreali Vancouveri) abil loodetakse luua viljeldamisvõimalusi 16 miljoni aakri suurusele kultiveeritavale savimaale. Pealegi võimaldab Kanada Kaljumäestiku kurude suhteline madalus teravilja soodsa veovõimaluse Kaug-Ida puudujäägimaadele.

Kanada teraviljus vajab eriliselt teaduse kaasabi, sest uute maa-alade kasutamisele võtmisel on nõutav külvata ilmastunud (akklimatiseerunud) viljasorte. Seepärast on valitsus asutanud Ottawasse keskkatsefarmi, mis juba varemini oma seemnearendamise tulemusena on andnud Kanada kliimale kohase kuulsa marquis-nisu sordi. Teised 25 kaitsefarmi töötavad mitmesuguseis eriprovintsides. Aastal 1925 õnnestus Ottawa katsejaamal kasvatada

uut nisusorti, nn. garnet-nisu, mis vajab vaid 100 päeva külviajast valmimiseni, ja millega tehti tagajärjekaid katseid Alberta ja Manitoba provintsides. Marquis-nisu valmib 110 päevaga ja muud sordid ligikaudu 120 päevaga. Valitsus on seletanud, et garnet-nisu viljeldamisega soetatakse nisuviljusele põhjapoolsete preeriate arvel juurde umbes 60 miili laiune maaala. Nii suurte maalahmakate kultiveerimine mõjuks tunduvalt kanada nisumajandusele, mis tähendab viimase nisutoodangu püsimist ka lähemas tulevikus lõdva ning odava viljusena.

Mida rohkem ja nobedamalt Kanada oma nisutoodangut laiendab, seega oma võimu rahvusvahelisel teraviljaturul kõvendades, seda rohkem püüab ühtlane, ühistöös kogenenud farmerkond oma seisukohti kasutada. Vastava inglise komisjoni aruandeist selgub, et mainitud väited ei oma ainult teoreetilist tähtsust. Farmerite võitlus teraviljabörsi ja vahekauplejate vastu pole pärit tänapäevast. Valitsuse sõjapolitika ja monopoliseeritud sõjaliste ühingute loomine on farmereid just ses suunas edasi viinud. 1921. a. hinnakriisi ajal ei puudunud palju, et farmerid olekid langetanud tolle kokkuvarisemise süü vabamajanduse arvele. Asudes kaugel preerias, nad olid alaliselt ärevas teadmatuses turuseisundi ja soodsate müügiaegade suhtes. Kas ei saaks mingi ühing võtta neilt vastutust ja päästa neid teadmatusest? Sügisel 1922. a. langesid nisuhinnad 20% võrra alla tootmiskulude. See andis neile viimase hoobi. Farmerid haarasid omaabi järgi ja organiseerisid 1923. aastal Albertas esimese vabatahtliku, nn. „Pool'i" (kaitseühingu). Ja kuna see teotses edukalt, järgnesid selle eeskujule järgneval kevadel Saskatschewan ja Manitoba. Sügisel 1924. a. ühinesid mainitud kolme provintsi poolid ühiseks suuremaks müügiühinguks, mis tollest ajast peale on olnud mõõtuandev hindade määramisel maailmaturul. Selle ametlikuks nimetuseks on: Canadian Cooperative Wheat Producers Ltd., kuid üldtarvitatavaks nimeks on lihtsalt „Wheatpool" („nisupuul"). Selle ühingu peasihiks on liikmete nisusaadusi toimetada ühistegelisel alusel tarvitajale võimalikult lähedale. Farmerile ei maksta iga üksikmüügi eest erihinda, vaid ta saab oma saagist aastakeskmise hinna, nii et ta on suurel määral kaitstud teraviljabörsi spekulatiivse tegevuse vastu. Pooli-mõtte algatajaks oli keegi kalifornia advokaat Aron Schapira, kes levitas oma ideid Ühendriikides ja samuti juhtis kanada nisukaitse propagandat. Ta seadis kokku uue ühingu tegevuskava, mis moodustas teataval määral kogu pooli konstruktsiooni aluse. Selle järgi kohustusid liikmed kogu oma saagi loovutama poolile, erandatud seemne ja omatarbe osa. Väärnähtuste vältimiseks olid ette nähtud vastavad tingimisi karistusmäärad. Farmer saab oma nisu loovutamisel vastavast krediidist teatud osa; müügihulgale vastavalt makstakse muu osa hiljemini. 1924./25. majandusaasta lõpul maksti 165 tsenti bušeli eest; kuna pooli kulud olid ainult 1½ tsenti ja farmeri oma kulud 120 tsenti bušeli kohta. Kui arvestada kapitali protsendiks 8% ja hinnata farmeri päevatööd

Nisupõld Preerias.

viiele dollarile, on arusaadav, et pool omab suurt tõmbejõudu. Nii oligi õnnestunud detsentraliseeritud tootmise ja ülitundliku kaubaminemi organisatsiooni abil luua ühele maailmaturu kaubale just õige hind. Schapira tarvitab selle määrosalise pakkumise meetodi kohta sõna: „orderly marketing" („korralik turustamine"). Mitte ainult tingimisi trahvid, vaid kogu süsteem tähendab tööndusliku sündikaadiidee, mitte aga, nagu sageli ekslikult väidetakse, trustimõtte ülekandmist nii raskesti organiseeritavale asjandusele, nagu seda on põllumajandus. Poolide abil õnnestus esmakordselt korraldada suuri farmerite hulki ühtlaseks sündikaadiks. 1925./26. majandusaasta alguses kuulus pooli 100 000 farmerit, kel 12 miljonit aakrit põllumaad, mille nisutoodang tõusis 260 miljoni bušelini. Samal ajal oli Kanada kogutoodang 420 miljonit bušelit.

Kui ennustada poolile tulevikku, siis tulevad soodustavalt arvesse järgmised asjaolud:

1) Ka organisatsiooni (s. t. pooli) mitte kuuluvad farmerid ei püüa segada pooli taktikat. Oma huvides jälgivad nad igal sammul oma suure venna eeskuju. Nii võimegi vaadelda kanada põllumajandust suletud ühikuna, mis tegeleb enam-vähem tervikuna.

2) Kanada praegune nisutoodang rahuldab 40% Euroopa ja Ida-Aasia puudujäägimaade tarbest. Kuna pool toimib täpsalt piirkasulikkuseteooria

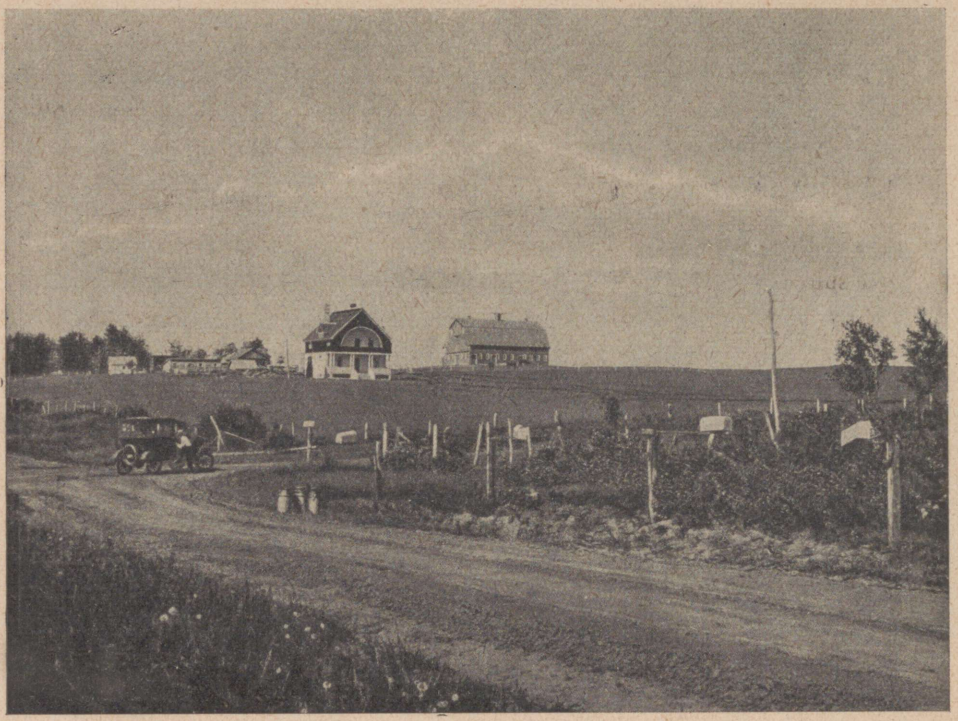

Farm Preerias.

põhimõtete alusel, on ta isegi võimeline väga hea lõikuse puhul lõuna-poolkeral otsustavalt mõjustama hindade kujunemist.

Pooli tulevikuennustuse vastu ei saa siiski esitamata jätta kahte kahtlevat vastuväidet:

1) Pooli politika omandab kindla toe alles siis, kui kõigis tähtsamais nisuviljuse maades luuakse samasihilised organisatsioonid. Kas võime seda oodata? Vastaksin jaatavalt. Nii Austraalias kui ka Ühendriikides on juba olemas terve rida vastavaid osariikide poole; Austraalias pole elevaatorisüsteem siiski veel küllalt arenenud, mis takistab küllalt arendatud talletamisviisi teostamist. Ühendriikides on aga juba agraarhuvid nii laiaulatuslikult eristunud, et siin raskem on luua ühtlast rinnet, nagu see võimalik äriliselt vähem ositunud asumaades (Kanadas). Seni teotsevad kõrvuti omaette suvinisuvöötmes North-West-Pool ja talvenisuvöötmes South-West-Pool, ja neile lisaks rida väiksemaid ühinguid. Kui aga Ühendriigid tahavad säilitada oma seisukohta nisuväljaveomaana, mida peab oletama praeguse ja lähema tuleviku rahvaarvu kasvamise seisukohalt kestvat veel mõned aastakümned, siis peavad nad alistuma Kanada ja hiljemini Kanada-Austraalia

survele, või vähemalt nii toimima, nagu teevad organiseerimatud kanada farmerid tänapäeval. Mis Argentiinasse puutub, siis pole selle farmerkond tänini veel korraldunud kindlaks, distsiplineeritud koostööks. Venemaa seevastu omab oma riikliku teraviljamüügi monopoli, mis konstruktsioonilt küll poolist erinev, aga siiski alati võib ühtida kontingenteerumispolitikaga.

2) Pooli organisatsiooni vastu on olemas veel teine olulisem vastuväide. Poolidel pole mingit lepingulist võimu takistada viljeldatava maa-ala laiendamist ja käitiste pingsustamist. On küsitav, kas ei jätkuks maailma nisutoodangu suurendamisest mõne miljoni tonni võrra, et lõhkuda pooli organisatsiooni. Praegust rada kulgeva maailmamajanduse struktuurimuutusis ei saa pidada selle väite laiaulatuslikumat teostumist võimalikuks. Aga kas mainitud või muu üliviljus ei mõjusta turu ummistumist ja ränka hinnalangust? Sellele vaatamata võib siiski alati leida mingi turu ja tootjale üldiselt vastuvõetavad hinnad. Kui me ei arvesta aastakümnete struktuurimuutusi maailmamajanduses, vaid konjunktuuri võnkumisi ühe aasta vältel, võib siiski esineda äkilisi ootamatusi üliproduktsiooni ja turuhanke küsimuse näol. Poolid, kõige pealt kanada pool, näivad olevat valmistunud niisuguseiks juhtudeks. Sageli osundavad nad terasetrusti eeskuju ja rõhutavad vajadust pakkumise kontingenteerimise kõrval hooaja jooksul kontrollida ka toodangut, mil teel muidugi mõeldakse kohaneda konjunktuuri võnkumistele. Just selle seose tõttu suurejoonelise toodangu politikaga huvitab meid siinkohal pooliliikumine. Praegu rahuldutakse, hoiatades farmereid ülemääraselt suurendamast viljuseala. Pärast seda kui kanada farmereile organisatsiooni poolt anti selleks kindlustis, pole monokultuuri probleem — „one crop farming" (ainult ühe vilja kasvatamine) farmeri seisukohalt loomulikult enam nii väga mõõtuandev. Sellest hoolimata võib märgata eristumispüüdu põllumajanduslikes käitisis. Idaprovintsides osutab piimandus märgilist tõusu ja isegi preeriaprovintsides on juba umbes kümne aasta jooksul käimas samalaadne, kuigi aeglasem areng. Uurimiskomisjoni aruandes 1917. aastast soovitatakse muu seas kavakindlat loomakasvatuse arendamist, kuna täielik sõltumus põllusaagist ei olevat soodus.

Inglismaal, milline peamiselt oleneb Kanada nisuturust, pole kanada poolipüüded just kõige tervitatavamad. Sest Inglismaa, kelle tööndus varemini tugines odavaile nisuhindadele, näib nüüd sattuvat hädaohtlikku sõltuvusse oma asumaadest. Sel puhul kõneldakse isegi „annektsioonist". Kanada suureneva kontrolli tõttu leivavilja turul on igatahes Inglismaa töönduslik kriis omandanud teravama ilme. Ja juba ongi „vastukolonisatsioon" käigus.

A. Reichwein. Die Rohstoffwirtschaft der Erde. Jena 1928.
Canada, Natural Resources and Commerce. Department of the Interior. Ottawa 1923.

LÄÄNDE! WESTWARD HO!

Jätnud selja taha Nisuvöötme (Wheat Belt), mis laia kuldse ribana ümbritseb selle õnneküllase mandri keskosa, hakkab maa tühjenema. Farmid on ikka veel suured asulad mõnusate elamute, kuuride, küünide, tallide ja laialiste masinaparkidega, mis kummaliselt tardunud loomade rahuliku karjana asetseb ümber farmi; kuid vahemaad üksikute farmide vahel suurenevad üha. Mida kaugemale jõuame edelasse, seda algelisemaks, „metsikulääne-lisemaks" muutub nende iseloom. See on soe maa. Ammu juba lakkasid viimsed veel Missouris ja Kansases näha olnud lumejäljed, ja vaatamata veebruarikuule paistab päike nagu soojal kevadepäeval. Loomad söövad vabalt karjamaal. Tallid muutuvad haruldasemaks, ülimalt leidub veel lahtisi putkasid ja varjukatuseid lüpsmiseks halva ilma või liiga heleda lõunapäikese puhul.

Siis aga tulevad laiad-laiad alad, kus pole maju ega ühtki algelist kuuri või katusealust ja ühtki surisevat, maa seest vett pumpavat tuulikut, mis ammutavad loomadele joogipoolist. Traataed vasemal ja paremal raudteest ainsa inimkultuuri tähisena, ja siis lai lagendik, rohtla, preeria, pampa, kõrb, millele näilist elu toovad veerevad „t u m b l i n g - w e e d'id" — tuulest aetud põõsatukad. Tühi maa, ootav maa.

„W e s t w a r d h o!", vana hüüe, millega möödunud sajandi pioneerid ergutasid liikuma oma üle preeria veerevate plaanvankrite rühmi; ta on ikka veel maksev ja omab ülerahvastatud idas vana veetlust. Kuid arenemine toimus liiga jõudsasti, raudteeseltsid tõmbasid liiga kiires tempos rööpad üle stepi. Tänapäev viib nelikümmend raudset teed Kaliforniasse, Vaikse ookeani äärsele imedemaale, ja viimase kuulsus kasvas nii suureks, et läändeliikuvate inimeste vool hüppab vahelolevast maast üle.

See maa on tühi vaid mõõdetuna ta hiiglaulatusega. Võrreldes Euroopaga on ta arenemine ikkagi muinasjutuliselt kiire. Istun praegu siin Amarillos, Tehhase linnakeses, mille nimigi 1890. aastal polnud veel sündinud. 1904. aastal oli tal viis tuhat elanikku, 1910. a. kümme tuhat, praegu kakskümmend tuhat. Ent ta pole koguni mitte mõni Metsiku Lääne linnake, vaid tal on juba asfaldist tänavad, nagu peab olemagi linnal, mille igal viiendal või kuuendal elanikul on oma auto. Äri kõrvutub äriga, pank pangaga. Hotell, milles asun, võib võistelda Euroopa iga esmaklassilise hotelliga. Iga toa juures vannituba; elektrivalgustus, aurküte ja telefon igas toas on endastmõistetavad. Siis on siin linnas veel seltskondlik maja mõni tuhat inimest mahutava saaliga, kaks ajalehte, mahult suuremad igast tänapäeva saksa lehest. Kõik on seatud sisse kiire arenemise tarvis, kuid arenemine ei lähe veel küllalt ruttu; sest maa on nii hiiglasuur, ja kui palju ka inimesi siia voolaks, praegu kaovad nad ikkagi veel ära laia rohtlasse. Tehhas, Oklahoma, Arizona ja Uus-Mehhiko on umbes Saksamaa suurused osariigid, mõnel neist, nagu Arizonal, pole aga palju üle poole miljoni elaniku.

Tühi maa. Sõidame tunde, päevi, ja kõrb järgneb rohtlale, rohtla kõrvele. Kuid jaamades näed raudteeliinist elektrivooluna kiirgavat energiat. Igaüks neist jaamust kõrves ja rohtlas on jõu ja energia ning veel algelise, kuid seepärast mitte vähem liikuva elu keskpunktiks.

Ameerika Läänes käib areng ikka raudteedest näidatud rada. Siin on teisiti kui Ladina-Ameerikas, kus teataval alal peab olema kindel arv elanikke, enne kui raudteeselts otsustab sinna tõmmata rööpad. Põhja-Ameerikas on raudteeseltsid ikka veel suurelt osalt arenemise pioneerid. Nad otsivad omale maa välja, mida peavad tarvitamiseks kõlvuliseks, ehitavad raudtee ja asuvad siis otsekohe avastatud maa jagamisele. Nii ehitas Edela-Ühendriike valitsev Santa Fé raudtee viimasel ajal rea liine: Edela-Tehhasesse, Panhandle-maale, Lõuna-Arizonasse, osalt ühenduses uute suurte niisutusseadistega.

Suur osa praegusest kõrvest muutub ju jalamaid õitsvaks aiaks, nii pea kui uus pais, uus suur pumbaseadis talle muretseb vett.

Kuid kogu maa Edelas pole niisutusmaa. Ehkki aastane sademetehulk on väike, jätkub sellest suurtel aladel, eriti Tehhases, lõdvaks majandamiseks. Loomulikult on farmeriperekonnale elamiseks vajaline maa pindalalt tunduvalt suurem kui niisutusvöötmes. Farmer, kes hariks umbes kakskümmend aakrit niisutusmaad, vajab siin 160 kuni 170 aakrit. Vaatamata sellele on investeerimiskulud ikkagi samad, sest kuna niisutatud maa aakr maksab kaks- kuni kolmsada dollarit, saab niisutamata maad Tehhases kahekümne kuni kolmekümne dollari eest.

See harimiseks, mitte spekuleerimiseks maad ostev väikefarmer ongi, keda oodatakse kogu Edelas suure igatsusega ja keda püütakse ligi meelitada igasuguste vahenditega. Teda vajavad maaühingud, suurte rantšode omanikud, liiklemist suurendada püüdvad raudteeühingud, kaubamajad, pangad ja kaubanduskojad, — kõik need väikesed edasipüüdjad ärikohad, kelle sekretärid ja presidendid ootavad oma linnale kiiret tõusu, millise on teinud Chicago ja Los Angeles.

Nii odav kui maa Edelas ka on, võrreldes teiste Ühendriikide osadega, siiski on ta euroopa sisserändureile veel küllalt kallis. Maksutingimused on küll üpris soodsad. Farmimaa eest pole rohkem tarvis sisse maksta kui kaheksasada dollarit. Kuid sellele lisanduvad kulud: majale 750, kaevule ja tuulikule 250 dollarit, masinatele 150 ja veistele umbes 450, nii et alustajal tehhase farmeril ikkagi peab taskus olema oma 3000 dollarit.

Kuid mulle kinnitatakse, et ainult väga väikesel osal uustulnukaist ka Ühendriikide Idast ja Keskläänest on käepärast säärane summa. Kui kellelgi on tuhat dollarit, siis on juba päris hästi, ja mulle öeldi, et tulevad paljud-paljud, kel pole oma farmi rajades sedagi raha; sellegi poolest jõuavad nad edasi. Tubli, usaldustäratav inimene saab siin kergesti krediiti.

C. Ross. Das Meer der Entscheidungen. Leipzig 1925.

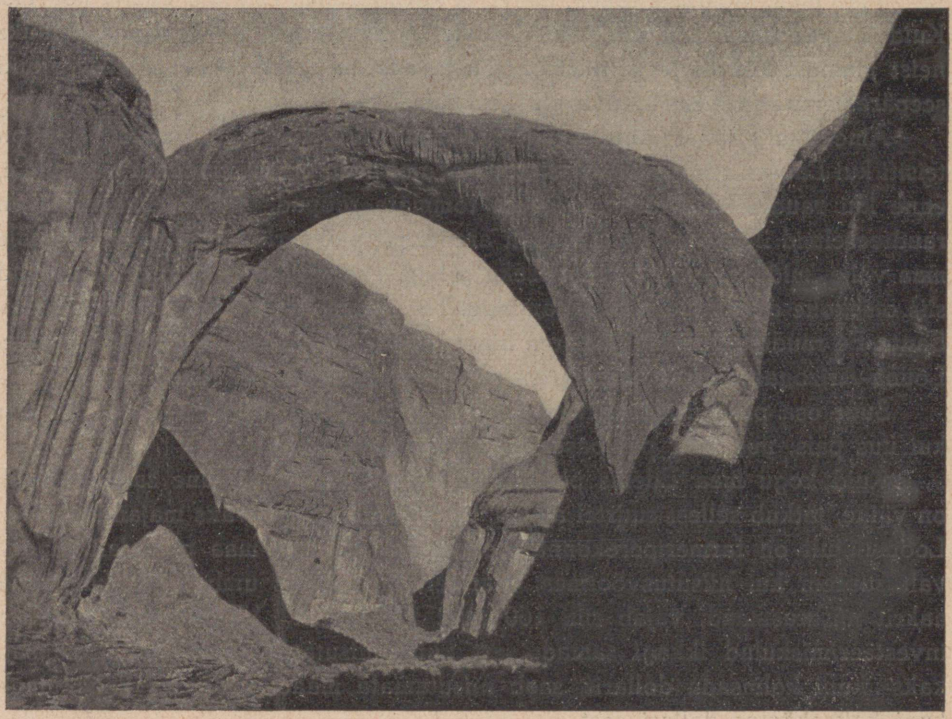

Vikerkaare sild Navajo maal (Utah).

8. KALJUMÄESTIK.

Kaljumäestik (Rocky Mountains) ja ta vahelised kiltmaad moodustavad maastikuliselt vaheldusrikkaima osa Põhja-Ameerikast. Sünged järsud latvmäed, lumega kaetud või paljad, toredate okasmetsadega rõivastatud nõlvakud, sügavad orud sukulentsete taimedega, puhmikrohtude ning pujupõõsastikega kaetud mägedevahelised kiltmaad, ligipäästamatud kanjonid (hispaania keeli cañons, järsuveerulised kuristikutaolised orud), kõikjal kosutav õhk ja hirmuäratavalt võimsad ümbrused.

Igal pool valitseb ümbrusepildis pinnamood. Ta koostab siinsed lavapildid ja määrab ilmastu, nii soojuse kui niiskuse üldjooned ja levimuse; ta annab eeldused niisutuse veevarulaile ja asukohad karjafarmidele; teisendades kliimat määrab ta ka taimestiku iseloomu.

Pinnamood ühendab kogu selle hiigla maa-ala üheks geograafiliseks ühikuks. Olgugi et reljeefi vahelduvus lubaks seda ala alaliigestada kümneiks erinevaiks valdkonniks, jäävad ometi terve suurmaastiku piirid füsiograafilisiks. Laiast laastust võime siiski eraldada kolm valdkonda: Ühendriikide Kaljumäestik, Kanada Briti-Kolumbia ja U. S. A.-le kuuluv lisavaldus Alaska.

Ühendriikide Kaljumäestik valdab kõrgeima osa Kaug-Läänest, küündides arvukate lavadega üle 4-km-lise merekõrguse, tähendab,

Mount Assiniboine — Kanada Kaljumäestiku Matterhorn (3950 m), lähikaudu 30 km Banffi linnast lõunas.

moodustab alpikõrguse. Kõrgeimaks ladvaks on Blanca Peak (Colo., 4440 m). Mäestik siirdub peaaegu igal pool ilma eelmäestikuta preeriaiks. Kuiva kliima tõttu on Ühendriikide Kaljumäestikus vähe lumistunud alasid, liustikke ja järvi. Ka loodusilult jääb ta Alpidest maha, kuna taimkate on siin kehvavõitu. Kõrgmäestikus puuduvad rohelised alpiluhad peaaegu täiesti ja ka latvadel ei ole kes teab kui võimsaid vorme, kuna nad on tublisti mattunud porsumisel tekkinud iseenda rusu hulkadesse. Kuid selle eest on Kaljumäestikul omased oivalised orumoodustised (kanjonid), vulkaanilised nähtused (geiserid) ja väga suur metallirikkus. Montanas ja Colorados on rohkeid mäetöönduse linnu, esmajoones Butte City, mille läheduses esinevad kõige pealt määratud vasekaevandused, eriti Anaconda — suurimad vasetehased kogu maailmas. Spokane (Wash., 116 000 el.) on 12 raudteeliini sõlmkoht, mille tõttu teda nimetatakse Loode-Väravateeks („The Gateway of the Northwest"). Olles vilgas teravilja, puuvilja, karja ja villa vahendaja, kasutab ta ühtlasi tööndusliku (villa- ja masinatööndus) linna läbiva Spokane'i jõe 45 m kõrgust juga. Kiltmaa riikide peamiseks majanduslikuks aluseks on ikkagi mäendus. Nende seas on Arizonast kujunenud esimene vasemaa. Pikes Peak'i jalamil asuv Colorado Springs (Colo., 35 000 el., 1924 m üle merepinna) on, tänu ta maastikuliselt ilusale asendile ja tervisvee allikaile, paljukülastatud turistidekeskus ning kuurort Monument Parki ja Jumalate Aia (The Garden of the Gods) loodusimede väravas. Ka asuvad siin lähikonnas Cripple Creeki rikkad kullakaevandused. Denverist oli juba varemalt kõne. Temast lõunas, Arkansase jõe väljumisel Kaljumäestikust, asub Pueblo (Colo., 44 000 el.), mis töötleb oma hiiglatehastes seatina ja terast. „Tinalinn" Leadville (3150 m üle merepinna) maagirikka Moskiito aheliku läänejalamil oli varemalt Colorado esimene tina, hõbeda ja tsingi linn. Vaatamata rahvastiku tugevale kahanemisele ilmestavad teda praegugi arvukad maagikaevandused ja suured tehased (sulatustehased). Lõppeks on Uus-Mehhikos mainitavad osariigi pealinn Santa Fé keset rikkalikult niisutatud puuviljaoaase ja Tehhase edelapiiril El Paso (102 000 el.) Rio Grande del Nortel, mis on peamine liiklemisvärav Mehhikosse.

Vastandina Ühendriikide Kaljumäestikule on Briti Kolumbia Kaljumäestik oma arvukate lumelatvadega ja liustikkudega tore metsastunud kõrgmäestik. Üldiselt koosneb ta Kanada Kaljumäestikust ja Selkirki mägedest (Selkirk Mountains). Esimene neist moodustab piirivalli vastu Saskatschewani preeriaid ja Mackenzie nõgu. Mount Robsoni ja tublisti liustunud Mount Columbia näol ta küünib üle 4 km merekõrguse. Seni peeti esimest neist (4175 m) Kanada Kaljumäestiku kõrgeimaks mäeks, ent nüüd on sellisena kinnistatud Mount Columbia (4328 m). Kuni 3300 m kõrguseni viskuvat, maastikuliselt suurepärast Selkirki ahelikku saadavad lisaahelikud: Gold-, Columbia- ja Purcell-Mountains, mis jätkuvad Cariboo-, Cassiar- ja Pelli mägedena loodes. Selkirk Mountains on kristalline, ülejäänud ahelikud enamasti vana-paleotsoilised ja maagirikkad. Kanada Kaljumäestikus on ka produktiivseid kivisöelademeid. Kõrgmäestiku liustikkude ja metsa maastik on siin igatahes palju oivalisem kui Ühendriikides ja omab Banffis (Alberta) paljukülastatud turismikeskust. Ta suurim jääväli joodab oma vetega Vaiksesse ookeani valguvat Columbia jõge, Jäämerre voolavat Athabaska jõge ja Hudson-Baysse suunduvat Saskatschewani jõge. Seetõttu nimetatakse teda kolme ookeani veelahkmeks (Trioceanie Divide).

Jukoni (Yukoni) jõgikonnast kuulub ainult ülemine osa Kanadale. Lewes, Pelly River jt., sekka Klondike'i jõgi ühinevad siin Jukoniks. Vaatamata mitmeile kärestikele kujundavad need jõed kasutatava siselaevanduse võrgu, mis ühendriikliku Alaska territooriumi kaudu avaneb Beeringi merre. 1896. a. leiti siinseis nooris setteis Alaska piiri lähedal Klondike'i ääres (Dawson City) rohkesti kulda. See tõi 1898. a. üle 40 000 kullaotsija kohalikku karedasse ilmastikku. Olgugi et suur osa jättis peagi ebakoduse maa maha, jäi siia siiski niipalju elanikke, et 1901. a. loendati Jukoni maa-alal 27 219 alalist elanikku. Selle maa nobe tõus ei kestnud seega kuigi kaua. Lootused uute uhtmaakulla pahtlate leidmiseks või kuldakandvate ränisoonte töötlemiseks on üha rohkem vähenenud. Põllundus on kareda kliima tõttu võimatu. Ainult rebastefarmid toodavad siin tagajärjekalt karusnahku. 1921. a. oli Jukoni üle ½ miljoni km²-lisel maa-alal vaid neli-viis tuhat elanikku.

Ka nelinurgelisel A l a s k a l, mis mõõdab 1½ miljonit km², arvestati 1924. a. vaid 60 000 elanikku. Ometi on ta, vaatamatagi oma kõrvalasendile, raskele ligipäästavusele ja kultuurivaenulisele ilmastule, Ühendriikide tähtis koloniaal- ja välisvaldus. Ühes päris Alaska ahta poolsaarega kuulub $^2/_3$ ta pinnast parasvöötmesse lõuna pool polaarvöödet. Suurelt jaolt, eriti sisemaa, evib ilmset mandrikliimat, mida võib võrrelda Ida-Siberi omaga. $^2/_3$ aastast valitsev tali loob igijää pinnase, kuid suveti tõuseb temperatuur üle 36 soojakraadi. Kuna kestvalt jäästunud pinnas erandab enam-vähem üldiselt põllunduse, siis on maa peamiseks elatusallikaks maavarad. Viimaste seas esiplaanistuvad uhtmaakuld ja kullamaagisooned, millest kullahankimine on väga märgiliseks kujunenud Tanana jõel, Forty Mile Creek'il, Jukoni jõe äärses Eagle Citys jm. Varemalt rohkem, hangiti 1924. a. 6,2 dollarmiljoni väärtuses kulda.

KANADA KALJUMÄESTIKUS.

Kaljumäed ei häbene oma päritolu; püstjais, avatud lehvikukujulistes moldides ja mäelõhedes osutavad nad, kuidas juba muistsetest aegadest peale on liustikud hõõrunud ja kündnud nende kivimeid. Mäestikusisemus sinetab ja valendab rohekalt liustikkude rohkusest. Sageli on nad üleannetud ja sirutavad oma ahtad kaelad alla raudteeliinini. Tumerohelised kuristikud lõhestavad heledat jääd, joonistavad ja maalivad sellele okslikke mustreid. Kahe liustiku vahel ronib hall kalju nagu määratu kivistunud sisalik taeva poole. Mäeseljakud ja -harjad, paljad ja lumivalged nagu enneuputusaegsete nahkhiirte prepareeritud luukered, lebavad liikumatult ja kangestunult, kõvasti küünistunult violetti kivimisse keset suvepäikese paistet.

All, jässikpuistu valdkonnas, on mägedel teissugune nägu. Kohati meenutavad siinsed vormid Dolomiite, paiguti Saksi Šveitsi kindlusetaolisi müüre. Ülal palistavad mäeseinamit tuhat rõhtsat värvijoont, all aga lasuvad rusu- ja veerkiviründed tuhandeis värves. Teisal on mägi keskelt lõhki murdunud ja näitab kihtide moodustise asemel rombe ja ehtsaid hiiglasuuri

Küti elamu Alaskas.

Alaska on karusnaha küttide paradiis, kuna siin esineb veel rohkel arvul alaska põtru (cariboo), mitu karuliiki ja hulk väiksemaid karusloomi, hunt, polaarrebane, saarmas, ja kõige pealt kobras, piisamrott, naarits ning skunk (mefiti kärp).

kärgi. Kummalised kivikujundid tõusevad mõlemal pool raudteed, imelised kivist mehed kollaseis mantleis, peas ümmargused värvilised kivimütsid. Nad on kõvast materjalist. Pikal uuristustööl on vesi nende ümbert ära uhtnud pehme ainese, uuristanud terved mäed, — kuid need mäe kõhust esile tulnud mehed on olnud püsivamast materjalist. Nüüd seisavad nad päikese käes kindlalt ja kõigist külgedest valgustatult.

Kõikjal pidutseb fantaasia. Mäkke tõusva sõidutee kõrval, keset põlenud metsa, on hobused ehmunud meie rongist ja kobrutavad vahtu oma lõuanurkadest. Hiiglakaru seisab teel ja peksab mustade käppadega vagunit; tõeliselt on see vaid söestunud puutüvi samuti söestunud oksaga tee kohal.

Metsas karjuvad põdrad, vapiitid, on kuulda halisevate loomade terveid heliredeleid, loomade vihaseid hääli, kellele mäed enam ei kuulu. Inimesetaoliste nägudega pikakarvalised kaljukitsed ilmuvad metsavälkudel. Alapuistus hulgub grizzly karu. Varsti lõplikult välja surev Kaljumäestiku kuningas buffalo pühvel elab tarastatud parkides, olles veel vaid vaatamisväärsuseks. Mõningad aristokraatsed pühvliperekonnad peetakse ülal riigi

Põhjapõdrakari Jukoni jõe ääres.
Alaska ekspordib suuri hulgi põhjapõdraliha Ühendriigesse.

poolt ja näidatakse võõraile. Neid parke nimetatakse reservatsioonideks, ja võõras külaline mõtleb tahtmatult indiaanlasile, kes samuti oma elupäevi veedavad reservatsioonides riigi armust, ainult selle vahega, et pühvlite käsi käib paremini.

Banffi linna muuseumis on näha inglise misjonäri päevapilt, kes möödunud sajandi neljakümnendail aastail tungis esimese valge mehena siia Kaljumäestiku südamesse. Nüüd kulgeb suvituskohtade ahelik läbi mäestiku piki C. P. R. (Canadian Pacific Railway) liini. Kohtadel, mis mainivad Mendeli kuru ja Malojat Euroopa Alpidest, hoolitsevad rändurite eest nüüd lossitaolised hotellid. Nende ümber levivad väikesed villad, mis ehitusviisilt mainivad pooleldi šveitsi chalet'd, pooleldi india bungalow'd. Võimsaist puutüvedest on koostatud need laiad, madalad ja vastupidavad elamud; rõdu ümbritseb kogu neljanurgelist palkmaja ja rõduvõrele on laotatud rikkalikult ilustatud mehhiko nahksadul. Kiiktoolil lebab omaniku poolt Indias kütitud tiigri nahk, maja trepil kodupärase karibuu pikakarvaline nahk. Palkmaja seintele on naelutatud hundi karusnahad ühes kolpadega ja pika varda otsas lehvib riigi lipp — Union Jack. Parajasti väljub majast peremees, vana inglise ohvitser, kes on siia asunud elama erakuna, ja siin Kaljumäestiku metsikuis mägedes saaki otsib india ning aafrika metsloomi rabanud püssile.

Meist mööduvad isemeelseil hobukestel lahtiste lehvivate juustega naisratsanikud; need on samad noored inglise pansionaadipreilid, kes talvel klimberdavad Lausanne'is, Brüsselis ja Dresdenis Griegi ning Sindingit. Nüüd kannavad nad kollaseid linasärke ümber oma lapselikkude rindade, cowboy taskurätti kaela ümber ja indiaanlaste vööd kitsail puusadel.

Ei saa midagi ilusamat kujutella, soovides reisu jooksul välja puhata, kui avarat varjukat hotellisaali septembrihommikul, mil väljas tormab ja mäeladvad puuderduvad langevast lumest. Läbi akende usun päris selgesti nägevat, kuidas metsad muudavad värvi ja muutuvad iga hetkega üha kirevamaks ning rikkamaks. Kaminas leegitsevad vaigused seedripuuhalud. Seintele riputatud loomapeade klaasised silmad vahivad külalist ja pilgutlevad fantastiliselt väriseva valguse käes.

Äsja saabunud võõras püüab lugeda kamina pealkirja. Sellal kui ta tikutulega vaevaliselt jälgib tähti, ütleb talle keegi tugitoolist otsitavad sõnad: „The World is my Country, All Mankind are my Friends. To do Good is my Religion." (Thomas Payne) — „Maailm on mu kodumaa, kogu inimsugu on minu sõbrad, teha head on mu usund." — Tõesti ilus ja sõbralik pealkiri inglise kaminal!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

„Peru hobuse kuru" („The Kicking Horse") ma ei kirjelda. Kes veel üks jaamavahe varemalt kahtles, kas on insener tõesti olnud möödunud

ajastu tõeline kangelane ja meister, sel kaob viimne kahtlus „Peru hobuse kurul", Laggan'i ja Revelstoke'i vahel Kanada Ülemandriraudtee ääres, keset Kaljumäestiku südant, mida nimetatakse „Ameerika selgrooks".

Maastik on siin nii vapustav, et hing jääb kinni ja juuksed tõusevad püsti. Nelja veduriga rong ähib piki ahast kaljuteed üles rühkida, tuhat jalga kõrgemal Kolumbia jõest, mis vahutab lõhestunud orus Vaikse ookeani poole. Ülal 8000 jala kõrgusel raudteeliini kohal ripuvad järsud ahhaadina sillerdavad kaljuseinamid, ja neilt laskuvad valevhallid liustikud nagu hüübinud klaasist marjakobarad. Rong läbib kaljuprao ja kõik on äkki muutunud teissuguseks: segipaisatud mäed, kolmes suunas alla mühavad jõed, mäest mäkke kaarduvad kaljusillad, jah, tuhat tõket sunnivad siin rööbastikku kõverduma, tõusma ja laskuma. Rong surub end läbi tunnelite, mis mäesüdames seiravad lookeid ja spiraale, ja kihutab üle peadpööritavate terassildade, mida on nimetatud mandri imedeks. Imetlev reisija taarub vasemalt aknalt paremale ja tunni möödudes ei tea ta tõesti mitte, kus on vasak või parem, ülal või all.

Peab ütlema, sel mäekurul on olnud tõeline õnn. Ta on saanud oma maalika nime elamusest, mis võis olla lõbus hobusele, kuid mitte ratsanikule. Julge insener, kes oma raudteele kuulas maad, paisati hobuse seljast sedavõrt raskesti maha, et indiaanlased hakkasid teda matma. Ometi ärkas ta uuesti ja raudtee kulgeb nüüd seal, kus pidi olema ta kalm. Piltliku väljendusoskusega indiaanlased ristisid mäekitsuse „Peru hobuse kuruks", ja neile ning hobusele peab olema selle nime eest tänulik, kuna see iseloomustab ümbrust paremini kui miski muu.

C. P. R. jagas raudtee ehitamisel siinse avastatud maa lihtsalt oma personaali vahel. Muidugi said suurimad ametnikud seejuures suurimad mäed. Üht hiidu nende seas nimetatakse Presidendi Mäeks (Mount President), teist väiksemat seal kõrval Abipresidendi Mäeks. Võimsamat neist mägedest, mida indiaanlased enne raudteeajastut austasid tõsise jumalusena, on nimetatud Kanada ülemkomissari järgi Lord Strathcona and Mount Royaliks. Temale võlgnevad ka Strathcona-nimelised arvukad linnad, pargid, hotellid, kalossid, sigaretid ja õunasordid oma nime. Lord Strathcona oli rahanduse geenius ja Kanada kaubandus on ta suur võlglane. Enne kui ta jõudis oma kõrgele kohale ja omandas lordi tiitli, oli ta lihtkodanik mr. Donald Smith. Geenius oli ta igatahes juba hariliku kodanikuna; seepärast nimetati 10 000 jala kõrgune mägi lihtsalt Mount Donaldiks. Kui mr. Smith'ist sai Lord Strathcona, ei tahetud ka mäge häppi jätta; ta tõsteti samuti aadliseisusse ja nimetub nüüd Mount Sir Donald. Loodetavasti ei lammuta riigitüüri juhtivad vanameelsed ometi mäge.

A. Holitscher. Amerika heute und morgen. Berlin 1913.

YELLOWSTONE'I RAHVAPARK.

Ühendriikide Kaljumäestik moodustub osalt pikist ahelikest, osalt korrapäratuist mäerühmadest. Nende vahel asuvad munakate ja liivatäidisega vaondid. Neid kohati rohuga kattunud puudeta kõrgorundeid nimetatakse „parkideks". Tuntuim neist on Yellowstone'i rahvapark. Missouri ja Yellowstone'i (Kollase Kivi) jõe allikail. Pindalalt on mainitud park peaaegu sama suur kui Tartu- ja Valgamaa kokku. Ta moodustab ligi 2½ km kõrguse lainja kuristikurikka kõrgmaa, mida ümbritsevad metsaga kaetud mäeahelikud ja arvukad lumeladvad. Kõikjal leidub pargis vulkaanilise tegevuse jälgi. Nende hulka kuuluvad kõige pealt 3600 kuumaveeallikat, sekka lähikaudu 100 geiserit (purskeallikat), mis on kaugelt oivalisemad kui Islandi ja Uus-Meremaa omad.

Pargirännakute lähtekohaks on tavaliselt Mammuti allikate ala. Järgides Gardineri jõge jõutakse peagi esimese geiseri juurde. Oruhäila põhi koosneb õhukesest lubjakivist ja mitmes kohas tulevad auravad kuuma vee allikad päevavalgele, valades oma vee Gardineri jõkke. Naabruses asuva liivakivikalju ladvalt on näha loodusliku ehituskunsti omapäraseimat moodustist: 1½ km pikkusel seljakul asub tosin astangut. Kuum vesi purskub vahutades ja aurudes astangult astangule ja langeb imelises selguses ja sügav-sinises värvuses üldiselt 60 m. Astangud ise ja nende arvukad poolsõõrilised mollid on lubjast nõrguvatel servadel lumivalged, muidu aga väävelkollased, punased ja pruunid. Värvus sõltub mikroskoopiliste vetikate hulgast, mis veesoojuse kohaselt, kus nad ainult elada võivad, omab vaheldavat, kuid alati hiilgavat värvust. Keev vesi kihiseb jugadena üle molli värvikate servade, jahtub seejuures üha rohkem ja annab vetikateliigile vastavalt igale astangule erivärvuse. Alumiste moldide vesi on sedavõrt jahe, et seda võib kartmatult juua. Astangud ise on tekkinud mineraalseist setetest, kõige pealt süsihapust lubjast.

Piki Yellowstone'i jõge küünib matkaja pilk romantilisele Tower-ojale, mis oma suudmel kujundab oivalise 50 m kõrge joa. Joa ümbruses tõusevad kolm korda kõrgemad basaltseinad ja saledate basaltsammaste read. Sealt viib tee ümber Washburn-mäe (3150 m) jalami pargi suurimale imele — Yellowstone'i jõe suurele kanjonile. Ükski kirjeldus ei suuda selle 40 km pika ja 1/3 kuni 1½ km laia kuristiku metsiku suurepärasuse muljendit edasi anda. Nagu ahas, heleroheline riba vahutab 200—300 m sügavuses Yellowstone'i jõgi. Kuristik ise tundub kärisenud haavana maakoores. Porsunud vulkaanilisest kivimist kaljud tõusevad mõlemal küljel julgemais ja metsikuimais vormes, kohati püstloodis tornide, nõelte ja bastionidena. Kõik see kirendab violetist, purpurist, oranžist, väävelkollasest ja valgest, sellal kui ülal kuristiku serval viherdavad tumerohelised männid. Kogu selle oivalise looduspildi kohal kummub sügavsinise taeva hõljum. Ülalpool kuris-

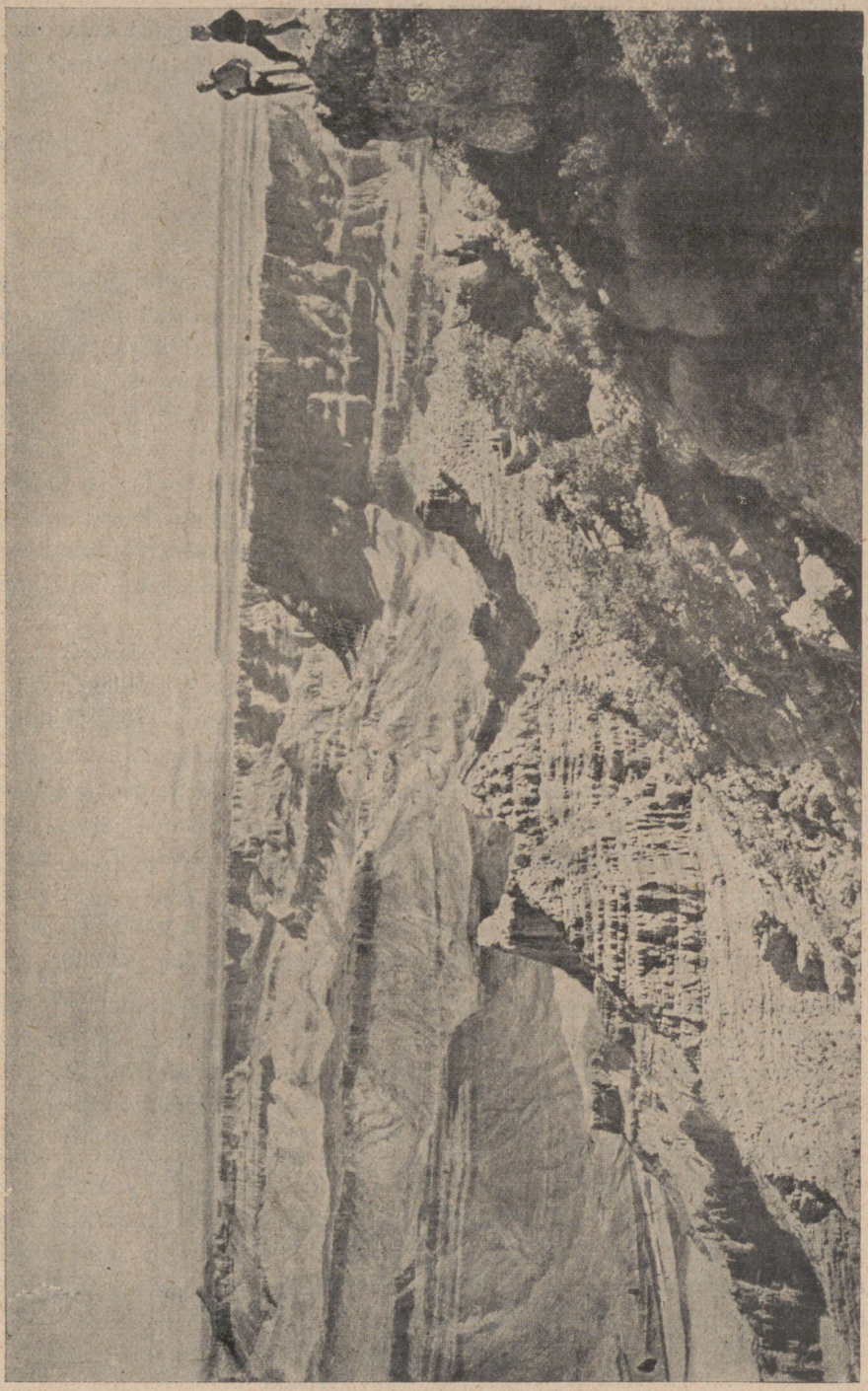

Vaade Colorado kanjonile ja lavamaale.

tikku aheneb kirjude kaljude vaheline jõgi märksa. Siis viskub ta suures kiiruses kuristikust välja ja langeb korraga 100 m, s. o. Niagara kahekordse kõrguse võrra sügavamale. Siin asuvad Yellowstone'i jõe alumised joad, mis on toredaimad omalaadiliste seas kogu maailmas.

Lähikaudu 20 km ülalpool jugasid laialdub Yellowstone'i järv. Mõõtes 200 km², on ta ilusaimaid ja suurimaid järvi sellisel kõrgusel (2360 m). Mõni km lääne pool järve kärisenud kaldaid ja maalilisi lõhanguid asub Põhja-Ameerika veelahe keset rohkearvulisi, 3000—3500 m kõrgeid lumemägesid. Ülalt vaadeldes omab Yellowstone'i järv vasaku käe kuju, mille pöial seisab eraldi. Teispool veelahet asub oivaline Shoshone'i järv. Ta väljavool valgub Siu jõkke ja selle kaudu Kolumbia jõkke. Mõni km eemal ürgab Missouri allikajõgi Madison. Viimase org sisaldab sadu (700) kuuma vee ja purske-allikaid. Õhk on siin küllastunud kuumadest aurudest ja väävlihõngust, pinnases paljudes kohtades lumivalgeid nõrgkivi setteid ja kuuma haisevat hiiva, millest tõusevad aurujoad ja gaasimullid. Arvukais avades ja lõhedes pulbitseb, vilistab ja lõõtsub nagu nõiakatlas, paisates õhku keeva vett ja muda. Veevärvus vaheldub kollase, piimvalge, punase, sinise, piimrohelise ja kristallpuhta valge vahel. Teisal on moodustunud lillkapsataolised lumivalged setted või tumesinise vee loigud.

Ümbritsetud kõrgeist, ositi lumistunud metsamägedest, kodustab Tulekirnude org märgilisema osa *geiseritest*, nende seas suurimad kogu maailmas. Pursete poolest usaldatavaim on Vana Kaaslane (Old Fellow). Peaaegu iga tunni takka purskab ta oma ränisintrist valgest avast kuni 45 m kõrge veejoa, mis neli minutit kestab. Iga purske veehulka hinnatakse 6 miljonile liitrile. — Suurimaks ja toredaimaks geiseriks on siiski *Hiid* (Giant), mille 75 m kõrge veejuga kestab 1½ tundi. Matkajate meelehärmiks toimub see aga korrapäratult. Mõned geiserid puhkavad pursete vahel isegi kuid ja aastaid. Kummalisimaid kraatreid on *Punchbowle*, 2 m kõrguse rakkega sõõrjas nõgu, mille veepind üha keeb ja podiseb.

Ülemisest geiserite nõost allpool asub alumine, mis mahutab 1000 kuuma vee allikat ja kaks tosinat tegevat geiserit. Siin esinevad ka eriskummalised *mudavulkaanid*, nn. *värvipotid* (Paint Pots), mille seast tuntakse kõige rohkem *Kuradi Tindipotti* (Devil's Inkpot).

Yellowstone'i pargis on veel teisigi geiserinõgusid, kuid nende selgitamine viiks pikale. Kogu pargiala mõjustavad ilmselt seotud vulkaanilised jõud. Mudavulkaanid, geiserid, solfataarid (väävliallikad), kuumad allikad jt. on määratu maa-aluse aurukatla kaitseventiilid. Puuduksid nad, oleks ammugi õhuke maakate siinkohal õhku plahvatanud ja toreda loodusliku pargi asemel haigutaks hiigla-vulkaanikraater.

E. von Hesse-Wartegg. Die Wunder der Welt. Stuttgart.

COLORADO SUUR KANJON.

Yellowstone'i pargist lõunas asuvates Kaljumäestiku osades Wyomingi osariigis asuvad kivistunud eelajalooliste hiidloomade kõige rikkalikumad leiukohad. Atlandi ja Vaikse ookeani vahelisel veelahkmel on leitud 2½ km kõrgusel tuhandeid kalakivistisi igas suuruses.

Wyomingist lõunas paigustuv Colorado osariik kujuneb üha suuremal määral ameerika šveitsiks. Ta tuntuimaks mäeks on Pikes Peak, kuhu tõuseb mäeraudtee. Mäe idajalamil laialdub kuulus Monumentide org (Monument Valley) oma kummaliselt vormitud kaljudega. Uuristus on modellinud säilinud kivikuist sambad, urnid, püramiidid, suhkrupead, kaljuseened, nagu oleks siin kujur töötanud 10—60-meetrilisil telinguil. Veel oivalisemad ja vaheldusrikkamad on looduslikud kaljumoodustised naabruses asuvas Jumalate Aias (The Garden of Gods). Silmatorkavaimad on püstloodis 60—100 m tõusvad nn. katedraalkujud, kõige pealt kogukas „Paabeli torn".

Lõunas langeb Colorado lava mitme astanguna edelasse. Selle rõhtsaisse kihtidesse on sügavalt uuristunud Colorado ühes oma lisajõgedega. Viimaste kuristikulisist orgudest on Colorado Suur Kanjon maakera oivalisim jõeorg, sängitatud 1—1½ km sügavuse kuristikuna punakaskollastesse liivakivikihtidesse. Hea kirjelduse Colorado Suurest Kanjonist on kirjutanud maailmareisija Georg Wegener. Ta jutustab:

Üldiselt on järsud seinamid täiesti käidamatud. Siiski viivad paljudes kohtades peadpööritavalt julged, enamasti indiaanlaste vanad jalgrajad loendamatute silmustega alla orupõhja. Allalaskumine ja ülestõusetumine nõuavad terve päeva. Üks sellisest mäeradadest laskub vahenditult „Särava Ingli" palkmaja kohalt alla sügavikku.

Jalgrada laskub järsku. Algusel tuleb rususse ja võsasse mattunud kuristik, mille kaljuseinamid varjavad väljavaadet. Selja taga kasvab kõrgmaa teravalt lõigatud serv, millel palkmaja seisab, nobedasti võimsaks, pea kohal ähvardavaks müüriks. Jalgraja kohal avaneb määratu poolsõõrjas kaljutsirkus, nagu mingi kreeka amfiteater, ainult tuhat korda suurem. Teatriseinad koosnevad rõhtsaist kivimikihtidest. Ülemised neist 70—80 m paksudest kihtidest on kujundatud kõvast ränikivirohkest lubjast. Allpool järgnevad heleda liivakivi hiidkihid. Neile järgnevad punase liivakivi mitmesugused kihid, mille kogupaksus küünib üle poole kilomeetri. Kõikjal osutub lõpmatult vahelduvaid vorme.

Punase liivakivi valdkonnas viib rada meid kohale, kust avaneb vabam väljavaade. Varemalt nähtud sõrmesuurused kaljusakid kasvavad lähenedes hiiglasuureks. Imetelles vaatleme ümbritsevat kaljude maailma, mille kõrval Kölni doomkirik näib elevandiluust voolitud ilukastikesena.

Allalaskumisel oli õhk muutunud üha soojemaks. Ülal kõrgel olime maha jätnud lume ja põhjamaised männimetsad, keskmises orusügavuses

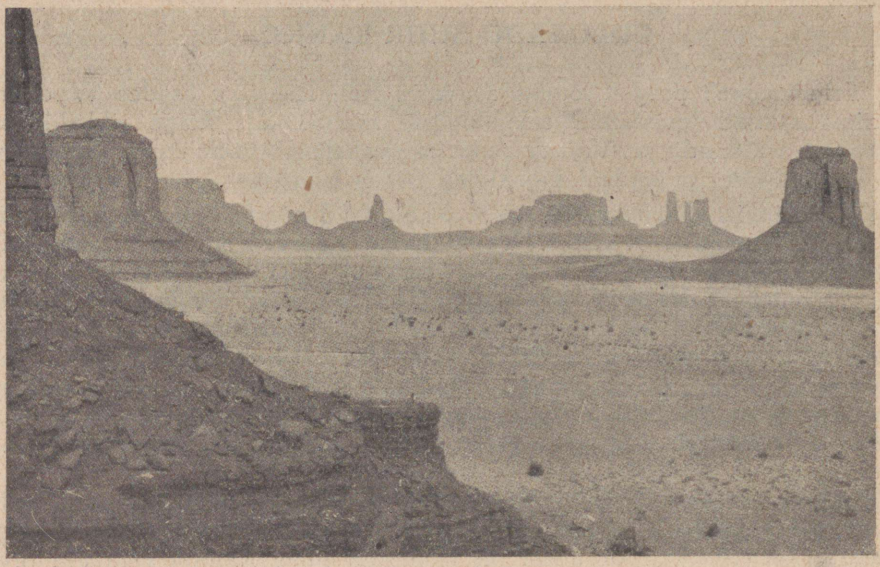

Monumentide org (Monument Valley),
mida nimetatakse ka „Kõrvejumalate Mänguväljaks" („Playground of the Desert Gods").

valitseb aga kuumus, mis kasvatab kaljupankade vahel kummalisi kaktusi. Nüüd algas õhukeseleheline roheline lubjakivi, mille paksus samuti ligemale pool kilomeetrit. Oma pehmuse tõttu on tal ümmarad nõlvad ega moodusta selliseid järske seinu ja kaljusakke, nagu punane liivakivi.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Lõppeks lähenesime suurele mornile praole keset orupõhja. Üks ettetükkiv kaljunina näis meile sobiva punktina jõe vaatlemiseks. Selle kaljukärga pind oli kaetud varisenud kaljuplaatide ja kivirusu kuhjadega ja langes nähtamatusse sügavusse. Alt kostus mingi tume, kauge kohin — jõe esimene hääl — ja hirmutundega vaatasin otse alla metsiku kuristiku lõustadesse. Minust veel 500 m allpool voolas kitsas mudakollane veelint keset süngeid tumepruune kaljuseinameid. Colorado alumine kuristik on sedavõrt sügav, et isegi keskpäeva ajal küünivad päikesekiired vaid üksikuis kohtades jõepinnani. Üleoleva võimsuse mulje jätab see viimane morn orulõhe. Veetsime kaaslasega terve tunni, enne kui suutsime end lahti kiskuda sellest võrratust pildist. Siis pöördusime tagasi teerajale, et laskuda alla jõe äärde.

Olime jõudnud juba graniidi piirkonda, kui äkki midagi ootamatut sundis meid kõike muud unustama. Märkasime ülal meie kohal oruseinamis paari kummalist moodustist: kivimasse, mis ei võinud olla looduse vormitud. Pilk läbi pikksilma tunnistas, et on tegemist r ü n g a s e l a m u t e g a

Vaade piki kanjoneid.

Vasakul — Marble Canyon Lees Ferry lähedal,
paremal — Kanab Creek Canyon.

(Cliffdwellings). Rüngaselamud on tolle hukkunud rahva mõistatuslikud kaljukorterid, kes elasid teadmatuil ajul siinses üksilduses [1].

Ronisime mööda rusukallet liivakiviseina jalani, mille kohal rippusid koobaselamud. Üks neist hõljus sedavõrt peadpööritaval kõrgusel meie kohal, et jäi täiesti mõistmatuks, kuidas küll need elanikud võisid sinna küündida. Teine asus vaid umbes 15 m kõrgusel ja oli läbistikku vaevalt ¾ m kõrge. Neljakäpukil ronisime ümber kaljurahnu, millega koobaselanikud olid nähtavasti kunagi sulgenud ligipääsu, ja jõudsime lõppeks koopa avasse. Kaljuelamu müürid koosnesid algelisel viisil tahutud kiviplaatidest, mida sidus punakas rabe savi. Esimene ruum oli nii madal, et seal võis vaid istuda. Järgmise kaljukatus oli kõrgemal, siin võis seista. Esimeses ruumis leidus veidi õlgi. Tõenäoliselt pärines see karjustelt, kes talveti juhivad meeleldi oma karja sooja kanjonisse.

Vahepeal oli saabunud juba pealelõuna; pidime ruttama tagasi. Selle kõrvalekaldumise tõttu ei jätkunud enam aega alla jõeni laskumiseks. Ka oli ilm muutunud. Ülal pidi puhuma ahav tuul; noolkiirelt ujusid pilved ülal kõrguva lavamaa kohal. Siis pahvatas krabisev vihm või rahe maha, teel pidime korduvalt vanade koobaselanikena varju otsima. Tume äike kõmises kanjonite seinamitest vastu. Kuid peagi oli maruilm möödunud. Ümberringi läikisid kaljud selges õhus veel puhtamais värves kui varemalt.

Vaatepilt ületas igasuguse kirjelduse, mida rohkem päike kaldus loojangule. Aeglaselt rühkisid läänepoolsete kaljuseinte varjud vastasasuvaile idapoolseile seinameile ja matsid nad aiva kõrgemalt tumesinisesse, võluvasse ujusse. Seda imelisemalt värahtlesid kuldpunased õhtukiired ülemistel veerudel. Valgusse ulatuvate kaljukujude tipud ujesklesid kuldsete laidudena aegamööda kerkiva varjudemere kohal ja muinasjutuline roosakas hõljum lasus kaugustel. Lõppeks uppusid ka kuldsed saared ja viimati haihtus ka roosa valgus: pidulikus varjus lebas meie jalge all Suur Kanjon.

G. Wegener. Der Zaubermantel. Erinnerungen eines Weltreisenden. Leipzig 1919.

PUEBLO-INDIAANLASED.

Ühendriikide piirides valitseb ürgeline inimelu veel vaid ta viimses nurgas, Arizonas, kus indiaanlased etendavad veel märgilist osa; sest Oklahoma, mille indiaani rahvastik juba suuremalt osalt koosneb segaverelisist, tuleb jätta arvestamata. Pealegi toimub seal käsikäes sugukonna sidemeist vabanemisega siirdumine farmindusele. Seevastu on Arizona suguharud veel puudutamata ja valgete käes olev maa-ala koosneb peamiselt sugu-

[1] Tänapäeval oletatakse, et rüngaselamud on ehitatud alles äsja enne valgete saabumist Ameerikasse.

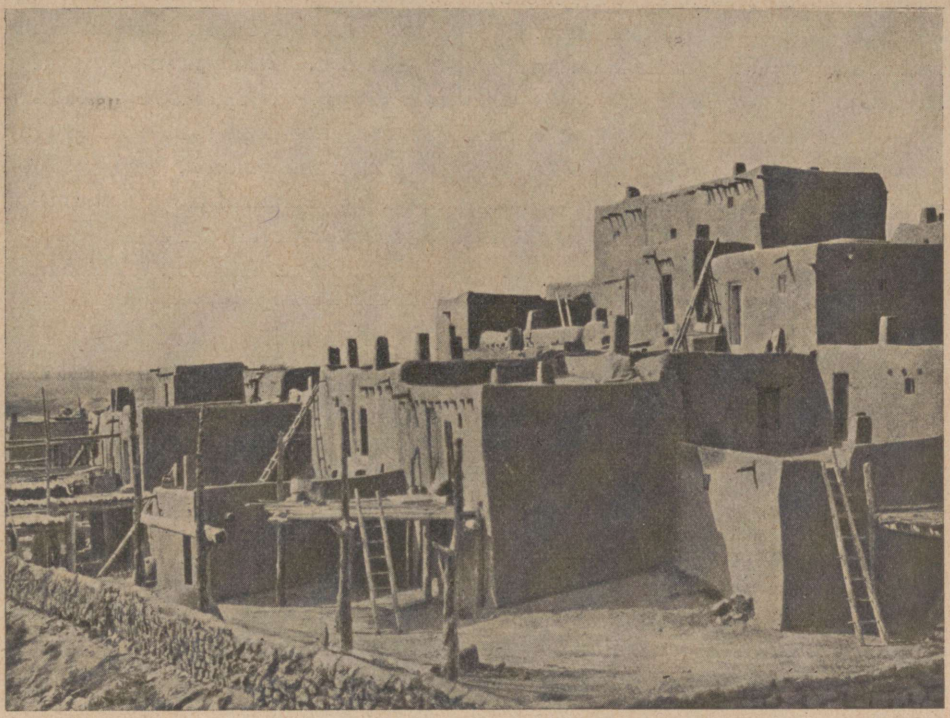

El Pueblo San Geronimo de Taos (N. Mes.).

harudevahelisest neutraalsest piirimaast. Nimelt piirimaast Navajo (l.: návaho) ja Apache'i vahel, mida läbib Santa Fé Pacific raudtee, ja Apache'i ning Pima vahelisest maa-alast, kus asuvad tähtsaimad kaevandused. Grand Riveri ja Little Colorado vahel asub veel tänapäevgi maa, mis kuulub varemini sõjakas olnud navajo suguharule, kes ratsakarjustena rahulikult rändavad pere- või sugukonniti oma lamba- ja kitsekarjadega.

Okasvõsamets on levinud üle kogu maa-ala, aga püsivat vett ei esine siiski. Tegemist on enamasti vaid kanjonite põhjas asuvate vetega. Nende vahel asub hopide levila, kes elavad veel praegugi kolmes vanas üksikus kindlas pueblos (= külas). Hopid kasutavad veel lihtsat jõeniisutust, et viljeldada indiaani maisi. Mais istutatakse 35 sm sügavusse ja ta kõrs on vaid veidi rohkem kui vaksapikkune. Joogivett tuleb hankida kanjonitest. Ka zuñid (l.: sunjid) elavad samasuguses pueblos. Valitsuse poolt on neile ehitatud üks väike pais. Parimad maad kuuluvad apache'idele, sest Colorado lavamaa servadel sajab küllalt vihma, et ilma kunstliku niisutuseta valmivad indiaani põldviljad: mais, oad ja melonid. See annab neile teatava vabaduse elukoha valikuks ja vahetuseks; nad on hakanud arendama ka karjandust. Hoopis teisiti on lugu pimadega. Nad harivad ürgeliselt

Gila-jõe madalaimat akaatsiapõõsastikuga kaetud paduriosa, viljeldades seejuures kunstliku niisutuse abil nisu, puuvilla jne. Neil on püsivad onnid uhtmaa servadel, samuti ka veel vanal uhtmaal. Moodsa niisutusvõrgu loomisega, mis annab viljusevõimalusi uusile asunikele, lõpeb siingi indiaanlaste senine puutumatus. Kõige vähem ähvardab see papagosid, kes asuvad esmajoones kõrve serval. Talvel elutsevad nad mäejalamil, seal, kus oli võimalik kaevata püsivat kaevu. Suveks siirduvad nad Arroyo suudmeile, mille rusulehvikuil nad viljeldavad maisi pärast suurvett. Pealegi käivad paljud selle järel rehepeksutöil pima külades, kus nad ka põua ajal leiavad pagula.

Ameerika karjafarmerid on vallutanud Colorado lavamaa kõrge lõunaserva, mille lai okasmetsavööde on tähtsaimaid suvikarjamaid lambaile. Veepuudus on seal nii suur, et ollakse sunnitud ehitama rohkesti väikesi reservuaare hoovihma kogumiseks. Talvel läheb $^2/_3$ karjadest lähemaisse põhja- ja lõunaorgudesse, kuna $^1/_3$ viiakse jalgsi või raudteel kõrve äärele, et kuue nädala jooksul kasutada seda karjamaad, mis tekib jaanuarikuu lühikesel vihmaajal. Keskmine kõrgusasend (1000—1400 m) vastab täiesti Mehhiko Mesa del Norte karjamaale niihästi karja koostiselt, suvi- ja talikarjamaade läheduselt, kui ka täielikult kaitsetuselt raskete ja pikkade põudade vastu, mille jooksul ainult kaktus ja agaav moodustavad puuduliku hädakarjamaa.

Eemalolijaile näib Ladina-Ameerikas valitsevat romantiline elu, elanikele endile aga karm, ja naabreile põhja pool näib see olevat ebaküllaldase tootvusega. Sõna „efficiency" väljendab seda veel paremini. Mehhiko majanduse moderniseerimist ei saa kauemaks edasi lükata. Suurim mõju lähtub nähtavasti sellest, et peaaegu ainult mehhikolased töötavad põllutöölistena Ühendriikide lõunarajamail niihästi Rio Grande kui ka Colorado ääres. Seejuures õpivad nad ameerika töö- ja eluviise, luues ühtlasi kõlapinda tuleviku suurile kavadele. Vilkaimalt on see käärimine käimas Mehhiko vähetuntud rajamail, eriti lääneranniku madalmikul. Tolles piirkonnas valmivad harilikult talvemais ja kaunvili, mis on kasvanud eelkäivate suvisademete perioodil, või ka kevadvihmade mõjul, ilma kunstliku niisutuseta.

Lõppeks on ameeriklaste poolt asutatud talvetomatite erifarme. Tomatid valmivad siin 14 päeva varemini kui Floriidas ja selle lühikese aja kasutamine võimaldabki kasvatamist tolles kauges maanurgas. Riis ja agruumid (apelsinid, sidrunid) täiendavad tulevikusaaduste rida. Esmalt aga tuleb avada raudteeehitamisega Mesa Centrali turg toitainetele, mida vajavad Mehhiko rahvahulgad. Siis alles võib sel alusel edasi areneda erikultuure Ühendriikide turu jaoks. Edaspidisel arenemisel ei jää see maa enam kauaks valgete asustada, vaid pigemini Mehhiko ameerikastunud rahvastikule.

M. Biehl. Die Wirtschaft des Fernen Westens. Hamburg 1929.

Vaipa kudur pueblo-indiaanitar.
Navajo indiaanlased on eriti osavad vaibakudujad, mida nad õpivad juba õige noorelt.

9. SUUR NÕGU.

Olgugi Kaug-Lääne kogu kuiv ala nimetatud Suureks Nõoks (The Great Basin), on ta vaid osalt sisevalgla. Ometi tarvitame Suure Nõo nimetust kogu selle hiidnõo kohta, mis asub Kaljumäestiku ja Vaikse ookeani äärsete Kordilleeride vahel. Suur Nõgu, pigemini Suur Nõostik, ei ole kogunistigi ühtlane vaondnõgu. Ta sõõrisekujuline põrand on keskelt küürakas ja kallak põhja pool asuva Kolumbia lava suunas. Lõunas alaneb ta Imperial Valley's ja Kalifornia lahes allapoole merepinda. Ida- ja läänepiire tähistavad järsakud ja üldiselt kõrged astangud, mis ei erine nõost endast mitte ainult pinnamoelt, vaid ka ilmastult. Nõolammil kulgevad põhja-lõuna suunas arvukad väiksemad ülangulised ahelikud, nn. basin ranges. Viimased on mattunud enamasti iseenda rususse, kuna puudub vesi, mis uhaks kivirusu minema. Need on nn. rusu- ehk bolsonmaastikud. Bolsonid on umbsed, ümbritsevate mägede sageli mitmesaja meetri paksusest murenemisrusust täidetud nõod, mille keskuse valdavad mõnikord üleujutatud, enamasti aga savised soolasoo liuad. Bolsonite kõrval esinevad ka a r r o y o d, enamasti kuivad järsud kuristikud. Viimased on tekkinud kogunenud vihmavee valangojade uuristusel.

Arvukad järved on enamasti umbsed ja seetõttu soolased. Suurim neist on 3500 km² suurune S u u r S o o l a j ä r v (Great Salt Lake) Utah' (l.: juuta) osariigis. Ta on väga lausk ja moodustab peaaegu sama küllastunud soolalahuse, nagu Surnud meri, mille tõttu puuduvad kalad. Igal aastal hangitakse siin 40 miljonit kg soola. Järve kaldail, mille naabruses asuvad mõned raviallikad, on tekkinud suured hiilgavad suplaseadised. — Suur Soolajärv on, nagu teisedki, jäänusjärv. Jääajastul omas ta hoopis suuremat ulatust, moodustades nn. Bonneville'i järve. Tolle muistse järve ilmestatud peaastangud, mis asuvad 300 m kõrgemal praegusest järvetasemest, näitavad ka, et tol ajal valgus järv Snake Riverisse. Hiljem on ta üha kokku kuivanud ja veel 1846. a. saadik on järvetase langenud 4 m võrra.

Kogu nõgu on enamasti tröödstitu kõrb ja poolrohtla. Umbsete alade pinnas on pealegi kaetud valeva soolakoorikuga, mille purev tolm ähvardab rändurit lämmatada. Põhjapoolse osa Suurest Nõost valdab K o l u m b i a K õ r g m a a, mille veed valguvad sügavasse lõikunud Kolumbia jõkke. Viimasesse valgub Yellowstone'i pargist tulev Snake River, mis on uuristunud üle km sügavuselt maailma kõige võimsamatesse laavaväljadesse. Siin on rohkem sademeid ja seetõttu ka palju karjamaad ning metsa.

Kanjon Katmai-oru mudajões.

Kuumade allikate nõrgkivijoastik Yellowstone'i pargis.

Edelas siirdub Suur Nõgu Mohave kõrbe, mille sügavaimat, kuni 80 m allapoole merepinda ulatuvat osa nimetatakse Surmaoruks. See on hirmuäratavamaid kõnnumaid ja ühtlasi kuumemaid alasid maakeral. Ainult pujudepuhmikud (sagebrush), kaktused ja jukad (= „kõrvepalmid") kasvavad siin. Nagu Saharas pleekinud kaamelikondid tähistavad karavaniteed, nii roostetavad Mohave kõrves vahinenud autod teeservadel. Erandatud lõunapoolne Gila kõrb, on idaosa veidi viljakam, kuid ka siin on ühetoonilised puhmikrohumaad looma- ja inimvaesed. Gila ja Mohave kõrve vahemikku läbib Colorado jõgi, mille suudmeala kuulub Mehhikole. Colorado alamjooksu äärne Ameerika territoorium on üks neist kahest kohast Ühendriikides, mis omab aasta läbi viljelduse võimet. See võimaldab siin kasvatada egiptuse puuvilla, datleid, käsnmeloneid ja talikeeduvilju.

Saarasulad on asetatud üksikult ulatuslikku ja muidu inimtühja Suurde Nõkku. Vähesed elanikud on kesendatud suletud kogukondadesse, mis on teravalt eraldatud asustamata pujupõõsastikkude ja tühjade kaljustikkude laasmaistutest. Tundide takka häirivad üksildase kõnnumaa rahu Pullmann-rongid, mis ühendavad küli ja linnu üksteisega ja välismaailmaga, sellal kui raudteeliinide vahemikke läbib võib-olla üks kord inimpõlve jooksul üksik ratsanik.

Enamik kõrveelanikest teotseb kahel alal, kas mäenduses või põllumajanduses. Mäenduslaagrid paigustuvad kiviste — vase, hõbeda või mõne muu kallima maavara pahtlaile. Olgugi et esineb väheldasi karjamaid, sõltub põllumajandus peamiselt niisutusest. Seal, kus on võimalik küllaldane veestamine, loovutab mineraalainete poolest rikas maa rikkalikke saake. Siiski valdab kultuurivõimeline maa-ala tõenäoliselt vaid üheteistkümnendiku kõrve üldpindalast, ja ainult $^1/_{32}$ kõigest on niisutatud. Ehitiste ja niisutusseadiste kõrgete kulude tõttu on kasutatav maa kallis, tuleb tarvitada pingsaid põllundusmeetodeid, et ta oleks tulukas. Selletõttu on farmid väikesed ja nende omanikud elavad kas oma kruntide lähedasis külades või teede ääres. Osa farmisaadusist tarvitatakse samas valdkonnas, põllumajanduslikes kogukonnis või mäenduslikes laagreis, kuid pingsa põllumajanduse suuremaid ülejääke võidakse turustada vaid väljaspool. Selle tulemusena on suuremad ja rikkamad oaasid, nagu Soolajärve piirkond (The Salt Lake District) jt., eristunud puu- ja keeduviljuse alal, mis annavad suuri tooke aakri kohta ja nõuavad kiiresti tarvitavat turgu. Nende toodangutingimuste tõttu oleneb see valdkond idapoolmiku turgudest.

Kohaliku ümbruse elanikke ühendavaiks tegureiks on eraldatavus ja puudulikud sademed. Kuna asulad paigustuvad üksteisest kaugel eraldi, on nad samal ajal kompaktsed, ja kuna viljeldamine nõuab tihkjat koostööd, on sotsiaalses elus kogukondlik õitseng märgilisem kui mandri teistes osades. Mäenduslaagrid on mehelikud ühiskonnad — jämedalt tüsedad, kärakad ja läbematud. Niisutatud oaasid on jällegi kõrgesti korrastatud elanikkuderühmad, rohkem linlikud kui teised farmikogukonnad Anglo-Ameerikas. Vähesed teed on head, autoliiklemine on üldiselt tarvitusel, ja igaüks külastab koole, avalikke raamatukogusid, kinosid ning ringkonnakauplusi, isegi rohkem kui jõukad linnaelanikud.

Niisutus on võimalik osalt seetõttu, et sademeid koguvad mäeahelikud läbivad valdkonda, ja osalt sellepärast, et ükski osa ei ole täiesti vihmadeta. Igatahes sajab igal aastal vihma, kuid ta koguhulk on väike ja levimus on juhuslik. Ainult kaks jõge, Snake ja Colorado River, väljuvad vald-

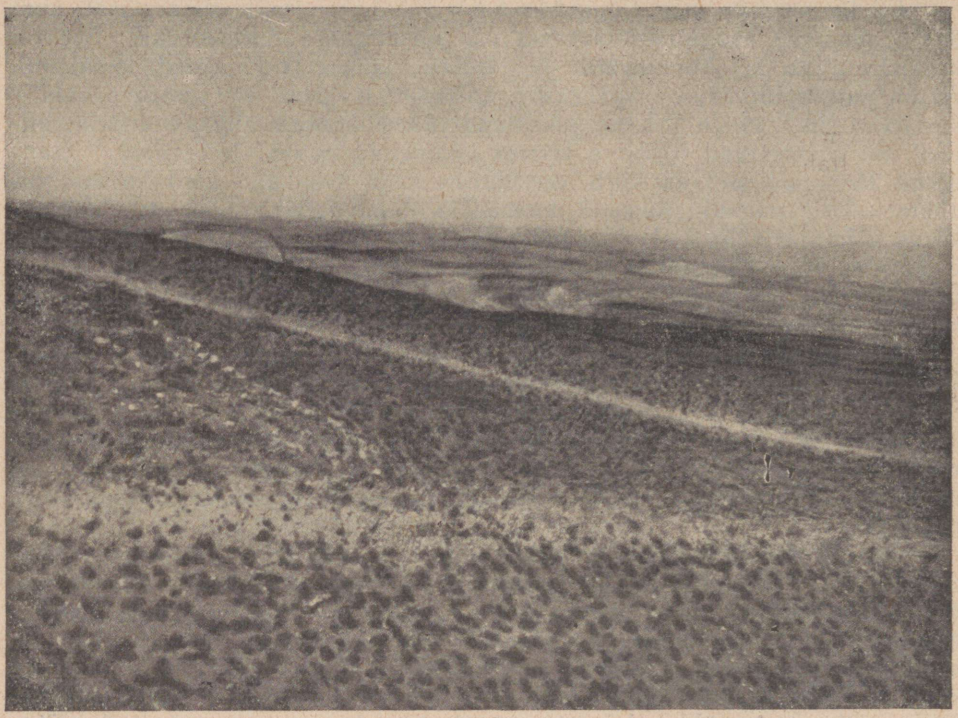

Hõreda taimestikuga Valley of the Virgin (Utah).

konnast, teised leiavad oma lõpu mahkjais või soolaseis järvedes ja liudades. Nende pind ja veehulk vaheldub sademete järgi.

Puuviljuse tähtsaimaks keskuseks on Salt Lake City (Utah, lähikaudu 125 000 el.) Jordani jõe suudme läheduses Suure Soolajärve ääres. Kui kuski Ühendriiges, siis on just Soolajärve asunduse kohta oaasi nimi kohaseim. Kui mormoonid[1] Brigham Youngi juhatusel jõudsid läbi järsu oru Wahsatch-mäestikus Soolajärve rohtlasse, siis alustasid nad juba esimesel saabumisel põllundusega. Nende sihiks oli vältida tagakiusamist keset kõrve üksildust ja luua oma usulahu eluks saar keset metsikut maad. Ja kui ka tänapäeval nende pealinn on esmajärgulise liiklemisasendi tõttu kujunenud kosmopoliitseks, siiski on ümbritsev maa-ala jäänud puht mormooniliseks. Maaline asulavorm ei ole siin üksikfarm, vaid kõik elavad külades ja alevites, nagu ajal, kus tuli end kaitseda indiaanlaste pealetungi vastu. Lapsi on siin rohkem kui kuski mujal anglo-ameerika valgel rahvastikul. Farmid on väikesed, enamasti 2—8 ha, ja seetõttu pingsalt majandatud.

[1] Mormoonide ehk „Püha Viimsepäeva" usulahk loodi 1830. a. Joes Smithi poolt. Ta järglane Brigham Young viis pikal rännakul oma poolehoidjad Kaug-Läände, asutas siin Soolajärve linna ja seadis sisse mitmenaisepidamise. Hiljem keelati riigi poolt poligaamia, kuid mormoonid mõistavad seda keeldu ikka vältida. Nad loevad 600 000 poolehoidjat, ei tarvita ei alkoholi ega tubakat ja elavad haruldaselt kõrge vanuseni. Perekonnad on neil väga lasterikkad.

Ameerika olude suhtes on nende took veel liiga väike saatmiseks siseriiklikule või rahvusvahelisele turule. Hiiglakauguste kaitse all keset suurt kuiva ruumala, lahutatud tööndusliikust keskusest, on kohalikud olud säilitanud oluliselt segamajanduse iseloomu.

200 km pikkune oaas täidab Wahsatch-mäestiku jalamil Suure Soolajärve ja Utah-järve vahemiku. Kultuurmaa mõõdab 200 000 ha ja on jagatud nelja omavahel seoses olevasse piirkonda Provo soolalinna, Farmingtoni ja Ogdeni ümbruses. Kõik nad paigustuvad endise Bonneville'i järve tasandatud pinnasel. Asulad lebavad korrapäraselt orusuudmete rusulehvikuil, piki tänavaid jooksevad niisutuskraavid ja varjupuud. Viljeldatakse peamiselt persikuid. Kus niisutusvee juurdepääs on ebakindel, järgnevad lutserni- ja nisuväljad. Oaasi kaugeimaid osi kasutatakse lõppeks vaid karjamaana, ja seal on veel tänapäevalgi näha, et oaasi maa-ala on ürgeliselt olnud pujude kasvuala. Kasvatatakse ka maisi, aedvilju, nende seas eriti palju tomateid. Mormoonid rakendavad eranditult vaoniisutuse meetodeid. Moodsaim, ühtlasi suurejoonelisemalt seadeldatud niisutuspiirkond asub Utah-järve ääres, kuhu Colorado jõgikonda kuuluva Strawberry Creeki paisutatud vett juhitakse läbi tunneli. Muide moodustab niisutusmaa vaevu ainult poole üldisest kultuurmaistust oaasi piirkonnas. Ülejäänud servaala valdavad kuivad farmid, mida sageli majandatakse eemalasuvatest küladest.

„Mormoonide riigist" jutustab Karl K a u p s oma äsjailmunud raamatus järgmist:

AMEERIKA KUMMALISES SÜDAMES.

Ameerika on omapärane muu hulgas ka usundite suhtes. Siin leidub 52 mitmesugust usukoondist. Üks omapärasem neist on mormoonide usund.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Siia muust maailmast lahutatud üksildusse asutasid mormoonid oma pealinna „Uue Jeruusalemma", mille praegune nimi on S a l t L a k e C i t y, omapärasemaid linnu kogu maailmas.

Salt Lake City, mormoonide riigi pealinna südame moodustab salapärane mormooni tempel. Keskpunktis on kõige pühama paiga kõrge kuppel. Siia sisse tohib minna ainult ülempreester, mormooni usu peamees. Siin hoitakse pühas laekas alal nende piibel mormoon. Mittemormoonid tohivad ainult neile määratud ruumides jumalateenistust kuulata, mida peetakse toreda muusika ja vägevate suurte kõnedega politika, majanduse, kultuuri ja usu üle.

Linn on nii ehitatud, et kõik tänavad püha kupli poole kokku jooksevad ja põiktänavad on rõngastena selle ümber. Sõites autoga mitu kilomeetrit templist eemal ringi ümber linna, näed igast ülesõidutänavast eemalt templit ja kuplit, asudes pisut madalamal orus.

Tänavad on laiad, templi ümbruses on mormooni ametiasutised, juutide

elamud. Kõrb elab siin; on palju rohelist, lilli, puid, palju ilu, mille töökus ja usinus maapinnast välja toonud.

Turiste on siin igast ilmakaarest. Igaüks tahab kõige omapärasemat linna, ilusat ja võimast linna oma silmadega näha. Ning linna ja templi ehitaja oli lihtne harimatu inimene, kel polnud aimu arhitektuurist. Mormoon olevat temale selle tarkuse andnud.

Kaua ei saanud siin üksikus kõrveski mormoonid oma hulganaistepidamist arendada. Seadused ulatusid siia järele ja see keelati ära. Kuid et nende oma ususeadused seda käsivad ja osariik tervikuna nende võimuses, siis esinevat seda salaja nüüdki veel.

Selles mormoonide riigis ärkasin pühapäeva hommikul juuli lõpul. Silmitsesin kohe vaguniaknast välja. Milline ümbrus! Paljad kaljumägede ladvad ulatuvad nii kõrgele, et taevast läbi akna näha ei ole. Sõidame sügavikus oja kaldal, mis keereldes ja vulisedes üle kaljude kukub. Meist paremal ja kümned süllad kõrgemal lookleb valge autotee, seal liikuvad riistad teevad oma surmasõlmi kuristikuservadel. Ime, et mõni neist meile ülevalt katusele ei kihuta. Üle jõe otse kaldal on hobusetee.

See on ainuke ojaorg, kus selles suunas mägedest läbi pääseb; seda kasutatakse siis kõigiks teedeks, ehkki see on vaevalt mõned süllad lai, kuid teed on ülestikku, nad muudavad oru niiöelda neljakordseks. Kõige all on vee-, siis raud-, hobuse- ja autotee. Mis sellest ülemal, on kotkaste päralt.

Läbime lõpmatuid tunneleid, ületame loendamatuid sildu, pea igas minutis. Siiski tuleb sõita vinka-võnka ümber nurkade. Samu käike teevad autod kõrgel.

Loodus on täielikult surnud peale vuliseva vee. Kaljumägesid, sügavsinine taevas. Kitsas tunne tahab matta hinge.

Mäeseinad tõmbuvad pisut tagasi. Kohe kaldal on suur jõujaam. Ja jõuame suure amfiteatri taolisele lagendikule. Ümberringi vaatab meie poole massiivseid mäelademeid ülevalt pilvist. Siin oruaugus asub Ogden'i linn, suur raudteesõlm pikkadele liinidele hommikust õhtusse, põhjast lõunasse.

Palme, lilli, mõjukaid maju. Ja kuumus! Kell näitab alles 7 hommikul, kuid kuumus on suur. Hommikukastet siin ei ole ning tuuleõhk siia orupõhja ei pääse. Kui ainult sinna sinavaile latvadele saaks tõusta, seal on külma rohkem kui vaja.

Vihma ei saja siin kunagi. Kõik, mis haljas, on kunstlikult niisutatud. Mormoonide pealinn Uus Jeruusalemm on siit poole tunni kaugusel rongiga sõita.

Poole tunni pärast liigume edasi. Ümbrus läheb laiaks, madalaks. Sõidame tasasel pinnal kui laual. Eemal sinetab. Jõuame välja soolajärve kaldale. Järv on üle 200 km pikk, üle 50 lai. Teda ümbritsevad tihedas ringis hiiglamäed. Ei käänakut vasemale ega paremale. Nii otsustasid julged ameerika insenerid viia tee 50-kilomeetrilisest järvest läbi.

Vaade Soolajärve linnale (Salt Lake City).
Taustal Wahsatch-mäestik.

Saabume kaldale. Siin peatub üks kolijate rong. Kui huvitav: indiaanlaste rong! Olen neid tänini piltidel ja üksikult näinud. Nüüd on neid terved perekonnad. Silmitsen neid ahne pilguga. Sama teevad teised kaasreisijad. Hea võimalus, sest nemad seisavad, meie aga liigume pikkamööda.

Nagu pildil. Uhked intelligentsed kotkanäod, kõverad ninad, kõrged liigutused, läikivad tuldviskavad silmad, lihtsad hallid rõivad, kaelarätikud, laiad kaabud, mäestikusaapad. Mehed väljakutsuvate pilkudega rongiustel, naised tagasihoidlikult vagunis. Sõidavad kaubavagunis nagu igal pool sellise ümberkolimise korral. Juba liigume järvel.

Ei ainust paati, ei lindu, ei kalameest, ei rannal haljast, ei puud, põõsast, lille. Tuul on vaikne, laine liigub lainele. Meri on siin sügav. Eemal, kaugel, kaugel suuri sinakaid mägesid.

Sõidame üle poolsaare otsa. Siin on soolakaevandus või -kogumine. Paar telki. Järvel on kolm vahetuskohta, muidu, nagu kogu sellel teel, ainult üks paar rööpaid. Esimesel peatusel möödume kaubarongist — 96 vagunit; kahel järgmisel tulevad samad vastu, kummalgi 100 vagunit.

Kaks tundi sõidame kiirrongiga vetel. Laine veerleb lainele ja nad uhavad sillasambaid. Tormiga tuiskab koguni üle silla, rong tormab läbi veetuisu. Sool jääb katusele ja seintele.

Nii sõidame rongiga pikema maa meres kui aurikul Haapsalust Heltermaale. Sellest maast on 30% tammi, 70% silda. Imelik, rongiga surnumerel! Kuid ära unusta, oled Ameerikas!

Maabume. Väike jaam paari majaga. Muidu surm. Kihutame ääretul lagendikul. Nii kaugele kui silm näeb, on lumivalge lagendik, tasane kui laud. Liiprid ainult kõrvu laotud, rööpad külge kruvitud. Lagendik sädeleb miljoneis kiirtes päikesepaistel. On nii lumeväljatunne ja -vaade. Avan akna — sa paraku! Käib aknast sisse tulisoolast õhku, lõikab nägu kui noaga. Katsu, et kinni saad. Väljas 107° Fahrenheiti. Kihutame endise Soolajärve asemel. Kuumus, mõõtmatu valge lagendik, igavene surm, ei mingit elumärki peale rongi, jalarändur hukkuks siin kohe. Taga silmapiiril mäeahelikke, sinine järveviir. Lõõmav päike. Ah, kui omapärane, ilus, kole, rusuv, ülendav. Seda peab ise läbi elama.

Peatume selles surmakõrves. Avan akna. Ei ainust putkat, ei maja. Vahetuskoht.

Kaugel, kaugel eespool on suur must sammas valgel lagendikul, nii müstiline. Silmitsen seda huviga. Ta kasvab suuremaks, muutub veel mustemaks. Mis see peaks olema? Tuleb lohisedes meie poole kui vanaõelus. Läbi sädeleva valguse hakkad taipama veduri kuju; aimad nüüd: rong tuleb vastu. Sellest see seisak. Silmapilkselt ongi ta siin. Kihutab meist mööda pöörase kiirusega. Oli New Yorki ekspress. Nüüd on must sammas — veduri suits — selja taga kiirgav-valgel ääretul linal. Omapärane ilu ja vägevus. Inimene on siin nähtavalt võitnud looduse ja surma.

Meie kihutame jälle. Kell 12 jõuame sellest surmalagendikust välja, käändume paremale, küngastesse. Väike jaam.

Oleme Nevaada piiril. Selja taha jäi see mormoonide õudne, ilus, viljatu kõrveriik oma 260 000 inimese ja maa-alaga, mis palju suurem kui Eesti, kuid tühi ja lage.

Keskpäeval saabume Nevada riiki. Siin kihutame tundideviisi lagedal surnud pinnal. Ei mingit elumärki ega rohelist. Maapind on praguline savi, tasane kui laud ning kõva; liiprid on laotud ritta, rööpad külge kinnitatud, ei mingit mullatööd. Nii on kümneid miile. Ja tühjus. Isegi hiir ja sääsk ei ela siin. Sureksid kuuma ja nälga.

Pärast lõunat laskume pikkamööda ning jõuame ojaoru põhja. Vasemal on kõrgeid lumemägesid, kuid kaugel sinas. Siin on väike linnake. Oi kuuma! Ära puutu metallosadesse vaguni seina küljes seespool, päris kõrvetab.

Org muutub päris kuristikuks. Punaseid tunneleid, halle sildu. Kõik

Suured soolasood Soolajärve läheduses.

ümbrus hõljub kuivusroostes, liigub kuivuslõhnu, mis teevad hingamise väga raskeks.

Jälle lagendikul. Kus iial miski liigub, seal on paksud tolmupilved. Kihutab suuri Lincoln-autosid, turistide omi, kes autodel läbivad Ameerikat. Tee on sile savipind, looduse enda moodustatud; et vihma iial ei tule, pole ka pori kunagi ega ole sillutamist vaja. Meist möödub palav tuulekeeris, tuulispea kõrge tolmupilvesambaga. Ta liigub palju rutemini kui meie kiirrong. Rohututtide seas jookseb rebane, tedagi saadab tolmusammas. Salaja ei saaks hiirgi liikuda, nii kerge on tolm kuivaga. Kaitsevarjudest hoolimata täidab see vagunigi. Oled kui veskikojas ning hingad Nevada tolmu.

Väike indiaanlaste küla künkal, ümbritsetud mõnest kõrvepaplist. See Winnemucca külake on nii luuleline ja ilus selles tühjas ümbruses. Ent karedaid pruune kõrvepoegi asub siin, kes ei karda kuuma, külma ega tormi.

Loodus muutub vaheldusrikkaks. Jaamas on suur laadimispunkt. Laiu karjaaedu, täis sarvloomi. Seintega kaitstud tee viib otse ülespoole vaguniukseni. Siit jalutavad loomad ise sinna sisse. Nii on laadimine mugav.

Raudtee on edasi sõites kahe paari rööbastega, mille vahet on paar kilomeetrit, nii jooksevad nad paralleelis.

Pühapäevaõhtul kell 8 läheneme kõrve piirile. 36 tundi oleme kihutanud kõrves, kus ei olnud ei ainust rohelist asja, ei puud, rohtu, lille. Nüüd saabume rohelisse metsatukka. Siin on väike kõrveserva linn Lovelock. Meie saabumist teretab kari lapsi hüpates ja hurraa hüüdes. Nähes rohelist, hakkab hingamine jälle kergenema, meeleolu tõuseb, kaob see nii omapärane painajalik kõrve õudsustunne.

Ärkan esmaspäeva hommikul ilusas Kalifornias, nagu kalifornlased seda ise nimetavad. Nii kaugele kui silm ulatub lagendikule nägema, on laiu põlluvälju Kalifornia kõiksugu kuulsate viljadega.

Saabumegi kiirelt Sacramentosse, Kalifornia pealinna. Nägusad majad, kuid mitte väga kõrged. Ilusad on aga pikad sirged tänavad, kaunistatud mõlemalt poolt lillede ja palmidega. Oi, kenad on need palm-lilletänavad.

Sõidame edasi. Kõrvekuumuse asemel on jahe hommik. Õhus hõljub kevadelõhnu, kuid puudub meie põhjamaa värske tunne ja lõhn. Autoteed on jälle siledad ja ehitatud nagu New Yorkis ning sõidukeid on palju.

Liigume laias Sacramento jõe orus. Lagedaid põlde, kõrge rohi, jõel mõned laevad; üksikud elamud. Otse ees paksus udu tumedas seinas on kõrge mäestikuahel. Selle taga kohe paistab Vaikse mere hele rand.

K. Kaups. Rändelamusi Ameerikas. Keila 1930.

Õitsevad puuviljaaiad Santa Clara orus Kalifornias.

10. KALIFORNIA.

Kalifornia osariigis on Kalifornia kui geograafiline ühik inimese poolt kasutatud täiuslikumalt kui ükski teine osa mandrist. Ta osavalt haritud põllustikud ja ta tihedasti hoonestatud linnad avaldavad tsivilisatsiooni viimistelduima mulje. Olgugi et ohjendamatu loodus lükib peaaegu ta igasse ossa kõrveid, võhmaid ja mägesid.

Kalifornia on erikordselt isoleeritud Ühendriikide teistest osadest. Põhjas levivad Ranniku Kordilleerid, idas kõrgub Sierra Nevada ahelik ning selle tagune Suur Nõgu, kagus laialduvad kõrved (Mohave ja Gila) ja läänes asub Vaikse ookeani mõõtmatu veeväli.

Sierra Nevada (Lumistunud Saagahelik) moodustab Suure Nõo järsu lääneserva. Ta on Ühendriikide maalilisim mäeahelik, uhke oma julgete mägivormide, ilusate mäestikujärvede ja toredate metsade poolest. Südasuveni on mäestik tublisti lumistunud, kuigi puuduvad liustikud ja igilumi pea täielikult. Keskmisi kõrgusi (1000—1500 m) katavad alapuistuvaesed, haaravalt tõsised okasmetsad, mille kohta juba Ratzel kirjutas, et nende uhke toredus ja oivalisus ületab Vana-Maailma kõik okasmetsad. Üksikute rühmadena kasvavad muude puuliikide hulgas läänenõlvakul hiidseedrid

ja mammutipuud. Suurimad neist — nagu 60 m kõrge ja ligi 10 m tüve läbimõõdus Hall Hiid (Grizzly Giant) — on olnud juba sajandeid vanad, kui ehitati alles esimesed püramiidid. — Kõrgemais osades küünib Sierra Nevada üle 4 km meretasemelt. Samuti on ebaharilikult kõrged ka mäekurud (keskmiselt 2400 m; euroopa Alpides 2300 m). Mäestiku sügavad orukuristikud avanevad läände. Nende seas on kuulsaim Yosemite'i org, samuti rahvapark, nagu Yellowstone'gi. Ürgelised puuhiiud toredates metsades, järsud kaljuseinamid, kummalised kaljurühmad ja oivalised joad (Ülemine Yosemite'i juga langeb 450 m) on ta peamiseks uhkuseks. — Sierra Nevada jalamil asuvad õliallikad, mida loetakse rikkalikumaiks Ühendriikides. Esineb ka teisi maavarasid. 1848. a. muinasjutulised kullaleiud on 1860. a. peale aegamööda vähenenud.

Sierra Nevada ja Rannikumägede (Coast Range) vahel laialdub 750 km pikk ja 60 km lai Kalifornia Suur Org (The Great Valley). Ürgeliselt oli viimane avamaastik, mille avarad rohumaad ainult Kõrgmäestiku serval siirdusid igihaljate tammede välkjateks salumetsadeks. Nüüd laialduvad siinses vahemere-ilmastus kunstliku niisutuse abil viljakad kultuurmaistud.

Rannikumäestik koostub keskmise kõrgusega suletud mäeseljandikest, mille vahel kulgevad sügavad pikiorud. Kalifornia lõunaosa on Kalifornia külma rannikuhoovuse tõttu kuiv, paljas ja kõrveline.

Kaugus maa teisist tihedamalt rahvastatud osadest on Kalifornias andnud tõuke omapärasele majanduslikule arengule, mis on kohandanud ja meisterdanud siinsed küsimused ümbruse kohaselt. Varemad asunikud eristusid nisu, odra, villa ja nahkade toodangualadele, mis ei roiskunud pikal teel turule. Siis ehitati raudteed, mis avasid kiired transiidivõimalused Põhja-Ameerika kirdeosadesse, ja külmutusvagunite tarvituselevõtmisel hakati niisutatavat maad viljeldama puuviljakultuuridega, soojemail aladel agruumidega ja teistega peaaegu kogu maa ulatuses. See sugimus edutas eriti tollest ajast peale, mil kohale juhiti kaugelt tulevad niisutusveed ja mil avardus puuviljade (õunte, pirnide, ploomide, aprikooside, persikute jt.) turg. Edasi toodab siinne niisutuspõllumajandus viinamarju, aiamarju, keeduvilju, lilli jm., s. o. produkte, mis annavad suuri tooke pinnaühiku kohta. Niisutamata põllumaistud mäestiku orgudes ja küngastikel kannavad kuivust taluvaid teravilju. Karjandus aga on taandunud harimatuile maistutele.

Lõuna-Kaliforniat läbivad teised esmajärgulised tegevusalad ja ülejäänud ala armastatakse paljude tuhandete talvitajate ning suvitajate poolt. Paljud tuhanded on asunud siia ka alaliselt, meelitatud soojadest talvedest, rikkalikust päikesepaistest kõikidel aastaaegadel ja jahedaist suveöödest. Võiks öelda, et Kalifornia müüb oma kliimat. Kindlasti on siinse õhusoojuse väike aastane kõikumus, pikad vihmatud suved ja pehmed talved, mille vihmavalanguid lahutavad pikad päikesepaisted, omistanud Kaliforniale ainulaadse asendi ameeriklase mentaliteedis. Kliimale ja teiste ümbruse ilmendajaile eriliselt ja otseselt on vastav Los Angelesi lähedusse koondunud filmitööndus (NB: Hollywood, kus enne helifilmi asus $^4/_5$ U. S. A. filmitööndusest). Seda tööndust soodustavad väljas filmimiseks kohane rohke ja alaline valgus, pikk vihmatu aastaaeg, mil stseene võib vabas looduses kaitsetult lavastada, ja lõppeks teravad kontrastid ümbruse pildes: linn ja maa, mäed ja meri, puuviljaaiad ja kõrved, farmid ja metsad.

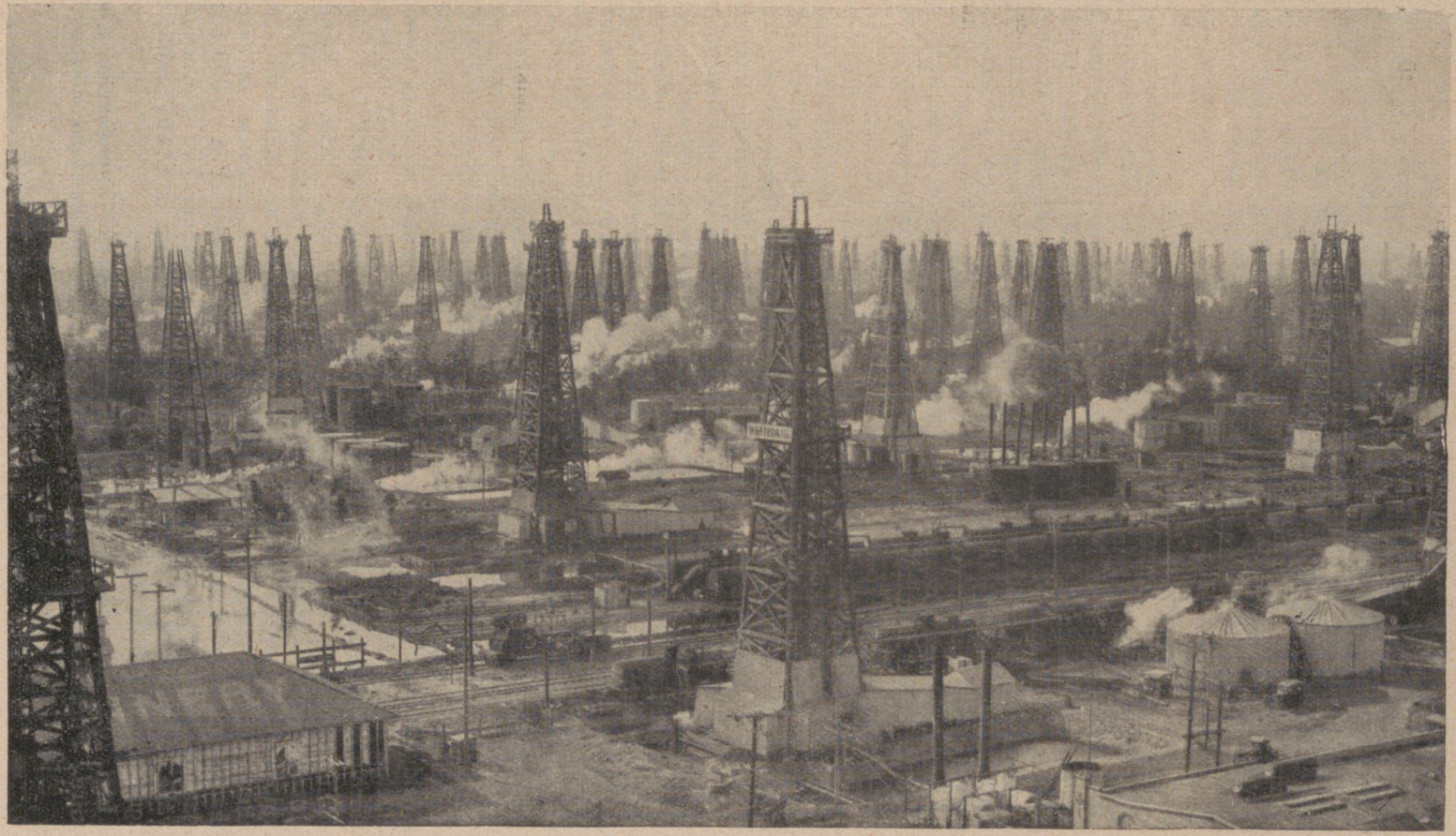

Sajad puurtornid kerkivad Los Angeles'i lähedasilt õliväljult.

Kliima on üldse Kalifornia võti. Ta võimaldab erilisi farmiprodukte, kihutab elule vabas looduses, tõmbab külge turiste ja alalisi elanikke. Idapoolsed turud, turistid ja emigrandid on moodustanud Kalifornia valdkonna, mis on kõige täiuslikumalt vallutatud osa Anglo-Ameerikast.

Oma erikordse eraldumise tõttu on Kalifornia ühiskond kasvanud iseseisvalt, loonud ümbrust peegeldava sotsiaalse meelsuse ja püsinud puutumata võõrsilt toodud kommetest. Püütakse nii palju kui võimalik elada väljas looduses, võimalikult vähendada majapidamise koormat, vaba aega veeta mererannikul või mägedes. Siinne rahvastik on sisserändurite järk-järguliste lainete tulemusel kujunenud ja seetõttu ebaühtlane. Ameeriklaste hulgas erinevad kullaotsijate järglased ja hiljemini tulnukad. Väliselemendid on hispaania valitsuse aegse Mehhiko päritolu, ja hiinlased ning jaapanlased on hiljem sisse rännanud. Siin on alati olnud separatistlikke politilisi püüdeid. Kalifornia ei ole kuigi tihedas seoses Ühendriikide rahvuse teiste rahvarikaste osadega. Ja igatahes on ta probleemid väga erilised, sõltudes ta asendist vastu teispool Vaikset ookeani asuvat Aasiat ja ainulaadsest ilmastust Põhja-Ameerikas. Vaatamata neile separatismi tõelisile põhjusile on kõvenenud nähtavad sidemed Ühendriikide idaosaga, seda enam, mida rohkem Kalifornia on sõltumas idaturgudest ja mida rohkem tiheneb rahvastiku liiklemine kummagi osa vahel.

Kuna Kalifornia tihe rahvastik sõltub peamiselt teiste valdkondade vajadusist ja turgudest, siis on linnad kujunenud kaubanduslikeks keskusiks, mis peavad teostama neid ülesandeid. Enamik transporte Kalifornia sisemaal toimetatakse mootorsõidukeil ja elektriraudteel. Auruaudteed tarvitavad toorõli. Sellise arengu on võimaldanud rikkalikud ning laialdaselt levinud õliväljad ja elektrivool, mida saadakse niisutamiseks ehitatud paisude tuletisena. Olgugi pikk, on rannikujoon sadamatevaene, erandatud kolm suurte vahemikkudega eraldatud punkti. Pealegi on ühel neist, nimelt San Diegol, väike tagamaa. Need olud on viinud linnarahvastiku kuhjumisele peamiselt San Franciscosse ja Los Angelesisse, mis kuuluvad suurimate linnade hulka Anglo-Ameerikas. Mõlemad nad elavad peaasjalikult kaubandusest, kuid arenemas on ka tööndus.

Tööndusel puudub kivisüsi. Selle eest on Sierra Nevada rikkalikke veejõude sedavõrt laiaulatuslikult rakendatud, et Kalifornia jääb kasutusele võetud hobujõudude poolest ainult New Yorki osariigist taha. Ta elektritransmissiooni seadised on pikimad ja suurejoonelisimad kogu maakeral. Neil eeldusil on võinud areneda terve rida tööndusharusid, esijoones aianduskultuuriga seotud frukti- ja aedviljakonservide tööstused. Kokkuvõttes on Kalifornia Kordilleeria maade majanduslikult tähtsaim osariik.

Olude kohaselt on ka rahvastikuarvuline tõus nobe: 1850. a. loendati Kalifornias vaid 92 597 elanikku, 1920. a. seevastu 3 426 861 ja 1930. a. rahvaloendusel juba 5 572 000. Meessoost elanikkude arv ületab mitmesaja tuhande võrra naiste oma, mis on kõikjal nobeda sisseränn tunnuseks. Indiaanlaste seas on ümmarguselt 17 000 kultuurindiaanlast ja 16 000 pärismaalast 27-es reservatsioonis. Nende arv on üha vähenemas. Ka neegreid on vähe (umbes 40 000). Sellevastu on 34 000 hiinlase ja 72 000 jaapanlase mongoli element võrdlemisi tugevam.

Ligi 70% rahvastikust elab linnades. Kalifornia linnastumise tempo on kiire. Piltlikult näitab seda 1920. ja 1930. a. rahvaloenduste võrdlus.

Linnad:	Elanikke (tuhandeis)	
	1920. a.	1930. a.
Los Angeles	**577**	**1232**
San Francisco	507	626
Oakland	216	284
San Diego	**75**	**148**
Sacramento	66	> 100

Kaubanduse ja tööndusе peamiseks asukohaks on San Francisco, lühendatult tavalisesti Frisco. Friscol on haruldaselt soodus asend Kuldväravais (The Golden Gate), ta omab oivalist looduslikku sadamat muidu nii sadamavaesel rannikul, ja on kolme ülemandri raudtee lõpupunkt. 1848. a. asutatud, oli Frisco kaua ainsaks sadamaks ja raudtee lõpupunktiks Ühendriikide lääneranniku l. Veel tänapäeval vahendab ta suurima osa Kalifornia välis- ja märgilise osa sise- ning rannikukaubandusest. Ta on ka Ühendriikide Lõunamere kaablite lähtekohaks. Tänapäeval on aga San Franciscole kasvanud 1781. a. asutatud Los Angelesi näol terav võistleja. Sisseveos ongi viimane esimese ületanud, samuti elanikkude arvus. Kuigi arvestada Friscoga ühte Oaklandi, ülikoolilinna Berkeley'd ja väiksemaid lahe idaküljel paigustuvaid ja hiidparvede ning raudteedega ühendatud asulaid, tõuseb kogu Suur-Frisco elanikkude arv ümmarguselt ühele miljonile, s. o. jääb ikkagi Los Angelesist maha.

Kalifornia osariigi pealinn Sacramento samanimelise jõe laevataval alamjooksul, Truckee-kuru eelne Stockton ja Fresno Kalifornia oru lõunaosas on raudteesõlmed ja saaduste turud. San Diego on rannikulinn äärmises lõunas, Mehhiko piiri lähedal. See sadamalinn on tuttav veel talikuurordina ja lõunafruktide viljuse poolest. Kõrveläheduse tõttu on ta tagamaa väike. Lõuna-Kalifornia frukti- ja petrooleumimaa peamiseks tulipunktiks on ikkagi Los Angeles, — tore aedlinn, mille avarad elamud on mattunud troopiliste ning subtroopiliste lillede rohkusse ja palmide toredusse. Tööndusliku linnaosa ilmestab 1100 õlitornist koosnev mets, sellal kui tõisterkonnas, Pasadena, Pomona jt. ümber laialduvad ülevaatamatud agruumisalud. Los Angeles on raudteekoondis, lõunapatsiifiku raudtee lõpupunkt ja oma 45 km eemal asuva kunstsadama San Pedro tõttu nimekas merelaevanduselt. Santa Catalina saarte vastas asuv noor ruttukasvanud Long Beach (141 000 el.) on samuti õitsev mandrisadam.

LINN, MILLEST KÕNELDAKSE. — LOS ANGELES.

Võib-olla ei kõnelda temast maailmas sugugi nii palju kui arvatakse siin. Kuid Ühendriiges on Los Angeles kahtlemata sagedamini mainitavaid linnu. Ei tarvitse iial olla kuulnud midagi Los Angelesist, kuid nii pea kui oled astunud Ameerika pinnale, satud varsti sellele nimele. Ta särab kogu Idas ja Kesk-Läänes Kalifornia heaks tehtava hiigla kihutustöö keskpunktis. Lehitsedes ähmasel talvepäeval New Yorkis või Chicagos mõnd neist arvutuist oivaliste ülesvõtetega reklaamkirjutisist, näed pilte päikeseküllusest, palmidest ja oranžidest, õnnest ja kergest elust, mis seal kaugel Vaikse ookeani

rannikul ootab iga uustulnukat. Imestud ainult, et Idas üldse veel elab inimesi ja et kõik selles külmas, hallis Idas elutsejad pole ammugi juba asunud teele sinna Vaikse ookeani äärde, päikese- ja unistustemaale.

„Maa, kus täituvad su unistused." See on Kalifornia kohta tarvitatavamaid lööksõnu. Ja ikka on see Los Angeles, mida nimetatakse selle õnneliku maa krooni ja keskusena. „Viimseks, veel kord ootamatult avanevaks Lääne arenemise suureks võimaluseks" nimetas mulle keegi toda linna.

Igatahes on ta kasv fantastiline. Ei tea hetkel, kui lühikeste ajavahemikkudega kahekordistus kunagi ta elanikkudearv. Tean vaid, et teda ühes ennesõjaaegses Baedekeris vaevalt mainiti, kuna ta nüüd on miljoni-linn. Tean vaid, et kuski ei osata sind juhatada, kui otsid mõnd tänavat, ükskõik kas pöördud hotelli manageri, mõne teadetebüroo lokkispoisipeaga preili või kordniku poole. Ja siis sõites autos läbi linna arvatavas suunas, lootes, et kuidagi satud õigesse paika, mõistad hästi seda täielist teadmatust ja saad aru, miks kuski pole saadaval linnaplaane. Need ei aitaks orienteerumisel ju ometi, või ainult väga harvadel juhtudel. Tänavad ja majad kasvavad maast nagu seened peale vihma. Siin elavad tuttavad kõnelevad mulle, et eksivad ära linnaosades, milles nad umbes kuu aega pole käinud.

Kogu Ühendriiges ehitatakse euroopa mõistete järgi õudselt ruttu. Minu New Yorkis viibimise mõne nädala vältel nägin kahekümne- ja kolmekümnekordseid pilvelõhkujaid haigutavaist ehitusaukudest üles kerkivat. Siin aga püstitatakse maju otsemas mõttes üle öö. Ses õnnelikus kliimas, kus ei tunta talve ega ka päris vihmaaega, vajatakse ju maja ehitamiseks nii vähe. Keldriruumid jäävad otsekohe ära. Tehakse põrand ja selle ümber püstitatakse naeruväärt peenikestest palkidest toestik. Need kaetakse katusepapiga, visatakse peale kipsi või savi ja uus maja on valmis. Mõnikord on ka väliskate õhukestest puuliistudest ja sisemine vooderdus õhemast papist.

Alati on see aga võluv majake, sageli üle värvitud, rõduga, lilledega, piiratud palmidega. Peab tunnistama, inimesed siin oskavad maitsekalt ehitada. Ainult kesklinn, päris ärideosa, pakub harilikku Põhja-Ameerika pilti, siis tulevad juba palmidega ehitud väljakud, nii et arvad end viibivat mõnes Lõuna-Ameerika linnas, ja siis muutub kõik laiaks ja avaraks. Laiad tänavad, puiestikud, palmid, roosid, muruplatsid ja kõikjal roheluse sees bungalow'd. Bungalow, väike madal majake laia rõdu ja „sleeping porch'iga", lahtise magamistoaga, on harilikuks elamuks, ka vaestele; sest laudmajake on palju odavam korterist üürikasarmus, mis siin oleksid kallid, mittetasuvad ja mõttetud.

Õli, oranžide ja „movy'de" (= kinode) linn, millele on saanud osaks õnn, et tema müüride vahel elavad Mary Pickford ja Douglas Fairbank, Gloria Swanson ja Charlie Chaplin, ümbritsetud kogu Ameerika iga väikese kinotäheks saada tahtva tüdruku ja iga crafter'i ja speculator'i, iga maaga ja õliga hangeldaja igatsevatest unistustest, linn, milles aetakse kokku muinasjutulisi

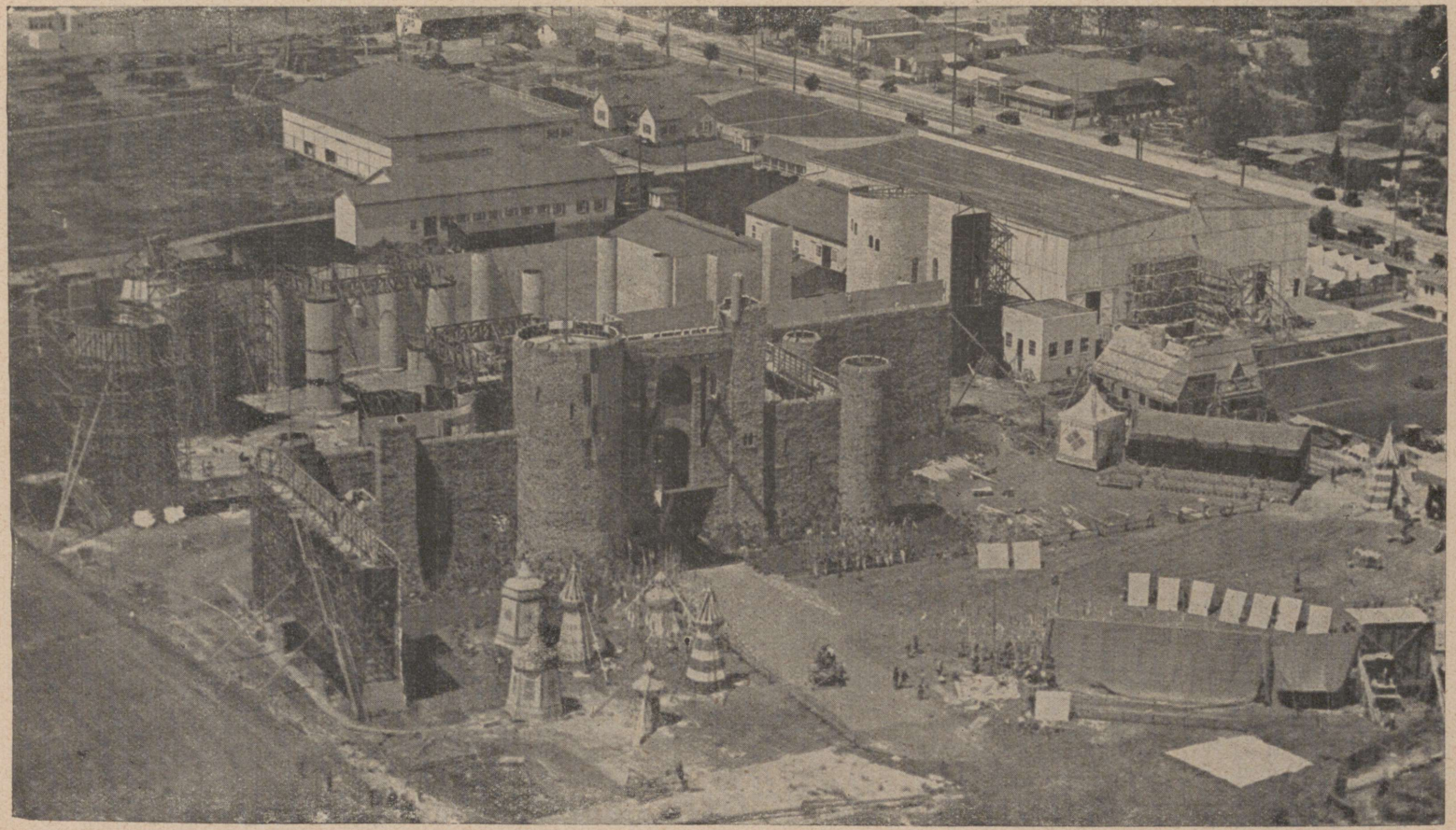

Nottinghami lossi jäljend Hollywoodis.

Hollywoodi filmilinna nimetatakse ka Filmopolis'eks ja Universal City'ks.

varandusi muinasjutulisel kombel. Linn, kuhu Sinclair tuli viie dollariga ja sai suurimaks õlimagnaadiks, linn, kus iga ruutmeeter poole aasta kestel kahekordistub hinnas, ka kui tal ei leita õli.

Üldiselt pole Los Angeles ilus linn, kuigi üksikud jaod, nagu Beverlyhill või Santa Monica, on vaimustavad. Kuid sul pole sugugi lubatud kahelda tema ilus. Mõtled võib-olla mööda minnes, polegi siin kõik nii veetlev ja ilus kui piltidel, kuid siis on sind juba haaranud kihutav hoovus, ja oled unustanud, mida oled näinud ja mõelnud varem.

Los Angeles pole ka linnana asetunud kuigi soodsalt. Tal pole loomulikku sadamat, jah, ta ei asu isegi mitte mere ääres, nagu ta ei asu ka mägedes. Kuid linn jookseb ja jookseb, mereni ja mägedeni, neelab kõik vaheloleva, ja siin kõneldakse ajast, kus ta on suurimaks linnaks Ameerikas. New York? Äh, üle viimase minnakse siin päevakorras edasi.

Linn saadab uustulnukale tervituse hotelli, mõne aja pärast teise: „Tahad teha äri, jää siia, osta maad. Oled siin õiges kohas — tahad tõmbuda äritegevusest tagasi, osta omale siin aed ja bungalow, kohasemat paika säärseks *otium cum dignitate* ei leidu kogu maailmas."

Näib ebatõenäolisena, et mõlemad säärase nõuande järele talitajad saavutaksid oodatu, kuid usun seda siiski: sest neile sisendatakse ühtlasi suggestioon, et see nii on, ja et teisiti üldse olla ei saa. Ja suggestioon, et Los Angeles on just s e e linn, peidab eneses ta fantastilise arengu võtme.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Minu akna all hotelli ees seisavad igal hommikul kolm suurt ekskursiooniautot ja hotelli teistel külgedel pole neid vähem ootamas. Iga auto kannab meelitavat pealkirja: „Prii sõit mere äärde!" — „Sõit mägedesse!" — „Tasuta Santa Monicasse!" — „Prii sõit ja prii lõuna!" jne. Olnud paar päeva hotellis, kasutamata ühtki neist autodest, sain kirja: mulle kirjutas härra Girard, keda ma ei tundnud, kui mulle ei meeldivat sõit autobusega, andvat ta meeleldi minu käsutusse sõiduauto. Mina tarvitsevat teatada kellaaja tema teadetebüroole hotelli eesruumis.

Asi hakkas mind huvitama. Läksin kirjeldatud laua juurde hotelli eesruumi põhjanurgas ja küsisin elegantselt preililt, kuidas härra Girard olevat tulnud mõttele pakkuda mulle prii autosõitu. Oh, ma olevat ju võõras, sain vastuseks, ja ma tahtvat ju kindlasti Los Angelest ja ümbrust näha ja mööda minnes tahtvat nad näidata mulle oivalist maatükki, mida härra Girard parajasti jagab elamisotstarbeks.

Tahtsin näha, kui kaugele läheb see mittekalifornlasele üllatav reklaamimisviis, ja vastasin, ma olevat maailmareisul ega mõtlevat uneski siin maatükki vaadata, kõnelemata ostmisest. Kuid see ei aidanud midagi: visa väike preili vastas: „Ei tähenda midagi, säärasel juhul oleme üliõnnelikud, et oleme suutnud teile tulla vastu", ja ta ulatas mulle autotellimise plangi.

Yosemite'i org Kalifornias.

Tol ajal polnud ilmunud veel mingit kõnelust minuga ajalehis, ja härra Girard ei võinud teada, et tal oli tegu ajakirjanikuga, keda siin maal koheldakse erilise tähelepanuga. Ei, see on viis, kuidas üldse Los Angeles otsib ostjaid ja eriti ta maaomanikud. Keegi ei pääse sellest ja igaühte haarab ta, ükskõik, kas on tegu maailmarändurіga või, ütleme, Idast tulnud väikese õpetajannaga, kes vaevaga kogunud omale raha lõbusõiduks lääneranniкule.

Maailmarändur, turist, kes võib-olla tuli vaid juhuslikult Kaliforniasse?— Oh, tarvitseb talle vaid näidata maad, viimast talle õieti kirjeldada, küll ta siis juba ostab. Ja tõepoolest kohtasin üht helveetslast, kes tulles Jaapanist oli sama maailmareisu, ainult vastupidises suunas, peaaegu lõpetamas, ja kes ostis omale maad ning jäi siia.

Ja väike õpetajanna, tagasihoidlik lõbusõitja Idast? Ka temale pakutakse samuti priisõitu ja priisööki. Kui tal pole raha, siis laenab ta, ainult et osta. See pole liialdus. Õppisin siin tõepoolest tundma kaht noort neiut, kes sellisel kombel said maaomanikeks Los Angelesis. Neid kõnetati esimesel päeval tänaval — siin ollakse palju enam lõuna pool ega hoiduta nii väga daame kõnetamast kui New Yorkis — ja paigutati autosse. Neile näidati maad, ja tõesti ei puhanud nad enne, kui olid muretsenud selle ostmiseks raha.

Muidugi, kui teha saab säärast äri, ja raha aina vedeleb tänaval, miks ei peaks seda korjama üles. Ostad väikese tüki maad, armetu tükikese liivaluidet kuski kaugel linnast väljas 1000 dollari eest. Ja aasta pärast — mis, aasta pärast? poole aasta pärast! on ta 2000 või juba 4000 dollarit väärt.

On sääraseid juhtumeid, nad pole isegi haruldased. Mulle näidati maatükki, mis paari aasta eest maksis 1800 dollarit ja nüüd 18 000. Nägin linnas ja linnaserval maad, mis tõepoolest aasta jooksul kahekordistus hinnas. Boom on see, rush, palavik, samuti kui omal ajal kuld.

Tuled ju ka juba vastavas meeleolus siia. Juba esimese otsuse või vaid mõtte juures minna ehk Läände, mis väljendub rongiühenduste järelepärimises Chicago või New Yorki liiklemisbüroost, astub sulle vastu Inglilinna kutse põhjaliku, rikkalikult illustreeritud raamatukese näol Los Angelesi üle, mis pistetakse sulle sõiduplaaniga ühes kätte — muidugi tasuta.

Kui siis oled siin, näed, kuidas linn on kasvanud ja kuis ta üha kasvab. Oli tõesti aegu, kus arhitektid ei jõudnud ehitamisega järele ja uustulnukad ööbisid autodes ja telkides, sest ka kõik hotellid olid täis.

Sõites autoga linnast välja, näed valmis majadele järgnevat ehituselolevaid ja siis tühje krunte, siis silmad vasemal ja paremal pool teed tühjal väljal istumas härrasid mõnusail toolidel. Läheduses seisab nende auto, millega nad hommikuti sõidavad välja ja õhtuti jälle tagasi. Need on siin ostjaid ootavad maa-agendid. Rohkem pole ju tarvis maaäriks ses pehmes, sademeteta kliimas. Eriti toredusearmastajad püstitavad väikese laudputka

office'iks. Mõjuvamad on juba teatava krundikompleksi paremusi kiitvad suured sildid. Kohati on nad pikis ridades tee äärde püstitatud ja nende pakkumised ruttavad auto kõrval üha tungivamaks muutuvate manitsustena: „Peatu!" — „See on sinu maa! Vaata järele!" — „Hoia kokku sellega, et ostad siit. Poole aasta pärast maksab kaks korda enam!" — „Miks tahad maksta üüri, kui sama raha eest võid elada omas majas!"

Selliste plakatite koostajad ja ülesseadjad on head psühholoogid. Nad on arvestanud möödasõitja iga meeleliigutust ja iga mõtet. Auto peatudes oled juba pooleldi võidetud. On see küll kaugel väljas, poole tee peal Los Angelesi ja Santa Monica vahel, või San Fernando orus, ja ta on armetu liivalaik. Kuid kaua see kestab, ja sa oled siin parimas eeslinnalises ümbruses; ja mis puutub armetusse liivalaiku? Nii pea kui teda niisutatakse, kasvab ju kõik, nii palmid kui roosid, ja kuigi tast ei saa Pasadenat, kus elavad miljonärid, või Hollywoodi, mis filmisuurustele on koduks, siiski saab tast vaikne tänav vaimustavate bungalow'dega roheluses. Oled näinud neid tänavaid sadasid kordi, piltidel ja oma silmadega, ja nende palmidega piiratud tänavate pilt tungib nii vägisi kujutlusse, et sa ei näe enam armetut ehituskrunti ja unustad, kui kaua tarvitasid autos siia välja sõitmiseks.

Tõepoolest on linn rutanud seni ikka veel järele, kui kaugele need real estate men, maa-agendid ja kruntidega hangeldajad ka oma piire poleks ajanud. Ja pealegi on kõik sulle tehtud nii mõnusaks. Pole tarvis tasuda kogu summat, jumal hoidku. Maksad natuke sisse, veerandi või ka ainult kakskümmend protsenti või kümme. Ülejäänu tasud kuuviisi. Tõsi küll, kui ei suuda neid maksta, kaotad kõik. Kuid küll juba jõuad muretseda raha. Vahepeal tõuseb ju ka maa hind, oma maatüki hind, iga kuuga. Äri on päris kindel, kindel tee rikkusele.

Keegi ei pääse sellest suggestioonist ja minagi sõitsin paar päeva ringi ja kaalutlesin ning arvutasin, palju ma küll võiksin panna oma reisurahast maaostmiseks kõrvale ja kas oleks parem osta maad Santa Monicas või San Fernando orus või Long Beachis. Oli päris õige ja mõistlik, et ma seda viimati ometi ei teinud, kuid lõppude lõpuks ikkagi suur rumalus. Sest kuigi varem või hiljem loomulikult järgneb suur kokkuvarisemine, kus maahangeldajate liiga kõrgeks aetud ehitis langeb kokku, siiski oleks see vaid mööduv ajajärk, millele taas järgneks uus boom; sest Kalifornia ja Los Angeles pole kaugeltki veel oma arenemise lõpul, isegi mitte tõusutipul, vaid alles hakatusel.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Nöörsirgelt, nagu vibust lastud noole lennuna, maastikule tõmmatud autotee laieneb äkki, suubub asfalditud väljakule, nagu jõgi järve. Jah, väljak kõnniteede ja laternatega, väljak, millesse suubuvad tänavad, linna süda — majadeta. Soliidselt asfaldi ja tsemendiga tühja kõrvemaastikku

ehitatud linnaplaan. Nagu öeldud, kõik on olemas: tänavad, kõnniteed, laternad, isegi tänavasildid; puuduvad vaid majad. See on viis, kuidas tänapäev Kalifornias tekivad linnad. Kasv on liiga kiire, juurdevool liiga suur, nii et ostjateküsimus ei tee muret, ainult kui on loodud asumisvõimalused.

Suur osa, suurem osa Kaliforniast on ürgeliselt stepp, väärtusetu, vaevalt kasutatav, paremal juhul ekstensiivseks karjanduseks. Kuid kui tuua vett kuivale liivale, muutub viimane väärtuslikuks aiamaaks. Kui mõni ala ühendatakse niisutussüsteemiga, viskuvad maahinnad järsku kõrgele, ja linnaasutajaile on loodud eeldused.

Tõesti, praegu on hea aeg linnaasutajaile Lõuna-Kalifornias ja seda kasutatakse ka suurel viisil. Kus maa avatakse niisutamiseks ja seega saadakse uut farmimaad, tekib tarve linnaliste asulate järgi. Seda tarvet saaks ju rahuldada ka ilma eelkäiva plaanita ja organisatsioonita, nagu kõikjal Idas, ja nagu on tekkinud kõik need linnad Chicagost San Francisconi, eelkindluste ümbruses asuvaist kaubitsejatemajadest ja kullakaevuritelinna laudputkadest. Kuid säärane korrapäratu, ebaühtlane kasv poleks maaomanikele kuigi heaks äriks, liiatigi kui oleneb juhusest ja reast mittekontrollitavaist tegureist, kus just tekivad linna esimesed alged, mis siis loomulikult tõmbavad ligi kogu inimeste juurdevoolu. Kuid kui määratakse kohe juba esimeste niisutusseadudega linnaasukohad kindlaks, tõmmatakse tänavad, juhitakse siia vett ja elektrit, siis leiavad tulijad eest kõik mõnusused, millega ameeriklane, ka ameerika farmer, on nii harjunud. Ja nii võib maa eest saada hoopis paremaid hindu kui muidu, ja — mis kõige tähtsam — arenemine on oma kätes, võib juhtida inimeste juurdevoolu omale maale.

Nii tekivad tänapäev Kalifornias juba olemasolevaile suurile keskusile eeslinnad, ja nii tekivad kõrvest ja stepist päris uued linnad. Esimese kohta on Girardi linn heaks näiteks. Ta asub Los Angelesist võrdlemisi kaugel, San Fernando ala külgorus. Los Angelesil on vabad laienemisvõimalused igasse ilmakaarde. Ei ole öeldud, et ta suureneks just Girardi maaomandi sihis, vähemalt on kahtlane, millal. Kuid kui ehitatakse sinna autotee, juhitakse sinna vett ja elektrit, kaevatakse teede äärde kraavid, siis võib ühel hoobil muuta senise odava maa kõrgväärtuslikuks ehitusmaaks.

Seda ei tehta üksi juba olemasolevate linnade lähemas või kaugemas ümbruses, ei, ka kesk kõrbe, täiesti jumalast maha jäetud paigus. See tähendab, nii üksi ja kõigest eraldatud, kui võib olla Lõuna-Ameerikas või Mehhikos, ei olda siin ju kuski. Selleks on siin maal liiga palju raudteid ja eriti on siin liiga tihe autoteedevõrk. Uute asunduste edendamisel on ka raudteeseltsid üpris suurejoonelised. Nii nägin ma jaamahooneid linnadele, millest polnud veel olemas midagi peale tänavate ja tänavasiltide. Kuid siia asuda tahtev uustulnuk võib siia pääseda juba raudteega ja võib maja-

Nii suvitatakse Kalifornias. Autod reas, mis suplejaid kohale toovad.

ehitamiseks materjali ja ka mööblit tuua raudteel. Üksteisega võistlevad raudteeseltsid teavad üpris hästi, mida see nende ettevõttele tähendab, kas uus linn asutatakse nende või sageli lähedale võistlejate liini äärde, ja nii saab linnaasutaja nende käest meeleldi toetust ja kapitali.

Kuid linna juurde ei kuulu lõpuks ju üksnes tänavad ja elamud, vaid ka hotellid ning ärid, kirik ja kool, raekoda ja auditoorium, kõik see, mida ameeriklane kutsub civic centre'iks. Lisaks on uutesse linnadesse meelitatavad elanikud tihti õige hellitatud. Nad on enanduvalt rikastunud farmerid või ärimehed Idast või Kesk-Läänest, kes kalifornia sooja päikese all tahavad rahulikult elada protsentidest. Seepärast püstitatakse sageli kõik need ehitised, enne kui esimene maaostja on ehitanud omale maja, või sea-

takse üles vähemalt kulissid, mis peavad näitama, kui suurepärane kõik saab olema.

Säärase, võib öelda, ei millestki loodud linna ühtlase plaani paremaks näiteks on Rancho Santa Fé, poolel teel Los Angelesi ja San Diego vahel. Ta on Santa Fé raudtee looming.

Santa Fé, mille rongid käivad Chicagost New Orleansini ja San Francisconi, on kujundatud vertikaalse trusti suunas. Söeraioonis on tal oma kaevandused veduritele kütteaine muretsemiseks, õliraioonis oma puurtornid. Liipritega varustumiseks ostis ta endise Mario-Osuna-Ranchi, et viimase 9000 aakril suurel viisil kasvatada eukalüptusi liipripuudeks.

Kui aga mõne aasta eest algas ootamatu areng, ja liipreid sai pealegi odavalt teisalt, osutus rantšo kasutamiseks hoopis tulusam tee, ja otsustati asutada siia aedlinn.

Mõte oli, neile rikkaile inimesile Idast, kes tahaksid Kalifornias rahus veeta elupäevi, luua elamuid kesk parke ja puuviljaaedu. Esimeseks vajaduseks oli vesi, ja nii ehitati mägedesse pais talviste sulavete reservuaari kogumiseks. Siis jagati kogu ala 400-ks 5 kuni 40 aakri suuruseks tükiks, nii võimaldades õige laialdasi parke.

Rancho Santa Fé on küngasmaa mere ja mägede vahel. Keskmisele, kõrgeimale künkale asutati civic centre; suur hotell, kaubamaja, garaaž ja bensiinijaam olid juba olemas, kui külastasin ettevõtet. Kool, auditoorium ja kauplused olid ehitusel. Suurel maa-alal ümberringi olid tööl traktorid ja hobueeslid aedade planeerimisel ja rajamisel.

Rancho Santa Fé iseärasuseks on, et kogu ettevõte on antud ühe arhitekti kätte, et ehitataks ühtlase plaani ja ühtlase stiili järele, ja et iga üksiku eramaja plaani peab esitama juhtivale linnaarhitektile kinnitamiseks, et stiilitud ehitised ei rikuks üldpilti. Samal põhjusel on kirjutatud ette ka iga üksiku ehitise minimaalkulud, mis kõiguvad 3000 dollarist linnaäärises 15 000-ni keskuses.

Kogu linn rajatakse hispaania koloniaalstiilis, ja praegu valmis olev on tõesti haruldaselt maitsekas; isegi bensiinijaam autodele, muidu kõikjal maitsetuse eeskuju, on siin ehitatud kokkukõlaliseks veetlevaks nurgakeseks.

Rancho Santa Fé taoline looming poleks võimalik kuski teisel maal, vähemalt kareda kliimaga maal, sest peale väikese osa kogualast katvate eukalüptusesalude on kogu rantšo puudeta ja põõsasteta stepp. Nii ilus kui vaade mägedele ja merele ka oleks, milline rikas mees küll tahaks asuda säärasele maastikule elama. Ent siin, ses õnnelikus kliimas, on taimekasv nii lopsakas, et juba ühe või kahe aasta pärast võid maja ümber omada päris ilusaid puukesi, kõnelemata roosidest ja lilledest, ja kaheksa kuni kümne aasta pärast on sul suurte puudega park.

Lõuna-Kalifornia pole maastikuliselt eriti õnnistatud maa, vähemalt pole ta selline palmidega paradiis, nagu ilmneb reklaamlehist. Kirjutan seda,

kuigi mind võidaks järgmisel Kalifornia külastamisel lintšida; sest ma pole veel kunagi näinud rahvast, kes oleks olnud nii veendunud oma maa võistlematuist paremusist, kui seda on kalifornlased. Kuid leian, et ei tee kahju Kaliforniale, et maa ilu enanduvalt on loonud alles praegune elanikkond. Tõsi küll, ka Kalifornias leidub toda tööndusliikkude ettevõtetega segunemist, grotesksuseni viidud plakatreklaami majadega, toda maitsetut linna- ja maastikupilti, nagu seda säärasel jämedal kujul leidub vaid Ameerikas; kuid ühtlasi on hakatud kavakindla istutamise, inimfantaasia ja inimtöö abil looma toda ideaalset maastikku, mis kuulutusis öeldakse antud olevat juba looduselt.

VOOLAV KULD — BAKERSFIELDI ÕLIVÄLJAD.

Bakersfieldi õliväljad asuvad ühes Kern Riveri silmuses. Jõgi piirab kuppelmäge, millele suuris vahemikes ronivad puurtornid nagu väsinud raugad, kes oma elusihile rännates peatuvad viivuks, et tõmmata hinge. Aeglaselt ja raskepäraselt liigub vana, väsinud süda, pumba balancier, üles-alla ja ajab paksu, sogast mahla mäe soontest.

Jah, nad on vanad, väsinud hinged, need Bakersfieldi õliallikad. Nende hulgas ei leidu enam ühtki, mis metsikus noorusevihas järsul tõukel paiskaks kõrgelepritsiva verepurskega välja talle südamesse lastud loe. Üldse ei voola Bakersfieldis enam õli värskelt puuritud allikaist, vaid kõik pumbatakse vanadest tornidest. Seepärast mõjub ka kogu väli nii surnuna ja vanana. Ühtki elavat olendit pole kogu väljal näha. Üks tööline valvab iga kolme kuni kuue torni järele. Tal pole palju tööd; pumbad sooritavad automaatselt oma töö. Kuna hommik on alles varajane, on töölised arvatavasti veel oma puurtornide vahele peidetud nägusais majakesis.

Laisalt voolab mustjas õli rennide kaudu tiikidesse ja tankidesse. All jõe ääres põleb üks tiik. Kerkib must suitsusammas ja tuul ajab ta pika lindina üle kogu oru.

Bakersfield oli kalifornia õlitööndusе alguseks ja Standard Oil saab väljalt ikkagi veel head kasu. Kuid ta tegevuses pole enam midagi erutavat. Huvi juhiti teisale tähelepanuäratavate õlibasseinide leidudega Los Angelesja Orange-Countys.

Areng toimub siin nii kiiresti, et vaid vähesed aastad tagasi aset leidnud sündmused on muutunud juba legendideks. Nii jutustati mulle Los Angelesis, et Sinclair alustas siin rushi õlile, tulnud vaid viie dollariga taskus linna. Ta nägi üht neegrit tõukamas mullakäru läbi linna. Muld oli mustjas ja õliselt läikiv. Sinclair seiras neegrit, sai teada mullatoomise koha ja kaevas siit välja õli.

Igatahes valdas õlileiu teate järel linna joovastus. Iga mees puuris omal õuel, omas aias, otsides õli, ja peagi kerkisid igal pool majade vahel puurtornide toesed, kuni linnavalitsus keelas ära edaspidise tornide püstitamise. Kuid hea hulk oli juba püstitatud ja need puurtornid linna majade vahel on kummalisemaid nähteid, mis üldse võib olla. Otse elava liiklemisega tänavate ääres seisavad need tornid, või väikestes aedades, tagasihoidlikkude puumajakeste kõrval. On tänavaid ja sargu, kus igal õuel, igas aias seisab puurtorn. Enanduvalt on need väikesed, tagasihoidlikud seadud, ja neid kasutavad omanikud ja selle perekond ka teataval määral koduse tööstusena, algeliselt. Toodang pole harilikult kuigi suur. Ikkagi annab ta 100 või 80 dollarit kuus, millest lõppeks piisab siiski elatumiseks.

Õlitööndus aga paiskus, nii pea kui talle suleti linn, ümbrusse ja lühikese aja kestel avastati siin üks suur väli teise järel: Santa Fé Springs, Signalhill, Huntington Beach ja lõppeks, kahe aasta eest Torrance'i väli, mis seniste puurimiste põhjal laseb oletada, et siin on tegemist maailma suurima senituntud õliväljaga.

Torrance'is kannab kõik alles noore, juhusliku ilmet. Siin on uuesti tekkinud kullakaevuriteaja Kalifornia, Lääs oma piiramata võimalustega. Tõsi, üksik inimene ei saa enam omaette kaevata „vedelat kulda" nagu omal ajal „kõva"; moodsate puurimiste kulud on kasvanud liiga suureks. Ent siiski leidub arvutuid lugusid, kuidas õli tegi vaeseist inimesist üle öö miljonärid. Los Angelesi ümbruses ei leidnud õlimagnaadid eest suuri maaomandeid, mida nad altkäe kiiresti oleksid saanud kindlustada omale. Siin olid väikemaaomanikud: farmerid, kes kasvatasid ühel, kahel aakril aedvilja; töölised, kes kaugel linnast väljas olid ostnud omale majakese väikese aiaga; rantjeed, kes siin rahus veetsid oma päevi. Siin teati liiga hästi, mis tähendab „õlimaa", et oleks lastud end meelitada maad müüma mistahes kõrgete pakkumiste eest. Siiski maksti siin-seal 30 000 ja 50 000 dollarit aakrist, mis võib-olla oli maksnud 2—300. Kes aga tark oli, jättis maa omale, ootas ära puurimiste tulemused ja pistis igal nädalal oma osa — 16½-protsendise „royalty", mis seadusega on kindlustatud maaomanikule — taskusse. Los Angelesis elab inimesi, kes oma väikeselt maatükilt ilma isikliku tööta ja igasuguse isikliku riisikota saavad iga nädal 15 000 dollarit.

Torrance'is valitseb keev elu. Puurtornid ruttavad kiirsammul üle maa. Nende toesed — vastandiks Bakuule — pole siin kaetud, vaid sirutavad oma alasti puu- või raudluukered taeva poole — tungivad ikka kaugemale, üle lagedate liivaluidete ja läbi põldude ning aedade. Õlitornide vahel keevad pajad, vuhisevad puure käima panevad aurumasinad. Nad seisavad lihtsalt lageda taeva all. Masinakuuride ehitamiseks ei leidu aega, siin heas kliimas pole see ka tarvilik. Aur tõuseb pilvedena, õli voolab jämedate jugadena, ja sageli juhtud nägema, kuidas parajasti allikas hakkab voolama. Torni

kohale tekib hõre pilv, kiiresti peatatakse töö, pidurdatakse allikas: muidu võib kergesti juhtuda, et hiiglajõul esiletungiv vool kisub puurtorni endaga õhku kaasa.

Torrance'i väli ruttab Signalhilli suunas, mille ajalugu, nii noor kui ta ka veel on, tänapäev tundub muinasjutuna. Signalhilli, järsu künka Los Angelesi juures, ilusa vaatega merele, olid mõned inimesed valinud omale puhkepaigaks. Nad olid ehitanud siia ilusad bungalow'd, istutanud palme ja oranžipuid. Toredaim neist bungalow'dest, peaaegu juba loss, kuulus ühele helveetsia kelnerile, kellele enne keeluseaduse maksmapanekut oli tulnud hea mõte, osta üles suurel hulgal viina ja likööre ning müüa neid keeluseaduse maksmahakul hea kasuga ära. Sissetulekuga sellest ärist ostis ta omale maatüki Signalhillil, kus ta kavatses rahus lõpetada oma päevad. Kuid saatusel olid temaga teised kavatsused. Künkast sai õlimaa, ja just tema maa seest puuriti kõige tootvamad allikad. Tema sissetulek õliroyalty'de pealt kasvas nii suureks, et ta ei teadnud enam, kuidas mahutada või kulutada kokkusadavat raha. Ta müüs oma maja — nüüd on seal Shell Company juhatusbürood — ja ehitas omale teisal lossi. Võib-olla ei ela ta enam ka seal. Suureks paisuva rikkuse kärsitus on arvatavasti ajanud ta kuhugi edasi.

Ka teised vanad villad püsivad veel, ja osalt elavad neis veel vanad peremehed. Saan aru, et nad teevad seda mitte üksi armastusest maalapi vastu, millele nad võlgnevad tänu oma varanduse eest. Vaade üle maa, üle kõigi nende puurtornide on fantastiline, eriti õhtuti, kui vajub päike ja tõesti kuldab vedelat kulda peitvat maad. Päikese kiired heidavad tuhmi helgi marmorplaatidele surnuaial, mis asub künka jalal otse puurtornide vahel. Ka surnud siin võivad teenida veel raha; sest õliseltsid maksavad omastele iga laiba väljakaevamise ja loa eest, sel kohal õli otsida, summasid, mida kadunu terve oma elu vältel poleks suutnud teenida.

TAASÄRATATUD MAANTEE.

Auto sotsioloogia.

Kaheksakümmend neli ja pool protsenti kõigist maailma autodest sõidavad Ühendriiges. Fordi töökodadest lahkub iga päev 7000 valmis autot. Kalifornias tuleb nelja miljoni inimese kohta miljon sõiduautot, s. t. igal neljandal kalifornlasel, teiste sõnadega, igal perekonnal, on oma auto.

Need arvud pole uued, neid on teadustatud ka juba sageli Euroopasse, kuid väga vähesed lugejad võivad kujutella nende tähendust ja millist sügavalelõikuvat mõju nad avaldavad sääraselt jõuvankritega küllastatud maa seltskondlikule elule ja kogu ühiskondlikule korrale.

Ida suuris linnades ei saa veel õiget pilti auto tähtsusest Ühendriiges. New Yorkis, Chicagos või Philadelphias pole teisiti oodanudki, kui et tänavad on täidetud autodega. 5. avenüül neli edasi-tagasi sõitvat lõputut autoderida pakuvad küll mõjusat vaadet, kuid lõppeks on see vaid loomulik maailmalinnas, ja Avenida de Mayol Buenos Airesis pole ka palju teisiti. Kuid tulles siis provintsi, leiad väikestes kolgastes, nagu Emporios, Amarillos, Glovises, kuski Kansases, Tehhases või Arizonas suhteliselt isegi veel enam autosid, kui ei saa mööduda ühestki farmist, kus poleks maja ees vähemalt fordi, kui isegi „Metsikus Läänes", suurte veisterantšode ja cowboyde maal, cowboy ei tule jaama enam hobuse seljas, vaid fordis, siis oled alul masendatud.

Kuid see kõik pole veel midagi, võrreldes Kaliforniaga. Siin mõistad, mis tähendab auto iga neljanda inimese kohta. Los Angelesi taoline linn on sõna-sõnalt liiga väikeseks jäänud temas sõitvate autode hulgale. Sõita sa ikka veel kuidagi saad, kuid autot ei saa enam kuhugi seisma jätta. Ärimees, ametnik, tööline, kõik nad sõidavad autos tööle ja jätavad oma auto tänavale seisma. Kui abikaasa läheb ärisse ostusid tegema, siis loomulikult autos. Üliõpilastel on oma autod, samuti täiskasvanud tütardel. Büroode ees seisavad autode read, kaubamajade ees, koolide ees, õhtuti klubide ja teatrite ees ja pühapäeviti kirikute ees. Ruumist tänavate ääres ei jätku ammugi enam, ehkki autod asetatakse kõnnitee äärde põigiti. Karmid juhised piiravad aega, mil võid oma autot lasta seista teatavais paigus. Leidub autohoide, laialdasi väljakuid, kuhu väikese tasu eest võid oma auto anda hoiule. Kuid ka neist väljakuist ei jätku enam, ja autod seisavad nii tihedalt koos, nagu vihmavarjud teatri riietehoiuruumis vihmasel päeval. Nagu Kalifornias ei ehitata enam garaažita maju, ka lihtsamaid ja tagasihoidlikumaidki mitte, nii peab tulevikus tänavate ja linnade rajamisel võetama arvesse seda pidevalt kasvavat autodeliiklemist.

Kolmest asjaolust on tingitud viimaste aastate hiiglasuur autoliiklemise tõus: autode odavusest, bensiini odavusest ja maanteede ehitamisest. Fordi auto maksab 350 dollarit, kaheistmelise saab juba alla 300. Paremaid firmasid saab 600—800 dollariga, limusiine juba 1000-ga. Bensiini ja õli leidub riigis eneses külluses. Täitejaamu on nii arvukalt nagu meil vürtspoode. Väikseimaski kolkas seisavad eredalt võõbatud, öösiti heledalt valgustatud Standard Oil'i, Shelli, Unioni jt. jaamad, kust saab bensiini 12 kuni 18 tsenti galloon (neli liitrit), tarbe korral lisatakse sul jahutajasse vett, pumbatakse kummid täis, täiesti tasuta, ja sa ei tarvitse pealegi lahkuda oma istmelt autos.

Lõppeks on ikkagi teed need, mis teevad Kalifornia autosõitjate paradiisiks. On loomulik, et tänavad linnades on viimseni asfalditud või tsemenditud, ent kui sõidad linnast välja maale, ka siis ei halvene teed.

Sõidad pikas autodereas linnast välja muinasjutuliselt laial asfalditud teel ja arvad, mõne aja pärast peaks tee ikkagi halvenema, autode arv vähenema. Kuid sõidad ja sõidad sadasid kilomeetreid ja must kõva tee jookseb su ees ikka edasi. Sõidad sellisel maanteel läbi luidete, tunde mööda mereäärt, sõidad temal mägedesse, järsumaile ja teetumaile tippudele. Sõidad läbi kõrgesti kultiveeritud maa, läbi viljapuuaedade ja viinamägede või läbi veel kasutamata rohtla ja veetu kõrve, sul ei tarvitse muretseda tee headuse eest. Samuti seisavad ka mahajäetuimais paigus iga järsu laskumise, iga käänaku juures hoiatussildid, mis öösiti on valgustatud.

Sääraseil tingimusil on arusaadav, et igaühel on oma auto, jah, alates teatavast sissetulekupiirist poleks tast loobumine isegi mitte kokkuhoiuks. Kui perekond teeb pühapäeval väljasõidu või sõidab suvel mere äärde, siis autoga on see lõbu odavam kui raudteel. Fordi kilomeeter — käitus ja amortisatsioonikulud — maksab 8 tsenti, raudtee kilomeeter 4 tsenti; tähendab, juba kahele inimesele osutub sõit autos sama kalliks, õigemini odavamaks kui reis raudteel, sest raudteesõidu kuludele peab arvama juurde veel jaama ja sealt ära toimetamise.

Los Angelesist San Franciscosse, 700 km, sõidetakse sageli omas autos, tehakse reise isegi New Yorki. Lääneranniku ajalehis võib tihti leida kuulutusi, milles otsitakse nimetatud reisu tarvis kaaslasi. Jah, võib pea öelda, et üle mandri matkajale tuleb odavam — muidugi kui mitu inimest liituvad — New Yorkis osta Fordi auto ja San Franciscos tarvitatult müüa ära või jätta lihtsalt tee äärde, kui kasutada raudteed. Muidugi, aega peab selleks olema ja veidi väsitav on see muidugi ka, eriti kuna kõik osariigid autoteede suhtes pole jõudnud nii kaugele kui Kalifornia.

Kuigi raudteed ülemandrilisel liiklemisel veel ei tarvitse karta võistlust autodega, kohalikus liiklemises paneb viimane end juba üsna kindlasti maksma. Mitte üksi eraautod. Läbi kogu Kalifornia, isegi nii suuril vahemikel nagu San Franciscost Los Angelesi, liiklevad autobused. Tariifid pole raudtee omast kallimad.

Kooliõpilased tuuakse kooliomnibusega igal hommikul maalt linna ja viiakse peale kooli jälle oma farmi tagasi. Reisijateveost kõneldu on maksev täiel määral ka kaubaveo kohta. Kujunemisel on kasvav veoautode liiklemine, eriti linnade varustamiseks värskete toitainetega. Farmer paneb õhtul piima, munad, aed- ja puuvilja maantee äärde. Öösi toob autobuseseltsi külmetusseadisega varustatud veoauto nad ära ja viib hommikuks otse turule või kauplusse.

Säärane areng on teinud raudteede mõjul tühjaks jäänud maantee jälle selleks, mis ta oli alul — liiklemise peasooneks. Kõik on jälle kohal: reisuvanker, postitõld, kaubitsejate veovanker ja isegi rändsell, ainult ka tema ei kõmbi enam maantee tolmus — muide, asfalditud autoteel loomulikult ei

leidu tolmu — vaid tema sõidab samuti mõnusasti ja kiiresti oma odava raha eest ostetud fordis ühest töökohast teise.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Ma ei tea, kas mõtles Henry Ford ka sotsiaalseile tagajärgedele või ainult ärile, paisates oma odavad autod sadade tuhandete kaupa rahva sekka. Need tagajärjed on õige tähtsad riigi sotsiaalsele rahule, kuigi sest avalikult ei tehtud suurt kõmu.

Ühendriikide sotsiaalne rahu ja tema töölisklassi suhteliselt suur immuunsus sotsialistlikkude ja kommunistlikkude nakkuste suhtes põhineb kahel kinnistatud alusel: esiteks, et igal ameeriklasel on ühesugused õigused, ja teiseks, et igale tublile inimesele on antud võimalus lihttöölisest saada miljonäriks.

Loomulikult ei vasta need põhilaused tõelikkusele. Kuid see on tähtsusetu, võrreldes tõsiasjaga, et proletariaat suurelt osalt usub veel neisse. Selleks süstitakse juba lastele koolides õige mõjuvalt sisse suggestioon iga ameeriklase piiramatuist võimalusist, ja see peab vähemalt nii kaua vastu, et sotsialistlik ja kommunistlik kihutustöö ei haara töölist just vastuvõtlikumas eas.

Lõpuks peaks ka isegi nii kergesti suggestiivselt mõjustatavale ameeriklasele iga kuitaheski tugev suggestioon kaotama mõju, kui ta oleks tõelikkusega liiga suures vastuolus. Seepärast hoolitseb valitsev klass selle eest, et ajuti mõne üksiku tõusu läbi tekiks ventiil just energilisemate ja seega kardetavamate ülespooletungile, ja teiseks, et töölishulkade elatustase ja ostujõud ei langeks liiga madalale, hoida alal omale siseturgu, millel ameerika tööndus põhineb hoopis suuremal määral kui euroopa oma.

Keskmise ja alama klassi ameeriklase nõuded elu suhtes on väga väikesed või väga suured. Nad on suured, kui võrrelda ameerika töölise toitu ja rõivastist euroopa töölise omaga; nad on väikesed, sest neil puuduvad kultuursed tarbed; kõige pealt aga, neil puudub kibestusokas, mis kunagi ei lahku euroopa proletariaadist, kui ta võrdleb oma elu kapitalisti omaga.

Sellisesse olukorda tõi auto niiöelda kriisi. Midagi pole ju nii sotsiaalsuse vastane, miski ei mõju nii kibestavalt ja ei süvenda sedavõrt klassivahesid, kui just auto. Kui ühed sõidavad autos ja teised peavad neelama tolmu ja lehka, siis peab see tekitama viha ja rahulolematust. Kuna ei saadud enam kaotada autot, kaotati tema kardetavad sotsiaalsed mõjud, tehes auto töölisklassile kättesaadavaks.

Tõepoolest on Ühendriiges, vähemalt Läänes, auto samal, kui mitte suuremal määral töölisklassi liiklemisvahendiks kui Euroopas jalgratas. Õppimatu tööline teenib päevas neli kuni viis dollarit, õppinud tööline kaheksa, kümme, isegi kaksteist. Sääraste palkade juures võib ta kerge vaevaga omale muretseda auto. Kui uus ford on talle liiga kallis, võib ta

vähema raha eest osta tarvitatu. Ameeriklane ei pea üldiselt oma autot väga kaua, kolm, neli aastat, siis ostab ta uue. Ja kes on alanud fordiga, püüab nii pea kui võimalik osta kallima firma. Nii tekib turul alaline hindu alla suruv pakkumine. Tarvitatud autode ost ja müük toimub Kalifornias lihtsalt ja suurte kuludeta. Seks pole muud vaja, kui lagedat väljakut. Seal seisavad autod päeval ja öösi ja ühes neist on kaupmehe kontor. Väikese tarvitatud auto saad juba 150 dollari eest. Ja raha ei tarvitse sa otsekohe tervelt panna lauale. Aitab 50- või 30-dollarilisest sissemaksust, jääk kuuviisi.

Auto omandamisega on aga pääsetud üle sotsiaalse kuristiku. Tööline tuleb nagu direktor või omanikki autos vabrikusse. Ta sõidutab pühapäeval oma kallikest rohelisse või nädala lõpul sõidab naise ja lastega mägedesse või mere äärde. Paljud võtavad kaasa telgid ja väljavoodid ja veedavad laupäeva pealelõunad ja pühapäevad vabas looduses. Auto omamine kindlustab täielist vabadust. Kui sulle ei meeldi töö, viib auto su kiiresti teisale.

Auto levimine Ameerika Läänes toob eurooplasele ikka uusi üllatusi. Nägin maal imestudes, kuidas peale töö lõppu põllutöölised, kes ei osanud lugeda ega kirjutada ja tegid lihtsamaid töid, istusid oma autodesse ja kihutasid kodu poole. Ka suilisel on oma auto. Kohtasin San Joaquini orus mehhiko perekonda, kes tuli San Diego juurest oranžide lõikuselt ja sõitis Kaliforniasse viinamarjalõikusele. Nad elasid telkides ja sõitsid autos.

Inimtöö on kallis, masin odav. Seeläbi tasandatakse tõesti sotsiaalsed vastuolud. Väike, isegi keskmine vabrikant või ärimees ei ela oluliselt palju paremini kui tööline. Mõlemal on oma auto, kuid kummalgi pole teenijat majas. Ennem võib omada kaks autot, kui pidada üht naisteenijat. Õppisin tundma kaunis jõukaid perekondi, kes elasid ilusates majades, omasid mitu autot, kuid majaproua ajas teenijata läbi. Küll on mehaanilised vahendid majapidamises hoopis teisiti arenenud kui meil; ka need on töölisele rahaliselt kättesaadavad.

Auto levimine mõjustab ka mehe ja naise ning laste ja vanemate vahekorda. On loomulik, et iga naine juhib ise. Selleta ei saaks ta üldse valmis oma majapidamises. Samuti oskab iga vanem laps juhtida autot. Poega või tütart ülikooli saates antakse talle sageli kaasa oma auto, vähemalt nägin ma, et Kalifornia Berkeley riigiülikooli campos oli otse piiratud mees- ja nais-üliõpilaste autodest.

Üllatavaima näite, kus auto ei muuda üksi eluviise, vaid isegi kogu mõtlemisviisi, nägin ühe helveetslase juures San Joaquini orus. Ta oli üliõpilane Zürichist, oli tulnud Kaliforniasse võlgadega ja elatus siin põllutöölisena. Ta ei teinud sugugi mõnda kõrgekvaliteedilist tööd, vaid harilikku musta tööd. Kuid ka temal oli oma auto. Olin üllatunud säärase raiskamise

üle, sest muidu jättis ta väga hea mulje, ja oli mulle parajasti jutustanud, et ta aasta jooksul olevat omale suutnud koguda maalapi ostmiseks raha. Kuid ta sõnas, ta vajavat ju autot ühest teenistuskohast teise sõitmiseks. Minu väite peale, seks jätkuvat ju jalgrattast, oli imestumise kord tema käes; ta oli üllatunud, et üldse võidi tulla säärasele mõttele. Kui nimetasin talle mootorratast, seletas ta, see polevat mõnus, liiatigi ei saavat ta sellel kaasa võtta oma kohvreid. Nagu öeldud, ta oli korralik ja kokkuhoidlik helveetslane, kuid auto suhtes oli ta muutunud juba päris kalifornlaseks.

Ei tea ma, kas Leninil on kunagi olnud kavatsust tuua sotsiaalset revolutsiooni Ühendriigesse. Pole kuigi tõenäoline; kuid kui ta oleks katsunud teha seda — siin oleks ta pidanud alistuma Henry Fordile.

C. Ross. Das Meer der Entscheidungen. Leipzig 1925.

SAN FRANCISCO — KULDSE VÄRAVA LINN.

Lord Byron on öelnud kunagi uhked sõnad: „I awaked one morning and found myself famous" (ärkasin ühel hommikul ja leidsin end kuulsana). Kui on lubatav selliseid sõnu tarvitada linna kohta, siis võiks see maksev olla San Francisco suhtes. Kaugele tagasi ulatuvad selle linna alged; nad küünivad ajani, mil veel Mehhiko ja läänepoolsed osad praegusist Ühendriigest kuulusid hispaanlasile. „Kes tahab olla oma õnne sepp, otsigu seda kirikust, merelt või kuninga kojast," ütles kord Cervantes ning sellepärast ärgem imestugem, et esimesed Kalifornia koloniseerijad olid 4 ohvitseri, 65 sõdurit ja 15 frantsiskaani munka. Need olidki kutsed, millele tolleaegne hispaanlane end tohtis pühendada. Baja Californiast, praegusest Kalifornia poolsaarest, millel asus rida misjonijaamu, lähtudes otsustati ka Alta Californias (praeguses osariigis) asutada samasuguseid punkte. Sel otstarbel lähetati 1769. a. ekspeditsioon, mis suundus osalt laeval, osalt maad mööda põhja, et kohtuda siis jälle San Diego lahes. Ehkki üks laev kogu meeskonnaga oli kadunud ning vaatamata suurele kurnatusele, otsustati sihi saavutades kohe tungida edasi põhja. Ka Monterey lahe ääres, mida tunti hispaanlase Vizcaino kaardilt, kes juba 1603. a. oli purjetanud poolsaarest mööda, taheti asutada misjonijaam. Tol korral ei leitud küll Monterey lahte, kuid leiutati oivalisimaid sadamaid, mida maakeral üldse olemas: San Francisco laht.

Kuid kohe pöörduti jälle tagasi ning möödusid aastad, enne kui pääseti neisse vastavastatud maisse. Alles 1774. a. saabus põhja Ayala, kes pidi toitainetega varustama vahepeal asutatud jaama Montereys ja kes sõitis esimesena läbi väinast, mida hiljem prohvetlikult nimetati „The Golden Gate" — „Kuldne värav". Ta lõi oma peakorteri üles lahes asuval väikesel

Vaade San Franciscole.

Hiina linnaosa Friscos.

saarel, praegusel Inglisaarel (Angel Island), millele pani nimeks „Nuestra Señora de los Angeles". Kaks aastat hiljem ilmusid Mehhikost esimesed asunikud kahe misjonäri juhatusel. Tasases orus, kus oli vett ja küllaldaselt karjamaad kaasatoodud loomadele, asutati veel praeguseni säilinud San Francisco de Dolores misjonipunkt.

Kui Beechey 1826. a. oma Vaikse ookeani põhjaosa uurimisretkel sadamasse jõudis, leidis ta siit, „kuhu võiks mahtuda kogu inglise laevastik", siiski ainult seitse ameerika vaalapüüdjat eest.

Seal ilmus 15. märtsil 1846 ajalehes „Californian" järgmine märkus: „Leiutati kullasooned. Kalifornia on kahtlemata rikas maavarade poolest: pea kõigis osades on leitud kulda." Selle teate viimased sõnad olid igatahes eht lääneameerikaliselt rohkem kui liialdatud.

Siis haaras tõsine psüühiline epideemia kogu rahvastikku ja kõik kihid nakkusid neetud kullanäljast.

Sel teel korjus siia kosmopoliitselt kirju seltskond, millist ajalugu võibolla veel polnud näinud. Midagi ei suuda selle elanikkonna üldist demoraliseerumist vist paremini iseloomustada kui asjaolu, et juba nii tõsine mees nagu kalifornia ajalookirjutaja Hubert Howe Bancroft ühele andele oma mitmeköitelisest teosest on pannud pealkirjaks: *California inter pocula* (Kalifornia peekri juures)!

San Francisco õitseleminek oli sündinud liiga järsku ja põhines ebakindlal alusel, kuna kõik olenes kullasoonte tootvusest. Kiiresti puust ehitatud majad andsid talle ajutisuse pitsati. Teine õitseaeg algas palju aeglasemalt, põhines aga sootu teistel ja soliidsemail jõududel. See suutiski panna unustama hiiglakahjusid ja raskeid sisemisi rahutusi, milliseid linn oli elanud üle. See, mida maa oli kaotanud ehismetallide tootmise vähenemisega, asendati ülirohkel määral põllunduse arenemisega: kuid mingi hõng vanast fastsineerivast võlust lasub veel tänapäevani „California" nimel. Seda uut ajajärku saab jällegi alata kindla tähtpäevaga — ja nimelt esimese raudtee valmimisega Atlandi ookeanist alates üle mandri Vaikse ookeanini.

San Francisco juures avaneb merele nn. „Suur Kalifornia org", rannikuga rööbiti kulgev piklik nõgu, mis aga merest lahutatud mäestikuga. Pikisihis läbivad teda kaks jõge: Sacramento ja San Joaquin, mis püüavad ühineda ja San Francisco kohal suubuvad merre. Selles orus, mis pindalalt ületab Eesti, asub kalifornia põllumajanduse peamine levila.

Ühendriikide pikk Vaikse ookeani rannik pole ülearu rikas sadamate poolest ja seni on peale San Francisco õieti ainult kolm jõudnud suurema tähtsuseni: Briti Columbia piiril Tascoma, Seattle ja Olympia Puget Soundi ääres. Lõunas ülalpool Columbia Riveri suuet Portland ja Kalifornia lõunapoolsemas osas Los Angeles. Kuid sadama headuselt ei ületa ükski neist San Franciscot. — Sacramento ja San Joaquini suudmed olid alul umbes San Francisco juures. Rannik on aga vajunud ja nii sai meri tungida mõlema

Quebeci sadam.
Taustal läänetaeva sakiline profiiljoon (the skyline of Quebec).

Moulin Vincennes
St. Lawrence'i jõe kõrgel kaldal.

peajõe ja nende lisajõgede alamjooksul tasasesse orgu ja moodustas sel teel hiiglasuure San Francisco lahe — ilusamaid ja täiuslikumaid sadamaid maailmas. Sel kohal avaneb merele kogu Kalifornia, mis muidu on eraldatud merest laiade ja kõrgete mäeahelikkudega. Siia tulevad kokku kõik liiklemisteed, siin avaneb samal ajal jõgede tõttu soodus sissepääs jõelaevandusele maa sisemusse. Kuid suurepärase üldise asendiga sadama edasised hüved võisid pääseda mõjule vaid siis, kui tagamaa arenes rikkamaks. Alles tagamaa põllumajanduslik ja tööndusliк areng võimaldas aegamööda tõelise maailmasadama tekkimise San Franciscos. Ja siiski jäi ta võrdlemisi hilise ajani õieti maailma liiklemise lõppjaamaks. Alles Filippiinide vallutamine Ühendriikide poolt mõjustas, et San Francisco pööras oma pilgu Vaiksele ookeanile ja otsis ning leidis Aasia idamaades oma loomuliku vastasranniku. Ida-Aasia kaubanduse arendamisega on õieti San Francisco astunud maailma sadamate kilda ja ta väärib seda nime veel enamgi siis, kui Panama kanali avamisega suletakse maakera ümbritsev liiklemisring.

San Francisco linn paigustub pika poolsaare äärmisel kirdenurgal üpris vahelduval maapinnal. Maapind on nii künklik, kui vaid väheseis Euroopa linnades, siiski on ta ainult väikesemas osas aluspõhja-kaljust. Palju enam aga liivast, mis eriti ookeani kaldal on kuhjunud loendamatuiks luiteiks. See liiv, kui linn polnud veel levinud nii kaugele läände nagu praegu, sünnitas kunagi suurt tüli elanikele, sest tuuled keerutasid ta õhku ja ajasid tänavaile. Tänapäev on need luited osalt peatatud taimestiku abil või osalt tehtud kahjutuks ehitiste püstitamisega.

Vaadeldes linna plaani, paistab pealiiklemissoonena kohe silma 5 km pikkune Market Street. Siit siis levis linn igasse külge ja kui on lubatav ses seoses tarvitada füüsilise maateaduse oskussõna, võiks teda nimetada antetsedentseks tänavaks. Kuid laialine küngaste asustamine toimus alles siis, kui ühe leiutise tõttu avanes võimalus raskusteta vallutada tihtigi kaunis järske künkaid elektriraudteedega.

Valitseb blokksüsteem — s. o. kindlate vahemaadega täisnurgi lõikuvate tänavate võrk. Kuid sargade suurus on üksikuis linnaosis väga erinev. Nimelt Market Streetist lõuna pool asuvad tänavad kalduvad kirdest lõunasse, nii et Market Street lõikab oma põiktänavaid väga erinevate nurkadega. Sel peatänaval, mis selgelt eraldab lõuna ja põhja San Francisco, ning temale kõige lähemais tänavais koondub ärielu. Siit leiame kontorpaleesid, suuri kaubamaju, panku ja arvukaid ärisid, mis müüvad ida-aasia kaupu, kanada karusnahku ja loode-ameerika indiaanlaste ning eskimote tooteid. Ka siin valitseb kindel, kogu Ühendriiges enanduv eraldumine „business quarter'i" (äriala) ja „residence quarter'i" (korteriala) vahel. Korteriala pole praegu levinud mitte ainult põhja Golden Gate'i kallasteni, vaid esmajoones ka läände Presidio ja Golden Gate'i pargi vahelt peaaegu Vaikse ookeanini. Nimetatud maa-ala ulatub umbes 10 km ida-lääne ja

8 km põhja-lõuna suunas. Kuid elanikkude ürgeline kosmopoliitne iseloom on selgelt eristatav veel tänapäevgi, kuna üksikud rahvused elamises kaunis kindlalt hoiduvad üksteisest eraldatuna. Tuttavaim on hiinlaste linnaosa (Chinatown), mis samanimelise New Yorki linnaosa jätab kaugelt varju. Aga samuti on tänavaid, kus elavad eranditult jaapanlased, neegrid või lõunamerelased. Isegi Euroopa ja Ameerika romaani rahvad on liitunud ja ehkki nende seas eraldumine pole kuigi terav, siiski inimene, kes on tuttav lõunaeurooplaste või mehhiklaste eluga, tunneb Telegraph Hill'il kohe ära, kas ta seisab mõne itaalia, kreeka või hispaania maja ees. Isegi uues linnaosas pole viidud läbi täieline ehitusstiili ühtlustamine: siingi ilmneb majade ehitusviisis veel paljudes kohtades omaniku rahvus. Sellega võideldakse tagajärjekalt ühekülgsuse vastu, milline igal sammul vanalt mandrilt tulijale näitab ameerika kultuuri noorust.

Ühel ilusal kevadeööl 18. aprillil 1906. a. tabas seda suurt ja rikast linna maavärin ning mõne tunni möödudes oli suur osa linnast muutunud suitsevaks rusuhunnikuks. Otsekohe puhkes varemeil tuli, millele ei suudetud panna piire. Ja kui siis veel kell 8 hommikul varises veevärk, oldi täiesti võimetud takistama tulikahju laiemaulatuslikku levimist. Juba tund hiljem oli kogu äriala leekides. Lõpuks võeti tule lokaliseerimiseks säärased abinõud tarvitusele nagu majasargade dünamiidiga õhkulaskmine — kuid asjata. Gaasisead plahvatas ja tekitas uue määratu tulikahju. Nii said leekidele söödaks nimelt väärtuslikumad osad linnast: äriala ja Nob Hill'il paremiku elamisraioonid. Selgus, et suhteliselt olid vähem saanud kannatada teras- ja kiviehitised, selle vastu olid aga hävinud enanduvalt telliskivi-, puu- ja sõrestikehitised. Ja samal ajal, kui raekoda alumistes osades peaaegu täiesti oli hävinud, kerkis kõrge terastorn murdumatult ülespoole. Imekombel oli inimelusid hukkunud ainult väiksemal arvul, nimelt umbes 300. Imestamisväärse energiaga teostati linna ülesehitamine. San Francisco on uues hiilgavas rüüs tõusnud tuhast. Äriala esineb mõnedes osades peaaegu nii mõjuval kujul, nagu seda muidu näeme vaid suuris idapoolseis linnades. Market Street'i alumisis osades ja selle naabertänavail tungivad tänapäeval pilvelõhkujad taeva poole ja annavad ka sellele linnale, vaadeldes teda kõrgemast kohast, teatava rahutu iseloomu, milline on omane ka idapoolseile suurlinnadele, sest ükski politseimäärus ei piira kõrgust ja igaüks võib ehitada nii kõrget maja kui aga suudab. Tugevalt rõhutatud läänepoolne pitsat, mida kandis San Francisco uuema ajani, see ajutine, mis enamikule tema ehitistest oli enam-vähem omane, on kadunud. Kuigi uuesti ehitatu paljugi poolest võib olla suurepärasem, ehkki ehitised, tänu raudkonstruktsioonile, suudavad nüüd maavärinale ja tulele paremini vastustada, kuid siiski on hukkunud palju omapärast, olles sunnitud taanduma moodsa ja praktilise ees. See maksab esmajoones linna suurima vaatamisväärsuse — hiina linnaosa — kohta. Sest hiina linnaosast langes kaugelt suurem osa tulele ohvriks

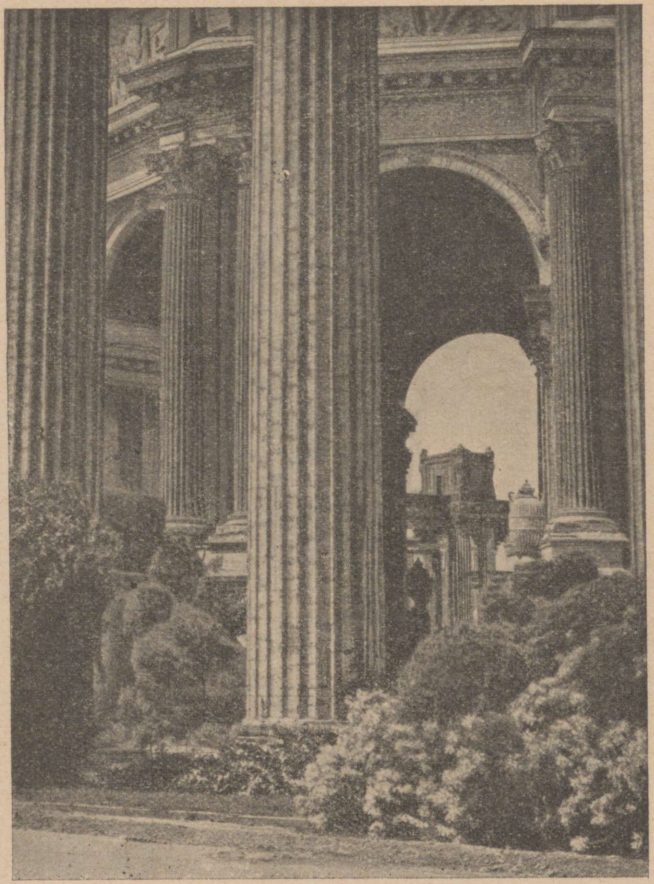

Kunstipalee varemed San Franciscos.

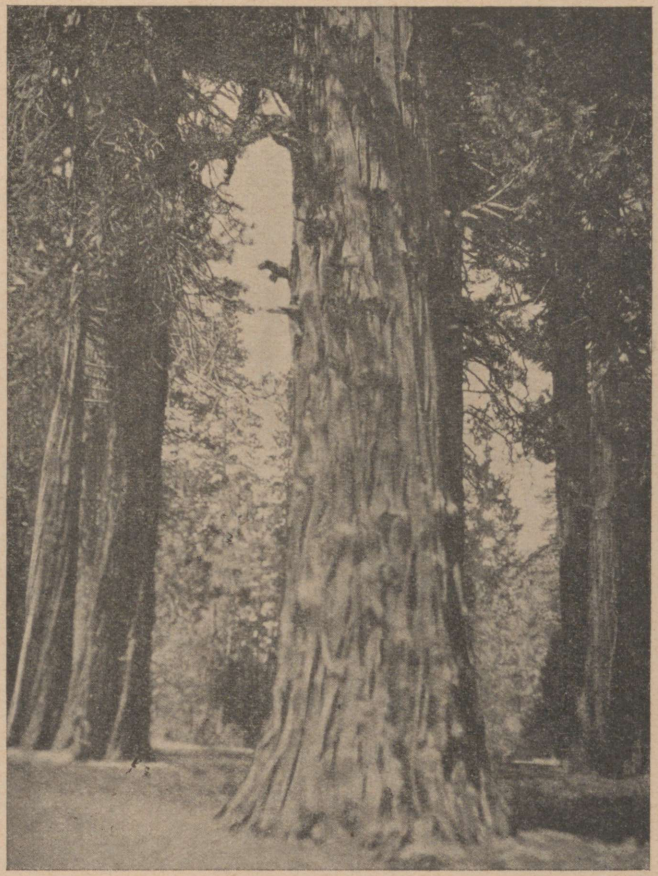

Sequoia hiidpuud Kalifornias.

Kunstliku ja loodusliku arhitektuuri võrdlus.

ja algupäraste puuehitiste asemele on nüüd ka siin püstitatud kivimaju. Välisilustistega viitavad nad siiski veel omaniku ida-aasialisele päritolule, kuid algupärast elu on neis vähe.

Hävingu ja tule jäljed on, peale mõnede väheste jäänuste, täiesti parandatud. Siin tõestus jällegi kord parimalt ameeriklase vankumatu optimism, mis ei lase end paelustada mõttest minevikku, vaid suunab pilgu tulevikku.

San Franciscos lehvis vaid väheseid päevi peale maavärinat veel põleva maja küljes plakat, mis kandis suurte, kaugelenähtavate tähtedega pealkirja: „Don't talk earthquake, talk business!" — „Ärge kõnelege maavärinast, kõnelgem. ärist!"

A. Rühl. San Francisco. Memorial Volume of the Transcontinental Excursion of 1912 of the American Geographical Society of New York.

KALIFORNIA SISSERÄNDAMISMAANA.

Olime terve päeva sõitnud läbi Kern County ja kõigest nähtust olime õhtuks veidi väsinud. Kuid programm polnud veel täidetud ja meie juht ei puhanud enne, kui olime näinud ka mr. Leightoni farmi. Mr. Leightonil on sügavaim niisutuskaev ja tugevaim pump ümbruskonnas. Kaev oli õieti nagu kõik teisedki kaevud, ainult ta veepind asus madalamal ja tsentrifugaalpumbaga päevavalgele toodud veejuga oli jämedam. Kuid ameeriklasel on juba nõrkus äärmuste suhtes ja nii pidime veel minema mr. Leightoni juurde.

Kuid külastus oli veel teises suhtes kaunis õpetlik, sest me õppisime farmis tundma „Fritzi". Fritz oli noor saksi vabrikutööline, kes poole aasta eest oli tulnud Euroopast ja nüüd oli panemas põhja neile ühe või kahe tuhandele dollarile, mis talle kord võimaldaks osta oma farmi. Kena oli seejuures, et Fritz oli Kaliforniaga ja Kalifornia Fritziga ühtemoodi rahul. „Siin koristas Fritz," sõnas farmer, viies meid läbi puhtaks pühitud rehealuse. „Oleme väga rõõmsad, et ta meil on."

Tunnen seda tüüpi, kes teispool ookeani algab põllutöölisena ja kogub oma farmi tarvis raha. Tunnen paljusid, kes teel langesid kokku, kuna tee oli neile liiga pikk ja ränk, ja tunnen mõnda üksikut, kes pidas vastu ja kel oli edu.

Pidin kõige pealt mõtlema tollele noorele sakslasele, keda kohtasin Lõuna-Brasiilia põlismetsas, kes tööotsingul matkas ühe saksa asuniku juurest teise juurde, kes töötas koos neegrite ja mulattidega koidikust päevaloojakuni, rahuldus maisi ja ubadega, magas maas ja raudse energiaga kogus iga teenitud milreisi.

Temaga võrreldes oli Fritzil kuldne põli, ja ometi olid mõlemad samul tingimusil rännanud üle „suure lombi". Fritz tuli parajasti puhtakspestult, et

istuda farmeri perekonnaga õhtulauda: valgeltkaetud laua äärde saia, või ja puuviljaga iga taldriku ees.

Nägin ka Fritzi elu- ja magamisruumi. Tal oli koos teisega puhas tuba, mõlema peale kokku oli vannituba ja klosett. See pole küll harilik. Kuid ka halveimais oludes on farmi- ja päevatöölise elatustase võrdlematult kõrgem kui Lõuna- ja Kesk-Ameerikas.

Kalifornias reisides ei taha mul minna meelest kõik need paljud Fritzid, kelle tarvis Saksamaal ja Austrias pole leiba ega tööd, ja kõik need perekonnad, kes müüvad oma viimase natukese ja rändavad välja Lõuna-Ameerikasse, oludesse, millest neil puudub igasugune aimdus.

Mida suuremaid kogemusi omandad väljarändamis- ja asustamisküsimusis, seda skeptilisemaks muutud ja seda kindlamalt hoiatad: ärge rännake välja, kui kodumaal ka kuidagi võimalik on vaevaselt elatuda. Kuid üht pean nüüd, peale Kalifornia nägemist, küll ütlema: kui juba rännata välja, siis vaid Kaliforniasse.

Kalifornia on hoopis isevärki maa, nagu teist vististi ei leidu enam maailmas. Ma ei mõtle kliimat, vaid seda omapärast neitsiliku maa ja kõrgelt arenenud tehnilise tsivilisatsiooni kokkupuutumist.

Lõuna- või Kesk-Ameerikasse asuda tähendab loobuda aastaiks, võibolla inimeaks, kõigist inimkultuuri ja tsivilisatsiooni hõlbustusist ja mõnususist, tähendab ränka, puudustega ja kannatustega elu põlismetsas või stepis, ja vilja lõikavad üldiselt alles lapsed.

Kalifornia asunik künnab sama mulda kui asunik Brasiilias või Mehhikoski, neitsilikku maad, mida lõhestab esimest korda adratera. Kuid see maa pole kuigi kaugel hiilgavast autoteest, millel ta vähese ajaga võib sõita ligemasse linna; sest oma auto omamine on võimalik juba varsti. Elektriseltsid tõmbavad varsti liinid ka kõige väiksemasse asulasse, ja seega on farmeril abiline, nagu ta teist ei leia maailmas. Kalifornia on odavaima elektrijõuga maa. Ka vähimas farmis on elektrivalgustus, lihtsal põhjusel, et see on kõige odavam. Paljudel on elektripliit, elektripesumasin ja elektriseadis igasuguste põllutöömasinate käitamiseks.

Siis lapsed: Ladina-Ameerikas tähendab kolonisti asumine põlismetsa lastele parimal juhul kindlustatud, mõnikord ka hiilgavat majanduslikku järge, igal juhul aga kultuurset tagasiminekut, kõrgema kooliharidu puudumist.

Kalifornias toob kooliautobus lapsed ka kõige kaugemaist farmidest ära ja viib nad peale koolilõppu jälle koju. Ka ligem highschool pole liiga kaugel, ka sinna viiakse lapsed kooliautoga ja ka ülikoolis käimine pole pärastpoole saavutamatu, eriti kuna mitte üksi kool ei ole prii, vaid tasuta antakse kõik koolitarbed ja raamatud.

Üks konks on ikkagi sel asjal. Kaliforniasse reis on kallim kui ühelegi teisele väljarändamismaale, ja iseseisvale järjele saamiseks on tarvis suure-

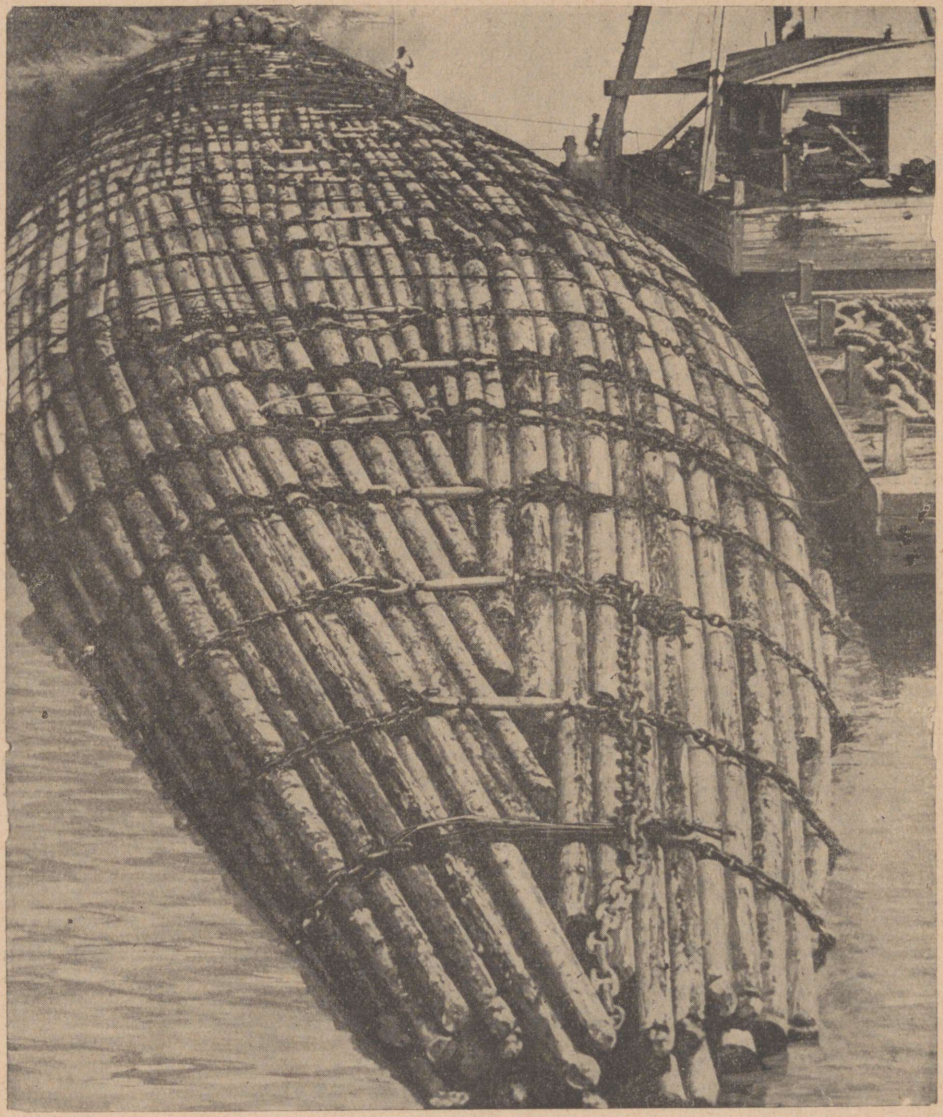

Palgiparv Kolumbia jõel teel Portlandi.

maid summasid kui mujal. Alammääraks on 1000—2000 dollarit, ja sellega võib ainult siin maal suuri kogemusi omaja farmiostmist riskida. Muidu peab arvestama 3000 dollarit.

Iseseisvale järjele asumist kergendatakse seeläbi tunduvalt, et väikeste sisse- ja järelmaksudega saab osta mitte üksi maad, vaid samuti maja, loomi ja tööriistu.

C. Ross. Das Meer der Entscheidungen. Leipzig 1925.

11. RANNIKU KORDILLEERID JA LÕHANGUD.

Enamik Vaikse ookeani Kordilleeria valdkonnast on mägismaa, kus kõrged ahelikud ja lumekaetud vulkaanilised ladvad valitsevad maastikku. Orud ulatuvad peaaegu meretasemeni, kuna taamal tõusevad mitmed mandri kõrgemad tipud. Säravad lumeväljad ja liustikud kroonivad metsanõlvakuid, mis allpool siirduvad rikkalikult põllundatud madalikeks. Rahvastik elab enanduvalt all madalikel ja orgudes. Suurem osa maast on alles esmasel kolonisatsiooniastmel. Farmid on tunginud varemalt kõikjal valitsenud metsa, kus nüüd asub kultuurmaistu saartena, millel levivad hästihooldatud ja sageli tarastatud põllumaad ja tõusevad farmide palkmajad. Siin ja seal on puuviljatalundeid, mis olenedes niisutusest või kuivast farmindusest kannavad puhtuse ja virkuse tunnuseid.

Maa-ala teravate kontrastide kohaselt on majanduslik elu vahelduv. Peamiseks tegevusalaks on okasmetsade raiumine. Metsad on siin kõrged, ulatuslikud ja haruldase tihedusega. Vaatamatagi madalikkude metsatustumisele, on säilinud kogumikud kõige väärtuslikumaid ja tootvamaid metsi kogu mandril. Ilmastu on tihedaimas seoses metsa ressurssidega. Vihma on palju. Ta on hästi ositatud läbi aasta ja langeb udupeenelt nõrgudes. Uhtlasi sademed on ühenduses märgiliselt ühtlase õhusoojusega. Talved on pehmed ja suved jahedad. Kõik see kutsub esile hiidtüvede tiheda kogumiku. Pealegi on raskete valangute haruldus taandanud nõlvade uhtumise. Ka mullas on siin sügavam ja niiskem kui tavaliselt mäenõlvadel. Lõppeks joodavad vihmad ja alalised lumeväljad arvukaid jõgesid, mis soodustab palkide parvetamist saeveskitesse ja annavad veejõudu saagimiseks.

Farmindus on levinuim tegevusala. Ümbruse metsikus piirab kasvitatavalt põllundatavat maa-ala, kuid karjastamine on võimalik madalikel ja mäestikuorgudes läbi aasta ja suveti alpiinseil kõrgmail. Madalikkude pehme lumetu talv ja kõikjal jahe suvi on teinud piimanduse peamiseks tegevusalaks. Kuid kaua oli piimasaaduste turg liiga kitsas. Põllunduseks kohasemad alad asuvad orustikes Lõuna-Oregoni ja Frazer Riveri vahel. Rannikuahelik varjab seal liigsete vihmade eest ja põllustatud maa-ala kasvab igal aastal metsalaastamisega käsikäes. Eriti soodsail aladel on tekkinud puuviljakultuurid — õunad, pirnid, ploomid, kirsid, — peamiselt küll suletud orgudes. Uhtlane temperatuur ja rohked sademed piki rannikut võimaldavad aedviljade ja marjapõõsaste kasvu, mille saadused kasvavad erikordselt suureks ja on oivalise maitsega.

Ühendriikide ja Kanada piiriala on silmatorkav oma linnalise arengu poolest. Portland, Takoma, Seattle ja Vancouver on kujunenud rahvastiku

suuriks keskusiks, mille suurlinlik ilme on märgiliseks kontrastiks ribataolisile tagamaile. Kolumbia jõe tore lehtersuue, Puget Sound ja Vancouveri saart ümbritsevad väinad on võimaldanud siin väikesel alal terve rea oivalisi sadamaid sellal kui Kolumbia ja San Francisco lahe vahemik ei oma häid sadamakohti. Pealegi on väinadest idas asuv mäestik ahtam ja kergemalt kuletavate kurudega kui ükski teine koht Ühendriikide lõunaosa ja Jäämere vahel. Ka ei lükku siin Ranniku Kordilleeride ja Kaljumäestiku vahele kuivi vahealasid. Kõige selle tõttu koonduvad 5 ülemandriraudteed ülalnimetatud linnadesse, kuna need sadamalinnad on lähemal Ida-Aasiale kui Kalifornia omad, siis on nad kasvanud käsikäes ülemandri ja üleookeani liiklemisega.

Suurim neist linnadest on Seattle, mida ta kiire kasvu tõttu on nimetatud Vaikse ookeani „imelinnaks" (1870. a. 1100 el., 1930. a. 363 000 el.). Seattle'il on nagu Tacomalgi (107 000 el.) rikkalikud kivisöepahtlad. Need ja 72 km eemal Snoqualmie-joad oma elektrienergiaga varustavad linnatööndusi jõuga. Seattle'i ülemerekaubandus on väga märgiline (1924./25. a. 372 dollarmiljonit). Portland (Ore., 300 000 el.) on Oregoni peasadam ning tähtsaim tööndusekeskus, ühtlasi U. S. A. rikkamaid ja ilusamaid linnu. 52 ülemere aurikuliini koonduvad ta jõesadamasse, kuna jõesuudmel asub ta eelsadam Astoria. Lõppeks on Briti Kolumbias Vancouver (117 000 el.) samanimelise saare vastas kõikbriti kaabli Vaikse ookeani haru lähtekohaks ja tähtsaimaks sadamaks, õnnelikus asendis keset tulevikurikkaid mäenduse, metsanduse ja põllumajanduse alasid.

Teiste tegevusalade kõrval ei saa kogunisti mainimata jätta kalandust — lõhekalandust piki rannikut ja jõgedes ning kameljapüüki kehvlitel.

Põhja pool Vancouverit on noor vajumine kujundanud Rannikumäestikust oivalisemaid fjordimaastikke kogu maakeral, mis ulatub Alaska poolsaareni. Vaatamata ülirikkale liigestusele, kestvalt avatud rannikuvetele, maisa ja mere tihedale põimumisele ja heade sadamakohtade rohkusele, on siinne rannik liiklemisvaenlik lume ja jääga kaetud kõrgmäestiku ahelikkude läheduse, sagedase udu ja tugevate vooluste tõttu. Ainult üksikud arvukaist lõhanguist tungivad sügavamalt sisemaale, enamik aga evivad tähtsust vaid oma kalarikkuse poolest. Ühiskonna majanduslik koostis põhineb peamiselt lõhekalandusel, jahindusel karusnahkade hankimiseks, kullakaevamisel Juneau ümbruses ja metsandusel. Kogu suhtlemine asulate vahel toimub telegraafiga või paadiga, kuna pole võimalik ehitada raudteed piki fjordirannikut. Olgugi tali pikk, on ta sedavõrt pehme, et veeteed ei jäätu. Pilvised ja jahedad suved on lõhepüügi peamiseks aastaajaks. Asulaist on kahel-kolmel linnal — Prince Rupert (Briti Kolumbia, 8000 el.), Skagway ja Sewad (Alaska) — mandriraudteede lõpupunktid ja neil on mõnevõrra kindlam tulevik kui teistel küladel.

Kaugel põhjas ja loodes tõusevad Ranniku Kordilleerid veel kõrgemale ja omavad rohkeid võimsaid latvmägesid. Elias-Alpid küünivad Mount Logani näol 5955 m-ni, kõrgvulkaanilised Wrangelli mäed tõusevad samanimelisel tegeval hiidvulkaanil 4720 m-ile ja 6420 m kõrge Mount McKinley on kõrgeim kogu Põhja-Ameerikas. Päris Alaska poolsaar ja Aleuti saarestik pole muud kui peamise mäestiku jätk. Kodiak-saarte vastas tõuseb maakera kõrgeim tegev tulemägi Katmai, mille lähikonnas ka „kümne tuhande aurusamba org" tunnistab tugevast maa-alusest tegevusest.

RANNIKU KORDILLEERIDE LINNADE VÕLU.

Tahan kirjutada lõbureisijana linnadest, mis asuvad Briti Kolumbia Vaikse ookeani ranniku lahtede ääres. Oleks mõndagi jutustada „Single tax'i" omapärasest põhirendi süsteemist, mis mahutab endasse kõik muud maksud. See maareformijate ideaal on teostatud Briti Kolumbias ja naabruses olevas Oregonis, tänu linnaisade teovõimele. Oleks kõnelda muinasjutulisest ehitustegevusest, mille tõttu Vancouveri linn on mainitud süsteemi tõttu nihkunud Kanada linnade esiritta. Oleks kirjutada selle sadama oivaliselt heast asendist, mis võistleb San Franciscoga. Võiks teatada Briti Kolumbia muinasjutulisest rikkusest, sellest puu, maagi, metsloomade ja kala maast veel mõndagi muud.

Aga nagu öeldud, tahan pigemini pajatada Vaikse ookeani äärseist linnadest reisijana, kes oma rõõmusid taga ajab; tahan kõnelda sellest niiöelda läbistavast õhkkonnast, mis levib siin äärmise lääne rahvaste keerises Vancouveri, Westminsteri ja Victoria fantastiliste linnade kohal. Siia on tunginud uus element juba idaski hämmastavalt mõjuvasse rahvaste segusse. Kõikide Euroopa ja Vahemeremaade rahvastega, kes on hajunud üle kogu Kanada, seltsivad siin, Briti Kolumbias, hindude, jaapanlaste ja hiinlaste sisserändajate hulgad ja jumestavad kohapealset niikuinii kirevat rahvastiku pilti uute kollaste ja pruunide värvingutega. Nii nagu Ühendriikide lõuna-osariigid on kimbus oma neegri-, idariigid oma juudiküsimusega, hakkab Kanada läänes kujunema hiinlaste-küsimus.

Hiinlased on, nagu kuulsin Lääne farmidest ja tehastest, kõige viisakamad, tüsedamad ja otsitavamad tööjõud. Hindud, keda enamasti kasutatakse alamail kutsealadel, saeveskites, raudteede ehitusel, on tuntud pikaldaste, apaatsete ja väärtuseta tööjõududena, olgugi nad ausad ja hoolsad. Sellekohane on töötasugi!

Jaapanlasi ei armastata. Nad toimetavad oma töid kärmesti ja tublisti, kuid neid peetakse nuuskureiks, ja valge farmer ning tööandja on rõõmsad jaapanlasist vabanedes. Hiinlased on aga eeskujulikud töölised. Ehkki nad rahulduvad igasuguse töötasuga ja „job'iga" (kutsega), mis aga juhtub, pole nad siiski võrreldavad itaallaste, süürialaste ja slovakkidega idapoolsel tööturul. Läbistikku hea töötasu eest teevad nad palju rohkem ja korralikumat tööd kui ükski valge mees. Nad kujunevad aegamööda Briti Kolumbia linnapildis oluliseks osiseks. Mõnes õitsevas linnas, nagu näiteks ilusas Victorias, on nad kestvalt vallutanud isegi parimad äriraioonid.

Minu armsad reisu- ja hotellikaaslased, noor kanada abielupaar, keda olen näinud igal minu peatuskohal, alates Banffist Seattle'ini, tsiteerisid mulle Vancouveris Kiplingi salmi:

„O East is East and West is West,
And never the twain shall meet!"

Kuid Vancouveri rahvastiku eriolemus kõneleb sellele vastu. Tõepoolest, elupilt ühest noist linnadest Georgia ja San Juan de Fuca väinades, eriti mõne pühapäeva laupäeval, mil rahvahulgad valguvad loodusesse, on nii elav, et seda ei saa kaua unustada! Põhjala ürgmetsadest, douglas-seedrite, hemlock-puude, kuuskede ja mändide elavaist katedraalest ilmuvad metsikud suured mehed, kortsusnäolised, tollakad ning kollased, nagu mimikri näide. Need on puuraiujad pruunes särges ja säärikuis, mille külge on kinnitatud raudogad ronimise hõlbustamiseks. Peened lordid ruttavad oma leedidega tänavaid mööda hotellist teatrisse, kus Londoni ja New Yorki lemmikud mängivad Broadway näidendeid.

Üks kõhetu hinduderühm sammub läbi ruttava hulga, aegamisi, loorsilmi ja vaikivate habestunud nägudega. Nad on rõivastunud täiesti euroopaliselt, kuid roosa või helerohelise siidturbani all asub kulmude vahel tätoveeritud sinine kastitäht. Tänavanurgil, jaamaagentuuride ja väikeste nurgabüroode ees, kus börsikursid ripuvad akendel, žestikuleerib ja tõukleb berliinlaste, viinlaste, pariislaste ja budapestlaste seiklushimuliste jõuk. Piljardisaalid avanevad tänavale laialt ja siirduvad tumedais tagaruumes mängu ja kihlveo ohtlikeks urgasteks. Päästearmee läbib tänavaid ausära ja mürtsuga. Suure kaubatänava nurgal põrkab nende laul, trummipõrin ja vaimustus kokku naisõiguslaste rongkäiguga, kust hulk sedeleid lendab jumalakarja kübaraile ja trummidele. Kõik maailma ja hauatagused õigused keerlevad jaamaesisel kõrvulukustavas põrgumüras; kiiresti rikastunud spekulantide kihutavate autode pasunad haugatavad oma reaalseid hõikeid üldisse möllu.

Kuid taamal, kus väikeste kõrvaliste tänavate sügavuses kumab meri, kus suure lõhepüügi söestuvad jäänused suitsedes loitlevad taeva poole, seal elab palju väiksem ja tasasem maailm, — valgusepelune, viltsokkidel hiilivsosistav, seletamatult võigas maailm ahtaid, siidiseid, lehkavaid olendeid. Mehed libisevad mööda tikandkuubedes ja patsides, pimeduses sädelevad salalikult nende naiselikud pilusilmad. Vilttuhvleis vilksuvad nad kitsaist, läkaseist trepielamuist tänavaile, vaikselt ja salaja kui rotid, ja kaovad teravalõhnalistesse varjatud toidupoodidesse, kus rikkalikult kullatud seinanikerdiste all seisavad tünnid kõiksuguste ilgete maiusroogadega: oinasisikonnad, merihobukesed, vaalauimed, millimallikad, mesikoogid ning muud jubedused. Vaatide vahel istub mehi laua ümber; nad imevad pikki piipe ja mängivad metsikut õnnemängu täringute ja trikk-trakk-kividega, kurikuulsat Fon-Hongi, mida kohalikud seadused keelavad kõrge rahatrahvi ähvardusel. Pundunud hiina naised vantsivad nagu jõledad õlitatud pagoodid lokerdavais siidpükses ja heledais, tumedate ornamentidega rikkalikult ilustatud siidpluusides. Rinnad kolm korda laiemad kui jalad pikad, veavad nad endi järel armsaid, tillukesi patsikesi ja püksikesi ning pluusikesi, milles peituvad väikesed kollased hiina lapsed.

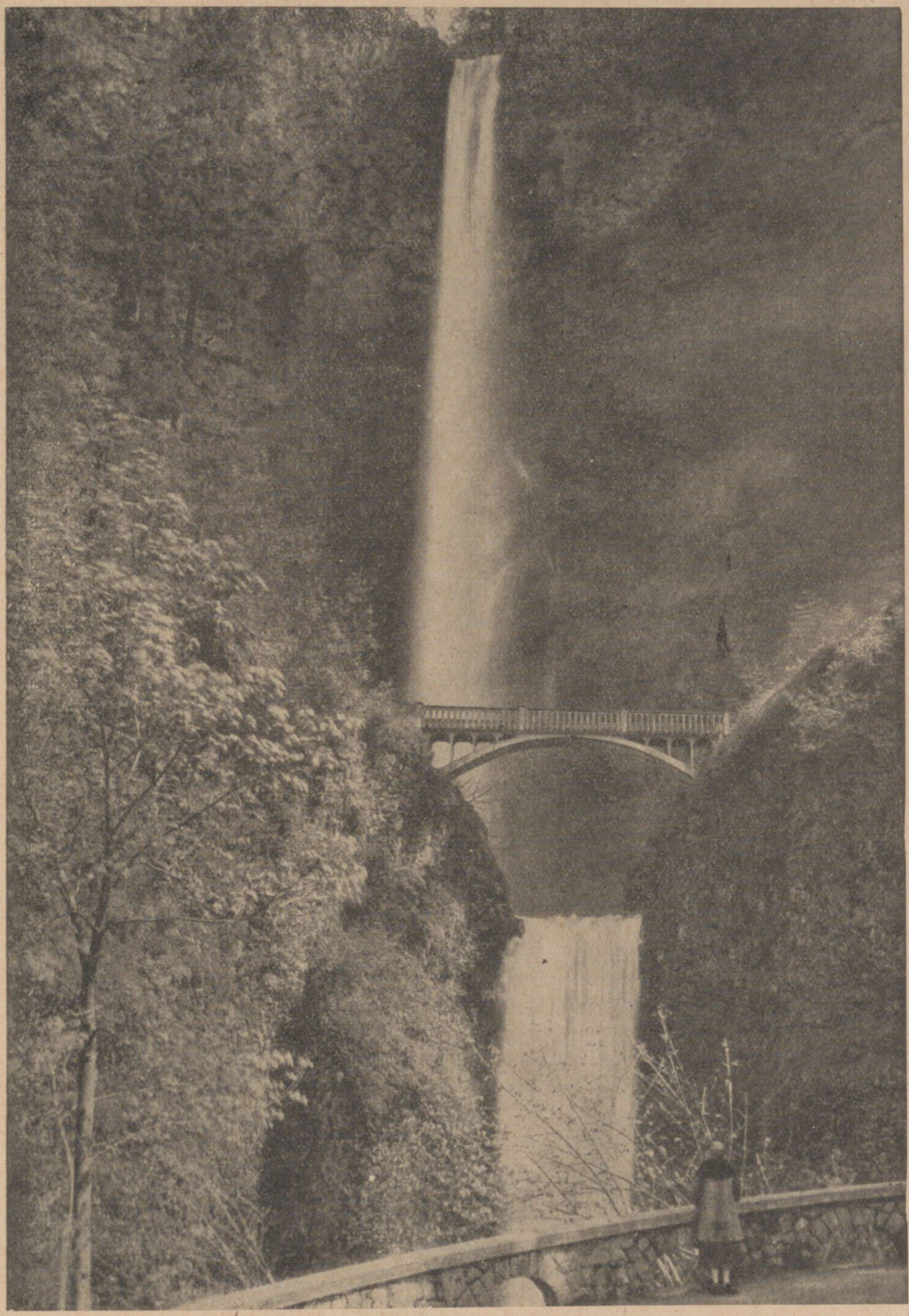

Kolumbia jõkke joastikuna laskuv lisajõgi Kaskaad-mäestikus.

Ühest majast, mida valgustavad suured elektrilambikestest moodustatud hiina tähed, kostub kimedat müra, riginat ja kloppimist, inimhääli ja sarvetuututamist. See on hiina teater.

Lava taga istub väike orkester. Laval puuduvad kulissid, ta kujutab vaid alust kõiksugu pilla-palla asuvale mööbeldusele, kostümeeritud ja kostümeerimata lobisevaile, teotsevaile, suitsetavaile, sülgavaile ja žestikuleerivaile inimesile. Mängumehed taovad puunuiadega puutünnide pihta; sikusarve puhuja tuututab nii, et ajab hambad valutama. Keegi mees hoiab jalgade vahel viiulit ja viiuldab ainsal lambasoolel üht viisi, mille iga ulatub viie tuhandesse aastasse. Mees on juba päris jabur mängust ja ta pea vangub kidural kaelal, nagu veiti-tantsus. Rütm on umbkaudu järgmine: tattata-tih-titti-tatta-tohtohtohh!

Parkett on täis lobisevaid, hirmsasti haisevaid kulisid. Nad lükkavad kõrvitsaseemneid mustade hammaste vahele, suitsetavad rämpsu ja saalivad etenduse ajal. Ühes loožis istub daam, inglanna. Ta ei kanna ammugi loori; igaüks teab, mispärast ta istub teatris. Kõigil õhtutel, mil viibisin teatris, nägin teda loožis. Ta viibib siin noore näitleja pärast, kes mängib naisosa. Too kõnnib laval edasi-tagasi graatsiliste liigutustega, imesteldavalt oma pikki valgeid käsi sirutades ja vibutades. Ta on valgeks jumestatud, kannab pikki valgeid ja helekollaseid ornamenditud siidrõivaid ja musta naiseparukat; teemant särab ta laubal. Kõrge vilehäälega laulab, kõneleb või kuristab ta lõpmatut viisi muusika taktis. Vana isa, väärikas mandariin toredas mustas ja lilla-kuldbrokaadis ilmub saatjaskonnaga. Ta silitab oma küünrapikkust habet ja tõstab teda kahe käega publiku poole aupaklikuks tervituseks. Järgneb kahekõne sessamas sünkoopilises rütmis, küsivalt kadentseeritud taktis, mida vilehääled kiretult esitavad. Käeliigutused on õilsad, ja terviku mõju on kirjeldamatu. Toredad, ülitoredad rõivad ilmuvad lavale, peites kadentseeritud vilepillihääli.

Näidendid on ajaloolised, pole mingit tegevustikku; nad jätkuvad seitse nädalat, ja kõik sünnib nagu omaette, teravmeelsete ja igavate dialoogide näol, mida keegi all parketil ei kuula. Ainult siis, kui ilmub koomik, räbalais mehike, valge jutiga ninal, kes saab alati kolki, kulid kuulatavad veidi aega ja vadistavad kohe edasi nii pea kui ülal ollakse jälle tõsiseks ja õilsaks muutunud.

Linna ees, kus väin kääandub Stanley pargi kohal False-Creeki poole, salk indiaanlasi ootab laeva, mis peab neid viima nende reservaati. Mehed, naised ja lapsed lebavad paljal maapinnal magades või tasa kõneldes. Kaugelt nad paistavad oma kirevais ja räpaseis räbalais euroopa mustlasina. Kui neid inimesi silmata lähemalt, siis nad osutuvad mongoliteks. Need pole toredad, teravajoonelised ja julgesilmalised rohtlaindiaanlaste pead; oliivivärvilised põsesarnad on lidukil ookrivärvilisil nägudel, loomalised

Mont Rainier Washingtoni osariigis.

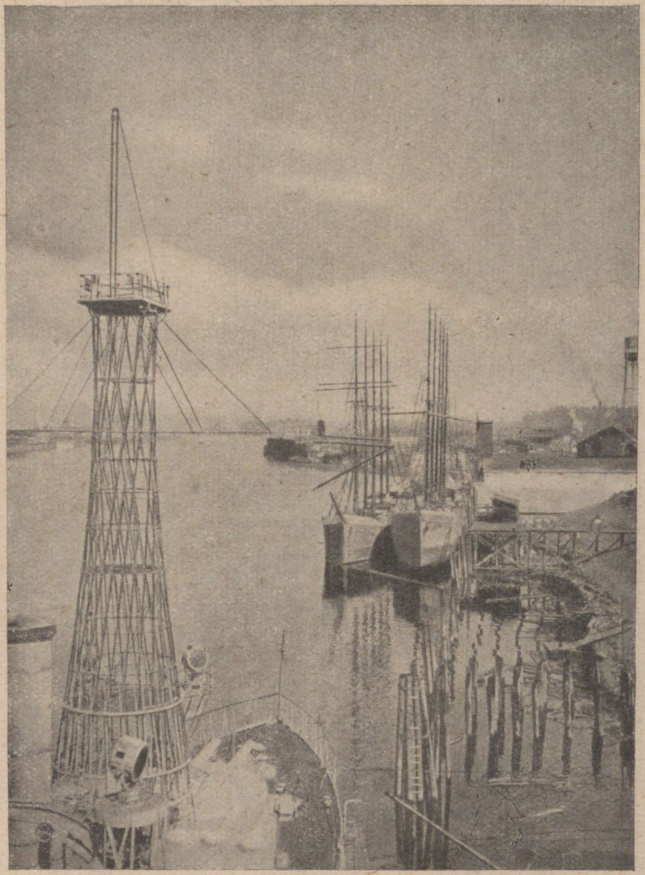

Portlandi sadam.

näsuninad nõretavate seasilmade vahel. See tõug näib olevat kokku pätsitud mandžudest ja jaapanlasist.

Vaiksel kõrvaltänaval seisab tume inimmass, liikumata müüri vastu litsutuna. See on suur perekond, päris indiaanlaste suguvõsast. Teispool tänavat asub politseijaoskond, ja ühe ta aknavõre taga istub heledas kuues ja tanus üks nende omastest.

Mehed, naised, lapsed, taadid ja eidekesed sosistavad tasa ja kohmetunult müüri ääres, vaatlevad võretatud akent esimesel korral ja sosistavad edasi, tasa ja kartlikult. Nende mustad näod, mida valgustab politseijaoskonna latern, on kurbusest täitsa moonutatud. Paar tooreid tänavapoisse — valged — mööduvad ja hõikavad akna poole midagi arusaamatut. Naisvang ei liiguta. Ta istub aknalaual, nägu käele toetades, ja vaatab alla suguvõsale, kelle sekka ta ei tohi tulla, sest et oli võtnud liiga palju keelatud tulevett.

Sadamas, — oi, Vancouveri sadamas on elu päeval ja öösi. Suur hall laev on huilanud juba kolmandat korda; nüüd ta liugleb aegamööda ja tõsiselt sadamast välja; kabiinid on valgustatud ja punased ning rohelised tuled helgivad mastidel, pardal ja komandosillal. See on alaska aurik, mis sõidab minema Jukoni saartele, Alaska sadamaisse, arktilisse merre. Ükski rätikuid lehvitavaist inimesist siin all, kus seisan, ei keegi väikese inimsalga hulgast seal ülal ahtril ei mõtle eemalduvale laevale, vaid igaühel on meeles see, kes ära sõidab, või see, kes maha jääb. Ainult mina mõtlen laevast.

Ahistavalt hingates vaatlen lähtuvat aurikut ja eemalduva laeva taha ajab vagusid minu igatsus kaugete põhjamaade järgi, kus tõusevad nimetud mäed ja jõed valguvad jumal teab kuhu . . .

A. Holitscher. Amerika heute und morgen. Berlin 1913.

„KÜMNE TUHANDE AURUSAMBA ORG".

„Kümne tuhande aurusamba oru" ajalugu algab Kodiaksaare vastas asuva Katmai tulemäe suure purskega 1912. a., mis oli ühtlasi ka oru tekitajaks. Sellekohane ekspeditsioon Alaskasse oli peamiselt ette võetud virna langemise mõju teaduslikuks uurimiseks, viis aga suure loodusime avastamisele. Ameerika rahvusliku geograafia seltsi (National Geographic Society) retkkond avastaski koha, mis oli tundmata nii valgeile kui ka maa päriselanikele.

130 km²-lisel lagendikul on maapind igal pool pragunenud ja kuumad gaasid voolavad veel tänapäevalgi sügaviku sulajõest. Need moodustavadki mitu miljonit fumarooli [1] „Kümne tuhande aurusamba orus".

[1] Kuum gaasisegu, mis maa seest tõuseb.

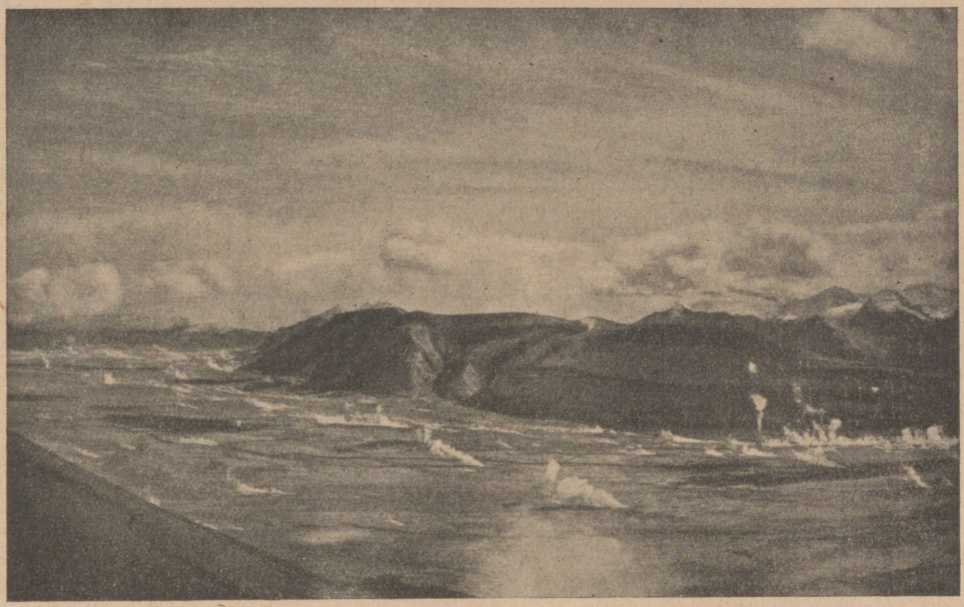

„Kümne tuhande aurusamba org".

Farm Sewardi lähedal Alaskas.

Katmai purset võib kindlasti lugeda tosina suuremate hulka ajaloolisel ajal, kuid ta juhtis üldist tähelepanu võrdlemisi vähe enesele, sest see koht on liiga kõrvaline. Katmai oli lihtsalt nimi kaardil, mis oli ehk kõige rohkem tuntud lootsidele, kes käisid harvakülastatud Šelikovi väina rannikul. Purske suurusest arusaamiseks peaks kujutlema, millist mõju avaldaks säärane loodussündmus mingil tuntud maa-alal. Kui selline purse oleks aset leidnud Berliinis, oleks võidud aurusambaid näha Jenas ja plahvatuse mürinat Tallinnas selgesti kuulda, sellal kui aurud oleksid valgunud üle kogu Lääne-Euroopa. Kairos oleksid nad kaitseta messingi tumestanud, kuna kuivama riputatud pesu oleks aurus olevast väävelhappest nii katki söödud, et see triiklaual oleks lagunenud tükkideks. Veel Viinis oleksid hapetsisaldavad vihmatilgad tekitanud näole ja kätele valutavaid põletushaavu.

„Kümne tuhande aurusamba org" ületab omapäraldt vahest kõik Põhja-Ameerika rahvapargid, isegi kuulsa Yellowstone'i. Ameerika National Geographic Society Katmai ekspeditsioonist osavõtnu, George-Washington-University botaanikaprofessor Robert F. Griggs kirjutab, muide, selle maailmaime kohta järgmist:

Helgelt ja selgelt saabus 1916. a. 31. juuli, nagu eelminegi päev, mil me olime teist korda tõusetunud tulemäele. Mageikist loodesse kulgev aur ja väikesed oru lääneserval koonduvad pilved ennustasid viimset hea ilmaga päeva. Algselt olime kavatsenud paaripäevast rännakut teisele poole mäekuru varemalt märgatud aurude allika leidmiseks. Spurr oli varemalt teatanud, et üle kuru on võimalik siirduda vaid hea ilmaga; kartes proviandi lõppemist, teisel mäeküljel loobusime algsest plaanist ja otsustasime ette võtta vaid luureretke. Väsinud eelmise päeva ronimisest, püüdsime mugavalt läbi ajada. Tõusetusime ümber Vaatlusemäe kärga ja laskusime Maglik-oru ülemisse ossa.

Siin leidsime heidisainete kummalisima kogu. Mudajõgi oli murenenud kuristikuliseks rägastikuks, mille tornid ja sarikad tõusid pea 30 m kõrgusele. Jätkates teekonda kuru poole, jõudsime varsti 750 m merekõrgusele. Tähendab, olime kurust vaid veidi madalamal ja võisime tast juba üle vaadata. Kuid ka siin ei olnud mingit suitsu näha. Nii jõudsime, nagu päev varemaltki, veendumusele, et olime näinud vaid harilikke pilvi, mis siin sageli koonduvad kõikide kõrgete mäelatvade ümber.

Parajasti kui kavatsesin soovitada tagasipöördumist, silmasin kuru pinnal tillukest aurupilvekest. Hõõrusin silmi ja vaatasin veel kord. Jah, seal oli tõesti väike vulkaan, millest just kuru kohal tõusis väike aurujuga. Just viimase väiksus tegi ta sama meeliköitvaks nagu mõne suure vulkaani, kuna olime varemalt korduvalt imestelnud, et ei olnud leida tulepurske ühtki kaasnähtust.

Jõudes kuruni leidsime ta läbistatuna väikesist pragudest ja lõhedest, millest tõusis pool tosinat suuremat ja umbes sada väiksemat aurujuga. Põksuva südamega lähenesime kärisenud pinnasele. Enamik auru kerkis vaid mõnesentimeetrilise läbimõõduga pragudest. Aur voolas neist välja

õige kiiresti ja kihinal. Võisime astuda üsna lähedale ja soojendada oma käsi aurus. Otse pragude lähedal oli aur väga kuum, kuid jahenes peagi, nagu teekatlast välja voolav veeaurgi. Ruttasime tagasi Churchi poole, kuna olime jäänud kauemaks, kui algselt kavatsetud. Ühel väikesel mäesadulal pöördusin, et Folsomi kiirustada. Seejuures avanes avar pilk oru sisemusse, kus mingi künka tagant tõusis aurupilv.

Seda ei olnud me kuru ületades varemalt märganud. Ta oli ilmselt tunduvalt suurem sellest aurujoast, mida olime lähemalt uurinud. Kuna küngas takistas väljavaadet, otsustasime hilisele ajale vaatamata lähemale minna.

Vaade, mis üle künka jõudes korraga meie üllatunud silmile avanes, pakkus imestamisväärseimat pilti, millist on kunagi näinud inimsilm. Nii kaugele kui näha, oli kogu org täis sadu, tuhandeid — ei, kindlasti kümneid tuhandeid suitsupilvi, mis keerlesid üles lõhenenud maapinnast.

Meie peatuskohast paistsid nad tibatillukestena nagu väikesed fumaroolid meie läheduses. Kui me aga enestele selgitasime nende kauguse, teadsime, et paljud neist pidid olema päris hiiglased. Mõningad saatsid aurusambaid taeva poole, tõustes 300 m kõrgele, enne kui nad auruna laiali valgusid. Hoolikalt hinnates jõudsime otsusele, et nende hulgas pidi olema tuhat niisugust, mille veejoad on kõrgemad kui 150 meetrit.

20 km kaugemal tegi org siniste mägede taga käänaku. Päris selgesti ulatusid aurusambad sinnani. Kui kaugele edasi, seda ei võinud me öelda.

Esimese pilguga oli meil selge, et olime sattunud teise Yellowstone'i parki, mille olemasolust nii valgeil kui ka maa päriselanikel selle tunnini mingit aimu polnud.

Näis, nagu oleksid kõik maailma aurumasinad ühendatud, nagu oleksid äkitselt lõhkenud nende kaitseventiilid ja tõukaksid nüüd liigset auru üksteise võidu maailma.

Mõningad fumaroolid kerkisid reas esile, tihedalt üksteise taga, piki ühist lõhet; teised asusid lahutatult. Suurim, mille auru ma esiti märkasin, ulatus pragude pesast üle künka, mis mulle meelde tuletas liustikulõhesid. Ta oli nii suur, et teda selgesti võis näha, olgugi et ta asus 5 km kaugemal.

Õnneks puhus tugev tuul mäekurust ja ajas aurud meist eemale orgu; muidu poleks me julgenud edasi minna.

Peale tegevate lõhede oli tuhat teist, mis seisid meie külastamise ajal tegevuseta. Nad olid maa enese ümber värviliste sademetega katnud, nagu teisedki.

Juba pealiskaudsel uurimisel, mille ette võtsime avastamispäeval, teadsime, et avausi võis olla kümme tuhat. Selle esimese mulje järgi ristisimegi oru „Kümne tuhande aurusamba oruks".

Robert F. Griggs. Das Tal der Zehntausend Dämpfe. Leipzig 1927.

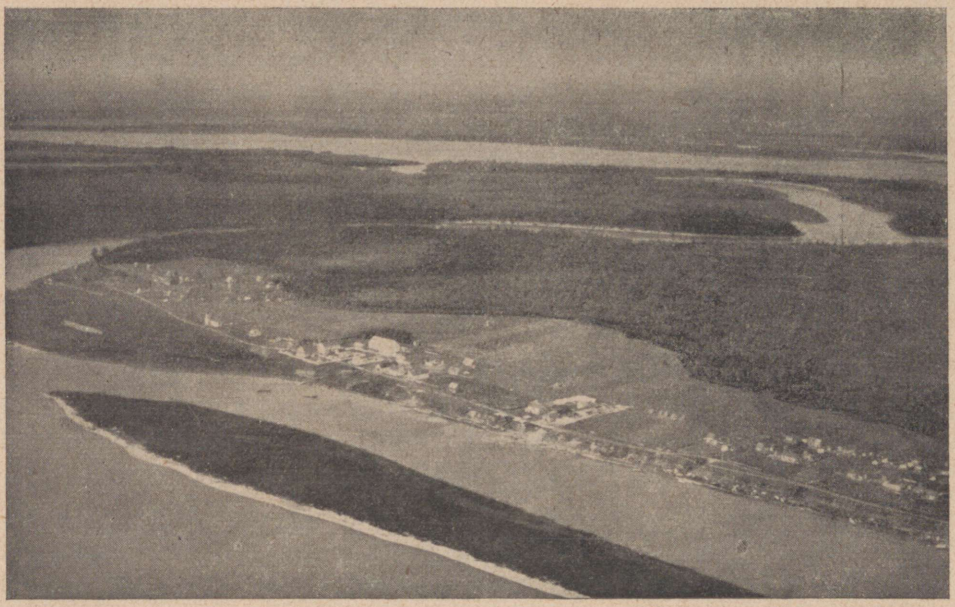

Karusnahkade jaam (Moose Factory) James Bay ääres.

12. METSA-KANADA.

Õieti on Ranniku Kordilleerial ja ka Briti Kolumbia Kaljumäestikul palju ühist alljärgneva Hudsooniaga. Laiemas mõttes moodustavad nad kokku Kanada avarad metsamaad. Siiski on nende erinevus märgiline, mis sõltub eeskätt pinnamoest. Seetõttu võtame Metsa-Kanada madalikena kokku ulatuslikud maa-alad, mis laialduvad piki Hudson Bay lõuna- ja edelakülge kuni Saskatschewani preeriaini ja mööda Mackenzie nõgu peaaegu Põhja-Jäämereni.

Hudsoonia kaljualuspõhi koosneb oluliselt laurenti kõvast ürggneisist, pehmemaist huroni kaljuliigest ja vanust purskekivimeist. Kogu see ala on lõpmata kaua mõjunud uuristuse läbi madaldatud ilmetuks, veidi lainjaks või täiesti tasaseks rünkplaadiks, mille praegune pinnamood sõltub jääaja liustumisest ja noorist siirdeist, tõusenguist ja vaondeist. Mannerjää on laiaulatuslikult röövinud pinnaselt kobedama mullase. Nii et paljad või sammalde ja samblikkudega kehvalt kaetud silekaljud (Barren Grounds) seiravad laia vöödina polaarrannikuid.

Lõuna pool Barren Grounde läbib määratu metsavööde (Forest Belt) kogu Põhja-Ameerikat ja tungib klimaatiliselt soodustatud Mackenzie nõos jõesuudmeni, tähendab, peaaegu polaarrannikuni. Sagedased metsapõlemised, tuleb mainida, on küll kohati tugevalt laastanud okasmetsa hiiglasuuri kogumikke. Siiski on selle ala ümbrustikulisiks peailmendajaiks määratud metsad, enamasti okasmetsad, mille vahele lükkuvad loendamatud järved ja jõed. Suurimaks jõeks ja Mississippi järele Põhja-Ameerika teiseks suurjõeks on Mackenzie. Ta nõgu omab sarnast asendit Laurenti ja Kordil-

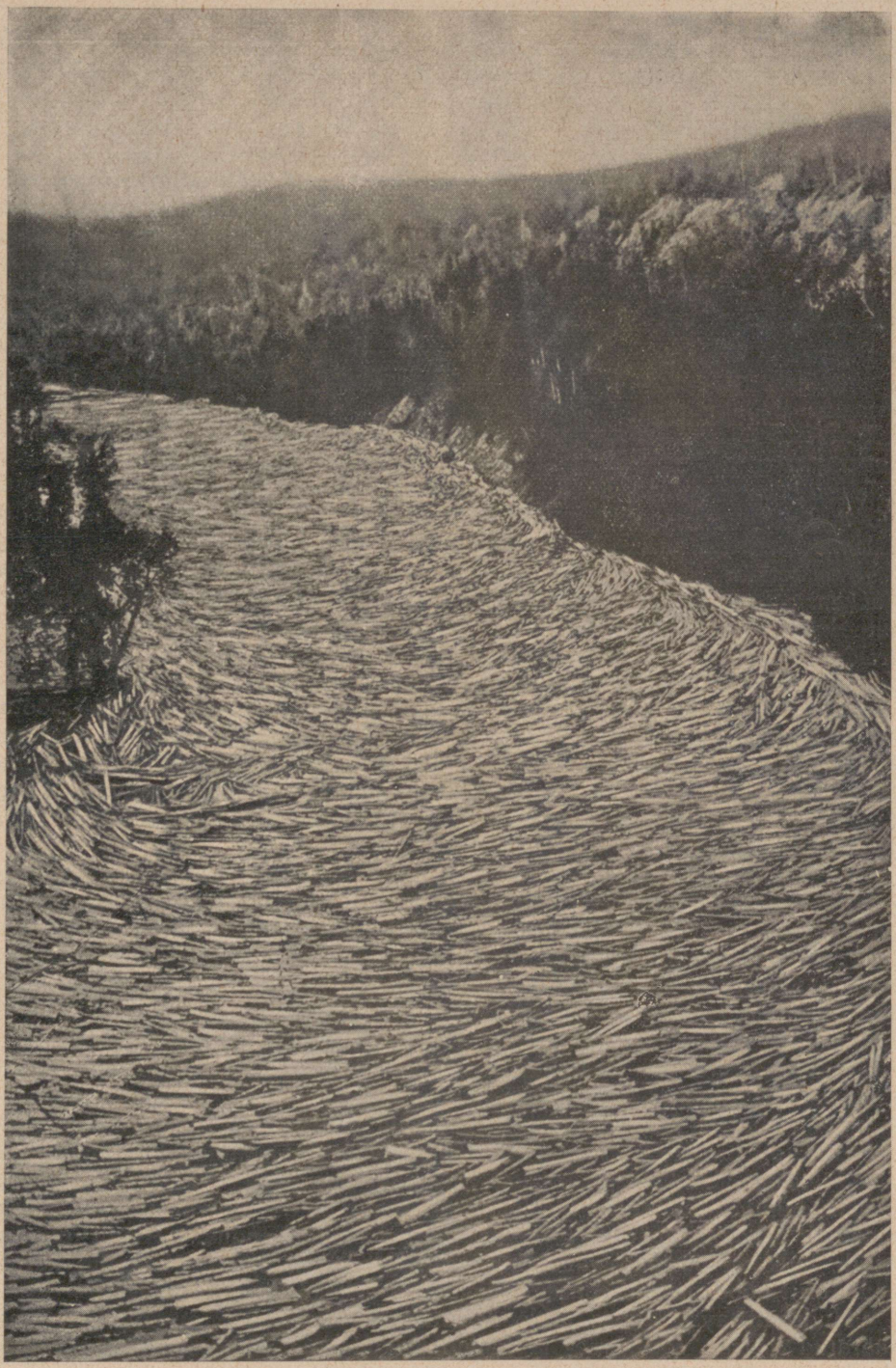

Palkidega täidetud Tobique-jõgi.

leeria Kanada vahel, nagu St. Lawrence'i nõgu esimese ja Appalachia kurdmäestiku vahel. Ida pool Mackenziet lebab gneisi- ja vilgukiltkivimaa, kuhu kuulub Mackenzie-süsteemi suurte järvede astmik: Athabaska järv (210 m merekõrgusel), Suur Orjajärv (Great Slave Lake, 159 m) ja Suur Karujärv (Great Bear Lake, 120 m). Seevastu tõuseb lääne pool Mackenzie nõgu juba Kanada Kaljumäestiku eelmaa, kust ürgavad mõlemad allikajõed: Athabaska ja Rahu jõgi (Peace River), mis ühinevad oma avastaja järgi nimetatud Mackenzieks lääne pool pikka ja kitsast Athabaska järve (7500 km²). Athabaska moodustab oma ülemjooksul, lõuna pool samanimelist järve, 140 km pika kärestikerea (Grand Rapids). Suure Orjajõe nime all voolab ta Athabaska järvest Suurde Orjajärve (26 000 km²), kusjuures ta puhandab Põhjapõdra Aheliku Viievärava (Five Portages) metsikute kärestikkude näol. Edasi neelab peajõgi läänes tüseda Liard-jõe, mis toob temasse määratud hulgad ajumetsa ja Suurest Karujärvest (29 000 km²) peale on ta olulisis joonis laevatav. Muide on Mackenzie veerikas ja ta kunstlik ühendamine Saskatschewani süsteemiga ei leia tulevikus veelahkmete madaluse tõttu kindlasti kuigi tunduvaid takistusi. Kuna ta siiski suubub liiklemisvaesesse Jäämerre ja vaid kolm kuud on jäävaba, ei saa ta liiklemistähtsus küündida üle kohaliku tähenduse.

Vastupidavate ja kiiresti valmivate põldviljade viljeldamiseks on Mackenzie nõgu kohasem kui Hudson Bay äärsed alad. Ometi ei tohi väiksemate katsetuste õnnestumisist nisu-, odra- ja kartulikasvatuse alal ruṭata järeldama, nagu oleks see ka laiaulatuslikumalt tasuv. Pigemini tuleb arvestada sagedasi ikaldusi, ja nisuviljuse kestev piir laseb end vaevu siirutada Athabaska ja Rahu jõest kaugemale. Seega jääb üldiselt ikkagi mõõtuandvaks metsandus ja sellega seotud karusnahkade hankimine. Viimastega seltsib kohati maavarade hankimine. On leitud vasepahtlaid (Coppermine River, Lake Doobaunt) ja Suure Karujõe suudmel rikkalikke õlivälju (Fort Norman), kuid need asuvad raskesti ligipääsetavail ja kliimaatiliselt väga karmidel aladel.

Metsa-Kanada majandusliku teotsemise peamised alad on ikkagi ekstraktiivse loomuga. Inimene tarvitab sajandite jooksul looduse poolt kuhjatud varasid, ilma et ta hoolitseks kuigisel määral nende järelekasvu eest. Kalandus on neist aladest vanim, kuid erandatud rannikud (vt. 13. ptk.: Mere-Kanada), on vete kalarikkus (lõhed ja p. t.) seni vaid Winnipegi järvkonnas viinud kalanduse tööndusliku käitamisele. Sellevastu on karusnahkade küttimine levinud üle terve Metsa-Kanada ja tegevate karusnahapunktide arv tõestab selle tulusat iseloomu. Külm kuni jahe kliima soodustab okasmetsa- ja karusnahaloomade kasvu. Karusloomade küttimine on toonud Hudson Bay Companyle hiilgavaid tulusid, sest määratute metsade loomastik oli ürgeliselt erikordselt rikas. Olgugi et sajandeid kestnud kobraste, ilveste, skunkide, saarmaste, kärpide, naaritsate, valge- ning punarebaste, huntide ja karude küttimine on saaki tunduvalt vähendanud, siiski toidavad need tänapäevalgi vilgast karusnahakaubandust. Ainult piisamrottide hulk on püsinud vanal kõrgusel. Viimaseil ajul on hakatud karusloomi, eriti hõbe- ja sinirebaseid kasvatama sellekohaseis farmides.

Hudson Bayst läänes ja loodes asuvad maa-alad on oluliselt veel määratud metsa-, soo-, vee- ja kaljupadrikud, kus väikesearvulised valged ja pärismaised karusnahakütid teotsevad. Asustus ei ole kuigi laialdaselt arenenud. Mõned misjoni- ja politseijaamad ja Hudson Bay Company haju-

tatud kaubapunktid (ümmarguselt 150 forti), on ainsad alalised asulad. Ainult Rahu jõe ääres (Albertas) on tekkinud väikesi põllunduskülasid. Siiski tohiks ennustada, et ehitusel olev Hudson Bay raudtee läbi, mis viib Port Nelsoni, olustik mõnel määral muutub. Sest siis võib Hudsooniast kujuneda läbimismaa preeria rikkaile põllundusaladele, mis uue raudteeliini läbi lähenevad Euroopale 1500 km võrra. Tuleb ju arvestada, et just saagi ajal on Hudson Bay ja teda Atlandi ookeaniga ühendav väin jäävaba. Pealegi kergendab uus raudtee sisemaa metsavarade kasutamist, seda rohkem, et jõed ja järved on läbistikku $^3/_4$ aastat külmunud.

Teisalt on Kanada metsavarad äärmiselt tähtsad, eriti Ühendriigele. Keegi naljahammas on kunagi väitnud, et ühendriiklased on visanud oma metsad paberikorvi. Selles ülisuurduvas väites on niipalju tõtt, et Ühendriikide metsad on röövmajanduse läbi rängalt laastatud. Igatahes on Ühendriikide ürgelistest metsadest säilinud vaid üks viiendik. Kuna U. S. A. peab tulevikus veel rohkem metsa, eriti paberipuud, hankima Kanadast, siis on viimase metsad reserviks, millest jenkid on üha rohkem huvitatud. Ameerika meetodid valitsevadki juba tänapäeva kanada metsamajanduses. Aastalangid on sedavõrt suured, et ka plaanikas metsastamispolitika ei suuda neid korvata. Siiski hangib U. S. A. omale metsamaterjale peamiselt Briti Kolumbiast ja idapoolsemad metsaalad omavad rohkem kohapealset tähendust. — Suuremalt jaolt raiutakse metsa talveti, kuna karusnahakütid töötavad suveti.

Erandatud üksikud keskused lõunapoolseis osades raud- või veeteestiku ääres, on rahvastik hõre. Kütid, kalurid, metsaraiujad ja parvepoisid on pealegi liikuv element. Taanduvale metsapiirile järgnevad pikema aja jooksul ka puuraiujate terved laagrid, saeveskid ja raudteed. Põhjala kauged metsaalad on ühtlasi indiaanlaste peljupaigaks. Osalt segunenud sisserändurite ga, on siinsed — peamiselt algonkini ja athabaska hõimud — üha taandunud kaugemale põhja või suletud reservaatidesse. Ainult Labradoris, Hudsoonias ja Mackenzie nõos eurooplasile ebasobivais metsapadrikutes elavad nad veel esiisade elu.

Eriti eemalepeletav on Hudson Bayst idas asuv lai Labradori poolsaar, mille 1 400 000 km²-lisest pindalast tervelt $^1/_4$ langeb järvestikkude alla. Labradori kliima on külmade merede ja hoovuste tõttu eriti külm ja ta kirderannikul aasta keskmine temperatuur on 4° C alla nulli. Poolsaare loodeotsa katavad tundrad, põhja- ja ida-lõhangrannikuil elab mõni tuhat eskimot, sisemaal aga hulgub indiaanlasi. Labradori määratud metsavarad, sekka väheuuritud maavarad, seisavad enamasti veel kasutamata. Poolsaare lõunapoolseimais osades on odraviljus veel kuidagi võimalik ja kalapüügi hooajal külastavad ta rannikuid kümned tuhanded kalureid. Peamine merekalanduse ala on aga St. Lawrence'i jõe ja lahe äärseile rannikuile koondunud. (Vt. lähemalt 13. ptk.: Mere-Kanada.)

KANADA METSADES.

Sõidame läbi okasmetsa, läbi metsikute padrikute, üle kivise pinnase ja ümber üksildaste järvede. Vahete-vahel sõidame üle vooluvete, mis ajavad palke ja halge, kuhjates neid jõeloogetesse ja koolmeisse. Tundidekaupa

okasmets, vesi, kivid. Raudteejaamades palkmajad, mõned üksikud inimesed, ja ainult korra väike sump palkmaju, mille keskelt tõusis väike puukirik.

Püüan kujutella, mida tunneb küll sisserändur, kes vanalt kodumaalt lahkudes sõidab sama teed läände ja vaguniaknast välja vaadates endalt küsib: s e l l e l maal pean taas alustama oma elu?! Tervelt päeva ja kaks ööd sõidab ta läbi sellise laane, näeb metsa, vett ja künkaid. Silmad tuleks tal kinni siduda, süda peaks tal hirmust lõhkema — s e l l i s e l maal!

Aga ka turistil, kes sõidab toredas väljavaatevagunis, rikub tuju, nähes seda ühetoonilisust mitte ainult Ottawa ja Winnipegi, vaid kogu Atlandi ja Vaikse ookeani vahemikus. Ja mitte ainult raudteepiirkonnas, vaid ka seal, kus on olemas vaid vankriteid. Mõtlen kõige pealt seda viisi, kuidas sel maal tehakse ruumi raudteevallidele, teedele, küladele, telegraafipostidele, radadele ja rajakestele. Iga teel eesseisev puu, iga tüvi, iga käputäis võsa põletatakse lihtsalt maha, või lastakse dünamiidiga õhku. Halastamatult, barbarselt, roimarlikult ning mõtlematult korraga. Näib, et sel rikkal mandril paar tuhat ruutmiili põletatud metsa ei tähenda midagi. Sel moel märgivad süsinenud metsalahmakad ja purustatud puukered Canadian Pacific ja Grand Trunk raudtee peaaegu kogu ulatust. Erandatud preeria vahemik, kulgeb raudtee ühest ookeanist teiseni kõikjal läbi metsa, metsa ja veel kord metsa.

Selle järel, kui olime 4 tundi järgemööda sõitnud läbi laastatud ürgmetsa, seletas mulle keegi insener, et metsaala, mis korrapärasel juurimisel nõuaks 4½-dollarilist päevapalka, põrutatakse õhku 60-tsendilise dünamiidiga. Seda öeldi mulle samal ajal, kui väljas igal sajal sammul siseministeeriumi ametlikud hoiatusplakatid soovitasid metsasäästu.

Kohati näib, nagu oleksid inimesed õppinud sellist metsalaastamist tormidelt, mis pikse ja hävitavate palangutega muudab terved mäekuplid hallideks ja koolnud ahervarteks. Siinne purustatud, mustav ja hahetav metsakooljas jätab kaua meelde tröostitu hävitamise pildi.

Kuid loodus, viljakas triumfeeriv loodus mängleb ka siinses vägistuses meeletu inimesekesega. Põlevate metsade hõõguses valmivad lillede seemnekapslid üliruttu, lõhkevad ja puistavad oma sisemuse laias kaares pinnase pragudesse... Süsinenud tüükad tõusevad umbrohtude kirevast ning troopiliselt lokkavast küllusest ja metsloomad usaldavad tulla raudteerööpaini! Kaugemal läänes nägin kummaliselt vormitud masinaid, umbrohupõletajaid — „weedburner'eid" — mis valasid umbrohule hävitavat tuld.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Laevas sõitsid ka mõned metsatöölised, selle maanurga parvepoisid. Kohtasime neid Malaspina sillal, kus nad läksid otsima uut töökohta. Siin maal on metsatööline elu korraldatud lõbusaks ja vahelduvaks. Saades oma töötamiskohast lõpparve, võtab ta kohe ette pika sõidu linna. Töö vaheaegadel linnas käimine kuulub metsatöölise kodanikuõiguste hulka, sest riik

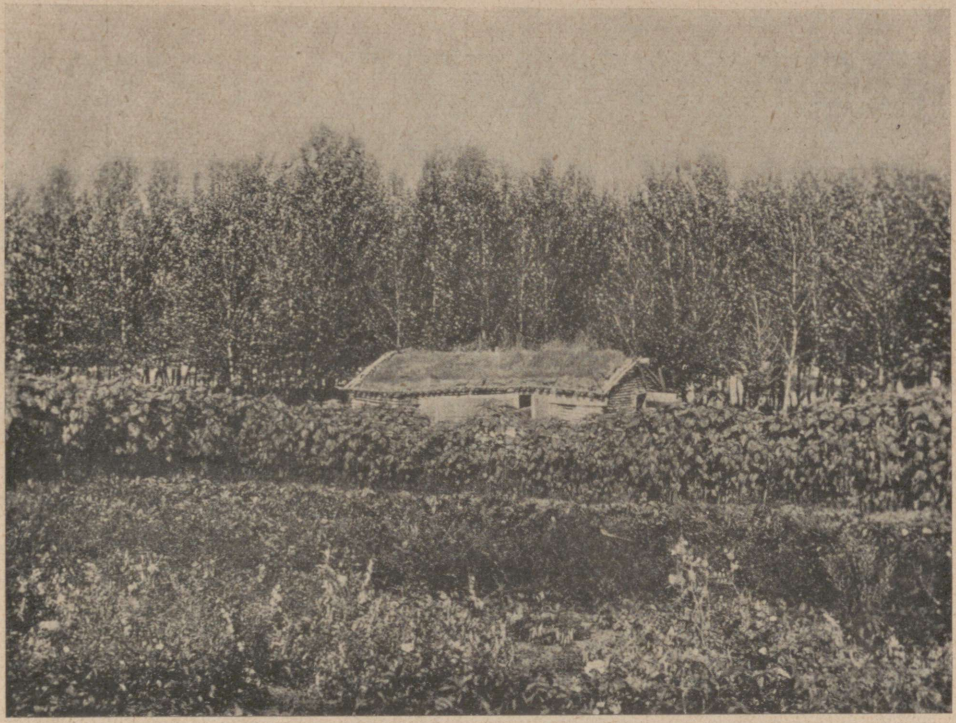

Farmi algus Earl'i juures (Saskatschewanis).

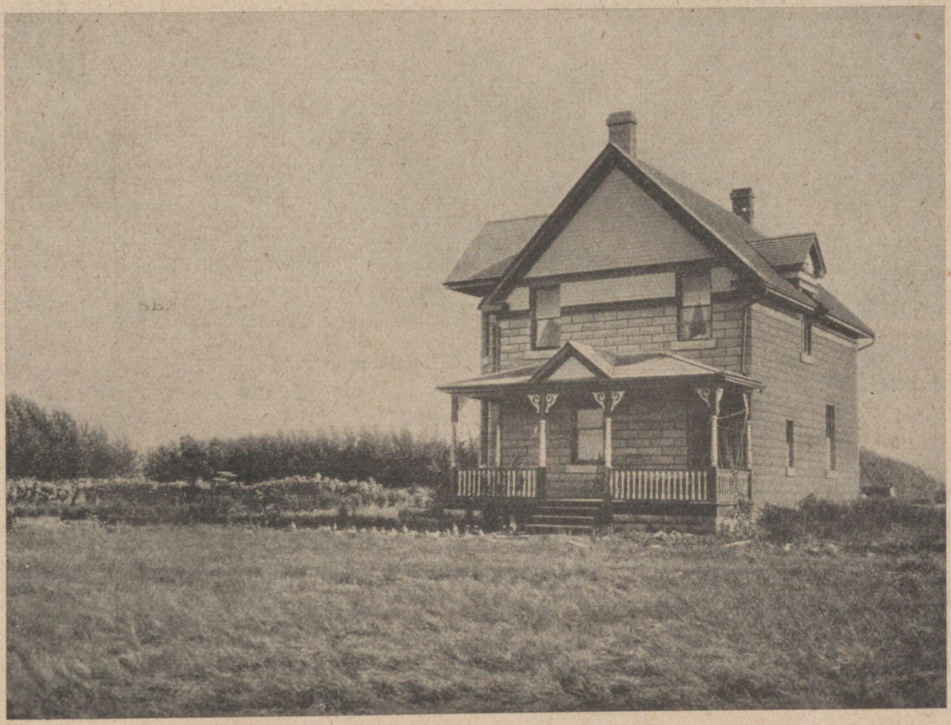

Sama farm kümme aastat hiljem.

Metsatöölisi Quebeci maakonnast.
Ühel neist käes vibutava varrega kanada metsakirves. Ka metsatööliste seas on rohkesti Kanada prantslasi.

on seadusega määranud metsatöölisele selle paremuse. Kõik metsatöö ettevõtted saavad omale mehed linnades olevate vahetalituskontorite kaudu.

Töötanud kuski metsas kas või kuu aega, siirdub metsamees teisele töömaale. Ta ostab laevapileti ja sõidab laevaga paarisaja kilomeetri pikkuse tee linna. Seal üürib ta omale ajutise eluaseme ja registreerib end vahetalituskontoris. Oodates uut kohta istub ta kõrvalasuvas õllepoes ja seletab

oma seiklusi headele vanadele sõpradele ja seltsilistele. Õllepoed on ikka asetatud otse vahetalituskontorite kõrvale nii lähedale, et sajuga ei tarvitse tõsta isegi pintsakukraed üles, lipsates ühest uksest teise. Riik on korraldanud asja hästi.

Korralikult elav metsatöömees tühjendab oma õlleklaasid ja saab jälle uue töökoha. Siis ta pakib oma asjad kokku, maksab toa eest ja ostab laevapileti, ütleme, näiteks, kas või saja või paarisaja kilomeetri kaugusele, sageli otse eelmise töömaa kõrvale. Seda kümmet kilomeetrit ei võinud mees otse minna. Ta pidas oma kohuseks tarvitada laeva, etendada liiklemist ja arendada linnaelu, elades seal nädalapäevad, ja lastes oma tugevat häält kõlada õllepoodides. Nii toimib siin korralikult elav metsatöömees. Ta rändab kogu oma elu töömaade ja linna vahel, astumata kunagi sammugi ilma selle erilise otstarbeta.

Kogu selles tööliste palkamise süsteemis on vaid üks halb punkt, nimelt töölise enese seisukohalt vaadates. Vahetalituskontorid loendavad ja nummerdavad kõik töölised oma raamatuisse, ka musta raamatusse, kuhu on kirjutatud kõik maakonna halvad töölised, nimelt tööandjate seisukohalt vaadates. Musta raamatusse kantud mees ei saa enam tööd, ta peab minema hoopis mujale, tundmatule maale. Tööd ei saa ka uued mehed, algajad, kelle nimesid pole ei mustas ega valges raamatus.

Kanada metsatöölise hiilgavamad päevad on möödas. Veel paarkümmend aastat tagasi ei peetud valgeid ega musti raamatuid, vaid metsatööline oli ise oma härra ja võttis tööd ning raha kust aga tahtis. Neil olid siis omad vahetalitajad kuski linnas, kes neile pidasid ühtlasi öömaja ja kõrtsi. See võttis vastu tööliste palgatsekke, andis öömaja, süüa ja eriti juua ning pidas mehi hästi üleval. Pisut enne rahade lõppemist pistis peremees täie viskipudeli oma hoolealuse taskusse ja sellest see teadis, et nüüd on aeg minna jälle raha teenima. Metsameeste lööklauseks oli sel ajal: „Inglise keelt tarvitsevad osata vaid Siibiaar, Kasiaar ja Tom Robson." Selle lausega võis pääseda igale poole, Siibiaari metsadesse, Kasiaari laevadesse ja lõppeks jälle isaliku Tom Robsoni hoole alla.

A. Holitscher. Amerika heute und morgen. Berlin 1913.
Sakari Pälsi. Suuri, kaunis ja ruma maa. Helsinki 1927.

KARUSLOOMADE KASVATUS KANADAS.

Karusloomade, eriti hõberebaste kasvatus (fur farming) suurtoodanguna on saanud alguse Prints Edwardi saarel. Sealt on see levinud üle kogu Kanada isegi teistesse maadesse. Ja kui nüüdki veel otsitakse kõige puhtatõulisemaid loomi, siis saadakse neid mainitud saarelt.

Muide on imelik, et see tuluala sai alguse just sellel väikesel, madalal

saarel, kus rebaseid ei leidu juba ammust ajast metsikult. Siin on vaid harva kaljulõhesid ja üldse sellist maastikku, mida seni on peetud möödapäästamatuks rebaste heaolule.

Igatahes kasvavad rebased siin hästi ja arenevad ilusateks loomadeks oma võrktarade vahel. Kui maa on kivine, on see asjale kasuks, aga rebaseid kasvatatakse ka niidumail. Siin pole alati puidki nende asukohti varjamas.

Viibisin paar tundi ühes säärases suurfarmis, kus rebaste kasvatamine oli korraldatud peaaegu teaduslikul alusel. Võrktara oli kuivas männimetsas ega olnud rohkem kui mehe kõrgune. Aga selle eest pidi teda kaevama kaunis sügavalt maa sisse ja käänama veel sissepoole, et rebane ei pääseks ka kraapides välja.

Ja väga tähtis on, et rebaste koplid oleksid kaetud samasugusest traatvõrgust katusega nagu küljedki. Koppel oli õige laialdane, või õieti oli neid mitu kõrvuti ja nende vahel vaid kitsad käigud loomatalitajate liikumiseks. Tarastik on jaotatud toasuurusiks osakondadeks. Igas osakonnas hoitakse üht rebast või rebasepaari. Kutsikaid on mitu tükki koos.

Siinsel farmil oli neid osakondi, „rebasetube" sadadekaupa. „Tubade" mööbel polnud uhke ega nõudnud suuri kulusid. Olid küll mõned eriti selleks ehitatud rebasekongid, aga need ei näinud olevat tingimata tarvilikud. Öeldi, et sellised on rohkem loomaaedade jaoks, kus loomad on vaatlemiseks. Rebaste ulualusteks olid vaid maast pisut kõrgemale seatud pakk-kastid. Tähtis olevat vaid see, et lagi on kindel, käik kongi pikavõitu ning sopiline.

Kõndisime piki tarasid rebastehoidja juhatusel. Ta seletas, et tuleb pidada iga looma hästi silmas, olles alati valmis aitama võimaliku haiguse korral või muus hädas. Siiski pole hea tülitada neid oma alalise juuresolekuga. Sellepärast ei lasta just hea meelega võõraid rebaste juurde. Rebasele ei meeldi inimese selts muidu, kui vaid tema söögiõude täitmisel. Kutsikatena harjuvad nad peagi inimestega. Hoidja kutsus rebaseid nimepidi ja nad lasksid end koguni sülle võtta. Aga vanemaks saades jääb rebane aremaks. Väga umbusklikud, koguni vihased silmad läikisid meile vastu pea igast osakonnast. Näib nii, et nad ei harju vangla eluga veel mitmendaski põlves.

„Hõberebased" on õieti mustad, kelle kasukasse tuleb enam või vähem valgeid, hõbedase läikega karvu. Naha väärtus sõltub just sellest hõbedasest läikest. Hinna vahe on koguni nii suur, et tasub kasvatada pigemini kalleid loomi võimalikult suure läikega, kui musti, kellel on vaid vähe valgeid karvu. Valge sabaots on hea tunnus ja selle järgi võib asjatundja arvestada noore rebase väärtust.

Hõberebaste kasvatus Prints Edwardi saarel on juba üle neljakümne aasta vana. Viimaseil ajul on hakatud saarel kasvatama rebaseid ka harilikes maapidamisfarmides. Nagu kodumajapidamises peetakse sigu, kanu

Vahtrasuhkru hankimine Quebeci maakonnas.

ja teisi loomi, nii on nüüd tagaõues enamasti ikka väike tara ka mõne hõberebasepaari jaoks.

Rebasekasvatus on levinud nüüd üle kogu Kanada. Praegu pole väike Prints Edwardi saar enam esikohal.

Nüüd kasvatatakse tarades ka teisi metsikuid rebaseliike, nagu sinirebast ja muid karusloomi. Koguni hariliku kollase rebase kasvatus on viimaseil ajul laialt levinud. Kuna harilikkude kollaste rebaste hind näib tõusvat ja teiste hind langevat, ja et see liik näitab parimini kosuvat vanglaelus, tootes suurimaid ja tihedaima karvaga nahku, siis hakatakse pöörama rohkem tähelepanu nende kasvatamisele, eriti seal, kus sööt on odav.

Loomulikult oleneb karusloomade kasvatuse tulukus pakutavaist hindadest. Hindadele mõjub aga omakord tujukas mood. Siiski pole vist karta, et karusnahad nii pea moest läheksid. Hõberebaste kasvatajad kinnitavad igatahes, et neid karusnahku on alati vaja. Seda tehakse muidugi ärihuvides, et hoida suguloomade hinnad kõrgel, sest just nendelt teenitakse rohkem kui nahkadelt. Aga et nüüd igal pool maailmas hakatakse kasvatama hõberebaseid, võib see viia hõlpsasti ülitoodanguni. Hinnad on langenud kaunis palju poolteise aastakümne jooksul. Kui mood muutub ja

hõberebase asemel hakatakse nõudma teisi rebaseliike, kobraseid või muid karusloomi, siis on hõberebastesse mahutatud kapitalid hädaohus. Kobras ja mõned teised karusloomad kasvavad väga halvasti tarades, aga vahest võib neid harjutada ka sellega.

Igatahes on karusloomade kasvatus uus tuluala, mille tähtsus kasvab veel rohkem tulevikus ühes metsikute karusloomade hävimisega röövpüügi, metsade vähenemise ja inimasustuse levimise tõttu. Kanadale on järgnenud Euroopas Rootsi ja Soome, mille looduslikud tingimused sarnanevad kõige enam Kanada omadega. Ka Eestis on juba tekkinud mõned rebasefarmid, näit. Aegviidus ja Tsitres.

A. Rauanheimo. Kanadan-kirja. Porvoo 1930.

KOHTUMISI INDIAANLASTEGA.

Niagara Falls linna juures New Yorki osariigi loodenurgas asuvad tuskarorad, täiesti hääbunud, s. t. tsiviliseeritud indiaanlaste suguharu, kes nüüd teotsevad katoliku usku kartulikasvatajate väiketalureina. Jäin selles Niagara linnas seisatuma ühe neist arvutute poodide ees, mis siin kaubitsevad „indiaanlaste esemetega" ja postkaartidega. Vaatlesin poeaknal seda odavat, pühapäevamatkureile vabrikuviisiliselt valmistatud kolu. Siis astusin poodi ja küsisin Dante gipsist rindkujude hinda, mis asusid aknal mokassiinide, maalitud nahkade, väikeste puukanuude ja sulgpeakatete keskel. Muide pärisin poeomanikult, keda see büst õieti kujutab? (See oli Napoli muuseumis hoitava Dante renessansiaegse tuntud kuju vähend.) „See on suur pealik Punane Pilv," vastas mulle poehärra . . .

Tõepoolest, kui reostataks seda rindkuju, võõbates teda tsinnoober-punaseks ja maalides kollaseks oimukohast koonuni ulatuvad kolm sakilist joont, milline peen indiaanlaspea siis kujuneks! — Teinekord kohtasin indiaanlasi Caughnawagas, St. Lawrence'i paremal kaldal, Montreali vastas, kus on irokeeside reservaat. Need on samuti katoliseerunud indiaanlased ja elatuvad kehvikuina viletsamalt kui vaeseimad proletaarlased, töötades elektrijaamades ja paisutöödel.

Alles mitu nädalat hiljem kohtasin esimest õiget punanahka Kanada sisemaal Hobbema jaamas. See oli tore vanamees bobtaili suguharust. Ta näis vana roostunud rauakambana, kandis väikesi musti patse, konnakarbist kõrvarõngaid ja pärlkeed. Rong peatus vaid minuti, aga selle hetke eest oleksin talle meeleldi kinkinud dollari, — ta oli juba selline peen vanake.

Külastasin paljusid reservaate. Olin Ottawas siseministeeriumist soetanud omale soovituskirja Kanada kõigi indiaanlaste agentide jaoks.

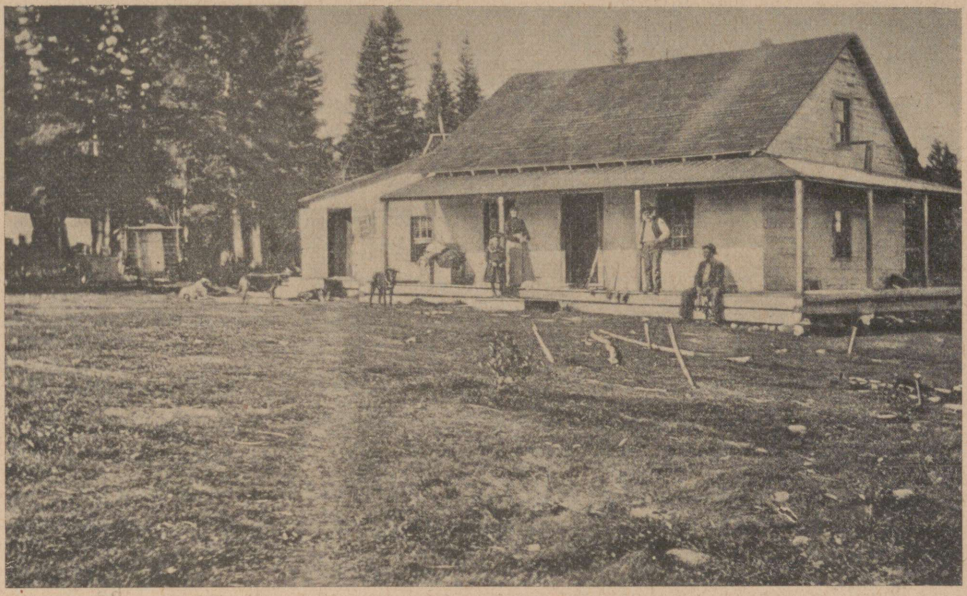

Hudson Bay Company agentide kodu Portage La Loche'is.

Sõidame reservaadi võsastikus ja otsime inimasulaid traataiaga piiratud kõnnumaal. Lõunas kerkib suits põõsaste vahel, varsti silmamegi telkide rühma.

Vähesel kütisemaal asub kolm-neli telki. Ühe telgi elanikud on parajasti ametis oma telgi koristamisega ja kaarikule tõstmisega. Üks, kaks, kolm — linariie on lattidelt kõrvaldatud, latid pinnasest välja kistud, voodiriided, ahi ja kõik muu kraam on kaarikule vinnatud. Hobune tõmbab, ning tund hiljem on telk („tepeeh") juba püstitatud penikoorma võrra eemal. Vanast eluasemest on paigale jäänud kondihunnikuid, kirjeldamatut mustust ja haisu. Alati, kui nad on mõnda paika võimatuseni reostanud, eemaldub perekond oma „tepeeh'ga" ja endise eluaseme mälestis jääb mädanema päikesepaistele.

Ostame kiiresti, mis on ostuväärne. Indiaanlased müüvad meile oma kaelakeesid, vöösid, tikandatud kingi ja saapaid päris ihusoojadena; nad on sellega harjunud; sellest nad õieti elatuvadki. See on vaene ja vilets rahvas, tööks laisk ja tahtetu. Riik maksab neile üks kord aastas agentide kaudu naeruväärse summa, mitte rohkem kui neli dollarit täiskasvanule ja ühe dollari imikule, papoose'ile.

Tikandite, igasuguste etenduste ja tantsude varal nad kerjavad linnades ja reservaatide külastajailt krosse, mis päästavad neid näljasurmast. (Loomulikult on reservaate, milles indiaanlased iseseisvalt elatuvad põllutööst ja vabrikutööst, nagu Caughnawagas, reservaatide metsade raiumisest,

kalastamisest ja küttimisest. Valitsus toetab neid selles töös agentuuride kaudu nii palju kui suudab.)

Ühe „tepeeh" lati küljes ripub verine lihatükk: see on viljahiire lahatud keha; sellest nad elavad. Nurgas seisab plekknõu leiva, suhkru ja teega; maapinnal lebab laps, kelle pea on peidetud roostunud konservikarpi.

Tollest ajast peale, mil leiutati fotoaparaat, paranes nende olukord veidi. Nad ei lase end hõlpsasti päevapildistada, nagu muhameedlasedki. Alul nad võib-olla pelgasid seda põrgumasinat. Kuid mõne tsendi eest müüvad nad oma kartuse ja eelarvamused. Praegu seame oma aparaadi nende pihta ja nad põgenevad kisades üle nõmme: „H o w m u c h" (Kui palju")?

Sarcee-indiaanlaste hulgas on kena 15-aastane poiss, nähtavasti poolverd, kelle abil võib end mõistetavaks teha. Ta nimi on Bertie Crowchild, vareselaps. Kuidas tä nimi on indiaanlaste keeli, seda ta meile ei suuda öelda. Ta oskab vaid öelda, et muudab oma nime, nii pea kui naitub. Siis saab ta üheks Varesesugukonna täisõiguslikuks liikmeks. Seni on ta vaid Varesesuguharusse kuuluv laps.

Kaubitsedes indiaanlastega, ilmus põõsastikust kummaline inimpaar: pikkade valgete juustega vanamees, kelle vana auklikku kaabut ümbritseb punakast põldrohust pärg. Ta vasakule käele on rebasenahast ribaga kinnitatud suur ümmar ja täiesti roostes kühmuline ja auklik raudplaat. Vana on pime. Teda juhib väike tüdruk pika kepi abil, mille otsa hoiab enda käes. Kepi teisest otsast hoides seirab teda vanamees.

See on Natšuka, nõidarst, arstimipaunaga õlgadel. Ta tuhandekordselt kibrus nägu ja kustunud silmad on pöördunud sügisepäikese poole. Ta on suguharu vanem. Bertie on tõlgiks. Kui talt küsime, kui vana ta on, vastab ta käte abil. Me loeme 66, kuid ta on vähemalt 90 aastat vana; küllap ta vist 66 juures lakkas edasi lugemast.

Tal pole midagi pildistamise vastu. Lubame talle raha. Seal ta seisab, suguharu vanem, suurte muinaslugude mees, kes oma nõiavõimuga on lõiganud taevavõlvi neli auku. Räpased naised pilgutavad silmi päikese poole; ühel on kätel papoose. Maimuke on seotud rätikute abil laua külge, ta on päris valgenahkne.

Kus on meie Bertie? Ta pidi ju pildile tulema? Igal pool otsime vareselast, oletame igasuguseid võimalusi. Kas keegi teda haavas? Või raha pärast? Võib-olla tal on pildistamise suhtes kahtlusi? Viimaks ilmub vareselaps tepeeh' ette, kui autojuht väntama hakkab. Mis juhtus?

Kõnelemine, kuulamine oli teda väsitanud. Ta pidi pool tundi lebama oma tepeeh' madratsil, tundes end haiglasena. Ja me kõnelesime temaga ja teistega nii tasa kui võimalik. On võimatu mõista, kui peenelt, viisakasti ja tasa need „metslased" omavahel kõnelevad ja üksteist kohtlevad!

Kuidas aidata seda väsinud, kurnatud, vähem kui saja aastaga laastatud rahvast?

Sinises raamatus, mis mulle Ottawas kaasa anti, on märgitud Kanada indiaanlaste koguarvuna 1910. a. 111 000 hinge, sekka eskimod Jukonist ja Loode-territooriumest. Nende arv on viimasel aastal kahanenud 500 võrra. (Tiisikus on indiaanlaste haiguseks.)

Siin-seal kaotatakse mõned reservaadid, s. t. elanikud on neid kas jätnud maha, neist loobunud või välja surnud. Siis, kui reservaat on asunud viljakal pinnasel, satub neitsilik maa valge farmeri kätte. See on suursündmus — minu reisuajal avati üks säärane reservaat ja ajalehed tõid veerge täitvaid teateid neist kadestatavaist, kellele langes maa loosimisel mahlakaim osa. Terve riigiametnikkude kari korraldab Ottawas ja sajul reservaadel väljasureva rahva olukorda. Koolid, haiglad ja kirikud on asutatud indiaanlaste jaoks; selle valge väe palkade kogusumma ulatub mitmesaja tuhande dollarini.

Nagu öeldud, on tuhandeid indiaanlasi, kes iseseisvalt elatuvad vilja-, metsa- ja loomarikkail aladel, need on nn. „self-supporters". Riik neid loomulikult ei pruugi toetada.

Enne valgete tulekut oli indiaanlane aumees. Kindlasti oleks nad seda praegugi, kui valged oleksid samasugused. Blood-indiaanlased olid omal ajal kardetavamaid ja sõjakamaid suguharusid. Ent seni kaua kui valged lubasid neid piisoneid küttida, ei puudutanud nad valgeid, ja olid usaldatavad nii au- kui rahaasjus. Isegi 50 penikoorma takka ratsutati kohale laenatud paari dollari tagasitoomiseks. Nende kombed sarnanesid keskaja rüütlikommetega, erandatud naistekultus. Ükski indiaanlane poleks alandunud oma hobust saduldama, sõjaehteid või jahirõivaid selga panema: selleks oli tal poiss, kannupoiss. Oli pühvel tapetud, pidi naine tulema nahka võtma ja liha toiduks valmistama. Indiaanlane ei liigutanud sõrmegi peale seda kui nool oli teinud oma töö.

Alles siis, kui valged tarvitasid „f o u l p l a y'd" indiaanlaste ihu ja hinge suhtes, hävitades salakavaluse, vale, pettuse ja jäledaima julmusega neid, kes neile vastu astusid rahupiibu ja puhtate kavatsustega, muutusid punanahksed džentlmenid kannapealt röövloomadeks. Alistumise järel misjonärid rikkusid, mis veel nende iseloomus jäi rikkuda, ning praegu on punanahkne valgete suhtes kerjus või osav petis.

Sinine raamat nimetab indiaanlaste kristlikkude usutunnistuste hulgas anglikaani, presbüteriaani, metodisti, kongregatsionalisti, baptisti ja roomakatoliku usulahkusid. Peale selle on mennoniite ja mormoone. Tõeliselt on nad peaaegu kõik jäänud paganaiks.

A. Holitscher. Amerika heute und morgen. Berlin 1913.

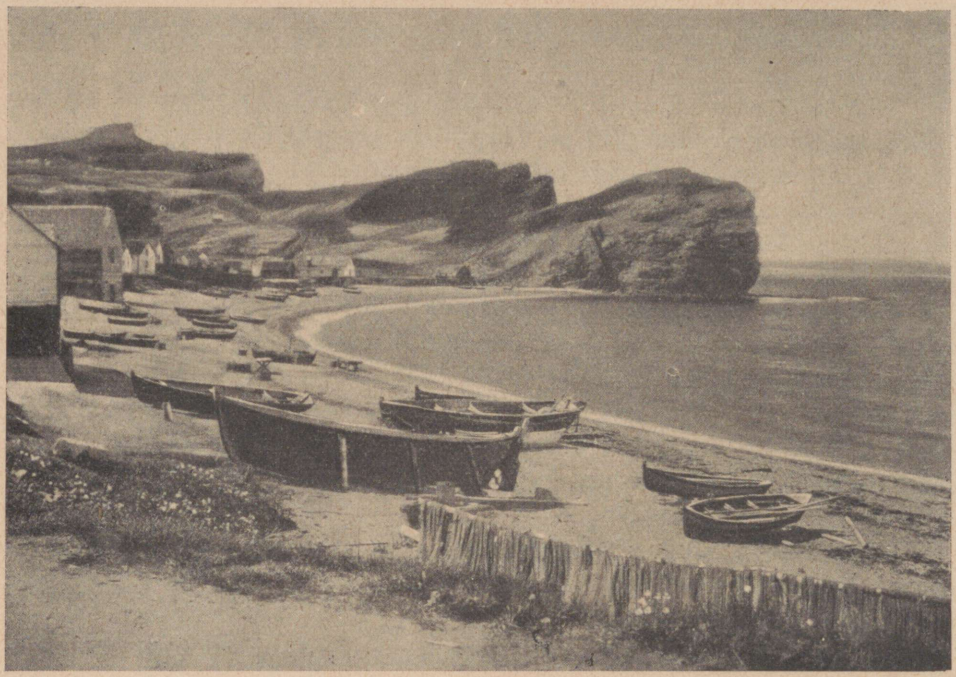

Kaluriküla Gaspé poolsaarel St. Lawrence'i lahe ääres.

13. MERE-KANADA.

Põhja-Ameerika sügavalt lõhestunud rannikuääris, mis ühendab St. Lawrence'i jõge ja Maine'i rannikuid, on ühtlasi väravateeks Kanada rikka sisemaa ja muu maailma vahel. Ta piirideks on põhjas kare, külm ning steriilne Labrador, loodes Metsa-Kanada, edelas Suur Järvistu ja kagus Ühendriikide piir. Idas haarab ta endasse veel St. Lawrence'i lahe äärsed saared. Arvukad väinad, fjordid, sekka laialdaselt uppunud jõeorud, viivad kogu selle ala elu tihedasse seosesse merega. Seetõttu võibki teda õigusega nimetada Mere-Kanadaks.

Mere-Kanada majanduslikud huvid on ositatud kalanduse, metsaraiumise, mäenduse, farminduse ning kaubanduse vahel.

Kalandus annab rohket toidust rahvastikule ja suuri jääke väljaveoks. New Foundlandi kalapanka peetakse rikkaimaks kogu maailmas. Kalandus koondab siia igal aastal 50 000—60 000 kalurit, nende hulgas palju Kanada prantslasi. Kalarannikute saar asub ise lõhestunud kaljusaarena St. Lawrence'i avara lehterlahe ees ja on ligi 2½ korda Eestist suurem. Saarest kagus kulgeb 500 km pikk ja 10—100 m sügavusel kalapank, päritolult maismaa uppunud osa, mis alatasa kõrgeneb sulavate jäämägede setete tõttu. Siin paisutatakse külma Labradori hoovuse kalaparved, kes väldivad Golfi leiget vett.

Oivaliste okasmetsade ühtlased ja tihedad kogumikud kasvavad laevatavate vete ääres ja neile saabub rohkesti lisa kaugemalt Metsa-

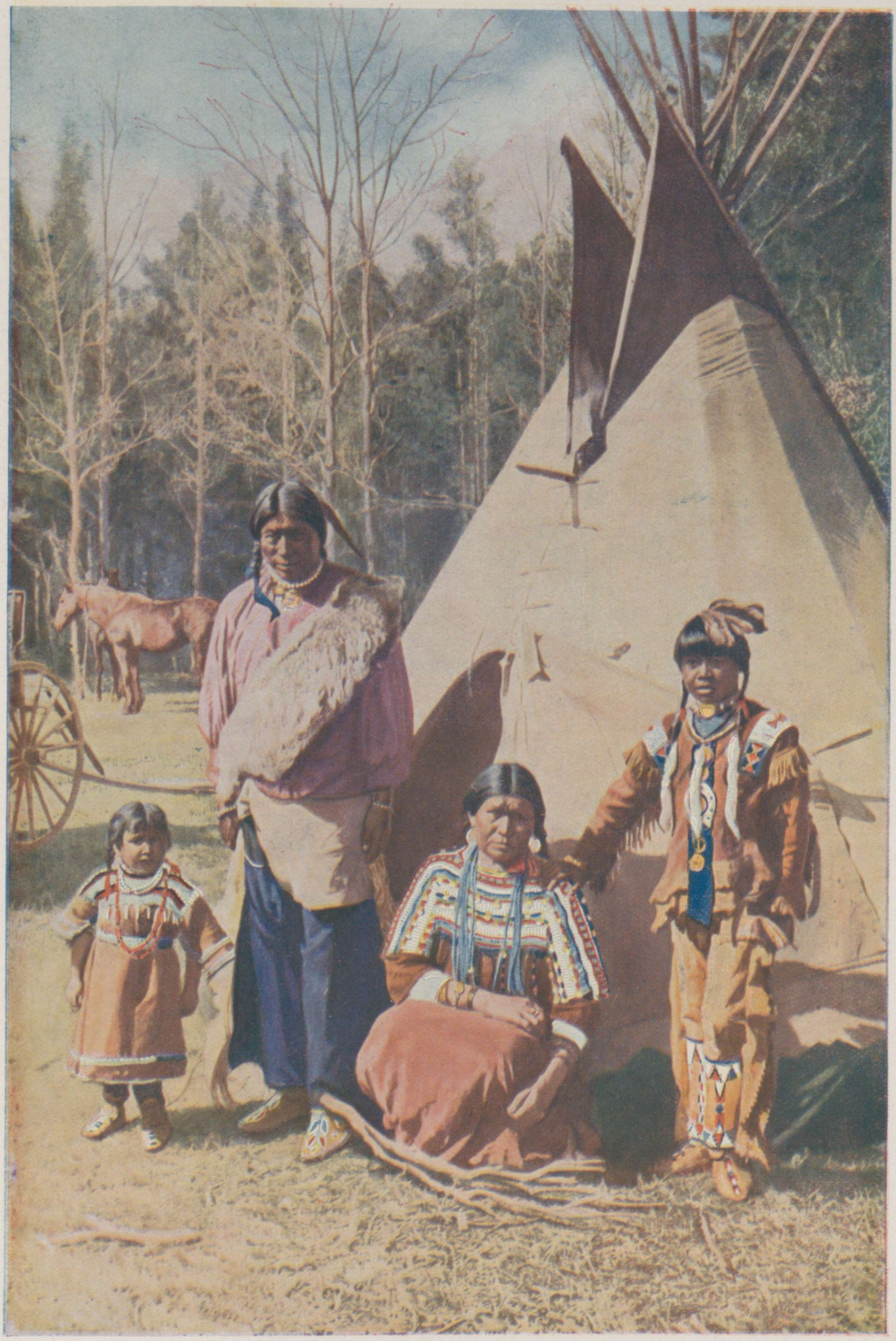

Kanada irokeeside perekond vigvami ees.
Algupäraselt tehti vigvamid nahast, nüüd aga valgete eeskujul riidest.

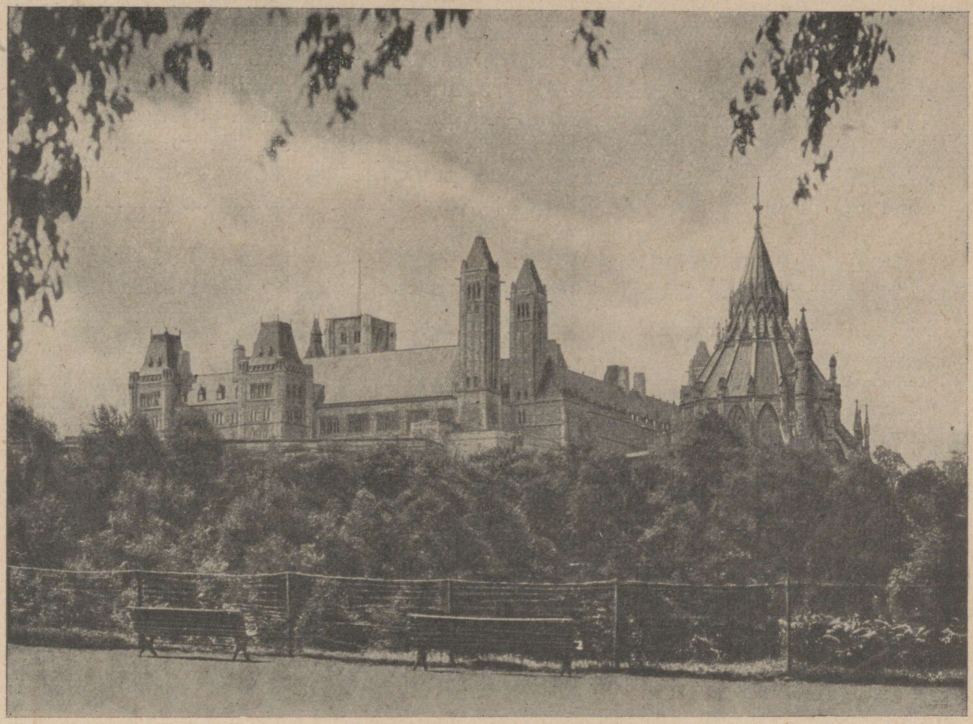

Parlamendihoone Ottawas.

Kanadast. Kõik see on metsamajanduse ja tööndu se (saekojad ja paberining mööblitööstused!) hiive tõukejõuks. Mäendus on lokaliseeritud, Nova Scotial asuvad kivisöepahtlad ja Ontario osariigis on leitud rohkesti kulda ning avastatud tugevad õliallikad. Segafarmindus, milles enanduvad piimasaadused, on arenenud pinnamoe ja mullase kohaselt, kuid külmad ja udused suved takistavad seda laialdaselt. Ainult edelas ja lõunas õitseb karjandus ja põllundus, eriti poolsaaretaolises kolmnurgas, Suure Järvistu ja St. Lawrence'i jõe vahel, alal, mida on nimetatud „Kanada Aiaks". Siin toodetakse, muide, ka värsket piima Suure Linnadeala varustamiseks ja puuvilju, peamiselt õunu, inglise turu jaoks.

Kokkuvõttes on käsiteldav osa Kanadast kogu dominiooni majanduslikuks keskuseks ja politiliseks raskuspunktiks. Siin asuvad ka Kanada suurimad linnad: Quebec, Montreal, Ottawa ja Toronto. Kõik nad on tähtsad sadamalinnad ja ühenduses ookeaniliiklemisega ühelt poolt ning teisalt Suure Järvistuga. Lisaks kohalikule kaubandusele vahendavad nad ka muu Kanada ülemerekaubandust.

Montreal (619 000 el.) on kogu Kanada juhtiv sadam, kuna ta seob St. Lawrence'i liiklemise sisemaise raudteevõrguga. Seetõttu on ta kujunenud ka karusnahkade kaubanduse ladukohaks, reisijate ja „coureurs de bois" koondiseks. See jõesaareasendiga linn valitseb ka väliskaubandust, vahendades viimasest üle $^1/_3$. Vaatamata sisemaisele asendile, asub ta siiski veel Liverpoolile 500 km lähemal kui New York. Ta salgamatuks puu-

duseks on 5-kuine talvine jääsulg ning hiigla jääsurved, mille vastu siiski edukalt võideldakse jäämurdjate ja muu abil.

Suuruselt järgmine ja nobedamalt kasvanud on Toronto (1926. a. 522 000 el. 96 000 vastu 1880. a.). Samuti ruttu kasvanud on Kanada liitriikide pealinn Ottawa (108 000 el. ilma vastasasuva tööndusesslinna Hull'ita, kus elab 25 000 el.). Ottawast kui tagasihoidlikust metsaparvetuslinnast on kujunenud maakera esimesi puuturge ja saetööndusе keskusi. Ühtlasi on ta märgilisi liiklemiskeskusi ja toredate avalikkude ehitiste ning teaduslikkude asutistega valitsuse asukoht.

Varemalt oli Kanada peamiseks väravaks Quebec (95 000 el.) tänu oma asendile St. Lawrence'i lehtersuudmes, kus suur Orleani saar poolitab jõevooluse ja moodustab väikese Charles-jõe ääres kaljudest hästi kaitstud külglahe. Aja jooksul on aga „Kanada Gibraltari" äärne Quebec laevanduses ja ülemerekaubanduses kaugele maha jäänud Montrealist ja Torontost. Selle eest ennustatakse talle tulevikus suuremat tähendust, kuna ta lähema ümbruskonna rakendatud veejõud on juba praegu esile kutsunud mitmekülgse tööndusе. Quebec on huvitav ka Kanada prantslaste, nn. franko-kanadalaste („habitants") peamise keskusena ja ta linnasüda kannab kõigi Põhja-Ameerika linnade seas kõige euroopalisemat, nimelt vanaprantsuslikku iseloomu.

MERE-KANADA KALARANNIKUILT.

Ülevaade.

New Foundlandi ning Labradori rannikuelanikkude peamiseks huviks on kala. Kogu nende elu on pühendatud merele ning kalasaagile. Meri on eriliselt kalakas, maa aga kehv. Niiviisi keerleb kogu elu loomulikult kalastuse ümber. Labradori ning New Foundlandi rannikuil voolab Põhjahoovus. Talvel kannab ta merejääd, suvel aga miljoneid tonne Gröönimaa jääd, mis vallandunud ja merre paiskunud sealseilt jääväljult.

Põhjahoovus seirab Labradori ning New Foundlandi idarannikuid, läbib aga ka Belle Isle'i kitsuse ja ajab põhjajääd ning külma St. Lawrence'i lahte. 1923. a. mais oli liiklemine St. Lawrence'i lahes ajutiselt täiesti takistatud.

Nii on jäine vesi enanduvaks tõsiasjaks kogu randkonnale — pool aastat jää ja jäine vesi kogu aasta. Kõledad tuuled on hävitanud ranniku puistud. Kuna rand on kõrge, järsk ning kaljune, omab ta eriliselt ähvardavat ilmet. Päris lõunas, 10 miili New Foundlandi rannikust, Prantsusmaale alluval St. Pierre'i saarel, võib jalutada igihaljais metsades, mis ulatuvad siiski vaevu põlvekõrguseni. Selliste jässik- ning kääbusmetsade hulka on paisatud isegi täis õisi loorbereid, kuid need on ainult 2—3 tolli pikad. Rannikud, eriti just New Foundlandi rannikud, on sageli paksus udus, sest soe Golfi hoovus puutub kokku külma Põhjahoovusega, andes oivalised eeldused udu tekkimiseks. Udu ei küüni aga kuigi kaugele sisemaale, vähemalt mitte selgete ilmadega, sest päike soojendab ning kaotab peagi udu. Nii naeratleb

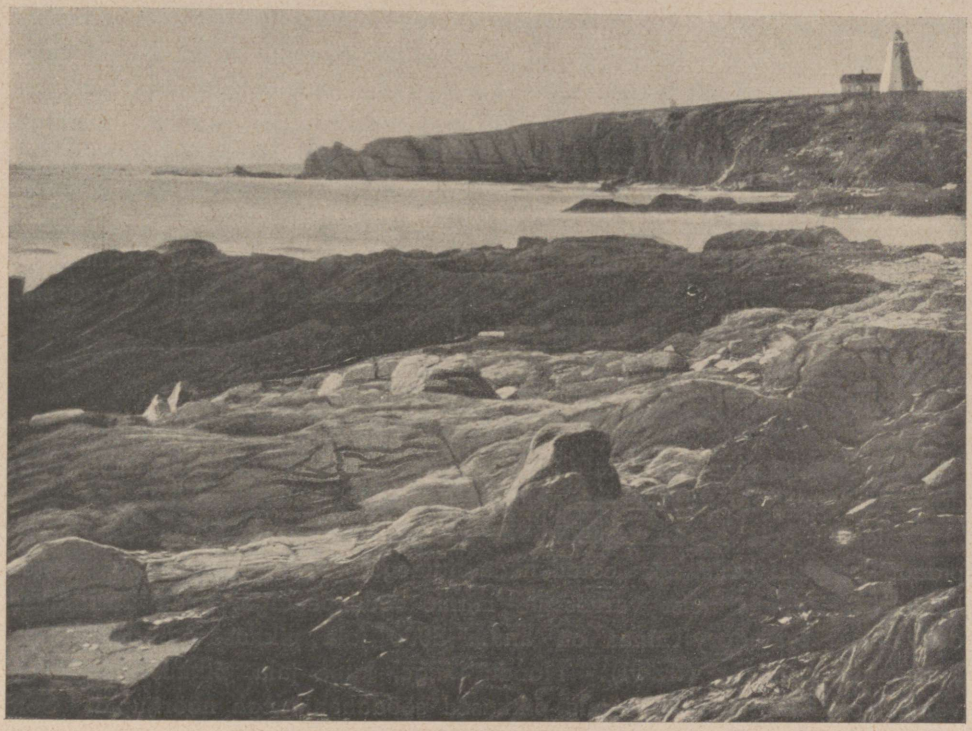

Cape St. Mary.

päike sageli New Foundlandi ja Labradori sisemaal, sellal kui rand ja meri on hallis udus. Mõningad miilid kaugemal sisemaal, eemaldudes jäise vee mõjust, algab ka puukasv ja New Foundlandi kui ka Labradori keskmaa on kaetud metsadega, olgugi muide peaaegu elanikkudeta.

Maa-ala, mida praegu vaatleme, on kitsas, puudeta rannikuriba, mille elanikele on peamiseks elatusallikaks meri. Meri on siin eriti rikas, kuna kalu on suuremas külluses külmades kui soojades vetes ja neid on kergem püüda madalais kui sügavais vetes. Ujuvad jäärünkad külmendavad vee ning ulatuslikud madalikud laiuvad meres. Grand Banks, mis asub umbes sada miili New Foundlandist kagu pool, on soodsamaid kalastuskohti maailmas. Siin on umbes Pennsylvania suurune mereala niivõrt madal, et kalu võib püüda mere põhjast õngega. Ka St. Lawrence'i lahes on kalarandu.

New Foundland ja Labradori äärealad on vajunud mitu tuhat jalga, mille tõttu on tekkinud fjordirikkad rannikud, nagu neid võib Euroopas leida Norramaal. Nende siksakiline randjoon soodustab rohkeid kalalaevade sadamaid. Loomulikult on kalandus domineerivaks teguriks nende rannikute elanikkude tänapäevas ja ajalooski.

Olgugi riiklik politika takistanud New Foundlandi asustamist, siiski on see olnud vähem tähtis kui saare geograafiline olustik. Veel tänapäevalgi on seda saart tabavalt kirjeldatud tühja kestana, mida äärib kalurikütikeste rodu. Peaaegu igas fjordis kui looduslikus sadamas on asundus. Siin on ka 951 miili pikkune raudteedevõrk, enamikult riigiraudteed, mis ühendavad pealinna, St. Johns'i (47 000 elanikuga) kõigi tähtsamate sadamatega suuremais fjordides. Laevastik, mis koosneb 13 aurikust, peab korrapärast ühendust Kanada ja Ühendriikide vahel. On ka õige, et New Foundlandi keskpaik on kõrb, täis moskiitosid ning musti kärbseid. Ometi elavad siin mõningad indiaanlased ja karibuupõdrad.

Tursa- ja hülgepüügi hädaohtudest.

Tursapüügi algust tähistatakse St. Pierre'i saarel usulise tseremooniaga, dory õnnistamisega. Püha rongkäigus kantakse lootsik kirikualtarile.

Üldiselt pole need rannikud argade asulaks. Ka tursapüüki võiks pidada kangelastööks, mis seotud hädaohtudega. Kalurid lähevad väikestes kuunarites, igaüks neist varustatud mitme sõudepaadiga, mida kutsutakse dory'deks. Iga dory ninas on anum 3000 jala pikkuse nööriga, mida kutsutakse noodaks (trawl). Nooda külge, kuue jala pikkuste järkude vahele, on kinnitatud kahe jala pikkused söödahaakidega nöörijupid. Sõit algab. Sööt on haagis ning nöör keritud kuunarisse. Kaks meest asuvad kuunarist dory'sse, viskavad ühe noodaotsa ühes ankru ja korgiga üle parda merre. Siis aerutavad nad välja, kogu aeg harutades nööri. Pärast seda veedavad päeva sõites nooda äärt mööda edasi-tagasi, tõstes seda üles paati, vallandades turski haagist ning pannes värsket sööta.

Tursad tõmmatakse kuunaritesse, pakitakse jäässe ning veetakse maismaale kuivama. Siin kaotavad nad $^1/_3$ oma raskusest.

Eksporttursa kaal on mõnest naelast alates 100 naelani. Nende liha on kergesti valmistatav ning säilib kaua, kui ta on hästi soolatud. Suitsutatud või kuivatatud tursakala hüütakse „mere leinaks". Kuivatatud turskade turustamine on kerge, eriti Lõuna-Euroopa tihedalt rahvastatud katolikumaades.

Kaalutelles Ameerika mandri tulunduse võimalusi, oleks raske mõista, miks praeguste hindade juures elanikud on kiindunud tursapüügisse. Kuid see on neile suureks merelõbuks ning seiklusajaks. Ta ei tõota kuigist rikkust, pigemini on sageli võimalik kehv saak ning uppumissurm. Sellepärast peab otse imestuma, miks inimesed riskivad eluga jääkülmades vetes, kus kõledad tuuled puhuvad ujuvate jäärüngaste ümber ning kus neid pidev jäädu tõukab masendavasse pimedusse keset lainetavat, mühisevat merd.

Veel halvemal juhul langevad kalurid ookeaniaurikute ohvriks, mis paksu udu tõttu jooksevad dory'de ja kuunarite otsa. Kohutava ilmastiku

Kalastamine Nova Scotial.

Kalapaat Seal Cove'i sadamas (New Brunswick).

haripunktiks on aga siinse mere tormirikkus, kuna St. Lawrence'i laht on tsüklonaalsete tormide koonduskohaks. Sageli eksivad kalurid uttu, või paisatakse äkilisest tormist laiale ulgumerele. Sellepärast pole sugugi imestuda, kui mõnel kalarannikul pühitsetakse mälestuspäevi, mil puistatakse lilli merre, sest meri on paljudele viimseks puhkepaigaks.

Tursapüük kestab maist talveni. Hülge saagiaeg pikendab kalurite tööaastat märtsist maini. Hülged kantakse Põhjavoolusega lõuna poole. Nad sigivad ja rohkenevad arvuliselt Põhja New Foundlandi ja Lõuna-Labradori rannikute jäävooluses.

Veebruaris võib kuulda laiuvate jäälagendikkude kohal poolemiljonilise hülgepojaskonna imelikke häälitsusi.

Ühel varamärtsi ööl lahkub hülgelaevastik St. Johns'ist. Sageli toimub see kesköö — sündmus, millist mujal näha võimatu. Kogu linn on väljas, lahkuvat laevastikku saatmas. Hülgepüügiaurikud roolivad piki rannikuäärt jäärüngasteni. Siin jätavad hülgepüüdjad oma lootsikud jääservale, astuvad ujuvaile jääpankadele, tapavad hulgi hülgeid ja mahutavad nad siis jää äärde jäänud paatidesse. Siis nülitakse nahk ühes 2—4 tolli paksuse rasvaga, liha aga jäetakse kasutamata. Heaks saagiks peetakse 40 000 hülge hankimist. Jällenägemist oodatakse kodus 10. mai paiku.

Siinsed hülged pole mitte karushülged. Nende nahast valmistatakse autoistmikke ning paremaid reisikotte. Hülgerasva kasutatakse tursamaksaõli aseainena seebivalmistamisel ja valgustusaineks tuletornilampides.

Ka hülgepüük on seotud hädaohuga, sest mõnikord vallandub torm, jääpankadel seisvate kalurite all puruneb jää ja nad paisatakse jäälahmakail ulgumerele, kus paljud upuvad või surevad külmasurma.

J. Russel Smith. North America. New York 1925.

PRANTSUSLIK MONTREAL.

Kui Buffalo poolt sõita põhja, Torontosse, siis paistab, nagu sõidetaks Ameerikast Euroopasse; kui sõita aga Torontost itta, Montreali, näib, et Inglismaalt jõutakse Prantsusmaale. Toronto aedlinn sarnaneb karvapealt Londoni ilusa eeslinna Hampsteadiga; Montrealis, Notre-Dame'i ümbruskonnas (kordnik, kellelt pärin teed, räägib „natterdämn") tundub, nagu viibiks Pariisi Bondieuserie linnaosas, St. Sulpice'i ümbruses, Rue Madame'il või Rue Bonaparte'il.

Siirdudes laeval taltsate kärestikkude kaudu Torontost Montreali, märkad: juba St. Lawrence'il: Prantsusmaa! Kaldail asub rohkelt kirikuid ning Normandia ja Bretagne'i kivikatedraalide stiilis ehitatud puukatedraale. Jõeäärsed kloostrid aga on uuemat päritolu head kiviehitised. Combes'i ja Clémenceau' armust siia Kanada suurjõe kaldaile istutatud hallid, sinised ja mustad mehikesed ja nunnakesed kõnnivad aiaradadel ning jalutavad kal-

Prantsuse kanadatarid
Quebeci provintsis indiaani suuskadel.

Cathédrale Notre-Dame Montrealis.
Paremal ees nurgas Maisonneuve'i, Montreali asutaja, mälestussammas.

dani. Montreali kirikuid ja kloostreid ma pole loendanud, sest tramm ei möödu neist nii lähedalt kui Torontos; võin vaid öelda, et olen küllalt näinud kirikuid ja kloostreid Montrealis. Kõik see tõelisest Prantsusmaast ära aetud rahvas on kinnitunud visalt ja tarmukalt vanade aedade ja mõnusate uuselamute sekka ja veedab head elu siin Eba-Prantsusmaal.

Inglane laseb neid elada, nagu ta kõigile oma piires võimaldab eluavaldust. Noorel Kanada-hiiglasel on hea magu ja küllap ta suudab ka võõrapärasemagi olluse ära seedida. Montrealis jutustab iga sillutiskivi, et Ida-Kanada oli Prantsuse maa enne kui muutus Inglise dominiooniks, et habitant on varem sinna asunud kui inglise settler. Maisonneuve, Cartier, Champlain, Frontenac on mõningaid nimesid siinsest ajaloost. Quebec tähendab: milline suue! ja Montreal kõlab prantsuse hääldusest kaunimalt kui montriöl, nagu inglased hääldavad.

Montreal on prantsuse linn, enamik elanikest on prantsuse keelt kõnelevad kanadalased. Eksootiline element, mis Torontos nii laiutab (mõtlen venelasi, juute, süürialasi jne.), taganeb siin päriselt, olgugi et ta kogu rahvastiku suhtes esineb sama arvukalt. Prantsuse kanadalane ei erine tüübilt palju vana Prantsusmaa väikekodanlasist.

Äri- ja trammisildid, valitsushoonete ja mälestusmärkide kirjad on prantsuse ilmega. Ameti-, kooli- ja kohtukeeleks on prantsuse keel. Mitmes kohas näeb prantsuse trikoloori Union Jacki kõrval samas lipuvardas lehvimas. Ottawas juhtub sageli, et kõnepidamisil üks või teine „honorable monsieur" tõmbab vasaku käega Union Jacki alla ja haarab parema käega rinnataskust prantsuse lipu, et seda pea kohal lehvitada.

Mõtlesin, oleks huvitav korra kuulda prantsus-kanadalast väljendamas rahvuse- ja rassiküsimusi. Selle tagamõttega arvasin, et ei olekski nii raske end esitada monsieur Bourassa'le, monsieur Lemieux'le või häda korral kas või „Patrie" toimetajale.

Üles tähendanud telefoniraamatust monsieur Bourassa ja „Patrie" aadressid, vaatasin parajasti kübarat harjates läbi akna Place Viger'ile; seal silmasin all Place Viger'il meest pingil istumas ja lugemas hästi klerikaalset „Presse'i". Otsustasin läheneda sellele mehele, jättes Bourassa'd, Lemieux'd ja kõik ametlikud Kanada natsionalistid kuulamata.

Sammusin kaunile ja vanale Place Viger'ile. Oma purskkaevude ja vanade elamutega, millest kitsad välistrepid kaarjate võrestikkude vahelt laskuvad sillutisele, oma Donjon-hotellide ja vägevate plataanidega näib ta mõne vana väljakuna Touraine'i provintsist. Astusin alla ja istusin „Presse'i" lugeja kõrvale pingile ning sattusin temaga varsti kõnelusse.

Ta oli lihtrahva hulgast, vana tubli menuisier (puusepp), sündinud Montrealis; perekonna esivanemad asusid siia Prantsusmaalt juba igivanul ajul; tollest ajast saadik ei ole ükski perekonna liikmeist evinud ei raha ega tahtmist, minna tagasi vanale kodumaale.

„On päris kummaline," ütlesin, „kuidas siin võib otsekohe näha inimesest, kas ta on prantsus-kanadalane või keegi muu. U. S. A.-s ameerikastuvad sakslased, venelased, juudid väheste aastate jooksul, ja nende võõraste tõugude lapsed sünnivad juba ameerika pinnal ameerikaliste kolpadega, nagu kuulsin, — ent siin on prantslaste tüüp säilinud päris puhtana algusest saadik."

„Me pole uustulnukad. Nous sommes chez nous. (Oleme oma kodus)."

„Noh, just mitte täitsa „chez nous", see on ju Inglise dominioon, eks ole?"

„Seda meile ei meenutata. Inglise lipu all tundub meil hea olla, meil on absoluutne vabadus. Tõeliselt pole mingit kanada rahvusküsimust. Too valimine lähemal kuul on esimene, milles rahvusküsimus kaasa lööb. Need on politikameeste sekeldused!" Ta naeratab, mina samuti. Imelik, selles suhtes on meil samased vaated, klerikaalse „Presse'i" lugejal ja mul!

„Aga rahvusküsimuse alla kuuluvad tõulised vastuoludki, mida ei saa mõistuse ega huvide abil kuidagi kõrvaldada?"

„Kõik see siin on tasandatud ja väljendub pehmemal kujul — praegu, valimiseelsel kihutustööl, muidugi mitte! Nous ne sommes pas aigris! (Me pole vihamehed!) Materiaalne tõuseng on suurepärane, kaubandus ja tööndus edenevad ja õitsevad, maa on maailma rikkaimaid ning meil kõigil läheb hästi. Kui inimesed on rahul, ei küsi nad palju tõugudest."

„Kuid vanad perekonnad; siin oleks pidanud tekkima midagi aristokraatia taolist?"

„Siinsed vanad prantsuse perekonnad ei mõtlegi endist moodustada aristokraatiat. Lordid, kes aastakümnete eest rändasid „old country'st" siia, katsetavad seda, ent ei suuda läbi lüüa. Vaadake: nüüd läkitatakse meile Connaught'i hertsog, et korraldada midagi õukonnasarnast. See on valitsuse ebavõte. Hertsog, pange tähele, on lähimal ajal täiesti blameeritud. See maa on läbi ja läbi demokraatlik. Meil on kaks klassi, töötajad ja mittetöötajad. Meil on parem kui U. S. A.-s, sest kes siin tööd teeb, võib kiiremini rikastuda kui sealpool. See oleneb sellest, et me oleme nooremad."

„Kas prantslased pole kuidagimoodi inglaste vastu koondunud? Näiteks sel moel, et tellivad oma mööbeldust pigemini prantsuse kui inglise puusepalt?"

„See oleks suurim rumalus. Kaubandusest on üheksa kümnendikku inglise suurkaupmeeste käes. Ostetakse sellelt, kes pakub odavamaid ja paremaid kaupu, ega mitte sellelt, kes [illegible]ja emakeelt kõneleb. Nad arvestavad kauba paremust, aga mitte müüja [illegible]etusi."

„Kas ei võta prantsuse kaupmees o[illegible]arisse siiski meelsamini prantsuse müüjat kui inglast?"

Seda ta ei mõista. Kordan küsimust teisiti: „Kes meeldiks prantsuse kaupmehele paremini: kas inglise müüja, kes mõistab prantsuse keelt, või prantslane, kes valdab hästi inglise keelt kõnes ja kirjas?"

„Tublimat .... siiski võib-olla prantslast."

Selle üle naerame veidi mõlemad. Siis põrutan oma viimse lasu ja osutan sõrmega „La Presse'ile".

„Aga teie preestriseisus! Egas te ometi salga, et prantsus-katoliku preester mõtleb prantsuserahvuslikult, vaatamata inglisrahvuslikule valitsusele?"

„Tõsi küll, seda ta teeb, kuid lihtsalt seetõttu, et katoliku preester on juba loomult täis riukaid. Inglane annab vabaduse nii katoliiklasele, muhameedlasele kui ka päikesekummardajale. Kõik on korras. Ka ei piilu me Ühendriikide poole, seda valetavad vaid vanameelsed. Eks kuule me küllalt sealsest politilisest korruptsioonist, ei tea, milleks peaksime sinna igatsema? Siin on meil parem."

(?? Nüüd olen juba seitse nädalat lugenud siinseid hommiku- ning õhtulehti, ent ei tea siiski veel, kas mehel oli õigus või mitte.)

Siis asetab ta mulle tavalise küsimuse: kas ma olevat esmakordselt Kanadas ja kuidas mul siin meeldivat? Kui ma talle jutustan, et saabusin Torontost, küsitleb ta mind Lacrosse-matši üle Tecumseh'de ja National Teami vahel, mis peeti möödunud laupäeval Hanlons Pointis. Olin juhuslikult külastanud seda sündmust ja pidin, nii hästi kui sain, talle matšikäiku kirjeldama. Ja nüüd, mil oli spordist juttu, märkasin äkki vanamehe ärevast osavõtust, et see prantslane on juba ehtne inglane!

A. Holitscher. Amerika heute und morgen. Berlin 1913.

EESTLASED AMEERIKA ÜHENDRIIGES.

A. Piip.

Üldiselt. Näib, et eestlased on alal hoidnud rändamistungi. Igal pool kohtad kaaskodanikke või kaasmaalasi mitte ainult Euroopas, vaid ka kaugemais ilmaosades. Põhjused kodumaalt lahkumiseks on olnud mitmekesised. Küll sundisid rasked majanduslikud olud lahkuma Eestist, küll seiklushimu. Ameerikasse emigreerimise üheks põhjuseks oli aga soov vabaneda Vene vihatud riigikorrast, üldse hingata vabamat politilist õhku, millele nooremate inimeste juures seltsis soov pääseda ka vene sundsõjateenistusest. Nagu teada, on Ameerika Ühendriigid moodustatud peaasjalikult usuliste ja politiliste emigrantide poolt, kelle traditsioonid sajandite jooksul määranud Ühendriikide politilise ilme, toimides vabaduse kantsina.

Teiselt poolt määras Ameerika emigratsioonivabaduse tendentsi vajadus koloniseerida laialdasi maa-alasid Läänes, milleks sisserännanud esialgsest rahvahulgast ei piisanud. Sellepärast valitses Ameerika Ühendriikidesse sisserändamiseks kuni maailmasõjani täielik vabadus. Ameerika andis kõigile sisserändajatele asiiliõiguse ja peavarju. Sisserändamiseks ei olnud vaja mingit passi ega luba ei oma endiselt kodumaalt ega ka Ameerika võimude poolt. Kuna anglo-saksi õigusliku arusaamise järgi iga inimene võib ise omale nime valida ja tarbe korral seda muuta oma käesolevat elukohta muutes, siis on ka arusaadav, et sisserändajate õige nimi ja rahvus võisid jääda tundmatuks. Sellest järgneb raskus jõuda Ameerika eestlaste asjus täielisele selgusele nende arvu, elukoha ja tegevuse suhtes.

Üldiselt näikse eestlaste organiseerumine ja kokkuhoidumine olevat väga väike, sest näiliselt suurele eesti emigrantide arvule vaatamata ei ole eestlased suutnud luua ei ühiseid kompaktseid kolooniaid ega suuremaid omavahelisi organisatsioone. Ka majanduslikult ei näi eestlased Ameerikas olevat saavutanud eriliselt suuri edusamme ja suurem osa püsib ka seal kas väikeste farmeritena või töölistena. Üldiselt aga on siiski eestlastel hea nimi ja endine töösekretär, praegune senator Jim Davis, kelle alla kuulus emigratsiooni korraldamine, avaldas eestlaste kohta õige kiitvaid arvamusi. Ta on meie inimestega omal ajal koos töötanud töölisena ja peab neid hoolsateks, tugevateks, puhtateks ja usklikkudeks meesteks. Kodus olla eestlaste perekondades „põrand nii puhas, et söö sellel kas või lõunat". Ta pidas eestlasi emigrantidena väga soovitavaiks, eriti põllutööliste ja farmeritena. Samuti olla eestlased soovitavad tekstiil- ja metallitööonduses. Davis ütleb, et parema meelega ta annaks eestlasele priipileti Ameerikasse sõiduks, kui laseks sisse mõnest muust rahvusest sisserändurit. „Saatke minu poolt oma rahvale tervisi ja öelge neile, et nad on siin alati tervitatud." Säärane oli tema arvamus jaanuaris 1924.

Peab tähendama, et see Ameerika eestlase iseloomustus üldiselt vastab keskmisele Ameerika arusaamisele eestlasist nii palju kui Eesti nime üldse tuntakse. Suurem osa eestlasi aga on tuntud vaid soomlaste nime all ja seda mitte ainult harilikus suhtlemises, vaid ka ametlikkudes dokumentides, kuna seal ei küsita mitte rahvust, nagu meie seda mõistame, vaid rassi, millisena figureerib Soome nimetus. Sellisena ei ole nähtavasti meie kaasmaalased ka meie suguvendade nimele halba teinud, sest soomlastest ja ühes nendega ka eestlastest kõneldakse harilikult kui ausatest ja korra-

likkudest inimestest. „Meie oleme soome tõugu kõige pealt austama õppinud tublide majateenijate kaudu," ütles üks tuntud New Yorki pankiir.

Oma suhetes kodumaa vastu jagunevad eestlased kolme liiki. Ühed ja nähtavasti suurem osa on oma endise kodumaa täiesti unustanud ja muutunud puhtateks ameeriklasteks. Teine liik ei ole kodumaad küll unustanud, kuid — mis veel pahem — sarnastab selle endise Venemaaga, mida vannub ja neab. Kolmas grupp, mille arv tõusis Eesti riigi loomisel, hoiab alal sidemeid enese või oma vanemate sünnimaaga ning on täis rõõmu oma rahva vabanemise ja edusammude üle.

Kodakondsuselt jagunevad eestlased Ameerikas samuti kolme liiki. Ühed on Ameerika kodanikud, eriti need, kes Ameerikas sündinud. Sisserännanuist on suurem osa kodakondsuseta, kas säärastena, kes iialgi pole oma kodakondsust avaldanud või esinevad endiste vene kodanikkudena, kes praegu jäänud isamaata. Ametlikult Eesti kodanikke leidub vaid uuemate emigrantide hulgas, kes Ameerikasse tulnud peale Eesti riigi loomist, kuna Ameerika vanemate elanikkude hulgast ainult vähesed on tarvitanud Eesti kodakondsuse soodustusi Eesti kodanikuks saamiseks eesti rahvuse tõttu.

Seesugune mitmekesidus kodakondsuse suhtes seletub peaasjalikult Ameerika riigikorra iseärasustega, kus puudub sunduslik isikutunnistus ja registreerimine, ning kus kodakondsuse küsimusega vaid siis kokku puututakse, kui on tegemist ametivõimudega või vaja sõita välismaale, milleks vajalik kas Ameerika või välisriigi välispass, mis iseäranis tähtis siis, kui praeguse kitsendatud sisserändamise juures soovitakse uuesti tagasi tulla Ameerika pinnale.

Arv. Mainitud iseärasuste tõttu ei ole Ameerikas olevate eestlaste kohta täpsat ametlikku statistikat. Rahvaarvu statistika toob küll suuremate rahvuste kohta üksikasjalisemaid teateid, eestlased kuuluvad selles aga kas soomlaste või „muude rahvaste" alla, kelle kohta nende vähese arvu tõttu puudub kindel loend. Ajutine ja ligikaudne ametlik arv Eestimaalt pärit isikute kohta leidub senator Jonsoni arvustikus Ameerika elanikkude päritolu kohta, mille järgi 1920. aasta rahvaloendamise alusel eesti päritoluga (estonian extraction) on 226 000 inimest kogu Ameerika 113 miljoni elaniku hulgas. Nimetatud arv kõneleb mitte eestlasest rassilises mõttes, vaid neist, kelle eneste või kelle vanemate sündimiskoht on sellel territooriumil, mis praegu moodustab Eesti vabariigi.

See arv on enesest päris lugupidamisväärt. Tema alusel määrati omal ajal ka Eestist sisserändajate arv ehk kvoote, mis alguses oli 343, peale sisserändamiste keelu maksmapanemist. Kuid Ameerika eestlaste eneste arvates, niisama nähtavasti ka Ameerika võimude silmis pole see arv küllalt täppis, vaid tõelisest suurem. Praegumaksev sisserändajate kvoote, 116 inimest aastas, on arvutatud eelmiste aastate rahvaloenduste andmetel Ameerika elanikkude kohta ja vähendatud proportsioonis, mis tingitud soovist, kitsendada üldse sisserändamist, ja mille juures arvesse võetakse iga üksiku isiku kohta tema sobivus Ameerika kodanikuks, muu seas ka seda, et ta ei langeks avaliku hoolekande alla. Kuid siiski näitab see arv ka seda, et teiste rahvaloendamiste andmetel eesti päritoluga ameeriklaste arv on osutunud väiksemaks kui 1920. a. andmete läbitöötamisel.

Dr. P. Speek, kes Ameerika emigrantide elu mitmete aastate kestel uurinud Ameerika tööministeeriumi ülesandel, arvab, et eestlaste koguarv

tõuseb 50 000-ni, kusjuures ta eestlasteks peab neid, kes kõnelevad eesti keelt. Pr. E. Mutt oma põhjalikus ettekandes Ameerika eestlaste kohta esimesel väliseestlaste päeval peab eestlaste arvuks vaid 25 000, mis arv näib siiski olevat liiga väike, arvestades mõningaid muid asjaolusid. Nimelt toimetas New Yorki Eesti konsulaadi sekretär C. Kuusik saatkonna toetusel 1925. a. erilise ankeedi Ameerika eestlaste kohta oma kavatsetud doktoritöö jaoks New Yorki ülikoolis. Välja saadeti 10 000 ankeetlehte, kuna vastuseid saadi 2500. Juba saadud vastuste arv näitab, et eestlaste hulk, mida ühel või teisel viisil kätte saada võis, on säärane, mis laseb eeldada suuremat elanikkude arvu kui seda arvab pr. Mutt. Arvan, et dr. Speeki arvestus seisab neist kõige ligemal tõele, ja nimelt, et Eestist ise sisse rännanuid või Eestimaalt sisse rännanud vanemate lapsi, kes eesti keelt veel kõnelevad, on umbes 50 000, kuna aga 1920. a. rahvaloendamise andmetele jääb vaid see tähendus, et umbes 200 000 ameeriklast on kaudselt Eestimaaga kui esivanemate maaga seotud. Kuivõrt suurelt eestlased on juba ameerikastunud, näeb sellest, et ameerika statistilises aastaraamatus (Statistical Abstracts, 1924, lk. 33) leidub elanikkude jaotus emakeele järele, kus soome keelt kõnelnud 1910. a. 197 515 ja 1920. a. 265 472, selle hulgas eesti ja lapi keelt kõnelejaid loetakse vaid 1910. a. — 2533 ja 1920. a. — 1390 inimest! Tähendab, vaid väga vähesed eestlased on oma emakeelena üles andnud eesti keele.

Raioonid. Eestlasi ei ela Ameerikas kompaktselt ega massidena, nagu rootslased, norralased ja isegi soomlased ning leedulased, kus teatud osariigid või maakohad on rahvastatud vaid teatud maalt sisserändajatega, näit. Dakota norralaste, Minnesota rootslaste ja Wisconsin soomlaste jaoks ning mõned Pennsylvania orud leedulastele. Eestlaste suurem koonduspaik on vaid New York. Peale selle leidub eestlasi suuremal arvul sadamalinnades, nagu Boston, Philadelphia, San Francisco. Maal elab eestlasi rohkemal arvul Wisconsinis ja Oregoni osariigis Vaikse ookeani rannikul, kus nad teotsevad peamiselt aednikkudena. Üksikutena leidub aga eestlasi laialipillatult üle kogu Ameerika Ühendriikide. Muu seas leidus neid isegi Washingtonis, kellest mõned riigiteenistuses, teised aga teotsevad kas käsitöölistena (rätsepad) või majateenijatena.

Peale Ameerika Ühendriikide elab eestlasi ka Kanadas, kuid märksa väiksemal arvul, ja nimelt lääneprovintsides. Üldiselt arvatakse, et Kanadas elab mitte üle 5000 eestlase.

Tegevus. Nagu eestlastel puudub kindel asumisraioon, nii pole neil ka ühist tegevusala. Igaüks töötab seal, kus ta leiba saab ja kus juhus temale toonud õnne. Leiame eestlasi teotsemas riigiteenistuses, ülikoolides nooremate õppejõududena, ärides, tööndus es kas inseneridena või lihttöölistena, eriliselt rohkesti aga on merimehi. Vabadest professioonidest leidub eestlasi ainult arstide hulgas.

Huvitav, et vähesed eestlased jätkavad Uus-Ilmas seda tööd, mida nad tegid kodus. Üliõpilased ja ohvitserid muutuvad vilunud tisleriteks ja ehitustöölisteks, kontoriametnikud maalriteks, koolipreilid majateenijateks, kelle seisukord aga pole sugugi halb. Väljapaistvam isik Ameerika eestlaste hulgas, õpetaja C. Klemmer, on õnnestunud majadeehitaja ja vahetalitaja. Kuid Eestis omal ajal laialt tuntud J. Felsberg omab ka Ameerikas trükikoda.

Eriti raske on sisserändajatel esialgne töö leidmine. Hiljuti kujunes välja nagu tõeliseks süsteemiks, et tööd tuli alata ükskõik kellel nõudepese-

Dr. P. Speek oma aias Virginia Highlands'is.

misega öistes restoranides, kuni avanes võimalus mõne alalisema ja rohkem kvalifitseeritud töö jaoks. Muiduqi üksikutel inimestel on käsi paremini käinud ja dr. Speek näiteks teadis kõnelda, et praegune San Diego linn asub ühele eesti endisele merimehele, Mr. Alexanderile, kuulunud maa-alal, kes selleläbi ka rikkaks sai, nii et ta pärastpoole Los Angelesi linnapeaks valiti. Ka praegune Eesti aukonsul San Franciscos Mr. Martin Coffer on majadeehitamisega jõudnud haljale järjele. Üldiselt on aga eestlaste tegevus piiratud, mille põhjuseks on omamaalaste tutvusringkonna puudumine, mis Ameerikas mängib suurt osa, nagu näit. iirlaste ja sakslaste juures, kes selle tõttu mõnel alal otse monopoli seisukoha omale saanud. On aga esimesed sisserändamisaastad möödas, siis üldiselt on iga eestlane visa tööga ja edasipüüdmisega omale saavutanud enam-vähem rahuldava seisukoha ja tunneb ennast uuel kodumaal päris õnnelikuna. Siit on arusaadav, miks eestlased Ameerikas ei ole suutnud heale tahtmisele vaatamata oma vanale kodumaale anda säärast varalist toetust, nagu tegid leedulsed, kes 1920—30 realiseerisid Leedu riigile erilise 5% „Vabaduse laenu" 1 850 000 dollari suuruses. Kuid toetused sugulastele kodumaal teevad välja päris soliidse summa.

Kultuurelu. Elades laialipillatult, eestlased ei ole suutnud ühise vaimse tegevuse eest hoolitseda sedavõrt, et see kannaks küllalt kindlat ilmet. Peaasjalikult ilmneb see seltside asutamises ja lehtede väljaandmises, mis said hoogu peale 1905. a. revolutsiooni Ameerikasse siirdunud politiliste emigrantide poolt. Üheks esimeseks oli ajalehe „Uus Ilm" väljaandmine, mille väärtuse tolleaegne toimetaja P. Speek kõrgele tõstis. Leht aga hakkas peale tema lahkumist kiratsema ning degenereerus pärast 1917. a. revolutsiooni väikeseks kommunistlikuks lehekeseks. Ka San Franciscos ilmus lühemat aega M. Cofferi väljaandel oma leht. 1920. a. ilmus kuukiri „Estonia". Suurem katse üldise ilmega lehte välja anda tehti grupi eestlaste poolt, ees-

otsas dr. P. Speekiga, C. Klemmeriga ning Felsbergiga 1925. a., mil asutati eriline kirjastusühing „Ameerika Eestlane", kes ka samanimelist nädalalehte hakkas välja andma. Leht oli hästi toimetatud, ilmus Ameerika kodanikkude lehena, kes sümpatiseerisid Eesti riigile, kuid kes lehe suurte puudujääkide tõttu selle väljaandmisest aasta pärast loobusid. Pikemat aega on püsinud usulised lehed, mida välja andsid ühelt poolt luteri kirik, teiselt poolt baptistid, kuid ka need on viimasel ajal seisma jäänud. Seltse on olnud peaaegu igas linnas, kus leidub suurem või väiksem grupp eestlasi. Neist seltsidest on pikemat aega püsinud ja suuremat tegevust osutanud New Yorki selts „Edu", mis tekkis varsti peale seda, kui abiandmisselts oma tegevuse lõpetas. Tema aktiivsemaiks tegelasteks olid H. Copelman, C. Murrey, M. Kvapp, A. Pierce, pr. Pranspill, A. Wickstrom. Seltsi sihiks oli Ameerikas elavate eestlaste kogumine ja ühendamine nende politilistele ilmavaadetele vaatamata. Selts korraldas loenguid ja igal Eesti vabariigi aastapäeval piduliku koosoleku. Selts omas klubiruume, unistas Eesti kodu ehitamisest ja oli varanduslikult heal järjel. Nagu A. Pranspill teatab, ühinesid 1930. a. „Edu", spordi- ja lauluseltsid ning loodi liitumise teel Eesti Haridusselts. Seltsil on ilusad ruumid Harlemi linnaosas. Selts töötab uutes ruumides väga edukalt, kuid tegevaid liikmeid on seltsil võrdlemisi vähe ning pidude ning ettekannete korraldamise pearaskus on lasunud juhtivate jõudude õlul, kellest olgu nimetatud Juhan Preast (esimees), Eduard Derrik, vennad Nurmsenid, Parts, Peil, Lell, prl. Rei, Viil, pr. Lemberg jt. Sealse eesti publiku huvi köidavad kõige enam head näitemängud, mille puhul saal alati rahvast täis.

Usulises elus näitavad teatud aktiivsust vaid baptistid ning New Yorkis teotseb luteri kogudus. Omal ajal visiteeris mõni õpetaja ka kaugemalolevaid eesti kogudusi, kuna see nüüd aga on jäänud soiku.

Kunsti ja kirjanduse alal leiame teotsemas eestlasi ka Ameerikas. Skulptorina on teatud tunnustust leidnud A. Rannus, lauljana on esinenud rea kontsertidega pr. Maria Mieler-Narodny, kuna kirjanduse alal, eriti kunsti- ja muusikakriitikuna on vahest kõige tuttavam Ivan Narodny, kes muu seas kirjutanud monograafia Ameerika moodsa kunstniku Chanleri üle. Ajakirjanikuna eesti ja ameerika lehtedes on pikemalt teotsenud Andres Pranspill, kes toimetas eesti keelde koguteose „Ameerika antoloogia". Teaduste alal on kõige tuntum dr. P. Speek, üks sotsialistliku liikumise pioneeridest Eestis, kes aga Ameerikas on muutunud täieliselt marksismivastaseks, olgugi et ta huvi kogu aeg keerleb sotsiaalteaduste alal. Tema peatöö „The Singletax and the Labor movement" on õieti Ameerika töölisliikumise põhjalik ajalugu. Sealjuures on ta jäänud tuliseks Eesti isamaalaseks, kes ihu ja hingega kaasa elab oma vana kodumaa mured ja rõõmud, ning omalt poolt katsub teha kõik, mis võimalik, Eesti nime tõstmiseks Uus-Maailmas. Eesti riigi esindusele on ta mitmetigi olnud kasulik oma elutarkade kogemustega. Ta elab Washingtoni ligidal aedlinnas oma väikeses majakeses.

Eestlaste keel on ka „amerikaniseerunud" umbes samuti nagu igapäevne keel meie ääremail, ning tarvitatakse rohkesti ingliskeelseid sõnu. Isegi hääldamises tundub teatud võõrast mõju.

Tarbe korral avaldavad eestlased suure hooga oma ühistunnet, näit. pärast ilmasõda korraldatud „Ameerika rahvaste näitusel", kus iga rahvus omas eriosakonda, ning esitas, mis ta andnud Ameerika kultuurile. Kitsastele oludele vaatamata esinesid seal eestlased väljapanekutega, eriti laevanduse alal, mis leidsid üldist tähelepanu.

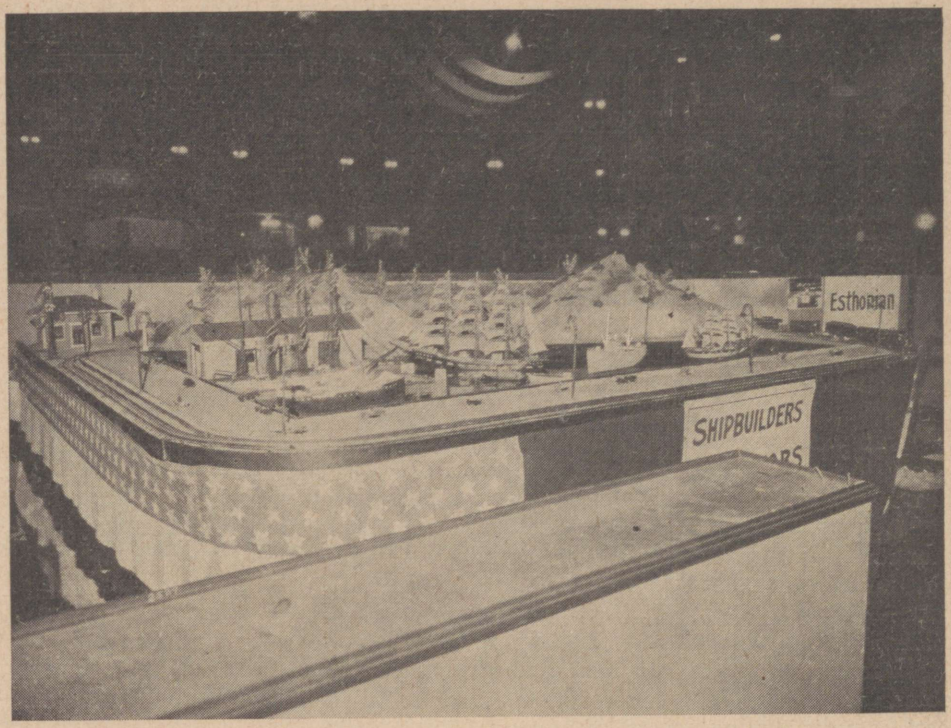

Eesti osakond „Ameerika rahvaste näitusel" 1922. a.

Kokkuvõte. Ameerika eestlased oma arusaavamas osas on võtnud juhtnööriks president Hardingi poolt Balti rahvaste delegatsioonile öeldud hüüdsõna: „Ei saa olla hea ameeriklane see, kes oma sünnimaa ära unustab." Selles mõttes on Ameerika eestlased jõudumööda osa võtnud kodumaa elust, eriti neil päevil, kus Eesti oma olemise eest võitles. Ameerika eestlased moodustasid omal algatusel rahvusliku komitee, millest osa võtsid kõik tolleaegsed vähegi silmapaistvad eestlased, kes korraldasid ühes teiste balti rahvastega delegatsiooni valitsuse juurde palvega Eesti vabariigi tunnustamise suhtes. Nad moodustasid ka esialgse rahvusliku komitee, kes konsulaarkohused eestlaste kaitse suhtes oli oma peale võtnud veel enne kui Eesti ametlikud esindajad Ameerikasse jõudsid. Ja meie esimestele esindajaile Ameerikas N. Köstnerile ja A. Leokesele olid nad jõudumööda abiks. Jõudumööda on nad toetanud ka eesti vigastatud sõjamehi.

Kuigi vähesed Ameerika eestlased Eestisse tagasi tulla mõtlevad, ei unusta meie kodumaa neid, nagu ka nemad pole oma sünnimaad Läänemere rannikul unustanud. Ameerika eestlased on ja jäävad Eestile kalliteks poegadeks, keda saatus on emamaalt kaugele viinud. Eesti soov on vaid, et tema lapsed ka võõrsil end tunneksid õnnelikkudena, teeksid au Eesti nimele ega unustaks maad, kus nende häll „kord kiikus ja me isadel".

MAAILMA MAAD
JA RAHVAD

7

MUST MANNER
NIGRIITSIA

Savann Ida-Aafrikas.

MAAILMA MAAD JA RAHVAD

TÄNAPÄEVA MAAILM SÕNAS JA PILDIS

Toimetajad:

AUGUST TAMMEKANN
Tartu ülikooli geograafiaprofessor

EDGAR KANT
Majandusgeograafia õp. Tartu ülikoolis

7

MUST MANNER NIGRIITSIA

„MAAILMA MAADE JA RAHVASTE“ talitus,
Tartus, K./Ü. „Loodus“, 1931

NIGRIITSIA

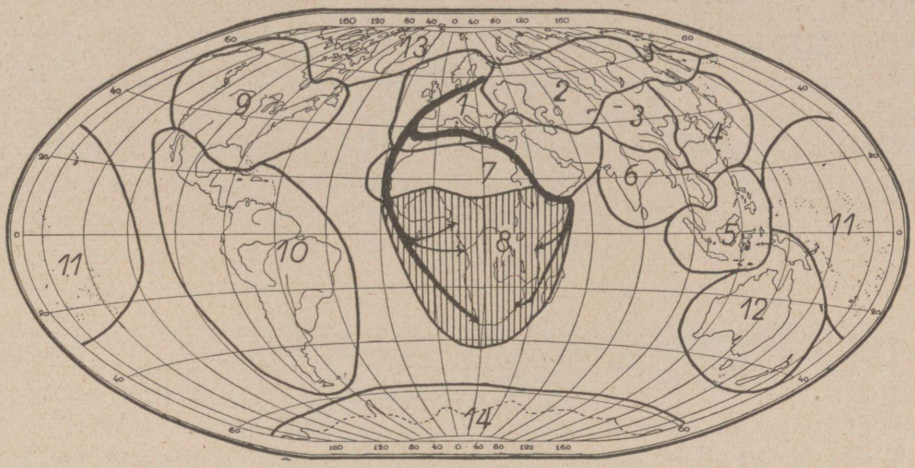

Nigriitsia asend maailmajagude seas.
(Vrd. lk. 15.)
Jämedad nooljooned näitavad kaht peateed Euroopast Lääne- ja Ida-Aafrikasse.

MUST MANNER.

Nigriitsia.

A. Tammekann.

1. Aafrika musta mandrina.

Aafrika mõistega on meil harilikult seotud kujutlus neegreist, salapäraseist ürgmetsa tihnikuist, elevantidest, ninasarvikuist ja jõehobudest, kõrvetavast kuumusest ja nõretavast niiskusest vihmametsades, soopadrikuis ja mangroovrannikuil, elevandiluust ja orjakauplemisest. Aafrika on meie silmis salapärane must manner, kõigi nende omapäraste tunnustega. Kuid kogu Aafrika pole kaugeltki seda, ja Aafrikas on ka palju hoopis muud. Aafrikas on kuivi, päikesekülluses lainetavaid rohtlaid, kõrgeid lumise ladvaga mäetippe, nagisevaid härjavankreid, julgeid tõmmunahalisi ratsanikke tulistel hobustel, kulla- ja teemandivälju, päikesekuumusest hõõguvaid kõrbeid rändavate beduiinide ja kaamelikaravanidega, Niiluse õnnistust ja küllust toovad vood, sfinks, püramiidid ja templivaremed. Kõike seda võime kohata suuruselt maailma teisel mandril, mida nimetame Aafrikaks. Populaarne kujutelm Aafrikast on õieti vaid troopiline Aafrika, see tõeline „must manner", valge ja musta „elevandiluu" tõotatud maa. Mis ühist on aga sellega kollaseil ja verevail kõrbeil, beduiinidel ja õõtsuvail kaamelikaravanidel, sfinksil, püramiididel ja templivaremeil Egiptuse tumesinise taeva all? See on omaette maailm, kõrvehõngune Hommikumaa, millel on musta

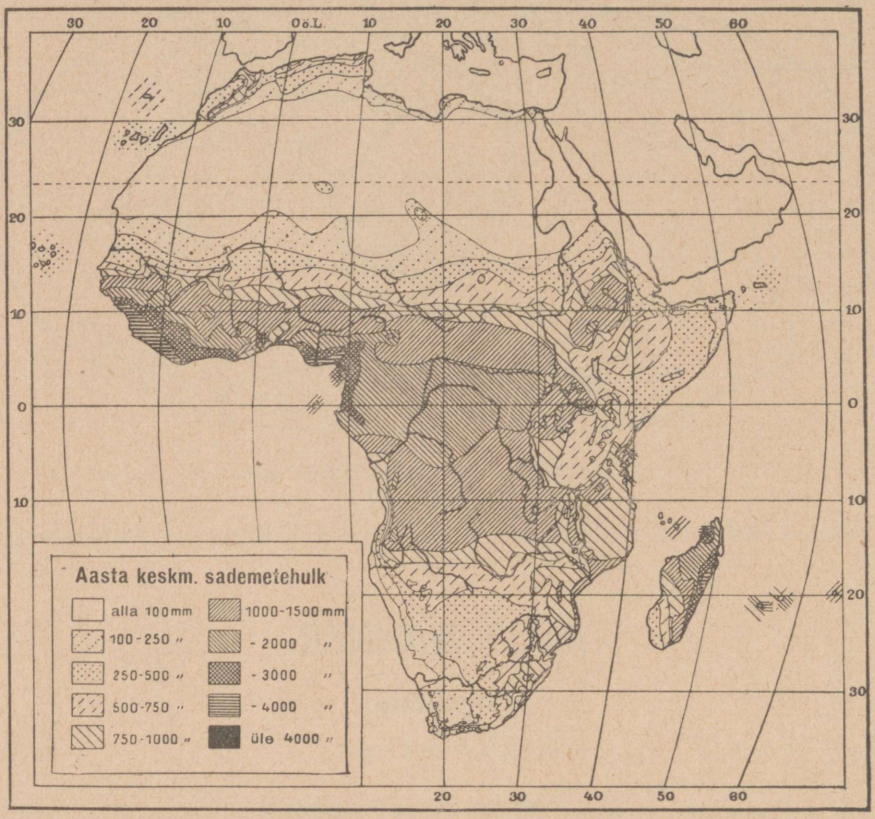

Sademete jaotus Aafrika mandril.

Vihmaküllased troopilised alad lähevad põhjas ja lõunas vähehaaval üle kuivadeks kõrbeiks.

Aafrikaga tegemist vaid niipalju, et ta asub sellega ühisel mannertombul. Must Aafrika ja Hommikumaa asetsevad siin küll kõrvuti, puutudes kokku kuski seal salapärase ja ohtliku kõrvevöö taga, kuid on laadilt ja ilmelt üksteisest sama kaugel kui maa ja taevas.

Juba see esimene pilguheitmine Aafrika mandrile näitab, et meil on siin tegemist kahe omapärase maailmaga, kahe laadilt ja ilmelt erineva regiooniga, mis väärivad kumbki omaette tähelepanu. Aafrika troopilised südamaad, ühes neid poolrõngana põhjast, idast ja lõunast piiravate rohtlate ja võsa-aladega kuni mandri lõunaotsani välja on see neegrite põline kodumaa, N i g r i i t s i a, millena „musta mandrit" ikka kujutleme. Kuid põhja poole hakkavad võsad ja rohtlad harvenema ning üha kuivemaks muutuma, kõrb astub vähehaaval asemele ning ühes sellega teised rahvad, teised kultuurid ja teissugune ümbrus. Must manner, Nigriitsia, on vähehaaval siirdunud O r i e n d i k s, egiptlaste, araablaste ja mauride Hommikumaaks.

Veel üks asjaolu aitab tõsta Oriendi ja Nigriitsia erinevust, vajutab nende lahkuminevale ilmele lõpliku pitseri. See on islami, muhamedi usu levimine. Võrsunud Hommikumaa südames, Araabias, valgus see usund ühes araablaste pealetungiga 6.—7. sajandil p. Kr. üle laialdaste naabrusalade, vallutades muu seas vähehaaval kogu Põhja-Aafrika kuiva kõrvelise ala, kus looduslikud tingimused sarnanesid suurel määral islami sünnimaa omadega. Alles lopsakamate puisrohtlate ja tiheda vihmametsa teiselaadiline ja võõrastav maailm pani islami laine peatuma. See seisatus salapärase ja omaette elu elava neegritemaa lävel, vähehaaval vaibudes ja segunedes siinsete teist laadi, vanade ja oma rada arenenud kultuuridega. Islami melanhoolsele ja nukrale, enesessesüvenenult tardunud ja fatalistlikule vaimule on kõige teravamaks vastandiks neegrite otse ülevoolav ning küllusest pakatav, seejuures siiras ja lihtsameelne elurõõm ja liikuvus. Võrrelgem kas või neegrite tantsu ja muusikat araablaste omaga!

Kuhu seaksime Nigriitsia ja Oriendi piiri, kus lõpeb neegrite, vihmametsade ja savannide, elevandiluu ja orjade must Nigriitsia ning algab araablaste, kõrbede, kaamelikaravanide ja sihvakate minarettide kollane ja valge Orient? Jälgides selle kahe ala vahelist siirdevööd Sahara lõunaserval, näeme peagi, et küsimuse a ja o seisab õieti ilmastu niiskussuhteis. Kuivus ja sellest johtuv puudulik taimkate on tõmmanud põhjapiiri neegrite levilale, harjumata niiskus ja võõrastavalt lopsakas rohtla ja vihmamets peatasid lõunas Oriendi rahvaste ja islami laine. Kartogrammilt lk. 962 näeme, kuidas Kesk-Aafrika troopilise Kongo nõo ja Guinea ranniku ülirikkalik sademetehulk hakkab põhja suunas nobedasti kahanema, kuni sellest suures Sahara-Liibüa kõrvevöötmes pole peaaegu jälgegi järel ja kuiva kõrbe tungivad vaid saartena ja neemedena mõned pisut rohkemate sademetega kõrgustikud. Sama kordub taimkatte pildis. Vihmametsade tihnikud hakkavad põhja pool ühes niisutuse vähenemisega harvenema, asendudes esiteks kõrge rohu ja madala puise savanniga, siis ikka hõredamaks ja kuivemaks muutuva puisrohtla, rohtla, okkalise võsa ja viimati kõrve üksikute karedate rohututtide ja põõsastega. Neegrite pinnapaigaliseks põllu- ja karjapidamiseks pole siin enam küllaldasi eeldusi, seevastu ulatuvad siia põhja poolt läbi kõrve Oriendi rändajad rahvad oma kaamelite ja veise- ning lambakarjadega. Mõlema poole kokkupuutumisel ja kauaaegsel läbikäimisel on tekkinud siin piirivööl teatud segakultuuride ja üleminekumiljööde siirdeala, mis iseloomustab just Saharast lõunas olevat Sudaani. Lahutav piirijoon peaks langema kuhugi sellele alale, selle täpsam tõmbamine jääks, muidugi, igal juhul meelevaldseks. Vahest kõige otstarbekohasem oleks asetada Oriendi-Nigriitsia vaheline piir umbes 15° põhjalaiusjoone kohale, Senegali jõesuudmest pisut põhja pool alates üle Niigeri keskjooksu põlve, Tsaadi järve põhjapoolset otsa riivates üle Valge ja Sinise Niiluse ühtimiskoha, Massaua

lähedal Punase mere rannikule välja. See joon langeks kaunis hästi ühte 250 mm aastasademete-joonega ning ühtlasi suuremal või väiksemal määral mitme teise olulise piirijoonega, nagu taimkattes rohtla ja poolkõrve ülemineku joon, dattelpalmi lõunapiir, pinnapaigalise põllu- ja karjapidamise põhjapiir ja osalt sudaani neegrite asumisala põhjapiir. Piir on üldiselt teravam mandri madalamas ja tasasemas lääneosas, laiem ja ebamäärasem kõrges idaosas, kus pealegi suure Aasia mandri lähedus mõjustamas. Siin ulatuvad Oriendi mõjud palju kaugemale lõunasse, luues Niiluse ülemjooksu mail ja Abessiinias muist Nigriitsia maist teatud määral erineva piirkonna. Ka Madagaskari saar on juba teatud siirdealaks, seekord idapoolse naabri — India-ookeani taguse Malaia suunas. Nende küsimustega oleme aga jõudnud juba Nigriitsia kui maateadusliku regiooni lähemale vaatlemisele.

2. Nigriitsia üldiseloom.

Ülemal tuletatud piirides Nigriitsia mahutub pea üleni pöörijoonte vahelisse troopilisse vöötmesse, on seega Lõuna-Ameerika kõrval „troopilisimaid" maailmaosi. Kuna Nigriitsias pealegi puuduvad valdavama kõrgusega ja ulatusega mäestikud, arvestamata üksikuid tippe, siis on ta troopiline ilme veel ühtlasem ja määravam kui, näiteks, kõrgest Andide müürist palistatud Lõuna-Ameerikal. Vaid Nigriitsia ahenduv lõunaots küünib üle lõuna-pöörijoone troopilisest vöötmest välja jahedamasse piirkonda, kuid selle ühtekuuluvus Nigriitsiaga on sellest hoolimata ilmne.

Nigriitsia peamise osa moodustab vähe liigestatud valdav kolmnurk Atlandi ja India ookeani vahel, millega liitub läänes kitsam riba troopilist Lääne-Aafrikat. Kontuurid on lihtsad ja selged, kuju massiivne ning hõlpsasti meeldejääv. Madagaskari saar paneb nagu kõigele punkti taha. Kõrgussuhteid jälgides märkame peagi, et maa jaguneb ses suhtes kaheks suureks poolmikuks — loodes valitsevad madalad nõod ja tasandikud, vaheldumisi keskmise kõrgusega mäetompude ja -ahelikkudega, kuna kagus on seevastu hoopis suurema kõrgusega lavad ja kõrgtasandikud, sügavad haudmikud, järsud astangud ja kõrgeiks tippudeks kuhjunud tulemägede kuhikud. Madal- ja Kõrg-Nigriitsia vaheline piir läheb umbes Niiluse ülemjooksult üle Kongo jõe latvade poolviltu mandri edelarannikule välja. Madalamas loodeosas on Nigriitsia troopiline ilme kõige selgemini kujunenud. Siin levivad rannikuil ja suuris sisemaisis nõgudes lämmatav-niiskes õhus sagedate vihmavalangute all läbipäästamatud vihmametsa tihnikud ja soopadrikud. Kõrg-Nigriitsia valdavad mäestikutombud, kõrglavad ja tulemägede tipud takistavad vihmametsa levimist üle mandri kogu laiuse. Troopilise vihmametsa asemele astuvad siin mitmesugused hõredama ja kuivema metsa ning rohtla formatsioonid või mägede nõlvadel mägimetsad. Sama näeme

ka vihmametsade valdkonnast põhja ja lõuna pool. Siin asenduvad ka rohtlad vähehaaval üha hõredama ja kidurama taimkattega kuni täitsa elutu kõrveni.* Kuna põhjas levivad kuivad kõrve ja poolkõrve alad laia vöötmena läbi kogu mandri, jäädes juba Nigriitsia piiridest välja, on nad lõunas koondunud kitsa ribana vaid mandri edelarannikule (Namibi kõrb). Nigriitsia kitsa lõunaosa merelisem ilme ja India ookeanilt puhuvad niisked monsuuntuuled avaldavad siin oma mõju.

Üldse on ilmastul kõige määravam mõju maastikupildi ja ühtlasi inimese elu ning tegevuse laadi kujunemisele Nigriitsia eri osades. Pöörijoonte vahel käib päike kõrgelt üle lagipunkti, või selle lähedalt. Päikese kõrgeima seisu aeg nihkub põhjapoolkera suveks poolitajast põhja poole kuni vähi-pööri-jooneni, talveks lõuna poole kaljukitse-pöörijooneni. Päikese kõrgeima seisuga ühes käib suur kuumus, aurumine ja vihmasajud, poolitaja lähedal toimub see korrapäraselt kaks korda aastas — kevadeti ja sügiseti, poolitajast kaugemal olevais piirkonnis aga üks kord aastas — põhjas suvel, lõunas talvel (s. o. lõunapoolkera suvel). Vihma-ajale järgneb siin pikem põua-aeg kuni järgmise vihma-ajani. See päikesekäigu ja niisutuse vaheldumine avaldub otsekohe taimkattes ja päriselanikkude primitiivseis tulundusviisides. Ühe vihma-aja ja pikema põuaperioodiga aladel pole enam kohast aset palju niisutust nõudvale vihmametsale, see asendub harvema ja kuivema võsa, puisrohtla ja rohtlaga. Põua-ajal koltub rohi ja puud heidavad enamasti oma lehestiku, kuivanud rohtla pistetakse põlema. Ka põlluharimine on võimalik vaid vihma-ajal. Poolitaja lähedases vöötmes on seevastu kaks korda aastas üksteisele nobedasti järgnevail vihma-aegadel kõik üle ujutatud ja läbi ligunenud. Teerajad muutuvad läbipäästamatuks, pole ühtki kuiva puunotti ega raagu, neeger poeb oma onni varjule ja ootab tüdinult kõige suuremate sadude lakkamist, et jälle pisut liigutama hakata.

Ida- ja Lõuna-Nigriitsia on suuremate kõrguste tõttu üldiselt kuivem ja jahedam, välja arvatud vaid India ookeani äärsed madalamad rannikumaad, mida niisutavad kaunis rikkalikult niisked monsuuntuuled. Selle lopsakama metsase rannikuriba taga kerkivad aga peagi jälle kuivad võsamaad ja rohtlad kuni kõrgemate harjade ja tippude nõlvu katvate mägimetsade ning neist ülemal levivate kõrgniitudeni. Mandri ahenduv lõunaots ulatub juba troopilisest piirkonnast välja parasvööse ja kannab osalt kuiva suve ja kesiste talivihmadega, osalt läbi aasta paraja niisutusega ilmastus nahkjaslehist võsa või parasvööle omaseid okas- ja segametsi.

Nii omapärane kui Nigriitsia oma looduslikelt suhteilt ja maastikelt ongi, annab talle siiski lõpliku ilme ta mustanahaline pärisrahvastik, neegrid. Oli see ju üks määravamaid asjaolusid ka Nigriitsia ulatuse piiritlemisel. Nimetuski on tuletatud sellest. Nigriitsia on üks neid väheseid maailmaosi, kus sissetungiv euroopalik tsivilisatsioon ja asustus pole võinud ega suutnud

hävitada ja kahandada pärisrahvastikku, nagu see sündis Põhja-Ameerikas, Austraalias ja Lõunamere saartel, vaid on pidanud otsima sobivaid kõrvutielamise ja koostöötamise viise. Nigriitsias on neegrid siiski alles peremehed, kuigi ainult arvult, mitte võimult. Aafrika asumaade rikkus on nende pärisrahvastik, on öelnud arukamad koloniaalpolitikud. Põhjused on ilmsed. Valge mees ei suuda tagajärjekalt töötada troopilises kuumuses, eriti raskem kehaline töö on talle peaaegu võimatu. Valge võib olla vaid organiseerijaks ja järelevaatajaks, töö teevad mustad. Pealegi on see mustade töö oma odavuse tõttu kasulik ka neil aladel, kus ilmastu juba valgete töötamist lubaks, nagu kõrgemas ning parajamas Ida- ja Lõuna-Aafrikas. Tuleb vaid leida sobiv ja otstarbekas viis mustade kohtlemiseks, kas hirmuga või armuga. Selles asjas on olnud mitmed muutused aegade jooksul ja Nigriitsiat valitsevate eri võimude juures. Praegugi on pilt selles suhtes õige kirju, rängast sunnitööst ja sisulisest orjusest pea täiesti vaba ja iseseisva eluni. Neegrid on väga suure elujõu ja kohanemisvõimega, kokkupuutumine euroopa tsivilisatsiooni, tehnika ja uute eluvormidega ei murra ega hävita neid, nad elavad ja sigivad edasi, omandades vaid uut ilmet ja eluviisi. See on praegu küll vaid kõige euroopaliku hale ja armetu karikatuur, ent kes teab, kui kauaks?

Esimesile eurooplasile, kes külastasid Nigriitsia rannikuid, portugali merimeestele, olid need maad vaid sobivaks ja vajalikuks peatuskohaks pikal teekonnal Indiasse, mida pidi võtma ette läbi kaugete merede ümber Aafrika lõunaotsa, kui 15. sajandil Hommikumail kindlustunud türklaste võim oli sulgenud vana kaubatee läbi Eel-Aasia. Otsiti välja vaiksed lahed jõgede suudmes, võeti siit uut joogivett, täiendati moonatagavarasid neegreilt vahetuse teel saadud värske liha ja puuviljaga. Neegreil oli anda ka muud eurooplaste silmis väärtuslikku kraami — elevandiluud, vürtse, haruldasi esemeid. India ookeani poolsele idarannikule jõudes leiti võistlejatena eest araablased, kes toimetasid samuti neegritega kaubavahetust ja vedasid orje välja Hommikumaade varustamiseks. Ka vastavastatud troopiline Lõuna- ja Vahe-Ameerika nõudsid orje, indiaanlasist pärismaalastega polnud seal istandikel palju peale hakata. Orjakauplemine kujunes peagi kõige tulukamaks ettevõtteks Aafrika rannikuil, seda jätkati läbi 16., 17. ja 18. sajandi 19-nda alguspoolikuni. Portugallastele järgnesid peagi hollandlased, inglased, prantslased. Varsti nähti, et Aafrika varandused ei peitunud üksi orjades ja rannikuil vahetuse teel saadavais tooteis, vaid tema laialdasis kasutuspindades ja maavarades. Eurooplased hakkasid nihutama oma asustust ja võimu vähehaaval rannikuilt sisemaale, püüdes kindlustada üksteise võidu omale võimalikult laialdased alad. Peagi tuli juba ajada ja kindlaks määrata piire eri riikide ja rahvaste huvialade vahel. Aafrika jaotati Euroopa võimude vahel. Praegu valitsevad Nigriitsiat peamiselt kaks suurvõimu —

läänes Prantsusmaa, idas Inglismaa. Kuna prantsuse võim on liikunud peamiselt põhjast lõunasse, jõudes lõunas umbes Kongo suudmeni, on inglaste peamiseks lähtekohaks olnud ikka Lõuna-Aafrika, Kapimaa. Nüüd peale endise Saksa Ida-Aafrika oma eestkostmise alla saamist ulatub Briti punane värvilaik Aafrika kaardil Kapimaalt pea Vahemere rannikuni, või igatahes Egiptuseni, Inglise ja Prantsuse alade vahel on nagu puhvrina väikeriikide asumaad — Belgia-Kongo ning Portugali Angoola ja Mosambik.

Inglise üks suurimaid 19. sajandi koloniaalpolitikuid, Cecil Rhodes, kelle nimi on jäädvustatud Rodeesia nimetuses, avaldas juba ammu kuulsa juhtlause „Kapimaalt — Kaironi", mis väljendas inglaste püüdeid ühise pideva võimupiirkonna loomiseks läbi Aafrika mandri idaosa. Selle püüde sümboliks oli Kaplinna-Kairo raudtee, mis oleks sidunud elava liiklemissoonena seda pikka maaderiba. Praegu on see sümbol oma otsese mõtte kaotanud ja selle teostumine on siirdunud kaugemasse tulevikku. Sest vahepeal on Kongo määratu rikkad maavarad koondanud kogu tulundusilma tähelepanu enesele ja nagu võimas magnet tõmmanud Kaplinnast Kairo suunas sirutunud, pooleli ehitatud raudtee oma poole. Sellest hoolimata käib Kaplinnast Kaironi läbi Briti võimualuste maade üks Aafrika tähtsamaid liiklemissooni, olgugi mitte otse ja mitte ühe pideva raudteena, vaid tarbe järgi siia-sinna kõrvale põigeldes raudteede, laeva- ja autoteede ahelikuna.

Nigriitsia elab praegu uuendumise, industrialiseerumise ja ühiskondliku ümberkujunemise tähe all. Rikkalikkude maavarade kasutamine nõuab rohket tööväge, mida tuleb komplekteerida peamiselt mustade seast. Töölepingud, rahapalk, euroopaliku rõivastise ja tarbeesemete ning -ainetega varustumine, kokkupuutumine masinate ja tehniliste seadudega, ühiselu kuski kaevandusbarakkides, kõrvuti eurooplasist põhjakihiga, „tsivilisatsiooni vahuga" — kõik see ei või jätta rängalt mõjustamata neegrite senist patriarhaalset elu kodukülades. Senised traditsioonid ja vaated hävivad, omaette suletud elu elanud ühiskond lõheneb, uued eluviisid ja ühiskonnavormid võtavad võimust. Eurooplasist võimukandja kiht peab olema valvel ja leidma õigel ajal õigeid vahendeid ja võtteid oma seisundi säilitamiseks ja üldse kogu Aafrika nii sassiläinud küsimuse õigeks lahendamiseks.

3. Nigriitsia liigestus.

Nagu juba ülemal tähendatud, on Nigriitsia troopilisimaid maailmaosi ja kuumuse suhtes ongi Nigriitsia eri osades võrdlemisi vähe vahet. Olulisem on juba niiskusemäär, sellest on mõõtuandval kujul tingitud kõige pealt taimkate ja ühes sellega kogu maastiku välimus ning inimese toimetulemise viisid. Lisaks mängivad teatud osa ka maapinna kõrguste vaheldused. Algupärane rahvastik on kogu Nigriitsia ulatusel enam-vähem ühtlane, suuri

erinevusi toob aga eurooplaste asustus ja sellest tingitud maastikuilme muutumine. See on kõige mõõtuandvam Lõuna- ja osalt Ida-Nigriitsias.

Kui nüüd peame silmas ühelt poolt vihmametsa, savanni, rohtlat ja kõrbe, teisalt kõrgemate ja ebatasasemate alade vaheldumist madalamate ja tasasemategа, edasi päriselanikkude asumis- ja tulundusviise ning kultuure, eriti aga eurooplaste asustustihedust, nende ehitatud teedevõrku, kultuurpindade ulatust ja üldse maastikus esile toodud muutusi, siis hakkavad ikka selgemini eralduma neli järgmist Nigriitsia suurregiooni (vt. ülevaatekaarti vihul lõpus):

1) L õ u n a - A a f r i k a. Mandri lõunatipul asetsev Kaplinn oli esimeseks kohaks, kust euroopa asustus hakkas tungima senitundmatule sisemaale ja seadma siin kindlamalt oma jalga. Eurooplaste asustus on siin tihedaim ja nende mõju suurim. Seda on võimaldanud ala parajam ilmastu, mida suurendab veel võrdlemisi suur kõrgus. Lõuna-Aafrika siirdub põhjas vähehaaval troopiliseks Aafrikaks, eurooplaste asustus ja mõju muutub üha vähemaks, puutumata laas ja võsa oma neegreist elanikkonnaga võtavad ikka enam võimust. Raske on leida siit mingit teravamat piiri. Üha kaugemale põhja poole liikudes jõuaksime aga viimati Kongo nõkku, kus valitseb juba tihe, kõrge vihmamets ning hoopis teissugune ümbrus. Kuhugi siia vahemaile tuleks piir seada. Oleme tõmmanud selle Aafrika kahe suure jõgikonna — Kongo ja Sambesi — veelahkmele, mis kannab Lunda künnise nime. Ent alles Kunene-Kubango-Sambesi jõe joonest lõunas algab päris Lõuna-Aafrika, kõigi ülemalloendatud tunnustega.

Troopilises Aafrikas eraldub

2) kõrgem ja kuivem ning eurooplasist enam asustatud I d a - A a f r i k a,

3) peamiselt vihmametsade all olevast madalast kuumniiskest K o n g o n õ o s t j a G u i n e a r a n n i k u m a i s t. Valdavat vihmametsade ala piirab siin põhjas, idas ja lõunas hõredamate kuivmetsade ja savannide vöö. Savann ühes lageda rohtla ja poolkõrve laikudega on juba täielikult valitsemas

4) S u d a a n i s, mis palistab läbikäiva vööna Nigriitsia põhjaserva vastu Oriendi kõrbeid. Kuid peamiselt iseloomustavad seda piiriala läbikäimised ja segunemine Oriendi rahvaste ja kultuuridega, mis annab Sudaanile muust Nigriitsiast erineva omapärase ilme. Kirdes on Sudaani ja Ida-Aafrika kokkupuute sõlmekohas poolmust Abessiinia oma kummalise rahva ning ürgse iseseisva kultuuriga. Siin on pika aja jooksul ristelnud ja ühte sulanud mõjustused lõunast, põhjast ja idast — Nigriitsia südamest, Egiptusest ja Araabiast.

Nigriitsia politilise liigestuse kujunemist on vähe mõjustanud ülemalselgitatud maateaduslikud piirid ja siirdevööd. Maa vallutus on käinud tähtsamaist rannikupunktest sisemaale. Seega on politilise jaotuse suhtes tervikulisema ilmega vaid Ida-Aafrika, kuhu mahutuvad Abessiinia, Somaalimaad,

Keenia ja Uganda, Tanganjika territoorium (end. Saksa Ida-Aafrika), Njassamaa ning osad Inglise Põhja-Rodeesiast ja Portugali Mosambikist. Lõuna-Aafrika tuuma moodustab Lõuna-Aafrika Unioon ühes endise Saksa Edela-Aafrika, Briti Betšuaanamaa ja Lõuna-Rodeesiaga ning Mosambiki lõunaosaga. Valdavama osa troopilisest Kesk-Aafrikast võtavad oma alla Prantsuse Ekvatoriaal-Aafrika ühes endise Saksa Kameruniga, Belgia Kongo ja Portugali Angoola. Viimaste lõunaservad kuuluvad juba Kesk- ja Lõuna-Aafrika vahelisse siirdevöösse. Guinea rannikul vaheldub rida Prantsuse, Inglise ja endisi Saksa asumaid, mis kõik ulatuvad siiludena Guinea lahe rannikult Sudaani poole. Asumaade reas on ka väike neegrite vabariik Libeeria, asutatud Põhja-Ameerika Ühendriikidest vabastatud neegriorjade jaoks ja seisab praegugi Ühendriikide kaitse all. Kõige killustatum politilise kuuluvuse suhtes on Sudaan, mille lääneosa kuulub suuremalt jaolt Prantsuse Lääne-Aafrikasse, keskosa Prantsuse Ekvatoriaal-Aafrikasse, idaosa moodustab Inglis-Egiptuse Sudaani. Lisaks ulatub ka Inglise Kullaranniku ning Nigeeria põhjaosa maastikulise Sudaani piiridesse.

Kirjandust

üksikasjalikumaks tutvumiseks Nigriitsiaga:

Afrika von Fr. Jaeger (Allgemeine Länderkunde). Bibliographisches Institut, Leipzig 1928.

The Oxford Survey of the British Empire. Vol. Africa. Oxford 1914.

The Vegetation and Soils of Africa by H. L. Shantz and C. F. Marbut. New York 1923.

1. LÕUNA-AAFRIKA.

Lõuna-Aafrikaks nimetame Aafrika mandri kitsamat lõunaosa, mis sirutub poolsaarena Atlandi ja India ookeani vahele. Lõuna-Aafrika on Nigriitsia lõunapoolseim osa ja ühtlasi kogu Vana-maailma lõunaots, mis sirutub kõige kaugemale üle poolitaja. Ta piiri vastu Kesk-Aafrikat seadsime Kongo-Sambesi vahelisele veelahkmele, mis asetseb umbes 12°—13° lõunalaiuse all. Sageli loetakse selleks piiriks aga Kunene-Sambesi joont, umbes 17° lõunalaiusel. Meie piirides haaraks Lõuna-Aafrika ümmarguselt 4 milj. km², mis teeb umbes kuuendiku kogu Nigriitsiast.

Lõuna-Aafrika on pinnamoelt nagu valdava ulatusega kõrg-lava, 1000—1500 m kõrgusel ü. m. asetseva pealispinnaga, mis on keskelt nõgus ja kaldev põhja poole, servadelt aga piirdub järskude, orgudest lõhestatud astangutega. Need näivad mere poolt vaadates kõrgete mäeahelikkudena. Eriti kõrgele kerkib lava kaguserv, mis kannab Draakoni mägede nime. Selle kõrgemad kohad tõusevad 3600 m-ni ü. m. Lava sisemuse poole madalduvad kõrgused nobedasti, Kalahari nõo madalaim keskosa laskub juba alla 1000 m meretasemest. Lava lääneserv on üldiselt madalam, siin ei tõuse kõrgused üle 2500 m. Lava lõunaserva jalale jääb 150—200 km laiune riba teiselaadilise pinnaehitusega maad, mida läbib lääne-ida suunas rida rööbitisi madalaid mäeahelikke. Nende ahelikkude vahelised moldjad nõod kannavad „karruu" nime. Laiema rannikumadaliku leiame vaid lava idajalal, Limpopo jõe suudmepiirkonnas.

Lõuna-Aafrika asub oma keskusega lõunapöörijoone kohal, kus valitsevad kuivad laskuvad õhuvoolud ja passaat-tuuled. Maa on seetõttu valitsevalt kuiv, kuigi siin pole kujunenud säärast läbikäivat kõrvevöödet nagu Põhja-Aafrikas. Põhjuseks on mandri siinne kitsas ulatus ja merepindade valitsemine lõunapoolkeral. Päris veetu ja elutu kõrb — Namib — on kujunenud siin vaid mandri lääneranniku, Kunene ja Oranje jõe vahemikku. Mere läheduses ja põhjast pinnale kerkiv jahedam vesi aitavad suuresti vähendada Namibi kuumust.

Kõrvest idas, järsult kerkival sisemaisel kõrgustikul ja selle astangulisel serval, levib rannikuga rööbiti okkalise ja soolaka võsaga poolkõrb, põhjas suhteliselt kitsa ribana, lõunas aga laiaks paisuva alana, mis võtab oma alla kogu Kapimaa sisemuse Oranje jõe ja lõunapoolsete ranniku-ahelikkude vahel. Selle poolkõrve vöötmele järgneb kirdepoolsel sisemaal esiteks kuiv savann harvade akaatsiate ja hõreda, kareda rohuga (Kalahari), ning laudtasased puudeta rohulagendikud (buuri rohtlad ehk nn. „veld"), siis aga Sambesi jõe poole kõrgema ja tihedama rohuga puisrohtla, mis võtab oma

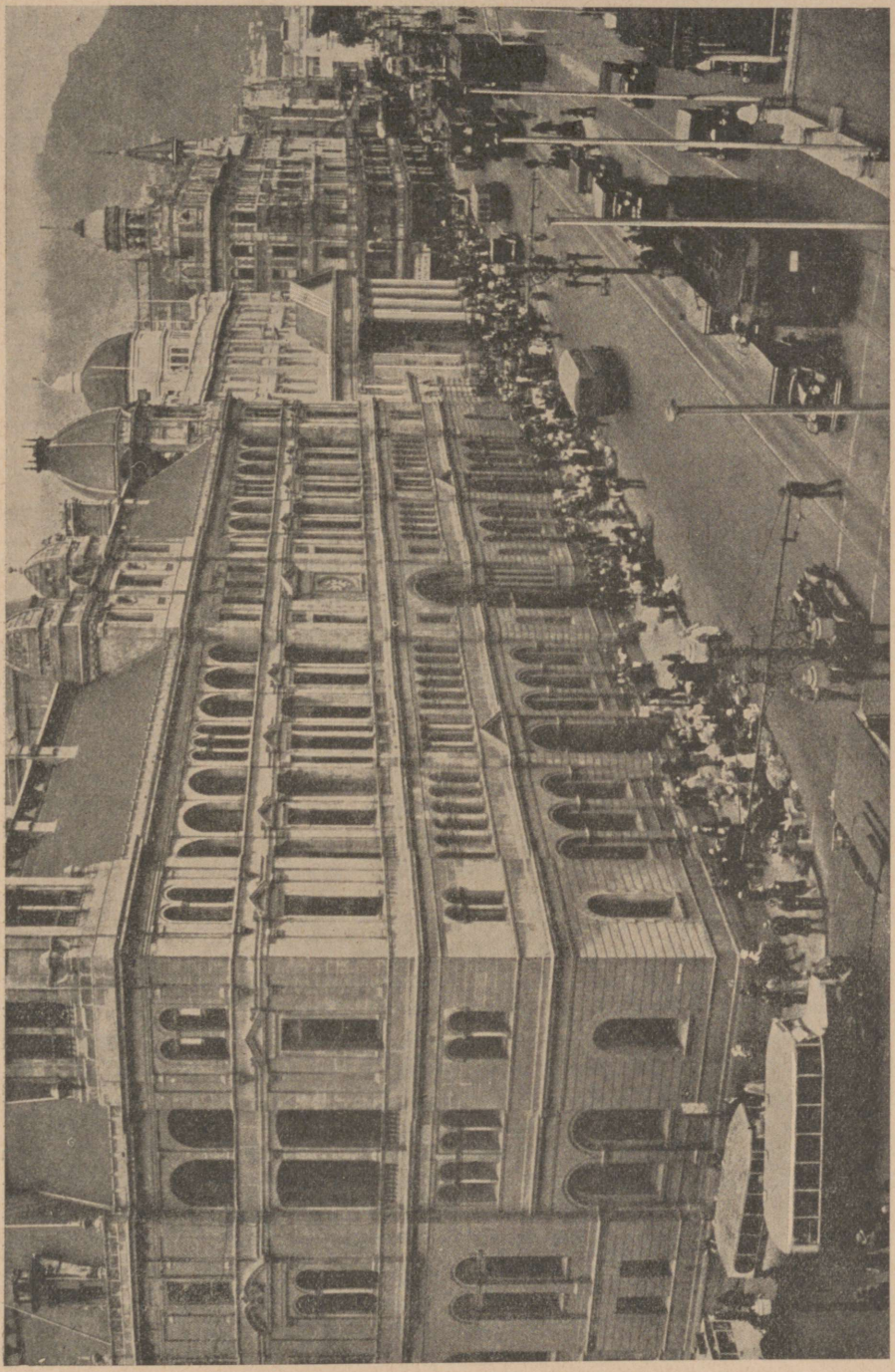

Kaplinna peatänav.

alla ka suurema osa idapoolsest Lõuna-Aafrikast vastu India ookeani. Lõppeks algavad Sambesi ja Kubango jõele lähemal kuivad, valgusrikkad metsad, mis moodustavad ülemineku troopilisse Kesk-Aafrikasse ning jätkuvad Lõuna-Aafrika piiridest välja.

Seega valitseb Lõuna-Aafrikas eeskätt madal ja lage taimkate — kõrved, poolkõrved ja rohtlad, — mille üle puhuvad vabalt kuumkuivad tuuled. Lõunas ilmuvad metsad alles mandri kagu- ja lõunaserval, rannikult järsult kerkivate mäeahelikkude ja astangute nõlvadel. Neid niisutavad juba India ookeani poolt tulevad monsuunvihmad ja mandri lõunaotsa talvesademed.

Sisemaise lava kõrge astangserv on pea igal pool veelahkmeks, suunates veed ühelt poolt lava nõgusasse sisemusse, teisalt lühikeste rannikujõgedena merre. Kõige rohkem sademeid saab lava kaguserv, siit algavad lõunapoolse Lõuna-Aafrika suuremad jõed Oranje, Vaal ja Limpopo. Oranje veed suunduvad esiteks läände, lava sisemuse poole, puhandavad siis lava lääneserva ja suubuvad Atlandi ookeani. Limpopo teeb suure kaare läbi lava sisemuse ja laskub viimati rannikumadaliku kaudu India ookeani. Kuna lava kaguserva merepoolset kallet elustavad rohked väiksemad vooluveed, on lääneserv pea täiesti veetu. Põhja poolt, Lunda künniselt rohkemal määral tulevad veed valguvad enamalt jaolt Kalahari nõo lamedal põhjal laiali ja auruvad siin vähehaaval ära, jõudmata mereni. Idas ja kirdes kasvab niisutus juba sedavõrt, et põhja poolt tulevad veed kogunevad suureks Sambesi jõeks, mis laskub sisemaiselt lavalt kärestikkudena alla rannikumadalikule ning siit India ookeani. Sambesi keskjooksul moodustub ühe basaltkattega kõrge astangu kohale võimas Viktooria joastik, kõrgeim maailmas.

Lõuna-Aafrika neegreist pärisrahvastik on õige kirju, kujunenud mitmekordsete vallutuste ja segunemiste tulemusena. Põhja poolt tuli alatasa uusi rahvaid ja tõuge peale, endised tõrjuti mandri lõunasoppi, osalt hävitati, osalt aga nad segunesid vallutajatega. Nii on Lõuna-Aafrikas praegu jälgi mitmest rahvastekihist. Kõige vanemad on heledamanahalised, kollakaspruunid b u š m a n n i d, kes ei kuulugi õieti päris-neegrite hulka, vaid osutavad enam sugulust Lõuna-India ja Tseiloni ning Austraalia negroiidsete pärisrahvastega. Praegu on bušmannide vähesed riismed tõrjutud Karruu ja Lõuna-Kalahari kõige kõrvalisimaisse poolkõrve kolkaisse. Bušmannide järelkäijad olid h o t e n t o t i d, kes omakord vallutati b a n t u hõimude poolt ning tõrjuti samuti Kalahari kuivemasse sisemusse ja lääneranniku le. Kogu muu ala vallutati bantude poolt. Kuna bantud harisid põldu ja pidasid suuri loomakarju, siis jõudsid nad maa niiskemas ja viljakamas idapoolmikus edasi tungides palju kaugemale lõunasse, kui kuivas ja viljatus läänepoolmikus. Idas hävitati vanemad rahvad täielikult ja bantude asustus ulatus mandri kagurannikuni välja. Neid idapoolseid bantusid nimetatakse harilikult k a f r i t e k s. Nad jagunevad mitmesse hõimu, kellest olid tähtsaimad sõjakad ja hästi organiseeritud s u u l u d. Kafritest läänes, sisemaal, elavad b e t š u a a n a d ja b a s u u t o d, lääneranniku lähemal aga a m b o d, h e r e r o d ja m ä g i d a m a a r a d, Sambesi ülemjooksul b a r o t s e d. Neist hõimudest elab väiksem osa pärismaalasile jäetud reservaatides, suurem osa aga valgete maapidajate teenistuses, või on tööl kaevandusis ja muis tööndusettevõtteis.

Cecil Rhodes'e lipp, mis sümboliseerib ühendatud Ida-Aafrika mõtet.

Inglise kuulsa koloniaalpolitiku Cecil Rhodes'e mõtteks oli luua Briti ülemvalitsuse all seisev ühendatud Ida-Aafrika, mis oleks ulatunud islamilisest Egiptusest üle Portugali Ida-Aafrika kuni Kapimaani.

Eurooplaste sissetungimine Lõuna-Aafrikasse toimus esialgu kahelt suunalt: portugallased Mosambiki rannikult ja piki Sambesit, hollandlased Kapimaalt. Hiljemini seltsisid nendega inglased, kelle peamised toetuspunktid olid lõuna- ja kagurannikul, hiljemini ka hollandlasilt anastatud Kaplinnas. Seda mööda kuidas inglased kindlustasid end lõunarannikul, taganesid nendega vastuolus olevad hollandlased sisemaale, saades siin hiljemini b u u r i d e nime. Nii buuridel kui inglastel tuli kogu aeg ägedalt võidelda eesolevate sõjakate kafritega, kelle vastupanu suudeti lõplikult murda alles möödunud sajandi lõpul. Veel hiljemgi on nad tõstnud korduvalt mässe. Suures Inglise-Buuri sõjas 1899—1902 langesid buuride maad inglaste võimu alla, kes moodustasid neist laialdase iseseisvusega dominiooni Briti maailmariigis — Lõuna-Aafrika Uniooni. Siia kuuluvad peale Inglise Kapimaa ja Natali asumaade buuride vabariigid Oranje ja Transvaal ning peale maailmasõda Rahvasteliidu mandaadina endine Saksa Edela-Aafrika. Ülejäänud Lõuna-Aafrika, peale Portugali Mosambiki lõunaosa, moodustavad Inglise asumaad mitmesuguse iseseisvusastmega: Põhja- ja Lõuna-Rodeesia ning betšuaanade, basuutode ja svaaside reservaadid.

Buurid ja inglased tulid siia esialgu puht põllundajate ja karjapidajatena, seega farmeritena, ja praegugi on veise- ja lambakasvatus ühes puuviljakasvatusega Lõuna-Aafrika tähtsamaid tulundusharusid. Siiski jääb see tunduvalt varju maavarade kõrval, millest esikohal on kuld ja teemandid. Need põhjustasid Buuri sõjagi ja praeguse politilise struktuuri.

Lõuna-Aafrika on Nigriitsia tähtsaim ja tulunduslikult arenenuim osa. Siin elab juba võrdlemisi rohkearvuline eurooplasist rahvastik, kes töötab innukalt maa igapidise arendamise kallal. Ent ka siin ei puudu oma sisemised raskused, vastuolud ja probleemid, millega tutvume järgnevais lugemispalades.

LÕUNA-AAFRIKA TULUNDUSLIKKE JA POLITILISI KÜSIMUSI.

Aafrika ja Ameerika U. S. A.

Tulevases suures rassidevõitluses omab Aafrika täiesti erilist asendit ja otsustavat osa tuleviku arengus mängib Lõuna-Aafrika Unioon. Mail, mida valge tõug suurte väljarändajahulkade sinnapaiskamisega on täielikult vallutanud, nagu Põhja-Ameerika, Lõuna-Ameerika ja Austraalia, oli pärismaalastepolitikas kaks võimalust, mida ka tegelikult on kasutatud. Pärismaalased on kas halastamatult hävitatud, nagu Põhja-Ameerikas ja Austraalias, või on nendega segunetud, nagu Vahe- ja Lõuna-Ameerikas. Hävitamisele võib teha etteheiteid eetiliselt ja segunemisele tõupuhtuse seisukohalt, kuid need on ainsad võimalused muuta võõraist rahvaist asustatud maid täiesti või vähemalt osaldi „valge mehe maaks". Lõuna-Aafrikas, mis kliima poolest on sama soodus valgete asumiseks kui Põhja-Ameerika, ei võidud ega tahetud hävitada musti, oldi aga teisalt liiga uhked nendega segunemiseks. Sellest tuleb, et Lõuna-Aafrika omab teiste valgest tõust asustatud koloniaalmaade seas erilist asendit ja kannatab raskuste all, mida ei tunne Ühendriigid ega Argentiina või Austraalia.

Lõuna-Aafrikas ollakse pisut edev selle üle, et Lõuna-Aafrika Unioonil on samad nimetähed, U. S. A., kui suurel Ameerika Unioonil, ja selles ühtelangemises nähakse paiguti ka sümbolit, mis tõotab tulevikus sama hiilgavat arengut. Kuid seejuures unustatakse, et Aafrikas on olud sootuks teised kui Ameerikas.

Kui tahetakse võrrelda Lõuna-Aafrikat Põhja-Ameerikaga, siis peab pidama meeles, et Lõuna-Aafrika asustamine valgete poolt algas ainult viiskümmend aastat hiljem kui Põhja-Ameerika mandril. Sellest hoolimata pole aga Lõuna-Aafrikas veel pooltki sellest valgete hulgast, mis oli Ühendriiges juba iseseisvuse väljakuulutamise ajal. Lisaks olid sealsed valged elanikud koondunud võrdlemisi väikesele maa-alale, kuna lõuna-aafriklased on laiali paisatud üle hiiglalaiade alade, mis takistab suuresti kiiret tööndusliku

Lambakarj Lõuna-Aafrika karruu kõrgtasandikul.
Need kuivad tasandikud oma harva, kidura taimkattega kõlbavad vaid karjamaaks lambaile.

arengut, sest suurte transpordikulude pärast pole võimalik ei odav hulgitoodang ega ole ka käepärast küllalt suure vastuvõttevõimega siseturgu.

Lõuna-Aafrika valge rahvastiku vähesel juurdekasvul on oma mõjuvad põhjused, ja kuigi ei või täiesti eitada suuri arenguvõimalusi, eeskätt maavarade kasutamise alal, siis toimub siinne areng siiski hoopis tugevamate hõõrdumiste saatel kui Põhja- või Lõuna-Ameerikas.

Pindala, kliima, maavarade ja seitsmemiljonilise rahvastiku poolest võiks Lõuna-Aafrika Unioon oma tuluduslikult ja politiliselt asendilt seista umbes ühes reas Argentiinaga, kui ta rahvastik oleks ligikaudugi nii ühtlane kui selle Lõuna-Ameerika vabariigi oma.

Ka Argentiinas elab tõupuhtaid valgeid puhastverd pärismaalaste kõrval, kuid seal pole mingit lahutavat värvipiiri, pealegi on suur hulk rahvast segaverelised ja igaüks tunneb end kõige pealt argentiinlasena ning omab selleks ka võrdset õigust. Lõuna-Aafrika seitsmest miljonist on aga vaid poolteist miljonit valgeid. Ülejäänud viie ja poole miljoni elamistase, sissetulek ja ostujõud on nii vähene, et majanduslikult seisukohalt võib Lõuna-Aafrika seitset miljonit samavääristada ülimalt nelja ja poole miljoni valgega, kusjuures tuleb veel silmas pidada, et valge rahvastikuosa sissetulek on oluliselt kõrgem kui sama kihi oma Euroopas.

Veel tähtsam on ülepäästamatu kuristik valgete ja mustade vahel. Kuigi Lõuna-Aafrikal on lahendada nii palju teisi raskekaalulisi küsimusi, nagu buuri ja inglase vastuolu, rohutirtsude nuhtluse ja hävitava kuivuse tõttu ebasoodsad põllumajanduslikud olud — värviliste probleem jääb Lõuna-Aafrika iga politika tulipunktiks.

Kas põllumajandus tasub end?

Lõuna-Aafrika arengu aluseid.

Olgugi Lõuna-Aafrikale nii tähtsad ta kuld ja teemandid, ta plaatina, süsi, raud ja kõik, mis peitub maavaradena ta pinnas, oleneb ta tulevik lõppeks ikkagi sellest, kuidas suudab ta kujundada oma põllumajandust.

Põhja-Ameerika jõudis alguses kaugele oma nisuga. Argentiina järgnes talle sel teel. Kuid Lõuna-Aafrika ei pääse siin enam edasi. Ta maapind ja kliima sobivad nisukasvatuseks vaid tingimisi. Parem on lugu maisiga, mille järgi on suur nõudmine oma maal, kus mais on tähtsaimaks toitaineks viie ja poole miljonile pärismaalasele. Ent ka maisiga ei suuda Lõuna-Aafrika üksinda oma tarvidust katta. Vaid karjasaadusist on ülejääke, ning vill, valmis- ja toornahad ongi ta peamisiks põllumajanduslikeks väljaveotooteiks.

Lõuna-Aafrika on tühi maa, võikalt tühi maa. Just suurejooneline raudteevõrgu ja autoteede väljaehitamine näitab alles ilmekalt, kuivõrt vähe rahvastatud on see hiiglaulatusega maa. Võib sõita päevadeviisi, kohtamata mainimisväärsel määral asulaid, inimesi või karja.

Lühemat aega maal peatudes on muidugi õige raske otsustada, kas see tühjus on põhjustatud looduslikest tingimusist, või on see õnnetu varadejaotuse ja eksliku sisserändamis- ja asustamispolitika tulemus. Üks on siiski kindel: iseendast ei suuda see maa kuigi suurt rahvastikku toita, ning äkilist ja kiiret rahvastiku juurdekasvu, mis on täiesti tõenäoline lähemail aastakümneil Argentiinas ja Brasiilias, pole siin küll kuidagi oodata. Lõuna-Aafrika ilmastu on küll soodus eurooplasele kui inimesele, ta põllumajandusele aga vaid suurte kitsendustega. Alles vaadeldes Lõuna-Aafrika ilmastukaarti näeme, kui kohutavalt kaugele Lõuna-Aafrika sisemaale tungib Atlandi edelaranniku kuivapiirkond. Mida kaugemale itta, India ookeani poole, seda paremaks muutuvad olud. Ainult võrdlemisi väike Natal omab tõesti küllaldaselt sademeid.

Buuride majandus põhineb seepärast juba aastasadu „kuivfarmindusel". Alguses olid buurid ainult karjakasvatajad; kui sööt lõppes, siis rännati edasi. Ja kuigi nad jäid mõnele veekohale püsivamalt asuma, jäi majandus ekstensiivseks, vajades hiiglasuuri maa-alasid karjamaaks. Rahvastiku juurdekasvuga jäi maa väheseks ja osa buuridest siirdus osaliselt põllundusele. Kuid põldviljade kasvatus jääb sel maal ikkagi teatud määrani õnnemänguks, vähemalt ei saa arvestada nii kindlaid ja võrdlemisi ühtlasi saake, nagu Kanadas, Ühendriiges või Argentiinas.

Lõuna-Aafrikale jääb küll võimalus kuivuse võitmiseks kunstliku niisutuse teel. Selleks ongi ehitatud terve rida suuri paise. Ent ka sellel on oma varjukülg: toodang läheb liiga kalliks. Üldse on kõrged toodangukulud Lõuna-Aafrika nõrkuseks; nad on seda imestamapanevamad, et siin kasutatakse nii odavat tööjõudu. Tegelikult on olud sellised, et ilma tollita saaks Lõuna-Aafrikas taani võid odavamalt kui kodumaa oma ja Natali suhkrutööndusе päevad oleksid loetud, kui lastaks sisse odavat india suhkrut.

Odavate palkade tõttu võib siin tarvitada musta tööjõudu otse pillavalt, mis eurooplast imestab. Valgete tööjõud ja kõik muu, s. o. tööndustooted, väetusained, veokulud jne. on aga nii kallid, et Lõuna-Aafrika on maailmaturul vaevalt võistlusvõimeline ja farmer kurdab oma vaesumist.

Suureks õnneks on Lõuna-Aafrikale ta kullakaevandused, nende abil võib ta tasandada oma ebasoodsaid põllumajandusolusid ning anda teenistust ja toitu maalt valguvale rahvastikule, kuigi see sünnib osalt avalikkude kulude arvel. Seni kui ei tule mingisugust muutust, ei saa Lõuna-Aafrika arvestada valge rahvastiku suurendamise võimalust sel määral, nagu seda oleks vaja püsivaks vastupanuks mustale lainele.

Kafritöö ja värvitõke.

Lõuna-Aafrika tööprobleemi põhjused.

Lõuna-Aafrika võib pakkuda eurooplasele vähem kui teised samal geograafilisel laiusel asuvad ja samasuguse kliimaga ülemeremaad. Maale saabunud farmerile võib näida, et maa on viljatum, vett vähem, katkude- ja putukatenuhtlus aga suurem kui vahest Tehhases, Argentiinas või Austraalias, kuid ühes asjas pakub Lõuna-Aafrika talle tunduvaid paremusi: ta vabastab tema igasugusest raskest kehalisest tööst. Kuna muidu kõikjal algusaastad tähendavad asunikele raskeimat pingutust, leiab sisserändaja Lõuna-Aafrikas ees odava ja tööhimulise tööjõu, kes vabastab tema kõige raskemast koormast. Ühtlasi tunneb end iga valge sisserändaja, olgu ta kuitahes vaene, värvilise kõrval mingi aristokraadi ja isandana, kuna Argentiinas ja Brasiilias indiaanlane ja koguni varemini sisse rännanud neeger vaatab vaesele valgele sisserändurile põlgusega ülalt alla, ning valge peab seal kannatama värvilist teatud olukordades mitte üksnes töökaaslasena, vaid isegi ülevaatajana ja tööandjana.

Võimalikult kõikide raskete ja ebameeldivate tööde pärismaalaste õlgadele veeretamise komme on nii üldine, et ükski uustulnuk ei saa jätta seda pikemat aega arvestamata. Oldagu kuitahes vähe ennast teenida laskmisega harjunud, kohanevad siiski lõppeks kõik sisserändurid selle nii mugava kombega. Maale vastsaabunud hoolas ja tagasihoidlik käsitööline töötab vahest esimesed kuud küll ilma värvilise „boy'ta". Siis aga võtab ta omale vähemalt poisi, kes ulatab talle tööriistu, ning ühe-kahe aastaga on ta juba harjunud jätma võimalikult kõik tööd oma boy teha, piirdudes ise järelevaatusega. Köögitüdrukuna või majateenijana saabunud naised õpivad sama kiiresti köögi- või majaboy'd käsutama ja neid kõiki töid teha laskma.

Selline odava musta tööjõu ülikküllus teeb siiski ainult sellele elu tõesti mugavaks, kes omab hästi sissetöötanud boy'sid. Kus aga seda pole — ja see on õieti reegliks —, seal ohverdab valge, õieti viljakat tööd saavutamata, hea osa oma ajast, jõust ja närvidest selleks, et ikka jälle musti õpetada, juhatada, kiirustada. Sellest tulebki, et Lõuna-Aafrika ei suuda siiski toota nii odavalt, nagu võiks oletada, ning pole mitmetegi saaduste alal maailmaturul võistlusvõimeline.

Selle põhjused peituvad aga veel muus, ja nimelt värvitõkkes. Iseendast on juba valge ja värvilise eraldamine siin palju teravam kui näiteks Ühendriikide lõuna-osariikides. Kuna seal on näiteks tänavraudteel värviliste istekohad vaid eraldatud valgete omadest, ei tohi Transvaalis või Oranje vabariigis pärismaalane üldse tänavraudteed kasutada. Pretoorias oli kuni hiljutini värvilistele isegi kõnniteel käimine keelatud. Alles suurelt kasvanud

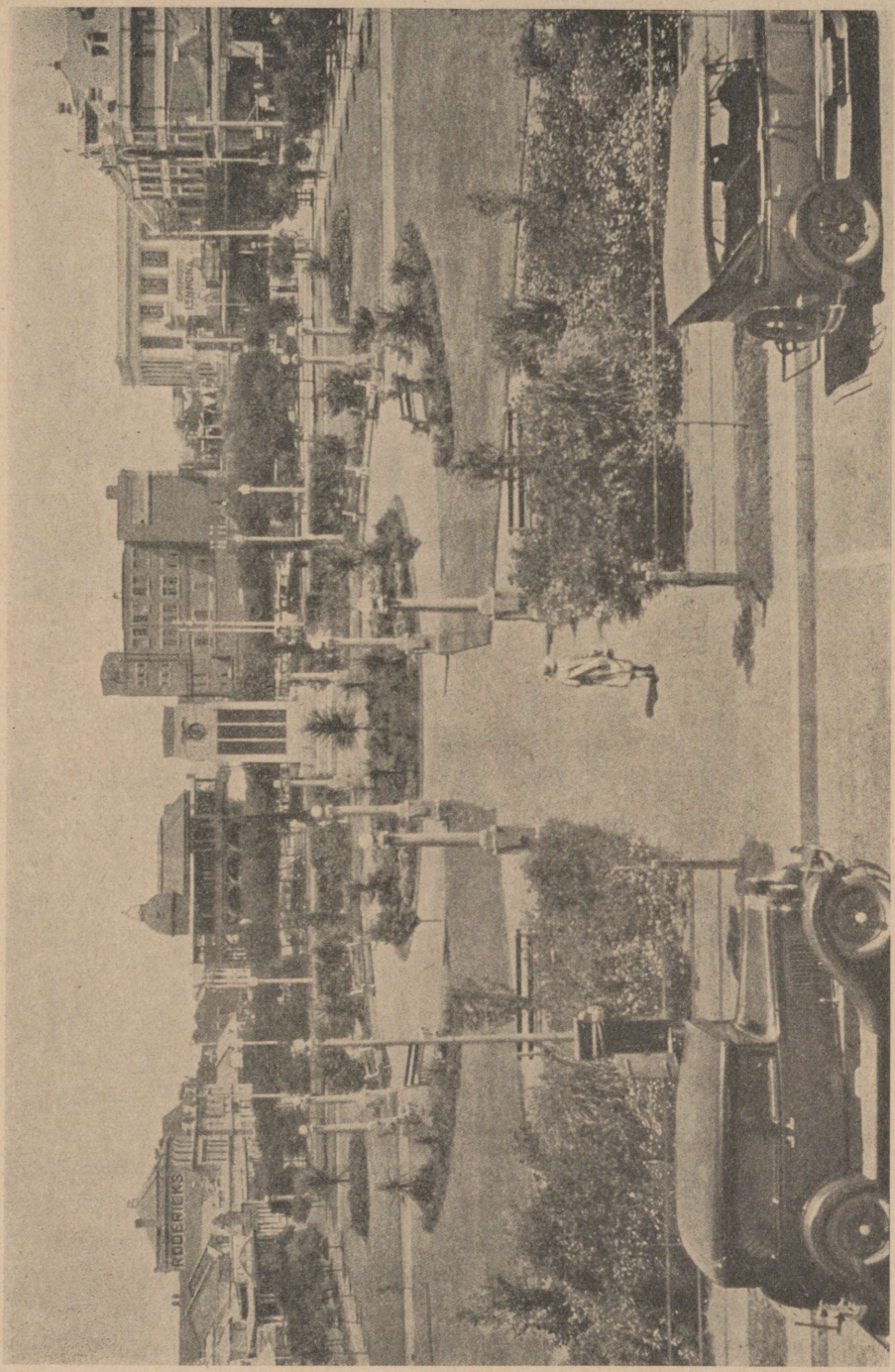

Oranje vabariigi pealinna Bloemfonteini keskus.

Neeger kaevandustöös.

Lõuna-Aafrika suuris kulla- ja teemandikaevandusis kasutatakse tööjõuna peamiselt neegreid.

autoliiklemine kaotas selle keelu. Kuid praegugi veel on iga muuseum, iga avalik park, iga teater ja kino, iga restoran või lõbustuslokaal pärismaalasile eranditult suletud.

Värvitõkkena pole siiski mõeldud seda värviliste seltskondlikku ja sotsiaalset eraldamist, vaid nende kõrvaldamist igast kõrgeväärtuslikumast ning esmajoones igast paremini tasutavast tööst.

See värvitõke on paratamatuks järelduseks kogu Lõuna-Aafrikas valitsevast eelarvamusest „kafritöö" suhtes. Iga õppimatu töö on „kafritöö", mis pole valge mehe vääriline, ning õige lõuna-aafriklane meelsamini nälgib, kui võtab vastu sellist tööd. Kui valged ei kindlustaks ühtlasi endale kõrgemaväärtuslikke töövõimalusi, oleks enamik neist tänaval. On ju praegugi „poor white'ide" (kehvade valgete ehk valge proletariaadi) probleem üks raskemaid Lõuna-Aafrikas. „Poor white'id" on need valged, kes, olles kõlbmatud kõrgemaväärtuslikuks tööks, loobuvad igast teisest tööst kui „kafritööst". See rahutu ja rahulolematu valge proletariaat, kes külvamata ja lõikamata nagu linnud taeva all siiski kuidagi ära elatub, on iga Lõuna-Aafrika valitsuse mureks.

Teemantide sortimine Kimberley kaevanduses.
See on viimane töö enne teemantide lihvimist ja müügilesaatmist.

Värvitõke on praeguse rassipärase sotsiaalse organisatsiooni paratamatu ja loomulik järeldus. Ta on tähtsaks lüliks selles organisatsioonis. Seni kui Lõuna-Aafrika rahvastik oma enamuses pole valmis valge ja musta vahekorda põhjalikult revideerimisele võtma, niikauaks peab värvitõke jääma. Selle kaotamine tähendaks praeguse ühiskondliku liigestuse aluste vapustamist. Seepärast peab ta püsima, kuni pole valminud teine, parem või vähemalt samaväärne korraldus.

C. Ross, Die erwachende Sphinx. Durch Afrika vom Kap nach Kairo. Leipzig 1928.

LÕUNA-AAFRIKA TEEMANDIVÄLJADEL.

Lõuna-Aafrika on tsiviliseeritud maa, ja nii kaua kui kasutatakse raudteed, reisitakse seal koguni paremini kui Euroopas või üldse kuski mujal. Sest Lõuna-Aafrika raudteed on parimalt organiseerituid maailmas. Olime sõitnud Kaplinnast Natali, siis edasi endisse Oranje vabariiki ja peatusime selle pealinnas Bloemfonteinis. Noh, on see aga üks igav linn. Olime alguses kavatsenud seal kauem peatuda, aga et seal polnud tõesti midagi teha, sõitsime juba järgmisel päeval Kimberleysse edasi.

Siin lootsime lõppeks leida romantikat, mida seni olime Lõuna-Aafrikas asjata otsinud. On ju Kimberley kuulus teemandilinn. Ning meile sisaldavad sõnad teemant ja teemandiväljad veel ikka teatud romantikat. Mõtleme harukordsele saatusele, kuidas mõni vaene mehike leidis maast särava kivi ja muutus seega üleöö miljonäriks.

Kuid! Tänapäeval ei leia enam ükski vaene mehike teemante maast. Tänapäeval on kapital ammugi kindlustanud endale kogu ala, kus võiks leiduda teemante, ning töötab seal kavakindlalt. See oli juba Edela-Aafrika Lüderitzi lahes teatud pettumuseks. Kuid seal edelas on selles vähemalt midagi absurdfantastilist, et terve hiiglakõrb kühveldatakse kavakindlalt läbi sõela. Ent Kimberleys! Kimberley on kaevandus, mäetööstus nagu teisedki, ainult et siin hangitakse vahelduseks söe ja raua asemel teemante. Nii palju kui süda kutsub.

Sellest hoolimata oli De-Beersi kaevanduste külastamine erakordselt huvitav, kuigi ilma mingi romantikata. Juhatusemajast linna südames kuni viimase töölismajani on see oivaliselt organiseeritud ja kontrollitud käitis. Lakkamatult saabuvad kaevandusist kärud teemantesisaldava ainesega. Puurid tambivad, veskid jahvatavad, sõelad puistavad. Siin võimas hoone, hiigla terastelingud! Kõrvulukustav müra. Tihe tolm. Seisan kõikuval sillal. Sumedast hämarusest silman ülal kallakulist käiku. Raudlattidest ämblikuvõrk täidab selle. Selle kaudu vuhiseb pikk, tonniraskune anum minu alt mudamülkast päevavalgele ning välgukiirusel üles prügihunniku otsa, kus oma sisu tühjendab. Hoone all asuvasse mudamülkasse koguneb kõik, mis purustajad ja sõelad, uhtmis- ja sorteerimismasinad jäänustena välja sülgavad. Lõppematult veerevad ülal üle taevakõrguse lava kärud juurdeveetava ainesega ja lühikeste vahede järel paiskuvad mülkast anumad. Sild, millel seisan, väriseb üleni, koguni terve suur maja näib vabisevat, kui alt paiskuvad määratud anumad mürinal, kolinal, möirates ja oma poriseid, mudaseid koormaid valades, nagu metsalised, kes pöörases vihas tormavad välja oma koopaist.

Ja see natuke, mis üle on jäänud, mis sorteeritud, sõelutud, kaalutud ja väärtuslik on leitud olevat, läheb viimasesse sõelumis- ja puhastamisseadisesse, mis nimetatakse siin pulsaatoriks. Siit tulevad lõppeks teemandid rasvaga määritud lintidel korralikult päevavalgele, kus jääb üle neid veel vaid puhastada. Viimaseks on siin tagasihoidlik, prillidega ja täishabemega vanem härra, kes toimetab viimase valiku ja kelle käte vahelt käib iga päev läbi miljonilisi väärtusi. Ja see härra — kes jättis minusse veel tugevama mulje — kogub need kivid, mis teistes niipalju aukartust äratavad, ühte päris harilikku plekktoosi. Ta kinkis minule nii palju usaldust, et andis selle toosi minu kätte. Võisin käe sisse pista ja kive välja võtta ning oma tahtmise järele vaadelda.

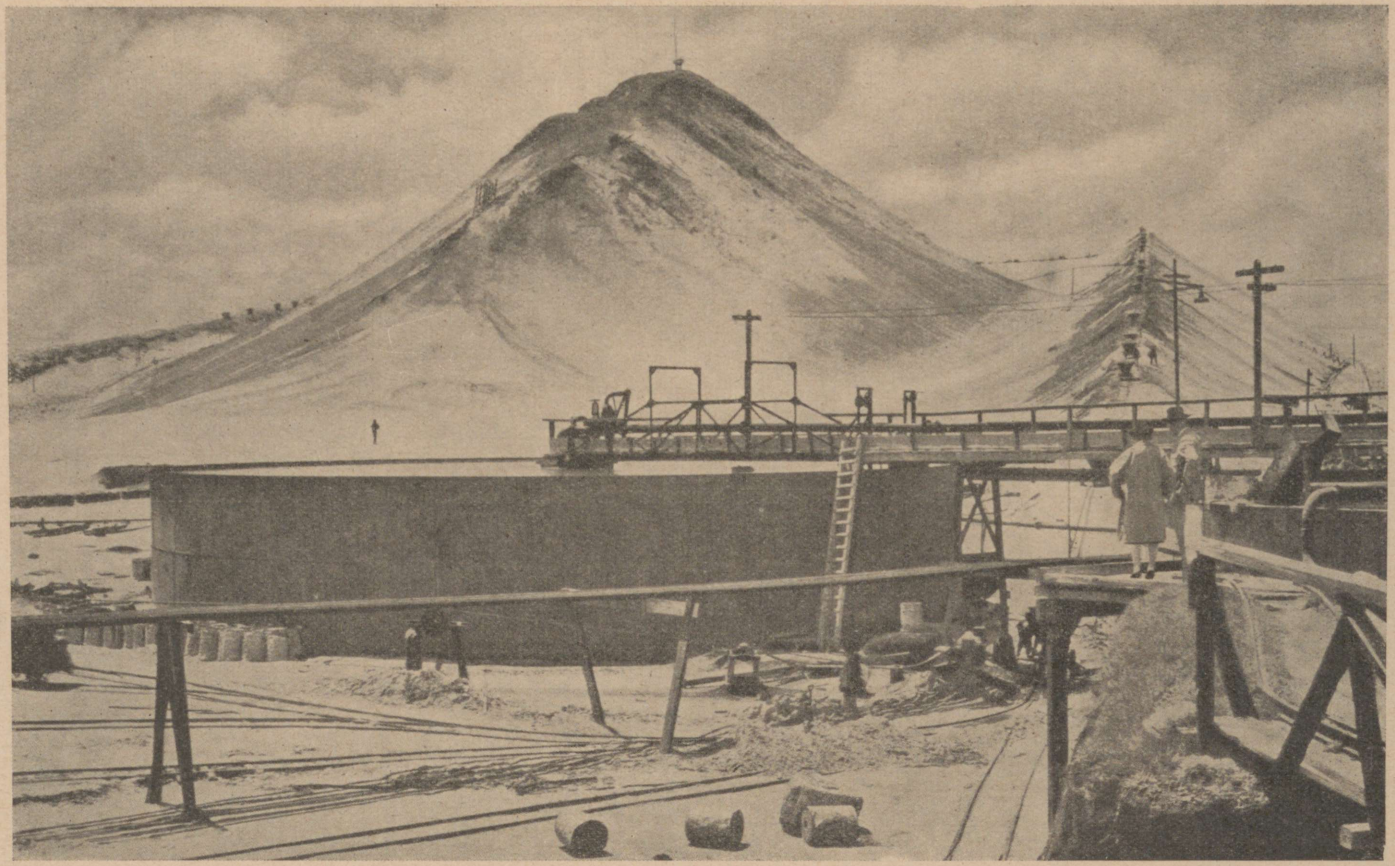

Witwatersrandi kullakaevandus Transvaalis.
Praegu toimetatakse siin kullakaevamist mehaaniliselt suurejooneliste masinate ja seadiste abil.

Olles sõbralikule vanahärrale tagasi andnud ta plekktoosi, mis polnud põrmugi parem mõnest vanast konservikarbist, asusin töölismajade vaatlemisele. Siin elutsevad pärismaalased, kes need suured kivihulgad maast lahti murravad ja päevavalgele toovad, et leitaks sealt vaevalise tööga paar hiilgavat kivikest, mis hoitakse kõrges hinnas, sest muidu kannataksid teemandiühingute aktsiad soovimatu kursilanguse tagajärjel.

Töölisi kogutakse tervest Lõuna- ja Kesk-Aafrikast. Olles sõlminud kaevandusega töölepingu, on neilt pooleks aastaks võetud vabadus valjemini kui vangidelt. Töölt läheb ta tööliste asulasse. See on piiratud kahekordse okastraattaraga, mille taga asub nelinurkne plekkmaja. Selles nelinurgas toimub mustade „teemandikaevurite" elu. Kuid seejuures ei tarvitse kuidagi mõelda orjadele. Suur osa töölisi ei jää tööle mitte ainult pooleks aastaks, vaid aastaiks, kuni nad on küllalt kokku hoidnud, et selle rahaga pöörduda tagasi kodukülla ja osta siin omale üks, kaks või pool tosinat naisi, kes siis elulõpuni nende eest töötaksid.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Pole siiski täiesti tõsi, et vana teemandiromantika oleks lõplikult kadunud. Seda on veelgi, või õigemini seda on taas. Lichtenburgis, põhjapoolses Transvaalis, on avastatud teemandiväli, mis on rikkam kui kõik endised. Kogu vana kullaotsijateromantika elustub jälle. Kapital pole siiski suutnud omale kõike kindlustada ja igal vaesel mehikesel on jälle võimalus ühe ainsa õnneliku leiuga saada üleöö miljonäriks.

Juba nädalaid sosistavad asjasse pühendatud kummalistest leidudest, mida tehakse Lichtenburgis: sada teemanti ühes ainsas pesus! Juba nädalaid käib rahvasteränd uuele õnnemaale. Kuid ajalehis on teateid alles mõningaid päevi. Ühelgi pühendatul pole ju huvi, et teade leviks. Ja ajalehed ise? Ka need pole sellest huvitatud, või vähemalt mitte kapitaliringkonnad, kelle käes nad seisavad. Igal juhul pole aga suuril teemandiühinguil, kes praegugi ei tea, kuhu kõik oma teemandid panna, mingit huvi, et avastataks veel uusi teemandivälju. Sellest siis tuli, et ma just teemandilinnas Kimberleys kuulsin alles nii hilja äkilisest teemandipalavikust.

Nüüd on aga sensatsioon nii suur, et seda enam salata ei suudeta. Kõneldakse suurimast teemandipalavikust, mida Lõuna-Aafrika on kunagi üle elanud. See on sündmus, mis tekitab kogu liitriigis palavikulist ärevust. Kuidas võikski see olla teisiti, kui äkitselt kättesaadavas läheduses, igale üksikule kättesaadavas läheduses, kerkib meelitav võimalus üleöö rikastuda.

Seejuures on viis, kuidas sellist teemandivälja proklameeritakse, nii fantastiline, et see ületab kõik, mis olen lugenud selle kohta Kaug-Läänest või seiklusromaanidest. Istun teemantide kontrollameti sekretäri vastas ja kuulatan uskumatu imetlusega, mis ta mulle jutustab. Olen kõike seda juba aja-

Kimberley teemandikaevandus.

lehes lugenud. Aga see paistis nii ebatõenäolisena, et ei tahtnud seda uskuda.

Asjalugu käib nimelt järgmiselt: kui leitakse kuski sel määral teemante, et nende otsimine näib tasuvana, siis võib prospektor, s. o. teemantide leidja endale valida kuuskümmend „kleimi" teemantesisaldavat maad ja maaomanik kakssada kleimi. Kleimiks (claim) nimetatakse neljanurgelist maatükki 15×15 ruutmeetri suuruses. Kogu ülejäänud maa kuulutatakse avalikuks teemandiväljaks ja igaüks võib sinna oma kleimi piiritella. Igaüks, ka mina. See maksab ainult viis šillingit litsentsi tasuks. Ametnik ulatab mulle formulaari, mida mul tarvitseb vaid täita, et seega varanduse saamiseks lootust omada. Pean tunnistama, et ka mina mõtteid mõlgutasin, jätta kõik kus seda ja teist ja minna Lichtenburgi teemante otsima. Kes teab, vahest naeratab mulle õnn. See oleks alles reis, mis end tasuks!

See tähendab, täiesti nii lihtne pole asi siiski mitte. Viie šillingiga ei osteta endale veel mingit kleimi, vaid ainult õiguse endale seda kätte joosta. Jah, just kätte joosta. Lichtenburgis leidub vahest paarsada tõesti head kleimi, ning täna juba ootavad seal tuhanded soovijad ja teised tuhanded on teel sinna. Seal tuleb teha valik ja see valik saavutatakse omapärase, enneveeuputuslikuna tunduva meetodiga. Nimelt peetakse võidujooks kleimide peale. Diggerid, nii nimetatakse siin teemandiotsijaid, paigutatakse mõne kilomeetri kaugusse teemandiväljast ja teatud märguandel hakkab kogu rahvahulk liikuma ja jookseb nagu elu eest teemandiväljale, et kindlustada endale võimalikult head kohta.

„Neljapäeval kell 12 päeval on start," seletab minule ametnik. „Arvatakse, et jooksust võtavad osa vähemalt kümme tuhat diggerit. See on suurim teemandipalavik, mis siin kunagi olnud."

Istun nagu uimane ja pean oma imestusest natuke toibuma. Kümme tuhat inimest jooksevad võidu parimate kleimide pärast! Ja kui nad saabuvad eesmärgile, siis pole vist küll puudust tapmistest, mahalöömisist ning nugadega võitlusist, kui kaks või mitu vallutavad ühel ajal sama koha, mida nad kõik peavad väljavaaterikkaimaks.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Lichtenburgi sõiduks pääsesin ühe jooksust osa võtta kavatseja autole. Olen sooritanud oma elus juba mõnegi ebamugava sõidu, kuid nii kitsalt ja pakitult pole ma veel kunagi istunud. Õieti ei saakski siin parima tahtmise juures kõnelda istumisest, vaid ma olin nagu pakina koormasse laotud. See oli suureks julguseks „minu jooksja" poolt, mind kaasasõidule paluda; sest õieti polnud minule endalegi enam autos ruumi, kõnelemata minu rohkeist pakkidest. Kuid kõik läheb kuidagi korda. Mahutasin sisse kõige pealt oma filmikohvri, ning siis leidus selle ja katuse vahel veel just niipalju ruumi, et võisin end sinna poetada.

Sõitsime katkematus tolmupilves. Kuigi olime autodereas esimesed, liikusid meie ees siiski loendamatud härjavankrid ja eeslikärud, kes kõik tahtsid juba hommikul varakult Elandsputtes olla. Tuhanded sõidukid olid hõõrunud tee nelja meetri sügavuselt peeneks liivaks ja tolmuks. Selles tolmupilves paistsid valguseheitjad kui kaks sumedat verestunud silma, ning ikka jälle põrkasime peaaegu kokku mõne kohmaka sõidukiga, mis pidi viima igatsetud õnnemaale mõne lootusterikka diggeri kogu oma kodu ja koldega, kogu ta majavaraga, naiste, laste ja karjaga.

Kõik vankrid olid täis laetud majapleki, voodite, laudade, toolide, ahjude, teemandiuhtmise-masinate, kirkade, kühvlite ja muu diggeri varustisega. Paljudel olid kaasas valmis plekkmajade komplektid, mida tarvitses vaid maha laadida, et kohe eluaset püstitada. Tee kõrval aga põlesid laagrisolijate tuled üksteise kõrval, ja kõik, kõik rändasid suurele, fantastilisele rünnakule, kõik tahtsid osaleda lootusrikkas, suures võimaluses, mida saatus oma küllusesarvest kinkinud.

Tee tõusis mäkke ja olles jõudnud üles kingule, tundsin ma, nagu näeksin und. Meie ees oli org ja mahedalt tõusvad nõlvakud, täis tulesid, nagu leviks seal mõni suur linn või asuks sõjaväe leer. Ja keset seda tõuseb — jumal teab, see jäi püsima, kuigi endal silmi hõõrusin — elektrituledest hiilgav hiiglaratas. Ei tea, olen ma siin Praateris või „Viini Veneetsias"[1] ?

Peremees pöördub ümber ja näeb minu piiritult imestunud pilku. „Yes," arvab ta, „siin on ka suurratas ja karussell, tantsubaarid ja kohvikud ning ei puudu isegi tüdrukud ega mängupõrgud." Diggeritel peab ju olema võimalus oma vaevaga saadud teenistusest jälle lahti saada.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Olin juba hommikul varakult alustanud tutvumiskäiku linnas. Kuid seal oli niipalju uudist, mis mind vallutas, et jätsin teemandiväljade ja diggeritelinna üksikasjalikuma vaatlemise edaspidiseks ja koondasin kogu tähelepanu suurele sündmusele, võidujooksule kleimide pärast.

Teisiti toimimiseks ei jäänud ka liiga palju aegagi; sest väga vara algas politsei Elandsputte tühjendamist. Kogu Transvaali ratsapolitsei näis siia koondatud olevat, igast suunast ratsutas neid Elandsputtesse. Minule jäi siiski natuke kahtlust, et need tugevad politseirühmad sõitsid ringi teatud määral ka propaganda ja rahustamise eesmärgil, sest vahest tõusis palavikuline erutus ikka kõrgemale ning siia kokku voolanud hulk koosnes suurelt osalt inimestest, keda nimetatakse meeleldi kõikide rahvaste saastaks.

Peale selle pidi kogu Elandsputte tühjendatama. Linnast pidid lahkuma mitte ainult need kümme tuhat diggerit ja jooksjat, kes tahtsid startida, vaid

[1] Lõbustuspuiestikud Viinis.

ka kõik valged, et nad ei saaks end peita teemandiväljal või poolel teel ja siis rahvahulga tormijooksu ajal täies rahus oma kleime märkida. Laialdasest telkide- ja laagritelinnast tuli seega umbes kakskümmend kuni kolmkümmend tuhat inimest mõne kilomeetri kaugusele lagedale ajada. Mustad võisid majadesse ja oma peremeeste varanduse juurde jääda, sest neist ei omanud ju ükski litsentsi ega võinud joosta võidu kleimi pärast.

Juba kella üheksa paiku alustas ratsapolitsei tegevust. Viisakalt, aga kindlameelselt ajasid nad rahvahulgad teemandiväljalt ja linnast eemale. Ääretu rindena, ühelt vaatepiirilt teiseni liikus rahvasteränd üle välja. Jalakäijate vahel liikusid loendamatud autod, hobuse- ja eeslisõidukid ning üksikud ratsanikud. Sõidukite omanikud sõidutasid oma jooksjaid stardikohale, et nende jõudu säilitada ning pealegi tahtsid nad õnnestumises või ebaõnnestumises veendumiseks jooksjaid võimalikult kiiresti jälgida.

Kolm korda ratsutasid politseinikud pikal liinil läbi linna ja teemandivälja. Kuid sellega polnud veel kõik viivitajad üles leitud, ning üksikud patrullid ratsutasid veel stardi eel edasi ja tagasi, vaatasid veel igasse majja ja telki, et näha, kas vahest mõni varitsev jooksja pole end kuhugi peitnud. Mõni minut enne starti komberdas veel keegi vanamees oma lapselapsega üle välja. Kuna ta tugevasti lonkas, ei aidanud kõik kiirustamine midagi. Lähem politseinik sai veel mõlemaid ühe tühja neegrihüti taha varjule viia, muidu oleks nad tormava hulga poolt üle joostud ja surnuks tallatud.

Olin väga varakult stardikohal. See näis nagu mõne rahvapeona. Lipuvarraste reaga oli märgitud joon, millest pidi jooks algama. Palavikulises ärevuses või näilises ükskõiksuses, kuidas kellegi temperament ja iseloom, olid jooksjad end seal kahe-, kolme- ja koguni kuue-, seitsmekordsete ridadena üles seadnud: sporditrikoodes noored poisid oma ühingu märkidega ning lainetava täishabemega vanad diggerid, kes läksid jooksma omas harilikus riietuses ja raskete saabastega. Kuid vanad buurid ei vaadanud sugugi lootusetult sellele asjaolule. Oli nende võistlejail paremuseks noorus ja treening, siis olid suuremad kogemused ja püsivus jälle nende poolt. Lõppeks polnud siin tegemist lühikese maaga, millega spordimehed harjunud, vaid pika, pika teega.

Kõigil jooksust osavõtjail aga, nii erinevad kui nad muidu ka olid, oli ühise tunnusena kaasas nende „peg", litsentsiomaniku nime kandev tugevate traattugedega plekktahvlike, millega nad oma kleimi märkisid.

Jooksjate taga seisis autode ja vankrite rida, sama ääretu kui startijate oma. Tõusin ühe auto astmelauale, et näha selle otsa. Ronisin kõrge, raskekäigulise härjavankri otsa, mis seisis uhke limusiini kõrval, aga ka sellelt kõrgemalt vaatekohalt ei suutnud ma näha pika rinde lõppu.

Siis läksin õnne peale mööda stardijoont edasi; sest tahtsin rinde lõpul jooksu selle tiivalt saata. Kuid ma ei saanud niikaugele. Ka ilma kellata olin

Jaanalinnufarm Lõuna-Aafrikas.

märganud, et jooks võib igal hetkel alata. Jooksjad ei lamanud enam, vaid seisid. Nad seisid nagu rindel tormijooksu märguannet oodates, ärevusest värisedes. Nad seisid nagu võidusõiduhobused, keda ei suudeta enam pidada.

Korduvalt tekkis metsik lärm ning siin ja seal tahtis liin enneaegselt jooksu panna. Mitte vähem erutatud polnud vaatajad. Need seisid oma autode astmelaudadel, jahutajatel ja istmeil ning vankritel. Õhku täitis üldine, ebamäärane sumin. Kuid äkki jäi kõik kohutavalt vaikseks. Kaevanduste inspektor juhtis oma auto läbi ootava rahvahulga mõnisada meetrit stardijoonest ettepoole, kus pika masti otsas lehvis võimas Briti lipp. Oma autos seistes luges ta teadaande, millega Elandsputte kuulutatakse avalikuks teemandiväljaks.

Keegi ei mõistnud ega kuulanudki teda. Mis ta seal ütles, oli ju ka vaid tühine vormitäitmine. Kõikide silmad aga viibisid põnevalt lipul, mille langemine oli märguandeks stardile.

Siis pani kaevanduste inspektor teadaande kokku ja tõstis käe. Samal hetkel langes lipp ja samal hetkel kostus ärritatud kisa, tormamine, märatsemine, ulgumine. See oli hiiglaärritus, mis siis puhkes, ja samal ajal täitis õhku kümnete tuhandete jalgade müdin, mis alustasid ühe korraga tegevust. Nagu palavikuviirastusena tundus mõne sekundi jooksul masside vallalepääs, mis vastupandamatu võimuga edasi tormasid. Nende järele jäid maja- ja puukõrgused tolmusambad, millesse kadus kõik.

Jooksu jälgimiseks olin kindlustanud endale aegsasti ühe auto. Kuid meie ei saanud siiski edasi; politseinik peatas meid varsti. Loomulikult püüdsime jälle edasi pääseda, nii pea kui ta end ära pööras, ning siis nägime, kuidas kõikjal meist paremal ja vasakul käis äge võitlus autojuhtide ja politseinikkude vahel. Nagu hullud kihutasid politseinikud siia ja sinna ning nende palavikulistel pingutustel õnnestuski järeletungivat sõidukitevoolu vähemalt niipalju tõkestada, et jooksjaid mitte ei takistatud ja et kõige pealt keegi sõidukisolija maha hüpata ja värske jõuga end võidujooksjate vahele poetada ei saanud.

Siiski saabusin veel õigeks ajaks teemandiväljale, et näha, kuidas jooksjad oma kleime piirasid. Ähkides, ägedalt lööva pulsiga ja tormiliselt kloppiva südamega sammusid nad oma viimse jõuga ja nii raskelt kättevõidetud kleimil ja tagusid oma nimetahvleid maasse. Paljud ei olnud aga õige teemandiväljani jõudnudki. Nad olid teel nõrkemisest kokku varisenud ning oma nimetahvlid sinnasamasse tagunud, kuhu nad jäid.

Üldse oli see kummalisim teemanditormijooks, mida Lõuna-Aafrika seni üle elanud. Sest nagu tavaliselt, polnud nüüd ühtki nõrgemat jooksjat üle joostud ega surnuks tallatud ja ka kleimide otsimisel ei olnud ühtegi tapmist, vaid paratamatute löömingute ohvrina olid vaid mõningad haavatud.

Colin Ross, Mit Kamera, Kind und Kegel durch Afrika. Leipzig 1930.

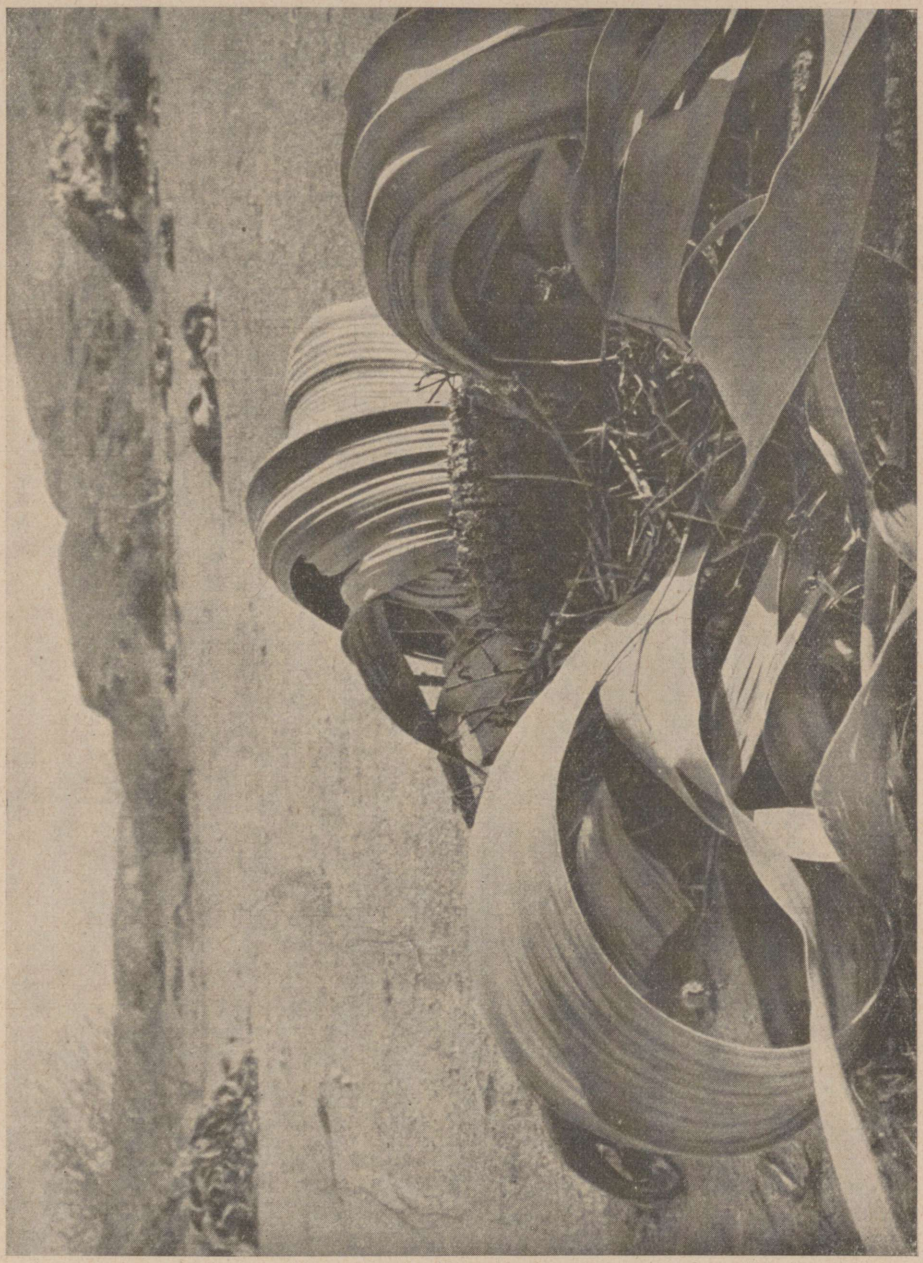

Hiigla kõrvelõll (Weltwitschia mirabilis) Edela-Aafrika Namibi kõrves.

LÕUNA-AAFRIKA ROHTLAIS.

Lõuna-Aafrika rohtlat kutsub buur „veld'iks"; sellele vastab saksakeelne sõna „Feld" (põld). Meie mõistame põllu all haritud, kasutatud maad, kultuurmaad. Teisiti Lõuna-Aafrika farmer. Temale tähendab veld avarat, metsikut loodust, ääretult ulatuvat rohtlat, vabalt hulkuvate võsameeste jõukude ja suurte metsloomakarjade kodumaad. See on karjamaaks ka tema veistele. Lühidalt, see on harimata maa, metsik võsa.

Selle Lõuna-Aafrika veldi iseloomustavamaks omaduseks on veepuudus. Voolavad veed on talle võõrad. Vaid ägedate vihmavalangute järel on rohtla jõgedes, nõnda nimetatud rivieerides, vett. Kohutava müra ja mölluga tormab vesi orgepidi. 2—3 meetri kõrgune mudane veevall ruttab ees, tormab vahutades ja keereldes kuiva sängi pidi alla. Alatasa muutub ta, veereldes ja langedes, komistades ruttab ta edasi. Alles järgnevad veehulgad moodustavad lainetava, mõni tund või päev voolava jõe. Vihmasaju lõppedes kaob pea ka lühikese kestvusega jõgi ja ta liivane säng sätendab nagu vareminigi kuivalt ja tühjalt päikese käes.

Ka sulisevad allikad on haruldased sel kuival maal. Vaid väikesis maapinnalohkudes säilib kogunenud vihmavesi mõne kuu. Nii ei kohta sa päevadekaupa rännates suuremal osal aastast tilkagi vett. Inimene ja loom toituvad mahlakaist juurtest ja viljadest.

Veldi eurooplasele elamiskõlvuliseks muutmiseks peab esmajoones hoolitsema vee eest. Ja enamasti saadakse ka puurkaevudega niipalju vett, et inimesed ja loomad sellest suudavad elatuda. Kui vett peaks jääma üle väikese maalapikese niisutamiseks, tekib pea iga elamu ümber väike oaas. Sest pinnaselt pole veld viljatu, puudub vaid elustav vesi.

Veepuuduse kõrval on aastast aastasse kasutamist ootavate rohtude suur arv Lõuna-Aafrika rohtla teiseks suureks põhialuseks. Või, teiste sõnadega, asjaolu, et siin „kasvab hein". Karjandus on siin looduse poolt määratud majandusharuks.

Ka pärismaalased, maa endised isandad, olid kõik karjandajad, välja arvatud küttivad ja veldi vilju korjavad võsamehed-bušmannid. Tänapäev on nad muutunud sulasteks, kes peavad töötama valgele mehele. Viimane on nad alistanud, on pikkamisi vallutanud omale kogu veldi. Lõuna-Aafrika rohtla on nüüd valge mehe maa. Valge mees on ta elanik. Ja ses mõttes pole Lõuna-Aafrika veld enam metsik, vaid ta on kultuurmaistu. Kuid Aafrika mõistete kohaselt!

Pealiskaudsele vaatlejale näib asustatud veld samuti puutumatu võsana. Kollased rohualad, segi tumedamate puusaludega, valitsevad suures puhtuses ümberringi avanevat pilti. Näed enese ees nagu võlutud unes puhkavat

Postitõld Natali maakonna sisemaal.
Mereäärset madalamat rannikumaad piiravad sisemaa poolt kõrged astangud, mida näeme pildi tagaplaanil.

loodust. Nii rahulik on ta hingus ja nii puutumatu ta pale. Ja ometi on see veld inimesist asustatud, on kultuurmaistu.

Küll otsib eurooplane siit asjatult külasid ja linnu, suitsevaid korstnaid ja kõrgeid kirikutorne, raudteeliine, telegraafiposte ja muid asju, mis temasugusele moodustavad kultuuri mõiste. Temale on see maa siin metsik, õudusäratavalt metsik.

Kuid aafriklasele on ta asustatud. Ta näeb terava pilguga, kuidas kitsad „pad'id" (teerajad) igas suunas kaovad kõrgesse rohtu. Ta näeb veiste jälgi maapinnal. Ta märkab, et ümberringi parem rohi on söödud ära, märkab linnulennust lähedalasuvat jootmiskohta. Ta teab, mida tähendavad need väikesed lumivalged laigud, mis siin-seal helendavad rohumeres, nagu valged purjed veelagendikul. Valge värvi puhtusest tunneb ta ära inimelamud, kuigi ta ei suuda eraldada majade üksikasju. Ta tunneb nende kaugeleeksinud farmide elanikke, ta teab nende saatust. Temale pole veld elutu või surnud. Temale on ta inimkäe läbi avastatud, asustatud maa, kultuurmaa. See on ta kodumaa.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Reisimine Lõuna-Aafrikas kuulub iseloomustavamate nähtuste hulka liiklemistehnika vallas. Avar, enanduvalt asustamata rohtla, vooluvete puudus, rohuküllus ja tervislik kliima põhjustavad hoopis omapärase reisimislaadi. Härjavanker, swip, trekkima, pad, köiestvedaja, need on eht lõuna-aafrikalased mõisted.

Hollandlased võtsid Lõuna-Aafrikas tarvitusele vana germaani reisuvankri, millega juba kimbrid ja teutoonid läksid üle Rooma riigi piiride. Kuid see vanker osutus peagi rohtla jaoks liiga kergeks ja nõrgaks. Ta pidi kohandatama uutele oludele põhjalikult ümber.

Maanteid, kunstlikke teid polnud olemas. Rattajäljed, olgu nad või aastaid vanad, tähendavad üldiselt teed, „pad'i". Pole seesugust „teed" olemas, sõidetakse lihtsalt huupi üle kivide ja kändude välja rohtlasse. Küll peab siis teinekord raiuma kirvega omale teed läbi tiheda okasvõsa, peab suurte raskustega läbima sügavaid lõhangorge, ronima üles järsust nõlvast, peab laskma lohistada vankrit üle kivide ja rahnude. Kuid siis on ees jällegi suured avarad lagendikud, sageli hõredate puudesalkadega, millest pääseb takistamatult läbi. Tundmatuis või võõrais paigus orienteerutakse päikese, tähtede, kompassi või mõne kauge mäeaheliku abil ja sõidetakse otse alulvõetud suunas.

Tõsi küll, vaid rasked, tugevad vankrid taluvad säärast vabalt võetud suunda rohtlas. Lõuna-Aafrika vanker on ehitatud üldiselt nii, et ta võib kanda 80- kuni 100-sentnerist koormat. Säärane suur kandejõud on endastmõistetav selle laheda liiklemise ja edasiliikumise juures ning on otse hädatarviline siin hõredalt asustatud maal, kus, nagu laevalgi, peab tervete kuude

Ananased toimetatakse raskel härjavankril Lõuna-Aafrika sisemaalt sadamaisse.
Härjavankrid on praegugi tähtsamaiks veoriistadeks Lõuna-Aafrika lagedail kõrgtasandikel.

jaoks kaasa võtma kõik elamiseks vajalikud tarbed. Väikesile tugevaile rattaile toetub 5½ m pikkune ja 1½ m laiune ülaosa; mõlemal küljel on lisaks veel kinnitatud 30—40 sm laiune reeling. Tiisel on kinnitatud selliselt, et teda võib hõlpsasti liigutada üles ja alla. Teetul pinnal sõites on see üpris kasulik.

Lisandub veel, et Lõuna-Aafrikas rannikult või raudteejaamast farmi pääsemiseks peab reisima nädalaid ja kuid. Siis peab vedama kogu pere, kõik majakraami, kogu varanduse vankril ühes.

Endisil ajul ja kohati veel praegugi rändasid mõned buuri perekonnad oma karjaga ja kogu majapidamisega aasta aasta kõrval rohurikkal veldil ringi, otsides ikka paremaid niite, arvukamaid metsloomakarju. Need „trekk-buurid" veetsid ehtsat nomaadielu. Sääraselt rändasid ka 80. ja 90. aastail saksa kaubitsejad ja farmerid hererote ja hotentottide maal ringi, vahetades igasugu euroopa kaupu jaanalinnusulgede, elevandiluu ja veiste vastu. Või kui 1834. aastal Kapimaal kaotati orjus ja seeläbi paljud buuri perekonnad sattusid raskustesse, siis pääses üldine rahulolematus valla, ja suur osa buure rändas välja põhja poole alles asustamata rohtlasse ja asustas siin uued, sõltumatud riigid, Oranje vabariigi ja Transvaali. See „suur trekk" oli võimalik ainult härjavankri abil, millega buurid võisid vedada kaasa kogu oma vara. Vagatsevalt usklik rahvas mõtles seejuures muidugi juutide täiesti samasele Egiptusest väljarändamisele, kes samuti liikusid mitmeikkeliste härjavankritega püha, tõotatud maa poole, aeglaselt ajades härgi ühelt jootmiskohalt teisele.

Säärase suure koorma talumiseks teetul maapinnal kuude, isegi aastate kestel, pidi reisuvanker muidugi olema ehitatud väga tugevasti. Teisest küljest võimaldas see aga vankri võimalikult mugavat sisustamist. Oli see ju nende rändkarjuste ainsaks elamuks, elamuks, milles pidid viibima alati, igal pool, liikudes paigast paika.

Seepärast on üle kogu vankri või vaid tagaosa tõmmatud kaitsekatuseks valge riie. Eest ja tagant suletakse see poolsõõrjalt kummis katus rulleesriietega. Külgedes võivad leiduda ka aknad. Katus kaitseb päikese ja kuumuse, liiva- ja tolmutuiskude eest, vihma eest talveöödel ja ka külma eest. Sisemusest on loodud tõeline elutuba, mida võib laia voodi abil hõlpsasti muuta magamistoaks.

Ees vankril asub eelkast. Viimane sisaldab pad'il tarvilise söögimaterjali, sööginõud, peekrid, tassid. Ühes kummastki külgkastist hoitakse keeduriistu: kolmjalga, teepada, kohviveskit, praepanni. Teises kastis on trekiriistad: vankrimääre, piitsanöörid (pika piitsa tarvis), vankripöör (tungraud), vasar, kirves, kruvid, naelad. Kõik parandused teel peab tehtama omal jõul. Kunagi ei tohi puududa kaks täidetud veevaati. Sageli on vankri

külgedele kinnitatud ka riidest telk, mis sõidu ajal on rullitud kokku ja levitatakse laagris lahti.

Igal üksikul buuri vankril on oma erisus. Viimane on kaubavedaja ja farmeri uhkuseks. Ehitatakse isegi tõelisi luksusvankreid. Ülaosa toetub siis tugevatele vedrudele, mis pehmendavad iga tõuke. Sees leiduvad laud ja toolid. Seintele võivad olla kinnitatud peeglid, pildid, riiulid jne. Puu- ja raudosad värvitakse üle. Ja luksuskabiin ongi valmis ning rahulikult ja aeglaselt rühib rataslaev üle laia rohtlamere.

Juba kaugelt näed teda esile ilmuvat. Kaugel lagendikul ilmub hall tolmupilv. Üpris aeglaselt läheneb ta. Ajaja mitme meetri pikkune swipritv kerkib pika mastina taeva poole. Nüüd eraldad ka juba vankri reelingut. Rattad jäävad kõrge rohu peitu. Näib, nagu liiguks vanker tuulest aetuna, enda tegevuseta, rohumerel. Rohtlalaeval on vaid üks pahe: ta sõidab liiga aeglaselt. Vaevalt saab ühe päevaga katta enam kui 25 või 30 km, isegi parimate veoloomadega ja parimas maastikus mitte.

See sõltub peamiselt veoloomade omapärasest rakendusest vankri ette. Veoloomadena tulevad arvesse vaid härjad. 16 kuni 20 looma rakendatakse paarikaupa vankri ette. Seda pikka rida härgi ei saa muidugi köita meie viisi rihmade ja kolkidega tiisli külge. Nii muutuks siin teetul maal vaba liikumine täiesti võimatuks, kõnelemata säärase rakenduse tehnilisist raskusist. Härjad käivad seevastu kaunis vabalt, nad on vaid kahekaupa rakendatud ikkega pika trekiketi külge. Üksnes viimane paar härgi, nn. „ahtri-härjad", käib tiisli külge. Teised veavad tiisli otsa kinnitatud trekiketi küljes.

Rohtlalaeva meeskonda kuuluvad: ajaja, eestvedaja ja karjus. Ajaja on peaisik, vankri eestööline. Tema käes on pikk swip ja tema ergutab suure kisa ja käraga härgi liikvele. Pole sugugi nii lihtne käsitseda õieti mitme meetri pikkust piitsa ja juhtida kohmakat veoloomadehulka rahnude ja okaspõõsaste vahel. Bless, teine härg vasakul, Kafrimaa, neljas vasakul, peavad käima enam paremal pool. Vabariik, Punamägi, Leitnant enam vasakul... Tähelepanu, seal on teel suur kivi! „Vabariik, Friisimaa, Punamägi, Kafrimaa!" hüüab ajaja heleda, laulva häälega mitu korda järjestikku. Seejuures jookseb ta piki loomaderida edasi ja tagasi ning aitab piitsaga ette ja taha lüües kaasa. Ainult kauane vilumus ja kogemus võimaldavad õppida ära ajamiskunsti.

Eestvedaja, enanduvalt noorukese poisi kohuseks on juhtida esimesi härgi nende sarvede külge seotud köie abil rasketel kohtadel ja teetul pinnal. Vankri meeskonnas kõige madalamal sotsiaalsel astmel on karjus. Ta ajab loomad laagris olles jooma, öösi karjamaale. Selle eest pole tal sõidu vältel teha midagi, ta võib istuda vankril ja magada.

Tähtsamad kui meeskond on teekonnal härjad ise. Kui nad näljast ja janust aetuna või karjuse hooletuse tõttu on joosnud ära, siis on ekspeditsioon

sunnitud seisma paigal. Sageli kestab see tunde ja päevi, enne kui kõik on jälle käes. Siis võib tihti ootamine tühjal lagendikul muutuda piinaks ja suure rõõmuga tervitatakse kinnipüütud põgenikke. Vastavalt nende tähtsusele koheldakse ka härgi. Nii pea kui jõutakse laagrisse, rakendatakse härjad lahti ja saadetakse karjamaale. Neid aetakse vee juurde ning joodetakse ja alles siis tuleb kord inimeste kätte oma tarvidustega.

Sellised on Lõuna-Aafrikas kasutatavad reisimisvahendid. Mitte vähem huvitav pole ka reisimisviis, tahaksin öelda, reisimise loomus. Maad, mida kaetakse ühe ropsuga, lahti rakendamata, kutsutakse „trekiks". Üks trekk on keskmiselt 12 km pikk. Trekk on mõõduühikuks ja mitte kilomeeter. Öeldakse näiteks, siit sinna on neli trekki. Kas, millal ja kui kaua trekitakse, sõltub täiesti tee- ja veooludest ning karjamaast, oleneb seega härgadest ja mitte inimestest. Normaalselt peab härgi joodetama kord päevas. Ikkesse ei tohi nad jääda kauemaks kui neljaks tunniks. Palavatel lõunatundidel peavad nad saama puhata. Nad peavad vähemalt kord päevas saama head rohtu.

Vihmaajal on veeolud ja karjamaad pea kõikjal soodsad. Igal pool savistel pinnastel seisab vesi väikestes palitaolistes maapinna lohkudes, nõndanimetatud „vley'des". Noor haljas rohi katab ümberringi maad nagu mõnel rohelisel niidul. Kuid ägedate vihmavalangute järel on pinnas tihtigi päevadekaupa pehme, savine, libe. Vanker vajub alatasa sisse, rattad upuvad mutta. See on see kurikuulus „läbilöömine". Sageli peab laduma vankrilt koorma maha ja sõitma mitu korda, et pääseda säärasest kohast üle. Veel suuremaid tõkkeid teevad rivieerid, milles leidub vihmaajal osaliselt vett ja mis voolavad, „tulevad alla", nagu kõlab tehniline väljendus, päevi. Siis istud tihti kogu oma vooriga mitu päeva sellise rohtlajõe ääres ega saa tast üle. Pead ootama kannatlikult, kuni vesi on ära valgunud. Sildu tuntakse Lõuna-Aafrikas vaid raudteede jaoks. Ei usu, et kogu suures Lõuna-Aafrika rohtlas oleks enam kui kaks või kolm maanteesilda!

Nii on vihmaajal korralik liiklemine võimatu. Lisandub, et kuum vihmaaeg on tervisele kahjulikum kui külm kuivaaeg. Seepärast on viimane peaaliiklemisajaks, reisuhooajaks. Vaevalt küll minnakse vihmaajal „pad'ile". Kuid kui lakkavad vihmad, kuivavad teed ja jahenevad ööd, siis parandatakse vankreid, määritakse rattaid ja vaadatakse eeloleva pad'i tarvis kõik põhjalikult valmis.

Ja nüüd pakub reisimine vabas, värskes õhus, laias, päikeseküllases rohtlas ütlematut lõbu. Küll ei puudu ka raskused. Veeolud ja karjamaad on kuival aastaajal mõnikord väga halvad. Vleyd, lahtised veeloigud lagedal veldil, on kõik kuivanud. Ollakse sunnitud kasutama kaevatud kaeve või loomulikke veeauke rivieerides, ja ka neis ei või alati arvestada küllaldast

veehulka. Seepärast on esimeseks pad'i seaduseks: alati võtta küllalt vett kaasa, et häda korral oleks hoolitsetud vähemalt inimeste eest.

Meeleldi minnakse jootmiskohalt teele pealelõunati, peale seda kui loomad just on joodetud. Siis vajavad nad alles järgmise päeva õhtul uuesti vett. Vahepeal võib teha neli trekki, s. o. umbes 100 km, kui lülitakse vahele üks ööretk ja pikendatakse trekke. Suuremaid veetuid alasid, nõndanimetatud janumaid leidub harva. Kauem ei või ka härjad tõsist viga saamata januneda. Jõudnud jootmiskohale tuleb teha veel tükk tööd, et saada küllalt vett. Enamasti peab vett vinnama ämbriga pika köie otsas sügavaist aukudest üles. Maa peale laotatakse linane riie, mille ääred tõstetakse veidi kõrgemale allapandavate kividega. See on siis joogiküna. Janused loomad tohivad tulla ligi vaid kolme või neljakaupa ja juua. Sageli vältab tunde, kuni kõik on joodetud.

Veepuudus on rohtla halvemaks küljeks. Kuid sageli tekitavad sama suuri raskusi kuivaajal ka karjandamisolud. Tähtsamate teeradade äärest on maa kogu tee pikkusel söödud täiesti paljaks. Siis peab ajama väsinud härgi veel tundidekaupa eemale rohumaale. Teisal on rohtlapõlemised hävitanud laiadel aladel kogu rohukasvu. Teisal taas on sadanud vähe ja maad katab vaid vaevane rohukord. Siis on sageli raske leida kohast laagripaika. Kui karjamaa on liiga halb, jooksevad loomad lihtsalt laiali.

Edasi teeb teinekord raskusi põletuspuude hankimine. Kuivaaja külmil öil peab pidama valgete ja pärismaalaste tarvis mitu lõket terve öö läbi. Puudeta lagendikel nõuab väga palju vaeva leida tarvilisel hulgal põletuspuid. Sageli veetakse selleks vankril või kärul päevadekaupa puid kaasas.

Vaatamata neile rohkeile raskustele, vahest aga just seepärast, pakub pad'i elu palju lõbu. Vaevalt kuski on reisimine nii mõnus ja terve kui Aafrika rohtlais, vähemalt kuival ajal. Kuudekaupa sinine, pilvitu taevas, helge päikesepaiste, mõnusad päevad, vilud ööd. Üldiselt magatakse maas, tule ääres. Maa tasandatakse veidi, eemaldatakse kivid ja põõsad, laotatakse paar vaipa maha, ja ase ongi valmis. Väljas magamisega harjub igaüks nii ruttu, et pika pad'i järel ei taha enam ollagi kinnises toas. Soojadesse vaipadesse mähitult siruli öise laagritule ääres lebada, koguni veel piip hambais, ühel pool koer ja teisel karabiin, see on eht aafrikalik! Majaks on taevas, maa asemeks, kuu laternaks!

Aega on palju säärasel pad'il, nii ebamoodsalt palju aega. Härjavanker, millega enamalt jaolt oled siiski seotud, liigub väga aeglaselt edasi. Siis jooksevad loomad jälle laiali, vankril murdub ratas, või peab otsima alles pad'i ja palju sääraseid „võisid" veel. Siis pead olema paigal ja lebama üksildaselt päikese käes. Ka teel olles, ratsa või vankris sõites, omad palju aega, aega mõtlemiseks ja unistamiseks. Hoopis vanad, juba ammu unustatud lood ja elamused tulevad jälle meelde. Manad omale kauge tuleviku vähima

pisiasjani silmade ette. Hobuse komistamine, linnuhüüd, metsloom, lähedane mäeahelik kutsuvad sind jälle olevikku tagasi. Kannustad hobust, jälgid hoolega ümbrust, vilistad mõnd viisi või laulad mõnd kodumaa laulu kauge Aafrika rohtlale. Pad'i elu toob endaga kaasa pühademeeleolu!

Kuid kõige parem on reisida ilma vankri ja suure voorita, ratsutada üksinda läbi rohtla ühe poisi ja hobueesli saatel. Või veel algelisemalt, kolm või neli meest oma hobustega. Hobuseta oled rohtlas vaid poolik inimene, nagu tiivuta lind. Alles sääraselt reisides märkad, kui vähe tõeliselt on vaja elamiseks, kui vähesega võib läbi saada: üks väljapudel või kott veega, riisi, leiba, kohvi ja suhkrut, keedunõu, üks lusikas, taskunuga, tekk või mantel — see on kõik, mida vajab inimene elamiseks. Ei tohi muidugi unustada tulitikke ja tubakat.

Mõnusam on, kui võid reisida koormakandja hobueesli ja ühe pärismaalase saatel. Väiksematel ekskursioonidel, suuril retkil läbi veetu maa, luureretkil vähetuntud paigusse reisisime alati nii. Tore on see elu!

Sellise retke jaoks valitakse muidugi parimad hobused. Kõik peab valmistama ette hoolikalt, muidu võivad tekkida õige räbalad olukorrad. Kaardid, kompassi, aneroiidi (baromeetri), pikksilma, märkmiku ja termomeetri paigutan oma sadula suurisse nahktaskuisse. Söögimaterjali, tekid jne. peab kandma hobueesel. Aedvilja konservid, vorst, liha, leib, jahu, või, igasugu asjad, mis võivad teha elu rohtlas natuke mõnusamaks, mahuvad pakisadula nelja taskusse. Põiki üle selle rullitakse vaibad ja mantel, kaks täit veekotti kinnitatakse paremale ja vasemale, nii et koormatud hobueesel näib täisimenud puugina. Siis pingutad ratsahobusel sadularihma, vaatad kõik veel kord üle, pistad karabiini temale määratud kotti ja istud selga. Sõit algab.

Hommikuti läksime alati teele ühes päikesega. Kella kümne ajal muutub ka külmal aasta-ajal ilm nii palavaks, et pead otsima omale kohast paika lõunapuhkuseks. Puudesalu või mõne põõsa varjus teed peatuse. Loomad vabastatakse sadulaist, pannakse kammitsasse ja võivad minna rohtu sööma. Kuid neid peab alati silmas pidama, et nad ei läheks liiga kaugele. Siis korjame puid ja teeme tuld. Palavuses jätkub ühest taldrikutäiest supist ja tassist kohvist. Seepeale heidan magama, sadul pea all padjaks. Pärismaalane pakib kõik uuesti sisse, vaatab veel kord loomade järele ja tukub ka natuke. Kell kaks äratab ta mu üles. Teen oma märkmed ilma kohta, siis püüame koos hobused kinni. ½3 peame olema jälle sadulas, tahame me ju enne öö saabumist ratsutada veel 30 km. ½7 olemegi nii kaugel. Asume jällegi ühe puuderühma alla laagrisse. Loomad köidetakse uuesti kammitsasse ja lastakse joosta. Siis läheme jälle puid korjama. Nüüd vajame neid rohkem, kuna me külma ja röövloomade hädaohu pärast peame tuld pidama kogu öö läbi.

Pärismaalane keedab mulle õhtusööki: liha riisiga, teed leiva ja juustuga. Tulevalgel teen oma märkmed päevaste vaatluste kohta ja loen aparaatidelt andmed. Siis istun vaibale sööma. Vahepeal läheb poiss loomadele järele, ajab nad laagrile lähemale. Vaesekesed peavad täna janunema. Ligidal ega kaugel pole tilkagi vett. Ka meie peame oma tagavaraga olema üpris kokkuhoidlikud. Keedunõude puhastamiseks kasutatakse rohtu ja liiva.

Peale õhtusööki on mõnus olla. Pärismaalane seab mu aseme tule äärde korda, oma vaibad laotab ta teisele poole tuld. Siis heidame kumbki oma asemele pikali. Hea on puhata peale väsitavat sõitu! Pärismaalane suitsetab, hõõrub külmi käsi tulel, vaatab vahete-vahel hobuste järele, viskab puid tulle. Kõik ta liigutused on vaiksed, käratud, mõõdetud.

Jälgin vaiksel rõõmul meid ümbritsevat omapärast vaatemängu. Asume laagris suurel puudeta tasandikul. Haruldaselt puhtana levib see igasse külge ääretu rohelise vaibana. Selgelt ja teravalt eraldub vaatepiir tumedamast tasandikust; madalalt ja lamedalt kummub taevas viimase kohal ümberpöördud hiidtaldrikuna. Ühe pruunpunase õrna pilveriba kohal muutub värving heledamaks, läheb üle kollakasroheliseks ja lõpuks kahvaturoosaks, millega liitub sinakasroheline taevas. Juba vilgub ehatäht oma heledalt säraval valgusel. Kiiresti kerkivad esile siin-seal selges taevas teised valgustäpid. Neid on arvult varsti leegion ja nad tõrjuvad tumeda, valgustamata taeva pea täiesti tagaplaanile. Laagrituli sünnitab heledat kuma meie ümber. Omapärane kujutlus: meie kahekesi laias lõputus rohtlas. Järgnen oma mõtteile. Laagritule ääres on nii hea mõelda ja unistada...

Leo Waibel, Von Urwald zur Wüste. Natur- und Lebensbilder aus Westafrika. Breslau 1929.

HERERODE VIIMANE PAGULA.

Edela-Aafrika mandaatmaa äärmises idaosas, Betšuaanamaa piiril, asub reservaat, kuhu on paigutatud kunagi nii uhke ja võimsa rahva, edela endiste peremeeste hererote jäänused.

See on õieti hererotele kurbade mälestiste maa, sest mitte väga kaugel siit levib liivaväli ja kaartidel, mis siin muide vaid valgeid kohti näitavad, on tähendatud koht, mis nimetatakse Orlogendeks. Siia aeti peale Waterbergi lahingut herero rahvas ja siin näljamaal hukkus ta sõnasõnaliselt kõigi oma karjadega. Mis järele jäi, polnud enam mingi rahvas, vaid ainult viletsad riismed, kellel mälestis sellest hävitussõjast seisab niivõrt veres, et kahest järgnenud mässust enam ühtki hererot osa ei võtnud.

Reservaat on ka muidu lootusetu maatükk — laialdane, tühi rohtla, mis praeguse valitsuse poolt kaevatud kaevude abil alles on muutunud kasutuskõlblikuks. Sõitsin autos terve päeva läbi ega näinud ühtki puud, ühtki põõsast. Kuid pärismaalane näeb maad siiski teise pilguga, kui eurooplane; sest reservaadis asujad jätsid täiesti rahuloleva mulje, ja väljas loomi ja kitsi karjatavad paljad poisid ning tüdrukud näisid nii paradiislikult õnnelikena, nagu nende rõivastis oli paradiislikult lihtne. Lõppeks on see mõistetav, kui silmas pidada, et peale suuri vastuhakkamisi pärismaalasilt kogu maa ära võeti, nii et reservaadi asutamine tähendas kodutuile jälle oma kolde ja, mis veel tähtsam, oma karjade tagasisaamist. Herero on ju karjakasvataja ja oma karja omamine tähendab temale kõik.

Hererotele meeldib nende uus kodu isegi nii hästi, et reservaadi superintendendil on, nagu ta mulle jutustas, suurimaks vaevaks sealt töövõimeliste meeste väljatoomine. Reservaadi mõte pole ju sugugi mitte, et pärismaalased seal täiesti iseendale ja oma tahtmise järgi elada võiksid, vaid nad pidid saama rahuliku maakoha, kus lapsed üles kasvavad ja vanad ning haiged veedavad oma päevi. Töövõimelised mehed ja tüdrukud peavad töötama väljas valgete farmides ja kaevandustes ja võivad ainult külastamiseks reservaati tulla. Reservaadis elavate perekondade maad pole ka sugugi nii laialdased, et nad ainult oma karjast saaksid elatud, vaid nad vajavad valgete juures töötavate perekonnaliikmete toetust.

Siiski näib, et mitte kõikides reservaatides enam-vähem tugeva töösunduse politikat ei jälgita, ja suurel määral näib olevat põhjendatud kaebus, et reservaadid kasvatavat pärismaalasi vaid tööpõlgusele. Seaduse järgi on nimelt pärismaalasel, kes omab teatud arvu loomi, õigus kuhugi reservaati asuda.

Pärismaalaste reservaatide asutamine leidis omal ajal sakslaste poolt tugevat vastupanu. Selles nähakse hädaohtlikku talitust, mistõttu nii rohke verega ja suure vaevaga alistatud pärismaalasi maa- ja karjamajanduse kaudu lastakse tugevneda ja soodustatakse seega uute vastuhakkamiste tekkimist. Kui aga vaadelda pärismaalaste reservaatide sisseseadmist humaanselt ja neegrisõbralikult seisukohalt, siis ei lähe veel küll kuigi kaugele. Neegriküsimus ei lase end kogu Aafrikas igaüht ja kõiki rahuldaval viisil lahendada, ning võrreldes mustade asendiga ja õigustega Aafrika muis osades, võivad Edela omad veel õige rahul olla.

Vanade saksa asunikkude poolt pannakse süü pärismaalastest tööliste poolt tekitatavate raskuste ja nende suurte nõudmiste pärast ainuüksi uue valitsuse ja selle liiga „kahjuliku" pärismaalastepolitika arvele. Nad unustavad, et maailmasõda on värviliste enesetunnet kogu maakeral väga suurel määral tõstnud ja valgetest lugupidamist mitte enam heakstehtaval kombel hävitanud.

Suulude rühm.

Mees on seadnud end valmis sõjatantsuks.

Lõuna-Aafrika mandaadivalitsus on küll loobunud saksa valitsuse ajal tarvitatud kehalisest karistusest, ent selline on lõppeks üldine areng. Üldse ei jäänud mulle siiski muljet, et mandaadivalitsus eelistaks musti valgete arvel. Niisugune suhtumine ei langeks ka kuidagi kokku Lõuna-Aafrika praeguse rahvusliku valitsuse suunaga, kes ju määrab ka mandaatmaa administraatori ja ametnikud.

Peale mandaadi ülevõtmist Lõuna-Aafrika Uniooni poolt harrastati vahest teatud aeg sellist politikat, olles arvamusel, et pärismaalased peaksid Edela politilise saatuse määramisel kaasa hääletama ja neid taheti enda poole võita. Kuid hiljemini, peale rahvusliku buuride-erakonna võimulepääsu, on Kaplinna tuuled otsustavalt pöördunud ja lõppeks on vastuhakkamised näidanud ka uutele meestele, et liiga suure pehmuse ja liiga laialdase vastutuleku politika pärismaalaste suhtes mitte õigel kohal ei ole.

Nagu juba mainitud, kuid mida Euroopas vähe teatakse, on peale maa L.-Aafrika poolt vallutamist olnud kaks mässu, bondelzvartide ja rehoboti bastartide oma. Vähemalt esimene pidi olema märguandeks üldisele pärismaalastemässule, ja oleks ka selleks kujunenud, kui esimesi algeid mitte nii kiiresti poleks summutatud. See oli ainult seetõttu võimalik, et Lõuna-Aafrika lennuvägi sõitis Pretoriast üle Kalahari viibimata kohale ja tulistas Karruu mägedesse taandunud ja seal endid täiesti kindlaina uskuvaid bondelzvarte pommidega ning kuulipildujatega, kuni need alistusid.

Rehoboti mässu puhul ei jõutudki võitlusteni. Lennukite saabumine tõi kohe allaandmise. Sest ajast on „suured linnud" sisendanud kõikidesse pärismaalastesse sellise hirmu, et mõningaist vandenõukatseist hoolimata ei ole edaspidi mässe enam esinenud. Farmerite kui ka kogu valge rahvastiku õnneks. Sest 200 000-ga 20 000-de vastu on arvuline vahekord valgetele liiga ebasoodus, kuna peale saksa võimu langemist ei viibi maal enam sõjaväge, vaid ainult politsei ja kaitseliit, kõikide relvavõimeliste valgete meeste üldine kaitseteenistus.

C. Ross. Die erwachende Sphinx. Durch Afrika vom Kap nach Kairo. Leipzig 1928.

MAAILMA SUURIM JUGA.

Pean tunnistama, et lähenesin kuulsale Viktooria joale Sambesi jõel teatud kahtlusega, mida tunnen kõikide maailmakuulsate loodusimede vastu. Kuid nähes juba 30 kilomeetri kaugusel tõusmas haruldasi aurupilvi, mis tunnistasid jugadest ja näisid esimesel hetkel nagu mingi hiigla-tulikahjuna, ei suutnud ma siiski tugevast erutusest hoiduda.

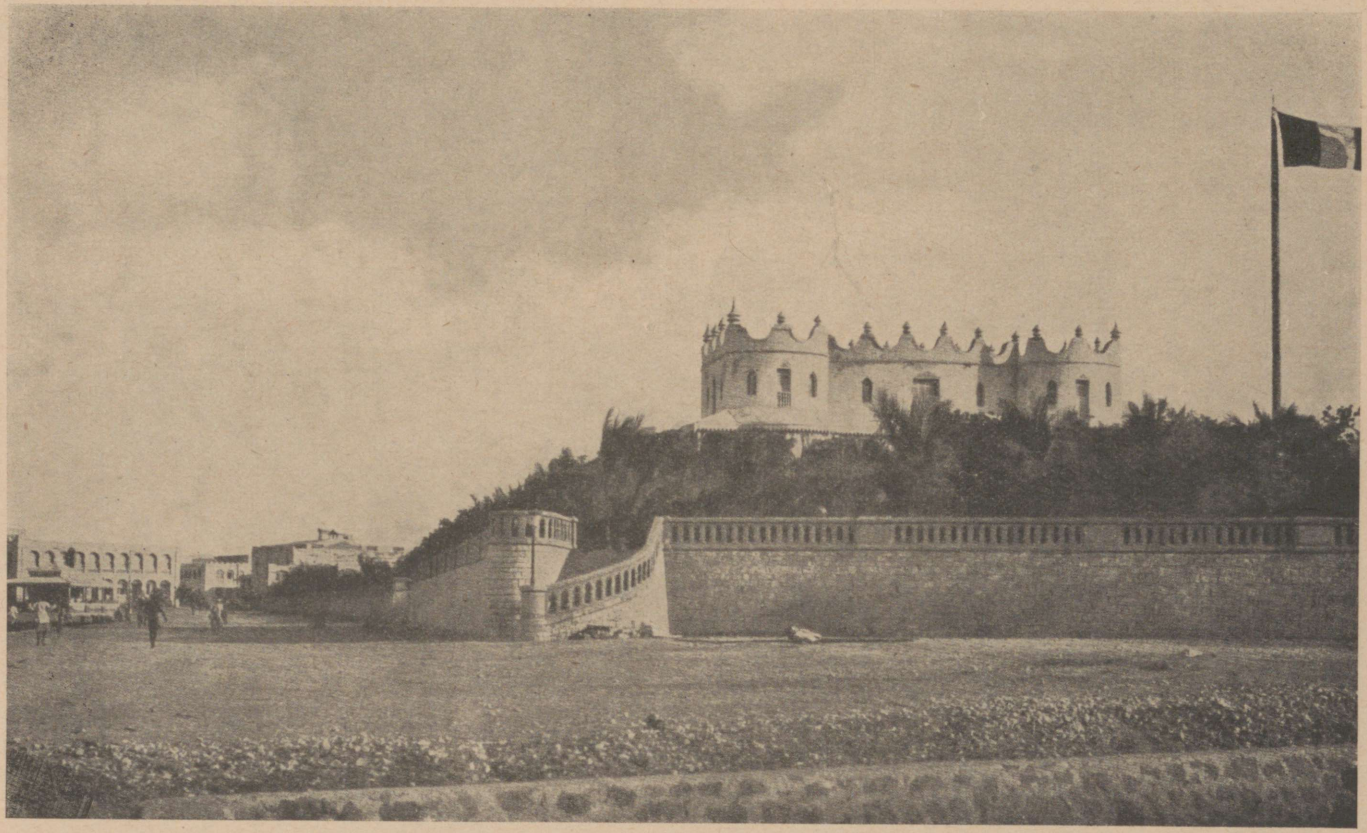

Kuberneri loss Prantsuse Somaalimaa pealinnas Džibutis.
Siit sadamalinnast viib kitsarööpaline raudtee Abessiinia pealinna Addis-Abebasse.

Mosi-oa-tunya, „mürisevaks auruks" nimetavad pärismaalased seda kohutavat udupilve. Ja kui jugade avastaja Livingstone neid vaatles, hoiatasid mustad teda edasi minemast. Nad pidasid seda mürisevat auru kurja vaimu kohutavaks hingeõhuks ja keegi neist poleks julgenud sellele hiiglajõule läheneda.

Tõeliselt ongi neil hiigla veehulkadel midagi elavolendilikku, mis koidab oma võimusse seda tugevamini, mida kauem nende läheduses viibida. Nende liuglevate, tormavate vete tõmbejõud on nii suur, et peab neile üle kuristiku sügavusse järgnemisest end kogu jõuga tagasi hoidma.

Igatahes on joad nende kõikides osades ühtlaselt ligipäästavad ja seejuures pole hädaohtlikud kohad üldse kaitstud, mispärast peab tõesti imestuma, et nad igal aastal mitte arvukalt ohvreid ei nõua. Üldse võib minna otse püstloodis langevate kaljuseinteni, mis pealegi on uduvihmast märjad, kaldevad ja libedad. Ülalpool jugasid on veevool nii vaikne, et mõnesaja meetri kauguses võib jõe paadiga ületada. On väga imelik tunne nii lähedal järsult tormavaile vetele üle jõe sõuda. Võib sõita mõnele rohkeist saartest, mis katkestavad kahe kilomeetri pikkust jugadejoont, ning siis ollakse otse veelanguse juures, peaaegu selle keskelgi.

Vaade alla sügavusse on taevas ja põrgu. Sambesi ei lange ju mitte, nagu Niagara, laia nõkku, vaid kitsasse, jugadega rööbiti asuvasse kuristikku. Mõnes kohas mürisevad veehulgad mühinal sügavikku, nagu tormaksid pärale loendamatud ratsaväeleegionid. Miljonid valgeid ratsanikke tormavad hiilgavas rõivastises lahingusse, mis möllab seal all silmapaistmatult, mille mürin aga tungib ülal hingetult kuulatajani. Kõik paiskab, paiskub, tormab. Tuhat vedurit hundab, loomad möirgavad, kahurid mürisevad. Langevate vete kaasakiskuv võim on nii suur, et vahupursked tõusevad taevakõrguseni. Tekib hiigla-tormituul, mis vastasasuvailt kaljuseintelt allalangevad väikesed veeojad jälle üles kisub. Need kaitsevad endid seevastu. Nad võitlevad oma õiguse eest, tahavad ka alla sügavikku langeda. Nad ajavad endid püsti nagu maod, vabalt õhus väänlevad vesimaod. Siiski, kõikide loodusseaduste vastaselt kisub ja piitsutab tuulispask need langevad veed üles.

Vihma sajab, langeb vaatajale ja teeb selle mõne sekundiga läbimärjaks. Vaevalt suudetakse tormile vastu panna. Siis äkitselt pöördub tuul ja avaneb vaba vaade sügavusse, kuhu vilkuv päikesevalgus on leidnud tee. Laitmatu vikerkaar võlvub üle sügaviku. Vikerkaar? — Tosinaid vikerkaari igasugusese suuruses. Poisina tahtsin ikka kord näha, kus vikerkaar maad puudutab. Siin nägin ma seda. Märjal kaljul otse minu ees algab ta ja viskub üle minu just minu teise külje lähedale, nii et ma seisan otse keset hiilgavat kaart.

Colin Ross, Die erwachende Sphinx. Durch Afrika vom Kap nach Kairo. Leipzig 1928.

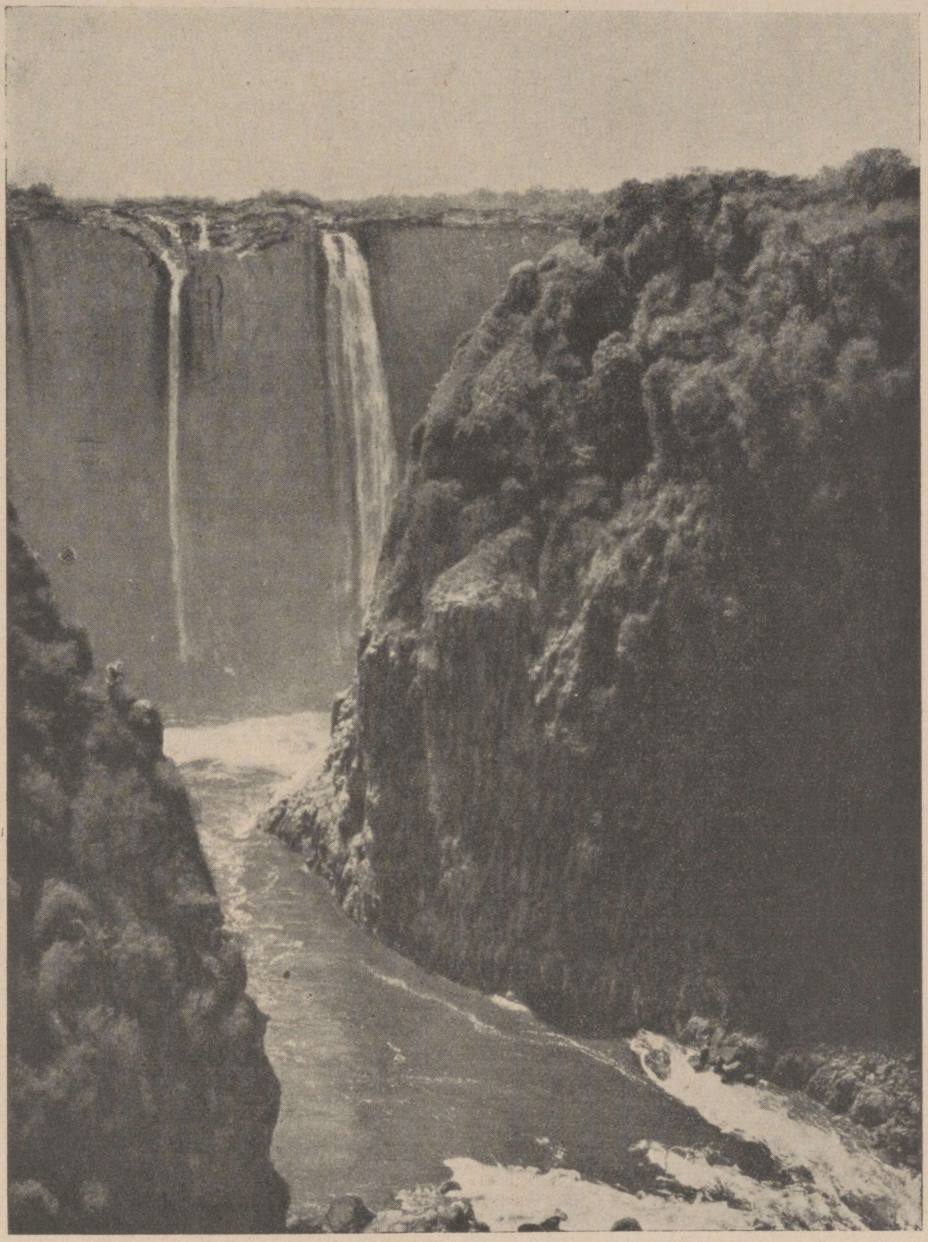

Viktooria juga Sambesi jõel.

Jõgi langeb järsult basaltastangult alla kitsasse sügavasse kuristikku.

NÕIASILM.

Tükike bantu neegrite rahvaluulet.

Elas kord üks iše (külapealik). Tal oli naine. Tal oli lapsi. Tal oli palju rahvast majas. Iše oli väga ihne. Ta ei andnud naisele ja lastele nii palju süüa, kui nad oleksid tahtnud. Kui ta esimene naine, vahosi, läks moonaaita, jälgis iše teda ikka ja vaatas hoolega järele, et ei võetaks rohkem välja ja maapähkleid, kui tema lubas. Kahjuks oli aga iše sunnitud minema ka põllule ja ka seal järele vaatama, et teda ei varastataks, sest iše kahtlustas kõiki nii, et ta ei usaldanud kedagi. Sel ajal kui iše oli põllul, võtsid ta naised aidast nii palju sööki välja, et lapsed ja muu rahvas said kord süüa oma kõhud täis. Kui pealik tuli põllult, läks ta aita. Iše vaatas aidauksest sisse. Iše nägi, et moonatagavara oli jäänud väiksemaks. Iše hüüdis esimesele naisele: Kes on võtnud midagi aidast? Esimene naine vastas: Aidast pole midagi võetud. Iše küsis teiselt naiselt: Kes on midagi aidast võtnud? Iše tõreles rahvaga: Teie maod on täis. Teie olete söönud. Naised, lapsed ja rahvas ütles: Meie pole midagi söönud. Meie kõhud on pungil seepärast, et meie sõime metsas rohtu.

Ühel päeval laskis mambo (kuningas) kutsuda iše oma juurde. Iše ütles endamisi: kui olen mõned päevad talust ära, söövad mu naised ja rahvas kõik, mis mul on aidas tagavaraks. Iše läks nganga (preester, nõid) juurde ja ütles: Kas võid anda mulle mušongat (nõidusvahend)? Pean sõitma kodunt ära ja kardan, et minu äraolekul varastatakse ait tühjaks. Nganga ütles: Annan sulle mušonga, aga pead andma mulle selle eest härja. Iše andis ngangale härja. Nganga tegi ühe silma ja andis selle Išele. Nganga ütles: Pane silm oma õue. Silm näeb, mis juhtub sinu äraolekul. Nõiasilm räägib sulle kõik sinu tagasitulekul.

Iše asetas nõiasilma oma õuele. Iše ütles oma naistele: Mušonga silm ütleb mulle kõik, mis juhtub majas. Mušonga silm jutustab minule kõik minu tagasi tulles. Iše läks rutuga kuninga juurde. Iše oli kolm päeva ära. Iše naised ütlesid omavahel: Mušonga silm sunnib meid nälgima. Naised, lapsed ja rahvas nälgisid. Kui iše tuli tagasi, polnud naised ja lapsed söönud rohkem, kui ta oli neile jätnud. Iše oli rahul.

Iše kutsuti teine kord mambo juurde. Iše asetas silma oma maja õuele. Iše ütles naistele: Mušonga silm näeb, mis juhtub minu majas minu äraolekul. Mušonga silm ütleb seda mulle. Iše läks. Naised ja rahvas nälgisid. Kui iše tuli kolme päeva pärast tagasi, olid ta tagavarad puutumata. Iše kutsuti kolmandat korda mambo juurde. Naised ja rahvas nälgisid. Kui ta tuli tagasi, leidis ta oma tagavarad puutumata.

Suulude onni sisemus, Lõuna-Aafrikas.

Iše kutsuti neljandat korda mambo juurde. Iše andis naistele kolme päeva jaoks vilja ja maapähkleid ja läks ruttu mambo juurde. Mambol olid aga suured asjad ees. Iše ei saanud veel kolmandal päeval tulla tagasi oma külla. Iše mõtles oma meeles: Minu lastel, naistel ja rahval pole midagi süüa. Küllap nad otsivad metsas juurikaid. Hoian kokku oma vilja ja pähkleid.

Iše ei tulnud tagasi oma külla kolmandal päeval. Naised, rahvas ja lapsed nälgisid. Nad ütlesid üksteisele: Meie peame nälgima ja dura-aidad on täis. Võiksime süüa kõhud täis, aga mušonga silm näeb kõik. Teine naine ütles: Vaatan järele, mis ma saan teha. Ta läks nganga juurde ja küsis: Kas võid anda mulle mušongat? Tahaksin muutuda kulliks. Nganga ütles: Annan sulle mušonga. Sina pead andma mulle härja. Teine naine andis ngangale iše härja. Nganga andis teisele naisele mušonga. Teine naine läks mušongaga. See muutis tema tšapunguks (kulliks). Tšapungu tõusis õhku. Tšapungu tuli ülevalt alla maja õue. Tšapungu

tormas mušonga silma kallale. Ta kahmas mušonga silma ja lendas sellega kaevule. Tšapungu viskas mušonga silma kaevu. Mušonga silm vajus kaevu põhja. Kui mušonga silma polnud enam õuel, läksid esimene ja teine naine dura-aita. Nad võtsid palju vilja ja maapähkleid välja. Naised ja tüdrukud sõelusid jahu ja keetsid. Iše naised, iše lapsed ja iše rahvas sõid. Nad sõid nii kaua, kuni kõhud said täis. Naised keetsid õlut. Naised, lapsed ja rahvas jõid õlut. Nad tantsisid. Nad laulsid.

Järgmisel päeval tuli üks mees kuningakojast ja ütles: Iše tuleb homme tagasi. Naised, lapsed ja rahvas kohkusid. Nad ütlesid: Meie ei saa hoida saladuses seda, mida oleme teinud. Vahosi ütles: Ma ei või enam kannatada seda elu siin näljas. Lähen lastega tagasi oma vanemate juurde. Kõik rahvas ütles: Meie ei või enam elada siin näljas. Meie jätame iše maha. Naised ja rahvas pakkisid kõik kraami kokku. Nad võtsid aidast kõik vilja ja maapähklid. Nad ajasid kitsed ja lambad ja veised kokku. Naised ja rahvas rändasid kõigega, mis kuulus išele, teisele maale.

Teisel päeval tuli iše mambo juurest tagasi. Iše astus õue. Iše ei näinud enam mušonga silma. Iše vaatas aita. Ait oli tühi. Iše vaatas sisse onnidesse. Onnid olid tühjad. Iše läks nganga juurde ja küsis: Mis on juhtunud minu juures? Nganga heitis hakatat (nõiatäringuid). Nganga ütles: Mušonga silm lamab kaevu põhas. Sinu naised ja rahvas on rännanud teisele maale, kuna nad nälgisid. Iše läks metsa, heitis maha ja suri.

Leo Frobenius, Erythräa. Länder und Zeiten des heiligen Königsmordes. Berlin-Zürich, 1930.

2. IDA-AAFRIKA.

Ida-Aafrika on Nigriitsia kõrgeim ja pinnamoelt vahelduvaim osa. Siia kuulub 1000—1500 km laiune mägismaa-vööde mandri idaserval, mis lahutab Kongo nõgu India ookeanist. Selle kõrgeim ja järsureljeefilisem osa asub põhjas, Abessiinia mägismaa näol. Suured kõrgused on siin tingitud võimsaist tulemägede purskeist, mis on katnud mägismaa pinna tüseda laavakattega. Hiljemini on suured murrangastangud ja haudmikud lõhestanud mägismaa üksikuiks tompudeks, mis kerkivad nagu võimsad kindlused taeva poole. Abessiinia mägismaast lõuna poole Ida-Aafrika kõrgustik hargneb kaheks kõrgemaks seljakuks, mille vahele jääb Uganda-Unjamvesi nõgu suure Viktooria järvega. Piki kumbagi selga ulatub pikk haudmikkude ahelik, milles asetsevad pikad sügavad haudmikjärved: läänepoolses kaares Alberti, Edwardi, Kivu ja Tanganjika järv, idas — Rudolfi järv ja hulk väiksemaid järvi. Haudmikke piiravad kõrged järsud astangud, kahele poole kõrvale madaldub aga maa pikkamööda ja laugelt. Peadpööritavalt sügavad kuristikulised haudmikud ja pikad järved nende põhjas avanevad seetõttu silmale alles otse nende äärele jõudes. Haudmikke piiravad murrangjooned on ühenduses tulemägede ja laavakatetega. Siin kerkivad kogu Aafrika kõrgeimad tipud — Kilimandžaaro 6010 m, Ruvenzori 5500 m, Keenia 5200 m jt. Unjamvesi nõost lõunas Ida-Aafrika kõrgustiku kaks haru liituvad jälle üheks Njassa seljaks, samanimelise haudmikjärvega, mis asendub Sambesi jõest lõunas Lõuna-Aafrika lava astangulise idaservaga.

Ida-Aafrika kõrgustikuvöötmest idas on suhteliselt madalamad lavamaad — Somaali poolsaar ja Ida-Aafrika rannikulava, eelmisest lõuna poole Sambesi suudmeni. Need ei ole mingid rannikumadalikud, vaid kerkivad astanguti, kõrgustiku poole, paiguti katkestatud madalavõitu mäeahelikest.

Hoolimata oma asendist otse poolitaja kohal on Ida-Aafrika kuivavõitu maa, kus sajab rohkemal määral vaid rannikul ja mägede nõlvadel, kuna tasaseil mail on sageli veest puudus. Selle põhjuseks on suure Aasia mandri, eriti tema kuiva edelaosa lähedus, mis takistab hariliku ekvatoriaalse õhuliikumise kujunemist Ida-Aafrika kohal. Vastavalt on Ida-Aafrikas valitsemas lagedad kuivad savannid ja rohtlad, paiguti isegi poolkõrved, kuna metsa on vaid madalal rannikuribal ja mäenõlvul. Küllaldase niisutuse ja tihedama vetevõrguga on vaid Abessiinia mägismaa ja osad lõunapoolsest kõrgustikust. Siit algab Aafrika võimsaim jõgi Niilus, kahe suure ladvaharuna, millest üks tuleb Abessiinia mägismaalt, teine Viktooria järvest. Muu osa Ida-Aafrikast on väheste vooluvetega, ajuti päris kuiv.

Aafrika kultuuriloos tuleb ilmsiks pidev rahvaste ja kultuuride liikumine põhjast lõunasse. Kuna Kesk-Aafrika lääneosas takistavad läbipääsu suured

Kongo nõo vihmametsad, siis on Ida-Aafrika kõrged lagedad rohumaad nagu loodud rahvaste rändamisteeks. Seetõttu on siin märgata ka kõige suuremat rahvaste, tõugude ja kultuuride segu. Juba kõige varasemal ajal, vahest aastatuhandeid enne Kristust, on tunginud siin kaunis kaugele lõunasse Edela-Aasiast ja Egiptusest nn. hamiidi rahvad, tõrjudes osalt neegrid tagasi, osalt aga nendega segunedes. Nii on kujunenud tõmmunahalised, kuid siiski neegreist selgesti eraldatavad abessiinlased, galla ja massai rahvad, mis tungivad Viktooria järve ja mere vahel kiiluna lõuna pool elavate bantu neegrite vahele. Keskajal tungisid araablased piki India ookeani rannikut kaugele lõunasse, toimides siin orjakauplejatena. Rannikumaad on seetõttu tunduvalt arabiseerunud ja neegritega suhtlemisel on araablased kujundanud erilise nn. kisuaheli keele, mida levitati orjadehankimise-retkil isegi kaugele Kesk-Aafrikasse. Kisuaheli on praegu Ida-Aafrikas kõige laialdasemalt tuntud ja tarvitusel olev keelemurrak, mis nüüd täiendub ja rikastub omakord inglise keelest laenatud ja väänatud sõnadega.

Oma valitsevalt suure kõrguse tõttu Ida-Aafrika omab suhteliselt kuiva ja jahedavõitu ilmastut, mis sobib päris hästi ka eurooplasile. Siia on kujunenud seetõttu troopilise Aafrika üks tähtsamaid eurooplaste asumisalasid — Keenia ja Tanganjika. Eurooplased on rajanud siia üha laienevaid kohvi, banaanide ja muude troopiliste viljade istandikke, ehitavad raudteid ja autoteid, üldse laiendavad kultuurmaastikku. Eurooplaste kõrval on Ida-Aafrikasse siirdunud kaunis rohkesti hindusid, kes toimetavad peamiselt kaubavahetust neegritega.

Varemini araablaste ja hiljemini eurooplaste tungimine sisemaale toimus rannikulinnade kaudu, millest tähtsaimad on Mombasa, Tanga, Daressalam ja Mosambik. Mombasast ja Daressalamist viivad kaks tähtsaimat raudteeliini läände suurte järvede haudmikuni. Viktooria järvest idas oleval kõrgel alal on eurooplaste peamine asustuskeskus Nairobi, pea täiesti euroopaliku ilmega linn.

Peale iseseisva Abessiinia keisririigi ja Prantsusmaale kuuluva väiksema ala Somaali rannikul jaguneb Ida-Aafrika Inglismaa, Itaalia ja Portugali vahel. Inglise alad — Keenia, Uganda, Tanganjika ja Njassamaa — võtavad oma alla Ida-Aafrika keskosa, neist kirde poole jääb Itaalia ja Inglise Somaalimaa, lõuna poole Portugali Mosambik. Läänest ulatub suurte järvede haudmikuni Belgia Kongo.

Järgnevais lugemispalades tutvume nende Ida-Aafrika osade tähtsamate kohtade looduse, rahvaelu ja tulunduslikkude ning politiliste küsimustega.

PORTUGALI IDA-AAFRIKA.

Delagoa lahe küsimus.

Enne Portugali asumaasse jõudmist on niipalju kuuldud väärmajandusest ja korruptsioonist, mis seal valitsevat, ning puudulikest korterioludest ja häbematuist hindadest, et ollakse meeldivalt pettunud saabudes Lorenzo-Marquezis, Delagoa lahe äärses sadamalinnas, esmakordselt Portugali Ida-Aafrika pinnale.

Lõuna-Rodeesia maastik.
Maastikus valitseb rohtla üksikute puude ja saludega.

Hea sadam laialdaste lossimis- ja laadimisseadistega, ladude ja haruteedega, ning selle taga linn, mis ei jäta sugugi nii halba muljet. Sadama lähedal pole tänavad küll väga meelitavad, kuid nii on lugu ka teistes linnades, ning natuke edasi jõuame õige puhtaile, laiadele tänavatele ja puiesteedele, kus rohkesti hästivarustatud ärisid, milles escudo madalast kursist hoolimata kõik on küll palju kallim, kui Lõuna-Aafrika Unioonis. Leidub ilusate lillkaunististega ja varjukate puudega plaza, siis otse eeskujulikult korraldatud zooloogia- ja botaanikaaiad ning korralik elamisraioon. Ka tervishoidlikud olud pole nii halvad, nagu neid on kujutatud. Linnal on hea ja laialdane haigla, mille peaarst on õppinud Euroopas.

See soodus mulje suureneb veelgi, kui külastatakse sisemaad. Autosõidul Transvaali piirini leidsin eeskujulikke maanteid, hästi peetud farme ja vastasutatud elukohti väikeasunikele, mis meenutavad otse Kaliforniat. Valitsev mulje on, et see maa oma maaolude ja kliima tõttu, esijoones suurema sademetehulga pärast, on põllumajandusele soodsam kui laialdased osad Lõuna-Aafrikast.

Aga kui olla isegi nii heatahtlikult meelestatud, mõistetakse mõne aja pärast, et üldisel ebasoodsal otsusel Portugali asumaadevalitsuse kohta on siiski oma õigustus. Võrreldakse Lorenzo-Marquezi Durbaniga ja kujutellakse endale kergelt, milline oleks selle linna ilme, kui ta kuuluks Lõuna-Aafrikale. Peagi poleks ta mitte ainult teiseks Durbaniks, vaid Lõuna-Aafrika Lorenzo-Marquez ületaks koguni varsti Durbani. On ju portugali linnal võrdlematult paremad arenemisvõimalused. Esiteks on tal sadam, suurepärane Delagoa laht, looduslikult oluliselt parem kui Durbani oma, mis nõudis ja nõuab veelgi laialdasi ja kalleid süvendamis- ja täitmistöid. Ja edasi — mis veel tähtsam — on kaugus Johannesburgist ja Lõuna-Aafrika kullamaast Witwatersrandist Delagoa laheni palju lühem kui Durbani.

Mitte ainult Lorenzo-Marquezi sadamas, vaid ka supelrannal selgub portugali ja inglisliku Lõuna-Aafrika valitsuste vahe. Lorenzo-Marquezil on oivalise Polana Beach'i rannik, millele Durbanil vaevalt midagi samaväärilist on vastu seada. Sellele vaatamata esineb Durbanis suplaelu, mis laseb end võrrelda Scheveningeni või Westerlandiga. Polana Beach'is oli hiljutise ajani aga vaid tühi rand. Siis tuldi Lorenzo-Marquezis veendumusele, et mis Durban valmis teinud, võidakse ka siin, ja Polana Beach'i rannale ehitati hotell, mis pidi ületama kõik Durbani omad. Tegelikult ongi siis Polana hotell kujunenud hiiglaehitiseks, väga uhkeks ja väga mugavaks, ning vastavate hindadega. Ainult — Polana hotell seisab üksinda laialdasel rannal ja ta vähesed külalised võivad üksteist vastastikku ära tüüdata. Kui sinna sisse astusin, oli mul esimeseks mõtteks: mis see hotell küll aastas puudujäägina maksma läheb, oleks minule päris ilusaks sissetulekuks! Tegelikult kuulsingi hiljemini, et riigi- ja linnavalitsus kindlustavat mõnetuhande-

naelase juurdemaksu, mis ka igal aastal täiesti kasutatakse. Ka siin muutuks kõik korraga, kui Komatiporti juures piirivaiad kaoksid.

Kuid mitte ainult Delagoa laht, vaid kogu Mosambik või vähemalt selle lõunapoolmik kuulub majandus- ja liiklemispolitiliselt Lõuna-Aafrikasse. Nii uskumatuna kui see ka kõlab, on siiski tõsiasi, et oma pea kuuest miljonist mustast hoolimata ei saaks Lõuna-Aafrika kaevandused töötada ilma nende tuhandete töölisteta, kes tulevad igal aastal Portugali alalt Witwatersrandi kaevanduspiirkonda. Selle põhjuseks on musta tööjõu pillamine, tõsiasi, et kõik töö, mis mujal kuulub naistele, nagu majapidamistööd, keetmine, lastehoidmine, tehakse Lõuna-Aafrikas täiskasvanud tugevate meeste poolt, samuti ka suure osa Lõuna-Aafrika neegrirahvastiku ebasobivus ja vastikus kaevandustöö vastu. Igatahes satuksid kullakaevandused väga raskesse olukorda, kui Mosambik keelaks oma pärismaalastele Transvaali mineku. Sellisele mustade tööjõudude väljarännule vaadatakse Mosambikis segaste tunnetega; sest esijoones pole seal istandikel küllaldaselt tööjõudu. Teisest küljest teeb valitsus kaevandustele tööliste saatmisega nii head äri, et ta vaevalt tahab seda lähemal ajal lõpetada.

Kaevandustööliste andmine on osa Mosambiki lepingust, mis korraldab ka Delagoa lahe liiklemise. Selle järele saab Portugali asumaadevalitsus iga töölise eest aastas 13 šillingit. Teeb mõni kuberner siiski takistusi, siis lisatakse eraviisil veel natuke juurde. Aga kuigi seni omavahel on läbi saadud, peitub siiski kogu liiklemisküsimuses üle Delagoa lahe kui ka tööliste andmises Lõuna-Aafrika ja Portugali vaheliste alaliste hõõrdumiste põhjus, mis pole küll viinud Delagoa lahe vallutamise ähvarduseni, küll aga kavatsusele Mosambiki lõunapiiri lähedale Kosi Baysse võistleva sadama ehitamiseks, mis poleks Johannesburgist kaugemal kui Delagoa laht ja millega kaoks tarvidus Lorenzo-Marquezi kui sadama järele.

Troopikalinn Beira.

Selle linna tänavad on täis paksu liiva. Vaevaline on siin käia. Ja ei käidagi. Sõidetakse, või õigemini lastakse end sõidutada. Ja sõidetakse omapäraseimal liiklemisvahendil, mis maailmas olemas: tänavraudteel, aga igaüks omaette vagunis. Kogu Beira tänavaid läbivad rööpad, sadamast linna, läbi kõikide peatänavate, linnast väljuvail teil ja kaugemal asuval rannal. Neil rööpail ajavad pärismaalased kiirel jooksul kergeid kaheistmelisi sõidukeid.

Igaüks, kes enesest vähegi lugu peab, omab Beiras sellist vankrit ja maksab linnavalitsusele iga-aastast renti rööbaste kasutamise eest. Läbi päeva seisavad sõidukid majade ees rööbaste kõrval. Tahetakse välja sõita, siis asetatakse see boyde poolt rööpaile ning eesmärgile jõudes tõstetakse

jälle sealt maha, ja ruttu, sest ühele järgnevad terve rida teisi vankreid, mille liikumist ei tohi takistada. Selliseks sõiduks inimese-raudteel peetakse alaliselt kaks boyd inim-veoloomadena. Kuhu ka mindaks, jälgivad boyd oma isandat nagu varjud. Sõnasin kord ühele tuttavale Beirast, et mulle tunduks küll ebamugavana, teades alati mõlemaid boysid väljas ootavat, eriti kui viibitakse seltskonnas, või ollakse suplemas. „Sellega harjub ära," vastas ta, „mul on alles hea tunne, kui vähemalt tosin pärismaalasi mind ootab."

Vastandina mõnele teisele Aafrika asumaale võidakse Mosambikis seda omale lubada. Musta tööjõudu on siin saada küllaldaselt ja odavalt, eriti kui väikeseväärtuselist escudot arvata püsiva väärtusega valuutasse. Viimase koloniaalvõimuna on Portugal loobunud orjapidamisest ja hoiab veel praegugi kinni sunnitööst ja ihunuhtlusest. Ei taha siin puudutada neegrite kehalise karistuse kasulikkuse või kahjulikkuse ägedalt vaieldavat küsimust, kuid kindel on: ilma palmadorata läheks Portugali asumaas kõik kus seda ja teist. Palmadora on Aafrika karistusmeetodite eriline portugali alaliik. Seda antakse aukudega rihmpiitsaga pihupesale, kuhu tekivad rakud, mis lõhkevad ja tekitavad eriti piinavat valu. Mosambikis on veel võimalik ja tarvitusel, et kui ei olda oma boyga rahul, siis saadetakse ta politseijaoskonda ja lastakse talle palmadorat anda.

Säärast peksukaristust tarvitavaks ja üldse valitsevaks võimuks pole mitte Portugali riik, vaid eraühing, Companhia de Mozambique. Portugali asumaad on viimaseks alaks Aafrikas, kus on veel säilinud varem tavaline suveräänõigustega eraühingute valitsemiskord. Pea kogu Portugali Aafrika on antud suurile ühinguile, kellest peale Companhia de Mozambique'i ka Companhia de Nyassa omab täielisi suveräänõigusi, s. o. oma sõjaväge, marke, tolli jne. Reisul läbi Portugali Ida-Aafrika võib juhtuda, et tuleb lasta oma asju neli korda tollida, tuleb neli korda lunastada uued relvaload jne. Sest suveräänsete ühingute alade vahel asuvad riigi enda poolt valitsetavad maaribad ja iga üksik piirkond on teistest nagu vaenulisest välismaast eraldatud.

Colin Ross, Die erwachende Sphinx. Durch Afrika vom Kap nach Kairo. Leipzig 1928.

KILIMANDŽAARO.

Aafrika, „mustade maa" on tuntud oma suurte liivakõrbede, valdavate jõgede ja otsatu suurte järvedega. Ka on ta kõrgeim mägi Kilimandžaaro kuulus, arvatakse seda ju maailma kõrgeimate mägede hulka.

Alles viimase sajandi lõpul õppisid maateadlased Kilimandžaarot tundma, kuigi selle olemasolu teati haritud maailmas juba aastakümneid. Aastal 1848

Massai naine vasksete kaela- ja käevõrudega.

Massaid elavad Ida-Aafrika põhjaosas ja kuuluvad neegri-hamiidi segarahvaste hulka.

jõudis saksa misjonär Rebmann, kes töötas Ida-Aafrika rannikul, esimese eurooplasena nii kaugele sisemaale, et nägi seda valdavat, lumikattega mäge. Ta teatas oma avastusest Euroopasse, kus tõusis huvi selle mäe vastu. Ja nii katsus üks teise järel mitme aastakümne jooksul pääseda mäele lähemale. Ja nad saidki seda näha, aga ainult kaugelt, lähedale ei pääsenud keegi. Maa päriselanikud ajasid kõik katsed nurja.

Juba muistsel ajal on Kilimandžaaro äratanud jumalikku austust oma nõlvadel ja jalamil elavais neegreis. Pole ka ime! Mägi on otsatu suur. Üle 5000 meetri kõrgusel on mäe läbilõige veel 120 ruutkilomeetrit. Mägi kogub oma ümber rohkesti pilvi, mis annavad vihma ja niiskust troopilises kuumuses. Vihma-aegu on kaks, novembrist detsembrini ja märtsist maini. Arvesse võtmata Kilimandžaaro põhjapoolset nõlva, on ta nõlvad maailma viljakaimaid maid. Ja elanikkond kummardab ning austab mäge kõige maise rikkuse ja heakäekäigu toojana, asetades selle sisemusse oma jumala, kõige külluse ja headuse algallika.

Kilimandžaarol on kaks tippu: kõrgem läänepoolne Kibo ja idapoolne madalam Mavenzi. Mõlemad on kustunud tulemäed. Džagga rahvas jutustab neist tippudest järgmise loo:

See juhtus siis, kui mägivennad alles suitsetasid piipu (s. o. kui tulemäed olid alles tegevuses), aga kuna vanema venna, s. o. Mavenzi, piip hakkas kustuma, siis läks ta laenama tuld oma nooremalt, aga temast suuremalt Kibo-vennalt. Ta saigi tuld. Aga siis jäi ta pisut tukkuma, tuli kustus ja ta oli sunnitud minema uuesti vennalt tuld laenama. Siis sai aga Kibo vihaseks ja virutas nuiaga Mavenzile sellise hoobi pähe, et jäljed on näha tänapäevani. Harilikult on Mavenzi pilvede peidus. Seletatakse, see tulevat sellest, et Mavenzi peitub meelsamini pilvedesse, sest ta häbeneb nii suuresti teda tabanud kohtlemist.

Ühe teise loo järgi süttis Kibo viha sellest, et Mavenzi äraminekul ei tänanud saadud tule eest, kuigi ta oli saanud lisaks paar banaani. Tee peal sõi ta banaanid ja tuli jälle tuld laenama, et aga saada banaane. Ta saigi nii tuld kui banaane, kuid ei tänanud jällegi. Ka need banaanid sõi ta kohe ja tuli jälle sama asja pärast tagasi. Siis sai Kibo tulivihaseks, et kolkis oma vanema venna nii pihuks-puruks, nagu seda võib näha tänapäevgi.

Saksa professor Hans Meyer oli see õnnelik mees, kes pääses esimesena Kilimandžaaro tipule. See oli aastal 1889. Ja sellest ajast on Kilimandžaaro saanud teaduslikuks tõsiasjaks. Olles 6010 m kõrge, kujutab ta enesest kustunud tulemäge igavese jää peidus, hoolimata oma asendist poolitaja läheduses. Professor Meyer nimetas Kibo kõige kõrgema tipu Keiser Wilhelmi tipuks. Ja asetas sinna selleaegse Saksa riigi lipu. See osa Ida-Aafrikast, kus Kilimandžaaro asetseb, kuuluski sel ajal Saksamaale. Maa-

Jõehobused Kongo jões.

Keenia tipp.

ilmasõja pööristes püsis Kilimandžaaro muutumatuna, kuigi vahetas peremeest, muutudes Inglise asumaaks.

Mavenzi kaugus Kibost on 6 kilomeetrit ja ta on 5300 meetrit kõrge. Soe, kõrgele kerkiv õhuvool peab selle suuremalt osalt lumest vabana. Ligi 5000 m kõrgusel ühendab Kibot ja Mavenzit kõrge seljak, mida kutsutakse „sadulaks".

Taimkatte suhtes on Kilimandžaarol näha rida ülestikku asetsevaid vöötmeid. 2000 m kõrguseni ulatuvad põllumaad ja põõsad. Päriselanikkude kultuurtaimist on tähtsaim banaan. Ka kasvatavad nad palju bataate ja ube. Eurooplaste poolt siia toodud kohvi kasvatamine hakkab ka ikka enam maad võtma. 1000 kuni 1600 meetri kõrguselt saadakse maailma kõige paremat kohvi. 2000—3000 meetri vahemaal on metsavööde, millele järgnevad kõrgniidud 4000 m kõrguseni. Sellest ülemal on paljas rusu, liustikud ja lumi.

Mombasa ja Tanga on need sadamalinnad India ookeani rannikul, kust rändaja, kes soovib külastada Kilimandžaarot, peab algama raudteesõitu sisemaale. Meie tulime lõuna poolt ja astusime seepärast rongi Tangas. Umbes 20 tunni sõidu järel olime raudteeliini lõpujaamas, Mošis, 370 km kaugusel rannikult. Moši asetseb Kilimandžaaro lõunanõlval, 875 m kõrgusel merepinnast. Raudteeliin läbis ilusaid mägimaastikke, mille nõlvad ja orud oli kaetud üpris lopsakate viljapõldudega. Kui meie rong 5. juuli hommikul peatus Moši jaamas, juhtis meie tähelepanu Kibole kõrval vagunikupees olev buuri õpetajaperekond, küsides: Kas olete juba tervitanud Aafrika vanaisa? Kaugel eemal, troopiliste maastikkude taga kiirgas tõesti Kilimandžaaro jääga kaetud tipp tõusvas päikeses! Kuigi olime juba selle nõlval, näis see tipp veel väga kaugel olevat. Tõeliselt oligi sinna otseteed umbes 50 km. Näis, nagu seisaks seal kõrguses kummuli pada, mitte aga nõgine, vaid silmipimestavalt valge. Ta avaldas imelikku külgetõmbejõudu juba esimesest silmapilgust peale. Ikka uuesti ja uuesti pidime teda vaatama, milline ta millaski oli, milline osalt ja milline täiesti pilvede peidus. Ning juba esimesel päeval oli meil otsus valmis: sinna üles peame jõudma, vähemalt nii kõrgele, kui vähegi võimalik!

Tõus Kibole algab harilikult Marangu-nimelisest misjonijaamast, mis asetseb Kilimandžaaro kagunõlval, umbes 1500 m kõrgusel. Neliteist musta noormeest, nendest üks teejuhina, palgati kandjateks. Retkele pidi võtma kaasa rohkesti moona ja magamisriideid: igale valgele padi ja sulgvaip ning vähemalt kolm villast vaipa ja talverõivaid öökülmade pärast.

Neljapäeval, 19. juulil kell 11 algas meie tõus Kibole. Kandjad olid läinud juba varemini, et pääseda esimesse puhkekohta enne keskpäeva kuumust. Ainult teejuht Oforo jäi meile seltsiks. Ta kandis meie veepudeleid ja päevapildiaparaati. Meil olid kõigil vabad käed, kui mitte

Mavenzi ja Kibo.

arvestada alpi keppi. Erivarustisena olid meil korgist troopikakübarad hädaohtlikkude päikesekiirte vastu ja tugevad, naelutatud taldadega saapad. Siiski pani hingeldama ühtesoodu vastu mäge ülestõusmine. Kindlasti, kuigi aeglaselt edenes rännak. Aegamööda harjusime astuma pikkade sammudega, aeglaselt, sügavasti hingates. Teekond läbi ürgmetsavöötme oli suurepärane. Õhk oli parajasti jahe ja niiske ning taimkate õige lopsakas, kuigi valitses nõndanimetatud „kuivaaeg". Samblad ja väättaimed ronisid üles kõrgete puude latvadeni, andes metsale muinasjutulise ilme. Ürgmetsa loomariik oli põgenenud kaugemale, nii et me ei saanud sellega tutvuda. Elevandi jälgi nägime siiski rohkesti. Paaris kohas kaardus üle tee puu, mida elevant oli tarvitanud oma selja sügamiseks! Ja nii mitmeski kohas näitasid murtud puud, et mets oli olnud nende metsahiiglaste möllamisplatsiks. Viietunnise rännaku järel saabusime Bismarki majakese juurde, kus kandjad meid juba ootasid. Maja on ehitanud üks eraisik, keegi sakslane, ja enne sõda oli majake mäeleronijate puhkekohaks. Selles on kolm tuba. Pärast maailmasõda on maja tubliisti lagunenud. Aknaruudud olid katki ja laelaudu oli võetud kütteks. Arvatavasti oli see rumalate mustade töö. Nad olid vist tarvitanud maja ka oma põletuspuu- ja soolahankimise retkil. Maja on lopsaka taimkatte peidus, tagaseinaks tihe lehtmets. Kokapoiss valmistas meile suurepärase lõuna, kaalika- ja kartulisupi. Olime jõudnud 2500 m kõrgusele. Süda hakkas lööma juba nobedamini ja valjemalt. Magasime siiski kaunis hästi oma kanarbikust asemeil, hoolimata öökülmast. Päikese tõusu ajal näitas soojamõõtja — 3^0.

Reede hommikul läks kokk ja üks kandjaist tagasi Marangusse. Leivakotid olid jäänud juba palju kergemaks ja osa moonast jäeti siin maha tagasituleku teeks. Ainult kõige hädavajalikum võeti kaasa ja jagati ühetasa ülejäänud 11 kandja vahel. Tuleb pidada meeles, et ka neile oli tõus väga raske, sest nad polnud sellega harjunud. Harva tõusevad nad Bismarki majast kõrgemale. Külmus oli neile ka väga vastumeelt. Aga teenistuse pärast lähevad nad siiski heal meelel sellistele mägirännakuile. Julgel meelel läksime teele. Esimene haruldaselt järsk vastumägi, kohe tee alguses, tahtis meid vägisi tagasi ajada. Aeglaselt tõusime siiski sellest üles ja sellele järgnevast, lamedalt kerkivast rohutasandikust tõusmine oli juba palju kergem. Olime läinud ürgmetsavöötmest läbi. Immortille-lillesid leidsime siit-sealt rohust. Peagi lõppes ka rohumaa ja algas kehv kivine pind mitmesuguste kanarbikkude ja mäestikulilledega. Kõndisime kiviseid mäeharju mööda üles ja alla, vahete-vahel üle vulisevate mäestikuojade. Sagedad leopardijäljed näitasid, et siin oli ka teisi hulkureid. Ühe oru põhja oli üks väsinud rändaja ladunud kive virna oma teekonna lõpupunkti märgiks. Väga paljud on katsunud pääseda Kibole, kuid ainult vähestel on see õnnestunud. Väga mitmed on olnud sunnitud tagasi pöörduma, kes lähemalt, kes kauge-

Vana üksildane isaelevant jalutuskäigul.
Keeniamaa, Ida-Aafrika.

malt. Meie pääsesime õnnelikult kõik Petersi majani, 3500 m kõrgusele, kus viitsime teise öö. Umbes viis tundi olime kõndinud ka sellel teisel päeval.

Petersi maja oli palju tagasihoidlikum kui eelmine mäestikumaja. Selles oli ainult üks väike toake. Selle eest oli ta aga varustatud kaminaga, mis puudus eelmises. Mäe poole oli maja katust jätkatud nii, et oli saadud sobiv koht kandjatele, kus nad võisid leida varju tuule ja külma eest. Paar kandjat olidki juba haiged. Ka teised olid vaiksed ja näisid väsinuna. Meie maja kõrval oli kividest kokku laotud kahekordne hurtsik, mida ka mustad olid tarvitanud oma ööbimiskohaks. Kord oli keegi surnud maja teises osas. Selle järel ei läinud enam keegi sinna magama. Kardeti vaimusid. Ja vaimude kartust aimasime ka oma seltsiliste meeleolus.

Maja asend oli meeliköitev. Olime seal juba täiesti lahus muust ilmast, kõigest kõrgemal. Meie all oli lumehangesid meenutav pilvemeri. Õhk oli paitavalt pehme ja kerge, päris „taevalik õhk". Söök ei maitsenud meile aga enam nii hästi kui eelmisel päeval. Kamin suitses ka kõvasti ja suitsu tuli veel juurde meie kandjate lõkkelt. Magasime halvasti öö ja hommikul vaevas meid peavalu. Parandasime oma pead pulbritega.

Laupäeval jõudsime Petersi maja juurest Hans Meyeri koobasteni, 4500 m kõrgusele. Ka see oli umbes viie tunni tee. Alguses kõndisime mäestikulilledega kaetud rususeid nõlvu mööda võimsa Mavenzi jalani. Lõhutud ja purustatud ning konarlik on see, nagu räägib ka muinasjutt. Näis olevat lund sellegi varjatud kuristikkudes, kuigi seal ei olla sulamata jääd. Just oma ebatasasuse pärast on see maailma kõige raskemini vallutatavaid mägesid.

Juba enne meie tulekut Mavenzi jalale olid meie kandjad sunnitud korjama põletuspuid ja võtma kaasa vett eeloleva teekonna jaoks, kus seda enam polnud saada. Mavenzist mööda jõudnud, olime juba kahe mäe vahelisel kurul, meie ees Kibo, õige lühikesena näiva tasandiku taga. Võisime päris selgesti eraldada mäe seinas koopaid, kus tänane teekond pidi lõppema. Aga pääs sinna osutus raskemaks kui olime aimanud. Mida kaugemale jõudsime, seda raskemaks muutusid meil jalad. Seal kurul, vahel ka juba enne valdab merehaigust meenutav mäestikuhaigus mäkkeronijaid. Meie seda küll ei tundnud, kuid liikusime vaevalt tigukiirusega edasi. Hakkasime juba kahtlema Kibo tipule pääsemises. Minu abikaasa otsustas rahulduda Hans Meyeri koobastega. Mina katsusin minna nii kõrgele, kui jalad kannatavad. Meie teejuht oli meile juba seletanud, millal teekond hakkab muutuma elule hädaohtlikuks. Mäestikuhaigus paneb oksendama. Ühe säärase oksenduse järel võib puhanult katsuda tõusta veel kõrgemale. Kahtlaseks läheb tõus, kui tuleb teine kord. Kui peale selle hakkab jooksma verd

Lõvi oma öise saagi kallal.
Keeniamaa, Ida-Aafrika.

ninast ja kõrvadest, siis peab kohe alla laskuma. Nõrk süda võib juba kaunis madalal teha ülestõusmise võimatuks.

Kella 3 ajal õhtupoolikul olime Hans Meyeri koobastel. Need on tõenäoliselt loomulikud koopad, tekkinud Kibo viimase purskega ühenduses. Siin oli prof. Meyer omal ajal ööbinud ja koopad on saanudki selle järgi oma nime. Kolm kandjat saadeti kohe tagasi Petersi majja mägihaiguse pärast. Väsinuna heitsime kohe puhkama. Aga und ei tulnud. Mustad tegid omale soojendamiseks lõket sisemises koopas ja suitsu saime omale. Ka uue ja võõrastava ümbruse ning seisundi pärast ei saanud me hästi und.

Pühapäeval, 22. juulil kell 6.10 hommikul asusime kolmekesi, kahe musta saatel Kibo tipu poole teele, teiste jäädes ootama ilma soojemaks minemist, et selle järel minna tagasi Petersi majja, kuhu ka meie õhtuks lootsime jõuda. Süda oli halb eelmise magamata öö ja söömata päeva tõttu. Tuli juba välja paar suutäit imelikku vedelikku ja kartsin juba kõige pahemat. Meie ees oli ju veel 7 km pikkune teekond, millest oli üle kilomeetri tõusu. Meie tee läks mööda rusukallet üles. Mõnikord pidime tõusma järske astanguid. Arvestasime sada sammu ja siis puhkasime. Nii tegime 12 korda. Siis 10 korda 10 sammu, 10 korda 60 sammu, 10 korda 40 sammu, 10 korda 30 sammu ja viimaks 10 korda 20 sammu ja ikka vahel puhkus. Ligi 5000 meetri kõrgusel muutus üks seltsilistest näost päris mustaks ja me kartsime kõige pahemat. Pisut puhanult jaksas ta siiski hakata aeglaselt alla laskuma. Meie vaatlesime ta laskumist sealt ülevalt. Tee muutus üha järsumaks. Meie ees avanes esimene 2 km pikkune liustik, mille üle tuli minna. Suurte kaljurahnude vahelt, keset jääd leidsin mäelille ja külmunud liblika. Imestudes vaatlesime seda haruldast leidu 5500 meetri kõrgusel. Sealt pidi teine meie kandjaist tagasi pöörduma. Ikka järsumaks läks meie tee. Liikusime üle jääväljade, rusukallete ja suurte kaljunõlvade. Paiguti olime sunnitud roomama neljakäpukil. Meie all haigutas kohutav sügavus, kuhu vaevalt julgesime vaadata. Süda tagus metsikult. Kord loendasin 150 lööki minutis. Kõrvus tundus imelikku kuminat. Me sammusime surmavaikuses. Polnud jõudu kõnelda ega polnud ka selleks isu. Kahekümne lühikese sammu järel ei jaksanud enam puhata oma kepi najal, vaid vajusin nagu kalts maha. Ääretute pingutustega pääsesime viimaks kraatri serval olevale Gillmani tipule kell 11.50. Seal oli plekk-karbis neli lippu, 2 Inglise lippu, Saksa ja Austria lipud, näidates, missugusesse rahvusse siiajõudnud ronijad kuulusid. Umbes 20 nime oli siin loendis. Gillmani tipul on näha need määratu suured jäähulgad, mis täidavad kraatri umbes 3-kilomeetrise läbimõõduga põhja. Keset kraatrit seisab nagu mingi jäine idamaa tempel, mille sambad tõusevad umbes 50 meetri kõrguseni. Selle kõrval on teine jäärst ehitis. Edasi liikudes läksime mööda jäätunud leopardist, keda minu seltsiline oli näinud

Savann üksiku puuga Ida-Aafrikas.

seal juba eelmise aasta rännakul. Kas oli põgenev hirv meelitanud selle nii kõrgele, kus ta jäi siis tuisu kätte? Kibol möllavad sageli hirmsad tormituisud. Kuigi meie retk sattus ebasoodsale ajale, juhtus meil siiski kogu aeg ilus ilm olema.

Kell 12.30 tulime Stella tipule, mis on saanud oma nime ühe itaalia reisija järgi. Uurisime sinnajäetud karpi nimedega ja märkisime ka omad. Tegime päevapilte kraatri suurepärastest jääliustikest, parempoolsest umbes 200 meetri kõrgusest jääseinast ja kraatri vastasserval kerkivast keiser Wilhelmi tipust. Meie teejuht Oforo ei suutnud enam jätkata kõndimist mäestikuhaiguse pärast, vaid oli sunnitud jääma ootama meid kraatri servale. Stella tipult laskusime kraatri põhjale, läksime sellest üle ja tulime kraatri lõunaservale. See oli kitsas nagu katusehari. Vahel polnud meie tee mõne vaksa, isegi mõne tolli laiune! Paremal pool saja, isegi kahesaja meetri kõrgune järsak kaatrisse, vasemal tuhandeid meetreid libe kallak pehme pilvemereni. Ettevaatust! Lõhesid on palju, ka kümnete meetrite sügavusi. Kraatri servale pääsedes hakkasin tundma nagu kergendust. Mu jõud oli tulnud tagasi. Kell 1.30 olime ühel tipul, mille minu reisiseltsiline nimetas Närhi tipuks. Sinna jätsime väikese karbi, mis sisaldas selle nimetuse, meie nimed ja kuupäeva.

Keiser Wilhelmi tipule jõudsime k. 1.50. Ja nii olimegi Aafrika kõrgeimal tipul! Sinna on jätnud oma lipud seal juba enne käinud isikud. Muu seas oli seal minu seltsilise poolt varem viidud misjonilipp. Keegi oli jätnud sinna märgiks oma mäestikukepi. Võtsime seal üksteisest päevapilte ja kirjutasime oma nimed raamatusse. Kaheteistkümnes Kilomandžaaro tipul käinu oli soomlane. Päevapildistasime ka tipu enese ja alloleva Mavenzi, mis oli jäänud vähemalt 20 km kaugusele, pilvevaiba peitu.

Kõndisime harja mööda edasi. Ühe tipu nimetasin oma seltsilise järgi Reuschi tipuks. Siin võeti ka päevapilte ja jäeti märkmed. Käinud veel kahel tipul, hakkasime kell 4.30 tagasi tulema. Stella tipul liitus Oforo meiega. Tundsime end jälle tervetena. Allatulek harjalt oli peaaegu hädaohtlikum kui ülesminek. Unustamatuks jäi mu hinge mulje majesteetlikust pilvemerest meie all ja jääväljadest, millel laskuv päike sädeles kõiges oma värvirikkuses.

Kell 6 õhtul hakkasime laskuma kraatri servalt alla. See oli kerge! Keppide abil laskusime mäest alla nagu suuskadel! Võtsime jääd kaasa, lootuses saada all jäätist. Kell 7.45 olime koobaste juures. Oli juba täiesti pime. Kell 9.15 tulid meile vastu kaks kandjat Petersi majast laternatega. Olime siis Mavenzi jalal. Minekuteel olime plaanitsenud, et kui pääseme õnnelikult Kibole, siis ööbime Mavenzi jalal ja katsume järgmisel päeval ronida ka selle tipule. Olime saanud aga Kibost enam kui küllalt, läksime seepärast Mavenzist mööda ja tõttasime Petersi majja, kus ootas meid

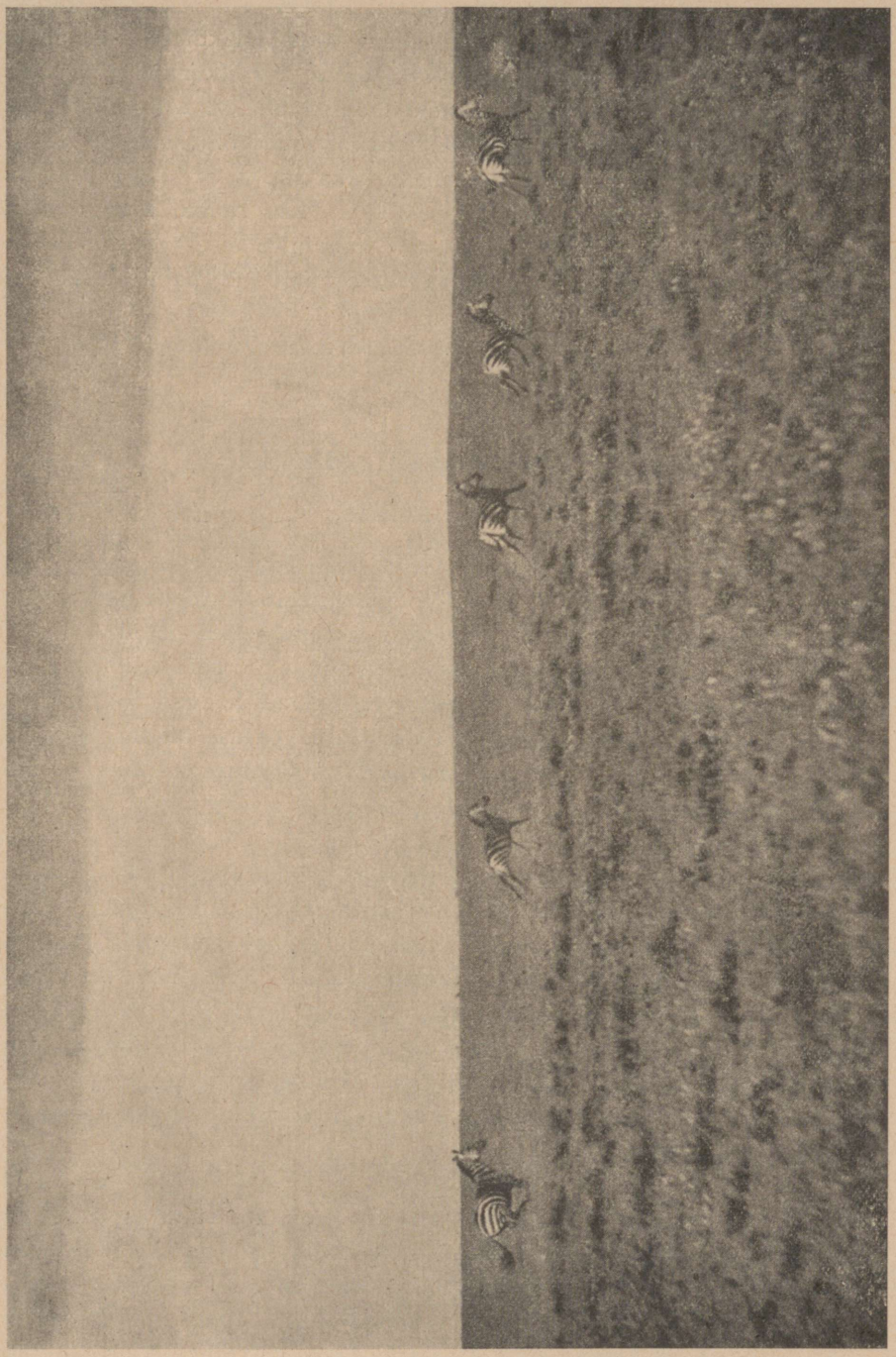

Sebrakari rohtlas.

tugev õhtusöök. Aga suuremalt jaolt jäi see söömata hommikuni. Pisut toitu maitsenud, vaibusime sügavasse unne. Meel oli rõõmus kõigest nähtust ja läbielatust. Hommikupoolel asusime tagasitulekuteele. Ei mata enam hinge tagasitulekutee! Jaksaks kas või joosta, kui liikumine ei nõuaks jalgadelt eriti suurt pingutust. Petersi maja juurest tullakse Marangule ühe päevaga ja nii pidime ka meie tegema, kui tahtsime jõuda õigeks ajaks rannikule. Meelsamini oleksime tarvitanud selleks kaks päeva, et küllalt nautida suurepärast mäestikuõhku ja võluvaid maastikke. Kas saabki neist kunagi küllalt? Teades kaunis kindlasti, et vaevalt kunagi tuleme tagasi sellesse kohta, katsusime selle päeva jooksul koguda oma hinge nii palju ilusat kui vähegi võimalik.

O. Närhi, Kilimandjaro. „Terra", Helsinki 1929.

VALGETE SAAR MUSTAL MANDRIL.

Inglise Keenia asumaa.

Praegu „Kenya Colony" nimetust kandva Briti Ida-Aafrika sadamalinn Mombasa on nagu teisedki Ida-Aafrika troopikalinnad: euroopa ja araabia majade segu, mis asuvad palmide all rõskes lämmatavuses. Kõik rahvad, kes on liikunud üle Ida-Aafrika rannikuriba vallutajaina või kaubitsejaina, on jätnud siia oma jälgi. Araablasi meenutavad vanad kaevud ja mošeed, portugallaste valitsust kõrged kindlusemüürid, mille pärast on nii palju ja veriselt võideldud, hindusid basaarid, kuna poolkuu-kujutusega punane lipp Wali majal viitab taas sellele, et see linn nime järgi seisab veelgi Sansibari sultani ülemvalitsuse all.

Sellest troopilisest ja tugevasti orientaalsest ümbrusest viib Uganda raudtee kahekümnetunnise sõiduga peaaegu euroopalikku õhkkonda. Nairobis, Keenia asumaa pealinnas, koosneb teeniv personaal muidugi mustadest ja india basaar pole palju väikesem Mombasa omast, kuid kõik see jääb euroopalikus üldpildis täiesti tagaplaanile. Nairobi asub 1500 m kõrgusel ü. m. Rannikuilmastuga võrreldes on siin jahe, euroopalise mõõdupuu järgi aga veel küllalt kuum. Sellele vaatamata aga ei kanna siin keegi valgeid ülikondi, vaid euroopalikku suverõivastist. Teadlikult rõhutatakse siin euroopalikku ilmet, mis alul imestab.

Nairobis elab 3000 valget, 10 000 asiaati ja 11 000 neegrit. Kui neid arve ei teaks ametlikust käsiraamatust, ei usuks seda, nii vähe silmapaistev on värviline element tänavapildis. Nähtavasti kuuluvad ärid, ametiasutised ja villade tänavad ainuüksi valgeile. Valge linn on otse võrratu ruumipillamisega sisse seatud. Selles kolme tuhande valge elanikuga linnas ei pääse autota kuhugi, nii suured on kaugused. Tegelikult ongi Nairobis igal

valgel perekonnal oma sõiduk, olgugi sissetulek ka väike. Autoäride ja garaažide protsendimäär ulatub ainult Ameerikas tuntud kõrguseni. Kuski, väga kitsale alale kokkusurutult, nii peidetud, et võib neist tähelepanematult mööda sõita, elavad värvilised.

Nairobi on pealinnaks valgele saarele, mis on tekkimas troopilises mustas Aafrikas viimase inimpõlve jooksul. Kuni hiljutini oli maksev lause, et Kesk-Aafrika pidavat jääma ikka ja jäädavalt musta mehe maaks, et eurooplased võivad püsida siin vaid valitsuseametnikena, ohvitseridena ja istandikkude omanikena, ja sedagi möödaminevalt, lühikese aja jooksul. Keenias aga, mis asub otse poolitaja all, on lipukirjaks: Aafrika kõrgmikud valgeile!

Ida-Aafrika kõrgmiku asustamine valge farmeri poolt on kummalisemaid peatükke Aafrika uuemas ajaloos. Ida-Aafrika vallutamisel ei läinud inglased mitte samm-sammult edasi, vaid jätsid esimese hüppega kogu praeguse Keenia asumaa tähele panemata ja saatsid oma ekspeditsioonikorpuse kohe Ugandani. Põhjuseks oli küll asjaolu, et taheti läänest Uganda ja Sudaani poole tungivatele prantslastele ette jõuda. Pealegi koosnes Uganda arenenud pärismaalasteriikidest, kellega võis sõlmida tasuvaid äritehinguid, kuna Keenia oli näilikult vaid tühi, väärtusetu kõrgstepp. Alles sajandipöördel, kui Nairobi oli alles vilets raudteejaam, taibati, et maapind on kultuurivõimeline. Kogu maa oli karjamaaks rändavaile neegrisuguharudele, massaidele, kikujudele ja nandidele. See võõrandati kiiresti ning kuberneride politikaks oli seda maad soodsail tingimusil jaotada kapitalivõimsaile isikuile ja ühinguile Inglismaalt. Nii tekkis Ida-Aafrika maaomanikkude aristokraatia, kellest mõned omavad päris vürstiriike ja valitsevad tegelikult maa majandust ja politikat. Siinsete latifundiate tekkimise viisist, kuidas siin kümned tuhandeid ruutmiile parimat maad enam-vähem ära kingiti, kirjutab inglise kirjanik Norman Leys oma raamatus Keenia asumaa kohta järgmist: Loomulikult polnud kõik Keenia kubernerid kogenud koloniaalpolitikas, siiski enamik neist pidas paremaks oma sõpru maaga ja raudteega õnnelikuks teha ja teisi lasta puudust kannatada, kes vaesuse ja teadmatuse pärast selleks näisid sobivat, kui et nad oleksid asumaa ajalugu ja maa seaduseandlust uurinud.

Pole ime, et niisuguses olukorras latifundiatelt rasvaseid kasusid lõigati. Nii osteti näit. Kiaweles 1903. aastal 640 aakri suurune farm valitsuselt 85 naelsterlingi eest. Omanik müüs selle 1905. aastal 640 naela eest edasi, ilma et krundil midagi ette oleks võtnud. Uus omanik ehitas maja, istutas 150 aakrit kohviga ja müüs 1913. a. farmi 17 500 naela eest edasi.

Niisuguse ebatarga maapolitika tõttu on siin kujunenud samasugused olud kui Argentiinas. Esinevad suured alad tühja, harimata maad, tüsedad, vilunud, kuid kapitalivaesed ei saa aga ühtki tükki maad omandada, sest maahinnad on liiga kõrgele kruvitud. Suurte latifundiate omanikkude laial-

Noored avemba sõdurid Rodeesia põhjapiirilt.

Põhja-Rodeesia kirdeosas elab bantu neegrite hulka kuuluv avemba rahvas, kes alles mõnekümne aasta eest valitses täielikult seda ala ja pidas teisi neegrihõime oma võimu all. Pildil kaks noort avemba sõdurit täies sõjavarustises odade, kilpide ja kohutavate sulgehetega.

dane mõju tuleb maksvusele ka politikas, mis üldsuse huvid hoolimatult ohverdab neile vähestele magnaatidele. Kui ehitatakse mõni kõrvaline või üleliigne rööbitine raudteeliin, siis võib katastriplaanidest kergesti näha selle põhjust, et nimelt see liin lõikab veel ühendamata lord Delamere'i või mõne teise latifundiaomaniku maad.

Sellisest suurmaaomanikkude egoistlikust majanduspolitikast hoolimata, mis on mõistnud ka selleni viia, et kogu asumaa rahanduslik koormatis tollide ja tarvitusmaksude näol on nihutatud ametnikkude, tööliste ja väikeste farmerite õlgadele, järgneb kogu valge rahvastik neile siiski pimesi kui juhti-

dele, eriti valitsuse ja parlamendi vastu ning avaliku arvamuse vastu Inglismaal.

Keenia farmerid nimetavad oma maad Aafrika Thermopyloseks: Nad tunnevad endid valge rassi eesvõitlejaina värvilise voolu vastu. Nende kaudu omandab kogu Aafrika rassiprobleem ja edasi Aafrika üldpolitika uue joone. Kuna valge kõrgmikusaar ei saa püsida üksinda musta hoovuse vastu, siis on loomulik, et suunatakse pilgud lõunasse, kus valitsevad samasugused rassivaated. Inglise politikale aga, mis peab arvestama Indiat ja Lääne-Aafrikat, kus pärismaalastel on hoopis teissugune asend, tekib nii rohkesti pea lahendamatuid raskusi.

Colin Ross, Die erwachende Sphinx. Durch Afrika vom Kap nach Kairo. Leipzig 1928.

ÜMBERLÕIKUSEPIDU KIKUJUDE JUURES.

Hobusejõhvist lehvikuga mees andis märku, vilekontsert vaikis, ja noorukesed tantsijannad toetusid väsinult oma keppidele.

Need viled, millega noored olendid saatsid oma kõigest ühetoonilikkusest hoolimata siiski erutavat ja pingutavat tantsu, näisid tsivilisatsiooni kummalise lisandina sellele pidule, mis oli muide säilitanud täiesti oma ürgse metsikuse. Kuid meie ei tea, milliseid omapäraseid ja võikaid omadusi annavad pärismaalased mõningaile euroopa saadustele. Vahest sama oli lugu silma- ja autoprillidega, milliseid kandsid mõned tantsijannad ja mis suurendas veelgi nende groteskset ilmet. Kui nad peatusid, tulid vanemad naised, nähtavasti emad, võtsid neilt prillid ning pühkisid higi nende silmilt ja otsmikelt.

Tüdrukud ei kandnud mingit rõivastist, kuid siiski olid nad kaetud pealaest varvasteni. Nagu pakid olid nad mähitud pärlinööridesse. Kirevad klaaspärlide read pressisid liikmed kokku, käed kui jalad, nii et jäid sebrataoliselt nähtavale vaid musta naha ribad. Pärlid põimusid ümber otsmiku, ümber rindade, ümber keha, ümber puusade. Tüdrukud olid kui liikuvad pärlilaod, ja mitte väike polnud see raskusehulk, mis nad kandsid oma õrnadel, enamasti alles lapselikel kehadel.

Neile lubatud puhkepausid olid lühikesed. Lehvik liikus jälle. Uuesti asetusid tantsijannad ritta, ja alustades pungis põskedega ja täie kopsujõuga vilede puhumist, väänasid nad omi noori kehi metsikute maovingerdustena ette ja taha, üles ja alla. Antud komando järel pöördusid nad ümber ja näitasid vaatemängu selja poolt. See oli veel kummalisem. Sest mõned tüdrukud olid oma pärlid nöörinud nõnda, et teatud kehaosa nagu väärtuslikust raamist piiratuna meile vastu hõljus. Mõned jälle olid riputanud seljale väikesed käsipeeglid, kus võisime sekundiks näha oma imestunud nägusid.

Esimene lennupilt Abessiinia pealinnast Addis-Abebast.
Keskel Püha Jüri kirik, milles kroonitakse keisreid.

Mis siin tegelikult sündis, seda võisin ma ainult aimata. Mustad lasevad valgeid ainult väga vastumeelselt tutvuda oma salapäraste kommetega, ja kõige vähem nendega, mis on ühenduses noorte tüdrukute täisealiseks kuulutamisega. Selline „matuuva" on sageli ühendatud lõikusega, ning selle eel käib salapärane sissejuhatus sugude olemusse. Niisuguse sissejuhatuse sisu ja kuju hoitakse kõigi teise sugupoolde kuuluvate eest täielikus saladuses. Siiski on mitmed üksikasjad teatavaks saanud.

Noori tüdrukuid tutvustatakse naise ja ema kõikide kohustega. Kõige valjemalt nõutakse neilt kindlat vaikimist kõigis asjus, mis puutub nende intiimseisse abieluküsimusisse. Peale selle saavad nad üksikasjalise suguelu selgituse. Džaggade juures näiteks tutvuvad tüdrukud mitte ainult sugulise läbikäimise kõikide viiside ja võtetega, vaid ka sellega, kuidas mehe võimalikku suguvõimetust kõrvaldada, ja koguni, kuidas nad parimalt salaja abielurikkumisele võivad anduda ja muude seesuguste kummaliste asjadega.

Midagi säärast sündis ka siin. Oma küsimustele sain küll täiesti vastu-rääkivaid ja põiklevaid vastuseid, kuid niipalju sain siiski teada, et täna

Abessiinias tarvitatakse kündmisel härgi ja algelist atra.

Abessiinia on kõige lõunapoolsem koht Aafrikas, milleni on levinud adra tarvitamine algelises põllunduses. Kaugemal lõunas tuntakse ainuüksi kõblast.

peetakse alles teatud eelpidu ning peapidu ühes algajate lõikamisega toimub homme.

Sellele pääsemine näis võimatuna. Juba nüüd kohtasin kõikjal äraütlemist ja vaenlikkust. Meie siialaskmine oli võimalik ainult suure rahalise kingituse tõttu pealikule, kes oma suguharule siiski päris kindel polnud. Sest ta piiras meid piitsadega varustatud kaitsejatega, kes hoolimatult lõid ta truid alamaid, kui need nurisedes ja rahulolematult peale surusid.

Tantsud lõppenud, taheti meid suurema või väiksema viisakusega külast välja kihutada, kuid ma ei mõelnudki sellele soovile järgneda. Andsin igale tüdrukule kingituse, jaotasin rahvahulgale sigarette ja lubasin pealikule peadpööritava summa, kui võiksin viibida ühes kaameraga kõige edaspidise juures.

Ma ei saanud mingit vastust, kuid ma lihtsalt jäin. Nähes, kuidas paar kummaliselt rõivastatud meest ja naist läbi kitsa lehtlakäigu ruttasid aedadest varjatud kraali, lipsasin lihtsalt neile järele ja leidsin end siin korraga vastamisi võluriga, kes eriliste lausumiste saatel segas kohutavatest ainetest mingit segu. Kas vaesed tüdrukud peavad homme selle sodi alla neelama, jäi mulle arusaamatuks. Seniks mässiti see lehtedesse ja kaevati maa sisse. Täispandud auk tehti saviga tasaseks ning augu kohale maaliti värvilised ringid. Selle üle kükitas siis võlur, nagu tahaks ta arstimit välja hauduma

Aksumi linn Abessiinias.

Majastik koosneb peamiselt väikesist kuhikkatustega onnidest.

hakata. Kogu tseremooniat saatis mõningate karvastesse nahkadesse pugenud hallivõitu vanamooride tants, kes alaliselt ülbeid rõhkeid väljendasid.

Kui siis enam midagi ei sündinud ja arst suletud augule liikumatult kükitama jäi, lahkusin sealt, et järgmisel hommikul enne päikesetõusu jälle kohal olla.

Varasele tunnile vaatamata oli kogu küla juba liikvel. Noored seisid häbelikult ja värisedes ühes hunnikus koos. Nad olid täna kõik oma ilustised maha pannud ja peale kitsa pärlivöö puusade ümber olid päris paljad. Silmanähtavalt külmetasid nad. Oli veel pime ja tunduvalt külm.

Äkitselt asusid tüdrukud ühte ritta ning hakkasid mõningate vanade naiste juhtimisel jooksma. Kuna olin otsustanud mitte midagi lasta mööduda, siis järgnesin neile minu tõlgi ägedast protestist hoolimata. Ta vannutas mind siia jääma, tüdrukud minevat ainult end pesema, sinna olla aga paari tunni tee. Ma ei kuulanud teda, ja nii ei jäänud temale muud, kui haletsedes ja sõimates mind jälgida. Hämaruse tõttu oli meil tublisti tegemist, et tüdrukuid mitte silmist lasta. Sest paljad ja koormata nagu nad olid, jooksid nad nagu nirgid, juba lihtsalt et sooja saada.

Tegelikult osutuski tee jõeni hiiglapikaks, ning alaliselt läks ta mäest üles, mäest alla, nii et hakkasin endamisi juba vaikselt kahetsema, et tõlgi nõu polnud jälginud. Kuid lõppeks nägin tüdrukuid ühel uurdel peatuvat, kus nad endid oma viimasest rõivastisest, pärlivööst, vabastasid. Päike oli tõusnud, ja mul jätkus parajasti aega aparaadi ülesseadmiseks, et ülesvõtet teha, kui naised paiskasid tüdrukud külma jõevette ning sooritasid nende juures põhjaliku pesemise. Siis jälle jooksuga tagasi.

Kui küla juurde saabusime, leidsime sõõrikogunenult juba terve küla elanikkonna, vanimatest taatidest noorimate imikuteni. Ja enne kui hästi taipasin, mis siin õieti sünnib, hakkas minu ees arenema fantastilisim ja kummalisim vaatemäng. Üks, kaks, kolm olid tüdrukud jälle pärlipaelte koormatisse rõivastatud. Siis kükitasid nad maha sõõri keskele pikka ritta. Iga tüdruku taha asus vanem naine, haaras ta reitest ja kiskus need laiali, nii et vaese ohvri varjatud kehaosad olid nähtavad kogu vahtivale rahvale. Esile astus keegi vana nõid, ihus asjalikult oma nuga ja hakkas siis tüdrukutel järgemööda vahenahka lõikama. Vaesed väikesed tüdrukud olid tuhkkahvatud hirmust ja valust, kuid nad puhusid kangelaslikult oma vilesid, et mitte piina pärast kisendada. Rohuvaibale ilmus lai punane põikivööde, nii rohkesti voolas verd, kuid vana käis veel kord rea läbi ja tegi igale tüdrukule veel ühe lõike. Nüüd ei suutnud üks või teine enam kannatada, laskis oma vile langeda, tõi heleda ulgumise kuuldavale ja püüdis lahkamispingile seotud loomana end lahti rabelda. Kuid raudselt hoidsid neid kõvad käed ja armutult suruti neile jälle viled huulte vahele, kuni nad alistunult jälle hakkasid kõigest jõust puhuma.

Lõppeks pandi voolav veri lehtede abil seisma ja haav võiti üle. Enamik tüdrukuist lamas minestunult emade kätel. Kuid neile polnud jäetud mingit rahu. Tantsutrumm põrises ja kogu hulk hakkas kisades ja hõigates rütmiliselt plaksutama. „Naisõpetaja", kelle ülesandeks oli noorurite õpetamine, keegi võikalt vormitud karakterpeaga vanem naine, algas tantsu. Ta meeletute hüüete juures ärkasid tüdrukud üksteise järel minestusest, ning alul tuikudes, siis aga metsikust rütmist haaratuna ühinesid need värskeist valutavaist haavadest hoolimata ühise metsiku väänlemise ja keerlemisega.

Kruusidest ja kalabassidest rüübati suhkrurooõlut, mis naised eelmisel päeval olid purenud ja seega käärima pannud. Kõik tüdrukud tantsisid nüüd metsikus rütmis pöörleva, karjuva, käratseva rahvahulga keskel. Ma ei teadnud, kas sellega oli pidu haripunkt saavutatud, kuid rahvahulga meelestus oli minu vastu tõusnud niisuguse vaenlikkuseni, et pidasin paremaks jalga lasta, enne kui oleks läinud avaliku kokkupõrkeni.

Colin Ross, Die erwachende Sphinx. Durch Afrika vom Kap nach Kairo. Leipzig 1928.

3. KONGO JA GUINEA.

Kongo nõgu ühes sellega läänes liituva Guinea rannikumaaga on õieti troopilise Nigriitsia süda. Ainult siin on kujunenud kuumniiske troopiline ilmastik täielikul kujul ja ainult siin on valitsevaks taimkattevormiks troopiline vihmamets kogu oma lopsakuses ja läbipäästamatuses. Selle põhjuseks on Kongo nõo asend otse poolitaja kohal, kus tuleb kaks korda aastas ohtrasti vihma, ja üldiselt madal, tasane pinnamood. Kongo nõgu on nagu valdav lame liud laudtasase põhja ja ümberringi laugelt kerkivate veerudega. Nõo põhi on vaid 300—500 m kõrgusel ü. m., servad kerkivad aga üle 1000 m kõrgusele. Põhjas moodustab nõoserva madalavõitu Asande künnis ja lõunas Lunda künnis, kuna idas nõoserv kerkib vähehaaval Ida-Aafrika kõrgustikuks. Nõo läänepoolne, mereäärne serv kannab Alam-Guinea künnise nime. Põhja pool, Guinea lahe nurgas, paisub ta laialdaseks Kameruni mägismaaks, üle 4000 m kõrguse Kameruni mäega. Sellest mägismaast hargneb lääne poole, piki Guinea lahe põhjarannikut, madalavõitu Ülem-Guinea künnis, mille põhjanõlv laskub vähehaaval Sudaani ja Lõuna-Sahara madalate lavamaade ja tasandikkude poole. Ülem- ja Alam-Guinea künnise jalale, Guinea lahe äärde, jääb kitsavõitu rannikumadalik suurte lõugaste, leetseljakute ja mangroovmetsadega jõgede suudmeis.

Kongo nõgu kogub enesesse kodarjalt kõik ümbritsevate kõrgustikkude veed, mis liituvad suureks ja veerikkaks Kongo jõeks. Nõo tasasel põhjal jääb jõevool aeglaseks ja jõgi valgub laiali, moodustades laialdasi soo ja üleujutusalasid. Enne Guinea lahte suubumist peab Kongo jõgi tungima läbi Alam-Guinea künnise, mille tõttu jõgi on siin eriti kose- ja kärestikurikas. See takistab aga laevade pääsu suudmest jõgemööda üles ja vähendab jõe tähendust liiklemisteena. Jõeaurikud võivad liikuda ainult tasase vooluga ja ühtlase sügava sängiga keskjooksul, kuhu nad tuleb eraldi kohale toimetada.

Guinea rannikumaade peajõeks on Niiger, mis algab Ülem-Guinea künniselt ja suundub esiteks selle põhjapoolselt nõlvalt alla kuiva Sudaani sisemusse. Käändub aga siis uuesti lõunasse ja saades alamjooksul sademeterohket Ülem-Guinea künnist läbides rohkesti vett juurde, suubub veerikka jõena Guinea lahte. Ülem-Guinea teised suuremad jõed on Volta ja Niigeri lisajõgi Benuë.

Kongo nõo vihmametsad on võrdlemisi harvalt asustatud, sest mets teeb põllumaa rajamisele suuri takistusi. Päris metsaelanikud on siin-seal kõrvalisimais metsapadrikuis elutsevad kääbusrahvad, kes ei hari põldu ega pea karja, vaid elatuvad algelisest kogumisest, küttimisest ja kalastusest. Bantu

Lunastaja kiriku värav Adua linnas, Abessiinias.
Abessiinia on vana ristiusu riik paganalises Aafrikas.

neegrid, kes asustavad Kongo nõgu ja Kameruni lõunaosa, on juba pinnapaigalised põlluharijad, elades metsa sisse rajatud ja väheste põllualadega ümbritsetud suuris tänav- ja sumbkülades. Hoopis tihedam ja rohkearvulisem on rahvastik Ülem-Guinea rannikul, kus vihmametsad levivad vaid suhteliselt kitsa ja katkendilise ribana mere ääres. Sisemaa pool astuvad nende asemele juba avarad savannid ja rohumaad. Ülem-Guinea rannikumaad on juba sudaani neegrite asumisalaks, kes levivad siit põhja ja kirde poole Saharani ja Niiluse ülemjooksuni. Eurooplased seadsid siin oma jala kõige pealt sadamaiks sobivais kohtades Guinea lahe põhjarannikul, kust liikusid kaubavahetuse ja orjadehankimise retkil vähehaaval sisemaale. Euroopa merirahvail — portugallasil, prantslasil, inglasil, sakslasil — olid igaühel oma sadamad ja Guinea rannik jagunes seetõttu rannikult sisemaale ulatuvaiks siiludeks. Ranniku sadamalinnad on ühtlasi suurimaiks asulaiks. Eurooplasi on neis ja üldse kogu maal siiski võrdlemisi vähe. Euroopa riikide asumaade seas on siin ka üks iseseisev riik — Ameerika Ühendriigest vabastatud orjade jaoks asutatud neegrivabariik Libeeria.

TROOPILINE VIHMAMETS JA TEMA ELANIKUD.

Mets piirab Guinea lahte alul 200 km laiuse ribana piki rannikut ja tungib siis Kamerunis kaugele mandri sisemusse. Terve Kongo nõo täidab mets ja ulatub pea Ida-Aafrika piireni. See hiiglasuur metsa-ala on põhjast lõunasse umbes 1000 km lai ja läänest itta 2000 km pikk. Tohutu metsa pidevust ei katkesta mainimisväärt mäestikud ega mõni suurem riba kultuurmaistut; ainult lõunaserval tungivad piki jõgede veelahkmeid metsamerre lahtedena sisse rohualad.

Läbi metsa matkav rändur näeb ikka ja alati samast lähedust. Ta elab alapuistus ja lehtede vahel igaveses hämaruses nagu merepõhjas, eraldatud valgusest ja päikesepaistest. Lahtiraiutud teed, raiesmikku, külaväljakut nähes satub ta siis, peale päevikestnud metsasviibimist, otse vaimustusse. Ja millist lõbu valmistab talle veel vaade kuskilt mäelt. Ta ees lebab lai, avar ruum, mille ta juba pea unustanud, koobaltsinine taevas üksikute valgete pilvedega. Ja jalgade ees voogab lai põlismetsameri. Rahutu ja lainjas on selle pind, üks kumer võra teise kõrval. Värvitud on ta kõigis roheluse astmeis. Ainult kõrgelepürgivate hiidpuude helehallid tüved valendavad tumeda roheluse sees, ja üksildased külade väljakud toovad maastikku veel teise tooni: lateriitpinnase sügavpunase värvi. . .

Troopikametsad on pimedad nagu muidu vaid keldrid ja maa-alused koopad. Roheline öö ümbritseb sind heledal päevaajal. Siin-seal näed pimedas metsaöös ilmuvat esile punast loitvat valgust suurte põlevate küünaldena. Need on mõne põõsa erepunased õied. Või kuskilt rohelise lehtkatuse prao vahelt tilgub vedela kullana üksik, kollane päikesekiir metsa mustale maa-

Neegriküla Kongo vihmametsas.

Kongo nõo vihmametsades elavad neegrid suurtes tänavkülades, mis koosnevad rohkearvulisist hoolega ehitatud viilkatuselisist elamuist. Esiplaanil suur puust õõnestatud trumm.

pinnale. Juhuslikult võid mõneks hetkeks näha ka sinist taevast helkivat läbi roheliste okste. Kuid seda juhtub siiski harva. Vähemalt vihmaajal ei saa nende metsade põhjas näha päevavalgust.

Ja kui metsas on juba päevad pimedad, kuivõrra pimedamad on siis veel ööd! Alles troopikametsas saad teada, mis tähendab öö! Kui taevas sõuavad rasked äikese- või vihmapilved, ja seda juhtub öösiti pea alati, kui kallab vihma nagu toobrist, siis on puude vahel pimedus, nii must, nii tihe, et võiks teda peaaegu haarata, noaga lõigata. Egiptuse pimedus ei võinud olla hullem. Põlismetsas puuduvad sootuks ilusad, selged, tähissäravad ööd, nagu kohtad neid troopilistel rohumaadel.

Metsa meteoroloogilised nähted toimuvad suure korrapärasusega. Kella kaheksani hommikul valitseb madalmiku kohal korrapäraselt paks udu. Kell 9 tungib päike sellest tuhmist, hallniiskest pilveloorist läbi, kell 11 muutub õhk rusuvalt kuumaks. Kella ühe või kahe ajal peale lõunat kattub taevas tumedate, ähvardavate pilvedega, ja umbes kella viie ajal algab äike ägeda vihmaga. Vihma sajab väiksemate ja suuremate vaheaegadega öö läbi.

See vihmaaeg valitseb pea kümme kuud aastas. Päike on siis sageli nädalatekaupa peitunud pilvekihi taha; vihma sajab halastamatult ja pidevalt ning maa peale langeb õige kohutavaid sademetehulki. Metsa arvutud ojad ja jõed ei tule selle hiiglaveehulgaga toime ja ujutavad kaldad üle. Alaliste vihmasadude tõttu on õhuniiskus väga suur ja koos suure kuumusega mõjub see inimesele üpris halvasti.

Kõige pealt puudub siin tihedaltsuletud metsahoones tuule elustav ja värskendav mõju. Küll raputavad tornaadod puid ja panevad metsamere pinna kohisevasse rohelisse lainetusse. Ka murravad teinekord ägedad tormid üle teiste ulatuvaid hiidpuid maha. Kuid lehtedest katusest ja okstest seintest tungib vaid vähe liikuvat õhku metsa sisemusse. Maapinna, lehtede, taimeosade ja puuõõnsuste niiskus võib seepärast auruda vaid pikkamisi, ja õhk metsa all on enamasti küllastatud niiskusega; seepärast tundub meile siin ka õhk nii umbse ja rõhuvana nagu mõnes triiphoones, mida kaitstakse ju ka piinlikult iga tuuleõhu eest.

Nagu niiskus ja sademed, nii on ka temperatuur metsas aasta läbi kõrge ja äärmiselt ühtlane. Keskmiselt küünib ta siin umbes 25°; ta kõigub ööpäeva jooksul enam kui suve ja talve, päikese kõrgeima ja madalaima seisu vahel. Päris aastaaegadest ei saa nii siis juttugi olla.

Metstaimede, -loomade ja -inimeste eluviis on täiesti kohandatud neile kliimaoludele. Suurele veeküllusele ja kõrgeile soojuskraadidele vastab üpris lopsakas taimestik. Troopiline mets kerkib neljakordsena. Kõige all levib madalate rohtude ja roomavate taimede vöö. Sellest kerkivad välja mitme meetri kõrgused põõsad ja noored puud. Nende kohal liituvad täiskasvanud, umbes 20—30 meetri kõrgused puud oma laiade latvadega ja

Kääbushõimu vibumehed Kongo vihmametsades.

Nende peamiseks relvaks on vibu mürgistatud nooltega, mille tarvitamises nad on väga osavad.

arvutute neid ühendavate väätkasvudega metsa päriskatuseks. Ja sellest kerkivad omakord välja paarisajameetriliste vahemaade järel üksikud puuhiiglased oma 60—70 meetri kõrguste kujudega.

Ka selle metsehitise seesmine korraldus on üpris mitmekesine ja vastab soodsaile elutingimusile. Hiidpuude tohutute, sambataoliste tüvede küljest hargnevad mitme meetri kõrgused lamedad juured lehvikukujuliselt igasse külge. Seeläbi küünib ühe säärase puu ümbermõõt sageli 20 meetrini. Päratud liaanid, sageli käsivarre ja sääre jämedused, põimuvad puutüvede ümber, ronivad kummaliste loogetega nende najal üles, ühendavad laeva taglasena puude latvu, langevad äkki alla maapinnale, väänlevad roomavate madudena maas ja looklevad mõnda teist tüve mööda jälle üles. Okstel, oksakestel ja isegi puude lehtedel pesitseb parasiitide, esmajoones orhideede hulk, mis saadavad arvutuid nöörsirgeid õhujuuri alla maa poole.

Lõpmata rikkalik ja mitmekesine on lehestik kõigil metsa väätkasvudel, põõsail ja puil.

Suured ja väikesed, kitsad ja laiad, kõvad ja pehmed, hõbedaselt heledad ja tumerohelised lehed täidavad kõik metsahoone mulgud ja augud. Enamik neist on rennikujuliselt pikaks venitatud tipuga, mis arvatavasti on ülirohke vee äravoolamise tarvis.

Suuremais kõrgusis on metsapind enamasti kuiv ja läbitud paljude ojade ja jõgedega, milles voolab sogane, peaaegu must vesi. Kõva aluspinna peal lasub mitme meetri paksune porsunud pinnas, enamasti punane savi, harva õhuke muldkate. Kõikjal vedelevad kõdunenud puutüved, ja maad katavad mädanenud lehed ja kuivanud oksad. See ongi iseloomulik troopilisele metsale, et kõik eluastmed leiduvad kõrvuti. Siin seisab puu osalt paljana, seal teine on täiesti raagus, ja siin kolmas kannab õisi ja neljas isegi vilja. Vastavalt kindlate aastaaegade puudumisele pole taimil ka kindlat arenemisaega. Nad õitsevad ja kasvavad lakkamatult, kannavad vilja ja surevad. Siin valitseb igavene tegevus, lakkamatu sünnitamine pideva suremise ja mädanemise kõrval.

Vaatamata lopsakale taimestikule ja ülisuurele soojusele ning niiskusele pole troopiline mets mitte too inimeste paradiis, millisena me teda sageli kujutleme.

Küll haljendab ja õitseb mets aasta aasta kõrval, ikka kannab ta noori pungi ja küpse vilja. Kuid just vilju ei leidu looduslikus olekus nii rikkalikult, et inimene saaks elatuda vaid neist, pealegi veel peab ta saaki jagama metsloomadega. Kes on sunnitud toituma üksnes viljadest ja muist metsikult kasvavaist metsatoitudest, see näeb silma ees varsti näljasurma. Ainult pügmeed, väikesed metsakääbused, oskavad elatuda ainuüksi metsa loomulikest saadusist, mille hulka igatahes peame arvama ka metsloomi. Kuid teised

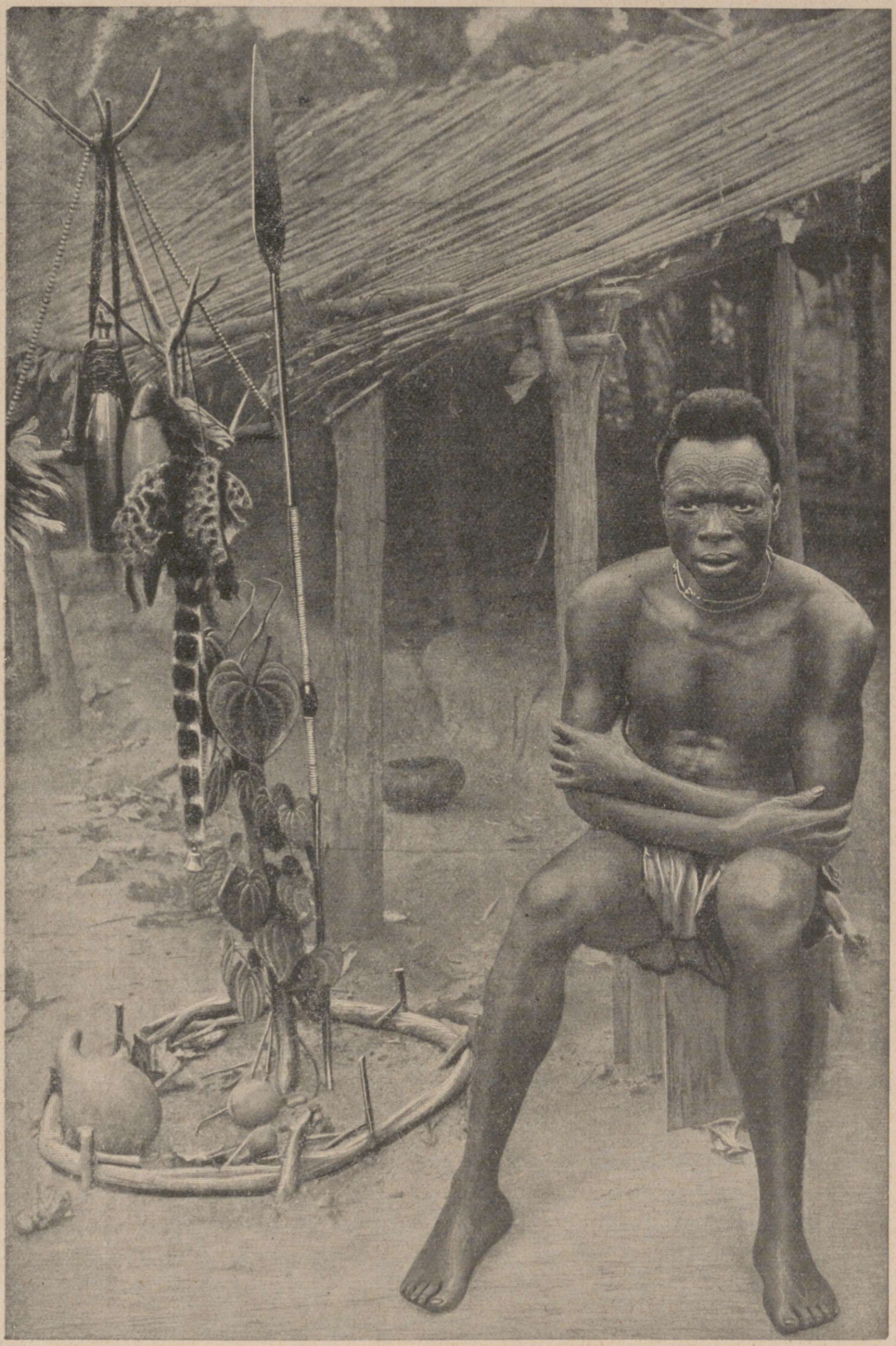

„Võsamees" Belgia Kongost.
See mees on oma suguharu nõiaks, mida näitavad kõrvalolevad mitmesugused nõidumisvahendid.

metsaelanikud, bantu neegrid, on sunnitud kesk rikkalikku ja lopsakat taimestikku kasvatama omale toitevilju.

Taimekehade küllus ja mitmekesidus, ülilopsakas lehestik on esmajoones kliima, suure soojuse ja suurte sademehulkade väljenduseks. Seeläbi ei ole veel sugugi tõestatud mullase viljakus, millel inimese toiteviljade suhtes on ju peatähtsus. Vastuoksa, huumuskiht on neis metsades taimede kiire kõdunemise tõttu väga õhuke. Inimene peab omale toidu kasvatama metsas; karjandus ei tule karjamaa puudumise ja kahjuliku kliima pärast üldse arvesse. Inimene peab omale rajama põlde, peab eemaldama, võitma ära lopsaka taimkatte. Viimane on inimese vaenlane. Just metsa lopsakus teeb loodusinimese elu nii hapuks. Oma algeliste tööriistadega teeb talle metsa puhastamine, peamiselt puuhiiglaste maharaiumine, lõpmatut vaeva, pealegi on tule tarvitamine ses alati niiskusest nõretavas metsas üpris piiratud.

Seepärast suudavad pärismaalased sooritada vaid kõige hädatarvilikuma. 60—70 meetri kõrgused puuhiiglased raiutakse ülalpool laiali hargnevaid laudjuuri maha või süüdatakse põlema ja 4—5 m kõrgused puutüved jäävad seisma. Palju puid jääb üldse terveks, palju teisi jälle vedeleb okstest paljaks laasitult tosinatekaupa maas. Lühikese ajaga sigivad nende vahele lopsakalt kasvavad umbrohud, nii et põldu katvas segaduses kaovad maniokija banaanipuud täiesti. Seepärast ei jäta istandikud metsas sugugi haritud maa muljet, nagu tahtmatult eeldame, kujutelles põlde. Siin näib inimene olevat vaid laastanud, mitte koristanud ja korraldanud. Ka metsa maapinda võib kasutada vaid piiratud aja väetamata, siis peab vahetama farmide asukohti ja rajama uusi pärismaalaste asundusi.

Aja jooksul kasvavad inimestest maha jäetud põllud täiesti umbe, pikkamisi tungivad siia uuesti ürgmetsa põõsad ja puud ja mõne aastakümne pärast on raske ära tunda, et siin kord on asunud inimeste põllud ja onnid. Pärismaalaste kultuuriga metsa maastikupildis esile kutsutud muutused on vaid tähtsusetud. Nende raiesmikud on väikesed ja kaovad üksildaste erepunaste laikudena hiigla metsavaiba sees sootuks ära. Pärismaalane ei suuda metsa luua kultuurmaistut suures stiilis, ütleme, avaraid puudeta põlde ja välju. Seepärast teeb mets talle ka kestvaid raskusi; inimene peab pidama siin rasket võitlust olemasolu eest.

Üldiselt on metsaelanikud vaid väikese kehakasvuga. Eriti naised on sageli otse kääbuslikud. Ja ka päris kääbuste, pügmeede, esinemine on metsale õige iseloomustav. Kääbused oskavad suurima osavuse ja painduvusega pugeda kõikjal metsast läbi, paigus, kus eurooplane üllatunult peatub ja mida väldib isegi neeger. Kauase tihedas põlismetsas ümberhulkumise tagajärjel on kääbuste õlad sageli jäänud kängu, kael on lühike, kehaseis ette kummardunud. Need metsavaimud oskavad ka oivaliselt liikuda puudel.

Põllupinna muhendamine kõblasega, Ülem-Guinea rannikumail.

Suuremas osas Nigriitsiast ei tunta atra, vaid põllupind valmistatakse seemne jaoks kõblase abil.

Tugevate käte kõrval soodustab nende kääbuslikkus ja võrdlemisi tugevalt arenenud rinnalihastik tublisti ronimist.

Kui metsaelanikul metsaraiumise raske töö on seljataga, ei valmista talle tema istandikud enam palju vaeva. Kestva soojuse ja sademeterohkuse tõttu kasvavad oivalised viljad igal aastaajal. Aastast aastasse külitakse üht või teist taime ja lõigatakse. See igavene õitsemine ja kasvamine, puhkeaja puudumine kasvamises, on metsaelaniku majapidamises iseloomustavaks nähtuseks.

Kergestimädanevad ja halvaksminevad, mahlakad, hästimaitsvad viljad on peatoiduseks inimesele metsas. Banaanid, peamiselt jahubanaanid, nn. „plantid", kõrvitsad ja melonid mängivad söögisedelis tähtsat osa. Jahu-

banaan palmiõlis keedetult, jahuks hõõrutult või lahtisel tulel küpsetatult on metsaelaniku peatoiduks, igapäevseks leivaks.

Neid kõiki ületab tähtsuse poolest majapidamises õlipalm. Viimane annab igaks söömaajaks tarvitatavat ja pähkleist saavutatavat õli. Mahalõigatud õiekobaraist ja noorte puude koorest valmistatakse joovastavat palmiviina. Leherootse kasutatakse majade ehitamisel. Sõrmjad lehed annavad materjali mattide, korvide ja muude majariistade valmistamiseks.

Metsas toitumisel tulevad viljade kõrval ka mitmesugused mugulad ja juured arvesse. Nii on makabo, jams ja maguskartulid kõikjal üpris sagedad.

Metsas ei peeta pea üldse karja, ja leidub vaid väikeloomi: kitsi, lambaid, sigu ja kanu. Veiseid ja hobuseid ei tunne metsainimesed. Kuna troopilises metsas ei leidu rohtu, siis puuduksid neil karjamaad. Mets on suurtele loomadele ka liiga ebatervislik, õhk on liiga niiske ja täis haigusidusid.

Nii on metsaelanik pea täieline taimtoitlane, ehkki enam häda sunnil kui omal tahtel. Just seepärast ongi tal tarve liha järgi väga suur, ja pole vale, kui arvatakse jäleda inimessöömise, mis osalt praegugi esineb ja enne valitses üldiselt kõikjal metsas, olevat tingitud jahi- ja koduloomade puudusest.

Elu metsas on inimese tervisele väga kahjulik. Niiskes, kuumas metsas puudub haigusidusid kuivatav ja hävitav päikesepaiste. Palavik kõigis ta mitmesuguseis esinemiskujudes on metsa peahaiguseks.

Kõige selle tõttu pole ime, et metsas elab vaid vähe inimesi. Suured osad pole üldse, muu osa — peale Euroopast mõjustatud ranniku — on hõredalt asustatud.

Mets seab algeliste loodusrahvaste teele liiga suuri raskusi ja nad tungivad vaid häda sunnil metsa, olles seiratud vaenlaste poolt. Nüüd aga pakub mets neile nõrgemaile kaitset ja varju. Nii kohtame siin inimkonna madalamal astmel seisvaid väikesi kääbuseid, pügmeid, ja tugevamate sudaani neegrite poolt ära aetud bantusid.

Olid inimesed kord juba tõrjutud metsa, siis puudus neil siin viimase peiduurgaste eralduses võimalus edasiarenemiseks. Esiteks puudus neil ruum levimiseks ja siis suuremaiks asulaiks ühinemiseks. Teisest küljest polnud seks ka vajadust, sest tihe taimkate peitis rünnaku ja kallaletungi puhul väikest küla sama hästi kui suurtki.

Ruumipuudusest on tingitud ka asulate kuju. Majad seisavad metsas pikis ridades üksteise kõrval. Mets oma loodusinimesele läbipäästamatute tihnikutega ei võimalda levimist laiusse. Nii asetavad metsaelanikud oma majad kõrvuti, pikis ridades, sageli 100 onni ja enamgi. Seejuures on majad samuti pikad, sageli neli korda pikemad kui laiad. Enamasti seisavad nad kahes reas külatänava ääres. Kuid leidub ka ühereallisi külasid.

Neegripoiss kalastamas Ubangi jõel, Kesk-Aafrikas.

Maja on ehitatud täiesti metsasaadusist. Seinad koosnevad laiadest puukooreribadest või põimitud mattidest; nende toeks on maasse löödud hulk vaiu. Sarikateks ja põikpuudeks kasutatakse raffia-palmivarsi ja rootse, ja katus koosneb palmilehist mattidest. Liaane tarvitatakse palkide, mattide kinnisidumiseks. Elamu on tehtud äärmiselt kergelt ja õhuliselt. Külma vastu pole kuumniiskes metsas kaitset tarvis. Arvukate pragude ja seinavahede kaudu võib õhk takistamatult sisse ja välja pääseda. Teinekord eksib siia suitsunud ja tahmunud sisemusse mõni nõrk päikesekiir. Tihe lehtkatus takistab ka tugeval vihmal sissepääsu.

Ligipäästamatus, liiklemisvaenulises metsas valitseb suurim riiklik killunemine ja differentseerumine. Väikesed, erikeelega suguharud on lahutatud teravalt üksteisest. Iga suguharu, jah, pea iga küla elutseb omaette ja sõltumatult teistest, on omaette eraldatult elav väike politiline organism. Kõik need arvutud killustatud väikesed riigikesed on üksteisega vaenujalal.

Kuna metsamaa iseendast juba on raskesti liigeldav, on mõistetav, et kaubandus ja liiklemine enne valge mehe sissetungimist küündisid vaid väikeste mõõtudeni.

Ihaldatud euroopa kaubad pidid pääsema rannikult sisemaale. Vaba läbimisliiklemine polnud sarnase suure riikliku killunemise ja metsa läbipäästamatuse juures võimalikud. Nii pidi kaubad müüdama ühest külast teise ligemasse. Samuti oli lugu sisemaalt rannikule rändavate kaupadega.

Rannikuneegrid avaldasid kaua vastupanu valgete sissetungile, kartes, et murtakse nende tulukas kaubandustõke. Et tõkkekaubandus Kameruni rannikul nii kõrgele oli arenenud ja nii visalt alal hoidus, selles on suuremal määral süüdi just metsaloomus. Teetul maastikul on teede valik piiratud. Seepärast oli igal suguharul äärmiselt kerge takistada kaupade vaba läbipääsu läbi oma maa. Üle oma ees- või taganaabrite ei saanud ükski astuda kaugemate küladega ühendusse.

Nende looduslikkude tingimustega seletub ka metsaelaniku iseloom. Üldiselt peetakse neid ebaausaiks ja töntsiarulisiks. Mina leidsin nad olevat ebasõbralikumad ja kinnisemad teistest neegreist. Kõige pealt kääbused on arad, võitlustpagevad ja inimeste suhtes kartlikud; nad eelistavad põgenemist igale vastuhakule. Sõbralik suhtlemine ja lahke iseloom pole metsas tõesti võimalikud.

Metsa teetus ja sulgsus, raske võitlus loodusega, enamasti pilvine taevas, piiratud vaateväli — kõik need asjaolud ei soodusta just sõbralikkude, rõõmsate inimeste sündi.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

„Metsaelu", nagu öeldakse Kamerunis, on väga vaevaline, väsitav ja tervisele kahjulik. Kuna metsas inimesel koduloomi on raske pidada, siis ei saa sõita, ei vankril ega ratsa, vaid peab alati käima jala. See on igaliiki hädade allikaks. Väljas lageda taeva all ei saa rändur end ka kuigi palju kaitseda moskiitode ja pisikute eest; ta on palju suuremas haiguste hädaohus. Igasugused putukad ja roomajad ning sekeldused pärismaalastega kibestavad tal nii mõnegi tunni. Kuid vaatamata sellele pakub võsaelu, viibimine metsikus, suures looduses, omapärast võlu igaühele, kes seda on õppinud tundma.

Metsareis algab ühe telgi, teenijaskonna ja suure arvu pärismaalastega, kes kannavad pakke ja toidumoona. Eurooplane läheb ees, kepp käes või

Vene õõnestamine ühest puutüvest Niigeri jõe ääres.

püss õlal, lai troopikamüts peas. Järgnevad teenrid lamamistooli, kergete käsipakkide ja köögiriistadega; kandjad oma raskete koormatega tulevad alles suure vahemaa järel. Siis sukeldub karavan metsapimedusse.

Ühe päevaga kaetakse umbes 25 km maa; peatutakse mõnes asulas ja veedetakse öö. Teenrid löövad telgi püsti, panevad voodi, laua ja tooli paigale ning varsti on elamu valge jaoks valmis. Siis rõivastub ta ümber, võtab kuuma vanni ja heidab lamamistooli puhkama, kuni kokk on valmistanud söögi. Mõne aja pärast jõuavad ka kandjad pärale, panevad oma kandamid telgi ümber maha ja lähevad külasse laiali. Peale lõunat on puhkus, kandjad lobisevad, keedavad, naljatavad külailudustega. Valge luusib ehk metsas ringi või vaatleb pärismaalaste onne ja nende sisustust. Järgmisel hommikul algab varakult edasiminek järgmisse laagrisse.

Leo Waibel, Von Urwald zur Wüste. Natur- und Lebensbilder aus Westafrika. Breslau 1928.

SÕIT ÜLEM-KONGOL.

Kongo kaldale saabus käraga massiivne jõeaurik. Laevakruvi keerutas savist leent üles. Katelde juures laeva allruumis oli pahkjas küttepuu virnadesse laotud.

Jäime järgmise hommikuni kaldakäänakusse. Öö ei toonud põrmugi jahedust. Seevastu tõusis kogu katlatule palavus ülemisel korral asuvate kabiinideni. Kahekordse võre, kabiiniakende ees oleva võrgu ja moskiitovõrgu taga oldi nagu higistamiskastis. Oli suureks kergenduseks, kui viimaks välja sõitsime. Kitsasse ülemise korra otsas asuvasse ruumi tungisid siis kokku reisijad, et saada võimalikult rohkesti osa jahutavast õhutõmbest.

Reisijad olid suuremalt jaolt Euroopasse puhkusele sõitjad, suurte ühingute väikesed ametnikud, kellele mugavam tee üle Kaplinna on liiga kallis, või ametnikud, kes peavad Kongo kaudu ja üle Matadi belgia aurikuil Antwerpeni sõitma.

„Kolm nädalat Matadini! See on põrgupalav sõit," lausus troopikakollase näoga härra. „Kui ma ei peaks, ei valiks ma seda teed kunagi." Suured kontsessiooniühingud teenivad Kongos küll palju raha, nende ametnikud saavad aga enamasti väga viletsat palka. Mõningate frankide eest ei tasu küll mitte anduda kõikidele troopika puudustele ja hädaohtudele, eriti nüüd, kus väärtuste langemine surub hoolsa töölise palga hoolimatu spekulandi kasuks.

Sõidame sageli kaldale. Ikka seesama pilt: suur, kasin ja korrapäraselt asetatud pärismaalaste küla. Selle ääres ühekordne rõduga ja suure katuse-

Vaiehitis Üllem-Guinea Kullarannikul Benini lähedal.

alusega majake, mis erineb neegrionnidest oma vormilt, aga mitte ehitusmaterjalilt. Siin tuntakse seni vaid põimitud seinu ja rooga kaetud katuseid . . . Kaua enne auriku saabumist seisab kaldal ootamas mustadehulga eesotsas üksik valge. Nii pea kui maabumissild on maha lastud, tuleb ta kiirelt kirjade ja paberitega laevale, ruttab kapteni juurde, siis baari, kus neelab kiiresti paar pudelit õlut. See on ühingu agent, kellele auriku saabumine iga kahe nädala tagant on suureks sündmuseks ta üksildases elus.

Mõnikord randume öösiti. Siis põlevad kaldal kõrged puuhunnikud, et näidata aurikule randumiskohta. Laeva valguseheitja tungib nagu lõhe pimedusse. Selle heledas valguses on näha jooksvaid neegriterühmi, kellele niisugune öine auriku saabumine on suurimaks piduks. Kui jälle edasi sõidame, jooksevad nad sageli veel kaua meile järele.

Meie masinad hävitavad hiiglahulgal puid. Iga kaheteistkümne tunni tagant sõidame kaldale, et kateldele uut toitu hankida. Teatud kohtades asub see valmis, sageli tuleb seda aga kandjate õlul kaugelt sisemaalt kohale toimetada. Kus lame pind seda lubab, kasutatakse kanaleid vedamiseks. Tundideviisi vältab küttematerjali pealevõtmine. Sageli sünnib see öösiti. Või oleme sunnitud peatuma, sest laevamine on siin väga takistatud. Siis tõuseb temperatuur kabiinides väljakannatamata kõrguseni.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Ruttan laevalaele. Oleme parajasti jõekitsuses, mida laev läbis uskumatu kiirusega. Jõgi oli siin väänlev nagu madu ja seda mööda liikumine on mõeldav vaid kahekordsete laevakruvide juures, mis võimaldavad laeva kohapeal pööramist. Siiski riivasime ikka jälle kallast, kord laeva ninaga, siis jälle päraga. Kuna kallas oli pehmest maast, siis möödusime ilma vigastusteta. Pealegi näis laev nende kunsttükkide jaoks just nagu ehitatud olevat.

Nii ei kestnud kaua. Varsti muutus jõgi jälle laiemaks, ta kaldad aga jäid üksildasiks ja tühjadeks. Palmide ja lehtpuude rida haaras jõe mõlemalt poolt nagu puiestee. Nende taga levis puudeta ja põõsasteta stepp. Neil puudel ja liivapankadel aga istusid ülenähtamatud parved veelinde, esijoones toonekurgi.

Lõuna paiku jõudsime Kitale järvele, ning mõlemal pool jõge muutus maa mudaks ja poriks. Siis jälle lõpmatud, hallid veeväljad, kus põhjalöödud vaiad näitavad sõiduteed. Varsti aga jäi veepind jälle kitsaks ning papüürus muutus nii tihedaks, et tõusis kahtlus, kas siit üldse läbi pääseb. Mõnikord kasvabki sõidutee tegelikult kinni ning liiklemine on suletud nädalateks ja kuudeks.

Kuna stepp oli seni rahvastamata, asume nüüd võrdlemisi tihedalt asustatud piirkonnas. Pärismaalaste kanuusid tuleb ikka arvukamalt nähta-

Kuidas ehitatakse sildu ja kantakse kraami Lõuna-Nigeeria metsades.
Teede puudumisel toimetatakse kraam Kongo ja Guinea ürgmetsades kandjate pealael. Suuremate kraamihulkade edasitoimetamiseks on vajalised mitmesajamehelised kandjatekaravanid, mis liiguvad läbi metsa kitsaid jalgradu mööda pika hanereana.

vale. Nii pea kui nad aurikut näevad, pagevad nad ehmunult pilliroo- või papüürusepadrikusse.

Kitale piirkonna pärismaalased on peaaegu kahepaiksed. Nad elavad rohkem veel kui maal. Nende onnid asuvad mättail, mis kerkivad üksildaste kühmadena veest ja soost. Vahel kasvab säärase onni ümber paar puud ja põõsast, enamasti on aga ruumi ainult onnile, mis on ümberringi veest piiratud. Kui aurik läheneb sellisele veekülale, jookseb kogu meessoost noorsugu paatidesse ja sõuab aurikule vastu. Küllalt sageli ujub meile kogu suguharu vastu, hoolimata krokodillidest, kes vahel mõne ära napsavad.

Õhtu paiku sõidame kaldale. Jaamaagendi elu peab siin olema veelgi õudsem ja üksildasem kui mujal. Agendi maja ja kuurid asuvad väga kitsal maaseljakul. See kitsas, täiesti väärtusetu soomaa on siiski suure majandusliku tähtsusega. Siinsed kahepaiksed neegrid elavad täiesti kalandusest. Püütavad hulgad on nii suured, et moodustavad tähtsa kaubandusartikli. Katanga kaevandused ostavad suuri hulgi kuivatatud kalu oma töölistele. Polnud vaid sugugi kerge leida siin kohta jaama asutamiseks. Ainus arvesse tulev laialdasem kuiva maa tükk oli pealikute matmiskohaks. Sellele kitsale maaseljakule, mille juures praegu seisab aurik, maeti aastasadu Kitale pealikuid. Kogu maariba on vaid kalmistu. Kuid jaam tuli asutada, ja nii ei jäänud lõppeks muud üle, kui ehitada kauba- ja laduruumid, agentidemaja ja töölisteonnid kalmudele.

Colin Ross, Die erwachende Sphinx. Durch Afrika vom Kap nach Kairo. Leipzig 1928.

BANGVEOLO JÄRV JA TEMA KUMMALISED ELANIKUD.

Päev päeva järel ootasime oma kandjaid, aga alles 30. augusti õhtul saabusid nad kaunis väsinutena ja näljastena. Kohe tulekul said nad oma piimaportsjoni, ja nii ahnet söögi kallale tormamist olen näinud vaid loomaaias. Olime üpris rõõmsad, et nüüd saame ometi kord alustada oma teekonda sisemaale.

Järgmisel päeval kella kaheteistkümne ajal olid kandamid jaotatud ja hakkasime liikuma piki raudteeliini Ndola poole. Järgmisel päeval jätsime juba raudteeliini maha ja suundusime kõrvale. Oli iseäralik tundmus, kui jätsime selja taha selle viimase tsivilisatsiooni tunnuse!

Seal, kus tee lahkus raudteeliinist, oli suur termiidikuhik. Hüppasin selle otsa, et heita pilku oma 120 kandjale, kes liikusid hanereas minust mööda kiirete sammudega, igaühel oma kandam pea peal. Kui viimane neist on kadunud kuiva metsa, järgnen mina karavanile ja mõne minuti järel kostub raudteevile vaevalt läbi võsa. Rännak läbi metsiku laane oli alanud.

Päev päeva järel kõndisime põhja poole. Jalgrada oli hästi tallatud ja tegi vaid alguses tõsisemaid takistusi. Esimesel päeval pidime kõndima rohtunud sool, kus vajusime vahete-vahel puusadeni sisse, kuna samal ajal terav rohi lõikas meie käsivarsi ja käsi. Kuid juba teisel päeval, kui olime jõudnud Kongo piirile, muutus jalgrada üha paremaks. Maa oli väga harvalt asustatud ja lõime ööks leeri üles väikeste, nüüd peaaegu kuivanud jõgede rannale. Alamba külades, mis jäid meie tee äärde, pole harilikult jahu müüa, sest suurehulgalised kummikaravanid olid parajasti tulnud põhja poolt ja teinud külad tühjaks. Meie rahvas oli sunnitud seepärast pingutama püksirihma, kuni mõne päeva pärast jõudsime metsloomade poolest rikkamasse kohta, kus minu mauser muretses meie kõikide söögi eest ja toimetas meile antiloobiliha, peamiselt hobuantiloobi oma, mida kutsutakse siin „roan'iks". Nüüd oli meie meel rõõmus, teades, et kellelgi polnud enam tarvis tühja kõhuga marssida. Kui leer oli õhtuti üles löödud, läksin harilikult püssiga välja ja vaid harva oli mul vaja pöörduda tagasi saagita, mis siis kandjate rõõmuhõisete saatel toodi leeri.

Ent inimene ei ela ainult lihast. Oli vaja hankida jahu ja kui olime sõitnud õõnestatud puutüvede abil üle Luapula jõe ning jõudnud Kirde-Rodeesiasse, jätsime hariliku tee Fort Roseberysse enesest vasemale, et katsuda jõuda pärale väiksemaid jalgradasid mööda, mis lähevad peaaegu rööbiti teise teega, aga läbi kohtade, kus kunagi ei liigu karavane ja kus seega ei võinud olla jahupuudust.

Liikusime nüüd läbi tundmatu ala, mille kohta polnud kaarte, ja olime nii sunnitud peamiselt lootma oma teejuhile. Kitsad ja väänlevad olid meie teerajad ja lisaks kadusid nad vahel täiesti mehekõrgusse rohtu. Kord ei teadnud isegi pärismaalased, kas oleme õigel või valel teel, aga päike ja kompass näitasid, et üldine suund oli õige ja kaheteistkümnepäevase teekonna järel jõudsime pärale Fort Roseberysse, kus meid võttis kõige südamlikumalt vastu asunduseülem, inglise kapten Harrington. Tema lõvinaha ja teiste uhkete jahisaakidega ilustatud kodus veetsime mõned väga mõnusad tunnid. ent Bangveolo kutsus ja järgmisel hommikul olime, nagu harilikult, teel, seekord idasuunas. Kõrvalkäigu Fort Rosebery kaudu olime sunnitud tegema selleks, et lasta läbi vaadata meie kandjaid, kes olid nüüd tulnud läbi Kongo ala, mille inglased olid tunnistanud unitõve piirkonnaks.

Üks rännakupäev järgnes teisele. Ühetoonilised kuivad metsad ja rohulagendikud, kus vahete-vahel kasvas ka mõni Phoenix-palm, vaheldusid lakkamatus reas. Kui lähenesime küladele, kus nüüd elasid bauši neegrid, jooksid elanikud meile vastu, põlvitasid ja plaksutasid käsi. Naised võtsid meid vastu kriiskavate hüüetega, mis on nende poolt kõige suuremaks austuseavalduseks, saatsid meid tüki maad mitte just kõige peenemate tantsudega, mis meenutavad „one-steppi". Kui asume õhtul laagrisse, saadab

Batva soorahva roogonnid Bangveolo järve ääres.

külapealik pool tosinat tüdrukuid, kes puhastavad kõblastega telgialuse maa. Siis tuleb ta ise võõrale külla, tuues kaasa kingituseks jahu, ühe või paar kana või, kui ta juhtub olema tähtsam pealik, ka kitse või lamba. Vastukingituseks saab ta noa, vaiba või midagi muud, olenedes tema kingituse väärtusest.

Jõuab kätte kuueteistkümnes rännakupäev ja ootame nüüd juba metsade ja rohulagendikkude lõppemist ning Bangveolo määratu veevälja nähtavaletulekut. Kõnnime kogu päeva väikeses palavikus, ja igat vähegi kõrgemat kohta maastikus tarvitatakse vaatluspunktiks, seni küll ikka asjatult.

Jõuab kätte õhtupoolik. Viimastel tundidel on maa järsult laskuma hakanud ja me oleme kindlad, et Bangveolo ei või olla enam kaugel. Äkki kuulen hüüdu: Bangveolo! Bangveolo! Vaatan üles, vasemal välkuski kitsa ribana Bangveolo helesinine veeväli, mis vaatepiiril sulas ühte taevaga. See oli pidulik silmapilk.

Tõttasime randa, mis siin on kaetud peene valge liivaga. Seadsime telgid üles lopsaka taimkatte keskele. Meil on veel paari päeva teekond järvele, aga siiski tundus õhk juba värskena ja puhtana. Mitte ühtki moskiitot polnud näha. Otsustasime peatuda sel veetleval kohal mõned päevad,

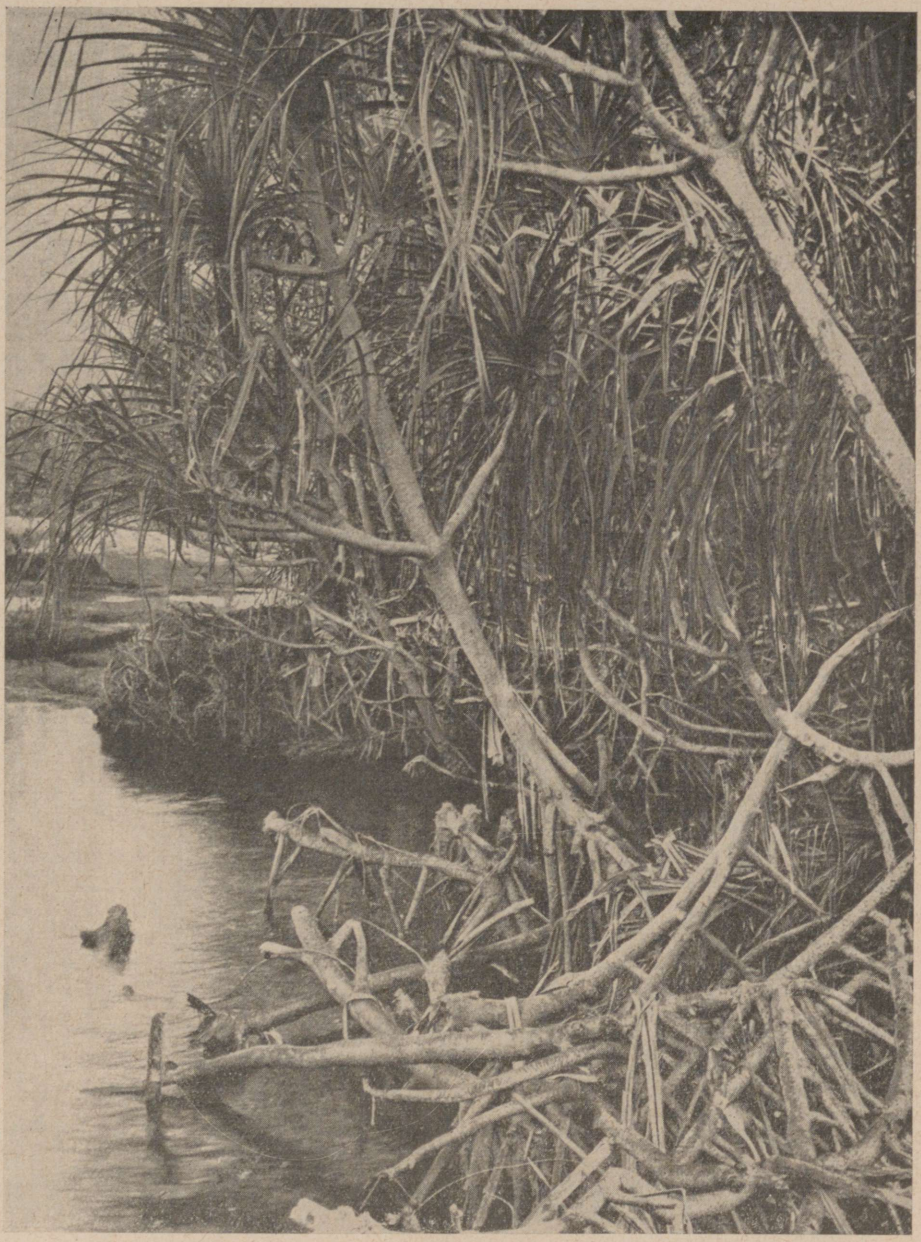

Pandanuse tihnik jõekaldal Prantsuse Guineas.

et töötada järveranniku taimegeograafilise kaardi kallal ja koguda etnograafilisi esemeid lähedalasuvalt bauši hõimult. Ent selle õhtupooliku otsustasime puhata ja laiselda pika jalgsirännaku järel.

Telgi lähedal oli ühes kohas rand vaba taimkattest, kuid ümbruses asetsevad põõsad oma lõhnavate tumepunaste õitega annavad ka siin tarvilikku varju õhtupäikese viltulangevate kiirte eest. Järvel on merisinine värvus ja pind virvendab pisut. Siin, vabana kõigest takistavast rõivastisest, sirutame end pikali puhtale, valgele liivale ja naudime õhtuvilu. Vahetevahel solistame madalas vees ja hoolimata troopika karmidest tervishoiu määrustest ei suuda meie võita kiusatust, vaid kastame oma tõmmud kehad Bangveolo jahedasse vette ning suplemegi seal suure innu ja naudinguga. Taevalik! Kogukas krokodill, kelle hariliku lõunauinaku-koha meie nähtavasti olime röövinud, ujub järves just kuuli ulatuses. Vahel ei ole näha mitte üksnes pea, vaid kogu soomustatud ja hambuline saba läigib veepinnal. Loom näeb tõesti hirmuäratav välja, aga rand on nii madal, et tal vaevalt õnnestub siin midagi ette võtta.

Mõnepäevase peatuse järel Bangveolo järve edelanurgas rändasime jälle ida poole, sinna, kus Luapula jõgi jookseb Bangveolost välja. Juba päev enne jõele saabumist hakkasid suured rohtsood levima kindla ranna ja järve vahel. Soos näis olevat peale suure hulga veelindude sadadeviisi lech-antiloope, kelle isastel olid ilusad kandlikujulised sarved.

Luapula jõe lähtekohast ulatub kitsas poolsaar alla lõunasse, vastu järvest lõuna poole levivaid suuri papüürusesoid. Poolsaare lääne- ja lõunaosa piirdub lahtise veega, kuna papüürusesoo levib itta nii kaugele kui silm ulatub, sünge ühetoonilise pinnana. Poolsaarel on palju babiisa küli ja ka mõned batva rahva omad, kes on eelistanud asetuda elama siia kõvale maale.

Poolsaare lõunatipus lõime oma pealaagri üles, mis suurepäraselt sobis soos elava batva rahva juurde ette võetavate ekskursioonide keskuseks.

Ümber leeri ehitasime kõrge tara okkalisist põõsaist. See pidi kaitsema meid öösi ootamatute kallaletungide eest nii päriselanikkude kui metsloomade poolt. Öösiti kuulsime sageli lõvi möirgamist, aga kogu meie siinoleku ajal ei tülitanud meid keegi. Ala oli muidu väga rikas igasugu suuremaist loomadest. Elevandid käisid vahel naabrusesoleva kõva maa külades banaaniistandikel võõrsil.

Minu kandjate hulgas oli üks sooelanik vaunga, soomaa, idaosast. Olin lootnud tema kaudu luua lähemat kontakti batva rahvaga, aga ta seletas, et batva ja vaunga rahvaste vahel valitseb alaline vihavaen ja et batvad lõikaksid kõige suurema südamerahuga tal kõri maha, kui selleks leiduks vähegi võimalust. Aga nende harvade valgete vastu, kes lähenesid soole, polnud nad kunagi osutanud mingisugust vihameelsust, vaid vastupidi katsunud vaid, kuidas õigel ajal kaduda papüürusevõssa.

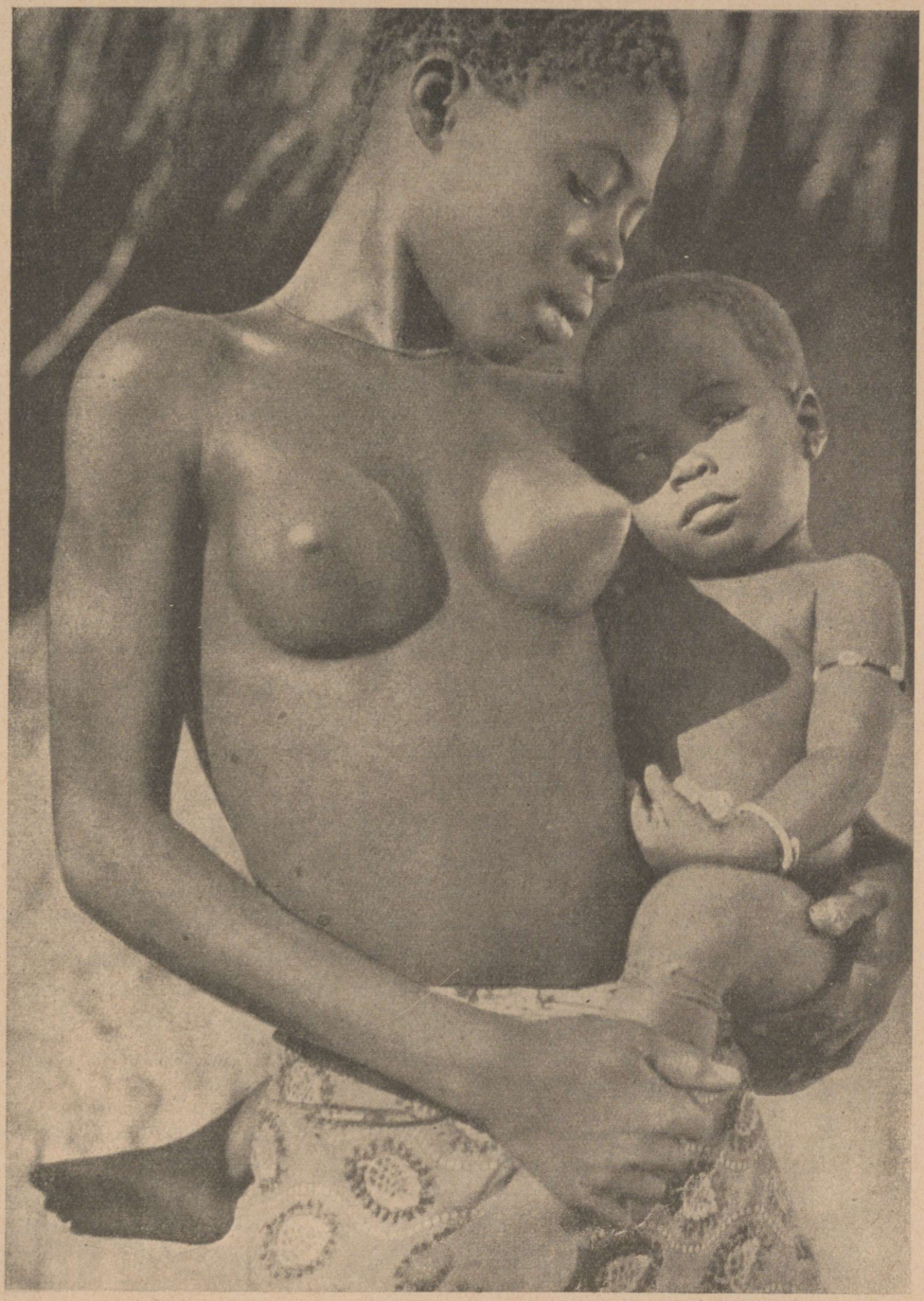

Neegrineiu oma väikese vennaga Ülem-Guinea Kullarannikult.

Lahkusin varahommikul oma seltsilise ja mõne musta saatel laagrist. Kui olime läinud tüki maad mööda babiisa pealiku Kaminda külast, leidsime soos mõned väikesed rohtonnid. Saime kohe aru, et need olid müstilise batva rahva eluasemed, ent ka kõige terasema silmitsemise juures pikksilmaga ei näinud me ainustki elavat olendit onnide lähedal. Oli selge, et terased ja valvsad sooelanikud olid meid juba näinud ja jõudnud peita end kõrkjate ja roo sisse. Jätsin oma seltsilise ühes muu jõuguga kohale ja sammusin üksi onnide poole, hoides käes meelituseks valgeid klaashelmi. Oletasin, et nähes mind üksi ja näiliselt relvita, nad ei kardaks mind, vaid et nende uudishimu ja isu saada klaashelmi meelitaks neid lähemale.

Maa muutus ikka pehmemaks ja pehmemaks, ent jätkasin oma teed ja olingi varsti rohtonnide juures, mis olid nii väikesed ja viletsad nagu mõnesuguste kääbuste omad. Kaua seisin seal ja ootasin, aga ei tulnud ainustki sooelanikku. Siis andsin märku oma seltsilisele, et ka tema tuleks sinna ja näeks neid imelikke onne.

Eemal soos leidsime lähemal silmitsemisel veel hulga onne ja samal hetkel märkasime ka mõnd kogu kaugemalolevate onnide ümber. Katsusime neile läheneda, aga meid takistas pehme vulisev muda. Jätkan oma helmedega vehklemist ja pooletunnise kannatust proovile paneva ootamise järel näeme, et üks must tõuseb kanuusse ja lükkab selle vette. Kanuu lähemale tulles näeme, et selle päras seisab noor neeger, kes väga osavasti juhib kanuud vajuval sool pika, jämeda papüürusrooga. Teibal on teises otsas puust konks, millega haaratakse kinni rohust ja kõrkjaist seal, kus muda on nii vedel, et teibal pole küllalt tuge.

Ääretu soo, papüürustihniku ja suurepäraste, kõikvõimelikes värvinguis vahelduvate veeroosidega, kauguses vaevalt eralduvad väikesed rohtonnid, milles elas see seni peaaegu tundmatu rahvas, sihvakas kanuu, mis libiseb hääletult läbi kõrkjastiku, kõik see moodustas nii imeliku pildi, et mulle tundus, nagu elaksin ilmsi läbi mõne Jules Verne'i fantastilise seiklusloo.

Jõudnud meile päris lähedale, kuid siiski küllalt kaugele käega kinnivõtmiseks, peatab noormees äkitselt oma vene. Ta näib kahtlevat, kas ta tohiks läheneda, kuid otsustab siiski viimaks lähemale tulla, teeb paar ägedat tõuget, nii et kanuu tõuseb maale.

Ta on päris noor mees, nähtavasti mitte veel täiskasvanud. Ihu on mustjaspruun ja tätoveeringuta, puusadel kannab ta ussinahast vööd, mille külge on kinnitatud kaks leopardinahka. Ta on võtnud ühes ilusa kujuga pika vibu, mis on üleni mähitud ussinahaga, väga sobiv ilustis soorahva tarberiistadele. Annan talle peotäie klaashelmi ja osutan vibule, mille ta, imelik küll, annab kohe minule.

Kavatsen nüüd astuda kanuusse, aga enne kui jõuan midagi ette võtta,

tõukab ta kanuu vette ja liigub kiiresti onnide poole, kus ta omaksed vist suure rahutusega ootavad tema tagasitulekut.

Seisan veel kaua sool oma seltsilisega, kuid enam pole näha ainustki batvat, nii et ka meie viimaks lahkume, pannud mõned helmed hästi nähtavale kohale kingituseks onnide kartlikele elanikele.

Peale einet läheme jälle soole. Seekord pole meil vaja kaua oodata, sama noormees tuleb jälle ja laseb mind nüüd astuda kanuusse. Oleksin hea meelega võtnud kanuusse ka seltsilise, aga tilluke sõiduk ei suuda meid mõlemaid kanda.

Poiss sõuab onnide poole. Kanuu on õõnestatud ühest puutüvest ja on nii kitsas, et isegi mina oma kitsaste kehavormidega ei mahu sellesse hästi istuma. Ilma vahejuhtumisteta saabume saarele ja ma astun maale. „Maale" pole õige ütlus, sest saar on üleni soine, tehtud vaid pisut kindlamaks rohu ja kõrkjakimpudega. Soo hõljub igal sammul mu jalge all ja vesi tõuseb sageli üle jala.

Saar on kõige rohkem 20 meetrit läbi mööta. Teda ümbritseb papüürus ja madalavõitu kõrkjas. Kõõluslehetaolisi taimi ja väiksemaid papüürustaimi kasvab ka koguni mõne väikese onni seinast läbi.

Onnid on kujult mesilastepesad, umbes 2 meetrit kõrged ja läbi mööta ning vaevalt 80 sm kõrguse ukseavausega. Onnide ees istub mehi, naisi ja lapsi. Enamik istub peaaegu kuivalt kõrkjaist punutud mattidel, lapsed aga eelistavad istuda otse mudas, kus nad pöörlevad ja solistavad nagu suured konnad.

Nobedamini, kui lootsingi, õnnestus mul teha tutvust külarahvaga. Tõstan kõrvale väikese kõrkjaist punutud ukse ja poen onni. Keset põrandat seisab sütel savikruus, milles oli keedetud putru. Nagu hiljemini sain teada, tarvitatakse selleks veerooside juurtest hõõrutud jahu. Põrandal on mõned hästi punutud rohumatid, mille alt leian rookeppidest aluse, mis on pandud siia vist selleks, et matt ei mädaneks niiskusest. Maa on ka onnis nii pehme ja märg, et võin pista sinna vaevata meetripikkuse kepi. Limuliste karpidest tehtud lusikad ja kausid ühes mõne põletatud savikruusiga moodustasid maja terve varustise. Mõnekümne sm pikkune kokkuseotud vitstest alus on keedetud kala „liuaks", ja ühes puukausis olevasse vedelikku on just kastetud veeroosiputru.

Ussinahaga ilustatud vibu ja pistoda ripuvad laes ja hulk nooli on pistetud seinapragude vahele. Nooled on mürgistatud ja neil on nõelteravad raudsed otsad. Noolevarres on, mitte just kaugel otsast, põiktikk, mis takistab noolt mittesattumisel vajumast pehmesse sohu. Seintel ripuvad mõned antiloobisarved, ilustatud naharibadega, puutükkidega jne. Need on fetišid ja annavad head jahiõnne.

Poen jälle välja. Mõned mehed on teinud juba algust oma igapäevaste töödega. Et nad on väga tugevad ja ilusa kehaehitusega, ei tundu nende lühike kehapikkus ebameeldivana, kuigi nad on hulga lühemad kui naabruses elavad rahvad.

Üks mees lõikab parajasti keerulist, aga väga ilusat ornamenti antiloobinaha karvatule poolele. Kõik naised, keda seal näen, kannavad antiloobinahast mantleid vahelduvate ornamentidega. Tähtsamad mehed kannavad harilikult leopardinahast särke, aga noored poisid käivad täiesti alasti või peavad olema rahul antiloobivasika nahaga.

Ühe onni kõrval leian meetrikõrguse kitsa trummi, millele on pingutatud nahk. Ka üks teine keelpillitaoline muusikariist köidab mu tähelepanu. Hiljemini nägin trummi tarvitatavat tantsu juures, mida sooelanikud harrastasid kõikuval sool. Siinjuures tahaksin mainida, et batva rahvas oskab tarvitada oma vibu „viiuliks" ja teeb nii kõige primitiivsemal kombel keelpillimuusikat, mis võib-olla ongi selle ürgne vorm.

Onnide ees on näha ahinguid ja pikki heiteodasid roogvarrega. Odadega tapetakse antiloope ja ka suuri püütonmadusid, kes elavad soos ja kellega batvad võitlevad elu ja surma peale.

Soorahvas oskab mürgistada vett enam-vähem suletud lõukais ja kanalites, nii et kalad uimastuvad ja tõusevad pinnale. Olin kaasas ühel säärasel püügil ja kolmveerand tunniga saime üle saja kala. Kalade uimastamiseks tarvis minev mürk valmistatakse ühest *Tephrosia Vogelii* nimelisest hernetaolisest taimest, mida nad vahetavad omale kindlal maal asuvalt babiisa hõimult. Ka rauda odade, noolte ja viskodade otsteks vahetavad sooelanikud oma naabritelt.

Minu esimene külaskäik batva rahva juurde polnud kuigi pikaajaline, aga hiljemini käisin peaaegu iga päev sookülades. See imestas mind kõige rohkem, kuidas inimesed üldse suudavad elada nendes moskiitopesades, aga et nõrgemad surevad maha juba õige varakult, siis jäävad ainult kõige tugevamad elama nii kauaks, et jõuavad asutada perekonna. Nii kujuneb loomulik valik, mis on teinud rahva eriti tugevaks ja vastupidavaks soopalavikkude vastu. Mul oli võimalus näha, kuidas sooelanik katsus end ravida, tundes palaviku tulekut. Haige põsenukile lõigatakse väike haav, mille kohale seatakse antiloobisarv läbipuuritud terava otsaga. Teine neeger imeb selle järel tugevasti sarve otsast, hõrendades sarves õhku. Auk sarveotsas suletakse vahaga, nii et sarv imbub haige ihusse kõvasti kinni [1]. Nii lastakse sarve abil verd välja ja sooinimeste usu järgi järgneb verele ka ihuspeituv palavik.

Kogu aeg, mis ma olin koos selle imeliku rahvaga, ei juhtunud ainustki korda, et mind oleks kuidagi tülitatud. Kui batvadele oli kord selgunud, et

---

[1] Kogu toiming sarnaneb täielikult meie kupulaskmisega.

Moru neegrite tants.
Prantsuse Ekvatoriaal-Aafrika.

ma tahtsin vaid tutvuda nende eluga soos, näis neile tegevat lõbu aidata mind selles nii hästi, kui nad oskasid. Ja pean omalt poolt tänama soorahvast selle eest, et need etnograafilised kogud, mis tõin sealt kodumaale, on nii täielikud.

E. v. Rosen, Från Kap till Kairo. Stockholm 1919.

VASELINN KATANGAS.

Kongot kujutatakse tavaliselt palavast niiskusest nõretavana, palavikust pakitseva soo- ja ürgmetsaalana, mis on põrguks eurooplasile, keda ainult kõrgete palkadega võidakse meelitada lühikeseks ajaks Kongo soistele kallastele, et seal armuta isandatena kihutada pärismaalasi võimalikult suuremale kautšukikorjamisele. Kuna Kongo riigi loomine sündis vastuvoolu, peeti kuni viimase ajani Kongo ülemjooksu-ala ligipäästamatuks ja metsikumaks osaks siinses troopilises ürgmetsas, kus eurooplase elu näis olevat tuhandekordselt hädaohus palaviku ja haiguste, madude ja röövloomade, samuti ka padrikusse peitunud mustade mürginoolte tõttu.

Kes saabub praegu niisuguse romantilise kujutlusega lõunapoolsesse Kongosse, sel kulub igatahes tükk aega, kuni talle selgub, et ta ei näe mitte und ega pole hull. „Elisabeth ja Albert'i" bulvar Elisabethville'is võiks sama hästi asuda mõnes Brüsseli eeslinnas. Siin elatakse samasugustes majades ja lõppeks üldse mitte palju teisiti kui Belgias, kuid kahjuks ei teenita ka mitte rohkem kui kodumaal.

Kuid see täiesti romantikata linn oma laiade tänavate, oma puiesteede ja õitsevate puudega, oma pankadega, suurte hotellidega, teatritega, klubidega ja katedraalidega on oma saamisloost romantilisemaid sensatsioone, mis võib endale kujutella. See linn, mis oma peaaegu kolme tuhande valge elanikuga praegu on suurim Kongos ja üldse „euroopalisim" kogu Kesk-Aafrikas, on vaevalt rohkem kui viisteist aastat vana. 1905. a. kattis kohta, kus Elisabethville seisab, veel neitsilik ürgmets. 1910 tekkis alles asundus. Veel üheksakümnendail aastail ei teatud kogu Katangast niihästi kui mitte midagi, ja isegi ta piirid polnud kindlad. Alles Cecil Rhodese peatamatu edasitungimine sundis kuningas Leopoldi asutama Compagnie du Katanga ühingu, et kindlustada selle ala tegelikku vallutamist. Puhkes Inglise-Belgia võistlus pärismaalaskuninga Msiri heatahtlikkuse pärast, mis lõppes belglaste võiduga, ning Msiri andis end rahvusvahelise Kongo riigi eestkostmise alla.

Kuid alles 1910 algas pöörane areng, millega Katanga, ehk täpsamalt Ülem-Katanga, muutus Kesk-Aafrika majanduskeskuseks. Lemaire'i ja Cornet' ekspeditsioon tegi kindlaks sealsed võimsad vasetagavarad, ja tundu-

val Inglise osavõtul Robert Williams'i „Tanganyika Concessions" näol asutati „Union Minière du Haut-Katanga" (Ülem-Katanga kaevandusühing).

Selle ühingu asutamisega algas fantastiline toodangutõus aastast aastasse. 1911. a. oli 18 000 tonni. 1920. a. ületati 30 000 ja järgmisel aastal 43 000. Praegu ületab toodang 100 000 tonni, ja arvestatakse lähemal ajal 360 000-tonnist iga-aastast saaki. Siis on Kongo suuruselt kolmandaks vasetootjaks Ühendriikide ja Tšiili kõrval, ning pole näha, kuidas areng edasi võib minna.

Seejuures pole tegemist üksnes vasega. Saadakse ka tina, koobaltit ja kulda. Uraanmaakidest kuulub siia raadiumi maailmamonopol ja peale selle on kindlaks tehtud plaatina, vanaadiumi ja tina olemasolu. Kuigi suurem osa kaevandusist voolavast kullast suundub Belgiasse ja Inglismaale, jääb siiski veel küllalt kohale, et Ülem-Katangat ürgmetsast muuta Väike-Belgiaks. Kaevanduste ja nende töölisväe varustamine, mis praegu suurelt osalt toimub Rodeesia kaudu, kutsub ikka suuremal arvul asunikke Katangasse, kes muudavad maa kaevandustelinna ümber aedadeks ja põldudeks, kuna siin kliima on kõrguse tõttu eurooplasile talutav.

Rikkus tekitab muresid. Belgia, keda geniaalne kuningas Leopold Kongot võtma pidi sundima, hakkab nüüd tunnetama, millist varandust ta oma asumaas omab. Kuid selle tunnetusega kasvab ka mure naabrite kadeduse pärast. Pealetungikavade puhul kõneldakse „kurjast Saksamaast", mõeldakse aga tegelikult ka Inglismaad ja Lõuna-Aafrikat.

See mure pole ka täiesti põhjendamata. Katangas põrkavad kokku kaks koloniseeriva vallutamise voolu ja kaks maailmavaadet. Valge mees kui asunik ja farmer, kui Valge-Aafrika kodanik, tungib kontinendi lõunaosast ülespoole. Põhjast aga, mööda Kongo voolust, tuleb valge istandikkude pidaja ja kaubitseja, kes kasutab maad mustade vahendamisel ja võtab Aafrikat mitte püsiva asukohana, vaid ainult etapina.

Kuna buuri-anglosaksi asunik on palju vastupidavam kui belgia „kolonisaator", siis on Katangas tõesti võõrastumise hädaoht olemas. Elisabethville'is kõneldakse rohkem inglise kui prantsuse keelt. Valged kaevandustöölised, meistrid, aga ka käsitöölised ja ärimehed on suurel määral pärit Lõuna-Aafrikast ja Rodeesiast. See on paratamatu, sest võrdlematult kiiremini ollakse Lõuna-Aafrikas kui Belgias, ja isegi Kongo alamjooksul, kus asub administratiivne keskus ja hiljuti asus ka majanduslik keskkoht. Raudteeühendus Kaplinnaga ja kiire ühenduse puudumine Leopoldville'iga ja Bomaga soodustab loomulikult maa inglistumist resp. lõuna-aafrikastumist. Seepärast püütaksegi belgia ringkondades nii ruttu kui võimalik ehitada oma raudteed Elisabethville'ist rannikuni. Lühim liin läheb igatahes suuremalt osalt läbi

Ida-Sudaani nuba neegrid säilitavad oma teravilja ümmarikus saviaidas.

portugali ala ja jõuab Angola sadamasse Lobitos. Seetõttu kavatsetakse ehitada veel teine liin, mis algaks Bukamast, Katanga raudtee praegusest lõpupunktist, ja läheks Leopoldville'i Alam-Kongol. Sellelt seisukohalt vaadatuna on Kongo jõgi maa arengut pigemini aeglustanud. Kõigist arvukaist lühendusraudteist hoolimata ei ole jõge ikkagi saadud arendada täielikuks liiklemisteeks, kuid teisalt on ta viivitanud maad läbiva raudtee ehitamist, mille õigeaegne valmimine oleks takistanud liiklemise Lõuna-Aafrikasse siirdumist.

Colin Ross, Die erwachende Sphinx. Durch Afrika vom Kap nach Kairo. Leipzig 1928.

4. SUDAAN.

Bilād as Sudān, „mustade maa", nii kutsusid araablased maad Niigeri keskjooksu põlvest Tsaadi järveni. Praegu mõistame Sudaani all Nigriitsia põhjapoolset serva Sahara kõrve ja Guinea ning Kongo vihmametsade vahel. Asetudes nii kahe äärmise ilmega maastikulise piirkonna vahel — ühelt poolt kuiv kõrb, teisalt niiskusest nõretav vihmamets — on Sudaan selgekujuline siirdeala, sisaldades eneses kõik üleminekud ühest äärmusmaastikust teiseni. See siirdeiseloom tuleb lõunast põhja poole liikudes ilmsiks pidevalt vähenevas sademetemääras, millega ühes muutub ka taimkate, alates vihmametsa poolt lopsaka puisrohtlaga ja lõppedes kõrve lävel kuiva ja kidura okkalise võsa ning harva kareda rohuga. Kuna siirdumine nii sademetemääras kui taimkattes toimub vähehaaval, siis on raske täpsamalt määrata Sudaani põhja- ja lõunapiiri. Kuna põhjapiir on ühtlasi Nigriitsia piiriks, vastu Orienti, siis oli see meil kõne all juba sissejuhatavas peatükis (lk. 968). Lõunapiiriks võiks võtta savanni ja vihmametsa piiri, kuid siis jääks Guinea rannikust järele vaid kitsas ja katkendlik riba ning Sudaan haaraks ka suure osa muidu nii ühtlasest ja tervikulisest Kongo nõost. Vahest otstarbekohasem on lugeda Guinea ja Kongo vihmametsadele järgnevad orgmetsadega puisrohtlad veel vihmametsade külge ja seada Sudaani lõunapiir Ülem-Guinea ja Asende künnise kohale, nii et künniste kuivemad põhjanõlvad jäävad Sudaani, niiskemad lõunanõlvad aga juba Guinea ja Kongo piirkonda.

Sudaan asub poolitajast juba tublisti põhja pool ja on seetõttu ühe suvise vihmaajaga, millele järgneb pikk kuiv talv. Siis kuivab ja koltub rohtla ära ja kõik on kuivusest tardunud. Vihmade tulekul tärkab kõik uuesti ellu ja lööb õitsema ning haljendama. Siis on ka peamine põllutöö aeg. Põhja pool, Saharale lähemal, jääb sademetehulk juba sedavõrt väheseks, et põlluharimine on takistatud ja peetakse vaid karja. Ida-Sudaanis, Niiluse keskjooksul, niisutatakse maad kunstlikult Niiluse veega. Siin on suured puuvillaistandikud.

Sudaani on kohane ülevaate hõlbustamiseks jagada kolme ossa: Lääne-, Kesk- ja Ida-Sudaan. Lääne-Sudaan ulatub Atlandi rannikult umbes 5° idapikkuseni, haarates peamiselt Senegali, Gambia ja Niigeri ülem- ning keskjooksu jõgikonna. See ala on üldjoontes laialdane, põhja poole kaldev ning keskelt nõgus kuiv, lagedavõitu tasandik, kuhu valguvad ala niiskemalt lõunaservalt tuleva Niigeri ülemjooksu veed, et siin tasasel nõopõhjal laiali valguda ja suure aurumise tõttu pea täiesti kaduda. Siin laiusid vanasti võimsad ja rikkad islamistunud neegririigid tiheda rahvastiku, suurte uhkete linnade ja rohkete küladega. Mauride ja hiljemini eurooplaste pealetungil on need aga

Nueri tüdruk Ida-Sudaanist Niiluse ülemjooksult.
Pea täitsa alasti keha ilustatud lõikearmidega.

hiljemini lagunenud ja hävinud. Endise õitsengu jäljeks on vaid Sudaani üldiselt kultuurilisem ilme, muu Nigriitsiaga võrreldes. Kesk-Sudaan mahutab eneses Tsaadi järve nõo ühes siia lõuna poolt suunduvate jõgedega. Kesk-Sudaan omab tähtsat asendit Oriendi ja Kesk-Aafrika vahelisil karavaniteil ja oli kujunenud seetõttu juba varakult tähtsaks kaubanduslikuks keskuseks. Ida-Sudaan on muist Sudaani osadest teatud määrani kõrvalisem ja mahajäänum. Siinsed algelisemat laadi neegrist päriselanikud moodustavad nn. nilootide ehk Niiluse neegrite rühma. Läbi Ida-Sudaani käib aga piki Niiluse jõge üks Aafrika tähtsamaid liiklemisteid. Ainult siit kaudu pääseb praegu võrdlemisi kerge vaevaga laeva ja raudtee abil Vahemere rannikult otse Nigriitsia kaugesse südamesse.

SAVANNIL.

Olles läbinud põlismetsa, mis laia vöötmena kulgeb piki Kameruni rannikut ja lõunas ulatub kaugele mandri sisemusse, kohtad hoopis teist maailma: rohumaid, savanni. Siin astub meile vastu uus loodus, maa väheste varjude ja peiduurgastega, maailm täis valgust ja avarust. Vaade rohumaale on seda üllatavam, et olid alles sammunud kitsas, sügavas metsapimeduses, olid harjunud piiratud vaateväljaga ja masendava taimestikuga.

Isegi kandjad, kes esimest korda näevad seda uut maailma, millest nad kuulnud juba niipalju muinasjutulist, jäävad üllatunult seisma. Nende silm peab alles harjuma selle valguskülluse ja vaba vaateväljaga: mõned neist, kes polnud veel iial lahkunud oma pimedast metsast, vaatavad küll ka hirmul seda tühja ruumi. Teised, siit ülevalt pärit, tervitavad suure rõõmuga neid avaraid lagendikke, kaugeid siniseid mägesid, sammuvad õnnelikult helge, päikesepaistese kodutaeva all.

Kogu troopilist Aafrikat läbib vastuolu nende kahe nii erineva maailma vahel. Pimedat vaenulist metsa piirab avar helge rohumaa. Viimast võib ta suure liiklemisvabaduse pärast võrrelda laia ookeaniga; metsa võib aga nimetada lõputute rohumerede kõrgeks, tumedaks kaldaks. Kõrgel-asuvail savannidel tundub meile loodus kodusemana; puudub metsade meeliköitev toredus, kuid puuduvad ka vaenulised jõud, deemonlikud võimud. Hingad vabamalt lahtise taeva all, rind laieneb kergendustundes, jõud ja julgus pöörduvad tagasi. Ka siin üleval ähvardavad hädaohud; kuid nad astuvad meile vastu avalikult, mitte vargsi ja selja tagant. Nende vastu võib end kaitseda, ei olda nii abitult nende meelevalla all kui seal all metsade nõiakatlas.

See suur maastikuiseloomu muutus on tingitud rohukasvu esinemisest. Avar vaade, helge päikesepaiste, ülev tuju — kõik tuletub rohust. Rohtu, kõrget rohtu leidub kõikjal, tasandikel ja mägedel, harjul ja nõlvul. Ainult piki arvukaid vooluvesi kulgevad kitsad, hõbedaselt säravad raffiapalmisalud või tumeroheline galeriimets, ja inimese põldudelt ning küladest loidab vastu

Nn. vesiantiloop Ida-Aafrika rohtlaist.

sügavpunane lateriitpinnas. Mõnemeetriliste vahemaadega kerkivad rohuvaibalt üksikud madalad puud, mis välimuselt ja kujult sarnanevad umbes meie viljapuudega. Neid ei kohta kõikjal, kuid nad kuuluvad siiski õieti savanni ilmesse. Palme leidub harvemini.

Suurimat vaheldust maastikupilti toovad — peale eraldatud mäetompude — arvukad suured ja väikesed jõed, neid mõlemal kaldal saatvate tumedate metsagaleriidega. Nende tõttu omandab ühtlaselt roheline või kollane savanni rohukate läbipõimitud, sageli mosaiigitaolise välimuse, eriti kui vaadata alla mõnelt mäelt. Lamedaid orge ja väikesi lõhanguid pidi kulgevad tumedate metsade looked hargnevad siia ja sinna, puudutavad isegi üksteist mõnikord väikesil veelahkmeil ja eralduvad jällegi, nagu amööbijalgade tihedalt hargnenud võrk. Ka all maastikku läbivale rändurile annab see muutus end tugevasti tunda.

Hõõguvas kuumuses ruttab ta üle madalate künniste, päike kiirgab püstloodis pilvitust taevast, ja kõrged karedad rohukõrred piitsutavad ta nägu või liituvad ta pea kohal. Ükski loom ei näita end, ei kõla ühegi linnu häälitsus. Seal laskub tee, ja rändur jõuab hoopis teise maailma. Korraga ümbritseb teda lopsakas troopiline mets, nagu ta seda tunneb rannikult. Pikad,

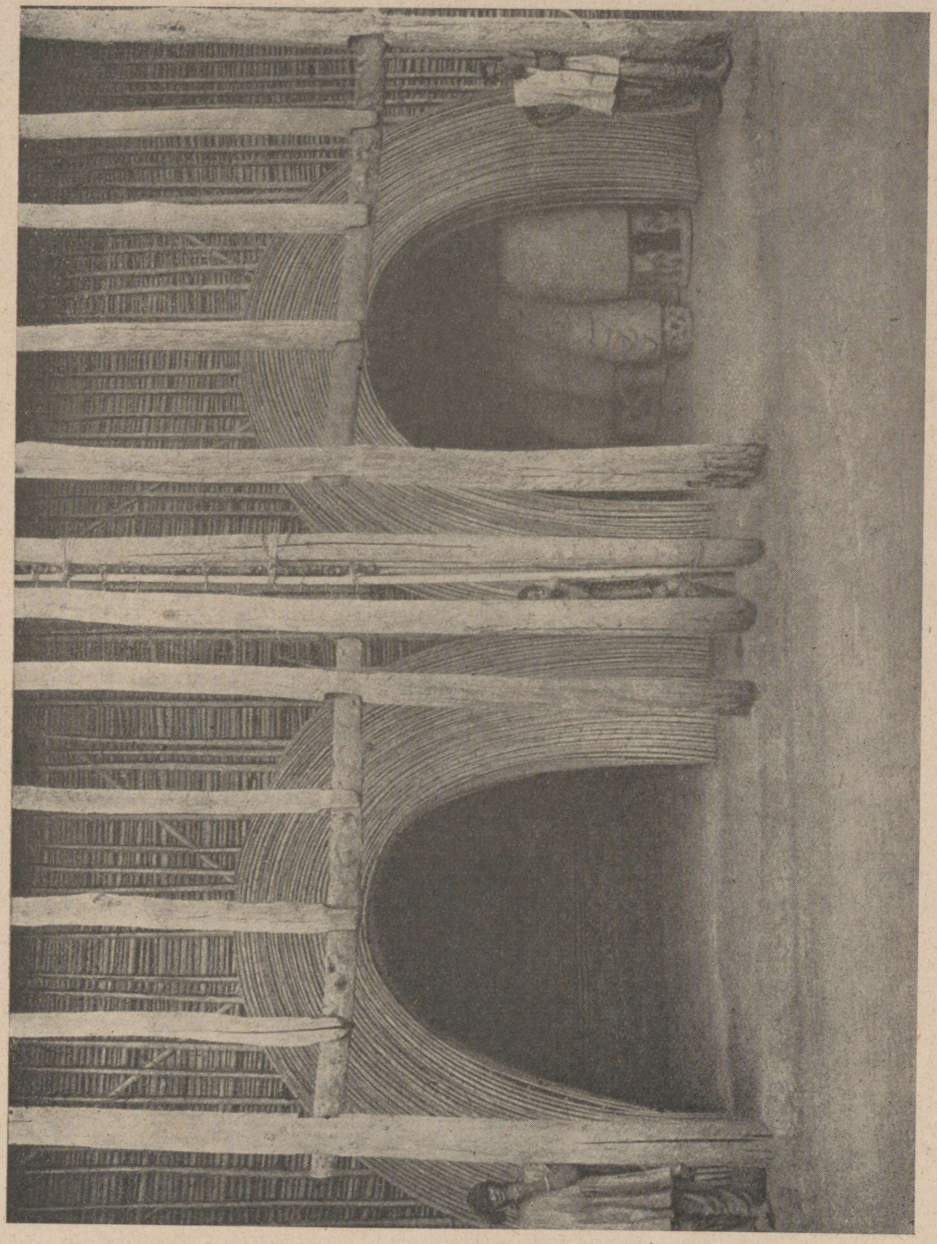

Näide neegriarhitektuurist.
Lattidest, vitstest ja roost kuningaloss Fumbanis, Kesk-Sudaanis.

siledad, liaanidesse mähitud puud ja madal põõsastik moodustavad vasemal ja paremal pool kitsast teed läbipäästamatu tihniku. Selge oja voolab elava sulinaga lehtedest ja okstest katuse all. Tihe katus võimaldab vaid mõnes üksikus kohas päikesekiirtel läbipääsu. Siin valitseb mõnus jahedus, linnud siristavad, mustvalged ahvid võimlevad läbi okste. Rändur hingab kergendatult... Mõne minuti pärast on ta orust või kuristikust läbi, ja uuesti viib tee teda üles vabamale, kuumemale, üksluisemale savannile.

Ainult veel nende alaliselt voolavate ojade ja jõgede ääres ilmutab end loodus rohumaal ses lopsakuses ja külluses, nagu tunneme teda metsast saadik. Kus puudub eluandev vesi, seal muutub loodus lihtsamaks ja vaesemaks. Sest siin üleval ei saja enam aasta läbi, nagu all metsas, vaid sademed piirduvad ainult aasta ühe poolega, suvega, kuna talv on kuiv. See kliimaline muutus põhjustab savanni rohukasvu ja seega kogu ta metsast nii erinevat maastikupilti. Oluliselt vähendatud sademetehulgast ei jätku enam lopsaka metsa toitmiseks, vähenõudlikumad rohulagendikud astuvad viimase asemele.

Talvisel kuiva-ajal näib savann tühjana ja nukrana. Taevas on alati pilvitu, kuid täis tolmu. Vaade on takistatud, lähedus ja kaugused, tasandikud ja mäed on mähitud läbipaistmatusse tolmukihti; kõik on selgusetu ja piiriteldamatu. Hommikuti lasub niiskete orgude kohal tihe udu, mis kaob alles kella kaheksa ja üheksa vahel. Siis soojeneb õhk nii kiiresti, et niisked rohukõrred päikese kuivatavate kiirte all ragisevad ja raksuvad, nagu sööks neid tuli. Kogu lõunaaeg on väga palav, temperatuur tõuseb varjus 35 kuni 40 kraadi C. Kuid õhk on seejuures kuiv, higistad vaid vähe. Selgesti näeb nüüd kuumendatud õhku tasa virvendades tõusvat üles. Virvendav maapind, vankuvad puud, tuhmide piirjoontega mäed, hall taevas — kõik see sulab ühte; kuski pole näha teravaid piirjooni. Kollaselt lõõmab tolmu täis õhkkond ja kollased on rohumered: puud on hallid ja raagus. Ainult galeriimetsad oma sügavrohelise värvusega kerkivad kontrastselt virvendavast, kollakast rohumassist esile.

Kell kolm peale lõunat tõuseb korrapäraselt iilinguline, väga äge tuul; see puhub hilise ööni ja tekitab sageli suurt jahenemist. Sellele lisandub, et pilvitu taeva tõttu õhk võib takistamatult kiiritada soojust maailmaruumi; nii langeb temperatuur öösiti sageli alla kuni kolme kraadini. Öökülmi juhtub aga vaid suuris kõrgusis. Siiski on ka madalalasuvail tasandikel ööpäevased temperatuurikõikumised kuiva-ajal õige tunduvad.

Kõikjal süütavad pärismaalased nüüd kõrge, kuiva rohu põlema. Igal õhtul veerevad tuled lõõmavpunaste ribadena mööda tasandikku või tõusevad loogeldes mäkke. Sellisel lihtsal viisil puhastavad pärismaalased siin maa taimkattest, kõrge rohi põletatakse rammusaks tuhaks ja võidetakse ruumi värskele rohule ning uutele põldudele. Kuiv rohi põleb kiiresti ja kiiresti

Majaehitamine Kesk-Sudaanis.

Pildil on kujutatud savimaja ehitamise esimene aste. Savi veeretatakse peos rullideks ja lastakse päikese käes kõvaks kuivada. Nii saadakse ehituskivid, mis ühendatakse vedela saviga.

rändab tulejoon edasi. Sisalikud, maod ja loendamatud rohutirtsud langevad leekide poolt välja hirmutatult saagiks röövlindude parvedele, kes kiiresti ruttavad iga rohupõlemise juurde. Ka puud kannatavad tublisti nende põlemiste läbi — ühe hetkega on hävitatud lehed ja pungad. Sarnane põlenud savann näeb hirmus nukker välja viletsate puudejäänuste ja üksikute püsimajäänud rohutüügastega süsimustal või tuhkhallil maapinnal.

Märtsis, aprillis muutub maastikupilt. Taevas selgub, kaob tolm, valged rünkpilved sõuavad tumesinises taevas. Õhk läheb selgeks ja puhtaks, ja pilk võib uidata kaugele üle laiade tasandikkude ja eraldatud mäetompude. Hiljemini tihenevad valged pilverünkad tumedalt-ähvardavaiks kihtpilviks; musta müürina veerevad nad lähemale, esimene kõuemürin kajab kaugelt üle vaikiva, kohkunud maastiku. Tumeda pilvemüüri ees kihutab tormitugevune tuul halle või punakaspruune tolmupilvi, keerutab neid taevakõrgusteks. Sekka on näha jälle mõneks hetkeks selgeid siniseid kaugusi. Siis ligineb torm, taevas tumeneb, välk ja müristamine järgnevad hirmsate löökidega kiiresti üksteisele, ja viimaks valab ägedat vihma alla janunevale maale. Lõhestatud kuivanud maapind on lühikese ajaga läbi immutatud ja pehmeks leotatud, laiade loikudena voolab savikaskollane vesi rohutukkade vahel. Tunni möödudes on kõik läbi, taevas vaikne ja tumesinine, naeratades paistab päike ja õhk on meeldivalt värske.

Vihma- ja kuiva-aegade vaheldumine ei mõjusta üksnes maastikupilti, ta väljendub ka rohumaa, taime- ja loomariigi ning inimesist elanikkude kujus ja eluviisis. Pikale kuiva-ajale on kohanenud kõige pealt rohud. Oma maasiseste juurtega võivad nad taluda halbu, kuivi aegu; nad kasvavad suviste tugevate vihmadega keskmiselt 2 kuni 3 m pikaks, kuid leidub ka 5 kuni 6 m pikki liike. Lehed ja vars on kange, paindumatu välimusega. Üksikud rohukõrred ei seisa mitte rohuvaibaks liitunult, vaid tukkadena mõnekümnesentimeetriliste vahemaade kaugusel, nende vahel on maapind paljas ja kaetud vaid mullatükkide ja vihmussimügaratega.

Savanni puud kannavad sageli juba maast alates oksi, või on lühikese, kõvera ja jändriku tüvega. Nende koor on paks ja krobeline, oksad on harunenud ja lõhestunud korrapäratult, mõnel on oksad sõrmejämedused, ja silmapaistvalt suured ning lopsakad lehed kinnituvad neile puhmakaupa. Kõik need on kohanemised, mis peavad takistama liiga suurt veeaurumist kuival ajal. Selgesti näeb savannipuude juures seda häda, raskemat võitlust olemasolu eest. Metsas toredad, siledakoorelised hiiglased, seevastu savannil väikesed ja jändrikud, paksukoorelised kääbused. Ka taimede seas leidub rikkaid ja vaeseid, aristokraate ja proletaarlasi.

Samasuguseid vahesid näitab ka loomastik. Galeriimetsas elutsevad erksad, ilusalt kirjud siidahvid, nende naabruses savannil ühevärvilised pruunid paavianid. Metsas elutsevad suured värviküllased linnud, savannil

Musgu neegrite kummalised savionnid Kesk-Sudaanis, Tsaadi järve lähedal.
Onnid ehitatakse õlgedega segatud savist, peale jäetakse madala korstna taoline avaus suitsu väljapääsuks. Onnide välisseintel olevad vorbid takistavad allavalguva vihmavee uuristamistööd.

enam väikesed, ühevärvilised; galeriimetsas valitseb eriti hommiku- ja õhtutundidel loomade seas elav tegevus, savann on vaikne ja surnud, eriti kuival ajal. Kogu puudelelutsevate loomade kari, erksad, kiiresti liikuvad ahvid ja papagoid, jäävad maha ühes metsapiiriga. Seevastu laiutuvad avarail rohulagendikel ja teinekord isegi elustavad maastikku maalelutsevad loomad, kes metsas elavad nii aralt ja tagasitõmbunult.

Savanni iseloomustavamaks loomaks on kahes liigis esinev pühvel. Peale selle on sagedad mitmesugused suured antiloobid (pallah- ja širrantiloobid), ja ka väiksemaid kääbusantiloope võib sageli kohata. Metssigu, maasigu, maa sees elutsevaid närijaid jt. võib kohata harvemini, selle eest näeb seda sagedamini nende muldehitisi.

Maas elab hulk valgepäisi pärlkanu 8- kuni 10-pealisis parvedes; öösi tõusevad nad maast lendu. Nagu paavianidel, nii on ka neil kardetavamaks vaenlaseks leopard. Rohumere pinnal lendleb palju väikesi ühevärvilisi linnukesi, kelle pesad asuvad põõsaste küljes; mõni neist pesitseb ka maas rohutukkade vahel. Inimasulate läheduses elustavad maastikku kangurlinnud oma elava askelduse ja alalise sädistamisega... Alamatest loomadest annavad termiidid ja sipelgad oma loendamatute muldehitistega savannile iseloomuliku välimuse. Putukaid on näha igal pool, ja ka roomajad on sagedad.

Arvukais veekogudes elab väga palju jõehobuseid ja krokodille. Madala vee ääres ja liivarahudel leidub teinekord tohutu hulk veelinde, nagu parte, hanesid, sukeldujaid, kurgi, luiki jne.

Kuiva-ajal koondub pea kogu savanni loomaelu jõgede lähedusse, kus metsagaleriides nii imetajad kui linnud leiavad küllalt toitu ja vett. Siis võib näha pühvleid ja antiloope sageli 80- kuni 100-pealistes karjades koos. Esimese vihmaga ja rohu tärkamisega lahkuvad maaloomad jõgede äärest ja hajuvad üksikult või paarikaupa lagendikule. Nüüd toovad nad ka ilmale pojad, kes leiavad värske rohu näol head toitu.

Ka inimeste eluviis näitab nagu taimedel ja loomadelgi rohumaal kindlat perioodsust. Vihmatu kuiva-aeg on ka neile toidupuuduse ajaks. Taimed närbuvad, maapind kuivab ära. Kui rohumaadeelanik ei taha surra nälga, peab ta selle viletsa kuiva-aja tarvis koguma tagavarasid. Metsa hõlpsasti mädanevad ja halvaksminevad viljad on säilitamiseks vähe kohased; neid asendavad savannis, nagu kõigil rohumail tervel maakeral, alalhoiduvad teraviljad. Kõrrelised, eriti igasugu hirsiliigid, annavad rohumaaelanikele peatoidust.

Saagi poolest ei saa võrrelda teraviljaliike metsaviljadega. Seda kergem on aga savannielanikul külida palju ja suuri alasid korraga täis, vastandiks lõpmatutele raskustele, mida pakub mets maa taimkattest puhastamisel. Maa kaevatakse lühikese labidaga läbi, enne veel kui tuleb esimene vihm. Küli-

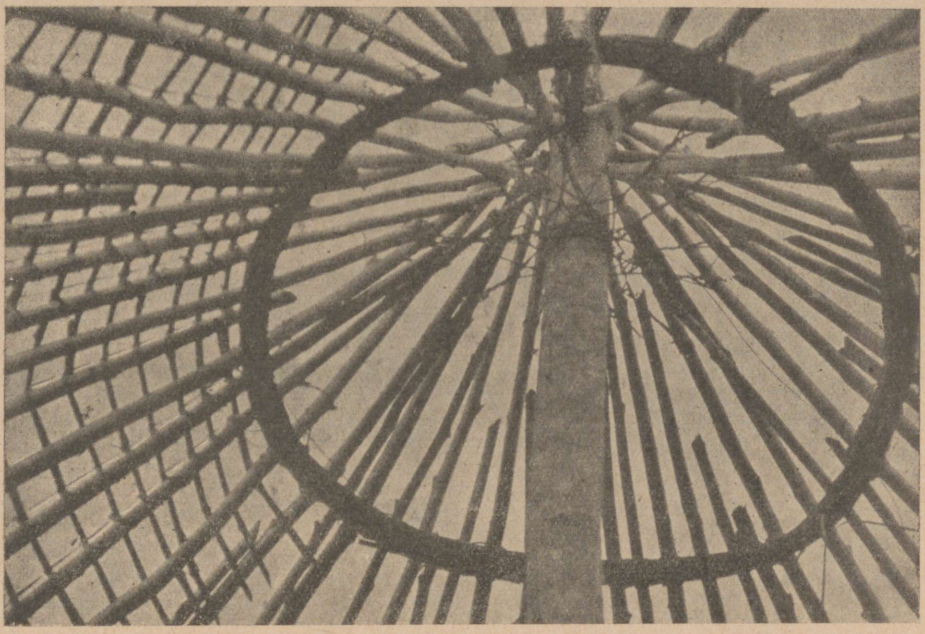

Kuhikonn Kamerunis.

Ülemal pildil näha teibaist katusevärk, ühendatud vitstest rõngaga.

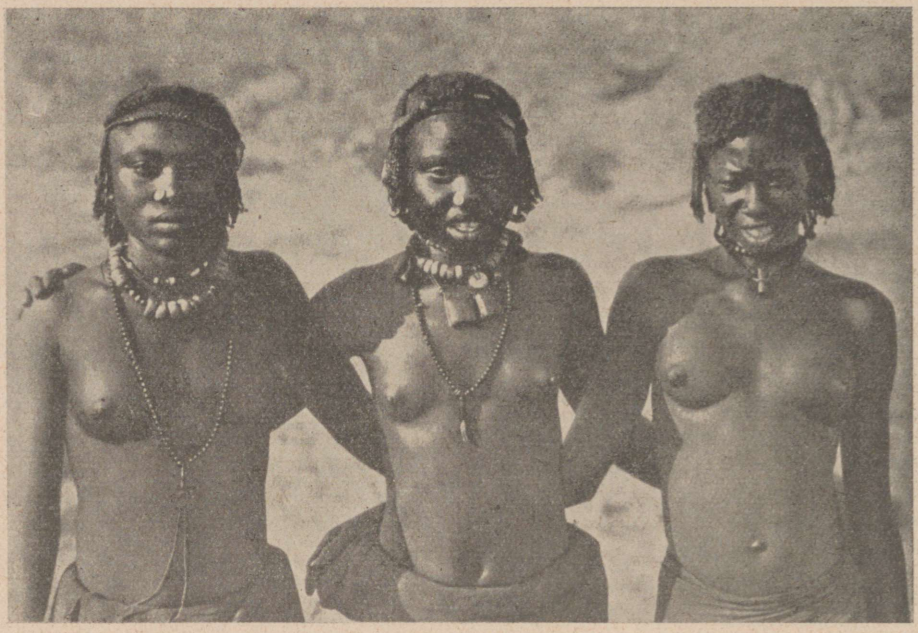

Kolm naeratavat nuba iludust Ida-Sudaanist.

takse, nii pea kui maa on küllalt niiske, enamasti hirssi, kuid ka maisi. Põllutööd teevad peamiselt naised.

Kenad ja puhtad näevad need põllud välja, sageli reastuvad nad malelauana üksteise külge, nagu meil väikesil talunditel. Väetamist ei tunta. Seepärast viiakse põllud mõne aja pärast uuele veel kasutamata maale üle. Mullas on üldiselt väga viljakas ja vihma sajab igal pool savannil nii rohkesti, et oras hakkab varsti võimsalt sirguma. 4 kuni 5 kuu pärast lõigatakse ja vili kogutakse mõnda ruumi või eriti seks ehitatud hoonesse.

Kuigi rohumaadeelaniku peategevuseks on põllundus, siiski mängib ta juures küttimine ja karjandus palju tähtsamat osa kui all metsas. Jahiloomi leidub siin rohkem, ja jahipidamine üksikul inimesel kui ka suurtel rühmadel on palju kergem avaras maastikus kui tihedas metsas. Ei juhtu harva, et savanni suurimat looma, võimast pühvlit, ründab üks ainus mees ja surmab ta esiisade viisil odaga. Ja väiksemaid antiloope, ka jõesigu jt. langeb tihti pärismaalaste odade ja noolte all.

Koduloomi peetakse rohumail rohkem kui metsas, eriti ka veiseid ja hobuseid, keda siiski leidub peamiselt muhameedlaste mõju all seisvate suguharude juures. Metsanaabruses asuv pärisrohumaa ei näi olevat karjanduseks kuigi kohane. Esiteks elab siin kardetav tsetsekärbes. Siis pole ka savanni pikad ja kalgid rohud kuigi heaks toiduks.

Vastandiks metsale on rohumaa asustatud tihedamalt, külasid on rohkem ja nad on suuremad. Terved suguharud, või siiski suured osad neist, elavad tihedalt koos vallide ja kraavidega piiratud kindlustatud linnades. Kuna piiramisajal võib kindlustuse seespool harida põldu ja kasvatada karja, siis on mõned linnad, näiteks Bamum ja Ngambe, aastaid pannud vastu fullahitele, Ngambe isegi 9 aastat!

Neeger ei tunne linna meie, euroopa mõttes, majandusliku differentseerumisega, mis ainult elab kaubandusest ja tööndusest ning mahutab väikesel maa-alal väga palju inimesi. Tema linnad on suured külad. Eriti tihedalt on asustatud rohumaa läänepoolsed äärealad. Kuhu küünib silm, kõikjal näed rohus küladeridu. Ja need pole sugugi tillukesed külakesed, nagu all metsas, enamikul neist on mitusada elanikku ja paljudel veel kaugelt enam. Bamumi võib hinnata sealsete misjonäride loenduse põhjal 20 000 elanikule.

Vastandiks pikasvenitatud ridaküladele metsas valitseb rohumaal sumbjas asetusviis. Külad on rajatud väga laialt. Iga talund on peidetud aedadessse ja majad seisavad üksteise suhtes korratult hajali.

Rohumaalase maja näeb hoopis teissugune välja kui metsaelanikul. Viimase piklik maja asendub ümmarguse koonuskatusega majaga. See on palju kõrgem ja kindlam kui viilkatusega maja. Ta katus on kõrge ja järsk, kaetud tiheda rohukorraga. Siin üleval on rohukatus samuti endastmõistetav, kui all metsas lehtkatuski! Koonuskatusega maja sobib oivaliselt savannile. Need võrdlemisi madalad onnid liibuvad suurepäraselt maa külge. Nad näivad otse kleepuvat maa küljes. Oma ümmarguse kujuga pakuvad nad kõige jõuga üle laiade lagendikkude kihutavaile tormidele tornaadoaegadel palju väiksemat vastupanu kui seda teeksid metsa piklikud majad. Kõrge, järsk katus võimaldab vee kiiret äravoolu. Tihedalt suletud savisein peab vihma-aja sageli külmil öil sooja ja takistab kuival ajal liiga suurt kuumenemist. Nii pakub elamu rohumaadeelanikule nii mõningatki kaitset ilmamõjude eest, ja ta pühendab seepärast majaehitamisele suurt hoolt. Ka sisustatud on nad, eriti naiste majad, suure puhtuse ja korralikkusega. Kui väljas sajab külmmärga vihma, kui vihmapiisad löövad pladisedes vastu maad, siis tundub ka eurooplasele mõnus sellises majas, mugavas soojuses, mida kiiritab lõbusalt raksuv tuli.

Tihedam rahvastus, vabam liiklemine põhjustasid ka kõrgemaid riiklikke ja ühiskondlikke olusid. Üksikute väikeste suguharude asemel leiame siin nende koondised hõimudeks. Iga hõim elutses harilikult omaette, kuid intelligentsete pealikute juhtimisel tekkisid ka liitumised. Leidub isegi suuremaid riiklikke ühendusi. Kuid alles muhamedi usku rahvaste juurest leiame üksikute suguharude ühinemist tõelisiks riikideks. Suured fulbe riigid ulatusid Adamaua emiraadis kaugele savanni. Nende võim aga küündis üle kogu selle ala peaaegu metsani. Nii kaugele ulatusid nende orjaröövimis-

retked. Avaral rohumaal võisid nende ratsanikkudesalgad jõuda igale poole, metsa serva! murdus nende võim, nagu ligitormav laine puruneb järsu kalda vastu. Metsamaa pole kunagi saanud näha orjaröövimisretki suuremas ulatuses!

Rohumaade elanikkude kõrgemale riiklikule korraldusele vastab ka kõrgem ühiskondlik korraldus. Eriti pealikul on siin hoopis suurem tähtsus kui all metsas. Ta on tõeline kuningas despootse võimuga oma alamate üle. Õukonna ja ametnikkude arv on suur. Õukonna elus valitseb täppis kommetest kinnipidamine. Mitte harva polnud rohumaade pealikud suure tähtsusega, kaugenägelikud mehed, nagu vana Garega Balis või nüüd Njoia Bamumis . . . Säärast andekat ja elutarka meest, nagu Njoia, ei või üldse kujutella metsamaa pealikuna. Samuti kujuteldamatud on metsas tema suur linn, hiiglapalee, tema arvukas saatjaskond — temal üksi on 400 naist — ja ta rikkus. Piisab ühest käeviipest ja tuhandepäine rahvahulk on haudvaikne. Kuhu ta ilmub, hõiskab talle ta rahvas vastu. Tema võim ja lugupidamine temast on määratu! Tema õukonnas valitseb kindel tseremoonia, mida teostatakse igivanade kommete põhjal. Toredad, muhameedlaste kombel rõivastatud inimesed, kirevad, värviküllased riided, kohapealse kunsti omapärased saadused — kõik see jätab mulje meile suletud kultuurist, mida asjatult otsime seal all metsas.

Ka hinnatakse eurooplast rohumail veel hoopis teisiti kui all metsas. Nagu pealikud siin üleval on rikkad ja mõjukad, reisivad alati ratsa, trummilööjate ja vilemeeste ning suure rahvahulga saatel, nii tervitatakse ka reisivat valget sageli kuninglikkude austusavaldustega. Vähekülastatud Tikarimaadel reisisime tõeliste vürstidena. Käskjalad tõid sageli päevi enne kingitusi, pealikud tulid meile muusika ja suure saatjaskonnaga tundide kaugusele vastu, ja nagu võitjad sõitsime külla sisse.

Sama vaba ja suurt joont, nagu politilised olud, osutasid rohumaal ka kaubandus ja liiklemine. Suurem liiklemisvabadus laiadel, avaratel savannidel, kõrgemad riiklikud korraldused võimaldasid elavat liiklemist üksikute suguharude vahel. Esimesed valged leidsid siin eest mitte kaubandustõkked, vaid kaubanduslepingud.

Tõesti suurejooneliseks (võrreldes metsamaaga) muutus kaubandus aga alles fullahite ja islami kultuuri siiajõudmisel. Nagu nende väed tungisid avarail rohumail kiirelt ja võidukalt edasi, nagu nad oma orjaröövimistega tungisid ikka kaugemale, kuni läbipäästamatu mets nende edasitungi takistas, nii läks ka islami kaupmeeste rahuliste püüetega. Kiiresti õnnestus haussadel haarata kauplemist rohumail oma kätte. Vaenulise metsa serval peatusid ka nemad. Nad varustasid — metsa seljataga — rohumaade elanikke euroopa kaupadega ajal, mil metselanikel palju ligemal asuval rannikul eurooplaste olemasolust polnud veel aimugi.

Leo Waibel, Von Urwald zur Wüste. Natur- und Lebensbilder aus Südafrika. Breslau 1928.

NIGRIITSIA
Mõõt 1:30000000
100 0 100 200 300 400 500 600 km.
PRANTS. LÄÄNE-AAFRIKA
PR. SUDAAN
PR. NIGEERIA
TSAAD
SENEGAL
GAMBIA
PORT. GUINEA
PRANT. GUINEA
SIERRA LEONE
LIBEERIA
ELEVANDILUU-RANNIK
KULLA-RANNIK
ÜLEM-VOLTA
DAHOME
TOGO
NIGEERIA
KAMERUN
UBA
EKVATORIAAL-AAFRIKA
PRANTSUSE
GABUN
HISP. GUINEA
GUINEA LAHT
ATLANDI
OOKEAN
ANGOOLA
EDELA-AAFRIKA
MANDAAT
KAPLINN
St Louis
Dakar
Bathurst
Bissagose sd
Konakry
Freetown
Monroovia
Bamako
Tombuktu
Sinder
Tsaadi järv
Kuka
Ft Lamy
Kano
Ibadan
Abbeokuta
Lagos
Kumassi
Bingerville
Axim
Akkra
Buea
Kameruni mägi
Duala
Fernando Poo
St Thome
Brazzaville
Loango
Cabinda
Banana
Boma
Leopoldville
Matadi
São Paulo de Loanda
Benguella
Mossamedes
Etoša nõgu
Svakopmund
Windhuk
Angra Pequena
Ascension
St Helena
Senegal
Gambia
Niger
Volta
Benue
Sanga
Ubangi
Kassai
Kuango
Kunene
Namib
Oranje
Šari
Auk
Logone
10
0
10
20
10
0
10
20
0
10

30
40
50
Punane meri
Omdurman
Hartum
Massaua
ERITREA
INGLIS-EGIPTUS
El-Obeid
Adeni laht
Sokotra
Bab-el-Mandeb
PRANTS. SOMAALIMAA
Džibuti
Tana j.
SUDAAN
Bahr-el-Arab
Malakal
Sobat
Berbera
10
Addis-Abeba
INGLISE SOMAALI-MAA
ABESSIINIA
ITAALIA SOMAALIMAA
Bahr-el-Džebel
Uele
Rudolfi järv
Albert j.
UGANDA
Aruvimi
Stanleyville
Ruvensori m.
KEENIA
Keenia
Mogadišu
Eduardi j.
Viktooria
Kismaju
Nairobi
Kivu j.
Kindu
Kilimandžaaro
Mombasa
Kigoma
Tabora
Tanga
Pemba
Seichelles'i sd
Albertville
Sansibar
Amirandid
Tanganjika
Daressalam
TANGANJIKA
Rufidži
Luvua
Moero
POHJA-RODEESIA
Elisabethville
Bangveolo
Njassa
Komoorid
Mosambik
LÕUNA-RODEESIA
Livingstone
Salisbury
Quelimane
MADAGASKAR
Tananarivo
Bulawayo
Beira
Maskareenid
TRANSVAAL
Pretoria
Johannesburg
Lourenço Marquez
SVAASI-MAA
ORANJE
Bloemfontein
BASUUTO-MAA
Durban
Elizabeth
East London
INDIA OOKEAN
Mosambiki väin
PORTUGALI IDA-AAFRIKA
NJASSAMAA
1
2
3
4

MAAILMA MAAD JA RAHVAD

8

HOMMIKUMAA ORIENT

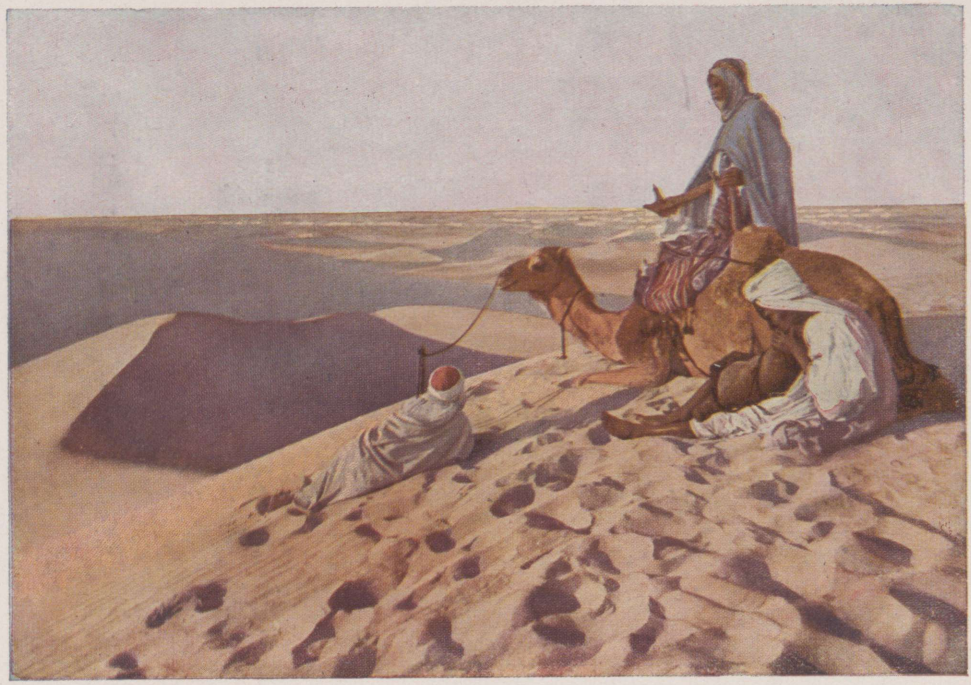

„Kõrvelaev“ kaamel Hommikumaa kõrbeis.

MAAILMA MAAD JA RAHVAD

TÄNAPÄEVA MAAILM SÕNAS JA PILDIS

Toimetajad:

AUGUST TAMMEKANN
Tartu ülikooli geograafiaprofessor

EDGAR KANT
Majandusgeograafia õp. Tartu ülikoolis

8

HOMMIKUMAA
O R I E N T

„MAAILMA MAADE JA RAHVASTE" talitus,
Tartus, K./Ü. „Loodus", 1931

ORIENT

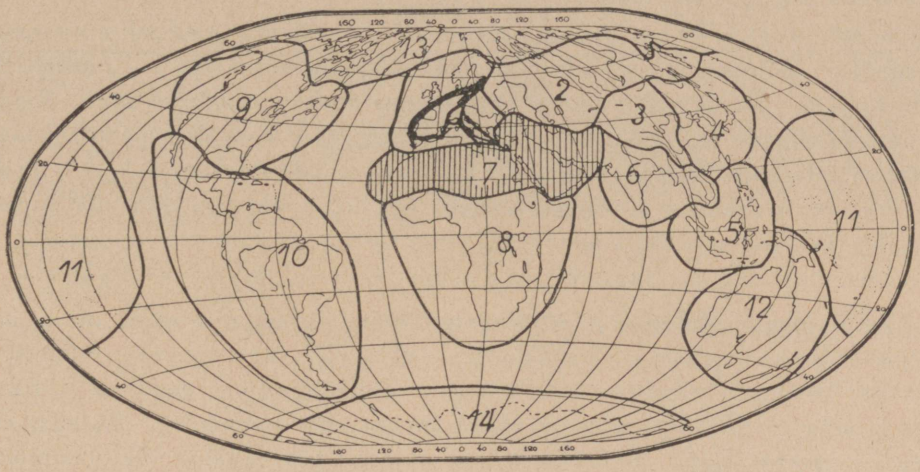

Hommikumaa asend maailmajagude seas.
(Vrd. lk. 15.)
Hommikumaa piirab Euroopat lõunas ja kagus.

HOMMIKUMAA.

Orient.

A. Tammekann.

1. Islami maailm ja Hommikumaa.

Euroopa kultuuri juured ulatuvad ajaliselt tagasi viiendasse aastatuhandesse e. Kr. ja ruumiliselt praegusest Euroopast kaugele itta — Mesopotaamia ja Niiluse jõgimaile, mida tunneme nüüd harilikult Hommikumaana ehk Oriendina. Orient on seega Euroopa kultuuripiirkonnale kõige varem tuntud maa, ta on vanim maailmajagude seas. Ta moodustab nagu meie praeguse maadetundmise ürgse tuuma, mille ümber on vähehaaval avastunud ja kerkinud kõik teised maad. Ühtlasi nihkus aga kultuurikeskus vanast Oriendist vähehaaval välja ja kõrvale, selleks sai noorem Euroopa, ja Orient muutus Euroopale kaugeks ja eksootiliseks „välismaailmajaoks" teiste kaugete ja võõraste regioonide seas. Juba vana-aja kreeklased ja roomlased hakkasid kõnelema Idast ehk Hommikumaast vastandina Läänele ehk Õhtumaale. Need nimetused on pärandunud meie päevini.

Hommikumaad iseloomustavad kõige pealt need ürgse kultuuri jäljed, mida leiame eriti suurejoonelistena ja rikkalikult Egiptuses ja Mesopotaamias, Niiluse ja Tigris-Eufrati jõemadalikel. Mesopotaamia muinsused on üldiselt vanemad, seetõttu suuremalt jaolt mattunud aegade jooksul rusu ja kõrve-

liiva alla, kust neid on toodud kaevamiste teel päevavalgele alles viimastel aegadel. Egiptuse suhteliselt nooremad hiidmälestismärgid — püramiidid, sfinks ja templivaremed — kerkivad aga pea endises toreduses praegusaegse vaatleja silmade ees, kuigi ka siin tuiskav kõrveliiv hakkab neid vähehaaval matma. Ürgsete Mesopotaamia ja Egiptuse muinsuste kõrval kerkib lisaks nooremaid kreeklaste ja roomlaste omi nii Põhja-Aafrikas kui Ees-Aasias, kuulus ju suur osa Hommikumaast kreeka-rooma kultuuripiirkonda ning Rooma riigi alla, moodustades selle kaugema lõuna- ja idapoolse ääreala.

Ent hoopis olulisem ja määravam Oriendi praeguses ilmes on koguni teine asjaolu, nimelt muhamedi usu ehk islami leving. Alles selle välised tunnused, samuti kui islami rahvaste hingelaad, annavad Oriendi maile selle ilme, võiks peaaegu öelda, hõngu, mis köidab siin vaatlejat esimesest hetkest peale. Sügavsinise, pea alaliselt pilvitu taeva all, silmipimestavalt kirkas päikesepaistes, keset kollendavaid, punakaid või ruskeid kõrvevälju levivad madalate, lamedakatuseliste savimajade rägastikuna valendavad linnad — labürindid, sageli ümbritsetud süngeist, hambulisist müüridest. Üle valendava majademere sirutuvad taeva poole saledad tornid — minaretid, millel õhtuti preester-muedsin kutsub kõiki usklikke palvele. Minarettide kõrval paisuvad poolkeradena muhked kuplid, taevassinised, kuldkollased, valged. Linnamüüride ja kaarjate väravate ees laiutub sageli otse tühi kõrb, rusuväljad või lainetusse tardunud liivameri, millesse kaovad linnadest väljudes õõtsuvad kaamelivoorid. Keset liivavälju kerkivad aga äkki erakuna palmisalud, puude varju pugenud rohkete savimajadega, lopsakate aedade ja põllulappidega, mida niisutab kõike elustav allikavesi. Need on kõrveoaasid, mis levivad saartena laias liivameres. Karavanid liiguvad oma pikal kõrverännakul aeglaselt oaasist oaasi, kaevult kaevule. Iga oaas elab aga muidu omaette ja eraldatud elu. Jõemadalikel — Egiptuses, Mesopotaamias, Turaanis — on vesi juhitud kraavide ja kanalite abil võimalikult laiali, jõeäärsed alad on muutunud üleni üheks lokkavaks viljaaiaks, kus askeldavad sipelgaina tihedad rahvahulgad. Tühjadel kõrvelagendikel liiguvad aga vaid üksikud ratsanikud, üleni mähitud laiadesse lainetavaisse rõivaisse, valvates lamba- ja loomakarju ning liikudes nendega ühelt kehvalt ja kiduralt söödamaalt teisele.

Selline on maade ilme, mida võime pidada islami maailmaks ja mida nimetame Hommikumaaks. Islam ei kuulu selle maa ürgsete ja põliste nähtuste hulka, vaid on vallutanud selle ala alles hiljemini. Islam tärkas 7. sajandil Oriendi südames, Araabias, vanade semiidi kultuuride kännust ja nende pärandajana, samast kännust, millest olid varemini võrsunud juudi ja ristiusk. Sellal kui ristiusk oli lähtunud Vahemere rannikult ja leidis omale peamise levila niiskemas ja lopsakamas läänes, Euroopa Vahemeremail, suundus islam Oriendi südamest eeskätt itta ja kakku, vallutades hiljemini kuivad kõrve-

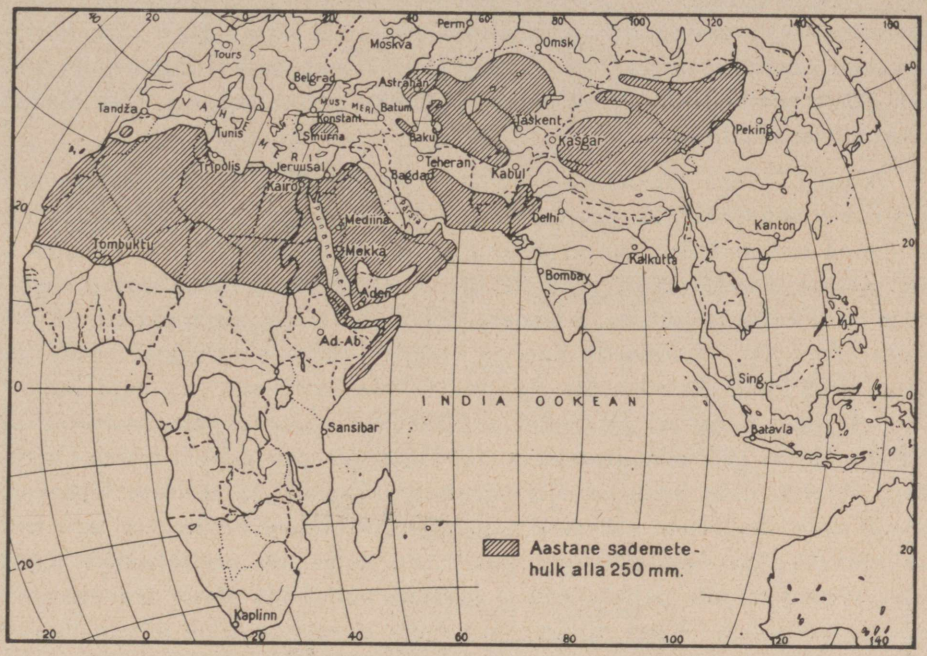

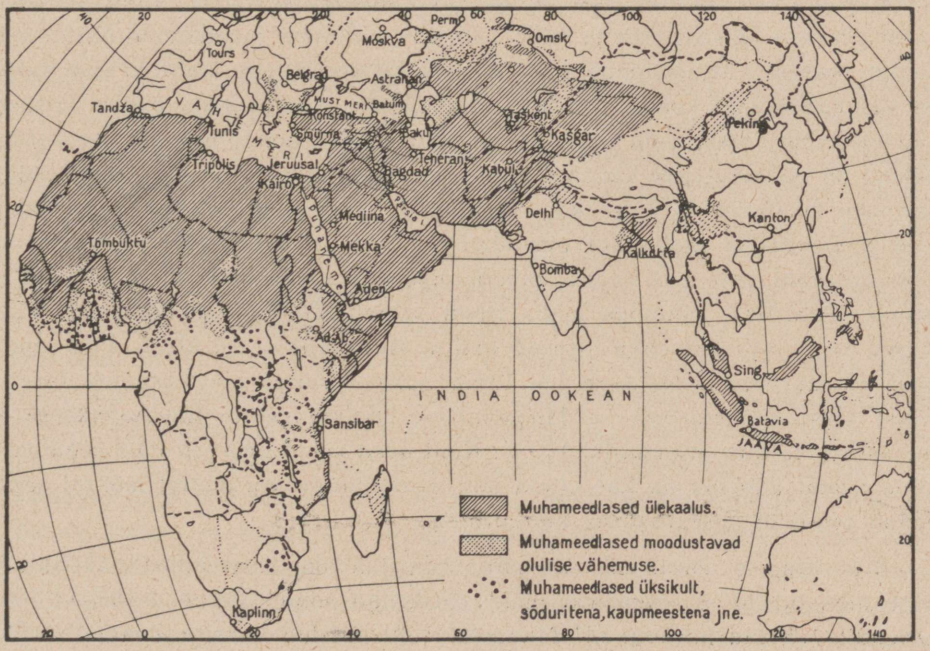

Islami levila langeb suurel määral ühte kuivaalaga, mille aastane sademetehulk alla 250 mm.

maad Põhja-Aafrikas ja Ees-Aasias ning tõrjudes ristiusu välja Vahemere lõunarannikuilt. Palestiinas ja Egiptuses puutuvad kokku kõik kolm kõrvuti võrsunud usundit, siin on Oriendi kese ja sõlmkoht, millest hargnevad mõlemale poole laiad tiivad. Need puutuvad kokku edelas neegrite, idas hindude ja mongolite maailmaga.

Islam on ikka omanud teatud sõjakaid ja sallimatuid tendentse ning vallutamispüüdeid, täites seetõttu peagi oma loomuliku levimisala ja ulatudes ajuti ning kohati sellest suurel määral ülegi. Islami levila tuumala ulatus on õieti määratud looduslikult, islami levila langeb üldjoontes ühte teatud looduslikult omapärase ja ühtlase regiooniga, mida võiksime nimetada maateaduslikuks Oriendiks. Selleks on kuiv ja vihmatu kõrve ning rohtla vööde, mis ulatub läbi Põhja-Aafrika, üle Araabia ja Mesopotaamia itta kuni India ja Kõrg-Aasiani. Kogu sel pikal alal on sademeid väga kehvalt, enamikus alla 250 mm aastas (vt. kartogrammi lk. 1091), ja juba see asjaolu tõstab Oriendi maad selgesti esile ümbritsevaist sademeterikkamaist ja seetõttu lopsakama ilmega maist. Sademete vähesuse tagajärjeks on üldine veepuudus, maa muutub kõrveks, kus vaid põhjavee esiletuleku kohis või veerikkamate jõgede ääres võivad tärgata palmioaasid ja inimene võib leida omale pinnapaigalise asumise võimalust. Kuna vihma pea sugugi ei saja ja selge pilvitu taevaga päevad on kõrvetavalt kuumad, ööd aga jahedad, siis on kõige kohasemaks elamuks paksude saviseintega ja lameda katusega kastmaja, kuhu poetakse varju päevase päikese eest ja mille katusel nauditakse jahedamaid õhtutunde. Samuti vahest varjuotsimine ning ühtlasi kaitsemüüriga ümbritsemise tarve on surunud majad kokku tihedaks rägastikuks, muutes tänavastiku kitsaste käikude labürindiks, mida piiravad mõlemalt poolt elamute umbsed saviseinad. Selline on puhtakujuline Oriendi linn — mediina. Inimese äraelatumine, põlluharimine ja aiatöö, ja üldse kogu kultuur põhineb siin veevaesel maal ainuüksi põhjaveel ja kunstlikul niisutamisel, isegi rändav karjapidamine on võimalik vaid seal, kus leidub, olgugi pikemate vahemaade järel, allikaid ja kaeve. Araabiast lähtudes leidis islam samalaadilised maastikulised tingimused kogu maateadusliku Oriendi alal ja täitis selle peagi üleni. Piki rannikuid nii Euroopa Vahemere kui India ookeani ääres levis ta oma loomulikust alast kaugemalegi — Hispaaniasse, Balkanimaile, Ida-Aafrikasse ja Indiasse (vt. kartogrammi lk. 1093). Kuid need maad omavad juba segailmet, kuna islami valitsus on kas olnud siin vaid ajutine või suurel määral segunenud eelolnud teiselaadiliste kultuuridega.

Kui kaugele ulatub siis see päris islami levila, maateaduslik Orient, ja kust algavad need ebamäärasemad siirdealad ning koguni teiselaadilised, Oriendile võõrad piirkonnad? Nagu lk. 1091 toodud kartogrammide võrdlemisel näeme, langeb see suurel määral ühte kuivade aladega Põhja-Aafrikas ja Ees-Aasias, kus tuleb keskmiselt alla 250 mm sademeid aastas. Siia kuulub

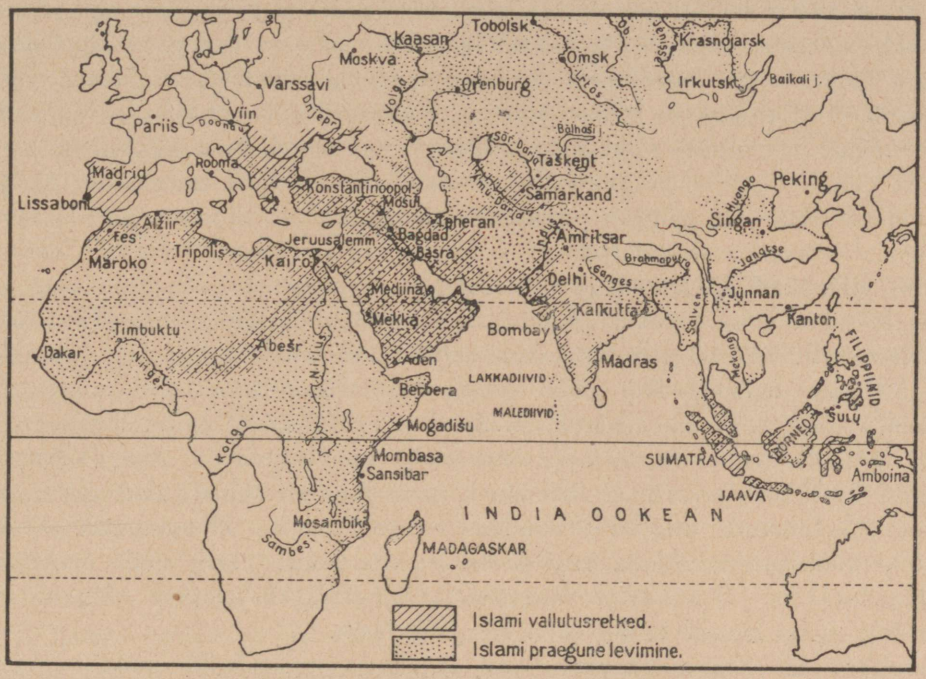

Islami endine ja praegune levimine.

südamaana pea kogu Araabia ühes suure osaga Palestiinast ja Süüriast, milline ala on just islami hälliks. Siit ulatuvad Hommikumaad üle kitsa Punase mere läände läbi kogu Põhja-Aafrika Atlandi ookeanini, haarates peamiselt Sahara kõrbe, kuid ulatudes nii põhjas kui lõunas sellest üle Vahemere rannikuile ja Sudaani. Sudaanis Orient puutub kokku neegrite maailma Nigriitsiaga, siia on kujunenud eriline siirde- ja segavööde selle kahe maailmajao vahel (vrd. lk. 963). Asetasime nendevahelise piiri umbes 15° põhjalaiusjoone kohale, Senegali suudmest Punase mere rannikuni. Saharast põhja pool olevais rannikumais, samuti Palestiina ja Süüria rannikuil hakkavad juba esinema korrapärased talivihmad, maa niisutus on suurem ja maastikuilme tunduvalt lopsakam. Need alad moodustavad õieti ülemineku Vahemeremaisse, kuid nad on ühtlasi ruumiliselt sedavõrt tihedalt seotud eht orientaalse tagamaaga, et ei ole mõtet ega võimalust neid sellest eraldada. Koguni Hispaania lõuna- ja kaguosa, Sitsiilia ja Balkanimaad näitavad kokkupuute tõttu islamiga teatud määrani orientaalseid jooni, kuid siin on taas otsustav nende maade ühendus Euroopaga ja läänelise maailmaga. Euroopa-Oriendi piiriks jääb seega läänes Vahemeri. Araabiast idas ja kirdes Orient haarab Mesopotaamia, Väike-Aasia ja Iraani, puutudes kokku põhjas Euroopaga ja Siberiga, kirdes mongoolse Kõrg-Aasiaga ja idas Indiaga. Siin ei ole

ulatuse määramine ja piiride tõmbamine kerge ning jääb enam või vähem meelevaldseks. Väike-Aasia võime igatahes veel tervelt lugeda Hommikumaa külge, kuigi selle läänepoolsed rannikumaad moodustavad juba selgesti ülemineku Euroopasse. Sama lugu on Kaukaasiaga, eriti selle põhjapoolse eelmaaga, mis siirdub märkamatult laiaks Vene tasandikuks. Tõmbame piiri otse piki Kaukasuse mäestiku põhjapoolset jalga. Kaspia merest idas ulatub Hommikumaa veel selgesti orientaalse ilmega Iraani kiltmaalt alla Araalo-kaspia nõkku, kus neile lähenevad põhja poolt Siberi tasandikud. See Turaaniks nimetatud ala on olnud viimasel ajal Vene võimu all ning seetõttu teatud määrani euroopastunud, kuid kõik vanemad märgid ja maa praegunegi üldilme viitavad selgesti Oriendile, mille külge tuleb ka Turaani lõunaosa kahtlemata lugeda. Kui üldse piirijoonest kõnet teha, siis tuleks see tõmmata läbi Turaani madaliku Kaspia merest Tienšani mäestikuni.

Idas ulatuvad orientaalse ilmega maad Loode-Indiasse, kus valitsemas sama kuiv kõrb ja rohtla. Üleminek päris Indiasse toimub siin aga sedavõrt märkamatult, et piiri tõmbamine on eriti raske. Hommikumaa hulka võiks vahest arvata India loodepoolseima osa Induse jõeni, mida nimetame Belutšistaniks. Turaani ja Belutšistani vahele jääb mägine Afganistan, mille kõrgem idaosa kuulub juba Kõrg-Aasiasse.

Araabia lõunaots hakkab juba lähenema troopilisile maile, samuti Aafrika islamiline idarannik — Ida-Abessiinia, Somaalimaa ja Sansibar. Kuna Lõuna-Araabia ühtekuuluvus muu Hommikumaaga on veel ilmne, peab Ida-Aafrika islamimaid arvama juba Nigriitsia külge nende valitsevalt neegrilise ilme tõttu.

2. Hommikumaa üldiseloom.

Nagu juba eelnevas tähendatud, on Hommikumaa ilme peamiseks määrajaks valitsevalt kuiv ilmastu, millest johtuvad ühel või teisel viisil muud islamilise Oriendi tunnused. Siiski ei tule kujutada Hommikumaad üleni mingi kuiva, elutu kõrvena, sest päris kuiva kõrve laigud vahelduvad siin niiskemate ja lopsakamate aladega ning ka kõrves esineb ikka oaase vee ja haljendusega. Ka kuumuse suhtes on märgata üleminekut Sahara, Egiptuse ja Araabia alalisist kõrgeist temperatuuridest Kaukaasia ja Turkestani võrdlemisi jahedaile talvedele. Oriendi viimatimainitud äärmine põhja- ja kirdeosa kuulub juba põhjapoolsesse parasvöösse jahedate talvedega (külmima kuu temperatuurid laskuvad alla nulli) ja enam-vähem ühtlaselt läbi aasta jagunenud nappide sademetega. Väike-Aasia ja Süüria rannikud Vahemere ääres, samuti Loode-Aafrika Atlasemaad on juba pehmema ja niiskema ilmastuga, mille tunnuseks on sademete kogunemine talvisele aastaajale, kuna suvi on täiesti kuiv. Mida kaugemale lõunasse sisemaa poole neilt rannikualadelt liigume, seda kuivemaks muutub ilmastu, seda kõrve-

ilmelisemaks muutub maa. Erandiks on vaid sisemaised kõrged mäeahelikud Armeenias ja Iraanis, mis saavad kõrgemate õhuvooludega kokkupuutumisel siiski pisut rohkem niiskust ja kannavad seetõttu lopsakamat taimkatet — metsi ja võsa. Mägedevahelised kõrglavad ja nõod on aga seda kuivemad ja seda kehvema taimkattega. Armeenia kõrge mägismaa, kus puutuvad kokku ja ristlevad Väike-Aasia lääne-ida-suunalised ning Iraani loode-kagu-suunalised mäeahelikud, saab juba kõrgemail nõlvadel seevõrra niiskust, et siit algavad suured jõed Tigris ja Eufrat suudavad tungida läbi lõunapoolse kuiva Mesopotaamia Pärsia laheni, kaotamata kogu oma veehulka. Need jõed on aga siin ainsaiks suuremaiks vooluveteks, sest nii läänes — Süürias, Palestiinas ja Araabias — kui idasse jääval Iraani sisemaal on maa pea täiesti veetu, või mäenõlvadelt tulevad jõed kuivavad ja kaovad enne merre jõudmist. Samad olukorrad valitsevad kogu Põhja-Aafrikas, peale mägise loodeserva (Atlase). Siin on ainsaks suuremaks veesooneks võimas Niilus, mis saab aga kogu oma vee troopilisest Nigriitsiast. Kuivas Egiptuses ei tule siia enam tilkagi lisa — ei otse sademeist ega lisajõgedest. Nii Tigris ja Eufrat kui Niilus esinevad seega võõrikjõgedena, mis saavad oma vee eemalolevaist niiskemaist piirkonnist.

Täiesti vihmatust Sahara-Araabia kõrvevöötmest läbi tungides jõuame lõunas juba troopilisele alale, kus hakkab jälle korrapärasemalt vihma tulema, siin aga juba suveti, ühes päikese kõrgeima seisuga ja merelt (India ookeanilt) maale puhuvate monsuuntuultega. Aafrikas kuuluksid need alad (Sudaan ja Abessiinia) juba Nigriitsiasse, idapoolsest Oriendist on aga väheste suvivihmadega Lõuna-Araabia rannik ja Iraani kagupoolsed mäestikud. Siin näeme jälle pidevat vetevõrku ja äravoolu merre, kuigi peamiselt väiksemate rannikujõekeste näol.

Varemail aegadel on Hommikumaa ilmastu olnud nähtavasti vihmarikkam ja vetevõrk pideva äravooluga, sest selle jäljena on näha igal pool suuri uuristusorge, mis praegu kuivad ja kannavad siin „vadi" nime. Pole selge, kas aga just sellel asjaolul põhineb Oriendi muistne õitsev kultuur, suur rahvaarv ja tihedus ning laialdased vesitatud kasutuspinnad, või kuulub see vihmarikkam ajajärk veel kaugemasse, eelajaloolisse minevikku.

Pinnamoelt ja geoloogiliselt ehituselt võib Oriendimais eraldada neli erinevat ala. Loodes Atlase kõrge ahelmäestik mäeharjade ja nendevaheliste kõrgtasandikkudega. Muu Põhja-Aafrika ühes Araabia, Palestiina, Süüria ja Mesopotaamiaga moodustab laialdase tasasevõitu lavamaa tasandikkude, laiade nõgude, lavade ja astangutega. Eriti iseloomukad sellele alale on sügavad haudmikud, piiratud järskude murrangastangutega, mida lõhestavad kuivad lisaorud. Tähtsaimaks haudmikujooneks on Punane meri ühes sellest hargneva Surnumere ja Jordani haudmikuga. Ka Vahemere idarannik kujutab endast järsku murrangastangut. Siit kaldub maapind vähehaaval itta ja kakku,

vajudes Pärsia lahe ümbruses merepinna alla. Seda kallet jälgivad ka Mesopotaamia suured jõed — Eufrat ja Tigris. Samuti kaldub Araabia tõmbi väheliigestatud poolsaare pind kõrgelt ja järsult lääneservalt itta, Pärsia lahe poole. Väike-Aasia, Armeenia ja Iraan ühes Oriendi äärmiste idapoolsete maadega vastu Indiat ja Kõrg-Aasiat on jälle kõrge ja mägine. Neid alasid läbivad kõrged, pikad mäeahelikud, mille vahele jääb laiu kõrgtasandikke ja nõgusid. Väike-Aasias kulgevad need ahelikud tiheda kimbuna läänest itta, millest oleneb ka poolsaare piklik kuju, Iraanis taas loodest kakku. Ühtlasi hargnevad siin mäeahelikud lehvikuna laiali, nendevahelised nõod ja lavad paisuvad eriti laiaks. Armeenias ristlevad Väike-Aasia ahelikud Iraani omadega, moodustades eriti kõrge ja ligipäästamatu mägismaa. Iraani idaserval, vastu Induse madalikku, käänduvad lõunapoolsed servaahelikud põhja poole, liitudes keskmiste ja põhjapoolsete ahelikkudega kõrgeks Hindukuši mägismaaks, mille kaudu Iraan puutub kokku Kõrg-Aasiaga. Armeenia mägismaa põhjapoolsele jalale jääb Taga-Kaukaasia kitsas madalik Musta ja Kaspia mere vahel, piiratud omakord põhjast Kaukasuse valdava kõrgahelikuga. Viimane on Oriendi põhjapoolseks servaks vastu Kagu-Euroopat. Kaspia merest idas levib Iraani mägismaa jalal lai Turaani madalik suure Araali järve ja sellesse lõunast valguva Amu-darja ning Sõr-darja jõega. Turaani madaltasandik on pea üleni kaetud noorte jõe- ja tuulesetetega ning läheb põhjas terava piirita märkamatult üle Lääne-Siberi tasandikuks. Turaani madalikku ulatuvad idast Kõrg-Aasia loodepoolsete mäeahelikkude otsad, mis siin madaldudes ja lamendudes kaovad vähehaaval madaliku settekatte alla.

Hommikumaa siirdeasend alaliselt kuumast troopilisest üle kuumkuiva vöö jahedate talvedega parasvöösse avaldub ka taimkattes. Kaukasuse ja Põhja-Iraani mägede niiskemad nõlvad on kaetud parasvööle omaste suvihaljaste lehtmetsadega. Väike-Aasia ja Süüria rannikuil, samuti Atlase mägedes näeme samalaadilisi hõredaid igihaljaid metsi ja võsa nagu Kreekas ja Lõuna-Itaalias. Kõigil muil, kaugelt ülekaalus olevail aladel valitseb kuiv rohtla, võsa, poolkõrb või päriskõrb, milles esineb siiski jõgede ja allikate ääres ka lopsakama puis- ja rohttaimistuga oaase. Nende ilmes tulevad temperatuuride erinevused nähtavale — jahedamas Turaanis esinevad jõeäärseis ja allikoaasides suvihaljad lehtpuud, nagu paplid ja pajud, Hommikumaa lõunaosas aga igihaljad palmid, eeskätt dattelpalmid. Samuti on põhja pool oaasides koduloomana tarvitusel hobune ja kaheküüruline kaamel, lõunas aga eeskätt eesel ja üheküüruline dromedaar.

Kuna Hommikumaa asub üleminekuteel Kesk-Aasiast ja Indiast Euroopasse ning troopilisse Aafrikasse, siis on selle lagedate rohtlate ja kõrbede kaudu käinud igivanast ajast peale rohked rahvasterändamised, millest igaüks on jätnud oma jälje Hommikumaa praeguses rahvastikus.

Viimane on seetõttu oma päritolult ja ilmelt eriti kirju. Peaelemente on neli: semiidid, indogermaanlased, turaanlased ja berberid, lisaks mitmesuguseid jäänus- ja segakilde. Semiitide pearühma moodustavad araablased, osalt rohtlais ja poolkõrbeis rändavate beduiinidena, osalt oaaside ja linnade pinnapaigaliste elanikena. Araablaste algkoduks on arvatavasti Sise-Araabia rohtlad, kust nad on vähehaaval levinud üle kogu Araabia, Mesopotaamia, Süüria ja koguni suurema osa Põhja-Aafrikast Atlandi ookeanini välja. Süürias ja Mesopotaamias toimus see vist juba eelajaloolisel ajal, Põhja-Aafrikas aga alles 7. sajandil p. Kr., ühes islami levimisega, mille kandjaiks kujunesid just araablased. Indogermaanlaste hulka kuuluvad kaukaaslased, rumeenlased ja iraanlased (pärslased). Nad on tunginud Hommikumaa alale arvatavasti Kagu-Euroopast, osalt Balkani ja Väike-Aasia, osalt põhja poole avatud Turaani madaliku kaudu. Indogermaanlasist on osa kristlased (armeenlased), ent ka islami omandanud iraanlased on andnud selle usundile tüüpilisest islamist erineva varjundi, mida nimetatakse šiitismiks. Indogermaanlasi osalt kõrvale tõrjudes, osalt nendega segunedes on Kesk-Aasiast pärit türgi rahvad ehk turaanlased vallutanud Oriendi põhjapoolsed alad, Turaani madaliku, Iraani sisemaa ning suurema osa Väike-Aasiast. Viimatinimetatud alale toimus see osmanite ehk türklaste tungimine alles 15. ja 16. sajandil, kes rajasid pea kogu Hommikumaa haaranud võimsa Türgi riigi, mis aga nüüd jälle pea täiesti lagunenud.

Põhja-Aafrika põlised elanikud berberid, kes selle maa omakord vallutanud neegreilt, on hiljemini sisse tunginud araablaste poolt kõrvale tõrjutud ja osalt vallutajatega segunenud. Praegu on neid enam-vähem puhtal kujul säilinud vaid väiksemate eraldatud rühmadena Atlasemail ja Lääne- ning Sise-Saharas (tuareegid). Ka Egiptuse vana kultuurrahva põhiosa kuulub siia. Lõunapoolsed berberid on suuresti segunenud neegritega ning seetõttu õige tõmmud.

Üks osa rahvastikust elab rändavate nomaadidena avarais rohtlais ja poolkõrbeis, mida Hommikumaal nii rohkesti, elatudes karjast, kuna teine osa asub pinnapaigaliselt oaasides ja linnades ning harib kunstliku niisutuse abil põldu või elatub käsitööst ja kauplemisest. Pinnapaigaline osa elanikkonnast on õieti Hommikumaa kultuurikandjaks ning on seda alati olnud. Rändajad nomaadid on aga sellele alaliseks ähvarduseks ja ohuks ning orientaalse kultuuri tardunud ja mahajäänud oleku üheks põhjuseks on vahest just see nomaadide oht, kes suurtel rahvasterändamisil on korduvalt pühkinud eest kõik varemad kultuurisaavutised ja toonud suuri seisakuid arenemises. Hommikumaa linnade praegused eluviisid, tulundus ja üldse kultuur sarnanevad sellega, mis valitses Euroopas keskajal. Euroopa on aga vahepeal hiidsammul edasi jõudnud, kuna Orient on püsinud endises seisundis. Keskajal lõid araablased kultuuri, mis oma arenenud linnaelu

ja kaubanduse ning kõrgel järjel seisva kirjanduse ja teadusega oli isegi ees Euroopa omast. Araabia keel sai selle kaudu kogu Oriendi haritud keeleks. Araablaste riigi õitseajal oli kultuuriliseks keskuseks Bagdad, nüüd aga Mesopotaamia languse järel Kairo. Siit on viimaseil aastakümneil võrsunud uus-araabia rahvuslik liikumine, mis sihib kõikide islami rahvaste, eeskätt araablaste, kultuurilise ja politilise vabanemise ning omakeelse kultuuri loomise poole. Maailmasõda tõigi mitmele Oriendi rahvale esialgse politilise vabaduse, kuigi selle täielikuks saavutamiseks tuleb veel palju võidelda. Araabia riigi lagunemisel jagunesid selle osad uute vallutajate vahel. Peamine keskosa sattus Türgi riigi alla. Nüüd on sellest jälle eraldunud Araabia, Mesopotaamia, Süüria, Palestiina, Egiptus ja Tripolitaania, mis moodustavad Euroopa suurriigest suuremal või väiksemal määral sõltuvaid riike või asumaid. Pärsia on vana iseseisev riik, kuigi seisnud vaheldumisi Vene ja Inglise mõju all, Kaukaasia ja Turaani riigikesed vallutas Venemaa 19. sajandi jooksul. Nüüd esinevad need jälle autonoomsete osadena Nõukogude Liidus. Oriendi äärmine lääneosa Loode-Aafrikas, samuti suurem osa Saharast sattus 19. sajandil olenevusse Prantsusmaast, kes laiendas siit kaudu oma võimu Kesk-Aafrikas.

Oriendi keskosa kaudu, läbi Süüria ja Palestiina, Mesopotaamia ning Iraani, käis igivana kaubatee Euroopast Indiasse ja Kaug-Itta. Türklaste valitsemise ajal oli see tee eurooplasile suletud, nüüd aga olukordade muutudes arendatakse uuesti vanu liiklemisteid. Juba enne maailmasõda hakkas saksa kapital ehitama nn. Bagdadi raudteed Konstantinoopolist läbi Väike-Aasia Mesopotaamiasse, milline ettevõte jäi aga maailmasõja tõttu lõpule viimata. Bagdadi raudteelt ehitas Türgi valitsus kitsarööpalise haru, nn. Hedžasi raudtee lõunasse läbi Süüria ja Palestiina Lääne-Araabia islami pühadesse linnadesse, eeskätt palverändajate kuljetamiseks. Oriendi keskosa praegused tegelikud valitsejad — prantslased ja inglased — panevad pearõhku autoteede ja lennuliinide arendamisele, prantslased Süüria, inglased Palestiina sadamalinnadest läbi Süüria ja Tagajordanimaa kõrve Bagdadi ja Basrasse Tigris-Eufrati alamjooksul. Ka kaua varjul püsinud ja tundmatuks jäänud maavarad, nagu maaõli Pärsias ja Mesopotaamias, hakkavad leidma ikka enam tähelepanu. Kõik see tõmbab seni enesesse sulgunud ja oma arenemises peatunud Oriendi moodsa maailmatulunduse ja politika keerisesse ning Hommikumaa seisab kindlasti uue arenemisjärgu ees, mille väljavaated alles ebaselged ja ähmased.

3. Hommikumaa liigestus.

Orient ühendab eneses rea ilmelt suuremal või väiksemal määral erinevaid maid, mis ulatuvad läbi Põhja-Aafrika üle Punase mere Ees-Aasiasse. Ala üldise ribaja ulatuse tõttu on seda vahest kõige kohasem jagada lääne-

ida-, või õieti edela-kirde-suunas reastunud järkudeks. Samas suunas muutub osalt ilmastu ja sellest järgnev maastikuilme, jaotuse peamiseks põhjustajaks on aga siiski erinevused Oriendi eri maade ajaloolises saatuses ning arenemiskäigus ja selle tulemusena maade kultuurilises ilmes. Jaotame sel alusel Hommikumaa kolme ossa:

1) Lääne-Orient. See on Hommikumaa läänepoolne ääreala Loode-Aafrikas, Oriendi ilmeandjast keskusest juba kaugemal, mille tõttu mõningad orientaalsele ilmale muidu iseloomukad jooned avalduvad siin juba pisut nõrgemal või segatud kujul. Rahvastikus on säilinud kõige enam vana põlist Põhja-Aafrika elementi, berbereid, lõuna pool on märgata neegrite mõju. Lääne-Orient asetseb Vahemere, Atlandi ookeani ja Sudaani vahel, ulatudes idas umbes Liibüa kõrveni. Ta mahutab seega Atlasemaad (Maroko, Alžeeria ja Tuneesia), Sahara ja Tripolitaania.

2) Kesk-Orient. Siia kuuluvad Oriendi südamaad vanade kultuurialadega, nagu Egiptus ja Mesopotaamia. Siin on ka islami häll ja selle kandjaiks kujunenud araablaste algkodu. Kesk-Orient ulatub Egiptusest üle Punase mere, Araabia, Palestiina, Süüria ja Mesopotaamia Väike-Aasia ja Iraani mägismaade lõuna- ja edelajalani, mis langeb enam-vähem ühte Türgi-Süüria ja Iraki-Pärsia vahelise riigipiiriga.

3) Ida-Orient moodustab Hommikumaa ülejäänud kirdeosa vastu Suur-Siberit, Kõrg-Aasiat ja Indiat, haarates peamiselt mägiseid maid — Väike-Aasia, Armeenia, Kaukaasia ja Iraani. Erandiks on vaid kõige kirdepoolsem Turaani madalik, mis on üleminekuks Lääne-Siberi madalikku.

Kirjandust

üksikasjalikumaks tutvumiseks Hommikumaaga:

Morgenland von E. Banse (Das Buch der Länder). Braunschweig 1925.

Asie occidentale par R. Blanchard. (Geographie universelle, T. VIII). Paris 1929.

Der Orient und die orientalische Kultur von A. Hettner. „Geographische Zeitschrift" 1931.

Die Türkei, eine moderne Geographie von E. Banse. 3. Aufl. Braunschweig 1919.

Le Sahara par L. Gautier. Paris 1925.

1. LÄÄNE-ORIENT.

Lääne-Orient on Hommikumaa äärmine lääneosa Loode-Aafrikas, Vahemere, Atlandi ookeani ja Sudaani vahel. Ta langeb kahte peamisse ossa — ala loodeserva moodustav Atlase mägismaa ja ulatuselt kaugelt ülekaalus olev sisemine Sahara kõrvelava. Läänes ja põhjas on Lääne-Orient piiratud merega, lõunas on piiriks Sudaani korrapäraste suvevihmade ala, idas aga sulab ta Liibüa kõrve kaudu ühte juba Kesk-Orienti kuuluva Egiptuse kõrvealadega. Oleme seadnud siin piiri Liibüa-Egiptuse vahelise politilise piiri kohale (vt. ülevaatekaarti vihu lõpus). Neis piirides mahutuvad Lääne-Oriendi järgmised politilised piirkonnad: Prantsuse ja Hispaania Maroko ühes Tandža rahvusvahelise alaga, Prantsuse Alžeeria ja Tuneesia, Itaalia Tripolitaania (ehk Liibüa), Hispaania Rio del Oro ja Prantsuse Lääne- ning Ekvatoriaal-Aafrika põhjapoolne osa, ühes Inglis-Egiptuse Sudaani kirdeservaga.

Atlase mägismaa on palju lähemal Euroopa Vahemeremaile kui muule Aafrikale, millest teda eraldab lai kõrvevööde. Ka oma looduslikult ilmelt sarnanevad Atlasemaad suuresti Vahemeremaadega. Atlase mäed, mis läbivad ala edela-kirde suunas, kuuluvad samasse maakoore kurrutusvöösse, mis Euroopa Alpid, Karpaadid ja Balkani mäed, ja ka ilmastut iseloomustavad siin samad kuivad kuumad suved ning nappide sadudega talved nagu Vahemerest põhja pool. Samuti ei erine Atlase mägede nõlvu ja rannikut katvad igihaljad nahkjaslehised metsad ja võsa Lõuna-Prantsusmaa või Itaalia omadest. Kuid teisalt on rahvas ja selle kultuur selgesti orientaalne, seepärast arvame Atlasemaad siiski Oriendi hulka.

Atlase mägedes võib eraldada kaks peamist ahelikkude rühma — loodepoolne Ranniku- ehk Tell-Atlas ja kagupoolne Kõrg- ehk Sahara-Atlas. Mäestiku lääneosas, vastu Atlandi ookeani kiilunduvad nende peamiste ahelikkude vahele veel mõningad lühemad harjad, nagu Kesk-Atlas Kõrg- ja Tell-Atlase vahel Prantsuse Marokos ja Tell-Atlase lääneosa ees kerkiv Rif-Atlas ehk Rif-mäestik. Mäeahelikkude vahele jääb pikiorge, nõgusid ja koguni laiu kõrgtasandikke. Kuna merepoolsed mäed püüavad suuremalt jaolt kinni Vahemere poolt tuleva niiskuse, siis on mägedevahelised nõod ja tasandikud väga kuivad ning kaetud rusu ja liivaga, mida napid vooluveed ei suuda ära kanda. Nõgudes asetsevad laiad madalad soolajärved, nn. šotid, pooleldi kuivanud ja rusuga ummistunud. Mägede nõlvad on seevastu niiskemad ja lopsakama metsa- või võsataimkattega. Eriti viljakad ning tihedalt asustatud ja hästi haritud on Tell-Atlase merepoolsed nõlvad ja selle jalga palistav rannik Alžeerias, mis on kogu Lääne-Oriendi

Äritänav Meknesi linnas, Marokos.

Et saada tänaval varju, laotakse üles teibaile roogu.

tulunduslikult tähtsamaks ja kultuurilisemaks piirkonnaks. Euroopa mõju on siin õige tunduv ja suurimad rannikulinnad — Alžiir, Oran, Melilla ja Ceuta — ei erine palju Euroopa Vahemere linnadest. Vana araabia linnaosa — mediina — jääb neis täiesti varju uute euroopalikkude linnaosade kõrval. Sisemaal tuleb orientaalne ilme rohkem nähtavale.

Kõrg- ehk Sahara-Atlasele järgneb lõunas ääretu Sahara kõrvelagendik, mis ulatub läbi kogu Põhja-Aafrika Atlandi ookeanist Vahemereni ja Niiluseni, moodustades Lääne-Oriendi valdava lõunaosa. Sahara kujutab endast laialdast lavamaad, kus ulatuslikud nõod ja tasased rusu- ning liivaväljad vahelduvad astanguliste lavakõrgustikkude ning koguni kõrgete mägismaatompudega. Üldise ilme määrajaks on aga ilmastu äärmine kuivus, vihma ja vooluvete puudumine ning selle tulemusena taimkatte kidurus ja puudulikkus. Alaline inimasustus on seetõttu võimalik vaid põhjaveest niisutatud oaasides, mida leidub suuremate või väiksemate vahemikkudega pea kogu kõrvealal. Kaamelikaravanid liiguvad ühest oaasist teiseni, otsides oma teel üles vähesed kaevud ja allikad kõrves. Päris elutuid laiema ulatusega liiva- või rusuvälju luidete või tuulest ihutud pindadega on Saharas siiski võrdlemisi vähe, enamasti leidub ikka pisut taimkatet harva okkalise võsa ja kareda rohu tuttide näol, mida vähenõudlikud kaamelid tarvitavad söödaks. Suuremad tühjad kõrvealad on Sahara lääneosas — nn. El Džufi ja Igidi liivakõrved, samuti Sahara idaosas, vastu Niilust — nn. Liibüa kõrb. Sahara mägine keskosa on seevastu vahelduvam ja pisut rohkemate sademetega.

Lääne-Oriendi rahvastiku kõige vanema elemendi moodustavad b e r b e r i d, kes on varemini arvatavasti asustanud kogu Põhja-Aafrika, nüüd aga 7. sajandil sisse tunginud araablasist kõrvale tõrjutud ja hävitatud. Praegu on berbereid vaid väiksemail eraldatud aladel Tuneesias, Marokos ja Sahara lääne- ning siseosas. Sise-Sahara berberid ehk nn. t u a r e e g i d on olnud araablaste mõjustusist eemal, seevastu rohkem kokku puutunud ja segunenud neegritega. Rahvastiku peaosa moodustavad aga hilisemad tulnukad araablased ning peamiselt 19. sajandist peale sisse rännanud eurooplased, kes on aga jäänud peatuma vaid rannikulinnadesse. Kuigi Sahara on vormiliselt jaotatud Euroopa suurriikide vahel, ei tähenda see veel kogu maa tegelikku vallutamist, vaid suured alad Sahara sisemuses ning Tripolitaanias on tegelikult täiesti sõltumatud ega tunnusta ühtegi Euroopa võimu.

MAROKO JA MAURID.

Islami läänepoolseim ääremaa.

Maroko on Lääne-Oriendi loodepoolseim osa vastu Atlandi ookeani ja Gibraltari väina ning seega islami läänepoolseim ääremaa. Maa on, peale kitsa rannikuriba loodes, üleni kõrge ja mägine. Maa kaguserval olev Kõrg-Atlase ahelik lahutab teda Sahara kõrvelagendikest. Sisemaal vahelduvad kõrged mäeharjad sügavate pikiorgude ja nõgudega. Maroko, mille araabiakeelne nimetus tähendab „lääne" või „kaug-lääne", jagunes veel hiljuti mitmeks väikeriigiks, mille elanikud olid kardetud meriröövlid. Praegu on Maroko nimeliselt sultaniriik, kuid 1912. a. peale on maa suurem osa Prant-

Maurinaine oma kodus majarõdul, mis avaneb siseõue poole.

suse kaitse ja eestkostmise all. Prantsuse mõju näib siin pidevalt kasvavat. Väiksem osa maast on Hispaania kaitse all. Siin elavad sõjakad riff-kabüülid, kelle kangelaslik vabadusvõitlus hispaanlaste ja prantslaste vastu kuulsa Abd-ul-Karimi juhatusel äratas kogu maailmas imetlust.

Sageli öeldakse, et Aafrika algab Pürenee mägedest. Sama hästi võiks aga öelda, et Euroopa lõpeb Sahara põhjapiiril. Mõlemais ütlusis on niipalju tõtt, et Atlase ja Pürenee mägede vaheline ala moodustab ülemineku ühest maailmajaost teise. Juba Hispaanias võib märgata nii geograafilisi kui ilmastulisi jooni, mis sobivad paremini Aafrikasse kui Euroopasse. Teisalt jälle Atlas esindab Aafrikas seda tüüpi mäestikku, mis on eriti omane Euroopa ehitusele, ning selle põhjapoolseil servadel valitseb talvel lääne-euroopalik-atlantiline kliima.

Samasugused on lood rahva ja haridusoludega. Vana-aja lõpul, roomlaste ja osalt vandaalide ajal, muutsid Põhja-Aafrikasse rändavad eurooplased suuresti maa ilmet. Keskajal sai taas Hispaania vastu võtta väga tugevaid mõjustusi Aafrikast, mida võib seal veel nüüdki väga selgesti jälgida. Viimase saja aasta jooksul on Prantsusmaa väsimata töötanud idapoolsete berberimaade, Alžeeria ja Tuneesia euroopastamiseks ja nüüd on ka Maroko sattunud nende kätte.

Muistsed barbareski- ehk meriröövliriigid.

Paarsada aastat tagasi leidus väga vähe eurooplasi, kes oleksid tundnud Marokot oma nägemise järgi, ja neist, keda saatuse sõrm sinna juhtis, ei tulnud suurem osa kunagi tagasi. Niinimetatud barbareskiriigid, nagu nimetati Põhja-Aafrika rannikumaid — Marokot, Alžeeriat, Tuneesiat ja Tripolitaaniat, olid metsikute tõmmunahksete meriröövlite ja orjakauplejate pesapaigaks. Need võrukaelad andsid suurt väärtust inimsaagile ja millegi muu nägemine ei rõõmustanud neid rohkem, kui vaikuses abitult lebav raskesti koormatud laev. Isegi Inglise rannikuni tungisid maroko seiklejad oma galeeridega, mida sõudsid kõigisse rahvusisse kuuluvad orjad. Meriröövimine tõusis oma haripunktile 1600-ndail aastail, mil mauride orjapõlves piinles selleaegse arvestuse järgi umbes 25 000 ristitud orja. Meriröövimise tugikohtadeks olid sadamalinnad ja seda harrastati järjekindlalt seni, kuni prantslased viimaks vallutasid Alžeeria.

Rahutute olude tagajärjeks oli, et Maroko maad on õpitud tundma alles viimastel aegadel ja sedagi vaid üldjoontes. Läbi maa, Ghir-neemest edelas Alžeeriani kirdes, ulatub kõrge mäeahelik, mida juba kreeklased ja roomlased nimetasid Atlase mägedeks. Rahvas küll seda nimetust ei tunne, vaid tarvitab nime Adrar. Selle mäestiku keskmine kõrgus on 3500 m. Nõlvadel on näha veel muistsete liustikkude jälgi. Sellest mäeahelikust lõunas sellega rööbiti kulgeb teine ahelik, nimega Väike-Atlas. Vahemere rannikut palistavad

Maroko neegrid oma valgeil eesleil.
Liiklemine Maroko sisemaal toimub peamiselt koormakandjail eesleil, mööda kitsaid ja vaevalisi teeradu.

järsud ja metsikud Rif-mäed, mis ei jäta mere äärde ribagi tasast maad ega varjupaika laevadele. Tandžas on vähenõudlik sadam. Ka umbes 1300 km pikal Atlandi rannikul pole häid sadamaid. Rannik on madal, piiratud leetseljakuist ja alles 50 km kaugusel rannikust tõuseb mere sügavus 200 meetrini.

Jõed on enamasti veerikkad vihmaajal ja lume sulamise ajal mägedes, kuid jäävad muul ajal kuivaks. Kliima on väga hea ja Atlase põhjapoolel külmem kui võiks oodata. Rannikul on ilmad väga ühtlase soojusega, mistõttu sinna tuleb palju kopsuhaigeid, eriti Atlandi rannikule. Mägedes on talved kaunis külmad; lumi peidab mäetipud suurema osa aastast oma alla. Maroko siseosades vahelduvad maastikud väga palju eri aastaaegadel. Kui mõni reisija on kirjeldanud maad kuivana, päikesest kõrvetatuna, siis teine jälle ülistab taimestiku rohkust ja värvihiilgust.

Tähtsaimad kultuurtaimed on viinamari, puuvillapõõsas, suhkruroog, mitmesugused lõunamaa puuviljad ja mitmed teraviljad, eriti nisu, oder, durra, mais ja riis. Algupärasesse loomkonda kuuluvad lõvi ja panter, kuigi haruldastena ja ainult mõnes kohas, šaakal, ilves, metssiga, kodujänes ja mitu hirveliiki. Mägilambaid leidub Atlase raskesti ligipäästavais osades. Maa nuhtluseks on rohutirtsud.

Araablased ja berberid.

Roomlased tarvitasid Maroko elanikkude kohta nimetust „mauri" või „maurusii". Maale tuli aegade jooksul palju sisserändajaid. Kartaagolastestki on vist mõningaid jälgi järel; nendega võrreldes on rooma-aja mälestusmärgid siiski palju arvurikkamad. Jälgi on ka vandaalidest ning bütsantslasist. Kõige rohkem muutusid aga olukorrad araablaste maaletulekuga.

Maa praeguse elanikkonna moodustavad peamiselt kaks hõimu, berberid ja araablased, mida hüütakse ühise nimega maurideks. Mõlemad on islamiusulised, aga räägivad kumbki oma keelt. Põlvnemiselt on küll suurem osa rahvast berberid, kelle keel oli ainuvalitsev enne araablaste maaletulekut, ent hiljemini oli sunnitud jääma kõrvale araabia keele ees. Araabia keelt kõneleb ainult väiksem osa rahvast, siiski see on valitsevaks keeleks, sest seda keelt tarvitavad kõik usulised ja valitsusasutised ning see on ühtlasi kirjakeeleks. Ka berberid peavad araabia keelt väärtuslikumaks kui oma keelt. Sellest hoolimata ei meeldi neile araablased. Ja siiski sõna „araablane" tähendab ainult keele ja mitte tõu erinevust, sest ka suurem osa araabia keelt kõnelevast rahvast on päritolult berberid. Idast sisse rännanud araablaste arv on küll vist kaunis väike. Et meie teadmised ürgseist berbereist on puudulikud, siis ei või me veel praegu otsustada, missugune osa

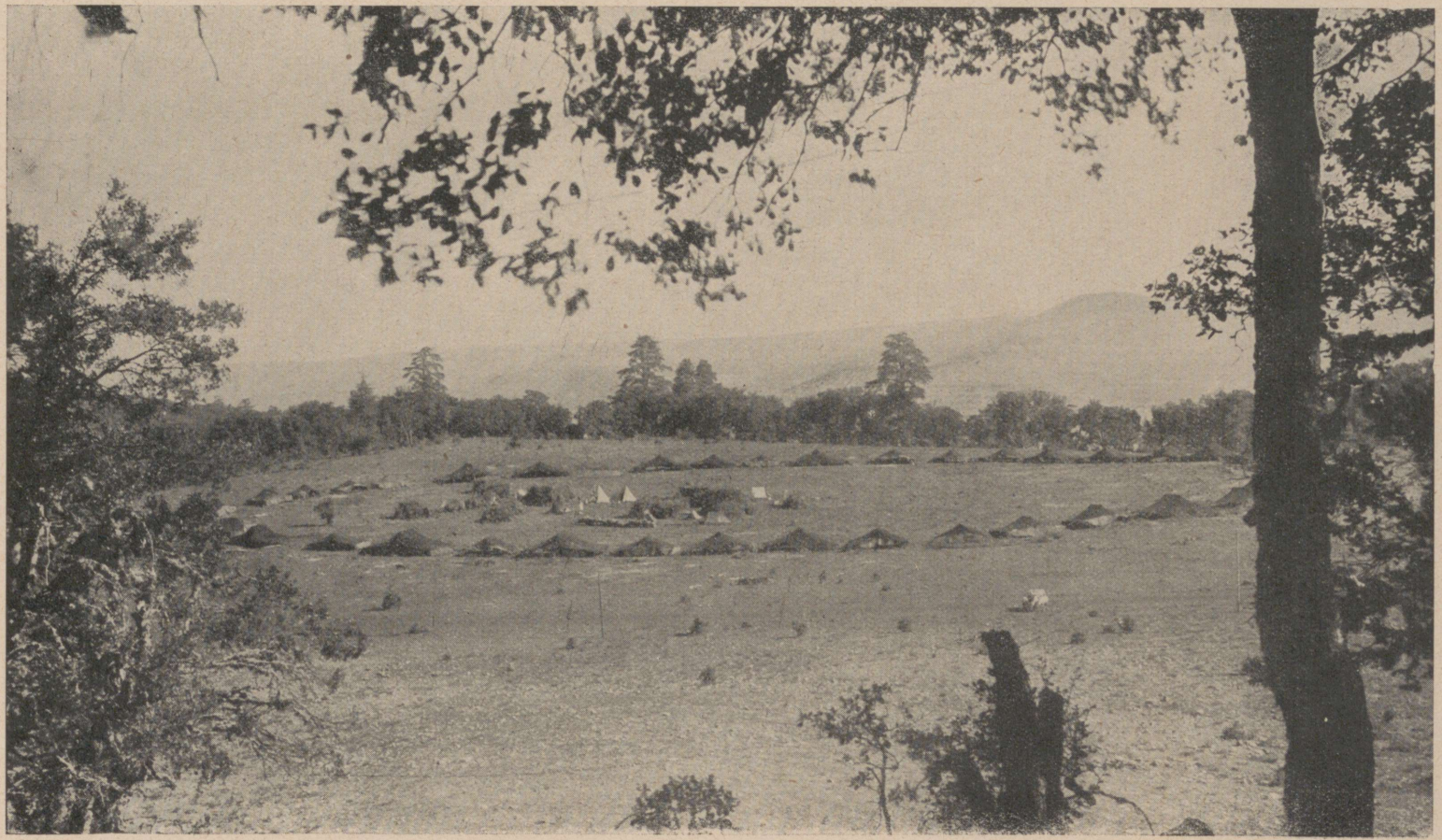

Nomaadide leer Maroko sisemaal, Atlase mäeharjade vahel.

rahvast on pärit araablasist, missugune berbereist, eriti kui võtta arvesse, et osa ühiseid jooni võib olla ka pärit ürgaegsest, ühisest „vahemerekultuurist". On märgata ka neegrite mõju ja seda on esinenud kindlasti juba väga vara, juba noil aegadel, mil berberi ala lõunapiir asetses kaugemal põhjas kui nüüd. Neegriverd on kantud siia neegriorjade toomise kaudu. Linnades elab ka rohkesti juute.

Mauri rahvas on väga ebausklik. Selle hulgas võib panna tähele palju ebausku „pahast silmast", pühakuist ja pühadusest. Need ja mitmed muud ürgusu jäänused on väga suuresti huvitanud rahvateaduslikku uurimist.

Maroko linnad.

Reisijat kohtab kirju ja veetlev vaatepilt, kui ta liigub mõne Maroko linna müüride vahel. Kitsad konarlikud tänavad, mis väänlevad valgeks krohvitud, akendeta majade vahel, mošeed ja pühakute majad, lahtised kauplused ja väikesed söögimajad, kaetud nägudega naised, mehed paljaks aetud pealagedega, millelt ripub alla üksik juuksetutt, veekandjad täie kitsenahaga õlgadel ja kilisev kell käes, imelikkude tüüpide ja kirjude rõivaste segu, kisa ja lärm, kõik see mõjub nagu muinaslugu „Tuhande ja ühe öö" juttudest, kui esimest korda astud sellesse võõrasse maailma. Mõnes rannikulinnas, eriti Tandžas, on mere ääres ajakohane avar tänav, kus reastuvad suured hotellid ja teised uhked ehitised, nende taga levib päriselanikkude kihav linnaosa. Nagu Tandža, nii on ka Tetuan ürgne asula, mis oli olemas juba Rooma ajal. Kui astume mõnest räpasest põiktänavast kuhugi rikka mehe elamusse, siis oleme hämmastatud sellest hiilgusest, mis meile seal avaneb. Keset sambaist piiratud õue on harilikult marmorist purskkaev või igatahes väike jooksva veega täidetud tiik, mille vulin meelitab marokolase kõrva kui magusaim muusika. Lisaks on aed apelsini-, sidruni- ja teiste viljapuudega, mõned müüridega piiratud valgeks värvitud või värviliste telliskividega ilustatud käigud ja nende kohal pulkvõre viinamarjadega.

Casablanca esindab uut Marokot, kus kaamelid ja autod, maurid ja prantsuse ohvitserid sulavad heas läbisaamises tänavail valitsevasse segadusse. Marrakeši — maa endist pealinna —, mis asetseb sisemaal suures palmioaasis, võib pidada vana Maroko esindajaks, kuna Fessi kirju inimvool, loendamatud minaretid, võimsad võlvkaared ja mõningad euroopalikud lisajooned osutavad juba segakultuuri.

Maroko väliskaubandus pole veel arenenud kuigi suureks. Kõige elavam on kaubavahetus Prantsusmaaga, Inglismaaga, Saksamaaga ja nüüd hiljemini ka Hispaaniaga. Maale kahjulik on see, et tal pole oma laevastikku. Maateed mööda on Marokol kaubandussuhteid veel Sudaaniga, kuigi see karavanidega toimuv kaubavahetus on vähenenud selle järel, kui prantsla-

Alžiiri naised oma igapäevseil ostudel vanas araabia linnaosas.

sed katsuvad juhtida Sudaani kaupu eeskätt Alžeeriasse ja Senegali. Sisemaa liiklemisolud olid kõige viimase ajani kaunis algelised, sest reisijate ja kauba vedu toimetati hobueesleil ja kaameleil, ja jõgedest tuli minna harilikult läbi, kuna sildu polnud. Ka julgeolekuga on sisemaa mäestikuurgastes asi kahtlane, sest röövimine meeldib seiklushimulisele mäestikumehele ja süüdlaste tabamine on sageli väga raske.

Abd-ul-Karimi sõja järel on Prantsuse mõju Marokos muutunud ikka tugevamaks ja peamiselt seepärast, et Prantsusmaal õnnestus maha suruda riff-kabüülide sitke ja vapper vastupanu, kuigi abiks oli siin ka Hispaania. Prantsuse valitsuse ajal on maa liiklemisolud ja julgeolek nobedasti arenenud ja nüüd ühendavad pea kõiki linnu rannikusadamatega head autoteed ning lennuliinid korrapärase ühendusega.

LÄBI FESSI.

Fess — ime, Fess — kohutav ja omal kombel kaunis, Fess — peaaegu sõnul kirjeldamatu, — milliste joontega teha nähtavaks tema monumentaalsust, milliste värvidega anda edasi ta jubedust?

Kahvatu-rusked künkad lainetavad kahel pool taevaranna kaugusse. Siin-seal künkail halli rohelust, tolmunud õlipuid, pintslitena tõusvaid palme, käsivarsi õiendavaid agaave, puna-kollaseid õielaikusid. Ja nende vahel ruskeid savimaju, pleekinud minarette, valendavaid kuubasid ja varemeid — elamute ning haudade varemeid lõpmatuseni.

Selle maastiku keskel laskuvad savipunased ja kohvrusked künkad pikaks lainetavaks lohuks. Ning selle lohu põhjas on kuue-seitsme kilomeetri ulatusel rida inimasutisi-ühiskondi, mis kannavad kokkuvõttes kõik ühist Fessi nime.

Äärmises läänes, lagedal väljal mingi eelaimus modernsest euroopalikust linnast. Mõned laiad nöörsirged tänavad kahel pool kerkivate kohvikute, pankade, äridega. Kuid asfalttänavad katkevad äkki savikõrves ja Euroopa päädib vahenditult Aafrikasse. Kõik on alles kisendavalt uus, ilma traditsioonita, otsekui tellingute najal püsti. Nüüd elab siin paar tuhat eurooplast, kuid alles tosina aasta eest polnud veel kedagi.

Autobus veereb mööda laudsiledaid tänavaid ja väljub siis Uuslinnast. Hetkeks kaovad ehitised ja kahel pool rohetavad põllud ning palmiaiad. Kuid siis tõuseb ees kõrge, punakas-ruske müür. Sõiduk läbib kitsa värava ja jätkab teed müüride vahel. Ning nende müüridega oleks nagu lõplikult tõmmatud kivine vahevaip kõige selle ette, mis jäi väljapoole.

Oleme esimeses kindlalt piiratud linn-ühikus Fes Djedidis, milline nimi tähendab omakord Uuslinna.

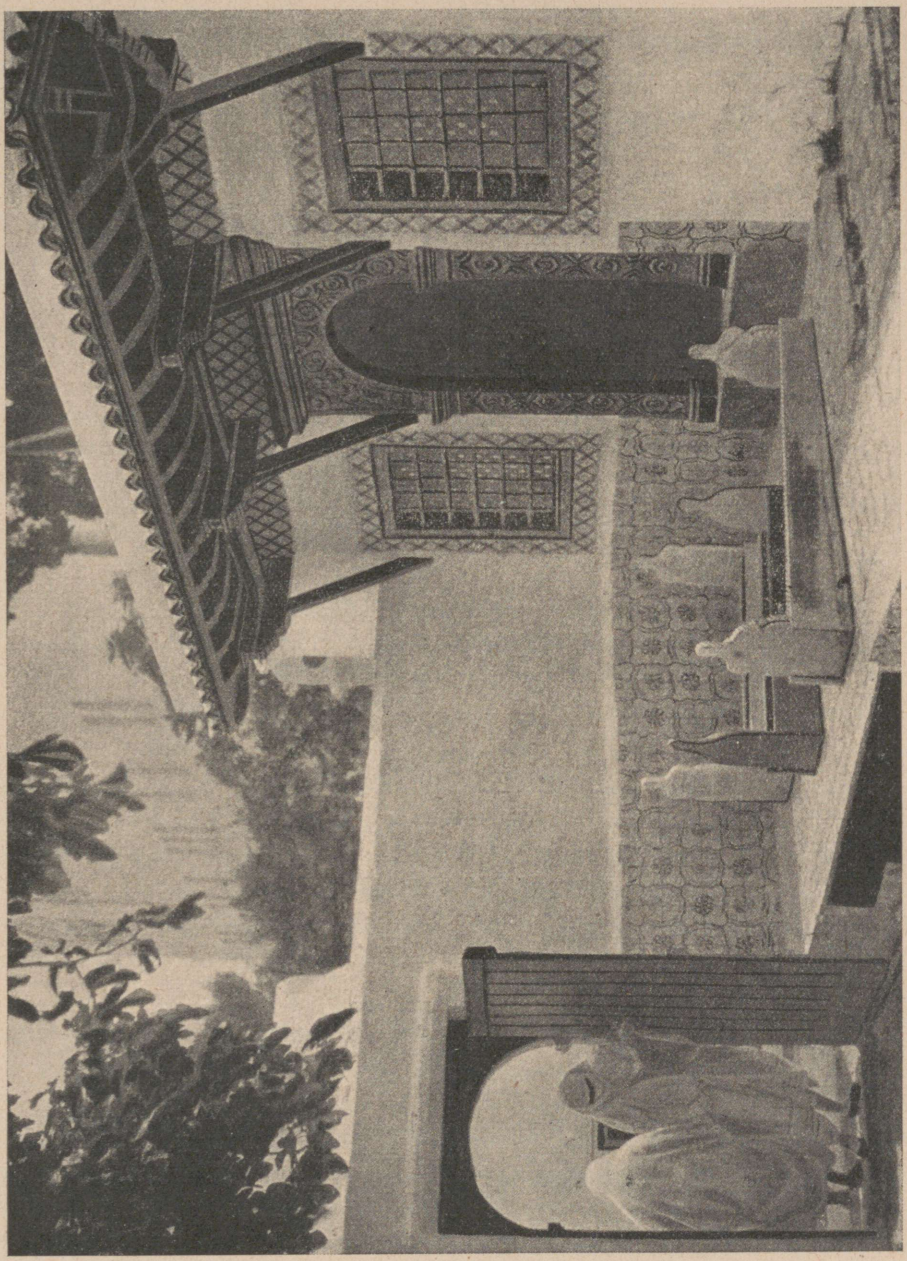

Sidi Abderrahmani mošee Alžiiris.

Sõiduk keerleb mööda Djedidi tänavaid. Hallid ja hangunud vere karva müürid venivad igas suunas. Ajuti pealt pooliti kaetud äriurkaid, lõpmatult segiva värvilise inimmassiga. Toore liha ja aedviljade lopsakus lettidel ning silmipööritavad tõmmud näod nende taga. Maa on hall tolmust ja must porist, ning taevaski näib kui ruskes tahmas.

Oleme Djedidist väljas, aga müürid jätkuvad, olgugi et nende taga pole majasid. Maa laskub, silla all suliseb kõhetu Fessi jõgi, üle müüride ulatub aedade haljust, veel üks värav ja siis juba lõplik peatus.

Oleme tõelise Fessi, Fes El Bali — Vanalinna-mediina väravas. Ees laiub imelabürint, sipelgapesa, milles elab seitsekümmend tuhat inimest. Kuid selle laialise linna tänavail pole nimesilte, temas on keelatud liikumine ühegi sõidukiga ja see pole ka üldse võimalik. Võib liikuda ainult omil jalul või äärmisel puhul ratsa ning orienteeruda üksnes instinkti järgi.

Leian kohe esimesel rännakul õige abinõu, kuidas umbkaudugi samas suunas liikuda ega lootusetult ühes kohas ümber eksida. Tuleb nimelt jälgida maapinna laskumist: ükskõik, kuidas keerleb tänavate võrgustik, kuid et läbida linna, selleks tuleb minna lakkamatult allapoole.

Ja ma lähen.

Perspektiivid kui metsas. Puud erinevad küll liigilt ja kõrguselt, kuid mitte nii palju, et neid üksikult saaks meeles pidada. Nõnda erinevad ka need majad, kuid sulavad lõpuks ometi üheks vormituks massiks. Tänavad nende vahel on vaid siira-viira keerlevad jalgrajad. Sipelgapesa, sipelgate teed.

Siin-seal värvikamaid äritänavaid-sukkisid oma kirju eluga, nagu kõikjal Idamaa linnades. Nad erinevad siin selle poolest, et pole kaetud kindla katusega, vaid pillirookeppidega, mille üle laotub tihti veel viinapuuväädistik. Valgus tungib selle läbi heledate lappidena, keppide varjud muudavad burnuskogud vöödilisteks kui zeebrad, valguse- ja varjuplekid liiguvad lakkamatult ühes liikuvate inimestega. See toob isesuguse õhulise elutunde sellesse õhuvaesusse.

Süngete majade sisemusest tungib esile nii kaupade kui nende valmistajate ja müüjate eneste kirevus. Punased maroko-nahad, kuldkollased kingad, puna-rohelised vaibad, vasetaondid, vesipiibud, idamaine mööbel, käsikirjad. Ja kõige selle keskel istuvad liikumatud müüjad värvilistes riietes, kõrgete turbanitega, küüned punaseks värvitud, sinised mustrid otsaesisel ja lõual. Nende värviliste raamide vahel, mööda kitsast tänava-uuret liigub lakkamatu inimvird: araabia ülimusi, ruskeid berbereid, paljasjalgseid neegreid ja kõiki võimalikke veresegusid. Siinsamas tuiguvad loomad raskete seljakoormate all ning kisendavad eesliajajad: balek! balek! — eest ära! eest ära!

Mõned Fes El Bali sukiraioonid suletakse ööks väravatega. Ei ole hea jääda nendesse liiga hiljaks. Oled siis kui metsa eksinud, kust pole pääsu enne päikese tõusu.

Kohe nende elavate liikumissoonte jätkuna algavad aga urgas-perspektiivid, sünged käigud kui kaljulõhed, kangialused, mis näivat lõppevat maa all. Midagi kohutavat on nende vaikuses ja üksinduses. Kes peaks elama nende müüride taga ja kas seal üldse keegi elab? Kas pole see linn tervete kvartaalide kaupa surnud ja muutunud ainult kooreks, mille all ei tuksu enam mingit elu? Liiga suur näibki ta olevat, võrreldes tema elanikkude arvuga.

Ikka allapoole, allapoole läbi selle kivilabürindi. Kuni lõpuks saabub oru põhjas Fessi jõgi. Rohekas-limane vesi loksub seal varisenud müüride vahel.

Ainult väiksem osa Fes El Balit on teispool jõge. Ja see osa on veelgi surnum, kui mitte vahest süngem kui suurem jagu linna. Tänavate harustik tõuseb jälle mäkke. Linn laskub kivitaradeks ja aitadeks ning päädib varemetega. Ja siis jätkub juba täielik tühjus, ainult kivipuruga kaetud küngastik. Ning selle taga lookleb vägev, paarteistkümmend meetrit kõrge müür. Nii ei ulatu tõeline linn pea kuski välismüürideni, vaid teda ümbritseb kõigilt poolt kas rusudeks langenud varemete väli või aedade vöö. See osutab omalt poolt, et linn kord palju suurem on olnud, kuid elanikkude arvu vähenemisega on tema perifeeriad pikkamööda surnud ja olematusse varisenud.

Friedebert Tuglas, Teekond Põhja-Afrika III: Maroko. Tartu 1930.

VANAD MERIRÖÖVLIRIIGID.

Alžeeria, Tuneesia ja Tripolitaania.

Muistsete aegade jooksul on föniiklased, roomlased, vandaalid ja hiljemini araablased ning türklased, igaüks omal korral, jätnud jälgi neis mais. mida piirab lõunas suur Sahara kõrb ja põhjas Vahemeri. Araablaste valitsuse ajal moodustasid Alžeeria, Tuneesia ja Tripolitaania teatud terviku. Hiljemini said Alžeeria ja Tuneesia pooleldi iseseisvaiks riikideks, kuna aga Tripolitaania liideti Türgi riigi külge, kuhu kuulus lühemat aega ka Tuneesia. Alžeeria ja Tuneesia sadamalinnades pesitsenud meriröövlid ja orjakauplejad tülitasid euroopa laevu veel 19. sajandi alguseni. Et teha sellele kord lõpu, vallutasid prantslased Põhja-Aafrika ja muutsid selle oma asumaaks. Siia kuulub Tuneesia, Alžeeria ja suurem osa Marokost. 1912. a. vallutas Itaalia nõrgaks jäänud Türgi riigilt Tripolitaania ja seega on nüüd jälle Rooma leegionid — kui vaadelda sellistena praegust Itaalia sõjaväge — võitlemas Põhja-Aafrikas metsikute kõrvehõimudega.

Rooma-aja varemed.

Umbes 3000 aastat tagasi asutasid föniiklased, kes põgenesid Tüürusest, kuulsa Kartaago linna nüüdse Tunisi lähedale. See merirahvas oli sõjakas ja ühtlasi osav kaubitsemises. Selle laevastikud tulid tagasi pikkadelt sõitudelt suurte orjakoormatega, selle karavanid tõid koju kulda ja selle sõjavägi koosnes kõigist Vahemeremaade rahvaist. Nüüd on Kartaago toredusest väga vähe järele jäänud ja föniiklaste suurjumalad Molok ning Melkart on praegu vaid pooleldi ununenud nimed.

Roomlaste poolt asutatud linnad asuvad praegu kaugel kõrves pooleldi sügava liiva alla mattunult. Nende sadamad asetsevad nüüd kahe päeva tee kaugusel merest ja nende õlipressid 150 km kaugusel lähemaist õlipuudest. Kesk-Alžeerias on imelik varemetelinn Timgad, mis on seisnud sellisena mitmed sajandid. Kokkuvarisenud ehitised, avatud kõigile tuultele, ja murdunud ning mahalangenud sambad on siin hävinud kultuuri ainsaiks mälestusmärkideks.

7. sajandil p. Kr. tungisid muhamedi usku vallutajad läbi Liibüa kõrve Tuneesia ja Alžeeria kaudu Marokosse. Ka kartaagolased, roomlased, vandaalid ja bütsantslased olid jätnud mõningaid jälgi neil mail, mis said nüüd araablaste omaks. Umbes 50 km kaugusele Kartaago linnast araablased ehk saratseenid asutasid salapärase Kairuani linna, kuhu ei tohtinud astuda ükski uskmatu. Nii kujunes Tuneesiasse jällegi kultuuriline keskus.

Meriröövlite ja orjakauplejate pesa.

Araablased hoidsid kõrgel teaduse tungalt sellal, kui Euroopa magas keskajal. Põhja-Aafrika valitsejalossides oli hulkadekaupa luuletajaid ja mängijaid ning ülikoolid koondasid enda ümber rohkearvulisi teadlasi. Aga siis kustus valgus. Mõttetarkade ja keemikute raamatud põletati, et nad ei kõigutaks Koorani võimu, ja nii hakkas araabia kultuuri kuldne aeg vähehaaval kustuma.

Need maad sõdisid omavahel ja Euroopaga mitme sajandi vältel peaaegu lakkamatult. Sõdade põhjuseks oli harilikult mauride meriröövimisretked. Viimaks sunniti Põhja-Aafrika riikide valitsejaid võtma ette uuendusi oma mais. Ent vana araabia hing oli surnud ja üks Euroopa suurriigest võttis oma alla nii Alžeeria kui Tuneesia.

Nimelt tarvitas Prantsusmaa head juhust, et võita omale suur asumaaala ja seada see tulutoovasse korda. Alžeeriast ja Tuneesiast ulatuvad raudteed ja maanteed kaugele Sahara südamesse ja terve Põhja-Aafrika, peale

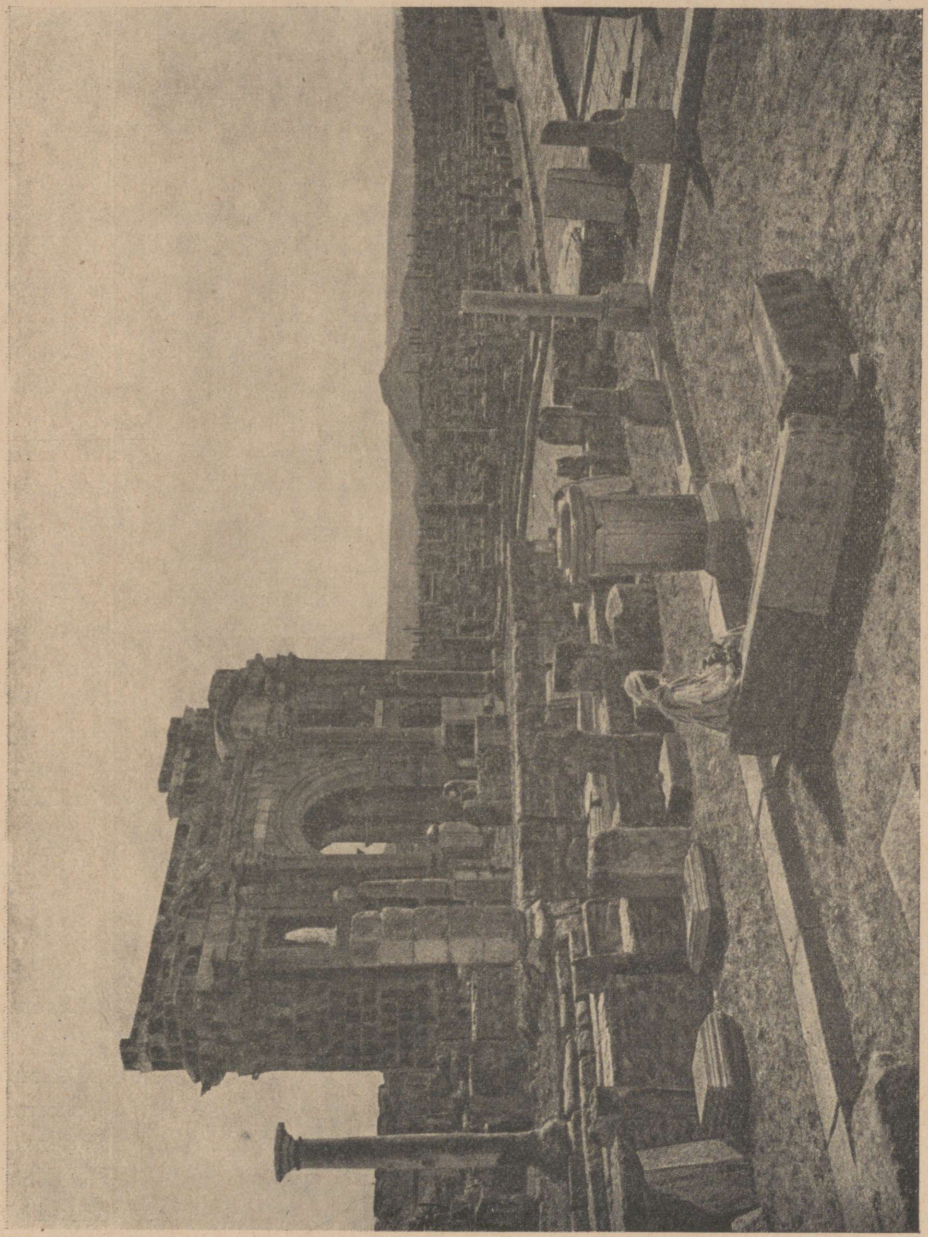

Rooma ajast pärit Trajanuse värav Timgadis.

Tripolitaania, Egiptuse ning väikese osa Marokost, kuulub prantslastele. Aeg näitab, kas jääb nende töö püsima või on nende ehitatud teede, niisutamisseadiste ja linnade saatus sama, mis sai osaks Kartaago ja Rooma ehitistele.

Vana meriröövlilinn Alžiir.

Endine barbareskiriik Alžeeria asetseb Maroko ja Tuneesia vahel ning selle pealinn ja tähtsaim sadamalinn on Alžiir, mida muistsel ajal kardeti meriröövlite pärast. Alžiir on heaks näiteks Põhja-Aafrika edenevast majandus-elust. Selle sadam kihab vilja ja tubakat laadivaist aluseist; palmidega varjatud tänavail kuuldub trammivagunite kilinat ja raskete veoautode müra. Toredad kauplused, mida ootaks näha vaid Pariisis, hoolitsevad rikaste elanikkude tarvete eest, ja uhked hotellid kihavad ärimeestest ning reisijaist, kes on tulnud siia kokku igast ilmakandist.

Alžiiri võib võrrelda lagunenud majaga, mille alusmüür on seatud korda ja alumine kord uuendatud, aga ülemine kord on jäetud samaks, nagu ta oli enne. Ülemisele korrale vastaksid siin vanad linnaosad, endine meriröövlite pesa. See tõuseb pimestavalt valgena vastu sinist taevast, kerkides üle vallutajate sadamaehitiste ja euroopalikkude hoonete. Väikeste majakeste katused asetsevad üksteisest kõrgemal ja mäe otsas asetseb Kasba, vanade araabia valitsejate loss.

Kui paarisaja aasta eest ilmus vaatepiirile mõni tundmatu puri, kogunes erutatud araablasi linna kõigile katustele. Kas oli see vahest röövlilaev, mis tuli koju saagi ja orjade koormaga. Või oli see ehk Hispaania, Prantsusmaa või Inglismaa poolt saadetud sõjalaev, mis tuli linna pommitama?

Vanas linnaosas ei ole ainukestki õiget tänavat, vaid ainult looklevaid urkaid, kus võivad liikuda vaid jalakäijad ning väikesed koormaeeslid. Mitmed majad on ehitatud otse üle nende käikude ja kangialuste, mida mööda araablased kõnnivad valgeis rõivais ja tuhvlid jalas. Tänaval liikuja näeb vaid siledaid, valgekskrohvitud, akendeta müüre, mille taga peituvad varjukad õued, sulisevate purskkaevudega ja saledate rõdudega. Seinad on kaetud värvikate kahvelkividega või bareljeefidega.

Alžiiri basaarid on huvitavad kohad, kus võib näha rahva elu sellisena, nagu ta oli ennevanasti. Kauplused on nagu tillukesed koopad, kus nende pidajad istuvad jalad risti ja ootavad ostjaid. Seal võib näha töötubasid, kus kingsepad küürutavad ja õmblevad roheliisi pehme põhjaga tuhvleid. Nende ümber on hunnikus igasuguseid jalatseid, mida ehivad topsud ja rohelise siidiga õmmeldud kirjad.

Siin tarvitavad kullasepad praegugi samu tööriistu, nagu nende ametivennad Bagdadis Harun-al-Rašidi ajal. Siin näeb ka metallitöölisi, kes

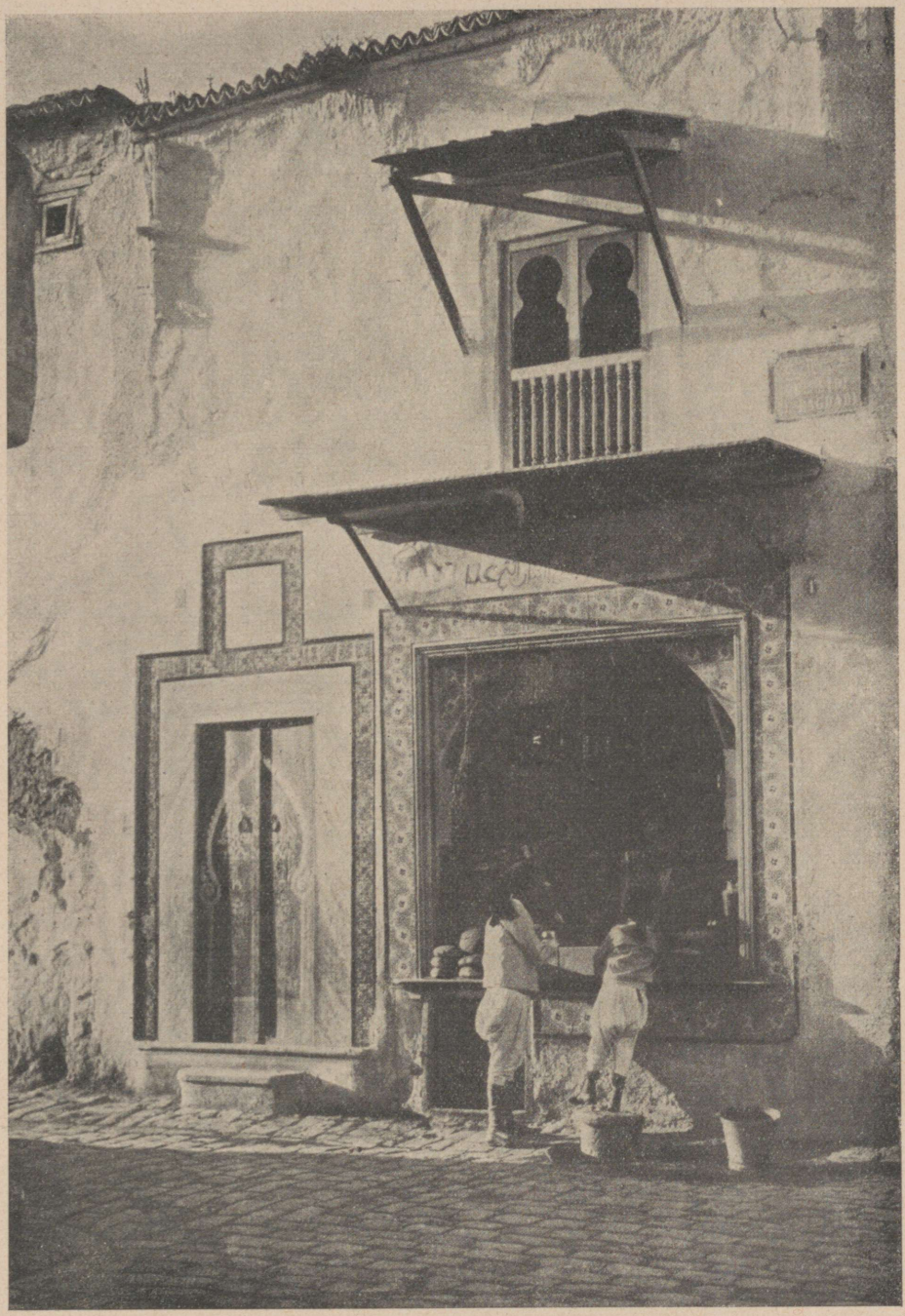

Pood Tunisi äritänaval.

taovad valge-vasest kõige ilusamaid kausse ja karpe. Rahvatungis liigub rändavaid veemüüjaid ja prantsuse linnaosa poisikesi, kes topivad välismaalastele piltpostkaarte pihku. Juudid on vallutanud omale äriilmas tähtsa koha, tänu nende tuntud osavusele äriasjades. Nende oma on suurem osa kaubaputkadest, aga et nad on siin vähe armastatud, siis kauplevad nad enamasti araabia nime all.

Vanast linnast avaneb vaade metsastele mägedele, kus elavad kabüülid ehk berberid. Need moodustavad omaette hõimu, mis põlvneb maa ürgseist päriselanikest. Kabüülide hulgas on ka rohkesti valgeverelisi. Nad harivad maad ja peavad karja, mägede nõlvadel on nende põllud, karjamaad ja viljapuuaiad.

Alžeeria põllundus on heal järjel, sest prantslased katsuvad seda kõigiti edendada, ehitades suuri niisutusseadiseid, ja maale on sisse rännanud rohkesti põllumehi ka Prantsusmaalt. Alžeerias on muu seas umbes 8000 tubakaistandikku. Kõige viljakamaks peetakse kitsast rannikuriba; kaugemal lõunas levivad osalt haritud kõrgtasandikud Atlase mägede vahel, mis ulatuvad Põha-Saharat piirava tühja mäestikuni.

Alžeeriast läbi sõites näeb palju apelsinisalusid, viljapõlde ja maameeste maju punaste telliskivikatustega. Siin-seal mägede nõlvul on karjas kaamelisalku. Araabia kaamelit tarvitatakse üldiselt Põhja-Aafrikas, ja ilma selleta oleks raske korraldada kauplemist ja liikumist, kuigi viimasel ajal ikka rohkem ja rohkem on hakatud tarvitama autosid.

Kogunemiskoht kõrves.

Ilusa Biskrani jõudes võime juba heita pilku Sahara kõrbe. See linn on kõikide kõrveelanikkude kogunemispaigaks, ja kui viibida siin vaid küllalt kaua, siis saab siin kaunis kindlasti näha Sahara mitmesuguste karjashõimude esindajaid. Biskra saab rikkalikult vett maa-aluseist allikaist ja selles oaasilinnas kasvab sadade tuhandete viisi dattelpalme. Biskra oaas mahutab kuus araabia küla, ent linn ise on vana ja uue imelik segu.

Kuski varjulises nurgas võib kohata vana marabuud ehk pühameest, kes istub ja joonistab vigureid liivale. Tal on kaitseks nõiariie ja amuletid — punane korall kaitseks paha silma eest, neljakuise lapse juukseid kaitseks skorpioni vastu, nahkkoti sisse õmmeldud kooranilauseid ja mitmesuguseid muid asju. Ta teenib oma igapäevse leiva, müütades neid asjakesi ebausklikule rahvale. Temast sammub mööda elavaid ameerika turiste oma reisikäsiraamatutega ja tumedate prillidega ja neid jälgib mõni neeger katkises kitsenahast mantlis.

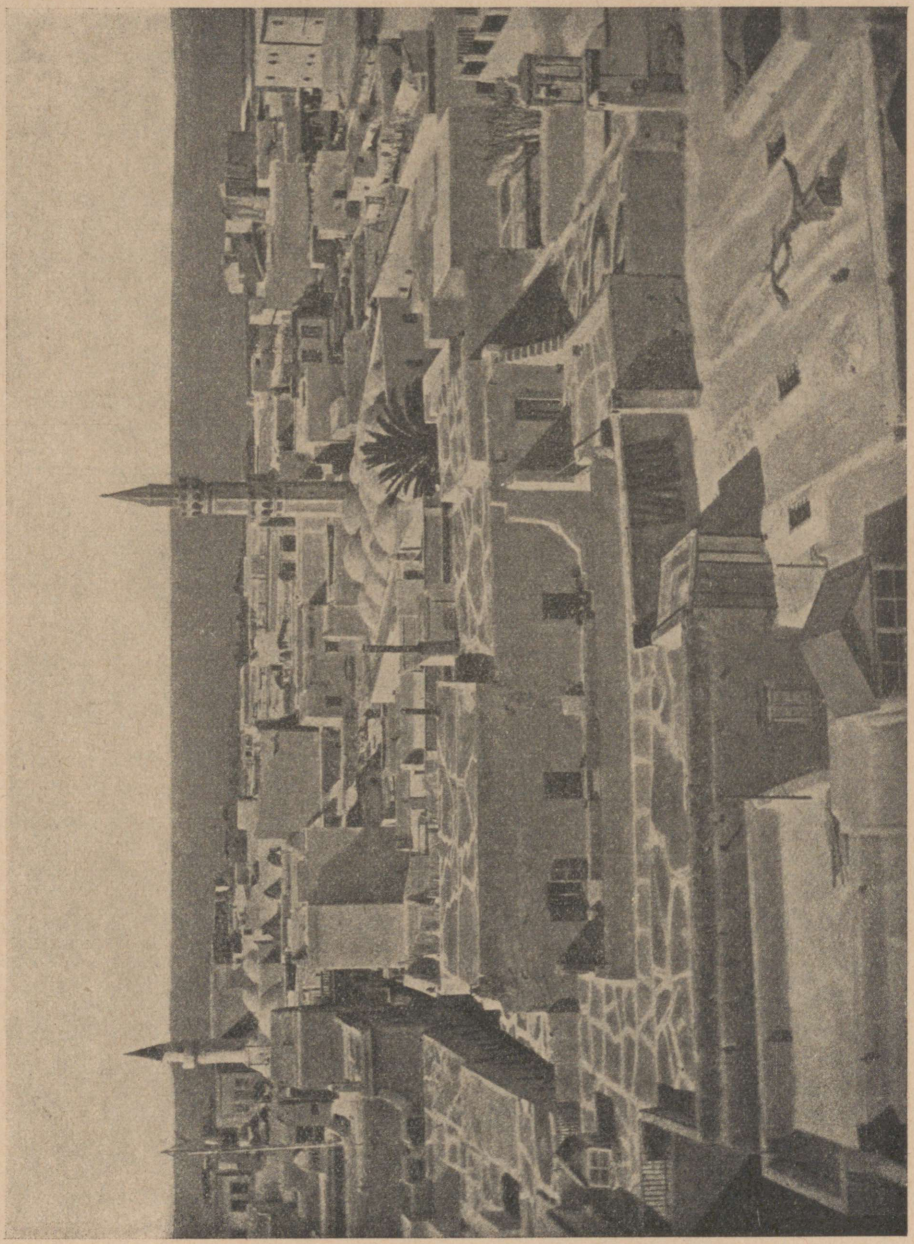

Tripolise üldvaade.
Lamedakatuseliste majade merest kerkivad mošeede sihvakad minaretid.

Tunisi lõhnaõlibasaaris.

Tuneesia on idapoolseim Prantsuse Aafrika asumaist, meenutades mitmes suhtes Alžeeriat. Mõlema maa kõige väärtuslikuma osa moodustab võrdlemisi kitsas viljakas rannikuriba. See ala piirdub lõunas mägede ja kõrvega. Tuneesias leidub fosforiiti ja Gafsas on kaevandusi, kus sajad araablased askeldavad selle väärtusliku aine väljakaevamise ja puhastamisega.

Tunisi valge linn asetseb samanimelise lahe rannikul, mille üle päikese loojenedes roosad flamingod lendavad oma roostikus olevate pesade poole. Kõiksugu rahvaste hulka kuuluvaid inimesi liigub tänavail ja bulvaritel ning sadamas seisvate laevade mastides lehvib mitme maa lippe.

Tunisis on üks tänav, mis lõhnab nagu roosiaed. See on lõhnaõlibasaar, kus tuhandete rooside lõhn on koondatud väikesisse kristallpudeleisse. Kaupmehed istuvad igaüks oma väikeses kapikujulises putkas ja õhk otse uimastab apelsiniõite, roosiõli ja verbena ühendunud lõhnade küllusega. Lõhnaõlikauplejad väidavad, et nad põlvnevad mauri aadlikest, kes 16. sajandi alul kihutati välja Hispaaniast. Nende kõige hinnalisemaks perekonnapäranduseks on sageli nende endiste hispaania losside võtmed, ent tundub, et need on tõeliselt vaid õhulossid.

Üks Aafrika pühamaid linnu.

Araabia kaupmehed elavad väga mugavat elu. Nendel on koguni oma voodid kauplustes: seal nad tukuvad, joovad kohvi ja loevad oma palveid. Nad ei hooli uue aja ärikommetest, loodavad vaid Allahile enam kui reklaamitegemisele. Sellevastu osutavad juudid ja maltlased rohkem nüüdisaja ärivaimu ega lase mööda kedagi, kellest võiks arvata ostjat. Ent neil puudub araablasile omane väärikus, kes ka kaltsudes oskavad käituda nagu Vana Seaduse patriarhid.

Muhameedlased peavad Tuneesias asetsevat Kairuani linna üheks Aafrika pühimaks kohaks. Seda nimetatakse mõnikord Aafrika Mekkaks ja seal käib palju palverändajaid. Kairuani ehitamisel hävitati palju rooma linnu, mille kive tarvitati ehitusmaterjaliks. Selle müüridesse on pandud palju endiste templite skulptuurilustisi ja mošeede nurgakivid on saadud paganlikkude jumalate altareist.

Tripolitaania kadunud jõukus.

Aastal 1912 vallutas Itaalia türklastelt Tripolitaania ja nii sai Rooma jälle selle maa valdavate kõrvealade valitsejaks sadu aastaid kestnud vaheaja järel. Tripolitaania oli ennevanasti Euroopa viljaaidaks ja selle pinda

Kabüülia mägimaastik Põhja-Alžeerias.

katsid põllud ning õlipuiestikud. Siis tulid araablased nagu hävitavad rohutirtsude parved ja Tripolitaania viljakus hävis. „Millest tuleb kõik see rikkus?" küsis kord imestunud araabia sõjapealik oma vangilt. „Sellest," vastas mees, osutades mahalangenud õlipuumarjale. Aga vallutajad ei käinud selle nõu järgi ja itaallaste maaletulekuni on Tripolitaania olnud väga vaene maa.

Pealinna, Tripolist, araablased nimetavad valgeks linnaks. Enne itaallaste tulekut olid linna tänavad väga mustad ja elanikud vaevlesid palavikus ning kooleras. Nüüd on linn sama heas korras nagu teisedki Põhja-Aafrika linnad. Kõige pahemaks vaenlaseks põlluharimisele on siin tuiskliiv, seepärast on kõik aiad ümbritsetud savimüüridega, et liiv ei pääseks matma õitsevaid taimi, nagu ta on teinud tervete suurte linnadega.

Kõrverahvas.

Kõrverahvas erineb väga suuresti linnade kahvatuist elanikest. Nad on karastatud rändajad ja põlvnevad neist ägedameelseist sõdureist, kes ennevanasti rüüstasid ja vallutasid Rooma Aafrikat. Nende rikkus põhineb hobustel, kaameleil ja lambail; oma šeiki ehk pealiku juhatusel rändavad nad ühest oaasist teise. Need kõrvekarjased on väga usklikud. Nende keskel teotseb üks vaimulik organisatsioon, Sennusia ordu, mille liikmed jutlustavad muhamedi usku ja rändavad kõrves ringi.

Praegu on Põhja-Aafrika endised barbareskiriigid tõusmas sellest laostumisseisundist, kuhu araablaste ja türklaste halb valitsus oli nad viinud, ja võib loota, et nad targema ja kultuurilisema valitsuse all võidavad tagasi oma endise jõukuse.

ARAABIA KOHVIK KONSTANTIINIS.

Peatun kuski majade räga kangialuses, ähmases valgusejoas. Kuhu veel minna? Siis kuulen kuskilt lähedalt melanhoolset muusikat ja suundun selle poole.

Ees on kitsas, mudane tänav. Selle ääres maja, mille esikülg luugina üles tõstetud. Sealt langeb üle madalal aknamüüril istuvate turbanipäiste meeste nõrka valgust. Tänava teisel küljel, vastu kõrget müüri on mõned pingid ja taburetid, millel istuvad burnustesse mässitud inimesed. Hämaruses näivad nende päikeses põlenud näod ja käed mustad kui neegreil. Pinkide all nirisevad mööda konarat kivistikku vihmaveeojakesed.

Istun minagi äärmise pingi nurgale, burnuskogu kõrvale. Keegi ei pööra pead mu poole, otsekui ei näekski mind. Ainult punase fessi ja laiade

Araabia kohvikus.

kottpükstega poiss toob majast tassi tõrvmusta kohvi ning asetab sõnalausumatult mu kõrvale pingile.

Siit hämarast paistab mulle kohvik ühes ta publiku ja valguse varjudega unenäoliselt imelikuna.

Siseruum pole kuigi suur, kitsa toana jätkub ta kogu majakese pikkuselt. Ta põrand on kaetud õlgmattidega, millel istuvad habemeis mehed sukis jalu, tuhvlid kõrval. Mööda tagumist seina läheb kahvelkividest lavits, samuti istuvate meestega. Ühes toa otsas kirendab portselanist pliidike kohvi keetmiseks, teises aga lava pillimeeste jaoks. Valge-punakollaseis riideis käsitsevad need seal oma mänguriistu: viiulit, torupilli, vilet ja trummi. Kesk tuba on madal, pikergune, pitsiliselt nikerdatud jalgadega laud: laual nelgitaolised lilled, asfodeelid, orhideed, ja suur klaasnõu kuldkaladega. Valgus paistab läbi klaasi, punased kalade varjud liuglevad aeglaselt, lilled kummarduvad verevatena üle vee.

Kõik on muidu tardunult liikumatu. Kõigi silmad on pööratud klaasnõuga laua kui vaikimise altari poole. See oleks kui süvenemis-jumalateenistus pärast päevakära, mingi palveline endassetõmbumine.

Tundub ääretu vaikus ja üksindus. Ja ometi mängib muusika, lakkamatult, vähimagi vaheta. Kuid ka see muusika oleks ainult nagu osa sest vaikusest. Vile sulistab veeojana ja savitrumm põmiseb parmuna. Viiul häälitseb: mina olen siin, ja torupill vastab rahustavalt: ma ei lähe kuhugi. Näib, nagu olekski selle muusika ülesanne ainult tormitseva inimsüdame rahustamine.

Ja ma tunnen jälle Idamaa vaimu, tunnen kogu olevuse ja olemusega, ilma et sel puhul enam midagi tahaks mõelda. Ta on minus endas ja minu ümber, ilma kuhugi kutsumata ega midagi tõotamata. Ainult ses paigas ja sel hetkel — see on kõik.

Pikkamööda selgub nagu tuttavat neis häältes. Kõrv püüab meloodiat. Siis kuulen Anitra tantsu motiivi. Kuid see siin on palju primitiivsem, üks ainus variatsioonide rida, ilma teadliku kunstniku tihendamiseta. Järelejätmatult ikka ühed ja samad taktid, nagu kellukese tilin karavani kaameli kaelas liivalagendikel, nagu allika sulin öise telgi ees. Kus lõpp, sealsamas jälle algus, nagu arabeski võrgus mošee seinal.

See on unustuse jook, rohi aja ja ruumi tõvele, kõigi mõttevisklus te uinutus.

Peatu, silmapilk! — Aga ta ongi juba peatunud. Aega ei ole enam. Aeg — see on ainult neurasteenia.

Pikkamööda on mindki vallutanud see idamaine meditatsioonimeeleolu. See on olnud lõpuks vägevam kui kõik need esemelis-värvilised muljed, mis olen kogunud. Nüüd, sel öisel tunnil, nende lihtmeeste keskel, kohviku ees, kus vaevalt ükski eurooplane oma uudishimuga on peatunud, valdab ta mu

Beduiini tüdruk Tuneesiast.

täielikult. Lõpuks, mis maksab kõik mu eurooplus ta piinava analüüsijanuga selle idamaise endassesüvenemise, enesekaotamise ja eneseleidmise ees!

Ja ma tulen ikka jälle siia tagasi, igal ööl, mis Konstantiinis veedan. Siin avaneb minugi kismet, minugi saatus.

Meie mõtteilmas on palju seda, mis oleks nii vajaline neile inimestele siin. See vahest aitaks neil rutemini võita neid tardunud olusid. Kuid ka neil on meile palju anda, mida me omakord vajame nagu sügavamat elutunnetist ja puhkust kesk aja ning ümbruse närvitsemist. Meiegi hindame ennast üle. Tõeline kultuur ei ole ei meie ega nende juures. See on kuski vahepeal. Nagu nemad, nii tajume seda meiegi ainult harva, nagu kogemata. Kuid need tajumishetked on õnnelikud. —

Öögi oleks nagu soojemaks muutunud ja udu lahtunud. Pead tõstes näen mustavate müüride kohal taevas üksikuid tähti.

Friedebert Tuglas, Teekond Põhja-Afrika II: Alžeeria. Tartu 1929.

KÕRVELINN BISKRA.

Ei ole kerge saada ülevaadet Biskrast. Oaasilinna enda läbimõõt on viis-kuus versta. Kuid temaga on seotud terve rida oaase-ühiskondi. Ja nende raiooni tuleb arvestada juba kümnete ning kümnete kilomeetritega.

Raudteejaamast peale algab modernne Biskra. Ühel käel okupatsiooniaegse Saint-Germaini kindluse reeglipärane nelinurk, teisal niisama reeglipäraste kvartaalidega linn. Tänavate nimed otsekui Pariisis: Gambetta, Carnot, Clemenceau, Mac-Mahon, Maréchal-Foch ja teised pea erandita samalaadilised. Aga pärnaalleede asemel on lopsakad palmideread, raekoda on kui mošee, Royal-Hotelli kohal kerkib minarett ja Carnot-bulvaril puhkab kaamelikari.

Kuid kõik see kontrastsus kaob, jõudes tõelisse Biskrasse. Algab oaas, mille läbimõõt kilomeetrit viis. Aed või mets — õieti mitte kumbagi. Ristlevad hallid saviteed, jätkuvad punased saviseinad. Rändad nende vahel kui mingit järsurannalist jõeuuret mööda lõpmatuseni. Sinisesse taevasse tõusevad loendamatud palmipead, väätkasvud küünitavad üle seina. Aga punamüüride harvad uksed on valjult kinni. Kuski nende taga võib ainult aimata idülliseid aiamaju ja näha mõnd torni palmide keskelt. Pea keegi ei liigu ses savilabürindis. Väledalt veerevad ja aeg-ajalt müüride alla kaduvad veeojad on su ainsaks seltsiks. Lisaks lakkamatult kostuv linnulaul lehestikust.

Seda oaasi arvatakse ligi poolteise tuhandele hektaarile ja siin on ligi poolteist sada tuhat palmi, peale selle tuhandeid muid viljapuid. Kuid peamiseks viljelustaimeks on ikkagi dattelpalm, *Phoenix dactylifera*. Ta kasvab kogu Põhja-Aafrikas ja ulatub Euroopassegi. Kuid isegi Biskra kliima pole talle veel küllalt kohane. Ta kannab ja küpsetab siin küll vilja, kuid see pole

Biskra oaasis.

Varjukas tänav savimajade, dattelpalmide ja veekraaviga.

esmajärguline. Need „Biskra datlid", mida tuntakse Euroopas, tulevad veelgi pisut lõuna poolt, Rirhi ja Soufi oaasist. Kuid siingi annab hea palm aastas kuni kuuskümmend kilo vilja.

Oaasi lõpus tihenevad elamud juba mingiks aleviks. See on Vana-Biskra, õieti päris-Briska. Siira-viira keerlevad siingi saviseinased tänavad, mille ühel küljel vahel kanal. Majad, kuubad, minaretid — kõik on savist. Siin esineb juba Sise-Aafrika „hami arhitektuur", nagu nimetab seda Frobenius. Ja tihti on see enam kui huvitav. Sest kauane ühe ja sama materjali tarvitamine on soodustanud ka erilise, materjali iseloomule vastava stiili väljaarenemist.

Majade seinad on ääretu paksud, mis oleneb materjalist, kuid sobib ka kuumale kliimale. Tornid ei tõuse püstloodis, vaid laienevad alt, et kergemini kanda kohedat massi. Kuid see nii laialivalguv materjal võimaldab ometi ka peenemat detailtööd. Läbi lameda seina lõikab äkki täppis telliskivi-ornament. Kuuba friis on sakkides kui kivist raiutud ja kuppel ise on äärmiselt sale-harmooniline.

Kuidas võimaldab seda kõike säärane vedel-vormitu materjal? Ja kuidas suudab selline ehitis vastu panna aja ning ilma muutlikkusele?

Kuid just Vana-Biskras näen ka esimest korda, kuis sünnib seesugune savimaja. See pole kaugeltki hõlpus ega odav ehitamisviis. Savi pole siin üldse vedel, vaid sisaldab ainult niipalju niiskust, kui temas on loomulikus olekus maa sees. Ehitatava seinaosa ümber tehakse laudvorm nagu betooni valamiseks. Sinna pannakse vahest jalapaksune kord savi ja tambitakse tänavasillutamise nuiaga kinni. Sellele tuleb siis järgmine kord. See on vaevarikas ja aeglane töö. Ühe süllapikkuse korra tampimiseks kulub vahest palju tunde. Kuid selline sein on valmides kuiv ja kõva, ei pragune ega murene.

Kuid et isegi Biskra kliimas harilik saviehitis pole vastupidav, tõenduse selleks saan ka siitsamast. Vana-Biskra lõpus on kord olnud türklaste kindlus. Nüüd üllatab seal palmimetsa lagendikul haruldane pilt: päratu väli on kaetud äärest ääreni saviküngastega. See on kõik, mis jäänud järele kord vägevast kindlusest! Niiöelda, mullast oled sa võetud ja mullaks pead sa jälle saama. Need on vist kõige kurvemad „varemed", mis olen kunagi näinud.

Friedebert Tuglas, Teekond Põhja-Afrika II: Alžeeria. Tartu 1929.

LÄBI TUNISI.

Tulen mööda Avenue Jules Ferry'd, jätkan teed Avenue de France'il.

See on Tunisi euroopalik linnaosa, levitatud avaralt endisele merepõhjale. Kesk päratu laia tänavat dattelpalmide read. Kahel pool kõrged ehitised: äripaleed, teatrid, kohvikud, üks kristlik kirik. Tramm ragistab

Kaev Sahara kõrves.

mööda, kihutavad punased autobused, autod välguvad läikimahõõrutud asfaldil. Kirendavad prantsuskeelsed afišid: liköör-quinquina, seepmaid, suur revüü „New York — Paris" linnateatris! Sada viiskümmend kostüümis ja kostüümita girli!

Ning inimesed nagu inimesed ikka pisut lõunapoolsemail laiuskraadel: prantslaste tagasihoidlikud mundrid, itaallaste määrdunud töökuued, turistide hallid põlvpüksid. Moemagasinide ustel värvitudhuulised, lühijuukselised naised. Spordiülikonnas dandyd vitriinide ees, millel modernseim prantsuse kirjandus. Tänavanurgil mõned semiidi-välimusega ärimehed oktoobreis. Ja käsitamatust rahvusest jõnglased jooksevad meeleheitliku kisaga: „Matin! Excelsior! Petit Parisien!"

Ons see veel Aafrika? Pigemini mõni Vahemere-äärne prantsuse linn, või, hoolimata palmidest, lihtsalt Montmartre või Montparnasse. Nagu ütlebki üks prantslane ise: Tunisi eurooplaste linnajagu — see pole muud kui üle Vahemere pikendatud Pariisi bulvar.

Ainult hommik on liiga hele. Päike pole veel kõrgel, kuid valgust on silmipimestavalt palju. Seda on juba praegu raske taluda. See nagu ei olenekski päikesest, see nagu oleks õhus eneses ja seda ei tunne mitte ainult silmad, vaid kogu olemus.

Kuid — mis see on? Äkki lõikab läbi sellest euroopalikust igapäevsusest midagi eksootiliselt kirendavat. Salkkond idamaisi ratsanikke voolab modernsete sõidukite ühetoonlusse kui värviline mäestikuoja lagendikujõkke. Kõik on silmapilgul peatatud ja segi paisatud. Lumivalged hobused, ratsanikkude punased kuued ja helesinised mantlid paistavad kõrgelt üle madala tänavaliikumise. Vaskpasunad, mõõgad ja hoburiistad säravad päikese tules. Trummide ragin matab autode hädaldava ruigamise. Ja siis kaob kogu see nägemus niisama ruttu palmide tolmkuiva roheluse taha.

Kuid sellele lainele järgneb järellainetus. Mida kaugemale lähen, seda enam märkan muutust inimmassi koosseisus. Päevast põletatud eurooplaste näod asenduvad ikka tõmmumate ja tõmmumatega. Need on pea kõik ühesugused: piirjoonilt ümmargused, ruskete silmadega, arenenud ninasõõrmetega. Ainult nooremail on nad piiratud musta, vanemail halli lüheldase habemega. Kuid nende nahal näib olevat ühteviisi palju nii päikese põletust kui päritud ruskust. Imelikud näod, tõsised, pisut jubedalt silmisse vaatava pilguga. Selles on ühel hoobil argust, halvakspanu ja salatud vimma. Need on — võõrad silmad.

Ja neist võõraist silmist tunnen algavat kõik mu kogemused sel maal. Mõista neid väheselgi määral — see on õieti mu ainus ülesanne.

Kuid veelgi teravamini kui näod äratavad esialgu tähelepanu riided. Inimkuju on muutunud täielikult. On kadunud kõik jupiline-jätkuline, kehavormi-kohane, mis iseloomustab eurooplase riidemoodi. Selle asemel kanga-

Küla Ülem-Egiptuses Niiluse ääres.

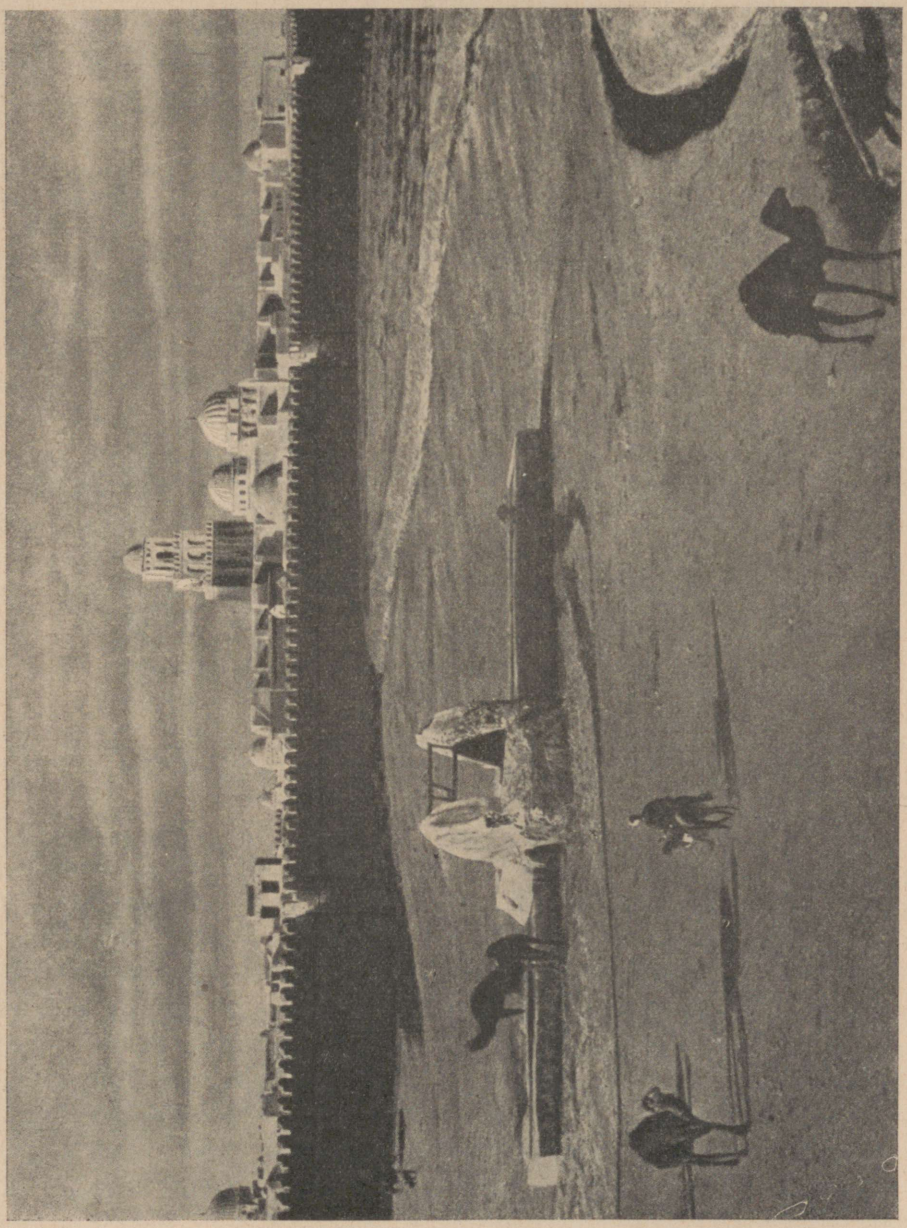

Kairuani püha linn Tuneesias.

line laius, voltide voolavus, mantlite tuules lehviv kergus. Inimkujud, nagu nägime neid lapsepõlves, piibliloo piltidel: Iisraeli lapsed kõrves, kuningad Idamailt, jüngrid Emmause teel. Valged, aina valged mantlid, sekka mõni punane, roheline, triibuline. Kõik see liigutusis lainetamas, õlale heiteis individuaalne, palistusis plastiline. Peas aga kas väike punane fess, suur fess narmalise tutiga, valge turban punase põhjaga või lihtsalt burnuse peakott. Jalas kollased kannata tuhvlid, punased tuhvlid kuldtikandiga; paljad sääred peened ja tõmmud kui mustast puust voolitud.

Esialgu on see rahvas mulle ainult dekoratiivne mass. Näen ainult ühesuguseid ruskeid nägusid ja võõraid silmi. Sõna ei tõlgitse mulle veel vähimalgi määral nende nägude tundmust ega silmade mõtet.

Kuid mis see jällegi oli? Minust möödub kiirel sammul üleni valgesse mässitud kogu, näo ees süsimust kate. Siis teine, kolmas. Ikka valged, otsekui marlisse mässitud, näod võikalt mustad. Ei näe muud kui narmendava mantli alt välkuvaid tikitud tuhvleid ja riide äärt eest kinni hoidvat kätt, mille küüned värvitud tumepunaseks. Vaatan näokatet. See koosneb kahest osast: üks laskub ülevalt kulmudeni, teine algab otse silmade alt ja ulatub rinnani. See pole mingi loor, vaid tihe riie, mille läbi võib ainult aimata nina kühma. Näha üksi kitsas lapike nägu: siniseks värvitud silmanurgad, tätoveeritud silmade vahe ja rusked, võõrad silmad ise. Aga näo nähtavgi osa ei erine suurelt näokatte mustast värvist. Nii ruttavad need kogud mööda nagu neeger-muumiad.

Ei ole tarvis palju mõttepinget, et tunda neis möödaminejais araabia naisi. Kuid esialgu on see ka kõik, mis võib neis tunda.

Ikka idamaisemaks on muutunud inimmass, ikka vähem kohtub euroopalikke nägusid. Ja siis katkeb äkki kõik modernne eurooplus värava ees, mis kannab nii meelevaldset nime: Porte de France.

Astun esimest korda araabia linna — mediinasse. Ja esimest korda võtab ta mind võimusesse kogu oma salapärasusega. See on hüpe ühelt kultuuritasemelt teisele, tundmusega, milles ühinenud uudishimu argusega. Esimest korda kogeda nii suurt kultuuride erinevust! Läheneda millelegi seni nii täiesti tundmatule! Püüda näha nõnda, nagu näevad need võõrad rusked silmad!

Jätkub esialgu tänavaid, mille ilmet eurooplus vägistanud oma sissetungi barbarsusega. See arhitektuursete vormide segipaiskamine põlvneb juba aegadest, mil eurooplased elasid siin alles võõrastena oma saatkondade kaitsel. Ja veel praegugi leidub siin küllalt ametlikke ja kristlikke asutisi, võõraste tõukudena sootu teislaadilises organismis.

Kuid varsti vabastub linna üldilme kõigest juhuslikust kõrvalmõjust. Algab see idamaine nii arhitektuurne kui eluviisiline maailm, mida ei saa täielikult teha tajutavaks ühegi sõnaga, vaid mida peab oma silmaga nägema ja alles sel teel mõistma.

Araabia tantsitaride saabumine kaamelil.
Tagaplaanil beduiini telk.

Millega võiks võrrelda nii Tunisi mediinat kui teisigi idamaisi linnu? Küllap vist kõige paremini läbilõikega sipelgapesast. Kujutelge kõrgete müüridega piiratud hiigla majaderäga, kus elab sada tuhat inimest. Seda läbib tänavate võrk, ebareeglipärane, siia-sinna looklev, parimalgi puhul ainult paarikümne-süllase perspektiiviga. Ei iial ühtki parki ega puiesteed, pea kunagi ühtki avarat platsi. Selle vastu tänavadki ääretu kitsad, kõnniteedeta, ülevalt harilikult ahtamad kui alt, täis kangialuseid, võlvistikke, pealt kinni müüritud käikusid. Mida lähemale kesklinnale, seda ahtamaks muutub kõik, kuni majad mõne peamošee ümber valguvad üheks ainsaks kägaraks, mis tihti võrratult huvitav, kuid millest pole võimalik saada isegi linnulennust mingit ülevaadet. Aga, mis peaasi, tänavate enamuse ülesanne pole mitte võimaldada üldliikumist, vaid lasta elanikke ainult nende korterite juurde ses maja-rägastikus. Need on mitte kuhugi viivad umbtänavad, planeerimis-pimesoolikad, mis ristlevad fantastiliselt sinna-tänna ja lõpevad ootamatult mõne lukustatud värava ees. Labürint — see oleks ainus nimetus sellisele linnale.

Ristlen esimene kord tunni, teise ja osa kolmandatki ses labürindis. Mul pole mingit sihti ja mul on enam kui küllalt aega. Tean, et tulen veel loendamatud korrad siia tagasi, vaatan ikka uuesti ja uuesti üht ja sedasama, nähes loodetavasti juba rohkem kogenud silmadega. Ja sellepärast tahan nüüd kõike ainult riivata pilguga, maitseda väikeste sõõmudega, juues otsekui õlekõrre kaudu, et joobuda seda enam.

Lähen mööda võrdlemisi õiget tänavat. Kahel pool riburada kauplused, paiguti majaküljed lihtsalt lahti, kogu sisemus nähtaval. Kõike on siin, mida idamaine inimene üldse võib tarvitada, toitaineist ehteasjuni. Tänaval sumiseb rahvamurd: araablasi, neegersõdureid, näokattes naisi, paljasjalgseid lapsi; siinsamas eesleid ja koeri. Kogu elu näib kui peopesal, sarnaneb Vahemere Euroopa-poolse ranniku eluga, ja on ometi mingi võika kõrvalilmega. Need on tõmmud, musta habemega piiratud näod, need on rusked, võõrad silmad, mis siin valitsevad. Need on valged, punased ja rohelised burnused, mis hõljuvad ägedushoos; need on paljad neegrisäärad ürgägeda astumisega... Kuhu minna nende lainetavate mantlite, nende ründavate säärte eest? Kuidas vastata neile võõrastele silmadele? Kõik on alles kui unes, kus kannustab edasi käsitamatu uudishimu ja peatab ahistav argus.

Ning täis une realismi on nende inimeste toimingud. Kahel pool tänavat istuvad mehed reas, seljad vastu seinu, rusked jalad sirutatud tänavale. Rahvas saalib neist mööda, eeslid astuvad üle nende säärte, kuid nad ei liiguta end, nad vaikivad kui magades. Tõmmunahksed olendid küpsetavad raudristikuil mingi looma sisikondi, särinal põleb rasv. Turbanites mehed on rinnutsi koos, rabelevad, räuskavad otsekui hirmsaimas tülis. Kuid siis haaravad nad üksteise käed, suudlevad neid, suudlevad üksteist õlgadele,

Sudaani kõhutantsitar.

lahkuvad. Ning jällegi näen kaht vaikivat kogu istumas siinsamas tänaval, põlved kokku tõmmatud, näod vastamisi. Kulub tükk aega. Kuid nad ei liiguta end, ei lausu sõnagi, vaevalt hingavadki...

Ja värve, värve igal pool — riietuses, kaupades. Virnadena tuttavaid ja tundmatuid puuvilju: kuldkollaseid, karmiinpunaseid, lehtrohelisi, sinimusti. Siinsamas püramiidid vahvleid, klaasitaolisi, kristalse läikega maiustisi. Kärbseparved keerlevad toitude kohal, datlikobarad räästais kihisevad neist kui vaablaste pesad. Tundmatud toidud levitavad rasvahõngu, tõusevad hapuks läinud õlide lõhnad, kogu õhk on täis vängeid vingusid. Ja tänav on kui pühkmekast mulla, eeslisõnniku, puuviljakoorte, niriseva virtsaga. Kuid mitte üksi ümbrus pole värvikas-haisev; seda on samuti hääled, mis täidavad õhku. Kriiskavad inimesed, röögivad eeslid. See on kärisev kurguhäälte segu, umbhäälikute hõõrdumine üksteise vastu. Aga rusked näod jäävad liikumata, nende ilme ei väljenda mulle veel ei naeru ega nuttu. Ma ei saa kaugeltki aru, kus lõpeb äri ja algab tüli. Kõik on alles järsk, varjundita, otsekui toores turumaaling.

Sipelgapesa jätkub. Uuesti ristlused läbi labürindi. Veelgi mošeid: Sidi Youssef, Sidi Ben Arous, Sidi Mohamed Bey, vahepeal aga paleid, kindlusi, terrasse, fantastilisi trepistikke ja kangialuseid. Ning uuesti olen ma all, kesk kihavat elu. Ees värviline perspektiiv, nii kaugele kui kannab silm. Punase, rohelise ja kollase raamistikus liiguvad inimrühmad, punased, valged, rohelised. Mingid aroomid, nahkade, lõhnaõlide hõngud täidavad õhku. Käib kauplemine, kuid vaiksemalt ja soliidsemalt, mingi traditsioonilise auväärsusega.

Olen jõudnud sukkide raiooni. Kuid sukid (souks) — need on midagi äärmiselt iseloomulist Põhja-Aafrika suurematele linnadele. Nagu keskaeg Euroopas kitsendas ameti- ja ärimehed sumptidesse, nii tegi ta seda ka Idamail. Kuid veel enam, ta piiras siin iga kaubandusliku ettevõtte liigi linnas kindla raiooniga. Ja nii moodustusid sukid, kus igaühes äritseti ainult ühe kaubaga. Kuigi hilisem aeg seda süsteemi on lõdvendanud, ometi valitseb see veel enam-vähem edasi.

Sukid on ilma kindlama ühenduseta omavahel, kuid üldjoonilt ühesugused. Need on pikad passaažid, pealt kaetud võlvistiku, laudkatuse või haruldasemal korral bambusvõrega, millel roomavad viinapuu väädid. Kahel pool külgedel kauplused, mis tihti ühel hoobil ka töökojad. Enamasti on äriruum ilma esiseinata, avatud möödamineja silmadele. Tööruumi põrand on ligi meetri võrra maapinnast kõrgemal. Sellel laval istub siis ärimees oma kaupade keskel; seal töötab kingsepp, kuldsepp, fessimeister kõigile nähtavalt.

Jalutan läbi tähtsamate sukkide. Souk El Attarine, parfüümide turg — täis idamaiste lõhnaõlide hõngu ja selle hindajaid. Souk Et Trouk, rätsepate sukk — kõrge puust katusealune suurte laternatega. Kuldseppade sukk —

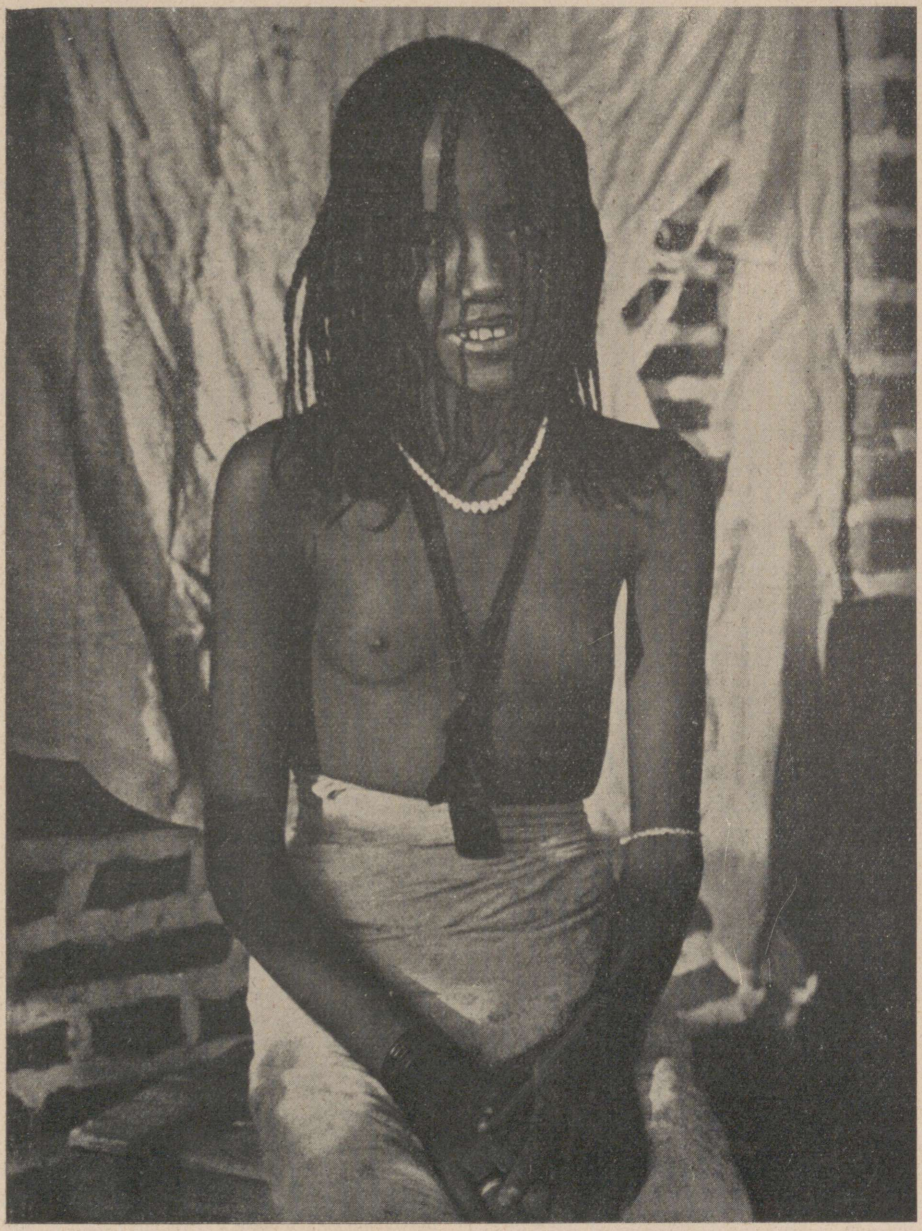

Araabia neiu Lõuna-Saharast, Sudaani piirilt.

peene käsitöö ja juveelide müügipaik. Riide sukk — rida võlvialuseid punaroheliste sammastega, mis kannavad kõrvalkaari.

On keskpäev ja äri hakkab juba vaibuma. Kuid liiga kisav ja äge pole ta sukis kunagi. Selleks valitsevad siin soliidsed traditsioonid. Võõras on kõige pealt külaline ja siis alles ostja. Suuremais ärides pakutakse enne tass kohvi, aetakse sõna viisakat juttu, päritakse perekonna tervise järele ja minnakse alles siis äriasjadele. Iga poe ees istub kivipingil harilikult mõni omaniku tuttav, kel pole üldse ärimõtteid. Istutakse, vaikitakse, mängitakse malet. Äri näib olevat kõrvaline asi. Ja ometi käivat kaup kokkuvõttes õieti suurte summade peale.

Ei ole paremat paika idamaise elu ja tüübirikkusega tutvumiseks kui sukid. Kõik on siin näiliselt nii apaatne ja unine, kuid tõeliselt kestab lakkamatu tegevus. Võlvi hämaruses käib töö: tikitakse, taotakse, viilitakse, õmmeldakse. Vasksepa, tuhvlimeistri, kuduja kaubaartiklid sünnivad siinsamas ja lähevad siinsamas ka müügile. Kuid nagu on meister ise peidetud rembrandtlikesse varjudesse, nii ka ta mõtteilm. Mingi liikuv tarretus, tarretav liikumine, kuid ometi nii produktiivne. Vaadatakse, mõeldakse, kuid kõik see sünnib nii uudishimuta ja kireta. Ainult sukkides rippuvad vanad lipud kõnelevad mingist kollektiivsusest, organiseeritud ühiskonnast.

Olen uites mööda neid labürinte eksinud välja sukkide piirkonnast. Ja äkki leian enese imevaikses elumajade kvartaalis. Ei ühtki äri; ainult lumivalged seinad, kinnised uksed, mõni üksik rohelise võrega aken pea kohal. Ei näe ühtki eurooplast, vaevalt valendab mõni araablase burnus ja kaob võlvialusesse. Lahtise näoga naine läheb üle tänava, kuid silmab siis võõrast, peidab ehmudes palge punaseks värvitud kätega ning kaob samuti. Vaikus ja elutus. Päikesevalgus langeb silmipimestavalt üle lumivalge seina puhtale kivistikule. Tänava perspektiivis piirdub vastu taevasina minareti õrn siluett.

Ses pildis on idamaist uima.

Friedebert Tuglas, Teekond Põhja-Afrika I: Tuniisia. Tartu 1928.

JALGSI LÄBI SAHARA.

1925./26. a. talvel said kaks noort eestlast — Evald Märks ja Karl Nurk — toime vägitükiga — rändasid jalgsi läbi Sahara Vahemere rannikult Sudaani. Sahara on läbitud korduvalt, kuid seni on seda teinud kas suured kaubakaravanid või hästivarustatud uurimisekspeditsioonid. Märks ja Nurk aga sooritasid selle raske teekonna esimestena jalgsi. Laename nende seiklusrikka rännaku kirjeldusest järgmised Sahara loodust ja olusid iseloomustavad katkendid.

Bororo naine Prantsuse Kamerunist.
Nägu viitab neegrite ja Põhja-Aafrika rahvaste segatõule.

3. novembril 1925. a. algasime oma „jalutuskäiku" läbi hiiglakõrve, kattes umbes 7 kuuga 5000 kilomeetrit. Nimetatud ajast kulus peaaegu pool peatusteks, mitmesuguste vaatluste ja uurimiste toimetamiseks.

Oli jahe sügisene hommik, kui vähe enne päikese tõusu teele asusime — mööda laia liivast jalgteed liikusime läbi suure oaasi. Umbes 200 000 palmi kasvatavad siin häid datleid, mis on kohalikkudele araablastele kuivatatult igapäevseks söögiks ning värskelt — suureks väljaveokaubaks, eriti just Prantsusmaale. Terve oaas on savist vallidega suurematéks või väiksematéks aedadeks jaotatud, kus tihedalt istutatud 15—20 meetri kõrguste palmide vahel kasvatatakse veel viigimarju, õli-, aprikoosi-, sidruni- ja granaadipuid, viinamarju ning mõnesugust aedvilja.

Meie oaasi äärde jõudmisel hakkas päike tõusma. Ta esimesed kiired panid punetama üle palmilatvade paistva kõrge kaljumäe — Džebel Orbata harja.

Oli jahe. Kiires tempos kõndisime lääne-edela suunas mööda liivast väikest teerada, mis pidi viima Metlaouisse, Gafsast 40 km kaugusel asetsevasse külla.

Ees oli kõrvestepp. Harvalt kasvasid kuivanud rohututid. Paremal ning vasakul paistsid lagedad mustavad mäeahelikud.

Olime kahekesi. Kogu meie pagas koosnes ühest kaheliitrisest veebidoonist, kodakist ja aktimapist, milles olid kaardid Tuggurtini, kompass ja mõnesugused muud väiksemad asjakesed. Ülejäänud kraami saatsime kastides posti teel Tuggurti, kuhu kavatsesime ise umbes 10 päeva pärast jõuda.

Kaheksatunnise käimise järel ühes lühikese peatusega kuivanud jõesängis Hed Melahis (s. o. „Soola jõgi"), kus oma pagasit mõne sardiinikarbi ja leivakese võrra kergendasime, jõudsime Metlaouisse. See on väike külake ja raudteejaam. Mõne kilomeetri kaugusel viimasest on suured fosfaadikaevandused ja selle tööliste ning ametnikkude koloonia. Need fosfaadikaevandused avastati mõnekümne aasta eest ja praegu saadetakse siin kaevatud heakvaliteedilist fosfaati igale maale laiali 250 km kaugusel asuva Sfaxi sadama kaudu Vahemerel.

Järgmise päeva teekonda algasime juba pimedas; mööda kõrvesteppi jõudsime õhtupoolikul Šott el Džerid'ini, mille kaldal asub suur Tozeuri oaas ja samanimeline linn. Esialgsest harjumatusest oli see jalutuskäik väsitav, sest maa oli väga liivane ning lõpupoolel ka mägine.

Jõudes Džebel Drhumessi harjale, avanes suurepärane vaade: üle El Oudiani oaasi palmilatvade paistab suur kuivanud soolajärv — Šott el Džerid. Horisonti pole näha, ei näe, kus lõpeb maa ja algab taevas, sest lõunapäikese all sätendab peeglina suure surnud järve soolakihiga kaetud pind. Ta siinpoolset kallast piirab rohelise vööna pikk El Oudiani oaas, millega järgmine läänepoolne Tozeuri oaas peaaegu kokku puutub. Suundu-

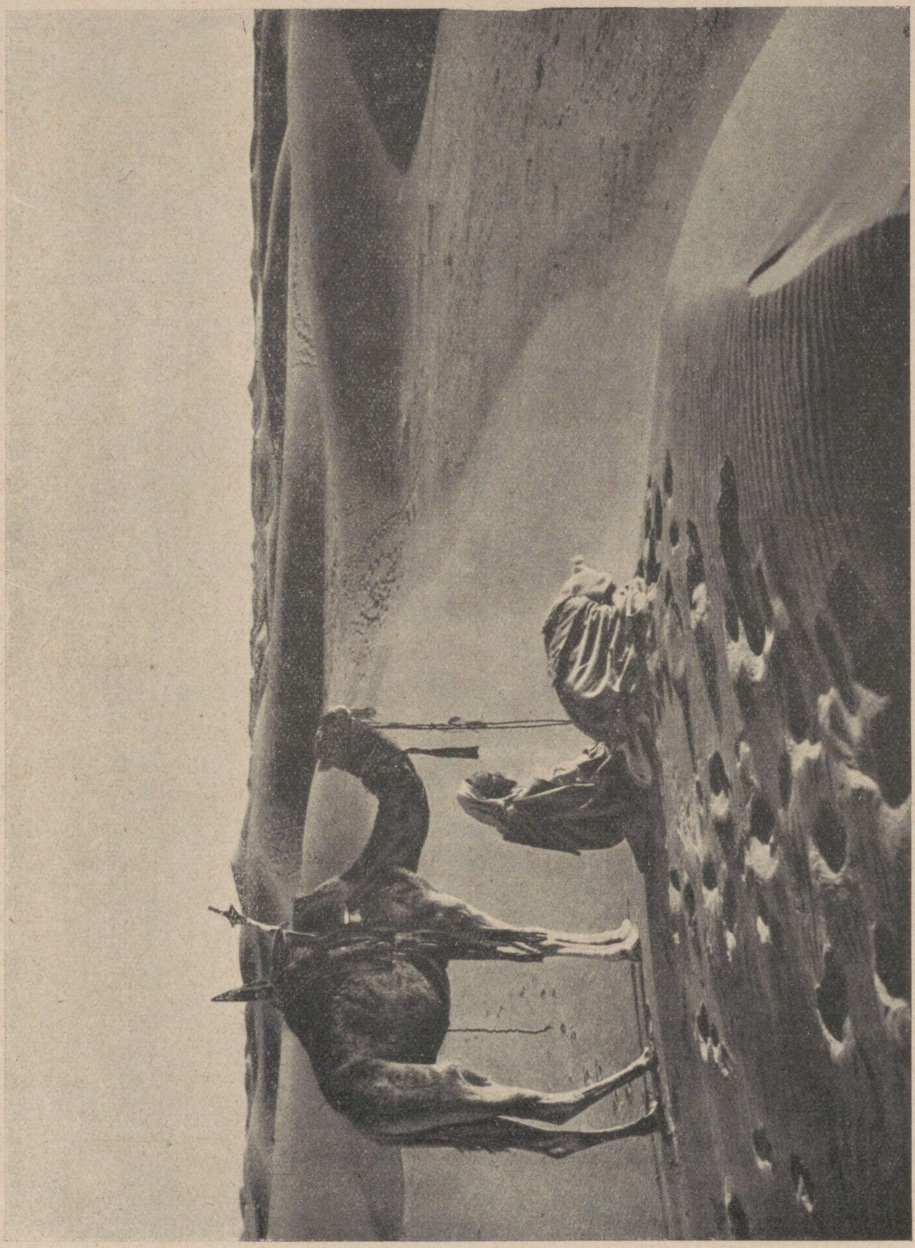

Õhtu liivakõrves.

sime sinna. Päike soojendas õige tublisti, kiire ning väsitav tammumine liivas ja mägedel — veel enam.

Mõne tunni pärast olime Tozeuris. Jõudsime sinna tõesti väsinuna, sest 54-kilomeetrine kiire käimine mitte just kõige soodsamal maapinnal polnud kerge veel harjumatuile jalule.

Kuid sellegi pärast kasutasime ära veel viimase tunni enne päikese loojenemist linna vaatlemiseks.

Nagu kõigis Araabia linnades, nii on ka Tozeuris hulk majade varemeid. Laguneb mõne araablase maja, siis hakkab ta endale uut ehitama, kunagi aga mitte vana parandama. Ta ütleb: „Inimene ehitab maja, kuid Allahi tahtmine on, et ta lagunema peab; tema tahtmisele ei tohi vastu seista." Vististi oli ka see Allahi tahtmine, kui mõne aasta eest siin ühe lagunema jäetud maja tänavapoolne 10 meetri kõrgune müür kokku varises ja surmas eeslil möödaratsutava araablase ühes eesliga. Pikemaid jalutuskäike oaasi enam ei saanud teha, sest oli hilja ning väsimus andis end tunda.

Päike oli juba kõrgel, kui ärkasime Araabia hotellis. Tunni aja pärast olime taas teel.

Milline kontrast oaasi ja ümbritseva kõrve vahel! Seal linn täis elu, roheline oaas, kus nirisevad allikad, voolavad ojad, niisutades palmide juuri, — siin surnud liiv. Ainustki häält, isegi tuult pole. Nii kaugele, kui ulatub vaade — liivane maa, kus harva kasvab mõni rohututike; pilvitu taevas. Seal elu, siin surm...

Viis tundi peatamatut käimist, ning — Nefta. Uus pärlkee keset surnud liivast lagendikku. Jälle elu, jälle roheline oaas, jälle vesi ning linnud.

Suurepärane on Nefta oaas. Ilusaim ning suurim terves Saharas. Oaaside pärl. Vaadata üle selle oaasi metsa, ülalt kingu otsast, kus asetseb linn, pakub suurimat naudingut. Kuid veel suuremat — jalutada temas. On kohti, mis tuletavad meelde Euroopa parke, veidi eemal arvad end olevat troopikametsas, kus võib oodata kiskjat mõne granaadipõõsa tagant välja hüppavat. Ilusad ojakesed oma selge allikaveega moodustavad koos ümbritseva taimestikuga pilte, mis meelitavad silmi.

Neftast edasi Tuggurti (225 km) tuleb minna läbi suure luideteala, kus kaeve vähe ning teerada pole olemas. Kaardi ja kompassi abil luidete vahelt kaeve üles leida on raske. Selleks tuli palgata araablane, kes tunneb teed, ühes kaameliga vee ja söögi kandmiseks. Kaup tehti ühes Araabia kohvikus, kus veetsime õhtu.

Oaasi piirkonnast välja jõudes oli maa liivane, siis tunnipikkune tee veidi kõvemat maad ja kõrvesteppi, siis uuesti liiv. Ning lõpuks — mäed? Ei, luited.

Ronisime esimese umbes viie meetri kõrguse luite harjale. Ees oli meri. Suur liivameri vagusalt paigalpüsivate liivalainetega. Nii kaugele kui vaade

Sõjakate Ida-Sudaani neegrite mõõgatants.

ulatub — ainult luidete harjad, sätendav kuld heleda päikese käes, ainult liiv ja liiv ning selge taevas heleda päikesega.

Tuuled on selle puhta ja peenikese liiva umbes nelja kuni viie meetri kõrgusteks mägedeks kokku ajanud; üks luiteahel teise järel, nagu laine laine järel merel. Vähimagi tuulega algab elu neil muidu paigalpüsivail haineteharjul; tuulest aetuna tõuseb peenike liiv mööda luitekallakut üles harjale ja sealt kukub alla ta ette. Nii lainetab kõrb. Kulub ehk aastaid, enne kui üks laine mõne meetri võrra edasi liigub.

Mohammed Ali kaameliga ees, meie järel — nii kõndisime luidete vahel. Ainustki jälge, sest vähimgi tuul puhub nad kinni. Kuidas orienteerub Mohammed siin, see jääbki meile arusaamatuks. Ent ometi läheb ta julgelt ja kindlalt ees, pöördub paremale, pöördub vasakule, risteldes luidete vahel. Tubli kaamel ta järel, kellel seljas ripub ühel pool kott meie ja juhi söögikraamiga ja teisel pool — veeanum: karvane kitsenahk („girba"), mis näib olevat kui täistopitud, peata kits, mis jalgupidi kaameli selga riputatud.

Õhtuks peatusime veidi lagedamal maal, kus mingisugused poolkuivanud rohututid kasvasid. Kaamel lasti sööma. Istusime tekile ühe rohupõõsakese kõrvale. Õhk oli vagune. Ainustki häält polnud kuulda. Siin, kõrves, on rahu, absoluutne rahu, mida harva katkestab mõni möödaminev karavan, mis viib Tuggurti või Biskrasse datleid.

Pisut enne päikese loojakut möödus üks karavan. Tuli El Ouedist, et minna Neftasse. Aeglaselt sammusid üksteise järel üheksa kõrvelaeva, kaamelit, selga seotud kastide ja kottidega. Pead kõrgele ette sirutatud, kõndisid nad rahulikult hommiku poole, kiikudes aeglaselt, vastavalt sammule, paremale ja vasemale. Nende järel kolm araablast palja jalu, mässitud burnusesse, peas väikesed punased fessikesed, mille ümber turbanitena olid seotud pikad valged riided.

Jõudes lähemale, tervitasid oma „S'lam alekum'iga", vahetasid mõned sõnad Mohammediga ja läksid jälle edasi, kuni kadusid oma kaamelitega järgmiste luidete taha.

Päike hakkas loojenema. Ali oli seni juba kaasatoodud ning teel korjatud puuokstest ja kuivanud rohujuurtest tule teinud, mille kohal kolmele kivikesele asetatuna väike teekann kees. Sõime ja jõime mõned pisikesed klaasikesed magusat aroomilist Araabia teed.

Oli juba pime. Kõrves tuleb ööpimedus väga kiiresti. Nii pea kui päike silmapiiri taha kaob, hakkab pimenema, vaevalt veerand tundi — ja käes on täieline öö. Veel ainult tähtede müriaadid ülal pea kohal valgustavad uinunud vagusat kõrbe. Heitsime pehmele liivale, mässides end burnusesse.

Hommik oli jahe, liigagi jahe, sest puhus külm tuul. Terve päev kõndisime, burnus seljas.

Nomadide ratsavägi Inglis-Egiptuse Sudaanis.

Mustad mäed.

Nüüd algasime oma seitsmepäevast rasket rännakut üle Muidiri — Mustade mägede.

Sooja, heleda päikese all sätendavad need kaljumäed alati pilvita taeva foonil kui must, läikiv antratsiit.

Meie juhid valisid teeks kuivanud jõesängid sügavates kuristikkudes äkiliste kaljuseinte vahel. Kord, kui Saharas teine kliima valitses, olid need mäejõed täis elu, saades vett ülalt mägedest, voolates sealt alla koskede ja kärestikkudena. Nüüd on nad kuivad, täis kive ja allalangenud kaljurahne, millel raske kohta leida, kuhu jalga toetada edasisammumiseks. Nii tõusime vahel lühikesi jõesänge pidi üles kõrgele mäeahelale äkilistele kaljuseintele, et peatselt jälle alla laskuda mõnda teise kividega ja kaljukildudega täidetud jõesängi.

Raske ning väsitav oli liikuda. Pidime ronima, tuli otsida iga sammu tarvis peatuskohta, kuhu jalga toetada. Kaamelid väsisid ning kõndisid aeglaselt ja ettevaatlikult, sest ees polnud mingisugust teerada. Sageli leidus siin kaamelite valendavate luude kõrval ka inimeste luid.

Need on aastasadade, võib-olla aastatuhandete jooksul kõrves hukkunud inimeste jäänused, mida viis korda leidsime oma teel neis mägedes: kolm korda haudades, kord šaakalite poolt laiali kantult kaljude vahel maas, ning kord ühe püramiidina laotud kivihunniku all, kust šaakalid kive kõrvale tõugates muist luid olid välja kiskunud.

Ka meie väikest karavani saatis šaakalite kari. Öösiti ulgusid nad mõnekümne sammu kaugusel meie tulest, mille ümber koondusid ka hirmunud kaamelid. Kõrve röövikud ootasid saaki; ootasid, et keegi me karavanist väsinuna või surnuna maha jääb, et teda siis puruks rebida, oma näljaseid kõhte täita, ja kogukese uusi luid süsimustadele kividele kaljude vahel päikese kätte valendama jätta.

Õudne on kuulata pimeduses šaakalite ulgumist, kui istud kauemini oma tule ääres, mis valgustab ainult lähemat ümbrust, jättes eemale mustava pimeduse, kus näed ümber liikuvat nende fosforselt läikivaid silmi.

Pea iga päev saime vett selgeist ja jahedaist allikaist, jõesängist korjasime kuivanud puujäänuseid tuletegemiseks ja drinni toiduks meie väsinud kaamelitele.

Viimasel meie Muidiris rändamise päeval kohtasime ühes väikeses alla lagendikule viivas jõesängis kaht tuareegi oma kaameleil. Need olid esimesed selle huvitava, vähetuntud, kuid paljuräägitud rahva esindajad, keda siin kohtasime.

Oma kõrgeil, tugevail, peenejalgseil ratsakaameleil sõitsid nad meile aeglaselt vastu.

Muistne Ptolemaiose värav Egiptuses.

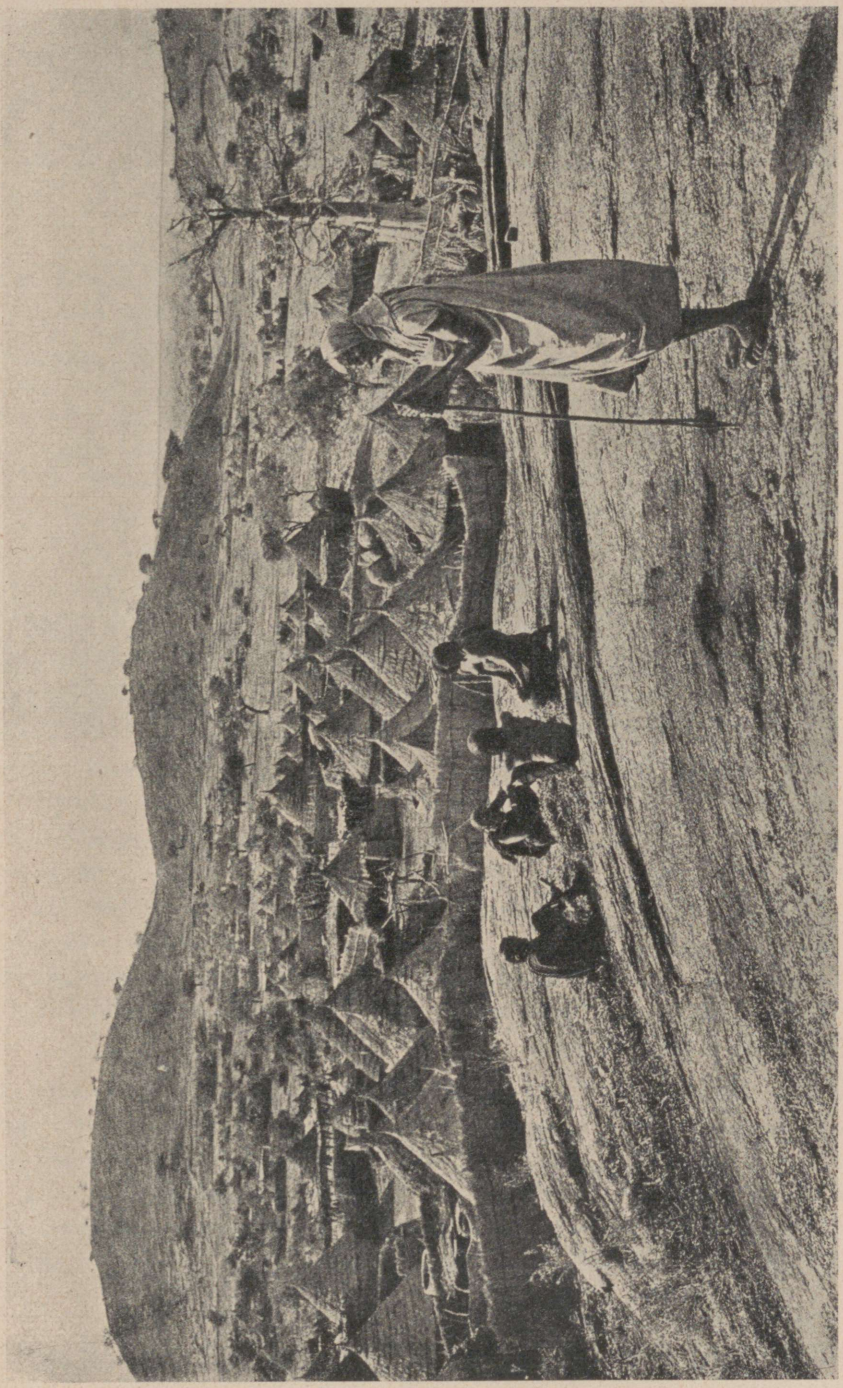

Nuba neegrite küla Ida-Sudaanis.
Onnide seinad tehakse savist, kuhik-katus punutakse roost. Naised ja lapsed elavad harilikult ühes onnis, mees teises.

Igal pool hoiatati meid tuareegidega kokku puutumast. Siin nad nüüd olid. Ehkki nende välimus oli võõrastav ning mitmeti röövleid meelde tuletav, kuid halbu kavatsusi ei tahtnud neist siiski oodata.

Lähemale jõudes sundisid nad oma kaamelid põlvili laskuma [1] ja tulid meile vastu. Tervitasid musulmanele ühise tervitusega „S'lam alekum!" Kuuldes, et meie Omar nende keelt oskab, istusid maha ja hakkasid omavahel rääkima. Ootamatut peatust kasutades laskusime ka meie väsinult kividele puhkama.

Vaatlesime neid.

Põlvini ulatuv sinine varrukateta särk-gondurah katab nende pikka kõhna keha, mille ümber on seotud nahkribadest põimitud vöö; jalas poole sääreni ulatuvad valged õhukesed püksid. Jalataldu kaitsevad kuuma liiva kõrvetuse eest sandaalid — tamba-tambad —, mis kujutavad tallaalusesuurust paksu nahatükki, mida jala all hoiavad üle varvaste ning kanna tagant minevad naharibad. Ümber pea ja otsaesise on mässitud pikk kitsas must rätt — litham, mis keset pealage salga musti juukseid välja jätab ning mille teine ots on üle näo seotud, kattes kõrvad, nina, suu ja lõua kuni kaelani, jättes vabaks kaks sügavat süsimusta silma. Kaelas ning käsivarte ümber on nahkpaela külge riputatud väikesed nahkkarbid — amuletid, kuhu sisse on peidetud mõne marabuu kirjutatud salmike kooranist kaitseks kurja silma, janu ja õnnetuste vastu. Vööl ripub nahktupes peituv kaheterane mõõk ristitaolise käepidemega.

Nagu öeldud, olid need esimesed tuareegid, keda kohtasime. Maskeeritud mehed oma lahutamatu lithamiga, nagu kõik nende suguvennad. Juba varemini kuulsin, et oma lithamit ei kõrvalda ükski tuareeg näo eest iial, sest siis võiks keegi võõras tema nägu näha; ka poeg ei tohi oma isa nägu näha. Sellest veidrast kombest kinnipidamist võisime konstateerida kogu oma reisu ajal nende maa-alal. Ka söögi ajal ei kõrvalda nad lithamit, vaid kergitavad teda veidi ülespoole, et toitu suhu viia. Ainult kaks korda oli meil juhust kogemata näha nende paljastatud nägu silmapilgul, kui nad oma lithameid uuesti sidusid ja meie lähedalolekut ei märganud.

Umbes pooletunnise jutuvestmise järel Omariga jätsid tuareegid meid jumalaga ja istusid oma kaameleile. Ka viimaste kaelas rippusid mõned amuletid, vist kaitseks jalaluu murdmise vastu mägedes. Ülal kaameli lihava küüru ees oli sadul — nahaga kaetud lame taldrikutaoline puuketas, taga kõrge kitsas seljatugi, ja ees samuti kõrge ristiga käte toetamiseks. Kaameli külgedel rippusid ratsanikkude suured nahksed kraamitaskud, veegirba,

---

[1] Et ratsanik kaameli selga ning sealt maha saaks, laskub kaamel enne põlvili ning siis kõhuli liivale.

Kaameli-ratsavägi Inglis-Egiptuse Sudaanis.

kirves ja kummalgi vasest taotud sügav taldrik. Sadula taga rippus kimp drinni, mõned puuoksad ja valge villane mustatriibuline tekk.

Nad olid In Amgelist tulnud ja läksid otsima, kas leiavad Muidiris kuski koha, kus rohkem rohtu kasvab ja kus vett on, et siis sinna oma kitsekarjakest ja kaameleid sööma ajada.

Tuareegide küla.

Tõusime kogu aeg kõrgemale ja kõrgemale mägedesse, kuni jõudsime õhtupoolel esimesse tuareegide koonduskohta, Ahaggarites — Arrem In Amgeli.

See väike külake, kus ainult 40 elanikku, asetseb igalt poolt kõrgetest mägedest ümbritsetud orus. Seal leiduvast allikast juhitakse vesi väikeste kraavikeste kaudu „põldudele". Need „põllud" kujutavad umbes ruutsülla suurusi maalappe, mida kraavikesed piiravad. Need on nisupõllud! Nisu ja küla väike kitsekari, mida vahel sadade kilomeetrite kaugusel karjatamas

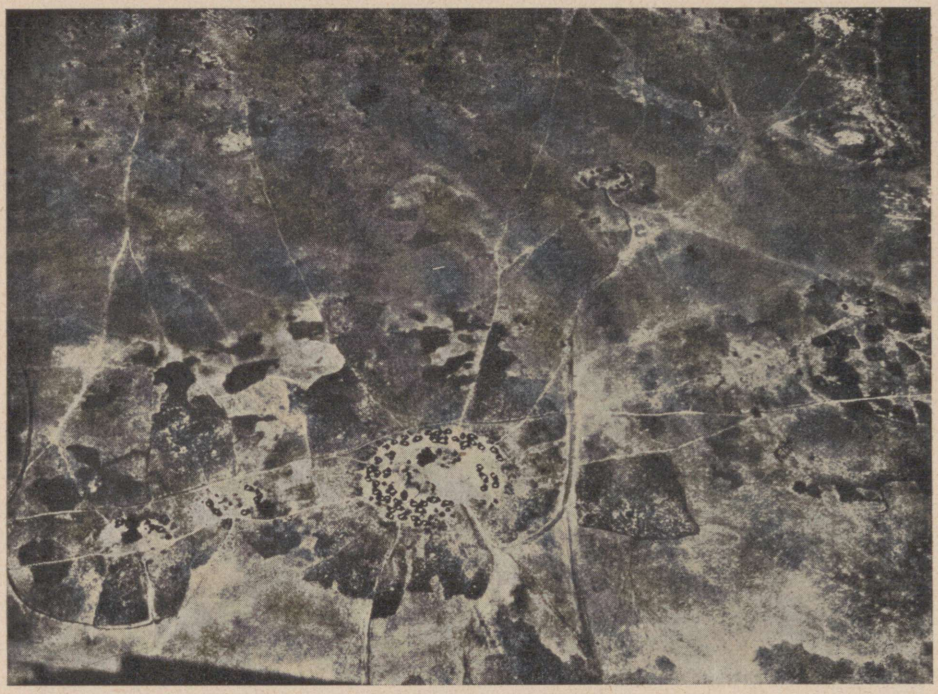

Neegriküla Niiluse ülemjooksul, Ida-Sudaanis. Lennupilt.

käiakse, kus aga vähegi rohtu ja vett leidub, on selle küla elatajateks. Kaamelikari, mis külal olemas, on enamasti väljaveokaubaks põhja poole, kus neid igasuguste tarbeasjade vastu ümber vahetatakse.

Mulje sellest külast, kui seda ühe naabruses oleva mäe otsast nägime, oli täiesti ootamatu. Arvasime eneste ees olevat mõne neegriteküla, milliseid seni ainult kinos olime näinud.

Ta ei koosnenud enam savist ehitatud majakestest, nagu neid seni nägime, vaid nisuõlgedest ja pilliroost, mis allika ümber kasvas. Majad on pilliroost seotud seinte ja lameda õlgkatusega ühe-, kahe- ning kolmeruumilised. Sääraseid maju ühes „kõrvalhoonetega" oli terves külas 15. Iga maja ja ta kõrvalhooneid („ait", „laut" jne.) ümbritseb poolteise meetri kõrgune pilliroost aed, moodustades seega väikese õue.

Mööda väikest teerada tulles jõudsime enne teejuhti külla. Päike kõrvetas ja oli janu. Paar pronksivärvilist poisikest, paljad kui porgandid, kes viitsid küla ääres kivipildumisega aega, kihutasid meid nähes kisades jooksma, jättes mänguväljale kaks neljajalgset seltsilist — oma väikese venna ja mitte suurema koera.

Esimese majakese õues kuulsime hääli kostuvat. Astusime sisse. Üks vanem ja kaks nooremat valgetes tuunikates naist istusid maas ja jahvatasid

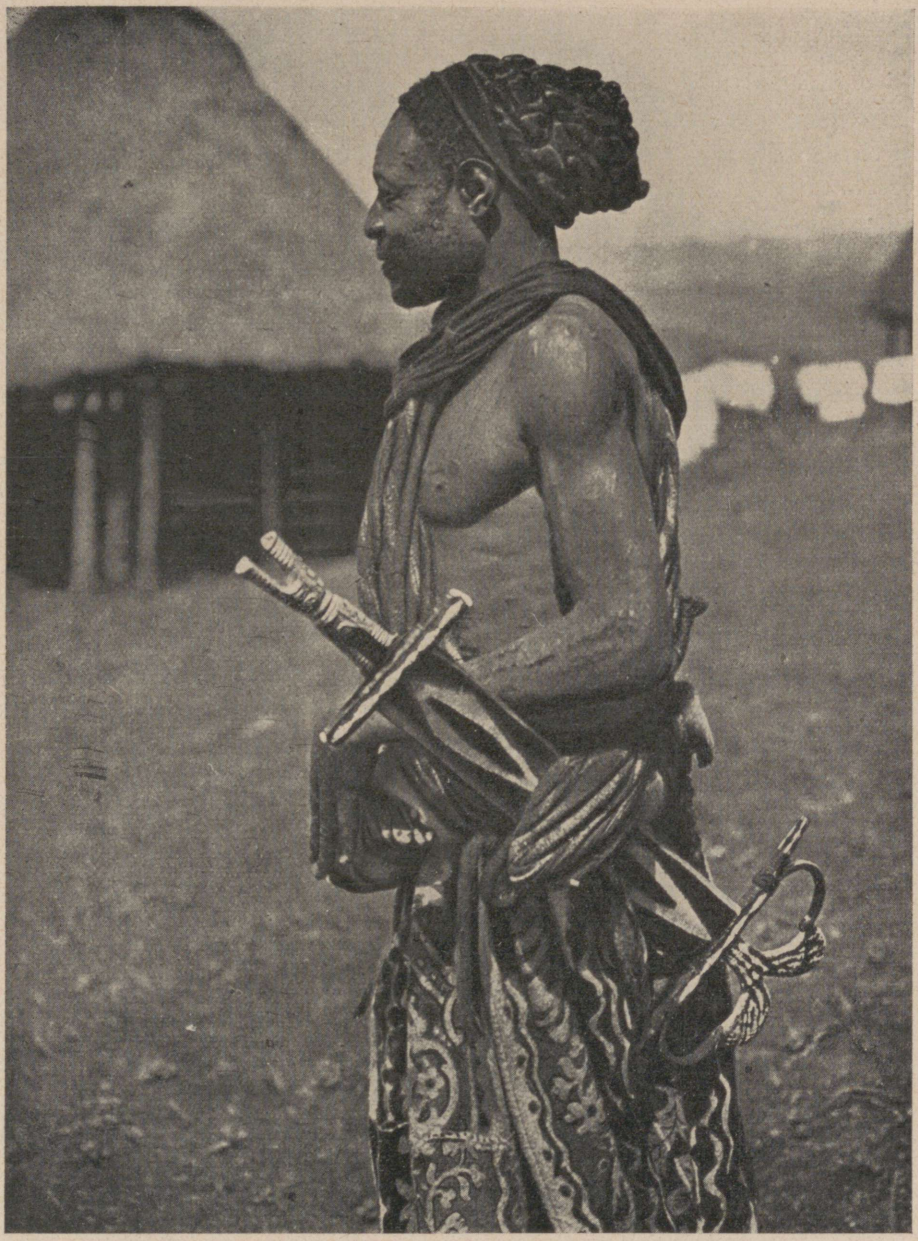

Ühe neegri-berberi segahõimu pealik Sahara lõunaservalt.

väikese käsiveskiga nisuteri. Ootasime, et meie tulekul jooksevad kõik kolm kuskile varju. Kaugeltki mitte, — rahulikult vaatasid nad meie lähemale-tulekut.

— Slam alekum!

— Alekum slam!

Istusime jahvatajate lähedale kividele ja palusime joogivett. Seda aga juba temašeki keeles, mida Omarilt iga õhtu õppisime ja kirja panime. Üks nooremates läks majja. Vanem küsis meilt midagi, millest me sõnagi aru ei saanud. Katsusime õnne araabia keelega, kuid see oli neile võõras.

Esimesed tuareegi naised, keda nägime, ja kõigi kolme kohta tegime üksmeelse otsuse, et nad on ilusad. Edaspidi nägime, et meie otsus on ka peaaegu kõigi tuareegi naiste suhtes maksev. Pronksivärvi näojume, suured, elavad, sügavad ja mustad silmad; õiged ja proportsionaalsed näojooned, samuti keha. Nende jalgadele aga võiksid kadedad olla nii paljudki euroopa naised.

Umbes viieminutise ootamise järel tuli vett tooma läinud umbes 19-aastane neiu suure veeanumaga tagasi. Ta valgele tuunikale oli tekkinud veel teine sinine, õlgadele punane roheliste triipudega sall ja jalga ilustatud tamba-tambad. Enne tema käsivarsi ümbritsenud kahele vasksele käevõrule olid seltsinud kummassegi kätte üks hõbedane ja parema käe küünarnukist pisut kõrgemale — must kivist valmistatud rõngas.

Teejuhtide tulekuni veetsime lõbus- pooltunni. Keele oskamatus ei teinud suuremaid takistusi, sest on komplimente, mida ka sõnadeta saab öelda.

Mõni minut hiljem tuli külast saatkond mehi külavanemaga eesotsas meid tervitama.

Maskeeritult oma mustade lithamitega, riietatult sinistesse gondurah'-desse, mõõgad vööl, kahel piigid, kahel pikad araabia püssid seljas — nii astusid need kuivetanud pikakasvulised kõrveperemehed meid sõbralikult tervitama. Kümne aasta eest, kui esimene väike Prantsuse salgake oma uurimiskäiku Ahaggaritesse tegi, võtsid neid kange püssitulega vastu võib-olla needsamad mehed, kes nüüd meid siin sõbralikult tervitasid.

Külavanem oskas ka veidi araabia keelt. Ta tervitas meid selle keele rikkaliku tervitussõnade vooluga, küsis, kust tuleme ja kuhu läheme, kas teel õnnetusi juhtus jne. Ning lõpuks täiesti ootamatult — kuidas on lood Abd el Krim'iga ja et kas on õige, et druusid peavad Süürias sõda. See oli jälle uus ootamatus sellel ootamatuste päeval. Alles hiljemini saime kuulda, kui kiiresti töötab kõrveraadio — araablased ja tuareegid, kes kõrves rännates ja teineteist kohates teateid kõige huvitava üle edasi annavad, eriti sündmuste üle musulmanide ilmas.

In Amgeli elanikkudest on 30 tuareegid ja ülejäänud 10 — neegrid, esimeste teenijad.

Sõdur Kirde-Sudaanist, Niiluse ülemjooksult.

Läbi hirmu ja surma maa.

2. veebruaril asusime oma raskemale ning vaevasemale teekonnale üle 900-kilomeetrise tanezrufti, millele pärismaalased on andnud väärilise nime: „Bled el Khief" — „hirmu ning surma maa".

Läksime, et rutemini jõuda temast üle, et jõuda sinna, kus hakkab kõrb lõppema. Poole tunni pärast olime mägedes, metsikuis ja raskeis. Tõusime üles mööda lahtiste kaljurahnudega kaetud mäenõlvakut, laskusime alla ja tõusime uuesti. Ainustki teerajakest ega jälge polnud muidugi olemas, sest kes läheb sinna lõuna poole, kus pole muud kui janune kõrb?

Suundusime lõuna-idasse, et jõuda Sahara suurima jõe Ighargari'ni, mida mööda edasiminek kuni Teggert'i kaevuni (siit mõnisada kilomeetrit) pisut kergem pidi olema.

Umena-ag-Azrum ees oma kaamelil, ta järel meie kraami ja veega laetud teine kaamel, siis meie. Nii ronisime üles ja laskusime alla, väsisime ning lõhkusime saapaid vastu teravaid kaljukilde.

Ainustki elumärki, ainult kaljud ja killud, suured ja väikesed. Läksime edasi, kuid paistis, kui tammuksime kogu aeg ühel kohal, kui roniksime ainult üht ja sama mäenõlvakut üles ja alla.

Keset seda metsikut, õudset mägedemaastikku leidsime järgmise päeva õhtupoolikul ühe kitsa jõesängi, täidetud kollase liivaga. Kollane liiv süsimustade kallaste vahel — see tegi nii elavaks selle surnud pildi. Vaheldus!...

Ühe jõesängi käänaku taga leidsime mõnesaja sammu pikkuselt kuivanud kollakaspruune drinnitutte kasvamas, ning veidi eemal kaks tuareegi telki, mõned väikesed kitsetallekesed nende läheduses kepslemas ning viimaks ka inimesed telkide vahel.

See oli ühe tuareegi laager, kus ta oma naise, kolme lapse ja kahe neegriga elas ja oma 40-pealist kitsekarja ja seitset kaamelit karjatas.

Küsisime, kui kaua ta juba siin on. Päeva kümme, ja umbes sama kauaks jääb veelgi. Siit umbes tunni tee kaugusel olevat ta karjake, sest seal olla drinni leidunud, kuid vist homme juba saavat see otsa, siis laseb karja siia telkide lähedale sööma. Kaev olla umbes viie tunni kaugusel.

Milline vaevaline elu! Mees on kaua otsinud, enne kui leidis selle kohakese, kus vähegi drinni kasvab ja mis kaevust parajal kaugusel. Oleks seda õnnetut kuivanud drinni, mis nii kole vähe toitvust sisaldab, loomale ka vähemalt paljugi olnud, varsti on ta otsas ja jälle peab edasi minema. Peremehe vend on teisel päeval peale seda, kui nad siia asusid, jälle teele läinud uut söödakohta otsima. Ehk leiab. Kolivad sinna ja jälle otsivad, kus oleks järgmine koht, kus peatuda. Nii terve nende eluaeg.

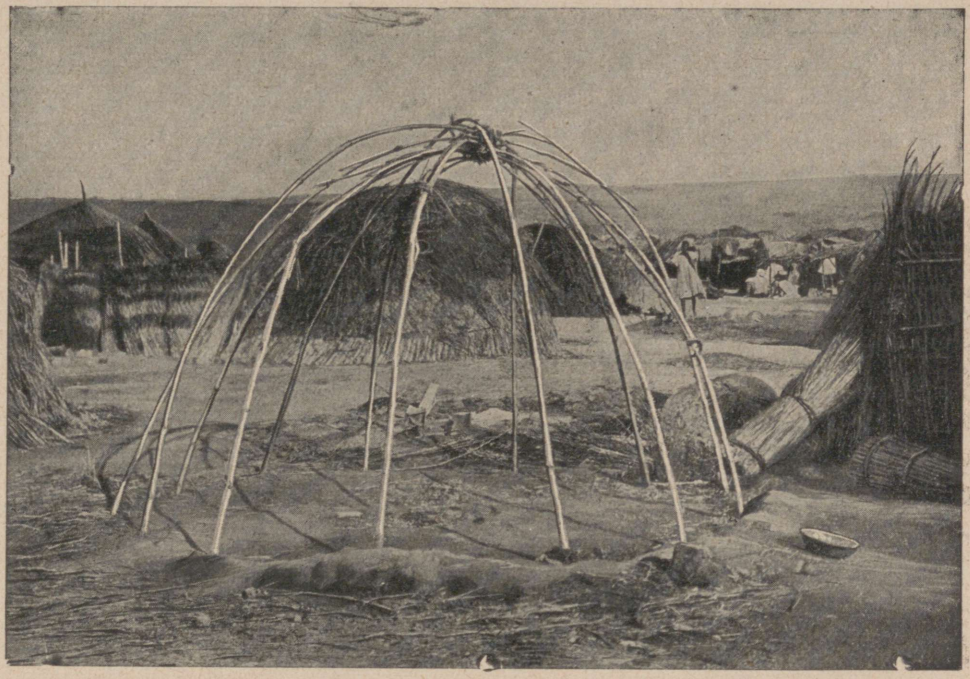

Vitstest onni ehitamine Põhja-Nigeerias.

Öö veetsime telkide läheduses. Õhtul toodi meile ka tuareegide võõrastevastuvõtlikkuse kombe järgi süüa — suur puukausi täis bišnäputru ühes kitsepiimaga. Kole ebamaitsev, kuid — pidime meeles pidama, et meil endil sööki kauaks pole.

Me nüüdse reisu päev algab veidi enne päikesetõusu. Umena laadib meie kaasabil kaamelid ning läheme. Kui juhtub mõnes kohas mõni rohututike kasvama, siis ronib tuareeg oma kaamelilt maha ning katkub rohukõrred, et neid kaasa võtta ja õhtul kaamelitele anda. See kestab nii minutit 3—5—10. See on me päevane puhkus, istume. Lõunast peatust ei tee, on vaja rutem edasi minna, sest pole kaeve; pole ju ka sööki. Õhtul teeme väikese tulekese kaasasolevaist puuokstest ja rohujuurtest ning valmistame oma ainsat päevast sööki. See on kastrulitäis vett, sinna sisse veerand karpi lihakonserve (75 grammi), mõned nuudlid, lusikatäis oliiviõli, tsipake soola ja pipart. Esimese nelja päeva jooksul oli konservide asemel me väike lambakints, kuid viiendaks õhtuks jäid paljad kondid. Ka neid keetsime — eks midagi sealt ikka välja kee... On supp valmis, siis teeme leivataigna, sellest ilusa ketta, ja paneme ta tuleasemele süte ja kuuma liiva vahele. Veerand tunni pärast on ½-naelane leib valmis. Lõikame ta pooleks ning paneme ühe poole ruttu kasti, et ta mitte silmahimu ei teeks

ning rahulikult järgmiseks õhtuks võiks jääda. Teise poole aga sööme ühes supiga ära. Muidugi tuleb peale seda kohe magama heita, sest söögiisu hakkab kasvama...

Üheteistkümnendal päeval asusime terve tund enne koitu teele ning peatumata läksime päikese loojakuni, tehes sel päeval 65 kilomeetrit (aja ja kiiruse järgi mõõdame läbikäidud kaugust õige täpsalt).

Mitte üksi väsimust polnud lõpuks tunda, vaid ka nõrkust. Suurimat enesepingutust nõudis, et astuda samm sammu järele. Jalad muutusid tuimaks. Kust nad katki polnud, seal olid villid. Igal õhtul määrisime neid rikkalikult joodiga ja sidusime kinni; hommikuti aga, mõnekilomeetrise käimise järel, olid sidemed läbi kulunud ning kadusid üksteise järel.

Janu ning nälg. Mõtted tiirlevad auravate ja magusaid aroome levitavate söögivaagnate ümber. Ja joogid! — Külm õlu... Jahe allikavesi...

Päike kõrvetas. Kõri kuivas. Jõime sagedasti ning palju, nii et juht ei tahtnud enam peatuda, kui märku andsime, et juua tahaksime (kõnelemine oli kuivanud kõri pärast raskendatud). Temal oli ka õigus, sest me veetagavara kahanes kolekiiresti.

Jalad olid pea unustatud, nad olid tuimad. Ainult nõrkus ja väsimus sundisid vahel endile mõtlema, kui ees ratsutavast Umenast ja kaamelist kaugele maha jäime.

Õhtul polnud midagi enam söögiks. Keetsime ainult kastrulitäie kuuma vett ja panime sinna tublisti pipart sisse, ainukest, mis meil veel olemas oli. Sõime lusikatega. Jahu enam polnud leivategemiseks.

Päeval janu veel suurem, sest vett on vähe järele jäänud. Mõtted koonduvad söögivaagnatelt veeklaasidele. Üle 30 minuti on raske joomata olla; üle tunni — kõri hakkab paistetama.

Juba teist päeva ei rääkinud me ainustki sõna.

Ja siis, mõni tund enne päikese loojenemist lõppes viimane veetilk. Ta lõppes, sest ei saanud enam joomata olla... Kaev, In-Abangarit, on poolteise päeva kaugusel...

Kõri paistetas.

Jõudsime kohani, kus oli mõni tutt kuivanud rohtu. Tuareeg möödus neist peatumata. Kitkusime ise neist mõned ja hakkasime närima. Mõne kõrre toppisime ka piipudesse ja suitsetasime. Selle suitsu mõju oli ootamatu, ta nagu nõrgendas veidi janu, ning vähendas kõri paistetust. Suitsetasime piip piibu järel. See oli me päästja.

Edasi. Umena kiirendas kaamelite sammu. Kõndisime kiiresti järel; pea pööritas, olime kui uimastuses, ei tundnud enam mingit valu, väsimuski läks meelest. Ainult suitsetasime. Ei märganud, kuidas läks aeg, kuidas päike juba kõrgele oli tõusnud ja kuidas ta kõrvetas.

Ratsasõdur Nigeeria Sokolost.

Ning siis, see oli umbes kella 11 ajal, nägime madalal, just horisondi kohal, üht — pilvekest. Jah, pilvekest. Seal on vist elu, on vist lõppenud kõrb ja tanezruft. Kas jõuame sinna? P e a m e!

Kõri hakkas kibedamini valutama, paistetus tõusma, olgugi et kogu aeg neid kõrsi suitsetasime. Ka me Umena kõri tegi vist sedasama, sest oli näha, et ka tema hingamine oli raskendatud.

Hetkeks tundsin nõrkust... Kiirustasime veel sammu. Rutem, rutem!...

Maastik muutus künklikumaks. Ees ja vasakul paistsid kauged mäed. Pilvekest polnud enam näha. Võib-olla ei olnudki teda. Ei, vist siiski oli.

Kell on 2.

Päästetud.

On raske. Jalgu ei tunne enam all, kuid — nõrkus...

Jõudes ühe kingu otsa, nägime ees karja. Jah, karja. Umbes paarkümmend härga ja lehma. Ja kui palju rohtu! Nii palju pole terves Saharas veel seni näinud.

See oli tõeline kari ja tõeline rohi, mitte mingi miraaž.

Umena pöördus ümber sadulas, tahtis midagi öelda, kuid kuivanud ja paistetanud kõri tegi selleks raskusi. Hulk aega neelas ta ja püüdis niisutada kõri. Viimaks sai öelda:

— Varsti on kaev.

Varsti. Varsti olla kaev. Vesi... Kuid — ei tahagi. Janu enam pole, vist ei jooks, kui praegu oleks... Tahaks vaid hea meelega magama heita. Siinsamas...

Pea oli uimane, silmade ees hakkasid mingid ringid hüplema.

Möödusime karjast, ilma et oleksime ühtki inimest näinud.

Ning siis lõpuks, mõni minut enne kella 3, nägime In-Abangariti kaevu ta äratammutud ümbruse tõttu.

Need viimased 15 minutit, mis eraldasid meid kaevust, olid kõige raskemad. Selgemini kui kunagi enne tundus kole janu, piinav valu kõris, nälg, jalavalu, väsimus, nõrkus ning suitsuisu. Veel suuremat jõupingutust nõudis see viimane kilomeeter kui kõik viimased päevad.

Aeglaselt sammusime edasi.

Peatusime kaevu kõrval. Korraga oli janu, nälg, väsimus ja nõrkus kõik läinud. Vaatasin rahulikult kaevu poole. Ei istunud mahagi, vaid seisime, vist millegi peale mõtlemata. Pea pööritas.

Kunas Umena kaevust vett tõmbas, seda ei märganudki. Ulatas kastruliga umbes ¼ klaasi vett. Janu polnud. Kuid jõin...

E. Märks, Jalgsi läbi Sahara. „Päevaleht" 1926.

2. KESK-ORIENT.

Siia kuuluvad Oriendi vanad kultuurilised südamaad Niiluse ja Tigrise-Eufrati viljakate jõemadalikkudega ning araablaste ja islami algkoduga. Kesk-Oriendi maad moodustavad lavaja tombu Vahemere ja India ookeani vahel, liitudes läänes Liibüa kõrve kaudu Saharaga ja Lääne-Oriendiga, idas ja kirdes aga piirdudes Ida-Oriendi kõrgete mäeahelikkudega. India ookeanist hargnevad loode suunas kaks pikka lahte — Punane meri ja Pärsia laht, mis liigestavad Kesk-Oriendi ala kolme ossa — Egiptus, Araabia ja Mesopotaamia ühes Süüriaga. Esimene neist jääb Aafrika mandri pinnale, teised on aga juba Aasias. Seega ühendavad Kesk-Oriendi maad Suessi maakitsuse ja Siinai neeme kaudu Aafrikat Aasiaga.

Kesk-Oriendi mail valitseb lage ühetooniline kõrb, mida läbivad kaks suurt jõgioaasi piki Niiluse ja Tigrise ning Eufrati jõge. Kuna Niilus saab oma vee lõunast, troopilisest Ida-Aafrikast, ja voolab põhja suunas Vahemerre, tulevad Mesopotaamia suured jõed — Tigris ja Eufrat — põhja poolt, Armeenia mägismaalt ning suunduvad lõunasse Pärsia lahte. Sellest on tingitud ka erinevused kummagi jõgioaasi laadis. Niiluse üleujutusi põhjustavad troopilised suvivihmad jõe ülemjooksul, seetõttu langevad üleujutused Egiptuses sügissuvele ja sügisele. Tigris ja Eufrat paisuvad aga Armeenia mägede kevadise lumesulamise ajal. Ka asetseb Egiptus hoopis kaugemal lõunas kui Mesopotaamia, sellest järgneb Egiptuse oaaside troopilisema ilmega taimestik. Mesopotaamia jõgioaasis valitsevad juba lõunapoolsele parasvööle omased puud, alles päris lõunas, Pärsia lahe rannikul, hakkab esinema palme.

Jõgioaasidest eemal levivad mõlemal pool kuivad kõrved ja rohtlad, eriti järsku üleminekut lopsakast jõgimadalikust kuiva elutusse kõrbe näeme Egiptuses. Pea kogu elu ja inimasustus ongi siin koondunud vaid kitsale, viljakale maaribale, mida niisutavad Niiluse veed. Mesopotaamias on üleminek viljakast jõgimadalikust kuiva poolkõrbe aeglasem ja siin on peale jõgioaasi pinnapaigalise elanikkonna võrdlemisi rohkesti rändavaid beduiine.

Egiptuse ja Mesopotaamia vahele jääb suur Araabia poolsaar, mille loodepoolseks jätkuks on Palestiina ja Süüria. Araabia sisemus on seni vähe tuntud ja euroopa uurijaile ongi raske tungida siia vaenlikult meelestatud rändavate kõrvebeduiinide maale. Ka teeb siin suur vee ja söödamaade puudus takistusi edasiliikumisele. Tihedamini asustatud ja paremini tuntud on vaid Araabia läänerannik, kus asetsevad islami pühad linnad Mekka ja Mediina. Iga aasta käib siin kümneid, kui mitte sadu tuhandeid palverändajaid islami eri mailt Aafrikast ja Aasiast. Palverändajate veoks ehitas Türgi valitsus siia koguni erilise raudtee, nn. Hedžase raudtee.

Peale Egiptuse ja Mesopotaamia kuuluvad Palestiina ja Süüria Vahemere äärsed rannikumaad Oriendi kõige tähtsamate maade hulka. See on vana kultuuriline pind — föniiklaste ja juutide maa, ristiusuliste Pühamaa. Jordani ja Surnumere sügav haudmik lõhestab maa pikuti kaheks, peamine asustus koondub läänepoolmikule, Vahemere äärde, haudmikust idas algavad tühjad Tagajordanimaa ja Süüria kõrved, mis liituvad lõunas Sise-Araabia kõrbedega.

Kesk-Orient kuulus maailmasõja lõpuni pea üleni Türgi riigi külge, mõned osad, nagu Araabia, küll enam nimeliselt. Praegu on need maad suuremal või väiksemal määral iseseisvad, siiski teatud olenevuses Inglise ja Prantsuse mandaatvalitsusist. Egiptuse kuningriik, Palestiina inglise mandaat, Tagajordanimaa sultanaat, Iraki kuningriik, Araabia kuningriigid ja sultanaadid (Hedžas, Nedžd, Jeemen) ning Süüria Prantsuse mandaaat. Viimase mandaatvalitsuse alt vabastamine ja iseseisvaks riigiks muutumine on praegu just käsil.

Kõigis neis mais on palju raskusi ja sekeldusi mitmesuguste politiliste keerdsõlmedega, mille põhjuseks on vastuolud eri rahvuste ja uskude vahel. On ju Kesk-Orient põline rahvuste ja kultuuride kokkupuutumis- ning segunemisala. Föniiklaste ja juutide asemele on tunginud araablased, kes on toonud siia muhamedi usu, vahepeal siin levinud ristiusku välja tõrjudes, kuid osalt seda ise omaks võttes. Nii on siin praegu vastamisi ja vaenujalal juudid ja araablased, muhameedlased ja ristiusulised, pinnapaigalised linna- ja oaasielanikud ning teiselt poolt kõrvenomaadid. Vastuolud on eriti süvenenud nn. juutide kodu asutamisega Palestiinas, mis üritus algatati inglaste poolt ja leidis juutide seas elavat vastukõla. 1920. aastast peale on siirdunud Palestiinasse arvessevõetav hulk juute, kes juudi rahameeste toetusel on omandanud siin araablasilt maa ja tähistavad iseseisva juudi riigi loomise poole Palestiinas. See äratab rahvastiku praegust enamust moodustavais araablasis tõsist kartust ja on põhjustanud rahutusi ning veriseid kokkupõrkeid juutide ja araablaste vahel, mida suudeti likvideerida vaid Inglise sõjajõudude vahelesegamisel. Ka ei olda Egiptuses ja Süürias sugugi rahul inglise ja prantsuse mandaatvalitsusega, milline rahulolematus puhkes Süürias 1927. a. nn. druuside mässuks. Kogu Kesk-Orient on praegu sellises käärimises, mis puhkeb vahete-vahel nähtavale ägedate sündmustena, ja mis kogusummas tähendab püüet suurema politilise ja kultuurilise iseseisvuse poole, Euroopa eestkostmise alt vabanemiseks.

EGIPTUS.

Vaaraode maa tänapäeval.

Heites pilku kaardile näeme, et Egiptus on piklik maa, mis piirdub põhja pool Vahemerega, idas Palestiina ja Punase merega, lõunas Sudaani ja läänes Tripolitaaniaga. Maa moodustab põhja ja lääne poole kaldeva tasandiku, mille läbi Niilus aegade jooksul on uuristanud omale sügava oru.

Niiluse kahest ülemjooksuharust Valge Niilus toob kaasa rikkalikult muda ja kõntsa, kuna Sinine Niilus, mis ühineb eelmisega Hartumi kohal

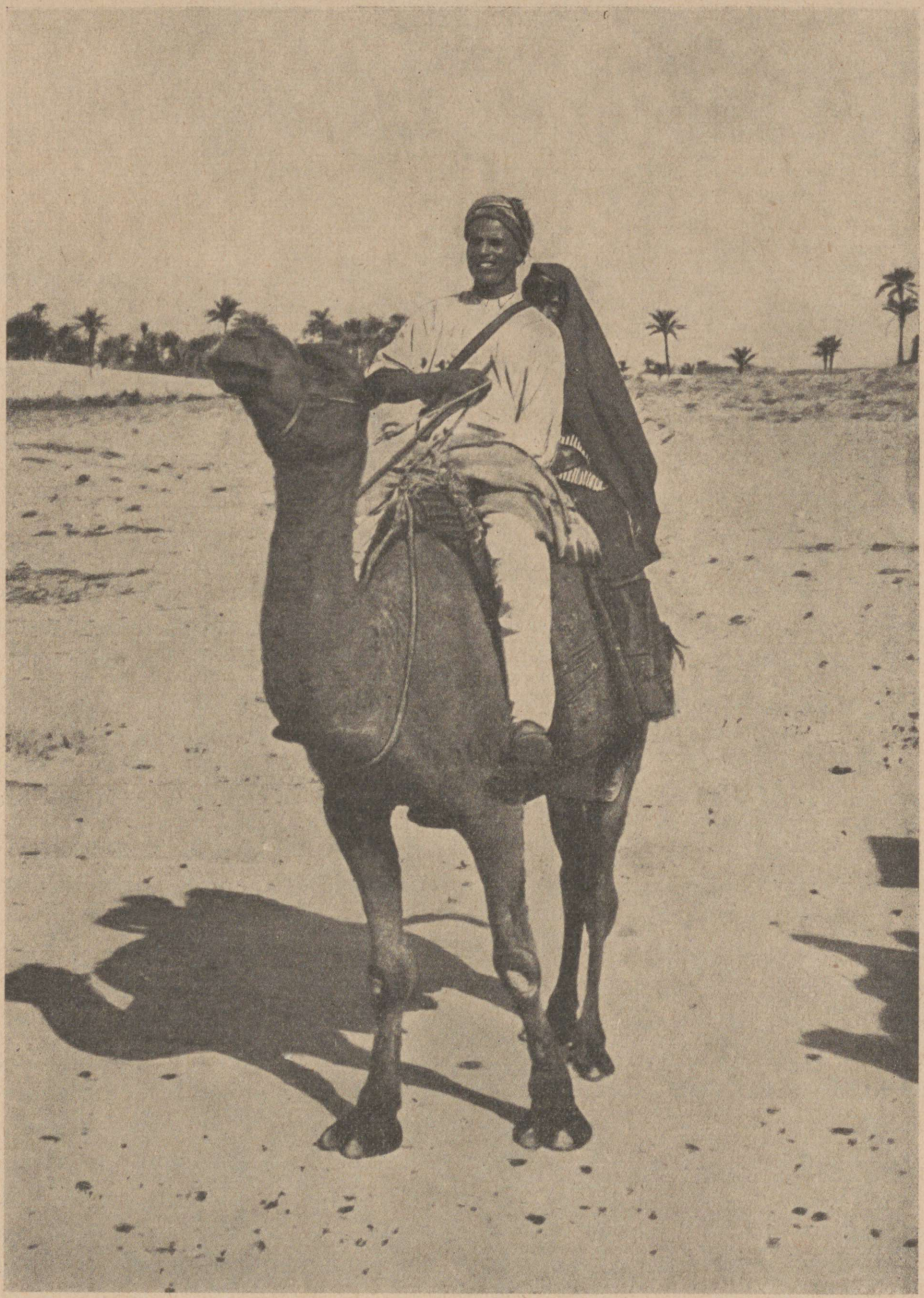

Beduiin oma perega Liibüa kõrves.

Inglis-Egiptuse Sudaanis, täitub aasta alul troopilisel vihmaajal niipalju, et ka Niiluse alamjooks tungib üle kallaste. Kui jõgi on jälle tagasi tõmbunud oma sängi, jätab ta järele rikkaliku ja viljaka mudakihi. Niiluse suudmesse kogunenud muda on moodustanud lehvikutaolise delta. Kitsast orupõhja nimetatakse Ülem-Egiptuseks ja selle suudmes olevat laia deltat Alam-Egiptuseks. Mõlemad maad kokku moodustavad Egiptuse, maa, mida Herodotos nimetab „Niiluse kingituseks". Põlluharimiseks kõlblik maa, nn. „must maa", moodustab siiski vaid $^1/_{26}$ Egiptuse kogupindalast; terve muu ala, „punane maa", on viljatu ja tühi kõrb, peale mõningate harvade oaaside. Kõrves rändavad vaid beduiinid, kuid ka need loobuvad ikka enam rändavast karjapidamisest ja hakkavad asustama Niiluse oru servi.

Niiluse deltast idas, Vahemere ja Siinai lahe vahel, on Suessi maakitsus, tühi kõrb, mille läbi on kaevatud Suessi kanal. Maakitsuse keskel ulatub Niiluse poole üks neist kuivadest kõrveorgudest, mida tuntakse „wadi" nime all. Paiguti on näha veel selle vana kanali jäänuseid, mis vaaraode ajal kaevati Niiluse ja Punase mere vahele.

Assuanist, Niiluse esimese kärestiku juurest, voolab jõgi esiteks põhja poole, kaldudes siis loodesse. Kairost pisut põhja pool, endise Kerkasorose juures, jaguneb jõgi kahte harusse, millest läänepoolne suubub merre Rosette, idapoolne Damiette juures. Deltat läbivad rohkearvulised jõeharud ja kanalid. Muinasajal oli Niilusel seitse suudmeharu.

Eriti Ülem-Egiptuses puhub ajuti aasta algpoolikul kuum lõunatuul „chamsin" (Araabias kutsutakse „saamumiks"), muul ajal aastast valitseb aga „pehme põhjatuul", millest siinse ilmastu meeldivus suurelt osalt oleneb.

Nii taimestik kui loomastik on Egiptuses võrdlemisi vaene. Tähtis kultuurtaim on ilus dattelpalm, mille hõljuvat lehestikku näeb igal pool. Mitmes kohas moodustab ta väikesi tihnikuid, „Egiptuse metsi". Muist viljapuist on siin veel apelsini-, mandariini-, sidruni-, viigi-, persiku-, aprikoosi-, õlipuid jt. Kultuurtaimist võiks nimetada nisu, otra, riisi, maisi ja hirssi. Peale selle kasvatatakse puuvilla, lina, kanepit ja suhkruroogu. Mälestusmärkidel nii sageli kujutatud lootose ja papüüruse taimed, mis enne andsid vaestele igapäevse leiva, on nüüd kaotanud koguni oma tähenduse toiduviljana ja papüürus on Egiptusest kadunud. Kuna metsad puuduvad, tarvitatakse loomade sõnnikut üldiselt kütteaineks. Varemini peeti koduloomadena gaselle ja mitmet liiki antiloope, nüüd võib leida neid loomi vaid metsikuna. Adra ette rakendatakse härgi ja pühvleid, eesel on harilik koormakande- ja veoloom, teisel kohal on hobune ja üheküüruline kaamel. Suuremad metsloomad on nüüd haruldasemad kui enne, mil harrastati palju lõvijahti; väiksemaist loomadest on rebane, hüään ja šaakal väga üldised.

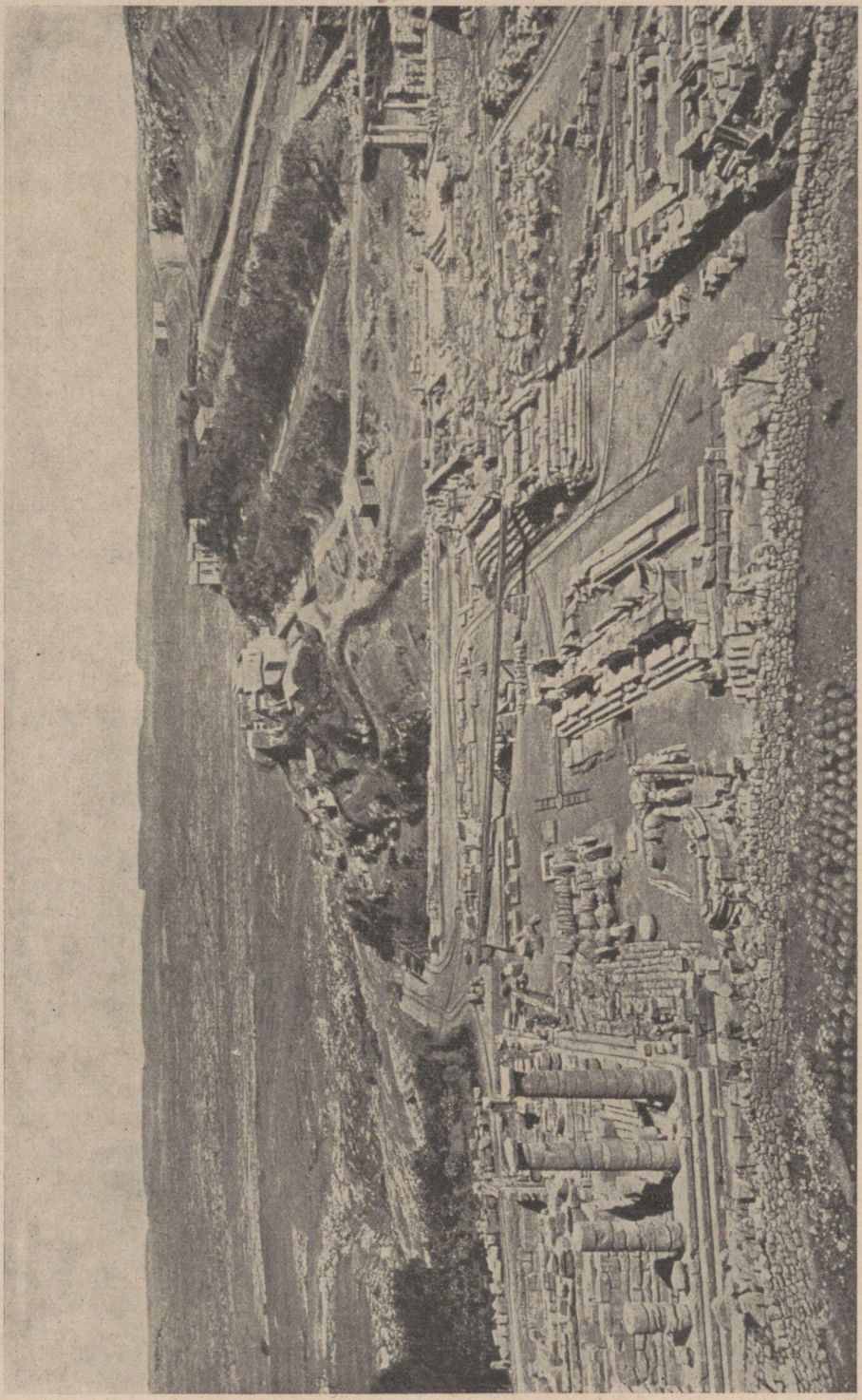

Küreene linna varemed Tripolitaanias.

Püha iibis on jäänud haruldaseks; jõehobu ja krokodilli eeskujul on see siirdunud Niiluse ülemjooksule.

Ristiusk levis Egiptuses väga vara, ent kui saratseenid vallutasid maa 6. sajandil p. Kr., siis oli peaaegu kogu rahvastik sunnitud pöörduma islami usku ja sest saadik on see usk seal valitsemas. Ristiusk pole siiski täielikult kadunud. Nende järeletulijad, kes püsisid ristiusus, moodustavad nüüd umbes $^1/_2$ miljoni suuruse rahvaosa ja neid nimetatakse harilikult koptideks. Nad elavad harilikult linnades, töötades kulla- ja kellaseppadena, rätsepatena ja teiste käsitöölistena. Koptil on ainult üks naine ja naised käivad tänavail avarais, vabalt rippuvais rõivais; riietusse kuuluvad sellele lisaks veel väärismetallist kaelakeed ja käevõrud ning pikad mustad pearätid. Vastandina muhamedi naistele kopti naised ei kata oma nägu.

Egiptus, muinasjutulise Hommikumaa värav, on ikka huvitanud teisi rahvaid, ja veel tänapäevgi ainult vähesed maad maailmas võivad ses suhtes võistelda Egiptusega. Matkajatevool saabub sinna harilikult Aleksandria ja Port Saidi kaudu. Need mõlemad on tähtsad kaubalinnad, ühendatud Kairoga raudtee abil. Aleksandria oma hea sadama ja korralikkude majadega on Egiptuse tähtsaim väljaveosadam. Välimuselt mõjub linn mingi ida ja lääne seguna ja seal asub rohkesti eurooplasi, eriti kreeklasi; neid leidub peaaegu kõigis Egiptuse linnades, kus nad töötavad ärimeestena ja rahalaenajatena. Suuremais linnades elab peale selle ka itaallasi, prantslasi, armeenlasi, juute ja loomulikult ka türklasi ning inglasi. Peaaegu igas linnas on näha midagi huvitavat. Näiteks Assiutis tehakse mustast või valgest riidest ilusaid salle, mis ilustatakse kuld- või hõbesoomustega. Lõuna pool asetsev Kene on savinõudetööonduse keskus.

Nüüdsel ajal pääseb rongiga piki Niilust üles lõunasse Assuanini, ent Ülem-Egiptusega tutvub kindlasti paremini tarvitades vana teed, s. o. Niilust ennast. Ükski reisija ei peaks jätma tarvitamata seda mõnusat veeteed. Üpris mugavad reisijatelaevad rohkete kajutite ja rõdudega peavadk eeskätt silmas neid rohkearvulisi eurooplasi, eriti inglasi, kes tulevad Egiptusse tervist parandama, muutes aasta alguses suuremad linnad, eriti Kairo, suure maailma lõbustuskohtadeks.

Niilus on Hartumi kohal $1^1/_2$ km lai. Siit alamal ei suubu Niilusesse ainukestki lisajõge mitmesaja kilomeetri ulatusel, ja kuna jõe vett tarvitatakse igal pool põldude kastmiseks, samuti kahaneb see aurumise tõttu, siis on mõistetav, et jõesäng on kahanenud tunduvalt Kairo kohale jõudes Niiluse vesi on pruun ja pruunid on ka kõhna, sihvaka kehaga fellahid keda on näha töötamas igal pool jõeäärseil põldudel. Seda põlluharijat rahvast, samuti nagu väiksemate linnade elanikke, peetakse muistsete egiptlaste otseseiks järeltulijaiks. Põlluharijad tarvitavad ikka veel samu algelisi puuatru, nagu olid nende esiisadel 4000 aastat tagasi, ja sama lihtsad on ka

Abu-Simbeli vana templimüür Ülem-Egiptuses.

vesirattad ja nende külge kinnitatud kopad, millega Niiluse vett tõstetakse niisutamiskraavidesse.

Niiluse suudmealal kasvatatakse peamiselt puuvilla; septembris ja oktoobris, kui lõikus on käsil, askeldavad kõikide külade elanikud põldudel. Lõikus käib nii, et korjaja pistab puuvilla oma kuue kaelaaugust põue, kuna kuub on seotud puusade ümbert vööga ja jääb ülemises osas kotti. Kui põu saab täis, läheb korjaja vastuvõtukohta, avab vöö ja laseb puuvilla maha.

Minia ümbruses, umbes 200 km Kairost lõunas, levib kümnete kilomeetrite viisi põllumaid, millel lainetab rohekas-lilla suhkruroog. Nagu igal pool, kus suhkruroogu kasvatatakse, nii purevad ka Egiptuse lapsed suure isuga selle taime kõrsi, et imeda selle magusat mahla, ja igas linnas on näha tänavakauplejaid, kes müüvad suhkrurootükke nagu kompvekke.

Üks turistide poolt eriti meelsasti külastatavaid kohti on Luksor, mis oma peente hotellidega on matkajaile mugavaks lõbustus- ja kohtumispaigaks, ning asetsedes muinse Egiptuse südames äratab erilist huvi oma muinasjäänustega. Siin moodustab Niilus avara orulaiendi ja siin seisis muistsel ajal sajaväravane Teeba, vaaraode valitsuslinn nelja sajandi jooksul.

Assuan oli juba vanal ajal tähtis koht. Sealt suundusid välja kaamelikaravanid, mis läbi Liibüa kõrve ulatasid oma retked läbi terve Põhja-Aafrika, ja siin ühtisid ka Abessiiniasse ning Sudaani viivad kaubateed. Nüüd Assuan võistleb Kairo ja Luksoriga turismikohana ja kuurordina. Linnale annab siiski kõige suurema tähenduse valdav Niiluse pais, tugeva müürina ehitatud vall, mis 2 km pikkuselt ulatub risti läbi jõeoru. Kui selle 180 vesiväravat suletakse, siis paisub veehulk üha suuremaks, seni kui jõgi on paisunud laiaks järveks. Viimase otstarbeks on ühelt poolt takistada hävitavat uputust, teiselt aga koguda tagavaravett kuivaks ajaks.

Mida kaugemale lõunasse, seda tõmmunahalisemaks muutub rahvas ja Assuanist Egiptuse lõunapiirile Wadi Halfasse liikudes märkame, kuidas hele „mokka" muutub vähehaaval mustaks. Kõige kaugemal lõunas elavad juba hoopis tõmmud neegritaolised nuubialased. Nende külad ja linnakesed on paremini ehitatud ja puhtamad kui vastavad kohad jõgemööda alamal, ja rahvas on arukas ning meeldiv. On harilik nähtus, et Kairos ja teistes Egiptuse linnades peetakse nuubiapoisse teenijaiks. Kui nad mitmeaastase teenistuse järel on saanud küllalt kokku hoida, lähevad nad tagasi kodukohta, kus ostavad maatüki ja hakkavad kasvatama datleid.

Egiptuses näeb juba kaugelt mošeede kupleid kerkimas külade kohal. Mitmel pool on küla väravaks kaks tornikujulist saviehitist — tuvipuurid. Et tuvid on siin nii üldised, ei tule ainult sellest, et tarvitatakse nende liha, vaid ka sellest, et leiab kasutamist põletisainena ka nende sõnnik, sest puu on siin väga kallis. Elamud punutakse okstest või ehitatakse savist ja põletamata telliskividest. Neis on harilikult ainult 1—2 tuba ja esiküljel on väike aiaga ümbritsetud õu, kus hoitakse loomi ja kus keedetakse. Õuel paistab harilikult silma ümmargune ruumikas savist platvorm, mida võidakse tarvitada mitmeks otstarbeks. Siin hoitakse karja sööta, siia panevad emad oma lapsed varju skorpionide eest, kui nad ise on väljas tööl, ja siin võib perekond ka magada kõige ilusamal aastaajal. Külma ilmaga inimesed ja loomad magavad soojas toas koos.

Sageli kuuldub öeldavat, et Egiptuse ilu on kadumas, et aurulaevad ning mootorpaadid peagi tõrjuvad kõrvale omapärase Niiluse paadi — „feluki" ja et moodsad tehnilised seadised peagi astuvad muistsete maaniisutamisriistade asemele. Samuti hakkab ka rahvas peagi tarvitama sobimatut euroopa rõivastist, heites kõrvale oma ilusa muistsest ajast peale tarvitusel oleva rõivastise. Võib-olla juhtub ka nii. Ent nii kaua kui päike saadab oma kirgast ja sätendavat valgust Niiluse haljendavale orule, nii kaua juhib igatsus matkaja ka siia uuendunud maale, sest kes on kord joonud Niiluse vett, see januneb selle järgi igavesti.

KAIRO.

Linn, kus ühtivad ida ja lääs.

Egiptus on seekord meie reisu sihtkohaks. Meie meeled on täis põnevat ootust. Vahemerd mööda Niiluse suudmele lähenedes silmitseme alatasa üle lainetava ulgumere väikest sinist pilve kaugel vaatepiiril. Paiguti hakkavad pilve katma sünged varjud ja see omandab peagi kindlama kuju. Äärjooned muutuvad aegamööda teravamaks, varjud hõrenevad lähemale tulles ja meie silmade ees levib valgelt kiirgav linn. See valgendavalt veest tõusev linn on Aleksandria.

Ent meie eesmärgiks pole seekord peatuda selles linnas. Reisihimu veab meid kaugemale. Tükk maad sisemaa poole asetseb Niiluse rannal linn, kus päike heidab pilvitult taevalt oma kiiri üle tõult ja päritolult kireva inimhulga, ning kus euroopalikud luksushotellid ja pankade lossid reastuvad igivanade idamaiste ehitistega. See on Egiptuse pealinn Kairo, linn, kus kohtuvad ida ja lääs.

Nüüdne Kairo põlvneb aastast 969, mil kaliif Muiss, esimene fatimiidide valitsejasoost, vallutas Fostati ja käskis ehitada uue linna. Juba kaua oli Fostati nimeks olnud Masr ja kui linna ehitustööde ajal planeet Marss, mille araabiakeelne nimi on el-kahir, „võidukas", liikus üle uue linna laiusjoone, andis Muiss oma linnale nimeks Masr-el-kahira, „võidukas Masr", millest on tuletatud nimetus Kairo. Ühtlasi hakati Fostati nimetama Masr-el-atika, „vana Masr".

Nii tekkis kaliifide suur linn, millest pea kirjutati: „Kes pole näinud Kairot, pole näinud maailma! Selle maa on kullast, selle majad on lossid, selle ilmastu on pehme, selle lõhn ületab aaloepuu lõhna ja see annab kinnitust südamele." Linna ilustamistööd ei jäänud seisma, kuigi see vahetas valitseja. Saratseeni sultan Saladdin osutas suurt harrastust Kairo arendamises ja ehitas linna müüri ning kindluse. Mameluki sultanid rikastasid taas Kairot rohkete ehitistega, mille väärtus kadumatu.

Aastal 1517 vallutasid türklased Kairo ja nüüd tuli linna arenemises seisak. Aastal 1798 vallutasid selle prantslased Napoleon Bonaparte juhatusel ja pidasid seda oma võimuses kolm aastat, mille järel türklased said linna uuesti oma kätte. Aastast 1805 oli Egiptuses valitsejaks tugev Mehemed Ali, kes oma aruka ja mõneski suhtes südametu politikaga oskas teha maa peaaegu täiesti sõltumatuks Türgi pealinnast. Mehemed Ali aeg oli Kairole uueks hiilgeajaks ja ka tema järeletulijad tegid väga palju linna ilustamiseks. Neist tuleks esimesena mainida kediivi Ismail Pašat, kes oma suure pillamisega tegi Egiptuse küll olenevaks välismaist, aga ühtlasi juhtis oma algatusrikkusega linna arenemise uutele, viljakaile teile, mille eest tänapäeva kairolasel on põhjus tänulik olla.

Viimase sajandi teise poolmiku alguseni oli Kairo täielik Hommikumaa linn uhkete losside ja mošeedega ning kitsaste kõverate tänavatega. Seal võis näha mustust ja räpasust kõrvuti ääretu värvirikkuse ja vormiiluga. Nüüd juhtis Prantsuse ja Inglise kasvav huvi Kairo ühendusse Euroopaga ja see huvi kasvas eriti selle järel, kui Inglismaa aastal 1882 otsustas vallutada Egiptuse. Need ida ja lääne kokkupuutumised on jätnud sügavad jäljed Kairo arenemisse ja on suuresti täiendanud selle pildi omapärasust ja vahelduvust, mida linn nüüd vaatlejale pakub.

Kairo jaguneb kolme peaossa: uuslinn, läänepoolne sadamalinn Bulak ja idapoolne vanalinn. Bulak on täielikult hommikumaise ilmega ja selle kihavail tänavail sõeluv kirju ja lärmitsev rahvahulk pakub suurt huvi. Linn on saanud oma nime keset jõge asetsevast Bulaki saarest, millel asetseb kediiv Ismaili kuulus loss. Loss on nüüd muudetud hotelliks ja veetleb oma suurepärase ümbrusega siia hulkadeviisi eurooplasi ning päriselanikke, kes soovivad pääseda silmapilguks välja linna rahutusest ja puhata imeilusas looduses.

Bulaki saart ühendab Niiluse parempoolse rannaga võimas Kasr-en-Nil sild. Sillal liigub kaupmeeste, käsitööliste ja rändkaupmeeste lärmitsev jõuk, kes on teel linnast maale oma kraamiga. Silla alt voolavad vaikselt läbi Niiluse rusked veed, samad veed, mis umbes 2000 aasta eest hõljutasid Kleopatra uhkelt ilustatud venet, salapärase, imeliku muusika helide saatel.

Uus linnaosa, Ismailia, oma laiade tänavate ja nüüdisaegsete ehitistega on üldiselt euroopaliku ilmega. Siin asetseb kuninga loss ja mitmed avalikud ehitised, pangad, teatrid ja suurepärased luksushotellid, mille peenelt rõivastatud publik võib hõlpsasti viia arvamisele, et ollakse kuski euroopa pealinnas, kui mitte mõni turbaniga džentlmen siin-seal publiku hulgas ei laseks märgata, et ollakse siiski ühes Hommikumaa suurimaist linnadest. Nende ehitiste keskel asetseb imetore Eskebije aed.

Jeruusalemma Nutumüür.

Kui suundume siit ida poole, siis hakkame lähenema vanalinnale, kus kohtame igal sammul midagi tähelepandavat ja huvitavat. Tänavad ahenevad. Meie huvi paeluvad naljakad, väikesed kauplused, mida kaitsevad päikese kõrvetavate kiirte eest kulunud, lipendavad varjud. Nähtavale pandud kraam pole alati küll eriti veetlev, kuid kauplused näivad siiski salapäraselt avatlevatena. Astume tuules hõljuvate, helmekeedest tehtud eesriietega uksele, oletades seda juukselõikaja äriks. Tõeliselt osutub see aga müüri augus mänglevais varjudes asetsevaks puuviljakaupluseks. Otse selle kõrval on araabia kohvik, kus pigimustad etiooplased, kehakad nuubialased, itaallased, kreeklased ja levantiinlased ajavad elavalt juttu või suitsetavad filosoofilises rahus oma vesipiipe. Tänavatel kihab igasugu rahvaist koosnev inimsegu, kus rahu ja väärikust esindavad vaid kaamelid ja mõni kõrvearaablane.

Vanalinna peatänavat kutsutakse El-muski ja vanajutu järgi põlvneb see juba rüütliliku Saladdini ajult. El-muski on viimastel aegadel tublisti kaotanud oma puht idamaisest loomusest ja peened euroopalikud ärid suurte peegelklaasist akendega on tõrjunud kõrvale palju päriselanikkude algupäraseid poode. Kõige iseloomukama pildi Kairost annavad siiski tema tänavad. Euroopa, Aasia ja Aafrika tungivad siin läbisegi kõige imeteldavamal viisil. Alguses on raske selles otsatus inimjões eraldada üksteisest türklasi, lihavaid Sudaani neegreid, fellahhe kirjudes kaltsudes, islami õpetlasi rohelisis turbaneis, väärikaid beduiine ja inimesi, kelle päritolu on esimesel hetkel raske määrata. Selle värvilise rahvasegu hulgas liiguvad valged aastate jooksul omandatud kindlusega. Päevad otsa liigub El-muskil kirjude vooridena eesleid, kaameleid, täislaetud vaguneid, veekandjaid, karastusjookide ja maiustiste müüjaid, uhkesti rõivastatud juudi naisi, kerjuspoisse, näorättidega varustatud araabia naisi ja kogu see imelik kirju segu, mida Kairo varjab oma müüride taga.

El-muski viib basaaridesse, kus metalliseppade basaarist kajab kõrvulukustavaid haamrilööke, magusaid lõhnu hoovab lõhnaõlikauplustest, vürtsibasaarides sõtkutakse imelikke juuri ja vürtse, vaibakauplustes on Damaskuse, Isfahani ja Samarkandi imeteoseid.

Kairo vanad ehitised on sama huvitavad ja värvirikkad nagu selle rahvaski. Pea iga kivi võib meile jutustada midagi austamisväärsest minevikust, aegadest, mil araablased vallutasid pehkinud ida-rooma maakonna ja panid aluse võimsale kultuurilisele riigile.

Praeguse Kairo kõige vanem mošee on Ibn-Tuluni mošee, mis ehitati aastal 973 ja viisteist aastat hiljem andis oma müüride vahel ruumi ülikoolile, mis veel tänapäevgi on muhamedi ilma nimekamaid. Siin on umbes 300 professorit ja üliõpilaskond võib ajuti tõusta kümne tuhandeni. Ununematu mulje igale Kairos käinule jätavad Ibrahim-Aga mošee sinised telliskivi-

Beduiinid Palestiina sisemaal.

müürid ja 14. sajandi alul ehitatud sultan Hassani mošee rikkalikult ilustatud sissekäigu ja ilusate minarettidega.

Kõige täielikuma mulje saamiseks Kairo ilust tuleks minna punastele Mokattani mägedele ja vaadata sealt alla linna. Silmale avaneb minarettide mets, mis tõuseb roosade, valgete ja siniste ehitiste hulgast. Neist sihvakaist tornidest kutsutakse õigeusulisi palvele, aga mitte meie kombe järgi kellahelinaga, vaid hüüetega.

Mokattani mäel asetsev kindlus pakub muudki huvitavat. Selle müüride vahel on palju tähelepandavaid ehitisi, nende seas aastal 1857 valminud Mehemed-Ali ehk Alabastermošee. Selle kõrged minaretid paistavad meile Kairost Niilust mööda lõuna poole lahkudes viimastena silma. Mošee ise on ilustatud vahest pisut liiga kirevate värvidega, aga minarettidega pole lugu nii.

Kindlusest põhja pool on kuulsad kaliifihauad. Neist on tähelepandavaimad sultan Barkuki ja Kait-Bei hauamošeed, kaks vormipuhta ja tagasihoidliku kunsti imeteost, mis on tõenduseks araabia arhitektuuri õitsengu aegsest kõrgest tasemest. Kindlustuse teisel poolel asetsevad monumentaalsed mamelukihauad.

PÜHAMAA.

Palestiina meie päevil.

Palestiina pealinn, püha linn Jeruusalemm on oma vanemais osades tüüpiline idamaine linn, kuhu pääseb mitme värava kaudu. Sellest pole kuigi palju aega, kui need väravad suleti ööks ja hilistunud ränduril polnud teha muud, kui jääda välja ootama hommiku koitmist. Liikudes edasi piki linna kitsaid, kõveraid tänavaid jõuame peagi basaaridesse, kus satume kohe idamaise võlu valda. Kõnnime mitmesuguste müügiputkade vahel ja tungime kihavasse inimvoolu. Siin on näha mehi punaste fessidega, kirjude turbanitega või lehvivate valgete rättidega, näorättidega linnanaisi ja maaeitesid siniseis, väljaõmmeldud rõivais, kandes pea peal turukorvi. Peame andma vahete-vahel teed väikesile eesleile ja kaameleile, kes oma kandamitega täidavad tänavad pea üleni. Eesliajajate hüüded ja kaamelikellade kõlin kostuvad lärmi ja kõnesumina hulka.

Jeruusalemma tänavail näeb sageli rongkäike, eriti lihavõtte ajal. Siis on siin näha ristiusu munkade ja palverändajate jõuke ning muhameedlasi, kes lehvivate lippude, tantsu ja lauluga liiguvad usulises ekstaasis olevate dervišite juhatusel „Nebi Musa" ehk Moosese haua juurde kõrbe. Ent iga reede õhtupoolikul liigub katoliiklaste rongkäik piki Kristuse kannatamise teed „Via dolorosat" Püha haua kirikusse, mis on ehitatud Kolgatale ja Kristuse hauale.

Ja reedeõhtuti, kui algab sabat, nutavad juudid Israeli saatust Nutumüüri ääres. Reedest päeva peavad ka muhameedlased oma nädalapühaks. Siis ei pääse ristiusulised templisse, vaid peame ühes juutidega peatuma väljaspool templimüüri. Aga muidu on meil võimalik iga päev enne keskpäeva palvet vaadata templit väikese maksu eest.

Templi juurest suundume läbi lähema linnavärava Kidroni orgu ja sealt üles Õlimäele. Lõunas paistab silma Betlehemm ja idas Surnumeri. Kingud, mis kiirgavad ja sätendavad nii toredaina seal kaugel vaatepiiril, on Moabi mäed. Alla tulles peatume hetkeks sellel kohal, kus öeldakse Jeesus olevat seisnud ja nutnud Jeruusalemma pärast, nähes juba ette linna hävimist ja kadu.

Käik Betlehemma.

Betlehemma sõiduks on kõige kohasem minna Jaffa väravale, kus ootamas hulk üüriautosid. Juba enne kui nende juurde jõuame, koguneb meie ümber autojuhtide kari, kes katsuvad hüüete ja kiitlemistega köita meie tähelepanu. Meil tarvitseb vaid võtta koht autos ja oodata, kuni ka teised kohad võetud. Nii on odavam ja mõnusam, sest nii saame omale seltsiks maa päriselanikke. Loomulikult on auto kaitseks paha silma vastu varustatud jaanalinnu sulgede ja siniste pärlidega, nii et võime sellesse julgesti loota. Teekond Betlehemma kestab ainult 20 minutit. Poolel teel on näha kaevu tee vasakul äärel. Seda nimetatakse Hommikumaa tarkade kaevuks. Tähe, mille nad olid kaotanud silmist, leidsid nad siin uuesti ja jõudsid nii viimaks pärale Betlehemma.

Sama vähe kui Jeruusalemmas võib jätta nägemata Püha hauda, sama vähe võib Betlehemmas jätta käimata Sündimise kirikus, mis on ehitatud sellele kohale, kus Jeesus sündis. Madala ukse kaudu, millest pääseb läbi vaid kummargil, jõutakse ilusasse kabelisse, ehitatud keisrinna Helena poolt 4. sajandi alguses. Kõnnime saledate sammastikkude vahel üles koorile. Siit pääseb kitsast kivitreppi mööda alla krüptasse. Vana teate järgi sündis siin Kristus. Koht on märgitud tähega. Vagad palverändajad põlvitavad siin ja suudlevad põrandat. Läheme edasi. Jälle mõned kivitrepid ja meie seisame seal, kus Maria olla võtnud lapsukese Jeesuse, mähkinud ta ja asetanud sõime. Sinna on kreeka preestrid riputanud arvutu hulga lampe ja need süüdatakse pidupäevadel. Kõik see tundub ülearuse toredusena. Meelsasti tahaksimegi võtta maha kõik need kirjud ilustised. Sooviksime näha koobast säärasena, nagu see oli siis, tühjana.

Hea meelega astume jälle kirikust välja ja seame oma sammud karjaste väljale, õlipuu salusse, kus vana loo järgi inglid teatasid Jeesuse sündimisest karjastele. Salus pole enam küll neidsamu õlipuid, mis haljendasid seal sellel ajal, aga välja üldine ilme oli vist 2000 aasta eest sama, mis nüüdki.

Teisel päeval rändame jälle sama teed, aga nüüd läheme Betlehemmast mööda lõunasse. Selle linna lähedal, teest vasakul, on Saalomoni tiigid, kuhu kogutakse kuiva ilmastiku tõttu vihmavett ja juhitakse sealt kanalite kaudu kaugemale, isegi Jeruusalemmani. Paremal pool on El-Chadri küla ja kreeka-katoliku usu kloostri kirik. Umbes 9½ tundi kestnud autosõidu järel jõuame Hebroni, mille araabiakeelne nimi on Chalil. See tähendab „sõpra" ja sellega mõeldakse Aabrahami, kes muhameedlasilt on saanud omale lisanime „Jumala sõber". Tõepoolest näidataksegi siin mälestisi, mis otseselt liituvad selle patriarhiga. Esiteks viiakse meid ühe tamme juurde ja seletatakse, et just selle tamme all võttis Aabraham vastu inglit, kes tänuks tema võõrastevastuvõtlikkuse eest ennustas temale poja Iisaki sündimist. Tamm on vana ning auväärne ja seda ümbritseb kaitseaed. Meie ei taha teha kahtlevaid vastuväiteid. Vaatame parem viinamarjakasvatust, mida siin palju harrastatakse. Hebron on kuulus selle poolest, et seal kasvavad Palestiina kõige paremad viinamarjad. Paneme ühtlasi tähele, et linnamajad tõusevad astanguti üksteisest kõrgemale. Vahepeal viib meid auto kuulsasse mošeesse, mille all olevas krüptas on Aabrahami ja Saara, Iisaki ja Rebeka, Jaakobi ja Lea hauad. Siin näeme sama, mida Jeruusalemma nutumüüri ääres. Juudid tohivad läheneda siin vaid teatud võlvidele ja trepiastmeile. Seepärast seisavad nad nüüd siin ning nutavad ja kaebavad suure häälega, et isa Aabrahami haud on nüüd uskmatute vallas. Trepiseinas üks auk, millele ka juudid tohivad läheneda, on nagu mõnesuguseks postkastiks, kuhu võib panna Aabrahamile aadressitud kirju. Nii juudid kui ka muhameedlased tarvitavad seda taevase kirjavahetuse võimalust, et leida oma soovide täitumist. Sest pühad lubadused säärastena, nagu neist on kõne Vanas Testamendis, on päris harilikud Palestiinas ja Aabraham on üks neist heategijaist, kelle poole kõige sagedamini pöördutakse.

Hebronist võib jätkata teekonda Bir-es-Seba'ni, mis on maa lõunapiiril. Koht ise, mille nimi tähendab „seitsmet kaevu", pole kuigi huvitav. Huvitav on vaid see, et tee sinna läheb läbi tõelise kõrve, kus võib näha suuri kaamelikarju. Bir-es-Seba on tuntud oma karjalaatadega. Ent kõrbeid võib leida Palestiinas ka mujal.

Edasi võtame ette autosõidu Jeruusalemmast itta. Maksab tõesti vaeva sõita autoga läbi kõrve Surnumere juurde, mille sügavasse haudmikku tee laskub mitmetpidi loogeldes ja vääneldes. Poolel teel möödume Halastaja Samaaria mehe öömajast. Siis tuleb vastu silt teadaandega, et nüüd oleme laskunud merepinna tasemeni. Aga tee jätkub ikka edasi ja laskub üha madalamale. Tuleb tähendada, et Jeruusalemm asetseb 800 m merepinnast kõrgemal, Surnumeri aga 394 m Vahemere pinnast madalamal. Viimaks oleme päral ja ruttame muidugi kõige pealt katsuma, kas Surnumere vesi on tõesti nii soolane, nagu väidetakse. Märkame, et see on kibesoolasem kui usku-

Beduiin Palestiina mägedest.

Väike eesel ei sobi õige hästi selle suure ja sõjaka mehe ratsuks.

sime. Mõni soovib selles meres ka supelda, et näha, kas siia tõesti ei ole võimalik uppuda. Siis võib uhta kehalt soolakihi Jordani jões, mis suubub Surnumerre ja mida me samuti ei jäta vaatamata. On olemas küll ilusamaid jõgesid, ent pole ühtegi teist jõge, kus Johannes oleks ristinud Jeesuse. Mitmed turistid ja palverändajad viivad siit kaasa Jordani veega täidetud pudeleid, et ristida sellega oma lapsi. Sel korral me küll ei lähe „teispoole Jordanit". Käime aga selle eest tagasitulekuteel Jeeriku linnas. Nüüdse küla kaudu liigume vanasse Jeeriku linna, kus on näha enne maailmasõda tehtud kaevamisjälgi, sellest hoolimata, et päriselanikud on pidanud kohaseks võtta omale ehitusmaterjali varemeist.

Püha maaga tutvumiseks peame tegema veel ühe kaugema tuuri Galileasse. Alates teekonda Jeruusalemmast, sõidetakse nüüd nagu ikkagi Samaaria kaudu ja peatutakse Seekemi kaevul. Seekemi vanas linnas toimetatakse parajasti väljakaevamisi. Kui juhtub olema lihavõtte aeg, siis tasub vaeva ronida üles Gerissimi mäele vaatama samaarialaste imelikku pidu, millest reisijad sageli kõnelevad. Jeruusalemmast hommikul välja sõites jõuame ühe päevaga Naatsaretti. Seal vaatame Joosepi ja Maria elamu kohale ehitatud kirikut. Veel enam kui see huvitab meid Naatsaretis Maria kaev. Siin käis vist õhtuti Neitsi Maria oma veekruusidega, nagu teevad seda Naatsareti naised praegugi.

Naatsaretist minnakse harilikult edasi Kapernaumi, kus äsja on restaureeritud Kristuse-aegne sünagoog. Ööbida võib Tibeeriase linnas Genetsareti järve rannal.

Kui jätkub aega, võib teha kõrvalkäigu Haffa sadamalinna Karmeli mäe jalal ja kihutada siis autoga piki Vahemere randa Akka linna, mis asetseb pisut kaugemal põhja pool sama lahe ääres. See teekond jääb küll igaühele kauaks meelde, sest tee läheb siin nii mere lähedal, et lained peaaegu uhavad auto rattaid. Ja kui meie tagasitulek juhtub jääma õhtuks, siis sätendab Haffa nagu määratu suur ehteasi Karmeli jalal.

Palestiina, Pühamaa, kuhu nii mitmed sugupõlved on igatsenud ja mis tõmbab ka tänapäevainimest nii imelikul kombel oma poole. Kes on käinud kord sellel maal, see ei vabane enam kunagi täielikult sellest igatsusest, see ihaldab sinna ikka ja jälle tagasi.

HOMMIKUMAA TÜLIÕUN.

Süüria enne ja nüüd.

Süüria, mille hulka võiks arvata ka Palestiina, on teatud valvepost kahes tähenduses. Ühelt poolt on ta Vahemere looduse ja kultuuri idapoolseks piirimaaks, teisalt aga moodustab ta kõrve ja islami eelkindluse. Seal

Bagdadi tänav.

vaheldub nahkjaslehine põõsastik, nn. makja, päikesest kõrvetatud rohtlaga ja sinna ulatus kord Rooma riik. Nagu Süüria mäed moodustavad vaid Araabia kõrvelava lõhestatud serva, nii pole ka ristiretked ega sionistide liikumine suutnud murda muhameedlaste võimu sellel ürgsel juutide ja ristiusu emamaal.

Juba muistsest ajast peale himustasid Süüriat igast ilmakaarest tulevad vallutajad. Rahvasterändamised käisid üksteise järel üle maa. Eri hõimud segunesid üksteisega, sulasid ühte tugevamate naabritega või säilitasid ka osalt omapära läbi aastatuhandete. Suurem osa maa nüüdsest elanikkonnast põlvneb semiidi päritoluga aramealasist. Süüria nimetuses on aga säilinud mälestis assüürlaste vallutussõdadest. Nende järel kerkisid esile kordamööda pärslased, makedoonlased ja roomlased. Süüria rikkais kaubanduskeskusis arenes hommikumaise ilmega hellenistlik kultuur, mis on mõjustanud tunduvalt nii hommikumaa ristiusku kui islamit. Suurem osa elanikest omandas prohveti õpetuse, kuna ristiusule truuksjäänud leidsid peljupaiga mäestikus. Sinna põgenes ka palju muhamedi lahkusulisi. Prantsusmaa on põhjendanud oma valitsemispolitika Süürias suurel määral neile usulisile vastuoludele.

Inglise sõjavägi vallutas Süüria maailmasõja lõpul oktoobrikuus 1918 ja maa kuulutati Sèvres'i rahulepinguga 1920 Türgist sõltumatuks. Kolm aastat hiljem anti Süüria Rahvasteliidu poolt Prantsusmaa valitseda. Nüüd kuulub Süüriasse, vähemalt nimeliselt, neli autonoomset riiki: Süüria (kitsamas mõttes) ühes Aleppo ja Damaskuse maakonnaga, Liibanon, Latakia ja Džebel Drus. Neil riikidel on igaühel oma presidendid ja riigikogud, kuid kõiki neid valvab Prantsuse ülemkomissar Beirutis. Mandaatvalitsusel on tulnud võidelda mitmesuguste raskustega ja veelgi pole Süürias täielikku rahu. Õige hädaohtlikuks ähvardas kujuneda Haurani druuside mäss, mille pärast prantslased pommitasid Damaskust kaks korda, a. 1925 ja 1926. Siis sai surma palju linnaelanikke ja mitmed vanad ehitised said väga palju kannatada.

Muinasjutu järgi on Damaskus maailma kõige vanem praeguasustatud linn. Kaliifide ajal koondus siia kaubandus ja haridus. Damaskuse tähendus on veel nüüdki suur Süüria suurima kaubalinnana. Damaskus asetseb kõrveserval, kuid teda piiravad hästiniisutatud oaasid ja linn on viljaka Haurani tasandiku saaduste loomulikuks müügikohaks.

Nagu kõigis Hommikumaa linnades, nii võib ka siin vaadelda rahvaelu kõige paremini basaarides. Igal kaubal on siin oma paik. Ühes kohas müüakse roosiõli, teises kompvekke, kolmandas puuvilja. Sadulsepad, korvipunujad ja vasesepad töötavad oma osakondades. Siin on näha sepalõõtsu, mis ei erine millegagi neist, mida tarvitati 2000 aasta eest. Lõõtsad on tehtud lehmanahast ja tuletavad meelde kohmakaid reisisumadane.

Türgi mošee Akka linnas Palestiinas.

Tänavail võib näha rändavaid kokki ja pagareid, kes müütavad rasvast nõretavaid lambalihatükke või lamedaid leivapätse. Välismaalaste silmis eriti huvitav ametimees on kirjutaja, kes väikese maksu eest avitab oma kirjaoskamatuid ligimesi. Inimeste hulgas sõelub räpaseid koeri, kes elatuvad tänavale heidetud jäänustest.

Basaaride läheduses on kaupmeeste ja nende veoloomade öömajad ehk kanid. Kõige suurem neist tuletab meelde mingit toomkirikut. Selle õues on suur kivist veetiik, kus kaamelid kustutavad oma janu, kaupmehed pesevad end ja veekandjad täidavad oma riistu. Bagdadist, Kairost, Aleppost ja Konstantinoopolist pärit olevad kaubad on laiali maas, kõige paremas läbisaamises mokka kohvi, datlikottide ja õlitünnidega. Kõige selle kohal aga hõljuvad õhus nagu tuhande ja ühe öö meeleolud.

Süüria kaudu reisib palju Mekkas käivaid palverändajaid. Osa neist sooritab selle teekonna jalgsi, kaamelil või ratsa, aga väga paljud sõidavad ka rongiga. Aleppo-Mekka raudtee hargneb Bagdadi raudteest. Rannikuga ühendavad seda Aleppo-Tripolise ja Damaskus-Beiruti liinid. Nende pealiinide kõrval on Süüria suures orus ka mõned teised tähtsad liiklemisteed. See org on õieti ainult valdav osa haudmikust, mis ulatub Väike-Aasia Tauruse mägedest Punase mere Akaba laheni ja mis on moodustunud Araabia lava lõhenemise teel. Liibanon ja Antiliibanon on selle lava eraldunud pangased. Süüria orgu mööda jookseb kaks jõge, Nahr-el-Asi ehk muistne Orontes ja Nahr-el-Kasimie, endine Leontes. Liibanoni kõrgeim tipp (3067 m) ulatub vaevalt igavese lume piirkonda. Ainult varjukas kuristikus säilib lumi läbi suve.

Ilmastus võib märgata võrdlemisi suurt erinevust mägede lääne- ja idanõlvadel. Läänenõlvadel valitseb vahemereilmastu rikkalikkude talvesademetega, ida pool aga kuiv aruilmastu suurema temperatuurivahelidusega ja kuivema talvega.

Maapind osutub mitmes kohas õige viljakaks, aga veepuuduse tõttu on ainult viiendik maa pindalast haritav. Põllumajandus võib areneda vaid uute niisutusseadiste ehitamisega. Kultuurtaimist kasvatatakse kõige rohkem nisu ja otra. Rannik sobib kõige paremini puuvilja ja veini kasvatamiseks. Põhja-Süürias kasvab eriti hästi tubakas ja puuvill. Ühtlasi kasvatatakse siin rohkesti siidiusse. Keskajal suutis Süüria rahuldada kogu Euroopa suhkrutarviduse, aga tänapäeval on siinne suhkrurookasvatus hoopis tähtsusetu. Süürlased, nii muhameedlased kui kristlased, osutavad erilist andekust kauplemises. Selles suhtes meenutavad nad muistseid föniiklasi. Türgi valitsuse ajal paljud neist rändasid välja Ameerikasse, kus nende käsi käis sageli hästi. Aga kodumaal, Süürias, on väliskaubandus enamasti muulaste käes. Juba enne sõda esinesid inglased kõige suuremate importööridena, kuna prantslased seevastu hoolitsesid peamiselt ekspordi eest. Kaubabilanss on kogu

aeg passiivne; aastal 1925 ületas sissevedu kahekordselt väljaveo. Arenemine näitab siiski teatud paranemist, sest a. 1922 oli sisse- ja väljaveo suhe palju ebasoodsam.

Rahvastiku üldiseks kõnekeeleks on araabia keel, päritolust ja usust hoolimata. Süüria keelt, mis on arenenud vanast aramea keelest, tarvitavad praegu vaid kristlased oma kirikukeelena. Rahvaarv on umbes 3 miljonit, neist 1½ milj. õigeusulisi muhameedlasi, nn. sunniitlasi, ülejääk aga lahkusulisi ja kristlasi.

Umbes veerand elanikkonnast elab linnades, teised maal põllupidajate ja karjastena. Viimased peavad lambaid, kaameleid ja hobuseid ning müüvad lihaloomi paigalelavale rahvale. Süüria beduiinid tuletavad oma kombeilt ja eluviisidelt väga meelde oma Araabias elavaid suguvendi.

Türgi valitsus kestis Süürias nelisada aastat. Selle jälgi on võimatu kõrvaldada mõne lühikese aastaga. Rahvastikuosana pole türklastel Süürias mingit tähendust ja ka nende keelt kuuleb väga vähe Orontesest lõuna pool. Süüria ja Türgi vaheline piir käib Aleksandrettast ja Aleppost pisut põhja pool. Idas Prantsuse mandaat-ala haarab Eufrati-tagused stepid ja lõunas druuside Haurani mäestiku. See kujutab endast kustunud tulemägede kogu, kus basaltlaava on voolanud põhja poole, moodustades eriti konarliku pinnaga El-Ledžah tasandiku. Mandaat-ala kogu pindala on umbes sada viiskümmend tuhat ruutkilomeetrit.

IRAKI KUNINGRIIK.

Noor riik igivanal kultuurpinnal.

Eufrati ja Tigrise vahelised igivanad maad on ärganud uude ellu Iraki noore Araabia kuningriigi näol. See seni Briti kaitse all seisnud Araabia riik on kujunenud endise Türgi riigi sellest osast, mida ennemini nimetati Mesopotaamiaks, peale loodepoolse nurga, mis on liidetud Prantsuse Süüria külge.

Irak jaguneb kahte peaossa: El-Dżesire, s. o. „saar", millega nimetatakse jõgede keskjooksu vahelist kõrgemat maad, ja Irak Arabi, mis vastaks muistsele Babülooniale, ja asetseb Pärsia lahe äärsel madalikul, jõgede alamjooksul. Nende alade vaheliseks piiriks on selgekujuline astang Bagdadist umbes 80 km põhja pool, s. o. pisut põhja pool sellest kohast, kus mõlema jõe keskjooksud on teineteisele kõige lähemal. Sellest joonest lõunas on viljakaid alasid, aga sõites põhja poole käib teekond läbi üksluise kõrve, kuni viimati teisel pool Mossulit tõusevad silmapiirile Armeenia mägede tipud. Idas, kagus ja kirdes levivad samasugused viljatud kõrved kuni kurdlaste

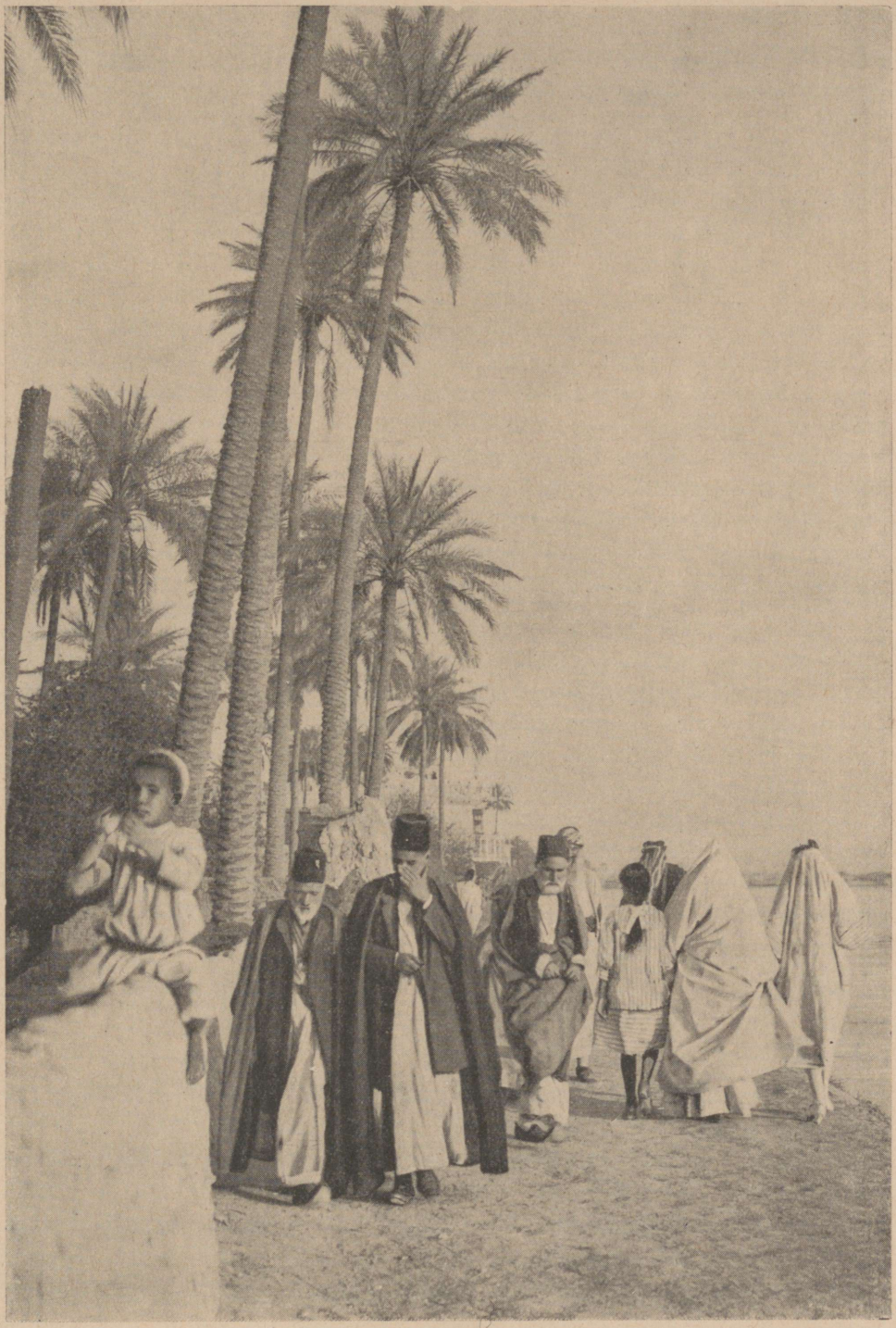

Bagdadi kodanikud jalutavad meeleldi Tigrise jõe rannal palmide vilus.

mägedeni ja Pärsia piirini. Edelas ja loodes on Araabia ning Süüria kõrved. Kõrved ja mäed on nii igal pool Iraki piirideks.

371 000 km²-lise pindalaga Irakis on ainult umbes 3 miljonit elanikku. Mõjukamat tõendust maapinna viljatusest võib vaevalt leida. Ja siiski on „kahe jõe maa" mitu aastatuhat enne Kristuse sündimist ja veel kaua ka meie ajaarvamise ajal olnud maakera kõige viljakamaid maid. Et saada kujutlust siin enne valitsenud küllusest, tarvitseb vaid sõita Pärsia lahe äärest Tigrise ja Eufrati üht suudmejõge Šat-el-Arabi mööda mõned kilomeetrid ülespoole, kus Eufrat ja Tigris kohtuvad. Rikas taimestik jõekaldail ja lokkavad põllud jätavad päris troopilise viljakuse mulje. Islami vanade maateadlaste arvamuse järgi peeti Uballa kanali viljakat ümbrust üheks neljast paradiisist ja vana muinaslugu seab Eedeni aia Kurnasse, Tigrise ja Eufrati suudmesse. Väänlevat kibuvitsapõõsast näidatakse veel praegugi „hea ja kurja tundmise puuna". Pole ka ime, et see lokkav ja viljakas koht tundus kõrve beduiinide meelest paradiisina. Ent sellist maad pole praeguses Mesopotaamias kuigi laialt ja see ulatubki vaevalt kilomeetri võrra jõe äärest sisemaale, kus algavad jälle paljad kõrved.

Kaksikjõe maad Mesopotaamiat on nimetatud kultuurihälliks, vahel aga „rahvaste rusuhunnikuks", ja kumbki nimetus pole täiesti alusetu, sest seal on nii igivana kultuuri jäänuseid kui ka võimsate riikide varemeid, mis tõendavad kõige maise suuruse kaduvust. Viimaste aegade kaevamised tõestavad, et Eufrati alamjooksu suudmemaal on olnud kord meie maakera kõige vanem kultuurikeskus. Enam kui 3000 aastat tagasi arendasid Kesk-Aasia ülanguilt siia siirdunud sumerlased seal imesteldava vaimse ja ainelise kultuuri. Nad uurisid taevatähti ja leiutasid päikesekella, harisid maad ja muutsid selle viljakandvaks geniaalse niisutussüsteemi abil, elasid korraldatud õiguslikus riigis ja võisid võistelda egiptlastega kirjaoskuses.

Ent sumerlased langesid hiljemini põhjast, läänest ja idast ründavate naabrite ohvriks. Semiitide maaletulek, võitlused elamiitide vastu, kasiitide valitsus, assüürlaste ja babüloonlaste jõukatsumiste ajalugu täidaks mitu paksu köidet.

Maailmasõja viimasel aastal õnnestus inglasil saada suurte pingutuste järel Mesopotaamia oma kätte. Briti valitsus kestis siin 1921. a-ni, mil emiir Feisal, kes oma araablasist jõukudega oli toetanud inglasi türklaste vastu, krooniti Iraki kuningaks. Kuningas Feisali valitsuse ajal on püütud luua püsivat riiki rahvuslikul alusel, kuigi inglaste mõju on olnud väga tugev.

Iraki rahvastiku peaosa moodustavad araablased. Linnu arvestamata jaguneb rahvastik kaunis selgesti ühelt poolt kõrves rändavaiks beduiinideks ja teisalt jõgioaasides alaliselt elavaiks põllu- ja karjapidajaiks.

Viimased on üldiselt kõrvebeduiinidest suuremad ja tugevamad, kuigi nad kõrveelu maha jättes on kaotanud selliseid iseloomujooni, millest oleme harjunud pidama lugu kõrvebeduiinide juures. Kõrve vabad pojad ei pea neist oaasielanikest lugu ega sõlmi nendega meeleldi sugulussidemeid. Maad harivate ja karjakasvatajate araablaste vahe pole siiski nii suur, kui esimesel silmapilgul võiks arvata. Arvestamata linnaelanikke, kes elavad üldiselt omaette elu, peavad alaliselt kohal asuvad beduiinid veel kinni igivanast hõimukorrast. Nende pealik, šeik, võib nõuda täielikku sõnakuulmist, vanadel päritud seadustel ja kombeil on oma endine tähendus ja verine kättemaks on ikka veel pühaks kohustiseks.

Poolnomaadid on rändavate beduiinide ja paigalelavate araablaste vahevorm. Selle nimega nimetame Põhja-Mesopotaamia araablasi ja kurdlasi, kes omavad maad ja harivad seda, aga suure osa aastast rändavad siiski oma karjaga ühest kohast teise. Araablased püsivad üldiselt ikka kõrves, kurdlased jälle mägismaal, ent mõningate vahepealsete alade omandusõigus on vaieldav ja seal on vahete-vahel kibedaid võitlusi mõlema rahva vahel.

Usuliselt jagunevad Iraki araablased šiitide ja sunniitide lahkusku, mille vahelised riiud on tähendanud suurt jõukaotust islamile. Kuigi maa on olnud sunniitide hulka kuuluvate türklaste valitsuse all 400 aastat, mil šiite on igapidi alla surutud, on nüüdses Irakis siiski üle 50% šiite ja umbes 40% sunniite. Türgi valitsuse järelmõjuks võib pidada seda, et sunniitidest vähemusrahval on ka iseseisvas Irakis nii politiliselt kui ühiskondlikult juhtiv asend. Tähtsamad ametnikud, suuremad maaomanikud ja rikkamad kaupmehed kuuluvad sunniitide usulahku.

Islamiusuliste järel on arvult kõige rohkem juute, keda on ligi 90 000, ja kristlasi, keda on 80 000 inimest. Suurem hulk kristlasi on armeenlased, keda Mesopotaamias on taga kiusatud palju vähem kui mujal Türgi riigi alal. Araablased on siin nimelt leppinud rahuliku kooseluga ja pealegi oli siin vaid väheseid türgi ametnikke oma perekondadega.

Iraki pealinnaks on muistne kuulus kaliifide linn Bagdad. Harun-ar-Rašidi ajal oli Bagdad võimsa maailmariigi pealinnaks, mis riik haaras peale Mesopotaamia ja Araabia veel Süüria, Egiptuse, Põhja-Aafrika ja isegi Lõuna-Kaukaasia. Siis kerkisid Bagdadis toredad lossid ja kirikud ning tänavail liikus fantastiliselt kirju rahvahulk.

Praegu jätab Bagdad hoopis teissuguse mulje kui Harun-ar-Rašidi ajal. Kaliifide uhked ehitised on suuremalt jaolt hävinud või neist on vaid rusuhunnikud järel. Kaliifide pealinn asetses peamiselt Tigrise vasemal kaldal, kuna praeguse Bagdadi tähtsaimad osad on seevastu koondunud paremale kaldale. Linna serval kerkivad kaks võimsat väravakaart, mis on varemini

linna ümbritsenud müüri viimseiks jäänuseiks. Ent ka praegune Bagdad pakub mitmes suhtes huvitavat, kuna ta on üks Hommikumaa tähtsamaid keskusi, asetsedes väga soodsal kohal Tigrise ääres, 18 km kaugusel Eufratist ja umbes 600 km kaugusel Pärsia lahest.

Bagdadi rahvastik, kokku üle ¼ miljoni, on koosseisult väga kirju. Siia kuulub araablasi, türklasi, juute, süürlasi, armeenlasi, pärslasi ja hindusid — seega kõiki nii lähema kui kaugema ida rahvaid ja hõime. Valitsevaiks keelteks on araabia ja türgi keel, peausundiks on islam, mida tunnustab ligi 175 000 elanikku.

Basra õitsev sadamalinn asetseb Šat-el-Arabi ääres, 90 km Pärsia lahest ülemal. Veel viimase sajandi keskel oli Basra tähtsusetu koht, vaid mõne tuhande elanikuga, aga juba Türgi valitsuse ajal arenes ta elavaks kauba- ja sadamalinnaks. Inglased ohverdasid maailmasõja ajal suuri summasid nüüd suurepärase sadama parandamiseks ja laiendamiseks. Linn ise asetseb enam kui 3 km kaugusel jõest, millega teda ühendavad kaks kanalit — Nar-Asdžar ja Nar-Kandak.

Basra täielik vastand on ajast palju maha jäänud Mossul Mesopotaamia põhjaosas. Mossul on ümbritsetud üleni telliskividest müüriga, nii et linna pääseb vaid väravate kaudu. Müürisõõri ümbermõõt näitab, et linn oli enne tunduvalt suurem, ent ka nüüd on see araabia oludega võrreldes võrdlemisi suur linn, mille elanikkude arv tõuseb 65 000-ni. Sellest hoolimata jätab linn laguneva ja hooletusse jäetu mulje: tänavad on enamasti prügitamata kitsad käigud, mis keerlevad umbsete majaseinte vahel. Mossul on lisaks tuntud vängete lehkade poolest, mida levitavad siin rohkearvulised tapamajad, nahaparkimis- ja -värvimiskojad. Nii arvavad kõik seal käinud reisijad üksmeelselt, et Mossul on mustuse ja räpasuse suhtes ületamatu.

Šiitide pühimad palverändamiskohad Kerbela ja Nedžef asetsevad Süüria kõrve äärel. Kerbelas on Husseini, Muhamedi tütrepoja, pühad jäänused. Nedžefis on taas Ali, prohveti kasupoja ja Husseini isa haud.

Kerbelas, mis on umbes Mossuli suurune, on vana ja uus linnaosa. Linn asetseb Bagdadist 100 km edelas ja Eufratist 30 km läänes, millega ühendab teda Husseini kanal. Laiast peatänavast läbitud uus linnaosa on võrdlemisi puhas, mis pole Araabias just harilik. Kummastki linnast on raske saada ülevaadet, sest kõik pühakodade tornid ja minaretid, mis kerkivad madalast majademerest kõrgemale, on uskmatuile suletud.

Eemalt avaldab Nedžef hoopis valdavamat muljet kui Kerbela. See linn tõuseb nagu kohutav viirastus keset ääretuid kõrbeid. Ali haua mošee kullatud kuppel ja kõrged minaretid paistavad palverändajaile juba kolme päeva kauguselt silma. Kümned tuhanded usklikke rändavad aastati Nedžefi

Kummalised alused Mesopotaamia suurtel jõgedel.

Need nn. „gufad" on punutud vitstest ja tehtud veekindlaks maapigiga. Kõie abil veetakse neid nagu parvi üle jõe ja tarvitatakse inimeste ning kraami veoks. „Gufad" olid samasugustena tuntud Mesopotaamias juba Herodotese ajal.

ja Kerbelasse, sest šiitid peavad rohkem lugu Ali ja Husseiniga seotud mälestisist kui prohvetist enesest.

Ka Samarra, mis on Tigrise idakaldal, Bagdadist 110 km loodes, on tähtis šiitide palverändamiskoht. Samarra teeb eriti huvitavaks see, et ta asetseb keset 33 km pikkust ja 2 km laiust varemetevälja, mis kujutavad endast Abbassiidide kaliifide poolt üheksandal sajandil ehitatud, kuid juba mõne aastakümne järel hävinud linna jäänuseid.

Ühe Tigrise lisajõe ääres, Mossulist 150 km kagus, on üks Iraki juutide poolt suures aus peetud linn. Selle nimi on Kerkuk ja sellest idas nähakse prohvet Taanieli haua aset. Ent Kerkuk pole üksnes palverändamiskoht, mis veetleb oma poole tuhandeteviisi vagasid juute, vaid ka tähtis kaubalinn, mille elanikkude arv tõuseb 30 000-ni.

Tähtis kangakudumise keskus on Hille, Eufrati idakaldal, Bagdadist 120 km lõunas. Matkajaid ei meelita siiski niipalju Hille ise, kui ta ümbrus. Linnast pisut põhja pool on nimelt muistse Baabüloni varemed, mis on lebanud aastatuhandeid Mesopotaamia päikesest kõrvetatud liiva all, kuni nad viimasel sajandil toodi kaevamiste teel kõikide imetluseks päevavalgele.

SALAPÄRANE ARAABIA.

Kõrve vaprad beduiinid ja pühad paigad.

Arabistan, „araablaste maa", on nii ligipäästamatu lõpmatute kõrvelagendikkude ja sõjakate beduiinide tõttu, et suured osad maast on seni veel täiesti uurimata. Kuigi see ongi meie kujutluses tühjade liivakõrbede maa, mis hõõgub halastamatult kõrvetava päikese käes, on seal siiski ka haljendavaid oaase ja viljakaid orge. Araabia on muhamedi usu häll ja sellest imelikust, salapäraste muinasjuttude maast suundusid välja enam kui tuhande aasta eest tuliste, tõmmunahksete ratsanikkude parved, kandes islami võiduka lipu üle terve Põhja-Aafrika ja koguni kaugele Hispaania sisemaale. Beduiinid elavad praegugi mitmes suhtes samal viisil, nagu nende muistsed esiisad.

Tunneme Araabiat eeskätt muhamedi usu hällina ja kõigile pärandatud kombeile truude muhameedlaste usulise keskusena. Meie kujutluses on see oaaside ja liivakõrbede maa, kus valitseb kõrvetav kuumus.

Araabia piiriks on läänes Punane meri, lõunas India ookean, idas Pärsia laht, põhjas ja kirdes Süüria ning Mesopotaamia. Lähenetagu maale kust-poolt tahtes, ikka on mulje sama: päikesest kõrvetatud, suures kuumuses närbuvad ja vähimagi elumärgita liivaväljad nii kaugele, kui silm ulatub. Selline on maastiku ilme kaunis laiadel aladel. Ent igal pool pole lugu siiski nii. Araabias on ka oaase palmisaludega ja niite haljendava rohukattega, kus rändavad beduiinihõimud karjatavad oma sarvloomade karju, lambaid ja kaameleid. Maastikud vahelduvad nobedasti pinnamoelt ja taimkattelt. Sõites läbi laiade liivalagendikkude, kus on vaid karedat kõrverohtu ja kiduraid akaatsiapõõsaid, võime sattuda sätendavalt valgele liivaväljale, kus rohukatet võib vaevalt aimata, ja lõpuks hõõguvpunastele liivaluiteile ning kaljudele.

Sellise maastiku värvirikkus on ununematu elamus, eriti päikese loojamisel. Päikese lähenedes vaatepiirile kaovad selles suunas kõik mägede üksikjooned piimjasse valgusse, kuna nende tippude siluetid sulavad vähehaaval vastu hõõguvat taevapinda. Ida suunas näib kogu vaatepiir kaduvat punasesse, udusesse valgusse. Ääretud lagendikud muutuvad sinipunasteks ja punasteks, ja päikese sume valgus punaseks. Vaatepiiril kiirgab hetke päike, nagu hõõguv, äärjoonteta kogu, ent äkki on ka see kadunud ning vaatepiiri katab vaid kuldne loor. Mõne hetke pärast hõõgub seal tühi punakollane taevas, mis muutub siis vähehaaval tumepunaseks, varjude tuhmudes siniseks.

Araablased ja beduiinid.

Araablasteks nimetatakse laiemas mõttes kõiki neid rahvaid, kelle emakeeleks on araabia keel, teiste sõnadega, suuremat osa Põhja-Aafrika rahvastikust Atlandi ookeanist Suessi kanalini, edasi Egiptuses, Sudaanis, Valge ja Sinise Niiluse alamjooksu ääres, Sansibaris, Süürias, Palestiinas, Mesopotaamias ja Araabias. Kitsamas etnograafilises tähenduses tähendab sõna ainult viimaksnimetatud maa elanikke. Need pärisaraablased arvatakse moodustavat semi rahvaste tuuma.

Harilikult jagatakse Araabia elanikud rändavaiks beduiinideks ja pinnapaigaliselt asuvaiks araablasiks. Kuigi eelmised moodustavad vaid vähese osa rahvast, peetakse neid siiski algupärasemaiks ja tõupuhtamaiks araablasiks ja koguni linnades elavad araablased peavad neid autoriteetideks, kui on küsimuses araabia keele või luule peenused. Beduiinid rändavad hõimudekaupa ringi maa-alal, mis on kujunenud igale hõimule, ja harivad vahetevahel ka ajutiselt põldu, kasvatades durrat ja hirssi leivaviljaks ning otra loomasöödaks.

Beduiinide tähtsaim tulundusharu on kaamelikasvatus ja nad tunnevad ka seda looma paremini kui ükski muu rahvas. Selle karvadest nad valmistavad vilte, telke, köisi ja ka riideid, nad joovad selle piima, söövad selle liha ja pargivad nahka. Ilma kaamelita ei tuleks araablased kõrves toime ja siiski osutavad nad kõige suuremat hellust hobusele. Perekonna lemmik on hobune ja hobuste seas võib näha toredaid täisverd loomi. Hobuse seljas või kaamelil ratsutav beduiin moodustabki väga uhke vaatepildi. Padrunivöö vööl, püss õlal rippumas või kinnitatud sadula külge, puss vööl ja mantel heidetud uhkelt üle õla.

Meeste ja naiste rõivad on isekeskis kaunis sarnased. Need on üldse avarad ja väärikad. Rõivastusse kuulub pikk, linane särk, laiad püksid, mida hoiab ülal vöö, kuub laiade käistega, mis külmade ilmadega tõmmatakse üle käte. Kõige peal on värvilisest riidest mantel, mille krae on rikkalikult ilustatud kuld- ja hõbetikanditega. Peas on tal kirju rätik, mis kinnitatakse kaks korda pea ümber seotud villase paelaga.

Piiritülid, röövimised ja rünnakud naabrite maile on harilikud, kuid need on harva pikaajalised ja hävitavad ning rünnakud paremini relvastatud pinnapaigalistele elanikele on üldse haruldased. Omavahelisis taplusis ei võta beduiinid kunagi vange, ei tapa ka kunagi vaenlast, kes ei hakka vastu, kui neil pole vaid omakse eest kätte maksta. Vaenlase isik on püha, nii pea kui talt on võetud relvad ja ta on heidetud sadulast maha; ta hobune võetakse ära, aga ta ise võib põgeneda nii hästi kui suudab.

Tervitatava vahelduse toob beduiini igapäevsesse ellu karavanide ja reisijate röövimine ja beduiinide arvates on see neile niisama lubatud ja seaduslik,

nagu Euroopa riikidele tollivõtmine. Ainus võimalus reisu kindlustamiseks on hankida lähemalelavalt hõimupealikult, šeigilt, teatud vastutasu eest luba sõita läbi tema ala — harilikult üks või kaks meest kaitseks. See on siis soovituseks teisele hõimule, oletades, et hõimude vahel ei juhtu olema sõda, nii et reisija kogu oma matka kestel antakse mõõduka vastutasu eest üle ühelt hõimult teisele.

Elamud ja eluviisid.

Beduiini telk on karedast, mustast, kaameli- või kitsekarvadest tehtud riidest. See on ühest pikast otsast tervelt või osaliselt lahti ja on mõnikord samast riidest vaheseinaga jagatud meeste ja naiste osakonnaks. Jõukamail on põrand kaetud vaipadega ja ühe seina ääres on vaipadest ja padjust moodustatud madal diivan peremehe ja ta võõraste jaoks. Seintel on tikitud vaipu, valmistatud naiste poolt, kes on väga osavad nii käsitöis kui majapidamises. Seintel ripub lisaks püsse, valjaid ja rõivaid.

Ühiskondlikud olud on väga demokraatlikud. Šeigilt, kes on harilikult hõimu kõige rikkam mees, küsitakse alati nõu tähtsamais asjus ja riidudes, olgugi et iga kord ta sõna ei kuulda, sest kõik täisealised mehed on hõimus üheväärsed. Ümbruskonna rändajad hõimud on siiski teatud olenevuses nendest riikidest, mida pinnapaigaliselt elavad hõimud on moodustanud.

Argipäevaoludes on beduiinid väga mõõdukad söögi ja joogi suhtes. Kaamelipiim on harilikuks joogiks ja januse rändaja esimeseks tööks beduiini telki jõudes on tühjendada kruusitäis seda karastavat jooki. Suuremate pidude ajal, mil tapetakse mõni loom, pannakse toime ka suuremaid prassimisi. Pidulaudkond sööb noa ja kahvlita, ainult sõrmedega.

Beduiinid suudavad kannatada peaaegu uskumatul kombel raskusi, kuumust ja külma. Lugemis- ja kirjutamisoskus on neile tundmatu, aga selle eest on neil hämmastav mälu. Ja needki vähesed seigad, mis ta on unustanud, asendab ta oma väljamõeldud juttudega. Sellepärast ongi ta lood omaenese ja hobuse õilsast päritolust ja vanast sugupuust sageli väheusutavad, kuigi ta on selle üle väga uhke.

Kehaehituselt beduiin on harilikult keskmise kasvuga, lahjade, teravalt lõigatud näojoontega, nägu on hästi moodustunud, ruske, lõunas õige tõmmu nahavärviga, mustade juuste ja hõreda habemega. Linnaelanikud on sageli ilusamad ja pikemad. Kirgliku iseloomuga liitub beduiinidel suurepärane enesevalitsemisvõime, rahulik ja väärikas käitumine, elav luulerikas fantaasia ja suur loomulik kõneanne. Nad on kuulsad oma vapruse ja julguse poolest, aga võitlustes osutavad suurt ettevaatust ja järelemõtlemist, kui hädaoht tundub liiga suurena ja võit vähesena.

Üks Pärsia pealinna Teherani väravaist.

Pinnapaigaliselt elav rahvastik.

Araabia linna või küla ümbritseb sageli muldvall, vaid kõige suuremail on kaitseks kivimüürid. Tänavad on kord äärmiselt laiad, kord väga kitsad, kuid ikka kõverad ja väänlevad. Majad on päikese käes kuivatatud savist, väga harva kivist. Neil on lamedad katused ja väikesed kõrgel asetsevad aknad. Rikaste majad on sageli ornamentidega rikkalikult ilustatud. Vastuvõtuks tarvitatavat suuremat ruumi nimetatakse „kohva" (kohvik).

Üldiselt on majade ehitus väga korrapäratu ja vahelduv. Kui linnakeskuses leidub korralikke mitmekordseid ehitisi, on linna äärtel poolvalmis telkmaju ja igasugu ajutisi elamuid, eriti laatadele saabuva maarahva jaoks. Siis on linnas vilgas elu ja liikumine. Kõrgele üle kihava inimhulga tõusevad mošeede valged minaretid, mille rõdudelt preester, „muedzin", hüüab viis korda öö-päeva jooksul inimesi palvele. Siis jäetakse äritegemine, igaüks kiirustab pesema oma käsi ja jalgu enne palvet. Hetke järel jätkatakse äri endist viisi edasi.

Pinnapaigaliste elanikkude tulualaks on külades peamiselt põlluharimine (nisu, oder, datlid, kohv, oad, sibulad), karjakasvatamine ja küttimine. Küttimisel tarvitatakse ka taltsaid jahileoparde ehk geparde.

Suuremad linnad elavad pea ainuüksi kaubitsemisest, milleks araablasil on suur loomupärane kalduvus. Tööndus on seevastu väga algelisel järjel.

Rõivastuse, kommete ja islami määruste hoolsa täitmise suhtes on suuremate linnade elanikud samasugused nagu nende usuvennad Kairos, Damaskuses, Bagdadis või mõnes teises Oriendi linnas, kuna jälle külaelanikud sarnanevad enam beduiinidega. Peetakse veelgi õige rohkesti Aafrikast toodud neegri-orje, pinnapaigaliselt elava rahva juures siiski rohkem kui karjastel. Orje koheldakse sageli hästi, neist saavad innukad muhameedlased ning neid vabastatakse sageli pidulikkude sündmuste puhul.

Mekka ja Kaaba.

Mekka, Muhamedi sünnikoht ja muhamedi maailma vaimulik pealinn, on umbes 190 km kaugusel Džiddast, mis on tähtsam sadamakoht Punase mere ääres. Mekkas on laiad sillutamata tänavad ja palju nelja- kuni viiekordseid maju. Mekka iga ulatub kaugele minevikku, sest juba kaua enne Muhamedi oli see tuntud püha linnana ja tähtsa kaubakohana. Uskmatuile on pääs Mekkasse keelatud, kuigi juba varakult õnnestus mõnel üksikul eurooplasel pääseda linna ja võtta koguni osa pühadest toimetustest. Mekkas nad käivad nõutud viisil seitse korda ümber Kaaba püha kivi.

Kaaba (mis tähendab õieti „kuup") on Mekka mošeeõuel olev püstkülikuline, tumehallist kivist tehtud ehitis, 5,5 m pikk, 4 m lai ja 12 m kõrge. Selle ajalugu on hämaruse peidus ja täis muinaslugusid, mille järgi kivil on taevalik algupära. On kindel, et Kaaba on olnud juba palju enne Muhamedi aega (ehitatud arvatavasti esimesel sajandil e. Kr.). ja oli juba siis rahvuslikuks pühamuks. Ehitusse on müüritud nn. „must kivi", muinasjutu järgi taevast langenud rubiin, mis on läinud mustaks inimeste pattude pärast. Kaaba on läbi aasta mähitud siidtekki, välja arvatud 14 päeva palverännakute ajal.

3. IDA-ORIENT.

Ida-Oriendiks nimetame käesolevas islamilise Oriendi ida- ja kirdepoolseid ääremaid vastu Suur-Siberit, Kõrg-Aasiat ja Indiat. Vastandina üldiselt tasasevõitu, lavaja pinnaga Kesk-Oriendi maile iseloomustavad Ida-Orienti peamiselt kõrged ahelmäestikud, mis moodustavad ühe lüli Euraasia suures kurdmägede vöötmes. Nende mägede asendi, suuna ja kõrguse järgi võime Ida-Oriendis eraldada järgmised alad: Väike-Aasia ühes Armeeniaga, Kaukaasia (eeskätt selle kesk- ja lõunaosa), Iraan ja Turaan.

Väike-Aasiaks nimetame laia neeme Vahemere ja Musta mere vahel, mis Bosporuse ja Dardanellide väina ning Egeuse mere saarestiku kaudu puutub lähedalt kokku Kagu-Euroopaga. Väike-Aasia läänepoolsed rannikumaad kuulusidki varemini Hellase kultuurilisse maailma ning neil on olnud niipalju kokkupuutumisi Euroopaga, et need maad ei erine kuigi oluliselt kagupoolseist Vahemeremaist, näiteks Kreekast. Päris türgiline, orientaalne ilme hakkab tulema nähtavale alles Väike-Aasia sisemaal, kõrgete mäeahelikkude vahel, sügavais pikiorgudes ja nõgudes. Kuna varemini Türgi riik ulatus kaugele Balkani poolsaare sisemusse ja pealinn Konstantinoopol valitses Euroopa-Aasia vahelist väina, on nüüd tublisti kahanenud Türgi riigi uus keskus Ankara ehk Angoora nihkunud ka siia kaugemaile südamaile.

Türgimaa kõige kaugema ja kõrvalisema nurga moodustab kõrge ja mägine Armeenia, mis kerkib nagu ligipäästamatu kindlus läänepoolse Väike-Aasia ehk Anatoolia, Kaukaasia ja Iraani vahel. See mägismaa oli juba varakult asustatud aaria rahvaist, kes omandasid ristiusu ja kelle järeletulijaiks on praegused armeenlased. Vaatamata kauakestnud rõhumisile ja tagakiusamisile on armeenlased jäänud truuks oma ristiusule ja vahest osalt seetõttu on selle rahva saatus olnud väga kurb. Praegu on looduse ja rahvastiku poolest ühtlane Armeenia jagatud kolme riigi vahel — lääneosa kuulub Türgile, põhjaosa Nõukogude-Venele ja idaosa Pärsiale.

Mägismaa lõunaosa asustavad sõjakad kurdlased, kes on olnud samuti kogu aeg vastuolus Türgi võimuga. Alles mõne aasta eest suruti kurdlaste iseseisvust taotlev laialdane mässuliikumine türklaste poolt veriselt maha.

Armeeniast põhja poole, Musta ja Kaspia mere vahele, jääb Kaukaasia. Sellele nagu selgrooks on võimas Kaukasuse mäeahelik, mis lahutab Kagu-Euroopa madaltasandikke Oriendist, ja mille varjatud orgudes on säilinud mitmeid vanu ja omapäraseid rahvakilde. Kaukasuse aheliku ja Armeenia mägismaa vahel on sügav Gruusia nõgu, kus elab Kaukaasia kultuurilisim ja oma riikliku elu korraldamises kõige kaugemale jõudnud rahvas — grusiinlased.

Ida-Oriendi kõige olulisema osa moodustab laialdane Iraani mägismaa, kõrgete mäeahelikkude ja nendevaheliste ulatuslikkude kõrglavade ja nõgudega. Lõunas ulatub see mägismaa Pärsia lahe ja India ookeani äärde välja, põhjas puudutab Kaspia mere lõunarannikut. Kõrgemad mäeahelikud on koondunud ala servadele, kuna keskele jäävad kuivad poolkõrvelised lavad ja nõod õige kidura taimkatte ja hõreda nomaadidest rahvastikuga. Iraan jaguneb kolme riigi vahel: kaugelt suurem lääneosa moodustab Pärsia, kuna idas on Afganistani kuningriik ja Briti Indiasse kuuluv Belutšistan.

Iraani mägismaa põhjapoolsel jalal levib laialdane madaltasandik, nn. Turaan, mis moodustab juba ülemineku Oriendist Suur-Siberisse. Maa on kuiva kõrvelise ilmega, ainult Kesk-Aasia kõrgeist mägedest tulevate jõgede ääres on lopsaka taimkatte ja tiheda rahvastikuga oaasid, kus haritakse kunstliku niisutuse abil maad ja kasvatatakse peale mitmesuguste põld- ja aedviljade eriti rohkesti puuvilla. Rahvastiku enamik kuulub türgi rahvaste hulka. Turaanil on olnud juba rohkem sidemeid ja läbikäimist Kesk-Aasia ja Mongooliaga, samuti Vene valitsusvõimu tõttu venelastega, seetõttu moodustab ta Oriendi maade seas teatud siirdelaadiga ääreala, nagu ta on seda ka oma asendilt.

KAUKAASIA.

Kaukasuse mäeahelik kulgeb võrdlemisi kitsa terava harjana katkestamatult põigiti üle Kaspia ja Musta mere vahelise ala. Ta algab kagus Bakuu juures ja lõpeb loodes Aasovi mere ääres. 1100-kilomeetrise pikkuse ja 70- kuni 170-kilomeetrise laiuse juures ta võtab oma alla enam kui 120 000-ruutkilomeetrise pindala. 700 kilomeetri pikkusel on mäed üle 3000 meetri kõrged. See kaljumüür oma kitsaste, järskude ja liiklemisvaenuliste, 2300 kuni 3000 m üle merepinna asetsevate kurudega on ajaloos etendanud tähtsat osa. Ta oli takistuseks põhjast ja lõunast peale tungivatele rahvasterändamistele ja sundis neid rahvastehulki valima teed kas idas piki Kaspia mere või läänes piki Musta mere rannikut.

Kaukasus on tekkinud maakoore võimsal võlvumisel või kurrutusel. Põhjas kulgevad mõned väiksemad rööbitised kurrud. Peakurd on kõige kõrgemaks kuhjatud keskosas, Kubani ja Tereki allikate vahel. Seal ta on lõunasse üle kurrutatud ja kujundab peadpööritavaid järsakuid. Mäehari koosneb ses keskmises osas kristalliinseist, graniiditaolisist kivimeist. Võibolla avaneb siin päris ürgkivimgi, mis teistes mäestikuosades lamab peidetult paksude settekivimikihtide all.

Sellest ürgkivimiharjast põhjas on võrdlemisi hilisel ajal kerkinud esile kaks võimsat tulemäekuhikut, mis nüüd lasuvad ürgkivimi peal: loodes Elbrus ehk Džin-Padižan („Vaimudekuningas", 5629 m), Kaukasuse kõrgeim tipp, ja kagus Kasbek (5043 m). Need tulemäed on mäestikuaheliku kõrgemaid tippe, neist enam kui 20 on kõrgemad kui Montblanc, sageli on nad peaharjast ja veelahkmest eraldatud pikiorgudega.

Pärsia naisüliõpilased traditsiooniliste mustade näorättidega.

Mäeaheliku kaguosa Tereki allikailt, Kasbeki lähedalt, Kaspia mereni ja Bakuu ümbruseni koosneb suurelt osalt nooremaist settekivimeist. Põhjapoolne hari, nn. Andi ahelik Dagestanis, asetseb Tšetšeenia ja Petrovskist läänes oleva tasandiku vahel. Ta kulgeb edelast kirdesse ja pöördub seal, kus peaahelik käändub kakku, idakirdesse ja itta. Sel kombel on mäestikuvööde Dagestani mägismaal laiem kui Kaukasuse kesk- ja lääneosas. Seevastu pole siin ida- ja kaguosas mäed nii kõrged, kuid ka siin leidub üle 4000 meetri kõrgusi tippe.

Kaukasuse lõunasein langeb järsult alla Kura ja Rioni tasastele orulammidele, põhjanõlv madaldub Kagu-Venemaa tasaste steppide poole.

Jõed jälgivad üleval mäestikus enamasti pikiorge, voolavad järelikult mäeaheliku suunas, siis aga murravad nad kuski sügavais, kitsais kuristikes läbi kaljumüüri. Lumepiir algab Kaukasuse lõunaküljel 2900 kuni 3500 meetri, põhjaküljel 3300 kuni 3900 m kõrgusel. Kaukasusel oli nagu Alpidelgi omad jääajad. Ta oli kaetud laialdaste lume- ja jääliustikkudega, mis ulatusid kaugele alla madalmikule. Kummaline on aga, et orud pole pea sugugi kulunud ruhiorgudeks nagu harilikult juhtudel, mil liustikud on olnud töös. Ka puuduvad siin sügavad sisemaanõod. Nad on muidu jäärist uuristatud maa-alade, nagu Norra ja Šveitsi, eriliseks tunnuseks. Kaukasuse orud on sügavalt ja kitsalt sisse lõikunud sälkorud, orulamm on õige kitsas,

ja sageli võib pääseda vaid suure vaevaga järskude kaljuseinte vahelt läbi. Jõed on sageli rajanud omale tee läbi sügavate kitsaste lõhangorgude, kanjonite. Järvi ei leidu, jõed vahutavad läbi oma ahaste uurangute tasandikkude poole, nende vesi on enamasti sogane, kuna ta kuski ei peatu ega saa selguda teel üheski järves. Seetõttu on jõevesi põllumaa niisutuseks eriti kohane, ka jätab ta mäestikujalale setteid. Orgude ebaharilik kuju on vist küll tingitud sellest, et jääliustikud leidsid järskudelt nõlvadelt vaid vähest vastupanu, vesi ja pakane on siin kivimeid uuristanud tugevamini, kui neid suutis hööveldada liustik. Kivimiliigid on suuremalt osalt pehmed, suutsid seega vaid vähe panna vastu pakasele ja veele.

Kuna Kaukasuse mäeahelikud on tekkinud aegamööda maakoore kurrutumise ja kokkusurumise tagajärjel, pidid nad esmaselt olema palju madalamad kui praegu. Uuristus lõikas siis seljakutesse sügavad orud ja kandis mõne kõrgendiku hoopis ära. Seetõttu kergenes maakoor ja kerkis vastavalt kõrgemale. Erosioonist vaid vähe puudutatud tipud ja seljakud orgude vahel tõsteti sel kombel praeguste kõrgusteni.

Veel praegu töötab see maakoore osa ja sageli külastavad teda hävitavad maaväringud. Alles mõne aasta eest langes Leninakan Põhja-Armeenias maaväringu ohvriks. Säärastest vulkaanilistest nähtudest on arvatavasti sündinud ka muistejutt Simurgist, linnust, kes pesitsevat Džin-Padižani („Vaimudekuningas", Elbrus) tipul. Simurg vaatab ühe silmaga minevikku, teisega tulevikku. Tema lendu tõustes väriseb maa ta tiivalöökide all, tormid uluvad, meri hakkab mässama, ja kõik sügavuse jõud ärkavad unest.

Maapinna tõusud ja vajumised Kaukasuses ning ümbritsevail maa-aladel põhjustasid küll ka paljude soojaveeallikate tekkimise mäestikuaheliku lõuna- ja põhjakülgedel. Peale selle leidub hulk külmi mineraalallikaid. Need soojad ja külmad väävlit, rauda, leelist, joodi ja broomi sisaldavad allikad on vanast ajast kuulsad oma tervendavate omaduste poolest, hulk supel- ja ravimispaiku on tekkinud igasuguste haiguste ja hädade ravimiseks. Muistendi järgi olevat juba Aleksander Suure sõdurid neist allikaist tervist leidnud.

Selle omapärase mäestiku harudes leiti paljudes kohtades naftat, eriti nooremais kihtides. Tuntuim on naftapiirkond Bakuu juures Kaspia mere ääres ja kaugemal lõunas teisel pool Kura suuet. Teine rikas väli, mis praegu toodab küll sama palju õli kui Bakuu naftaväljad, on Groznõi ümbruses Tereki lõunakaldal ja tema lisajõe Sunša ääres. Ka tasandikul Petrovskist lõunasse, Kaspia mere rannikul, on leitud õliallikaid ja samuti mäestiku vastasosas, loodeosas, ja nimelt põhjaküljel, Tamani poolsaare lähedal Aasovi mere ääres. Lõpuks toodetakse õli ka Georgias, mäestiku lõunaküljel, Kura ja ta lisajõe Alasani vahel. Mitmes kohas voolab maa seest välja põlevat gaasi, mille leegid juba ennemuiste nähtavasti andsid põhjust tulekummardamiseks.

Suuri metalliladeмeid pole tänini Kaukasuses veel avastatud. Küll leidub mõnes jões kulda, kuid tootmine ei tasu end, kuigi vana Strabo kuulduste põhjal jutustab jõgedes „leiduvat palju kulda, mida barbarid pesevad auklikkude ja kõdunenud loomanahkade abil liivast; sellest on tekkinud muistend kuldvillakust".

Osseetide maal, Vladikavkasist läänes, on tehtud kindlaks suuri hõbeda, tsingi ja seatina leidumusi. Seal leidub ka vähe rauda ja vaske. Kuid tähtsamaiks on ja jäävad mangaanikaevandused Georgias, Kaukasuse lõunaküljel, Kutaisist läänes. 1925. aastal hankis üks ameerika selts Harrimani juhatuse all kontsessiooni nende kaevanduste, maailmaturule tähtsaimate mangaanikaevanduste, peale. Käitis tõi iga aasta rohket tulu. Nüüd on ta tülitsemiste pärast seismas. Nõukogude-valitsus pole töid enam uuesti alustanud. Kutaisist läänes leidub söekaevandusi ja Dagestanis puhta väävli lademeid.

Kaukasuses on neli suurt jõge, kaks põhjaküljel ja kaks lõunas. Võibolla on need samad paradiisi mäestiku neli jõge, millest jutustas keskaeg, kuigi tol korral muistend paigutas paradiisi ja ta jõed põhjanabale. Kuban algab Elbrusi juurest, voolab siis põhja poole tasandikule ja pöördub sealt läände Aasovi mere suunas. Terek algab Kasbekist lõunas, voolab alul ida suunas ja siis vahutades läbi kitsaste kuristikkude põhja poole Vladikavkasi linnast mööda tasandikule, kus ta pöördub itta ja suubub rohkelt harunenud deltana Kaspia merre. Mäestiku edelanõlval voolab Rion, kreeklaste Phasis, Kutaisist mööda läbi oma tasase orundi, vana Kolchise, Koidumaa, Musta mere poole. Seal röövis Jason kuldvillaku ja Päikesekuninga ilusa tütre. Neljas ja suurim jõgedest on Kura. Ta voolab lamedas orundis, mäestikust lõunas läbi Aserbeidžani ja suubub Kaspia merre. Tema allikad ei ole Kaukasuses, vaid viimasest lõunas asuval kõrgmikul, Karsi ligidal. Kuid paljud lisajõed ruttavad tema juurde põhjapoolseist mägedest; suurimad on Aragva, Jora ja Alason.

Suved on Kaukasusest põhja pool sageli vihmavaesed ja kuumad, talved külmad ja karmid. Üldse on sademetehulk keskmiselt väike, küünib Aasovi mere ääres umbes 500 millimeetrini aastas, mäestiku südames on see umbes kaks korda suurem. Mägedest lõunas sajab rohkem vihma, eriti Musta mere ääres, kus aastasademete hulk on kuni 2 meetrit. Seetõttu on ka edelanõlvad kaetud lopsakate lähistroopiliste metsadega. Kirdenõlvad Dagestani mägismaal on vihmapuuduse tõttu päris puudeta. Põhjanõlv Kaukasuse südames ja loodeosas on jällegi tihedalt kaetud metsaga.

Metsad Kaukasuse madalamal asuvais orgudes koosnevad suurelt osalt tammedest, pöökpuist, plataanidest, õiliskastaneist, pärnadest, papleist ja

teistest lehtpuudest. Tüvede ümber põimuvad viinamarjad, clematis, sarsaparillid ja teised väätkasvud. Kõrgemal valitsevad kivitamm, kastan, pärn, pöökpuu, jalakas, haab, saar, kuna jõgede ääres kasvavad lepad. Veel kõrgemal esinevad kask ja mänd, kuni lõpuks jääb kask üksinda valitsema. Metsapiir asetseb umbes 2200 meetrit üle merepinna, rohuniidud ulatuvad 3000 meetrini üles.

Loomastik on võrdlemisi rikkalik. Karud, hundid ja šaakalid segavad öist rahu oma ulgumisega. Hüäänid, ilvesed, metskassid, leopardid ja isegi üksikud tiigrid hulguvad ringi. Metsades elutseb palju metssigu ja põtru, mägistel aladel mets- ja kaljukitsi. Kõrge lääneosa metsades leidub veel piisonit karjadena. See on väheseid alasid, kus veel võib leida nende metshärgade viimaseid järglasi, kes kord, nagu ta sugulane ürghärgki, oli levinud kogu Euroopas. Lindudest väärib eriti mainimist faasan. Teda esineb üpris sagedasti, ta kodumaa on Rioni ümbrus, on ju ta oma nimegi saanud selle jõe kreekakeelsest nimetusest „Phasis".

Koduloomadena peetakse veiseid, lambaid, kitsi, hobuseid, eesleid ja pühvleid. Põllundus on madalal astmel. Vana sahk, pühvlid või härjad rakendatud ette, on praegugi tarvitusel. Nii haritakse põldu aga vaid madalamais maavöötmeis, kus mullakord on paksem. Väikestel maalappidel üleval mägede nõlvadel tarvitatakse ainult kõblast. Kasvatatakse maisi. nisu, hirssi, veidi kaera ja rukist. Tatart kasvatatakse paiguti veel 2500 meetri kõrgusel, kartuleid ja tubakat kuni 1800 meetrini.

Kaukasus oli paisuks, mille vastu murdusid rahvasterändamised. Rahvastelained lõid lõunast ja põhjast järskude nõlvade vastu ja murdusid kaljuseintel. Soodsate kaitsetingimustega ligipäästamatuis ahtais orgudes kindlustusid rändrahvaste või põhjast ja lõunast ära aetud hõimude killud. Seal asuvad nad veel praegugi oma kitsas, eraldatud maailmas. Sest ajast elutseb mägedes kõige mitmesugusemate rahvaste osi nii kitsal maa-alal kui ei kuski teisal maakeral. Neist rahvaist igaüks kõneleb oma keelt. Enamik neist keelist on veel päris puudulikult uuritud, ja paljud neist näivad vaevalt olevat sugulased meile tuntud keeltele.

Neid paljusid mäestikuhõime liigitatakse nende keelte järgi kolme pearühma: päris kaukaaslased, türgi-tatari ja indoeuroopa hõimud. Neile lisanduvad veel üksikud teised päris mõistatusliku päritoluga. Päriskaukasuse rahvaste murrakud omavad erikohta maailmakeelte seas, seni pole suutnud veel ükski keeleteadlane kindlasti näidata nende murrakute sidet tuntud keeltega. Võib-olla on sugulussidet mõne vanaaja väike-aasia keelega. On viidatud ka ühistele joontele baski ja etruski keeltega. Eraldame Lõuna-Kaukasuse ja Põhja-Kaukasuse keeled. Esimeste hulka kuuluvad mitme-

Pärsia kooliõpilane.

sugused georgia ehk karteelia keeled. Põhja-Kaukasuse keelte hulka loetakse abhaasi, tšerkessi, tšetšeeni ja arvukad lesgiinide murrakud.

Georgia rahvused elavad Kura ja Rioni orgudes ja Kaukasuse lõunanõlval kuni veelahkmeni, kõrgmäestiku orgudes, Svaneetsias Elbrusest lõunas. Abhaaslased asustavad lõunanõlva lääneosa Musta mere rannikul. Tšerkessid — nad ise nimetavad endid adigeenideks — ja kabardiinlased elavad

mäestiku põhjanõlval ja kaugemal põhjas Tereki kallastel, kuni Kubanini läänes. Sangarliku võitluse järel venelastega, mille nad 1864. aastal kaotasid, rändas suur osa tšerkesse Türgi Väike-Aasiasse ja Mesopotaamiasse, kus nad muutusid rahutuiks röövlisalkadeks. Tšetšeenid jagunevad mitmesse hõimu. Nad elavad suuremalt osalt Tšetšeenias ja Itškeerias, Dagestani mägismaast loodes, Arguni ja ta paljude lisajõgede orgudes, põhja poole kuni Groznõi ümbrusse. Arvukad lesgiinide suguharud, kellest tuntuimad on avaarid, elavad Dagestanis.

Indoeurooplasist nimetaksin esmajoones osseete. Nad asustavad Aragva ja Tereki ülemjooksu läänekaldaid ning levivad põhja poole kuni aladeni Vladikavkasist läänes. Ka tatarlased Kaspia mere ääres, Bakuust põhjas, on indoeuroopa päritoluga.

Türgi keelt kõnelevaist suguharudest nimetan kumükke Dagestani rannikumaadel Kaspia mere ääres kuni Derbèntist lõunasse. Neist põhja pool, Tereki deltamail, elavad nogailased; üksikud türgi suguharud, nagu taululased ja karatšailased, elavad kõrgel üleval mägedes, Elbrusest läänes ja Svaneetsiast põhjas.

Fr. Nansen, Durch den Kaukasus zur Wolga. Leipzig 1930.

SUVEPÄEVAD TEHERANIS.

Saabus öö, kui jõudsime Pärsia pealinna Teherani. Vaevalt olid müürid ja aiad tähistanud linna lähedust, kui me juba veeresime üle silla ning suur värav paljude tornidega seisis põiki meie ees. Aluskividest tornikeste kupliteni oli see kaetud kirjude majoolikatega. Elektri-tänavalampide paistel sätendas ta kui mingi kirju ime — sinist, punast, kollast ja rohelist. Mõlemal pool väravat olid maiustistemüüjad püstitanud omad lauad, nii et õlist ja suhkrust küpsetatud saiad helkisid läbipaistvaina, sarnanedes valgustatud väikeste tornikestega. Arvukad ekipaažid ja üürisõidukid kuhjusid kitsa sissepääsu ette ja kirju muinasjutuvärava taga näis peituvat paljutõotav linn.

Kuid sissesõidul on paraku juba ilusaim nähtud; sest selleks on väravad. Kogu linna piirab veel vall ja kraav — mõlemad nukralt savipruunid, ilma mingi värvita, ühegi rohelise libleta, sest maapind on kõrbenud ja kuivanud kõikjal, kus teda ei elusta kunstlik niisutus. Selle pruuni ühetaoluse katkestavad aeg-ajalt väravad, kirevamad ja värviküllasemad, milliseid üldse saab kujutella. Šiitid ei võta liiga täpsalt koorani elusolendite kujutamiskeeldu.

Nii ilutseb peavärava kohal enamasti mõni värviline lahingukujutus, mille ümber rühmituvad pärsia ornamentika imed. Värvid on hämmastamapaneva tugevuse ja erksusega, eriti sinine ja kollane. Täiesti siniseist kahvleist on elegantne sale Gebre Aga kuppel, mis siin lõunamaiselt hõõguva taeva all tundub kogu kujuteldava heleda ja sügava sinise värvi kehastisena.

Vaatamata neile kirjudele majoolikaile on pilt kogu linnast savipruun ja pettumapanevalt väikelinnaline. Ent kui me nüüd sõitsime läbi öise linna, ei näinud me seda tulede hiilgusel. Kõigist pidevalt reastunud äridest kiirgasid kauplejate lambid ja peegeldusid mitmekordselt helkivail vasktaldrikuil. Alul ei mõistnud ma, mida tähendasid kõik need hiilgavad plaadid, kuni lõpuks nägin, et mitte üksi kaubad, nagu suhkur, riis, jahu ja puuvili ei olnud vaskliudades, vaid et iga terava suhkru- või riisikuhiku taga jällegi helkis vasktaldrik. Neile taldrikuile puistab kaupmees kaalutud kauba ja ulatab selle siis ostjale.

Päeval on aga Pärsia pealinna nägemisväärsused kiiresti nähtud. Tema keskuse moodustab kindlus, savimüüridega piiratud nelinurk, mis varjab enese taga šahhi paleed ja ministeeriume. Kindluse ühe värava ees seisab pikatoruline kahur, mis olevat võetud ära portugallasilt, kui viimased 16. ja 17. sajandil asusid veel Pärsia lahe ääres.

Ka kindluse teisel küljel seisavad kahurid ja nimelt nn. Kahuriväljakul. Sel väljakul toimusid varemini avalikud hukkamised, ja veel veidi aega enne minu saabumist võisid Teherani elanikud näha meeldivat vaatemängu, kuna peksti avalikult läbi kaks kottipistetud naist. Siin Pärsias ollakse veel siiski kaunis lähedal keskajale, vaatamata moodsale parlamendile, ajakirjandusele ja paljule muule.

Seejuures pole pärslased sugugi nii verejanulised ja halastamatud, seda vähemalt mitte esimese pealiskaudse mulje põhjal. Ei saa kujutella midagi rahulikumat kui teheraanlast, kui ta harrastab oma lemmikajaviidet: kükitab mõne tänavaidpalistava veekraavi ääres, sükomori varjus. Enda kõrvale, pooliti vette, asetab ta linnupuuri, nähtavasti selleks, et lind saaks supelda. Ning nii võib ta puu varju nautides istuda tundidekaupa, kuulates vee vulinat ja oma linnu laulu, olles ise rahul ning õnnelik.

Need veekraavid on pärit ajast, mil Pärsias püstitati veel suuri ehitisi: tänavaid, sildu, karavanisereisid ja ka neid osalt suurepäraseid veevärke, mis juhivad maa-alustes kanalites mägedest karget ja selget vett linna. Ent kuna suvel tuleb siiski vahete-vahel veest puudus, on igal majal maa-alune veekelder reservuaariks. Need veevärgid on eraomandus ja nende õnnelikud omanikud hangivad endiste põlvkondade tööst ilusat tulu.

Teised, lahtised veevärgid on aedade kastmiseks. Nad on kahelt poolt puude, sükomoride, akaatsiate ja plataanidega palistatud ja teevad Teherani tänavad viludeks ja varjulisiks. Samal ajal kasutatakse neid tänavate kastmiseks, mis sünnib pea noaaegsel viisil. Kannudega tõstetakse vett kraavidest ja valatakse tänavaile. Kui kella 6 paiku päevane kuumus hakkab kahanema, alustavad tänavapühkijad oma tööd ja valavad oma väikesed kannutäied tänavatolmule.

Sel tunnil kuulub jalutuskäik linnavallil kaunimate maastikuliste muljete hulka, mida üldse võib saada. Põhjas tõuseb siis üle kõrgtasandiku üha tontlikumas valguses Elbursi mäeahelik, mille tippudel püsib kuni kesksuveni lumi. Nende igas värvis kiirgavate kaljukulisside taga pimestab silmi laitmatult valge ja täiuslik terav Demavendi kuhik, mis muutub aeglaselt hõõguv-punaseks.

Colin Ross, Der Weg nach Osten. Leipzig 1924.

TURKESTAN.

Läbi Kara-Kumi kõrve.

Krasnovodskist rongiga välja sõites oli vähemalt alul näha raudtee kõrval Kaspia mere kitsast lahte, ja vähemalt ühest küljest jahutas karge tuuleõhk seda kuuma põrgut. Siis aga ahenes laht järjest, kuni ta viimaks lõppes kitsa sopina. Nüüd olid paremal ja vasemal vaid päikesekõrvetatud kaljud ja liiv, nii et meile õhk paiskus vastu nagu mõne terasahju kuum hõng.

Nii sõitsime edasi.

Küll mitte eriti mugavalt, ent kui tähtis on edasipääsemine, siis kõlbab ka vähem mugav liiklemisvahend. Meie rongi nimetataks mujal „segarongiks". Ta koosnes peamiselt naftatankvaguneist, mis haagitud lõpmatus reas veduri järele. Siis järgnes sama palju loomavaguneid, mida tarvitati inimesteveoks.

Iseenesest poleks reisimine kuumadel mail loomavaguneis sugugi nii halb. On vähemalt rohkem õhku kui kitsais reisijatevagunite kupeedes, ja kui istuda vaguni keskele, on nad ehtsad vaatlemisvagunid. Kuid kui need vagunid on tuubitud täis higistava musta inimhulgaga, kes levitab igasugu lõhnu, siis väheneb see lõbu teataval määral. Ent paar kuud reisimist Venemaal ja Oriendis siiski pikkamööda nüristavad meeled mustuse ja haisu suhtes ning õpid isegi halvimas olukorras nägema head ja kasulikku.

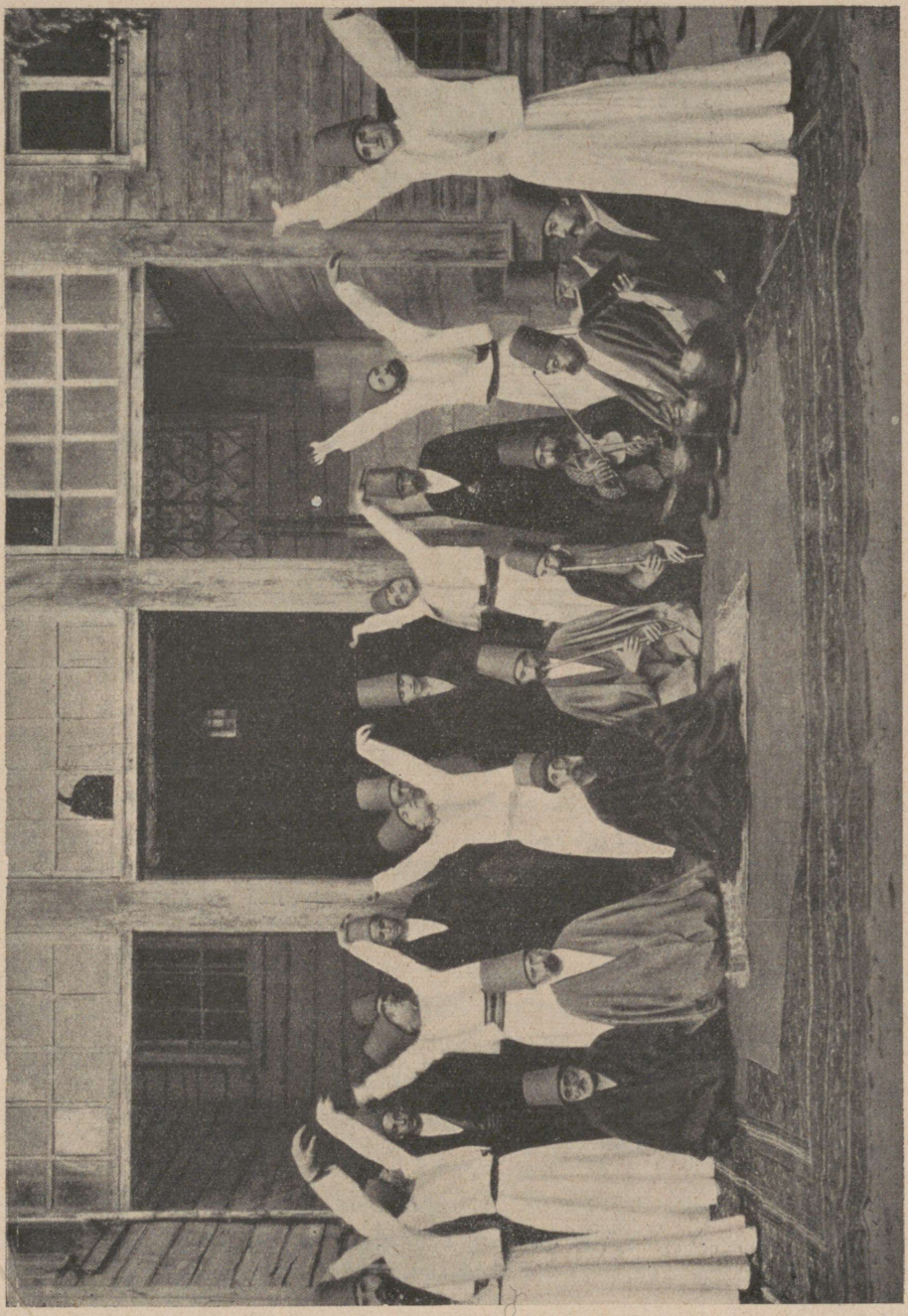

Tantsijad mungad (dervišid) Pärsias.

Herati vana kindlus Afganistanis.

Ja huvitav on meie reisiseltskond kahtlemata. Kõige väiksemal ruumalal pakub ta eeskujuliku valiku Kesk-Aasia rahvaste segust: seal istub täielikus rahvarõivastises vana armeenlanna, madalalt taldrikutaoliselt peakattelt langeb ta laubale hõberahasid. Käised on samuti palistatud hõbedaga ja piha ümber kannab ta rasket hõbevööd; ta kannab vähemalt paar naela metalli enesega ühes. Tema kõrval istub pärslane kollas ja abbas. Siis on seal venelasi, kaukaaslasi, tatarlasi. Pool vagunit võtab enda alla jõuk kirgiisinaisi — sugugi mitte mõnusaid reisikaaslasi. Nad ei haise põrmugi vähem kui nende kaasasolevad kitsed. Ehkki neid on pea pool rohkem kui ülejäänud reisijaid, on nad surutud ühte vaguni nurka kokku. Seal nad kükitavad üksteise kõrval ja peal ning peade kohale on nad veel riputanud kirjultpõimitud võrkkiiged, milles nad kiigutavad oma imikuid.

Kaugemal sisemaal, Kisil-Arvatist ja Ashabadist alates, tulevad juurde veel turkmeenid. Need on pikad mehed pikis, pruunides, mustades ja punastes kuubedes. Peas kannavad nad otse hirmuäratavate mõõtmetega lambanahkseid mütse. On täieline mõistatis, kuidas säärase kuumusega saab kanda sellist hulka rasket ja kuuma nahka peas, liiatigi kui nad suurte all kannavad

veel väikesi mütsikesi. Kuid üks hüve on sel peakattel siiski: ta on samal ajal kohvriks, milles kantakse ja säilitatase raha ning väärtasju.

Vaatamata sõjakale välimusele ja vööl kantavale pikale pussile on nad kehastunud heasüdamlikkus ise. Mõjub otse grotesksselt, kuidas kogu jõuk neid tammub vagunist vagunisse, ja mõni vene naine peletab neid paari mõjuka sõnaga taganema.

Alates kolmandast päevast annab end siiski väsimus tunda. Silmad kipitasid kiirgavasse kõrbe vahtimisest. Liiv, liiv, liiv, vahel katkestatud imelikult heledast rohelusest üksikuil okaspõõsail. Need okaspõõsad näisid nii värskeina, et võis kujutella neid seismas oja kaldal ja mitte veetus kõrves.

Kord saavutas meid liivatorm. Vaatepiiril seisis äkki kõrge hall sein. See lähenes kohutava kiirusega. Võidujooksul rongiga jäi ta peagi võitjaks. Esimesed iilid tõstsid paremal ja vasemal üles tolmupilvi, ja siis oli meid liivatorm haaranud. Sulgesime silmad ja tõmbasime pähe mantlid ning tekid. Õnneks tuli torm otse tagant ja ainult vähe liiva paiskus vagunisse. Siis oligi liivatorm kiiresti möödas, sama kiiresti kui ta tulnudki.

Kõrvejaamad koosnevad peale jaamahoone enamasti veel vaid veetornist, mida pahatihti asendab tankvagun. Vaatamata vähesele veele ei olda sellega sugugi kitsi. Kuhu ka tuldaks, ikka võib endale lasta voolata üle rinna ja käte nii palju vett, kui iganes soovid. Rongi vaevalt peatudes tormavad kõik katelde, pottide ja kruusidega välja, et end varustada veega järgmise jaamani. Ja on olemas veel üks eeskujulik seadis, mille kavakindel ehitus on enamlaste teene. Igas jaamas seisab katuse all või mõnes väikeses majas naftagaköetav suur veekatel, kust sõitjad võivad tasuta võtta tarvisminevat kuuma vett.

Nii ei tarvitse vähemalt kannatada janu. Sellise kõrvesõidu naudingute hulka kuulub mõnus istumine oma teekatla ääres. Oma teekatel on siin tähtsaim ja kõige vajalikum varustusese — ning klaas klaasi järel palavat teed juues võitled kuumusega kuumuse vastu.

Ajuti läheb maapind tõesti roheliseks — mitte üksnes okasvõsast. Saab näha kaameleid, kitsi ja lambakarju ning ümmargusi poolkerajaid kirgiiside jurte. Oaas. Siis on jaamas saadaval mune ja piima, meloneid ja viinamarju. Rongi uuesti liikudes istutakse vaguneis matsutades ja närides.

Viimane puuviljaõnnistus oli Tedženi oaasis, kus eriti viinamarju pakuti külimitukaupa. Kuid siis haaras meid Kara-Kum seda vihasemalt oma kuumustangide vahele. Õhk näis tulevat otse hõõguvast ahjust ja kuumus kõrvetas koledal kombel. Kükitasin seljakotil ja tukkusin aeg-ajalt väsimusest. Kuid magamisest ei võinud siiski olla juttugi, sest uinunud mõneks minutiks, ärkasin taas higist nõretades.

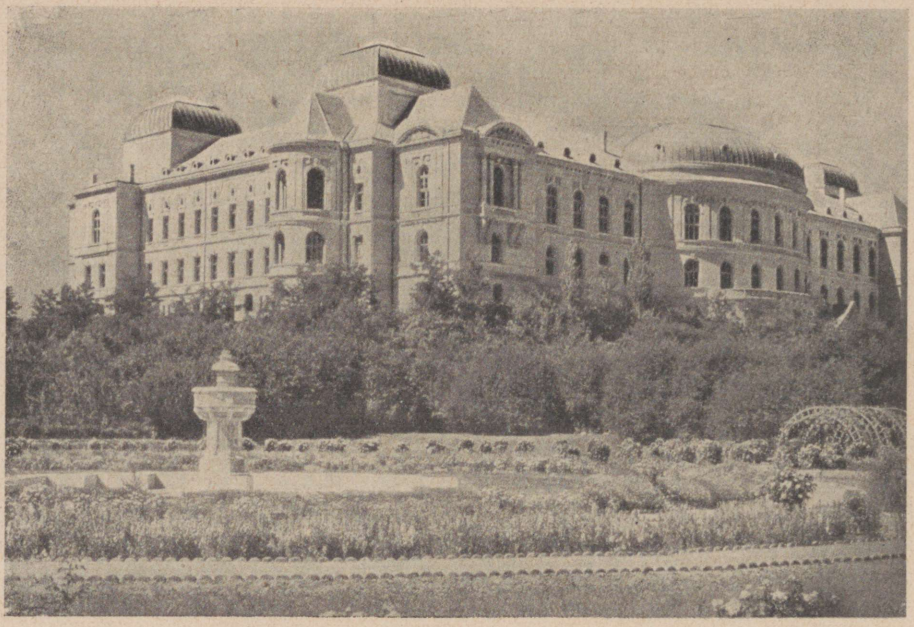

Uus parlamendihoone Afganistani pealinnas Kabulis.

Istusin jälle vaguni ukse vahele, lastes endale puhuda kuuma õhku, ja vahtisin kõrbe. Liiv ja okkaline võsa. Ühtki kõrgendikku, ühtki kaljut, ikka vaid liiv ja võsa. Kuid järsku virvendab midagi vaatepiiril, läikiv pind, tiik, järv! Teisel kaldal näivad kasvavat puud. Kaugemal teine, kolmas. Fata morgana? tuksatub ajus; sest kaardil pole märgitud midagi muud peale kollase kõrve. Kuid järv on siiski nii selge, et ei või olla eksitust. Siis aga jõuame lähemale. Vesi valgub laiali, puud tuhmuvad ja kustuvad kui varjud. Kadunud on järv ja oaas, ainult liiv ümbritseb meid — päikeses põlev liiv ja okkaline võsa.

Mervi oaas.

Seal, kus Afganistani mägedest algav Murgab jaguneb arvutuiks harudeks, mis pikkamisi kaovad Kara-Kumi kuival pinnal, seal asetseb suur Mervi oaas. Turkestani oaasi all ei tule küll kujutella seda, millega ollakse harjunud Põhja-Aafrika oaaside piltidel. Pole siin ei palme, ei keni tiike ega aedu, vaid ainult suur niidu- ja põlluala, läbitud arvukaist ojadest savikaskollase sogase veega.

Sesse sugugi mitte kenasse maastikku on venelased rajanud rohtlalinna, mis sarnaneb täpsalt mõne Argentiina puebloga, pampalinnakesega: samad

nöörsirged tänavad, samad meetritäpsuseni ühesuurused majadesarad ja samad otse maa peale ehitatud majad, puuduvad vaid Argentiina linnades teist, näilist majakorda tekitavad kõrged esiküljed. Sellele lisaks tolm ja kuumus, lühidalt, kõik nii vähe veetlev, et ma peaaegu oleksin muutnud oma otsust, peatuda Mervis.

Siiski tasus end siinviibimine, sest Mervis sain ma esimese aimuse Kesk-Aasia värvikküllusest. Kummaline on, kuidas turkmeenid, kirgiisid ja sardid vastandiks maastiku nukrale üksluisusele on arendanud oma maitset värvikküllaste riiete suhtes, millist sellisel määral vaevalt leidub mujal Oriendis. Sellest õige pildi saamiseks peab küll sõitma Mervist välja mõnesse turkmeenide külla. Teinud ühe luureretke, üürisin omale arba, kahe rattaga turkestani käru, ja tüürisin sardi kutsari juhtimisel oma päevapildi- ja kinoaparaatidega välja rohtlasse.

Vaevalt tunni järel oled hoopis teises, võõraloomulises maailmas. Mõlemal pool teed levisid rohtlas hajali viljapõllud, millel peksti reht, neli kuni viis meest ratsa sõites kokkukuhjatud viljal ringi. Siis mais, melonid ja kurgid ja põõsaste taga oja ääres esimene turkmeenide küla. Mutihunnikutena kerkisid jurtide ümmargused katused roheluse seest. Ehitise toes koosneb ristamisi kokku seotud ritvadest, selle peale on tõmmatud matid, mida, olenedes päikesest ja tuulest, võib kiiresti kokku ja lahti rullida. Katus on kaetud vildiga. Nii pole jurdis sugugi nii kuum, kui võiks oletada. Peale selle ehitavad turkmeenid endile kergeid rohuga kaetud varjukatuseid, mille all naised keedavad, lapsi kiigutavad ja vaipu koovad.

Kõige vaatamisväärsemad turkmeenide külas on just naised. Mitte nii väga oma kehavõlude pärast, kuigi noored on päris kenad, ei, kaugelt ilusaim neis on nende rõivastis. Nad kannavad maaniulatuvaid särgitaolisi oivalise värvidekoostisega siidriideid, sinna juurde rinnal rohkesti hõbeehteid. Enamasti koosnevad viimased väikeste kettidega seotud hõberahade ridadest, mis ripuvad kaelalt ja kuklalt alla ning katavad rinda ja keha ahelsoomusrüüna. Veel omapärasem on peakate. Seks on kõrge, kõva turban, mis näib popimütsina või servadeta silindrina, üksnes palju kõrgem ja mähitud kirevaimate, kuid alati maitsekate värvidega siidrätikuisse. Eriti armastatud värvide kokkukõla on roheline, lilla ja oranž. Sageli kaunistavad seda turbanit veel rasked hõbeehted. Noored tüdrukud kannavad kirevaid tikitud mütse, mingi teravaotsalise kupliga valatud hõbedast. Kogu see peakate sarnaneb seldžuki kiivriga, ja eriti naljakad näivad neis väikesed sülelapsed.

Unelm tuhande ühest ööst.

Ma ei tunne Bagdadi ega tea, kas seal on veel nurki ja tänavaid, kus võiks unistustega rännata tagasi Harun-al-Rašidi aegadesse. Hommikumaa

võõrdumine oma algupärast edeneb järjest kiiremas tempos ja arvukam osa suuri Hommikumaa linnu on kaotanud oma esmase iseloomu. Kuid on olemas linn, nii puutumatu, nii algupärane, et usud järgmisel tänavanurgal võivat kohata Sindbadi või Alibabat või kõiki teisi ammutuntud kujusid Šeherezadi juttudest. See on Buhhaara. Venelased on ju vallutatud maadele palju suuremal mõõdul jätnud nende algupärase iseloomu kui inglased ja prantslased. Nii jäi Vene Kesk-Aasiale puhtalt alale hommikumaine iseloom, isegi puhtamini kui eurooplaste valitsusest puutumata Pärsiale.

Kuid algupärasest algupäraseim on siiski Buhhaara. Tsaarivalitsus jättis emiirile sisemise autonoomia, enamlased ajasid küll emiiri minema, andsid aga selle eest maale — vähemalt nimeliselt — absoluutse, piiramatu sõltumatuse. Mõlema valitsuse, nii tsaari kui punaste all jäi Buhhaara puutumata euroopalisest elust. Turkestan oli ikka raskelt kättesaadav maa ja on seda tänapäevgi, kuid Buhhaara jäi veel ühe kraadi võrra ligipäästamatumaks ka tänini. Ehkki Buhhaara valitsus, samuti kui Afganistani valitsuski, väevõimuga tahab elu muuta euroopaliseks, pole seni jõutud palju kaugemale kavatsusist.

Venelased viisid — ei tea, millistel põhjustel — suure Kesk-Aasia raudteeliini Buhhaarast mööda. Venelaste asutatud garnisonilinnast Kaganist ehk Uus-Buhhaarast on 13 kilomeetrit Vana-Buhhaarasse, kuhu läheb kõrvalharu. Nii juhtus, et buhhaarid segamatult jäid Buhhaarasse ja venelased Kagani. Ka nüüd on siin punaste väeosade staap ja siin elavad vähesed Nõukogude-Vene ametnikud, kes Buhhaara rahvusliku valitsuse juures teotsevad sekretäridena, olles vist ühtlasi veidi järelevalveametnikeks. Vana-Buhhaaras on jaama ümbruses küll pooleldi aasialik, pooleldi vene linnaosa, kuid siis jõuad võimsa vana savimüürini, sammud läbi kahe ümmarguse torniga palistatud kitsa värava ja oled — teises maailmas.

Aeg on siin peatunud. Need kitsad väravad ei võinud saja või viiesaja aasta eest näida teisiti kui tänapäev. Tänavaile nähtuvad majust vaid siledad, pea akendeta savimüürid, ent üksi rikkalikult nikerdatud uksed lubavad oletada, et tiikide ja aedade taga asetsevad mugavad elamud.

Päike kõrvetab kollakasvalgeid tänavaid, jättes vaid kitsa varjuriba. Vahetevahel veereb piki tänavat vanker, kihutab ratsanik või sammub eesliajaja oma teed; kõik kasutavad võimalustmööda kitsast varjuriba.

Ainult esimesel veerandtunnil läbib võõras tolmuseid, päikesest kõrvetatud tänavaid, varsti leiab ta, et läbi savimüüride rägastiku viib ka varjulisi teid. Selleks on puudest piiratud veekanalid, arikid, millest mõlemal pool ruumi on kitsale jalgrajale. Tõepoolest pole vesi ilus, ta on savikaskollane ja sogane, kuid annab siiski jahutust, ning buhhaar kustutab mõtlematult sellega oma janu. Oma vett pole Buhhaaras olemas. Veega varustatakse

Basaar Ghazni linnas Afganistanis.

linna Samarkandist. Pole palju seda vett, mis tuleb Buhhaarasse, ent sellega tehakse kõik, mis vähegi võimalik. Lühikeste vaheaegade järel juhitakse vesi arikkidest kaheksanurkseisse müüritud tiikidesse.

Need tiigid on ilusamaiks asjuks Buhhaaras. On korraldatuid ja metsikuid, lilledega kaunistatud ja vanade puudega ümbritsetud tiike. Ja kõik nad ümbritsevad omakorda majade valgeid müüre või värvilisi väravaid, kupleid ja mošeede minarette. Tiikide kaldal istub buhhaar, joob oma teed ja unistab. Siin kükitab õngitsejaid, kellele õng näib olevat vaid ettekäändeks mõnusale omaette unistamisele vee ääres. Rühmad hallhabemikke mehi valgeis turbanites kükitab vaieldes vete kaldal, vaidlus toimub aga enam pilkude kui sõnadega. Ajuti tuleb mõni veekandja ja täidab aeglaselt oinanahast õmmeldud koti.

Kellelgi pole siin kiiret ega ruttu. Kõik toimub aeglaselt, pea unenäolikult. Ka turul pole lood teisiti. Müüja kükitab oma kitsas poes, rüüpab väikeste sõõmudega vältimatut teed ja talle näib olevat ükskõik, kas ta midagi müüb või mitte. Imeilus on see turg. Kodadest ja nurkadest ning ülevalt mattidega kaetud tänavaist läheb ta läbi risti ja põiki. Seal on puuviljaturg: vaevalt pääsed läbi melonivirnade vahelt. Viinamarjakobaraid on siin, mille marjad suuruselt on väikese ploomi taolised. Marju on kõigis värves, valgeid, siniseid, punaseid ja lillasid, ümmargusi ja piklikke. Kalliskividena helgivad nad viinamarjalehestikust. Õunad, pirnid, persikud, aprikoosid, kirsid — kõikide aastaaegade ja kõikide vöötmete puuviljad.

Siis siiditurg, kus sätendavate kangaste, vööde, sallide ja kuubede kirev ilu peaaegu pimestab silmi. Kalliskivide- ja ehteasjadeturg, maiustiste- ja rohtudeturg, kus asetsevad originaalsed sardi apteegid, ja pagarid suurte puulusikatega hiiglakateldes segavad magusat taignat.

Kõige kenam on aga see, et ei näe euroopaliselt rõivastunud inimesi, näed vaid päriselanikke kirjus ja värviküllases rahvarõivastises. Buhhaar kannab kullagatikitud rohelist, punast või sinist mütsikest, tibetaikat, mille ümber seotakse valge või värviline turban. Ta pealisrõivaks on kirjust, vöödilisest siidist halatt. Imelisi eksemplare leidub nende seas. Kõik värvid ja kirjad lainetavad läbisegi. Ja isegi naised, kes muidu Hommikumaal toovad teatava tumeda tooni tänavapilti, on siin rõivastatud värviliselt. Kuigi nad näo ees kannavad musta paindumata võrkloori, siiski on nende mantlitaoline üleriie sinine, roheline või helehall. Sageli on see ilustatud rohkete hõbekaunististega ja kui ta hõlmad käimise juures avanevad, paistab kirju, värviküllane siidvooder.

Kogu see unelmlik Buhhaara ilu kulmineerub suure tiigi ümber keset turgu. Igivanad pärnad ja turkestani jalakad ümbritsevad tiiki; nende ladvus

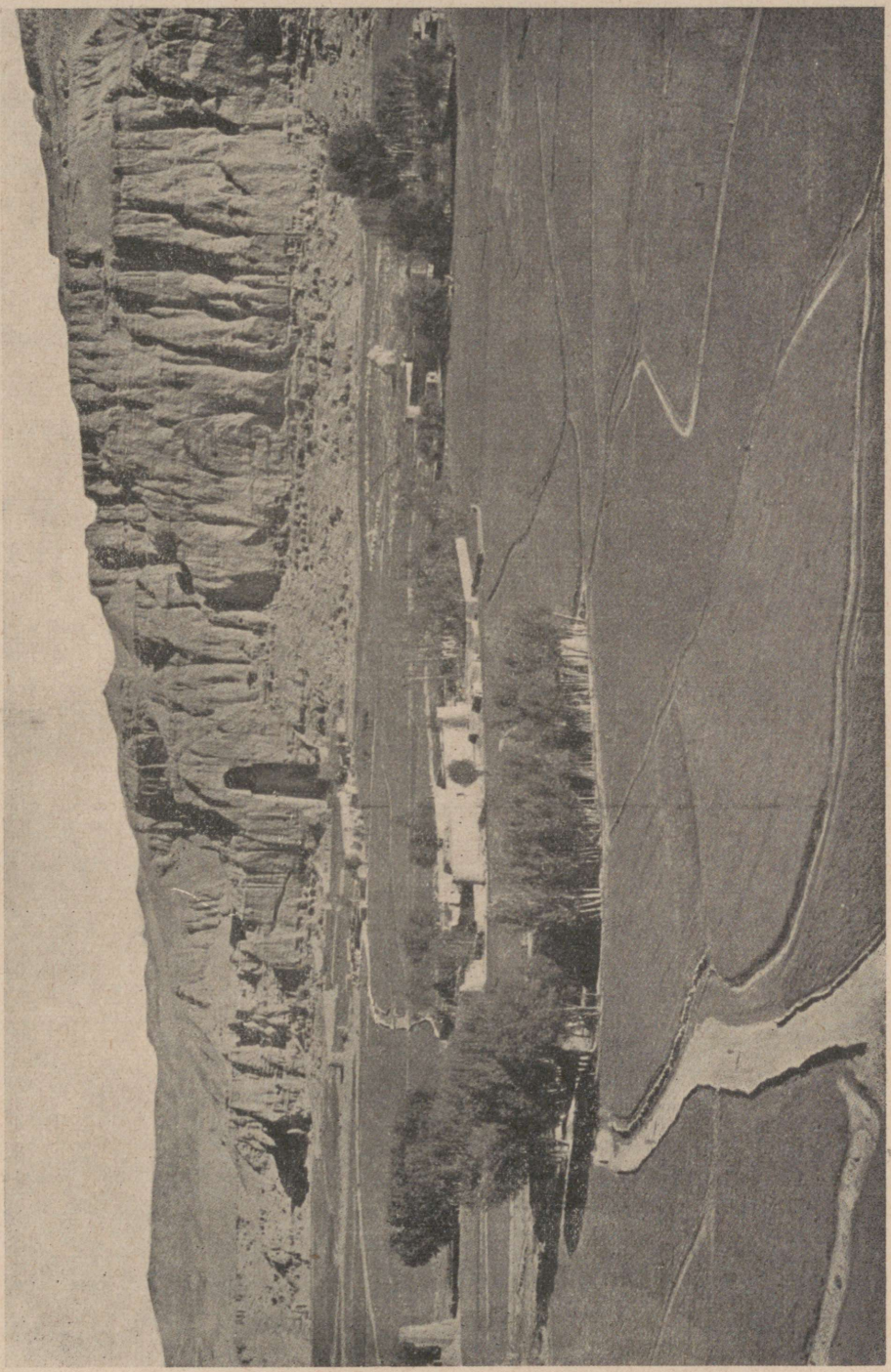

Bamiani org Ida-Afganistanis.

pesitsevad kured, kes on ehitanud pesad ka kõigile minarettidele. Puude varjus on söögi- ja teemajad. Istutakse vaipadel, rüübatakse teed ja lastakse kõike seda kirevat elu voolata endast mööda. Vaid ühes kohas on ka uus aeg tunginud Buhhaarasse. Enamlaste granaadid on rikkunud vana emiiri lossi, rigistani. Kaganist tulistas teda punane kahurvägi, sellal kui afgaani ihukaitsevägi meeleheitlikult kaitses emiiri. Nüüd seisab see päratu ehitis enam-vähem kasutamata. Paar tribunaali või midagi säärast asub seal. Lossile kinnitatud Nõukogude märgid kannavad küll hommikumaist iseloomu poolkuu ja tähega, kuid ei tahaks nagu siiski sobida sellesse linna. See aga puudutab juba küsimusi, mida käsitlevad raskeimad Aasia probleemid. Ja miks vaevata oma pead sellega, kui võid istuda Buhhaara rohuküllaste tiikide kaldal huvitavate inimeste seas ning unistada.

Colin Ross, Der Weg nach Osten. Leipzig 1924.

ORIENT
Mõõt 1: 30000000
500 0 500 1000 km.
LONDON
BERLIIN
BRÜSSEL
Leipzig
PARIIS
Praaga
München
Nantes
Lyon
Bern
VIIN
BUDAPEST
Bordeaux
Milaano
Genua
LÕUNA
Belgrad
SLAAVIA
K. Finisterre
Bilbao
Marseille
KORSIKA
Porto
MADRID
Barcelona
ROOMA
ALBAANIA
AZOORID
LISSABON
PORTUGAL
HISPAANIA
Valencia
Napoli
SARDIINIA
Sevilla
Palermo
ATLANDI
K. Vicente
Gibraltar
Alžiir
SITSIILIA
Tandža
Tunis
Konstantine
Oran
Sidi bel Abbes
Rabat
Fes
Biskra
Sfax
Casablanca
Madeira
MAROKO
Laghouat
Tuggurt
Marrakeš
Ain Sefra
Mogador
Tafilelt
Colomb Bechar
Wargla
Tripolis
Bengasi
OOKEAN
Agadir
Igli
El Erg
El Golea
Ghadames
KANAARI Sd.
Ifni
ALŽEERIA
Hammada
Las Palmas
Tenduf
Tademait
LIIBÜA
Fessan
RIO DEL ORO
Igidi luited
In Salah
Mursuk
1
Ghat
Gatrun
Ideles
Taudeni
K. Branco
El Džuf
Sahar
Bardai
Tibesti
MAURETAANIA
Tanesruft
O. Kauar
Tintellust
Bilma
Ain Galaka
Senegal
Tombuktu
Gao
St. Louis
PRANTS. LAANE AAFRIKA
Dakar
SENEGAL
Kayes
Prants. Sudaan
Kanem
K. Verde
Segu-Sikoro
Niiger
Tsaadi j.
GAMBIA
Gambia
Vagadugu
Bathurst (Ingl.)
Say
Sokoto
Kuka
Vadai
port.
Bamako
Kano
Ft. Lamy
Bissagose Sd.
Sudan
Ingl.
Konakry
30
20
10
0
10
20
40
30
20
10
10
0
10
20

VENEMAA
Saraat.
Kiiev
Harkov
Onjepr
Don
Volga
Uural
Kasalinsk
Balhaši j.
Tšu
Vernõi
Ksõl Orda
Aulie Ata
Araal järv
Sõr-Darja
Taškent
Issõk-kul
Kokand
Kašgar
Odessa
Rostov
Astrahan
Kaspia m.
Ust-Urt
Turaan
Amu-Darja
Buhhaara
Samarkand
PAMIIR
Bukarest
Doona
Sofia
BULGAARIA
KONSTANTINOOPOL
Salonikí
Mustmeri
Kaukasus
Batum
Tiflis
Baku
Krasnovodsk
Hiiva
Karki
Trapezunt
Angora
Erzerum
Vaan j.
Tabris
Urmia j.
Rešt
Merv
Balh
Väike-Aasia
TÜRGIMAA
Ateena
Smürna
Konia
Adana
Nisibin
Mešed
Herat
Kabul
Pešavar
Teheran
3
AFGANISTAN
Kandia
KREETA
KÜPRUS
Aleppo
SÜÜRIA
Mesopotamia
Mossul
Tigris
Kermanšah
PÄRSIA
Isfahan
Jesd
Hamun
Kandahar
Beirut
Damaskus
Eufrat
Bagdad
Amara
Derna
PALESTIINA
Jerusalem
IRAK
Kerman
Barka
Aleksandria
Port Said
TAGA-JORD.
Džof
Basra
Širas
Nirisi j.
Kelat
BELUTŠISTAN
Indus
KAIRO
Suess
Koweit
Bušehr
Bender Abbas
Audžila
O. Siva
Fajum
Niilus
Hail
Bereide
Pärsia laht
O. Bahrie
Siut
2
Karatši
O. Farafra
EGIPTUS
Kosseir
HEDŽAS
NEDŽD
Rufuf
Omaani l.
Liibüa kõrb
O. Dachel
Luxor
Mediina
Riad
Omaan
Maskat
Assuan
Punanemeri
Araabia
Araabia meri
Džidda
Mekka
V. Halfa
Nuubia
P. Sudan
Dongola
Niilus
Suakin
Berber
ASIIR
HADRAMAUT
Atbara
Omdurman
Chartum
Massaua
ERÜTREA
Sana
JEEMEN
Makalla
INGLIS-EGIPTUSE
Abešr
El Fašer
Sennar
Adua
Mokka
Adeni laht
Sokotra
El Obeid
Gandar
Tana j.
Aden
SUDAAN
Valge Niilus
Sinine Niilus
Obok
Babel Mandeb
K. Guarda Fui
Džibuti
Prants
Fašoda
ABESSIINIA
Berbera
Ingl.
30
40
50
60
70
80
20
10

MAAILMA MAAD JA RAHVAD

9

INDIA

Uhkelt ehitud sõiduelevant Bengaaliast.

MAAILMA MAAD JA RAHVAD

TÄNAPÄEVA MAAILM SÕNAS JA PILDIS

Toimetajad:

AUGUST TAMMEKANN
Tartu ülikooli geograafiaprofessor

EDGAR KANT
Majandusgeograafia õp. Tartu ülikoolis

9

INDIA

„MAAILMA MAADE JA RAHVASTE" talitus,
Tartus, K./Ü. „Loodus", 1931

INDIA

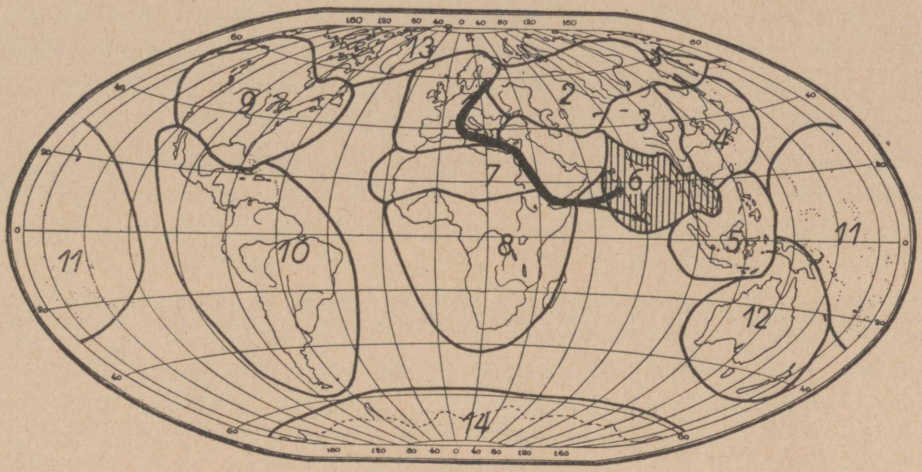

India asend maailmajagude seas.
(Vrd. lk. 15.)
India moodustab Aasia lõunaserva.

INDIA.

A. Tammekann.

1. India Monsuun-Aasia osana.

Pole ühtegi teist nii valdava ulatusega ja oma eri osis nii erineva ilmega mandrit kui Aasia. Õieti ei sisalda Aasia mõiste eneses midagi maastikulist, ei ole seotud ühegi ümbrustüübiga, Aasia on meie kujutluses puht geomeetriline mõiste. Me teame vaid, et ta võtab oma alla ilmatu suure lahmaka maailmakaardi pinnast, ulatudes Põhja-Jäämerest poolitajani ja täites oma laiusega pea kogu põhjapoolkera idapoolmiku. Selles valdavas ulatuses käib ta pea läbi kõigi ilmastuvöötmete ja mahutab eneses vägagi erinevaid maastikutüüpe. Mis on ühist, näiteks, Põhja-Siberi jäisil rannikuil, sügavasse talvelumme uppunud süngeil okasmetsadel ja paukuvail pakastel India lõõmava päikese all lainetavate rohtlate ja metsadega, sihvakate poolalasti inimhulkade ja kirevate hiidtemplitega? Või teiselt poolt Araabia hõõguvail kõrbeil Hiina ja Jaapani üliviljakate jõemadalikkudega, kus riisiväljadel kihab töötavaid inimhulki nagu sipelgaid ja kogu maa sarnaneb õitseva aiaga?

Nende erinevuste peamiseks põhjustajaks on ilmastulised erinevused, mis on sellise suure ulatusega mandril, nagu Aasia, ka täiesti mõistetavad. Sellal kui Põhja-Aasia lumised metsamaad ja tundrad lähevad märkamatult

üle Nabamere jääväljadeks, uhavad Aasia lõunarannikuid India ookeani soojad veed ja toovad rohket niiskust pehmed meretuuled. Sellal kui Aasia põhja- ja siseosad on kuiva ja kareda mandrilise ilmega, kõrvetab Lõuna-Aasiat kuum troopiline päike ja kastavad rohked suvevihmad.

Aasia lõuna- ja idaserva merelisem ilme johtub peale nende asendi omapärasest õhuliikumisest ja tuultest, mis kannavad monsuunide ehk monsuuntuulte nime. Talvel jahtub suur Aasia manner oma põhja- ja keskosas nii, et siia koguneb jahtumisel rasket, külma õhku, mis hakkab valguma mandri keskusest lõunasse ja kakku, India ja Vaiksele ookeanile. Merele jõudes liituvad õhuvoolud poolitajalähedaste passaat-tuultega, mis puhuvad siin kirdest edelasse ja omandavad seega edelasuuna. Tulles mandri kuivast sisemusest ja liikudes seejuures külmemast piirkonnast soojemasse on need talvemonsuunid üldiselt kuivad ning kõledad ega too pea sugugi niiskust. Kehvi sademeid võib märgata vaid otse vastu tuult pööratud põhja- ja kirdepoolseil rannikuil ning mäenõlvadel Jaapanis, Filippiinidel, Taga- ja Ees-India ning Tseiloni idarannikul. Suvel seevastu soojeneb Aasia mandri sisemus suuremal määral kui lõunas ja idas levivad ookeanide veeväljad, õhk hakkab mandri sisemuses soojenedes üles kerkima ja merelt uut õhku nagu asemele imema. Tekivad lõunast ja idast puhuvad meretuuled, nn. suvemonsuunid. Kuna kõik õhuliikumised maakera pöörlemise tõttu kalduvad oma esialgsest suunast paremat kätt kõrvale, siis omandavad monsuunid India ookeanil edela-kirde suuna ja Vaiksel ookeanil kagu-loode suuna. Suvemonsuunid tulevad niiskusega küllastatuina soojalt merelt ja puistavad mandrile jõudes rohkesti vihma. Eriti rikkalikult sademeid toovad nad otse vastu tuult pööratud rannikuile ja mäenõlvadele, nagu Ees-India edelarannik (nn. Malabari rannik), Himaalaja mägede edelanõlvad, samuti Bengali lahe põhja- ja idapoolsed rannikumaad. Vaikse ookeani poole pööratud mail (Hiinas ja Jaapanis) on sademeterikkaimad taas kagurannikud ja -nõlvad.

Monsuunide, eriti vihmarikaste suvemonsuunide mõju ulatub rannikuilt teatud kaugusele sisemaale ja meil on põhjust kõnelda erilisest Monsuun-Aasiast vastandina jahedamale ja kuivemale Kõrg-Aasiale ning külmale Põhja-Aasiale ehk Siberile. Monsuun-Aasia haarab kaarja vöötme ümber Aasia lõuna-, kagu- ja idaserva, alates läänes umbes Iraani mägismaa idaservast ja Induse jõest ja ulatudes piki Himaalaja ja Lääne-Hiina mägismaade lõuna- ja kagupoolset jalga Amuuri jõeni ja Sahhalini saareni. See vööde omandab vastu India ja Vaikset ookeani sopilise randjoone, jagunedes suurte poolsaarte reaks — Ees-India, Taga-India ühes kaugele lõunasse ulatuva kitsa Malakka neemega, ka Hiina kaguosa moodustab laia tõmbi poolsaare ning viimati kirdes Korea. Poolsaarte ees levib veel hulk suuri saari ja väiksemate saarte ahelikke, alates läänes Lakkadiivide ja Male-

diivide ning Tseiloniga üle suure Kagu-Aasia saarestiku Jaapani saarteni ja Sahhalinini kirdes. Peale merelise ilmastu omab Monsuun-Aasia ka eriti merelist asendit, jagunedes neemede ja saarte rägastikuks rohkete sise- ja vahemeredega, lahtede ja väinadega.

Aasia siseosa oma alla võtva Kõrg-Aasiaga võrreldes on Monsuun-Aasia suhteliselt madal maa, moodustades nagu madalama sopilise serva kõrgele ja kompaktsele Kesk-Aasiale. Siiski ei ole Monsuun-Aasia üleni mingi madalik, vaid tõeliste jõe- ja rannikumadalikkude kõrval esineb siin ka keskmise kõrgusega lava- ja harimägimaid, mis annavad Monsuun-Aasiale ka reljeefi suhtes kirju ja vahelduva ilme. Eriti olulist tähendust reljeefis omab harimägede lehvik, mis hargnedes Kõrg-Aasia Tiibeti mägismaa idaservalt suundub läbi Taga-India, siin vähehaaval madaldudes ja jätkates oma jooksu osaliselt merepinna alla vajunud katkendilise Malai saarestikuna. Kuna see mägede lehvik kulgeb risti läbi Monsuun-Aasia keskosa, lahutades selle ala eeskätt troopilise ilmega osa peamiselt subtroopilisest ja parajast osast. Esimest nimetaksime Indo-Malaiaks, teist Ida-Aasiaks ehk Kaug-Idaks. Esimene sisaldab Ees- ja Taga-India ning Malai saarestiku, teine idapoolse Päris-Hiina, Mandžuuria, Korea ja Jaapani.

Käesolevas vihus võtame kõne alla Monsuun-Aasia lääneosa, I n d o-M a l a i a, jagades selle omakord kahte ossa: rohkem mandrilise iseloomuga ja poolitajast pisut kõrval asetsev I n d i a ning otse poolitaja kohal asetsev puht-troopiline ja saareline M a l a i a. Nende maailmajagude ilme määrajaks ei ole ainuüksi see asendi erinevus, mis peegeldub nende looduslikus maastikus, vaid suurel määral ka erinevused rahvastikus ja kultuuris, mis avalduvad looduslikku maastikku täiendavas tehisvormistikus ning miljöös.

2. India üldiseloom ja liigestus.

India on Monsuun-Aasia läänepoolseim osa ja ühtlasi Aasia lõunaserv Himaalaja kõrge mäestikumüüri ja India ookeani vahel. India ookeani poole ulatub ta kahe suure poolsaarena, mida nimetame üldiselt Ees- ja Taga-Indiaks. Need nimetused näitavad vaid India asendit Euroopa suhtes, kuna Ees-India on Euroopale lähemal, Taga-India jääb aga kaugemale. Sillaks Euroopa ja Ees-India vahel on Hommikumaa. Taga-India puutub samal viisil kokku Kaug-Ida maailmaga. Mõlemil neil kokkupuute-aladel, nii läänes kui idas, on kujunenud ebamäärase ilmega siirdevööd, kus üks tüüpiline piirkond läheb üle teiseks.

India loodepiiriks vastu Orienti võiksime seada Iraani mägismaa järsult langeva idaserva vastu Induse jõe madalikku. See loomulik piir ei lange küll ühte India praeguse politilise piiriga, vaid viimane haarab sellest teatud määral üle. Politilise India loodepoolseimad maakonnad — Belutšistan ja

Loode-territooriumid — asetsevad suuremalt jaolt juba Iraani mägismaal. Siit ulatub Ees-India valdava kolmnurkse poolsaarena India ookeani poole, piirdudes põhjas Himaalaja taevani tõusva mäeseinaga. India loodenurk asetseb 35° põhjalaiusel, poolsaare lõunatipp ja selle naabruses olev Tseiloni saar aga umbes 3000 km lõuna pool, ligi 5° põhjalaiusel, seega peaaegu poolitajal. Vahe selle kahe äärmise osa maastikulises ilmes peab olema enam kui käegakatsutav. Pole üldse olemas ühtlast Indiat, on olemas vaid ühine nimi sellele ääretu laiale ja oma üksikosades nii vahelduvale maale.

Juba p i n n a m o e s märkame laiu viljakaid jõemadalikke kõrvuti kõrgete metsaste mägede ja lagedate, kuivade lavamaadega. Ees-India loodesopp Afganistani ja Kõrg-Aasia vahel on veel selgesti mägismaa. Siin põrkavad kokku Iraani mägismaa idaserva edela-kirdesuunalised ahelikud Himaalaja lääneosa kagu-loodesuunaliste ahelikkudega, moodustades keeruka mäestikusõlme, mida palistavad lõunas madalamad mäetombud laiade orgude ja nõgudega. Mägedest tulevad viis võimsat ja veerikast jõge, mis suunduvad mööda lõunapoolset laia tasandikku India ookeani poole, liitudes alamjooksul üheks suureks Induse jõeks. See on „viie jõe maa" — Pendžab. Sademed ja niisutus, mis on Himaalaja nõlvadel ja jõgede ülemjooksul õige rikkalikud, vähenevad nobedasti lõuna poole, nii et Indus voolab oma kesk- ja alamjooksul keset kuiva steppi ja poolkõrbe. Viimane ulatub jõest veel tüki maad itta, võttes Tharri kõrve nime all oma alla suurema osa Lääne-India Radžputana maakonnast.

Idas levib Himaalaja jalal lai Gangese jõemadalik, mis oma viljaka, haritud pinna, tiheda rahvastiku ja rohkete suurte linnadega moodustab Ees-India tähtsaima ja olulisima osa. Madaliku lääneosa veestavad kaks suurt jõge — Džamna ja Ganges, mis ida pool liituvad üheks Gangese jõeks. Madaliku põhja- ja lääneosa Himaalaja jalal kutsutakse Hindustaniks, lõunapoolset Gangese alamjooksu- ja suudmeala aga Bengaliks. Siin hargneb Ganges loendamatuiks suudmeharudeks, mis läbivad keeruka võrguna laia soist madalikku. Madaliku kirdesoppi piki Gangesesse suubuvat Brahmaputra jõge kutsutakse Assamiks.

Ees-India poolsaare peamise lõunaosa võtab oma alla laialdane lavamaa üldiselt itta kaldeva pealispinnaga, mida piiravad servadelt „ghatide"-nimelised astangud — läänes kõrged, järsud ja orgudega rikkalikult lõhestatud Lääne-Ghatid, idas hoopis madalamad ja laugemad Ida-Ghatid. Lavamaa pinna üldise kalde kohaselt suunduvad rikkalikult niisutatud lääneserva veed itta, moodustades rea rööbiti jõgesid — Godavari, Kistna, Penna jt. Lavamaa ei moodusta üht pidevat kõrgustikku, vaid jaguneb mitmeks lahusolevaks tombuks, mida lahutavad laiad nõod ja vagumused. Poolsaart palistab nii läänes kui idas rannikumadaliku riba, mis on läänes võrdlemisi kitsas (Malabari rannik), idas aga lai ja sopiline (Koromandeli rannik). Pool-

saare lõunaosa Godavari jõest lõunas, kus maa lavajas iseloom tuleb kõige selgemini nähtavale, kannab Dekani nime. Lavamaa jätkub samalaadilisena ka lähedaloleval Tseiloni saarel.

Gangese suudmest idas kerkib maapind peagi jälle kõrgeks mägismaaks, mis täidab pea kogu Taga-India poolsaare. Vastandina Ees-India lõunaosale valitsevad siin pikad, läbikäivad kurdmägede ahelikud, mis hargnevad lehvikuna Tiibeti mägismaa kaguservalt. Taga-India poolsaare lääneserval käänduvad Himaalaja idaotsast algavad mäeahelikud edelasse ja lõunasse, täites kogu läänepoolse Taga-India ehk Birma ja jätkudes kaugele lõunasse Andamaanide ja Nikobaaride saarteahelikuna ning pika, kitsa Malakka neemena. Mägedevahelisi pikiorge mööda voolavad lõunasse suured veerikkad jõed — Iravadi, Sittang ja Salven. Iravadi moodustab India ookeani suubumisel rohkeist jõeharudest läbitud laialdase madala suudmemaa. Taga-India idaosas käänduvad mäeahelikud enam kakku ja hargnevad laiali, jättes endi vahele laiu tasandikke ja nõgusid, milles kerkivad paiguti üksikud madalamad mäetombud. Peamine mägedevööde suundub piki poolsaare idaserva (Annami mägismaa), jättes läänes ruumi Siiami ja Kambodža madalmaile. Kumbagi neist veestab üks suur keskusjõgi — Siiamis Menam, Kambodžas Mekong. Annami mägismaast kirdes laskub maapind veel kord Tongkingi rannikumadalikuks, mis moodustab juba ülemineku Lõuna-Hiinasse ja seega Ida-Aasiasse. Ka kaugele lõunasse sirutuv Malakka neem ulatub juba geograafilise India piiridest välja ning kuulub Malaiasse.

Kogu India jääb juba sedavõrt kaugele poolitajast, et päikese aastane käik taevavõlvil toob enesega kaasa juba selge aastaaegade vaheldu se. Seda suurendab omakord veel monsuuniline õhuliikumine. Üks osa aastast, nimelt talviste maamonsuunide ajal, kujuneb eriti kuivaks. Selle kestus on India eri osades erinev ja see esineb ilmastu peamise tunnusena. Kuiv aeg puudub pea täielikult vaid India kõige lõunapoolsemais merelisis osades — Tseiloni ja Malakka neeme lõunaosas. Temperatuurid on siin kõrged ja õhk pea vahetpidamatute vihmade tõttu niiskusest küllastatud. Maapinda katab kõrge troopiline vihmamets. Kaugemal põhja ja eriti loode pool hakkab kuiv aeg ikka selgemalt ilmnema ja pikemaks venima. Äärmiseks on see kujunenud Lääne- ja Loode-Indias, Induse madalikul, kus aurumine ületab sademetehulga ja maa on muutunud kuivaks rohtlaks ja kõrveks. Ka niiskete suvimonsuunide varjus olevad Ees-India, Birma ja Siiami siseosad on suhteliselt kuivad ning kaetud lagedate savannidega. Laiad alad kannatavad siin sageli laastavate põudade all. Himaalaja ja sellest idas hargnevate mägede nõlvad saavad taas rohkesti monsuunvihma ja on kaetud lopsakate troopiliste mägimetsadega. Lõuna-Hiinas muutuvad need juba vähem troopilisi liike sisaldavaiks monsuunmetsadeks.

Inimasustus on Indias koondunud eeskätt viljakaile jõemadalikele ja osalt madalamaile lavamaile ning mäenõlvadele. Peamine osa rahvastikust mahutub Pendžabi ja Gangese madalikule ning Malabari rannikule, elatudes siin eeskätt põllutööst (ligi 70% rahvastikust). Pendžabis ja Gangese ülemjooksul, kus ilmastu kuivem, haritakse põldu kunstliku niisutuse abil. Vesistuskanalite võrk laieneb vähehaaval kuivale Induse alale ja uut põllumaad võidetakse sedamööda juurde. Põllumaa on jagatud pea üleni väikekruntideks, mida haritakse käsitsi suure usinusega ja saadakse seetõttu võrdlemisi kõrget saaki. Rahvastiku ülitihedus ja maanappus võimaldavad siiski vaid kõige kehvema äraelatumise. Ikaldused võivad tuua kohe suurt näljahäda. Tähtsaim toitvili on riis, selle kõrval hirss ja nisu. Vaatamata kõrgele saagile saavutatakse riisi suuremat ülejääki väljaveoks vaid hõredamalt rahvastatud Birmas. Muude taimekultuuridena omavad suuremat tähendust puuvill (Kesk-Indias), džuut (Bengalis), tee (Tseilonis) ja kummipuud. Lõuna-India rannikuil ja Tseiloni saarel on tähtsaks taimeks kookospalm. Ees-India oli varemini tähtis käsitööndusmaa, eriti osavad oldi siin tekstiilide kudumises ja metallitöös. Inglased hakkasid aga siia rohkel määral oma odavaid vabrikusaadusi sisse vedama ja omamaa käsitöö jäi kängu. India rahvuslaste üheks püüdeks ongi sellest inglise tööndussaaduste uputusest vabaneda ja võimaldada oma rahvale käsitöö kaudu mitmekesisemaid tulualasid. Seda püüet sümboliseerib kuulus rahvuslaste juht Mahatma Ghandi, kes käib igal pool ringi oma puuvillakoonla ja käsivärtnaga. India rohke puuvillatoodangu ümbertöötamiseks on asutatud linnades inglise kapitaliga ka suuri tekstiiltehaseid, kuid selle tulemusena on kujunenud kehvale maarahvale lisaks vaid veel kehvemat linnaproletariaati, ilma et see oleks kuidagi parandanud kohaliku rahva olukorda.

Ees-India enam kui 300 miljonilist rahvastikku ei tule kujutada mingi ühe rahva või rahvusena. See määratu suur rahvahulk koosneb loendamatuist rühmadest ja rühmakesist, mis erinevad üksteisest tõu, keele, päritolu, kultuuri, kommete ning eluviiside poolest. Ühendajaks pole mitte tõug ega keel, nagu näiteks Euroopas, vaid pigemini usk. Tõult ja päritolult koosneb India rahvastik mitmest eri vanusega kihist. Kõige vanema elemendi moodustavad mõningad rahvakillud (kolh, vedda) Edela-India mägedes ja Tseilonil. Neile järgnevad Lõuna-India draviidad, kes kuuluvad India ookeani ümbritsevate maade ürgsete negroiid-rahvaste hulka. Nende tublimad esindajad on Kagu-India tamulid, kes on tunginud ka osalt Tseiloni saarele, tõrjudes siin tagasi saare vahepealsed peremehed singaleesid, ühe aaria-draviida segarahva. Rahvastiku peamassi moodustavad aga hindud, aaria päritoluga rahvas, kes on tunginud Indiasse loodest ja tõrjunud draviidad kaugemale lõunasse, osalt nendega segunedes. Puhtamad aarialased asustavad praegu Ees-India loodeosa — Lõuna-Kašmir, Pendžab, Induse

maad ja loodepoolne Sise-India. Gangese madalikul elavad juba segarahvad — hindustanid ja bengalid. Segunemismäär on vahelduv eri rahvakihtides.

India rahvaste tähtsaimaks vaimuelu avalduseks on usk, mis mitmesuguste korralduste, nagu kastide, kaudu tungib õige sügavalt ka ühiskondlikku ellu. Valitsevaks usundiks on praegu hinduism, loendamatuis avaldumisvormides. Kuigi Aasia teine tähtis usund — buddism — on tärganud ka Ees-India pinnal, ei ole ta leidnud siin omale kestvamat poolehoidu, piirdudes praegu vaid põhjapoolsete äärealade ja Tseiloni saarega.

Ees-India on saanud korduvalt mõjustusi oma loodepoolseilt naabreilt, Oriendist ja Euroopast. Rahvasterändamised ja vallutuskäigud on seejuures suundunud Indiasse ikka väheste mäekurude kaudu, mis ühendavad Afganistani Loode-Indiaga. Eriti suurt tähtsust selles suhtes omab kuulus Khaiberi kuru Induse läänepoolse lisajõe Kabuli orus. Siit kaudu suundusid Indiasse Aleksander Suure võidukad väed ja hiljemini levis siia sama teed islam, mis vallutas suurema osa põhjapoolsest Indiast, andes siinsele kultuurile tublisti islamilise ilme.

Taga-India rahvastiku enamik on mongoloidse päritoluga. Põlisteks päriselanikeks olid siin arvatavasti ka negroidsed rahvad, keda põhjast, Tiibetist ja Sise-Hiinast sisse tunginud mongoli päritoluga rahvad on ära hävitanud, nii et neist on järel vaid vähesed riismed Taga-India siseosades. Uustulnukad asetusid aga rannikumadalikele ja jõesuudmeisse. Praegu jagunevad nad üldjoontes nelja rühma: annamiidid Taga-India idarannikul, kambodžalased Mekongi jõe alamjooksul, siiamlased Menami jõe nõos ja birmalased piki Iravadi jõge. Seejuures on Birma saanud mõjustusi eeskätt Ees-Indiast, Annam ja Kambodža Hiinast. Kogu Taga-Indias valitseb aga buddism.

India jagunes loendamatuiks suuremaiks ja väiksemaiks iseseisvaiks riikideks ja riigikesiks, kuni 16. sajandist peale Euroopa meririigid hakkasid siin oma võimu levitama. Portugallaste, hollandlaste ja prantslaste vallutuspüüded piirdusid siiski eeskätt rannikualadega, kuni viimati Inglismaa kindlustas siin 18. ja 19. sajandi jooksul oma võimu üle kogu maa. Endised riigid ja riigikesed on jäänud seejuures osalt püsima, suuremas või väiksemas olenevuses Inglise keskvalitsusest, keda esindab India asekuningas. Viimasel ajal hakkavad uue demokraatliku ja rahvusliku India vabanemispüüded ikka enam kuuldavale ja nähtavale tulema.

Taga-Indiast on liitunud Briti Indiaga vaid lääneosa ehk Birma, kuna idaosa on sattunud Prantsuse võimu alla, ning nende vahel on jäänud iseseisvana püsima Siiam, kelle esialgset laiemat maa-ala on prantslased küll tublisti kärpinud. Kirdes tungib Hiina lõunasopp, Jünnani maakond, Inglise ja Prantsuse alade vahele.

Heites veel kord pilku neile India eri osade maastikulisile ja kultuurilisile iseärasusile, võime tuletada järgmise India liigestuse:

1. Ees-India:

a) Loode-India (Kašmir, Pendžab, Induse madalik, Radžputana). Kõige kuivema ilmastu ja kehvema taimkattega osa Indiast, mis meenutab veel täiesti Oriendi kuivi, kõrvelisi alasid. Sarnasust suurendab veel islami valitsemine ja aaria päritoluga rahvastik.

b) Põhja-India (Gangese ja Brahmaputra madalikud). See on õieti India tuum-ala vana, kõrge kultuuriga, tiheda rahvastiku ja rohkete suurte linnadega.

c) Kesk- ja Lõuna-India (Dekan, Tseilon). Vana draviidade ja hinduismi maa kuivavõitu lagedate rohtlatega sisemaal ning lopsakate metsadega rannikuil.

2. Taga-India:

a) Birma ühes Lääne-Siiamiga, enamasti metsane mägismaa suurte viljakate pikiorgudega.

b) Kesk-Siiam ja Kambodža, laialdased viljakad madalikud ja madalad lavamaad lagedama savanni-taimkattega.

c) Annam — Taga-India mägine idaserv tunduva Hiina mõjuga.

Kogu Taga-Indiat aga iseloomustavad mongoloidsed rahvad ja buddismi valitsemine.

Kirjandust üksikasjalisemaks tutvumiseks Indiaga:

Asie des Moussons. Inde-Indochine-Insulinde par Jules Sion. Géographie Universelle IX, 2. Paris 1929.

The Oxford Survey of British Empire, Volume Asia. Oxford 1914.

India: A Bird's-eye View by Earl of Ronaldshay. London 1924.

L'Indochine. Un Empire Colonial Français par G. Maspero. Paris-Bruxelles, 1929.

Siam and Cambodja by R. Wheatcroft. London 1928.

1. EES-INDIA.

AUTOGA AFGANISTANIST INDIASSE.

Möödusid nädalad Kabulis ja saabus aeg India reisu vastu valmistumiseks.

Viimaks, 18. märtsil, varahommikul, seisis sõiduks üüritud auto meie ukse ees. Kell oli pool seitse ja hakkas koitma. Taevas oli pilves. Meie läbisõidul läbi veel uinuva linna polnud näha ühtegi inimest. Oli vaikne; vaid Kabuli jõe kohisemine tungis meie kõrvu. Varsti olime väljaspool linna ja ta aedu ning sõitsime vastu tõusvale päikesele ja mägedele. Aegajalt kohtasime linna ruttavaid afgaane, ja aeglasel sammul möödus meist kaamelikaravan.

Khurud Kabuli juures jõuame orusulu juurde; seeläbi paisutub siia väike rohekassinine järv. Ta lebab lihvitud türkiisina kesk murenenud, süngeid kiltkivimägesid, mille tippudel leidub veel lund. Peatume mõne minuti bensiini lisamiseks ja siis sukeldume mägimaailma. Kõrgemale ja kõrgemale kruvime end, kuni saavutame lõpuks umbes 3000 meetri kõrguse Häftkuru harja, millelt on oivaline vaade Laghmani ja metsiku Kafiristani kõrgeile mägedele. Kuid õhk pole veel täiesti selge ja näib, nagu lasuks sügavail orgudel õhuke lilla linik. Laskume jällegi mööda väänlevat teed, selle looked on mõnikord õige järsud. Tükk maad on murenenud mäenõlvad kaetud väikeste tumeroheliste põõsastega, ja sageli rõõmustab mõni mahlakasroheline niit orupõhjas meie silma. Autojuht lülitas mootori välja, sest tugeva kalde tõttu sõidame selletagi kohutava kiiruga allamäge. Sageli kohtame karavane ja mõnikord kestab kaua enne kui pääseme neist mööda. Ikka juhtub segadus: loomad rabelevad lahti, koormad langevad maha, mehed kiruvad ja vannuvad ning põrnitsevad meid vihaselt.

Aeglaselt laskume Džegdelleki ja Surkh-puli poole. Viimase juures sõidame üle suurest punasest sillast ja teeme puhkuse maantee serval, kuhu on püstitatud mõned väikesed kaubaputkad. Üks vana, pealetükkiv, kaltsudes kerjus ei taha jätta meid rahule. Lapsed, nende seas piltilusad väikesed tüdrukud, seisavad meie ümber, katsuvad autot ja silmitsevad meid.

Sõidame üle väikeste, liivaste kurude üles Ghandamaki lavamaale, kus 1879. a. peeti rahuläbirääkimisi inglaste ja afgaanide vahel. Siis laskume

Dželalabadi tasandikule. Tumeroheline küpressisalu, milles asetseb väike bungalow, on Nimla. Lõunas kulgeb lumega kaetud Sefid-kuh, mille alumised nõlvad on kaetud kuusemetsaga; ainus mets, mida olen näinud kogu Afganistanis! Taimestik muutub üha lopsakamaks, sõidame mööda kõrgete tamariskidega palistatud kiviteed. Puude sinakasroheline, peenelt killustunud lehestik eraldub teravalt niitude ja põldude mahlakast rohelusest. Kella nelja paiku läheneme linnale; lapsed mängivad tee ääres ja on end ehtinud lilledega — oleme sõitnud talvisest Kabulist suvevaldkonda! Pool viie ajal jõuame Dželalabadi, kus meid paigutatakse Bagh-i-Šahi suvilossi. Kogu Dželalabad on üks lokkav oaas. Pikad tamariskid kummarduvad suurte, laiade, hästiharitud puiestikkude kohale; aed reastub aia kõrvale ja lillelõhn on otse uimastav.

Varahommikul väljume Dželalabadist. Varsti on meist aedade ja põldude rohelus jäänud kaugele maha ja oleme jälle eht afgaani maastikus, milles vaevalt mõni roheline laik rõõmustab silma. Tee on halb ja saame sõita vaid aeglaselt. Jõesängid on pea kuivad; meie õnneks, sest sillad on halvad ja mõnikord lõhutud. Ajuti kohtame väikesi nomaadide, mohmandide, rühmi. Naised ja tüdrukud ei kanna siin loori näo ees, ja sageli näeb ilusaid nägusid, tumesilmalisi tüdrukuid, kelle mustade juuste ümber on põimitud kaunid hõbeehted. Nad kõik kannavad süsimusti, voltides alla langevaid, püdžamataolisi rõivaid.

Mäed näivad tröötitult lagedad, nagu päikesest põletatud. Nad koosnevad kiltkivist ja gneisist. Sõidame edasi läbi suurte liivaste rahnudega üle külitud tasandiku, mille halbadel teedel autorattad vajuvad sügavalt sisse. Jõuame vaid aeglaselt edasi. Läheb soojemaks, umbsemaks. Maastikuvärvid on lõpmata õrnad ja õhulised; heledamas lillas kirendavad mäed hõbedase paelana läbi viljaka helerohelise Lalpura tasandiku looklevast Kabuli jõest põhjas. Jõuame Dekkasse. All jõe ääres, kesk väikest puudesalu asetseb vahimajake, kus kontrollitakse meie passe. Meile pakutakse teed ja puuvilja, ning siis sukeldume Khaiberi kurusse.

Dekka ja kuru vahel ei kohta me ühtki inimest. Sõit kestab umbes 20 minutit. Mäed on metsikult lõhestunud, ja aimad, kui raske peab olema siin sõdimine. Halastamatult kõrvetab päike ja õhk virvendab palja kalju kohal. Sõidame mööda kahest mahajäetud väikesest savionnikesest; siis tõmbuvad mäed jälle koomale ja varsti näeme kõrgel mäel seismas Khaiberi maja. Piirile on tõmmatud okastraataed ja ühel suurel üleslöödud laual võib lugeda:

It is absolutely forbidden to cross the border into Afghan Territory (On absoluutselt keelatud minna üle Afganistani piiri).

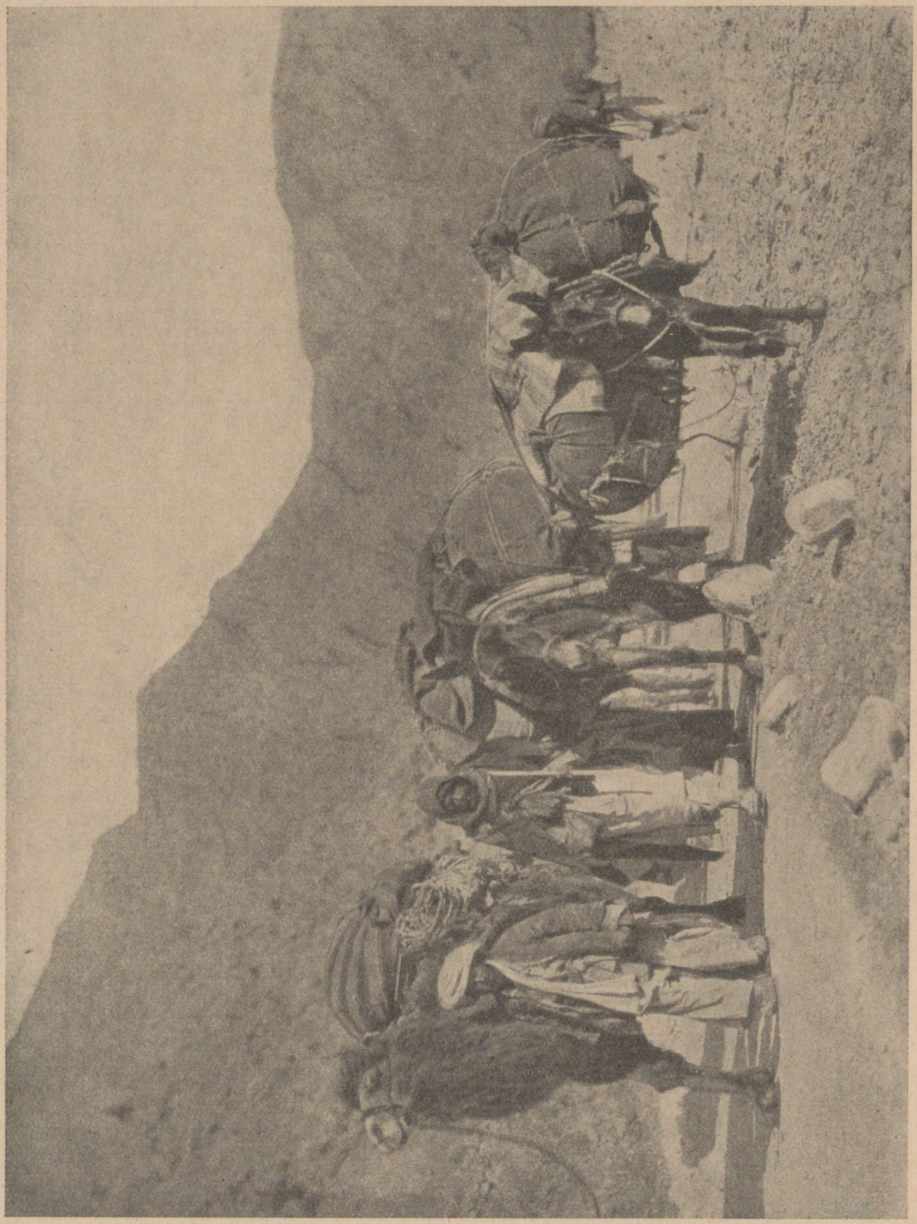

Karavan Khaiberi kurus.

Vasakul, kõrgel üleval mäenõlvadel asetseb paar barakki, kus afgaani piirivalvur seisab valvel. Ta tuleb alla, kontrollib veel kord meie passe, ja siis võime jätkata oma reisu. Pea oleme jõudnud esimese suure inglise barakilaagrini — Lundi Khanani — ja siis viib tee üha kõrgemale üles, kuni tuleb nähtavale Ali Mesdžid. Tee on tehtud eeskujuliselt ja avatud ainult autoliiklemiseks; karavanid liiguvad orus, neile tehtud teed mööda. Siin Khaiberi teel saad kujutluse Indiat naabermaadega ühendavatel suurtel karavaniteedel toimuvast elust. Kuid vaid kahel nädalapäeval on kuru avatud karavaniliiklemiseks. Ikka ja ikka pead vaatlema neid nomaade, kes kogu oma vara ja omandiga rändavad läbi pikad vahemaad Sise-Aasia mägialadel. Kõik käivad jala: naised mähitud mustadesse või tumesinistesse rõivastesse, kandes raskeid kompse pea peal või ajades keppidega loomi; noored tüdrukud, sageli närus, kaltsus, kuid ilusad kui noored mustlannad; noored poisid ja raugad, kes ruttavad karavanist ette. Mõnel suurimaist kaameleist näed teinekord kükitavat ka väikesi lapsi, kes vaatavad aralt oma mustade silmadega maailma ja on seltsiks kanadele, kes kõrgel kaameli seljas teevad reisu kaasa.

Ja siis laskume suurtes serpentiinides alla India tasandikule, millel lasub hall udulinik. Pea tervitab meid tuules lipendav „Union Jack" (Briti lipp) Džamrudi kindluselt, kus veel kord kontrollitakse meie passe, ja tunnise sõidu järel jõuame lõunaks Pešawari.

Pešawar.

Esimesed päevad Pešawaris olid meile Kabulis veedetud elu järel tõeliseks kosutuseks. Saime ilusa, ruumika hotellitoa ühes vannitoaga ja teenimine ei jätnud midagi soovida. Söök oli esmajärgune, ja alles nüüd märkasime, kui lihtsalt olime elanud Kabulis.

Hommikul juba kella kuue või pool seitsme ajal tõi boy meile voodi juurde „tšota hasri", teest, praetud leivast ja puuviljast koosneva väikese hommikueine. Eine söömise ja ajalehtede ning posti lugemise järel üürisime omale ühe tonga ja sõitsime linna toimetuste tegemiseks: klaarima kaubasaadetisi, laduma ümber kaste ja kauplema karavanijuhtidega.

Tee Deans Hotel'ist „citysse", pärismaalaste linna, kulgeb piki raudteed. Raudteetamm lahutab siin kaks maailma: ühel pool asetseb „cantonment", eurooplaste linnajagu, teisel pool city. Inglased oskavad paremini kui vististi keegi teine rahvus luua omale ilusa mõnusa kodu, isegi kõige raskemais tingimusis. Iga bungalow on omaette väike loss, mis kalliskivina peitub puude roheluses ja kesk kirjeldamatut õiteilu. Kõikjal tõestub inglise sõna:

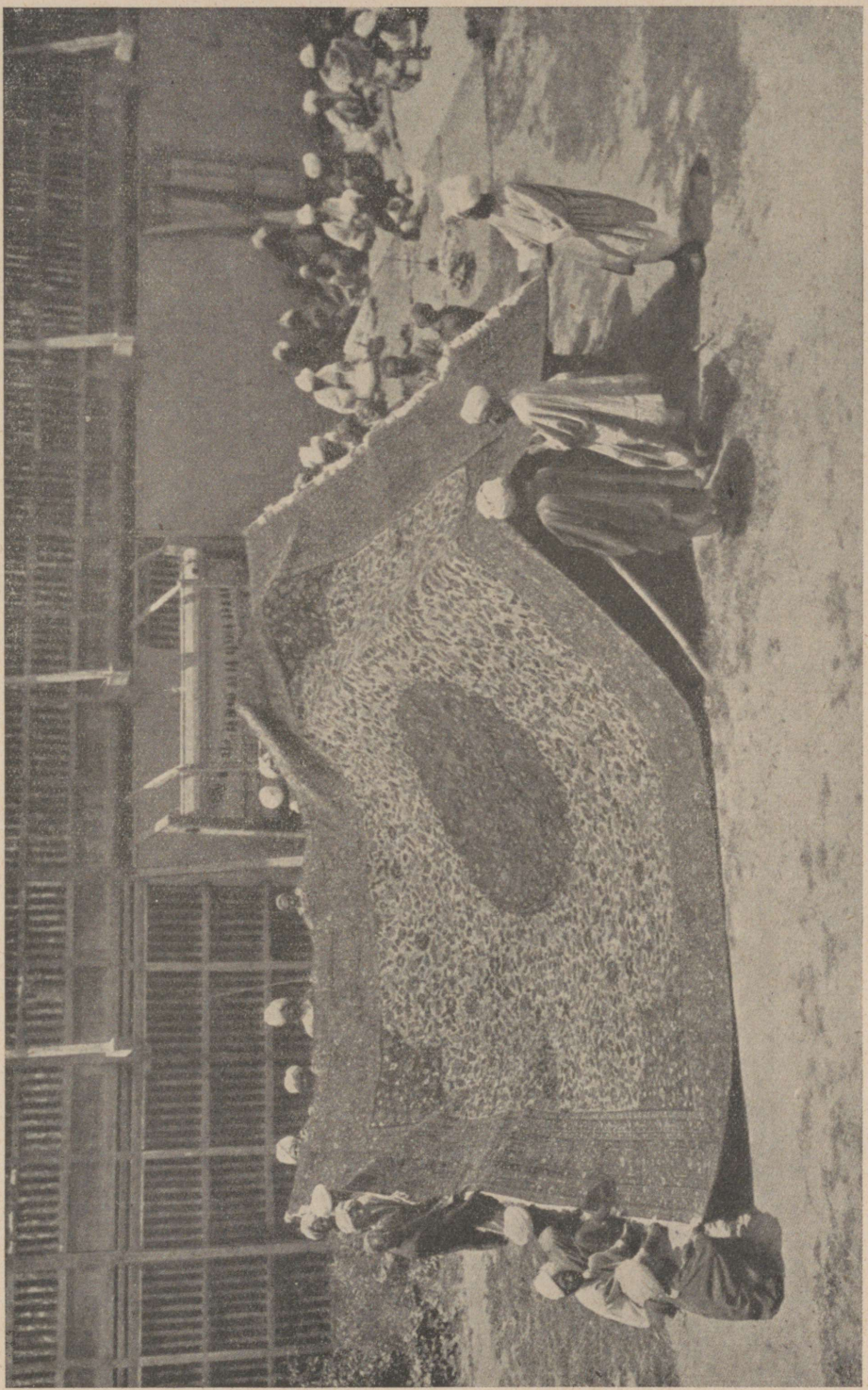

Kašmiris valmistatakse suuri omapäraseid vaipu, mis on väga hinnalised.

„My home is my castle [1].“ Siis võrdlesin küll ka Indiat ja Venemaad, Pendžabi ja Vene Turkestani, Pešawari ja Kuški [2]. Siin Indias valitseb kõikjal piinlik kord ja puhtus. Isegi väikesimais linnus on näha inglise mõju. Inglismaa on toonud Indiale rahu ja julgeoleku, seda peab tunnustama igaüks, kes kord põhjalikumalt on teotsenud India minevikuga. Peaks Inglismaa praegu olema sunnitud lahkuma Indiast, oleks korralagedus paratamatuks järelduseks. On ju muhameedlaste ja hindude vahelised pinevused sellised, et need kunagi ei laseks neid üksmeeles valitseda. Alles Inglismaa on teinud Indiast selle, mis ta praegu on. Seda teavad indialased ka väga hästi, kuigi nad alati ei taha seda tunnistada. Isegi ülimuslikumad indialased, nagu Tagore, aimavad, et rahvas pole veel endavalitsemiseks küps. Nad kardavad rahva suurt massi. Vaid tugev käsi võib hoida koos seda hiidriiki, hindu ise on seks liiga nõrk.

Et Turkestan võrdluses Indiaga alla jääb, ei üllata kedagi, kes tunneb venelasi ja inglasi nende töös ja eluviisides. Inglane on teoinimene, suur teedeehitaja, suur niisutusseadiste insener, kellele pole liiga raske ükski maastik ega liiga metsik ükski rahvas; lühidalt, kes lihtsalt ei tunne takistusi. Kes, kui ta midagi võtab ette, selle ka põhjalikult ja lõplikult läbi viib, mõnikord küll ka hoolimatult. Tarvitsen vaid mõelda neile suurtele Pendžabi läbivaile autoteedele ja neid võrrelda Turkestani teedega, või vaid Merw-Kuški ja Pešawar-Khaiberi kuru raudteedele.

Inglased on härrasrahvas, kes alati on teadlik oma valge tõus ja jääb alati teadlikuks ja kes alati oskab hoida teatava vahemaa värviliste tõugude ja enda vahel.

Venelane on poolasiaat. Juba Moskvas algab Aasia. Ta on äärmuseni vähenõudlik. Meie lääneeurooplased lihtsalt ei taluks seda elu, mida tema praegu elab. Meie hing sureks, rõõm elust kaoks. Puuduks päike. Meie, sakslased, oleme — nagu inglasedki — liiga harjunud korra, puhtuse ja teatava jõukusega, et võiksime elada ähmastes tubades, kuhu ei lange valgust ega ühtki päikesekiirt.

Mida lähemale jõuad pärismaalaste linnaosale, seda elavamaks muutub liiklemine. Suured härjakärud liiguvad aeglaselt tolmustel, punastel tänavatel, seebud, ilusasti ehitud, kullatud sarvedega, veavad väikesi vankrikesi, ja eeslikaravanid sammuvad mööda. Suurte, varjuliste mango- ja baniaanipuude all istuvad mehed, suitsetavad vesipiipu, joovad teed või magavad. Läbi puudelehestiku tungivad päikesekiired ja külvavad pimestavaid laike punasele mullale. Kraavikaldal lebavad vesipühvlid; mõned seisavad liikumatult vees, nagu magaksid nad, teistel paistavad ainult nende suured pead porisest lombist välja.

---

[1] Mu kodu on mu kindlus.

[2] Vene piirilinn vastu Afganistani.

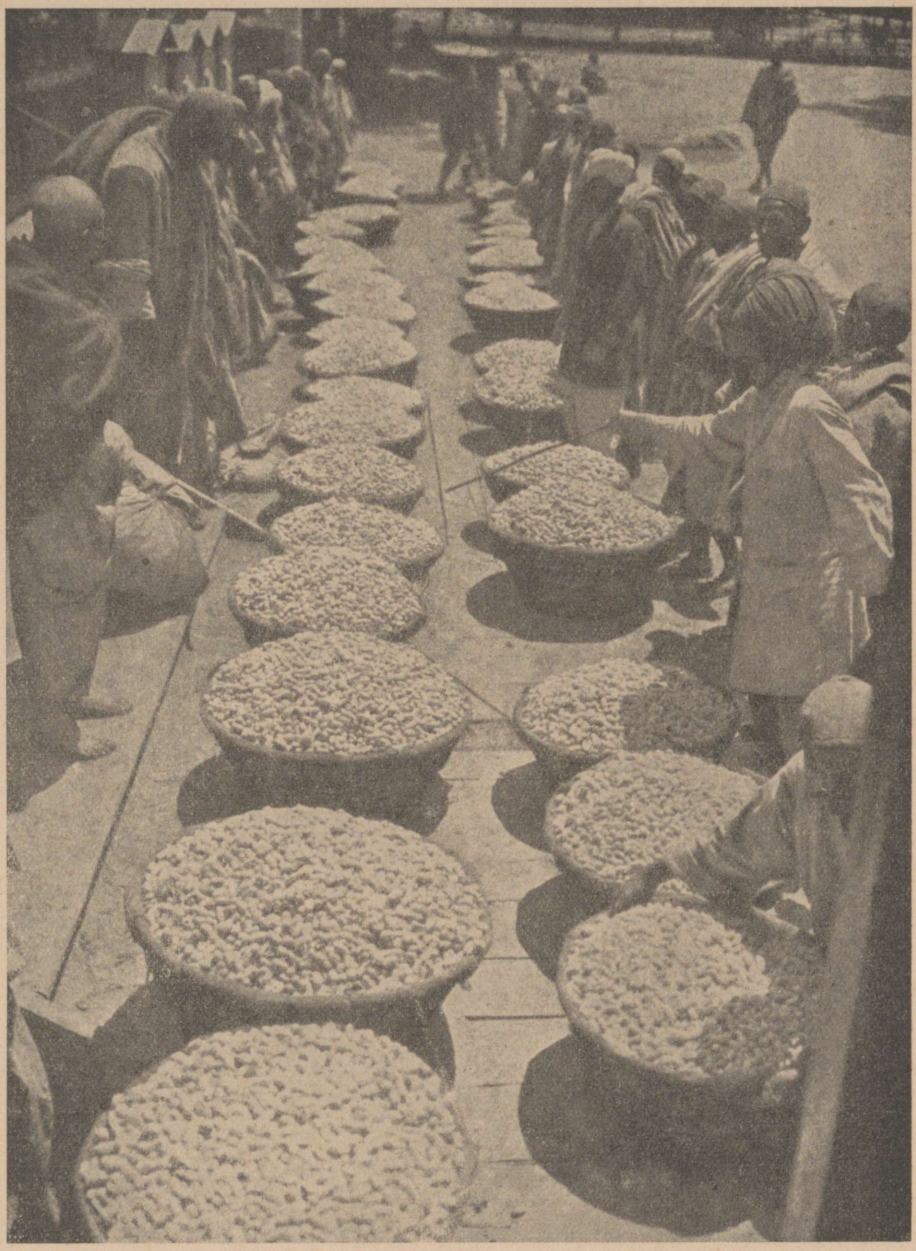

Siidiussituppede vastuvõtmine ülesostukohas.

Kašmiris kasvatatakse rohkesti siidiusse, siid läheb aga enamasti Inglismaale kudumiseks.

Edwardi värava juures on sissekäik citysse. Siin reastub äri äri kõrvale, kõik lahtised lauad, nagu nad meil on laatadel. Tung on kohutav, ja sõidukijuht peab rahvahulgas tee tegemiseks alatasa kõlistama ja karjuma. Ja kõige kohal on päike ning sinine taevas särab kirevale elule alla. Igal tänavaristumisel seisab rahu ja korra eest hoolitsev pärismaalasest-politseinik hallrohelises mundris ja sinipunases turbanis. Ka siin Pešawari turul näed mõnikord ilusaid india naisi, eriti piirihõimudesse kuuluvaid. Paiguti ahenevad tänavad, et vaevalt pääseb vankriga läbi. Juhul, kui kaks sõidukit kohtuvad, peab üks sõitma tagasi ligema põiktänavani, kuhu ta saab pöörduda sisse ja vabastada teisele sõidukile tee.

Majade katustelt avaneb oivaline vaade ümbritsevale mägismaailmale. Eriti hommikuti, kui õhk on veel selge ja puhas. Valgete saehammastena kulgevad põhjapoolsel vaatepiiril kõrged ahelikud. Himaalaja peaahelikku siit ei näe; kuid juba vaade Mohmandi mägedele on nõiduslik. Kaugete ahelikkude värvid on üliõrnad ja õhulised. Nende pimestavalt valgete lumehelvetega kroonitud kaljud siravad lillade linikutena.

Kord tegime ühe suurema autosõidu läbi loomaaia Kabuli jõe äärde. Siin lähtub peajõest palju vesistuskanaleid, mida ületame pontoonsildade kaudu. Vesi on kollakaspruun supp, ja vool on väga tugev. Siit saab hea ülevaate kõrgete mägede pärjaga palistatud laialdasest Pešawari tasandikust. Mägede tipud läänes on lumeta, lagedad ja kaljused ja helgivad pruunikas-punaselt pealelõunapäikese käes.

Sõidame üsna Tšakdarra kindluse juurest läbi ja ruttame edasi väikeste vahitornidega kindlustatud sõltumatu ala piirile. Uuesti sõidame üle Kabuli jõe Mitšni juures, kus suur raudsild viib üle jõe. Siin tuleb Kabuli jõgi välja sügavast lõhangorust, mille ta on omale uuristanud läbi Mohmandi mägede. Aeglaselt vajub päike punakaskollaseks värvuma hakkava läänevaatepiiri poole. Meie mööda sõites tõusevad sageli rohelised papagoid põõsastest lendu, ja väikesed hallid oravad ronivad kiiresti puude otsa. Teel liiguvad nomaadid: mohmandid ja afriidid. Naised on rõivastunud täiesti musta, suurte ja uhketena näivad nad, ja nende piltilusad näod on õige veetlevad; kuid nad on ilusad vaid noorest peast; pärast lähevad nad õudselt inetuks, ja sageli võib näha päris nõidu. Kõik need India-Afganistani piiril elavad hõimud on kurikuulsad röövlid. Mitte, et nad röövivad ainult inglasi, ei, iga seda ala läbiv karavan on hädaohus, ja ka omavahel sõdivad nad pidevalt. Igas külas on oma hall püstkülikuline vahitorn, ja igaüks peab oma naabrit röövliks. Nende rahvaste kodumaa on neid lapsest saadik kasvatanud röövleiks. Metsik, lõhestunud on see mägismaa, mis igal sammul pakub röövlile peiduurkaid. All orgudes kulgevad suured karavaniteed, ja mägedejalal, viljakail, haljendavail tasandikel asetsevad suured, rikkusega ligi meelitavad linnad. Mis on lihtsam, kui siin röövida, ja siis

saagiga kaduda mägedesse! Pea alati sooritatakse rünnakud, raidid, öösiti, ja enamasti liituvad rünnakuks 10 kuni 20 noort poissi. Halvima kuulsusega on wasirid, kellega inglastel tuli pidada ägedaid lahinguid.

Kord küsis üks inglise ohvitser ühe afriidi käest, mida teeks viimase suguharu, kui Venemaa ja Inglismaa vahel puhkeks sõda. Seepeale vastas vanamees: „Noh, me ootaksime siin oma mägede tippudel ja vaataksime rahulikult teie võitlust pealt, kuni me selgesti näeme, kes kaotab. Siis, viimsel hetkel, tungime oma mägedelt alla ja röövime võidetu viimse hilbuni paljaks! Allah on suur! Milline aeg oleks see meile!"

Sagedaste kallaletungide ohvriks on olnud Kohat, Pešawarist lõunas asetsev linn. 1922. aastal tungisid siia afriidid, hiilisid vahtide märkamata parajasti eemalviibiva major Ellise bungalow'sse, tapsid ta naise ja viisid ta ilusa 18-aastase tütre Tirah' metsikuisse mäeurgastesse. Karistus-ekspeditsiooni saatmise korral oleks miss Ellis kindlasti tapetud. Seda teadis ka Loodeprovintsi komissar, Sir John Maffey, ja nii võttis ta vastu vapra halastajaõe, mrs. Starri ettepaneku, kes läks üksinda iseseisvasse piirkonda, otsis üles miss Ellise asupaiga ja tõi ta jälle tagasi Indiasse.

Nagu Afganistanis, nii valitseb ka piirirahvaste seas verine kättemaks, mis kestab mitmeid põlvi.

Inglismaa on nüüd mitmes paigas ehitanud suured teed põiki läbi iseseisva maa-ala, ja üle kogu maa on külvatud sõjaväeosi. Ikka enam ja enam avatakse need metsikud piirimaad tsivilisatsioonile, ja pole kaugel aeg, kus „pax Britannica" siin lõplikult pääseb võidule. Kes on heitnud pilgu India loodepiiril teenivate inglise ametnikkude ja ohvitseride tööle, see teab, mida siin sooritatakse.

Pešawaris õppisin tundma ka ägedat troopikaäikest. Päev — 6. mai — oli olnud kohutavalt umbne ja olid nii jõuetu, et julgesid vaevalt liigutada kätt. Ükski tuuleõhk ei toonud jahutust, mida me varemini polnud igatsenudki. Kerkisid äikesepilved, sinakasmustad, mõnest kohast muutudes violetseks. Kauguses müristas, aeglaselt lähenes äike. Esimene tuulepuhang paneb kõrgete puude ladvad liikuma. On õudselt vaikne ja rusuv. Müristamine jõuab ligemale ja ligemale, ning sinised välgud sähvivad Khaiberi ähmaselt valgustatud kaljumägede kohal. Tasa hakkab piisutama. Nüüd järgneb kõuekärgatus kõuekärgatusele ja siis läheb maru lahti. Vihm tiheneb ja tiheneb, ning päris vihmajõed langevad taevast. Vihm tungib klaasseinana meie ja aia kõrgete puude vahele, nii et me vaevalt näeme veel nende piirjooni; nad painduvad tormi käes, ja oksades raksub ja paugub. Punane lateriitmullas muutub poriseks ja punased ojad voolavad roheliste murupeenarde vahel. Vihm kõveneb üha, kuni läheb üle raheks. Raheterad suurenevad üha, saavutades enam kui sentimeetrise läbimõõdu, ja üha valjemaks muutub põrin meie bungalow' lainjal plekk-katusel. Kuuldub

otse kuulipildujaraginana. Pea on teed ja muru valged. Kes oleks võinud seda uskuda — maikuul Indias! Aias kasvavad väikesed apelsinipuud on raagus ja pakuvad kurba pilti. 30 aasta kestel on esimene kord, et ilm Pendžabis on nii külm. Kõikjal Loode-Himaalajas on sadanud palju. Maru järel oli termomeeter langenud kümne kraadi võrra, ja meie külmetasime selle äkilise temperatuurimuutuse tõttu. Bungalow's oli sadanud mitmes kohas läbi ja boyl oli kõige kordaseadmisel palju tööd. Väikesed gekkod, kes muidu alati ronisid seintel ringi, olid taandunud oma peiduurgastesse müüripragudes.

Õhtul lõi vaatepiiril veel igal pool välku, ja mustade siluettidena eraldusid puud hetkeks väävelkollase taeva tagapõhjal.

Ei unusta iial neid õhtuid. Istusime siis korvtoolides väljas rohelisel murul kõrgete puude all, jõime oma jääkülma viskit soodaga ja unistasime omaette. Meid paelus see lõpmatu rahu ja vaikus ümberringi, troopikaöö võlu. Kuuldus vaid lähedase elektrijaama masinate ühetasast surinat või kaugelt mõne grammofoni helisid.

E. Trinkler, Quer durch Afganistan nach Indien. Berlin 1925.

KAŠMIR.

Kaunis maa Himaalaja jalal.

Kašmir moodustab Ees-India põhjapoolseima sopi Afganistani ja Tiibeti vahel. Suurem osa maast on kõrge ja mägine. Läbi maa kirdeosa kulgevad Karakorumi ja Himaalaja mäeahelikud. Viimaseid läbib Induse jõe sügav puhandusorg. Edelas jäävad mäed madalamaks ja nende vahele tungib laiu viljakaid nõgusid. Üks neist moodustab Kašmiri südame Srinagari-nimelise pealinnaga.

Kašmiri org on muistse järve nõgu, mille kaudu voolab Indusesse laskuv Džhilami jõgi. Org on umbes 190 km pikk ja kõige rohkem 140 km lai. Selle keskus, pealinn Srinagar, asetseb 1600 m kõrgusel merepinnast, aga orupõhja keskmine kõrgus on pisut suurem. See org moodustab ikkagi ainult väikese osa Kašmiri administratiivsest alast, mille pindalasse kuulub veel ka laiu ja tühje mägismaid põhja ja ida pool. Valdav Karakorum, see kareda kõrvelise Kesk-Aasia ning rikka ja viljaka India piirimüür, täidab Kašmiri põhjaosa.

Siin kerkib maailma kõrgeimaid mäetippe, Mount Godwin Austen, mille tipp kerkib 8620 m kõrgusele, ja Nanga Parbat, mis ka üle 8000 m kõrge. Kašmiri külge kuuluvad ka Ladaki ning Baltistani mägismaad, mille elanikud põlvnevad Tiibetist. Need Kašmiri kõrvalisemad alad on kaunis hõredalt asustatud, aga viljakas Džhilami nõos on rahvast õige tihedalt.

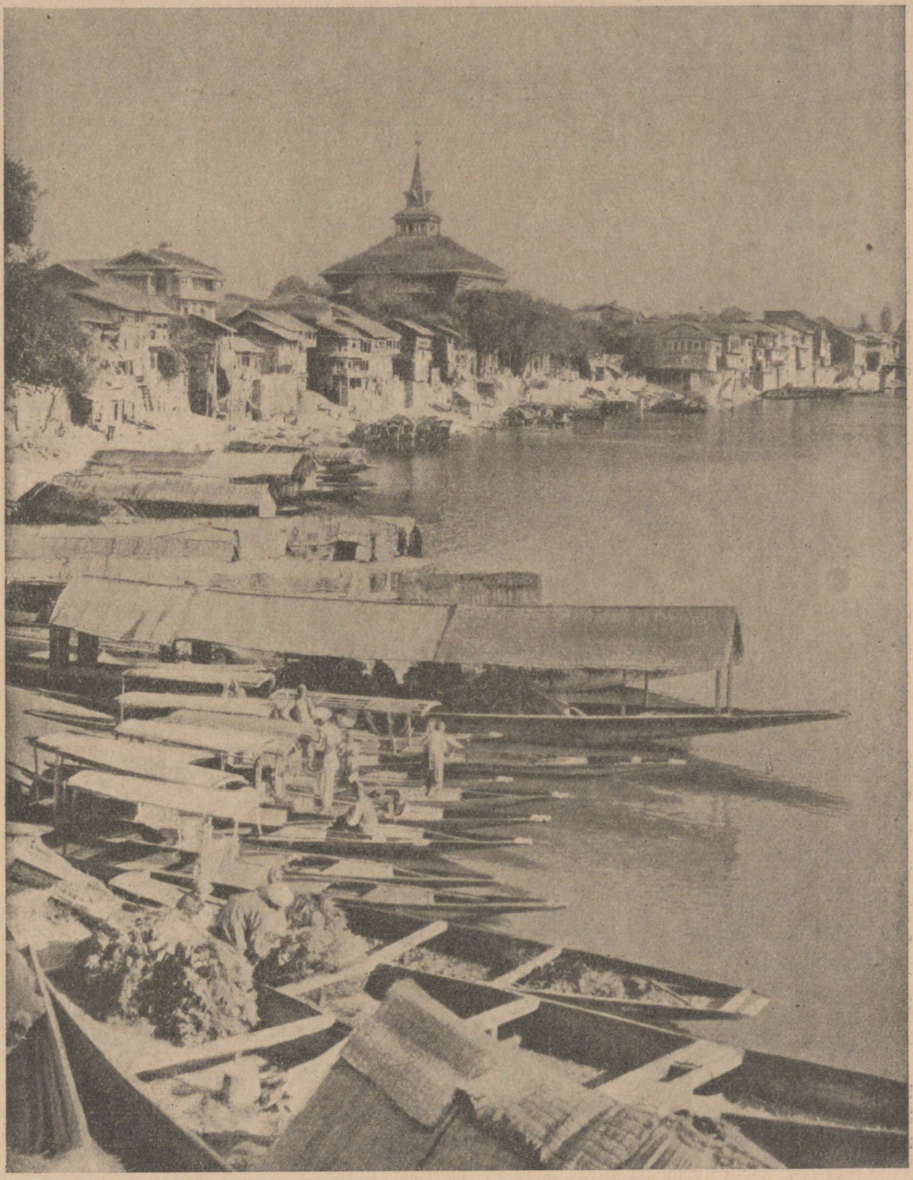

Vened, majad ja mošee Džhilami jõel Kašmiri pealinnas Srinagaris.

Kašmiri lahutab India tasandikest Pir Pandžali mäeahelik, üks Himaalaja eelmäestikest. Selle maastikulisi väljavaateid kiidetakse eriti ilusateks. Mägede nõlvadel levib metsade vahel idüllilisi lagendikke ja silm viibib meeleldi õitsevail niitudel, mida varjavad siin-seal jalaka- ja kasetukad. Pir-Pandžalist avanev vaatepilt läheb oma iseloomult tunduvalt lähku Hindustani ääretuist tasandikest, sest siin levib meie silmade ees mägedega piiratud nõgu, mille veetlus on nõiduslik. Kašmiri tulev võõras näeb Pir-Pandžali harva kevadel. Aprilli teisel või kolmandal nädalal on Gulmarg, Kašmiri meeleldi külastatav koht, tühi. Majad on paksu lume all läbi talve ja alles juuli-augustikuus ärkab ümbruses elu. Elanikkond on siin enamasti ajutine: maharadža lossi ja Briti kuberneri maja ümber on näha vaid mõned harvad majad ja telgid.

India raudteevõrk ei ulatu veel Kašmirini. Kõige lähem jaam on Rawalpindi, Lahore-Pešawari liinil. Matkaja astub seal rongilt maha ja rändab kinkude ja mägede vahelt Murree ja kohiseva Džhilami jõe nõkku ning sealt edasi Srinagari. Teekond sooritati varemini tonga- ehk ekkanimelises sõidukis, nüüdsel ajal tarvitatakse aga rohkem autot. Tee läheb osalt piki jõekallast. Kohati kaob ta mägedesse raiutud tunnelisse. Sõit pole hädaohtudeta. Tee on küll hästi tehtud ja seda parandatakse alatasa, aga järsud käänakud ja sageli juhtuvad allavarisemised teevad esimest korda teel olija närviliseks. Bramulas laieneb org põldude ja niitude all olevaks tasandikuks, mille keskel jõgi voolab laia ja rahulikuna. Külad on ümbritsetud pähklipuu- ning jalakasaludega. Siin on Kašmiri värav.

Reisija võib siin jätta maantee ja liikuda edasi paadiga Srinagari. Inglased peavad kõige paremaiks suuri reisuvenesid. Need sõidavad küll väga aeglaselt, aga vastutasuks võib siin elada päris mugavalt, peatuda kustahes ja pole ka tarvis minna maale ööbimiskohta otsima. Tugevad kašmirlased veavad ja tõukavad vene Wulari järvele ja neljandal päeval jõutakse Srinagari. Valdava veeteena ulatub Džhilam läbi linna, mille vanad, ilusad majad peegelduvad selle vees. Ehitised on kas telliskivist või puust ja ülemised korrad ulatuvad sageli üle jõgede või kanalite. Nagu harilikult idamaised linnad, nii näib ka Srinagar musta ja lagunenuna, ent veel enam köidab siin tähelepanu iseäralik ehitusviis, skulptuuridega ilustatud rõdud, sammaldunud katused ja kõige pealt jõel valitsev vilgas liiklemine, kus sõelub edasi-tagasi hulkadeviisi pikki kitsaid sõudepaate, Srinagari gondleid. Linn asetseb kahe mäe vahel. Põhjapoolsel mäel kerkib Hari Parbati eraldatud kindlus. Idapoolset mäge, mis tõuseb 300 m kõrgusele tasandikust, kutsutakse Takht-i-Suleiman ehk Saalomoni troon. Nende mägede jalal puhkab imeilusa Dali järve kristallselge pind, mida peidavad paiguti roostikud ja rippuvad aiad. Suvel on järv täis lootoslilli. Nende suured, kahvaturoosad õied peidavad selle pinna pea üleni.

Järve rannal on kolm kuulsat aeda, mille India muistsed valitsejad, Moguli keisrid on lasknud ehitada. Allikaist algav kanal jookseb läbi aia. Siit langeb vesi ühelt astangult teisele väikeste koskedena. Kanali kaldad on kaetud marmori või lubjakiviga ja astangute äärtel on süvendusi, kuhu pidude ajal pannakse tuli põlema. Need tuled mõjuvad muinasjutuliselt läbi jooksva vee. Kanaliga rööbiti on kõnniteed, mida palistavad lillepeenrad. Igal pool on ilusaid muruvälju ja uhkeid plataane.

Kašmiri oru ilmastik on ideaalne talvel ja väljakannatatav ka südasuvel. Eurooplased kurdavad sageli kuumuse üle, aga tõelikult on kõige kuumema kuu keskmine temperatuur vaid 22,8° C; harva tõuseb kuumus üle 30°, kuna see Pendžabis võib tõusta 47°-ni. Igatahes tuleb suurem osa turiste Gulmargi või mõne teise Džhilami põhjapoolsesse lisaorgu juuli- või augustikuul. Huvikalastajad õngitsevad lõhepõrakaid ojadest, ja need, kes peavad lugu küttimisest, lähevad kaugemale mäestikku, kus elavad markhorkits, kaljukits ja pruun karu. Musti karusid ja kašmiri hirvi võib lasta kõige paremini sügisel.

Teise retke võime suunata Leh'i, endise Ladakhi vürstiriigi pealinna, Tiibeti piiri lähedal. Maa rahvastik tunnistab laama usku. Igal pool mägedel näeb väikesi, valgeid pühakodasid, leidub tiibeti mälestusmärke ja pikki kivimüüre palvelausetega: „Om mani padme hum." Kloostreist punaserõivalised preestermungad valitsevad Ladakhi rahvast vähemalt hingeliselt. Kloostreist kõige võimsam on Lamajuru. Kui juhtub tulema tähtsaid külalisi, tervitatakse neid pikkade vaskpasunatega ja näidatakse neile kurjavaimu tantse, mida sooritavad kostümeeritud ja uhkeis rõivais laamad. Auastmelt kõrgeimad on Tiibeti pealinnas, Lhasas elav Dalai laama ja Taši-Lumpos elav Taši laama.

Ladakhi naised ei pelga suurt muulasi. Selle poolest lähevad nad täiesti lahku oma kašmiri õdedest. Selle põhjuseks on ehk imelik abieluvorm, mis valitseb nii Ladakhis kui ka Tiibetis, nimelt mitme mehe pidamine. Naisel võib olla mitu meest, kes on harilikult vennad. Arvatavasti tuleb see komme majanduslikest raskusist. Ladakhi rahvast iseloomustab mustus ja ka kõige algelisema tervishoiu puudumine. Ent ka Kašmiris pole asjad kuigi palju paremad.

Kašmiri rahvastiku enamik tunnustab sunniitide õpetust, s. o. islami õigeusklikku vormi, mis käsitleb „sunna'sid" ehk pärandatud teateid. Ent ka väga mitmed, arvult umbes 750 000 hinge, peavad kinni India vanast usust, Braama õpetusest. Islami võimus sai siin alguse 13. sajandil ja kindlustus eriti Moguli keisrite ajal. Akbar, üks suurimaist valitsejaist, keda ajalugu tunneb, liitis Kašmiri a. 1586 oma riigi külge. Tema ja ta poeg Džehangir ehitasid imeilusa rohtaia Šalimar Baghi — „Armastuse lust-

aia", mida Džehangir ise on kiitnud oma tundmusrikkais salmides. Maa sai kaua nautida rahu. Aga 18. sajand tõi raske aja. Metsikud afgaanid tulid mägedelt alla Kašmiri ja laastasid maad tule ja mõõgaga. Suur Mogul oli abitu ja Ahmed Shah Durani võttis maa oma valitsuskepi alla. Ent afgaanide võim ei püsinud kaua. Ka nende võõraste vallutajate, kes olid kihutanud välja afgaanid, sikhide, iga polnud kuigi pikk, sest a. 1846 olid nad sunnitud astuma kõrvale inglaste eest; maa anti nüüd Džammu maharadža valitsuse alla.

Maharadža maksab küll nimeliselt maksu oma läänihärrale, India keisrile, aga kõigis tähtsamais asjades on Briti kuberneril otsustusvõim. Inglaste algatusel on viimastel aegadel võetud käsile mitu üritust. Talupojad, kes kuni a. 1887 olid mõnesuguses maaorjuses, on nüüd täiesti vabad.

Aastasadu kestnud rõhumine on kašmirlasis arendanud mõned iseloomujooned, mida euroopa turistid ja ametnikud laidavad. Nad on nimelt arad ja neid ei või täielikult usaldada. Arguse all mõistame moraalse julguse puudumist. Teiselt poolt osutavad nad aga meelekindlust ja tugevaid närve. Muutmata oma ilmetki juhivad nad oma ekka ehk tonga läbi peadpööritavate kuristikkude ja kohisevate, kiviste koskede. Ja nüüd on sellest kindlakäelisest venejuhist saanud sama osav autojuht. Nende seas võib sageli kohata inimesi uhkete kehavormide ja meeldiva käitumisega.

Tõugude segunemine ilmneb väga selgesti. Mongolite või õieti türklaste ja tiibetlaste mõju võib kergesti märgata rahvatüüpides. Peajoontes kuuluvad kašmirlased siiski iraani ehk aaria tõugu. Aarialased tulid vallutajatena Indiasse u. 1000 a. e. Kr. Nende tee käis läänepoolsete mäekurude kaudu esiteks „viie jõe maale", Pendžabi, siis edasi Gangese ülemjooksu maile. Lõunas panid kuivad kõrved ja stepid piiri nende levimisele, põhjas taas Himaalaja pilvedeni kerkivad mäed. Oletatakse, et Kašmir on olnud maaletungijate aarialaste asupaigaks juba ammusest ajast alates. Tungides edasi India poolsaare kõige põhjapoolsemaisse osadesse pidid aarialased alatasa võitlema draviida ja munda rahvaste vastu, kes Mahabbarata ja Ramayana eeposte järgi olid ka juba tõusnud võrdlemisi kõrgele kultuuriastmele ja moodustasid organiseeritud riike. Mida kaugemale Iraani mägedest aarialased jõudsid, seda rohkem nad kaotasid oma algupäraseid tõuomadusi. Vanema ja noorema rahvakihi suhe moodustus alguses selliseks, et suured heledanahalised aarialased elasid suure austuse osalise kõrgema seisusena allaheidetud lühemakasvuliste ja tumedamate päriselanikkude hulgas. Pendžabi ja Kašmiri elanikkond on tunduvalt kõrgekasvulisem ja heledaihulisem. Mõned turistid on pannud tähele kašmirlaste näojoontes semi mõju. Juudi või araabia otsene mõju tunduks küll kahtlasena, aga kašmirlaste elav, nobe ja teenistushimuline meel annab igatahes põhjust

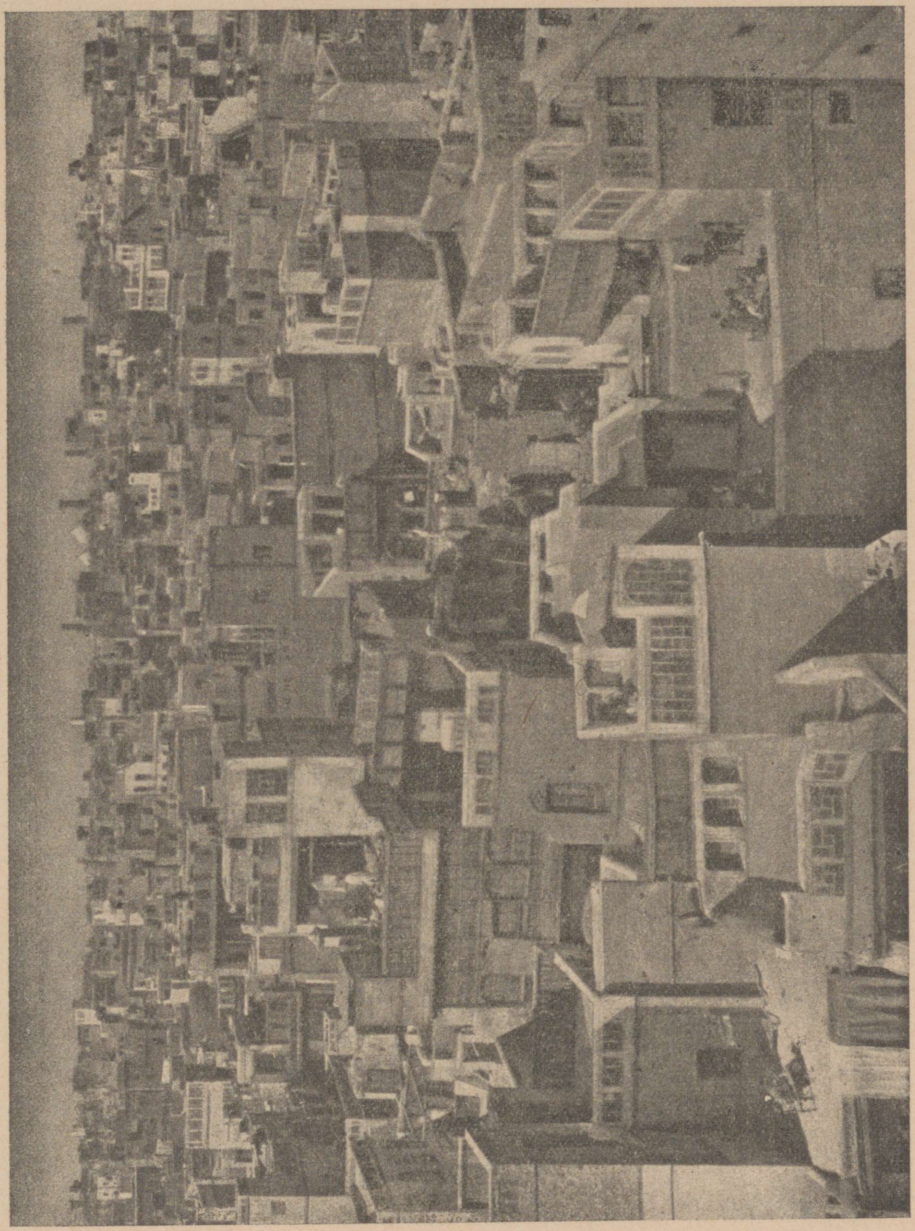

Vaade Loode-India pealinna Lahore majaderägastikule.

võrdlemiseks. Kui on tarvis müüa kraami ostjale, kes sellest ei hooli, ja veel selle väärtusest palju kõrgema hinnaga, siis osutab ta hämmastavalt suurt energiat ja kavalust. Selle vastu näib kašmirlasel puuduvat arusaamine looduse ilust. Kašmir on ilus, ent seda oskavad imestella ainuüksi võõrad.

INDIA MUINASJUTUMAIL.

Gangese madalikul.

Delhi.

Hommikul vara saabusin India pealinna Delhisse. Üks tonga viis mu läbi vaiksete, alles tühjade tänavate väikesesse „Albioni" hotelli, mis asetseb Kudzia aias kõrgete puude all. Õhk oli selge ja puhas ning tundus lillede ja värskelt niidetud heina lõhna.

Hommikueine järel sõitsin boyga linna. Punased tänavad helendavad mango-, banaani- ja viigipuude tumeda roheluse seest; neid kastetakse kõikjal veega, mis levitab mõnusat jahedust. Sõidame läbi kuulsa Kašmiri värava, millesse inglased 1857. a. suure mässu puhul lõid esimese augu. Vastandiks Kabulile ja Pešawarile torkab mulle kohe silma indiataride kirev rõivastis. Naiste juures valitseb tumepunane ja kollane värv; neil on suur rätik — sari — mähitud ümber keha, ja käsivarred ning jalad on ehitud raskete hõbevõrudega. Nende kõnnak on kuninglikult uhke; kuid nende näod pole kaugeltki nii ilusad kui Pešawari ja Afganistani naistel.

Tänavail näeme tüüpilist india pilti: härja- ja seebukärud, tongad, autod, kaupa pakkuvad hangeldajad, päris üksikult ka mõni eurooplane troopikarõivastises. Kõik toimub rahulikult ja korraldatult, ja tundub, nagu oleks pühapäev. Parkides ronivad ahvid mahalangenud puudel ringi ja väikesi, hallmusta-triibulisi oravaid on näha igal sammul. Lapsed, mõnikord päris alasti, mängivad tänava ääres; mehed istuvad sõõris kõrgete puude varjus, mängivad, suitsetavad vesipiipu, lobisevad või magavad. Ajuti näed, nagu Afganistaniski, mõnd üleni looritud naist.

Delhi mõjukamaid ehitisi on kahtlemata Džuma-Mesdžid, suur mošee. Kuid miski häiris mind, kuigi ma ei võinud esimesel pilgul öelda selle põhjust. Külastasin mošeed mitu korda, ja ikka jälle oli mul säärane tunne. Lõpuks avastasin, et selle ebakõlalise mulje esilekutsujaks oli kontrast tumepunase liivakivi ja valge marmori vahel. Need kaks ehituskivi polnud küllalt hästi teineteisega kokkukõlastatud, nagu näiteks Sikandras või Agras. Mošee alaosa kujundava massiivse punase liivakivi järsk üleminek minarettide ja kuplite õrnasse valgesse mõjub segavalt ja jätab meid külmaks.

Nn. „tuultepalee“ Džaipuris.

Nagu oleks mõnele tumedast kivimist, raskele gooti alaosale asetatud peale peen valge renessanssehitis. Teist mõju avaldab aga vaade õhtul, päikeseloojakul, kui linnale laskuvad öövarjud. Siis kaovad ehitise vastuolud; siis kerkib mošee valge siluetina — võimas, mõjuv, ilusamaid ehitisi, mida võib endale kujutella. Suured trepistikud kubisevad siis inimesist; püstitatakse väikesed kaubaputkad; arutu hulk kaupmehi istub siis astmeil ja pakub oma kaupa väikeste õlilampide valgusel. Siin kõneleb meile muhamediusulise India hing.

Paar sammu läbi kitsaste tänavate viivad mind mošee juurest Džaina templisse. Pean tõmbama jalast kingad, vastu saan pehmed tuhvlid, ja siis viib mind üks preester mööda valgeid marmorastmeid üles templisse. See asetseb tihedalt kokku surutud majade ja tänavate keskel, ta pole suur, kuid mõjub oma ilu ja vaikusega. Valged marmorsambad kujundavad võlvistikke ja oivalised freskomaalid kaunistavad lagesid ja seinu. Kahjuks on need aga mõnest kohast rikutud. Pühim paik on müstiliselt hämar; kuid eraldan siiski jumalakujusid pronksist ja jadest: keskel kerkib Budda kuju nikerdiste ja ehetega üle koormatud alusel. Liigume vaikselt, et mitte rikkuda pühalikku rahu. Preester on võtnud oma väikese tütre sülle ja seletab mulle kõike väga lahkelt.

Õhtuti sõidame parkidesse. Külastame mäge, millelt inglased 1857. a. tulistasid linna. Lihtne mälestussammas ehib nüüd seda paika. Sõidame siis edasi „Flagstaff tower'isse", kus 1857. a. naised ja lapsed leidsid varjupaika, ja möödume asekuninga lossist ning „Secretarys Office'ist". Ka siin valitseb kõikjal sügav vaikus, sest pea kõik inglased on suure kuumuse pärast alles suvituspaikades Himaalajas. Üksi ja mahajäetult unistavad kõrged valged hooned suurte puude varjus.

Väljas linna ees, laialdasel tasandikul, mida halastamatult kõrvetab päike, reastuvad varemed varemeile. Taimed on mitmes kohas katnud vanad müürid ja rohelised papagoid on leidnud endale siin peidupaiga. Lõpmata vaikne on siin väljas, ja segamatult võid siin mõelda oma mõtteid ja unistada. Unistada hiilgusest ja toredusest, mis kord siin valitsesid, sajandite, aastatuhandete eest — kui Indraprastha rajati Pandava kuningate asupaigana.

Ühel päeval sõidame läbi laiade, tamariskidega ja kroonlühterkaktustega palistatud puiestikkude lõunasse. Linna majademere kohal võlvub kahvatusinine taevas ja päike külvab kõigele oma pimestavat valgust, nii et vaevalt julged avada silmi. Jumalikult sätendavad suure mošee marmorkuplid hommikupäikese kiirguses.

Peatume suurte varemete ees. Võimsalt kerkivad meie ees väätkasvudega kaetud vägevad müürid. Need on Purana Kila, 1534. a. suurmogul Humajuni ehitatud kindluse jäänused. Kõrgete müüride vahel haljendavad

tumerohelised murulaigud, ja uimastavalt lõhnavad lilled meelitavad ligi suuri liblikaid, kes raskete, siidiste tiibadega hõljuvad õielt õiele. Smaragdrohelised papagoid lendavad müürilt müürile; ligidal ega kaugel pole näha ühtki inimest, ainult siin teeniv vana vaht peab oma ametit.

Sõidame edasi Humajuni hauasamba juurde. Minu boy lobiseb pidevalt ja jutustab mulle tähtsamaid lugusid vanadest ehitismälestistest, lugusid, mida ma tunnen juba ammu. Olen lõpmata rõõmus, et viibin Indias ajal, mil suur võõrastevool ei ole veel siia valgunud. Igal pool olen pea ainuke külaline ja võin segamatult lasta India hingel endasse mõjuda. Õpin tundma ja näen võltsimatut, puhast Indiat, vanade laulude Indiat, nagu kujutleme teda raamatute põhjal. Mida enam ma seda maad õpin tundma ja mõistma, seda enam tunnen, et suure osa oma elust ja tööst pühendan sellele muinasmaale.

Humajuni hauasammas mõjub imposantselt. Vastandina suurele mošeele harmoneerib siin punane liivakivi väga hästi valge marmoriga; kuid ainult seetõttu, et mõlemad kivimid üksteisega on ühendatud tihedalt, hambuliselt, ja et õrna valget marmorit on põimitud alaosa punasesse liivakivisse. Läbi kõrgete saalide kõndimisel kajavad su sammud seintelt ja laest vastu, kuigi astud üsna tasa, et mitte rikkuda siin pühas võlvistikus valitsevat rahu.

Keskel, otse suure kupli all, seisab lihtne marmorpuusärk. Ta tähistab kohta, kus alaosa võlvistikkude all asetseb Humajuni sarkofaag.

Selle ehitise lähedal asetseb muhameedlaste pühaku Nizum-ud-Dini hauasammas. Näed kerkivat vaid lihtsaid, pruunikaskollaseid müüre; mõned kõrged puud, paar siin vedelevat kerjust, see on kõik, mida silmad alul. Pead jällegi tõmbama jalga suured vilttuhvlid, siis viiakse sind trepist üles katusele, ja siin särab sulle vastu valge marmor, nii et pead sulgema silmad. Sisemuses kerkib valge kuppel, ja teda piirab valgest marmorist sammastik. Õue ühes nurgas asetseb kolm vürstihauda. Imeõrnad on raskeid uksi kaunistavad marmornikerdised. Millise lõpmatu kannatlikkuse ja armastusega pidid küll kunstnikud olema andunud sellele tööle!

Läheme jälle mööda väikesest marmorisse ehitatud tiigist, astume järske treppe mööda alla ja sõidame hõõguval maanteel edasi Lalkoti. Kuumus on suur, ja hingame kergendatult, jõudes kuulsat Kutub-Minari piiravasse kõrgete puudega aeda. Parke korras hoidvad töölised on heitnud puude varju pikali ja magavad. Ka loomad näivad kuumuse tõttu tegevat oma lõunauinakut. Seebud seisavad liikumatult, ja rammusad mustad vesipühvlid lebavad väikestes lompides tee ääres ja unistavad. Ronime kaua varemete keskel ringi; eriti paistavad silma ühe endise, hiljemini mošeeks muudetud hindu templi liivakivisambad. Õuel seisab kuulus raudsammas, mis arvatavasti on pärit neljandast sajandist. Minu boy viib mind ühe

vareme juurest teise juurde. Kuumus on talumatu; ühtki tuulepuhangut, hauavaikus ümberringi; ainult üks kiil sumiseb vaikselt meist mööda. 70 meetri kõrgune Kutub — minarett ja võidutorn ühtlasi —, punasest liivakivist ja valgest marmorist, seisab vahina varemeväljade keskel.

Söön lõunat väikeses, aia keskele ehitatud bungalow's. Ümbritsev vaikus ja rahu loovad pühaliku ja õnneliku meeleolu. Tundidekaupa võiks istuda siin aiaterrassil ja unistada.

Pealelõunal sõidame Raisina (Uus-Delhi) kaudu Delhisse tagasi, ja õhtul teen veel väikese lõbusõidu Kudzia parki. Õhk on jumalik ja hingad sügavasti; möödume väikesest palmimetsaga palistatud järvest. Mustade siluettidena eralduvad puud kuldkollase õhtutaeva tagapõhjalt.

Džaipur.

Saabusin Džaipuri soojal troopika suveööl, mille raske, magus õitelõhn ähvardas mind peaaegu lämmatada. Kuu paistis hõbedaselt suurte kroonlühterkaktustega palistatud maanteele, kui mind vana sõiduk viis indialaste juhitavana Kaisar-i-Hind'i hotelli.

Kui virgusin peale lühikest uinakut, täitis voogav päikesepaiste maad, ja tumesinine taevas võlvus helepunase linna kohal. Suured, laiad tänavad on palistatud kandelaaberkaktustega, millel ripuvad kiirgavkollased õied. Ratsanikud sõidavad kaamelitel mööda, pühad seebud lamavad kõnniteil ja soojendavad end päikese käes, kitsed ronivad lainjast plekist katustel, ja mehed, naised ning lapsed kirevais rõivais annavad pildile muinasjutulise ilme.

Külastame üht hindu templit. Õuel, baldahhiini all, seisab suur Šiva ratsahärga Nandit kujutav pronkskuju. Valgeis rõivais preestrid liiguvad käratult, piserdavad jumalakujudele püha vett ja puistavad neile riisi. Suure mangopuu all seisab ahvjumala Hanumani kuju, millele on riputatud mõned lillepärjad. Ühes nurgas seisab unistavalt kaev. Väike tüdruk ammutab siit vett; minu esile ilmudes vaatleb ta mind ehmunult oma suurte tumedate silmadega. Ta ei tea õieti, peab ta jääma või jooksma ära. Olin — peale nelja või viie siinteeniva inglise ametniku — ainus eurooplane linnas ja torkasin seepärast kõikjal väga silma.

Kõik Džaipuri majad on värvitud roosaks; paljud on veel värvitud kirevaks piltidega india mütoloogiast. Imposantselt mõjub Džai Singh II ehitatud „Tuulte palee", enam kui viiekümne ülikuga akende asemel. Lahtisel alumisel korral on kauplused, ülemistel kordadel eluruumid. Üha muinasjutulisemaks muutub pilt! Sajad tuvid lendlevad suurtel väljakutel ringi, kus neid söödetakse; seebud, ehitud siniste klaaspärlkeedega, seisavad

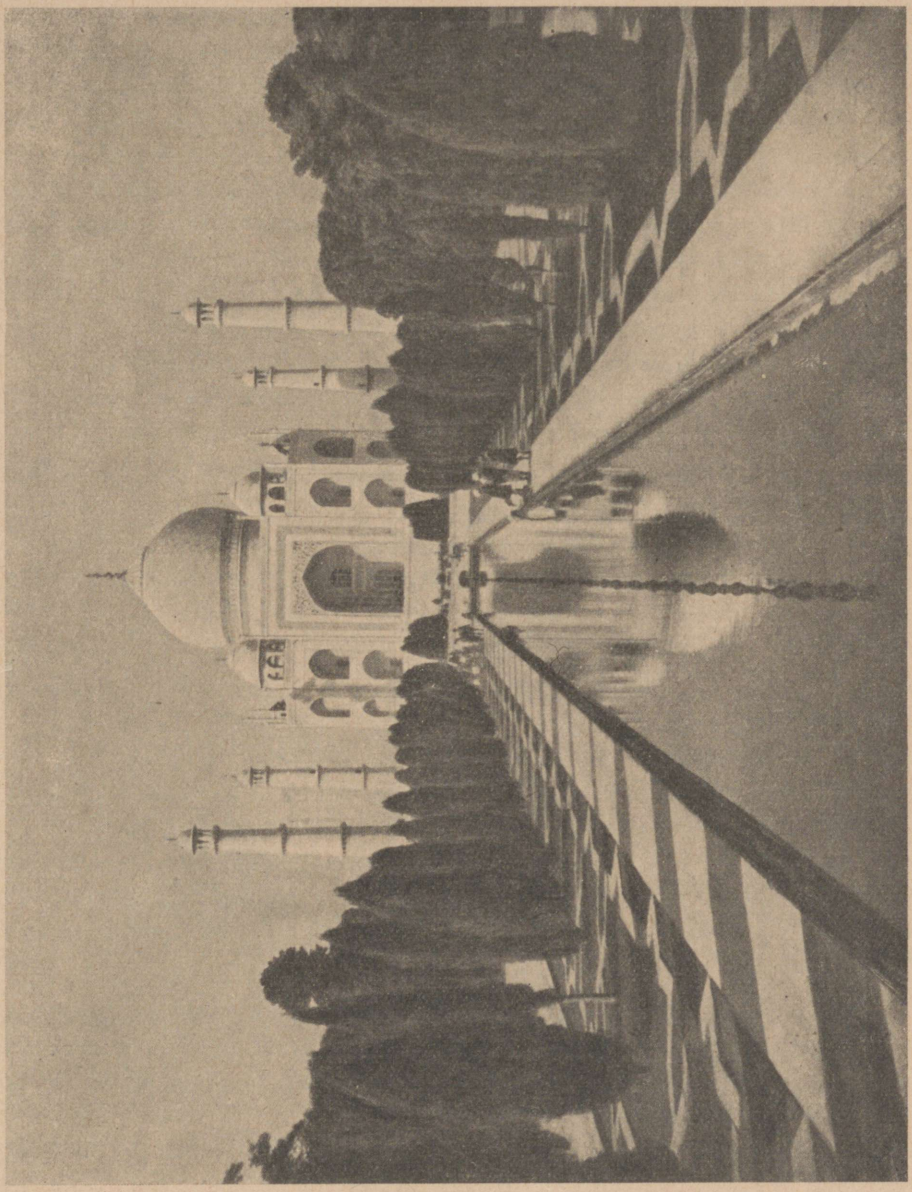

Tadž-Mahali hauatempel Agras.

liikumatult, nagu magaksid nad. Rohelised papagoid lendavad kädistades üle tänavate ja ahvid ronivad majadel ringi.

Läbi kitsaste tänavate läheme kuulsaid emailitud Džaipuri kuldasju valmistava kullasepa juurde. Istume rõdul; ta toob väikese laua, laotab sellele musta katte ja laseb tuua ühe lukustatud kasti. Avab selle hoolikalt ja laotab oma kuldsed aarded minu ette. Ta ei lausu sõnagi, ainult uut eset välja võttes vaatab mulle küsivalt otsa, nagu tahaks ta öelda: Sahib, kas pole see oivaline, ja kas tõesti suudad sa lahkuda, vähemalt ühtki ilusat eset kaasa võtmata? Mu silmade ees säravad kuldtassid ja liuad, kastikesed ja karbid, kõik ilustatud emailiga, mille seas eriti paistab silma tume Džaipuri punane. Ostan talt ühe sõrmuse. Ta toob välja suure raamatu, ja ma pean talle seepeale kirjalikult tõendama, et tema äri sisaldab toredamaid aardeid, mida ma kunagi olen näinud. Kui jõudsin tagasi hotelli, ootasid mind siin jällegi paar kaupmeest, kes mulle pakkusid kalliskive, elevandiluust nikerdisi ja miniatuure. Tegin, nagu ei näeks ma neid; kuid nad ei andnud rahu. „Only look, Sir, do not buy![1]" Need sõnad kostuvad Indias sageli kõrvu.

Peale lõunat läheme välja ja külastame maharadža lossi. Näinud šahh Džehani ilusaid ehitisi Delhis ja Agras, oled siin pisut pettunud. Audientsisaale ei saa võrrelda Delhi ja Agra omadega; sambad on värvitud, osalt ka kirjuks, ja šahh Džehani ehitisi kaunistavat pietra-dura-tööst pole siin kuigi palju näha.

Toredate aedade taga on kaks järve. Õhk on imeliselt läbipaistev, selge ja vaikne, ja mäed peegelduvad teravalt sinises vees. Meid juhtiv vana vaht püüdis meelitada ligi siinelavaid krokodille. Pikalt kõlab ta hüüd „haberlan" üle laialdase veepinna, ja vastukaja paiskab ta sõnad tagasi. Lõpuks kerkis üks suur krokodill esile. Ta ujus aeglaselt ligi ja sai süüa. Päikese vajudes silmapiirile ja õhtutaeva värvudes kollakaspunaseks sõitsime veel kord läbi pargi. Õhk oli veidi jahenenud — kuid ükski leht ei liikunud. Meie ees avanevad suured varjulised puiestikud. Siia tulevad pärismaalased jalutama, väärikad ja uhked, isegi kui nende rõivastest kõneleb vaesus.

Sõidame koju. Hämardub juba. Mõned gaasilaternad põlevad tänavail. Kirjuksvärvitud elevandid longivad raskel sammul kodu poole; seebud, juba pool magades, liiguvad aeglaselt siia-sinna ruttavate inimeste ja logisevate gadide (kaherattaliste kärude) vahel ringi ja arvukad paabulinnud katustel karjuvad oma: paoo, paoo. Onnides põlevad juba tuled. Poolpaljad inimkogud istuvad lõkendavate leekide ääres ja valmistavad õhtueinet. Kõrge helepunase maja aknal nõjatub ilus, üsna valgesse rõivastunud tüdruk

[1] „Vaadake ainult, härra, ärge ostke!"

süsimustade juustega ja vaatab meile järele. Küsin boylt ja viimane jutustab mulle, et see tüdruk olevat üks maharadža lemmiktantsijatare.

Jõudnud tagasi hotelli, väsinud päeva paljudest elamustest ja istudes ainsa võõrana väikeses söögisaalis, valdab mind suur kurbus, et pean juba varsti lahkuma siit ilusalt maalt. Teener liigub tummalt. Seintel ripuvad Džaipuri maharadžade pildid, ja hinnalised vase- ning pronksitööd kaunistavad kappe. Uks aeda seisab lahti ja ööõhk tungib tuppa, umbne, meelitav. Siis hakkab väljas mängima viiul, tasa, kaeblikult — mitte euroopa viise; ta nutab ja kaebab ja laulab igatsusest . . . Astun tasa välja. — — — Seal katkestab vanake mängu, tõstab käed laubale, tervitab mind aukartlikult ja kingib mulle kaks tumeveripunast roosi. Ta ei lausu sõnakestki. Annan talle paar hõberaha ja ruttan oma tuppa. Laman veel kaua ärkvel ja kuulan paabulindude hüüdeid. Need kaks roosi hoian hoolikalt alal suure raamatu vahel. Mul on nad praegugi alles — mälestis ühest ilusamast ja õnnelikumast päevast minu elus.

Mahajäetult — üksi — kõrgel kaljul tumerohelise järve ääres seisab valge loss. Valgeis marmorsaales valitseb nüüd sõnulseletamatu vaikus. Ei peeta siin enam pidusid, ei sammu enam kuningannad läikivail marmorpõrandail sest ajast peale, mil Džai Singh II viis oma residentsi Amberist üle Džaipuri. Läksime jala suurtest laiadest kivitreppidest üles, mis pea täiesti on kaetud lopsaka taimestikuga, ja siis oleme lossis ning vana vaht juhib meid läbi saalide. Sõeljad marmorplaadid on akendeks. Näib, nagu oleks aknaavauste ette tõmmatud peenimad brüsseli pitsid. Milline töö, milline ilu! Seinukatvaist valgeist marmorplaatidest on lõigatud õieväädid ja liblikad, ning rasked sandlipuust uksed elevandiluust ja pärlmutrist kaunististega sulguvad meie järel. Vaht võtab mu käe, viib mu väikesesse valgesse marmorsaali ja osutab vaikides ühele aknale. Astun ligi ja nõjatun veidi üle ääre. Siit näen sügaval oma all lihvitud türkiisina säramas sinakasrohelist järve; väikesed saared kerkivad veest ja templid peegelduvad voogudes. Seisan kaua siin üleval ja suudan vaevalt lahkuda sest oivalisest vaatest. Siis sammume — tasa, kikivarbail, et mitte rikkuda neis saales valitsevat rahu — läbi marmorsaalide ja läheme üles tippukroonivasse kindlustisse. Siis liigume alla surnud Amberi linna.

Sammume templist templisse, varemest varemesse. Kell on üksteist ning kuumus pesitseb müüride ja kaljude vahel. Pole näha ainustki inimhinge, linn on surnud, välja surnud. Väike hindu tempel seisab peidetult kõigi nende varemete vahel. Astume mööda kõdunenud, taimedega kaetud treppe üles, saabume ühte eesõue, kus viimati ohverdatud kitse verejäljed meile osutavad, et ajuti siiski mõni inimene külastab seda paika. Sammume veel paar astet kõrgemale ja näeme endi ees väikest, püstkülikulist, veega täidetud kivibasseini, mille juurde viib paar astet. Alumisel astmel seisavad

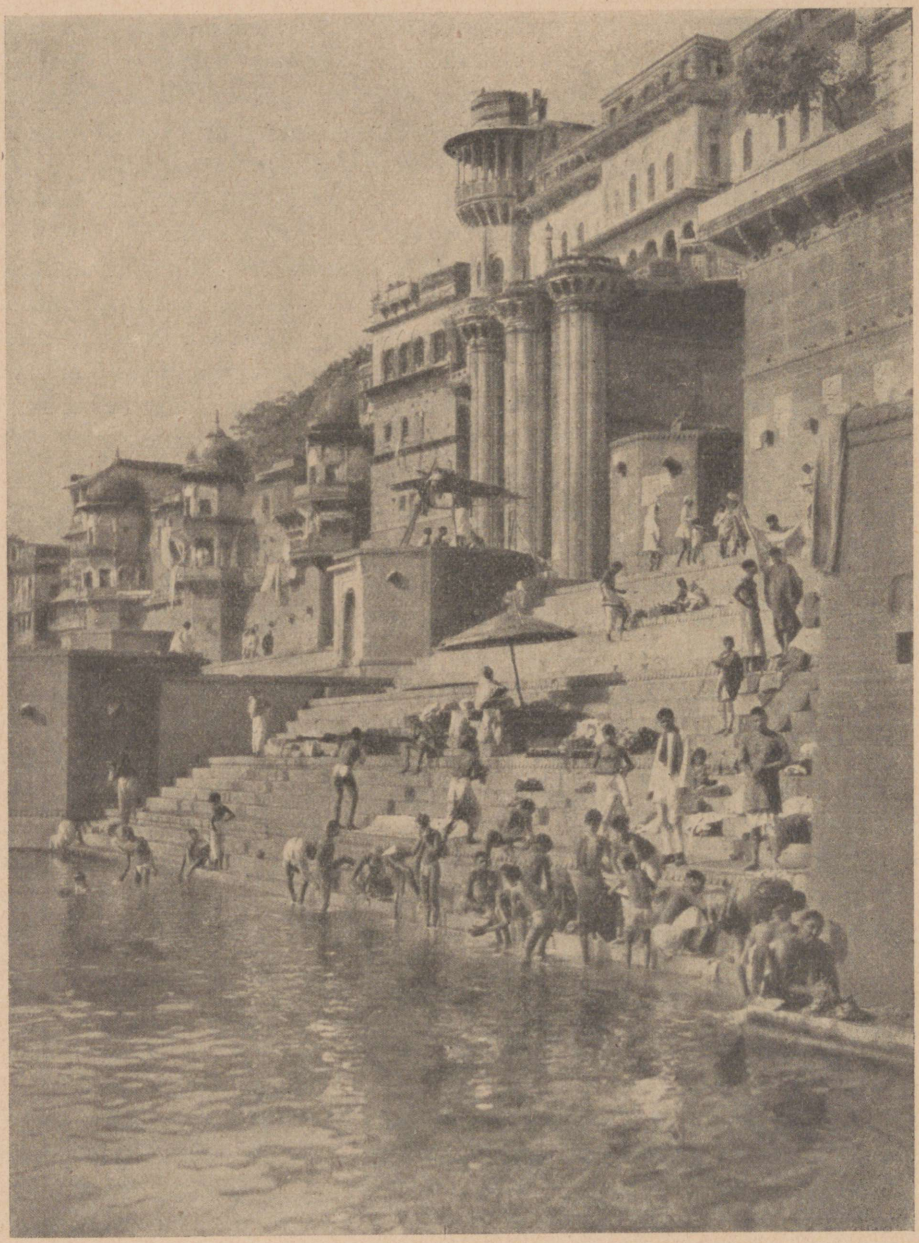

Benares.
Templitrepistik hindude püha jõe Gangese kaldal.

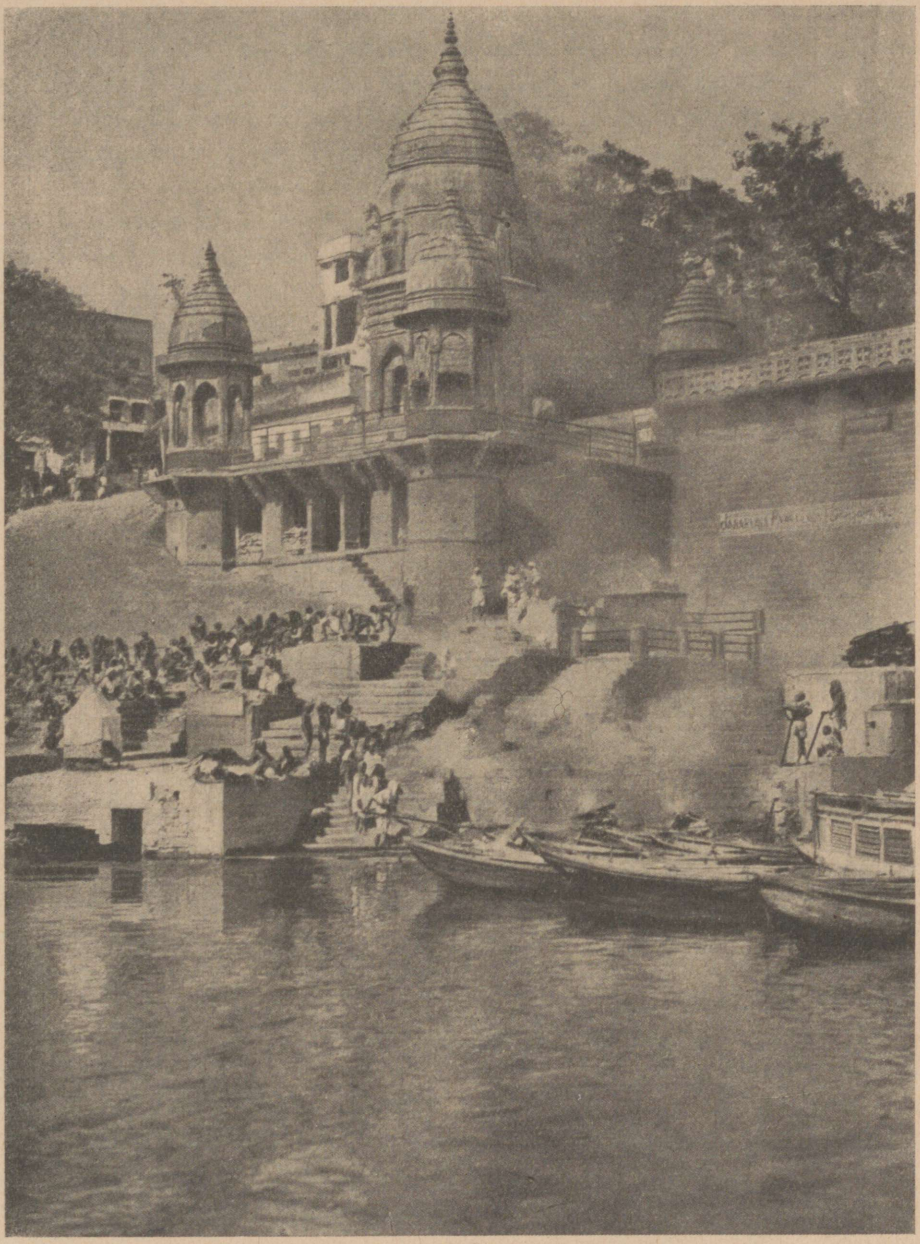

Benares.
Surnupõletamine templitrepistikul Gangese kaldal.

kaks väikest pronksist jumalakuju; nad on üleni maetud roosade lootosõite alla. Mõttessevajunult vaatan veele, milles peegelduvad templiseinad. Seal astub teener mu juurde ja sosistab: „Sahib, peame minema, läheb liiga palavaks, päike saavutab kohe oma kõrgeima seisangu." Kuid mina teeskelen, nagu ei kuuleks ma teda, ja jään veel väheseks. Seal liigub midagi templi ühes pimedas nurgas; keegi peab seal olema, kuulen lohisevaid samme, kähedat kõha. Vaatan küsivalt boy otsa. Seal astub pimedast käigust välja vana, kuivetanud, vanadusest kokku vajunud eideke ja palub jootraha. Ons ta templi vaht? On ta siin Šiva templis kaitset otsiv väljatõugatu, pidalitõbine? Üha kummalisemaks, üha mõistatuslikumaks muutub mulle see muinasjutumaa India.

Veel kaua rändame varemetes ringi, kuid läheb liiga palavaks, kuigi mulle lahkumine sest surnud linnast muutub raskeks. Nüüd uinub ta edasi seal valge lossi jalal, ning lilled kasvavad edasi ja edasi ning katavad ta tornid. Kas saan veel kunagi näha Amberit?

Agra.

Öösi rongis ei saanud ma mõeldagi unele, sest vagun põrus ja rappus. Himaalaja piirkonnas oli sadanud palju; jõed olid paisunud suureks ja tundidekaupa sõitsime läbi üleujutatud alade. Kõikjal levisid laialdased veelagendikud ja kured ning vesilinnud sulistasid siin vees. Puud, põõsad, põõsastarad ja majad seisid vees — nukker vaade.

Kella üheksa paiku saabusime Agrasse. Tahtmatult oli esimene tee Tadž-Mahali. Olin nii palju lugenud selle mausoleumi üle, näinud nii palju ülesvõtteid, et mu ootused olid kruvitud äärmuseni. Kartsin pettuda, ja kartliku tundega lähenesin valgele marmorehitisele.

Parkides, millest sõitsime läbi, valitses vaikus; polnud ühtki eurooplast segamas rahu ja pühalikku meeleolu. Ei tea, kuidas peaksin kirjeldama neid tundeid, mis vallutasid mind, nähes esmakordselt Tadži. Sõnatult seisad valge marmorilu ees ja vaatled ning vaatled ega suuda tajuda, et kõik see on tõelisus. Tahaks puudutada seda valget marmorit veendumiseks, et see pole pettepilt, unenägu. Ja aeglaselt sammud mööda astmeid üles, julged vaevalt liikuda. Vaikselt astud suurde kupliruumi, kus peenelt välja töötatud marmorvõrega piiratud puusärgis seisavad šahh Džehani ja ta naise sarkofaagid. Vaikselt seisad nende kahe puusärgi ees, milles puhkab valitsejapaar, kes andis Indiale kauneimad ehitised. Ja kui tunned ilusa keisrinna — Mumtaz-i-Mahali — elulugu, kui sul on juhus olnud näha ta pilti paljudel vanadel miniatuuridel, siis kõneleb sulle valge marmor veel palju enam. Kuidas pidi keiser olema armastanud seda naist, et ta ehitas talle säärase hauaehitise. Kogu Tadž-Mahal on üks armastuse ja puhtuse

sümbol. Enam kui 20 000 töölist olevat 18 aastat ehitanud seda hoonet, mis veel praegugi särab samaviisi oma valges ilus kui 300 aastat tagasi. Nikerdatud marmorpuusärkidele on puistatud värskeid oleandriõisi ja loorberilehti, ja siin vahti pidavad vanad valgehabemikud indialased annetavad meile lahkumisel punase õie. Lõpmatu kurbus valdab siin inimest, sõnulseletamatu kurbus.

Peale lõunat külastan kindlust. Ja jällegi on siin kauneim vist küll vaade jõevoogudes peegelduvale Tadžile. Tumepunast alusehitist kaunistavad oivalised lumivalged marmorsaalid hinnaliste pietra-dura-töödega. Ühel rõdul näidatakse veel paika, kus kuningas ja kuninganna kord elavate malenditega mängisid malet, ja terrassilt võib näha õuele, kus pidulikel juhtudel peeti suuri elevandivõitlusi. Sammud ühest marmorsaalist teise, näed ruume, milles valitses kunagi kirjeldamatu toredus ja kus peeti nii mõnigi pidu, kuhu küündisid aga ka lein ja kannatused. Hunnitu on kaheksanurkne Jasminpaviljon, samuti täiesti valgest marmorist, kaunistatud kalliskividega. Selle pühendas suurmogul Džehangir oma lemmiknaisele, kaunile Nur-Mahalile.

Pärlmošee Agras on sama ilus kui Delhiski, ainult suurem. Veel päikeseloojakul oleme üleval lossi terrassil; mõned külastajad-indialased seisavad enam kõrval ja nende pilgud eksivad üle sügaval meie all lossist mööda voolava suure jõe. Pikkamisi kõnnin oma boyga rõdul edasi-tagasi, kui ühest valgest saalist astuvad välja kaks indialast ja piltilus indiatar. Ta on mähitud vaid suurde valgesse, käsivarsi ja ühte õlga vabaks jätvasse salli. Ta peen, ovaalne nägu, millest vaatavad kaks tumedat, kurvameelset silma lõpmatu pehmusega, on piiratud keskelt lahkukammitud mustalt läikivate juustega. Tema astudes aeglaselt marmortrepist alla, tabavad teda parajasti loojuva päikese kiired. See pilt oli muinasjutuliselt ilus, ja kaua vaatasin ma järele sihvakale kujule, kes kirjeldamatu väärikusega sammus läbi lossi vanade marmorsaalide. Üldiselt võisin panna tähele, et Agras naistel olid palju ilusamad ja õilsamad näojooned kui Delhis ja Džaipuris.

Järgmisel hommikul külastan Itimad-ud-Doulehi hauaehitist. Sõidame piki jõekallast, mis alles hiljuti oli üleni üle ujutatud. Näed kokkuvarisenud maju, ümberkukkunud poste ja terveid vagunitäisi rikkiläinud, mädanenud vilja, mis levitab vastikut haisu ja mida heidetakse sillalt jõkke.

Hauaehitis on loomult täiesti iselaadne ja näitab teistest India mausoleumidest hoopis erinevat arhitektuuri.

Pealelõunal teeme väljasõidu Sikandrasse. Päike kõrvetab, nii et tänavad hõõguvad, ja ta hele pimestav valgus sunnib sulgema silmi. Sõidame läbi kõrgete puude alla peitunud väikeste külade, mille majakesed on kaetud rooga; elanikud istuvad oma elamute ees maas, lobisevad või unistavad. Tšarpaid, puuraamid, seisavad siinsamas ja nii mõnigi teeb neil oma lõuna-

uinakut. Sihvakad, ilusad tüdrukud ja naised — suuri savikruuse pea peal kandes — sammuvad pikkamisi suure kaevu poole. Sinna on koondunud ka küla noored, kes hullavad koerte, kitsede ja seebude seas. Nii pea kui lapsed silmavad mind, jooksevad nad ligi ja manguvad raha. Viskan neile ühe vaskraha, ja kohe algab lööming ja kisklemine.

Benares.

Sõidul Benaresi! Kui sageli soovisin juba koolipoisina kord näha võida seda India pühimat linna; ja nüüd oli see täitunud. Agrast sõidan välja öösi. Rong on juba Agrasse saabumisel hilinenud paar tundi ja kahtlen väga, kas me Moghul Serais jõuame Benaresi rongile. Mida enam ligineme idale, seda niiskemaks muutub õhk ja seda lopsakamaks läheb taimekasv. Sõidame läbi mingi savannimaastiku: pooleldi rohtla, kus seisavad üksikud puud, pooleldi põllud ja metsad. Palmid kõiguvad tuule käes, ja väikesed metsaga kaetud kõrgustikud toovad natuke vaheldust muidu ühetoonilisse pilti. Kolmetunnise hilinemisega jõuame õhtul Moghul Seraisse, väikesesse viletsasse külla, kuid tähtsasse raudteede sõlmpunkti. Benaresi rong on läinud. Õnneks on saadaval üks veoauto, mis võtab Benaresi sõitvad reisijad — india palverändajad — peale. Olen ainus eurooplane ja saan juhi kõrval koha. Kirevais rõivastes ja kõlisevate ehetega indialased ja indiatarid vallutavad kohad autos ja pakkidel. Siis algab huvitav sõit. Valitseb kottpimedus; ainult meie laternad valgustavad teed palistavate mango- ja viigipuude kõrgeid tüvesid. Meie jõudes Gangese äärde on sild suletud, sest oodatakse kaubarongi; arvutud seebukärud ootavad siin. Suured kaarlambid hiilgavad heledalt ja paiskavad oma valguskuma vankrite ja inimeste kirevale pildile. Viimaks ometi võime sõita edasi; püha linna esimesed tuled ilmuvad nähtavale, ja ruttame läbi heledalt valgustatud tänavate. Kuna hotell asetseb väljaspool, lastakse kõige pealt indialased maha, ja mina saan sel kombel juba väikese pildi Gangese-äärsest pühast linnast. Lähen pea magama, sest järgmisel hommikul tahan juba varakult minna püha jõe äärde.

Hommikutund Gangese ääres! Kuna on parajasti hindu püha, siis on kõrged telliskivimajad ehitud lillede, pärgade ja kirevate paberist lipukestega, ja väikeste kaupluste ette trepiastmeile on pandud välja väikeste kirjuksvärvitud jumalakujude hulgad. Taevas särab idas kollakalt läbi kõrgete plataani- ja viigipuude, kui läbin hotellist tulles Sanskriti ülikooli pargi. Kirevad hulgad elustavad juba püha jõe poole viivaid tänavaid. Kirjus rõivastises naised, pead mähitud kullaga tikitud sallidesse ja rasked hõbedast ketid ning võrud käte ja jalgade ümber, ruttavad uhkelt mööda. Mitmevärvilistes, Šiva ja Višnu märkidega kaunistatud rõivastes palverändajad, väsimatult armuannikaussi möödaminejate poole sirutavad kerjused, rõivas-

Bramiin Põhja-Indiast, Orissa maakonnast.

Bramiini tunnuseks on valge nöör üle õla.

tatud vaid niudepõlle, paeluvad pilke. Mööda lähevad paksud bengaallased päikesevarjuga, vahel harva isegi mõni budda preester kollases rõivastises; ja kesk seda rahvahulka karjuvad ja naeravad lapsed, väikesed, eurooplast küsivalt oma suurte tumedate silmadega jälgivad hindu poisid ja tüdrukud. Kollaste lillepärgadega kaunistatud pühad seebud liiguvad mööda teed või lebavad trepiastmeil.

Hõbedaselt särab tõusva päikese valgus suure jõe voogudel. Minu boy teeb mulle teed läbi rahvahulga, kui astume alla Dasasamedh Ghati suurest trepist. Mu ümber voogab india elu, nii kirev, et ma neid paljusid muljeid kõiki ei suuda nii kiiresti vastugi võtta. Ja kuna ma veel pea abitult otsivalt seisan kaldal, lastes silmil käia üle templite ja treppide rägastiku, ning püüan silmale avanevas meelihäirivas pea võimatus värvipildis leida puhkepaika, on mu boy toonud ligi ühe paadi, ja enne veel kui taipan, laman juba mõnusas korvtoolis paadis ning liigume piki kaldaäärt ülespoole.

Mööduvad pildid, üks imelisem teisest. Loendamatud templitornid — väikesed lipukesed kullatud tippudel — katkestavad suurte trepistikkude ja losside pilti.

Tuhanded ja veel kord tuhanded — mehed, naised ja lapsed — on siin kaldal, elustavad suuri trepistikke, istuvad allavajunud lossidel ja templitel, võtavad päikesevanne, suplevad või kuulavad bramiine, kes istuvad suurte päikesevarjude all ja võtavad vastu ohvrirahasid. Fakiirid konutavad kiviplaatidel; üks vaatab püsivalt päikesesse, teine, pikkade mustade lokkis juustega ja tuhaga määritud, on seltsiks ühele bramiinile. Siin astub piltilus tüdruk, kaetud vaid õhukese valge salliga, trepist alla vee äärde, paneb oma pronksnõu ühe allavajunud templi simsile, astub õlgadeni vette, tõstab käed laubale, vaatab päikese poole ja pomiseb ühe palve. Vana eideke hallide, lühikesekslõigatud juustega valab omale pronkskausist vett pähe ja õlgadele. Aeglaselt liigume ühe ghati juurest teise juurde. Ka laibapõletajad on tööl. Parajasti asetatakse üht valgeisse surilinadesse mähitud laipa tuleriidale; möödub vaid mõni minut ja kõik on peitunud leekidesse ja suitsu.

Kirjut pilti täiendavad veel lilledega ehitud jumalakujud, ümbritsetud palvetavate palverändajate salkadega, ja pühad lehmad, kes hulguvad siinsamas kaldal ringi.

Pooleni peidetult tamarindi- ja viigipuude all seisab kena väike nepali tempel. Astume siin maale, tõuseme mööda suuri treppe üles ja laseme preestrit seletada templis leiduvate haruldaste nikerdiste olemust. Oivaline on siit vaade üle jõe ja kaldal toimuvale kirevale elule.

Peale lõunat läheme vaatama Benaresi pühimat kuldtemplit. Ta seisab paljude majade ja kitsaste tänavate vahele peidetult, ja tema juurde pääseb vaid läbi kitsaste, koridoritaoliste käikude. Mida lähemale jõuame pühapaigale, seda valjemaks muutub meile kõrvu kostuv häältekõmin. Tumedalt

Bengali naine ketramas.

kõlavad trummid ja gongid. Närused ja pidalitõbised kerjused konutavad tee ääres, sirutavad alalise pomina saatel meile vastu oma vaskkausid ja paluvad almust. Üha valjemaks läheb häältekõmin, üha suuremaks tung. Suur, lillepärgadega kaunistatud seebu tungib aeglaselt läbi tiheda rahvahulga ja ka meie peame pühale loomale andma teed. Õhk on sumbunud, umbne, küllastunud niiskusest; igal sammul järgneb meile higi ja mädanenud lillede lehk.

Kõige pealt köidab me pilku üks sammastele tuginev paviljon. Üha meelihäirivamaks muutub pilt! Telliskivipunaseks värvitud jumalakujusid kaunistatakse kollaste lillepärgadega, neile puistatakse riisi ja piserdatakse vett; kiiresti liiguvad inimesed sinna-tänna. Templitrummid põrisevad tumedalt, ja sekka kõlab hele kellahääl. Ei tea, kuhu peaksid pöörama pilgu. Otsid asjatult paika, kus silm võiks puhata.

Siin keedetakse ühes köögis jumalaile toitu, seal ruttavad valgeis rõivais templiteenijannad pärjastama ja piserdama jumalaid. Üks neist lebab marmorsillutisel; ta pöörab oma peene, siledaks kammitud mustade juustega piiratud näo minu poole, tõuseb üles ja vilksatab must mööda. Ta vaatab mulle mõni hetk oma unistavaist, põhjatusügavaist silmist küsivalt otsa, siis aga on ta juba jälle läinud, et kasta üht teist jumalakuju pühitsetud veega.

Ja nii asendab mõne hetke jooksul üks pilt teist, seisad täiesti abitult kesk seda askeldust ega suuda kohaneda. Tahaks tundma õppida nende inimeste hinge, tõmmata loor kõigel lasuvalt müstikalt ja tahaks teada kõigi nende kommete ja talituste sügavamat mõtet. Kuid hinduismi hingeni tungimiseks läheb vaja eluaegset uurimist ja tööd, ning on veel kaheldav, kas meie, eurooplased, üldse suudame laskuda india filosoofia sügavusisse.

Üks preester juhib meid pühimasse paika. Väikesest nišist tohime vaadata pealt templi siseõuel toimuvat kirevat, meelihäirivat askeldust. Umbne õhk ja häältekõmin otse uimastavad. Tahtmatult suled hetkeks silmad, tunned vasarduvat oimukohtades ega suuda taibata, et kõik on tõelisus. Pea alasti inimesed segivad püha tarkusekaevu ümber, millest üks bramiin ammutab hõbekausiga vett ja ulatab joomiseks. Ikka jälle tunnen, kui abitu ma siin olen; kõik on mulle nii fantastiline, nii põhjatu, nii arusaamatu, ja siiski veetleb mind ikka jälle vaadelda seda askeldust. Siis külastame suures tiigis peegelduvat ahvidetemplit. Palverändajad ruttavad siia-sinna, mõned istuvad templi sisemuses lillepärgadega ehitud hirmsa jumalanna Durga kuju ees; teised seiravad mind ka siin igal sammul ja kerjavad. Maas on veel näha ohverdatud kitse verd, mida lakuvad kärnas koerad. Üks preester viib meid trepist üles rõdule, millelt näeme endi jalgade ees järve. Suur kari ahve ligineb hüpates, nad on päris taltsad ja lasevad endid sööta. Ka nemad on pühad, ja häda sellele, kes teeks neile viga!

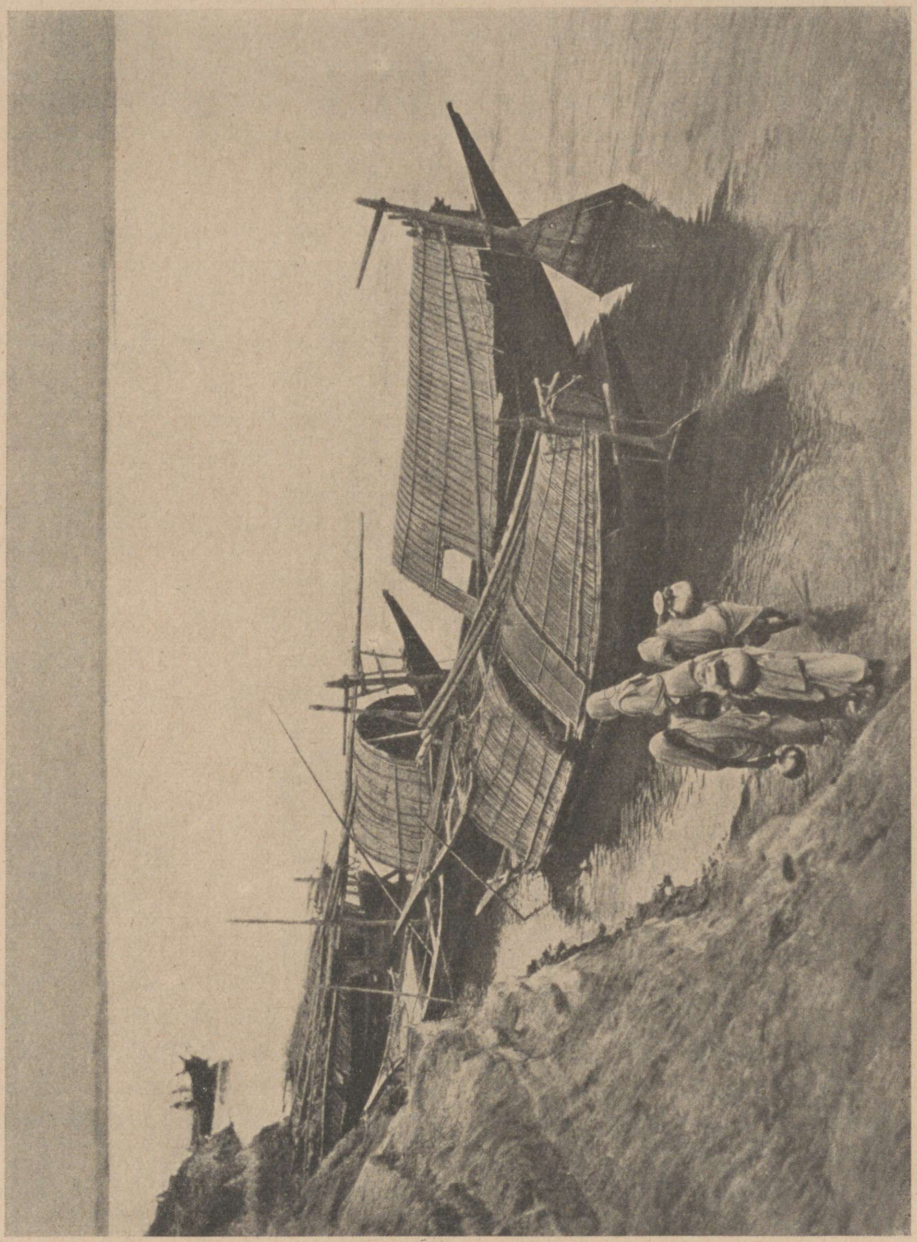

Vened Brahmaputra jõel.

Umbes tunni kaugusel Benaresist asub Sarnath, too tähtis paik, kus Budda suures gasellipargis pidas oma esimesed jutlused. Suur stupa — tornisarnane pühimustekapp — ja ühe kloostri jäänused jutustavad meile veel siin kord valitsenud elust. Nüüd lasub sügav vaikus sellel väärikal paigal; harva näed mõnd inimest. Vana stupa kõrval sirutab väike Džaina tempel oma terava torni sinise taeva poole, ja paar indialast ja indiatari leegitsev-kirevais rõivais sammuvad aeglaselt selle sissekäigu poole. Päikese laskudes silmapiirile peame minema tagasi Benaresi. Veel kord heidan pilgu paigale, kus oli viibinud Budda, ja näen aiakese rohelusest helkivat vastu ühe siinelutseva budda preestri kollaseid rõivaid. Rahu, otsatu rahu on kogu maal, ja sul on tunne, et siin pole kunagi olnud teisiti!

Pimeneb üha, ja meie lähenedes Benaresile, näeme tänava ääres põlemas väikesi õlilampe, ja ka kõrgete puude juurtel vilguvad tuled. Ka väikesed kapikesed tee ääres on valgustatud põlevate küünaldega. Koguni puude okstelt kumab vilkuvate õlilampide kahvatu valgus troopika tähisöösse. Ka majad on valgustatud; katuseveerel ja akende ees põlevad tuled, on ju hindu püha!

Õhtul istusin veel kesköönі hotelli terrassil. Seal näis mulle, nagu kõveneks lillede lõhn tund-tunnilt ja nagu laskuks ta meile üha uimastavamalt. Suured ööliblikad lendlesid lampide ümber ja rohutirtsud laulsid oma ühetoonilist viisi.

E. Trinkler, Quer durch Afghanistan nach Indien. Berlin 1925.

LÕUNA-INDIA.

Dekan.

Madura.

Madura Suur Tempel (Sri-Minakši-Sundareswar) esitab meile nii suuruselt kui kunstiliselt draviida arhitektuuri tipsemaid saavutisi. Võhiku silmale tõestub selle stiili erinevus kõigist teistest India arhitektuuri stiilidest juba tänu neile püramiidiastmelistele väravatornidele — gopuuradele, mis kõrgele tõusnutena näivad kahelt küljelt loperguseks litsutud olevat ja otsevaadatuna kohutavalt suurt šokolaaditahvlit meelde tuletavat. Suurematel templitel on sääraseid gopuurasid vähemalt neli. Madura tempil koguni üheksa: neli välistel väravatel, viis seesmiste õuede läbikäikude kohal.

Peavärava gopuura, mille ees seisame praegu, on viiskümmend meetrit kõrge, kujutades endast hullumeelselt kirjut skulptuuride lademikku graniidist, värvilisest gipsist ja savist. Endastmõistetavalt esindavad kujud rah-

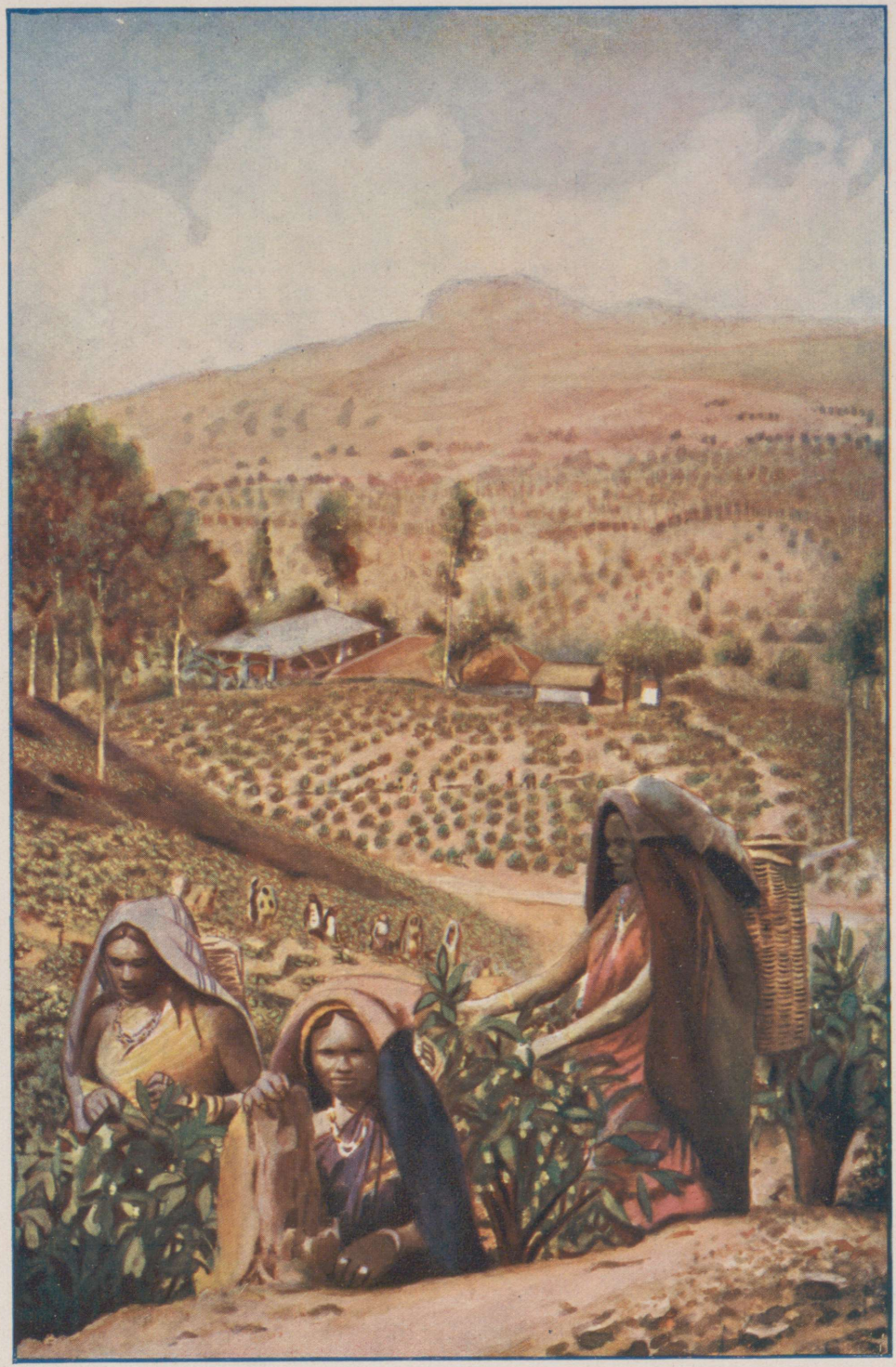

Teeistandik Tseiloni saarel.

Templitorn (gopuura) Kantšipuris, Lõuna-Indias.

valikke jumalaid mitmetes teisendites, mütoloogilisi kangelasi ja juhtusid nende elust. Eurooplase silmale on see virr-varr esimesel pilgul hämmastav, seda enam, et tuntud asjadele on antud ebaharilikud vormid, sagedasti perverssed ja otsekui teadlikult trotsivad. Jaksaksime aga tunda hinduismi müstilisi kujutelmi ja mõista selle inspiratsiooni, siis oleks kõik arusaadav ning nauditavgi.

Tegin sigivas hämaruses rännaku ümber vallide, seistes iga värava juures kasvava imetlusega. Pean siiski tunnustama, et kõik gopuurad on liiaks ühesugused, erinedes üksteisest vaid suuruselt ja kujude asetuselt. Viimast asjaolu ei märkagi muidu kui teadliku võrdlemise juures. Kuni jõudsin tagasi peaväravale, oli ilm läinud pimedaks. Aga mulle öeldi, et just öösi olevat huvitav külastada templi koridore. Peaväravast ei pääse võõras templisse. Sellepärast pidin veel kord teisele poolele minema, kus asub nn. põhjavärav. Tolle laia kaare alt rändab inimhulk sisse ja välja.

Satun koridori, mis lõikab läbi mitmed templi siseruumid. See on nimelt „kaheksa Lakšmi" koridor ja eeskoda. Tõeliselt suur kaubamaja, kuna Lakšmi nime all austatakse rikkuse jumalat [1]. Puuslikud ise — kasvult ürghiiglased, osalt inimese nägudega naised — seisavad keskmises hallis. Nende teisendeid väikeses formaadis, samuti muid äri- ning rahajumalaid asetseb kõikjal.

Valgus on hämar, laiguline ja lapiline. Eemalt paistavad kullatud uksepoolikud sadades värvilistes tuledes. Üldmulje on tõesti rõhuvalt pühalik, müstiline ja sünge. Inimesed askeldavad nagu valged viirastised selles ebamaises, tahaks öelda — ebareaalses ruumis. Aga nende huvid on liigagi reaalsed: ühed on tulnud siia magama, teised äritsema. Müüakse-ostetakse metallist kaunistisi, kätele, jalgadele ja ninasõõrmeile, värvilistest kividest kaela- ning kõrvaehteid, mütse ja palakaid, pühapilte ning raamatuid, potte, topsikesi, vaase, ka maiustisi ja palju muud, nii ilmliku kui vaimuliku väärtusega, kõige rohkem aga väikesi puuslikke, milliste mitmepalgelisus loendamatu. Ostan endale ka mõned amuletid — mõned tantsivad Šivad ja groteesksed Kalid lõhnavast puust.

Siis lastakse mind jootraha eest läbi kriiskav-kireva värava, mille tuleplaate olin imestelnud eemalt, teistesse koridoridesse, mis on tühjad ning peaaegu pimedad. Kaasa on tulnud valgerüüline templiteener, kaheruuduline latern hõlmas: üks pool annab rohelist, teine punast valgust. Meie sammude kajad ruttavad meist ette, kuid jäävad samal hoobil ka maha. Tühjad ruumid, saalid mustavate sammastega ja risti-rästi punutud koridorid otsekui kihaksid salapärasest elust. Jumalate hämarad kujud kummarduvad meie

[1] Lakšmi on Višnu naine — iluduse ja õnne jumalatar; aga tal on palju teisendeid ja ilmnemise kujusid.

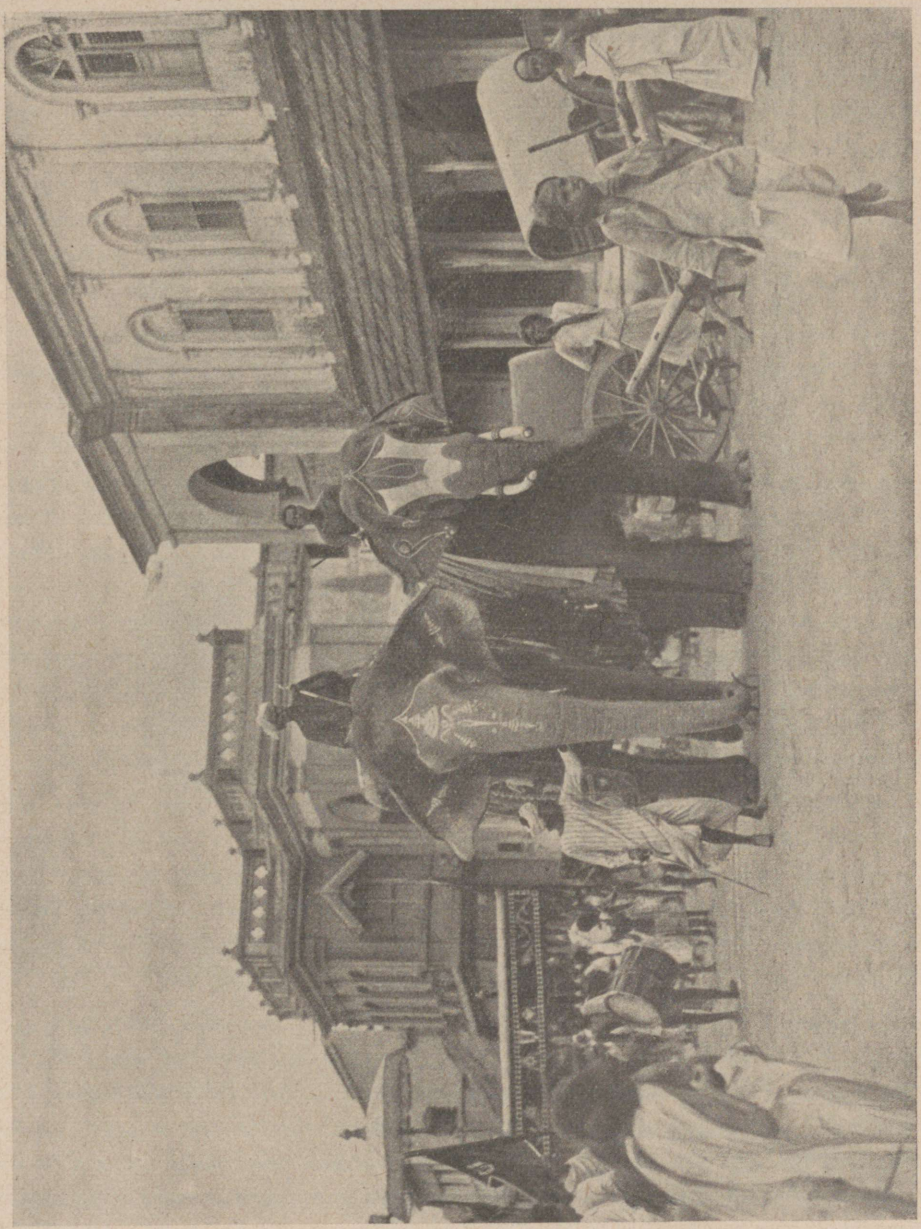

Templirongkäik Srirangamis, Lõuna-Indias.

üle ja viirustuvad hetkeliselt laternavalguses laiade võrede tagant. Nad omavad enamasti looma kuju, mis moonutatud otse võikuseni.

Vahel seisatume. Kuskilt kostub kummaline muusika trummidest ja flöödest. Raputan saatjat hõlmast, osutades peapainutamisega muusikale. Valge laternamees teeb vaba käega säärase liigutuse, nagu ei tohiks ma kuulda ega aimata toda, mis seal sünnib. Aga ma pigistan ta pihku ruupialise hõbeda ja rännak läheb edasi helide poole. Näib, nagu tohiksin ometi kergitada raasukese eesriiet tollelt müstikalt. Eemal kumavad jälle tuled. Saabub ovaalne ruum, ümbritsetud tihedast sammastikust. Selle keskel asetseb pool-istukil, pool-kükakil pronkskarvaline jumalatar küünilise tagumikuga, mille kaal näib ületavat ta muu kehakaalu. Puusliku peamiseks iseärasuseks on ta rind, mis varustatud kolme suure udaraga.

Me seisame mingi koridori hakul või lõpul restilise ukse taga. Vis-à-vis meile seisavad sammastevahelistes tühemetes inimesed, kelle jalad uppunud pimedusse, kuna laest ainult nende peadele langeb pisut hämarat valgust. Nad on tulnud sinna hoopis teiste teede ning koridoride kaudu kui meie.

Ovaalis, ringeldes ümber kükitava jumalatari, annavad templitantsijatarid etendust. Nende liigutused koosnevad plastilisest paindumisest, iharast üksteise ümber keerlemisest ja äkilistest ringidest, mis neid plastikaharrastusest eemale paiskab ja mingisse minule tajumata ekvilibristikasse kisub, kuigi neil kehamurdmise jaoks tarvilikke võimeid pole. Vahel nad hiilivad, härduvad ja kummarduvad maani kullatseva jumalatari ette. Aga trummide tärina tõustes läbistab nende ihu uus rütm. Nad vingerdavad pihta, laskuvad oma plastikas obsköönsusse ja lähenevad üksteisele erootilisemate kehaosadega. See saadab nad tasakaalutusse — ja aeglaselt nad lahkuvad.

Preester heidab mingeid vaiguteri või puukoorukesi puuslikule ja alles nüüd märkan ma, et kükitaja jumalatar hoiab põlvede vahel ohvrilõugast, kus säriseb nõrk leek. Hakkan pikkamisi taipama, et olen sattunud ühte neist paljudest „kalasilmadega jumalatari" eriruumidest, milliseid leidub selles templis vähemalt tosin. Sellepärast oligi jumalatari nägu mulle nii võõrastav: ta silmad läigivad ju ümmarguselt nagu kalasilmad.

Siis tulevad uued tantsijatarid. Nad on rikkalikult rõivastatud ja ometi küüniliselt paljad nagu jumalatar isegi. Osa neist kannab veidraid, helekirevaid maske. Enamik esineb aga maskita. Pead eranditult fantastilisis kroonides. Etendus algab uuesti. Kes teab, ehk kestis see nii poolööni ja üle sellegi. Meie läksime tuldud teid mööda kaheksa Lakšmi hallidesse tagasi. Kirikuturg töötas ikka veel. Rahvahulk oli jäänud hõredamaks, aga magajate virnad seinte ääres olid kasvanud suuremaks. Aeg minulgi koju minna. Enne aga teen kauba ühe võõrastejuhiga (guide'iga), kes mind homme saatma hakkab. Too pidi olema muidugi bramiin, sest madalast kastist isi-

Tükk templiseina (terviklikust kivitahumist).

kutele on templi siseruumide külastamine keelatud. Nad võivad liikuda hoovides ja koridorides. Paariatele pole seegi õnn võimaldatud.

Järgmisel päeval olen varasest hommikust jalul. Juht on arukas mees, kuid kahjuks sõnaaher. Annan talle ülevaate kohtadest, kuhu minna tahaksin. Suurt Templit ei mõtle ma muidugi uurima hakata, sest see käiks üle mu jõu. Kavatsen külastada ainult neid ruume, mis populaarsemad ja kättesaadavamad. Pühamatesse paikadesse seal ei lastagi. Šiva ja Minakši peaaltarid, mis asuvad eriliste kuplite all, on külastatavad ainult preestritele. Linghamite ruumi loetakse põhimõtteliselt lahtiseks, kuid mitte võõrusulistele. Varakambrit kuldtorni all näidatakse 15 ruupia eest, mida ma enda taskule liiga koormavaks pean. Ja nii külastame siis kõige pealt õuesid.

Päeval on need hoopis proosalisemad kui öises valgustuses. Ka mustus hakkab haavavalt silma. Vedeleb rohkesti prügihunnikuid ja puidki. Viimaseid kasutavad usklikud primitiivsete ohvrilõkete süütamiseks. Mõned seinad ühes oma kujudega on suitsust mustunud. Kujudel on kalduvus kestamiseks, kuna neid võõbatakse lubja- ning saviseguga. Pühade tiikide kallastel — neid on arvult kaks — aelevad templi lehmad. Nad tunnevad end siin nii koduselt, et komberdavad kivitreppidest alla ja suplevad koos inimestega.

Vesi on ligane, värvilt lilla. Enne lõunat kubisevad tiigid peaaegu kuivalt suplejaist, mehed ning naised segamini. Veest tulles kaabivad naised kätega loomasõnnikut ja viivad seda kaasa. Palvetajaid ei ole suure rahvahulga kohta mitte palju. Mõned üksikud vaid roomasklevad põlvedel või lamavad ninuli maas.

Ühte tiikidest — too asub Lõunavärava läheduses — kutsutakse liiliate tiigiks ja peetakse eriti pühaks. Seal valitseb ka suurem puhtus ning supelda tohib ainult sellekohase loaga. Legend jutustab, et templi pühendamise ajal olevat selle tiigi veest tärganud liiliad Šiva linghamite auks. Õu, kus asub tiik, on ilusamaid kogu templis. Arkide sambaid kaunistavad reljeefid ja pühakirjasalmid. Valguse ning varjude kontrast on huvitav.

Hoopis iseäraliku osa Suures Templis moodustab nn. Tuhande Samba Saal (Sahasrasthambha Mandapam) Põhjavärava läheduses. Maailmatu küün madala ning lausiku laega. Sambad on asetatud nii, et nad igapidi reas oleksid. Nende vahe vaevalt üks meeter. Sammaste jämedus umbes poolteist jalga läbimõõdult. Seejuures on iga sammas isesugune: nelja-, kuue-, kaheksakandiline, ümmargune, voolitud, karniisidega ning ilma, värviline, hall, valge jne. Ruum ise on peaaegu pime; valgust antakse kasinalt laeavausest. Mingit muljet see saal peale ülearususe ja mõttetuse ei loo. Kunstiliselt absoluutselt väärtusetu.

See ei ole üksnes minu võhiklik arvamus, vaid sedasama rõhutab ka Fergusson — suurimaid autoriteete India arhitektuuri uurimise alal. Ent ometi on igal suuremal draviida templil oma „tuhande samba saal". Sammaste hulk ületab seal harva 200—300. Madura templil on neid praegu 985, mis lubab oletada, et neid alul ometi täis tuhat oli. Sellest tulebki vist saali nimetus, mis hiljemini teistegi templite samasugustele saalidele üle kanti, kuigi sammaste arv seal üht kolmandikkugi nõutavast normist ei esita. Pühadustest asub saalis üks ainuke: nimelt Sabhapati — haridusejumala — hiiglakuju. Vahest oli see Indiale karakterlik, et just haridusejumal on paigutatud tühja, ülearusesse ning pimedasse küüni?!

Templi sisemistes osades asub veel teinegi saal, mis üldmuljelt Tuhande Samba Saaliga sarnaneb. Sammaste hulka võiks seal arvata umbes sajale. Need sambad on aga kõik ühesugused ja voolimiselt enam-vähem kunsti-

Elavalt maetud sadhu ja ta ametivennad.

nõudeid rahuldavad. Juhid armastavad võõraid kõige pealt just sinna viia (mangudes ühtlasi lisajootraha), sest seal on sambad ja seinad kaetud pornograafiliste figuuridega. Jälle nähtus omaette, mis eurooplasi hämmastab.

Viimne käik templis viis mind Tuhande Samba Saali katusele. Seal avaneb üldvaade templi õuedele, hoonetele, kõigile gopuuradele ja varakambri kullatud kuplile. Ei oska kirjeldada seda pilti. Ta on võõras, aga ometi suurepärane. Ta vormides on meie silma jaoks palju groteskset, ta üksikasjades palju pitoresksust, aga kogumulje jääb jõuline ning monumentaalne. Kuigi pea kohal põleb hirmus päike, istun katuse palavale tsemendile ja süütan sigareti. Mu suureks imestuseks võtab ka bramiin sigareti vastu ja suitsetab seda mõnuga; all hoovides ei oleks ta vist seda söandanud. Vaikin puhthinduismilise vaikimisega ja püüan mõtiskelles kõige nähtu üle selgusele jõuda.

See jumalakoda on suur ja rikas nii aineliste kui vaimsete esemete poolest. Aga see suurus ja rikkus on nagu India põlismetsa rägastik, kus liikide rohkus ei ole enam kasuks, vaid kahjuks; kus parasiitlikud väätkasvud lämmatavad põlispuid; kus üksik inimene, äärmuseni võimetu, ei suuda leida sihti ega rada; millest üksnes aurukaatrid, dünamiidipadrunid, teras ja raud ja karastatud tööartellid hoolimatute inseneride juhatusel suudaksid murda

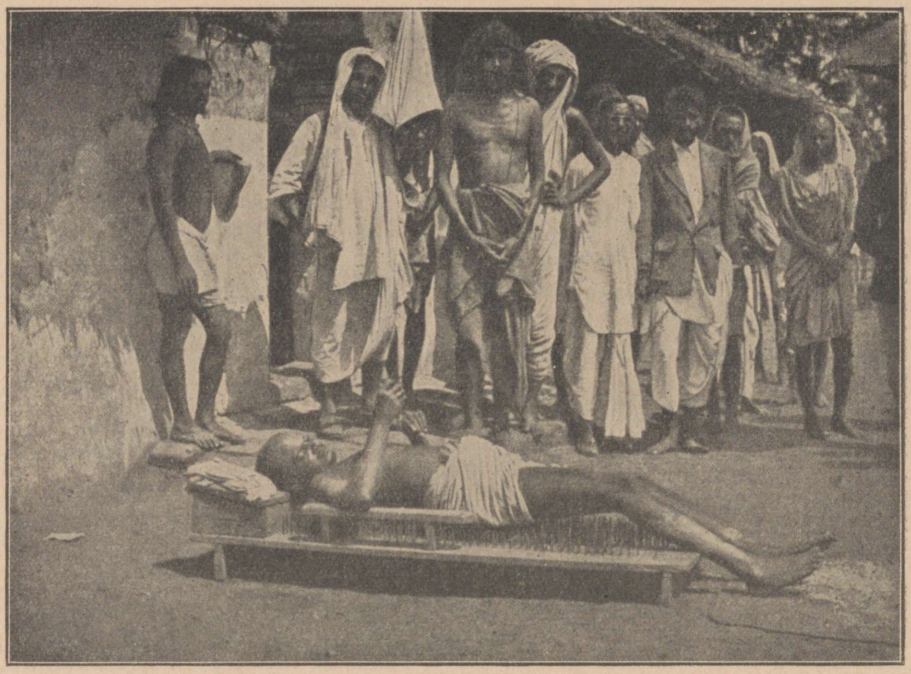

Mugav poos. Lihasuretaja naelpingil.

läbi. Selle jumalakoja kultuses valitseb puht-paganlik vaim: fetišism, animalism, spiritualism — kõik faasid uskude arengust. Lõppeks: Šiva ning Minakši väljatõstmisega teiste jumalate plejaadist on siin esitatud ka ainujumala otsimise tendents. Kuid sellega ollakse kuival: tähtajad ainujumala leidmiseks on lastud mööda. Renessansi katsed ei annaks enam ihaldatud tulemusi, sest enne tungivad Läänest uued ideed, millel vähe ühist jumalaotsimisega. See tempel hullutab inimmeeli veel paar sajandit ja osutub siis ülearuseks. Tema asemele ei ehitata mitte enam uut templit.

Kolmepäise Kuradi Linn.

Madura kõrval väärib erilist tähelepanu teine vanemaid ja omapärasemaid Lõuna-Dekani linnu — Trichinopoly. Teda tuleb võtta kui Pandya pealinna nooremat venda, kes nii mitmeski suhtes võistles vanema vennaga — Maduraga, jäädes üldiselt truuks perekonna headele traditsioonidele. Trichinopoly püüdis nimelt hinduismi mõttetarkuses loorbereid lõigata. Mitmed usulis-filosoofilised koolid võlgnevad tänu ta lahkele vastutulekule ning toetusele. Praegu asub selles linnas 122 tuhat elanikku. Et aga „nooremal vennal" võõraste pealetungi all hoopis rohkem tuli kannatada kui Madural

Hindu linnaosa tänav Kotšinis, Malabari rannikul.

enesel, siis ei kujuta ta elanikkond mitte enam säärast ühtlast hinduistlikku peret kui Madura oma. Viimane rahvaloendamine (1914. a.) näitas, et Trichinopolys asub ümmargustes arvudes võetuna 1500 buddisti, 16 tuhat kristlast ja 14 tuh. muhameedlast. Kokku teeb see üle 25% elanikkude üldarvust. Siiski on ja jääb Trichinopoly tüüpiliseks hinduismi linnaks.

Ta asub Gauveri-nimelise jõe lõunapoolse haru paremal kaldal. Kliima on palav ja üsna niiske. Taimestik meenutab lopsakuse ja puuliikide rohkuse poolest Tseilonit. Kõikjal vägevad palmid, viljaküllased banaanid, kakao- ja siidiussi võsastikud. Paljud toredad lossid, ümbritsetud sumedatest aedadest, tõstavad linna ilu. Viimase poolteise sajandi kestel tärkas vanalinna kõrvale ka euroopalik linnaosa, mida kutsutakse cantonment'iks. Kesk-Indias on cantonment üks paratamatuid osi igas suuremas linnas. Seal asuvad sõjaväe kasarmud, eurooplaste villad ja mitmesugused ametiasutised. Pärismaalaste silmas on iga cantonment mädapaise, mis peaks kuuluma armutult hävitamisele.

Nagu kõik suuremad India jõed, nii on ka Gauveri jõgi hindulastele püha. Sel maal, kus inimeste saatus oleneb täielikult looduse tujudest, kus üks ainus kuiv suvi tähendab tuhandete näljasurma, kus iga veepiiska hinnatakse otsekui elustavat eliksiiri, pidi suurte jõgede vaatlemine kutsuma esile kujutelmi salapärastest jõududest ja nende heatahtlikust suhtumisest inimlastesse. Niisama nagu tuldpurskavates kraatrites nähti pahade vaimude märatsemist, sisendas jõgede kasutoovus inimestele usku headesse jumalatesse. Lihtrahvas peab jõge ennast suureks jumaluseks (näit. Gangese jõge), kuna usufilosoofiliselt nähakse selles vaid jumala tahteavaldist.

Gauveri jõel on kaks allikat; mõlemad need asuvad Ghati mäestiku lõunaserval. Nirisedes läbi basalt-kaljude praostikkude ning kurude, ühinevad mõlemad harud juba enne kiltmaale jõudmist ning moodustavad võrdlemisi veerikka jõe, mis läbib 700 kilomeetri pikkuses Lõuna-Maissuri ja annab sigivust umbes 83 000 km² maa-alale. Trichinopoly juures jaguneb Gauver mitmeks haruks. Mereni jääb siit veel 150 km. Tekib suur suudmeala, mille viljarikkal pinnal asub umbes miljon inimest.

Ka muidu on Trichinopoly ümbrus õnnelikumaid Dekanis. Lopsakas rohi kasvab kõikjal. Riisipõldude jaoks peab vett küll kunstlikult üles paisutama, aga reservuaaride ehitamine, mis mujal paratamatu, on siin ülearune. Rahvas usub, et Gauveri jõgi kord aastas Gangese jõega kokku puutub, sellelt oma elujõu omandab. Loodusseaduste järele ning geograafilise asetuse mõttes pole säärane kokkupuude küll ealeski mõeldav, aga rahva meeleolu mõjustamiseks ning tahtejõu tõstmiseks on sel ebausul kahtlemata suur teene. Teades saavat osa Gangese loovast vaimust ja Gangese elujõust, peab Lõuna-Dekan ennast ühiseks tervikuks India põhjapoolsete maadega: ka

Lillemüüja Haidarabadis, Kesk-Indias.

üks tõendus selleks, et Indias pole tähtis mitte rahvusse kuulumine, vaid usulised tõekspidamised.

Trichinopoly õige nimi on Tirusirapalli. See tähendab: Kolmepäise Kuradi Linn. Legend vestab, et vanasti valitsenud Gauveri suudmes kolmepäine peletis lõvikehaga ja kotkatiibadega (viibe Egiptusse: sfinks!). Aga Krišna (variatsioon: Rama) astunud peletisega võitlusse, raiunud ta pead maha ja lohistanud keha merre. Peletis rabeles muidugi vastu, käristades maa puruks ning lõhkudes jõe harudeks. Nii tekkiski Gauveri delta.

Trichinopoly vaatamisväärsused koosnevad, nagu Maduraski, mitmesugustest hindu templitest. Pääs nendesse on raskendatud, osalt sootuks võimatu. Üldisele eurooplusele vihkamisele seltsivad siin veel mõningad eripõhjused. Nimelt olid prantslased ühel oma sõjalisel retkel kasutanud Trichinopoly templeid hobusetallideks, — tegu kõigiti sõjameeste vääriline ja justkui loodud pärismaalaste heasoovluse võitmiseks! Nüüd loeme mitme templi väravalt, et kuna prantslased pühakojasse teotavalt suhtusid, on kõigile eurooplastele sisseminek keelatud.

Tee Madurast Trichinopolysse viib läbi viljaka mägismaa. Kõrgemad osad mäestikus moodustavad veelahkme Vaigai ning Gauveri jõgede vahel. Maastiku üldmulje sisendab nukrust, sest mäeveerud on kuivad ja kõledad, värvilt enamasti kohvpruunid. Kuna minu läbisõidu ajal ka riisiväljad, mille alla kuulub suurem osa maapinnast, silma rohelusega ei rõõmustanud, siis tundus, nagu oleks siinsele elule põua pitser otsmikule vajutatud.

Pilt muutub, kui jõuame mägedest uuesti madalmikule. Seal lokkab kõik ülimalt. Metsad on muidugi põllukultuuri ees ammu taganema pidanud. Üksikuid lõpmata suuri puid paistab aga rohkesti silma. Viljapuudest seisab esikohal kookos ja mango; peenevarrelistest — kakao, mille väljad palistavad paiguti mitme kilomeetri ulatuses raudteed. Ojade ning järvede kallastel põõsastub bambus. Võõrsilt toodud kultuurtaimedest oleks nimetada suhkruroogu, kohvi ja teed. Kahtlemata oleks rahva sotsiaalne järg siin rahuldav, kui maa ei kuuluks mitte suuromanikele, kes seda rendi ning teoorjuse alusel kasutamiseks annavad.

Külad ei moodustu mitte nagu Tseilonis, ühest ainsast pikast tänavast, vaid elamute kobaraist, mille asetusel näib puuduvat igasugune plaan. Kasutatavate majade vahel seisab hulk kõdunevaid müüre. Rahvarikkus külades, eriti laste poolest, on silmatorkav. Osalt tuleb see muidugi sellest, et siinsed inimesed majas ei istu: nad hakkavad kõik võõrale silma, kui palju neid ka oleks. Aga ka absoluutselt kuulub neid siin ühele elamule kahtlemata rohkem kui meie maal. Hindu eelistab ikka veel patriarhaalset perekonda: täisealised pojad oma naiste ning lastega jäävad isa surmani

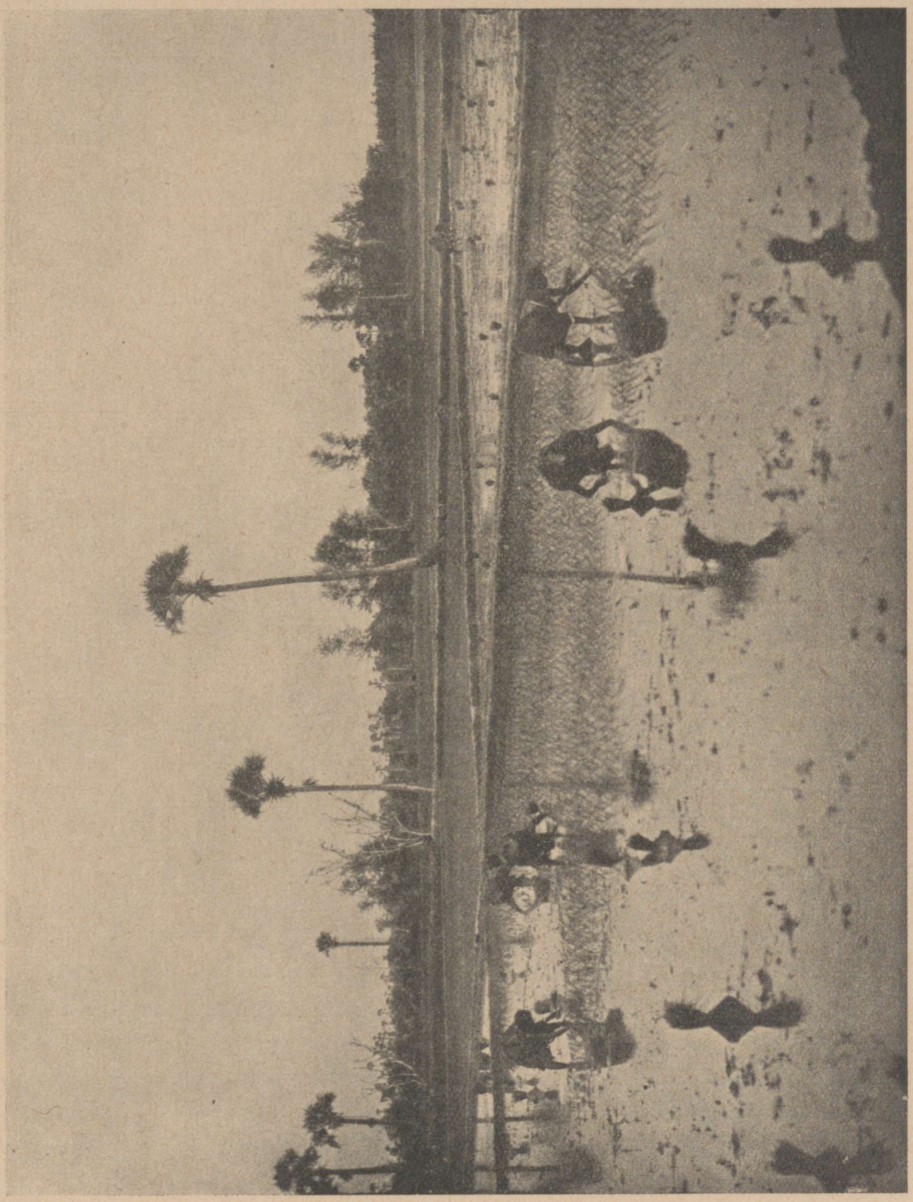

Vee all olevad riisiväljad Kagu-Indias, Madrasi lähedal.

ühise lõuka ja ühise molli juurde. Alles pärast seda minnakse lahku. Isa hurtsiku pärib harilikult vanem poeg, kui kasti statuut teisiti ei määra.

Nagu kõigis hindu linnades, on ka Trichinopolys just siselinn armetu ja vilets. Nii pea kui jõuame aguli raioonidesse, muutuvad tänavad laiaks. Üksikud suured hooned ja lossid võidavad tahtmata tähelepanu. Gauveri jõgi teeb meele rõõmsaks, sest ta on suur ning rahvarikas. Umbes poole kilomeetri pikkune sild viib meid üle vee. Ta keskel tunneme end otsekui õhku tõstetud olevat ja naudime mõnuga pehmet hommikutuult.

Jõgi ise koosneb rohkem liivast kui veest. Aga ta kaldad on rohelised, eriti vastaskülje kallas, kuhu sõidame ja kus asubki Srirangami alev oma templitega. Kummalgi pool silda kirendab rohkesti suplejaid: pealpool voolu mehed, allpool — naised. Näen esmakordselt, et neilgi mail ühissuplemist enam sobivaks ei peeta. Aga rohkem veel: on läbi viidud eraldumine kastide järgi. Srirangami-poolsel kaldal suplevad bramiinid. Trichinopoly-poolsel — madalad kastid. Paariad asuvad üsna vee ülemvoolul.

„Kuidas see ometi sobib," pärin juhilt. „Paariate solk voolab puha bramiinide kaela?"

„Vesi on püha ja puhastab roojuse," vastab juht. „Gangeses supeldakse koos paariatega. See ei tee midagi."

Srirangam võlub aedadega, lehkavate boo- ning baniaanipuudega, värviliste põõsastega, palmide ja mangodega. Templi poole viiv tänav on haruldaselt lai ja haruldaselt puhas. Kuigi sel saarel asuvad ainuüksi hinduistlikud tamulid ja kuigi nende arv pidavat tõusma umbes 25 tuhandele hingele, ei paista silma harilikku vaesust ning kultuuripuudust. Arvatavasti on see kõik maapakku aetud templitagustesse kitsastänavatesse, kuhu meie ei saanud.

Ent siiski... Oleme vaevalt läbenud läheneda templile, kui avaneb vaatele päikesepaistelise India varjupool. Templimüüri ääres istuvad ja kükitavad õudsed peletised: kerjused ning lihasuretajad. Mõned neist on sedavõrt jõledad, et vaatled tülgastusega nende rokast pead narmendavate juuksesalkadega ja porist paagatanud habemega. Nad ei ole kaugeltki kõik vigased. Mõnede nägu ja turi on päris priske. Meid nähes teevad nad tarzanlikke keha- ning pihaliigutusi, karjudes elajaliku häälega. Teised sarnanevad rohkem muumiate kui elavate olenditega. Nende käsivarred on nagu puuraod, jalad nagu bambusekepid ja rind nagu kumer redel. Ei jaksa näha nende näos muud kui idiootlikku juhmust ja loomalikku toorestumist. Ei ärata nad ka kaastunnet, küll aga läilust. Kui nende keskel tõesti peaks leiduma pühakuid, siis tahaksin ma paluda oma jumalat, et ta mind armulikult lubaks surra patus ning hinge hukkaminekus.

K. Rumor-Ast, Palava päikese ja fanaatilise usu maal, III, Tartu, 1931.

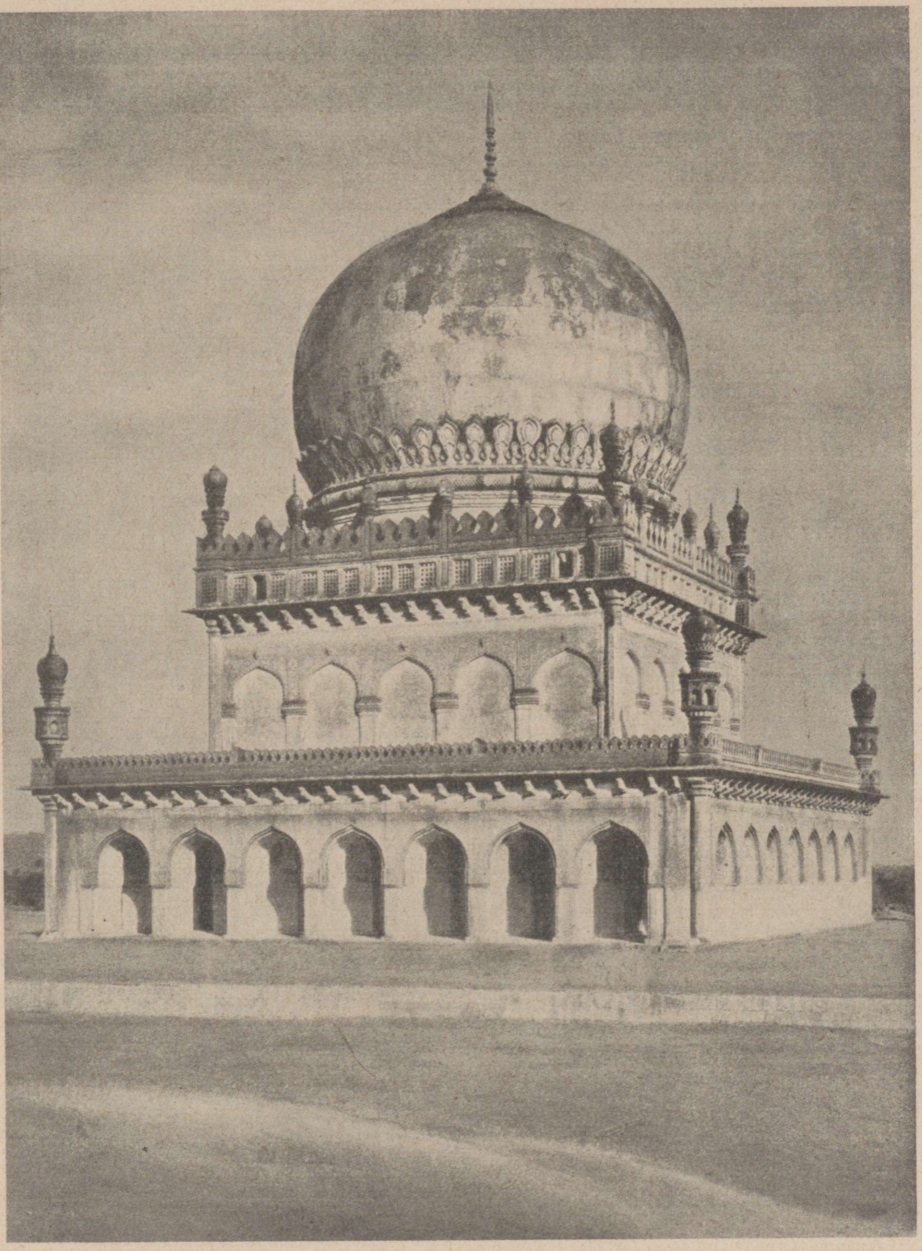

Kuninglik hauakabel Golkondas, Haidarabadi lähedal.

TSEILON.

Tseiloni saar asetseb teadupärast India lõunapoolseimas tipus, ainult mõni kraad ekvaatorist põhja pool. Vaadates kaardilt, näeme Tseiloni omavat suure pirni kuju: põhjapoolne ots terav, lõunapoolne — lai ja ümmargune. Ei ole mingit kahtlust, et ta kord kuulus Dekani poolsaare külge, ehkki singaleeside muinaslugu vastupidist tõendab. Saare ühendus mandriga on veel praegugi jälgitav, nimelt põhjas nn. Aadama Silla juures. Seal on tarvis vaid pisut kunstlikult kaasa aidata, ehitada mõned sillad, täita mõned loigud, ning raudteeühendus Indiaga võib toimuda takistamatult. Pisikeste saarte ja madalikkude kett on otsekui kõdunev vars, mille varal Tseiloni saar ripub suure pirnina India küljes.

Politiliselt seisab Tseilon väljaspool üldist India maade kompleksi. Ta ei kuulu nn. India Kuningriigi külge, vaid on jäänud algusest peale (1815) Inglise „krooni maaks". Teda valitsetakse otseselt Londonist. Kõrgeimaks riigivõimu kandjaks saarel on kuninga poolt valitsuse ettepanekul määratud kuberner. Selle juures asub nõuandev parlament, mille liikmed osalt määratud, osalt valitavad. Niihästi määramise kui ka valimise juures peetakse silmas rahvusi ja seisusi. Rahvaesinduseks ei ole see nõukogu mingil määral, ka ta võimupiir on enam kui tühine, aga mingit häält ta vahete-vahel siiski tõstab ja tema arvamusi pannakse Londonis tähele.

Administratiivselt jaguneb saar kuude ossa (maakonda) ja iga osa eesotsas seisab keskvalitsuse agent, alludes otseselt saare kubernerile. Peale selle on veel kohapealsed omavalitsusasutised pärismaalastest küla-, alevining ringkonnavanematega. Demokraatlik meelsus tõstab saarel järjest enam pead, kuid demokraatlikku korda tuleb veel kaua oodata. Vaadeldes kohapealseid olusid ja pidades meeles saare minevikku, on kerge jõuda äratundmisele, et Tseiloni saatus ei olene mitte India mandri tulevikust. Tseilon sammub iseseisvat rada ja loob iseenda ajalugu.

Looduslikult peetakse Tseiloni saart kauneimaks maakeral. Inglise kirjanikud nimetavad teda „kalliskiviks kuninga kroonis". Saksa autor Guenther, samuti John Hagenbeck (mõlemad on asunud pikemat aega saarel) kutsuvad Tseilonit „troopiliseks paradiisiks", millega ei ole kõrvutada teist väärilist. Saar näib selle ülistuse tõepoolest ära teenivat. Siin valitseb peaaegu aasta läbi ühtlane pehme kliima. Vahe talise ja suvise temperatuuri vahel ei ületa 5° C. Sademed on jaotatud ühtlaselt, välja arvatud kõige põhjapoolsem saareosa, mis kujutab endast džunglimadalikku ja kannatab kuivuse all.

Võrreldes India mandriga omab Tseilon kõiki mõeldavaid paremusi. Aasta läbi õitseb ning lokkab Tseiloni loodus. Riis annab kaks, paiguti koguni kolm lõikust aastas. Kookospalmid ulatavad oma vilja igal ajal ja

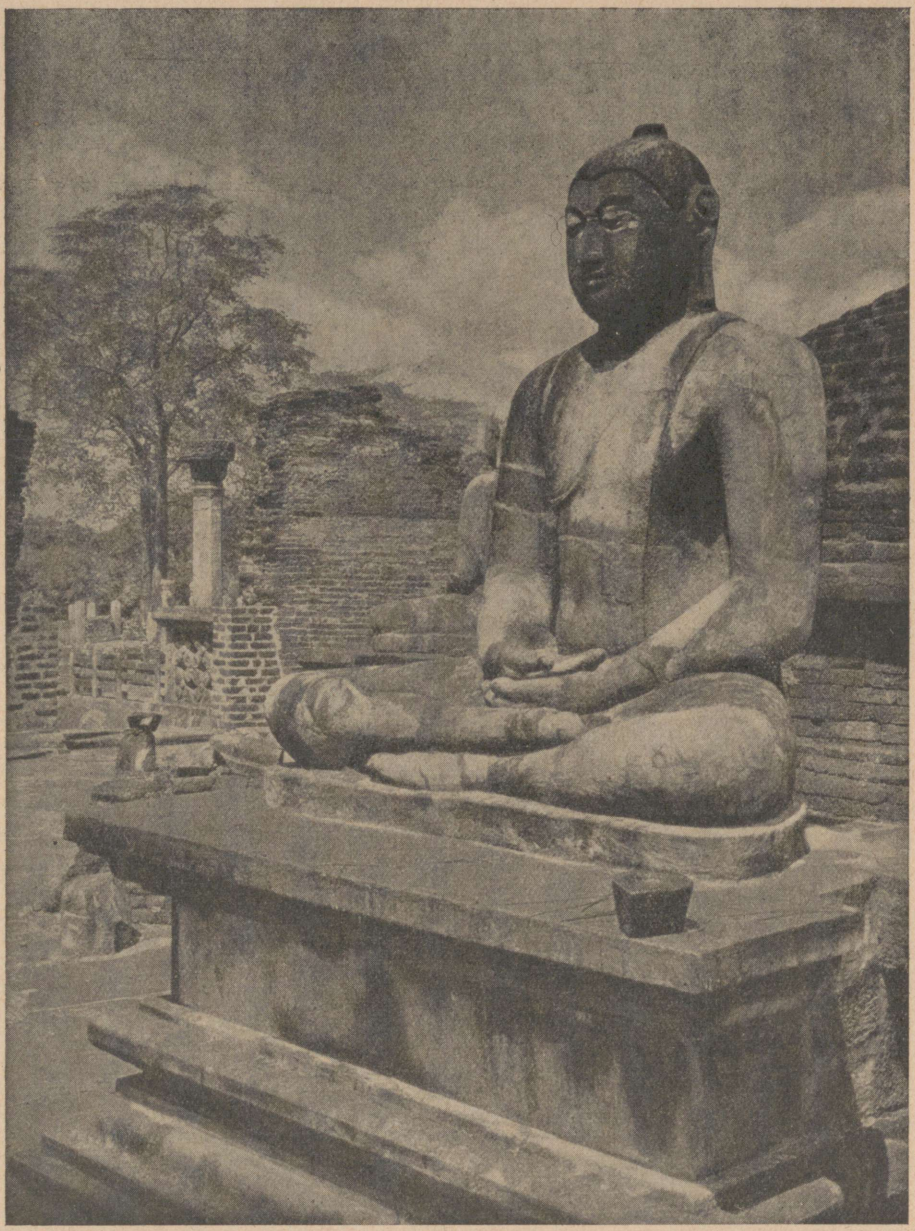

Budda kuju Polonnaruvast, Tseiloni saarelt.

igal pool. Fruktide rohkus üllatab mitmekesiduse ning maitsvusega. Majandusliku tähtsuse mõttes väärivad nende keskel peamist hindamist kookospähklid, banaanid, melonid ja leivapuu viljad. Peaks riis ebaõnnestuma, mida Tseilonis küll väga harva juhtub, siis toidab see jumalik saar oma lapsi puu- ja aedviljadega. Juba metsikult kasvavate fruktide hulk on nii suur, et elanikud nälga ei jääks.

Saare ilu tõstab tema mägine maastik. Kogu Tseilon, välja arvatud mereäärsed ribad ja põhjapoolne džungel, koostub loendamatuist mägedest ja orgudest, kus vulisevad ojad, jõed, kärestikud ja kaskaadid. Kõrgemad ahelikud ning tipud koonduvad kesksaarel. Seal tõuseb muu seas koonusekujuline Aadama tipp (Adam's Peak) oma pilvedesse peidetud peaga 2240 m üle merepinna. See on pühamägi mitte üknes Tseiloni rahvastele, vaid ka suurtele inimhulkadele India mandril. Niihästi buddistid kui hinduusulised tunnevad müstilist aukartust Aadama mäe ees.

Teine tipp, nimega Pidurutalagala, samas ümbruskonnas ületab kõrguse poolest Aadama mäe, kuid ei oma säärast maalilist asetust ega ole nii järsk kui ta kuulus naaber. Suurematest jõgedest, mis saavad alguse neist mäestikest, oleks eriti nimetada Kalu Gangat, Mahaveli Gangat ja Maha Oyat. Nad ratsutavad oma vahutaval teekonnal üle järskude kaljude läbi kitsaste kuristikkude, kaudu maaliliste orgude ja läbi mühavate põlismetsade. Elevandid suplevad nende vetes ja papagoid ning ahvid tõstavad käredat kisa. Aga ka inimene pesaleb sealsamas, juhib kosutavat vett riisipõldudele, kogub puuvilja ja peab jõudeaegadel loomade peale jahti.

Lõppeks oleks veel nimetada Tseiloni linnu. Saare lääneranniku asub kuulus Colombo hea sadamaga ja ligilähedalt 250 tuhande elanikuga. Seda linna tunneb iga merimees, kes külastab Hommikumaid. Colombos peatuvad sütetagavara täiendamiseks kõik Austraaliasse, Uus-Meremaale, Sunda saartele, Jaapanisse ning Hiinasse minevad laevad.

Kesk-Tseiloni mägismaade suurimaid linnu (35 tuh. elanikku) on Kandy — singaleeside riigi viimane pealinn. Mäejalal asetsevad Ratnapura ja Badulla — umbes meie Petseri suurused. Esimene neist on kuulus oma grafiidikaevanduste ja kalliskivide poolest. Põhja-Tseiloni tähtsamaid linnu on Anuradžapura: vana pealinn. Praegu asub seal vaid mõnisada elanikku. Linn väärib ennem surnute kui elavate tunnustamist. Seal valitses kord kõrge kultuur; seal oli buddismi häll Tseiloni jaoks; nüüd imestellakse seal aina varemeid.

Colombo on omapärasemaid ja vist ka ilusamaid linnu maakeral. Linna süda — Fort, mille aluse panid portugallased juba XVI sajandi alul, ei paku midagi. See on oma ehitistelt ja tänavatelt harilik euroopa linn. Üksnes elanikkond on võõras. Peale inglise kaubamajade võtavad oma alla terveni viis tänavat hommikumaiste kuriositeetide, siidi, elevandiluu ja kalliskivide

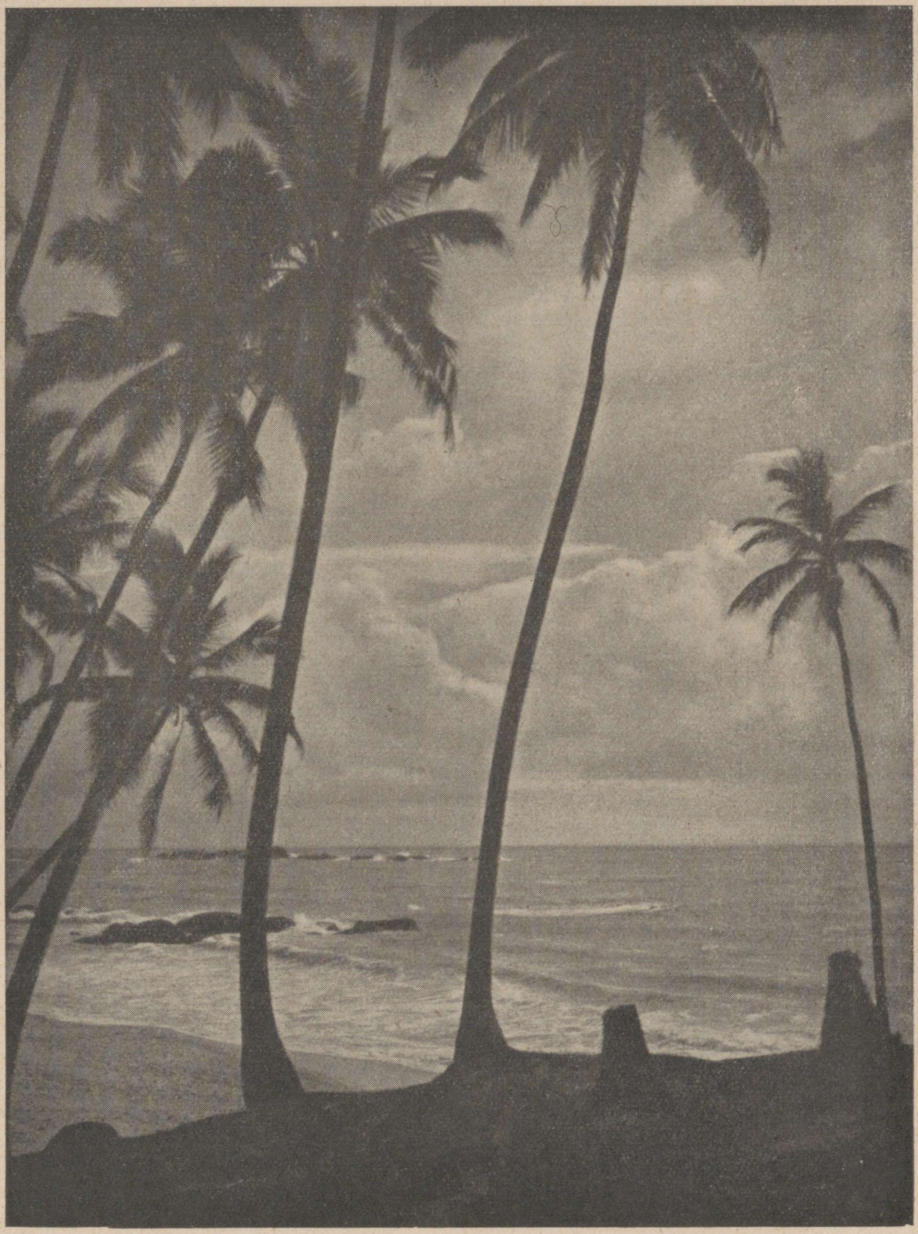

Tseiloni läänerannik kookospalmidega.

poed. Viimased kuuluvad parsidele, afganistaanlastele, armeenlastele ja türklastele; küllap seal hulgas leidub mõni iisraeli mees ning kreeklanegi. Iga möödamineja kistakse hõlmapidi poodi ja sunnitakse tahtes või tahtmata kaupu silmitsema. Osta on sealt väga raske: ainult luksusesemed; teiseks ei tea ju ühegi artikli hinda. Et külalise pead lõplikult sassi ajada, küsib kaupmees ühe asja eest kahekümnekordse hinna, teise eest ainult kolmekordse. Ma ei võtnud sealt nõelagi kaasa, kuigi silmahimu oli suur.

Fort'ile järgneb otsekohe Pettah — pärismaalaste kaubalinn. See on kirju ning eksootiline. Peatänav — Main Street — lõikab võrdlemisi laiana läbi kitsastänavate murru. Seal valitseb tihedam ning jalustrabavam inimmurd ning sõiduriistade rohkus kui Londoni Piccadilly'l. Trammivagunite kõrval liiguvad hiiglasuured veokaarikud, millele palmilehtedest kumer katus peale löödud ja mida veavad kaks küürus kaelaga pühvlit, kuna malmikarvaline voorimees, enamasti Aadama mundris, pühvlite vahelisel tiislipuul istub. Ta on väga flegmaatilise iseloomuga. kuid karjub siiski vahet pidamata loomadele: „Mek-mek-mek!"

Nende suurte sõidukitega seltsib loendamatu hulk edasi-tagasi siblivaid rikšavankreid. Viimastes istuvad enamasti eurooplased, katlataolised troopikakiivrid (topee'd) peas ja sinised prillid ninal. Daamid hoiavad ühes käes päevavarju, teise käega viipsutavad lehvikuid. Murru keskel trügivad kulid, kandes pealael korve ja kaste või vedades enda järel kraamivankreid. Naised paljaste selgadega ja paljaste õlgadega kannavad süles alasti lapsi, kellel kas banaan või pala kuivatatud kala näsimiseks näpu vahel. Trotuaaridel istutakse, kükitatakse, lamatakse, juuakse teed, aetakse habet. Poeustel seisavad paksu näoga ja pikas rõivas afgaanid, väljaõmblused pikuti üle rinna ja puusade, kirjud burnused peakatteks. Majad on pisikesed, põiktänavad lõpmatu kitsad, kõikjal lääge beteli lõhn ja imal higihais.

Mis selle tänava eriti kirjuks teeb, on pärismaalaste värvirikas rõivastis. Seelikud (linad) puusade ümber on enamasti kas valged, kollased või punasetriibulised, aga esineb ka kõiki muid värve. Naiste rõivastises domineerib valge ja must. Kõrgemast kastist singaleesi daamid käivad lillades ja helesinistes siidhõlmikutes ja jätavad säärase mulje, nagu külastaks printsess juhuslikult laadarahvast. Budda preestrid ja mungad käivad üleni helekollases rüüs, jalad sandaalides. Teised inimesed on eranditult palja jalu, ka koketseimad singaleesi preilid hulka arvatud.

Tüübilt jaguneb tänavarahvas peamiselt kahte ossa: hästi tõmmud tamulid ja punase vase karva singaleesid. Tõmmudel käivad üle otsaesise, kas pikuti või risti, valged jooned. Peale selle kas valge, punane või kollane sõõr keset otsa. Soengud ilmutavad omakord mitmekesidust. Ühtedel on

Teeistandikud Tseilonil, tagaplaanil Aadama tipp.

pea täitsa paljaks aetud, teistel ainult pool pead, kolmandad kasvatavad omale pikad juuksed, mis mõnikord palmikus, mõnikord koonlataoliselt kuklas. Üsna sagedasti torgatakse juustesse kumerik kamm; seejuures on suur tähtsus kammi kandmise viisil: kas on ta asetatud otse või poolviltu. Kõik säärased üksikasjad — juuksesoeng, otsakriipsud, peapügamise viis, kammi asetus — on kindla etiketiga määratud ja märgivad teatud kasti ja teatud usuliiki kuuluvust.

Kahe peatüübi kõrval esinevad mitmed vähese tähtsusega kõrvaltüübid, nagu burgerid, maurid ja muud. Need kannavad euroopalisi rõivaid, saapaid ja kübarat. Nad ongi pool-eurooplased, pool-pärismaalased niihästi tõuliselt kui ka oma sotsiaalse seisundi suhtes. Lõppeks tabab pilk vahel ka punaseid fesse ja kaetud nägudega islami naisi.

Kõik see haaratud ühte fookusse ja asetatud ühte raami on kirjum ja fantastilisem, kui ükski karneval. Ta liigub ja sädeleb silmade ees. Teda on nii palju, et ei jää ruumi üksikesemete silmitsemiseks.

Siit kahele poole, lõunasse ja põhja, venib piki merekallast hiiglasuur palmimets, mis sadade asfalteeritud tänavatega tükeldatud. Ja see ongi päris Colombo ise veerand miljoni elanikuga. Pikkuselt umbes 15, laiuselt umbes 4 km. Võid jalutada seal nii palju kui tahad ja sõita rikšaga tundidekaupa, — ikka näed ainult kookospalmide laant ja kõige mitmekesisemaid troopikapuid. Harvakutes paikades tungivad majad seinaga tänavani. Muidu on nad peidetud laiade banaanide, õitsvate akaatsiate ja buganviiliate, lokkavate põõsaste ning värviliste lehtedega ilupuude vahele. Põhjamaalase silmale päriselt paradiis. Et aedlinna ning suvituspaiga ilmet kõigiti alles hoida, pole majadele numbreidki antud; peab aitama üksnes nimest.

Eriti tore ja maaliline on kagupoolne osa linnast, mis kannab Tsinnamomi aedade nime. Kõik ilmasõjaeelsed autorid ülistavad Tsinnamomi aedade diskreetsust, lõhnadeküllust ja üksildust. Kui nad aga nüüd Colombosse tuleksid, siis ei leiaks nad aedadest enam jälgegi. Kõik tsinnamom on hävitatud, palmid asemele istutatud ja maa-ala linnastunud. Seal asuvad suurepärastes bungalow'des (nii hüütakse Tseilonis rikaste suvilaid) eurooplased ja tõusikud-singaleesid. Harva läbib neid alleid auto; veel harvem pühvli-plaanvanker. Ainult rikšad, kelle kerge kaarik jalgratta võrragi kahinat ei tõsta, kihutavad vilkalt edasi-tagasi, vedades elegantseid daame ning härrasid. Kui Colombo meeletult palav poleks, — eriti aprilli- ja maikuul —, siis tuleksid siia vist kõik maailma miljonärid kokku.

Vaesema rahva — lihtsurelikkudest singaleeside ja tamulite — majad on koondunud rohkem linna põhjapoolsemaisse osadesse. Need on kas puust või savist seintega onnid, enamasti kahe uksega, harva ka paari

Tseiloni pealinna Colombo tänaval.

aknaga. Katus ikka punasest kivist, mõnedel juhtudel ka plekist või palmilehtedest. Elamiseks on nad kitsad ja kehvapoolsed, aga välimuselt sobivad nad palju rohkem sellesse maastikku, kui uhked bungalow'd. Paradiisile on loss ja kallis rõivastis ülearune. Palju rohkem sobivad sinna alasti lapsed ja primitiivsed hurtsikud.

Üldiselt on Colombo puhas ning tervislik linn. Ainult äärmises põhjas, kus voolab Kelani-nimeline jõgi, kus asuvad mõned taimeõlivabrikud ja kus leidub rohkesti kulide barakke, tungib räpasus nähtavale. Seal suplevad õhtupoolikuti mehed, naised ja lapsed segamini ja sinnasamasse tuuakse vahel ka elevante väherdama. Singaleesid, kes kõrgema ja puhtama tõu hulka kuuluvad, ei lähe sinna naljalt.

Eriti paradiislik kohake on Mount Lavinia nimeline mägirand, mõned kilomeetrid lõuna pool Colombot. Sinna viib asfalteeritud tänav, nn. Galle Face Road. Ma sõitsin autobusega ja olin pärismaalaste imetlemisesemeks. Puudus vähe, et mind jälle beteliga oleks kostitatud. Mount Lavinias asub muu seas ka üks parematest Tseiloni hotellidest, selle juures supelrand. Palmisagarikus, kõrgel kivirünkal, istuvad võõrad marmorlaudade taga ning joovad ingveri õlut, soodat viskiga või lihtsalt jäätatud vett. All aga lipendavad primitiivsete tüvik-lootsikute purjed ja sagivad edasi-tagasi trikoos rannasaksad. Liivariba, kus aasta läbi väherdatakse ja kukerpallitatakse, ei ole küll pikk, aga lained, mis veerevad randa, on sagedasti otsekui pisikesed mäed ja tõstavad omalt poolt suplemise mõnu. Haisid, krokodille ja veemadusid ei ole karta, sest rannaeelne meri on madal, liivase põhjaga. Pealegi liiguvad lootsikumehed vahet pidamata suplejate taga.

Pärast kella nelja (ametiasutiste ja inglise poodide sulgemise aeg) algab Mount Laviniasse viival Galle Face Road'il kirju rahvasterändamine. Auto autos, rikša rikšas kinni, nagu lõpmatu kett. Rõivaste värvirikkus ja heledus võistleb päikesesädelusega. Tänav ise kirendab kollaseist, punaseist, triibulistest ja lilladest rõivaist, monumentaalsetest meeste kehadest ja pruunidest naiste selgadest ning käsivartest.

Majad salgastuvad paladekaupa. Nad ei ole kaugeltki ühesugused, vaid esitavad kõiki siitmaa tüüpe: bungalow'sid, onne, lahtise esisega poode ja joomaputkasid. Kõige selle üle, muidugi, palmiladvad, kõrged vihmapuud, lopsakad akaatsiad, lehvikute-kujulised ravenaalad, kollased ja punased põõsad, lillad buganviiliad. Tänav kihab, naerab, koketeerib, õilmitseb.

Palmide all — see on nimelt madal rand, umbes pool kilomeetrit Galle Face Road'i kirevast trafikist — asuvad kalameeste onnid, sülda poolteist maast katuseharjani. Meie kogemuste varal võiks neid pigemini viljarõukudeks, kui elamuteks pidada. Räästad ulatuvad peaaegu maani ja seinu pole

Singaleesi naine lapsega.

sagedasti nähagi. Onni ees asub keedulõugas ja selle ümber kükitavad naised lastega. Mind peetakse kalakaupmeheks. Kui aga inglise keele oskajate vahesobitusel eksitus selgub, antakse mulle sõbralikult nõu Galle Road'ile tagasi minna, sest varsti saabub pimedus ja ma võivat metsas ebameeldivate seiklustega kokku satttuda. Mõeldakse vist madusid ja kurivaime. Tean küll, et sel kartusel alust pole — madu nähakse siin kord kuus, — aga Road'ile lähen siiski.

Inimeste vool, mis varem Mount Lavinia poole liikus, rändab nüüd Colombosse tagasi. Vilguvad laternad ja sõidukite tuled.

K. Rumor-Ast, Palava päikese ja fanaatilise usu maal, I, Tartu, 1930.

2. TAGA-INDIA.

Taga-India on Monsuun-Aasia teine suur poolsaar ja India idaosa. Kaugele lõunasse väljasirutuv Malakka neem ühendab teda Malai saarestikuga. Kuigi me nimetame Taga-Indiat Indiaks, on tal siiski juba palju ühist Ida-Aasiaga. Taga-India idaosa nimetatakse seetõttu ka Indo-Hiinaks. Sellal kui Ees-India on vaid põhjaserval riivatud Himaalaja kurdmägede ahelikest, täidavad sama mäestiku idapoolsed harud pea kogu Taga-India, levides siin lehvikuna lõuna ja kagu suunas. Mäeahelikkude vahele jääb suuri pikiorge, laiu nõgusid ja madalamaid lavamaid, mille kaudu suured veerikkad jõed laskuvad põhja poolt tulles lõunasse India ookeani ja Malai saarestikumerre. Jõgedeäärseil viljakail madalikel levivad põllumaad (eeskätt riisipõllud) ja siia on koondunud asustus. Jõgede ääres ja suudmeis asuvad suured sadamalinnad — Rangoon, Bangkok, Saigon. Mägesid katavad aga tihedad lopsakad metsad, mis alles pea täielikult asustamata. Vähesed raudteed viivad rannikult orge mööda põhja poole sisemaale. Ka suured veerikkad jõed on häiks liiklemisteiks. Lääne — ida suunas risti läbi maa liiklemine on aga väga raske ja vaevaline.

Taga-India jaguneb politiliselt kolme ossa: läänes Briti India külge kuuluv Birma, keskel Siiami kuningriik ja idas Prantsuse Indo-Hiina, mis koosneb viiest suurest maakonnast: Tongking, Annam, Kambodža, Katšinhiina ja Laos. Taga-India tuumaks tuleb pidada Siiami keskosa ja Kambodžat.

BIRMA.

Birma on India keisririigi suurim ja rikkaim osa, kuigi ta asetseb Taga- ja mitte Ees-Indias. Birmat piirab läänes Bengali laht, loodes ja põhjas Assam ja Tiibet, idas Hiina, Indo-Hiina ja Siiam ning lõunas Malakka. Toredad mäeahelikud, mis suunduvad põhjast lõunasse, raskendavad suuresti liiklemist maa idaosas. Kui reisija tahab matkata põigiti üle nende mägede, siis peab ta vaheldumisi tõusma ja laskuma, rändama sügavaid orge mööda ja ronima üles 1000 meetri kõrguses olevaile kurudele.

Päris Birma, mille moodustavad Iravadi jõe org ja suudmemaa, on kaunis tasane, võrreldes maa muu osaga. Iravadit mööda võivad keskmise suurusega laevad kulgeda umbes 50 penikoormat. Jõgi on keskmiselt 2 km

lai, aga üleujutusel laieneb ta paljudes kohtades penikoormalaiuseks. Iravadi orus on kaua aega elanud rahvas, kel on vana, omapärane kultuur.

Birma põhjapoolseim osa, Katšini maakond Iravadi ülemjooksul, kuulub looduslikult juba Kesk-Aasiasse, ja see on vähetuntud metsik mägismaa. Seal elab tiibeti hõime, kes oma tegevuses on sõltumatud inglastest ja muudestki rahvaist, sest et on peaaegu võimatu korraldada ühendust üle 5000 meetri kõrguste mäeahelikkude. Iravadi ja Salven-jõe vaheline maa-ala on samuti mägine, aga mäeharjad ei ületa siin 2500 meetrit. Ees-India poolsel rannikul asub Arakani maakond; selle rand on paljude väikeste jõgede mõjul tükeldatud rohkearvulisteks suudmemaasaarteks, milliseil leidub mudavulkaane ja petrooleumiallikaid. Birmas sajab rohkesti (kuni 6000 mm aastas), mille tõttu sisemaa mäenõlvu katab tihe, loomarikas ürgmets ara metsiku ürgrahvaga. Tenasserim, Arakanist lõunas, on järgmise maakonna sarnane; seal leidub häid sadamaid ja võimsaid metsi. Rannikul elab kalastajaid birmalasi ja sisemaal metsaelanikkude hõime. Alam-Birma tähtsaim osa, Iravadi alamjooksu org, on oma hiiglasuurte riisi-, tubaka- ja muude viljuste tõttu maailma viljakaimaid maid. Selle rahvas alistus vastupanuta inglise võimule, kuna Ülem-Birma elanikud pidasid pikka sõda oma vabaduse pärast. Ülem-Birma on lai metsamaa, kus leidub rikkalikult tiikimetsi, põllustatud jõeorge, petrooleumiallikaid ja kalliskivikaevandusi.

Birma pealiiklustee ja linnad.

Elavaim liiklus kulgeb mööda Iravadit, mis voolab sügavas orus mööda järskudest küngastest. Rööbiti jõega kulgev raudtee ulatub küll kaunis kaugele, aga see ei ole nimetamisväärselt vähendanud jõesõidukite arvu. Birma loodusvarad — riis, õli, indigo, maapähklid, puuviljad, tiikipuu, rubiinid, smaragdid, safiirid — kõik need liiguvad Iravadit mööda alla. Jõge mööda üles tõusevad jälle tööndussaadused, toitained ja muud ürgelanikkude ja maaleränanud eurooplaste tarvitatavad kaubad. Birmas valmistatakse peale selle kodumaa siidi, kalakonserve, erilist teed, mida nimetatakse letpet'iks ja palju muidki tarbeaineid, aga siiski mitte sel määral, et neid võidaks vedada välja.

Ainukesed tähelepandavad linnad on Rangoon, Moulmein ja Mandalay. Esimene neist asetseb Iravadi suudmemaal; see on pealinn ja tähtsaim sadamakoht. Moulmein on Birmas esimeseks inglise pealinnaks ja Mandalay on salapärase Ülem-Birma keskus. Rangooni uulitsail liigub segamini päriselanikke, hiinlasi, malailasi ja eurooplasi. See on tähelepanuväärv kauplemiskoht ja tähtis usuliseski suhtes, sest Šve-Dagoni pagoodi pärast saabub sinna usklikke kaugeistki maakohtadest.

Kloostripagoodid Avas, Kesk-Birmas.

Birmalased kuuluvad indohiina rahvaste hulka, s. t. nad on hindude ja mongolite segu. Nende keeldegi on sulanud hindu aineid, tähestikuks on sanskriti ja usulise keelena valitseb pali ehk see sanskriti murre, mida Tseiloni buddalased tarvitavad oma kirikukeelena. Birmalased, eriti naised, on ilusad; neil on väike, aga painduv ja sirge keha, pehme, sile ihu ja hellad ning rõõmsad põsed. Kahju küll, nad rikuvad sageli oma huuli ja hambaid alalise betelinärimise ja sigarisuitsetamisega; need kaks pahet on sama harilikud naiste kui meestegi juures. Naiste seisukohta ei või laita. Buddism, mis vähemalt ametlikult on riigiusuks, on birmalastest teinud rahulikke demokraate, leppivaid alamaid ja sõbralikke, aitajaid ning külalislahkeid inimesi. Nad on rõõmsad, elavad, musikaalsed ja lõbuarmastajad. Nende viisakus ja lahkus on sihitud sama palju välismaalastele kui omamaalastele. Põhja pool asuvad hõimud on teissugused: tõsisemad, ebaluulelisemad ja enne kõike vaenlikud võõrapärasuse vastu. Birmalaste demokraatlik maailmavaade hülgab täiesti India arenemist takistava kastidesse jaotuse. Samuti on tundmatu indialaste hirmutav liigkasuvõtmine ja maamaks väike, mille tõttu rahvas saab hästi läbi väikeste majapidamistega. Pärast seda kui Inglismaal on õnnestunud sundida birmalasi loobuma alalistest omavahelistest sõdadest, on heaolu ja rahvaarv aina kasvanud. Birmalased näivad oma arukuse ja hõlpsa mugandumisvõime tõttu sammuvat õnneliku tuleviku poole.

Birmalased on kergemeelne ja pehme iseloomuga rahvas. Maal asuvad nad bambusmajakestes, mille seinad tehakse matist või palmilehtedest ning katus õlgedest või lehtedest. Riis lokkab vainudel ja lahke loodus kasvatab elanikele igasuguseid vilju. Seepärast pole neil mingit tarvidust tõsiseks tööks. Birmalane usub, et rikkus saavutatakse hõlpsamini õnnestunud tembutamisega kui tööga. Kui ta kõigest hoolimata muutub jõukaks, siis raiskab ta oma raha naisele ja tütardele ostetavateks kalliskivideks, korraldab pidusid tuttavaile või ehitab puhkekodu või pagoodi, milline töö tasutakse rikkalikult tulevases elus. Varanduse kogumine, näiteks päranduseks lastele, on birmalastele täiesti tundmatu komme.

Ülalmainitu puutub siiski ainult meestesse, sest naised on üldiselt töökad. Nende ärioskus on sama suur kui nende loomupärane ilu. Tütarlaste palavamaks sooviks on saada basaari müügiplatsi omanikuks, olgu nende isad kehvad või rikkad. Ja kui see siht on saavutatud, istuvad nad õnnelikkudena suurte, isesugust vilja sisaldavate korvide vahel või kirju siidihunniku otsas, suitsetades ülipikka sigarit.

Seda ärimehelikku kalduvust peab imestlema seda enam, et birma naistel on igasugune õppimine keelatud olnud kuni viimaste aastateni. Poisid selle asemel on saanud hariduse osaliseks, olgugi et vähenõudlikult ja ühekülgselt. Varemini toimisid ainult mungad õpetajatena ja väiksemad

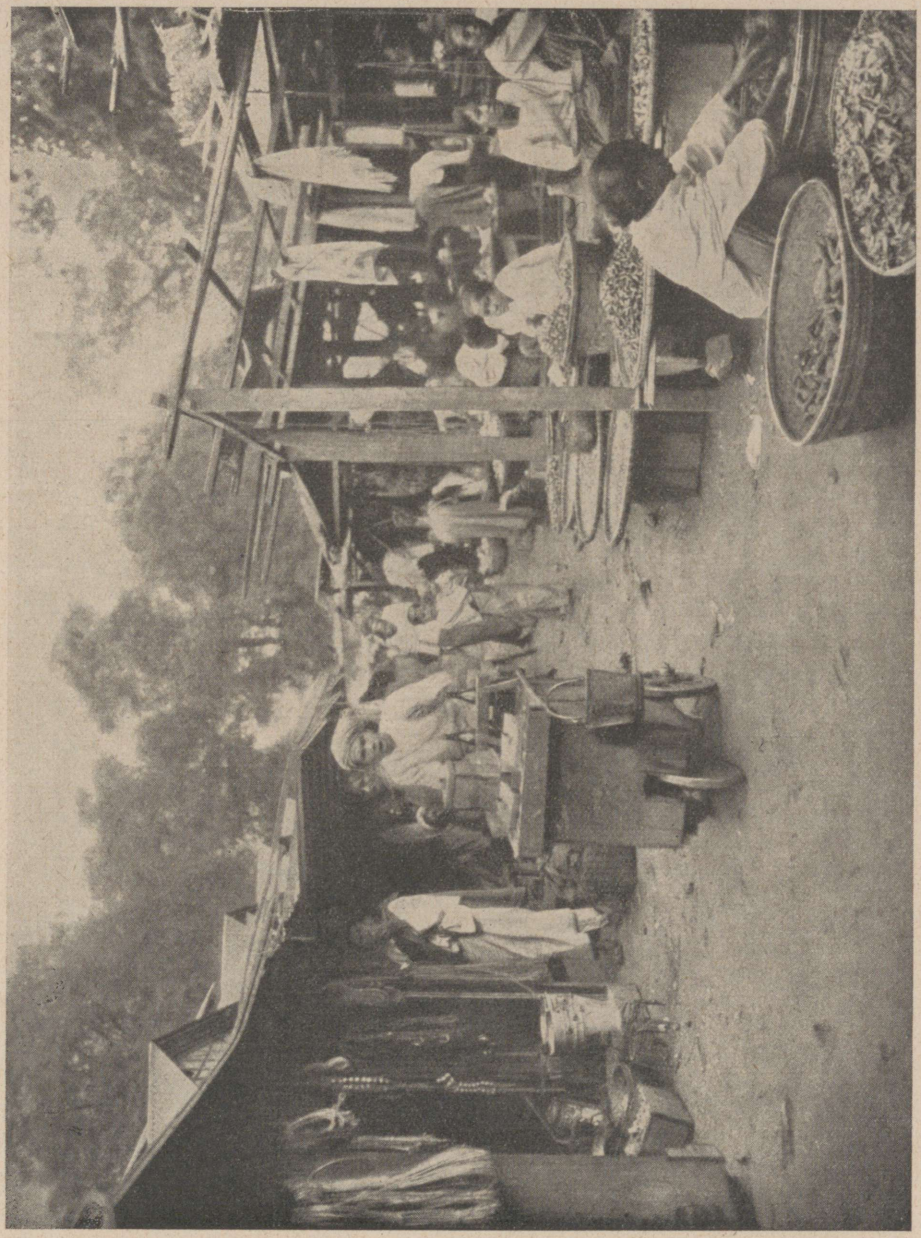

Turg Sagaing'is, Birmas.

lapsed on praegu veel nende õpetada. Kui minna kõrvalisemaisse küladesse, siis võib juhtuda, et juba kaugele kuuldub kõmisev, ühetooniline hääl, mis tuleb lastekarja kõridest. Hääl kandub munga majast, kus suur hulk säravmustasilmalisi poisikesi lamab kõhuli põrandal, ees väikesed puutahvlid; nad kordavad väsimata birma tähestikku. Igaühel on riidetükk seotud puusa ümber, jõukamail on ka jakk. Pea on aetud paljaks, järele on jäetud vaid tihe tutt, mis naeripealse moodi seisab keset paljast pead. Ainukesed ained, mida ses koolis õpetatakse, on lugemine ja kirjutamine.

Enne kui noor birmalane tunnistatakse täisealiseks, peab ta teatud ajaks minema kloostrisse. Ta riietatakse kollasesse ülikonda, millist mungad kannavad, ja seal olles aimab ta järele kloostrikombeid. See ei tähenda sugugi seda, et ta peaks hakkama mungaks, olgugi et sageli juhtub, et noorur ise soovib jätkata sama mugavat eluviisi. Birmas on munki loendamatul hulgal ja nad on kõige laisemaid olendeid, keda võib kujutella.

Birmas süüakse harilikult kaks korda päevas. Erandiks on mungad, sest neile ei anta toitu pärast keskpäeva. Keedetud riis pannakse suurde kaussi, millest kõik ühiselt söövad. Väikestes tassides pakutakse maitseaineid, nagu curry't ja punalauke; neid süüakse üldiselt riisiga. Birmalased söövad sõrmedega. Riisist keerutavad nad pöidla ja nimetissõrme vahel osavasti palli, pistavad selle kastesse või maitseainesse ja neelavad matsutades maiuspala alla. Pärast sööki kustutab igaüks oma janu veepeekrist, mis on igal majakesel ukse kõrval.

Mäestiku rahvad.

Mäestikulased ehk kõrgmaa hõimud erinevad kaunis palju muudest birmalastest. Šani rahvas oma suurte valgenahksete jäsemetega on suurearvuline, samuti karenni hõim, mis jaguneb punaseiks ja valgeiks karennideks. Peale selle esineb hulk muid hõime, millest tuntumad on padaungi, palangi, akha, liksav, laku ja katšin. Mõningail hõimudel on viisiks pidada orje, keda siiski koheldakse hästi, peaaegu samuti nagu teenijaid. Päris Birma ja Hiina vahel asetsev mägismaa, mis mahutab eneses Šani riike, on hiljuti jälle antud pärismaa vürsti valitsuse alla, kes nüüd sõltumatult valitseb neid riike. Mäestiku ürghõimudel on palju imelikke kombeid. Tähelepanuväärivaim on vist see, et padaungi naised kaelas kannavad palju rõngaid. Kui tüdruk saab seitsmeaastaseks, siis mässitakse temale metallrõngad spiraalselt kaela ja neid venitatakse aeg-ajalt välja tema kasvades. Kaelarõngaid ei võeta kunagi ära; mida vanemaks tüdruk saab, seda kõrgemale rõngad väänatakse, nii et lõpuks on kael naeruväärselt pikaks venitatud.

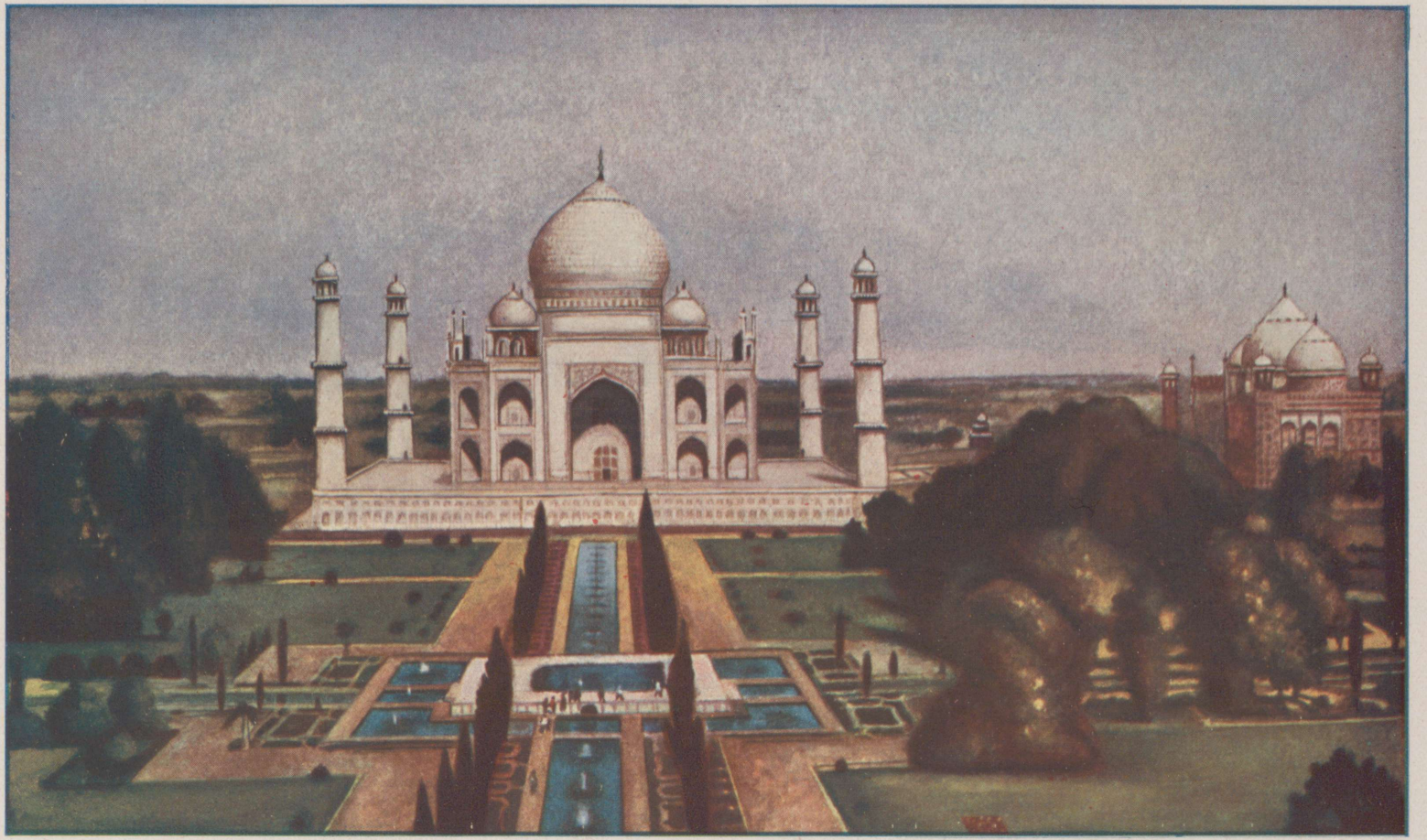

Taj-Mahali hauatempel Põhja-Indias Agra lähedal.

Ülem-Birma padaungi hõimu tüdruk kaelavõrudega.

ÜLE METSASTE MÄGEDE BIRMAST SIIAMI.

Lääne-Siiam on kõrge mägismaa, mis laskub idas järsult Mepingi jõe poole. See jõgi piirab maad idas ja veestab teda oma rohkearvuliste lisajõgedega. Läänes lahutab maad Birma Šani riikidest ja Karennist pidev mäeahelik, mis algab Birma kirdeosast ja jätkub läbi kogu Lääne-Siiami ja Malakka neeme. Ümber aasta tulevate rohkete sademete tõttu on mäed kaetud igihaljaste vihmametsadega. Sadude puhul tormavad mägedelt veerikkad ojad alla, kohavad ja vahutavad koskedena ning metsad lõhnavad hurmavalt. Siin kasvavad mitmesugused kõrged puud. Teid pole siin peaaegu olemaski, liikuda tuleb mööda loomade radu või piki jõgesid. Puude vahel lokkavad haruldased orhideed ja väätkasvud. Üleval mägedes elab vaid poolmetsikuid mäestikuhõime, siin-seal mõned birmalased ja karenni rahvas, aga mitte ainustki siiamlast.

Mepingi jõe äärsest Rahengi linnast liiguvad lääne poole suured karavanid, hulk noori mehi, kes kannavad kaste ja pakke vahepuus õlal ja toimetavad nii kraami Siiamist Birmasse ja tagasi. See on igivana vooritee, metsik, ohtlik, selle kestel peab magama lahtise taeva all metsas ja kaitsema end öösiti metsloomade eest leeritulega. Mepingi jõe poole lähenedes märkame, et metsad jäävad harvemaks, maa madaldub ja muutub viljakamaks, näeme igal pool suuri küli, ümbritsetud riisiväljade ja aedadega, mida harivad siiamlased ja lao rahvas.

Minu teekond Lääne-Siiamis viis mind seda vooriteed mööda Birmast üle kõrge mäeharja läbi sügavate ürgmetsade ja taas alla Siiami ilusasse linna Rahengi Mepingi jõe ääres.

Ühel värskel novembrikuu hommikul jõudsin jalgsi läänest Siiami piiridesse. Olin rännanud Alam-Birma linnast Moulmeinist risti läbi Birma, mööda vaevalisi väänlevaid jalgradu üle piirimäestiku ja jõudsin nüüd kollaka veega jõe äärde, mis lahutas mind uuest maast. Üks pruuninahaline mees sõudis mind kanuus üle jõe. Olin nüüd Siiamis. Aga mitte tema südamail, vaid kaugel äärealal. Olin sattunud väikesesse armetusse külakesse, kus üksikud bambusonnid reastusid maantee äärde. Elanikud olid ühel või teisel põhjusel kodumaalt ära karanud birmalased, kes leidsid siin omale uue rahuliku pesapaiga. Bambusonnid seisid vaiadel pooleldi vees, jõel hõljusid kanuud kõrvuti suplevate laste ja rõõmsameelsete täiskasvanutega. Silmasin nende seas birmalasi, karenni rahvast ja tamuleid, aga mitte ühtegi siiamlast.

Üürisin siit ühe härjavankri ja liikusin sellega logistades pehmet ja auklikku maanteed mööda edasi. Oleksin sattunud siia kuu aega varem, oleksin jäänud kindlasti oma vankriga teele, nüüd aga ulatus muda vaid

Vana budda munk Birmast.

rummudeni. Ümbruses oli vaid lagedaid riisivälju, peagi aga ilmusid nähtavale kõrged tiikipuud, mis kerkisid üle madala bambusmetsa.

Meie sihiks oli Mesorti linn, mis asetseb sedavõrt kõrgel mägedes ja eemal liiklemisteist, et post Bangkokist tuleb siia vaid kolme nädala tagant ja ebasoodsate ilmadega võis hilineda veel kauemakski.

Mesort on puhas, kena linnake. Ponid sõid rohelisel murul. Majad on ehitatud vaiadele, tänava poole pööratud otsa ilustab nikerdistega kaetud viil. Majad on pooleldi aedade varjus, ilusad bambusmajakesed, täiesti erinevad Birma omadest.

Kõige asjaga oli siin lugu parem kui Birmas, igal pool töötati usinalt ja hoolega. Õhtuti põlesid tee ääres puude all lõkked, millel elanikud põletasid pühkmeid ja prahti. Majades põlesid põrandal küünlad, nende ümber kükitati liudade ja kausside ääres ning söödi riisi, kuna seintel hiiglavarjud tegid kõik liigutused kaasa.

Kuskilt kloostriõuelt kostus tume trummipõrin, kirjud paberlaternad rippusid puudeokstes, kaunid lapsukesed mängisid, kollased preestrid istusid risti jalu raksuva lõkke ümber mattidel, rohutirtsud häälitsesid, koerad haukusid, õhk oli rase lillelõhnast. Kõigest selles kauges kõrvalises linnakeses näis hoovavat rahu ja vaikust.

Ühel hommikul jätkasin oma rännakut. Ratsutasin ponil, kuna kolm kuli järgnesid mulle jalgsi. Kaks neist kandsid vahepuus minu rasket nahkkohvrit, kolmas turnis üle õla heidetud kepi otsas rippuva käsikohvri ja magamiskotiga. Peagi olid meist kaugele maha jäänud bambusonnid, aiad, haljendavad bambusterühmad, kraavid, jalgrajad ja mängivad lapsed, ratsutasin läbi laialehelise tiikimetsa, üle jõe, läbi bambuspadriku, vaheldumisi mägedest üles ja alla ning jõudsin viimati ülitihedasse vihmametsa suurte puuhiiglastega. Need vihmametsad näitavad otse ülevoolavat lopsakust. Monsuuntuul jahtub kõrgeid mäenõlvu mööda üles tõustes, veeaur tiheneb jahtudes ja langeb hiigladušina alla. Päike kuumutab maad ja kaljuseinu, vesi aurab nagu keevas katlas, õhk on täis sooja niiskusleitsakut. Mägedevahelised orud sarnanevad oma kuumuse ja niiskusega kasvuhoonetega, iga tüvi, iga oks, iga võsu on täis haljendavaid parasiittaimi. Haruldased orhideed ja mistelikobarad ripuvad okstelt alla. Kõik kivid on kaetud roheliste sammaldega, maad katavad sõnajalgade puhmad. Igivanad pehkinud puud, piksest ja tormist maha murtud, lebavad noore metsa all, uued taimed tärkavad ahnelt selle haljendava lopsakuse keskelt esile, surmavad teisi ja võitlevad oma olemasolu eest. Jõed ja ojad hüplevad vulinal üle kivide ja kaljude ning sööstavad kohinal kaljulõhedesse. Linnud laulavad, lilled lõhnavad, mets on nagu metsik rohtaed usside ja madudega.

Siis jõudsime ääretuisse bambusmetsadesse. Jalgrada tõusis vääneldes üles mäele, kust avanes suurepärane väljavaade. Sügaval all lebasid niis-

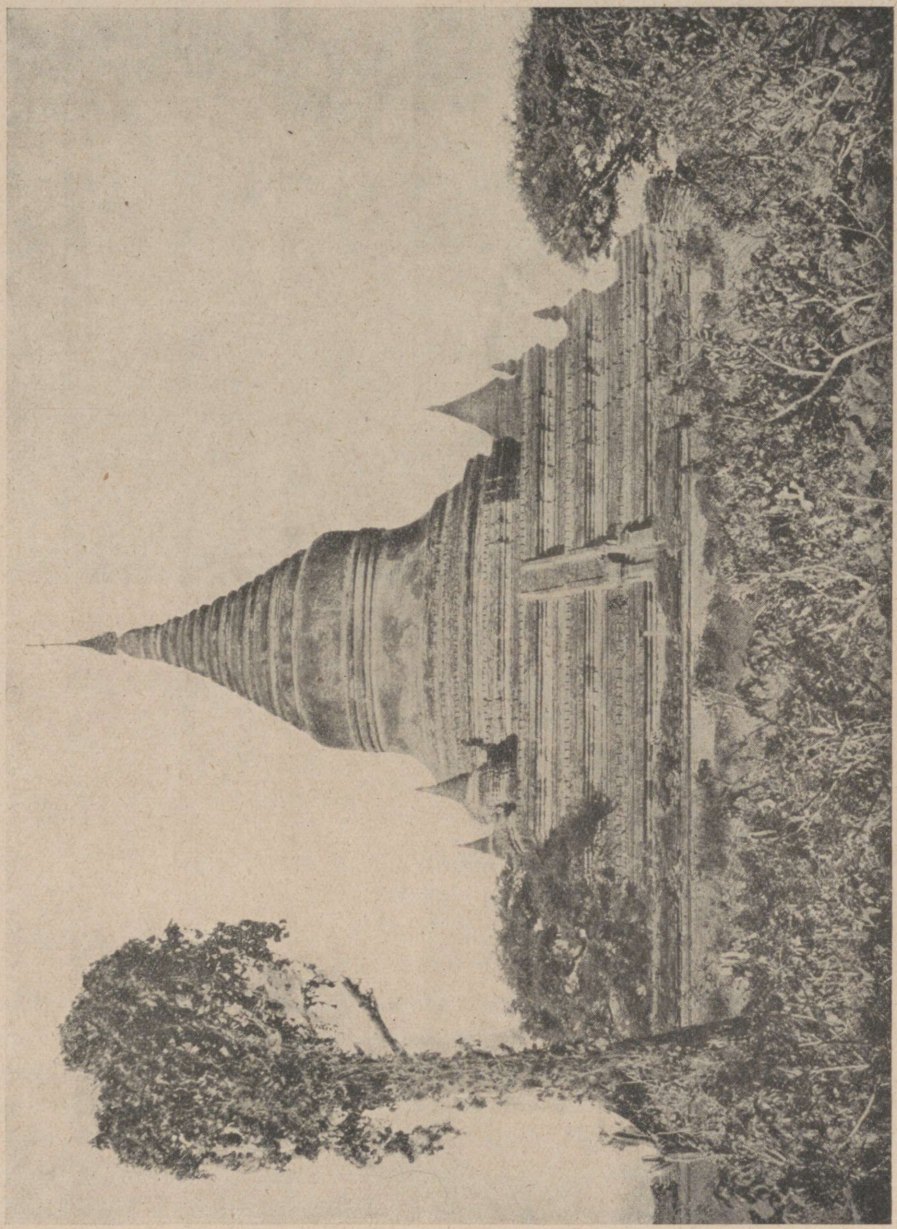

Mingalazedi pagood Iravadi jõe ääres.

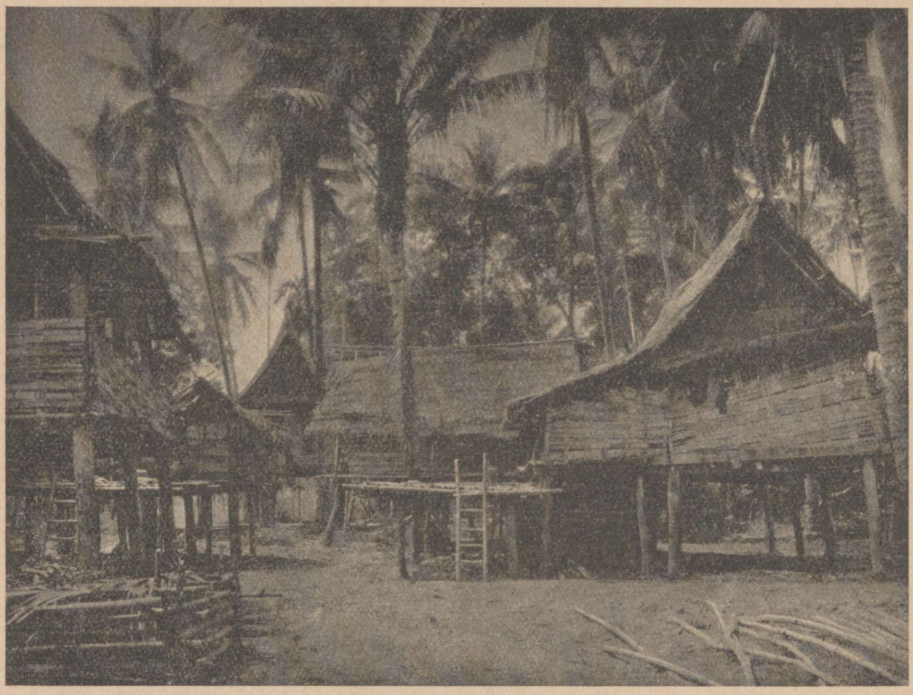

Küla Ülem-Siiamis.

ked, auravad metsad, kõrgemate puude kroonid kerkisid nende kohal raskete siniroheliste pilvedena. Tee oli kivine ja raske. Kulid puhkasid sageli ja sammusid aeglaselt. Hobune väsis, kuigi talutasin teda valjaidpidi üles mäkke ja lasksin mäest alla sammu minna. Ta sammus targu ja ettevaatlikult nagu kõik mäestikuhobused.

Lõuna paiku jõudsime ühe oja äärde ja suplesime selles ühe algelise bambusest templihoone kõrval. Keset metsa seisis kerge kuuritaoline ehitis põlevate küünalde ja Budda kujudega, mida minu kulid ehtisid lilledega ja mille ette jäid palvetama.

Õhtupoolikul jõudsime Namdipi. Olime rännanud sel päeval 18 kilomeetrit ja tõusnud 300 meetrit. Keset metsa seisis vaiadel lahtine onnike. Selle ees istus tule ümber salgake siiamlasi ja keetis. Ka meie istusime sinna maha, keetsime riisi, ma avasin mõned konservitoosid. Olime näljased ning sõime ahnelt ja isuga.

Kulid raiusid pikkade nugadega rohelisi oksi, riputasid lehti onni põrandale, levitasid nende üle matid ja vaibad ja peagi puhkasime kõik õiglast und. Hobuse lasksime pika köie otsas sööma. Rohutirtse ja moskiitosid siin polnud, ainult gekkod, kes häälitsesid läbi pika maheda öö. Onni ees rohul lõkendas tuli kaitseks metsloomade eest.

Tööelevant Menami jõel.

Juba enne päikesetõusu olid mehed valmistanud söögi, ja nii pea kui olime söönud, liikusime edasi. Esimesed seitse kilomeetrit viisid meid väänеldes mäest üles üle kitsa mäeseljaku. Meie all olevast bambusmetsast kostus ahvide kilkamine, kes rõõmustusid, et öö oma hirmudega on möödas. Ratsutasime läbi ürgmetsa, järskude kaljuseinte vahel. Linnud laulsid rõõmsalt. Hiiglasuured puud tõusid uhkelt õhku, nende tüved olid nii paksud, et üks mees poleks jõudnud neid ümber haarata. Kaljukuristikes, ojade ääres on puud kõige kõrgemad. Päike paistab kuumalt, mets aurab ta kiirte käes. Õhk on aga jahe. Päevavalgus langeb roheka videvikuna läbi puude lehestiku.

Aeglaselt liigun ma läbi metsa, hobune käe kõrval. See oli igivana karavanitee, ent siiski ei saaks seda ainsat ühendust Birma ja Siiami vahel nimetada maanteeks, isegi mitte jalgrajaks. Sadade viisi aetakse iga aasta loomi üle nende mägede Birmasse müügile. Sajad ja sajad kulid kannavad koormaid üle nende mäeharjade, sügavate kuristikkude ja metsikute kaljude, isegi raskeid koormaid.

Äkki lõppes mets ja meie ees lebas küla üksikute suurte puudega, mille varjus asetsesid tempel, klooster ja inimelamud. Oli just keskpäev, olime jõudnud Melemavi. Metsa poolpimediku järel oli küla üleni virvendavas päi-

kesevalguses, mis pimestas meie silmi; metsajaheduse järel tundsime kuumust kahekordsena. Maanteetolm kerkis nagu jahu hobuse kapjade all.

Midagi torkas mulle silma, kui jõudsin Birmast Siiami. Majad olid siin üldse kenamad, puhtamad ja paremini ehitatud kui Birmas. Katused olid ikka õigel ajal kohendatud ja korras, igal pool oli näha mesipuutaolisi kõrvalhooneid riisitagavarade alalhoidmiseks ja nende kõrval varjualused karjale ja kodulindudele. Ka õued ja aiad olid puhtamad ning paremas korras. Nägin juurviljaaedu ja kanu. Inimesed olid töökamad ja usinamad. Sepapajast kostusid vasaralöögid, puusepad tahusid palke. Poollagunenud birma küladest olime jõudnud korralikesse ja vaikseisse siiami küladesse, nägusaid maju ümbritsesid aiad, teede ääres olid kraavid, meil oli jälle kõva tee jalge all.

Pidime taas minema üle jõe ja kui ma vaatasin kergelt sillakeselt alla, siis mu pea hakkas pööritama, nii kiire oli vool. Teisel kaldal oli imeilus bambusmets. Puuhiiglased laiade võradega tõusid veel üle bambustihniku. Metsa varjus oli mõnusalt jahe. Näis, nagu lookleks tuhat jõge läbi metsa, tegelikult oli see vaid üks ja sama jõgi, mille looked tulid üha jälle nähtavale.

Järgmisel hommikul algasime rännakut juba enne päikesetõusu. Valged pilved rippusid alles madalal metsa kohal, ahvid hõikasid imelikult kuski udus. Kuskilt kajasid tugevad tiivalöögid ja võimas must kotkas, kollase kõvera nokaga, hõljus üle puulatvade ning kadus piimjasse udupilve. Mets muutus üha tihedamaks. Mammutipuud kerkisid üles taeva poole ja seisid tihedalt üksteise kõrval, vähehaaval võttis aga bambus üha enam võimust. Bambuse lehed sahisesid ja varjasid valguse, tüved põimusid rägastikuna üksteisest läbi, tüvejuurtel lipendasid suured koorelahmakad.

Kas on midagi võluvamat, kui lagendik tihedas ürgmetsas, mäe nõlval, mille jalal voolab oja ja mida ümbritseb kõrge metsamüür? Oja vuliseb rõõmsalt, linnud sädistavad ja värsked tuulepuhangud käivad üle maa. Sellisel kohal peatusime, lõime leeri suure puu all üles, sõime riisi värskeilt banaanilehtedelt, loomulikult sõrmedega, jõime allikast vett peale. Siis liikusime edasi piki sügavat orgu, mille mõlemat veeru kattis mets, läksime läbi oja, mille põhjal läikisid kirjud kivid. Kulid solistasid alasti vees, nad olid toredad, nagu pronksist valatud. Siin seisid nägusad korgipalmid, pärnad ja vahtrad, osalt sirged nagu sambad, sealsamas aga kõverate jändrikkudena. Või vahutasid joad, tõttasid ojad. Laiade lehtedega liaanid, mingi filodendroni liik, sidusid puutüvesid paksude köitena ühte, teised väätkasvud, tulipunaste õitega, mähkisid end tüvede ümber. Kastanid ja tiikipuud seisid sõbralikult üksteise kõrval, sealsamas oli puid, mille tüved helendasid lumivalgeina keset üldist rohelust.

Siiami naine lapsega.

Ojade perved olid tihedalt kaetud sõnajalgadega, suured, värsked, korvitaolised taimed. Puud sahisesid vahetpidamatult, kui tuul mängis nende võrades. Mustad admiralid ja sinivalged liblikad lendlesid igal pool. Kuskilt tõusis suur metsalind ägedate tiivalöökidega üles.

Kui üldse kõnelda ilusaimast kohast maailmas, siis on minu arvates selleks suured troopilised metsad. Neis peitub ühtlasi teatud õudus, sest siin lebab tuhandeid laipu, pehkinud tüved jutustavad tormide ja äikese laastamisist ja langenud metsahiiglasist tärkab uus lokkav elu.

Ka metsloomad, leopard ja tiiger, metskass, panter, karu ja põder, hirved ja ahvid — kõik need võtavad osa sellest suurest võitlusest olemasolu eest. Loomad õgivad üksteist või taimi, uued loomad sigivad, uued taimed tärkavad asemele. Mets aga seisab võimsa ja puutumatuna, imeliselt võluvana neile, kes teda ei tunne, kuid ühtlasi täis õudusi ja ohte.

Sellised on metsad Siiami ja Birma vahelisil kõrgeil mägedel.

Ebbe Kornerup, Paradies Siam, Berlin 1930.

KESK-SIIAM.

Kesk-Siiam on nagu lai liud, mille põhi kerkib vaid pisut üle merepinna, langeb lõunas Siiami lahe poole ja on loodes ning idas piiratud mägedega. Mitu suurt jõge voolab läbi maa, liitudes Paknampo kohal ühiseks Menami jõeks. Maa on siin enamasti savine ja viljakas, see on Siiami südamaa, kus elab suurem osa siiamlasi, kus kasvab riis. Maapind on tekkinud siin jõekuhjatisist, vihmavete poolt mägedelt alla uhetud rusust ja murenemissaadusist. Niisutus on enamasti küllaldane, ainult jõe keskjooksul on mägede varjus riba kuivuse all kannatavat maad puuduliku taimkattega, nn. Siiami kõrb.

Kesk-Siiamis elas vana kultuur oma õitsengu, siin asetsesid kolm muistset pealinna, siia on kogunenud praegugi maa rikkused. Elu koondub eeskätt jõgede ja kanalite äärde. Need veesooned on ühtlasi liiklemissoonteks. Siin-seal kerkib üksik mägi üle lagedate, tasaste riisiväljade, muidu on Kesk-Siiam täielik lauskmaa. Suurem osa maast, eriti põhjas ja idas, on alles asustamata, siin levivad ääretud võsamaad, džunglid, bambustihnikute, palmide ja laiade rohulagendikkudega, mille kõrges tihedas rohus hulguvad metselevandid. Lõunas on aga maa haritud ja tihedalt asustatud. Menami kolmnurksel suudmemaal asetseb maa viljakaim osa, nn. „Siiami rohuaed". Läbi maa käiv raudtee peab hõlpsat ühendust Kesk-Siiami ja maa teiste osade vahel. Maanteed pole küll nii head kui Lõuna-Siiamis, seevastu hõlbustavad aga liiklemist rohked jõed ja kanalid. Piki rannikut käib soiste

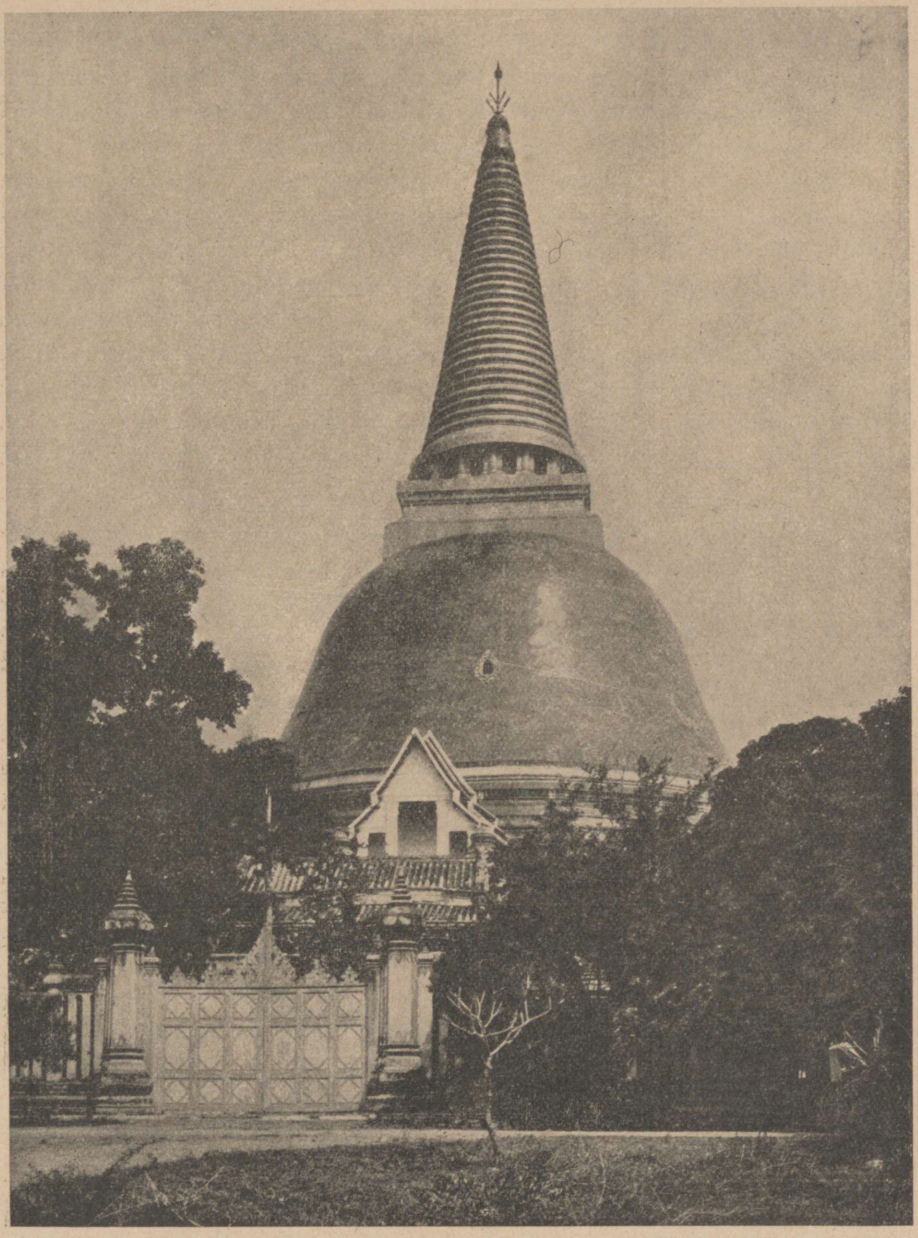

Phra Patomi templitorn Siiamis.

mangroov- ja rannikumetsade vööde, kagus on riba päris troopilist vihmametsa.

Kesk-Siiamis kasvab riis. Siin levivad laiad haljendavad väljad lainetava viljaga, põld põllu kõrval, võib sõita raudteega tundideviisi läbi lõpmatute riisiväljade, mis levivad nagu haljendav meri. Põllumaa on jaotatud väljadeks ja riis peegeldub vee all olevas pinnas, igale kõrrele vaatab veepinnalt tema pea peale pööratud peegelpilt vastu. Kraavidest voolab alatasa vett juurde, valged kured ja muud pikakoivalised veelinnud astuvad väärikalt läbi vee, otsides konni ja usse.

Maa küntakse härgadega veetava puuadraga ja riis istutatakse käsitsi. Küürus seljaga seisavad inimesed ja istutavad noori taimi maha; ränk töö — siiamlased on aga väga töökad ja usinad, see on kindel. Kujutelge, kui Euroopas peaks istutama iga viljakõrre eraldi! On tõesti ülekohtune nimetada siiamlasi laiskadeks. Juba ammu enne päikesetõusu on nad väljal, kui päike on lagipea kohal, siis puhkavad nad muidugi, kuid õhtupoolikul käib töö jälle. On riis istutatud, siis peab hoolitsema kraavide ja sulgude eest, tööd on rohkem kui küllalt. Seal, kus riisi külvatakse, on töö pisut hõlpsam, seal võib isegi pisut laiselda, ent kas ei tee seda teatud määrani kõik põllumehed maailmas?

Põhja-Siiamis pole riisiveskeid, enamik neist on Siiami lõunaosas. Kuna ei tasu saata raudteega koorimata riisi, siis kasvatatakse seal riisi vaid oma tarbeks. On mõnel aastal saak eriti rikkalik, siis polegi tarvis teisel aastal külvata. Mis tehagi kõige selle riisihulgaga, kui ei saa teda müüa?

Lõunas, Menami suudmemaal, külvatakse riisi. Seal paistavad vaid kõrrepead veest välja. Prasaki jõe ääres laseb üks inglise ettevõte vee üle põldude ära valguda ja laseb riisi käsitsi istutada. Vesitusseadis maksis miljoneid, kuid on end juba ammu tasunud.

Siiam ja riis on ühtekuuluvad mõisted. Kõik siiamlased elavad riisist ja pea kõigil on otse või kaudselt riisiga midagi tegemist. Siiam on maailma suurim riisiväljavedaja. Suurem osa väljaveost, enam kui pool, läheb Hiinamaale, üks veerand Malaiasse, ülejääk Hollandi Ida-Indiasse, Jaapani ja Vahe-Ameerikasse, vaid tähtsusetu osake eksporditakse Lõuna-Aafrikasse ja Euroopasse.

Ebbe Kornerup, Paradies Siam, Berlin 1930.

TEMPLILINN BANGKOK.

Keegi mulle lähedane naisrändur andis mulle kord loendi neist kohist, kus ta kõige vähem elada tahaks. Esikohal seisis Mukden, siis järgnes aga kohe Bangkok. Sellise laitva otsusega Siiami pealinna üle ei saa ma siiski päri olla. Kuumus ja moskiitod, mida Bangkokis on nii rikkalikult, on kaht-

lemata kaasa mõjunud selle koha ebameeldivuseks; aga peab möönma, et Siiami pealinn oleks vaid täiesti huvituseta, räpane koht maakeral, kui seal poleks kuningalossi ega templeid. Need tasandavad tolle linna ebameeldivusi ja teevad teatud määrani vaevalise reisu Valge Elevandi kuningriiki siiski vaeva väärivaks.

Lehitsedes ingliskeelseid brošüüre Bangkoki üle, tõotavad need siin imede imesid, idamaad suurimas täiuslikkuses. „Värvide linn", „Aasia Veneetsia", „Aasia kalliskivilinn", selliseid ülistusi leiame neis. Võiks arvata, et siiamlased on palganud ameerika raudteeühingu reklaamimehi, kes on osavaimad propaganda alal, kui seal ei seisaks seda „valge elevandi" lugu. Siiamlaste auks peab ütlema, et nad kõige selle on teostanud ameeriklaste kaasabita.

Juba koolieast juurdub meis teatud aukartus valge elevandi vastu. On seepärast arusaadav, et see loodusime on saanud pühakuks. Mida enam aga vananeme ja mida enam läheneme Siiamile, seda vähem usume sellesse puhtvalge elevandi olemasolusse, vähemalt helehalle loodaksime siiski näha.

Mis puutub kuningliku templitalli elevandisse, keda demonstreeritakse „valge elevandina", siis on see tagasihoidlikult öeldes — jätan selle siiski ütlemata, vahest siiski oleks see Tema Majesteedi haavamine ja templi teotamine.

Võiksin end teisitigi väljendada. Sattusin kord juhuslikult ühte Euroopa loomaaeda, mis, muu seas öeldud, on päris eeskujulikult sisse seatud. „Meil on isegi elevant," seletas uhkelt mu lahke saatjanna, „kahju vaid, et tal on nii inetud laigud otsaesisel ja kõrvadel." Ehmusin juba neist sõnadest ja kui seisime võre ees, ei suutnud ma hoiduda imestus- ja üllatushüüdest. „Kuulge ometi, kas teil pole tõesti aimugi, milline aare teil on siin peidus!" hüüdsin oma saatjannale, „see on ju eht „valge" elevant! Siiami kuningas võiks tunda end õnnelikuna, kui tal oleks tallis nii „valge" elevant, s. o. nii suurte valkjashallide laikudega."

Ja nii nagu selle väljamõeldud imeloomaga, on osalt lood ka kogu Bangkokiga. Paarikümne aasta eest hakkas Bangkok moderniseeruma. Välja arvatud kuningaloss, templid ja värvikad klongiäärsed linnaosad (klong'iks kutsutakse kanaleid, mis Menamist hargnedes kulgevad läbi linna kontsentriliste poolringidena), see on vähehuvitav ja ilmetu segu Euroopa ja Siiami ehitisist. Looduski on hoolitsenud linna eest võõrasemalikult. Linn asetseb ilutult laial Menami tasandikul. Telliskivibarakkidest ja savist on püstitatud kunstlik küngas — Bangkoki uhkus, millel asetseb Wat-Saketi tempel. Aiad, metsad ja puud puuduvad või neid esineb vaid väheselt. Nagu mainitud, on klongid väga maalilised, kuid ühtlasi haisevad, eriti mööna ajal. Neile kanalitele laskis endine kuningas Hulalongkorn ehitada rea betoonsildu, mis küll õige ilusad, kuid sobivad paremini Spreele või Seine'ile kui Siiami klongile, mis piiratud räpaste hiinlasmajadega.

Sellest majaderägastikust kerkib üles haruldasemaid ja ainulaadsemaid ehitisi maakeral — Vatid, s. o. templid. Ometigi ei paku nad midagi huvitavat muinasteadlasele, kuna siin pole tegemist mingite vanade ajalooliste ehitistega. Kogu Bangkok on vaevalt 150 aasta vanune, seega enam-vähem ameerikalikult noor. Ta asutati alles aastal 1782, pärast seda kui birmalased vallutasid endise pealinna Ayuthia.

Ka puht kunstajaloolane võib Siiami tempelehitisis leida vaevalt midagi erilist, sest puudub mitte ainult stiilipuhtus, vaid ka omapärasus. Kuna siiamlased ise moodustavad segarahva, siis on ka nende kultuuris palju kõiksugu india ja ida-aasia mõjustusi. Kui taid, praeguste siiamlaste eelkäijad, tungisid Menami tasandikule, siis leidsid nad vallutatud rahvail, monidel põhjas ja khmeridel lõuna pool, tunduvalt kõrgemal seisva kultuuri. Khmeridelt võtsid nad üle astmelise torni ja monidelt — stupa, mis neile siirdunud Birma kaudu Indiast ja Tseilonist. Kõmmeljas katus ja kirjud glasuuritud telliskivid on pärit Hiinast. Kambodža, Jaava, Birma, Hiina — kõigi nende mõjustusi võime leida Siiami templi kujunemisel. Ometigi on kõigest sellest segust midagi loodud, millest siiski hoovab omapärast ilu. See on midagi imelisemat, fantastilisemat ja eksootilisemat, mida iganes võime kujutella. Kui tahaksime kurjalt arvustada, siis võiks seda nimetada kinolikuks. Selles on oma jagu tõtt, kuid arvan, et iga kinoarhitekt peaks end õnnelikuks. kui tal midagi sellist õnnestuks.

Esimene Siiami tempel, mida nägin, oli Nakon Pathomi pagood. Täiesti ootamatult ilmus see mu silmade ette, kui rong saabus jaama. Mõju oli valdav. Astangulisel alusel kerkib ülespoole ahenev hiigla-kivikell, mis jookseb lõpuks pikaks saledaks teravikuks. Selline sale pagoodehitis kordub kõigis Siiami templeis, vahel kokkusurutuna, vahel nii järsu, kitsa ja pikana, et paneb imestlema, kuidas see sale teravik üldse püsti seisab. Nende vahel on kõmmelkatuselisi maju, munkade kogunemissaale, milles leidub ikka Budda kujusid. Katused on kaetud kirjude portselantelliskividega, mille pind võõbatud mingi põhivärviga ja äärеd tugeva kontrastvärviga, nagu roheline ja punane, või punakaskollane ja violett. Kivist, pronksist ja majoolikast loom-, inim- ja jumalatekujusid, deemoneid ja muinasolendeid, nagu lindinimene Krut, seisab väravail, käikudes ja õuedes.

On templeid, mis säravad kõikvõimalikes värvides, on süngeid ja õudseid, tuliuusi ja lagunenuid, paleetaolisi ja viletsaid — kuid kõik need väärivad vaatamist. Bangkokis on ligi 400 templit ja tubli viiendik linna maa-alast on tempelehitiste all. Kuigi enamik Siiami pealinna ülistusi ei osutu õigeks, siiski võib Bangkoki nimetada täie õigusega templilinnaks.

C. Ross, Heute in Indien. Leipzig 1926.

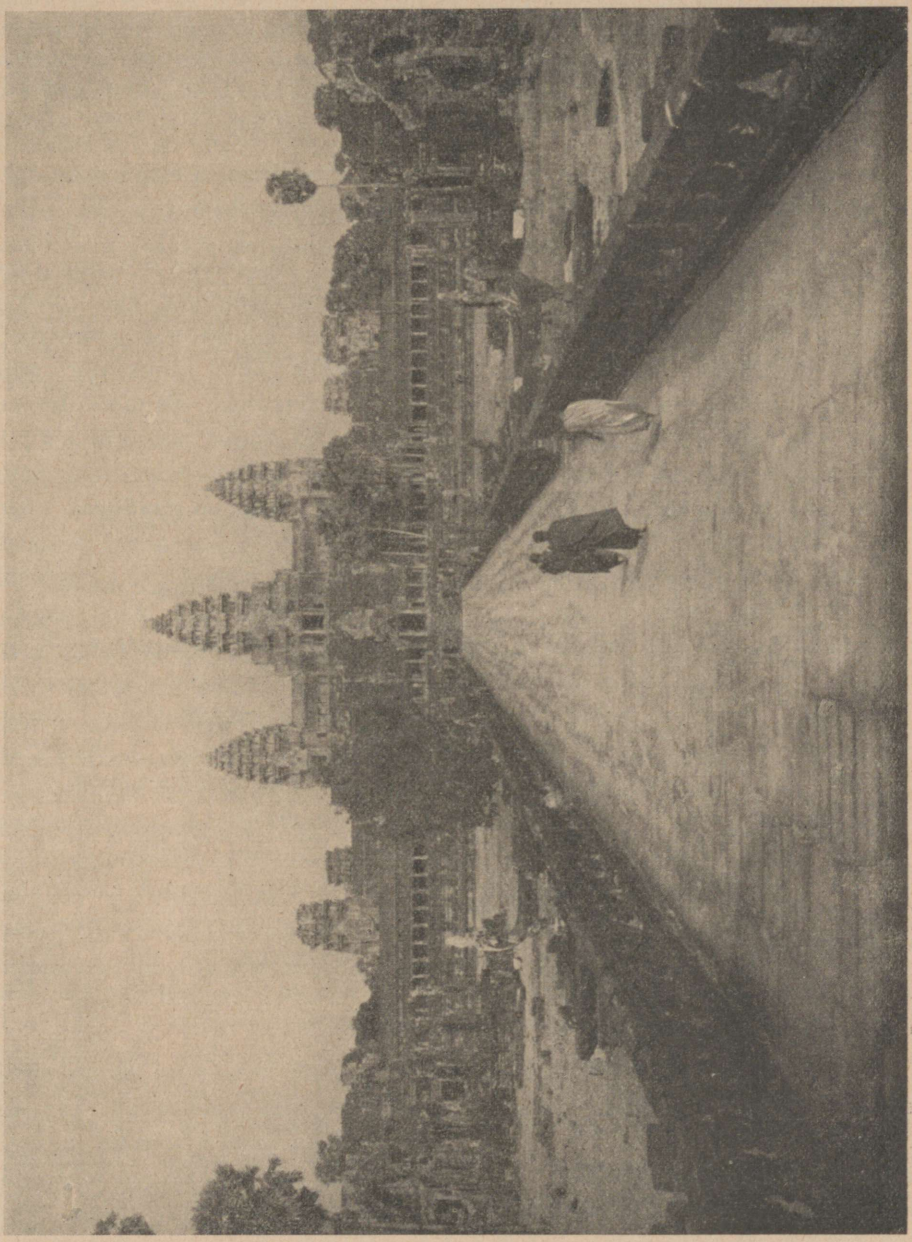

Angkor-Vat'i templivaremed.

LÕUNA-SIIAM.

Siiam ulatub lõunas kitsa ribana Malakka neeme kaelale, Birma lõuna-osa, Tenasserimi, ja Siiami lahe vahel. See maa on kaetud tiheda troopilise vihmametsa ja võsaga, millesse kaovad üksikud külad oma riisipõldudega. Vähehaaval võidavad siin kummiistandikud ikka enam pinda. Rannikul on väiksemaid ja suuremaid linnu, mida ühendab Singapuri — Bangkoki raudtee, ja piki rannikut kulgevad laevaliinid. Järgnevas on kujutatud üks neist väikelinnadest, T š u m p o n, mis raudtee ääres asetsedes on tähtsaks keskuseks hõredalt asustatud ümbritsevale metsamaale.

Tšumpon pole õieti muud kui kaks lõikuvat äritänavat. Nende tänavate ristmel seisab korralik teenäitaja. Üks neist tänavaist viib raudteejaamast ja võõrastemajast jõeni, teine aga mõned kilomeetrid paremale ja vasakule džunglisse. Sellest hoolimata on see koht küllalt tähtis, olles ümbruskonnale majanduslikuks keskuseks ja suurlinnaks. Džunglitalunikud veavad siia puu- ja aedvilja, peamiselt banaane ja kookospähkleid ning ka areekapalmi vilja, mille seemned annavad betelit puremiseks. Neid põllusaadusi vahetavad nad siis tööndussaaduste vastu, mis on saadaval Tšumponi ärides ja seal on neid küllaldaselt, kuna Tšumpon koosnebki peamiselt kauplusist. Ärid asetsevad punutud õlg- ja bambusmajades, õigemini onnides, millel on uulitsa poole avatud suurem ruum, kus kaubad on välja pandud, esmajoones loomulikult valmisriided: sarongkangad ja valmissarongid ning õlarätid, ameerika ja euroopa tekstiilkaupade ja kohalikkude toodete erilaadne segu. Siin on trükitud inglise ja ameerika puuvillatooteid kõrvuti primitiivsete kangaspuudega, millel kootakse omamaisi riideid. Üldiselt püütakse siin, nagu igal pool Indias, tõrjuda omamaisi tooteid välja välismaistega. Isegi odavaim tööjõud ei või kauemini võistelda masina omaga. Portselan ja klaas, mis vaatamata sellele, et neid ilustavad india mustrid, on pärit Saksi- või Böömimaalt, millega kõrvuti seavad omapõletatud savikaubad; samuti näeme malai käsitöötooteid samal laual Solingeni teraskaupadega. Äride vahel silmame hambaarsti kabinetti. Loomulikult on see, nagu kõik kauplusedki, tänava poole täiesti avatud ja hamba väljatõmbamine ning plombeerimine toimub avalikult kõigi silmade all.

Huvitav on ärielu kaupluste ees tänaval. Seal kükitavad džunglinaised oma puu- ja aedviljadega. Esimesel pilgul on raske otsustada, kas meil tegemist meeste või naistega. Nimelt kannavad ka naised lühikesi juukseid: Siiamis pole lühikesed juuksed mingi uudis, vaid see on kestnud aastasadu. Siiami naine, kes tahab olla moodne, kannab pikki juukseid. Meie mõiste järgi on aga džunglinaine täiesti moodsa soenguga, kuna ta ei kanna poolpikki, vaid täiesti lühikesi juukseid, nagu seda ainult väga vähesed ülimoodsad emantsipatsiooni esindajannad Ameerikas tänaseni on kandnud.

Naised kannavad üldiselt harilikku helesinist sarongi, laia rätti, mis on mähitud ümber puusade, jalgade vahelt läbi tõmmatud ja siis seljatagant vöö külge kinnitatud, nii et kuub näeb välja nagu laiad kaatsad. Ülakeha rõivastis hakkab džungliski moderniseeruma. Varemini käidi, ülakeha paljas, või kanti kerget rätti rindade ümber. Nüüd on aga saanud moodsaks lühilõikelised Euroopa pluusid, samuti rinnahoidjad. Sarong ja rinnahoidja on praegu džunglis viimaseks moeks.

Kohtasin ainult üht ilusat siiamlannat, filmides järgmisel päeval jõe ääres. Ta koketeeris seni minu ümber, kuni võimaldasin talle poseerida aparaadi ees. Muide paranes minu suhe aeg-ajalt Tšumponi elanikkudega. Ka minu tuju paranes, kui nägin esimesi džunglielanikke, kes tulid elevantidega turule sisseoste tegema. Need olid esimesi elevante, mida nägin Indias. Jumal tänatud, et needki polnud täiesti välja surnud ega raudteest ning autost välja tõrjutud.

C. Ross, Heute in Indien. Leipzig 1926.

SIIAMI MAJANDUSLIKKE JA POLITILISI KÜSIMUSI.

Siiam kuulub nende väheste õnnelikkude eksootiliste maade hulka, kes oma rippumatuse säilitamiseks suutis üle elada kõige kriitilisema ajajärgu läinud sajandi teisel poolel. Tegelikult ei võlgne Siiam oma iseseisvuse eest tänu iseendale, vaid inglise ja prantsuse vastuolule, kes saagi suhtes õigel ajal kokku ei leppinud. Prantsusmaal oli juba ammu kavas koloniseerida Valge Elevandi riiki. Juba Ludvig XIV tegi selleks katseid. Misjonäride ja altkäemaksuga meelitatud kreeka avantüristi abiga, kes selleaegse pealinna Lopburi hoovkonnas suurt osa etendas, katsuti kuningat vangistada. Kuningas andis lõpuks loa, et esimestele misjonäridele võib järgneda teine saadetis, mis aga seekord oli saadetud tugeva sõjaväesalgaga. Rahvas aga polnud sellega päri, lükkas kuninga troonilt ja piinas kreeka äraandja surnuks. Prantsuse ekspeditsioonikorpus tapeti aga verises heitluses.

Siiami kuningriigi seisukord muutus aga siis ometi kriitilisemaks, kui prantslased olid kindlustanud end Kambodžas ja Annamis. Siit korraldas Prantsusmaa 1892. a. äkilise pealetungi Mekongile. Ja kui Hulalongkorn nii lihtsalt ei tahtnud nõus olla prantslaste poolt nõutud loobumisega oma maa-aladest jõe vasakul kaldal, vallutasid prantslased oma sõjalaevadega sissesõidu Menami jõkke ja piirasid Bangkoki ümber. Nüüd pidi monarh nõus olema mitte ainult veel laiemaist maa-aladest loobumisega, vaid pidi isegi maksma kolm miljonit sõjakahju. Prantsusmaa edasitungimine oli pannud aga Inglismaa kihama ja varsti selle järel ratifitseeriti Inglis-Prantsuse kaubalepe, mis kindlustas Siiami puutumatuse, mis aga siiski ei takistanud,

et mõlemad läänevõimud 1907.—1909. a. Siiami kulul nii kokku leppisid, et Inglismaa sai Taga-Indiast endale Kedahi, Kelantani ja Trengganu, kuna Prantsusmaa sai Batambangi, Siemreapi ja Angkori vanade maailmakuulsate varemetega. Loomulikult oleksid järgnenud veel kaugemad kokkulepped Elevandiriigi jagamisel, kui maailmasõja läbi vallapäästetud nüüdisaja Pan-Aasia vabadusliikumine poleks toonud olukorda põhjalikku muutust.

Tänapäev seisavad Euroopa-Ameerika koloniaalvõimud Aasias jõulise vabadusliikumise ees, mille summutamine või kõrvalekallutamine nõuab nendelt täit tähelepanu ja jõudu. Uuteks vallutamisteks pole enam mingeid abinõusid ega sõjaväeosi tarvitusel. Ka Siiam pole tänapäev enam nii kaitsetu vastane kui veel ühe või paari aastakümne eest. Kuningriigis on sisse seatud üldine väeteenistuskohustus ja tal on ajakohane kümnediviisiline sõjavägi. On olemas isegi lennukorpus. See kõrvaline Taga-India riik on üldse paljudes asjades üllatavalt ajakohane. Juba 1913. a. võtsid lennukid osa Siiami manöövreist. Kui Siiam maailmasõja jooksul lõplikult loobus oma erapooletusest ja ühines liitriikidega, siis mõjus selle sammu juures kaasa peale Inglis-Prantsuse surve võib-olla ka see mõte, et sel teel saada näpunäiteid oma loomulikkude vaenlaste — läänevõimude — sõjatehnikas ja taktikas. Sest Siiam ei saatnud maailmasõtta jalgväge ja töökulisid, nagu liitlased, vaid lennuväekorpuse. Kas see etendas mingit olulist osa sõja lõpetamises, on enam kui kaheldav, seevastu on aga Siiami lendurid kindlasti õppinud palju huvitavat oma prantsuse ja inglise sõpradelt.

Tähtsam kui lennuvägi ja kümme diviisi on Siiami sõltumatuse säilitamiseks ometi see tõsiasi, et Inglismaa ja Prantsusmaa peaksid Siiami vastu sõdides tarvitama esmajoones kohalikkude oludega kohanenud sõjaväge. Kuid on küsitav, kas need, eriti siiamlastele lähedat sugu olevad annamiidi pataljonid oleksid küllalt usaldatavad sõjakäigus Siiami vastu.

Siiamlased ei piirdu lennuteenistuses üldiselt mitte ainult sõjaliste otstarvetega, vaid on korraldanud ka reisu- ja postilennuühendusi. Laias, suuremalt osalt raudteedeta maal on võimalik mõningaid osi arendada ja keskustega ühendada alles lennuasjanduse korraldamise teel. Millist määratut kasu lennuasjandus siin juba tänapäev võib tuua, näitas suure epideemia lahtipuhkemine Ubonis 1921. a., millele suudeti panna piir kiire arstide ja arstimisvahendite kohaletoimetamisega lennukeil.

Siiam omab praegu kolm lennuliini: Bangkokist Korati, Roi-Ehi ja Uboni. Selle kõrval töötatakse ka raudteevõrgu väljakujundamisel. Peale selle liini, mis ühendab Bangkoki Penangi ja Singapuriga, on viimaseil aastail korda seatud üks põhjaliin, mis viib Tšieng-maini. Kaks lühikest liini ühendavad pealinna Petriu'ga idas ja Koratiga kirdes.

Siiami riigiraudtee pikkus on praegu juba 2800 km. See on suur pikkus, kui arvesse võtta seda, et alles 1892. a. rajati esimene liin Bangkoki ja

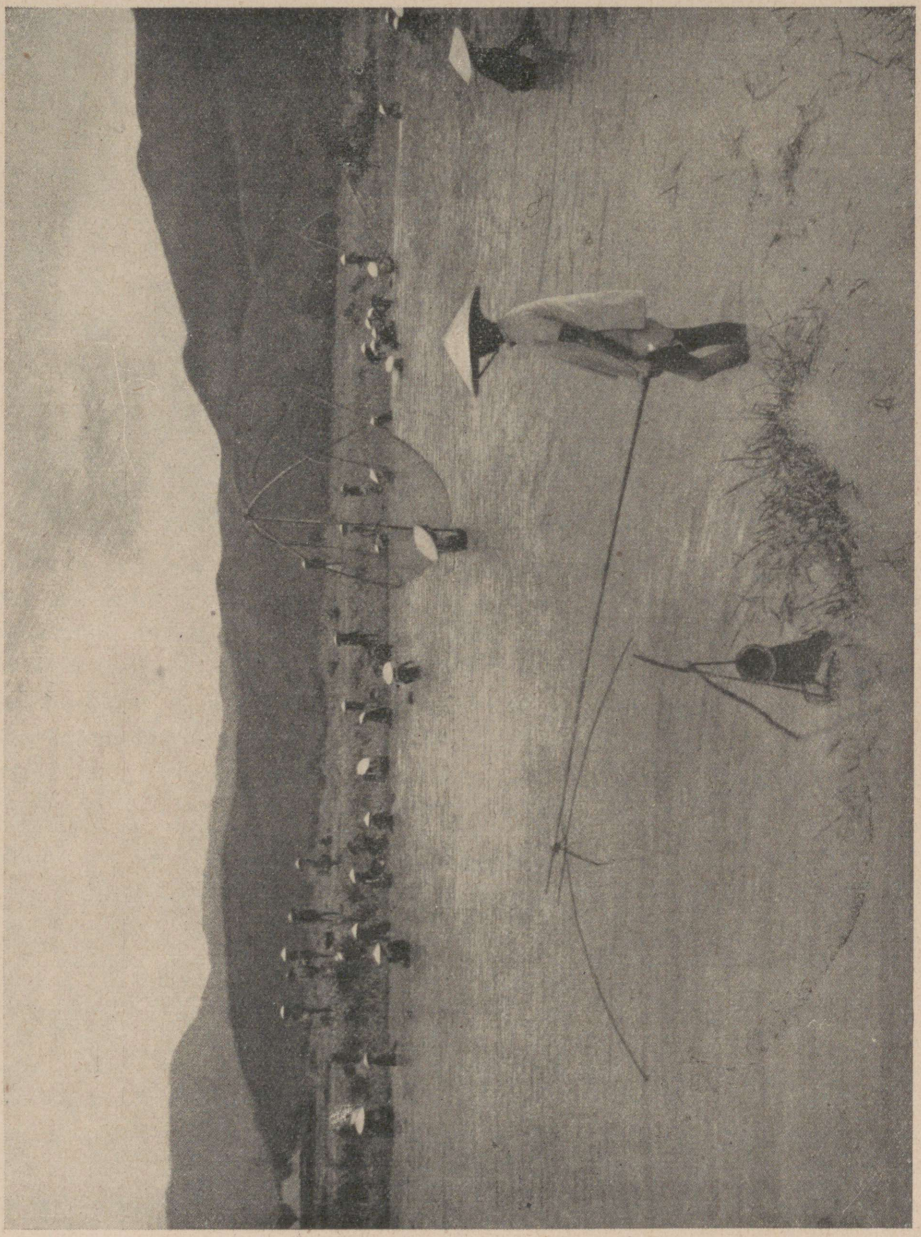

Kalastajad Annami järvel.

Ayuthia vahel. Siiami raudteevõrgu kujundamine on peaasjalikult alles viimaste aastakümnete töö ja õieti „raudteeprintsi" Puratšatra, kuninga venna teene.

Siiami majandus on tänapäev rajatud alles täielikult riisikasvatamisele. Siiam on üks neid väheseid Aasia riike, kus veel produtseeritakse riisi üle omatarbe. Suurem osa väljaveost läheb praegu Hiinasse, Hollandi Indiasse ja ülerahvastatud Jaavale. Väljavedu ületab juba 10 milj. kuldnat. Selle summa eest tuuakse Siiamisse palju moodsaid tööndussaadusi. Teatavasti surub inglise, prantsuse ja eriti ka jaapani konkurents hindu tugevasti alla.

Riisikasvatuse kõrval jäävad teised maatulunduslikud tooted, nagu tubakas, puuvill, kohv, suhkur, pipar ja betel ning kookospähklid, hoopis tagaplaanile. Sellevastu tekiksid kahtlemata suured võimalused kummikasvatamiseks, kui hakataks Malai poolsaare Siiami džungleid ja ürgmetsi ümber muutma kautšukiistandikeks. Peale selle lamavad seal veel suured tinarikkused, mida samuti ainult Briti maa-aladel kaevatakse. Malai poolsaare suuri tinarikkusi leidub ka Siiami alal, samuti kulda, vaske, rauda ja kivisütt. Ometi kaevatakse seni vaid tina ja kulda vähesel määral. Teatavasti polnud hirmus kliima seni ka just soodus kaevandustööstuste sisseseadmiseks. Ebasoodus kliima ühes puudulikkude ühendusvõimalustega takistas seni ka Nordiami tiikimetsade täielikku kasutamist, sest raudteevõrgu kujundamiseni pidi maharaiutud puid vedama härgade ja elevantidega Menami, kust need siis vihmaajal parvetati Bangkoki. Tiikipuu kõrge hinna ja hiiglasuurte metsade tõttu põhjas osutub laialisem ühendusteede loomine ja sanitaarolude parandamine tähtsaks teguriks Siiami rahvamajandusele ja kaubandusele.

Igatahes on sellel väikesel rahval ruumi ja maapõuevarasid enam kasutada kui paljudel muudel rahvastel, ja kuna Siiam asetseb India ja Hiina ülirahvarikaste maa-alade vahel, siis on lähemail aastail oodata suurt sisserändamist, eriti siis, kui kord on teostunud raudteeprintsi poolt plaanitsetud maaühendus India ja Hiina vahel. Kuidas Siiami omapära ja isegi Siiami iseseisvus rahvusriigina sellesse oodatavasse sisserändamisse suhtuvad, on igatahes küsimus. Siiamlased moodustavad tänapäev segarahva, kus vähemusena veel malailasi, birmalasi, annamiitlasi ja kambodžalasi. Otsustava tähendusega on igatahes sisserändamine Hiinast. Et hiinlased Siiamisse tulles väga kergesti oma keelest loobuvad, paigale elama jäävad ja Siiami naistega abielluvad, siis nähti hiina sisserändajais kaua aega teretulnud elementi, kes lisas oma rahva jõudu. Ometi paistis hiljemini, et uues segatõus hiina element ikka tugevamaks kujuneb, rahvusliku omapära säilitamist ähvardab ja nii ongi Hiinaga kokku lepitud sisserändamise küsimust kuidagi korraldada.

Juba ainult sellepärast on see hilja, et Siiami rahvas on võib-olla umbes $^1/_3$ hiina verd, kuna peale selle on hiina kätes kogu kaubandus, eriti ka kõik

Annami turunaised.

riisiveskid, ja seepärast vajab Siiam Inglis-Prantsuse surve kõrval toetust ka Aasia vastu.

Juba geograafilistel põhjustel on Siiami lõplik hiinastumine möödapääsematu. Tongkingi jõe Songkoi'ga alates muudavad Kagu-Aasia jõed oma senise lääne—ida voolusuuna loode—kagu suunaks, et viimati Mekongi näol suunduda otse lõunasse. Rida rööbitisi pikiorge viib rahvarikkast Jünnani ja Setšuani maakonnast Taga-India poolsaarele, moodustades nagu mingid loomulikud abiventiilid Lõuna-Hiina rahvastiku survele. Taga-India on Hiinale loomulikuks asumaaks, millele ta hakkab tänapäev levitama ka oma majanduslikku mõju. Ka politilised pretensioonid ei lase vist end kaua oodata, nii pea kui hiina rahvas pääseb praegusest kodusõja ja mässude virrvarrist ning ühineb üheks võimsaks riigiks, mida peavad arvestama nii tema lähemad aasia naabrid kui ka Euroopa.

C. Ross, Heute in Indien. Leipzig, 1926.

SÕIT MEKONGI JÕEL.

Rännanud läbi Siiami põhjaosa jõudsin Mekongi äärde, selle imelise jõe kaldale, mis oli meelitanud mind juba ammu ja millel pidin nüüd veetma nädalaid. Siin veeretas ta oma kollaseid voogusid oma liivaste kallaste

vahel, mida katsid tumerohelised metsad, kuna taevas võlvus ta kohal helesinise kuplina. Mõned kanuud olid tõmmatud kaldale ja mehed laadisid neisse härjavankreilt puuvilja. Siin oli hea olla. Suurepärane maa, suur, lai, metsik ja vaba. Otsatu pika maa oli jõgi juba läbinud oma senisel rännakul. Saanud alguse Tiibeti lumiselt kõrgmikult, on ta tõtanud sügavais mäestikuorgudes, paisudes üha laiemaks ja sügavamaks, võttes enesesse üha uusi ja uusi lisajõgesid ja muutudes viimati üheks maailma suurimaks jõeks. Võimsalt veeretab ta oma voogusid Põhja-Siiami linnakesest Tšieng-Sen'ist mööda mere poole.

Suplesin ühes rõõmsate kollanahksete poistehulkadega jões. Vesi oli selge ja tundus külmana, hoovus oli tugev ja värskendav. Järsult kerkival kaldal kasvasid põõsad otse veeni.

Siit algas meie sõit Mekongi jõel. Ühel jäiselt külmal hommikul vara asusime oma kraamiga jõele. Võtsime kaasa vaid kõige hädavajalikuma: kolm käsikohvrit, keeduriistad, magamiskoti ja boy oma kimbu. Noil mail peab vedama endaga ühes nii vähe kui võimalik, muidu on edasipääsemine vaevaline. Ilma millegita on kõige suurem vabadus, kõige hädavajalikum peab aga siiski kaasas olema, nagu vaibad ööks, joogipeekrid, päevapildiaparaat, märkmikud, kaardid, kompass ja konservide tagavara.

Külm valendav udu mattis enesesse jõe ja mäed, oli nii jahe, et pidime soojendama käsi tulelõkkel, mis oli süüdatud kaldal. Seal seisis meie kanuu ja selle kõrval minu poolt palgatud kolm kalurit. Pakid olid juba venes ja peagi istusin ühes oma poisi Tšankaoga kanuus. Vene põhjale olid laotatud vaibad, millesse end mähkisime seni kui külm oli möödas. Teised tegid omale aerutades sooja.

Kui aga päike oli tõusnud, lebas mets haljendades meie ees, ahvid kilkasid rõõmu pärast, ja linnud laulsid nagu meil kevadel. Pidime heitma kõrvale vaibad ja peagi ka kingad ning sukad, algas imeilus kuum päev. Taevas polnud pilveraasugi, lopsakas mets ulatus otse kaldani, ahvid kiigutasid end sihvakail bambustüvedel ja Mekongi veed kohasid lõbusalt üle liiva ja kivide või voolasid vaikselt ja rahulikult edasi. Kaks meest aerutasid, kolmas oli päras.

Alguses liikusime suures lookes ümber poolsaare, siis edasi itta ja viimati lõunasse. Keskpäeval suplesime ühel liivajoomel ja jõudsime õhtupoolikul esimesse peatuskohta, Tšieng-Kongi linna Mekongi ääres.

Käisime korraks ka jõe vastaskaldal, mis kuulub juba Prantsuse Indo-Hiinasse. Prantsuse komissar kutsus mind lahkelt enda juurde einele ja kuuldes, et kavatsen sõita jõge mööda alla, laskis ta suurepärase lahkusega ehitada oma inimestel mulle suure reisuparve. Juba järgmisel päeval oli see valmis. Parv koosnes kahest suurest kanuust, millele oli laotatud laudadest

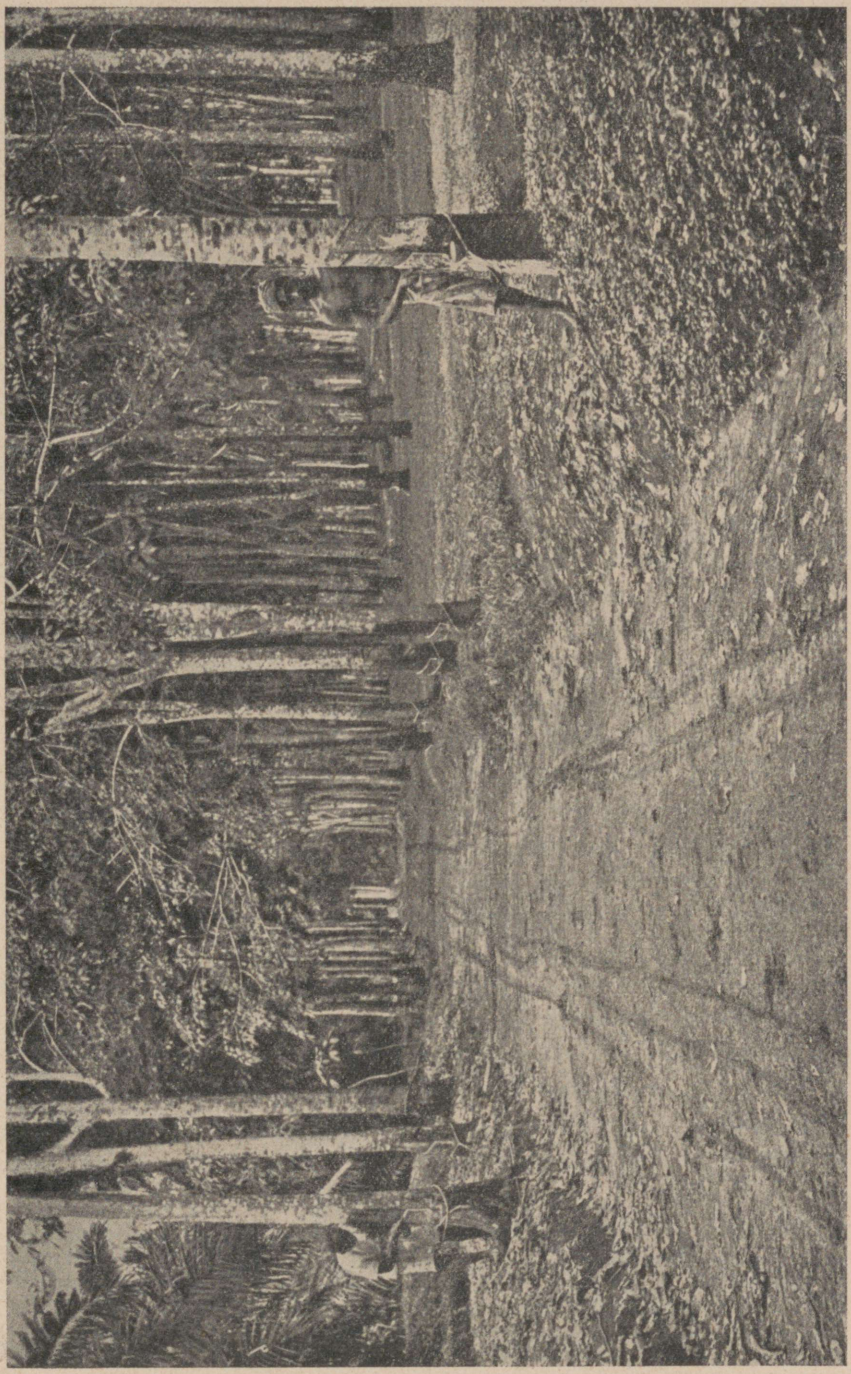

Kummiistandik Malai poolsaarel.

põrand. Külgedelt toetasid teda bambuskeppide kimbud, mis ujusid veepinnal; peal oli palmilehtedest varjukatus.

See parvvene kujunes mitmeks nädalaks minu elamuks. Eriti ruumikas ta küll polnud, kuid pakkus igatahes varju vihma ja öise külma eest. Võisime koguni keeta pardal, kui ei pidanud paremaks teha tuld kaldal. Prantsuse komissarilt saime ka värsket aedvilja. Tšankao hiilgas rõõmust, ta oli esimest korda välismaal, kuigi see oli sama laode maa ja siin kõneldi sama keelt. Laose Luang-Prabangi maakonnast kuulub Mekongist läänes olev osa Siiami, idapoolne aga Prantsuse Indo-Hiina.

Liikusime jõge mööda alla lõunasse. Värsked tuulepuhangud käisid üle vee. Pole ma kunagi liikunud nii ilusal jõel kui Mekong, nii metsik-romantiline ja ühtlasi rahulik on ta. Mäed astuvad otse kaldaile, kaetud igihaljaste puuhiiglastega. Parve aerutasid neli meest ja kaks meest oli juhtimas, üks eest, teine takka. Mustad ja hallid kaljud pistsid oma päid veest välja, veevoolust libedaks ihutud. Kaldail polnud näha ainukestki elamut, ainustki inimhinge, ainustki tulelõket, ei midagi muud kui tihe metsamüür, jõe kollased vood, vaht, kaljurahnud, aerude taktikindel nagin või lao meeste tasane laul. Mets ulatus pea igal pool otse veeni, piirdudes siin kitsa liivase rannaribaga, seal kõrge kaldajärsakuga, ja jätkudes siis maa poole mäest üles ja alla. Oli nii vaikne, et kostus selgesti iga vähimgi linnuhääl või ahvi kilkamine. Valgete tüvedega puuhiiglased olid üle külvatud vastpuhkenud õitega ja lõkendasid loojeneva päikese punas.

10. veebruar oli käes, rängalt lasusid talvepakased praegu Põhja-Ameerika, Põhja-Euroopa ja Siberi kohal, siin aga oli soe, peaaegu kuum ja siiski karastavalt jahe, kui värske tuul käis üle Mekongi vee. Vaid hommikuti ja õhtuti oli kaunis külm.

Päikeseloojangul ilmusid ahvid jõe äärde jooma, pistsid nina ettevaatlikult vette, hoidsid saba püsti üleval ja piilusid kogu aeg rahutult ümber, kas vahest polnud vaenlasi lähedal. Meie lähenedes lendasid nad suure rutuga pikkade ridadena kaldale, vingudes ja hädaldades, jooksid metsa, ronisid puu otsa ikka kõrgemale ja kõrgemale, karates, libisedes ja end bambusevartel kiigutades, nii et oksad ja lehed kõikusid ja sahisesid.

Peatusime prantsusepoolsel kaldal ühe külakese kohal ja läksime maale. Oli juba pime, kui sammusime kitsast jalgrada mööda läbi küla. Pärismaalased kükitasid tulede ümber ja sõid oma riisi, valgustatud ähmasest tulepaistest. Valitsuse ametnik võttis meid lahkesti vastu ja kutsus õhtusöögile. Tšieng-Kongist palgatud sõudjad pidid pöörduma siit tagasi, palkasin seepärast kuus uut meest, kes pidid mind viima Luang-Prabangi.

Ammu enne päikesetõusu järgmisel päeval tegin kaldal tule ja ootasin uusi mehi. Kui neid ikka näha polnud, saatsin poisi neile järele ja mõne tunni pärast ilmusid nad tõesti — Aasias võrdlemisi ebaharilik punktipealsus.

Sõit läks edasi. Ikka kaugemale lõunasse. Läbi ääretute metsade, ilma elamute ja elanikkudeta. Keset jõge tulid vahete-vahel kaljud nähtavale, mille vastu jõgi tormas mühades ja vahutades. Iga päev suplesime ja sõime värsket puuvilja, salatit, riisi soolaga, keedetud kala ja banaane.

Nüüd tegi Mekong käänaku idakirdesse. Üha metsad ja metsad, paiguti helerohelised õõtsuvad bambusetihnikud kaldail. Piduliku ilmega vaulinnud jalutavad edasi-tagasi, sorgivad maad oma nokaga, lohistavad suurt saba järel või sirutavad tiibu ja lendavad minema.

Õhtul jäime ühe väikese külakese kohal ankrusse. Paar onnikest asetses kahel pool sügavat kuristikku, millest käis üle kerge bambussillake. Tegime kaldal tuld ja küpsetasime keppide otsas kalu, mida olime enne uhtnud jõevees ja riputanud üle soolaga. Aerumehed olid need õngitsenud sellal kui käisime külas. Hommikul vara tegime kolm tuld ja keetsime kanasuppi ning riisi.

Päeval liikusime mööda järsust basaltkaljust, mida kattis tihe puutumatu mets. Äkki muutus Mekong laiaks nagu järv, vaikse läikiva pinnaga, milles peegeldusid rannakaljud ja metsad. Õhtupoolikul möödusime ühest külast, ei läinud aga maale. Onnid reastusid piki kallast pooleldi bambustihniku peidus.

Paknami kohal, jõe paremal kaldal, suubus Mekongi lisajõgi. Tegime seal peatuse, sõime ja jäime magama. Mida lähemale Luang-Prabangile jõudsime, seda rohkearvulisemaks muutusid külad ja linnakesed imelikkude, kaunilt kõlavate nimedega: Pak-Hu, Nong-Töj, Ban-Dan, Se-No, Don-Tjo, Vuang-Kam jt.

Pak-Hu kohal kerkisid jõest kaks üksikut mäge nagu punased müürid, millel kasvasid puud. Mägede jalal oli mingi alevik. Vastaskaldal kerkis teine mägi, mille järsakus avanes koobastempel Budda kujude ja laternatega. Kaljusse raiutud trepiastmed viisid sinna üles. Üle kõige kumerdus taevavõlv ja kollane jõgi veeretas rõõmsalt oma voogusid.

Ebbe Kornerup, Paradies Siam. Berliin 1930.

ANNAM JA KAMBODŽA.

Annam on Kagu-Aasias, Lõuna-Hiina mere rannikul asetsev riik, mis a. 1884 sattus Prantsuse kaitse alla ja moodustab nüüd osa Prantsuse Indo-Hiinast. Annam ulatub põhjas Tongkingi ja lõunas Kotšinhiinani ning piirdub läänes Kambodža ja Laosega. Selle rannikud on madalad ja kaunis viljakad; nende taga kerkib kinke ja mägesid, mis Annami läänepiirile lähenedes ülenevad vähehaaval kõrgeks, metsaseks mäeahelikuks.

Annamis on palju jõgesid, aga need on lühikesed, väga kiire vooluga ja seetõttu liiklemiseks vähe soodsad. Maal on neist siiski kasu, sest neist saadakse vett madalmaa niisutamiseks.

Annamiidid, kes asuvad rannikumadalikul ja mäestikuorgudes, põlvnevad algupäraselt Lõuna-Hiinast. Nad on lühikese kasvuga, sitked, usinad ja arukad. Muistsel ajal nad võitlesid alatasa hiinlaste, Lõuna-Annami tšami rahva ja Kambodža khmeri rahvaga, ning said kuulsaks oma suure julmuse poolest. Prantslastel õnnestus pääseda maa valitsejaiks alles veriste sõdade järel viimase sajandi lõpul.

Annami rahvas elatub suuremalt jaolt kalastusest ja riisikasvatamisest. Kaubandus on peaaegu tervelt hiinlaste käes.

Ürgmetsades, mis katavad mägede nõlvu sisemaal, elab veel mõningaid teisi rahvahõime, keda tuleb pidada maa ürgseiks päriselanikeks. Tähelepandavaim neist on moi rahvas, kes jaguneb mitmeks keelelt erinevaks hõimuks. Selle eluviise ja kombeid tuntakse siiski alles vähe, sest see rahvas elab kaugeil ligipäästamatuil aladel, kus alles palavikud ja muud tõved tapavad kõiki sinna pürgivaid uustulnukaid. Moi rahvas elatub peamiselt küttimisest, ent kasvatab ka algelisel viisil riisi.

Lõuna-Annam oli muistsel ajal võimas riik ja selle elanikkonna moodustas tšami rahvas, kelle järeletulijaid võib leida nüüd ainult maa äärmises lõunaosas. Tšamid on malai päritoluga, lühikese kasvuga, loiud ja ääretu laisad. Ihuvärv vaheldub tumepruunist punapruunini ja juustevärv mustast kastanpruunini. Annami kogu rahvaarv tõuseb pisut üle 6 miljoni.

Linnad sarnanevad välimuselt suuresti üksteisega. Nad koosnevad enamasti külakondadest, mis asetsevad kokkusurutult müüride ja vallikraavide vahel. Linna kaitseks on kindlustis, mis on nii suur, et sinna mahub kogu elanikkond. Jõukate annamiitide majad on ehitatud telliskividest või puust ja varustatud telliskivikatusega. Muu rahvas valmistab oma elamud savist ja katab palmilehtedega.

Hué, Annami pealinn, asetseb väga heal kohal Hué jõe suudmes. 19. sajandi alul prantsuse insenerid kindlustasid linna nii hästi, et seda peetakse Aasia üheks tugevamaks kindluseks. Annami kuningas elab kindluses asetsevas palees. Alamad austavad oma kuningat nagu isevalitsejat, aga tõeliselt on ta võim väga väike, sest maa tegelik valitsemine on prantslaste käes. Nad valvavad annami ametnikkude järele, peavad lisaks otse oma käes tolli, avalikke töid ja muidki ühtlast juhtimist nõudvaid asju.

Tongkingi naine omapärase peakattega.

Khmeri rahva maa Kambodža.

Kambodža on teine neist viiest maast, mis moodustavad Prantsuse Indo-Hiina. See piirdub põhjas Siiamiga, läänes Siiami ja Siiami lahega, lõunas Kotšinhiinaga ja idas Annami ning Laosega. Suuruselt vastab see umbes kolmandikule Prantsusmaast. Ilmastu on selgesti troopiline: monsuuntuuled jagavad aasta kahte võrdsesse ossa, nimelt kuiva-aega ja vihma-aega.

Kambodža oleks kehv maa, kui tal poleks suurt Mekongi jõge, mis niisutab maad ja teeb selle viljakaks. Mekong paisub juunikuul vihmade tõttu üle kallaste ja valgub jõge palistavaisse niisutustiikidesse. Mõlemal pool jõge moodustavad rikkalikud mudakuhjatised väikesi tasandikke, mis on hästi haritud ja annavad rohkeile küladele elatist.

Kambodža pealinn on Pnom-Penh. See on saanud oma nime keset linna kerkivast mäest, mille tipul asetseb kuulus Khmeri pagood. Pnom-Penhis elab 85 000 inimest, nende seas Kambodža kuningas, kelle kõrvale Prantsuse valitsus on seadnud oma esindaja. Linn on elav ärikeskus, kuna ta on ehitatud kohale, kus Mekongi suubub neli lisajõge.

Muist Kambodža tähelepandavamaist linnadest nimetame vaid Siiami lahe rannikul asetsevat Kampoti, maa muistset pealinna Udongi, laia põlluala keskust Battambangi ja viimaks Siemreapi, kust turistid algavad harilikult oma teekonda, kui nad lähevad vaatama Angkori kuulsaid varemeid (vt. pilti lk. 1305).

Nüüdne Kambodža on ainult väheldane jäänus muistsest hindulaste Khmeri riigist, mis oma suurima võimu ajal, 12. sajandil ulatus Bengali lahest Hiina mereni ja jagunes 60 omavalitsusühikuks. Sel ajal ilustasid maa pealinna Angkor-Thomi pühakojad ja lossid, mida peeti ehituskunsti imeteoseiks. Nüüd on nendest järel vaid harvad lagunenud jäänused, mis annavad meile siiski kujutlust khmeri kunsti kõrgest tasemest.

Angkor-Thomi varemetelinn asetseb Taga-India suurima järve Tonlé-Sap'i põhjapoolsel kaldal, Kambodža-Siiami piiri lähedal. Mahajäetud Angkor-Thomi tähtsaim muinasjäänus on Budda tempel Nakor-Vat. Selle valdava pühakoja moodustab määratu suur liivakivist astanguline ehitis, mida ümbritsevad uhked sammasteread. Sambad, arvult ligi 1500, on raiutud igaüks ühest ainsast kaljurahnust. Templiseinu katavad reljeefid, mis esitavad Ramayana ja Mahabharata kohtumist. Et need hindu ained leiduvad Budda templis, on seletatav vist sellega, et pühakoja ehitusmeistrid olid pärit Jaavast, kus hindu ja budda kummardamisviisid esinevad heas läbisaamises kõrvuti. Nende hindu motiivide kõrval näeme Nakor-Vatis rikkalikult ka muid reljeefe, mis annavad meile piltliku kujutluse Kambodža endise rahvastiku elust ja kombeist.

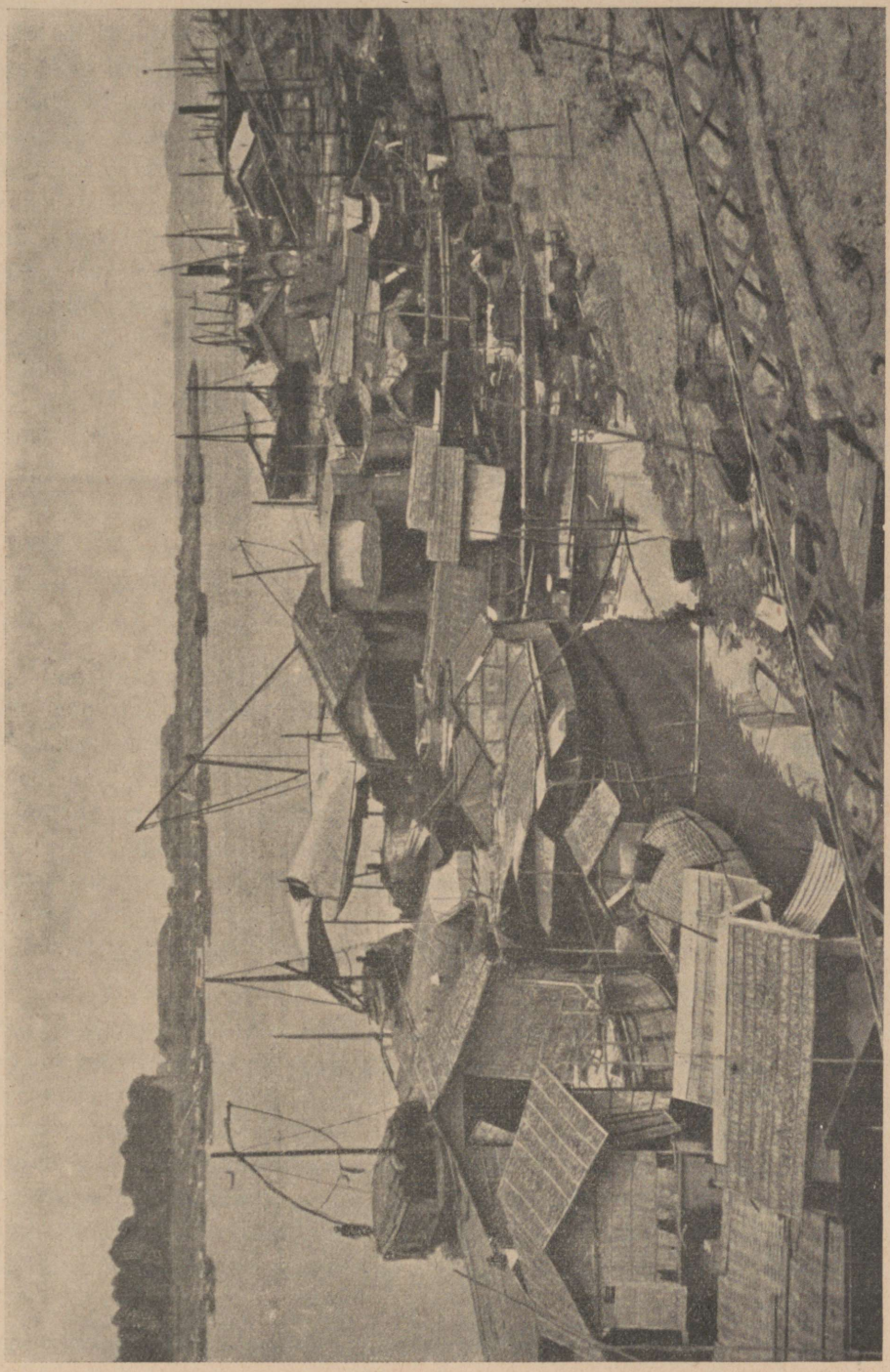

Džonkad Mekongi jõel.

Hindu päritoluga legendid elavad veel praegugi Kambodžas, kuigi maa endisest hiilgusest on vaid riismed järel. Üks maakond teise järel läks hiina ja tiibeti päritoluga mongolite kätte, kes moodustavad nüüd Siiami ja Birma rahvastiku peaosa. Enne Prantsuse võimu alla sattumist kannatas Kambodža suuresti annami röövlite tõttu, kui need saabusid jõgesid mööda küladesse ja linnadesse ning levitasid tule ja mõõgaga hävitust. Osa vallutajaist jäi maale elama, sulades ühte maa vana khmeri rahvastikuga. Sellest segust põlvnevad nüüdsed kambodžalased. Nad on kogukad ja tugeva kehaga; hea tahtmise juures oleksid nad kindlasti saanud hakkama oma vaenlastega. Aga see andekas rahvas näib elavat rohkem muistse mineviku ilusais mälestisis, kui tänapäevas, ja nagu ta muistsel ajal kannatas annamiitide röövimiste all, nii näib ta nüüd olevat sattunud teiste, rahulikumat laadi sisserändajate lüpsilehmaks. Nimelt siirdub Kambodžasse hulkadeviisi hiinlasi, mis nii siin kui Annamis saavad oma kätte üha suuremal määral äri- ja teised tulualad, kuna taas maa endised peremehed on sunnitud otsima elatust põllutööst ja kalastusest.

KERJUSMUNK.

See oli Bangkokis. Olin ühel hommikupoolikul mõtteis rännanud läbi kitsaste tänavate rägastiku ja kaotanud juba täiesti orienteerumisvõime, kui seisin äkki ja ootamatult ühe kerjusmunga ees. Mähitud oma kollasesse mantlisse, seisis ta, nõjatudes räpase savimüüri vastu, ja sirutas minu poole oma vaskkausi. Olin ostnud omale parajasti paar banaani, sest hommikueine oli täna võrdlemisi kerge. Kerjusmunga kujus oli midagi, mis sundis mind panema banaanid ta väljasirutatud kaussi. See näis mulle siiski liiga vähesena ja ma haarasin oma rahakoti järele. Aga munk tegi tagasitõrjuva liigutuse: „Mul pole rahaga midagi teha ja lisaks jätkub neist banaanidest mulle tänaseks toiduks."

Need sõnad olid öeldud soravas inglise keeles ja kui vaatasin kõnelejale üllatunult otsa, oli mu imestus ääretu. Seda munka tundsin ma ju, isegi päris hästi, aga kus olin teda näinud, kus? Pika ja sirgena seisis ta mu ees siin müüri ääres. Kollane mantel, munkade ainus rõivas, langes laiade voltidena ta paljaile jalule. Heleda pronksi värvi paljas õlg ja käsivars tulid kollase riide vahelt nähtavale. Pea oli, nagu harilikult, paljaks aetud ja näitas teravalt lõigatud profiili, millest sai mulje, et sellele sobiks paremini julge ja energiline ilme kui praegu sellel kerge vinena lebav vagadus ja resignatsioon.

Kui munk nägi minu imestust, naeratas ta ja siis tuli mulle kogu lugu meelde. See oli ju — jaa, ons see võimalik? — see oli ju advokaat Ran-

goonist, see elegantne maailma näinud noor birmalane, kellega matkasin koos Tšumponist Bangkoki ja kes jutustas mulle palju huvitavat India iseseisvuspüüdeist.

„Jah, see ma olen," kinnitas ka munk ise, „miks teid siis nii imestab see meie praegune kohtumine? Kas te ei teadnud, et iga birmalane ja siiamlane peab olema kord teatud aja „bikšu'ks", kerjusmungaks, nagu teil Euroopas iga mees allub väeteenistuskohustusele, kuigi see meie teenistusaeg on pisut teissugune?"

Muidugi teadsin ma seda, ja just siin Bangkokis on musttuhat kerjusmunka igal pool jalus. Ent siiski oli minu hämmastus ääretu, nähes siin selle üldise kombe nii teravat illustratsiooni. Ülikooliharidusega isik, advokaat, elumees, kes tunneb Euroopat ja Ameerikat, kes kõneleb soravalt mitut keelt, seisis siin paljasjalgse kerjusmungana minu ees tänavatolmus.

„Imestlen teid," suutsin ma vaid öelda, kui olin end kogunud. —

„Ei," sõnas munk tagasitõrjuvalt. „Seda te ei tee. Kõige pealt ei saa te kõigest lihtsalt aru. Võib-olla ei suuda seda võõras läänemaalane üldse mõista. Nagu Kipling ütleb: Ida on ida ja lääs on lääs. Mitte kunagi ei mõista ega kohta nad teineteist."

„Olen teinud täna oma keha ülalpidamiseks vajaliku töö," jätkas ta, peites vaskkausi kuue voltidesse, „lähen oma kloostrisse tagasi." Ta vist luges mu silmist soovi, kui lisas: „Kui soovite mind saata — siis palun. Meie kloostrid ja templid on avatud kõigile, kes lähenevad sinna ilma paha tagamõtteta."

Seisime peagi kõrges müüris avaneva kitsa värava ees, mida flankeerisid kivist reljeefina raiutud loomulikust suuremad inimkujud. Need aimasid lihtsate, pisut lapselikkude joontega järele kaht sõdurit euroopalikus vormiriides, eredalt siniseks ja punaseks maalitud.

„Need on templivahid," seletas minu kaaslane, „mis on seatud lihtsameelselt endiste deemonite asemele, mis pidid kaitsema püha paika kurjade vaimude eest. Kindlasti näisid esimesed euroopalikult rõivastatud sõdurid kuningas Phranang-Klaose ajast oma tulirelvadega pakkuvat templile mõjukamat kaitset kui endised kulunud deemonid. Teile ei tarvitse ma vist seletada, et meile munkadele see müür ei sisalda ei häid vaimusid ega kaitse kurjade sissetungi eest, ja et koda Budda kujuga ei sisalda iseenesest mingit jumalust, vaid on meile ainult ruumiks ja annab meie olemisele välise raami, et võiksime segamatult endasse süveneda ning Suure Meistri sõnu eneses kõlada lasta."

Sammusime läbi vaikse õue ja väravate, mille kõrval alles vanad deemonid kogu oma värviküllases toreduses pidasid vahti. Siis käändusime

kitsasse käiku, mida varjustasid puud ja mis viis mööda suletud kambrikeste pikast reast.

Ma ei tea enam, kui kaua meie seal koos viibisime ja millest kõigest me kõnelesime, või istusime vahest täiesti vaikselt teineteise vastas. Tean vaid, et mul tuli õige tugevasti võidelda kiusatusega vahetada oma euroopalik rõivastis kollase bikšumantli vastu ja jäädagi siia vaiksesse kloostrisse.

C. Ross, Heute in Indien. Leipzig 1926.

INDO-MALAIA
Mõõt 1:30000000
500 0 500 1000 1500 km
Ida-Turkestan
Sutšou
Džarkand
Khotan
PAMIIR
Balch
Herat
Kabul
AFGANISTAN
Hamun
Kandahar
Pešawar
Srinagar
KASMIR
Dapsang 8620
Kuen-Tun
TIIBET
Quetta
Kelat
BELUTŠISTAN
Jacobabad
Lahore
PANDŽAB
Multan
Simla
Indus
Sikkur
Delhi
Thar
Jodhpur
Agra
Jaipur
Karatši
Haidarabad
HINDUSTAN
Lucknow
Allahabad
Benares
Patna
Ganges
Katmandu
Mt. Everest (Tšomolungma) 8882
Kantžindžinga 8680
Dardžilling
BHUTAN
Brahmaputra
Lhasa
Sadija
LASSAM
Tšerrapundži
Dakka
Manipur
Tšittagong
Katši I.
Ahmadabad
Baroda
Narbada
Diu
Surat
Nagpur
BENGAALI
KALKUTTA
ORISSA
Mahanadi
Kuttak
Kambai I.
BOMBAY
Ellora
Godavari
Puna
EES-INDIA
Haidarabad
Krišna
Goa (P.)
Yanaon (Pr.)
Bengali laht
Irawadi
Martaban
MADRAS
Bangalore
Mahe (Pr.)
Kalikut
LAKKADIIVID (Br.)
Pondichery (Pr.)
Karikal (Prant.)
ANDAMAANID (Br.)
Madura
Trinkomale
Tseilon
K. Komorin
Colombo
Kandy
Point de Galle
MALEDIIVID (Br.)
NIKOBAARID (Br.)
Kotaradža
INDIA OOKEAN
Ekvaator
60
70
80
90
30
20
10
0

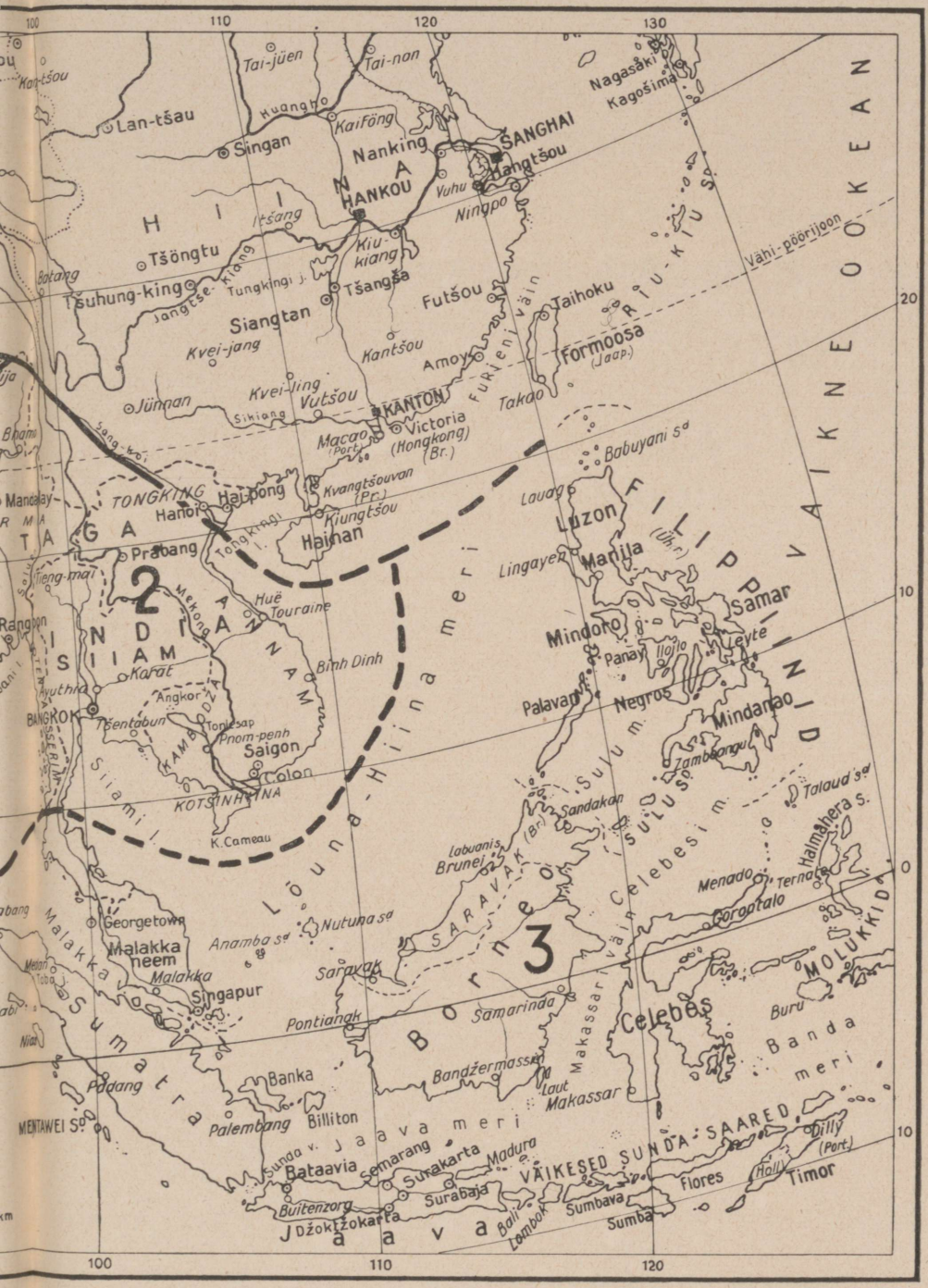

100
110
120
130
20
10
0
10
Tai-jüen
Tai-nan
Nagasaki
Kagošima
Lan-tšau
Huangho
Kaifong
Singan
Nanking
SANGHAI
Hangtšou
HANKOU
Vuhu
Ningpo
H I I N A
Itšang
Kiu-kiang
Tšöngtu
Tšuhung-king
Tungkingi j.
Tšangša
Futšou
Taihoku
Vähi-pöörijoon
Siangtan
Kantšou
Amoy
Formoosa
(Jaap.)
Kvei-jang
Kvei-ling
Vutšou
KANTON
Takao
Jünnan
Sikiang
Victoria
(Hongkong)
(Br.)
Macao
(Port.)
Babuyani sd
Kvangtšouvan
(Pr.)
Kiungtšou
Hainan
TONGKING
Hanoi
Hai-pong
Tongkingi l.
Prabang
Lauag
Luzon
Manila
Lingayen
Tieng-mai
Huë
Touraine
Mindoro
Samar
Leyte
Panay
Ilojlo
Binh Dinh
Karat
Ayuthia
Angkor
Tšentabun
Tonlesap
Pnom-penh
Saigon
Colon
KOTSINHINA
K. Cameau
Palavan
Negros
Mindanao
Zambbangu
Sulu m.
Sandakan
Talaud sd
Halmahera s.
Labuanis
Brunei
SARAVAK (Br.)
Celebesi m.
Menado
Ternate
Gorontalo
Georgetown
Malakka neem
Malakka
Singapur
Anamba sd
Nutuna sd
Saravak
Borneo
Samarinda
Makassari väin
Celebes
MOLUKKID
Buru
Banda meri
Pontianak
Banka
Bandžermassin
Laut
Makassar
Padang
Palembang
Billiton
MENTAWEI Sd
Jaava meri
Sunda v.
Bataavia
Semarang
Surakarta
Madura
VÄIKESED SUNDA-SAARED
Dilly
(Port.)
Timor
Flores
Hall
Buitenzorg
Surabaja
Sumbava
Sumba
Džoktžokarta
Bali
Lombok
Jaava
Sumatra
Malakka
Siiami l.
Lõuna-Hiina meri
VAIKNE OOKEAN
FILIPPINID
(Ühr.)
RIU-KIU S.
TAGA
INDIA
SIIAM
ANNAM
KAMBODŽA
2
3

MAAILMA MAAD
JA RAHVAD

10

IDA-AASIA

MALAIA JA KAUG-IDA

Jaapani pühamägi Fudži-san.

MAAILMA MAAD JA RAHVAD

TÄNAPÄEVA MAAILM SÕNAS JA PILDIS

Toimetajad:

AUGUST TAMMEKANN
Tartu ülikooli geograafiaprofessor

EDGAR KANT
Majandusgeograafia õp. Tartu ülikoolis

10

IDA-AASIA
MALAIA JA KAUG-IDA

„MAAILMA MAADE JA RAHVASTE" talitus,
Tartus, K./Ü „Loodus", 1931

MALAIA

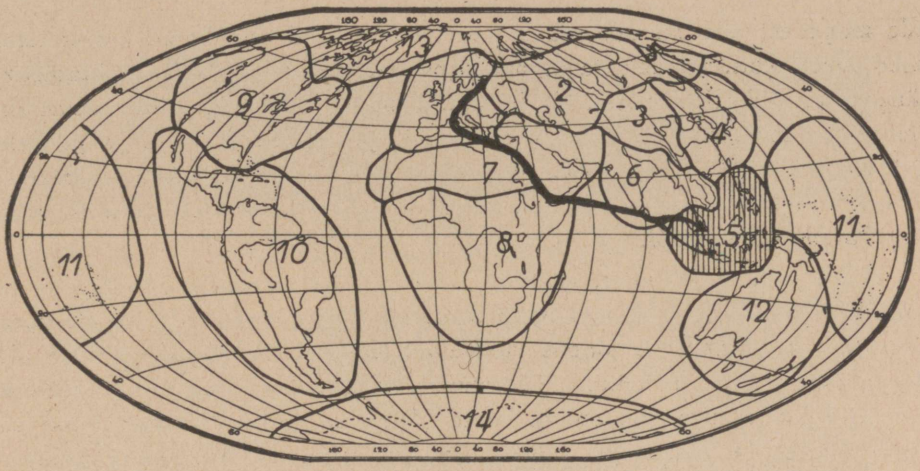

Malaia asend maailmajagude seas.

(Vrd. lk. 15.)

Saareline Malaia on sillaks Aasia ja Austraalia vahel.

MALAIA.

A. Tammekann.

Aasia kaguserv hargneb ulatuslikuks killustatud saarestikuks, mis moodustab nagu katkendilise, osaliselt sisse langenud silla Aasiast Austraaliasse. Taga-India ja Ida-Aasia kõrged mäeahelikud vajuvad siin osaliselt merepinna alla, jättes vaid kõrgemad tipud ja harjad saarteridadena nähtavale. Nende vahel levivad tuhandekordselt hargnedes kitsad vahemered, lahed ja väinad, mille kaudu India ookean läheb üle Vaikse ookeani ääretuiks veteväljadeks. See rikkalikult liigestatud mereline ja saareline maailm on Malaia, pruuninahaliste malailaste kodumaa, kes vahvate merisõitjatena on levinud siit oma nigelaid alustel üle kogu India ja Vaikse ookeani Madagaskarini ja Ameerika rannikuteni.

Malaia liitub loodes Malakka neeme kaudu Taga-Indiaga, puutudes samal ajal kagus kokku Uus-Guinea ja Austraaliaga ning lähenedes põhjas Filippiinide kaudu Jaapani saarestikule. Malaia moodustab seega nagu sõlme ja ülemineku kolme erineva maailmajao — India, Austraalia ja Kaug-Ida vahel. Sellest hoolimata on Malaia omaette tervikulise ilmega ala, mis on tingitud ühelt poolt ta saarelisest laadist, teisalt aga ekvatoriaalsest asendist. Malaia asetseb otse poolitaja kohal, ulatudes siit sümmeetriliselt mõlemale poole, ja omab seetõttu kuumniisket puht-troopilist ilmastut alaliste kõrgete temperatuuride, rohkete sademete ja maapinda üleni katva kõrge lopsaka vihmametsaga. Lühikesed, kuid veerikkad jõed voolavad läbi met-

sade mägedest alla rannale, kuhu nad on kuhjanud allauhetud ainest laialdased madalikud. Sademete jagunemises võime märgata, et saarestiku lääneosa on üldiselt niiskem, idaosa aga pisut kuivem, mille tõttu näeme siin vihmametsade kõrval ka kuivemaid rohtlaid ja võsamaid — Jaava ja Celebesi idaosas ning Väike-Sunda saartel. Viimase idapoolseimal liikmel — Timori saarel — esineb isegi juba õige kuiva poolkõrvelist okkalist võsa ning kareda rohu maid.

Nagu juba tähendatud, moodustavad Malaia saarestiku osaliselt merepinna alla laskunud mäeahelikud, mis ulatuvad saarestiku kohal kahes peamises suunas. Edelas ja lõunas valitsevad Taga-India mägede jätkuks olevad loode — kagu- ja lääne — ida-suunalised ahelikud, mis moodustavad saarestiku lõunaserval nn. Sunda kaare (Sumatra, Jaava, Väike-Sunda saared). Saarestiku põhja- ja idaosa aga moodustavad üldjoontes põhja — — lõuna-suunalised ahelikud, mis tulevad nähtavale Filippiinide, Molukkide ja Celebesi saartereana. Saarestiku suurima ja keskse saare Borneo kohal puutuvad need mägede kaks peasuunda kokku, kuhjudes valdava kõrgusega mäetombuks — nn. Kinibalu 4150 m ü. m. Sumatra, Jaava ja Filippiinide mäeharju kroonivad rohked tulemäed, mille tipud kerkivad sageli üle 3000 m kõrgusele. Jaava saarel on üksi üle 200 tulemäe, ja saar koosneb peamiselt tulemägede kuhjatisist. Malaia saarestik ühes Ida-Aasia saartega kuulubki maailma kõige rohkearvulisemate tulemägedega alade hulka. Ka maaväringud on siin õige sagedad.

Malaia arvult valitsev rahvas, malailased, on kujunenud tõenäoliselt Taga-Indiast ja Malakka poolsaarelt sisse rännanud mongolite ja algupäraste negroidsete päriselanikkude segunemisel. Mongoli element on silmapaistvam ranniku- ja jõemadalikke asustava põlluharija, merisõitja ja kalastaja rahva juures, kuna algelisemal kultuuriastmel olevad sisemaised mäestikurahvad on rohkem negroidset laadi. Saarestiku idapoolseimail saartel vastu Austraaliat ja Uus-Guineat elab juba viimase saare paapuadega sarnanev negroidne rahvas.

Eurooplaste koloniseerimiskäiku alustasid 16. sajandil portugallased ja hispaanlased, kellele järgnesid hiljemini hollandlased ja inglased. Hispaanlased ja portugallased on nüüd kaotanud Malaias pea kogu oma koloniaalala, mis on langenud Hollandi (nn. Hollandi-India), Inglismaa (Malakka ja Loode-Borneo) ja Ameerika Ühendriikide kätte (Filippiinid). Saarestiku olulisim osa kuulub seega Hollandile. Suur-Sunda saartest on eriti tähtsad Sumatra ja tihedasti rahvastatud viljakas Jaava, Borneo seevastu oma tiheda metsakatte ja vähearvulise hõreda rahvastiku tõttu on tulunduslikult alles vähe arenenud ja vähese tähtsusega.

Malaia tulundus põhineb põllundusel, eeskätt riisikasvatusel ja mitmesugusel istandusviljusel, nagu kohvi, suhkru, kummi ja tubaka oma. Maa-

Malailaste küla Niasi saarel, Sumatrast edelas.

varadest omavad suuremat tähtsust tina ja nafta. Nende saaduste peamisiks väljaveosadamaiks on Batavia Jaava looderannikul ja Singapur — Inglise Malakka lõunatipus. Kuna viimasest mööda käib peamine mereline liiklemistee Ida-Aasiasse, siis on Singapur kujunenud kogu Malaia keskuseks ning suurimaks linnaks.

Järgnevast lugemispalast näeme, kuidas elatakse ja töötatakse selles pool-euroopalikus, pool-malailises troopilises linnas.

SINGAPUR.

Nii olen siis Singapuri päriselanik ja pole enam võõras ning külaline, kes ruttab ühelt vaatamisväärsuselt teisele, vaid kohalik elanik, kes elab siin oma harilikku korrapärast argielu. Kui tahetakse mingit maad tõsiselt tundma õppida, siis peab tingimata kord läbi tegema ülemineku võõrast kohaliku elanikuni. Võidakse nädalatekaupa vaadelda võõras linnas kõiki selle vaatamisväärsusi ja ometi ei tunta seda pooltki nii hästi kui siis, kui on mahti olnud ses elada ja töötada ainult 8—14 päeva. Igapäevse korraldatud argielu kaasategemisega nõrgub endasse nagu natuke linna tõelisest õhkkonnast ja tõelisest vaimust.

Õieti oli mul kavatsus võtta omaette maja boy'de ja kokaga ning ise maja pidada, aga selleks oli aeg siiski liiga lühike ja nii loobuvad siinsed poissmehed ja samuti mõned abielupaarid oma majapidamisest ning eelistavad hotellituba. Nii siis võin sealgi tundma õppida Singapuri argipäeva.

India kodu ja eriti suur hotell on eeskujulikult seatud kuumuse eemalepeletamiseks. Lõuna-Ameerikaga võrreldes tundub see suurepärasena, kus suurtes linnades jäetakse täiesti hispaania koloniseerimisaja vanad head traditsioonid linnade ja elamute ehitamisel. Esmalt kaitstakse siin seinad laiade verandadega või väljaulatuvate katustega. Esimeseks nõudeks on läbitõmme. Katuseid ei ehitata kunagi otsekohe seintele, vaid alustele, nii et õhk võib vabalt läbi pääseda. Kõik välis- ja vaheseinad on pragulised. Intiimsus on igatahes eri peatükiks india majas. Olen näinud eramaju, kus käikude ja tubade vaheseinad ulatuvad vaevalt üle mehe kõrguse, umbes nagu mingi suure ujula rõivastumiskabiinides.

Hotellis pole lugu palju teisiti. Üüritoad on mahutatud piklikesse, vaid ühe toa laiustesse ehitistesse, nii et iga üksik ruum omab täielikku läbitõmmet. Esiteks on maja esirinnast mööda viiv rõdu. Selle kõrval on üksikud vaheseintega lahutatud verandad või eesruumid, millest igaüks varustatud korvmööbli või lamamistoolidega ning selle taga on jahe ja hämar tuba, mis on eeskätt magamiseks, ja toa kõrval vannituba.

Verandal istud nagu tänaval ja toaski pole lugu palju parem. Läbitõmbe säilitamiseks suletakse vaid mehekõrguseni ulatuvad uksed ja luugid.

Peale selle kuuleb läbi tuulutamisaukude kõik, mis kõrvalruumis toimub. Aga nagu juba öeldud, koduse elu intiimsus on midagi, mida Indias pole, nagu üldsegi peab siin leppima sellega, et kuski ei seista nii kirevas valguses avalikkuse ees ja kaaselanikkude alalise kontrolli ja kriitika all kui Indias, eriti kohtades, kus asuvad vaid vähesed eurooplased. Ja mis peakski troopikas elav valge naiskodanik peale hakkama, kui tal poleks vaadelda ja naerda oma kaaselanikkude elu.

Tubade sissesead on isegi suurtes hotellides lihtne, Euroopa mõttes koguni armetu. Pesulauda asendab vannituba, kappi ja kummutit riiul, kõik peab rippuma või seisma lahti ja õhuliselt. Asju, mida säilitatakse kinnistes laegastes, peab iga paari päeva järel klopitama ja tuulutatama, muidu hallitavad nad või langevad putukate, eriti valgete sipelgate ohvriks, kes on ääretu isuga. Nad söövad terved kapid ja uksed, isegi polituuri alt. Nii võib juhtuda, et kogemata pistad sõrmega läbi ukse, sest valged sipelgad on söönud viimse kübemeni laki all olnud puu.

Ainuke tähtsam mööblitükk on voodi. See on peaaegu järjekindlalt kahe inimese jaoks. Vaipa ei tunne india voodi. Neis kohtades, kus hommikujahedus muutub liiga karastavaks, et võiks lamada täiesti ilma katteta, leidub küll mingi villane või flanellvaip, aga mitte kunagi paksemat katet.

Päev algab „Early morning tea'ga". Päikesetõusul, mis poolitaja all toimub umbes kell kuus, toob boy teed, võileibu ja bànaane. Seda süüakse verandal püdžamas, kusjuures daamid on vastavalt riietatud malai naisterõivasse kimonosse või sarongi ja jakki.

Selle järel heidetakse jälle pikali, kuni on aeg minna vanni. India vann on üllatuseks igale uustulnukale. Kes esimest korda satub india vanni, see usub kindlasti, et ta on eksinud. sest parima tahtmise juures ei leia ta ühtegi riista, milles ta võiks end vannitada. See vähene, mis seisab tühjas ruumis, on kõrge veega täidetud kiviastja, mis aga pigemini meelde tuletab suurt vana-kreeka vaasi ja iga katse sinna sisse astuda läheb haledasti nurja kitsa avause tõttu. Sellele vaatamata on see astja siiski vann. Teatavasti pole see mõeldud sisseastumiseks, vaid ülevalamiseks. Võiks arvata, et selline vannitamisviis oleneb veenappusest, aga ei, sama komme leidub ka seal, kus vett on ülikülluses saadaval. Ka meres või jões ei suple pärismaalane teisiti, olgu ta malailane, sundalane või singalees. Nägin esimest korda hilisel pärastlõunal pisut enne päikese loojenemist üldise suplustunni ajal suure imestusega pärismaalasi kaldal seisvat ja ennast suure vaevaga ämbriga merest võetud veega üle valavat, selle asemel, et hüpata vette. Jõgede ääres sama pilt: pärismaalane läheb poole sääreni vette, tõstab siis vett ja valab enda üle.

Pärast vannitamist ja rõivastumist ollakse nii väsinud ja nõrkenud, et on aeg mõelda hommikueinele, mida antakse inglise hommikueine kujul

biifstiigi, munade, singi jne. näol. Selle järel minnakse kontorisse ametisse, mina aga asun oma tööle!

Hea vana-india kombe järgi töötatakse kella üheni, siis süüakse lõunaoodet ja selle järel puhatakse kella 2—4-ni, ent ärge arvake, et see toimub sohval või lamamistoolil tukkudes, vaid heidetakse püdžamas korralikult voodisse. Kell 4 minnakse vanni, rõivastutakse uuesti pealaest jalatallani, juuakse teed ja töötatakse siis uuesti õhtuni. Et ka hommikuti ikka uued ja värsked rõivad selga pannakse, on endastmõistetav. See pesu- ja rõivaluksus — mehel on siin umbes 30—40 valget ülikonda — on Euroopa mõttes esmalt vaevalt arusaadav, aga pesu on siin odav, isegi hotellis. Oma majapidamises on teenijaskonna hulgas perekonna jaoks mees- või naispesija, kes iga päev peseb. Pestakse keetmata ja kuuma veeta ning peaaegu seebita, ja tööjõud ei maksa palju.

Täielikku ja üldist pärastlõunase rahu kommet peetakse Hollandi Indias üldiselt veel praegugi. Ent ka siin ja veel enam Briti Indias võtab ikka enam maad komme töötada kontoris ühtsoodu kella 4 või 5-ni, hoolimata kuumusest.

Hiline lõunasöök on aga Inglise Indias tänapäevgi veel pidulik asi. Selleks tehakse tualetti või vähemalt peaks seda tegema, rõivastudes asjaolude kohaselt kas smokingisse või „dinnerjacket'i". Suurtes hotellides korraldatakse loomulikult kontserte ja üks või kaks korda nädalas tantsitakse. Kohtumisiks on klubid või kinod. Üht tehakse ometi kindlasti igal õhtul või pärast lõunasööki: lastakse auto ette sõita ja tehakse sõit ilma mingi sihi või otstarbeta, ainult selleks, et saada jaheda tõmbetuule karastust. Igas India linnas võib näha hilisel pärastlõunal autosid kihutamas. Autod paarikestega, täistuubitud lasterikaste perekondadega, üksikute härradega, kes ise juhivad või tagaseinale nõjatuvad, kõlgutades jalgu üle autoserva.

Auto on troopikamaade elus teinud revolutsiooni. Ta on muutnud troopikamaad eurooplasele tervemaks ja väljakannatatavamaks. Igapäevne autosõit on karastavam kui igapäevne vannivõtmine. Auto kahekordistab nii valge mehe kui naise töövõimet troopikamais. Seekord ma ajasin vaevaliselt läbi ilma isikliku autota, aga tõesti ainult vaevaliselt, sest auto kuulub väljaspool Saksamaad juba igapäevsesse ellu, Indias mitte palju väiksemal määral kui Ameerikas.

C. Ross, Heute in Indien. Leipzig 1926.

KUMMIKASVATUS MALAIA SAARESTIKUS.

Sumatra idaranniku ääretute uhtmaa-tasandikkude põlismetsad, kus kord leidus rohkelt suuri metsloomi, on juba ammu langenud inimkäte all. Üks uue aja istandik teise järele on hakanud siin ajama juuri, ja töö on läi-

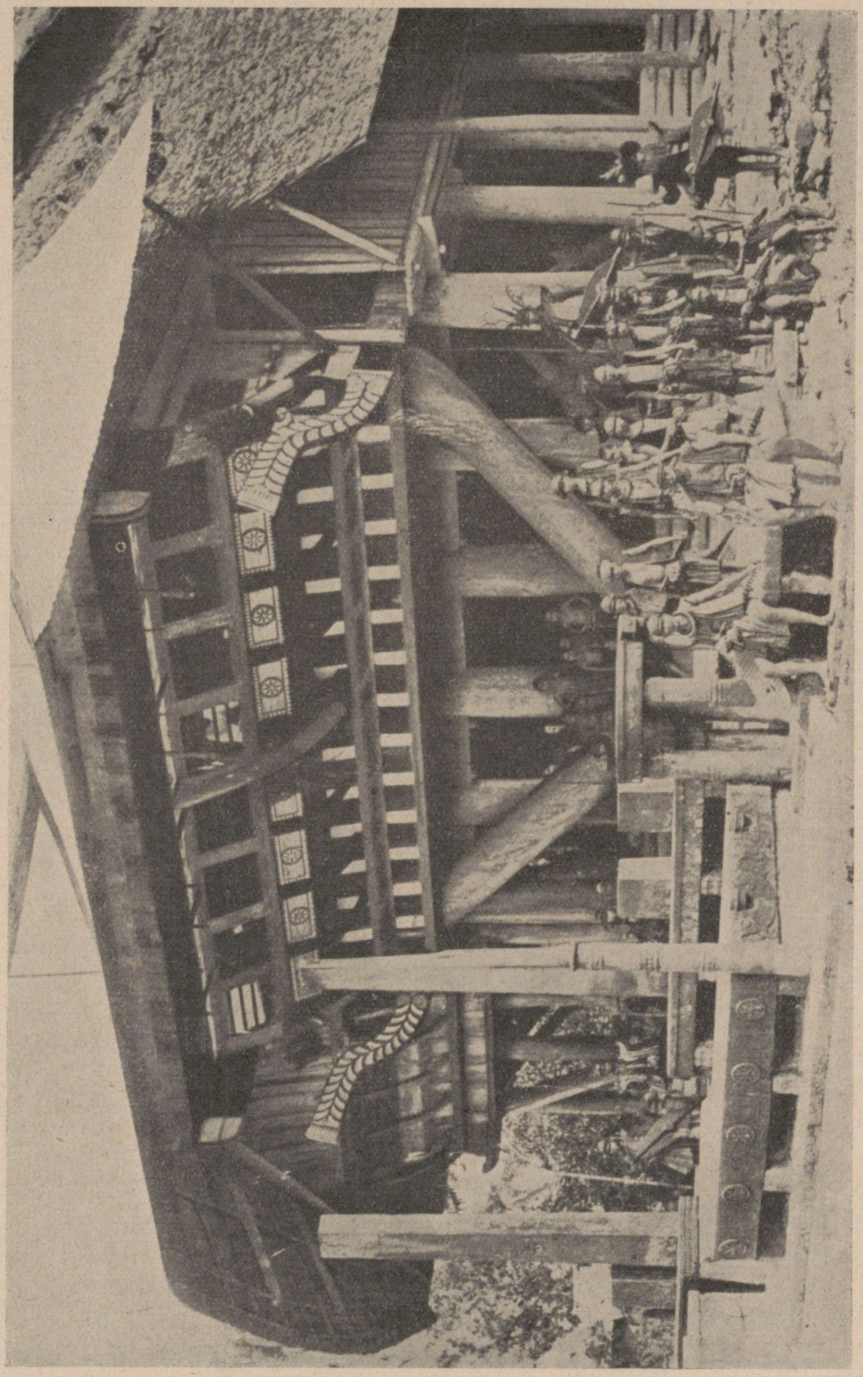

Malailaste suur ühiselamu Sumatra saarel.

nud nii kiiresti, et need maa-alad kuuluvad tänapäev troopikavöötme viljakaimate hulka. Ses oivalises kliimas kasvab kõik nii imeruttu, et usud kuulvat isegi rohu kasvamist.

Maailma kummitarbingu katsid veel hiljuti looduslikus olekus kasvavad puud *Euphorbracea* sugukonda kuuluvast *Hevea brasiliensis'e* liigist. Meie, eurooplased, oleme viimaseil aastail õppinud selle taime tihendatud mahla kulutama kummitaldade näol saabaste all. Jumal teab, millist kasutust on leidnud selle Amazonase võsu kahvatu veri 1950. aastal! Kummi kuldne ajastu on ju alles alguses.

Kaugenägelikud inglased taipasid esimestena selle piimmahlaka puu plaanika hoolitsuse majanduslikku tähtsust. Nad näitasid meile, kuidas seni omapead ja metsikult kasvavad puud lasksid end ilusasti istutada nöörsirgeisse ridadesse. Malakka poolsaare maastikupilt sai üleöö hoopis uue ilme. Pimedad džunglirägastikud kadusid ja nende asemel kerkisid hästiharitud kummimetsad. Tumerohelist metsatihnikut asendasid helerohelised avarad päikesepaistelised salud. Igal hommikul puuriti taimeriigi kannatlikele piimalehmadele külm teras mõne tolli sügavuselt kubemesse. Sääraselt piinatud taim nuttis rohkesti oma veniva valge vere pisaraid, kuid mõne tunni järel oli ta haav juba jälle paranenud.

Järgmisel päeval toimitakse samuti sama tulemusega. Veel pole võimalik arvutada, kui kaua võib jätkata seda tulusat taimepiinamist, seks on heveakultuur veel liiaks noor. Kuid niipalju on kindel, et vanimad kunstlikult kasvatatud puud enam kui 30 aasta järel ei näita veel mingeid vanadustunnuseid, kuigi nad on istutatud võõrasse ümbruskonda.

Viimaseil aastail on inimene heveapuid käidelnud veidi armulisemalt ja pehmemalt, ta laseb neile vaid ülepäeviti aadrit. Nii saab puu rohkem rahu ja mahlahulk on siiski endine.

Saladuslik, läbinähtamatu maailmaturuseis ja üldine maailmamajanduse ummistumine, milleks üht põhjust tuleb kindlasti otsida Nõukogude-Vene oludest, tekitasid juba 1920. aastal näilise kummiületoodangu. Tõeliselt oli vaid tarbing vähem istanduskummi suhtes, mis moodustas 90% kogu maailmatoodangust ja viiekordse tooreskummi hulga, mida üldse oleks võimalik olnud toota.

Istandikkude omanikkude ning nende eurooplasist ametnikkude tulevikuväljavaated olid halvad. 1921. aasta oli küll kõige rängem.

Istanduskummi hind langes nii madalale, et kummitootmine end vaevu tasus. Olukord oli nii lootusetu, et istandikkude omanikud olid kibeda häda mõjul sunnitud vallandama suurema osa oma eurooplasist ametnikke.

Viibides sel ajal Medanis, Sumatra idaranniku tähtsamas linnas, nägin hulgana valgeid tööta ja leivata lonkimas tänavail ja otsimas põgenemisvõimalust siit troopilisest hädaorust tühjaksimetud Euroopasse. Hollandi valit-

sus võimaldas oma tööta kaasmaalasile väga soodsail tingimusil, mõnikord isegi tasuta, kojusõidu korralistel liinilaevadel. Välismaalastega oli lugu halvem.

Tollest ajast peale on maailmamajanduse olukord pikkamisi jälle paranenud. Kummikriis on möödas.

Istandikkude omanikud ei vahtinud see aeg käed rüpes. Suurima hädaohu hetkel ühinesid nad ja otsustasid turgu tagasihoidlikumalt varustada. Nad leppisid kokku, et kasvatavad ja töötavad ümber vaid teatava kontingendi kummit. Seega vältisid nad ületoodangut ja viimasega kaasas käivat saatuslikku hindadelangust.

Praegu seisavad Kaug-Ida kummisalud jälle tõusu tähe all. Eurooplasist ametnikkude hulk on jälle täisarvuline. Puid lõigatakse kummi saamiseks vastleiutatud ja paremini läbi töötatud meetodite järele. Mullase parandamiseks on tarvitusele võetud uus vaheleistutamise viis. Suured ettevõtted arenevad silmanähtavalt. Istandikkude alla võetakse ikka rohkem seni puutumata maad. Kogu maailma silmad on pööratud kummisaare Sumatra poole, mille toodanguhulgad kasvavad iga aastaga. Võõrast kapitali valgub suurendatud määral siia ja sellelt saadakse sajakordset kasu.

Ühe kilogrammi toorkummi tootmiskulud on umbes ühe krooni ümber, tulu on kolm krooni. See annab ettevaatlikult arvutades 200% puhaskasu.

Istanduskummi on maailmaturul muutunud jälle tulutoovaimaks ja nõutavaimaks kaubaks. Üha kasvav kummitarbing tõotab istandikkude omanikele hiilgavat tulevikku. Kuna maailm politiliste segaduste ja seeläbi põhjustatud erakordse majandusliku olukorra tõttu oli teatav aeg kummist küllastunud, on ta praegu muutunud jälle kumminäljaseks. Kavalad pead leiutavad ikka jälle uusi kasutamisalasid sellele ainulaadsele, kestvale ainele, vulkaniseerimisega tundmatuseni moonutatud heveapuu valgele verele.

Väike emamaa Holland ei suuda küllaldaselt varustada oma suuri idapoolseid asumaid hollandlastega. Ta ajab seepärast mõistlikult lahtise ukse politikat. Kõigi rahvuste liikmed omavad vaba sissepääsu ja Hollandi riigikodanikkudega ühesuguseid õigusi. Nii leiame Sumatra kummimajanduses esindatuna enamiku euroopa rahvaid, olgu kaugete rahamahutajatena või sisserännanud tööjõududena.

Tark tootja peab kõigi vahenditega püüdma vältida oma kauba kallinemist vaheltkauplejate läbi. Ta ostab tooraine otse tootmispaigal või meelsamini toodab seda ise oma maalapil.

Hollandi India on välismaalasele ikka veel tänulikuks tööpõlluks. Hollandi oivalised asumaad Kagu-Aasias on vulkaanilise pinnasega, mis otse loodud kummikasvatamiseks. Töötatakse siinelutsevate kulide, malailaste või jaavalastega. Nad on igas suhtes odavad ja nende kohtlemine toimub

väiksema hõõrdumisega kui näiteks töö Malakka poolsaarel Ees-Indiast sisse toodud süsimustade tamiilidega.

Hollandi asumaadevalitsus on ka oma tingimustega maaomandamise suhtes oluliselt vastutulelikum inglastest. Meelsaimini nähakse seal väikeste euroopa rahvuste esindajaid, eesotsas skandinaavlastega. Neil on täpsalt samad õigused, mis hollandlastelgi, maksavad samu makse, samu sisseveo- ja väljaveotolle, ja ka maaomandamise juures ei tehta neile mingeid raskendavaid erandtingimusi.

Arusaadavail põhjustel ei nähta meeleldi edasist ameerika ja inglise osalemist Sumatra kummimajanduses. Need kaks suurt majandusrahvast seisid juba küllalt kaua siin võitluses ja neil on juba praegu käes viljakamad maa-alad sel hiidsaarel. Sumatra on Suurtest Sunda saartest kõige kohasem kummikasvatuseks. Eriti on maksev see idaranniku, nn. Deli-Bila piirkonna kohta. 1922. aastal oli Sumatral juba 350 kummiistandikku. Kogu Hollandi Indias oli 1920. a. 340 900 hektaari kummipuude all. 190 000 hektaari sellest oli Deli-Bila piirkonnas.

Hollandi India andis 1919. a. üksinda 82 000 tonni 348 960-tonnisest toorkummi maailmatoodangust. See on pea 25 protsenti.

Leidub palju kummitaimi, kuid kasutamisel pole ükski osutunud nii tänulikuks ja tulusaks kui brasiilia *Hevea*. *Palaquium*-taime gutapertši sisaldavad liigid annavad väga puhast ainet, nad on aga palju tundlikumad. Käesoleval ajal on *Hevea brasiliensis* ainuke troopikas üldiselt kasvatatav kummitaim.

Puu kuulub liigirikkasse *Euphorbracea*'te sugukonda, mille kõikide liikide tunnuseks on rikkalik piimmahl. See omadus on *Hevea*'le juba looduse poolt antud eriti suurel määral. Inimene on osanud hästimõeldud käsitsusviiside abil mahlahulka veel tublisti suurendada. Ta on uurinud Amazonase piirkonna võsu läbi ja läbi, tunneb ta paremusi ja nõrkusi, peab teda sõnakuuleliku koduloomana ja sunnib teda andma ära hinnalise veniva elumahla kõrgeimat määra.

Kummiistandiku rajamiseks valitakse harilikult tubli tükk maad, millest alul puhastatakse vaid väike osa. Sel tükil kasvatatakse alul hoolikalt valitud seemnetest erilistel peenardel esimesed taimed. Iga aasta võetakse siis uusi maa-alasid kasutamisele, kuni lõpuks istandik on täies tegevuses. Veel hiljuti kasvatati erilistel maatükkidel teisi kergesti viljeldatavaid kultuurtaimi, nagu kohvi, maisi, riisi, maapähkleid, soojaube ja muud, mille kasvatus pidi vaid vähendama tulukaotust maassemahutatud kapitalilt. Viimasel ajal loobuti aegamööda säärasest kasvatusviisist. Selle aesmel kasvatatakse üht *Callipogonium*'i liiki, mida praegu peetakse maaparandamiseks väga kohaseks taimeks. Kummipuul ei tohi mahla lasta enne viiendat aastat. Ses vanuses on ta saavutanud umbes kuuemeetrise pikkuse. Kahe aasta

Kalastusrannik Sumatral.

vanuselt on ta kahe meetri pikkune, umbes pöidlajämedune võsund lehetukaga tipus. Noored puud istutatakse sageli otse alalejäänud põlismetsatüvede rägastikku. Puuhiiglaste tüved mädanevad mõne aastaga, ja korratu väli muutub seega siledaks pinnaks, millel sirgetes ridades seisavad kummipuud. Nii kaugele kui küünib silm, seisavad puud pikuti ja põigiti nöörsirgeis ridades. Igal puul on oma number ja ta on täpsalt kantud raamatusse. Korrapäraste ajavahemikkude järele kontrollitakse ta tervislikku seisukorda ja „vererõhku" tõelise „vereproovi" abil.

Kummiistandiku maad on vabad igasugusest alapuistust, vaid siin-seal on näha mõnd kolletanud lehehunnikut. Imeline rahu levib üle kogu istandiku. Ligidal ja kaugel valitseb hauavaikus, ainult lehed sahisevad. Pole kuulda ei lindude häälitsemist ega näha loomade liikumist. Ainult paar tigu libisevad aeglaselt edasi, jätavad järele oma limase jälje ja kosutavad endid puudest voolava valge mahlaga.

Läbi sääraste haudvaiksete istandikkude rändamisel valdab sind imeline tunne. Oled nagu mõnel kalmistul või võlutud aias; tuhanded ja tuhanded tüved seisavad üsna paljalt. Mõnikord arvad sattunud olevat põhjamaale. Kollane lehekate maas tuletab meelde põhjamaa pöökpuumetsi. Siis toob aga külluses voolav higi jälle teadvusse, et kõnnime kaugel lõunas kõrvetava päikese all.

Alles viieaastaste puude külge pannakse esmakordselt nuga. Kindlakskujunenud kombe järgi lõigatakse kooresse rida kahekaupa all kokku jooksvaid viirge. Haavadest jookseb mahla paari hommikutunni kestel. Mahl kogutakse väikestesse portselan- või klaaskaussidesse, mis tuletavad meelde kätepesuliudu hästikaetud söögilaual (vt. pilti lk. 1313).

Puu mahla joostes istub väike ilus malailanna unistades armastusest ja lastest. Ta kogub kokku hüübinud vedeliku, mis eelmise päeva mahlalaskmisel on jäänud koore külge. Kui hevea mahlavool seks päevaks on jäänud seisma, valatakse tassi sisu suurde plekkpudelisse või ämbrisse. Kui kaks säärast nõu on täis, siis viivad mehed või naised nad kaelkookudega sageli kaugel asetsevaisse tööhoonetesse.

Valmis kummiplaadid pakitakse normitud mõõtudega püstkülikulistesse kastidesse ja on seega valmis maailmaliiklemise tulipunktidesse saatmiseks.

Kõik maailmarahvad on juba ammu saanud aru kasust paigutada kapitali säärasesse tulusasse ettevõttesse, nagu on seda Sumatra kummiistandikud. Kõik ettevõtted sel alal on eranditult täitnud neile pandud lootused.

Kõik tunnused kõnelevad selle poolt, et sammume vastu kummiajastule ja et see majandusharu pakub seninähtamatuid võimalusi. Peame varakult juhtima oma tähelepanu sellele. Inglise ja ameerika kummieriteadlaste ütluste järgi on kümne või veidi enam aasta pärast nõudmine toorkummi

järgi tõusnud selliseks, et väiksemad riigid oma istandikkudeta ei suuda enam katta oma toorkummi sisseveomäära vastuvõetavate hindadega.

Ähvardab meid ehk kummiplaanimajandus? Võib-olla juhtivad kummitootjad maad loovad väiksemate riikide ümber kummisulu?

See oleks selle sitke aine uus ja vähe-vastuvõetav kasutamisviis.

E. Mjöberg, In der Wildnis des tropischen Urwaldes, Leipzig 1930.

MALAILASED JA NENDE MAAILM.

Hollandi Ida-India.

Malaia saarestiku kesk- ja lõunaosa kuulub Hollandi asumaade hulka, moodustades nn. Hollandi Ida-India. Suuremaist saarist kuuluvad siia Sumatra, Jaava, Celebes ja suurem osa Borneost ning neile lisaks veel nn. Väike-Sunda saarte rida Jaavast idas (Bali, Lombok, Sumbava, Sumba, Flores ja Timori lääneosa) ja Molukkide saarterühm Celebesi ja Uus-Guinea vahel. Hollandi Ida-India tuumaks on Jaava saar, mille tihedalt asuv 37-miljoniline rahvastik moodustab üksi 70% kogu asumaa rahvastikust. Siia on koondunud tiheda reana ka Malaia suuremad linnad (6 linna üle 100 000 el.) Hollandi Ida-India pealinna Bataviaga eesotsas.

Hollandi võim Ida-India saarestikus sai alguse 17. sajandi alul. Juba a. 1603 asus Hollandi Ida-India kaubakompanii Amboinasse, ühele Molukkide saarele. Vürtsidega kauplemine tõi nii suurt kasu, et kompanii juba järgmisel aastal võis jagada 75% dividendi. Molukkidelt asusid hollandlased peagi Jaavasse, kus Džakatra linn Bantami vürstiriigis oli pipraga kauplemise keskuseks. Nad olid sunnitud kõvasti võistlema nii päriselanikkude kui ka inglastega, aga viimaks õnnestus hollandlasil siiski vallutada ja hävitada Džakatra, mille varemeile kuberner Jan Coen asutas uue linna, ristides selle Hollandi auks Bataviaks. Sellest kujunes peagi kogu Hollandi koloniaalvõimu keskus.

Jaava saar ja Batavia.

Batavia vanemais osades elab praegu veel vaid hiinlasi ja päriselanikke. Eurooplased ei püsi seal kaua, sest hollandi ehitusviisi kohaselt rajatud kanaleist tõusvad aurud on tervisele väga kahjulikud. Aga vanas Batavias on palju nähtavusi. Hollandi 17. ja 18. sajandi ehitised on väga huvitavad. Ligi kolmesaja-aastase peakiriku sisustisest võiks nimetada eriti ilusat kantslit ja õnnestunud puulõikeid. Uhke raekoda on pärit 1710. aastast. Nn. Tiigrikanali ääres asetseb hiinlaste linnaosa, mille 30 000 elanikku peab endiselt kinni oma kodumaa kombeist. Elamud ja kauplused on täis hiinlasi ja

templeis süütavad vagad külastajad suitsutikke kullatud jumalakujude ette. Valged eelistavad alalise elukohana Weltevredenit, mis asetseb umbes 2 km Bataviast lõunas, õhurikkal kingul. Weltevreden tuletab meelde suurt lõbustuspuiestikku oma hajali levivate kergete elamutega. Batavias on ühes eeslinnaga umbes 240 000 elanikku, neist umbes 10% eurooplasi. Hollandi Ida-India kindralkuberner ei ela siiski Batavias, vaid Buitenzorgis, mis asetseb siit 30 km lõunas, mägede vahel.

Hollandlased tegid palju eksitusi oma koloniaaltegevuse algusajal, aga pikaajaline kogemus on õpetanud neid kohtlema pärisrahvast õigel viisil. Jaava on igatahes tõenduseks, et hollandlaste asumaade valitsemise viisid on kandnud vilja vähemalt majandusliku elu alal. Viimase sajandi jooksul on saare rahvastik kasvanud seitsmekordseks. Ent jaavalasi tuleb nimetada ka eeskujulikeks alamaiks. Juba kaua enne eurooplaste maaletulekut olid nad harjunud nurisemata kuulama oma valitsejate sõna. Selle sõnakuulmise suunasid nad hiljemini Hollandi valitsuse või pigemini selle poolt seatud ametnikkude vastu.

Kaugelt suurem osa Jaava rahvastikust elatub põllutööst. Talupojad elavad külades, mida nimetatakse kampongideks. Maa on üldiselt jaotatud perekondade vahel, aga kõrvalistel aladel esineb ka mõnesugust ühist maaomandust. Tõeliselt peab Hollandi valitsus end kogu maa omanikuks. Selle teooria põhjal kuberner van den Bosch ehitaski oma nn. kultuursüsteemi. Riik esines lihtsalt suurejoonelise istandiku omanikuna ja nõudis jaava talupoegadelt tegu. Nii õnnestus hollandlastel päris lühikese ajaga seada korda oma asumaa rahaasjad. Mõne aastakümne järel kultuursüsteem kaotati, aga selle mõju on veel praegugi tunda. Kuna talupoegadel on ainult maa tarvitamisõigus ja maa pole seega mitte tema oma, siis on mõistetav, et riik ei luba seda müüa. See keeld on õieti kõige parem jaavalastele, sest muidu oleks kindlasti suurem ja vahest kõige parem osa maast sattunud eurooplaste ja hiinlaste kätte.

Jaavalane ehitab oma maja bambusest või tiikipuust ja katab ta suurte lehtedega. Selline ehitusviis sobib hästi siin maal, kus maaväringuid juhtub pea iga päev. Kui maja variseb kokku, võib selle väga kergesti uuendada. Sageli korraldatakse maja ette väike lilleaed. Majadel puuduvad enamasti aknad ja ahjud, aga neid pole vajagi.

Jaavalased saavad oma perekonnas hästi läbi. Lapsed on rõõmsad ja sõnakuulelikud; harva on vanemail vaja neid karistada. Poisikesed, kelle rõivaks on ainult pärliriba, ajavad vesipühvleid nende armastatud kohtadesse, mudamülkaisse, kus nad püherdavad iga päev. Jaavalased abielluvad väga vara ja kõrgemast seisusest ning rikkamail inimesil on õigus võtta mitu naist. Pulmad peetakse suure pidulikkusega. Peaaegu kõik külaelanikud peavad

Lennuvaade Filippiinide saarestikule.

oma kohuseks anda kinke noorpaarile, harilikult toitaineid. Tants ja muu lõbutsemine kestab mitu päeva.

Jaavalaste peatoiduks on riis. Üldiselt kasvatatakse sooriisi, mis nõuab palju vett. Põllud on sedavõrt veega üle ujutatud, et tuletavad meelde väikesi tiike. Jaava idaosas neid kasutatakse kalatiikidena selle järel kui riis on ära koristatud. Kündja peab tundidekaupa tammuma mudas. Veest tõuseb paha lehka ja vihaseid putukaid kihab selle seisveekogu kohal.

Jaavalased armastavad väga küttimist. Iga tiigritapja saab tasu riigilt. Naha võib ta müüa või pidada endale, aga kindlasti võtab ta omale hambad ja küüned, mida peetakse eriti mõjuvaiks kaitsevahendeiks vaimude vastu. Mõningaid tiigreid ei tohi tappa, sest neil arvatakse olevat sõpru, mis valvavad inimeste kasu, koguni peletavad eemale vihameelseid tiigreid. Samuti ustakse, et mõni esiisade hingedest on valinud omale eluasemeks säärase looma.

Jaavas kõneldakse kolme eri keelt, kuigi need on isekeskis lähedalt sugulased. Läänes valitseb sunda keel, keskosas jaava ja idas madura keel. Neile seltsib edasi Bali saare elanikkude keel. Erinevused ei piirdu ainult keelega, vaid ulatuvad ka kehalisisse omadusisse. Sundalased on üldiselt suuremad kui harilikud jaavalased; sundalastega sarnaneb ka Bali ja Madura rahvastik. Jaavalased laiemas mõttes arvatakse malai tõugu, mis moodustab Malaia ehk Indoneesia rahvastiku peaosa. Malai nimetus on mõnes suhtes ebamäärane. Pärismalailased elavad Malaia poolsaarel ja Sumatras ning on sealt levinud teistele saartele, vallutades omale ala kaubitsejate ja meiröövlitena. Sealne rahvas oli neile tõuliselt lähedane ja seetõttu võitis ka malai keel saarestikus laia ala, kuigi ta ei tõrjunud lõplikult välja teisi keeli. Kuigi antropoloogid on esitanud mitmesuguseid uusi nimetusi saarestikus valitsevaile tõutüüpidele, on vahest siiski praktilisem säilitada endine üldnimetus.

Saarestikutõug meenutab suurel määral mongoleid, kuigi nii mõnedki selle tõu omapärasused õigustavad seda eri tõuks pidama. Malailane ei kasva kunagi nii pikaks kui keskmine eurooplane. Ta ihuvärv on kollakaspruun, juuksed mustad, karedad ja sirged, nägu lai ja lame, huuled võrdlemisi paksud ja habemekasv vähene, kuid silmad ei näi üldiselt nii viltustena kui puhtatõulisil mongoleil. Malai tõus leidub jälgi vähemalt kahest vanemast tõulisest kihist, nimelt väikese kasvuga ja kähara peaga negriitosid ja nn. indo-austraallasi, kelle juuksed on lainetavad ja habemekasv tugev. Negriitosid pole Hollandi Indias, küll aga Malakkas ja Filippiinidel. Indo-austraallased jälle moodustavad igivana tõu, mis on nagu sillaks Euroopa ja Austraalia vahel. Mõningaist algelisist omadusist hoolimata liitub see valge tõuga vahest lähemalt kui kõrgemale kultuuriastmele tõusnud malailased. Ka Jaavas leidub selle tõulise kihi jäänuseid. Malai rahvad on muistsetest

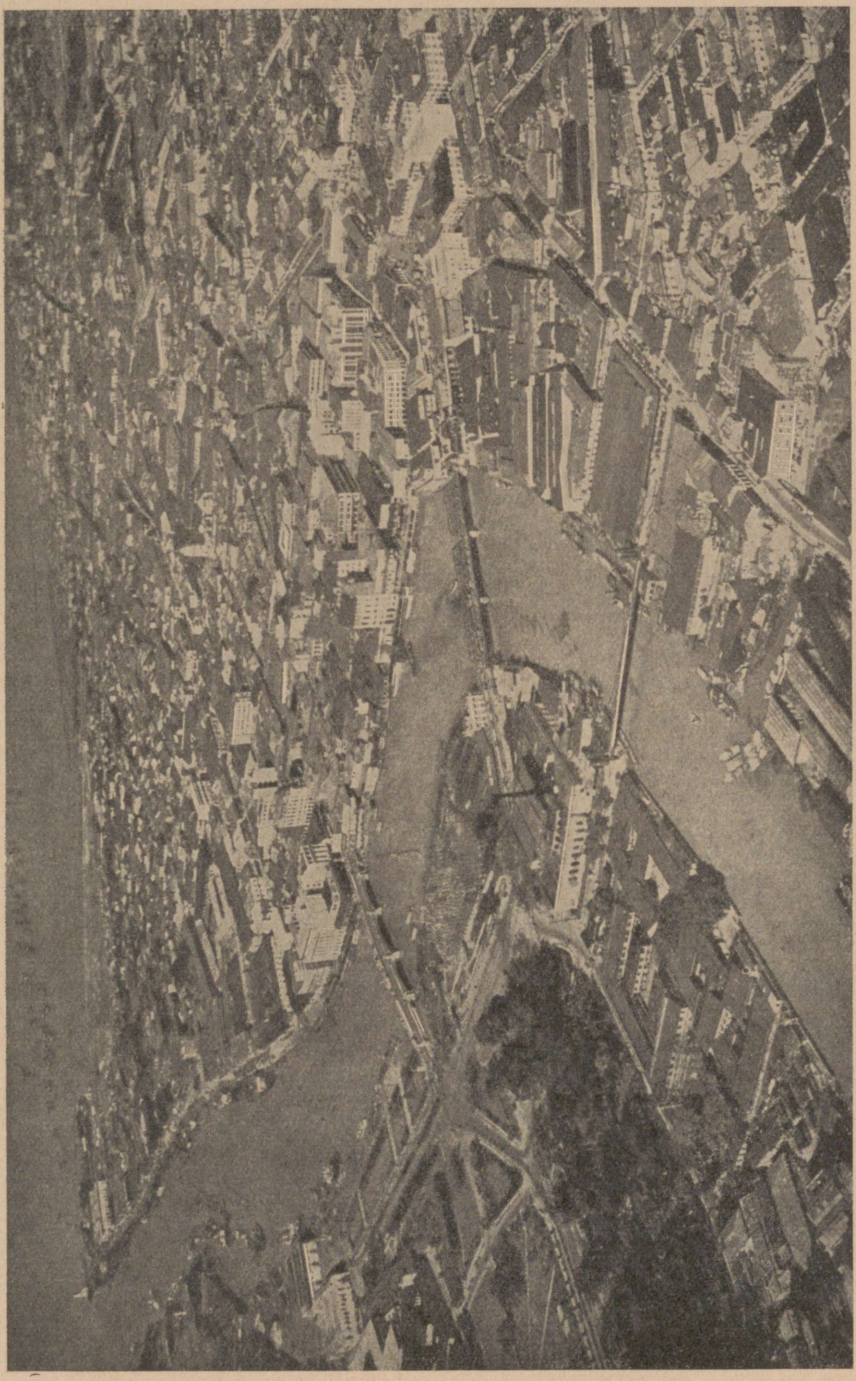

Filippiinide pealinna Manila üldvaade.

aegadest peale olnud väga julged merimehed. Juba meie ajaarvamise alguses jõudsid nad üle India ookeani Madagaskarini, kus nad segunesid osalt neegrite ja araablastega. Lõunamere polüneeslased näivad olevat malailastega ühist sugu, kuigi nad lähevad neist tõuliselt mitmeti lahku, muu seas on nad tublisti suuremad.

Jaava ja selle põline kultuur on juba ammuste aegade eest võitnud määrava asendi Malaia saartemaailmas. Juba paar tuhat aastat tagàsi ulatusid Jaavani India mõjustused. Uhked templivaremed annavad tunnistust hinduismi ja buddismi muistsest võimust. Borobuduris, Džokžakarta linna lähedal on templivaremeid, mille suurepärasele arhitektuurile tuleb otsida võrdset vahest India kultuuri piirkonnast. Need varemed on arvatavasti 9. sajandist p. Kr. Borobuduri pühakoda on ehitatud viiele astangule väikese kingu nõlvadele. Astangud on ilustatud kivikujudega, mille tehniline ja kunstiline väljatöötus äratab lausa imestust. Kujud moodustavad kokku umbes 5 km pikkuse rea. Selle templi ehitamine on nõudnud suurt tööd, enam kui Egiptuse hiiglapüramiidid. Aga jaavalased olid vist ka siis, nagu nüüdki, väga hoolas ja sõnakuulelik rahvas. Sellel ajal hindud asutasid siin mitu kuningriiki, mis hiljemini sulasid kokku ja liideti suureks Madžapahiti riigiks. 15. sajandi lõpul Madžapahiti lagunes siiski muhameedlaste pealetungi all. Araablased ja nende malailasist usuvennad vallutasid Jaava ja ürgelanikud võtsid prohveti usu vastupanuta omaks. Ka teistele saartele tungis islam võidukana ja malailaste sultaniriike asutati igale poole, koguni kaugete Filippiinideni.

Bali saar.

Ent Jaava lähedal asetseval Bali saarel ei leidnud muhamedi usk pinda. Seal on tänapäevani säilinud mingi hindu-budda segausk, jumalateks Šiva ja Budda. Bali rahvast peetakse väga usklikuks. Jumalaid kummardatakse väga hoolsasti ja naised-lapsed käivad alati väikesil templiõuedel viimas sinna oma ohvriande: vürtse, lõhnaaineid ja lilli. Bali küla ümbritsevad enamasti madalad savimüürid. Riisi kasvatamine on rahvastiku kõige tähtsamaks tuluallikaks ja eriti saare lõunaosas võib näha haruldaselt ilusaid põlde, mis tõusevad mägede nõlvu mööda üles.

Bali neiude tants pakub veetlevat pilti. Ehitud väikeste jumalakujudena, liiguvad nad eri asendeis, mis esitavad müüdilisi sündmusi ja stseene.

Bali saart tema idapoolsest naabersaarest Lombokist eraldav väin on väga kitsas, aga seda sügavam. Siit kaudu kulgeb Aasia ja Austraalia looma- ja taimeriigi vaheline piir. Bali kuulub veel Aasiasse, aga Lombok oma kukkurloomade ja valgete kakaduudega on juba Austraalia eelpostiks.

Tihe vihmamets katab üleni Malaia mägise saarestiku.

Sumatra.

Sumatra saar on kolm korda suurem kui Jaava ja 13 korda suurem kui Hollandi emamaa Euroopas. Oma tähtsuselt ei suuda see saar siiski võistelda Jaavaga, ent oma tulevaste arenemisvõimaluste suhtes on see Hollandi tähtsamaid asumaid. Ürgmetsad ja rabad katavad alles suure osa maast. Läbi kogu saare kulgeb Barisaanide valdav mäeahelik. Sumatras on palju jõgesid, aga liiklemisteina võib neid tarvitada ainult saare kaguosa madalikel. Jõed kihavad ahneist krokodillidest. Ka ürgmetsades on hädaohtlikke loomi, kuigi nad vaid harva tulevad ise inimese kallale. Sumatra loomastik on rikas loomadest, mis veetlevad jahimeest ja looduseuurijat. Tihnikuis peidab end tiiger, must panter, orangutang ja gibbon-ahv. Läikiv püüton-madu väänleb puuokstel saaki varitsedes ja vaiksel lagendikul häälitseb imeilus argusfasaan oma armsamale. Sumatra on ka paksunahaliste loomade tõotatud maa. Seal leidub elevante, ninasarvikuid ja tapiire. Juba kuulus keskaja Aasia uurija Marco Polo räägib Sumatra suurtest „ühesarvelistest", nimetades seda saart selleaegse kombe järgi „väikeseks Jaavaks".

Marco Polo jutustab ühtlasi ka julmi lugusid Sise-Sumatra metsikuist inimessööjaist, kellel oli kombeks lämmatada oma haiged omaksed, mähkides neile teki ümber pea; selle järel keedeti ja söödi laibad ära. Polo nähtavasti mõtleb nende inimessööjate all batakke, kes valitsesid omal ajal kogu Põhja-Sumatrat, nüüd on aga tõmbunud Toba järve ümbritsevale ülangule. Batakid on malailastega võrreldes vist Sumatra põlisemad elanikud, aga mõlemad rahvad on teineteisele sugulased nii keelelt kui ka osalt tõuliselt. Oma inimessöömiskalduvusist hoolimata on nad jõudnud teatud haridusastmele. Nad võivad uhkustada on kirjandusega, mille tähestik on vist pärit Ees-Indiast. Batakkide käsitööd, puulõiked ja metallitööd osutavad väga kõrget arenemisastet. Batakid on vaimude kummardajad. Ristiusk on võitnud nende seas võrdlemisi palju ala, eriti viimastel aegadel. Hollandlastel on tulnud Sumatra vallutamisel võidelda suurte raskustega. Alles möödunud sajandi lõpul õnnestus neil lõplikult vallutada malailaste Menangkabau sultaniriik ja veel sellegi järel kestis mitu aastat sissisõda, mida vaprad atšini hõimud pidasid hollandlaste vastu.

Batakkide vaiehitised on väga imelikud. Kõrgeil katustel näeme sageli voolitud maokujusid kaitsemas maju ja selle elanikke. Majad on harilikult avarad ja neisse võib mahtuda kuni kaheksa perekonda. Ühisel koldel ei tohi tuli kunagi kustuda. Batakid tarvitavad rõivastuseks väga lihtsaid riideid ja värvivad need indigoga siniseks. Puhtusest nad palju ei hooli. Külades peavad vabalt ringi jooksvad koerad ja sead hoolt jäänuste koristamise eest. Just sigadest võib märgata, et oleme jõudnud sellise rahva juurde,

Filippiini saarte negriitode algeline elamu.

kes ei tunnusta islami. Batakke ei või küll seada ühele astmele malailastega, aga üldiselt need eurooplased, kes asja paremini tunnevad, on saanud neist väga hea kujutluse. Öeldakse, nende kannibalism olla nüüd peaaegu kadunud, kuigi nende lugupidamine siamangi-praest tundub pisut kahtlasena. Siamang, suurim inimkujulisist gibbonitest, on veel väga harilik Sumatra metsades ja seda võib püüda palju kergemini kui selle suurt sugulast orangutangi.

Hollandlastele on toonud kõige rohkem vaeva uhked ja kättemaksuhimulised atšinlased, kelle maa, Atšin, asetseb Sumatra põhjanukis. See rahvas osutub oma iseloomult jaavalaste täielikuks vastandiks. Kui viimased on rahulikud ja väga viisakad, on eelmised selle vastu kõrgid ega taha sugugi tunnustada eurooplasi oma ainuõigustatud valitsejatena.

Nende iseloomuomadused on tekkinud osalt malailaste ja araablaste segunemisel. Araabia mõju tundub siin hoopis selgemini kui Jaavas. Atšinis peetakse Koorani määrustest täpsalt kinni ja Mekkas käinud palverändajaid peetakse suures aus. Töötegemises on atšinlased malailasist osavamad, aga raha väärtusest on mõlemail väga ebaselge kujutlus. Sissetulekud pillatakse kergemeelselt mängudes ja kukevõistlusil, selles Malaia saartel nii väga harrastatud „spordis".

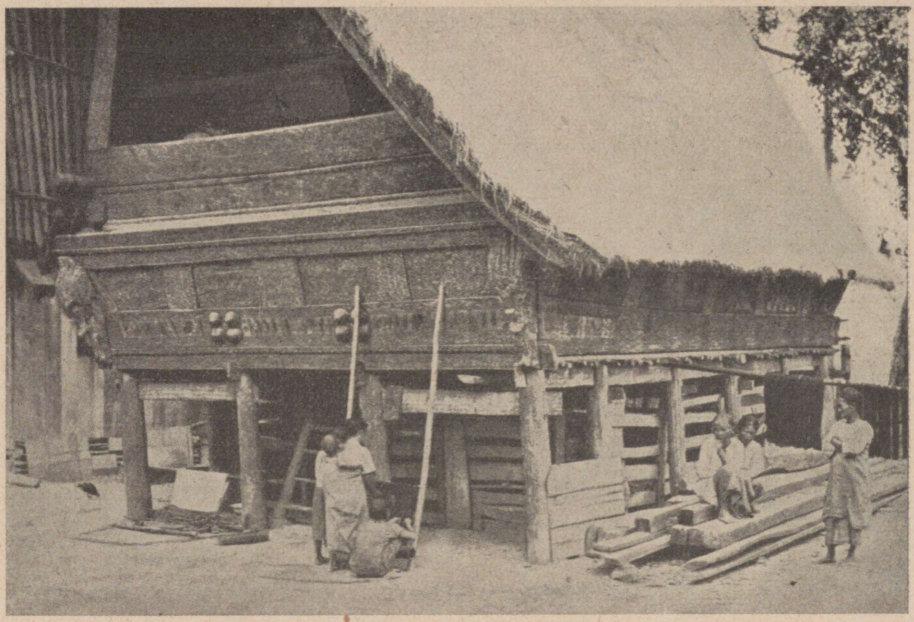

Batakkide elamu Sumatral.

Hollandlased on viimastel aegadel suuresti arendanud Sumatra majanduslikke olusid. Maale on asutatud laialdasi kohvi-, tubaka- ja kummiistandikke. Tööjõuks tarvitatakse üldiselt jaavalasi ja India kulisid. Sumatra malailased ei soovi astuda eurooplaste teenistusse ja nad on ka selleks liiga loiud ja kavalad. — Eriti palju kasvatatakse kohvi Padangi ülangul, väiksemal hulgal ka saare põhjaosas, batakkide ja atšinlaste maal.

Sumatra tubakat, mille lõhna peetakse paremaks jaava omast, tarvitatakse peamiselt sigarite katelehtedeks. Kõige paremad istandikud on kirderannikul. Ent taimekultuurid pole maa ainsaks rikkuseks. Padangi kivisöelademed ja Palembangi õliväljad on osutunud eriti väärtuslikeks. Palembangi läänepoolsel ülangul kaevatakse kulda ja hõbedat. Banka ja Billitoni saared Sumatra idaranniku lähedal on tuntud tootvate tinakaevanduste poolest.

Peaaegu lõpmatuid loodusevarasid leidub ka valdaval Borneo saarel, millest ¾ kuulub Hollandile ja ¼ Inglismaale. Seal on kivisütt, õli, tina, hõbedat, plaatinat mägedes ja jõeorgudes. Ka taimekasvatus osutab arenemist. Sellest hoolimata jääb Borneo veel kauaks suurte, aga vähe tarvitatud võimaluste maaks. Rahvastik on saare valdava pindalaga võrreldes hõre ja selle kultuurist ei või veel olla suurt juttu. Rannikuil asuvad muha-

medi usku malailased on igatahes ainelise kultuuri poolest peaaegu sama madalal astmel kui mägise ja metsase sisemaa hõimud, keda nimetatakse ühise nimega dajakkideks.

Omapärane saar Celebes.

Suurtest Sunda saartest on Celebes suuruse poolest kolmas. Makassari väin lahutab teda Borneost. Äärjoontelt on see saar väga imelik, öeldakse, ta meenutavat lõhestatud meritähte. Siin näitab Malaia loodus oma ilusamaid pooli. Ürgmetsad katavad alles suurema osa saare pindalast, ent ka istandikke leidub juba ammusest ajast Põhja-Celebesis, Minahassa poolsaarel, mille maapind osutub eriti viljakaks. Selle ala rahvastik on segatõugu ja suurelt osalt pöördunud juba ristiusku. Lõunarannikul elab muhamedi usku buuge ja makasse. Nende hulgas näeb tüüpe, mis osutavad algelist tõmmunahalist tõugu. Buugid teotsevad enamasti kaupmeeste ja merimeestena. Makassid on ilus, sihvaka kehaehitusega hõim, mis osutab erilisi kalduvusi mängu ja spordi alal.

Celebesi loomastik on väga imelik. Liigirikkus pole küll suur, kuid liigid on enamasti omapärased, mis puuduvad mujal. Saarel elab 13 maalinnu tõugu, mille levimisala piirdub Celebesiga. Imetajaist tuntakse mitu sellele saarele omapärast liiki. Neist on tähelepandavaim imelik hirvsiga, mille malaikeelne nimi on babirussa.

Himustatud vürtsidesaared.

Celebesist idas asetseb Molukkide saarestik, kuulsad Vürtsisaared, mis kaua aega veetlesid Euroopa kaupmehi, kuni viimaks sattusid Hollandi kätte. Nad seadsid seal sisse karmi monopolisüsteemi. Iga vürtsitaime sai kasvatada ainult ühel saarel või saarterühmal. Vürtsinelk oli Amboina, muskaatpähkel Banda saarte eesõiguseks. Pikema aja jooksul ei võidud aga neid monopole säilitada. Tänapäev on Molukkide tähendus vürtside tootjana tühine. Üks Molukkidest, Buru, huvitab uurijaid selle sisemaal elavate metsikute hõimude poolest, kes on vist sugulased Uus-Guinea paapualastega. Rannikuelanikud on ka siin malailased. — Serami meri jagab Molukkid kahte rühma, lõuna- ja põhjapoolsesse. Saartest on majanduslikult tähtsamad, kuigi mitte suurimad, Ternate ja Amboina. Molukkidest tuntakse paremini vaid rannikuosa, muud osad on alles väga vähe uuritud. Eurooplasi on Molukkidel väga vähe.

Negriito neiu Filippiinide saartelt.
Ta kannab oma lõhnaõlipudelikest kõrvalestas!

TROOPILISTE ÜRGMETSADE VALDAV SAAR BORNEO.

Borneo, see on salapärasuse ja romantika maa. Veel tänapäevalgi, mil maailma kõige kaugemadki sopid on avanud uurijaile oma saladused, on Borneo laialdane sisemaa veel tundmatu. Borneo on valdava ulatusega, Gröönimaa ja Uus-Guinea järel maailma suurim saar; ta pindala on 734 000 km^2, seega peaaegu sama suur kui Skandinaavia poolsaar. Troopiline ürgmets ja sisemaa mäeahelikud üle 4000 m kõrguste tippudega suurendavad saare eralduvust ja teevad liiklemise saarel väga raskeks. Mäe-

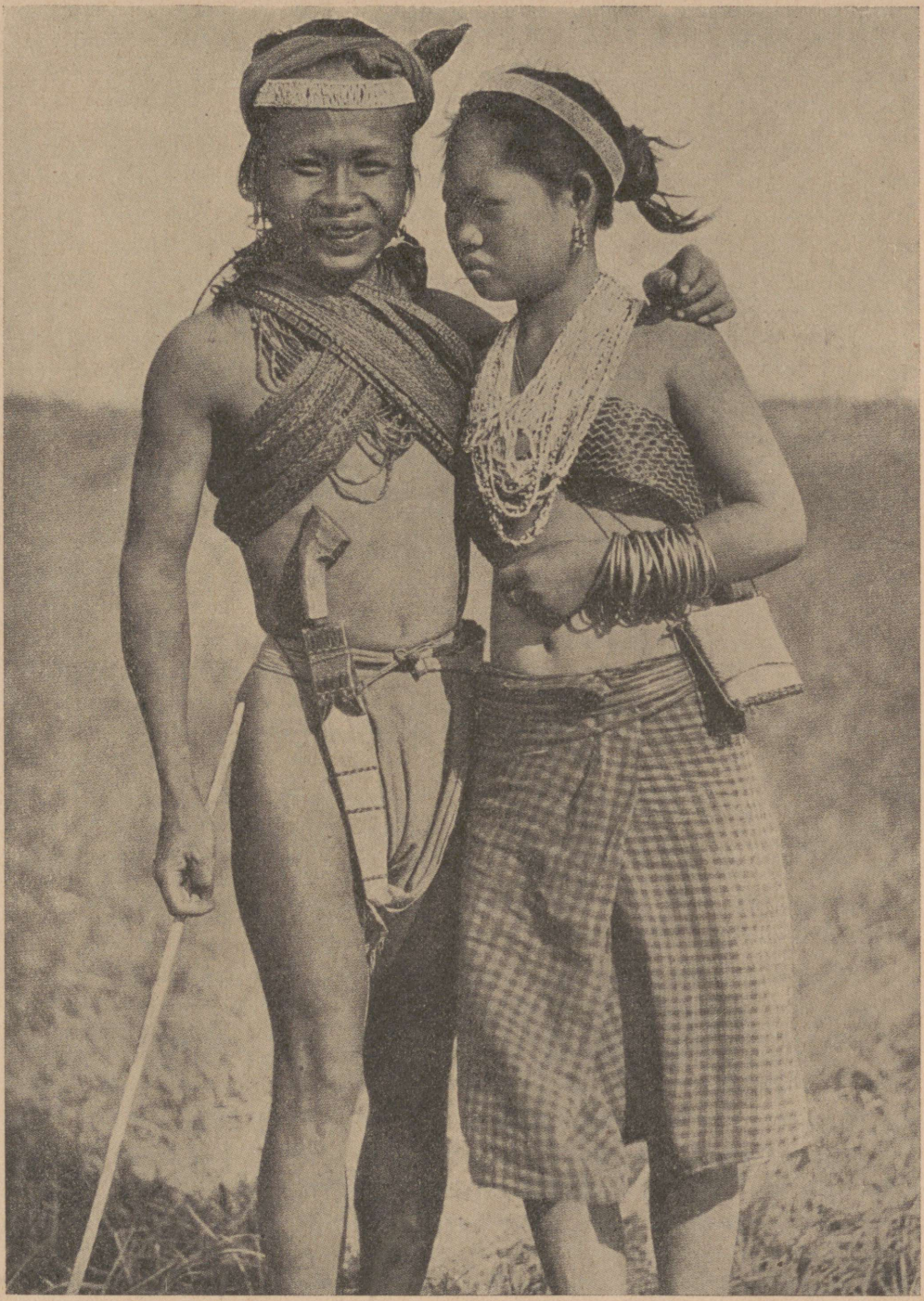

Õnnelik paar Filippiinide saartelt oma pühapäevseis rõivais.
Nägudes on märgata hiinlaste tõulist mõju.

ahelikud hargnevad kiirtena saare keskusest. Kui kujutella, et Borneo vajuks 50 m sügavamale merepinna alla, siis ei jääks tast järele muud kui korrapäratult looklevad mäeahelikud, mis ühes otsas liituksid keskmäestikuga. Borneo meenutaks siis välimuselt suuresti Celebest.

Läbi ürgmetsade voolavad suured jõed, saates oma rohked veehulgad mere poole, kuhu nad on moodustanud laiu suudmemaid. Nii suurte jõgede ja laialdaste suudmemaade esinemine on võimalik vaid seal, kus sajab väga palju vihma. Mitmes kohas sisemaa mäestikus on aastane sademetehulk 5—6 m. Vihmaaeg langeb ühte talvise kirdemonsuuniga, mis puhub oktoobrist aprillini. Kõige rohkem sajab jaanuarikuus. Madalal rannikumaal jagunevad jõed rohkearvulisiks suudmeharudeks, mis laskuvad rahulikult merre. Vihmaajal paisuvad jõed keskjooksul väga suureks. Tõusuvee poolt toodud risu võib näha kaldail kasvavate puude võrades isegi 10 m kõrgemal harilikust veepinnast.

Tihe taimestik katab saare üleni, ülevalt mägedelt alla rannale. Taimeriigi lopsakast mitmekesisusest paistavad eriti silma rohked palmid. Silmame kookos- või saagopalmi salusid vaheldumisi heleda lehestiku ja sihvaka tüvega areekapalmidega, mis moodustavad üheskoos uhkeid sammastikke, soomail näeme taas nipa-palme valdavate lehetuttidega, aga ilma nähtava tüveta. Siin-seal väänleb maas või metsatihniku kohal igal pool tuntud rotingipalm. Taimeriigi väärtuslikkude esindajate hulka kuuluvad ka mitmet liiki kummipuud ja muud väärtuslikud tarbepuud. Maastikule annavad erilist võlust mitmesugused puuviljad ja lilled, nende hulgas ka eriti uhked orhideed.

Borneo on kuulus oma metsloomade poolest ja ka muidu on selle loomastik maailma kõige huvitavamaid ja liigirikkamaid. Muu hulgas leidub õige rikkalikult ahve. Saare iseloomukaim ahv on inimesekujuline orangutang, kes võib kasvada kuni 1,35 m pikkuseks ja oma pikkade käte abil liigub metsas väga nobedasti ühe puu otsast teisele.

Maapõuevaradena on Borneo saarel mitmes kohas leitud sütt, petrooleumi, kulda, priljante jm. väärtuslikke mineraale.

Tänapäeva Borneo rahvastik moodustab päris tõugude ja keelte mosaiigi, mida rahvateadus suudab vaevalt selgitada. Ranniku malailased on võrdlemisi hilised tulnukad, kuna vanem rahvastik elab saare siseosades.

Üldiselt arvatakse praegu, et Borneo päriselanikud jagunevad 30—40 hõimu ja need omakord nelja järgmisse pearühma: punaanid, kalamantaanid, kajaanid ja ibaanid ehk meridajakid. Viimased lähenevad juba malailastele. Kõige algelisemad on punaanid, kellel puuduvad üldse alalised eluasemed. Nad rändavad ürgmetsades ringi, varustatud puhumisputke ja nooltega. Ööbides teevad nad omale kaitseks lihtsa okstest maja, mis ei

Idapoolse Malaia paapuade vaiehitis.

erine kuigi palju sellest pesast, mille teeb omale orangutang paarkümmend meetrit kõrgemale üles puulehestikku.

Kõik teised hõimud elavad alaliselt ühes kohas pikkades majades, mis ehitatakse vaiadele hõlpsama kaitsemise otstarbel ja vahelduvad oma kuju ja suuruse poolest. Suuremaisse neist mahub mitusada inimest. Perekonnad elavad vaheseintega lahutatud tubades maja ühel küljel, kuna muu osa majast moodustab pika avatud rõdu, mida kasutavad kõik maja elanikud ühiselt. Üksi tubade põrandad on kaetud mattidega, jättes vabaks põranda keskosa, kus asetseb savist kolle.

Rõdul on mõned tuleasemed ühiseks tarvitamiseks ja mõnel neist põleb igavene tuli. Selle kohale riputatakse harilikult sõjamärkidena vaenlaste päid. Pikad majad on ka Uus-Guinea paapualasil. Meridajakkidel on ka küli, kus majad ehitatud vee põhja löödud vaiadele.

Kalamantaanideks nimetatud hõimu arvatakse ka nn. maadajakid. Kõige andekamaiks peetakse kajaane ja kenjaane, kelle ihuvärv on heledam kui ibaanidel. Eurooplased tunnevad kõige paremini ibaane ehk meridajakke, eriti seepärast, et neid elab rohkesti Saravaki rannikul. Meridajakkide nime said nad esimesilt inglise merisõitjailt, kes panid tähele, et nad olid suurepärased merimehed. Nad on tugev, rahutu ja sõjakas rahvas, kes teotsevad meriröövlite ja kardetud pealuuküttidena laiadel aladel.

Kui võtta arvesse, et hea ilm, maa viljakus, metsade saagirikkus, jõgede kalarikkus, rahvastiku elujõud ja tervis, abielude viljakus, et kõik need asjaolud on ühenduses pealuuküttimisega, siis alles mõistab, kui sügavale see komme on siin juurdunud. Ainuski mees ei leia austamist enne kui ta pole osutanud oma tublidust, tuues saagiks vähemalt ühegi pea. Alles siis võib ta kanda kõrvailustisena tiigrikihvu ja tätoveerida oma küünarnukkidele nii mitu sinist märki, mitu pead ta on püüdnud, ja — mis kõige tähtsam — ta saab iluduste poolt hoopis teissuguse kohtlemise osaliseks kui enne seda. Pealegi ustakse, et surnu hing püsib peas ja toob õnne majale, et tapetu hing on tapja ori ka tulevases elus ja et ka jumalaile meeldivad peapüüdjad.

KAUG-IDA

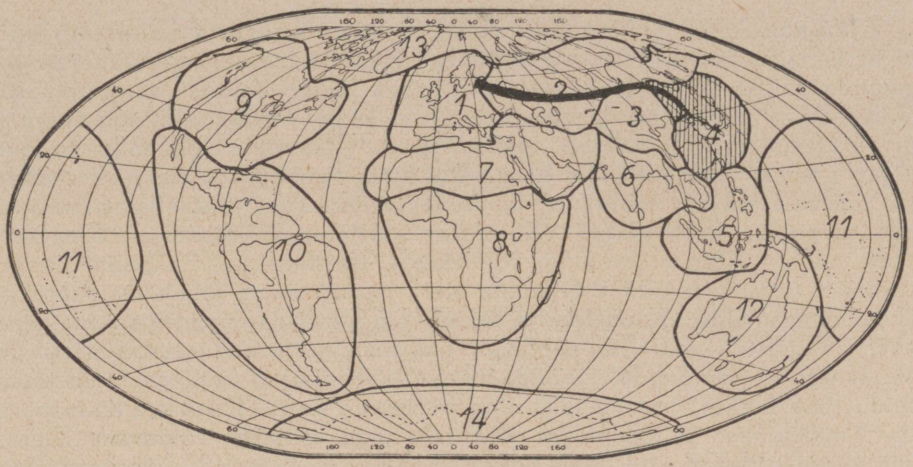

Kaug-Ida asend maailmajagude seas.

(Vrd. lk. 15.)

Kaug-Ida on Aasia idapoolseim ääremaa.

KAUG-IDA.

A. Tammekann.

1. Kaug-Ida moodustab Monsuun-Aasia kirdeosa.

Ka Aasia idaserv Taga-Indiast ja Malaiast kirdes seisab veel täiesti monsuuntuulte mõju all. Talvel valgub põhjapoolse Sise-Aasia külm õhk üle Mandžuuria, Korea ja Jaapani kagusuunas Vaiksele ookeanile, ühtides Jaapani saartest lõunas piki Aasia kagurannikut puhuvate kirde — edela passaat-tuultega. Mandžuurias ja Põhja-Hiinas valitsevad seetõttu talvel kuivad ilmad kõvade külmade ja lumega ning isegi põhjapoolsel Jaapani saarel (Hokkaidol) on, hoolimata merelisest asendist, talvel õige jahe ja rohkesti lund. Kuna kõrged mägised Jaapani saared asetsevad otse risti nende talvemonsuunide teel, siis puistavad monsuunid siia oma vähese niiskuse ja saarte looderannikud saavad oma peamised sademed just talvel. Sama lugu kordub lõunas Formoosa ja Filippiinide ida- ja kirderannikuil. Suvel seevastu puhuvad niisked merimonsuunid vastupidises suunas, s. o. lõunast ja kagust, Malaia saarestikumerest ja Vaikselt ookeanilt tulles põhja ja loode poole. Suvi on seega kogu Ida-Aasia rannikumail pehme ja niiske aastaaeg, kusjuures suvemonsuunid toovad kõige enam sademeid Hiina ja Jaapani kagurannikuile. Jaapani saared on seega pea üleni rikkalikult niisutatud, talvel loodest, suvel kagust. Mandri rannikuilt sisemaa poole — Kesk- ja Põhja-Hiinas, Koreas ja Mandžuurias — hakkab sademetehulk kiiresti vähenema ja maa muutub üha kuivemaks, kuni viimati jõuame Mongoolia poolkõrbede ja kõrbedeni. Ilmastu on siin pea läbi aasta kuiv ja monsuunide korrapärane vaheldumine ei anna siin end enam tunda. Oleme jõudnud siin juba Monsuun-Aasia piiridest välja kuiva ja mägisesse Kõrg-Aasiasse.

Monsuun-Aasia hulka kuuluv Aasia idaserv, K a u g - I d a, ulatub seega põhjas kitsama, lõunas laieneva vöötmena piki Vaikse ookeani lääneranniku ligikaudu 55° ja 20° põhjalaiuse vahel. See vööde koosneb selgesti kahest poolmikust — üks mandril, teine saartel, — mille vahele jääb rida suuremal või väiksemal määral suletud vahemeresid. Saareline poolmik hargneb põhjas kaheks: läänepoolsem haru pika, kitsa Sahhalini saare näol suundub õige lähedale mandri rannikule, lahutudes sellest vaid kitsa Tatari väinaga, kuna idapoolne haru ulatub Kuriilide saartereana kirdesse Kamtšatka neeme poole. Mandri ranniku, Kamtšatka, Kuriilide ja Sahhalini vahele jääb jahe, tormine ja udune Ohhoota meri, mis on nagu vahelüliks suhteliselt pehme monsuunilise Kaug-Ida ja külma ning kareda mandrilise Ida-Siberi vahel. Kaug-Ida saarelise poolmiku olulisima lüli moodustavad päris Jaapani saared — Hokkaido, Hondo, Šikoku ja Kiušiu, — millega liitub lõunas Riukiu (ehk Liukiu) saarteahelik ning Formoosa saar. Kogu see pikk saarterida Kamtšatkast Filippiinideni koosneb nagu mitmest valdavast kaarest, mille kõigi kumerad küljed on pööratud Vaikse ookeani ja õõnsused Aasia mandri poole. Läänest läheneb saartereale Kaug-Ida sopiline mandripoolmik samuti kolme suure kaarena — kirdes Vene Amuurimaa rannik, keskel Korea ja lõunas Lõuna-Hiina. Nende mõlemapoolsete kaarte vahele jäävad Ohhoota merega sarnanevalt Jaapani, Ida-Hiina ja Lõuna-Hiina meri ning Korea neeme varju Kollane meri.

2. Kaug-Ida üldiseloom ja liigestus.

Kuna Kaug-Ida on õige pika ulatusega põhja — lõuna suunas, siis on siin, hoolimata monsuunilise õhuliikumise ühtlusest, märgata tunduvaid erinevusi ilmastus, eriti temperatuurides. Kõige pealt ei ulatu talvised külmad õhuvoolud sisemaalt tulles enam Lõuna-Hiinasse, mis on kaitstud lääne — — idasuunaliste kõrgete mäeahelikkudega, talvemonsuunid liiguvad siin juba pehmemate meretuultena piki rannikut. Hiina kahe suure jõe Huangho ja Jangtsekiangi vaheline kõrge Tsinglingi mäeahelik lahutab selle pehmema ja soojema ilmastuga Lõuna-Hiina külmemast ja karedamast Põhja-Hiinast. Lõuna-Hiinaga sarnaneb kliimaliselt ka Jaapani saarte lõunaosa ühes Korea kagusopiga. Sellel laial alal on läänepoolsel sisemaal ja lõunarannikul ülimalt kaks kuud kuiva aega, ja nimelt kevadeti enne suvemonsuuni algust, kuna Jaapani saartel, Formoosal ja Hiina idaosas on sademeid rikkalikult läbi aasta. Kahel kuumemal suvekuul temperatuur tõuseb keskmiselt üle 25° ja ainult neljal külmemal talvekuul laskub alla 10°. Kogu sellel lõunapoolsel kliimaalal on võimalik riisikasvatus.

Tsinglingi ahelikust ja Kesk-Jaapani mäestikust põhja pool algab juba jahedama ilmastu piirkond, mis jaheneb pidevalt põhja ja loode suunas. Siin on vaid veel neli kuud aastas üle 10°-ste keskmiste temperatuuridega, kuna talvel hakkab esinema juba tunduvalt pakaspäevi. Põhja-Hiinas, Huangho alamjooksust põhja pool, Mandžuurias, Kesk- ja Põhja-Koreas ning Jaapani põhjapoolseimal saarel esineb juba korrapäraselt talvine lumikate. Lund on rohkem selle ala merelises idaosas, vähem aga kuivemas lääneosas, kust seevastu puhuvad talvel külmad kõledad maatuuled, mis panevad külmuma maa ja veed ning kihutavad tolmu üles. Kõige karedama mandrilisema ilmastuga on Kaug-Ida põhja- ja loodeserv vastu Siberit ja Mongooliat —

Mandžuuria. Talvel valitsevad siin kõvad pakased, 15—20° alla nulli ja lumi katab maad, kuna suved on seevastu õige kuumad, kuni 25° põudadega südasuvel.

Kaug-Ida on üldiselt kõrge ja mägine maa, läbitud mitmes suunas ulatuvate mäeahelikkudega. Hiina edelaosas, vastu Tiibetit ja Taga-Indiat valitsevad põhja — lõuna- ja loode — kagu-suunalised mäed, nn. Setšuani ja Junnani alpid, mis moodustavad õieti Kõrg-Aasia idaserva. Läbi Hiina keskosa käib läänest itta Tsinglingi ja Huai-jangi mäestik, mis on Põhja-Tiibeti lääne — ida-suunaliste mäeahelikkude jätkuks. Tsingling on veelahkmeks Huangho ja Jangtse vahel, lahutades ühtlasi Põhja-Hiina Lõuna-Hiinast. Jangtsest lõunas oleva osa Lõuna-Hiinast täidab laialdane mäestik, mille peamised ahelikud käivad kaares, rööbiti Hiina kagurannikuga. Tsinglingist hargneb põhjas mitme ahelikuna pikk Hingani mäestik, mis lahutab Mongoolia Põhja-Hiinast ja Mandžuuriast ning liitub põhjas Taga-Baikali mägedega. Lõuna-Hiina mäestiku, Tsinglingi ja Hingani vahelisse kolmnurka jääb valdav jõemadalik, Huanghost ja Jangtsest kuhjatud. Madalikust kerkivad saartena üksikud madalamad mäetombud, nagu Huai-jang ja Šantung püha Taišani mäega. See ulatuslik jõemadalik ühes Jangtse keskjooksu orundiga ja Lõuna-Hiina rannikumaadega ongi Hiina tuumalaks, kuhu mahutub peamine osa üliitihedalt asuvast rahvastikust. Šantungi mäestik jätkub kirdes üle Kollase mere Liautungi ja Ida-Mandžuuria mäestikuna, millega liitub ka Korea ja Sihhota-Alini mäestik Jaapani mere ääres. Nende mägismaade ja teiselt poolt Hingani mäestiku vahele jääb laialdane Mandžuuria madalik, mis oma viljaka lössipinnaga omab suurt tähtsust noore koloniaalmaana.

Ka Jaapani saarte olemasolu on tingitud valdavast mägedekaarest, mis ulatub saarte pikisuunas mitme kõrge harjana, kroonitud uhkete tulemäetippudega, nende seas kuulus Fudži-san, jaapanlaste pühamägi. Mägede jalale on moodustunud pea ümberringi üksikute järkudena laiemaid või kitsamaid rannikumadalikke, mis on osaliselt vee all sügavate sopiliste lahtedena ja nn. Jaapani sisemerena Hondo ja Šikoku saare vahel. Jaapani tihe rahvastik ongi koondunud peamiselt neile madalikele mere äärde, elatudes riisi, põhja pool ka nisu kasvatusest.

Monsuuntuultest rikkalikult niisutatud Kaug-Ida saared ja ida- ning lõunapoolsed mandrialad on olnud looduslikus seisundis üleni lopsakate monsuunmetsade all. Inimene on aga need metsad nüüd juba suuremalt osalt hävitanud, nii et Jaapani lõunaosa ja Kesk-Hiina on praegu õige metsavaesed. Maastikus levivad vaid kirju ruudustikuna väikesiks lappideks jaotatud riisipõllud, mille vahelt kerkivad enamasti samuti metsatute tüügastena mäed. Metsarikkam on vaid Edela-Hiina, Põhja-Jaapan ja põhjapoolne Mandžuuria. Suurem osa Mandžuuriast ühes Põhja- ja Loode-Hiinaga on lage rohtla, mis loodes läheb vähehaaval üle Mongoolia kõrbedeks.

Kaug-Ida peamine rahvastik — hiinlased ja jaapanlased — moodustab omaette mongolite rühma, esindades nende seas kui mitte tõuliselt kõige tüüpilisemat, siis igatahes kõige kõrgemal kultuuriastmel olevat ja rohkearvulisemat elementi. Oma esialgselt asumisalalt Kesk-Hiina jõe- ja rannikumail on hiinlased levinud Kesk-Aasiasse Ida-Turkestanini ja teisalt Taga-Indiasse, kus nad on segunenud eesolnud negroidsete rahvastega. Viimasel ajal tungib hiinlasi üha suureneval määral Mandžuuriasse, mis

oli esialgselt mongolite mandžu hõimu koduks. Mandžud vallutasid omal ajal kogu Põhja-Hiina, luues praeguse põhja-hiinlase tüübi, mis lahkneb teravalt puhtast lõuna-hiinlasest. Mandžudest põlvnevad arvatavasti ka korealased, kes moodustavad praegu omaette rahva.

Saarelise asumisalaga jaapanlased on mitmest tõulisest elemendist ühte sulanud. Jaapani põhjaosas on veel riismeid Ida-Aasia vanast ürgrahvast ainudest, peamass näib olevat sugulane mandžude, korealaste ja hiinlastega, kuna lõunast on mõjustanud malailased. Jaapani rahvas on vahest seetõttu muist mongolitest elavam ja võtab hõlpsamini mõjustusi vastu, sammudes viimaseil aastakümneil nobedasti euroopastumise teed. Jaapan elab praegu murrangujärgus, kus majandust ja riigielu juhitakse euroopalikkude või õigemini ameerikalikkude viiside järgi, moodne suurtööndus võtab ikka enam maad ja ühes sellega tulevad toime sügavad muutused ühiskonnas ja perekonnaelus, kuna samal ajal valdav osa maarahvastikust elab ja töötab ikka alles esiisade viisi ning peab visalt kinni vanadest traditsioonidest. Vana omapärane ja värvirikas jaapanlik ning uus kahvatu ameerikalik seisavad siin igal sammul kõrvuti ning loovad kõige üllatavamaid kontraste. Sedasama näeme tänapäeva Hiinas, kuigi tunduvalt nõrgemal kujul. Uut esindab siin alles õige vähesearvuline ja pinnaline politiliste juhtide ja Ameerikas õppinud intelligentsi kiht, kuna valdav rahvamass elab üha nii, nagu elas aastatuhandete eest. Tiheda ja intiimse perekonnaelu kõigutamata traditsioonid, vääratamatud usukombed, esivanemate austamine ja põlvest põlve pärandatud majandusviisid moodustavad selle aluse, mis määrab veel praegugi hiina rahva elu ja olemise, hoolimata kodusõdadest, väejuhtide, diktaatorite ning politiliste parteide võimujahist ja mõningast moodsa tehnika ning tsivilisatsiooni sissetungist.

Kaug-Ida on üks vanemaid kultuurivaldkondi maailmas. Rahvastik on siin juba ammusest ajast rohkearvuline ja selle tihedus suur, võttes oma alla kõik kasutuskõlvulised pinnad. Kogu Kaug-Idas valitseb seetõttu äärmine ruuminappus ja tung uutele asumisaladele, jaapanlasil Koreasse, Mandžuuriasse ja Ida-Siberisse, hiinlasil Mandžuuriasse, Taga-Indiasse ja Okeaania saartele. Mandžuuria on seega see põnev väli, millel põrkuvad kokku Hiina, Jaapani ja Vene huvid, põhjustades korduvalt ränki heitlusi. Jaapanlased ja hiinlased oleksid juba ammu ujutanud üle kogu Okeaania, Austraalia ja läänepoolse Ameerika, kui siin poleks mitte ees Inglise ja Ühendriikide mõjukonnad.

Eurooplase silmis on Kaug-Ida omapärane ja kummaline maa, põlise, kuid meie omast nii erineva kultuuri ja minevikuga, rahvastik oma erinevate tõekspidamiste, kommete ja arusaamistega, mille suhtes oleks mõttetu tarvitada euroopalikku mõõdupuud, eksootiline ja oma vormi- ning värvirikkuses võluv ehitustik, kõmmelkatuselised pagoodid ja templid, nikerdatud lohed, salapäraselt, leebelt naeratav Budda, õitsevate kirsipuude valge helvetemeri, riisiväljad töötajate hulkadega, kihava liiklemise ja džonkaparvedega valdavad jõed ning nende ääres kihavad miljonilinnad, Kaug-Ida ja Euroopa-Ameerika imelik segu.

Kui tahame Kaug-Idas näha merelisema ilmega Monsuun-Aasia osa, siis tuleks meil selle piiritlemisel jääda suhteliselt kitsa saarelise, vahemerelise ja neemelise vöötme juurde Aasia idaserval, mis oma asendi, mitmekesisema pinnamoe, pehmema ilmastu, rikkalikuma niisutuse, lopsakama taimkatte ja tihedama rahvastikuga erineb selgesti kõrgest, kuivast ja tüh-

jast Kõrg-Aasiast. Kuna kõik need Kaug-Ida iseloomukad tunnused kustuvad ja kaovad vähehaaval läänesuunas, siis ei ole kerge tõmmata siin eraldavat piirjoont. Kui loeme Edela-Hiina Setšuani ja Junnani kõrged mägismaad veel Kõrg-Aasia külge, Jangtse keskjooksu laia viljaka orundi aga juba tüüpiliseks Hiina alaks, siis tuleks piir seada mainitud mägismaade jalale (vt. ülevaatekaarti vihu lõpus). Edasi läheks piir piki Tsinglingi, Šansi ja Hingani mäeahelikke, mille taga algavad juba Mongoolia kuivad rohtlad ja kõrved. Mere pool levib aga lai viljakas Kesk-Hiina madalik, suurte jõgede alamjooksu ala, mis jätkub kirdes Mandžuuria madalikuna.

Samuti vähehaaval ja märkamatult toimub üleminek põhjasuunas Kaug-Idast Siberisse. Politiliseks piiriks olev Amuuri jõgi ei esine maastikuliselt lahutava joonena. Ainult taimkattes võime näha Mandžuuria rohtlaid Amuurist põhja pool kohati asenduvat suvihaljaste lehtmetsade ja sisemaa pool Siberi okasmetsadega. Piiri tõmbamine on siin enam-vähem meelevaldne.

Omaette terviku moodustavad meredest ümbritsetud Jaapani saared, samuti Korea mägine poolsaar, mille külge tuleks arvata ka Liautungi ja Ida-Mandžuuria mäestik. Mandžuuria tähendaks seega eeskätt laia madalat tasandikku Hingani ja viimatimainitud mäestiku vahel, piiratud põhjas Amuuri jõega.

Liigestame seetõttu Kaug-Ida järgmisse nelja peaossa:

1) J a a p a n — Kaug-Ida saareline idaosa, koosneb pikast saarteahelikust (Kuriilid, Lõuna-Sahhalin, Hokkaido, Hondo, Šikoku, Kiušiu, Riukiu, Formoosa), mille põhjaots kuulub Ida-Siberi piirkonda, lõunaots aga läheneb Malaiale ja Okeaaniale.

2) K o r e a — kuulub praegu Jaapani riigi külge, kuid moodustab nii looduselt kui rahvastikult täitsa omaette ja erineva ala.

3) M a n d ž u u r i a — noor koloniaalmaa Kaug-Ida põhjaosas, kuhu tungib nii Hiina kui Jaapan ja mis näitab seetõttu eriti nobedat arenemiskäiku.

4) H i i n a — Kaug-Ida vana mandriline tuumala, mis koosneb esijoones kahest suurest regioonist:

a) P õ h j a - H i i n a — Huangho alamjooksu madalik ja Šantungi mägine poolsaar ning

b) L õ u n a - H i i n a — Jangtse kesk- ja alamjooksu orund ning Lõuna-Hiina mägismaa.

Kirjandust üksikasjalikumaks tutvumiseks Kaug-Idaga:

Asie des moussons, 1-re partie: Chine — Japon, par J u l e s S i o n. Géographie universelle, Tome IX. Paris 1928.

Chinesische Landschaften und Städte von H. S c h m i t t h e n n e r. Stuttgart 1925.

Japan und die Japaner von K. H a u s h o f e r. Leipzig — Berlin 1923.

1. JAAPAN.

HOKKAIDO.

Jaapani põhjapoolne saar.

Nagu suur tõusulaine valgub iga aasta sesoonikalastajate parv Jaapani peasaarelt Hondolt põhjapoolsele saarele. Hondo põhjatipul asetseva Aomoriga lõpeb õieti Jaapan. Mis järgneb, see on parimal juhul asumaa, võõras, karm, ebasõbralik ja kõige pealt tühi ning asustamata maa. Kui nn. Jaapani sisemere ümber elab enam kui 200 inimest ruutkilomeetril, siis on neid Hokkaidol vaid 28, Jaapani Sahhalinil 7 ja kogu Kuriilide pikal saartereal elab vaevalt 5000 inimest.

Kui aga lähenevad suured heeringaparved, siis paisub ka rahvastik. Siis tulevad püügimehed päris Jaapanist ja mitmes kohas põhjasaarel kasvab rahvastik äkki viie- kuni kümnekordseks.

Jaapan elab riisist ja kalast. Kala ja riisi süüakse kohe hommikul ärkamisel, lõunalaual on kala kõige mitmekesisemal kujul, keedetult, praetult, suitsutatult ja toorena, ning õhtusöögiks samuti. Kala hankimine küllaldasel määral on Jaapani eluküsimus. Saareriigi rahvastik püsis läbi sajandite kolmekümne miljoni ümber. Läänemaadega kokkupuutumise järel on ta kasvanud pea kahekordseks. Riisisaak jäi seega liiga väheseks. Riisi peab Hiinast, Indo-Hiinast ja Indiast sisse vedama. Seepärast on kahekordselt tähtis, et vähemalt teist tähtsat toitainet saaks küllaldasel määral oma riigi piiridest. Jaapani tung põhja poole on tingitud suurelt osalt just uute kalastusalade juurdevõitmise püüdest. Ka Portsmouth'i rahulepingu sõlmimisel, millega lõppes Vene-Jaapani sõda, pidasid jaapanlased silmas sama politikat, nõudsid ja saavutasid ka kalastamisõiguse Vene Amuurimaa ja Kamtšatka rannikuil. Need õigused lubati küll esialgu vaid 12 aastaks, kuid pikendati hiljemini „mõne aja" peale.

Jaapani ulgumerekalastus seisab tehniliselt alles lapsekingades. Oma korralduse poolest on see küll enamasti suurpüük. Armetute rannikukülakeste kalurid töötavad vaid harva omal käel, enamik neist töötab mõne suure kalastusettevõtte palgalistena, minnes merele siiski oma algeliste

Ainu külavanem Hokkaido saarelt.

lamedapõhjaliste paatidega, mis ei võimalda kuigi suurel määral purjede tarvitamist ja nõuavad aerutamiseks suurt meeskonda. Kuna nende venedega ei või minna kuigi kaugele rannast, siis vajab Jaapan püügiala laiendamiseks uusi rannikuid, mida pakuvadki Hokkaido, Sahhalin ja Kuriilid.

Jaapani valitsuse mõtteks oli kasutada Hokkaidot mitte üksnes kalastuseks, vaid ka riisikasvatuseks saare alaliselt kasvavale elanikkonnale. Lõunapoolse rannikulinna Hakodate juurest algasid otse riisiväljad. Kuid neid ei jätkunud kuigi pikalt ja peagi astusid nende asemele odrapõllud, niidud ja karjamaad ning viimaks mets, mets, ääretu mets.

See on sulatõsi, et Jaapan kannatab liigse rahvastuse all. See asjaolu torkab igaühele silma, missuguses peasaare osas ka liigutaks. Viimane kui maalapike on kasutatud. Riisiväljad on nihutatud paljaste kaljunõlvadeni. Kus mäeahelikku läbib mõni oja või soine vagumus, seal ronivad vedela mudaga kaetud põllud õrnroheliste riisitaimedega üles mägedesse, tõustes astmetena ja muutudes üha väiksemaks kuni tillukeste lapikesteni, mis meie meelest on nukuliselt väikesed ja naeruväärsed. Kus aga vähegi võimalik, on nõlvad kaetud astanguliste põldudega ja pumbatakse suure vaevaga vett üles, et laiendada vilja kasvupinda.

Moodsale, kiiresti kasvavale ja arenevale Jaapanile tekitab rea tõsiseid raskusi see, et nii mitmeski asjas ollakse siin kõvasti kinni vanades kommetes ja harjumusis, eriti mis puutub toitumisse. Kala peab olema ja riisi. Laiade maarahva hulkade vastumeelsuses teissuguse toitumisviisi vastu, — läänestunud intelligents sööb meeleldi euroopa toite, — ongi üks oluline raskus jaapani rahvastusküsimuses. Vaikset ookeani ümbritsevais mais valitseb praegu tugev politiline pinge, kuna Ühendriigid keelduvad avamast oma piire jaapani rahvastiku ülejäägi sisseränule. Jaapan näeb selles oma loomulikkude õiguste rikkumist, kuna tema alaliselt juurde kasvavad rahvahulgad peavad ometi kuski leidma asumisala. See vaatekoht on aga vaid osaliselt õige. Õige sel juhul, kui peetakse silmas vaid riisikasvatuseks kohaseid alasid. Ent juba peasaare mägedes oleks rohkesti ruumi, kui jaapanlasi saaks panna teotsema korraldatud karjamajandusega. Jaapanlane on aga sündinud aednik. Iga põllulapp on nagu aiapeenar, millel mees ja naine töötavad varahommikust hilise õhtuni suure innu ja hoolega. Aga karjapidamisest pole neil palju aimu. Piima ja võid ei tuntud enne eurooplaste sissetungi pea sugugi ja mägedes on rohkesti kasutamata pindu, kuna jaapanlane ei oska neid kasutada.

Veel teravamini ilmnevad need asjaolud Hokkaido saarel, kus valitseb Kesk- ja Põhja-Euroopa omaga sarnanev jahedam ilmastu. Suure suvekuumuse tõttu kasvab siin pikast külmast talvest hoolimata veel mõningais varjatud kohis riis, kuid ka siin tekib juba küsimus, kas poleks vahest siiski targem ja kasulikum kasvatada muud vilja. Suurem osa saarest on aga kohane vaid rukki, odra, kaera ja suhkrunaeriste kasvatamiseks ning karjapidamiseks, ühe sõnaga, Põhja-Euroopa maatulunduseks.

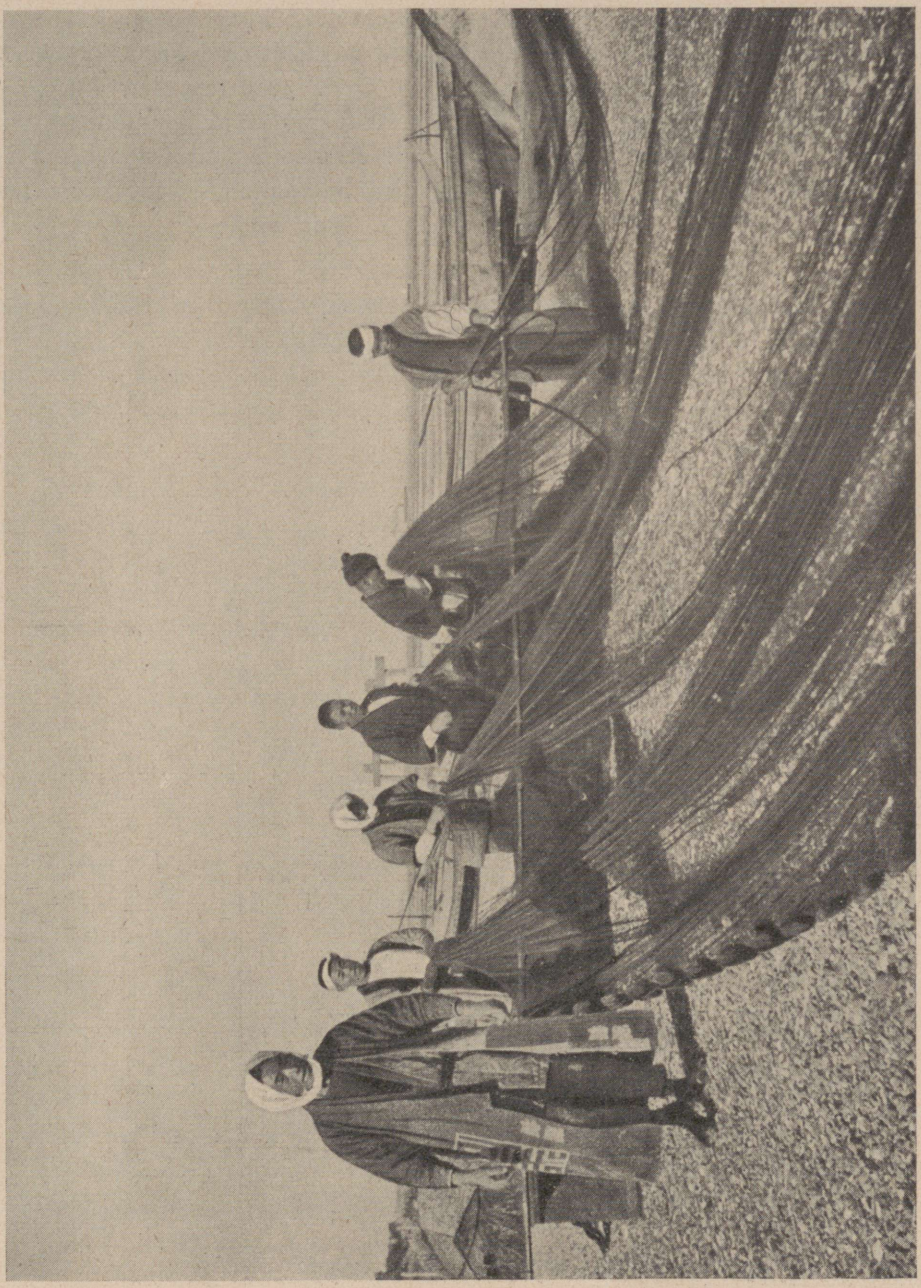

Kalastajad Jaapani põhjapoolseil rannikuil.

Riigivalitsus on kutsunud siia ka mõningaid saksa koloniste, kes asutaksid siin eeskujulikud majapidamised ja näitaksid jaapanlasile teed suhkrunaeriste ja karja kasvatamiseks. Ent ka kõige eeskujulikumad talud ei aita midagi, kui pole asunikke, kes tahaksid neilt midagi õppida. Valitsus annab

küll igale kolonistile vabalt maad, mis viieaastase harimise järel läheb ta pärisomanduseks. Aga jaapanlane ei muuda meeleldi oma harjunud eluviisi ja -kohta ja kardab jahedamat ilmastut, nii et ka need meelitamiskatsed on andnud seni vähe tagajärgi. Needki vähesed tulijad on teinud seda vaesuse sunnil ja omavad nii vähe tegevuskapitali, et jäävad kohe alguses võlgadesse, mille katteks on sunnitud peagi oma maa andma. Lisaks määrati uued asunduskrundid vana emamaa eeskujul liiga väikesed.

Hokkaido võiks anda, ettevaatlikult arvestatult, elamisruumi umbes neljale miljonile inimesele. Tõeliselt on ta rahvaarv kasvanud 1907. a. peale vaid ühe protsendi võrra. Suur osa Jaapani keerukast liigrahvastusküsimusest ühes kõige selle rahvusvaheliste komplikatsioonidega oleks lahendatud, kui õnnestuks harjutada jaapani maarahvast põhjapoolsele parasvööle omase ilmastu, tootmis- ja eluviisidega.

Istusime ühes Hokkaido talutoas tule ümber. Savipõrandas olevast august tõusis suits, ei leidnud õiget väljapääsu ja tungis kibedalt silma. Asunik, kes kükitas me kõrval, oli mähkinud omale karvase naha ümber ja näis siin kükitades mingi suure kummalise elukana. Väljas ähvardas madal bambusevõsa matta põllud. Jutustasin oma reisust läbi Jaapani ja nagu unenägu kerkisid mu silmade ette puhtad talumajakesed tillukeste, hoolsalt haritud põllulappide vahel, mis näisid mingi ilupeenardena, kirsipuude õitemeri tumeda männisalu tagapõhjal, templid ja naiste värvirikkad kimonod — ja ma mõistsin niisket igatsusläiget asuniku silmis, mõistsin, miks Hokkaido on ikka veel nii tühi ja asustamata.

C. Ross, Das Meer der Entscheidungen. Leipzig 1925.

KIOTO.

Jaapani omakultuuri langus.

Jaapanil pole mitte üks pealinn, vaid koguni kolm: seal on Tokio, keisri ja valitsuse asupaik, siis Osaka, tööndusekeskus, vabrikukorstnate mets, ja siis Kioto, jaapani kultuuri pealinn. Kõik kolm asetsevad Jaapani kesksaarel. Osaka kiirrongi kaheteist tunni sõidu kaugusel Tokiost, ja Kioto nii lähedal Osakale, et tramm viib sind ühe tunniga sinna.

Euroopas on tuntud vaid Tokio ja Osaka nimed. See tuleb vist sellest, et politiline võim (mida esindab Tokio) ja suurtööndus (mida kehastab Osaka) annab end rohkem tunda kui vana kultuur. Nii meil kui Jaapaniski. Ja kuna Kioto oma seitsmesaja tuhande elanikuga on pealegi tunduvalt

Riisilõikus Niigata lähedal, Jaapani peasaarel Hondol.

väiksem kolmemiljonisest Tokiost või kahe ja poole miljonisest Osakast, siis kahvatub ta nimi välismaal.

Kuid Jaapani riiklikule organismile on ka see kolmas keskus hädavajaline. Sest kui Tokio on tema aju ja Osaka tema loov käsi, siis Kioto on

tema süda. Mis suure kohanemisvõimega jaapani rahvast on alalhoidlik, seda kehastab Kioto. Kehastab ta? Kehastas ta? Või kahvatub ta nimi ka siin? Ei tea seda enam . . .

Neli aastat polnud ma näinud seda linna, mis kitsa vöötmena palistab rohelist Kamo jõge. Mändide ja kirsipuude all hõbehall sindlikatuste riba. Sekka pargid vanade keisrite ja šogunite lossidega. Sest Kioto oli enam kui tuhat aastat Jaapani keisrite asupaigaks, ja kuigi nende võim tol korral oli väike ja sõltuv šogunite-väejuhtide diktaatorlikust tahtest, siiski koondasid nad oma õukonna juurde parimad kunstnikud.

Ja kui keiser Meidži 1868. a. murdis šogunite võimu, viis oma asupaiga üle Tokiosse ja maa kiirel sammul läänestas, siis järgnesid talle sinna vaid võim, sõjavägi ja valitsus. Kunst aga jäi Kiotole truuks. Kunst vajab rahu. Kioto omas seda.

Oo, millise rahutunde tõi sõit Osakast Kiotosse. Ketrusvabrikute lärmitsev kära kadus mooruspuumetsade ja teeväljade taha; valgusreklaamid kustusid, ja Kioto kohal kumas sume poolkuu. Nii seisis Kioto mu mälestisis. Ja jõudnud pärale, ootas sind isaisalik „Kioto-Hotell" oma naeratava paksu peremehega, kelle kioto-sõbralikud kummardused ei tahtnud lõppeda; sind ootas kodune magamistuba number neli, suur kui saal, pruunkullaselt tapeeditud ja ühe seinvarjuga, mille peooniad poleks teinud häbi isegi keiserlikule lossile.

Tõsi küll, üks miil edasi ootas samuti võõraid moodne „Miyako-Hotell", kitsarinnaline ja kuuekordne, asjalik-praktiliste toakeste, kahe lifti ja palju muuga. Kuid kes polnud just mõni „globetrotter", magas vanas „Kioto-Hotellis". Ja ta ärkas varakult, et näha linna kohal virvendamas tõusva päikese kullatolmu — seda sumedalt säravat, kullast hommikuudu, millel pole midagi ühist Osaka tahmaga ja mida oskavad edasi anda vaid Kioto kunstnikud oma peentel lakk-kaussidel. Nii oli Kioto mulle jäänud mällu nelja aasta eest, ja igatsusega, teda jälle sellisena näha, sõitsin ta poole.

No jah, võis küll oodata, et Jaapan selle nelja aastaga on muutunud veel moodsamaks. Ütles ju mulle üks vana sõber Hiinas: „Te ei tunne Jaapanit enam ära, kui te 1926. aastast saadik seal pole käinud." Kuid see käis vist küll Tokio ja Jokohama kohta, mis maaväringu järel on kerkinud uuesti üles asjalikkude ja kainetena nagu Ameerika linnad, või Osaka kohta, mis juba tol korral oli paisunud niivõrt laiaks, et kasvas ühte oma sadamalinna Kobega. Kuid Kioto oli vististi jäänud samaks, mis ta oli olnud: vana Dai Nipponi [1] saareks uues Jaapanis . . .

Kuid siiski, juba rongisõit pani mõtlema . . . Peale seda kui parv oli viinud meid idüllisest lõunast tegevamale peasaarele, hakkas tulema vagu-

---

[1] Jaapani ametlik nimi.

Noor dajakkide paar Borneo saarelt.

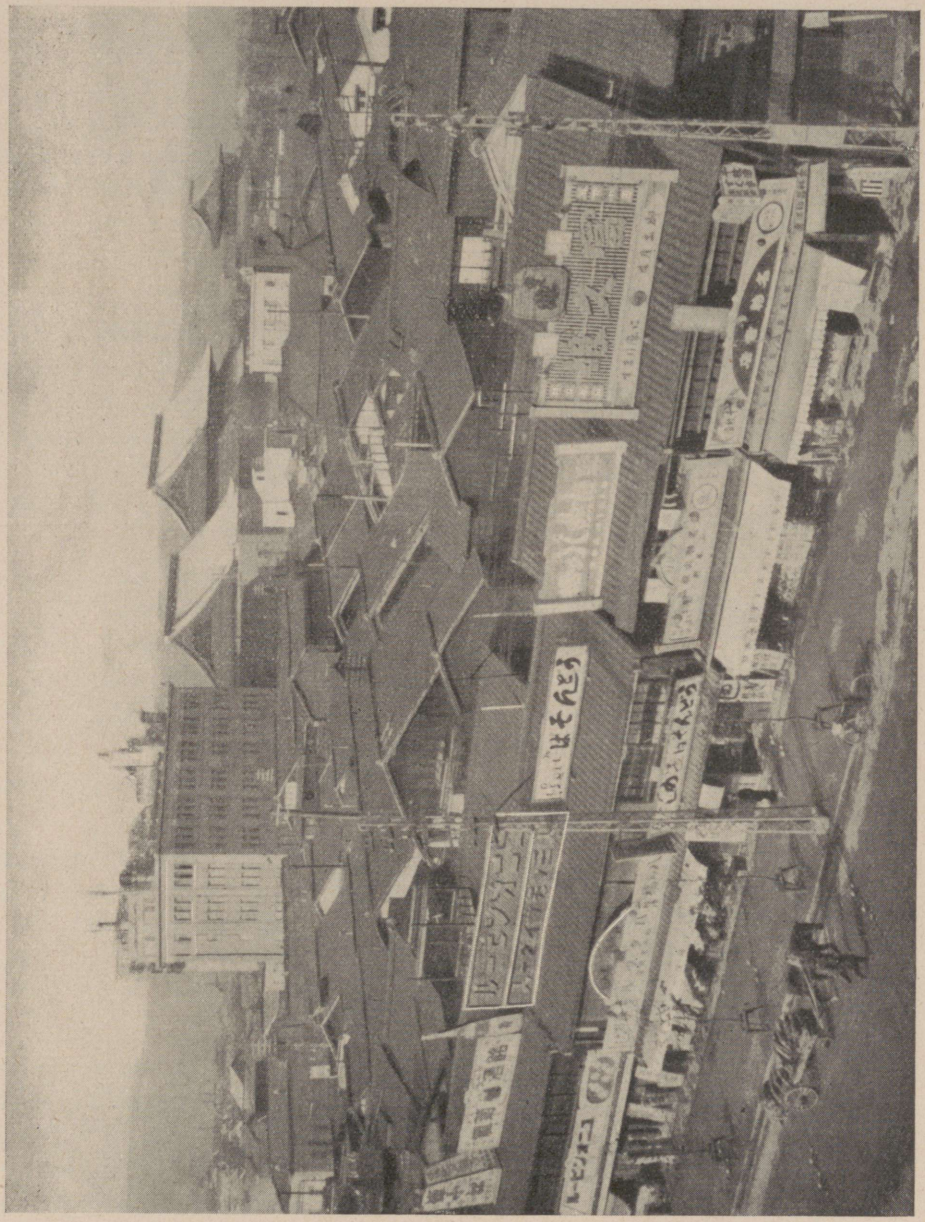

Jaapani vaimse elu keskus Kioto.

nisse üha euroopalikumaid jaapanlasi, ja mida enam rong lähenes Kobele ja Osakale, seda sagedamini väljus kimonoid ja astus sisse sakosid. Läksid getad [1], tulid saapad; sigaretid peente jaapani piipude asemele, mille tilluke

[1] jaapani puusandaalid.

kolu tühjendatakse ühe tõmbega. Nüüd suitsetab ikka enam inimesi riikliku tubakamonopoli viletsaid virgiinia sigarette juuspeene helekollase piibutubaka asemel.

Jah, maa on muutunud, ja ta muutub kiiresti iga päevaga, ta moderniseerub, industrialiseerub, läänestub. Seal — veel nelja aasta eest oleks olnud see võimatus — seal riisipõllul töötab talunik „overallis", ameerika töölisülikonnas. Ja seal, see hernehirmutis oapõllul — kas pole talle pistetud pähe lame kitsasääreline õlgkübar, nagu neid ameeriklased kannavad suve läbi? Ah, isegi juba hernehirmutised!

Ja seal on Kobe, Osaka sadam, lärmav, valge, raudbetoonist pilvelõhkujad, omnibused, autod. Ei, pigemini juba mitte väljuda, rong sõidab ju Kiotoni. Ka Osakast läbi — kuis on see linn suur ja hämar ja tahmunud! — ja nüüd uuesti põllud, vaevumärgatavalt laskuvas õhtupimeduses, vaiksed põllud, viimaks ometi jälle põllud! — sütetolm jääb selja taha, tähed löövad särama, tähed! — poolkuu nagu siis, nelja aasta eest. Rong pidurdub! Kioto!

Kas tõesti Kioto? Dai Nipponi rahusaar? Mitte jälle mõni Osaka eeslinn? Seal säravad seebi valgusreklaamid, seal ragisevad rasked terasest trammivagunid kurvidel ja annavad seejuures ulguvaid hoiatusvilesid, vastas seisab valgustatud betoonplokk, nagu näha, mõni kaubamaja, autod kihutavad, politseinikud korraldavad liiklemist, pauguvad kinoplakatid . . . oh häda, t õ e s t i Kioto!

Tõesti, ka Kioto on muutunud moodsaks, ka Jaapani süda lööb nüüd Lääne kiires taktis. Südameneuroos. Kahju!

Mis on Jaapanile jäänud tema endisest võlust? Ainuüksi lõunapoolsed tasased alad. Näib peaaegu nii. Ja siin üleval Nara ja Ise ja Nikko ümbruses paar püha piirkonda, jaapani kultuuri looduskaitse alad. Ja naiste ilus vana rõivastis, ka see on säilinud. Naised vähemalt ja neiud teavad veel, mis sobib nende kujudele.

Kioto aga on läinud üle.

Kas tegid jaapanlased õieti, andes oma paremate traditsioonide linna läänelise tempo võimusesse? Hindan seda rahvast ja usun, et jaapanlased teavad, mis nad teevad. Romantika ja vana kultuur ei tasu end. Väike teenistus turistidega Kiotos, ja mis edasi? Ja tõesti raha omajatele võõrastele on ka meelsam, kui Jaapan näeb välja nagu nende kodumaa. Romantika võivad nad ju tellida omale hotelli. Geišade ja haruldusesemetega kauplejate näol. Küllap jaapanlased juba teavad, mis nad teevad; küll jaapanlased juba vaatavad, mis selle tulemused on . . .

Pea, jah, nad näevadki juba seda. Sõites taksoga „Kioto-Hotelli", kohvikuist ja restoranest ning peegelklaasvaateaknaist mööda, meenus mulle rongis loetud ajaleht. Millest ta kirjutas aina . . . majanduskriis . . . turusta-

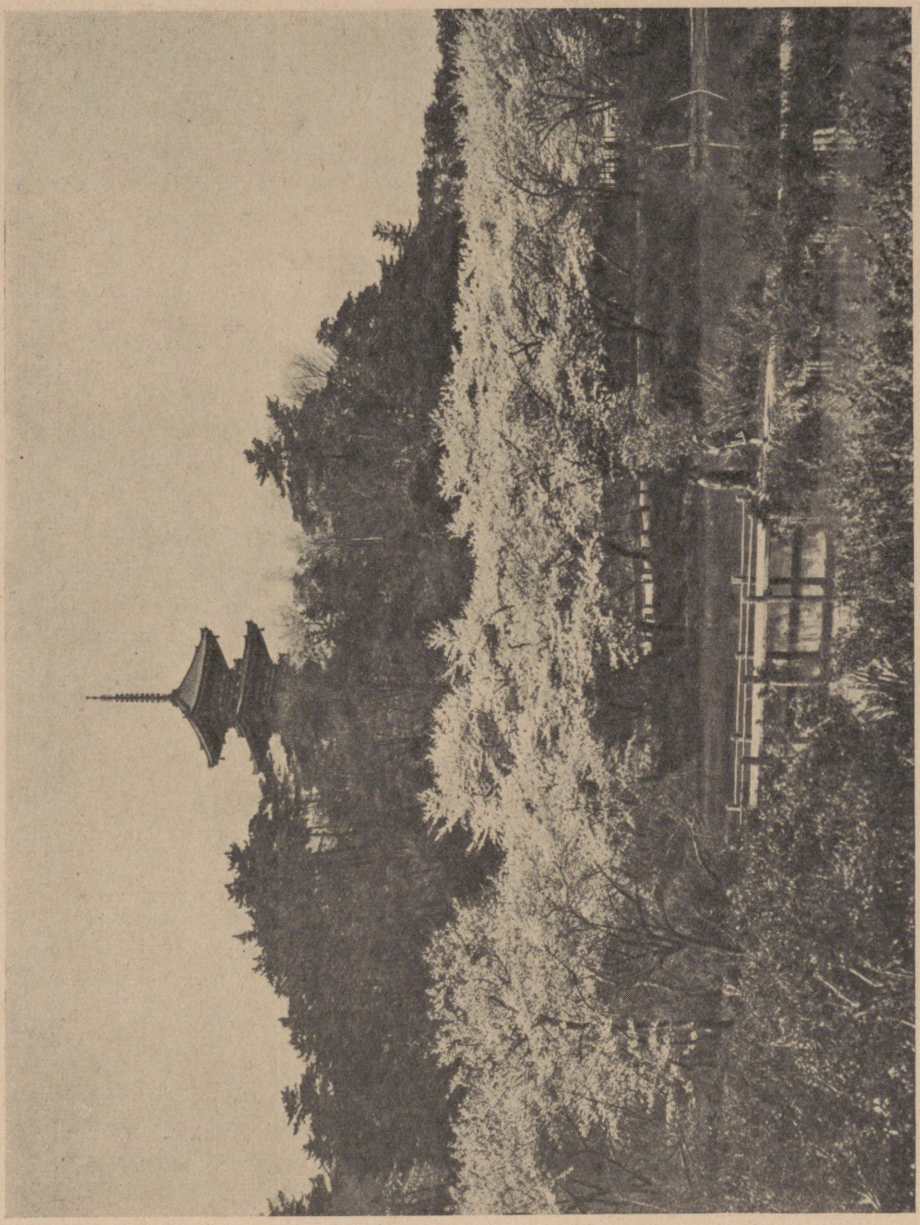

Õitsevad kirsipuud Šiba pargis, Tokios.

misummik ... kolmsada viiskümmend tuhat töötut ... Osaka suurim tekstiilvabrik, Komegafutši, neljakümne tuhande töölisega, on kärpinud palku kolmekümne protsendi võrra ... ta pidi seda tegema, kirjutati, et ka sel aastal võida välja jagada kolmkümmend viis protsenti dividendi ... ja töölised ähvardavad streigiga, sest neid vihastab, miks nemad üksi peavad kandma

Sirmimeistrid Satsumas, Jaapanis.

majanduskriisi raskusi, kuna firma president alles äsja sai kolm miljonit jeeni lisapreemiat ... ja teised vabrikud järgnevad palkadekärpimisega ... ja elu on kallis ja palkadest ei piisa ... ja väiketalunikud ei tea kunstväetise ilmumisest saadik otsa ega aru ... väiketalunikud rändavad linnadesse ja otsivad vabrikuis tööd ... Ajalehtede meeleolu on rõhutud kogu viimaste nädalate kestel. Ja nüüd läheb Kioto sama teed? Jah, vabrikukorstnaid on kerkinud ka siia ...

Auto peatub hotelli võimsa peasissekäigu ees. Roheliste livreedega teenrid paremal ja vasemal, keskel vastuvõtušeff „cutis". „Ei, vabandage, tahtsin „Kioto-Hotelli"." — „Jah, mu härra," selgitab vastuvõtušeff, kuna tressides portjeed juba vallutavad mu kohvrid, „see ongi „Kioto-Hotell". Täiesti uus ehitis, sada kolmkümmend viis tuba vannitubade ja veevärgiga. Teie tundsite küll vist veel vana maja?"

Ah jaa, seda tundsin ma, ja selle on nad nüüd hävitanud. Nii suured toad ei tasu end enam. Väikesed asjalikud toad ja vannid, nii väikesed, et mahud parajasti sisse istuma, ja kohe ees üks hall, krohvi ja marmori ning livreedega, s e e tasub end! Ah jaa!

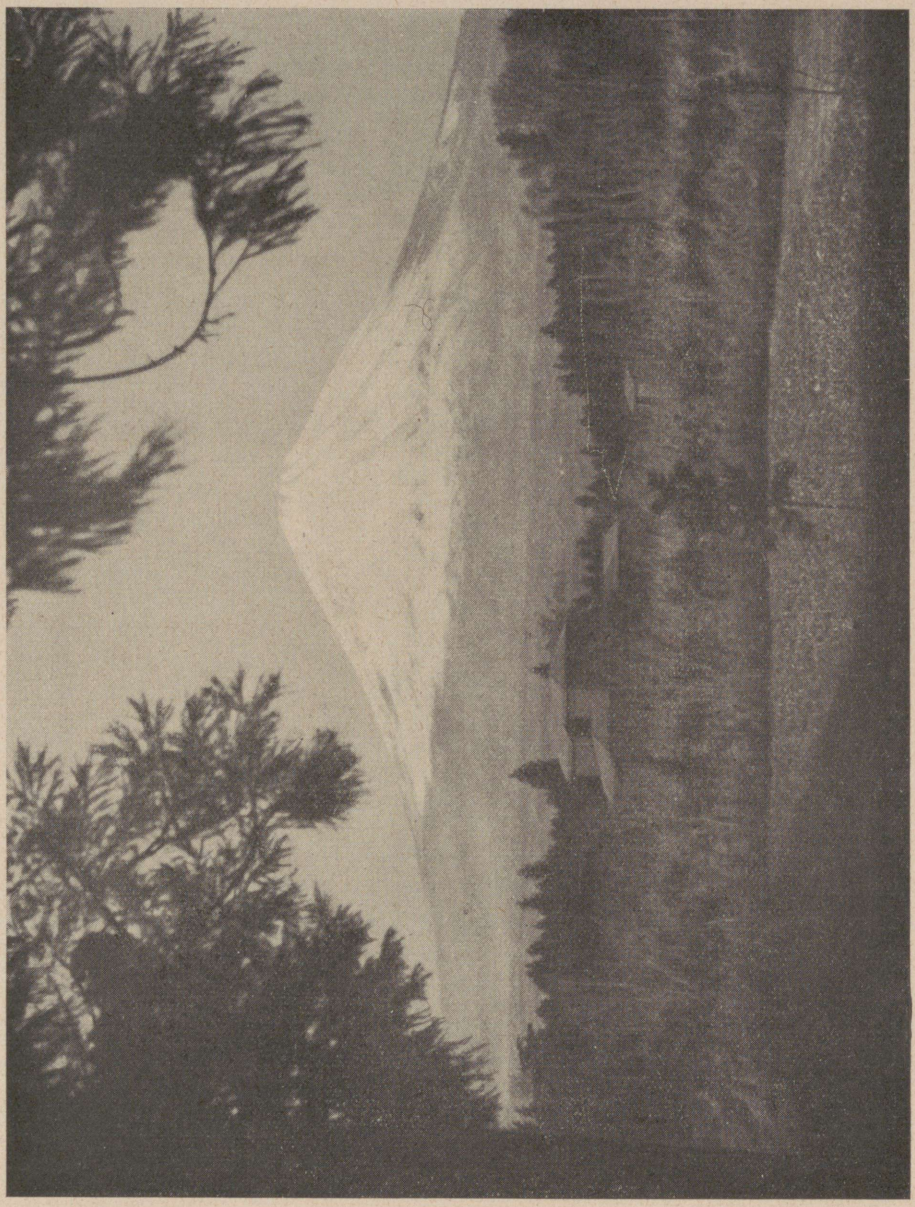

Jaapani pühamägi Fudži-san.

Järgmisel hommikul ei tõusnud ma vara, sest kes teab, mis need ettevõtlikud uuendajad on teinud hommiku kullatolmuga; Kiotot ei või enam usaldada. Magasin lõunani välja ja jalutasin siis vana šogunilossi vaatama. Vähemalt s e e seisis veel, nagu ta oli, oma kuldlehtseinte müstilise sära, oma sammaste õilsate puude ja imekaunite puumaalidega vastuvõtusaali seintel. Ja nagu ennegi, nelja aasta eest, tõmbas teener ka seekord uhke liigutusega

uksed laiali, ja seal lebas jälle see vaikne jaapani aed tiigiga ja otse ukse ees õitses šogunite vana lemmikkirsipuu. Roosalt ja kaunilt liikus ta võra päikesessärava rünkpilvena.

Jaa, see puust ja kuldlehist loss seisab veel nagu tolgi korral, ja nii seisab ka endiste keisrite loss, mis on lihtsam ja veel silmatorkavam oma õlgkatuste ja imeväärsete seepiamaastikkudega. See on säilinud ja lisaks veel mõni tempel ja vana maja. Puutumata on jäänud ka linna kõrvaltänavad, kus töötavad kunstkäsitöölised, lakimaalrid, puusepad ja pronksivalajad. Kuid ka neisse tungib juba uue ajastu lärm, ja õhtuti logeleb siin enam joobnuid kui ma muidu Jaapanis üldse olen näinud. Sest ajad on halvad ja sake [1] lohutab.

Ja jaa, Kioto ... Pakkisin jälle oma asjad kokku.

Jumalaga, Kioto! Ei tea, millal saan sind jälle näha. Võib-olla jälle nelja aasta pärast ... Kuid siis oled sa vist küll täiesti muutunud Osaka eeslinnaks, ja kullatolmu asemel langeb su katustele tossavate vabrikukorstnate tahma.

R. Katz, Funkelnder Ferner Osten, Berlin 1931.

GEIŠA.

Suurtel avalikkudel pidustustel, templis, teatris, tänavail (näit. uute jaamade, tänavaraudtee avamistel), parkides, bankettidel võib ikka kohata geišat. Teda on kõikjal, kus nii avalikus kui jaapani seltskondlikus eraelus on veel rõõmu, ilu, tseremooniaid ja traditsiooni. Rahvaelus geišal on eelistatud koht. Ta on näitleja, tantsijanna, niisama hästi ka preestrinna, Jaapani iluduse preestrinna, ikka enam jõuan sellisele arusaamisele, et ilu on ühtlasi jaapani religiooniks. Geiša on jaapani hetäär, jagab elurõõmuandeid, naudinguid, mis jumalatelt inimsoole määratud. Juba lapsena on ta vanematelt pühendatud sellele elukutsele, milline küll muutumas oma sisus ja tähenduses, sest traditsioonid taganevad moodsa ameerikaliku vaimu ees.

Mis on geiša tänapäeval?

Tema elukutse on juba teataval määral prostitutsiooni kõrvalmaiguga. Aga see on „geiša" mõiste valesti tõlgitsemine, last ei müünud ju vanemad mõne tütarlasteküti iharuse ohvriks! Usaldati ju tema oma kutses meisterlikkuse saavutamiseks, mis vajab pikka põhjalikku eelharidust ja süvenemist, paljuteadjate, heasüdamlikkude vanemate naiste, endiste geišade, hoolde, kes on kunstnikud ning sellistena tunnustatud, kes on kupeldajad vaid nii palju, kui palju näitleja ning tantsijanna kunst sisaldab erootikat.

[1] riisiviin.

Tuvid Asakusa templi ees, Tokios.
Keskel rahvarõivais naine triibulise kimono ja puusandaalidega.

On vaja pikka, väga pikka koolitusaega, pühade tantsude ning mitmesaja traditsioon-tantsu äraõppimiseks, et osata laulu, samiisi-mängu, õrna tasast kõnet, tee serveerimist ja sellega seotud traditsioone, et omada

küllaldaselt intelligentsi, et olla väärikalt tagasihoidlik vaimukate, tarkade, soliidsete meeste juuresolekul.

Teemaja on ühtlasi klubi, kus paljud avalikud banketid, pidustused, kõned peetakse ilusate, õrnade, maitsekalt siidi rõivastatud geišade juuresolekul, keda ei kutsuta mitte üksnes kõneluste vaheaegadel, söögil ning puhkusel esitama tantse, pantomiimilisi mänge, vaid neile pole keelatud heita ka sõnakest jutu sekka.

Astume kord Tokios, teejuhiks jaapani üliõpilane, ühte noist loendamatuist teemajadest, mis reastuvad Asakusa pargi ääres puude all. Jätame jalanõud alla sissekäigu juurde — ning meid juhitakse väikesesse, vaipadega kaetud ruumi, milles ainsa mööblina madal laud ja neljanurkne puutüvest õõnestatud sütenõu. Kükitame ebamugavalt põrandale laua ümber, millel kausikeses põletavalt kuum riisivein, maiustisi, kirju magus püree, ilustuseks täis topitud hambahorke siidpaberikestega. On pisut külm, hoolimata sütenõust hõõguvale soojusele. Ilmub madam, ning temaga samiisimängija, mitte väga ilus, ka mitte noor, tumedasse kimonosse riietatud naine, kes köhatab tasa endamisi, osalt külmast, osalt ohtralt tarvitatud riisiveinist.

Peale igasuguseid ettevalmistusi lükatakse lõpuks kõrvale paberist vahesein ja meie soovide kohaselt ilmuvad kolm tantsijannat — miss Ja Jo I-San, miss Toku Jako San ja Noku Siku San, õrn „tulevikulaps", habras, armas olend, kuueteistkümneaastane, aga näib kolmeteistkümneaastasena, meie nimetame teda otsekohe „Baby San".

Need kolm väikest geišat tulevad meie ruumi tantsima. Nad põlvitavad, seljad meie poole, ukseavause ees, ja sulevad selle. Alati, kui astuvad tuppa või väljuvad, peavad nad põlvitama, vaikselt, õrnalt; see on niiöelda austusavaldus uksepidemele, mis siin vaid rinnakõrgusel, ovaalne auk seinas, millesse pistetakse kaks sõrme, et nihutada rullidel liikuvat seina. Siis pöörduvad väikesed geišad meie poole, puudutavad laubaga põrandat, naeratavad, nagu ootaksid —, kuidas õnnestuks see meil kohmakail euroop-lastel.

Surmtõsiste nägudega tantsivad geišad, siia-sinna hõljudes. Käekesed, sõrmekesed sirutuvad, käsi paindub puudutades vaevalt rannet, käist, jälle sirutuvad sõrmed — vibutuvad käed — pea paindub küljele, kirsspunaseks värvitud suu tõmblus kajastab ta lehviku mängu. Vaikne sirisev laul, milles kuuldub nagu tasast sirinat, luksumist, nuuksumist, mõni vaikne peatoon samiisi-mängust; lõpmata õrnalt, süütult, armsalt, kogu olemises ei ainsatki kirejälge — ainsatki tagamõtet ärritada meeli.

Siis asuvad väiksekesed laua äärde, maitsevad pisut meie riisiveini kausikestest, pistavad suhu, kus läigatavad kuldhambad, mõne magusa violetse suhkrutükikese, ning aralt meile naeratades toovad esile endi taskukestest igasuguseid pisiasju: väikesi kamme, huulepulki, peeglikesi,

Tempel Minobus, Jaapanis.

paberist taskurätte, puudritoose, hambahorke, tillukesi nimekaardi-karbikesi — imestamisväärt palju asju sisaldab geiša väike pompaduur!

Kestev imestus meie poolt — kõikide nende liigutuste õrnuse, armsuse puhul! Meie sõbralikkusest julgustatuna satub Baby San lobisemishoogu.

Meie juht tõlgib. Ta jutustab saksa tütarlapsest, miss doktor San'ist, arsti tütrest, kes aasta eest viibis selles majas kuu aega, kahjuks suri ta varsti. Baby San soovib igaühele meist kinkida mälestuseks tassikesi, millest äsja jõime riisiveini. Meie võtame tänuga vastu, naeratame, kummardudes maani, püüame järele aimata jaapanlaste viisakuse väljendust: seda venivat liigutust, seda ebamäärast tooni. Kui meie siis taltsalt ja viisakalt tahame suruda ettevaatlikku suudlust Baby San'i, Ja Jo I-San'i, miss Toku Jako San'i valgeksvõõbatud põskedele, ulatavad nad vaikselt omad näokesed.

Kauaks, — varase hommikutunnini, jääme sellesse teemajja Asakusa pargi ääres. Kui lahkume, on kibe külm ja sajab; kõik, kolm tantsijannat, samiisi-mängija ja madam, saadavad meid, aitavad kängitsemisel, ning seni kui otsime autot, mille leidmine pole sugugi lihtne, seisavad nad lehvitades väraval.

A. Holitscher, Das Unruhige Asien. Berlin 1930.

PUHKEPÄEVAD JAAPANI VÄIKELINNAS.

Tat-tat-tat laksusid ühtlases taktis rikšakuli [1] tallad tänaval. Rikšamehed ei kanna kingi, vaid ainult kummitaldadega sukki kaheosalise labaga, suurvarba jaoks üks ja teiste varvaste jaoks teine, nii et nende jalad sarnanevad jaanalinnu omadega. Selle suure jooksulinnu omaga sarnaneb ka nende traaviv jooks, pikasammuline, kergejalgne, nii et tundub, nagu polekski aiste vahel ähkiv ja higistav inimene, vaid mõni imelik lind.

Kahvatud valgusekumad, mida heidavad tänavale väikesiks nelinurkadeks jagatud paberseinad, hakkavad üksteise järel kustuma. Aeg on juba hiline, ent ikka alles traavivad meie rikšad majade vahel edasi, kus seatakse kolina ja plaginaga öisi puuluuke õhukeste paberseinte ette, kindlustades end ööks.

Kuhu me sõidame? Ikka veel polnud midagi näha jaapani võõrastemajast, mille aadressi andsin kulile. Kas on rikšamees õieti aru saanud? Minu jaapani keele oskus oli alles kõige esimesel algastmel. „Shibataya", hüüdsin veel kord. „Hay, hay!" noogutas kummaline jaanalind-inimene vastuseks, end aiste vahel käänamata. Õieti võis ta meid viia, kuhu tahtis, ja me poleks saanud end kaitsedagi. Stoilise rahuga traavisid kulid edasi ja kirjud paberlaternad, mis rippusid aisaotstes, kõikusid lõbusalt üles ja alla.

Olime otsustanud korraldada oma elu eht jaapani viisi, nii pea kui pääseme Tokiost välja, ja esimese katse selleks pidime tegema siin Mito väike-

[1] Jaapani sõidukärumees.

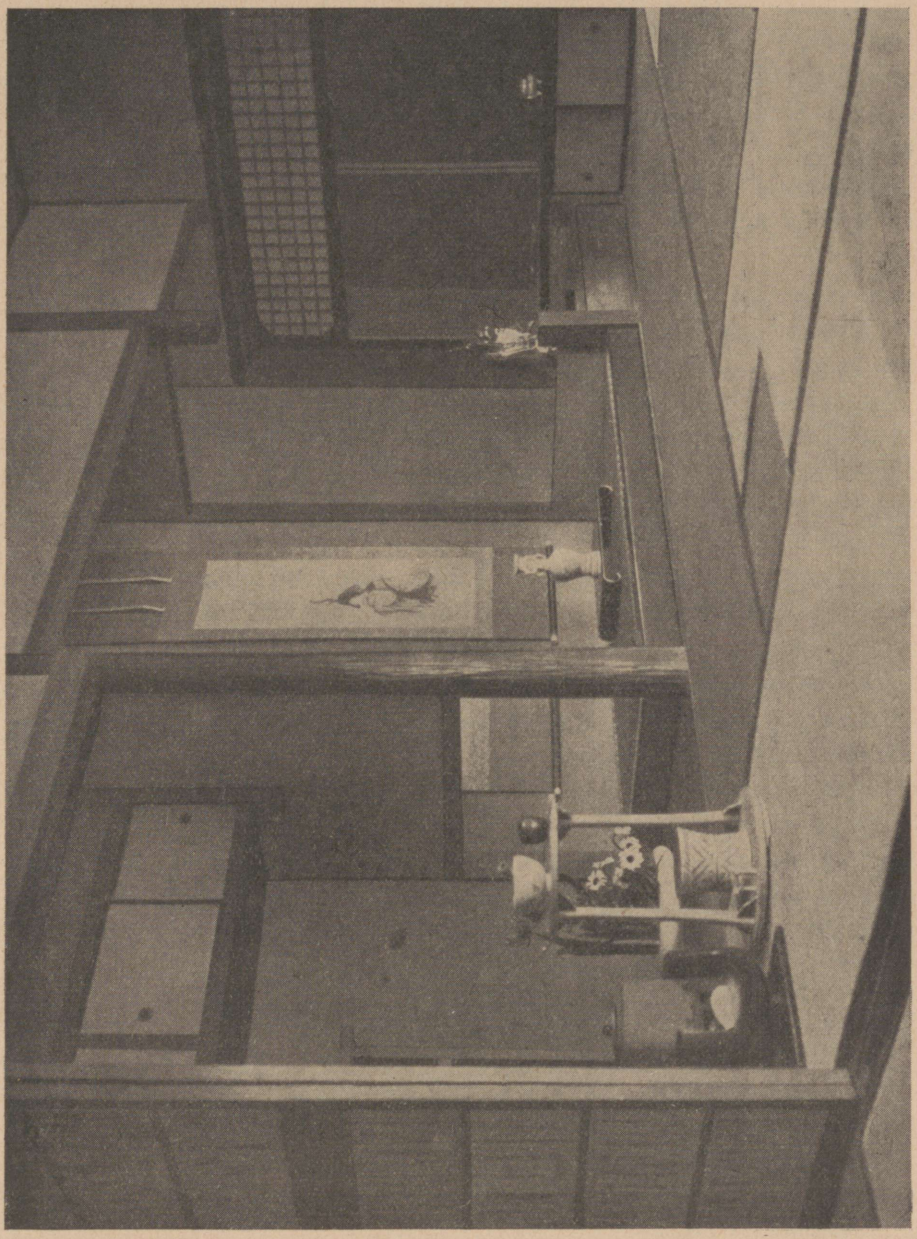

Tüüpiline jaapani elutuba
liikuvate paberseinte, põrandamattide ja kodualtari — nn. „takonoma'ga".

linnas. Mito näis just selleks õige koht olevat. Teda ei ole küll Cooki ja teiste suurte reisibüroode poolt soovitatud kohtade nimestikus, ta on vaid väike, vaikne maalinnake, ja uudishimu, millega mind vaadeldi raudteejaamas rongilt mahaastumisel, näitas, et võõrad pole siin eriti sagedad.

Kõik meie Tokio tuttavad laitsid küll ägedalt meie nõu maha ja ka kuulus Murray reisujuht kirjutab, et nii mõnigi, kes eemal olles on kõnelnud suure huviga jaapani toitudest, on kaotanud äkki kogu julguse, seistes silm silma vastu tõeliste asjaoludega. Jaapani magamisasemeist ja vannidest kõnelemata!

Aga me ei lasknud end kõigest sellest hirmutada ja lisaks olime nüüd nii väsinud ja näljased, et oleksime leppinud kõigega, kui vaid jõuaksime kohale.

Ent juba käänduski esimene kuli ühte imeilusasse, tillukesse õue, mille sissekäigust vasemal seisis ilus vana kivilatern, paremal üksik maaliline jaapani mänd. Peatusime Shibataya, „riisimuru-maja" ees.

Nagu Aladdini imelambi lugudes „1001 öös" avanesid rikšameeste hüüetele liikuvad paberseinad. Nende taga tuli nähtavale peegelsiledaks poleeritud põrand, kaetud pehmete mattidega. Paberine vahesein, mille kohal uhkustas kure kuju, kallis vaas õitsevate okste kimbuga, ukseavausel kükitamas armsailmeline noor olend, kes meid nähes heitis kummuli, puudutades otsaga põrandat. Ühel hoobil ilmusid äkki vaikselt esile kaks, kolm, neli tüdrukut, kes heitsid samuti tervituseks maha. Nii kummardasid nad kõik meie ees kirju reana, lobisesid ja kihistasid oma pikkadesse kimonovarrukaisse, kui me ei mõistnud midagi nende kõnest.

Kuna aga lõppude lõpuks polnud mingit kahtlust selles, et me soovime öökorterit, siis lähenesid kaks neist meile, tõmbasid meil saapad jalast ja panid nende asemele tuhvlid jalga, ja siis läks meie tee läbi otsatute käikude, järskudest käsipuudeta treppidest üles ja taas läbi pikkade käikude, kuni meiega seltsinud peremees ja tüdrukud jäid põlvitama ühe ukse kahele poole. „Irrasskai! Irrasskai!", „Kas te ei astuks armuliselt sisse!" Otsmikud laskusid põrandani. Meie kummardusime ka omalt poolt, võtsime tuhvlid jalast ja astusime sukis — nagu viisakuse komme nõuab — oma tuppa.

See oli kogu võõrastemaja autuba, kuhu meid toodi, ent alguses ei näinud ruum kuigi toredana, ei tundunud üldse hotellituba olevat. Jaapanlased ei tunne mööbleid, isegi mitte pehmeid vaipu, mis moodustavad hommikumaa tubade peamise sisustuse. Nii elavad Jaapanis keiser ja lihtne talumees samas stiilis.

Neli liikuvat paberseina, põrand jämedakoelisist riisiõlgmattidest ja puulagi — see on jaapani tuba. Selline oli ka meie oma. Kuid peagi märkasime, et matid olid uued ja puhtad, seinte paber laitmatu ning vähimagi lõheta ja puu kallist sorti. Lisaks oli ka jaapani iga toa pühadus, takonoma, korraldatud siin eriti maitsekalt.

Takonoma on eriline seinaorb, mis ei puudu üheski jaapani toas. Alguses on ta olnud vist magamisasemeks; sest nagu üks terava keelega inglane tähendab oma teoses, olla takonoma ainus koht jaapani majas, kus ei ole

tõmbetuult. Hiljemini on vist hakatud nägema takonomas majahaldja asupaika, elanikud on tõmbunud siit tagasi ja hakanud magama keset põrandat. Praegu on takonoma mingiks maja-altariks. Siin ripub alati nn. „kakemono", seinamaal, mida on igal jaapani perekonnal suur hulk. Need ei ripu aga kõik seintel, nagu meil, vaid ikka ainult üks, mida vahetatakse sageli meeleolude või aastaaja kohaselt. Edasi on seal veel vaas värskete lillede või okstega ja mõni pronkskuju: budda, mõni šinto jumala või ka mõni loomakuju. Need kolm elementi on ikka korduvad ja valjusti ette kirjutatud, kuid annavad siiski ka neis kitsais piirides rohkesti avaldumisvõimalusi isiklikule maitsele ja kunstimeelele.

Meie sisseastumisel tervitasid meid Šitši-Fukudžin, paksukõhuline, lõbusalt irvitav õnnejumal, kakemonol valge toonekurg, kes lendas loojeneva päikese poole, ja vaasis õitsev persikuoks. Kui siis veel teenijatüdrukud tõid üks — kaks — kolm tuppa „hibatši" — sinise fajansspoti hõõguvate puusütega —, seadsid selle ümber meile istumiseks siidpadjad ja pakkusid meile tibatillukesis portselantassikesis rohelist aromaatset teed, siis oli esimesel hetkel tühja ja kõledana tundunud tuba muutunud äkki imemõnusaks ja koduseks.

Seni oli läinud kõik ilusasti ja hästi. Aga nüüd ilmus peremees jälle esile, pikk paberirull käes ja algas mitmekordsete kummarduste ja aupakliku ähkimise järel pikka juttu, mis jäi ka mitmekordsel kordamisel meie poolt mõistmatuks, ning tõi viimati esile mõlemalt poolt nõutu vaikimispausi. Siis tuli mul õnneks äkki pähe, et asi ei võinud olla muud, kui politsei poolt nõutav otsata küsimusterida — päritolu, rahvuse, elukutse, vanaduse, reisusihi ja otstarbe jne. kohta. Mul oli soovituskiri välisministeeriumilt Tokiost, kus olid vist küll vastused kõigile neile küsimusile. Sest kui ulatasin selle peremehele, selgus ta murepilves nägu kohe ja ta hakkas innukalt minu soovituskirja sisu tušiga oma paberirullile üle kandma.

Sellega valmis saanud, laskis ta kuuldavale uue kõnevoolu, mille toonist võisin vaid mõista, et see sisaldas küsimusi meie soovide kohta.

Jaapani kombe järgi pidime minema kõige pealt vanni. Vannitoa eesruumi astudes, näis seal juba inimene ees olevat ja ma ei teadnud, mis teha. Siis aga astus üks jaapani daam lähedale, kummardus aupaklikult minu ees ja hakkas rahulikult kimonot seljast maha panema. Sellele järgnesid aluskimono ja särk. Võluva graatsiaga põlvitab ta, laseb ka puusavöö maha, tõuseb taas üles nagu hirv, näitab üheks hetkeks oma sihvakat, nagu elevandiluust keha väikeste õrnade rindadega, kummardub veel kord ja kaob siis vanniruumi.

Jaapanis on mõlemate sugupoolte ühine kümblemine vanaks kombeks. Viimaseil aastakümneil on see hakanud eurooplaste, eriti misjonäride mõjus-

tusel kaduma, avalikes saunades on ta politsei poolt keelatud, eraelus aga harrastatakse edasi, nagu äsja nägime.

Jaapani kümblemiskombed on selgeimaks näiteks sellest, kui kunstlikud ja suhtelised asjad on moraal ja häbitunne. Need vahelduvad täiesti ühes rahva päritolu ja kasvatusega. Jaapanitar, kes ei näe midagi iseäralikku ega häbiväärset oma alasti keha võõraile meestele näitamises, kes laseb end meesteenijast rahulikult seebitada ja masseerida, kannab tänaval ja seltskonnas rõivaid, mille kõrval euroopa daamide õhtutualetid näivad talle rõvedaimate hilpudena ning võõraste meeste-naiste kokkupuutumine ja koosliikumine euroopa tantsudes on ta meelest rõveduse ja häbenematuse tipp.

Me eelistasime siiski oma vanni ja olime väga rahul, kui saime edaspidi ühe vanni ainuüksi oma tarvituseks, sest harilikus jaapani vannis käib kogu maja pere üksteise järel samas vees.

Sellest puudusest hoolimata on jaapani vann suurepärane, kuigi tema tarvitamine sel kujul käib kõigi arstiliste ja tervishoiuliste eeskirjade vastu. Jaapanlane kümbleb keevkuumas vees, nii kuumas, et eurooplane suudab seda taluda vaid pika harjutamise järel. Kõige pealt seebitatakse keha üleni ja uhetakse veega ära, alles siis astutakse lühikeseks ajaks keevkuuma vanni, mida soojendab vanni kõrvalossa asetatud vaskplekist nõu hõõguvate puusütega. Esimesel pilgul tunned end elavalt keedetuna, ent vannist välja astudes on soojuse, mõnu ja heaolu tunne ületamatu.

Vanni järel võtsin kogu oma jaapani keele oskuse kokku ja laususin: „O nakaga sukimašita," mis tähendab sama palju kui: „Olen näljane," või sõna-sõnalt: „Minu auväärt sisemus on tühjaks muutunud."

Kui mitme kordamise peale sellest lausest viimaks aru saadi, tuli uus aupaklik naeratus esile, kuid kahjuks ühtlasi pikk rida uusi küsimusi meie soovide kohta, mida lõpetasin viimaks lausega: „Nan de mo jorošii" — „Ükskõik, tooge midagi."

Siis tuli meil oodata tükk aega, ootamisel ei näinud tulevat lõppu, kuna „nesan", teenijatüdruk, naeratas lakkamatult ja serveeris meile üha uuesti teed. Kell oli juba ammu üle kaheteistkümne, kui peremees viimaks tuli tagasi ühes teiste teenijatega. Mida tõid nad loodetud eht-jaapanliku menüü asemel? — paar Viini lõiget ja noad-kahvlid, mida nad olid kindlasti kuskilt kaugelt suure vaevaga kokku otsinud; sest nad naeratasid uhkelt ja võidurõõmsalt.

Hiljemini tutvusime ka päris jaapani toitudega. Väikesil mustadel lakitud lauakesil asetasid „nesanid" igaühe ette söögi, kõik road ühe korraga — toorest ja küpsetatud kala, merilimukaid, vähke, munasuppi ja siis riisi juurde kuuluvad delikatessid, nagu hapendatud naerid, merivetikad jm.

Budda kuju õitsevate kirsipuude all.

Riisipoti ja teekatla kõrval kükitas „nesan", et täita tähelepanelikult meie tasse ja kausse. Riisi peetakse pühaks. „O gozen," ütleb jaapanlane — „auväärt riis." Seepärast ei tohi ivakestki järele jätta, isegi kausi külge jäänud raasud loputatakse teega alla.

Peale õhtusööki seatakse magamisase valmis, harilikult samas ruumis, kus elatakse ja süüaksegi. Magamistarbed võetakse seinakapist. Nad koosnevad paarist siidmadratsist, mis pannakse ülestikku põrandale, merirohust padjast, mis on kaunis kõva ja ebamugav, ja ühest paksust vateeritud siidvaibast varrukatega, kuhu sisse poetakse. Voodipesu ei ole, tuleb heita öökimonos otse siidile.

Hommikul tuleb „nesan" sisse, lükkab kõik paberseinad kõrvale ja siis peab kogu tänava ja naabrite silma all hakkama rõivastuma. Ka selles ei näe jaapanlased midagi imelikku.

C. Ross, Das Meer der Entscheidungen. Leipzig 1925.

JAAPANI LÄÄNESTUMINE.

Oli parajasti Budda sünnipäev Sendai linnas, Jaapani peasaare idarannikul. Meie saabumisel liikus parajasti pikk lasterongkäik jaamaesisele väljakule: ees kõrgemate koolide õpilased oma siniste vormiriiete ja nokkmütsidega, siis algkooliõpilaste read alles jaapanipärases rõivastises valgesinisekirjude kimonote ja klobisevate puusandaalidega. Lõpus sammusid tütarlapsed, pea kõik alles jaapani rõivais, siiski näitasid üksikud villased kaelarätid, kirjud villased mütsikesed ja viltkübarad euroopaliku rõivastise paratamatut võidukäiku. Rongkäigu keskel kanti suurt püha valge elevandi kuju. Jaamahoone ees rongkäik peatus ja valge budda elevant jäi hoonet põrnitsema. Mängukoor, mitte jaapani samiisidest ja viledest koosnev, vaid päris harilik pasunakoor, mängis jaapani hümni, seda meie kõrvale pea viisitut ja arusaamatut rütmilist rida. Kõik lastekäekesed, nii kitsais jakkides kui avarais kimonokäiseis, lehvitasid elavalt lipukestega ja hüüdsid oma „Bansai, Bansai!" sellise kire ja ägedusega, mida nende väliselt nii siledailt ja naeratavailt näokesilt poleks võinud üldse oodata.

Kuna hakkas sadama, siis rongkäik läks laiali. Oli lõbus vaadata, kuidas tänavad lõid kihama kirjudest paber-vihmavarjudest, mis ujusid läbi tänavate nagu suurte värviliste millimallikate parved, ja jaapanlased klobistasid oma kõrgete puugetadega läbi nobedasti koguneva tänavapori. Minul läks aga öörongi oodates asi igavaks ja otsustasin seepärast ühe ülikooliprofessori üles otsida, kelle aadress oli mulle antud. Professor oli küll ära sõitnud, kuid selle eest kohtasime ta maja ees üht ta ametivenda, kes pidas jaapani viisakusereeglite kohaselt päris võimatuks, et me jääksime õhtuks üksi. Kuna ta aga ise oskas vaid paar sõnakest inglise keelt, siis läksime ühe ta sõbra, kohaliku „Koto-Gakko" saksa keele õpetaja majja.

„Koto-Gakko" on mingi vaheaste gümnaasiumi ja ülikooli vahel, siis midagi inglise ja ameerika kolledži taolist. Need koolid on ühtlasi Jaapani läänestumise rakukesed. Õpetajad, nagu kõik jaapanlased, kes on elanud kauemat aega Euroopas või Ameerikas, elavad kahepoolset elu. Nad on

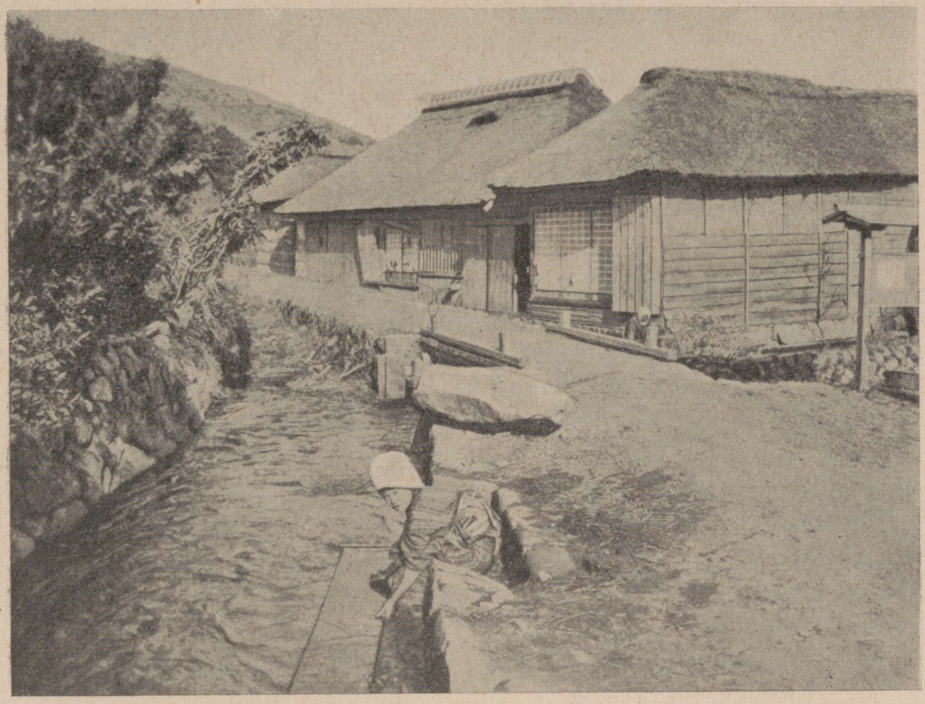

Külatänav Kesk-Jaapanis.

harjunud sedavõrt hindama läänelise elu mugavusi, et ei raatsiks neist täielikult loobuda, ent teisalt istuvad vanad jaapanlikud harjumused neis liiga sügavalt sees. Tõusvas põlves hakkavad läänelised jooned ikka enam võimust võtma. See algab rinnalastega, keda hakatakse üha sagedamini euroopa viisi mähkima. Rahvakoolis harjuvad lapsed laudade ja toolidega, kõrgemais koolides saabaste ja euroopa rõivastisega. Kahtlemata kohandab Jaapan läänelise tsivilisatsiooni vormid oma nõuete ja maitse järgi, kuid läänestumisprotsess käib igatahes takistamatult oma rada.

Selle parimaks näiteks oli viis, millega see Koto-Gakko õpetaja oma külalislahkes majas vastu võttis. Ta oli kimonos, kuid vabandas ühtlasi seepärast meie ees, tähendades, et ta oli pannud selle mugava rõiva selga pühapäeva õhtul, mil ta ei oodanud ühtki külalist. Olles juhtinud meid salongi, jättiski ta meid peagi üksi, et euroopalikult ümber rõivastuda.

See oli tõesti „salong", millesse meid juhiti. Maja oli küll eht-jaapanlik, punutud mattidega ja paberseintega. Aga ühe tuhmilt läbikumendava paberseina poolmiku ees seisis massiivne saksa vabriku klaver, teisel kõlkusid õrnal, hõlpsasti rebeneval tagapõhjal odavad õlitrükid Heidelbergi lossi ja võidusambaga. Takonomat „ilustasid" peale kakemono ja õitseva oksa veel terve rida odavaid maitsetuid portselanvaase ja kruuse euroopa vabrikuist.

Mööbleid polnud ja me istusime jaapani viisi sütenõu ümber põrandale maha. Ei tea, kumb rohkem imestles, kas meie selle euroopaliku kribu-krabu üle, või nemad meie üle. Igatahes ei tarvitsenud kuigi kaua meie üle naerda, sest juba veeretas teenijatüdruk tuppa kolm rasket polstertugitooli, mille metallrullid lõikusid teravalt põrandamattidesse.

„Saksamaalt kaasa toodud," seletas majahärra uhkelt. Ta oli olnud Saksamaal sobival ajal. Jaapani jeen seisis kõrgel, mark aga langes vahetpidamatult.

Ahjud, ühe pliidi, kaks klaverit, jalgrattad, lambid, mitmesugust mööblit, raamatuid, vaipu, jumal teab mida kõike oli meie külalislahke peremees Saksamaalt kaasa toonud. Kõige meelsamini oleks ta ehitanud kõigi nende asjade jaoks täitsa omaette euroopaliku tiiva maja külge, nagu on praegu Jaapanis moeks. Kuid kahjuks ei jätkunud ruumi, seletas ta kahetseva õlgadekehitamisega. Kõik meie peremehe kodus oli suuremal või väiksemal määral euroopalikust mõjust puudutatud, ainult mitte majaproua ja tema suhe abikaasasse. Proua professor, kes polnud, muidugi, olnud Saksamaal kaasas, ilmus peagi võõraid tervitama, kuid kadus kohe jälle, olgugi et meiega oli ka üks euroopa daam. Nüüd tuli ta jälle ukseavauses nähtavale, kandmikud õhtusöögiga käes. Maa kombe kohaselt sügav kummardus lävel, siis teine kummardus ukse sulgemisel ja veel sügavam põlvitamine sütenõu ääres. Situatsioon oli õige imelik, kui me istusime kolmekesi mugavais tugitoolides ja majaproua põlvitas meie ees kandmikkudega. Vaeseke ei teadnud õieti, kuhu söögi seada, kuni me otsustasime muutuda taas jaapanlasiks, lükata toolid kõrvale ja kükitada põrandale. Igaüks meist sai ühe kandmiku igasugu jaapanipäraste maiuspaladega, nagu suhkurdatud kilud, väikesed merilimukad, hapendatud bambusepungad ja lootosejuured, lisaks toores kala, mille isuäratavad punased ja valged viilukesed pulgakeste vahele võetult ja erilisse kastmesse pistetult maitsesid suurepäraselt. Majaperemehel oli hea isu ja ta valis naudiskleva ilmega kord siit, kord sealt liualt. Vahel matsutas ta tunnustuseks kuuldavalt suud, mida nõuab jaapani hea toon.

Majaproua jäi meie juurde istuma, kuid nagu teenija, põlvitades pisut eemal põrandal ja jälgides teraselt meie söömist, et tarbe korral kohe kätte ulatada ja kausse täita. Ise ei pistnud ta raasugi suhu, ei saanud ka lonksugi saksa reinveinist, mida peremees laskis tuua esile, ega tükikesi tema enese poolt saksa pliidil saksa kokaraamatu järgi küpsetatud kookidest.

„Kuidas tuleksime toime," arvas peremees meie ettevaatlikule, pisut imestunud küsimusele, „kui naine sööks ühes võõrastega? Kes vaataks siis köögis järele ja seaks kõik korda."

Proua ei mõistnud saksa keelt. Viimaseist lauseist sai ta vist siiski aru; sest ta langetas eurooplannale ara, pooleldi kadestava, pooleldi imestleva pilgu.

C. Ross, Das Meer der Entscheidungen. Leipzig 1925.

JAAPANI SUURRIIGI ALUSED.

Jaapani suurriigi ja -võimu alused? — Vaid vähese liialdusega võiks öelda, et need seisavad vaid kogu rahva üksmeelses tulises soovis ja tahtmises rahvusliku suuruse ja hiilguse järgi.

Mägine saarestik. Karedalt maapinnalt on võidetud suure vaevaga vähimgi harimiseks kõlblik maalapike. Ent vaatamata kõige hoolsamale ja tõhusamale maakasutusele, mis on andnud kogu maale õitseva ja lokkava rohtaia ilme, ei jätku tarvitadaolevast põllupinnast kogu rahvastiku toitmiseks. Šveitsi saatus oli vahest määratud looduse poolt ka Ida-Aasia mägisele saartemaailmale: saata oma rahvastiku ülejääk välismaile töölistena, haritlastena, palgasõduritena, kes pidasid sõda võõraste isandate eest võõral pinnal. Maa, mis paremal juhul suudab kaitseda oma iseseisvust vaenlikkude naabrite eest, ei või aga kunagi mõeldagi levitada oma mõju üle piiride.

Kivisüsi ja raud ning üha suureneval määral maaõli ühes küllaldase maapinna ja rahvastikuga on iga suurriigi kujunemise eelduseks. Jaapanil pole ühtki neist kolmest, vähemalt mitte tarvilikul määral ja tarvilikus headuses. Kivisütt on küll Kiušiu ja Hokkaido saarel, selle hulgast jätkuks vahest Jaapani tarviduse katteks, kuid süsi on võrdlemisi alaväärtuslik. Juba jaapani aurikuil märkab selle jälgi paksu musta suitsu näol ja teisiti pole lugu ka raudteil. Veel halvem on lugu selle poolest, et jaapani kivisöest ei saa koksi, nii peavad metallisulatamisahjud tarvitama välismaa koksi.

Oma rauatarbe võib Jaapan katta omamaa toodanguga. Terasetehased suudavad katta 70% tarbest. Valitsus on hoolitsenud suure energiaga omamaa rauа- ja terasetööndu se arendamise eest, rajades kõige pealt suured Vakamatsu tehased Kiušiu saarel. Edasi töötavad suured rauasulatamisahjud Hokkaido saarel. Siiski tarvitavad need tehased mitte üksnes välismaa koksi, vaid ka suurel määral välismaa maake.

Üldse pole jaapani rauatööndus odavamalt töötava hiina ja india omaga võistlusvõimeline. Jaapani tööstused peavad maksma tunduvalt kõrgemaid palku ja kasutama mujalt sisse veetavaid tooraineid. Jaapani-Hiina mäetööndu se konventsioon aastast 1918 kindlustab küll Jaapanile väärtuslikkude kivisöe- ja rauakaevanduste kasutamise Hiinas, millest jätkuks Jaapani tarbe katteks rahuajal.

Jaapan on suutnud läbi viia kaks võidukat sõda ilma oma maavaradel põhineva suurema rauatööndu seta. Kuid mõlemal juhul olid vastased, nii Hiina kui Venemaa, tehniliselt madalal järjel, ja teiseks ei kestnud sõjad küllalt kaua, et metallide puudus oleks jõudnud tulla nähtavale. Praegusel ajal nõuaks sõda aga hoopis suuremaid rauа- ja terasehulki ja kui Jaapan tahab alal hoida oma suurriigi võimu, ei jää tal muud üle, kui kindlustada ka sõja puhuks omale küllaldast rauа- ja terasehulka.

Puuduva kütteaine võib osaliselt asendada veejõuga. Jaapani veed annavad kokku umbes 5 miljonit kasutatavat hobujõudu, millest on kasutatud umbes 1,2 miljonit h.-j., sellest osa raua- ja terasetööndusе elektriahjudeks. Kuna Jaapani veejõud on võrdlemisi odavasti kasutatavad, siis võib elektrimetallitööndus veel tublisti areneda. Kuid see ei või siiski täielikult asendada omamaa kivisöe ja rauamaakide poolt antavat kindlat alust, ja Jaapani viimaste aastakümnete välispolitika ongi olnud suunatud eeskätt nende olemise eeltingimuste kindlustamiseks.

Korea võitmine tõi Jaapani maagitagavaradele umbes 50 miljonit tonni juurde. Kuid koksi andev süsi puudub ka siin, seepärast Jaapan püüab nüüd Šantungi ja Mandžuuria poole. Maailmasõjas võidetud seisukoha Šantungis on Jaapan teiste suurriikide vahelesegamise tõttu nüüd jälle kaotanud, seda ägedamalt tungib ta Mandžuuriasse. Siin on kivisütt ja rauda küllaldasel määral. Fušuni söekaevandused annavad rohkesti head kivisütt, mida saab lisaks odavalt lahtisist kaevikuist, ja Anzani mägedes on rikkalikud rauamaagilademed.

Mandžuuria on veel kolmandalgi põhjusel Jaapanile tähtis. Jaapani saartel puudub maaõli, kui mitte arvestada mõnd tähtsusetut leiukohta. Jaapani laevastik peab tarvitama ameerika õli ja juba sel põhjusel on Jaapani sõda Ameerika Ühendriikidega lähemal ajal võimatu. Kuigi maaõli puudub ka Mandžuurias, on siin siiski avastatud Fušuni söekihtide vahel suured õlikiviladamed, mille proovid on parajasti Šotimaal järelekatsumisel. Kui need katsed õnnestuvad, siis on Jaapanil vähemalt Fušuni õlikivist tarvilikku õli loota.

Jaapan on teinud kõik, mida võib teha ühe rahva tuline tahe ja püüdmine rahvusliku suuruse järgi, parandades oma looduslikult ebasoodsat olukorda. Ta ei või aga midagi parata sellele, et tähtsaimad tooraineteallikad asetsevad ta ala servadel või õieti juba sellest väljaspool. Nii peab ta iga sõja puhul — ükskõik millise vaenlasega — arvestama seda, et tal tuleb saata osa oma sõjaväest Ida-Aasia mandrile sealsete tähtsate toorainete ja toitainete juurdevoolu kindlustamiseks.

C. Ross, Das Meer der Entscheidungen, Leipzig 1925.

HIINA MERE PÄRL — FORMOOSA.

Portugali merivõimu levimisel Indiasse 16. sajandil saabusid selle merisõitjad ka Ida-Aasia vetesse. Seal leidsid nad suure mägise ja metsase saare, mis meeldis sõitjatele nii, et nad andsid sellele nimeks Ilha Formosa — Ilus saar. Saarele püsivalt asuma nad siiski ei jäänud. Portugallaste järeletulijad ja võistlejad, hollandlased, asutasid 1624. a. saare esimese eurooplas-

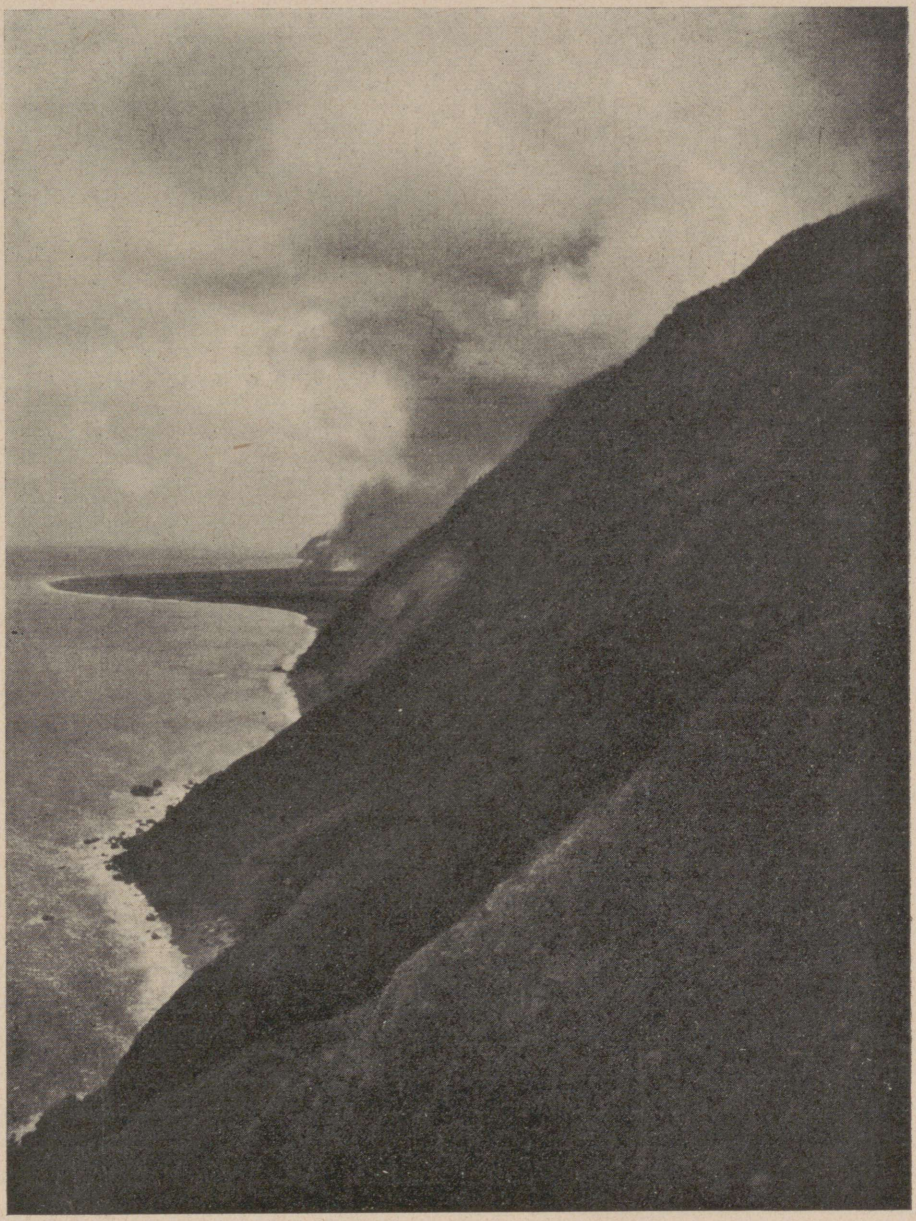

Formoosa saare järsk idarannik.

asunduse, Fort Zelandia. Aga see ei jäänud püsima. Hiinlased olid harjunud juba sajandite jooksul pidama Formoosat erapooletuks kauplemispiirkonnaks, kus nad võisid kaubelda ja sõlmida lepinguid jaapanlastega ning ei näinud seetõttu sugugi hea meelega eurooplaste tegevust saarel.

Mingit tõsisemat sõda Hiina ja Hollandi vahel küll ei süttinud, aga hiina meriröövel Koxinga tungis Fort Zelandiale kallale, hävitades selle, ja seega jäi Formoosa Hiina võimu alla enam kui kahesajaks aastaks, kuni viimati aastal 1895 „taeva pojad" loovutasid selle Jaapanile. Hiina-poolselt rannikult tungis saarele hiinlasist asunikke, võttes oma kätte viljaka läänepoolse madalmaa ja tõrjudes päriselanikud sisemaisesse ja idapoolsesse mäestikku.

Praegu on Formoosa 4-miljonisest elanikkonnast 93% hiinlasi. Suurem osa on pärit Fukieni rannikumaakonnast. Neid nimetatakse siin „haklo". Osa hiinlastest, nimega „hakka", on siirdunud Formoosasse Hiina lõunapoolseimast Kuantungi maakonnast. Uustulnukatena on nad pidanud jääma elama metsikute mäestikuhõimude naabrusse. Ehk küll Jaapani valitsus soodustab jaapanlaste sisserändu, on neid seni ainult 4% elanikkonnast. Põlluharimises ei suuda jaapanlased võistelda hiinlastega, kelle käes oli juba ammu kõige parem maa. Jaapanlased ongi suuremalt jaolt ametnikeks, tööstureiks, kaupmeesteks ja vabrikutöölisteks; jaapanlaste arvu suurendab veel saare kaitsevägi. Rahvastiku tihedus on saarel suur, 103 inimest ruutkilomeetril. Kõige tihedamini on asustatud saare lääneosa hiinlasist elanikkudega. Hiina talupoegade käes on siin umbes 16 000 km² ehk peaaegu pool saare kogu pindalast.

Formoosa päriselanikud, keda on vaevalt üle 130 000 hinge, kuuluvad tõult ja keelelt malailaste hulka. Saare sise- ja idaosa mägedes elab 9 eri hõimu, millest igaüks jaguneb veel rohkearvulisiks alarühmadeks. Rahvuslik ühistunne puudub neil täielikult ja jaapanlaste pingutustest hoolimata satuvad pärismaalaste hõimud sageli omavahelisisse kaklusisse. — Harilikult ehitavad nad oma elamud bambuseroost ning varustavad need vaid ühe aknaga ja nii madala uksega, et sellest pääseb sisse ainult kummargil. Pealikute elamutes on mõnikord rohkem aknaid. Mõned hõimud ehitavad oma majad pooleldi maa sisse ja katavad neid seestpoolt kiltkiviga, mida nad murravad mägedest. Kudumistööd peavad need metslased väga suures aus. Toiduks on peaasjalikult riis, hirss ja bataadid ning jahiloomad, eriti hirve ja metssea liha. Koduloomadest tuntakse ainult kanu. Viljasaagi jagavad naised, kes tarvitavad selle juures mõnesugust annussüsteemi. Koduoludes on päriselanikud väga ausad ja vargus on peaaegu tundmatu. Võõrastevastuvõtlikkust peavad nad pühaks. Võõrast tulnukat peetakse „tabuks", puutumatuks olendiks, kellel pole vaja karta ei elu ega varanduse pärast. Oma lubadused täidavad nad täpsalt, taganemata pea kunagi oma sõnast.

Päriselanikkude arvutamisviis on väga lihtne. Sõrmed ja varbad tähendavad üksikuid arvusid. Käsi vastab viiele ja kogu mees kahekümnele, sest tal on ju 10 sõrme ja 10 varvast. Sada tähendab viit meest. Usu moodustab suurelt osalt esi-isade hingede ja vihmajumala kummardamine. Kui inimene sureb, siis peab ta — nii arvatakse — minema üle sügava kuristiku pika

Atajaalide küla Formoosa saarel.

kitsa silla kaudu. Kes on olnud tublid sõdurid või muidu oma hoolsusega näidanud hõimule head eeskuju, need pääsevad kergesti kuristiku teisele poolele, paradiisi. Laisad ja argpüksid kukuvad alla kuristikku ja surevad seal teiskordselt.

Rahutuil aegadel ja õnnetuste juhtudel on nendel hõimudel kombeks saata omapäraseid saatkondi ühte kaljukuristikku. Saadikud tantsivad siin nõiatantsu, lauldes ühtlasi pühi laule. Häälte kõla peetakse jumalate vastuseks ja arvatakse nii saavat juhtnööre hõimu jaoks.

Põhja-Formoosa atajaalide hõimu peetakse eriti metsikuks ja verejanuliseks. Nad on samasugused pealuukütid nagu nende kauged suguvennad, Borneo dajakid. Noor atajaali ei saa täismeeste seltsi ega tohi abielluda enne kui ta on toonud koju vähemalt ühe inimesepea. Harilikult on ohvriks hiinlane, aga väga sageli tuuakse see võidumärk ka mõne mäestikuhõimu hulgast. Pead pannakse hoolega paigale ja alles siis, kui neid on kogunenud tarvilikul hulgal noorpaari majja, kõlbab maja alaliseks elamuks.

Kosimise ja pulma kombed on väga omapärased. Noormees kannab sületäie puid või oksi neiu koju ja paneb need ta ukse ette. Nii teeb ta iga päev seni kui ukse ees on kakskümmend kimpu. Kosija tuleb 21. päeval vaatama, kas ta kink on vastu võetud. Kui puud on sisse viidud, siis tähendab see, et kosimine polnud asjatu. Ka pulmakombed on väga oma-

Kuu- ja päikesejärv Formoosa saarel.

pärased. Peigmees ja pruut istuvad, seljad vastastiku, keset pulmamaja põrandat. Siis järgneb tantse ja muid tseremooniaid, mille järel peigmehe ja pruudi säärde tehakse väike haav, et nad saaksid segada verd omavahel. Kui see tähtis toimetus läbi, jätkatakse pulmapidu mängides ja süües.

Pealuuküttimises peavad nii teeleminejad kui kojujääjad täpsalt kinni vanadest kommetest. Enne teekonna alustamist panevad kütid hoolega tähele teatud tunnuseid. Muu seas jälgivad nad põnevusega ühe põõsalinnu liigutusi. Teekonnal viibijate äraolekul põletatakse püha tuld ööd ja päevad läbi. Selle kustumine tähendaks ürituse halvasti lõppemist. Ka kudumine ja mõned muud kodused tööd jäetakse pooleli sõdurite tagasitulekuni.

Kui kütte on saatnud õnn, siis tõuseb külas suur rõõm. Ööd läbi hüpatakse ja tantsitakse peade ümber ning pannakse sööki peade suhu. Pealuuküttide nägudesse tätoveeritakse nende tulevane aumärk. Kasvavate poiste ja noormeeste elus valitseb kõva kord. Nad ei elagi omaste juures, vaid ühises avaras majas, kus peavad ise omal jõul toime tulema. Nad elavad seal seni kui kõlbavad sõdureiks või astuvad abiellu.

Formoosat tuntakse sageli kamperitootja maana. Kamperipuu kasvab saarel igal pool ja Jaapani valitsus, kellel on kontsessioon kamperi valmista-

miseks, on asutanud Formoosasse suuri istandikke. Suurem osa maailmas tarvitatavast kamperist saadakse üha veel Formoosast. Tootvamad metsad kasvavad mägede põhjapoolseil nõlvul, kus puud on eriti suured ja sisaldavad palju kamperit.

Enne kui Formoosa sattus Jaapani kätte, raisati selle kamperimetsa päris mõttetul kombel: puid lõigati hulgaviisi, aga kasu oli tühine, sest viisid, mida tarvitati selle väärtusliku aine kogumiseks, olid puudulikud. Hiina valitsus oli andnud saare valitsemise asekuninga hooleks, kes pidas kamperitootmist vaid hõlpsaks rikastumise vahendiks. Päriselanikke peteti ja rõhuti igal viisil ja tagajärjeks olid rahutused. Sageli juhtus, et päriselanikud tapsid hiina töömehi, mille pärast ametnikud karistasid neid taas veriselt.

Jaapanlased võtsid kamperitootmises tarvitusele teaduslikud viisid. Destilleerimist toimetatakse nüüd nii, et kallist ainet läheks võimalikult vähe kaotsi. Puutagavara on katsutud kokku hoida ja järel on veel tuhandeid ruutkilomeetreid uurimata alasid, kus leidub suuri kamperimetsi. Kõige suuremaks takistuseks nende metsade kasutamisel on metsikud peakütid, kes püüavad relvade abil tõrjuda tagasi võõraid alalt, mida nad peavad omaks. Varem siin töötanud hiinlased ehitasid kamperimetsadesse mõnesuguse piirivalli töömeeste kaitseks. Jaapanlased võtsid käsile teise kombe, sest nad nägid, et on täiesti kasutu saata karistussalku vaenlase maale. Metslased tunnevad maastiku iga soppi ja võivad salaja üllatada sõjaväge, kellel on raskes varustises tülikas liikuda tihnikus. Metsa on raiutud lai kontrollsiht ja selle servale asetatud väikesed vahimajakesed, igaühes 4—6 sõjameest. Need vahiputkad on kõik omavahel telefoniühenduses ning patrullid peavad alatasa silmas, et kõik oleks korras. Ent ka need ettevaatusabinõud ei takista alati pealuukütte pääsemast läbi liini ja tulemast tagasi oma külla väärtusliku peadesaagiga.

2. KOREA.

KOREA — JAAPANI JA HIINA VAHELINE SILD.

Vana Korea riik, mis moodustab nüüd ühe osa Jaapanist, haarab Korea poolsaare ja sellest põhja pool oleva maa-ala. Mandžuuria ja Kaug-Ida nõukogude-vabariigi piiriks vastu Koread on Jalu ja Tenueni jõgi. Maa on üldiselt mägine. Kõrgeimad mäetipud on maa kirdeosas, kus Hienfungi tipp kerkib 2473 m kõrgusele üle merepinna. Lõunas on kõrgused tunduvalt väiksemad. Maa selle osa mäeseljakud ei tõuse üle 800 m. Läänes on kõrge ülangumaa lõhestatud lühikeste jõeorgudega. Poolsaare lõuna- ja läänerannik on väga killustatud ja ta ees suur saarestik, kuna Junghingi lahest ja Vönsani sadamast lõunasse ulatuv rannik ulatub peaaegu sirge joonena lahtede ja saarteta. Korea suurim saar on Tšedžu, millele euroopa merimehed on andnud nimeks Quelpart ja mis asetseb kaugel meres, Korea väina suudmes. Saarel on vana tulemägi — Hallasan ehk Auckland. Jaapanlased on andnud Koreale nimeks Tšosön — s. o. „hommikuvärskuse maa". Välismaalased kiidavad maa ilmastikku. Talved pole nii külmad kui Põhja-Hiinas, aga jaanuarikuus valitsevad siiski pakased suuremas osas Koreast. Vihma sajab eeskätt suvel, mil puhub kirdemonsuun. Kardetavad tormid, taifunid, on Korea rannikuil tundmatud.

Rahvastiku peatuluallikaks on põllutöö, aga seda ei tehta nii tõhusalt kui Hiinas ja Jaapanis. Siiski on siin, kuigi mitte nii tihedalt, rajatud mäenõlvadele astangulisi põllumaid. Peaasjalikult kasvatatakse riisi, aga mõnel pool külvatakse riisipõldudele sügisel otra või nisu, mille saak korjatakse suve alul. Tähtsa lisandi rahva ühetoonilisse toidukorda toovad oad, mida kasvatatakse mitut sorti. Maalt veetakse välja soojaube. Teatud majanduslik tähendus on ka ginsengi juurel, mida hiinlased tarvitavad arstimina. Puuvillakasvatus on õieti pärit Hiinast, aga hiljemini on hakatud kasvatama siin ameerika „uppland cotton'it". Puuvilla tarvidus on aga nii suur, et kodumaa toodangust ei jätku. Siidipuu kasvab suurepäraselt. Nüüd on ligi 24 000 ha suurusele maa-alale istutatud siidipuid ja Jaapani valitsus püüab üha edendada siidiussi kasvatust. Otstarbekohaste vahenditega on tunduvalt parandatud ka siidiusside kvaliteeti.

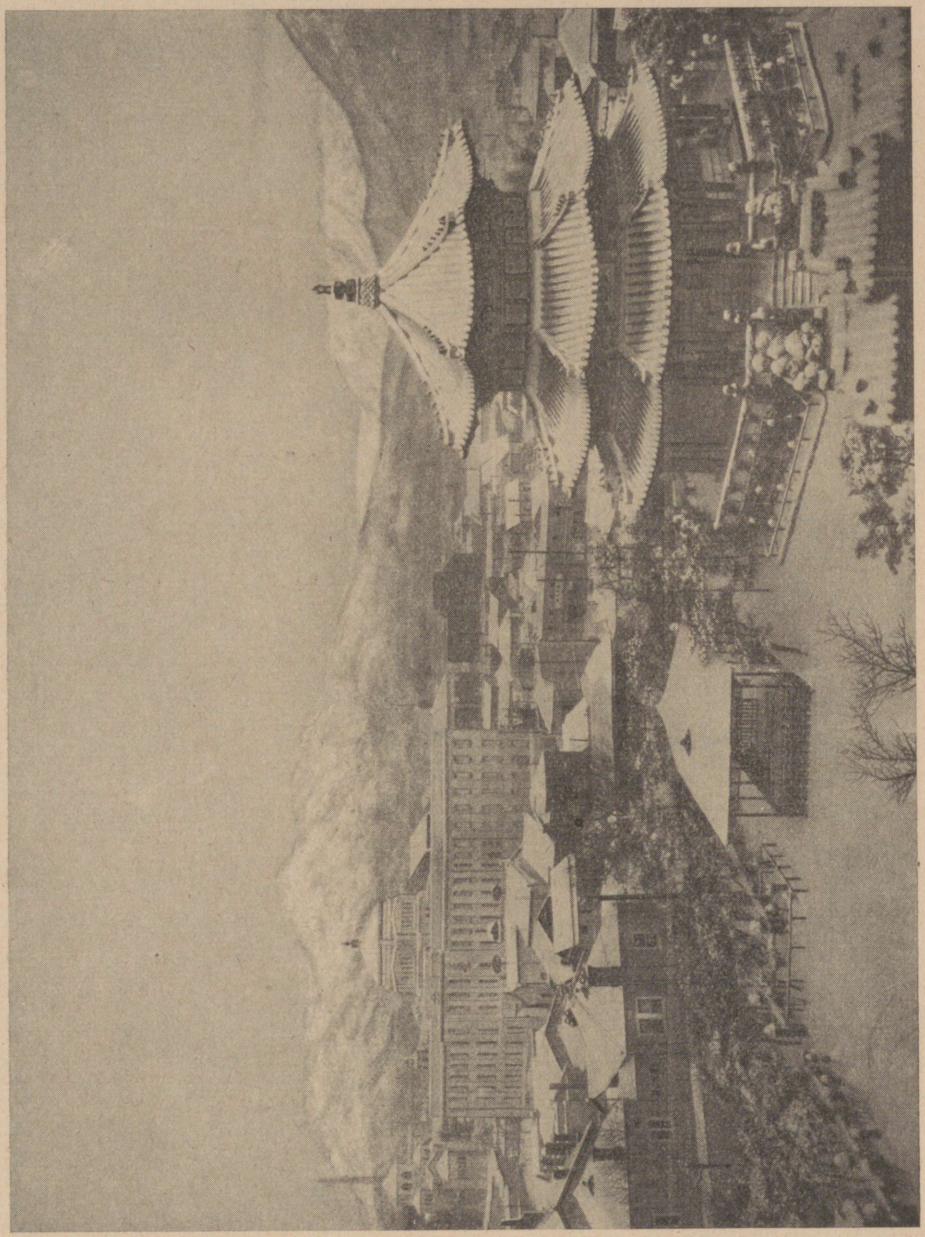

Korea pealinn Söul (Keidžo).
Linn asetseb kõrgete mägede vahelises nõos.

Korea talupoeg on tuntud oma vanameelsuse poolest. Põllutööriistad on samad, mida tarvitasid ta esi-isad aastasadade eest. Kõblas on kõige laiemalt tarvitatud tarberiist. Maad muhendatakse rautatud puuadraga või kaevatakse suure labidaga, mida veab kaks või enam mehi. See viis tuletab väga meelde Liibanoni talupoegade maaharimiskombeid. Karja

peetakse nii suurel hulgal, et loomi ja nahku jätkub väljaveoks. Piimatalitisi ei ole ja korealased ise ei söö ka piima ega võid.

Põllumailt on metsad kadunud juba ammusest ajast, aga maa põhja- ja idaosa mäestikus leidub üha suuri metsi, mida Jaapani valitsus püüab kaitseda. Siin võib kohata isegi tiigreid.

Maal leidub rikkalikult kasulikke maapõuevarasid, aga seni on neid veel vähe kasutatud. Ameeriklased ja inglased murravad kulda sisaldavat ränikivi Loode-Koreas. Enne Jaapani valitsuse keeldu antud kaevamisõigused on ikka veel jõus, aga 1916. aastast peale ei saa välismaalased enam kontsessioone. Pjöngjangi läheduses kaevatakse kivisütt Jaapani laevastiku tarvis. Kaubandus ja tööndus on tervelt jaapanlaste käes, kes on pannud palju raha uutesse ettevõtteisse. Jaapani kaupade sissevedu on väga suur ja korealased ütlevad õigusega, et see hävitab nende oma tööndusе. Muu seas veetakse suurel hulgal sisse Korea oma toorainest valmistatud tubakat.

Tähtsaimad sadamad on Vidžu, Jalu jõe suudme lähedal, Tšinnampo, mis on tuntud oma riisi väljaveo poolest, Tšemulpo, pealinna Söuli sadam, laevastikujaam Masanpo ja Fusan ning Vönsan, mille sadamat peetakse üheks paremaks Ida-Aasias. Kõigist neist sadamaist on raudteeühendus pealinna Söuli.

Ka Jaapani valitsuse all on Söul jäänud Korea südameks. Jaapani ametnikkude ja kaupmeeste suurest arvust hoolimata saab seal selge kujutluse korealaste elust. Kuulus linna müür oma kaheksa väravaga on praegugi veel korras. Väravate nimed liituvad Konfutse õpetusega. Üks on kõrge inimsuse värav, teine jälle rõõmsa lahkuse värav jne.

Korea on saanud Hiinast suurema osa oma vaimsest ja ainelisest kultuurist. Kirjandus ja kunst on hiina päritoluga, Konfutse õpetus ja hiina buddism on mõjunud tugevasti korealastele. Kuigi templid on lagunenud varemeiks ja budda preestrid, nagu Hiinaski, langenud vaenu ja põlguse alla, on see suur usk jätnud siiski rahva ellu sügavad kustumata jäljed. Esiisade hingede kummardamine on üldine, aga veelgi suuremat huvi tuntakse kurjade vaimude ja nende tõrjumiskommete vastu. Vaimude manamisele ja nõidumistele ohverdatakse suuri summasid. Mõned asjaolud annavad siiski mõista, et neil ebausukombeil pole enam endist võimu. Arvatavasti vähenevad need alatasa ühes rahva üldise haridusliku taseme tõusuga, kristlikku misjonitööd arvestamata.

Jaapani koolikorraldus on juba nüüd kandnud head vilja. Kui Korea sattus Jaapani valitsuse alla, said ainult 10% koolieelistest lastest mõnesugust vananenud õpetust. Aga juba 1924. a. lõpul oli maal 1726 algkooli üle 400 000 õpilasega. Kõrgemad koolid ja Söuli keiserlik ülikool on selle õppekorralduse tipuks.

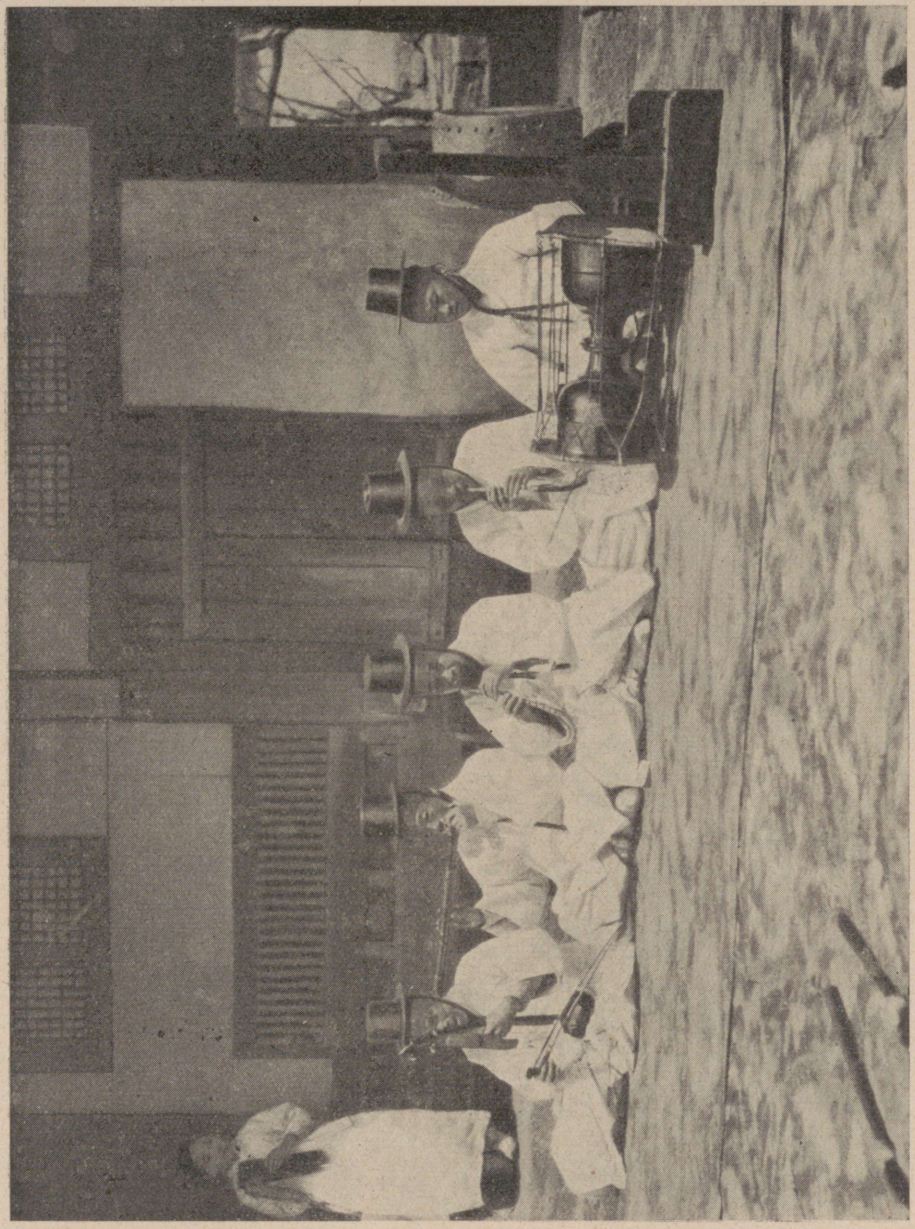

Korea orkester,
mis koosneb omapärasest keelpillist, viledest ja trummist.

HOMMIKUVÄRSKUSE MAA.

Keda peame harilikult Ida-Aasia rahvaiks? Hiinlasi, jaapanlasi, malailasi. Et Ida-Aasias on ka veel kahekümnemiljonine rahvas, kelle nimi on korealased, kes mäletaks seda veel kooliajast? Pealegi, kus Jaapan on

Korea annekteerinud ja kus ta nimi polegi enam Korea, vaid „Tšosön" (Chosen), ja tema pealinn mitte enam Söul, vaid „Keijo" (loe: keidžo), ning lõppude lõpuks on meil ka oma mured.

Sõites Mandžuuriast tuleva rongiga üle laia Jalu jõe, tajub võõras imestusega, et maa on siiski omapärane ja huvitav. Sellist maastikku ja inimesi, nagu siin, pole ta veel näinud. Siin on midagi uut. See lai mäestikuvall põhjas, mida rong läbib mitme tunneli kaudu, need valgete elevantidena raskelt ja võimsalt üksteise kõrval konutavad lumistunud mäed on nii erinevad Hiina killustunud mäestikest, samuti kui Jaapani reibastest kinkudest ja tema üksildasest Fudžisani tulemäekuhikust.

Jaapani kiirrong sõidab neliteist tundi Jalu jõest pealinna Keijoni, ja nende neljateistkümne tunni vältel kaob Hiina su teadvusest, nagu asetseks ta mõnes teises maailmajaos. See siin on hoopis teissugune. See siin on väga vaikne mägismaa alandlikult kitsaste onnide ja pikkades kuubedes vaiksete inimestega.

Keijos õpib võõras tundma, et selle rahva värvitus ja vaiksus põhineb vanadel traditsioonidel, mis andsid vaid keisrile õiguse värvida oma maja kirevate värvidega. Ja lastele õiguse kanda kirevaid riideid. Vikerkaarevärvid Keijo troonisaali puupalkidel on siis ka hästi karjuvad, kuid selle eest on nad ainukesed lärmipelgavate korealaste seas.

Inimestest ja nende koormaid kandvaist väikestest pruunidest härgadest kihavad maanteed on õudselt vaiksed ja onnide uste ees istuvad lapsed väikeste buddadena.

Vaikne, võõras maa.

„Tšosön" tähendab „hommikuvärskuse maa".

Kuid pealinn Keijo on juba teissugune; küll tublisti vaiksem kolmesaja tuhande elanikuga Hiina linnadest (või koguni Euroopa omadest!), kuid juba kiirustavate äriinimeste ja juhuslikkude autosignaalidega. Kuid siin tehtav lärm pole korealik lärm. Seda teevad vilkad, temperamendikad jaapanlased, kes valitsevad maad ja linna ja rahvast ning kes tahavad seda kõike samas kiirtempos uuendada nagu nende oma kodumaadki. Nad on võitnud juba haritud korealaste kihi poolehoiu, kuid see kiht on õhuke ja rahvas on suur.

Rahvas on suur, ja rahvas on vaikne, ning rahvas kuuleks lärmika „businessi" asemel meelsamini ainult suure pronkskella lööke, mis õhtuti ajas mehed tänavailt, et naised võiksid minna jalutama. Nüüd on mehed ja naised ühel ajal tänavail, ja tänavad on asfalditud ning suure pronkskella ees kinnitab turistidejuht, et see olevat kolm meetrit kõrge ja kuus meetrit ümbermõõdus. Võõraid rõõmustab see, kuid vanadele korealastele pole see põrmugi meeltmööda. Nad löövad silmad maha, kui kohtavad mõnd naist tänaval.

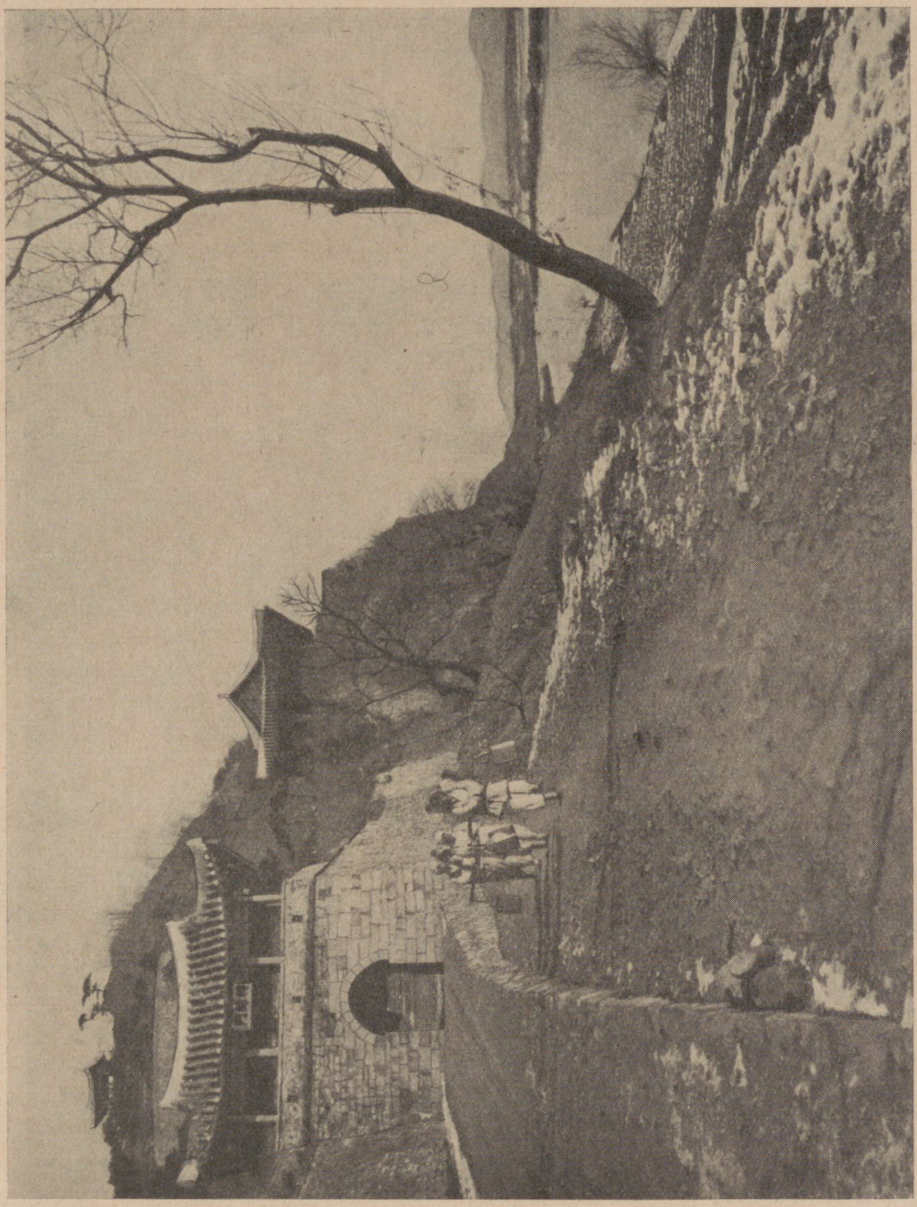

Vana Pjöngjangi linna värav Koreas.

Noored korealased ei löö küll enam silmi maha. Nende seas on fanaatilisi silmi, ja sageli paneb Jaapan nad trellide taha. Sest Hommikuvärskuse maa — maa, mille keiser laskis omale ehitada lossi, et selles vaadelda kuud, ja riigivalitsemiseks ainult paviljoni: sellist maad ja sellist rahvast ei saa läänestada kahe aastakümnega. Enamik korealasi kannab veel rõivastist, mis on vanem kui tänapäeva hiina oma, täpsamalt öeldud, mis vastab hiina

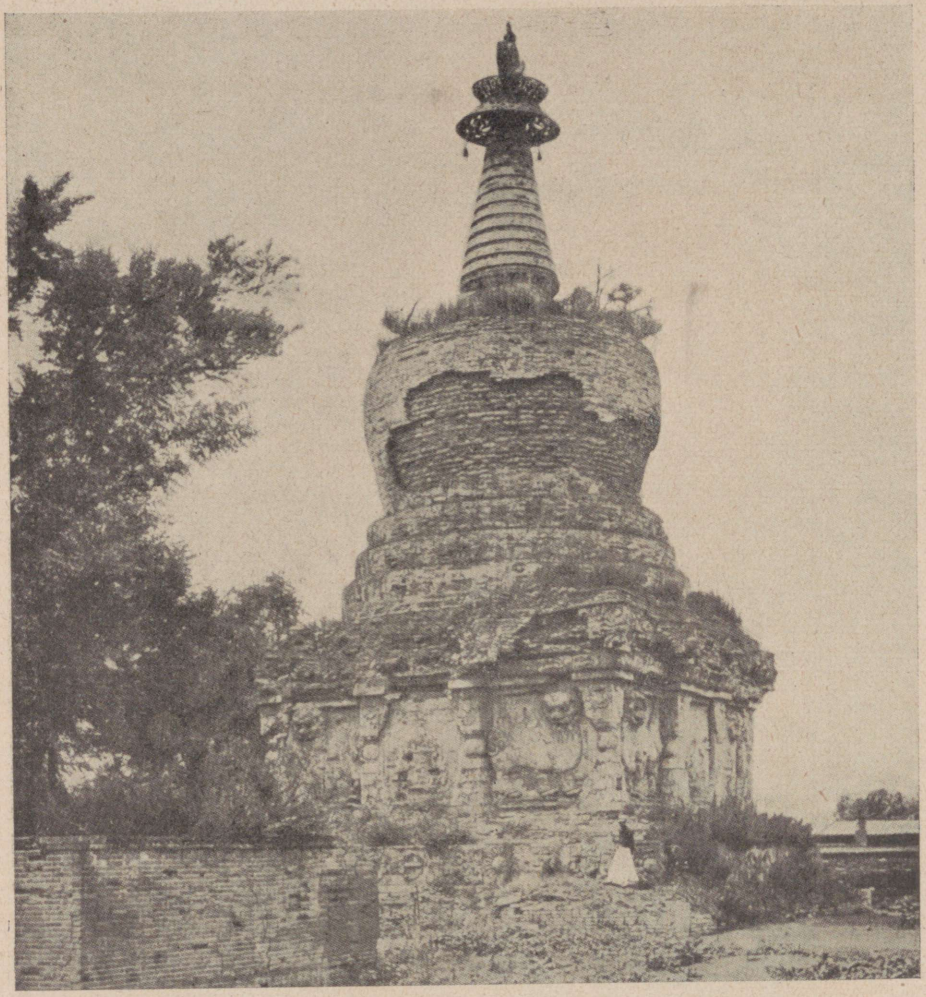

Hauamonument Mukdenis.

rõivastisele enam kui tuhande aasta eest: pikad valged talaarid suure aasaga rinna kohal. Sellele lisaks mähivad naised endid pearätikuisse, kuna abielus mehed kannavad peas väikesi musti bambuskiududest silinderkübarakesi.

Need silindrikesed hõljuvad kentsakalt korealaste lamedate nägude kohal, Chaplini kübarakesed tšaplinliku maailmavalu kohal. Sest ka vaiksetelt korea nägudelt võib lugeda resignatsiooni, vaesuse ja alistatud rahva resignatsiooni. Letargilise, kinnise rahva resignatsiooni, kellele võõraste valitsus on toonud nii mõndagi edenemist ja kes siiski tunneb end rõhutud olevat, kuna ta ei tohi enam elada edasi oma värvitut, vaikset elu.

R. Katz, Funkelnder Ferner Osten, Berlin 1931.

Tempel Lõuna-Hiina Ningpo linnas.

3. MANDŽUURIA.

Tihedalt rahvastatud Jaapani ja Hiina südamaade kõrval oli Mandžuuria kaua ja on suurelt osalt veel praegugi Kaug-Ida tühi ja asustamata serva-ala, mille viljakas pind ja rikkad maavarad ootasid alles asunikke ja kasutajaid. Selleks andis põhjust ühelt poolt maa kõrvaline asend suurte mäeahelikkude vahel, peamiselt aga see ajalooline osa, mida tuli Mandžuurial mängida mandžu keisrisoo poolt valitsetavas Hiinas. Siia sisserändamine oli kaua aega takistatud.

Maad piiravad mõlemalt poolt kõrged metsased mäeahelikud — läänes Hingan, idas Ida-Mandžuuria ja Sihhota-Alin, — kuna keskel levivad laiad rohtlatasandikud viljaka lössipinnasega. Põhjaosas on maapind kergelt kaldev maa põhjapiiri moodustava Amuuri jõe poole, saates siia oma veed Sungari jõe näol, kuna lõunaosa madaldub pikkamööda Kollase mere poole, veestatud Liau jõest. Talved on Mandžuurias võrdlemisi külmad, suved aga seevastu õige soojad ja monsuuntuultest toodavate rohkete sademetega. Sageli põhjustavad rohked sademed laialdasi üleujutusi, kuna tasasel maal ei jõua veed küllalt nobedasti ära valguda.

Kuna Mandžuuria liitub põhjas vahenditult Ida-Siberi Amuurimaaga, siis pöörasid kõige pealt venelased tähelepanu sellele rikkale tulevikumaale, püüdes kõige pealt saavutada jäävaba sadamat Kollase mere ääres, kuna Vene Kaug-Ida tähtsaim sadam Vladivostok on siiski pool aastat kinni külmunud. Selleks rentis Venemaa Hiinalt Liautungi neeme lõunaotsa Talienvani ehk Dalni sadamaga, mis ühendati Siberi raudteega nn. Ida-Hiina raudtee kaudu. Mandžuuriat ei suutnud venelased siiski kuigi suurel määral koloniseerida ja kaotasid Vene-Jaapani sõjas needki seisukohad. Seevastu hakkas siia ikka suuremal arvul hiinlasi sisse valguma, keda on nüüd üle 20 miljoni. Hiinlased teotsevad peamiselt põlluharijatena, kuna maavarade kasutamine on sattunud enamasti jaapanlaste kätte, kes said omale ka endise Vene rendiala Dalni (nüüd Daireni) sadama ja Port-Arturi (nüüd Riojunko) kindlusega.

Viimase aja sündmused Mandžuurias, kokkupõrked hiinlaste ja jaapanlaste vahel, näitavad, et Jaapan püüab kindlustada oma võimu juba ka Kesk- ja Põhja-Mandžuurias.

MANDŽUURIA VÄRAV — DAIREN.

Viimane hiina dünastia oli hoidnud Mandžuuria vaba hiinlaste sisserändamisest. Kogu see maa teispool suurt müüri Siberini — nii suur kui Saksamaa ja Prantsusmaa kokku — oli mandžu keisrite kroonivarandus.

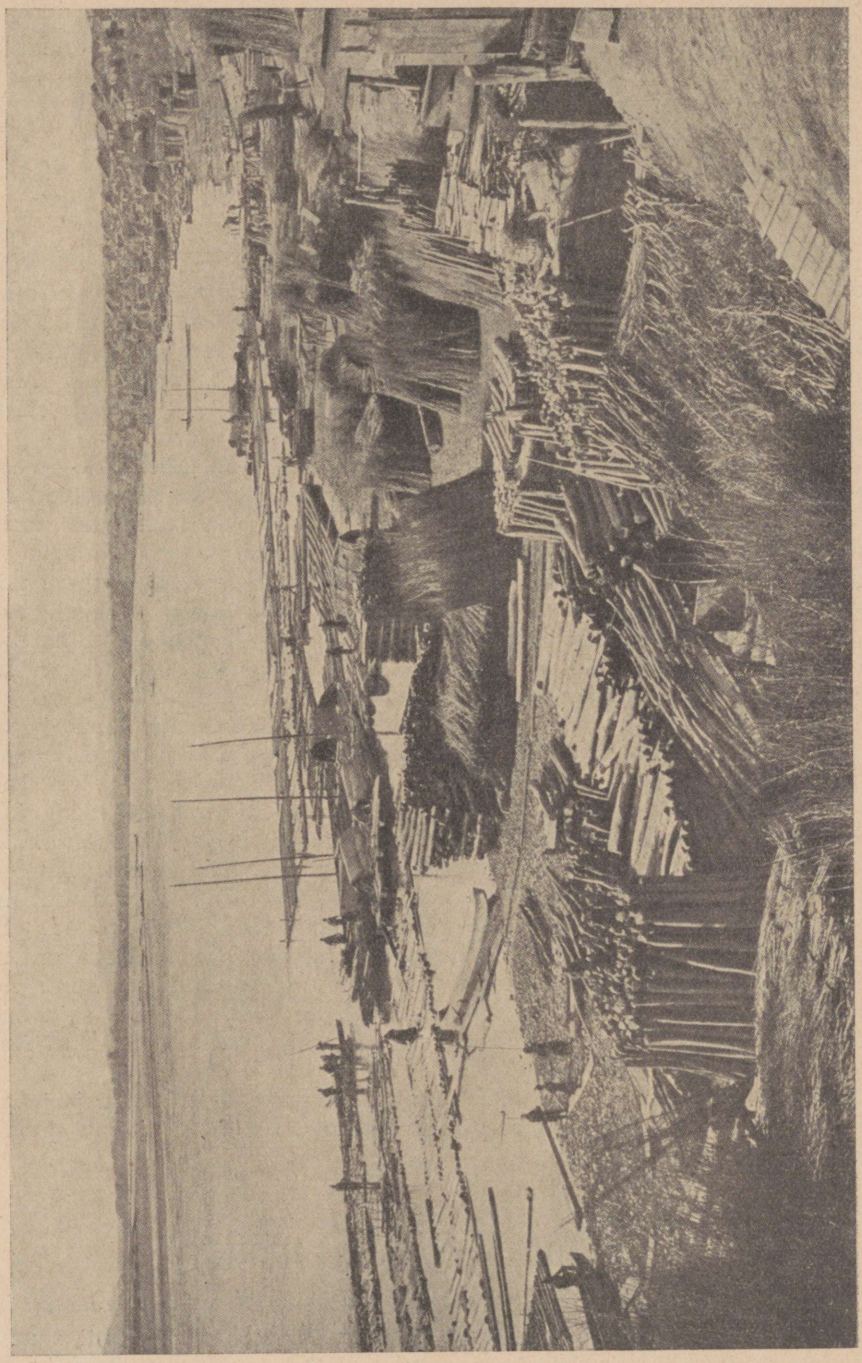

Propsidevirnad ootavad väljavedu Jalu jõe ääres Korea-Mandžuuria piiril.

Laat Liautungi poolsaare lagendikel, Lõuna-Mandžuurias.

Ükski hiinlane ei tohtinud Mandžuuriasse minna erilise passita. Rohtlais hulkusid sõjakad rändrahvaste hõimud ja isegi nende vähene arv kahanes ühtsoodu. Sest Hiina keisrid palkasid noored mandžud ihukaitsjate ja lipuülematena Pekingi õukonda. Nii jäi Mandžuuria tühjaks maaks, ja kuna ülitiheda rahvastikuga Hiinat pidi jaotatama üha väiksemaiks maalappideks, lebasid põhjas tuhanded ruutkilomeetrid neitsilikku maad söödis. Maa, mis võiks toita 80 miljonit inimest, elatas ainult — kaheksa.

Venelased olid esimesed, kes tungisid siia tühjale maale. Isegi küllalt rikkad maatagavarade poolest Siberis, ei avatelnud neid „ruum mitmele miljonile, mitte küll kindlaks, kuid siiski vaba tegevusega elamiseks," vaid Dalni jäävaba sadam. Seepärast ajasid venelased ühe haru oma Siberi raudteest Petšili laheni välja, seepärast kindlustasid nad selle lõpp-punkti Port Arturiga, ja seepärast kavatsesid nad parajasti teha Dalnist kaubasadama — kui neile astus vastu Jaapan.

Ja Jaapan võitis. Jaapan tegi Dalnist „Daireni" ja Vene raudteest Jaapani raudtee, mis ulatub Mandžuuria südameni ja mis ühes oma harudega on 1200 km pikk. Arvatavasti oleks Jaapan teinud kogu Mandžuuria oma asumaaks (nii tungivalt ihaldatud reservuaariks oma seitsmesajatuhandehingelisele sündideülekaalule aastas), kui Inglismaa poleks talle dikteerinud Portsmouthi rahu. Nii pidi ta rahulduma Daireni rendialaga ja raudteega (Lõuna-Sahhalini paljas lihata kont pealekauba).

Kui Lõuna-Mandžuuria raudtee direktor palus mind vestlusele, oli minu esimene küsimus: „Kuidas on lood Jaapani Mandžuuria asustamisega?" — „See ei tuleks isegi siis küsimusse," vastas jaapanlane, „kui Hiina seda lubaks. Meie põllumehed ei saa enam võistelda hiina asunikkude madalama elatusstandardiga."

Minu vaatlused kinnitasid seda väidet. Võib-olla oleks Jaapanil nüüd võimalik suruda läbi oma emigrantidele asumisõigus Mandžuurias. Kuid näib, nagu ei soovikski nad seda enam. Vene-Jaapani sõjast peale on ilmunud siia nimelt teised asunikud: hiinlased. Kodusõdade viletsus tõrjub suurendatud määral talunikke Kesk-Hiinast põhjapoolseile aladele. Siin toimub vaikselt omapärane rahvasterändamine. See on juba praegu kasvanud sääraste mõõtmeteni, et aastas rändab Mandžuuriasse miljon hiinlast, kellelt röövlid, sõdurid ja ametnikud on võtnud viimase varanatukese. Dalni ümbruses võib näha terveid laevakoormaid neid närudes, kuid tugevaid inimesi kaevamas maasse koopaid, et neis talvituda loomadena. Enamik neist vähenõudlikest inimesist töötavad end hiljemini Mandžuurias enam-vähem jõukale järjele ja saavad maaomanikeks. Nii on võrdlemisi lühikese ajaga Lõuna-Mandžuuriasse asunud juba 27 milj. hiinlast, ja väljarändajate vool suundub nüüd vähem viljakale mägismaale Harbiinist põhjas. Jaapanlasi

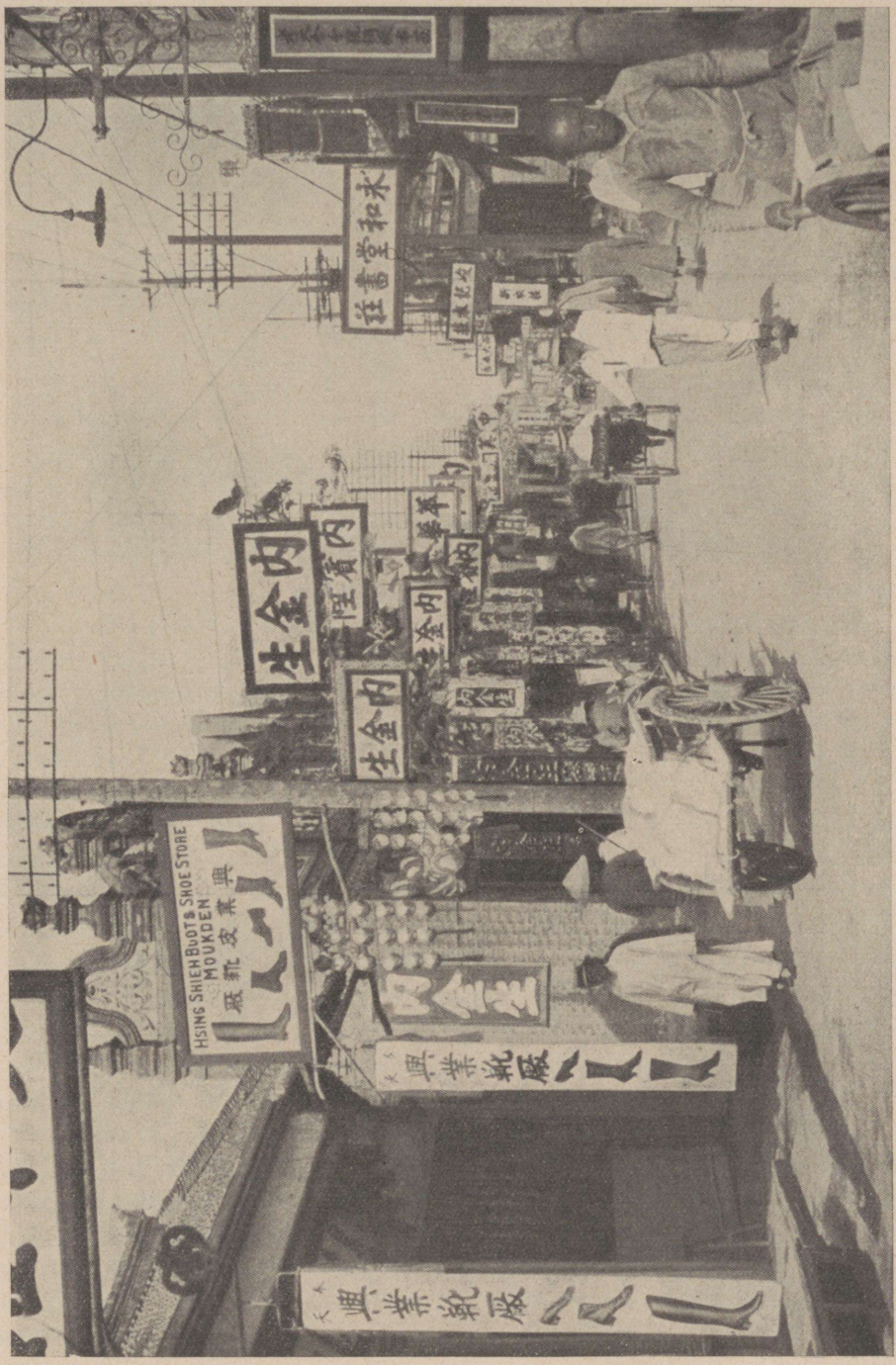

Mandžuuria pealinna Mukdeni tänav.

elab Mandžuurias aga vaid 200 000, ja pooled neist on raudtee ja ametiasutiste teenistuses. Jaapani talunikele ei kõlba see maa enam.

Sest kui virgalt jaapani põllumees ka töötaks, siiski seab ta elule juba liiga suuri nõudeid, et ta võiks võistelda pioneerivaimu poolest hiina väljarändajatega. Neile on tagasitee ära lõigatud, neil pole midagi kaotada, ja kui nad peaksid kas või küüntega kündma Mandžuuria maad: neil ei jääks üle muud kui seda teha.

R. Katz, Funkelnder Ferner Osten, Berlin 1931.

PÕHJA-MANDŽUURIA ROHTLAIS.

Rohtla algab kohe Põhja-Mandžuuria pealinna Tsitsikari taga. Läbime kitsa haritud maavöötme 10 minutiga pärast seda kui lähtekohal politseivalve on auto põhjalikult läbi otsinud ja passid kontrollinud. Teel kordub see toiming igas külas. Lisaks peituvad politseiasutised kavalasti ikka mingis kõrvalises kitsas tänavas, võimalikult keerulise ligipääsuga. Kuid kord peab ju olema!

Seevastu omab aga sõit läbi rohtla erivõlust. Tundidekaupa ääretut inimeste ja elamuteta lagendikku. Vahete-vahel silmad mõnd telefonitulpa, ainsat sidet maastikus, kus muidu haihtub iga teravam eritlusjoon. Teedest ega radadest pole jälgegi. Iga sõiduk liigub suunas, mida juht peab parajasti õigeks, valik oleneb aga eeskätt ilmastikust, kuna soo katab suured alad. Niigi tuleb küllalt sageli liikuda läbi vee, mis pole jõudnud ära nõrguda viimase 14 päeva eest tulnud vihmade järel. Rohtla aga laiub me ees tasase lauana, kuigi märkame pea, et liigume vaevalt tajutavalt lainjal pinnal. Kuid just see tekitabki ääretuse tunde nagu kõrves. Omapäraselt ilus on see rohtla üksindus. Muinasjutuliselt sinisest taevast lõõskab halastamatult kõrvetav mandžuuria päike. Õhk virvendab maa kohal ja lamab rusuvalt tee esimest osa katval, ikka veel niiskel, vintskel lössil, samuti kui pärastise tee tihkjal kõduhuumusel. Peale väheste erandite on pinnas kõikjal väga rammus, mis tõotab sealse kliima juures ka väetamata ja muu hoolitsemiseta igale viljale rikkalikku lõikust. Kes kunagi siia elama asub, võib elada hästi.

Rikkalik taimekasv kõrrelistest ja niidutaimedest, mis ligikaudu sarnaneb meie omaga, ulatub sel ajal vaid põlvini, kuna sügiseks ta varjab inimese juba üleni. Vaevalt iga 10 km tagant võib kohata mõnd kidurat puud või kahest-kolmest puust koosnevat salka. Alles Mergeni lähedal lisanduvad taimkattele parajasti põlvekõrgused kääbuspähklipõõsad. Pole näha pea ainustki looma. Ei kitse ega jänest, isegi konni pole kuulda soolaugastes. Ei laula ükski lind — vaid linnades on mõned lõokesed, pääsukesed ja varblased — puhuti tiirleb vaid mõni röövlind, laskub äkki ja lendab

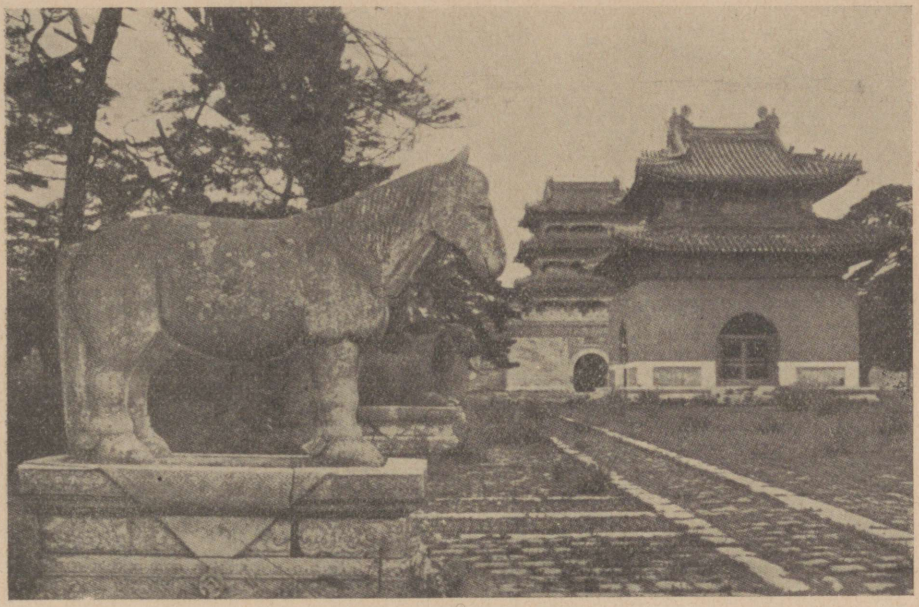

Vana hiina arhitektuuri Mukdenis.

saagiks langenud saarmaga eemale. Vaid trapid on veidi julgemad. Nemad koos mõne kotka ja pistrikuga on rohtla ainsad elusolendid.

Kuid see näib vaid nii. Rohtla on avar, ja meie näeme ainult oma teeäärset kitsast riba. Me pole näinud õieti Nonni jõgegi, Amuuri jõe sisemise looke peaharu, olgugi et ületasime ühe tema lisajõe igivanal parvel. Ja ka mõnd küla või üksiktalu märkame alles siis, kui oleme lähenenud neile kilomeetri või veel vähema kaugusele. Nad on eranditult lamedad osmikud, kokku pätsitud savist ja mullast, mis konutavad mehest kõrgemate savimüüride taga. Iga üksik õu, asugu ta väljas stepis või jõuguna külas, on ümbritsetud sellisest hallikaspruunist laskepiludega müürist, mille nurkadel valvavad kaetud tornid, olles piiratud võimaluse korral veel valli ja kraaviga.

Külast läbi sõites riivab auto peaaegu mõlemal pool seisvaid müüre. Äkki hüppab võlvkäigust kaks püssidega meest välja, auto suudab vaevu nii kiiresti peatuda. Kuid need on ainult politseinikud, kes soovivad kaasa sõita ja keda võib veenda vaid pärast pikka sõimlemist, et pole tõesti ruumi. Juht möödub kahest külast parajas kauguses, kuna ta ütleb neis röövlid pesitsevat. Need külad on ka peale üksikmajade kindlustiste veel varustatud üldise müüri, kraavi, kindlustatud väravate ja suurte nurgatornidega. Kõik need kaitseehitised pole alati hästi säilinud. Kuid nad tagavad siiski küla ümber vaba laskevälja, kuna välise valli ja majadekompleksi vahel on mõne-

Rändavad nomaadid Mongoolia-Mandžuuria piiril.

saja meetri laiune lage väli, mille peab ületama iga sissetungija. Ja pruugib vaid astuda sammu vallile või läbi värava, kui algab külakoerte kõrvulukustav kisa. Et aga kindlustistega tõsi taga on, ilmnes juba sellest, et uute majade ehitamisel kõige pealt kaevatakse kraav, kust samal ajal saab ka materjali maja ehitamiseks. Saviosmiku kiirele ülesehitamisele järgneb kohe kaitsemüüri valmistamine, siis alles asutakse kõrvalhoonete tegemisele. Põldude kündmine ja külvamine võib vastavalt aastaajale tulla muu töö vahele, sellega ei alustata aga kunagi enne kaitsemüüri valmimist.

Mergeni taga läbime veel veidi põlde, siis kohtame jälle üht tekkivat stepiküla, mis toetub üle 200 aasta vanusele hästi säilinud neljatahksele savimüürile. Edasi tungime kergelt tõusvasse rohtlasse, mis on veidi enam lainjas kui sealpool Mergenit, kuid omab samast suurepärast pinnast. Veest uuristatud kohtadel näeme 2—5 sm paksust kohedat huumusekihti, ja mitte ainult siin, vaid ka hiljemini pea kõikjal, ka mägises maastikus, kui see pole just ilmne mäestik. Sellel alal leidub palju kääbuspähklipõõsaid, kuid ei ühtegi puud. Puude esinemist takistavad stepitulikahjud, mis juhtuvad iga paari aasta takka.

Kergelt lainjas rohtla lõpeb peagi ning algab kinklik rohtla. Need nimetused, nagu mõni muugi, ei pruugi olla teaduslikult laitmatud, kuid nad iseloomustavad erinevusi küllalt tabavalt. Ei saa kõnelda tõelistest mägedest, sõites edasi põhja poole Purgalitun'i suunas. Nõod muutuvad väiksemateks,

Kaamelikärud Lääne-Mandžuurias.

tõusud veidi järsumateks, ja pinnas seguneb nõlvadel väga peene, tahulise porsekivimiga. Tüüpilise formatsiooni muutuse toob enesega 10—20 m kõrguste kinkude esinemine, mis levivad maastikus kuidagi kuplilaadselt lamestatuina, ilmse seoseta, võib-olla aastamiljonite eest kulgenud aja mälestusmärkidena. Mõned näivad kujult väikeste vulkaanidena, ilma et nad seda kunagi oleksid olnud.

Mandžuuria on soojaubade klassiline maa. See õlirikas vili on põhjustanud maailma põllumajandusturul isegi väikese revolutsiooni, olgugi et tal tuleb pidada rasket võitlust maapähklite ja euroopa õlipuu viljaga. Mandžuuria lõunaosas on sooja koos mooni ning kaoliaugiga valitsev vili. Ta kasvab siin Ida-Mandžuuria raudtee katseväljadel pea mehe kõrguseks, edeneb aga hästi ka vabas rohtlas, kus ta valitseb Mergenini. Sealpool Mergenit kasvatatakse teda vähem, kuna kliima pole enam nii hea, kõige pealt aga müügiraskuste tõttu, sest jõe ja raudtee kaugus muudab saagi realiseerimise pea võimatuks. Moonile säilitatakse kõikjal parim pinnas. Siis järgneb kaoliaug, mehekõrgune punane kõrsvili, mis väga sarnaneb maisiga. Temast valmistatakse vastikut napsi. Peatoiduvili on väike kollane vesitatar. Esinevad ka pea kõik kesk-euroopa viljad, alates nisust ja lõpetades kartuliga, puudub vaid rukis, kuna hiinlane sööb ainult saia. Kanepit näeb väga sageli, eriti lõunas kasvatatakse põldudel sibulaid, kurke, ube, kõrvitsaid, meloneid ja punast hiina redist, mis maitseb paremini meie omast, olgugi

et kasvab kahe rusika suuruseks. Ka tubakas kasvab põhjapiirini, nagu üldse kõik põldviljad, mis on kohanenud sealsele kliimale ja lühikesele kasvuperioodile ilma mingi sordiaretamiseta.

Põldude väline ilme vihjab ka seal, kus nad hooletusse jäetud, tüüpilisele hiina raiekultuurile. Põldviljade istutamine ja ümberistutamine, nagu ta esineb Hiinas eneses, kuulsa ümberistutamise ja labidakultuurina, kus sõnnik leiab hoolikat kasutamist, piirdub vaid paari aiaga Tsitsikari ümbruses, mis varustavad restorane ja maavalitseja maja. Seal on pinnas hoolikalt planeeritud, vee säilitamiseks ehitatud mullavallid, kasutatakse isegi niisutamiskaeve eriliste tõsteseadistega. Kuid mujal? Väetamine oleks ainulaadse stepihuumuse juures pillamine. Kui põld ükskord ära kurnatakse, jäetakse ta sööti ja küntakse sealsamas kõrval osa puutumata rohtlat üles. Nii ulatuvad põllud üldiselt küladest lõunasse 2, 3 ja isegi 5 km kaugusse. Kus esinevad vanemad kultuurid, eriti väärtuslikkude mooniväljade näol, on alustatud planeerimisega, puhuti isegi rajatud vee säilitamiseks kraavid ja vallid. Muidu aga küntakse põld üles laia ja raske hiina puuadraga, millel ainsaks raudosaks on teravaks ihutud või taotud mulda pöörav tera, ja külvatakse kõik viljad ohtralt ja pillavalt otse käest. Järjest korratavate raiumistega saavutatakse vilja kasv paksudes ja tihedates 30—60 sm vahemaadega ridades. Vaid juurviljade puhul raiutakse maad käsitsi. Muul juhul toimetab seda harkader, ainus kõikjal tarvitatav põllutööriist. Temaga töötamine on kuli pea katkestamatu tegevus. Väiksemates käitistes veab atra härg või hobune, suuremates stepimajapidamistes rändab sama ader 10 või 15 härja või hobusega senikaua viljas, kuni loomade või inimeste pead veel välja paistavad. On ka käitisi, kus juba järgmisel aastal üles küntud põld jällegi kattub umbrohuga, või niisketel aastatel kaer ja oder umbrohtu lämbub. Kuid see piirdub aladega, kus põldu haritakse transpordiraskuste tõttu vaid oma tarbeks, arvestamata muidugi kerget väärtuslikku oopiumi, mis stepis moodustab paratamatult iga majapidamise selgroo.

Fr. Melzer, Malaria, Gold und Opium. Leipzig 1929.

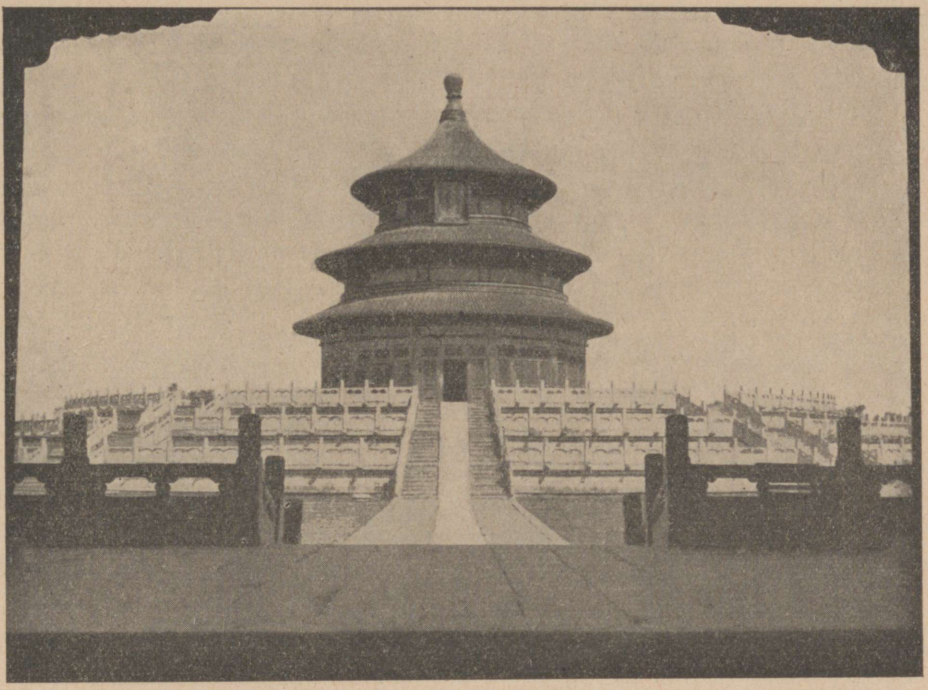

Taevatempel Pekingis.

4. HIINA.

HIINA VANA PEALINN PEKING.

Peking on maailma linnadest üks meeltköitvamaid nii oma ajalooliste nähtavuste kui ka imeliku vana ja uue segu tõttu, mis seal valitseb. Oma ajalooga ei saa ükski teine linn Pekingiga hõlpsasti võistelda. Juba 3000 aastat tagasi oli siinkohal linn ja hiina pealinnaks on Peking olnud umbes 1000 aastat, kuigi mitme nime all. Praegu on ta ametlik nimi Peiping. Mitmed Aasia rahvad on ilustanud seda linna oma rohkete losside ja mälestusmärkidega.

Võib öelda, et Hiina ajalugu on Pekingi ajalugu, sest siin valitses keiser, „taevapoeg". Ta sõna oli seadus ja ta alamad uskusid, et ta valitseb kogu maailma ja et tal pole maa peal võrdset. Ta tunnistas enesest ülemaks vaid taeva ja kõiki maailma maid ning riike peeti tema otsesteks vasallideks; nende saadikuid võeti Hiina õukonnas vastu kui alamaid.

Praegune Peking on üldiselt sama, mille asutas omal ajal keiser Jung-Lo (1403—25), kes ehitas omalt poolt sellele alusele, mille oli kord rajanud suur Kublai-han. Mandžu keisril Kien-lungil on suuri teeneid Pekingi arenemises 18. sajandi teisel poolel. Linn asetseb tasandikul, mille pikkus

on 110 km ja laius 150 km. 60 km kaugusel linnast kirdes on suur Hiina müür.

Kõige parem vaade linnale avaneb selle müüridelt. Nende ümbermõõt on umbes 40 km ja müürid on ligi 13 m kõrged. Linna põhjapoolset osa, nn. tatari- ehk siselinna, mis on Pekingi kõige vanem ja väärtuslikum osa, ümbritseb neljalt küljelt müür ning otse selle kõrval lõunas asetseb nn. hiinalinn ehk eeslinn, samuti neljalt küljelt müüridega ümbritsetud. Tatarilinnas on veel eriline väiksem müüridega ümbritsetud nelinurk — nn. „keisrilinn" õukonna ja kõrgemate ametnikkude jaoks ja selle sees jälle omade müüridega eraldatud „keelatud linn", mis enne 1911. aastat oli keisri eluasemeks marmorist rõdude, lossihoovide, pidulosside, templite, teatrite ja raamatukogudega.

Eurooplastele oli kaua keelatud linna müüridele tõusmine, sest nende pilk ei tohtinud rõvetada keisrilossi ja nende elanikke. Alles Hiina ja Inglise-Prantsuse vahelise sõja järel 1860. a. said muulased selle õiguse. See oli tunduva väärtusega eesõigus, sest tänavad olid sageli suvel peitunud 10 sm paksuse tolmukorraga ja talvel mudaga; sõidukid vajusid siia rattatelgedeni.

Linnas on mitu tähelepandavat ehitist. Üks huvitavamaist on tähetorn. Juba teisel aastatuhandel e. Kr. oli hiinlastel arenenud astronoomia, kuigi see ei küündinud nii suure täpsuseni kui läänemaade astronoomia ja Kublai-hani aegadest alates said lääne-aasialased — araablased ja teised — tugevaid mõjustusi Pekingi tähetornist. 17. sajandi alul aitasid jesuiidi misjonärid hiinlastel parandada kalendrit ja mitmed osavad euroopa õpetlased olid tähetorni juhatajaiks. Juba ürgsest ajast peale usub õppimatu rahvas päikesevarjutuse tulevat sellest, et mõni koletis tahab neelata päikese, nii et preestrid ja nõiad trummi või gongi tagumisega püüavad peletada koletist eemale ja päästa seega päikest.

Samuti huvitavad ehitised on nn. eksamineerimiskojad, kus sajandite jooksul on peetud katseid riigiteenistusse astuda soovijaile. Kõrgemaile kodanlikele ja sõjaväelistele ametikohtadele valiti ikka vaid neid, kes olid sooritanud katse eksamineerimiskoas ja see ametisseseadmise viis Hiina riigi valitsemisaparaadi aluseks. Õppekraadi sooritamine oli auasi ja ühtlasi eeldus riigiteenistusse pääsemiseks. Keiser oma kõrge isikuga juhtis lõplikke katsumisi, mille alla kuulusid kõik need, kes olid pääsenud maakondlikes keskusis korraldatud katseist.

Eksamineerimiskojad sisaldasid umbes 10 000 kambrit, mille igaühe pindala oli 3—4 ruutmeetrit. Valgust ja sööki sai iga kambri elanik seinas oleva kitsa võreluugi kaudu. Et eksamineeritav ei saaks kaasa võtta abinõusid oma töö kergendamiseks, uuriti iga kongi astuja hoolega läbi. Siis pandi uks kinni ja uksele keiserlik pitser.

Eksamiaineiks oli kirjalik töö ja määratud mõõdus salmide kirjutamine aineist, mis valiti pühadest kirjutistest. Erilist rõhku pandi loendamatute

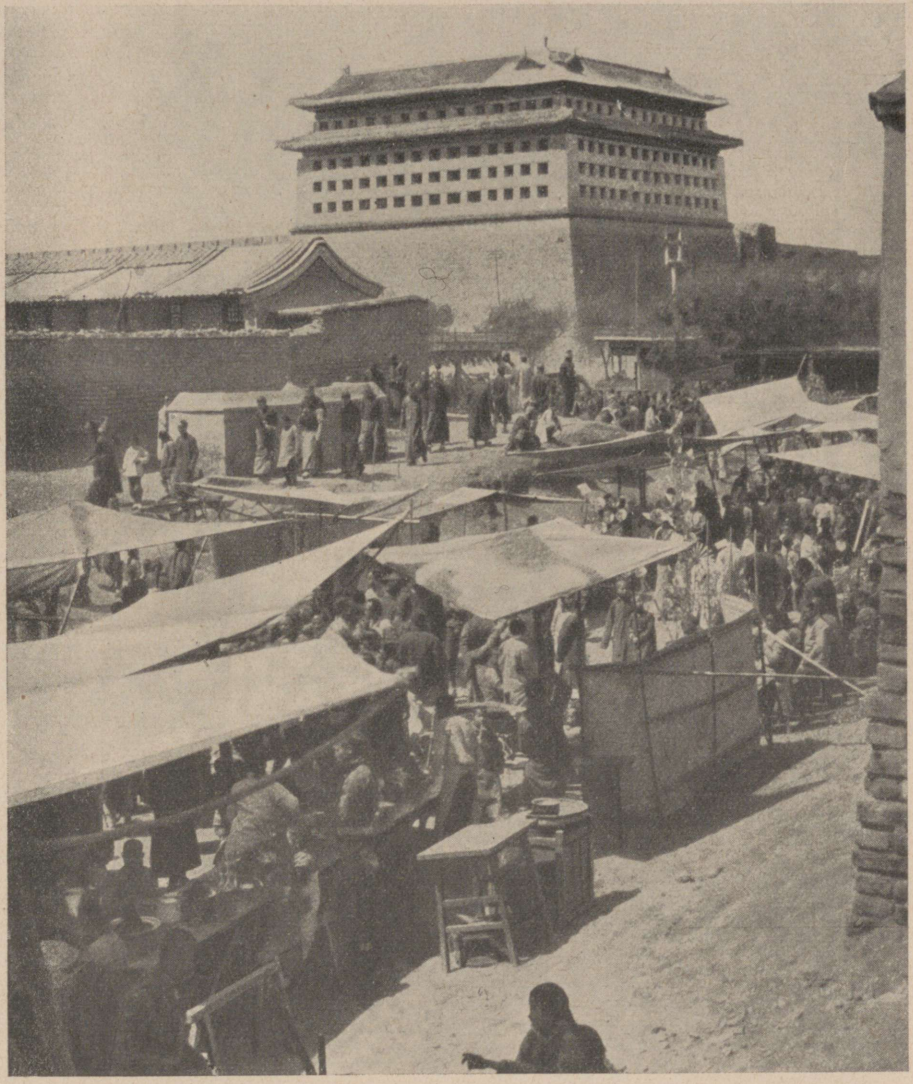

Turg Pekingi kagupoolse müüritorni juures.

kirjamärkide täpsale ja ilusale jäljendamisele. Ainult vähesed saavutasid soovitud kraadi ja ränk pingutus võis teha nad haigeks või põhjustada surmava südamerabanduse.

Välismaalaste elu ja töö keskuseks on diplomaatiline linnaosa, rahvusvaheline asula, kus asuvad välisriikide saatkonnad. Siin on esindatud ehituskunsti kõik stiilid ja näib, nagu iga rahvas oleks püüdnud asetada Pekingi müüride vahele tükikese oma maad selle omapärase ehitusstiiliga.

Vana ja uus Hiina.
Vasemal keiser Kuang-Hšu 1875—1898. Paremal Hiina viimane keiser Hšuang-Tung, kukutatud 1912.

Pekingis on elav autoliiklemine, elektrivalgustus ja Jaapani eeskujul korraldatud politsei. Linn on jagatud jaoskondadesse ja raioonidesse ning iga raioon on ühe alama politseiametniku valve all. Et riik ei maksa kunagi küllaldast palka oma ametnikele, on nad sunnitud tarvitama igasuguseid muid abinõusid elatumiseks, ja sellest asjaolust ongi tingitud Hiinas lokkav segadus ja altkäemaksusüsteem.

Väike näide. Hiina kõikide linnade politseinikud on õigustatud kord nädalas saama väiksema rahasumma igalt oma raiooni äri- ning majaomanikult. See summa makstakse harilikult täpsalt, kuna on teada, et politseil on omad abinõud keelduja taltsutamiseks. Alguses ei tee nad väljagi tema majast või ärist ja kui sellest pole abi, siis korraldatakse sinna sissemurdmine ja nii on ikkagi soovitud tagajärg käes.

Ametivõimud ei tee midagi vaeste ja puudust kannatajate eest hoolitsemiseks. Sellepärast ei maksa veel arvata, et Hiinas poleks kerjuseid. Vastupidi, neid on karjakaupa.

Kuna kerjused on kaunis hädaohtlikud linna julgeolekule, on nad ühe ametniku järelevalve all, ja see mees on vastutav oma kaltsudes armee käitumise eest. Ta esitab määratud ajal aruandeid oma ülemusele ja peab hoolt selle eest, et ärid ja perekonnad sooritavad oma määratud maksud ja et kaupmehi ei tülitataks tööajal. Kui keegi keeldub maksmast temale määratud maksu, on kerjustel omad abinõud sundimiseks. Kari musti kerjuseid tuleb ja palub abi ja nendest leviv hais on nii tugev, et see peletab eemale kõik kaubatarvitajad. Keegi ei või tulla kaupluse lähedalegi ja kui mõni seda

Suur Hiina müür
käib loogeldes üle mägede ja orgude mitme tuhande kilomeetri pikkuselt.

siiski sooviks, takistatakse seda ja kogu liikumine seisatub. Kui äriomanik on ikka veel kangekaelne, koguneb sinna üha suuremaid ja suuremaid kerjustehulki, kes tülitavad teda oma palumistega, nii et ta suure lärmi tõttu ei kuule midagi. Nii sunnitakse ta viimaks ikkagi alla andma ja kerjused lähevad oma teed.

Päriselanikkude ehk hiina linnaosa on Pekingi kõige huvitavam osa, sest seal võib näha rahva tõelist elu ja tutvuda selle töö ja askeldustega. Pekingi elanikud, nagu hiinlased üldse, peavad väga suurt lugu teatrist. Näidendid on harilikult ajaloolised ja sisaldavad tarkade meeste kõnesid ning kujutavad nende meeste töid, kes elasid enam kui 2000 aastat tagasi. Hiinlased austavad väga kõike vana. Kõndides tänaval satume teatrisse, mis pole mitte kuski sees, vaid tänaval lahtise taeva all. Näitelava on lihtne ja algeline, igaüks peab täiendama seda oma kujutlusega. Näitlejail pole erilisi rõivastumisruume, vaid rõivastumine, maskeerimine ja puuderdamine toimub vaatajate silmade all.

Peking on haruldane vana ja uue segu, kõige vanaaegsemaid kandetoole on näha kõige moodsamate autode kõrval, ja telegraaf toob uudiseid maailma igast kaarest.

Varemini „Peking-gazette", maailma kõige vanem ajaleht, oli linna ainuke ajaleht, kuid sisaldas ainult seda, mida õukond arvas kohaseks rahvale teatada. Kuigi uueaegsed voolud ja mõtlemisviis võidavad ikka enam maad, suhtub rahva suur enamik siiski kahtlevalt kõigesse uude ja seda näeme ühtviisi igal pool Hiinas. Nii on näiteks ebausk kaua takistanud tööndust ja majanduselu arenemist. Raudteede ehitust ja kaevandustööndust takistati väga kaua, sest arvati, et vihased vaimud „fen-šuei" (tuul ja vesi), s. o. õhu ja maa salajased jõud võivad tuua terve ümbruskonna elanikele suuri õnnetusi. Rahva vastuseismisest hoolimata on nüüd siiski ehitatud hulk raudteid ja rajatud tähelepandavaid kivisöe- ja rauakaevandusi.

Päris hiina linnaosa tänavail leiame põliste pekinglaste poode ja söögimaju ning võime vaadelda rahva igapäevset eluolu. Kõik elamud ja kauplused on ehitatud samas stiilis. Kaupmehed asetavad oma müügilauad sõidutee äärde ja tänavaliiklemise määratud osa on sageli nii kitsas, et vaevalt üks sõiduk korraga võib läbi pääseda. Mõnes poes müüakse imeilusat hiina siidi, teises lakktöid või juur- ja puuvilja; siin-seal on restoran, kus võib maitseda neid isesuguseid toite, mille poolest Hiina on nii kuulus.

Heidame korraks pilku mõnesse neist väikesist söögimajadest! Meile tuuakse väikesi kausse, mis sisaldavad värsket ja kuivatatud puuvilja, suitsutatud singitükke, kõvakskeedetud mune, kanapojatükke, meloniseemneid ja mitmeid muid maiuspalu. Tuuakse ka suppe ja haikala uimi paksus kastmes. Võime tellida metshane praadi kapsastega, praetud tuimune seentega, isesuguseid praetud kala sorte, meritigusid Jaapani vetest, kanapoega singiga, pardisuppi, põdrasooni, bambusejuuri ja noori bambusevõsusid, küpsetatud lootosejuurt, mitme aasta vanuseid mune, mis alal hoitud lubja sees — muna on seda peenem, mida vanem ta on. Hapendatud mune, männikorbaga täidetud luutut kanapoega ja parti — männikorp annab nimelt terava kõrval-

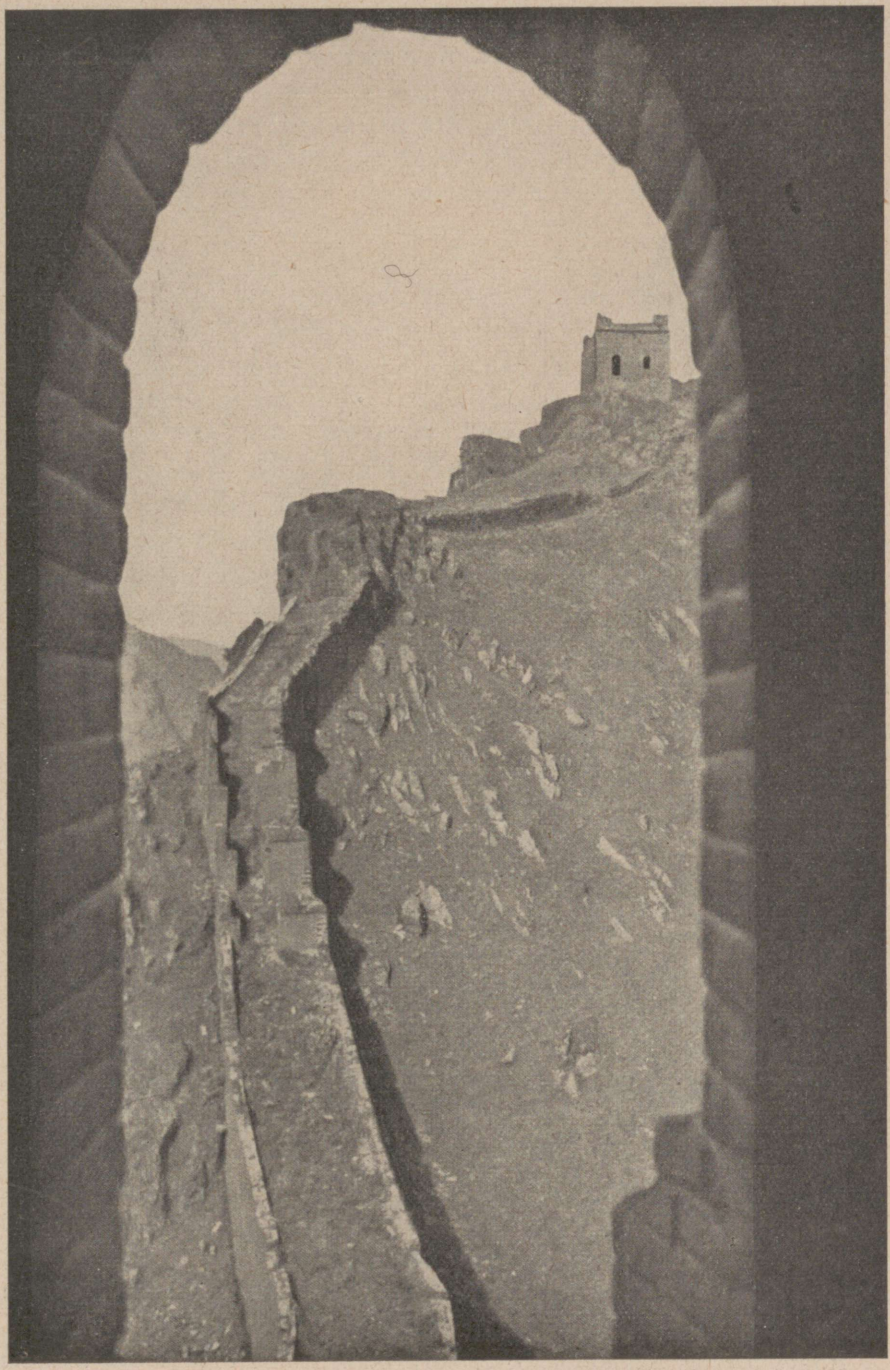

Vaade Hiina müürile läbi torniavause.

maigu. Loomaliha pakutakse harvemini, sest hiinlased peavad patuks tappa neid loomi, mida võib tarvitada koormaveoks.

Leidub ka liikuvaid restorane, mida mees kannab oma õlal bambusekepi külge kinnitatud telingul.

Mitmesugused vägagi iseäralikud asjad torkavad silma Pekingis, sest see on Hiina elu keskus ja selle vanaaegsed tänavad ning kauplused, selle templid, lossid ja imelikud müürid on täis ajalugu ja romantikat. Võime astuda audientsisaali, kus keiser oma sünnipäeval laskis lendu 10 000 lindu õnne tooma. Taevatempel on suur müüridega ümbritsetud ala hiina linnaosas, kuhu keiser läks kord aastas iga kevadise pööripäeva ajal ohverdama taevale pidulikku ohvrit valdaval marmorist altaril kesköö1 püha muusika saatel ja tungalde loitel. See püha ala on endisest mitte enam hooliva vabariigi ajal muudetud rahvapargiks.

Tänapäeva Hiina on parajasti tugevas käärimisseisundis. Viimaste aastate jooksul eri maakondade väeülemad võidelnud üksteisega ülivõimu pärast. Lõuna-Hiinas algas vabameelne rahvuslik liikumine, mis võtab ikka enam maad, eriti peale seda kui vana pealinn Peking sattus nende kätte ning kaotas oma senise tähtsuse. Nimelt tehti Lõuna-Hiinale ja üldse Hiina südamaile lähem olev Nanking Hiina uueks pealinnaks.

HIINA MÜÜR.

Loomavagunid, kuhu Hiina raudteevalitsus paigutab oma reisijad, logisevad Pekingist neli tundi põhja poole. Vaguneisse ehitatud raudahjusid ümbritsevad pikakarvalised lambanahksed kasukad, milles peituvad mongolid. Karvamüts ja kasukas jätavad vabaks vaid kitsa riba, kust pilguvad süsimustad silmad. Ahi hõõgub söetolmust ja veest tehtud pankadest, kuid inimestele ei jätku veelgi sellest soojusest ja nad tungivad nii ahnelt ligi, et vagun haiseb kõrbenud villast. Väljas näpistab külm liiga valusasti kaameliajajaid ja kulisid ning nüüd tahavad nad siin kasutada soojust. Seepärast hoiavad nad ka vaguni uksed kinni ja peale kõrbenud lõhna on vagunis õhk nii paks veel igasuguseist inimlikest lehkadest, et võõras ronib peale Nankoud meelsamini lahtisesse söevagunisse. Seal lõikab talle küll käre põhjatuul näkku, kuid väljavaade on avar ja kuivas, hõredas stepiõhus on hea hingata.

Hiina rahvastikuküllusest pole siin enam midagi märgata. Inimtühjal, puudeta, pruunilt ja surnult lõpevad need laiad mäed, Mongoolia piirimäestiku eluta kurrud. Neil kasvab kare rohi, mis nüüd on kuivpruun ja puhmjas nagu Mongoolia kaamelite talikarv.

Rongi tõustes ähkides mäkke, kuru poole, mille taga särab terassiniselt ja teraskülmalt taevas, tundub külmetavale võõrale söevagunis, et ta on kau-

Kitsas kurutee Põhja-Hiina lössimaastikus.

gel eemal Hiina rahvastetunglemisest ja tema kultuurist, nagu oleksid need mõnes teises maailmajaos.

Siiski on olemas side tolle viietuhandeaastase kultuuri ja selle viljatu maastiku vahel; jah, Hiina tasandiku omapärane ja suletud kultuur poleks

mõeldav nende eemaletõrjuvate mägikurdudeta, mis teda kaitsevad põhjast. Võõrale selgub see, kui ta Tšing-lung-tšaos kangestunud jäsemetega ronib söevagunilt ja silmab oma ees Hiina kaitsevalli: S u u r t M ü ü r i.

Pruuni maona, pea sama laia kui kõrgena, roomab Hiina müür piki mägede harju, laskub mööda nõlvu alla orgudesse, läbib neid ja lookleb järgmisele mäele jälle üles. Hambuline ülaserv näib soomustena ta seljas, ja kohtadel, kus ta jõuab mägede tippu, paisub ta vahitornideks. See on maailma võimsama ehitise, kahe tuhande neljasaja kilomeetri pikkuse Hiina müüri sisemine looge. Euroopas asetsedes ulatuks ta Hamburgist Kanaari saarteni.

Inimsoo ajaloos pole kunagi ükski rahvas end põhjalikumalt kindlustanud välismaailma vastu. Sel vallil murdusid Kesk-Aasia steppidest kollaseile lössimadalikele tungida püüdvate barbaarsete rändrahvaste rünnakud, ja ta mõjustas, et rahvasterändamised, hunnid ja avaarid, vapustasid Ida-Aasia asemel Euroopat. See hiigla-kivimadu juhtis itta liikuvad barbarid läände, ja kuna ratsajõugud oma ponid pidid üheksa meetri kõrguse püstloodis müüri ees ümber pöörama, puhkes siinpool müüri hiina kultuuri kahvatu ja imeline õis.

Kui tõusta Tšing-lung-tšao karjustekülast Suure Müüri harjal mäkke, paistavad lõunas ääretu tasandik ja põhjas madalate kinkude lained. Nende taga virvendab kauge heleda ribana Mongoolia stepp.

Tee on mõnus, sest müüri lagi on oma kaheksa meetrit lai, ja teda sillutavad kivid on veel ikka kasutuskõlvulised. Vanad hiinlased ehitasid soliidselt, isegi paremini kui roomlased. Tõsi küll, hiinlased ei kiirustanud ka eriti tööga. Ajast, mil keiser Tšin-še-huang-ti 214. a. enne Kristuse sündi otsustas oma riiki teha barbaritele ligipäästamatuks, on kestnud aastakümneid, kuni üritus jõudis lõpule. Seejuures rakendati tööle terved rahvad. Nii palju, et neid olevat surnud terve miljon, enne kui müür sai valmis.

Sissemaks oli suur, kuid töö tasus seda. Sest see oli suure rahuarmastaja rahva kaitse võõra saagihimu vastu, see oli oma naabreist põllunduse ja perekonnaelu, kunsti ja teaduste poolest sajandeid ees oleva kultuuri kindlus. See kõik kaitses müüri võõraste rünnakute vastu ja kaitses Vana-Hiina konservatiivset demokraatiat tema naaberrahvaste madalamate ühiskonnavormide eest.

Müüri varjus lõtvus rahva valvsus. Ja kui ta, nagu iga teinegi elusolend, tundes hirmu oma elu pärast, sai aru oma tuimuse hädaohtlikkusest, siis püüdis ta end kaitseda, ehitades u u s i müüre, üha e n a m müüre. Kui mõne maa omapärasust saaks väljendada valemiga, siis tahaks Hiinat nimetada „müüride maaks". Lakkamatult seiravad nad sind, ümbritsevad, takistavad. Iga linna piiravad siin kahekordsed vallid, iga perekond eraldab oma maja naabrusest süllakõrguse müüriga. Ja isegi templites on jumalate altarid üks-

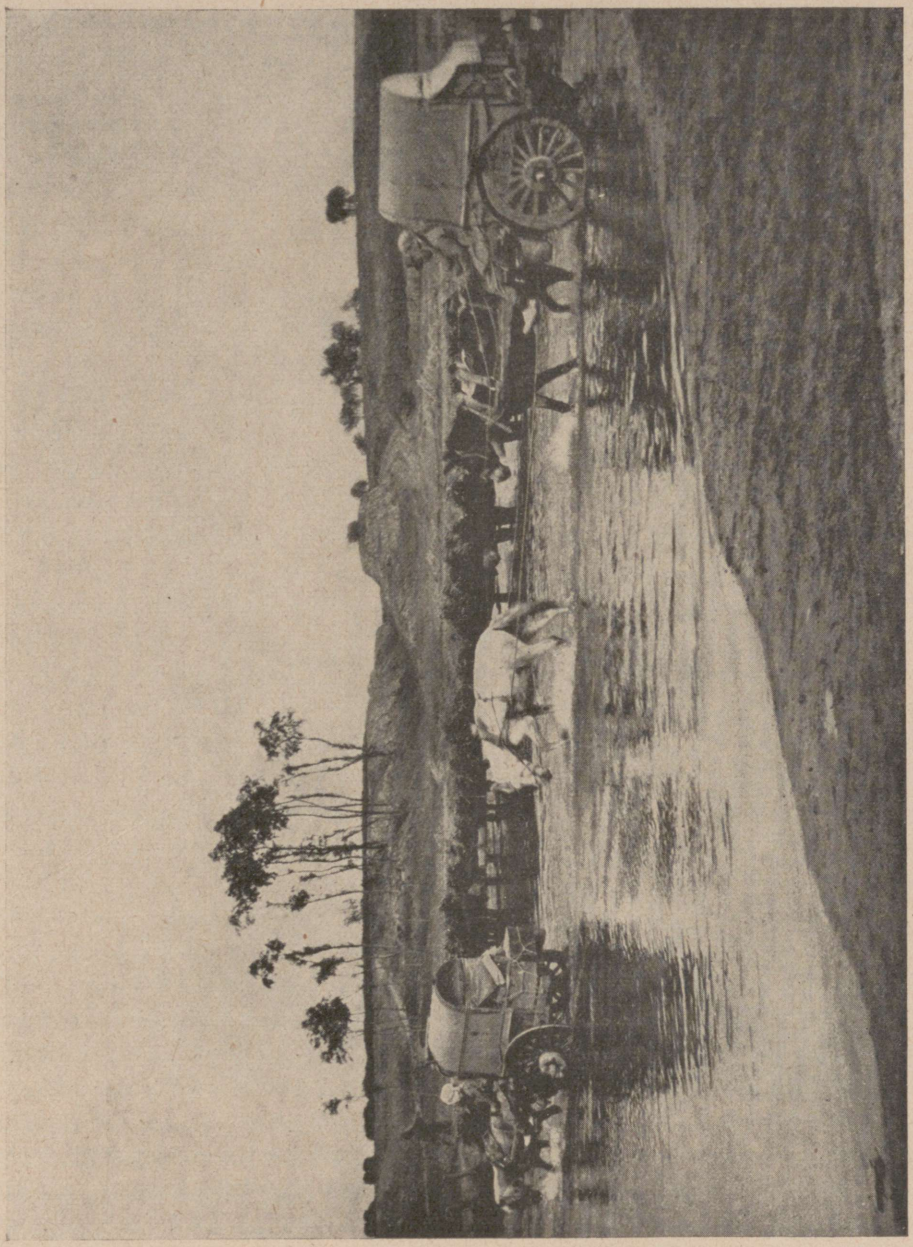

Reisikaarikud Põhja-Hiina tasandikul.

teisest müüridega eraldatud. Kes tahab minna Taeva-altari juurde Pekingis, peab läbima neli Taevatempli müüri, „keelatud linna" läbimisel seitse. Suure Müüri mõju hiinlaste mõttemaailmale läks nii tugevaks, et nad isegi deemonite ja vaimude vastu ehitavad müüre, „vaimudemüüre", mis kaitsedes seisavad uste taga. Tõeline müürimaania pesitseb ses rahvas, lapselik usk

müüridesse ja lapselik müüri-ebausk, pärit veel Suure Müüri ehitamisajast, Hiina noorusajast.

Kuid see on Suure Müüri varjukülg.

Nii kaua kui Suur Müür lahutas hiina kultuuri lääne barbaarsusest, oli ta sageli olnud kaitseks. Erandjuhtudel ei aidanud temagi. Kuid Lääne tsiviliseerudes muutus ta kardetavaks eraldajaks. Siis võõrutas ta Hiina muust maailmast. Eluvõõrana ja uhkena rahuldus hiina rahvas kultuuriga, mis ta oli arendanud seespool seda müüri, rahulise, omapärase ja peene kultuuriga, mis aga aastatuhandete kestel ei arenenud edasi. Milleks ta pidigi arenema? Hiinlased jäid küllalt vähenõudlikeks, et rahulduda üha väiksemate maalapikestega, mida taandas nende pidevalt kasvav arv. Et vahepeal rahvad teispool müüri olid õppinud pingsamat majandust, et nad maast said kunstväetiste ja masinate abil suuremaid saake, ja et need läänerahvad lõpuks arendasid hoopis uue majandusviisi, mille nimi oli „tööndus", mis puutus see Hiinasse? Müür asetses ju nende vahel, keiser Tšin-še-huang-ti Suur Müür! Las need väljaspool tegid, mis tahtsid. Mis nad nüüd olidki? Barbarid! Võõrad kuradid!

Nii juhtus, et Hiina langes „võõraile kuradeile" saagiks. Sest need ei tulnud enam põhjast ratsa ponide seljas, vaid nad tulid sõjalaevadel üle mere. Ja Hiina, kes polnud tänase päevani arendanud mainimisväärset tööndust, kel polnud relvi, mis sõjalaevadele oleksid midagi teinud, ja kogemusi, mis oleksid saanud võistelda lääneliste ärimeetoditega: see endaga rahul olev, müüridega piiratud ja oma müüride taga arenemises seisma jäänud Hiina pidi alistuma võõraile kuradeile. Need vallutasid tema paremad sadamad, omandasid tema tollitulud, tema mäetööndu se ja tema kaubanduse. Mässud summutasid nad mässuliste veres.

Liiga hilja ärkas Hiina endaga rahulolevast uinakust, millesse ta oli vajunud Suure Müüri varjus. Ja nagu virguv inimene peletab une sihitute, hooti liigutustega, nii vehkles ka Hiina alul sihitult ja hooti, kuni maailmapolitika ja maailmamajanduse karmid käed olid kihutanud temast lõplikult unerammastuse. Õieti arusaamatu, milles asi seisis, tahtis ta oma igivana riigikorda üleöö vahetada ameerika demokraatia vastu, mille eeldusi tal pole. See oli läänelikult kasvatatud hiina arsti Sun-jat-seni traagiline eksimus, et ta tahtis oma rahvale selle riigikorraga tuua vabadust ja selle asemel tõi talle kodusõja. Nüüd kordavad politiliselt teotsevad hiina üliõpilased tema viga, tahtes hävitada oma rahva vana kultuuri, ise olles omandanud uuest vaid sarvprillid ja golfi püksid.

R. Katz, Funkelnder Ferner Osten, Berlin 1931.

KAUG-IDA CHICAGO — ŠANGHAI.

Läänelise Euroopa ja Ameerika poolt Hiina rannikuile manatud kujudest on suurim ja tõenäoliselt püsivaim Sanghai. Liiga sügavale on tunginud

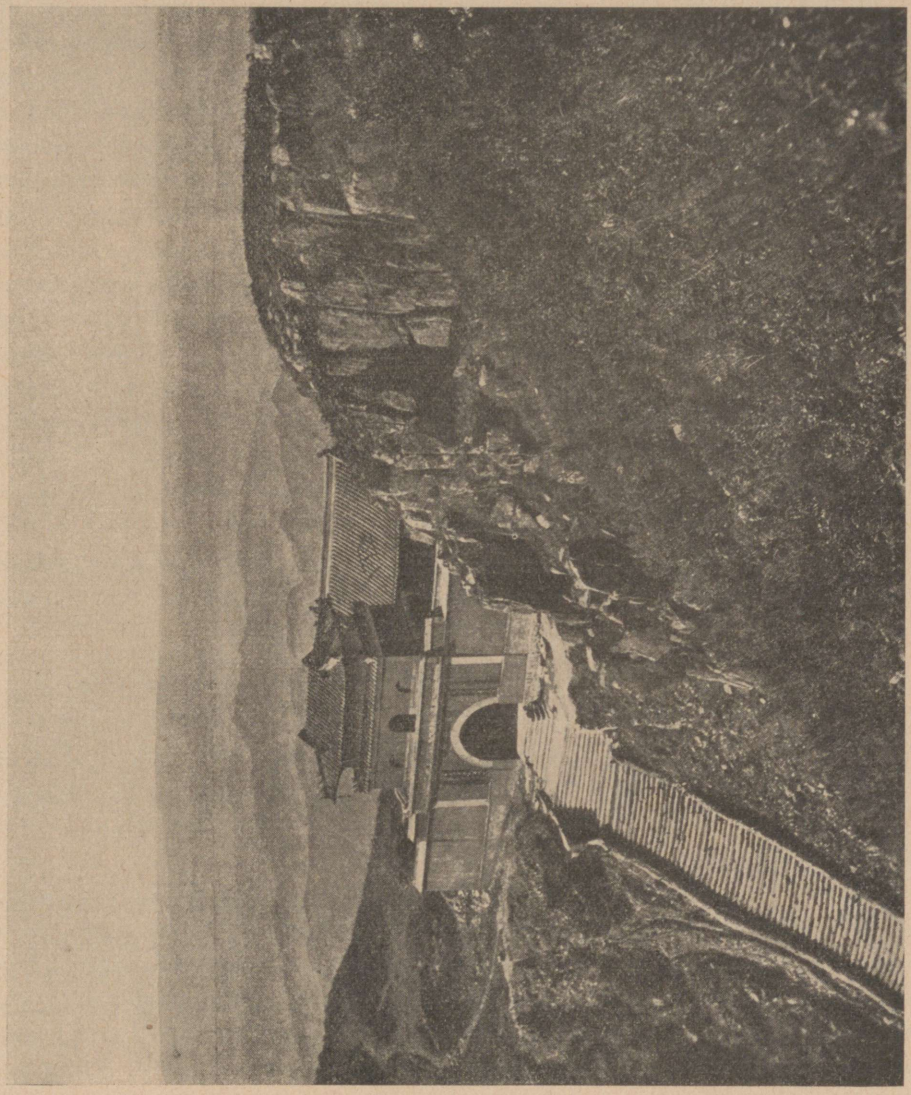

Tempel püha Taišani mäe tipul ja sinna viiv trepp mitme tuhande astmega.

juba amerikaniseerumine sellesse Kaug-Ida Chicagosse. Šanghai on inglise, prantsuse, ameerikaliku tänavastiku, suvilate, väljakute, eeslinnade ning tavaliste agulite määratu konglomeraat, peale väikese hääbuva, nõndanimetatud „hiina linna", prahi, kõntsa, mustushunnikutega, haisevate kraavidega, endiste uhkete templitega, palverändajatele pühade paikadega. Šanghai jõepoolne esikülg oma äritegevuse ja askeldusega ning pilvelõhkujatest panga-, valitsus-, konsulaadi-, laevasõiduameti-hoonetega, kui ka suured tänavad, nagu peatänav Nanking-Road, liiklemistuiksoon, sarnanevad elavalt Michigani-äärse Chicago vesirindesse suubuvate tänavatega.

Kirjud lipud, ärisildid, üle tänava ulatuvad reklaamgirlandid on siin vahest veel pealetükkivamad, lustlikumad, kiirgavamad kui inglislikud Hongkongis. Võib näha, kuis siin kohtuvad Hiina linnaelu kirevus, lärm, äritublidus ameerikaliku maitse, brutaalsuse ja tempoga. Nanking-Road on päeval täis läbisegi sõelumist ja kihamist, möllu, askeldust, kõrvulukustavat kära, kõlinat, trummipõrinat, ja hilise ööni pimestab silmi kiirgav valgus, ta välgutused, sähvatused. Seal algas ka lärmi-, liiklemisrikkaimal tänavanurgal Hiina mairevolutsioon. Vaateaknad väljapanekutest lõhkemas, reklaamplakatid, vanikud, lipud möödujaile otse peale tungimas; ülal äride kohal, katuskambrite avatud aknail, seisavad pasunapuhujad, trummilööjad, täidavad tänava ülistuslärmiga, alloleva meelitava vaateakna kasuks. Suured kümnekordsed kaubamajad, teatrid, lauluhooned, mängupõrgud, rippuvad aiad on pimeduse tulekul üle külvatud valgusreklaami uhkete uudissaavutistega. Virvendavad hiina tähed tuhandete hõõglampidena, kõrval vilksatavad ingliskeelsed sõnad — kõik nad kuulutavad, et siia võivad jätta nii eurooplane kui hiinlane rahulises üksmeeles oma raha.

Nanking-Roadiga rööbiti asetsev Futšou tänav on lärmikam, kirevam, lustlikum kui „tuiksoon". Siin reastuvad üksteise kõrvale teemajad, avarad hooned, kuhu koguneb linna alaväärtuslikku prostitutsiooni.

Hiinlannade kirev fantastiline siidrõivastis! Imestustäratav on mustrikirevuse ja värvirikkuse juures äärmiselt lihtne lõige, mis täiesti varjab kehavormid. Naised kannavad oma musti läikivaid juukseid lihtsas piirdega soengus, köidetud kuklas väikesesse sõlme, laubale lühikeseks lõigatud juuksekäharaga. Vähe ehteid, pea ühtki sõrmust, vaid maitsetult kullasse raamitud briljant-kõrvarõngad.

Kaugemal, eemal peatänavaist ja linnasüdamest algavad inglise linnaosa avenüüd. Häbematult, väljakutsuvalt ulatub liiklemistihedaimasse linnaosasse võidusõidutee, hüljates inimeste elutarvidusi, nagu pidades tähtsamaks hobuste traavimist. Lõputu linnaosa Bubblingwell-Roadi ääres, sellega liitub Prantsuse linnaosa, aukartust äratavate puiesteedega, kaunid aiad kõrgete müüridega, nende tagant paistvate troopiliste puude, hiina aiamajade telliskivikatustega. Soliidne Ameerika ja Euroopa rikkus laiutab end siin, kartuseta oma olemasolu eest, ikka enam ja enam sallimatu, tillukese võõrkehana selles hiiglariigis.

Segapolitsei, kardetavad, mornid poisid, kes kõigele valmis, seisavad, varustatud revolvri ja nuiaga, valvepostel, rõivastatud tagasihoidlikku mundrisse, mis vaevalt reedab nende päritolu Ameerikast, Inglismaalt või mõne teise väiksema rahva seast. Nad teavad, et kaalul on elu, kui tõstab pead hiina rahva seas varitsev lohekoletis, üks käpahäigamine — ja kogu välismaalaspere on maha tallatud, sõtkutud veriseks pudruks. Prantslaste poolt on siia saadetud politseinikkudeks Hiina hõimlastest tonkinlased. Veidrates

vasknööbiga õlgkübarates, esindavad nad kahepaikset osa siinses võõraspolitseis. Viimases veel, Inglismaa palgalistena, aasialiku päritoluga, mustahabemikud, surmtõsised sikhid, India sõdurite-seisuse järeletulijad; neid peetakse siin usaldusväärseimaks eurooplaste ihukaitseväeks. Ent peale selle teotseb siin ka valge kaitsevägi, moodustatud siinse võõrasteasunduse kaupmeestest, sportlastest, kes tihedas kontaktis ohvitserkonnaga ankrustatud sõjalaevadel, mille kahurid sihitud nüüd rahunenud linnale, kelle temperamentlikkus avaldub praegu vaid kirevuses, lärmis, reklaamis, võistluse kõigis põrgukunstides ning peatänavate möllavas liiklemises.

A. Holitscher, Das unruhige Asien, Berlin 1926.

SÕIT JANGTSE JÕEL.

„Millal jõuame Jangtse suudmesse?" — Kapten teeb imestunud näo: „Juba kella neljast peale oleme jõel, mu härra!" — Ümberringi levib vaid lage veeväli vaatepiirini. Ka pikksilmaga pole näha vähimatki rannajälge. See jõgi on lai nagu meri veel enne kui ta merre jõuab.

Hilja õhtul kohtame ootavat lootsiaurikut, mis võtab Šanghaisse sõitvad reisijad pardale. Öö on kottpime, vaid lootsivene laternad paistavad kirjude täppidena silma. Siis kostus hüüe pilkasest pimedusest ning aerude ladin. Väike vene tõi lootsi laevale. Komandosillalt kõlas vali hääl, hele valgusejuga sähvatas põlema. Helgiheitja kobas kahvatu käena mustavat veepinda, mis lõi selle all kollakalt sätendama ja loksus vastu laevakülgi.

Liikusime jõgemööda üles. Kui tulid nähtavale kaldad, siis näisid nad vaid peene viirukesena, mis lahutas vee taevast. Järgmisel päeval muutusid kaldad juba selgemaks ja ühes sellega kadus nagu rahutus vaatlejast. See oli siiski jõgi, millel nüüd sõitsime, tuntud ja kindel asi ja mitte mingi kahtlane vahesein jõe ning mere vahel. Kuid vahete-vahel kippus maa jälle nagu kaduma ja jõgi oma valdavas ulatuses kõike uputama, kuni viimati loots ajas laeva kaldale nii lähedale, et jäime sellesse peaaegu kinni. Teisel pool kerkisid kollaselt jõepinnalt helerohelised rooväljad, näidates jõe ohtlikku ahtust sellel kohal.

Meile liikusid vastu džonkid, kummalised alused, mida tunneme piltidelt, imelikult kõhukad, kõrgele üles koolduva vööri ja ahtriga. Nad kandsid oma bambuskeppidest toetatud mattpurjesid nagu kilpe. Ja mõnes jõekäärus oli neid koos otsatu reana nagu mingi sõudevõistluse ootel. Mereaurikud liiguvad jõgemööda üles Hankouni, jõelaevad Itšangi ja Tšungkingini, mitu tuhat kilomeetrit suudmest. Kuid laevad on suutnud tõrjuda džonkid kõrvale vaid osaliselt.

Vana Hiina püsib endiselt alles. Nii seisan ma laevareelingu ääres, vaatlen Nankingi ja tuletan meelde üht kujutlust, mis on jäänud mulle pähe

juba poisikesena mõnd vanemat reisukirjeldust lugedes: portselanist linn kõmmelkatuste ja pagoodidega, kus helisevad kellad. Kuid nüüd kerkivad jõekaldal viiekordsed kraamiaidad, korstnad, tehased, külmutushooned. See on täiesti moodne esikülg, mille taga peitub endine vana Hiina.

See vana Hiina on aga seal üha olemas. Ta möödub meist rohkete linnade näol, mis avanevad meie silmadele nagu unistused. Katuste otsatud rägastikud koonduvad pagoodide ümber, mis sirutuvad hiiglasõrmedena taeva poole. Kuid ka siin Nankingis ja Vuhus rühmituvad tosinad väiksemaid sõrmi, vabrikukorstnaid paksude müüride äärde, mis ümbritsevad linnu nagu hoides neid lõhkemast ja pakatamast ägava rahvakülluse käes. Need korstnad näivad kirjutavat kahvatule taevale paksu tahmast kirja, selgete tähtedega: meie oleme uus aeg, meie tähistame moderniseerumist ja Euroopat. Ning pagoodid on vanad ja poollagunenud. Nende kallid portselankatused pudenevad kild-killult. Mõnedel lokkab juba sammal ja rohi. Korstnad on aga noored ja uued, nad saadavad oma noore energiaga mustavaid suitsupilvi taeva poole.

Nii moderniseerub Hiina, euroopastub, industrialiseerub. Ent Hiina pole Jaapan. Jaapan vajab Euroopat, et üldse püsida. Hiina ei vaja Euroopat, küll aga vajab Euroopa Hiinat. Möödume parajasti Vongšikongi rauatehaseist ja laeval olev saksa suurtööstur teeb mureliku näo. Sulatamisahjud on ehitatud nagu kindlused otse jõekaldale, köisteed toovad maagi otse kõrvalolevaist kaevandusist, kus töötatakse lahtiselt maapinnal. Ideaalne seisund, mida on vaevalt mõnel teisel rauatööstusel maailmas: kaevandused otse suure liiklemistee ääres, süsi lähedal, ja tööpalgad kümme korda odavamad kui Euroopas ja Ameerikas.

Valgepealine suurtööstur toetub mõlema käega reelingule. Võib lugeda selgesti ta mõtteid: Me veame siit rauamaaki — ka meie laev võtab Hankoust paar tuhat tonni peale — kuljetame seda ümber poole maakera, et teha sellest Euroopas rööpaid, talasid ja latte. Ons ime, kui hiinlased ütlevad, me võime seda kõike väga hästi ise valmistada! Kui kaua see nii veel kestab? Mõneks ajaks on veel mõnesuguste masinate ja eriliste terasesortide sisseveoks võimalus, aga siis?

Tööstur astub rahutult suitsetamissalongi, kuid tuleb peagi jälle laevalaele, et mõelda sama tsemenditehastest, mis järgnevad raua-ahjudele, ja suurtest kudumistehastest nende järel.

Näiliselt rahulikult, kuid siiski tugeva hooga saadab jõgi oma kollaseid voogusid edasi. Ta niisutab laia tasandikku, muutes selle kogu maa viljaaidaks. Jõgi tõuseb ja alaneb ühes aastaaegadega kuulmatul määral. Ta ulatub nagu valdav tuiksoon kaugele Hiina sisemaale. Asjata püüavad mäed sulgeda kärestikkudega jõge ülemjooksul. Jõekaldaid asustavad loendamatud inimhulgad, kelle hulk on sama ääretu kui Jangtse veed või ta alamjooksu

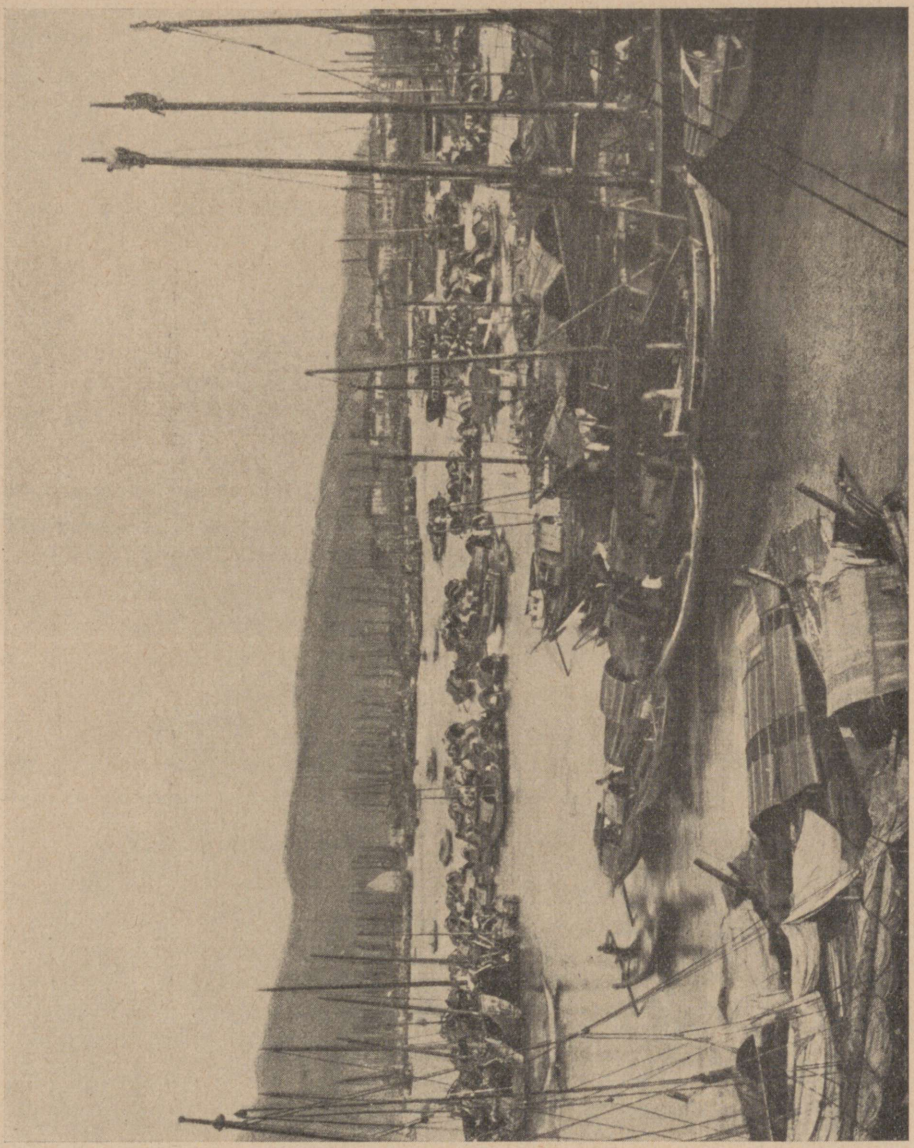

Futšou sadam Hiina idarannikul.

tasandiku ulatus, võidavad kõik takistused. Džonkid sõidavad läbi vahutavate kärestikkude üles mägedeni, kui ka sada kuli peaks rakendama ühe ainsa vene ette. See jõgi on Hiina võrdkuju.

Võõrad suurvõimud on saatnud oma sõjalaevad siia hiina jõele. Nankingis möödusime ristlejaist, Hankous nägime kahuripaate, Itšangis seisid patrull-alused. Need on siin väga tarvilikud, sest kärestikes lastakse vahetevahel üha reisiaurikuile. Laskjad on džonkimehed, kellelt laevad võtavad

teenistuse. Vahete-vahel tungivad mõnele laevale ka röövlid kallale, kes on segunenud reisijate hulka. Ükski laev ei sõida Hankoust ülemale ilma soomustatud komandosilla ja raudvõreta vaheteki eraldamiseks. Kui midagi sellist juhtub, kiirustuvad väikesed kahurilaevad jõgemööda üles ja külvavad kuulipildujaist ning kiirkahureist kaldad kuulidega, kuigi seal pole enam peidus ainustki röövlit.

Oli aeg, mil sõjalaevad ja laevastiku demonstratsioonid avaldasid suurt mõju. See aeg on aga möödas, vähemalt Hiinas. Kui hiljuti üks Hankous teotsev inglise firma ei saanud oma õigustatud nõudmisi läbi ja hiinlased vastasid konsulaadi ja saatkonna üha ägedamaks muutuvaile märgukirjadele vaid põiklevalt, siis esitas saatkond viimati ultimaatumi ja ähvardas kolme lahingulaeva saatmisega Hankou alla.

„Ah, või ainult kolm!" vastas hiina diplomaat naeratades, „miks te ei saada juba otsekohe kaksteist!" —

Istusime auriku jalutustekil ja vaatlesime võimsat jõge. Kahuripaadid olid mingi piduliku sündmuse puhul üleni lipuehtes ja nende rohkearvuliste tulede läige helkis tumedalt veepinnalt vastu.

C. Ross, Das Meer der Entscheidungen, Leipzig 1925.

HONGKONG.

Inglismaa ankruks Kaug-Idas on Hongkong, väike, mägine saar Hiina rannikul. Ankur seepärast, et Lõuna-Hiina kaubandus, mis rahuldab 68 miljoni inimese tarbeid, keerleb Kantoni kui keskuse ümber. Kanton omakorda koondab kaubad sisemaalt Pärlijõge mööda. Ja see Pärlijõgi suubub Hongkongi juures merre. Lõuna-Hiina sisse- kui väljavedu peab nii mööduma Hongkongist. Kes seal seab üles kahurid, sel on mõndagi kaasa rääkida Hiina majanduses ja tema politikas.

Hongkong on Briti krooniasumaa. Hongkongi avar, hästisuletud sadam kihab hiina džonkidest, puust purjekaist kõrge ahtriga. Neid on tuhanded, kümned tuhanded. Kõdunenud mastide mets, näruste purjekate voogav meri. Kalastamisdžonkid, rannasõidu-džonkid, jõedžonkid, salakaubaveo-džonkid, pordumajad-džonkid, sama maalilised kui räpased. Igal sellisel paadil elab kaks-kolm perekonda. Kaugelt vaadelduna näib, nagu valitseksid džonkid Hongkongi sadamat ja Pärlijõe suuet.

Kuid hulk üksi ei tähenda midagi.

Hongkongi pudelrohelises sadamas patrulleerivad kolm kahuripaati, teravaninalised hallid raudkiilud. Vaevalt sada madrust igaühel. Kuid kvaliteet on tugevam kvantiteedist ja seepärast on kolme kahuripaadi rahvas Hongkongi valitseja ja mitte kolmekümne tuhande džonki rahvas. Hoolimata hulkade rahulolematusest ja vaenlikkusest.

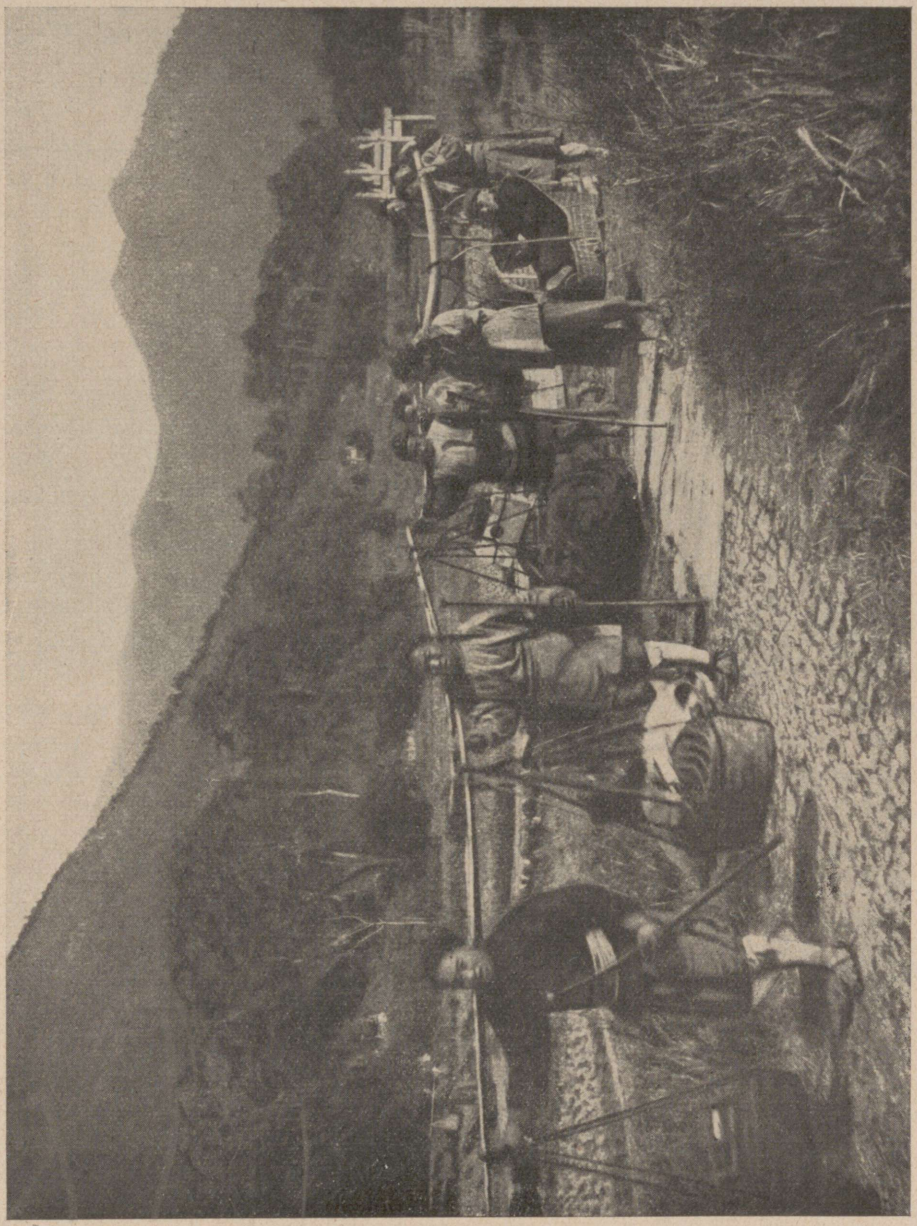

Rändamine Lõuna-Hiinas.
Jõukad reisijad ja nende kraam kantakse korvidega vahepuus.

Kolme aasta eest tõstis džonkide rahvas mässu kahuripaatide vastu. Viisteist kuud, 1925. a. juunist 1926. oktoobrini, boikoteeris Lõuna-Hiina inglise kaubandust. Pole võimalik kindlaks teha kahju, mis nad viimasele seega tegid, sest boikoti alates laskis Hongkongi kuberner katkestada kaubandusestatistika. See nõudvat liiga palju ametnikke, ütles ta.

Flegmaatiline Inglismaa pidas vastu, ja nüüd teame jälle ligikaudu, et Hongkongi aastane väliskaubandus on kaks ja pool miljardi krooni. Umbes kaks kolmandikku sellest sissevedu ja üks kolmandik väljavedu.

Inglased võtavad oma kodumaa endiga ühes, kuhu nad ka läheksid. Hongkong on ehitatud sama liistu järgi kui Bombay, Kalkutta, Sidney või Auckland: inglise liistu järgi. Nelja- kuni kuuekordsed büroohooned kail (all ärid, üleval kontorid) soliidses, kuid samal määral fantaasiavaeses kaheksakümnendate aastate stiilis: massiivsed ja igavad. All jämedad sambad ja nende peal niipalju kive, kui aga majasse üldse mahub. Ebapraktilised. Paksud müürid ei jahtu öösi küllaldaselt ja suvi on Hongkongis rõhuvalt kuum.

Inglased ei ela küll kail (siin nad vaid töötavad), vaid Kauluni poolsaarel või — kui nad on õige rikkad — poolel teel mäkke, kuhu viib köisraudtee. Seltskonna tipp on asunud elama mäetippu, päris üles, kuussada meetrit sadamast kõrgemal. Kõige kõrgemal elab kuberner mõnusas, kuid sama ilmetus lossis.

Hongkongi mägi on ümmargune, ilusakujuline ja hästihoolitsetud nagu keskealised kehakad inglannadki tema suvilais. Ta on ülalt alla ilusasti ja viisakalt kaetud kuuskede ja eukalüptustega, lillalt põimitud läbi õitsevate azaleedega. Keha ümber kannab ta asfaltmaantee lakkmusta vööd, millelt avanevad ilusad vaated. Idas särab sinine, vahuste laineharjadega meri, millest vaalaskalaselgadena kerkivad mustad ja veestnõretavad loendamatud saarekesed; läänes asetseb džonkidest kihav sadam, selle taga Kauluni „Peninsula-Hotel'i" valge kuup.

Hongkong on ilusamaid linnu maailmas, vaadelduna sadama poolt või Peak'ilt. Ta ületaks Napoli, kui ta arhitektuur oleks kohandatud maastikule. Kuid inglane ei kohane ei võõra maastiku ega võõra rahvaga. Ta talub neid, nii kaua kui nad ei sega tema äri. Kuid ta tõrjub nad äärealadele.

Hongkongis elab umbes viis tuhat eurooplast. Nad asustavad tubli kaks kolmandikku ehituseks kõlvulisest maast. Nende pargid ja klubid levivad hoolimatult laiusse, nende golfi- ja kriketi- ja tennisväljad katavad alasid, kuhu mahuksid terved linnajaod.

Hongkongi pindala viimasel kolmandikul elab üks ja veerand miljonit hiinlast. Nad elavad viletsais üürikasarmuis, mitu perekonda ühes toas, laudonnides ja maasse kaevatud koopais. Hiina linnaosas on ruum nii kitsas, et kaks ja kolm käsitöölist töötavad ühes ruumis. Lillekaupleja ja lihunik töötavad samas väikeses võlvialuses kus kingsepp, habemeajaja ja surnumatja. Kollastes korterites on vähe õhku hingamiseks, ja sedagi jääb üha vähemaks, sest iga kuuga tuleb hiinlasi kolm kuni neli tuhat juurde.

Peale valgete ja kollaste elab Hongkongis veel umbes kuus tuhat segaverelist, portugallased suurema või väiksema hiinlaste verelisandusega.

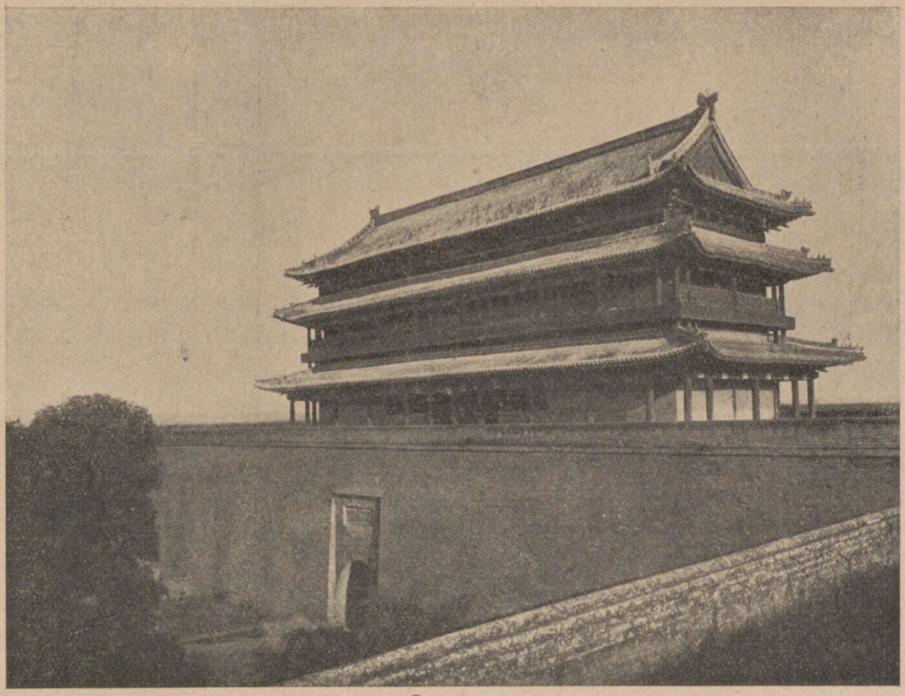

Sianfu linna müüritorn Kesk-Hiina Šensi maakonnas.

Nagu kõikjal Inglise asumais, on nad ka siin seltskondlikult eraldatud. nagu kõikjal, nii ka siin liiga edevad värvilistega ühinemiseks. Kuid samal ajal küllalt alandlikud kõrvalteedel valgete poolehoiu võitmiseks. Need „euraasialased" elavad saarel kahe tõu vahel, ja Hongkongi praktilised inglased kasutavad neid lainemurdjatena kollase murdluse vastu. Sest Hiina piir on käegakatsutavas läheduses, ja rahutusse Kantoni võib jõuda raudteel nelja tunniga. Kollase voolu mässama hakates, piserdub vahtu siiani, ja Hongkongi vanglad on täis tõrksaid kulisid.

Siiski, sadamas seisavad kolm kahuripaati, teist kolm dokis ja kolmkümmend aeroplaani lennukuurides. Lisaks sikhide politsei, kaks pataljoni sõjaväge ja suur hulk kindlustisi ning kahureid.

Kuna moodsate relvade kvaliteet on tugevam halvastirelvastatud kirjaoskamatute kvantiteedist. pole ka Hongkongi inglaste juures näha mingit närvilisust. Kas veetankidest jätkub seks kuivaks suveks või peab neid suurendama, huvitab Hongkongi ajalehti ja kõnelusi palju enam kui Hiina ärkamine. Hongkong pole nimelt Hiina, Hongkong on Inglismaa.

Kvantiteet joosku omal pead veriseks, pidagu sõda või tehku ükskõik mida: niikaua kui kvaliteet seejuures teenib, pole põhjust sellest ärrituda.

R. Katz, Funkelnder Ferner Osten. Berlin 1931.

KAUG-IDA
Mõõt 1:30000000
200 0 200 400 600 800 km.
Asulad:
üle 1000000 elan.
üle 500000 „
üle 100000 elan.
alla 100000 „
MONGOOLIA
HIINA MONGOOLIA
MANDŽUURIA
KOREA
JAAPANI MERI
HONDO
SAHHALIN
HOKKAIDO (JESSO)
KYUSYU
SIKOKU
KIUSIU
JAAPAN
IDA-HIINA MERI
KOLLANE MERI
KANSU
ŠENSI
ŠANSI
HONAN
SANTUNG
HUPEI
NGANHUEI
TŠEKIANG
KIANGSI
FUKIEN
KUANGTUNG
KUANGSI
KUEITŠOU
HUNAN
SETSUAN
HAINAN
FORMOOSA (Taivan) (Jaap.)
Gobi kõrb
Ida-Gobi kõrb
Harbin
Mukden
Kirin
Kuangtšingtšou
Peiping
Tientsin
Taijuen
Lantšou
Singan
Kaifeng
Tsingtau
Seul
Pjongjang
Tokio
Osaka
Nagoja
Hirošima
Fukuoka
Kumamoto
Kagošima
Nagasaki
Šanghai
Nanking
Hankou
Vutšang
Tšungking
Tšengtu
Kueijang
Kueiling
Nantšang
Vontšou
Futšou
Amoy
Vutšou
Kanton
Hongkong
Hanoi
Haiphong
Habarovsk
Blagoveštšensk
Irkutsk
Troitsk
Urga
Dalai-nor
Kerulen
Sansing
Vladivostok
Hakodate
Sapporo
Niigata
Kanazawa
Fusijama
Nagoja
Koba
Okajama
Kure
Simonoseki
Ningpo
Taipe
Swatou
Macao (Port.)
Pakhoi
Nanning
Lungtsing
Pjongjang
Inčhon
Fusan
Taihoku
Tainan
Kaohsiung
Tsinan
Jentšou
Tsingtšou
Kiangsu
Lanšou
Ningsia
Paotou
Kalgan
Tšangtšou
Tientsin
Peiping
Tšili l.
Liaotung l.
Liaotung
Liaojang
Kaijuan
Sinminfu
Kirin
Harbin
Sansing
Habarovsk
Amur
Ussuri
Argun
Kerulen
Onon
Tšita
Irkutsk
Baikal l.
Troitsk
Urga
Dalai-nor
Buir-nor
Hulun l.
Tsitsikar
Mandžuuria
Tšita
Sretensk
Amur
Blagoveštšensk
Habarovsk
Sahhalin (Jaap.)
La Perouse'i v.
Hokkaido (Jesso)
Sapporo
Hakodate
Hiroshima
Niigata
Sendai
Kanazawa
Tokio
Fusijama
Nagoja
Koba
Okajama
Kure
Osaka
Hiroshima
Fukuoka
Kumamoto
Kagošima
Nagasaki
Simonoseki
Kiusiu
Sikoku
Honšu
Jaapan
Jaapani meri
Korea (Jaap.)
Korea l.
Korea kõrb
Seul
Pjongjang
Fusan
Inčhon
Taihoku
Tainan
Kaohsiung
Formoosa (Taivan) (Jaap.)
Kollane meri
Ida-Hiina meri
Jaapani saared (Jaap.)
Liaotung
Liaojang
Mukden
Kaijuan
Sinminfu
Kirin
Harbin
Sansing
Vladivostok
Kirin
Kuangtšingtšou
Peiping
Tientsin
Kalgan
Paotou
Ningsia
Taijuen
Lantšou
Singan
Kaifeng
Tsingtau
Tsinan
Jentšou
Tsingtšou
Kiangsu
Šanghai
Nanking
Jangtšou
Tšinkiang
Sutšou
Hankou
Vutšang
Vuhuei
Hangtšou
Ningpo
Saoning
Pojangi j.
Tšangša
Siangtan
Nantšang
Vontšou
Futšou
Amoy
Swatou
Taipe
Tšangtšou
Kueiling
Kueijang
Tšengtu
Tšungking
Tšangtšou
Tšangtšou
Vutšou
Kanton
Hongkong
Macao (Port.)
Hanoi
Haiphong
Pakhoi
Nanning
Lungtsing
Kiuptšou
Hainan
Tšangtšou
Tšangtšou
Tšangtšou

MAAILMA MAAD
JA RAHVAD

11

KÕRG-AASIA

Karavan Hindukuši mägisel teerajal.

MAAILMA MAAD JA RAHVAD

TÄNAPÄEVA MAAILM SÕNAS JA PILDIS

Toimetajad:

AUGUST TAMMEKANN
Tartu ülikooli geograafiaprofessor

EDGAR KANT
Majandusgeograafia õp. Tartu ülikoolis

11

KÕRG-AASIA

„MAAILMA MAADE JA RAHVASTE" talitus,
Tartus, K./Ü. „Loodus", 1932

KÕRG-AASIA

Teeneterikkale Altai uurijale ja oma
unustamata õpetajale

JOHANNES G. GRANÖ'le

pühendavad tänuga selle vihu

TOIMETAJAD

Praegune Turu soome ülikooli rektor ja geograafiaprofessor, endine Tartu ülikooli professor **Johannes G. Granö.**

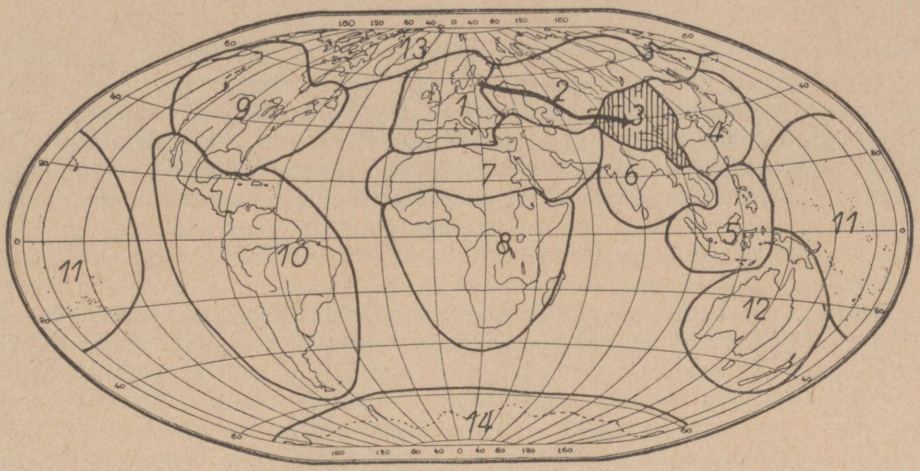

Kõrg-Aasia asend maailmajagude seas.

(Vrd. lk. 15.)

Kõrg-Aasia võtab oma alla Aasia mandri südame.

KÕRG-AASIA.

A. Tammekann.

1. Kõrg-Aasia üldiseloomustus.

Aasia mandri keskus tõuseb ümbritsevate madalamate ääremaade vahel valdava kõrge mägismaana, mida võime täie õigusega nimetada Kõrg-Aasiaks. Sedavõrt suur on kõrgustevahe selle keskse mägismaa, eriti tema lõuna- ja lääneosa ning ümbritsevate madalamate maade vahel põhjas, lõunas ja idas. Kuigi Kõrg-Aasia sisemuses on eraldatud nõgudena ka suhteliselt madalaid alasid, on siiski kaugelt valitsevamad kõrged mäeahelikud ja valdavad kõrglavad nende vahel, mis kuuluvad maailma kõrgeimate hulka. Kannab ju Kõrg-Aasia lõunaosa — Tiibet — „maailma katuse" nime.

Kuigi Kõrg-Aasia piirides on seega enamasti valitsemas suured absoluutsed kõrgused, ei ole seepärast reljeef igal pool kõrge ja järsk ega suhtelised kõrgused suured. Kõrg-Aasia lõuna-, lääne- ja loodeserva piiravad küll kõrged mäeahelikud kõrgete järskude harjade ja tippudega, millelt laskuvad orge mööda alla maailma võimsaimad liustikud ja mille hulgas on mitu üle 8000 m kõrgust tippu, teistel mandreil saavutamatu kõrgus. Sisemaal võib aga liikuda päevadeviisi pea täiesti tasaseid või kergelt lainjaid maid mööda ja pole nagu märgatagi, et ollakse 4000—6000 m kõrgusel üle merepinna. Kõrgete mäeahelikkude ja kõrglavade vahele kiilundub lisaks laiu madaltasandikke ja lavamaid, nagu Tarimi nõgu, Dzungaaria ja Gobi, mis ka suurendab pinnamoe ühetoonilisust.

Asetudes ligikaudu 30° ja 50° põhjalaiuse vahel ja suure mandri sisemuses ning merest kaugemal eemal kui ükski teine ala maakeral on Kõrg-

Aasia kuiva ja äärmiselt kontinentaalse ilmastuga. Laiad alad sisemaal on kuiva kõrvelise ilmega, moodustades läbi idapoolkera suure mannertombu käiva kõrvevöötme idaosa. See vööde algab Aafrika lääneosas ja ulatub läbi kogu Põhja-Aafrika ning Ees-Aasia Ida-Aasia piirideni välja. Kuna Kesk-Aasia siseosa nõod, tasandikud ja madalamad lavamaad on igalt poolt ümbritsetud kõrgete mägedega, siis ei pääse siia kuskilt niiskust toovad tuuled ja õhk on seetõttu väga kuiv. Sademeid langeb vaid mägede tuulepoolseile nõlvadele. Neist varjatud seespoolsed mäeahelikud on aga taas kuivad ja vihmatud. Kõige rohkem sademeid saab Kõrg-Aasia mägine lõunaserv — Himaalaja, mis kerkib järsu müürina Põhja-India madalikult ja püüab kinni suviste edelamonsuunide rohke niiskuse. Assamis, Himaalaja ja Birma Arakani mäestiku vahelises sopis on üks maailma vihmarikkamaid piirkondi. Samuti saab Kõrg-Aasiat loodest piirav Pamiiri ja Tienšani mäestik ka veel võrdlemisi rohkesti sademeid. Nende varjus olevas Tarimi nõos ja Tiibeti mägismaal kahanevad aga sademed õige nobedasti. Kõrg-Aasia mägist kaguja idaserva niisutavad merelised kagumonsuunid, mis puhuvad Vaikselt ookeanilt üle Hiina. Ka siin väheneb niiskus nobedasti sisemaa poole. Need servamäestikud ei tähista seega üksnes muutust kõrgussuhteis, vaid moodustavad ka ilmastikulise piiri, mis aitab seda selgejoonelisemalt eraldada Kõrg-Aasiat kui kõrget ja kuiva sisemaist ala ümbritsevaist maist.

Õhu kuivusega käib kaasas vähene pilvitus ja valitsevalt selge taevas rohke soojendava päikesepaistega päeval ning tugeva jahtumisega öösi. Temperatuuri kõikumine öö-päeva jooksul Kõrg-Aasia kuivades siseosades on seetõttu eriti suur ja annab end harjumatule reisijale tugevasti tunda. Väljakannatamatult kuumale päevale võib järgneda käredasti külm öö, mil temperatuur laskub tunduvalt alla nulli. Ka aastased kõikumised, vahe suve ja talve vahel, on õige suured, talv on pea kogu Kõrg-Aasias käre, suvi madalamail aladel palav, kõrgemail mägismail aga jahedavõitu. See ilmastu äärmine kontinentaalsus väheneb ida ja kagu suunas Hiina pehmema monsuunilise ala poole. Ka temperatuuride suhtes võib märgata vahet õige käredate talvedega põhjapoolse Kõrg-Aasia ja pehmema talvega kagupoolse ala vahel.

Rikkalikumalt niisutatud servamäestikest ja nende suurtest liustikest algab rida Aasia suuri jõgesid, mis suunduvad ümbritsevate madalamate alade kaudu Põhja-Jäämerre, Vaiksesse ja India ookeani. Kõige rohkem valgub vett Kõrg-Aasia kaguservalt, kust algavad lähestikku Huangho, Jangtse, Mekong, Saluen ja Brahmaputra. Need jõed saavad oma kesk- ja alamjooksul läbi vihmarikka Lõuna-Hiina ja Taga-India rohkesti vett juurde ja paisuvad siis maailma suurimaiks jõgedeks. Sama lugu on Kõrg-Aasia põhjaservalt algavate suurte Siberi jõgedega — Obiga, Jenisseiga, Leenaga ja Amuuriga. Osa vett valgub servamäestikest ka Kõrg-Aasia kuiva sisemusse, kuid jõed ei suuda kujuneda siin kuigi veerikkaiks, vaid kuivavad ja kaovad suure aurumise tõttu peagi ära, või valguvad umbjärvedesse, millel pole enam väljavoolu. Suur osa Kõrg-Aasia sisemusest kuulub seega äravooluta ehk umbalasse, mille veed ei jõua mereni. Suurim neist kuiva umbala jõgedest on Kõrg-Aasia lääneserva kõrgmäestikust, Pamiirist, algav ja läbi Tarimi nõo itta suunduv Tarim, mis valgub Lop-nori ärakuivavas umbjärves laiali ja kaob. Suur osa Gobist ja Tiibeti mägismaa loodeosa on täiesti ilma alaliste vooluveteta ja siit läbi liikuvad karavanid peavad kas olema varustatud

küllaldaste veetagavaradega või otsima vett kaevudest, kaevates neid tarbe korral ise.

Kõrg-Aasia ilmastu valitsev kuivus avaldub kõige selgemini taimkattes, milles valitsevad hõredad ja madalad formatsioonid: äärtealadel rohtla, keskel poolkõrved ja laiguti päris liiva-, kalju- või rusukõrved. Idapoolse Kõrg-Aasia Gobi on üks laialdasemaid kõrve ja poolkõrve alasid maailmas. Läänes liitub temaga ulatuselt väiksem, kuid seda kuivem Takla-makani kõrb Tarimi nõos. Ka Tiibeti mägismaa laialdased kõrglavad on kaetud enamasti vaid kidura rohu ja võsaga, rohkesti on päris paljaid kalju- või rusupindu. Metsa on vaid Kõrg-Aasiat ümbritsevate mägede nõlvul, seejuures ulatuvad põhjapoolseile mägedele Siberi okasmetsad, lõunast ja kagust aga troopilised mägimetsad. Lääne- ja idapoolsed servamäestikud on osalt suvihaljaste leht- ja segametsade all. Ümber kuiva sisemuse poolkõrbede ja kõrbede reastuvad mägede jalale oaasid, mis koguvad mägedelt jõekeste ja ojadena nõrguvat vett kuiva pinna niisutamiseks. Oaasid esinevad oma paplisalude ja põlludega haljendavate saartena keset kuiva ja koltunud ümbrust. Tiibeti kuival mägismaal piirdub taimkate samuti vaid rohu, võsa või roostiku laikudega orgudes jõgede ja umbjärvede ääres.

Eespool kirjeldatud looduslikkude olude kohaselt esineb Kõrg-Aasias eeskätt mäestiku-, rohtla- ja kõrveloomi, nagu kaljukitsed, lambad, antiloobid, metsikud eeslid ja mitmesugused närijad. Tiibetis esineb omapärane veiseliik, nn. „jakk", keda elab nii vabalt kui ka koduloomana, mis juhul teda kasutatakse kandeloomana. Läänepoolseis mäestikuorgudes, Tarimi nõos ja Dzungaarias, tuleb harva ka tiiger nähtavale. Muist kiskjaist esineb Gobis kõikjal hunt ja põhjapoolseis mäestikes karu. Koduloomadest on veiste ja lammaste kõrval tähtis kaheküüruline kaamel, kelle abil on ainuüksi võimalikud pikad teekonnad läbi kuiva sisemaa.

Kõrg-Aasia karm loodus, viljatud kaljumäestikud ja laiad kalju- või liivakõrved ei paku kuigi häid eeldusi inimese asumiseks ja toimetulekuks. Rahvast on siin seetõttu õige vähe ja hõredalt asumas. Pinnapaigalist, põlduharivat rahvast on tunginud servamäestikkude orgudesse, eriti lõunas Indiast ja idas Hiinast. Kaugemal kuival sisemaal piirdub pinnapaigaline asustus vaid harvade oaasidega mägede jalal kõrve äärel, mille elanikeks on idas peamiselt hiinlased, läänes hiinlaste kõrval ka Turkestani türgi rahvaid. Suurte oaasilinnade rida—Khotan, Džarkend, Kašgar, Aksu, Turfan—piirab poolrõngana Tarimi nõgu. Põhjapoolseisse mäestikuorgudesse on tunginud Siberi tasandikelt venelased, tõrjudes siinsed ürgelanikud, mongoli ja türgi rahvad, kaugemale mägedesse. Kaugelt valdavam osa Kõrg-Aasiast on aga asustatud vaid rändavaist nomaadidest, kes kasutavad kuivi sisemaisi rohtlaid ja poolkõrbi karjamaina, rännates neis oma veise-, hobuse- ja lambakarjadega ringi ning elades telkides. Põhjapoolses Kõrg-Aasias on selleks mongolid ja kirgiisid, Tiibeti mägismaal aga tiibetlased. Alalisi asulaid on kujunenud siin vaid lamaistlikkude kloostrite ümber, millest kuulsaimad on Lhasa Tiibetis ja Urga Mongoolias. Nende kloosterasulate kaudu käivad tähtsad karavaniteed Hiinast Indiasse, Turkestani ja Siberisse. Kandeloomadeks on tasasemail kõrvemail kaamel, mägiseil mail jakk ja koguni lambad. Kõige uuemal ajal on hakanud liikuma Gobis ka veo- ja sõiduautod, eriti Pekingi—Urga—Kjahta vahelisel tähtsal kaubateel. Raudteed puudutavad seni vaid Kõrg-Aasia ääreala sid — suur Siberi raudtee käib oma idaosas piki Kõrg-Aasia põhjapoolseid

mäestikke, kuna läänepoolsesse Tiensani mäestikku ulatub Vene Turkestani raudtee haru ning idast läheneb Kõrg-Aasia piiridele Pekingi — Kalgani — Paoto raudtee. Lõunas ulatuvad India raudteevõrgu harud Himaalaja eelmäestikeni, Ravalpindisse ja Dardžillingi.

Kõrg-Aasia on seega üks kõrvalisemaid, tühjemaid ja raskemini liigeldavaid alasid kogu maakeral. Siia suunduvad uurimisretkkonnad peavad olema suured ja hästi korraldatud ning varustatud, et nad võiksid tulla omal jõul toime siin tühjal ja karmi loodusega maal, kus pole pea mingeid teid ega liiklemisvahendeid, inimestele toitu ega kandeloomadele küllaldaselt sööta, kus vähesearvuline, enamasti kehvuses ja armetuses elav rahvastik ei suuda anda võõrale abi, vaid võtab teda umbusuga või koguni vaenlikult vastu. Kõigile neile raskusile lisandub veel rängemaist rängim nuhtlus — veepuudus, mille kätte võivad hukkuda terved karavanid. Kõigest sellest hoolimata on sellel kaugel tühjal maal siiski oma karm ilu ja veetlus, puutumatu ja üksildase looduse veetlus, mida ei ole suutnud veel moonutada ega laastata rohked inimhulgad, nagu seda näeme tiheda asustusega kultuurmail. See veetlus on meelitanud siia ikka ja jälle visa ning julge meelega uurijaid, kellele võlgneme tänu selle kauge ja kõrvalise maa tundmaõppimise eest. Nende seas tuleks esikohal nimetada rootslast Sven Hedin'i, kes on pühendanud Sise-Aasia uurimisele suurema osa oma elust, võttes siia ette rohkearvulisi ekspeditsioone. Ent ka rohked muust rahvusist uurijad on siin töötanud ja aidanud selgitada seda omapärast ala maakeral.

2. Kõrg-Aasia ulatus ja liigestus.

Lähtudes Kõrg-Aasia ulatuse piiritlemisel eeskätt suurest absoluutsest kõrgusest ja ilmastu suhtelisest kuivusest, mis peaksid mõlemad seda ala iseloomustama, võime tõmmata Kõrg-Aasia piirid järgmiselt. Seejuures ei lange reljeefi piirjooned igal pool ühte ilmastuliste piirjoontega ja ala piiritlemisel tuleb eelistada üht või teist joont. Lõunas on igatahes selgeks piiriks Himaalaja äärmised ahelikud, mis kerkivad järsu müürina Põhja-India tasandikult, kuigi siin valitseb alles pehme ja niiske troopiline ilmastu ning lopsakas taimkate. Läänes moodustub Iraani kirdepoolsete mäeahelikkude (Hindukuš) ja Himaalaja kokkupõrkumisel võimas Pamiiri mäestikusõlm, mida tuleb pidada Kõrg-Aasia läänepoolseimaks nurgasambaks, kuigi kõrge mägismaa jätkub siit veel kaugemale läände, Afganistani. Loodes on Kõrg-Aasiat piiravaks müüriks mitmest mäeahelikust koosnev Tiensan ja Altai, mille vahele jääb ebamäärase avatud väravana Dzungaaria vagumus. Viimane ühendab Lõuna-Siberi kirgiiside steppi Gobiga. Põhjapoolne servamäestik paisub õige laiaks ja keerukaks, siin on piir Siberi ja Kõrg-Aasia vahel ebamäärane ja enamvähem meelevaldne. Kõrg-Aasia iseloomukad maastikud algavad seal, kus põhjast, Siberi metsadest, tulles jõutakse Mongoolia rohtlaisse. Ligikaudu võiks seada siin piiri Venemaa — Mongoolia piiri kohale. Kirdes moodustab kaunis selge piirivöötme Hingani mäestik, mis lahutab Gobi Mandžuuria rohtlaist. Kaugemal lõunas muutub aga üleminek kuivast Kõrg-Aasiast niiskemasse ja lopsakamasse Hiinasse ebamäärasemaks ja piiri võiks seada siin Lääne-Hiina Šensi, Kansu ja Setšuani maakonna kõrgema mägismaa jalale. Neis piirides Kõrg-Aasia ulatuks läänest itta ligikaudu 4000 km pikkuselt ja

põhjast lõunasse 3000 km laiuselt. Sellel suurel ulatusel ilmneb maa eri osades muidugi tunduvaid erinevusi, mis on tingitud nii ilmastu kui pinnamoe erinevusist. Muust alast erineb kõige pealt valdav Tiibeti kõrgmägismaa, mis ühes siia liituva Himaalaja ja Pamiiriga on maailma kõrgemaid piirkondi üle 8000 m kerkivate harjade ja tippudega. Laiade kõrglavadega vahelduvad mäeahelikud käänduvad Tiibeti idaosas kaares kakku ja lõunasse, täites oma vähehaaval madalduvate harudega suurema osa Taga-Indiast ja Lääne-Hiinast. Kõrg-Aasia loode- ja põhjaserva moodustab samuti ulatuslik mägismaa, mis koosneb mitmest järgust, nagu Pamiir, Tienšan, Altai, Sajaani ja Jablonovi mäestik. Selle mäestikuvöötme ja Tiibeti ning Loode-Hiina mägede vahele jääb laialdane nõostik, mille peamisteks osadeks on läänes Tarimi nõgu, idas Gobi. Neid osi lahutab mägine riba Tienšani idaotsa ja Tiibeti kirdepoolse servamäestiku, Nanšani, vahel.

Ülemaltoodust järgneb Kõrg-Aasia maastikuline liigestus kõige üldisemais joontes (vt. kaarti vihu lõpus):

1) Mongoolia. Selle nimetuse all mõistame Kõrg-Aasia kirdeosa, mis sisaldab eneses eeskätt Gobi, idas Hingani mäestikuni, kagus ja lõunas Hiina suure müürini, edelas ja läänes Nanšani ja Tienšanini. Loodes ja põhjas läheb Gobi vähehaaval üle Põhja-Mongoolia mägismaaks, mida loeme ka veel Mongoolia hulka. Mongooliat iseloomustavad seega tema tüüpilises osas laiad teetud kõrve- ja rohtlalagendikud vähesearvuliste rändavate karjasrahvastega ning üksikute kloosterlinnadega.

2) Tiibet. Siia kuuluvad peale päris Tiibeti mägismaa veel Himaalaja mäestik lõunas ja Tiibeti-Hiina üleminekualad idas. Põhjaserva moodustavad Altõn-tagi ja Nanšani mäestik. Maad iseloomustavad kuivad kõrglavad soolakate umbjärvede ja soodega, vaheldumisi kaljurususse mattunud mäeahelikkude ja suurte sügavate orgudega. Kõrglavadel ja orgudes rändavad tiibetlasist rändkarjased, lüües kord siin, kord seal üles oma telgid ja otsides jaki- ning lambakarjadele söödamaid. Järskudel oruveerudel rühmituvad pesadena laamakloostrid nende ümber kujunenud linnakestega ning suured jaki- ja lambakaravanid liiguvad pikki matku ühest peatuskohast teise.

3) Ida-Turkestan. Sisaldab keskse alana Tarimi nõo Taklamakani kõrvega, mille ümber reastuvad suured oaasilinnad. Lisaks kuuluks siia nõgu põhja poolt piirava Tienšani idaosa ja sellesse mahutuv sügav Turfani nõgu. Elu ja vilgas liikumine koondub siin peamiselt Tarimi nõo põhja- ja lõunaservale Tienšani, Pamiiri ja Altõn-tagi jalal, kus suur karavanitee käib oaasist oaasi ja suundub siis üle Tienšani kurude Vene-Turkestani.

4) Pamiir ja Altai. Õieti tuleks Kõrg-Aasia neljanda osisena eraldada põhjapoolsed mäestikud, mis aga ei moodusta ühte pidevat vöödet, vaid koosnevad üksikuist kõrgemaist ja selgekujulisemaist tompudest, mis vahelduvad madalamate vahemikkudega, ning saadavad teiselt poolt madalamaid harusid Gobisse ja Tarimi nõkku. Võtame seepärast lähemaks iseloomustamiseks vaid kaks peamist tompu selles servamäestikus, nimelt Pamiiri ja Altai, millest esimene liitub lähemalt Tiibeti ja Himaalajaga, teine aga Põhja-Mongoolia mägedega.

Politiliselt kuulub pea kogu Kõrg-Aasia Hiina riigi alla, mille küljest lahkusid alles pärast maailmasõda praegused nõukogude korraldusega ja teatud määrani vene mõju alused Mongoolia vabariik ja Tannu-Tuva vabariik. Nende piirid ei lange aga ühte maastikulise Mongoolia piiridega, vaid

lõunapiir läheb otse läbi Gobi keskuse, jättes selle lõunaosa nn. Hiina ehk Sise-Mongooliana Hiina külge. Siia kuuluvad Kansu, Suijuani ja Tšahari maakond. Tiibet ja Ida-Turkestan moodustavad Hiina riigi kaugemad ääremaad, jagunedes Sifani ja Sinkiangi maakonnaks. Viimase külge kuulub ka suurem osa Dzungaariast. Kõrg-Aasia lääne- ja lõunapoolsed ääremäestikud on juba väljaspool Hiina piire, nii et läänepoolne Altai, Tienšan ja Pamiir on Vene Turkestani vabariikide piirides, Himaalaja ja Lääne-Tiibet kuuluvad aga Indiasse.

Kirjandust üksikasjalikumaks tutvumiseks Kõrg-Aasiaga:

Haute-Asie par F. Grenard. Géographie Universelle T. VIII. Paris 1929.

Sven Hedini teosed: **Durch Asiens Wüsten, Im Herzen von Asien, Transhimalaja, Auf grosser Fahrt, Rätsel der Gobi.** Leipzig, F. A. Brockhaus.

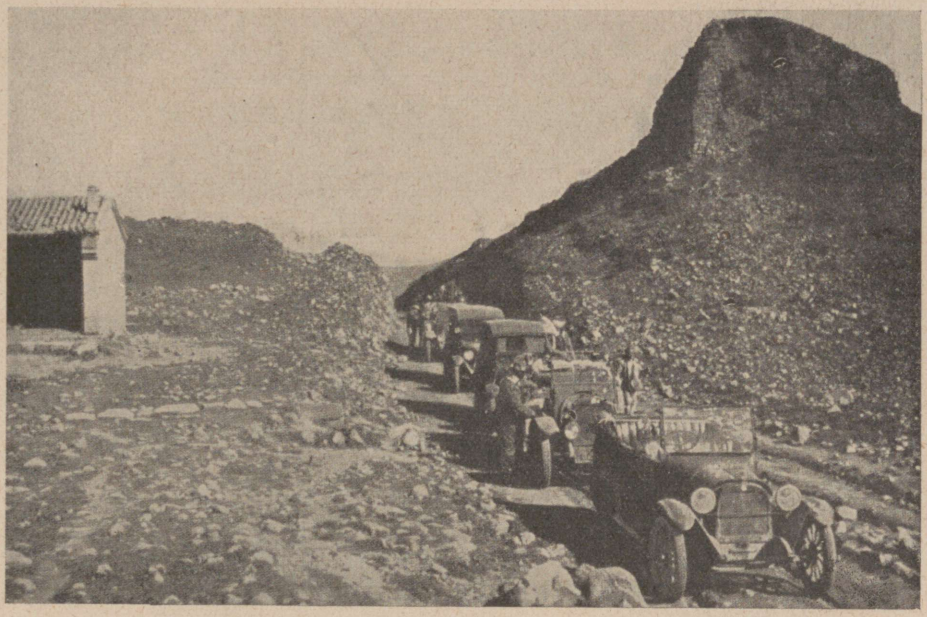

Ameerika uurimisekspeditsiooni autokaravan Mongoolias.

1. MONGOOLIA.

Mongooliaks nimetame Kõrg-Aasia kirdeosa Siberi, Kaug-Ida ja Tiibeti idapoolmiku vahel. Piiri Hiina vastu tähistab kaunis selgesti ka suur Hiina müür, mis ehitatigi omal ajal hiinlaste poolt tihedamini asustatud, põlduhariva ja kultuurilise Hiina kaitseks tühjas Mongoolia rohtlas ja kõrves rändavate röövnomaadide eest. Müür lahutab seega ka kaks maastikuliselt erinevat ala. Idas Mongoolia ulatub Hingani mäestikuni, mille teisel poolel algavad juba lopsakamad ja paremini niisutatud Mandžuuria rohtlad. Mongoolia tuumaks on Gobi, mis moodustab suure Sise-Aasia kuiva nõostiku idaosa. Harilikult nimetatakse Gobit kõrveks, kuid tegelikult vahelduvad siin kalju- ja rusukõrve laigud kuiva rohuse ja võsase poolkõrve või koguni rohtlaga. Pinnamoelt on Gobi valdav lavamaa, mille pind asetseb 600—2000 m kõrgusel ü. m. ja millelt kerkib üksikuid rususse mattunud mäetompe ning -ahelikke. Nende vahel levib laiu liivase või savise põhjaga nõgusid. Suurem osa Gobist on kuiv äravooluta ala. Vaid Gobi põhjaserva veestavad Amuuri ülemjooksu harud ja lõunaosa läbib Põhja-Hiina suur jõgi Huangho oma keskjooksul, ei saa aga Gobi poolt ainustki lisajõge. Piki Huanghot ja edasi läände piki Tiibeti kirdeserva Nanšani mäestiku jalamit on levinud Gobi lõunaserva mööda hiina asustus väiksemate oaasilinnade näol, nagu Suijuan, Paoto, Liangtšou, Kantšou, Sutšou ja Ansitšou. Suurimaks keskuseks on pisut kaugemal lõunas, Huangho ääres asetsev Lantšou linn. Selle oaasiderea kaudu käib vana kaubatee Hiinast Turkestani ja siit kaudu on levinud ka

hiina võim ja mõju üle Sise-Aasia. Pinnapaigalist asustust ja põllumaid on suuremal määral vaid siin Gobi lõunaserval, mujal leiavad elatust vaid rändavad karjapidajad mongolid. Siin-seal kerkib üksikuid lamaistlikke kloostreid ja templeid, mille ümber on tekkinud väikesed linnakesed. Siia koondub suurtel usupühadel rohkesti palverändajaid ja peetakse suuri pidustusi. Suurimad neist kloosterlinnadest — Urga ja Kobdo — asetsevad mägisemas Põhja-Mongoolias, juba väljaspool päris Gobi piire.

1922., 1923. ja 1925. a. töötas Gobi kuivades siseosades ameeriklaste loodusteaduslik uurimisretkkond Roy Chapman Andrews'i juhatusel. Uurijad tarvitasid edasiliikumiseks ja kergema kraami veoks sõidu- ja veoautosid, kuna suurem ja raskem varustis toimetati edasi suure kaamelikaravani abil. Autod osutusid päris kohaseiks liiklemisvahendeiks ka teetuil tasaseil kõrve- ja rohtla-aladel ning mõnevõrra isegi mägedes. Kuidas neil läks sõit Kalganist läbi Gobi Mongoolia pealinna Urgasse, loeme järgnevast, R. Ch. Andrews'i teosest laenatud katkendist:

AUTODEL LÄBI GOBI KÕRVE.

Lahkusime Kalganist 21. aprilli hommikul kolme sõidu- ja kahe veoautoga. Saatsime enamiku kraamist ette Kalganist 65 kilomeetri kaugusel asetsevasse Miao-Tani külla, hoolitsedes oma masinate võimalikult väikese koormuse eest halval teeosal mägedes. Autod jätsid võimsa mulje, kui nad liikusid piki kiltmaale viivat jõeorgu üles. Ülesõit ise omas halba kuulsust ja vastas täiesti meie kartustele. Hiina vankrite naelutatud ratastest küntud vaod, mudaaugud ja mägedelt alla veerenud kivimürakad tegid temast tõelise põrgu jõuvankritele. See oli meie masinate esimene proov, mida ma jälgisin põnevusega. Kui nad ülesõidust jagu saavad, pole meil Tuerin'ini midagi karta, sest ükski teeosa pole nii halb, kui ülesõit ja järgnevad 120 kilomeetrit Kalgani taga.

Kõrgemale tõustes avanesid meile kaunid vaated. Peatudes mootorite jahutamiseks vaatasime tagasi üle varjudest piserdatud metsikult lõhestatud nõo, kus kuristikkude ja lõhede virrvarr laiub punetavate mägedeni Šensi piiridel. Meie kohal tõusis basaltkaljude järsak, mida kroonis suur Hiina müür, loogeldes paelana piki murdunud lavaserva. Meie masinad urisesid ürgaja hiiglastena, kelle luid me sõitsime otsima, ja ületasid nii viimase järsu tõusu, mille lõpus läbisime kitsa värava müüris.

Meie ees avardus Mongoolia, kirevalt värvikate kõrbede maa, kus hüplevad kangastused ja levivad ääretud rohulagendikud ning loendamatud lumised mäetipud, puutumatud metsad ja kohavad veed! Mongoolia, muinasjutuline, kummaline ja veetlev maa! Mäed hajusid nii lõputu silmaringi kaugetes sumedates joontes, et meile tundus, nagu oleksime jõudnud maailma kõrgeimale tipule. Maantee lookles nüüd haritud põldude vahel, millel

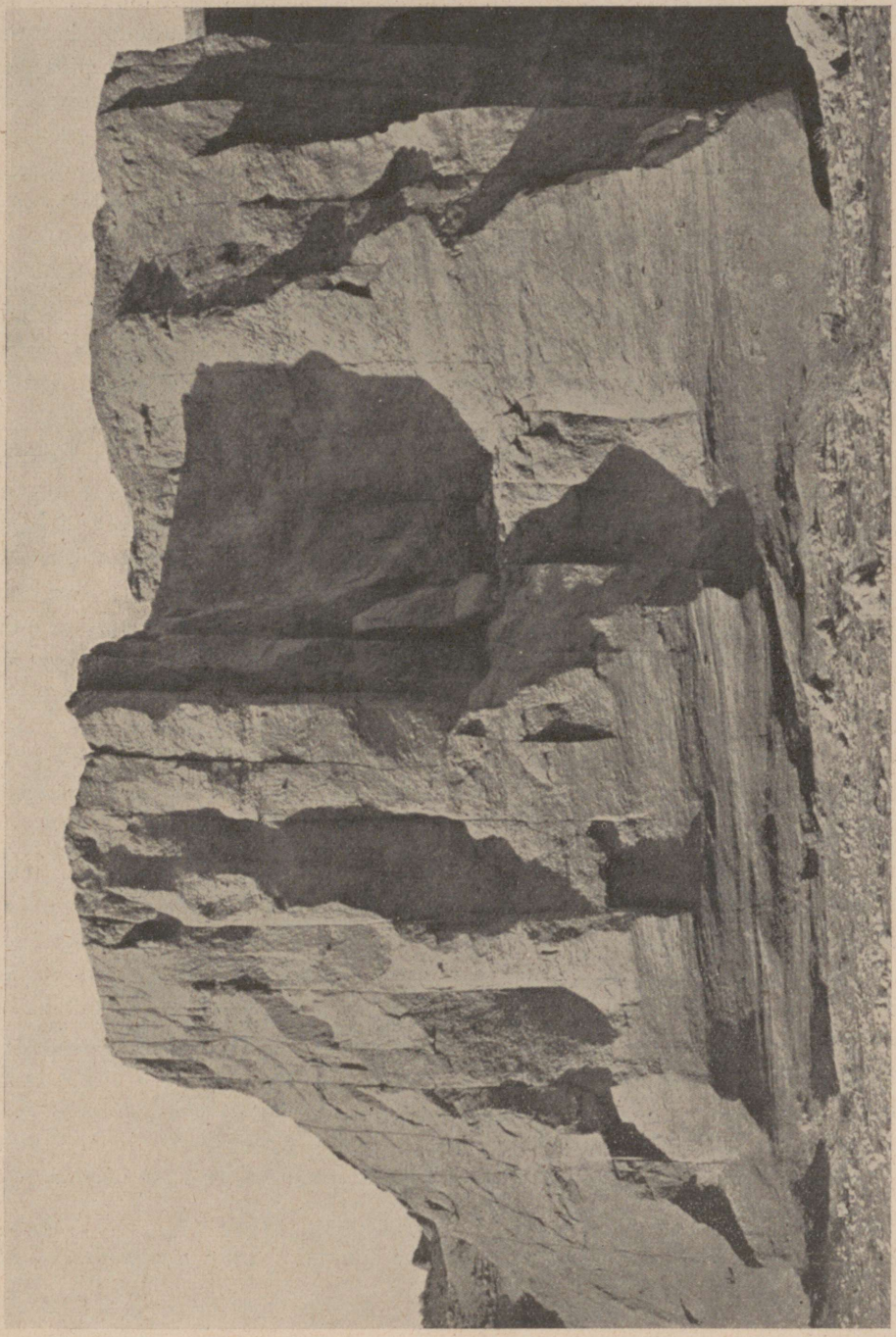

Punase liivakivikalju järsakud Gobi kõrves.

kasvas haljendav talinisu, jooksis ruskete savionnide vahelt läbi ja kadus ühe suurema küla savimüüride taha. Miao-Tanis leidsime eest oma inimesed, kes ootasid meid hiina võõrastemajas hobustel ette saadetud bensiini, tagavaraosade ja muu varustisega. Järgmisel tunnil töötasime kõik palavikuliselt autode koormamise kallal, et jõuda ööks välja röövleist kubisevast alast ning ööbida rohtlas.

Oli kell 4 pärast lõunat, kui me lahkusime Miao-Tanist kõva vihmasaju all. Me viibisime veel nisu- ja kaerapõldude vöötmes, mida hiinlased igal aastal laiendavad Sise-Mongoolia rohtla poole.

Savist külad järgnesid kiires vahelduses. Selles asustatud alas kogunevad röövlid salkadesse, et tungida Kalgani suunduvate karavanide kallale. Kaugemal kõrves on röövlid vähem ohtlikud. Seal on vähe teid ja needki on väga kaugel üksteisest, mistõttu ka liiklemine pole küllalt vilgas, et tagada röövsalkadele küllaldast „sissetulekut".

Kell 5 pärast lõunat asusime laagrisse kenasse nõkku, kuhu laskusid kollakasroheliste lainetena madalad rohtunud künkad, nõgu piiravate graniitkaljude jalalt. Oli kena tuulevaikne õhtu — väga haruldane kevadeti Mongoolias. Coltman [1] oli hommikul lasknud ühe antiloobi ja ühe trapi, nii oli meil õhtusöögiks värske liha. Hetkega olid püstitatud telgid ja poole tunni pärast seisis rohtunud orus väike linnake. Varane peatus võimaldas meile kraami jaotuse kontrollimist, varustise ülevaatamist ja veidi ka eelmisel ööl kogunenud mustuse eemaldamist. Ja kui pilvitus taevas lõid särama tähed, istusime kõik laagritule ümber ja sõime oma esimest tegelikult ühist õhtusööki. Kõik olid väsinud, kuid tujuküllased. Kaua veel, kui tulelõkkest oli jäänud vaid hõõguv tuhahunnik, lamasime rohus ja kõnelesime tulevasist kütkestavaist aegadest kõrves.

Oma esimese antiloobiga auto astmelaual jõudsime parajasti jälle teele, kui saabusid geoloogid ühe künka tagant. Teatasime, et ootame neid lõunaks Pang-kiangis, esimeses telegraafijaamas Gobi kõrve lõunapiiril, kui võib üldse kõnelda selle piirist. Rohtla läheb siin nii aegamööda Gobi lagedaiks väljadeks üle, et on raske öelda, kus algab tegelikult kõrb. Siiski moodustavad alal, kus Urga — Kalgani tee lõikab Gobit, Pang-kiang lõunas ja Tuerin põhjas kaunis täpsad piiripunktid. Kogu ennelõuna sõitsime läbi kena lainja rohumaa, millel saabuva kevade tunnusena sillerdas kollakasroheline toon. Kuid lähenedes Pang-kiangile omandas maa aegamisi teise ilme. Rohi muutus lühemaks ja hõredamaks ning Gobi siseosadele omane kuiv võsa sagedamaks.

Lahkunud järgmisel päeval Pang-kiangist, peatusime ühe teeäärse kaevu juures. Otse selle juures oli väike tempel. Oma varemail reisudel

---

[1] Ekspeditsiooni kütt.

Urgasse nägin alati meeleldi seda nägusat paika, kuhu kogunesid uudishimulised ja heatujulised laama preestrid jalgsi ja hobustel, kirendades päikesepaistel oma punaseis ja kollaseis rõivais. Ütlesin juba varemini seltsilistele, et võiksime siin teha mõned kenad päevapildid; kuid nüüd polnud näha ainustki inimest. Valgete seinte ja lõbusate punaste kantidega tempel ja samuti laamade elumajad olid tühjad, osalt isegi lagunenud. Orus lebas laialipillatult sõdurimundreid ja laamarõivaid; mõned sisaldasid koguni luitunud inimluid. Peremeheta koerad — õudne vihje õnnetute laipade saatusele — lonkisid lagunenud müüride vahelt sisse ja välja. Tõenäoliselt olid hiina sõdurid koha ära rüüstanud; vist pääsesid vaid vähesed süütuist preestreist eluga. Lahkusime sellelt kurvalt kohalt kiiresti ja pöördusime tänumeeles tagasi kuumusest virvendavale tasandikule ja avarale maanteele.

Veidi hiljem kohtasime esimest korda põhjapoolseid mongoleid. Suur karavan puhkas tee serval, olles parajasti lõpetanud oma päevase reisu. Kaamelid, tihedasti koos, põlvitasid veel oma koormate kõrval. Vaatasime nagu üle kooldunud kaelte ja karvaste kerede metsa, millelt pikk talikarv hakkas langema lahmakate ja tortidena. Nende vahel sõelusid ajajad. Nad rebisid välja puuklotse, mis kinnitavad koorma köisi looma seljal, kuna kaamelid puristasid ja karjusid, nagu piinataks neid. Karavani ümber korjasid mõned mongolid arguuli (kuivanud sõnnik), kõrve ainsat põletusainest, või ratsutasid kui pöörased rasvasabalammaste karja taga siia-sinna, kes peavad ise viima oma liha ja villa Kalgani turule.

See oli esimene meie poolt nähtud karavan. Rahuajal, enne hiinlaste sissetungi aastal 1919 ja järgnevail sõja- ning õudsusaastatel, oli Kalgan — Urga tee õige elav liiklemissoon. Tosinad kaamelikaravane, sajad härja- ja hobuvankrid voolasid pidevalt üle lagendikkude. Iga kaevu juures kerkisid kuplitaolised jurdid nagu hiigla-mesipuud, ja lambakarjad surusid lumivalgete hulkadena varjatud orgude servadel. Kuid kaks sõja ja politilise segaduse aastat vajutasid ka sellele metsikule vabale maale oma pitseri. Kaubandus halvati, jurdid kadusid, ja kes läbis tasandikku, hoidus teest eemale. Isegi telegraafijuhtmed olid Irendabasu ehk Erlieni — nagu ütlevad hiinlased — taga hävitatud, olgugi et see koht asetseb seespool Sise-Mongoolia piire.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Hambulisest mäetombust, mille jalal laagris olime, otse läänes on Tuerini klooster. Liuakujulises nõos peitub kolm templit, ümbritsetult sadadest ja sadadest punase- ning valgekirjudest väikesist elamuist, mis näivad eemalt nagu tikutoosid. Neid on vist küll ligi tuhat, ja neis elutsevaid laamasid vahest kaks korda nii palju. Põhjas sirutavad madalad mäed oma

Ürgaja dinosauruse pesa ja munad Gobi kõrves.

kaitsevad käed nende poolmetsikute meeste elamute ümber, kes on otsustanud veeta oma elu selles üksikus kõrveasulas.

Päeval pärast Tuerini vaatamist läksime kloostrisse. Meie päevapiltnik tahtis teha mõned filmiülesvõtted. Veel enne kui auto peatus suure nõo serval, sööstsid sajad punased ja kollased laamad välja jurtidest ning templitest. Nad tõuklesid me ümber ja pidid meid peaaegu lämmatama. Mongolid on küll väga meeldivad inimesed, ent ka nende vaimustunuimad pooldajad ei võiks kinnitada, et nad omaksid ka puhtuse voorust. Nad ei pese end iialgi. Nad pühivad vaid oma sõrmi riiete külge ja et nende toit koosneb peamiselt lambalihast, haisevad nad tugevasti halvaks läinud liha järele. Võib-olla on see teatud pettumus neile, kes kujutlesid omale Tuerini kloostrit täidetuna leebest mirri- ja põletusrohu viirukist. Siiski pakkus hämar klooster kollaste küünalde valgusel haarava pildi; altarilt ja seintelt lehvisid lipukesed.

Kõik laamad on usumäratsejad, seepärast ei tohi neile ette sattuda. Tean kogemusist, et filmimisaparaati võib tarvitada templi läheduses vaid suurima ettevaatusega. Ja meie kaamera näis oma läätsede patareiga hoopis hirmuäratava masinana. Kuid meie filmija võluv naeratus ja alaline nali suutsid summutada iga ebauskliku hirmu. Nii rändas ta piki kitsaid tänavaid laamade elamute vahel, astus templeisse, vaatles pagoode ja pildistas, kus ja mida soovis, saadetud kogu aeg naervate preestrite jõugust.

Lamaism — mongolite usund — on laenatud Tiibetist. Ta on suurelt osalt süüdi kaasaegse Mongoolia rassi kidumises. Iga perekonna esisündinu peab astuma preestriseisusse; mõnikord hakkavad isegi kõik pojad laamadeks. Templites, kus nad elavad, veedavad nad päeva tiibeti palvete mahavuristamisega, mida nad ise ei mõista. Nad on inimparasiidid, olles laskunud nii vaimselt kui ka kõlblalt madalaimale astmele. Nende olemasolu võimaldab lihtrahva ebausk, mida nad osavasti kasutavad. Kui mõned ei veedaks vaid väheseid kuid aastas templites, poleks kodus küllalt mehi, et hankida vajalikku elatist, sest vähemalt kaks kolmandikku Mongoolia meeselanikest on laamad.

Kuigi mongolid on maakera räpaseim rahvas, on nende templid siiski alati piinlikult puhtad. Pearuumi tagumises otsas seisab igaveste küünaldega altaril Budda kuju. Põrandal lebavad ridamisi palvematid; sageli lehvivad laest siidlipukesed. Seinu ilustavad maalingud, millel kujutatud mitmesugused mees- ja naisjumalused. Mõned neist on õige õnnestunud. Peapreester istub altarist paremal, laamad kükitavad tema jalgade ees mattidel. Karedate häälte ühetooniline võrin vahele kõlavate tsimblihelide ja trummilöökidega annavad jumalateenistusele poolpimedas ruumis eksootilise ilme ja omapärase võlu.

Pole ma näinud kuski maal nii ebausklikke usuhulle kui Mongoolias. Iga vahelesegamise puhul nende usulistesse kommetesse satuvad nad suurimasse määratusse, kuid siiski usuvad nad — nagu hiinlasedki —, et nad oma jumalaid petta oskavad.

Puhates kord ühes orus põhja pool Urgat, tõi ühe meie küti naine meie juurde oma ektseemi all kannatava vastsündinu. Keegi rändlaama oli asjata jumalaid palunud, et nad lapse tervistaksid. Ma ravisin teda tsingioksüüdi ja väävliga. Kahe nädala pärast kadus ektseem. Pärast seda sai preester kütilt umbes 200 krooni väärtuses lambaid ja kitsi.

„Kas usute, et laama palved või minu rohud lapse tervistasid?" küsisin ma naiselt. Ta oli sellega meeleldi nõus, et just salv oli aidanud.

„Miks maksite siis preestrile?"

„Poleks ma seda teinud, oleks ta meie perekonna ära neednud," vastas naine. „Kõik meie lambad ja kitsed oleksid lõppenud ja suur õnnetus oleks meid tabanud."

Üks teine sama küla mongol oli oma õla ära väänanud. Ma panin luu jälle paigale, ja laama päris kaks lammast. Kogu suvi läbi kordus ikka sama lugu: mina ravisin ja preestrid said tasu.

Laamad peaksid õieti jääma vallaliseks, kuid paljud naituvad, kas ajutiselt või eluajaks, kui nad just ei ela kloostris. Mongolid on pigemini amoraalsed kui kõlvatud. Nad on taltsutamatu meelelikkusega looduslapsed. Naised häbenevad oma keha paljastada, kuid neitsilikkust ei pea nad eri-

liseks vooruseks. Rändlaamad ja matkajad nõuavad sageli naist, peatudes mõnes jurdis, ja see nõue jääb harva täitmata. Seetõttu on ka suguhaigused siin sagedad.

2. mail lahkusime Tuerini laagrist ühe autoga Urga suunas. Elava Budda linn oli mõneski suhtes muutunud meie viimasest külastamisest saadik a. 1919. Seekord pääsesime takistamatult läbi, sama vabalt kui väljas lagendikul; nüüd näis aga, nagu oleksime sattunud vaenlikku väkke, kui arvestada ametikohtadesse tehtud loendamatuid külaskäike, lõputut ülekuulamist salapolitseinikkude poolt, nuhkimist meie kraamis ning läbiotsimisi. Siiski polnud Urga kaotanud oma endist võlu. Peatänav on 3 kilomeetri ulatusel puhtalt venestunud, siis suubub ta suurele väljakule, kus kaob omapära ja asemele astub mingi segu Mongooliast, Hiinast ja Venemaast. Piiratud õued, kus lehvivad lõbusad palvelipud, iluasjadega koormatud vene majad, vildiga kaetud mongoli jurdid ja hiina kauplused on segi paisatud virvendavas mitmekesisuses.

Meie ei tüdinud rändamast oma fotoaparaatidega läbi mongoli linnajao kitsaste tänavate. Pärismaalaste väikeste poodide ees seisid mongolid mitmesuguses rahvarõivastises, tiibeti palverändajad, mandžu tatarlased, kaameliajajad Turkestanist ja laamad kollaseis ning punaseis rõivais. Siin võis näha igat laadi peakatteid, alates kõrgest kollasest ja mustast tippkübarast kuni lehvivate vausulgedega kiivrini. Kahtlematult ei valitsenud linnas enam omaaegne rõõmus ja tõkestamatu talitamine ja askeldamine. Enamlaste vallutuse aegsed julmad päevad, kus tänavad punetasid verest ja inimelu oli vähem väärt lamba omast, ei unu niipea, siiski jääb Urga veetlevaimaks linnaks, mida olen kohanud oma rännakuil maakera tähelepanuväärivais kolkais.

9. mail pidi olema suur Maidari püha, mis toimub kord aastas. Igatsesime kõik seda näha, sest kunagi varem pole tehtud neist pidustustest värvilisi või kinopilte.

Maidari ehk tulevane Budda on eriti püha Bodhisatva [1]. Tema kullatud pilt asetseb Urgas toredas templis. Päeval, kui pühitsetakse tema lihaks saamist, asetatakse pilt hiiglasuurele troonile, uputatakse ta sõna tõsises mõttes ilustistesse ja kantakse suurejoonelise rongkäigu eesotsas läbi tänavate.

Pidu algas vara hommikul, sest Maidaril oli pikk tee ees. Kui me kell 10 jõudsime peaväljakule, polnud küll veel näha rongkäiku, kuid õhus põrisesid juba trummilöögid ja sarvede hüüd. Kui mürin muutus valjemaks, nägime idas aeglaselt lähenevat suurt kirevat massi. Peagi võisime eristada üksikuid jõuke, siis ahtaid ridu ja võimsaid loitvaid päevavarje. Värvide kirevuse iga toon kajastus sajad korrad rongkäigu ees sammuva laama kirevas rõivastises. Kui protsessioon meist möödus, silmasime temas ka

[1] Bodhisatva on tulevaseks Buddaks määratud olend.

peaministrit kullaga tikitud mantlis ja sooblinahast mütsiga. Tema kõrval sammus mongoli 4 valitsevat khaani ehk kuningat, nende järel aga kahekordne rida vürste, pealikuid ja väiksemaid aadlikke tumesiniseis rõivais, säravate varrukaääristе ja lehvivate vausulgedega.

Maidarit kandvat suurt trooni varjas vikerkaarivärviline päevavari, kuna teda ümbritsesid kõrgemad laamad kullast kiirgavas rõivastises. Trooni küljest ulatusid siidnöörid kõrvale punaste ja kollaste laamade ridadeni, kes kandsid hiigla päevavarje läikivast siidist. Maidarile järgnesid tuhanded muud laamad ja naised kallites kleitides pärlkeedega kaelas ja kullast ning kalliskividest juukseehetega. Umbes kümme tuhat laamat oli Maidari rongis, neile järgnes kaks või kolm tuhat meest, naist ja last. Kui protsessioon jõudis vabale väljakule, mille kohal kerkib mäe tipul suur tempel, peatati troon ja laamad asusid nii oma palvemattidele, et tekkisid kokkujooksvad värvilised read, mille keskel asetsesid peaminister, valitsevad khaanid ja väiksemad vürstid, kuna kõrgemad laamad jäid Maidari külgedele.

Istuvaile preestreile pakuti teed ja toitu, sel ajal kui üks punasesse rõivastatud laama Maidari vankrist tagus ühest otsast polsterdatud kepiga rahvahulgale pähe. Kes omas usku jumalasse, ei saanud vähemalgi määral kahelda tema õnnistusest osasaamise juures, pärast seda kui kera kepi otsas ta pead oli tabanud, sest laamale, kes selle eest hoolitses, valmistas ülimat lõbu põrutada niisuguse hooga, et ohver lõi tuikuma. Siiski surusid tuhanded end trooni ümber ja preester kolkis neid lõbusalt terve tunni.

Printsessid ja kõrgema aadli abikaasad olid ülirikkalikult ehitud. Eriti ühe tähtsa khaani naine kandis uljamaid kaunistisi, mida olen eales näinud. Põhja-Mongoolia naiste kombe järgi olid ta juuksed kõrvade taga lehvikulaadselt laiali kammitud ja kinnitatud kuldsete nõeltega. See näis nagu mägilamba sarvestik. Iga üksik sarv lõppes kalliskividega kaunistatud kuldkrooniga, kust ripnes üksik ratsapiitsakujuline juuksetutt, mida ümbritses pikk juveelidega ilustatud kuldtoru. Sarvede vahel peas kandis naine kuldfiligraanist tanu, millele oli kinnitatud rubiine, smaragde ja türkiise, selle kohal üleval aga veel ühte musta- ja kollasekirjut taldrikmütsi, mis omakorda oli rikkalikult kaunistatud sooblinahkadega. Üle kõrvade rippusid suured pärlkeed, ulatudes kuldsest tanust vööni. Kuub ja pihik olid hinnalisest siidist, üle kõige oli aga heidetud uhke brokaatmantel kõrgete õlapuhvidega.

Vürstitarid näitasid uhket käitumist, nagu see nende seisusele kohane. Olgugi et nad ei omanud kohta rongkäigu ees, nagu nende mehed, sammusid aga siiski kõrgilt, igaüks saadetuna teenrist, hiigla-rahvahulga seas. Puhuti peatusid nad, et vahetada rahus mõned sõnad sõbrannadega või et vastata meeste ja naiste sügavatele kummardustele kerge peanoogutusega või nõrga naeratusega.

R. Ch. Andrews, Auf der Fährte des Urmenschen, Leipzig 1927.

Mongoolia laama oma jurdi ees.

SVEN HEDINIGA LÄBI GOBI KÕRVE.

Kõrg-Aasia kuulsamaid uurijaid rootslane Sven Hedin liikus oma viimasel suurel uurimisteekonnal 1927./28. a. talvel mitmesajapealise kaamelikaravaniga läbi Gobi, suundudes Põhja-Hiinast, Kalganist, Ida-Turkestani pealinna Urumtšisse, mis asetseb idapoolse Tienšani põhjajalal. Pea terve see mitme tuhande kilomeetri pikkune teekond käis läbi tühja Gobi kõrve, kus karavanil tuli eriti kannatada vee ja söödapuuduse all. Ka kohalikud võimud ning elanikud ei suhtunud ettevõttesse kuigi sõbralikult ja valmistasid igasugu takistusi. Üks retkest osavõtnu jutustab sellest rängast kõrveränna kust järgmiselt:

Meie teekonna raskeim ja väsitavaim osa oli rännak läbi Gobi kõrve, mis kestis enam kui kaks kuud. Ääretu merena lahutab ta Hiina-Turkestani muust Hiina riigist, ta pole kellegi oma, ainult röövlite jõugud elutsevad ta äärealades. Ilmad muutusid üha külmemaks, varsti oli keskmine temperatuur 15 kuni 20° alla nulli. Rängad liivatormid pidasid meid sageli päevadeviisi paigal, sest meie koormakandjad-kaamelid, kõrgete, tuulele takistuseks olevate kandamitega, ei suutnud edasi sammuda. Seitsekümmend väsinud kaamelit olime juba sunnitud jätma meie peatuspaika Edzin-goli juures, nendega jäid maha ka meie väljalauad, -toolid, söögitelk ja muu, mitte otse hädatarvilik varustis. Seega olid meie olemasoluks vajalikud tarbed vägagi algelised, välja arvatud meie juhi Hedini omad, kelle, kui elatanud härra, käsutuses oli köetav viltjurt. Näopesemine oli enam-vähem haruldane asi, pugesime enamasti riietatult karusnahksesse magamiskotti, milles ka päeval

viideti mõned puhkustunnid, kui polnud käepärast tamariskipõõsaid, mida tõime telki hõõgsütena pesunõudes, et saada veidigi sooja. Algasime rännakut enamasti varajasel hommikutunnil, nii kella viie-kuue paiku, kuid juba lõuna ajal pidime jääma laagrisse, et võimaldada meie kaamelitele enne pimeda tulekut söödaotsimist karjamaal. Sööta oli aga sedavõrt vähe, et kaamelid jäid ikka jõuetumaks ja nii mõnedki langesid rännakul tee äärde maha. Kohtasime teel vaid kolme suuremat joogikohta, kus kasvas kollast roogu, ning hoolimata sellest, et peatusime siin kauem ja kasutasime ka oma ratsakaameleid veoloomadena, muutus meie karavani olukord ikka halvemaks. Valusamana tundus aga meie mongolite ja hiinlaste moonatagavarade lõppemine. Mina ühes oma telgikaaslasega pühendasin kogu vaba aja küttimisele, saades kolmkümmend antiloopi ja teisi mägiloomi; ei jätkunud siiski sellest, vaid olime sunnitud tarvitama ka nõrkenud kaamelite liha.

Gobis suudavad end elatada vaid antiloobid, kulaanid (metsikud eeslid) ja kaamelid. Tänu oma vastupidavusele ja kiirele liikumisvõimele võivad nad katta suuri vahemaid üksikute veekogude vahel. Üks sakslasist, kes kõneles mongoli keelt, ja kaks töömeest saadeti ette viiel tugeval kaamelil, et lähemas asulas muretseda jahu ning lambaliha. Kuid meie arvestused osutusid ebaõigeteks, kuna kaheksapäevase rännaku asemel kulus meil viis nädalat, enne kui kohtasime elanikke; lisaks sellele kaotasime oma toitluskolonni jäljed, olgugi et eriti silmapaistvamad kohad olid tähistatud kividega või jäetud maha kirjalikud teated.

Kes pole isiklikult tundnud üksildust suures Gobi kõrves, sellel on raske seda endale kujutada. Polnud käepärast ühtegi usaldusväärset kaarti, liiguti peamiselt kompassi abil, ainult siin-seal, kaljusel pinnal sageli kaduv, kitsas rada näitas teed üksikute veekogude juurde. Nagu selleks, et täielikult tutvuksime kõigi raskustega, algasid detsembris lumetuisud. Need muutusid aina kestvamaks ja jõulu paiku möllas torm peaaegu vahetpidamatult kaheksa ööd-päeva. Tuiskav lumi, peen kui tolm, tungis kaamelitele tihedasse karva, nahani, sulas seal ning jäätus öösi. See riisus meie loomadelt viimase jõu. Olime sunnitud maha jätma peaaegu kõik oma kraami, valvuriteks eurooplane kahe mongoliga. Kraam pidi hiljemini meile järele toodama üüritud kaamelitega. Nii rändasime, kaasas vaid kõige hädavajalikum, kaamelid enamikus ilma koormata, kuni lõpuks kaheksa päeva pärast kohtasime esimest asulat. Vaatamata koormate vähendamisele jäi nii mõnigi kaamel teele, jõudmata ammuoodatud karjamaile Hami ümbruses. Üksteise järele köidetud, sammusid nad kitsal jalgrajal, paiguti sügavas lumes. Seal peatub üks, ei suuda enam astuda, köis katkeb; mongol sunnib teda, ehk jõuab ta veel järgmise peatuskohani, võib-olla on seal karjamaa lopsakam ja homne retk tasasem, kergem, on näha, kuidas loom higistab, vist surmahirmus. Vaevaliselt,

Sven Hedini suur kaamelikaravan Gobi kõrves.

piinatult veab ta end edasi, kuid suured liikmed keelduvad täitmast oma kohust, loom vangub kui joobnu, vaevu pidades teed. Nüüd satub ta esijalgadega tee kõrvale sügavasse lumme, kaotab tasakaalu ja kukub. Ei piitsahoobid, ei ükski võim tõsta teda enam jalule. Väsinult, surmväsinult tõstab ta veel korraks pead, vaatab, kuis aeglaselt eemaldub karavan, silmis läheneva surma aim.

Mitmekuise vaheaja järel kohtasime jälle inimelamut — vana savionni; meile tundus ta siiski mugavana, veetlevana peale kõiki teekonna raskusi, eriti veel siis, kui hiinlannast vanaema, kelle südame vallutasime kolme vedrunõelaga, tõi meile teed ja leiba. Olime nüüd umbes 3000 m kõrgusel üle merepinna, et suunduda siit üle Tienšani mäestiku idapoolse aheliku. See on umbes 2000 km pikkune hiiglamäestik kuni 6000 m kõrguste lumiste tippudega. Siit voolavad alla sulamisveed, võimaldades mäestiku jalal asustust külade ja linnade näol.

Maastik oli kaunis, kuid meie olemisrõõmud ja hea tuju peletas selle maakonna kõikvõimas kuberner, pidades meid vaenlasteks. Meid hämmastas kirjalik teade meie etterutanud kaaslasilt, kes liikusid läbi Gobi kõrve teist teed, et neid vangistatud, võetud relvad käest ja saadetud tugeva sõjaväesalga valve all Hami linna, kus nad peetavat vangis. Järgmiste päevade vältel kuulsime asjast lähemalt. Gobist lõunas asetseva Kansu maakonna valitseja Feng-Yu-Siang oli nõudnud meie maakonna valitsejalt, sõja ähvardusel, mitusada tuhat dollarit. See Feng-Yu-Siang oli tihedas ühenduses venelastega, kes neid varustasid sõjamoona ja instruktoritega. Kuna Kesk-

Aasia elanikkudele iga valgenahaline tähendab venelast, siis peeti meie ekspeditsiooni vene-hiina relvastatud väeosaks, pealegi ülehinnati meie meeste arvu telkide rohkuse tõttu. Head püssid olid meil küll kaasas, seda ei saa salata, kuid rauast hapnikupudelid polnud küll moodsad kahurid, nagu sellest teatati kubernerile. Lõppeks, vaatamata meie tõsisele olukorrale, ei võinud me muud kui naerda, kuuldes, et Sinkiangi maakonna kogu sõjavägi, mongolite, muhameedlaste ja hiinlaste kaitsesalgad mobiliseeriti idapiirile lahinguvalmis võimsa vaenlase vastu. Selle asemel ilmus vaid meie armetu salgake, kurnatud ja väsinud retke raskusist, väheste kaamelitega, kes, olgugi koormata, vaevu liikusid. Meist ei saanud küll muljet, nagu tahaksime vallutada poole Euroopa suuruse maa-ala. Nii toimetati siis meid ratsaväe saatel kaitseväe laagrisse, kus komandant, meid võõrustades, viisakalt, nii muu seas, tähendas, et annaksime relvad käest. Pikapeale veendus ta meie mittehädaohtlikkuses, ent kuberneri eeskirjad tuli täita ja ta talitas nende kohaselt ehtsal hiina kombel. Jäi mulje, vaatamata alalisele valvele, et kõik toimus vaid selleks, et meile valmistada võimalikult uhket vastuvõttu. Sissesõit Hami linna toimus lärmava kaitseväemuusika saatel, meie karavani ees ja taga paar eskadroni ratsaväge — nii sõitsime läbi linna värava, kus ootas rahvahulk, kes vist ei teadnud isegi, kas on see kaitseväe võidukäik, kes nii hõlpsasti vaenlasest jagu saanud, või eriline auavaldus meie ekspeditsioonile. Pidulikule vastuvõtule järgnes pakkide piinlik läbiotsimine. Meie uueks asupaigaks oli kolmest küljest saviehitistega piiratud õu. Selle toad tundusid väga mugavatena, kuna neis olid väikesed sütega köetavad raudahjud. Siin oli saada puu- ja juurvilja, mett, kanu, ja meie elasime külluses. Ja viimaks eriline rõõm: nii mitme kuu järel esmakordselt post Euroopast. Harjusime ka alalise järelevalvega ja sellega, et linnas liikudes olid meil ikka saatjaiks kaks relvastatud sõdurit.

Kuberner soovis tervitada meid kõiki oma pealinnas Urumtšis, ja Hedin pidi tahtes või tahtmata katkestama oma teadusliku töö. Meie kaamelid vajasid kosumiseks mitmekuist puhkust, tuli üürida kärud, noaaegsed puutelgedega sõidukid, mis siin tarvitusel kindlasti juba aastasadu. Kuu aega liikusime edasi läände. Möödusime põhja poolt nn. Põrguorgu, mis on kardetav oma hirmsate tormide tõttu, need on siin sageli sedavõrt tugevad, et hukkuvad terved karavanid, paisatakse õhku kärud, kaamelid, inimesed. Pitšangi kaudu saabusime Turfani linna, mis asetseb umbes merepinna kõrgusel. Vaatamata veebruarikuule valitses siin suvine kuumus ja alasti lapsed mängisid tänavail; viimased on enamasti ülevalt kaetud mattidega, sest kevadel ja suvel valitseb siin selline kuumus, et elanikud poevad maa alla varju.

Kui jõudsime lõpuks Urumtšisse, linna, mis jätab oma klaasaknaliste majadega juba päris euroopaliku mulje, võeti Hedin kuberneri poolt väga

Lamaistlikud kabelid (tšortenid) Gobi idaserval.

lahkesti vastu. Et tal oli häbi oma põhjendamata hirmust, pidades meid vaenlaste sõjaväeks, pidi teda katsuma igapidi lepitada. Ühte vaid ei lubanud ta: tarvitada uurimisel lennukit. Sellega kadus küll Takla-makani kõrve uurimise võimalus, mis oli ekspeditsiooni üheks peaülesandeks, kuid vaatamata kõigile raskustele võitis Hedin oma väärtuslikkude teaduslikkude uurimustega taas järjekordse teenitud kuulsuse.

E. v. Massenbach, Mit Hedin durch die Wüste Gobi. „Atlantis" 1931.

2. TIIBET.

Kõrg-Aasia lõunaosa, Tiibet, on valdav kõrge mägismaa, kus sadade tuhandete ruutkilomeetrite ulatusel maapind püsib üle 4000 m kõrgusel meretasemest ja suured mäeahelikud kerkivad sellest veel tunduvalt kõrgemale. Varemini kujutati Tiibetit ulatusliku kiltmaana ehk kõrglavana, mida piiras põhjast Kuen-luni, lõunast Himaalaja mäestik. Uurimisretked risti läbi Tiibeti sisemaa on aga näidanud, et siin on tõeliselt tegemist laialdase ahelmäestikuga, mis koosneb rohkeist rööbitisist, üldjoontes lääne — ida-suunalisist mäeahelikest. Küll ei ole nende mäeharjade suhteline kõrgus eriti suur, sest mägede vahele kiilunduvad enamasti laiad kõrglavad, mis vaid Tiibeti niiskemail serva-aladel on lõhestatud sügavate orgudega. Ent kõik need moodustised omavad väga suurt iselist kõrgust, kujundades Tiibetist maailma kõrgeima piirkonna.

Tiibeti mäeahelikud hargnevad läänes Kirde-Afganistani ja Pamiiri valdavast mäestikusõlmest laiali. Piki mägismaa põhjapoolset serva ulatuv ahelik kannab loodes Džarkendi mäestiku, keskosas Altõn- ehk Astun-tagi ja kirdes Nanšani nime. Selle aheliku jalale jäävad Tiibeti põhjapoolsete naaberaladena Tarimi nõgu ja Gobi. Džarkendi mäestikust hargneb ida pool valdav Kuen-luni mäestik, mis näib ulatuvat mitmekordsete harjadena läbi Tiibeti põhjaosa. Kuen-luni idapoolseks jätkuks on Kesk-Hiina Tsinglingi mäestik. Tiibeti keskosa täidavad rohked mäeahelikud, mille jooks alles üksikasjalikumalt tundmata. Tiibeti idaosas muutuvad nad vähehaaval madalamaks ja käänduvad kakku Taga-India poolsaarele ning Lõuna-Hiinasse. Tiibeti lõunaserva moodustavad kaks valdavat mäeahelikku — põhja ja kirde pool Karakorum, lõunas Himaalaja. Siin asetsevad maailma kõrgeimad mäetipud — Mount Everest ehk Tšomolungma 8900 m, Kangtšendžönga üle 8600 m (mõlemad Himaalajas) ja ligikaudu sama kõrge Mount Godwin Austen Karakorumis. Isegi mäekurud, mille kaudu käib karavaniliiklemine, ei lasku siin alla 4000 m. Siin Tiibeti lõuna- ja edelaosas on vooluveed uuristanud mäeahelikkude vahele peadpööritavalt sügavad kuristikud, mille kaudu suured jõed suunduvad mägede vahelt välja India madalikule. Tiibeti sise- ja põhjaosa on seevastu kuiv ja veetu, kuna ümbritsevad kõrged mäed takistavad siia niiskeile tuultele pääsu. Vooluvee puudusel on mägede nõlvad, orud ja kõrglavad kattunud kuiva kaljurusuga, mille vahel looklevad kuivad jõesängid või levivad laiad, pooleldi ummistunud nõod soode ja kuivavate järvedega. Väheste sademete tõttu puudub Tiibeti siseosade kõrgmägedel ka igavene jää ja lumi. Seda on alles niiskemail serva-aladel.

Tiibeti põhja- ja keskosa on enamasti tühi ja asustamata. Talved on

siin liiga valjud isegi vastupidavaile nomaadidele ja suviseks külastamiseks on need alad liiga kaugel inimeste alalisist asupaikadest. Ka on siin suure kuivuse ja kõrguse tõttu karjamaad vähesed ning puudulikud. Alalist asustust on vaid Tiibeti madalamas idaosas ja lõunaserva sügavais orgudes, kus lõunapoolne asend annab end juba tunda pehmemas ilmastikus. Siin asetseb ka enamik linnu ja kloosterasulaid ning on piiratud määral võimalik põlluharimine. Nende alaliste asulate lähedusse koonduvad talveks ka kõrglavadel suveti rändavad nomaadid, vahetades siin oma lammaste, kitsede ja jakkide villa teravilja või jahu, tee ja muude tarbeainete vastu, mida tuuakse Indiast ja Hiinast.

Kirdesse, Kuku-nori ümbruseni, ulatuvad rändavad mongolid oma karjadega. Idapoolseisse orgudesse on tunginud hiina talupojad. Tiibeti muude alade elanikeks on tiibetlased, kes kuuluvad küll kollasesse tõugu, kuid erinevad tunduvalt nii mongoleist kui hiinlasist, moodustades tõenäoliselt mingi vanema mongoloidse rahvakihi. Neid on kokku umbes 1—2 miljonit. Tiibetlased on saanud oma ainelise kultuuri Hiinast, vaimse — Indiast, kust on pärit ka nende usund, buddism. Viimane on omandanud siin eraldatud maailmas omalaadse pimeda ebausu ilme, mis valitseb sügavalt kogu rahva elu. Umbes kolmandik meeselanikest on mungad, nn. laamad, kes elavad 3000 kloostris. Maa valitsemine on korraldatud kirik-riigi taoliselt, mille eesotsas seisab mingiks elavaks jumalaks peetav „dalai-laama", kes elab buddismi pühas linnas Lhasas. Tiibet on püüdnud end igapidi eraldada võõra mõju eest, takistades võõraile pääsu maale. Tiibet seisab nimeliselt Hiina ülemvalitsuse all, kuid elab tegelikult omaette eraldatud ja iseseisvat elu. Inglaste katsed vallutada Indiast Lõuna-Tiibetit ja Lhasat on jäänud seni politilisil põhjusil tagajärjetuiks.

REIS LÄBI LOODE-HIINA.

Hiina loodeosa ulatub Huangho ja Jangtse viljakalt alamjooksu madalikult üles Kõrg-Aasia piiridesse, tungides kiiluna Tiibeti mägismaa ja Gobi vahele (Kansu maakond pealinnaga Lantšou). Siin pole veel raudteid ega paremaid maanteid, vaid liiklemine peab toimuma algelisi karavaniradu või Huangho jõge mööda, kus aga rohkete kärestikkude tõttu on võimalik vaid liikumine allavoolu. Ala lääneservale ulatuvad kaks raudteeharu — Pekingist üle Kalgani Paotosse ja Kaiföngist Kuanjintangi, mõlemad Huangho ääres. Maa looduse ja liiklemisolude kohta loeme Hiinas kauemat aega töötanud rootsi geoloogi J. G. Andersson'i sulest järgmist.

11-dal mail 1923 alustasime, mina, mu neli hobust, teenijaskond, hoolikalt valitud varustisega raudtee lõppjaamast Kuanijntangist Honani maakonnas reisu, mis pidi kujunema viimaseks ja kõige pikemaks minu üheteistkümneaastasel Hiinas viibimisel.

Kõneldes maanteist, mis viivad siit läände Šensi maakonna pealinnani ja sealt loode suunas Kansusse, ei tohi neid kujutella maanteedena euroopalikus mõttes. Hiina maanteed on tegelikult kujunenud vaid saja

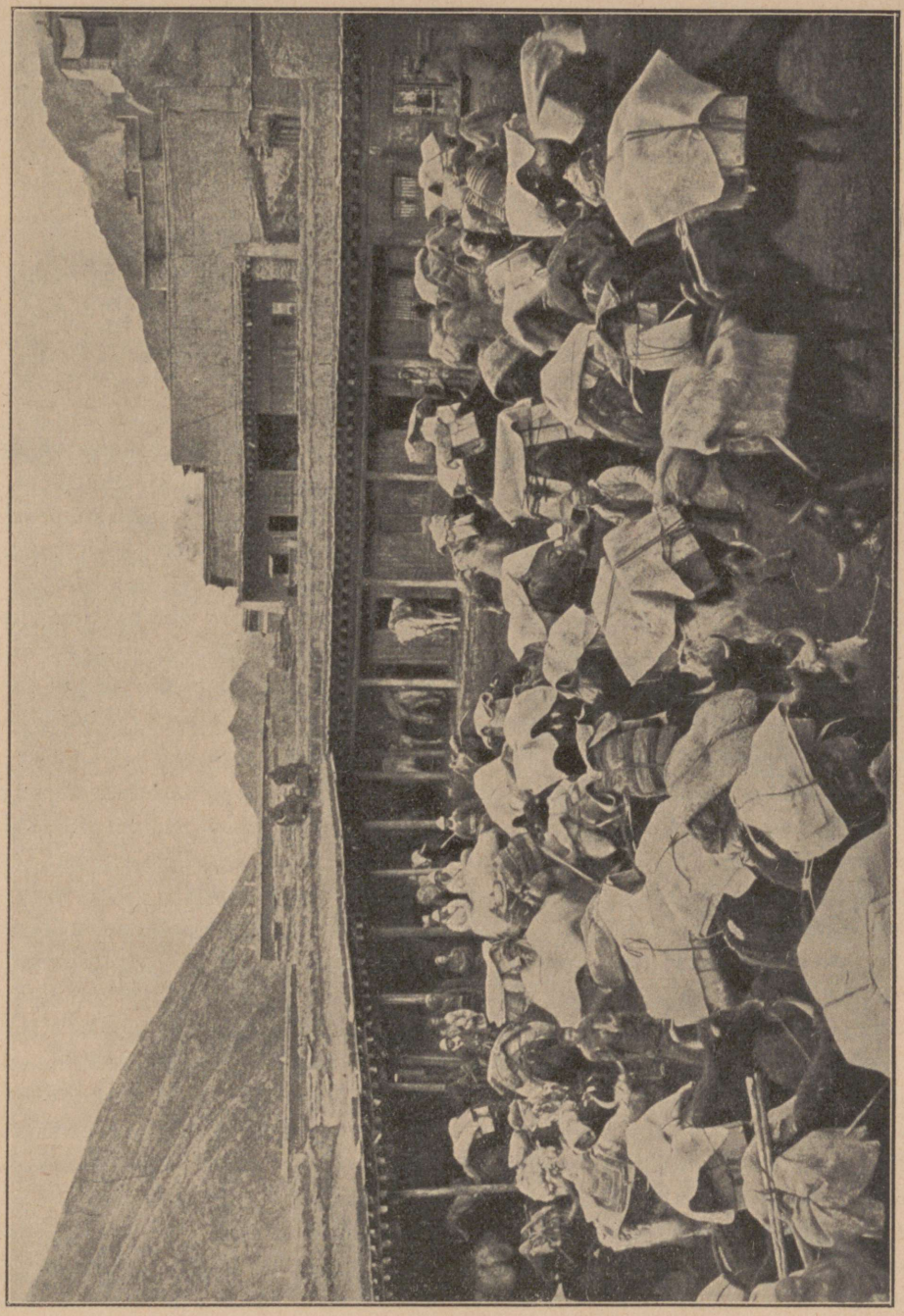

Jakikaravan Ida-Tiibeti kloostriõuel.

tuhande ratta jälgedest, mis juba igiajast peale jooksevad teatud sihis seal, kus maastik kõige kohasem.

Neil teil on mitmesuguseid liiklemisvahendeid. Kõige kiirem ja mugavam on reisida õige väheste pakkidega kandetoolis, mis ripub kahe järjestikku sammuva hobueesli vahel. Sellises sõidukis võib end välja sirutada ja lamada siis päris mugavalt, uinudes kandeloomade õõtsuvaist liigutustest. Säärane sõiduviis ei sobi aga looduseuurijale, kes peab hoolega jälgima maastikku; peale selle on siin ümbruskonnas hädaohtlik tukkuda kandetoolis, kuna sageli varitsemas röövlite kallaletungi hädaoht.

Vähese kraamiga võib sõita ka väikesel, kaherattasel kärul, mida hiinlased nimetavad „hsias-tše". Selles kattega üle tõmmatud kärus, pakid seotuna taha, võib sirutuda välja nagu kandetooliski. Nii jõutakse edasi võrdlemisi kiiresti, kuigi vedrudeta sõiduk põrutab õige tugevasti. Ent ka sel juhul võivad üllatada röövlid.

Et meil oli kaasas suur ning raske varustis, ei jäänud meil muud võimalust, kui palgata neli suurt käru, igaüks kolme hobueesliga. Üks selline sõiduk kannab umbes kuussada kilo ja ülal lael jätkub veel ruumi kahele inimesele; pikapeale harjub ka selle suure, raske, kaherattase vedrudeta käru rappumisega.

Säärasel pikal viienädalasel teekonnal, nagu meil ees oli, peab seadma sisse kindla päevakava. Kella viie paiku hommikul äratati kogu seltskond, kärumehed, kokk ja hobusemees olid juba jalul. Kella kuueks, hiljemalt pool seitsmeks said nii inimesed kui loomad süüa ja reis võis alata. Kella 12 paiku oli lõunavaheaeg, kuna kella 5 ajal peale lõunat jäime juba ööks paigale.

Võõrastemajad Põhja-Hiina suurte maanteede ääres sarnanevad väga hommikumaa karavanseraidega: suur, müüriga piiratud õu, millel vaid üks peatänavale avanev värav. Värava ümber asetsevad külaliste ruumid, kus suures auravas katlas keedetakse makarone. Kokk, sageli vööni paljas, sõtkub leiva- või makaronitaignat. Külalised tulevad ning lähevad, võtavad istet väikeste määrdunud laudade juures, joovad teed või söövad makarone ja auravat leiba, sinna juurde vahete-vahel ehk ka tükikese liha, kõik tublisti vürtsitatud hiina pipraga. Õue siseosas on mõned ruumid reisijaile. Hiina võõrastetuba ei sisalda peale logiseva laua ja paari tooli muud mööblit, seevastu ei puudu kunagi nn. „kang", kummaline seadis, pea meetri kõrgune müüritud ehitis, mis võtab oma alla poole ruumi pindalast ja sageli sisaldab väikest ahju, mis teda soojendab hiinlaste vaimustuseks ning eurooplaste eriliseks pahameeleks. Kang on alati kaetud õlgmatiga, sellele laotab hiina reisija oma suure kompsu sisu, magamis- ja muud tarbed.

Suurtes võõrastemajades, mis asetsevad maantee ääres Kuanjintangist läänes, valitseb elav liiklemine. Videviku tulekuga voorib üks käruvoor teise järel hoovi. Meeste hüüete ning hobueeslite läbilõikava kisa saatel vabas-

tatakse veoloomad rakmeist ja püherdavad hoovis, nii et võõrastemaja kõik nurgad ja urkad täituvad tolmuga.

Kui loomad on lahti rakendatud, joodetud, söödetud, jääb väljas pisut vaiksemaks. Mehed pesevad end ja asuvad õhtulisele. Varsti kõlab kitarri hääl ja minu koka või mõne käruelaniku lustlik maanteelaul. Ent inimesed on väsinud pikast päevatööst. Peagi vaikib kõik, ainult eeslite kisa seguneb hobueeslite matsutusega, kes nosivad oma ubade kallal. Otse minu vastas olevast ruumist imbub magusläilat lõhna — seal püüab üksik reisija leida unustust oopiumi suitsus.

Kuanjintangi ja Hsinganfu vaheline suur maantee kubiseb kerjuseist, kes täidavad kogu tee oma mustuse, vastikute haavade ja kaevetega. Kerjused, nii mehed kui naised, lamavad teel, sageli peaaegu kõrvuti, ja karjuvad valju, läbitungiva häälega. Kord karjus üks kerjus minu taga nii läbilõikaval häälel, kui temast osavõtmatult möödusin, et arvasin, ta saadab mulle järele kõige hirmsama needuse. Seal jõudsid minuni mõned inimesed, kes soovitasid mulle kuulata. Kuulsin, et kerjus jälgis mind kaua kõige meelitavamate lubadustega. Kui härra annaks väikese raha, võiks ta lubada, et härra saab tasuks esialgu maakonnaülemaks, ja kui raha oleks veidi suurem, siis saaks härrast kindlasti provintsi kuberner. Ei jäänud muud üle kui tagasi pöörduda ja heita mehele mõned vaskrahad, et ei läheks kaotsi nii meelitavad väljavaated.

Peale kaheksapäevast reisu läbi kuivade, peaaegu kõrvetaoliste alade jõudsime 21. juuni ennelõunal Huangho äärde. See oli vana tuttav, mida jälle nägin, sest töötasin kord varemini hulk aega jõe alamjooksul Honani ja Šansi maakonnas. Aga siin ilmutas end too vägev ja kuulus jõgi väga omapäraselt: ta vesi oli veripunane. Alul oli selline nähtus mulle arusaamatu, lõpuks taipasin, et möödunud ööl või varahommikul on ülemjooksul alla varisenud lahtised punased savikivid, mis piiravad seal jõge.

Teisel pool Huangho verevaid vooge piiras raamina rõõmus, lopsakas avamaastik suurt, müüridega ümbritsetud linna. See oli Lantšou, Kansu provintsi pealinn, meie sihtkoht.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Oma suviseilt rännakuilt Gobisse jõudsin tagasi Lantšousse 14. septembril. Teaduslik töö Kansus lõpule viidud, oli vaja leida kohaseim tee Pekingisse tagasisõiduks. — Üks võimalus oli minna maad mööda tuldud teed tagasi kagu suunas Kuanjintangini, mis lubas kõige paremal juhul pikka väsitavat teekonda mööda ebatasaseid radu. Kuid see oli seotud raskustega meie mahukate teaduslikkude kogude tõttu, mille edasitoimetamiseks oleksime vajanud ligi kakskümmend viis käru. Peale selle oli karta tõsiste rahutuste puhkemist hiina võistlevate kindralite vahel. Šensi pealinna Hsingani ja raudtee lõppjaama Kuanjintangi vahelisel maa-alal asusid parajasti kahe

vaenliku sõjaväe salgad, kelle vahel võisid puhkeda iga silmapilk avalikud võitlused. — Kodusõja korral ähvardas meid aga tõsine hädaoht, et meie kärud ära võetakse ning kogud lähemas peatuskohas või sealsamas maha laotakse.

Teine võimalus oli kasutada veeteed, Huanghot, alates Lantšoust Paotoni, Pekingist loode sihis läbi Šansi maakonna põhjaossa viiva raudtee lõppjaamani.

Liiklemine Kollasel jõel toimub parvedel, kuna laevasõit on takistatud allpool Lantšoud asetsevate kärestikkude tõttu. Et parved liiguvad vaid pärivett, siis toimub liiklemine veeteel ainult Paoto suunas, kuna kõik kaubavedu Ida-Hiinast Lantšousse peab toimuma maad mööda.

Meil oli seega kohane kasutada veeteed, kuna võisime oma mahukad kogud hõlpsasti paigutada suurtele parvedele. Aga siin tõusis teine küsimus: jõgi olla täielikult röövlite võimuses. 1924. a. alul oli inglise arst, dr. Thomson, reisul Edela-Hiina Junnani maakonnast läbi Lantšou Paotosse. Ainult mõned tunnid enne linna saabumist vallutasid ta röövlid ja siis veetud teda mitmed nädalad paigast paika; ta kannatas palju, enne kui lõpuks vabanes, kuid kaotas kogu oma varanduse.

Sellest alates oli Paoto ümbruses korduvalt röövlite kallaletunge ja nad muutusid lõpuks sedavõrt jultunuiks, et röövisid tähtsa Kansu kindrali suure kaubasaadetise, kes sellest peale varustas oma saadetised tugeva kaitsega. Enne oma Gobi retkede algust kirjutasin rootsi misjonärile Paotosse ning palusin, et ta teataks ka, kui pikalt võib tarvitada veeteed Paotosse ilma suurema riisikota. Ta vastas mulle, et Paoto läheduses on röövlid suve vältel muutunud sedavõrt jultunuks, et varastanud koguni neile vastu saadetud sõduritelt 60 hobust. Tema äranägemise järgi on praegu võimatu kasutada seda teed.

Peale järjekordset nõupidamist sõpradega Lantšous otsustasin, vaatamata röövlite hädaohule, valida põhjapoolseima tee, peapõhjusega, et politiline vahekord lõuna tee piirkonnas oli kujunenud niivõrt teravaks, et näisid möödapäästamatutena avalikud kokkupõrked vaenlaste vahel.

Astusin siis läbirääkimistesse ühe muhameedlasega, et üürida temalt sõiduks Paotosse kaks suurt head parve minu käsutusse. Jõeliiklemine on eranditult muhameedlaste käes. Need näivad selles ümbruses üldse kõigis töödes, mis nõuavad erilist julgust, füüsilist jõudu ja vastupidavust, olevat enam kohanenud kui hiinlased; viimased pääseksid tõenäoliselt vaevalt eluga sellel rängal, ohtlikul alal, mis siis täielikult monopoliseeritud julgete, hoolimatute muhameedlaste poolt.

Suured parved, mis sõidavad Lantšoust Paotosse, koosnevad 108 härjanahast, mis täidetakse õlgedega ja õmmeldakse hoolega kinni. Parved on pikad ning kitsad ja koosnevad neljast reast, igaühes kakskümmend seitse

Nahkpontoonidega parv Huangho jõel.

nahka. Parve ees- ja tagaots on määratud meeskonnale, kes sealt juhib parve raskete tüüriaerudega. Keskmisse suuremasse parveossa ehitatakse puust alus, mis toetub tugevate köitega kokkuseotud nahkadele; siia asetatakse varustis ja reisijatele kerged telgid.

Et sõidul ei juhtuks äpardusi, siis hoolitsesin selle eest, et saaksime kindlasti head, uued, tugevad nahad. Teiste, varemreisinute kogemused on näidanud, et parvetajad meelsasti, nii palju kui võimalik, püüavad määrida kaela vanu halbu nahku. Seepärast olid mu lepingus selles suhtes karmid nõudmised, peale selle jälgisin isiklikult iga päev parveehitamist.

Teine asjaolu, mida pidin silmas pidama, oli, et inimesed topivad nahkadesse hea meelega kõiksugu kaupa, mida püüavad nii tollita Hiinasse toimetada, saades sellest endile kõrvalteenistust. Et vältida ajaviitmist tollipunktides, valvasin hoolega nahkade õlgedega täitmist; võisin siis vastutada, et meil polnud kaasas peidetud kaupa.

Ühele parvele ehitasime kaks väikest onni, üks mulle, teine teenijaskonnale. Onnid ehitati puutugedele õlgmattidest ja paksust, valgest vildist ning nad osutusid reisul õige mugavaiks.

Ühel ilusal õhtul, kui kõik meie asjad olid paigutatud korralikult parvedele, kogunes reisuseltskond juba videvikul. et ööbida parvel, sest kavatsesime sõitu alustada õige varakult. Veel hilisel õhtul saabus külalisi, meie sõpru hiinlasi ja välismaalasi, kes tulid soovima meile head teed.

Kella 7 paiku hommikul lahkusime kaldalt ning segaste tunnetega, osalt kahju, osalt pineva ootusega, libisesime ilusal sügishommikul jõele.

Esimesed 11 kilomeetrit liikusime aeglaselt laias, rahulikult voolavas vees, siis aga tegi jõgi järsu pöörde, muutus ahtakeseks ning tormas vahutavate kärestikkudena läbi kitsa, kõrgete mäeseintega piiratud kaljukuristiku. Olime kõik selleks ette valmistatud, et esimene päev toob suuri pingutusi ja ettenägelikult koosnes meie parvemeeskond, tavalise kuue mehe asemel, kaheteistkümnest.

Asusime nüüd metsikus mägimaastikus, mõlemal pool 400—500 m kõrguste mägedega, ja mõnes kohas nii järskude kallastega, et parve hukkumise puhul oleks olnud täitsa võimatu maale pääseda. Lühikestele, rahuliku vooluga vahemikele järgnes üks kärestik teisele. Siin õppisime hindama nahkse parve suurepärast konstruktsiooni; nad kõikusid pehmelt ning elastselt läbi vahutava vee. Pidime vaid kõik lahtised asjad kindlasti kokku pakkima, muud häda polnud midagi; võisime rahulikult istuda üleval koorma otsas ja jälgida suurejoonelist maastikku, imestella parvetajate osavust raskes võitluses tormavate veehulkadega.

Minu päevapildiaparaat oli vahetpidamatult tegevuses. Meie koormaparv ujus pisut ees; ta liikus ruttu, nagu edasi kihutatud mingist nägematust jõust, kadus siis äkki kaljunurga taha, kus jõgi tegi järsu pöörde, ning ilmus uuesti keset vahutavat koske.

Sageli näis olukord väga kriitiline olevat, kui tormasime kohavasse kärestikku, aga osavad parvetajad väljusid sellest ikka õnnelikult. Kord paisati meie parv vastu püstloodis kaljuseina, nii et onnis varises kõik segi, kuid nähtavasti ei kannatanud meie sõiduk vähimatki viga.

Kui jõudsime kella 1 paiku avaramasse maastikku, rahulikku vette, oli meil sõidetud nelja tunniga 90 kilomeetrit. Esimene suur kärestikkude järk oli õnnelikult läbitud. Lisameeskond sai oma palga ja lahkus, kuna meie parvetajad heitsid puhkama, sest möödunud tunnid olid äärmiselt pingutavad nii kehaliselt kui vaimselt.

Üldiselt oli jõesõit õige mugav ja meeldiv puhkeaeg peale pingutavat tööd möödunud kuil. Elasime minu väikeses telgis, mis jagati õhtul suure eesriidega kahte ossa; magasime, välja arvatud valvurid, rahulikult hommikueineni, kuna parvetajad olid juba kella nelja paiku, esimese varavalgega, tegevuses.

Aeg kadus lõbusas vestluses ja ala vahelduva maastiku jälgimises.

J. G. Andersson, Der Drache und die fremde Teufel. Leipzig 1927.

KUKU-NORI ÜMBRUSE DOGPADE JUURES.

Tiibeti mägismaa kirdeserval, kõrgete mägede vahelises nõos asetseb suur Kuku-nori umbjärv, mis on Sise-Aasia suurimaid järvesid. Järve ümbruses liiguvad karjamaa otsinguil tiibeti rändkarjased oma jaki- ja lambakarjadega. Siit viis läbi 1927. a. suvel saksa maateadlase Filchner'i tee, kes liikus Tiibeti-Hiina piiril asetsevast Lantšoust Indiasse ja kirjeldab selle ala rahva elu ja kombeid järgnevas katkendis.

Lõuna paiku juhatati meid Kokurásse, väikesesse, kahe kilomeetri kaugusel asetsevasse tiibeti külla. Siin elab vana, oma meditatsioonide poolest väga kuulus laama. Kõikidest maailmakaartest valguvad siia palverändajad, et võtta vastu tema õnnistust. Laama elab väikeses, müüriga piiratud majakeses, milles vaid kaks ruumi, mis kaunistatud väga ilusate maalidega, enamikus jumalate pildid. Tema majatarbed koosnevad peamiselt usutalitusriistust: palvelippudest, palvetrummidest ja inimkolju-kaussidest hõbedas.

Vana võttis meid vastu väga sõbralikult; ta pakkus meile teed ja võid. Ilus tiibeti neiu teenis meid. Ta elas naabertelgis oma emaga, kelle nägu näis kareda kliima tõttu ebaloomulikult vananenud, vaatamata, et ta oli vaevalt 50-aastane. Meil oli siin mõnus ning ajasime head juttu. Ka vana laama nägu oli kaetud sügavate kortsudega. Tal oli kõht nagu Falstaffil ning ta polnud sellele sugugi vähe uhke. Talle valmistas erilist rõõmu, et mina tundsin nii hästi buddistlikke jumalusi ja kleeruse auastmeid.

Jõukas vana daam ja tema tütar hoolitsesid oma majakaaslase, vana laama, ihulise heaolu eest; nad lootsid seega saavutada endile sealpoolses elus hüvesid. Laama luges iga päev pühakirju, mediteeris ja pidas jumalateenistuslikke toiminguid. Sääraseid kodulaamasid nimetatakse üldiselt am-džü-laamadeks. Teiste paikade telkelanikud, kes omale kodulaamat lubada ei suuda, peavad oma usuliste tarvete rahuldamiseks laskma tulla mõne laama või leppima läbireisiva kerjusmungaga.

Pealelõunal korraldasid Junri-gomba elanikud meie auks väikese rahvapeo. Üks Lhasa kullereist maadles ühe minu mehega; maadluse lõppedes tõmbas ta mõõga välja ja esitas vehklemisharjutusi. Ja nüüd kelkisid ka teised oma kunstidega. Kaks keskmisse astmesse kuuluvat laamat võtsid üksteisel kõrvust kinni ja tirisid teineteist siia-sinna. Lõppeks läksid ka paar šabit omavahel kaklema. Nad rassisid, üks pani teisele jala taha ja paiskas pikali.

Pealtvaatajad ei lasknud neist ettekandeist end oma tähtsais toiminguis eksitada. Ühed valmistasid lambavillast lõnga; üks laama kraasis villu, teine haaras selle ja keerutas mõlema käe vahel seni, kuni saadi lõpuks umbes meetrivõrra lõnga. Siis võttis ta mõlemad otsad suhu, korrutas lõnga ja keerutas keskkohalt veel kord. Need lõngad on õmbluskõlvulised. Naha ja

telgiriide õmblemiseks kasutatakse jakivillast lõngu, mis on kõvemad ja vastupidavamad. Kloostreis õitseb sajandeid igasugust liiki tiibeti käsitöö. Nii toodavad siin mehed ja naised viltvaipu sadulavoodriks; õhematest vaipadest valmistatakse väga otstarbekaid laiu käistega vihmakuubi; istmiku kohal ripub riba, millel istub ratsanik ja mis peab takistama niiskuse sissetungimist.

Varsti liginevad ühe eriti suure kloostertelgi omanikud küürus seisangus, kaugele välja sirutatud keelega ja paluvad mind oma telki, kus peremees (nepo) ja perenaine (nemo) mind sõbralikult tervitavad. Minule osutatakse koht väikesel vaibal. Telgi sissekäigul tõukleb rahvas ja hea pererahvas hoiab ikka veel tervituseks kätt peopesaga ülespoole ja pistab võidu välja keeli, korrates lakkamatult tervitusvalemit „Demo, demo," eesti keeli: „Kuidas käsi käib?" Mees, kelle pea ümber tolknevad sassis juuksed, täidab usinasti oma kohustisi võõraste vastuvõtjana, kuna naine süütab lõket.

Meie peremees näib olevat jõukas mees, sest telgi tagumises osas on näha ülestikku mitu Hiina päritoluga teeplaati 45×30×5 sentimeetri suuruses. Samas kõrval nahkkottides jahu, tsambat, peasuurusi võikuule. Võikuulid on läbistikku kaalult 10 kuni 20 kilo, nad on õmmeldud nahkadesse ja vedelevad siin võib-olla ühe inimea kestel. Või on enamasti must, läpastanud ja hallitama läinud. Tema söömine kutsub esile pöörituse, kuni sellega lõpuks oled harjunud.

Vahepeal on perenaine toonud lähedasest ojast vett ja täitnud keedunõu. Elavalt liigutatakse lõõtsa. Kibe suits, mis täidab kogu telgi, ajab mulle pisarad silma, ei häiri aga tiibetlast põrmugi. Juteldakse elavalt ja kogu seltskonnast ilmneb, et nad tunnevad rõõmu neid ootavate kuninglikkude mõnude üle. Nad sülitavad võidu, kas enda taha maha või, ja seda loetakse suursugusemaks, tuleaseme lähedale. Sülg kaetakse hoolikalt tuhaga. Veel enne kui keeb vesi, viskab perenaine varemini sõrmedega peeneks murendatud presstee patta. Varsti on jook tumepruun nagu kohv. Mida tumedam on tee. seda toitvam on ta tiibetlaste arvates. Tee valmis, palub peremees külalisi söögiks valmistuda. Iga kohalolija, mees või naine, võtab oma kasukast õige väikese puukausi ja ootab viisakalt, kuni kord jõuab tema kätte ja täidetakse tema nõu. Oleks uskumatu taktipuudus, kui keegi palumata oma puuanumat näitaks või koguni toidusaamiseks välja sirutaks. Kellel pole oma anumat, ei saa Tiibetis üldse süüa. On võimatu, et laenataks toidunõu; see oleks kommetevastane. Seetõttu on puuanum tähtsaim ja olulisim tarberiist kogu Tiibetis.

Puuanumad on täidetud, peremees lisab iga oma külalise teele tüki võid, mille see pärast sulamist pealt kõrvale puhub, et alul juua valju lurinaga selget teed. Toidunõus säilinud võijäänustele lisatakse nüüd veel veidi teed, et valmistada pearooga. Siis võtab peremees käega väikesest kotist

Rühm Tiibeti nomaade Kuku-nori järvest idas.
Tagaplaanil näha nende lambakarjad, ponihobused ja jakinahast telgid.

Kuku-nori ümbruse dogpade juures.

pisut tsambat. Iga külaline saab oma puuanumasse niipalju tsambat, et seal kerkib terav kuhik. Nüüd sõtkub igaüks virgalt parema käe sõrmedega seda tsamba, või ja tee segu. Ka seda peab õppima. Otstarbekam on alata nõu äärelt ühe sõrmega, et päris aeglaselt kõigi mustade sõrmedega ja lõpuks kogu peoga jätkata sõtkumistööd. Segu muutub aegamisi sitkemaks ja lõpuks on valmis mustjaspruun kõva tomp, mis sisaldab peale tsamba ka päris koguka hulga mustust.

Algab eine. Hammustatakse rusikasuurust tükki ja hävitatakse see lühima ajaga. Enamasti lepitakse ühekordse anuma täitmisega. Kaks korda peremehe tsambat võtta pole peen. Eine lõppedes peab puuanum olema nagu puhtaks pestud. Kübekestki tsambat ei tohi leiduda sisekülgedel; ainult siis on sõtkutud tsambat õieti. Nüüd järgneb suur teejooming; tiibetlane joob seejuures keskmiselt 20 anumatäit teed.

Vahepeal täidetakse keedunõu uuesti veega. Nüüd järgneb teine roog — supp —, kuigi seda vaid jõukate tiibetlaste juures. Enne kui vesi keeb, valmistatakse väikesi pekitükikesi. Iga jõukam tiibetlane kannab oma kasuka voltides tüki pekki, mis kaetud suure mustusega ja mis sageli võib uhkustada kõrge vanusega. Ta paneb pekitüki saapa säärele või oma määrdunud kasuka siledale poolele ja lõikab noaga tükikese ära, mille tükeldab siis veel väiksemaks. Poolest peotäiest sääraseist tükikesist piisab, et poolele tosinale tiibetlasele luua illusiooni toredast lihasupist. Meie jõuka pererahva juures lisatakse supile isegi pisut soola, mida muide segatakse vahel ka tsambale juurde. Nii pea kui vesi keeb, on supp valmis. Täna lisatakse isegi peotäis jahu või ka tsambat supile juurde, seda alatasa liigutades. Siis jagatakse supp raudlusikaga; on ta vedel, siis juuakse teda; on ta paks, siis võetakse teda sõrmedega sööginõust või jälle, nagu see üldiselt kombeks, lakutakse nõust välja. Lõpuks on iga korraliku inimese kohuseks oma sööginõud keelega puhastada ja siis jälle oma kasuka voltidesse kaduda lasta.

Meie usklik peremees tõi enne einet ohvri jumalaile; ta kastis sõrmed toitu ja piserdas mõned tilgad nelja maailmakaare poole. Ka ohverdas ta esimese pooliku nõutäie teed jumalaile.

Omaette eine moodustab võitee. Seda joovad ainult jõukad tiibetlased ja ta on maiusroaks. Võitee valmistamiseks tarvitavad tiibetlased kõrget silindrilist puunõu, mille ülemine avaus on suletud ja mille sees liigutatakse puukolbi. See pütt täidetakse kolmveerandini kuuma teega ja siis lisatakse tükk võid. Nüüd liigutatakse puukolbi ja nimelt tõmmatakse teda tugevasti ülespoole. Seeläbi segunevad või ja tee ja tekib piimataoline vedelik — võitee, millist meie sõbrad võivad hävitada uskumatud hulgad. Enne aga riisusid nad sõrmedega tee pealt veidi võid ja võidsid sellega nägu ning käsi.

Igale eurooplasele on hea kohaneda Tiibetis võimalikult ruttu ja püüda võimalikult läheneda pärismaalaste elukommetele ja riietusele. Ainult siis on tal lootust kanda kergemini kliima raskusi ja piirata miinimumini vältimatuid hõõrdumisi maa elanikkudega. Kellel on õiglast tahet elada sõbralikult selle healoomulise, aga sügavalt ebausus oleva mäestikurahvaga, peab tundma maa iseloomu ja selle elanikke ning arvestama nende omapäraseid kombeid. Ta ei põrka oma stuudiumis mitte liigsele vastupanule pärismaalaste poolt, selleks on mõlemat sugu tiibetlased liiga usaldavad, sõbralikud, töökad, ausad, truud ja aeglased. Väga suur on töövõime ja vastupidavus eriti naistel. Olgugi et tiibeti naine on kogult väike, peab ta raske majatöö tegema sageli päris üksinda. Seepärast vananeb ta ka kaunis ruttu. Tema ümmarik nägu suure suu ja kitsaste huultega annab talle mingi heatahtliku ja valju ilme. Mustad silmad on sageli pilujad.

Kõrgema kihi nahavärvus sarnaneb meie omaga; keskpärase tiibetlase juures võib teda aga vaevalt tunda, sest ta ei pese end kunagi; igatahes on nahk punasem kui meil, kuna tiibetlane korrapäraselt võiab nägu võiga ja siis laseb päikesest põletada. Usklikule buddistile pole küll keelatud end pesta, kuid üldiselt maksab rändrahvaste juures põhimõte, et mees, kes end peseb, pole mees, vaid on õrn naine. Lhasa ümbruse naised võiavad silmade alused ja põsed, vahel ka lauba, tumepunaseks, ja seda tehakse kuiva tuule vastu kaitsemise ettekäändel.

Vaatamata ebausule, kohtlevad tiibetlased võõrast viisakalt seni kuni see nende suhtes mõistlikult käitub ja kuni laamad neid ei hässita võõra vastu. Healoomulised tiibetlased on üldse päris kenad inimesed; eriti vastuvõtlikud on nad naljadele. Neil on selleks isegi hiilgav mälu.

Kuidas suhtuvad siis selle valju loodusrahva sugupooled üksteisesse? Kuidas areneb nende elu?

Kaheksateistaastaselt abiellub tiibeti neiu, õigemini öeldud, ta pannakse mehele. Tüdrukud, kes jäävad vallaliseks, lähevad kohe kloostrisse, kui elukevad või abielulootus on möödas, või teenivad ülalpidamist kerjamisega. Peretütre abieluküsimusis ei olene viimane otsus mitte vanemaist, vaid vanemast vennast. Tiibet on väga moodne! Seal ei abiellu keegi eluajaks. Abieluline side mehe ja naise vahel on mõlemalt poolt vahetult piiratud. Sidemest võib vabaneda juba väheste kuude järel; enamikul juhtudel lähevad abikaasad mõne aasta pärast lahku. Sellele vaatamata on tiibeti naine üldiselt austatud. Ta kohused on rängad, kuna ta muretseb kogu majapidamise eest ja ka loomade eest peab ta hoolitsema.

Kuku-nori piirkonnas vajavad abielulised vahekorrad meie mõistete järgi parandusi. Seal röövivad mehed naabrite naisi kokkuleppel nende meestega ning varemini lavastatud röövimine makstakse isegi hiljemini kinni.

Kurss kõigub seitsme jaki, kümne hobuse või mõnesaja lamba ümber. Igatahes saab siin omandada parimat „kaupa" juba kümne jaki väärtuses.

Tiibeti kiltmaa elanikkude juures valitseb poliandria, s. o. üks naine on samal ajal mitme mehe abikaasa. Sellest järgneb, et siin õieti kunagi pole tõelisi leski. Abiellumisel saab naine oma äravalitult ning oma sõpradelt rahalisi kinke, mis loovad talle teatava sõltumatuse meestest. Poliandrilise abielu mõttes tulevad siiski arvesse ainult mehe vennad. Abielulepingus märgitakse eriti, et vanema venna abielludes ka tema nooremad vennad kuuluvad sellesse abiellu, kusjuures neid nimepidi loendatakse. Kui see tingimus pole eriti nimetatud, on nooremail vendadel vaba valik. Lapsed poliandrilisest abielust kuuluvad alati vanemale vennale. Lapsed hüüavad teda „isaks", tema vendi aga „onuks". Jääb poliandriline abielu lasteta, siis võib sõlmida uue poliandrilise abielu, kuhu vennad jällegi automaatselt võivad kuuluda. Lapsed sellest abielust nimetavad esimest, viljatut naist, „suureks emaks" ja teist naist „väikeseks emaks". Poliandriline abielu pole niivõrt sundabielu, sest nooremad vennad pole paratamatult sunnitud astuma sellesse abiellu. Samuti võib naine, kes abiellub vanema vennaga, keelduda teisi vendi tunnustamast abielumeestena.

Poliandria põhjust tuleb otsida suures naiste puuduses. Tal on aga ka omad head küljed; selle läbi kindlustatakse üksikute perekondade omandus, ta jääb ü h e kätesse. Teda ei põhjusta kuidagi ainult seksuaalsed motiivid, vaid kaaluvaiks on ka majanduslikud põhjused. Ebamoraalsust ei saa neile looduslapsile, kes kasvanud üles koos loomadega, õieti mitte ette heita. Usun isegi, et meil eurooplastel pole õigust teisi kividega pilduda, sest ka meil on inimesi, kes abielulises truuduses pole kuigi täpsad. Erinevus Tiibeti ja Euroopa olukorra vahel on äärmisel juhul vaid see, et Tiibetis abielulised armukadedust ei tunne ja et seal kõigele vaatamata mees veel enam on naise tuhvli all kui Euroopas.

Tulevad lapsed ilmale, on isa leidmine enamasti raske. Poisse tervitatakse rõõmuga. Ema kannab imikut käel või pistab ta lambanahkse kasuka põue. Juba varsti peale sündimist saab laps lambanahast riided ja nahkse amuleti kaela, mis peab kaitsema haiguse ja õnnetuste eest.

Tormi ja halva ilmaga jooksevad lapsed sageli päris paljalt ringi, ülimalt kaitstud riidest saabastega. Siis ei jää ka tulemata, et õrn organism vannub alla rasketele külmetustele ja kopsuhaigustele. Poisid on üldiselt elujõulisemad ja vastupidavamad kui tüdrukud; mõlemate seas on surmal rohket saaki. Laste suremus on üldse väga suur. Üks hea omadus on sellel karastusel siiski: ainult kõige tugevamad ja tervemad jäävad ellu. Nad moodustavad tiibeti rahva tuuma, kes võib naerda igasuguste ilmade üle. Kasvavad lapsed suuremaks, siis peavad nad aitama karja hoida. Saanud seitsmeaastaseks, saadetakse iga perekonna teine poeg kloostrisse,

kus ta kasvatatakse laamaks. Vanema poja osaks langeb ikka perekonnapea kohus. Üldiselt käituvad lapsed oma vanemate suhtes viisakalt. Kuid kõrges eas nad igatahes jätavad vanemad hooletusse ja kohtlevad neid siis vahel isegi halvasti, kui viimased on neile koormaks.

Siin Junri-gombas on meil rohkesti võimalusi uurida pärismaalaste rõivastist. Lihtsate inimeste, näit. dogpade, peamine ihukate koosneb, nii meestel kui naistel, pikast lambanahksest käistega kasukast, mida kantakse paljal ihul ja mis ulatub säärteni. Puusade kohal seotakse ta rihmaga sääraselt kinni, et ülemine osa kotitaoliselt alla sopistub. Sel teel tekkinud taskus hoiab tiibetlane alal oma puust toidunõu. Töö juures mehed ja naised paljastavad enamasti parema õla ja parema käe. Kuku-nori piirkonna jõukad inimesed eelistavad talvel lambanahkseid rõivaid. Suvel kannavad ülimuslikud puloriidest rõivastist; naised armastavad tumesiniseid või tumerohelisi villaseid rõivaid roheliste või punaste volangidega; igatahes meeldivad neile tumedavärvilised riided. Seevastu noored tüdrukud eelistavad oma rõivastises punast ja rohelist värvi. Lõuna-Tiibetis nägin naisi, kes suvel kaitsevad end päikese eest tumepruuni pulomantliga samuti kui sitsiillannad, visates mantli üle pea.

Mehed kandsid suvel eredaid pluuse ja pulomantlit vöö ning ripatsitega. Kaelas peab kandma rihma küljes rippuvat nahkamuletti või amulettkapslit kullast, hõbedast või vasest, mille suurus on väga vahelduv; ta kõigub tikutoosi ja sigarikasti suuruse piires. Üksikud ülimuslikud tiibetlased kannavad oma amulettkapslit paeltega kinnitatuna seljal. See sisaldab kas mõne püha jäänuse või kondikese või riba paberit maagiliste diagrammidega või Budda kuju. Kõiki neid asju peab aga mõni laama olema pühitsenud.

Iga tiibetlane kannab enesega kaasas roosikrantsi, mis moodustatud 108 väikesest kondiplaadist, mis peavad põlvnema 108 inimkoljust.

Paljastel jalgadel on nahksaapad, enamasti aga nahktaldadega tiibeti kingad. Kõik muu, ka kitsas säär, on puloriidest. Pealpool sääremarja tõmmatakse saapasäär kokku nahkrihma või paelaga.

Vahel on meestel ja naistel moeks kanda teravaid viltkaabusid või kübaraid, mida nad oma moe järgi on koostanud vildist. Peale selle on kirgiisimütsid ühevõrra armastatud nii meeste kui naiste juures. Kuid vastandina sellele hülgab dogpa üldse peakatet. Küll nägin üksikuid turbaneis, kuid need olid ühe muhamedi usku suguharu liikmed.

Ülimuslikumad inimesed kinnitavad paremasse kõrva õige pika kõrvarõnga, vasemas kannavad nad enamasti väikest nööpi või võrukesi.

Tiibetlased kannavad kas päris sassis juukseid soetud lahuga, või patse mõlemal pool kõrva. Ka sassis juuksed põimitakse lühikestesse patsidesse. Kuid suursuguseim on siiski hiina patsimood. Pats asetseb aga siis

punases kalevtupes, mis kaetud hinnaliste punaste ja roheliste kividega ja hõbekaunististega. Patsi otsas torkab silma rohkesti ilustatud nelinurkne või ümmargune hõbekastike, kaksteist sentimeetrit läbimõõdus. Paljudel on pats vale. See on eriti maksev Nga-tšu-ka ülimuslikkude kohta. Mõned inimesed kannavad patsi ümber lauba või isegi ümber oma peakatte ning lasevad patsi otsa küljelt alla ripneda. See patsimood viitab madalale päritolule. Isikud kõrgemaist klassidest hülgavad seda moodi.

Igale mehele kuulub sirge mõõk, mille tupp on kõrgema või madalama päritolu tunnuseks. Karjused rahulduvad puutupega; seevastu rikastel on uhked nahktuped hõbedas, mis ilustatud korallide ja türkiisidega. Mõõk asetseb keha esipoolel vöö vahel. Kui ähvardab mingi hädaoht, siis paljastatakse mõõk silmapilkselt.

Naine kannab sama kasukat kui meeski. Naiserõivaste esikülg, mis võib olla ka kalevist, on kaunistatud väga tagasihoidlikult, kuna seljapool sarnaneb vastavalt seisusele mõne kullasepääriga. Pea kõik amdonaised kannavad mõlemas kõrvas võrusid. Naiste hõbe- ja kuldvöö küljes ripub vasest pangehoidja, meeste vööl ripub tupes nuga ja väike nahktasku, milles väga pikk ja jäme õmblusnõel ja tuleriistad.

Tiibeti lõunaosas oli näha naiserõivastise õlgadel värvilisi ilustusosi ja kõrval ilutses vöö küljes hõbedast kunstipäraselt valmistatud pikerguse õlalapi kujuline ornament.

Samas ümbruskonnas torkas mulle Taši-lumpo naiste juures silma imelik peakate. Sellel oli suure napoleonikübara kuju, koosnedes punaseks lakitud toestikust, mis lõppes teravalt mõlemale poole. Patsid olid nii põimitud toestikku, et nad ripnesid küljelt kübara teravatest otstest.

Karjussuguharude naised põimivad oma juukseid. Sama komme valitseb ka Yakendo rohtlate äärmises lõunaosas ehk Ga piirkonnas. Patsikeste arv pole määratud. See oleneb juuksekasvust ja rohkusest. Kuid ta on samal ajal ka tiibeti naise uhkuseks. Väikesed patsikesed põimitakse üheks suuremaks kokku ja ilustatakse kirjude paelte, pärlide ja muude sääraste esemetega. Mõnede teiste suguharude naised kannavad juustes hõbekausikesi ja nööpe. Nägin ka patse, mis olid põimitud euroopalaadselt. Seda juuksemoodi eelistab teatav erisuguharu, mis koosneb poolenisti karjustest, poolenisti külaelanikest. Mõned tiibeti naised armastavad lahku. Väiksemad patsid koondatakse ka külgedele ja kinnitatakse teosarnaselt pealpool kõrvu või moodustatakse patsikestest külgedel üks suurem pats, mis asetseb jällegi pealpool kõrvu ja on kaunistatud paelte ning kividega. Ka lahuga soetud juuksed põimitakse arvutuisse õhukestesse patsikestesse ja korraldatakse selliselt, et need ripnevad külgedele ja taha. Neid võib aga ka ainsa käeliigutusega tõmmata looritaoliselt näo ette. Lõpuks on veel soeng, kus

Nomaadi naine Kuku-nori ümbrusest,
iseloomukate palmikute, seljaehete ja kuhikmütsiga.

Kuku-nori ümbruse dogpade juures.

külglahult ettepoole tulevad patsikesed lauba kohal moodustavad türkiisidega ilustatud kroonitaolise põimiku.

Tiibetlanna soengud on igatahes väga mitmekesised. Kord kuus uuendab ta soengut ja võiab teda rikkalikult võiga. Tüüpilised on maaniulatuvad seljalelangevad juukseripatsid, mida vahel suure raskuse tõttu ei seota patsi külge, vaid kinnitatakse paeltega kaela või rõivaste külge. Rikastel naistel koosnevad need seljajuukseilustised kas maaniulatuvast kaleviribast või kahest ühendatud paelast, mis kaunistatud poolkerajate hõbeilustistega või hõberahadega, mille väärtus mitu tosinat taeli, või jälle korallide ja türkiisidega. Vaesematele naistele piisab ehtsate kaunististe asemel ka klaaspärlest.

W. Filchner, Om mani padme hum. Leipzig 1930.

KULINA TIIBETI PÜHALINNA LHASASSE.

Tiibet on vähetuntud maa, mis elab omaette elu, püüdes end võimalikult eraldada muust maailmast ja selle mõjudest. Eriti oli võõraile keelatud pääs Tiibeti pühasse pealinna Lhasasse, kus asetseb Tiibeti kiriku- ja riigipea — „elav Budda" — dalai-laama. Selle salapärase linna tundmaõppimiseks püüdis inglise uurija McGovern tungida siia 1923. a. salaja, esinedes lihtsa tiibeti vooritöömehena (kulina). Kuidas see hädaohtlik ettevõte tal õnnestus, näeme järgnevast lugemispalast.

Seni teadsid minu teenrid ainult minu soovist Tiibetisse jõuda, nüüd avaldasin neile täielikult oma tõelise sihi. Nad kuulsid, et selleks oli — jõuda Lhasasse — pühasse linna enesesse, ja et ma paremate tagajärgede saavutamiseks olen otsustanud ümber rõivastuda. Minu teade tekitas suurt ärevust ja teenrid palusid mind seda mõtet jätta, kuid ma olin juba kindlasti otsustanud ja suutsin ka neid lõpuks rahustada ja mõjustada. Avaldasin neile oma kava ja osade vahetuse, mis toimuma pidi: nimelt pidi Satan, üks minu teenreid, võtma oma peale juhi osa. Varustise hulgast tõin galaülikonna, nagu neid Sikkimi aadlikud kannavad —, sellesse pidi ta rõivastuma, mängides väikese maaomaniku osa, kes on palverännakul Lhasasse. Teised teenrid jäid oma osade juurde, mina aga pidin alanduma Lhateni, mu teise teenri ja koka, abiks, mängides nõupesija osa. Olgu tähendatud, et teenrid, kuulda saades osade vahetusest, soostusid minu ettepanekuga suure mõnuga. Nad võtsid seda mänguna, sest avastamise ohust ja selle tagajärgedest ei saanud nad oma pikaldase mõtlemise tõttu aru. Mida enam nad oma uute osade üle järele mõtlesid, seda kiiremini tahtsid nad alata mängu ja pöörduda juba järgmisel päeval otse Lhasa poole. Peatähtsus oli nüüd ümberrõivastumisel, et esineda tõelise kulina.

Tiibetlane oma jakinahast telgi ees.

Selle lükkasin edasi järgmiseks hommikuks, 31. jaanuariks. See toiming oli äärmiselt ebameeldiv. Juuksed olid mul juba värvitud ja vajasid ainult kerget kohendamist, muu osa oli aga palju keerulisem. Et tumedat nahavärvust saavutada, selleks pidin end täiesti lahti rõivastama ja siis seisma jäakülmas hommikutuules, kuni Lhaten mind üle pintseldas pähkliõli ja joodtinktuuri seguga. Ma pidasin nimelt tarvilikuks lasta end üleni pruuniks värvida, mitte ainult näha olevad kehaosad, sest kartsin saladuse avastamist täpsama kehalise ülevaatuse korral. Eriti valmistasid mulle raskusi mu silmad. Mul on nad nimelt nii sinised, nagu neid idamail kunagi ei kohta ja selle tõttu olidki minu maskeraadi kõige nõrgemaks kohaks. Selle raskuse kõrvaldamiseks tarvitasin kahekordseid abinõusid. Esiteks lõikasin katki selleks otstarbeks kaasa võetud sidruni ja tilgutasin selle mahla silma. Hoolimata valust ja vigastusist, mis see võis tekitada, on sidrunimahl ainuke abinõu vähemalt ajutiseltki silmavärvi muutmiseks. Peale selle tarvitasin veel liimi ja tumedaid prille. Ma tahtsin tekitada muljet, nagu oleks mul tugev lumepimestus. Selleks määrisin veidi taimelima ja liimi silmalaugude alla, et tekitada lumepimestuse tunnuseid, ja kandsin lumeprille, nagu seda Tiibetis sageli tehakse. Järgmiseks ja ainukeseks toiminguks oli mu euroopalik rõivastis kokku siduda ja ühe kaljurahnu alla ära peita. Võib-olla kord tulevikus võõras rändur leiab selle riidekimbu ja imestleb, kust on see saanud siia kõigist maha jäetud maailma nurka.

Kella 9 ajal hommikul algasime oma matka esimest päeva Tiibeti sisemaale. Kõige mitmekesisemad tunded ärkasid minus. Me pidime jõudma päeva jooksul tiibetlaste eelpostideni ja ühtlasi pidi ka selguma, kas minu nii põhjalikult läbi mõeldud ümberrõivastus ja osade vahetuse kava ei varise kokku esimesel kokkupuutel pärismaalastega. Lühikese laskumise järel tõusis rada uuesti mäkke järgmise kuruni, mis oli vahest ainult mõne jala võrra madalam eelmisel päeval ületatust. Siit alates laskus tee aeglaselt tasandikule, mis ulatus penikoormate kaugusele Kampa-Dzongi alale. Langus oli nii ühtlane ja tasandik nii lame, et siin võiks eduga tarvitada edasiliikumiseks autot.

Nagu ma arvanud olin, leidsime tasandikul vaid mõned üksikud lumelaigud, ent see aitas veelgi esile tõsta maa õudset tühjust. Kilomeeter teise järel polnud näha ainustki puud, ainustki põõsast ega ühtki märki inimese eluasemest. Alaline lõunakuumuse ja öökülma vaheldus oli muutnud kaljudki lahtiseks liivaks, millele siin-seal olid pillatud väikesed munakad. Tasandikust tõusvate madalate küngaste piirjoonedki on lamendunud ega sega millegagi maastiku tasasust ning üksluisust. Kõikjal valitses üks ja sama värv — tume, määrdunud kollane, mille üle tõusid Himaalaja hiilgavad lumised tipud. Alguses paistis maastik täiesti elutuna — polnud jälgegi taimist ega loomist, siis aga kohtasime siin-seal antiloopide karju, kes näisid nagu söövat paljal rusul ja liival. Viimaks avastasin pooleldi maa sisse peidetud hõreda kihi karedat rohtu, mida esialgu sugugi näha polnud. Antiloobidki olid nii ümbruse värvi, et märkasime neid alles õige lähedale jõudes. Imestamisväärselt kartmatud olid need loomad, lastes meid õige lähedale, nii et võisime neid segamatult vaadelda. Tulirelvad on Tiibetis haruldased ja kuna pärismaalaste vibud ja nooled on kardetavad alles väiksemas kauguses, siis pole metsloomad õppinud siin igas inimeses oma vaenlast nägema. Jahipidamine on siin lisaks keelatud usulistel põhjustel, nii et antiloopide ja teiste metsloomade karjad on muutunud väga arvurikkaiks ja haruldaselt julgeiks.

Meie edasiliikumine oli äärmiselt aeglane. Veoloomad olid pikast toiduta olekust jäänud väga nõrgaks ja ma ei tahtnud neid liiga sundida, lastes neil vahete-vahel kustutada nälga viletsa taimestikuga, millele antiloobid olid juhtinud mu tähelepanu. Seni polnud me kohanud veel ühtegi asulat, nüüd silmasime väikest küla meie ees olevas kitsas lohus, mille moodustas kuivanud jõesäng. Olime umbes saja meetri kaugusel külast, kui seda märkasime, ja kahjuks olid meid ka külaelanikud näinud, nii et me ei saanud temast enam kõrvalt mööda. Sosistasin oma meestele, et nad läheksid ees, ja tulin ise teistega järel. Selgus, et küla on endine Hiina eelpost, sest hiinlaste valitsuse ajal Tiibetis, mis lõppes alles 1912. a., pidas kuberner siin väikest väesalka mäekuru valvamiseks. Hiinlased on nüüd

Himaalaja mäestik Kangtšendžönga tipuga.

Tiibeti nomaadid harkpüssi ja mõõkadega.

lahkunud ja nende kindluski osalt kokku varisenud. Suveks ilmuvad külla tiibeti ametnikud reisijate kontrollimiseks, talveks aga lahkuvad nad ära Kampa-Dzongi. Seetõttu pääsesimegi ametlikkude ülekuulamisteta. Siiski hoidusin oma loomade varju, kuna mu välimus võis siiski äratada mõne tähelepanu. Külla jäime aga vaid lühikeseks ajaks, et hankida toitaineid, kuid küla oli nii vaene, et võis meile väga vähe pakkuda.

Küla elanikud, keda siin kohtasime, olid veel räpasemad kui tiibetlased tavaliselt. Nad olid kaetud paksu, tahmase mustusekorraga, aga selles viletsuses ja külmas ei saa neid seepärast laita. Me polnud vist isegi palju puhtamad, kuna polnud end pesnud Lachenist saadik. Mustus, külmus ja viletsus olid pugenud ka nende vaeste olendite hingedesse, tehes neid nüriks ja ükskõikseks. Viimane asjaolu oli mulle isegi meeldiv, sest seega panid nad mind vähem teraselt tähele.

Küla, oma 20—30 tuule käes küllakile vajunud onniga, oli iseloomulik Tiibetile ja erines täiesti enne nähtud Sikkimi küladest. Sikkimis on madalikel elamud ehitatud bambusest või puust ja katused kaetud õlgedega; mäestikus, kõrgemais regioones, on onnid ehitatud puupakkudest ja Lachenis isegi kividest. Katused on igal pool tublisti kaldevad, et lund ja vihma ära juhtida. Puuvaeses Tiibetis aga, kus bambust üldse ei tunta, ehitatakse majad päikese käes kuivatatud telliskividest. Materjaliks leidub savi külluses, kuid kütteaine puudusel ei saada telliskive põletada ja Tiibeti

elanikul tuleb rahulduda päikesekuumusega, mille käes ta siis oma lihtsalt-vormitud kivid kuivatab. Vihmaseil aladel ei püsiks need telliskivid kuigi kaua, kuid hõredas ja kuivas Tiibeti õhus on nende vastupidavus suur. Kliima kuivusest annavad tunnistust ka lamedad katused. Kui Sikkimis katused väljendavad mägimaastikku oma teravate harjadega, siis nagu mõjustaks Tiibeti tasandikkude lamedus nende katuse vormigi, muutes kõiki ühtesulavaks ümbrusega, kuid tuule käes lehvivad palvetussulekimbud ja -lipud igal majanurgal muudavad needki külad maaliliseks. Iga lipu lehvitus on palve jumalaile, mis toob üliloomulikku kaitset majale ja ta elanikkudele.

Suurema osa Tiibeti elanikkonnast moodustavad rändavad suguharud, kes ei tunne põllutööd ja rahuldavad oma elunõudeid rännates suurte lamba- ja jakikarjadega. Teostada järelevalvet nende rändavate suguharude järele on Lhasa keskvalitsusel pea täiesti võimatu. Kui aga rändajad jäävad paigale väikestes asundustes põllupidajatena või kaubitsejatena, siis satuvad nad kohe keskvalitsuse mõju alla. Valitsusviis põhineb vanal bürokraatlikul Hiina omal, on aga tublisti muudetud usulise iseloomuga politilise võimu kohaselt.

Praegu on Tiibet jagatud 53 valitsusringkonda. Igal ringkonnal on keskuseks mõni linn või suurem küla, kus asuvad valitsusasutised. Ringkonna-kubernerid asuvad pea alati suures kindlusetaolises lossis, mis on ehitatud kõrgemale kingule, võimaluse korral kividest, ja mis ulatub ümbrusest kõrgemale. Säärase lossi ja kingu jalal levib siis asula. Osa neid kindlusi on ehitatud väikeste pealikute poolt, kes sarnanesid väga Euroopa keskaegsete röövrüütlitega. Need pealikud on nüüd kõrvaldatud Lhasa keskvalitsuse poolt ja nende lossidesse saadetud keskvalitsuse poolt määratud kubernerid. Peale selle leidub Tiibetis kõikjal endiste losside ja kuulsate külade varemeid, mis nüüd rusuhunnikuteks muutumas. Kindluste sisemus on, nagu ma hiljemini kindlaks tegin, must, pime ja inetu, oma halva ehitusviisi tõttu tihti otse elule hädaohtlik.

Edasi liikusime tasandikult kerkiva küngaste rea vahelt ja möödusime kuuest külast. Minu muljed tühjast Tiibetist muutusid põhjalikult, vaadeldes külade kiiretempolist elu. Neist oli võimatu tähelepandamatult mööduda, kuna tee läks neist otse läbi. Polnud midagi parata, tuli teha ükskõikne ilme, vaatamata avastamisohule, ja liikuda edasi. Vahetasin siiski ettevaatuse mõttes osad Diogenesiga, kes oli kandnud seni kõige raskemat koormat, sest arvasin, et ükski tiibetlane ei oskaks oletada kõige rängemat koormat kandvas kulis eurooplast.

Peatudes mõneks hetkeks paari maja ees, võisin tähele panna, et mustusele vaatamata olid need siiski paremini ehitatud kui esimeses külas. Pea kõik majad olid kahe-, mõned isegi kolmekordsed, sest Tiibeti talupojale ei

Tiibeti nomaadide söörjas telklaager mägedevahelisel kõrglaval.

meeldi ühe perekonna elamu stiil; ta elab kogu oma sugukonnaga ühes majas. Enamik majadest oli rõdudega, mis olid ehitatud ümber esimese või teise korra. Tihti käis trepp ühelt rõdult teisele ja muud ühendust kordade vahel polnudki. Trepp ise oli aga nii logisev, et sarnanes enam redeliga. Esimesel korral oli ainult laut ja ait ning eraldatud ruumid sulastele, eluruumid olid teisel ja kolmandal korral ning perekonna-pea ise asus alati kõige ülemisel korral, kuna tema kõrgusele ei passivat, et keegi magab või käib veel tema pea kohal! Vaesemate külaelanikkude majad olid värvimata, seega loomulikku määrdinud põletamata telliskivi värvi, jõukamate omad olid värvitud vesivärvidega valgeks, punaseks või siniseks. Meie küsimustele tee suhtes vastati väga lahkesti ja ma ei äratanud mingeid kahtlusi, vaatamata põhjalikele järelepärimisile. Need kogemused rahustasid mind küllaldaselt, et loota kogu ettevõtte kordaminekut.

Nüüd lähenesime kiiresti Kampa tasandiku põhjapiirile. Algasime tasast tõusu mäeahelikule, mis piirab tasandikku põhjast. Mäeseljak, millele tõusime, oli väga järsk ja liivane, nii et üleminek oli veel raskem kui endisil kuruteil. Aega läks väga palju, nii et jõudsime alles kell 3 p. l. üles kurule. Meie ees levis jällegi tasandik, mis oli küll väiksem kui eelmine, muidu aga sarnanes sellega. Külasid polnud näha, küll aga karjatasid karjased siin lambaid ja jakkisid. Tasandikule jõudes otsustasin puhata väikese külmunud järve ääres, sest teadsin teispool lagendikku olevat suure küla Kuma, millele ma ei tahtnud läheneda. Karjased kuulusid ühte rändsuguharusse ja olid lihtsad, kenad inimesed. Linnaelanikud ja rändkarjased pole kunagi heas vahekorras, kuna viimased suhtuvad alati teatava umbusaldusega ametnikesse ja muisse linnaelanikesse. Ostsime ühelt karjaselt jakipiima, mida ma jõin meeleldi, vaatamata ta erilisele maigule, mis meenutas veidi kitsepiima. Suurtest jakikarjadest hoolimata ei tarvita tiibetlased ise nende piima, kuna nad ei pea seda küllalt puhtaks, nähes selles midagi loomakusetaolist. Piima joovad nad ainult arstimina haiguse korral ja kui me karjaselt piima osta tahtsime, siis pidime seletama, et üks meist on haige ja et vajame piima arstimiks. Vastandina piima põlgamisele on või väga armastatud. Igal aastal hävitatakse suured hulgad võid, peamiselt teega. Ka tarvitatakse võid põletusainena lampides. Tähtsate jumalate piltide ees põleb korraga 2—3 lampi ja pühalikkudel juhtudel ühes templis isegi sadu ja tuhandeid tulesid. Vagaduse üheks avalduseks on kinkida templile raha, viimane laseb siis selle eest tulesid põleda. Põlevaineks on igal juhul või; lambi moodustab lame kauss, tahiks on kokkukeeratud tükike villa, mis pistetud võitüki sisse. Leek on kollane ja annab vähe valgust, kuid sel pole ka olulist tähendust, sest lampe tarvitatakse peamiselt pühakodades ja ainult väga harva otse valgustuseks. Tiibetlane läheb magama ühes päikesega ja tavalises majapidamises ei vajata kunstlikku valgustust.

Mina isiklikult leidsin või maitse võimatu olevat. Tiibetlased ei oska võid soolata ja kuna ta on jakipiimast, siis läheb ta halvaks veel kiiremini kui lehmavõi. Juba mõnepäevase seismise järel omandab ta eurooplasele talumatu haisu ja maitse. Seetõttu tarvitavadki inglise sõjaväelised valvepostid Gyangtses ja Yatungis Austraaliast veetud võid. Tiibetlased aga leiavad oma või väga maitseva olevat. Nad eelistavad isegi vanemat võid värskemale ja karjane, kes müüs meile jakipiima, pakkus ka pisut võid, mis pidi tema tõenduse järgi 40 aastat vana olema. Kui olin nuusutanud seda võid, ei kahelnud ma põrmugi tema vanaduses, ja Lathen, kes jõudis sel silmapilgul lähemale, päästis mu täbarast seisukorrast, seletades, et meie härra Satan, vaatamata ta kõrgele päritolule, ei või lubada omale sellist luksust ning ostaks meelsamini värskemat ja odavamat võid.

Pimeduse kätte jõudes ajasid karjased oma hoolealused laagri poole. Jakkidel on vist eriti välja arenenud muusikaline meel, sest nende kooshoidmiseks vilistasid karjased eriliselt läbi hammaste. Lambad seevastu on täiesti ebamusikaalsed, neid juhiti lingust lastud kivikeste abil.

Tee esimene osa oli kaunis kerge, sest liikusime enamasti tasandikul. Esinesid väiksemad künkad ja lohud, viimaseid moodustasid kuivanud jõgede sängid. Nende järgi otsustades oli Tiibetis kliima küll kunagi niiskem kui praegune, sest nüüd voolab isegi kõige vihmarikkamal aastaajal, suvel, laiade sängide põhjas ainult väike ojake.

Ühes lohus kohtasime oma eelmise päeva rändavaid sõpru. Siin seisid nende neli või viis mustaks värvitud jakinahast telki. Ma oleksin meeleldi ostnud ühe neist telkidest, et asendada sellega meie euroopalikku telki, kuid karjased keeldusid müümast.

Huvitav oli võrrelda neid lihtsaid telgielanikke külarahvaga. Suurtel aladel asuvad need palju vabamat põlve maitsevad kolijad. Nad karjatavad oma loomi: jakke, lambaid, kitsi ja ponisid mäenõlvadel ja soodes. Kohati kuulub pea terve maa-ala elanikkond rändkarjaste hulka, paigal elavad seal vaid mungad ja ametnikud. Talve tulekul asuvad rändajad kas üksikult küladesse või, nagu Lääne-Tiibetis, pöörduvad halva ilmaga oma kivionnidesse. Need talveasulad koosnevad ringikujulisest kivimüürist, mis pakub kaitset tema varjus asetsevaile telkidele lume ja tuule eest. Mõni suguharu omab ka koopaid kaljustel mäenõlvadel, kuhu viib kitsas käik, sees on aga ruumi küllalt, samuti ka õhku ja sooja.

Kus aga leidub loomadele kohaseid karjamaid, seal kohtab suveti igal pool dro-pa rahvast. Väga huvitavad on nende maalilised laagrid mustade telkidega, millel lehvivad jakkide sabad ja palvetusliipud. Iga suguharu hoidub teataval maa-alal, igal perekonnal on oma telk. Viimased on valmistatud mustast riidest, mis kootakse õige jämedalt jakikarvadest. Tarvitatakse ka jakinahku. Telgi tipus on 6-tolline auk suitsu ärajuhtimiseks,

sissekäigul seisab püha altar ja telgisisemuses on magamisase 20 või enam isikule. Telgi keskel on savist ahi, mille ümber perekond sageli koguneb. Suguharu pealiku telk on paremini sisustatud, temal leidub tarvitamiseks ka imporditud aineid, tubakat ja teed.

Nomaadid elavad võrdlemisi jõukalt, sest kari annab neile rikkalikult toitu ja kehakatet. Alati on neil küllaldaselt jaki- ja oinaliha, samuti võid ja juustu. Praetud teravilja pehmed käkid, mida nad tee sees keedavad, moodustavad peatoidu. Võrreldes paigalasuvate tiibetlastega on kolijate elujärg hulga parem, sest ka kõige vaesem neist omab ikkagi väikest karja, kuna jõukamatele perekondadele kuuluvad tihti 1500-pealised karjad. Pikakarvaliste lammaste villast ja kitsede aluskarvast tehakse riiet ja matte, viimaseid veetakse välja ja tarvitatakse kuulsate kašmirsallide valmistamiseks. Kolijate rõivastis koosneb lambanahast, mida kantakse, karv väljaspool, puusade ümber seotakse jakikarvadest vöö. Naised kannavad villaseid aluskuubi ja vöödilisi salle, eriliselt tuleb aga nimetada nende rõivastise hulka kuuluvat peaehet, mis omab eri aladel erilist kuju ja on rikkalikult ilustatud korallide ja türkiisidega. Nomaadide naised on paigalelavatega võrreldes paremas seisukorras ka töö suhtes, sest vähese põllutöö tõttu võivad nad pühenduda täielikult majapidamisele, kuna raskema töö teevad mehed. Läbi Kesk-Tiibeti rändavad nomaadid linnade ja külade vahel, peatuvad, kus meeldib, harilikult mõnel kõrgemal kingul, kust nad omavad head ülevaadet karjale ja on kaitstud tülituse eest.

Teataval maa-alal moodustab üks suguharu küll terviku, kuid perekonnad omavad siiski suurt iseseisvust. Omast piirkonnast taganevad nad ainult röövnomaadide survel. Üksikud perekonnad jäävad ka talvel oma karjamaile, kindlustades vaid oma telke. Nomaadid maksavad ka riigimakse, enamasti natuuras: karjaga, ponidega, võiga, vahel ka rahas. Peale selle on nad sunnitud andma veoloomi kloostreile ja ametnikele. Üksikud metsikud suguharud hoiduvad aga igasugustest kohustistest kõrvale. Lhasast põhja pool asuvad horpe suguharud jätavad maha mõnikord oma karjamaad ja ründavad naaberalasid ning teid. Mõnikord koguneb kuni sajameheline jõuk, kes teeb siis röövkäike sadade kilomeetrite laiusel alal. Dro-pa suguharud on eriti suure kasvuga ja vaprad võitlema. Nad tegelevad peale karjapidamise ja põllutöö ka küttimisega.

Jakk on väga huvitav loom. Teda leidub nii metsikult kui kodustatult, ta esineb mitme tõuna ja annab ka värdi. Indias tarvitatakse veoloomana ja põllutööl peamiselt jakkhärja ja india lehma värd-järglasi. Jakipiim on väga rikas rasvaineist ja tast valmistatakse võid ning juustu. Jakiliha tarvitatakse suurel hulgal toiduks, enamasti toorelt ja poolmädanenult. Metsik jakk on tugev loom ja sarnaneb ameerika biisoniga. Suurt rasket pead hoiab ta madalas, selg alaneb saba poole ja küljed on kaetud pika karvaga, mis

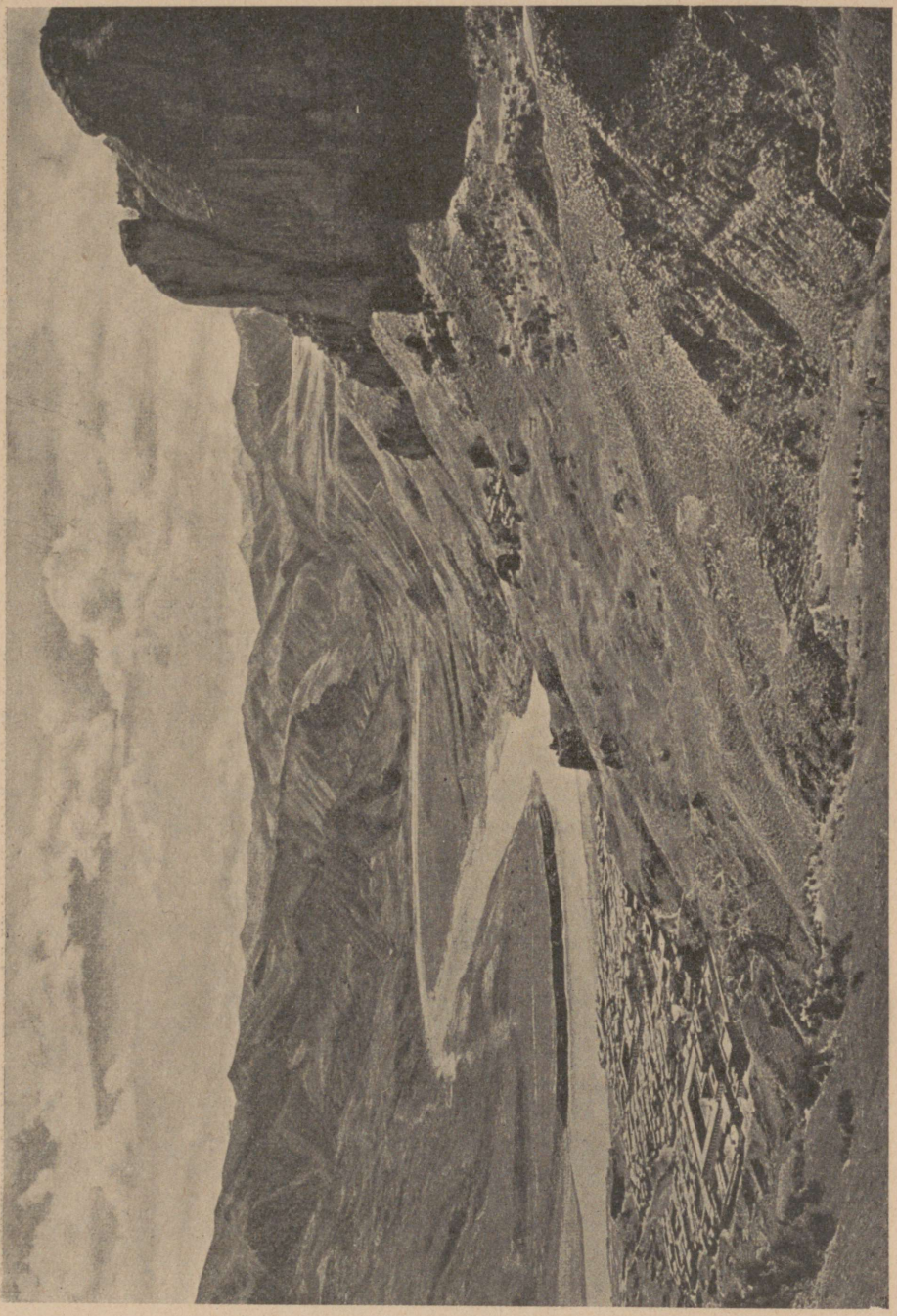

Radža klooster Huangho ülemjooksul, Ida-Tiibetis.

ripub alla ning kaitseb paljast kõhualust külma eest. Looma suured sõrad on eriti kohanenud ronimiseks, tugev keel on kaetud oqadega, et jakk saaks kätte karedat rohtu, samblikke ja sammalt. Härg on peast sabani 11 jalga pikk ning õlgade kohalt 5 jalga kõrge. Sarvede vahe on üle 30 tolli. Kodustatud loomad ja värrad on väiksemad. Ka halval teel püsib jakk kindlalt jalul ja võib ronida kitsena mägedes. Ta elab karjades, mõnikord isegi koos antiloopide ja kiangidega. Talveks rändab ta mägedesse, kus toitub samblast, seda lume alt kaapides.

Viimaks nägime Lhasat kerkivat siluetina meie ees õhtutaeval. Siht oli lähedal, ainult kaks ehitistega kaetud mäekinku lahutasid meid veel temast. Paremal pool oli väikesem ja teravam nn. „Raudmägi" — Chakpori, erilise tornikujulise ehitisega, milles oli laamade arstiteaduslik kool. Vasakpoolne oli suurem kuppel, mille teisel küljel asetsevalt Potala lossilt nägime ainult kuldsete katuste helki, kuna ehitis ise jäi mäe varju. Pidime täna jõudma vähemalt teisel pool mäejalal asetsevasse Potala-Šoli külasse ja selleks asusime teele, mis viis läbi kahe kingu vahelise kitsuse. Siit väljumisel avanes meile suurepärane vaade.

Pikk tore tänav viis pealinna suurte majade juurde. Vasakul pool kattis kogu kingu nõlva Potala loss. See tore ehitis oma järsu nägemispiirkonda ilmumisega jättis mulle sügava mulje.

Loss on ehitatud osalt kividest, osalt põletamata telliskividest. Ligi 300 m pikk ja 25 meetrit kõrgem kui Londoni St. Pauli peakiriku kuldrist — sealjuures ehitatud suurejoonelise arhitektoonilise lihtsusega ja väärikusega, — isegi hellitatud silmad ei näe iga päev sellist pilti! Ehitise ülemine keskosa on punane, kõik muu valge. Lossi kõrvalehitised: tallid, aidad, teenijate elukorterid asetsevad kingu jalal ja on ümbritsetud müüriga. Sellest väljaspool asetsevad eramajad ja laod, muu seas ka öömajad rändajaile. Sinna suunasimegi oma sammud.

Öömaja otsides selgus, et selle saamine on kaunis raske, kuna mitte ainult kõik katusealused polnud võõraid täis, vaid neid oli peatumas ka lahtistel õuedel. Olime juhuslikult jõudnud Lhasasse 15. veebruaril, s. o. tiibetlaste vana-aasta õhtul ja järgmise päevaga algavad 3 nädalat kestvad uue aasta pidustused. Polnud siis sugugi ime, et tuhanded palverändajad olid võtnud oma alla kõik vähegi ööbimiseks kõlblikud kohad. Nendega liitusid veel kolme suure kloostri mungad ja teiste pühade linnade vaimulikud, nii et Lhasa tavalise 20 000 elaniku asemel praegu võis linnas olla umbes 100 000 inimest.

Pikapeale selgus, et Potala-Šol'ist on täiesti võimatu öömaja saada. Öömajade peremehed olid tüdinud ja muutusid jämedaks, kui me püüdsime nõuda ulualust. Otsustasime sellepärast õnne katsuda Lhasas eneses ja ruttasime edasi, et jõuda veel enne pimedat paari kilomeetri kaugusel aset-

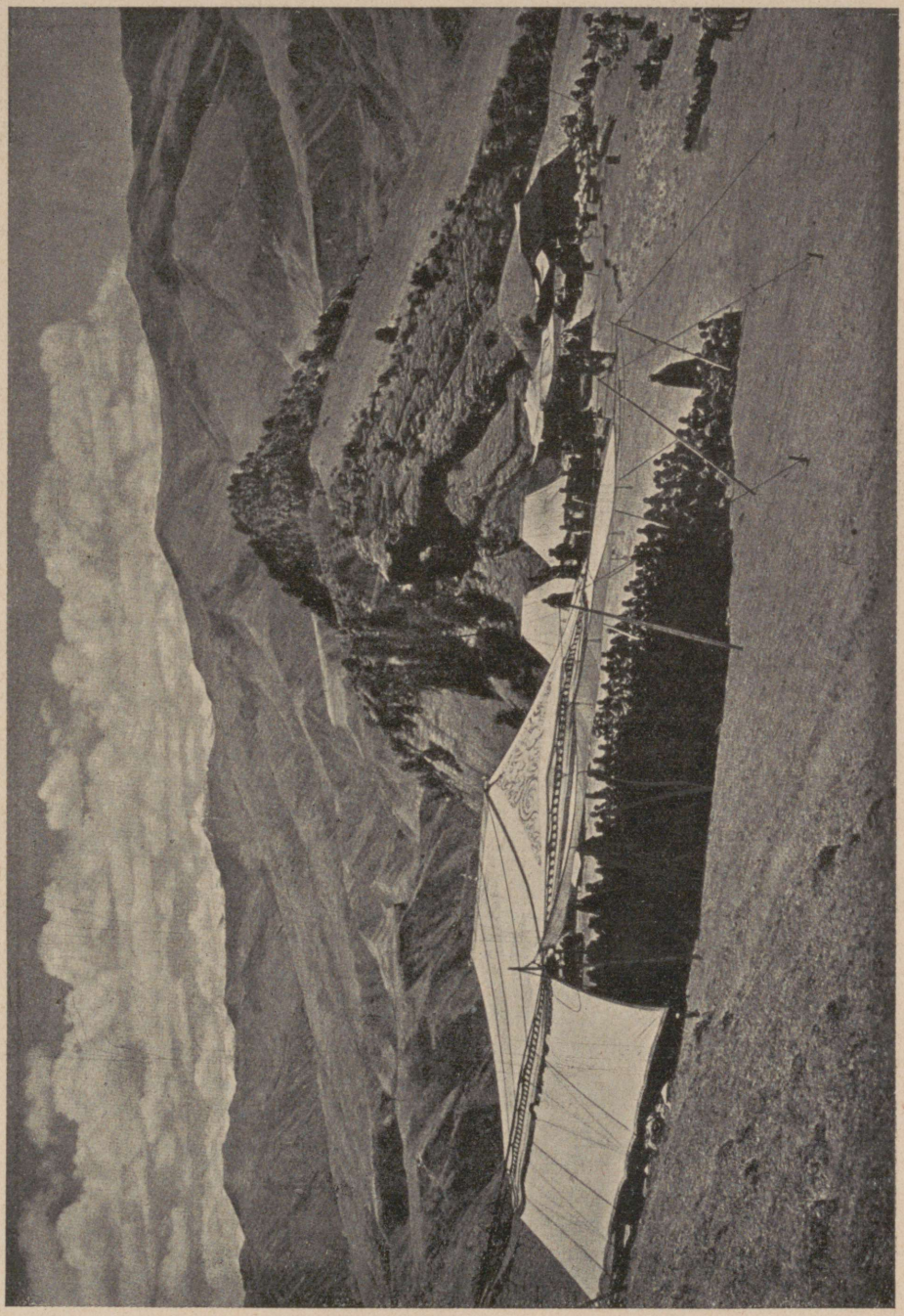

Mungad pühitsemas piiha mäge Ida-Tiibetis.

sevasse linna. Tänav, mis viis Potala-Šoli külast linna, oli sillutamata, kuid väga tasane ja lai. Kahel pool palistasid teda dalai-laamale ja kõrgemale aristokraatiale kuuluvad pargitaolised aiad, mis olid eraldatud tänavast telliskivimüüridega. Lõpmatu rännaku järel tühjadel ja paljastel tasandikkudel äratasid need aiad minus sooje ja ilusaid tundeid, vaatamata puude, enamikus pajude, paljale talverüüle.

Tänaval kohtasime „pühadetujus" olevaid inimjõuke, nende hulgas ka üht nooremate ametnikkude rühma, kes veetsid mõnusat õhtut ja lõbustasid end palverändajate pilkamisega. Üks neist valmistas mulle tõsist hirmu, kuid õnneks lõppes vahujuhtumus hästi: nimelt juhtis üks teravasilmaline ametnik teiste tähelepanu minule, tähendades, et mu välimus olevat võõrapärane. Õnneks ta sõber aga, juhtides tähelepanu minu viletsale riietusele ja õnnetule välimusele, naeris, tähendades, ma olevat mõne täitanud sikkimaislase väljaspool abielu sündinud teener. Ühe nägusa talutüdruku ilmumine juhtis nende tähelepanu minult kõrvale.

Pöördusime paremale kanali juurde, mis oli vanasti Kyi jõe peasängiks, nüüd aga oli soostunud ja kandis vaid seisvat vett. Üle jõe viis erilise ehitusviisiga kuulus türkiisi sild, millel oli katuse ja seintega pika käigu kuju. Meie teada pidid sellel sillal seisma valvurid, aga õnneks pääsesime neist tähelepandamatult mööda. Linn algaski 200 — 300 meetri kaugusel ja ta sissekäiguks oli madal hiina värav.

Meie ainukeseks sooviks oli leida omale ööks ulualust, kuid siin kohtasid meid samad raskused kui Potala-Šoli külas. Liikusime oma juhtidega ühest võõrastemajast teise, mangudes öökorterit, kuid tunni möödudes olime sama kaugel kui linna jõudes ja ma hakkasin juba arvama, et peame oma esimese öö Lhasas veetma vist küll lageda taeva all. Meeleolu halvendamiseks aitasid kaasa tänavaile valgunud joobnud lärmitsejad. Mehed laulsid pikki laule araki kiituseks ega jätnud puudutamata naisigi, üksikud jõugud tülitsesid omavahel kakluseni. Otsustasin teha veel viimase katse öömaja leidmiseks. Meie ees oleva turuväljaku vasakul serval seisis suur kolmekordne elumaja. Juhid seletasid, et see on valitsuse maja ja selles elavad kõrgemad ametnikud. Vaatamata sellele, et need tavaliselt rändureile öömaja ei võimalda, otsustasin saata sinna paar meest palvega, et nad võimaldaksid ulualust meile, vagadele palverändajaile Sikkimist. 20 minuti pärast tulid teenrid tagasi ööbimisloaga. Väsinult ajasin loomad ulu alla ja tahtsin treppidest üles meile lubatud eluruumi ronida, kuid mu jõud lõppes. Viimase aja erutused ja alaline närvide pingutus olid mõjunud minule nii, et ma ei jaksanud enam redelist üles ronida. Teenrid pidid mind üles aitama ja puhkeasemele talutama. Jäin otsekohe magama. Pisut hiljem äratas mind Lhaten ja pakkus veidi süüa. Meile lubatud väikest ruumi tarvitati

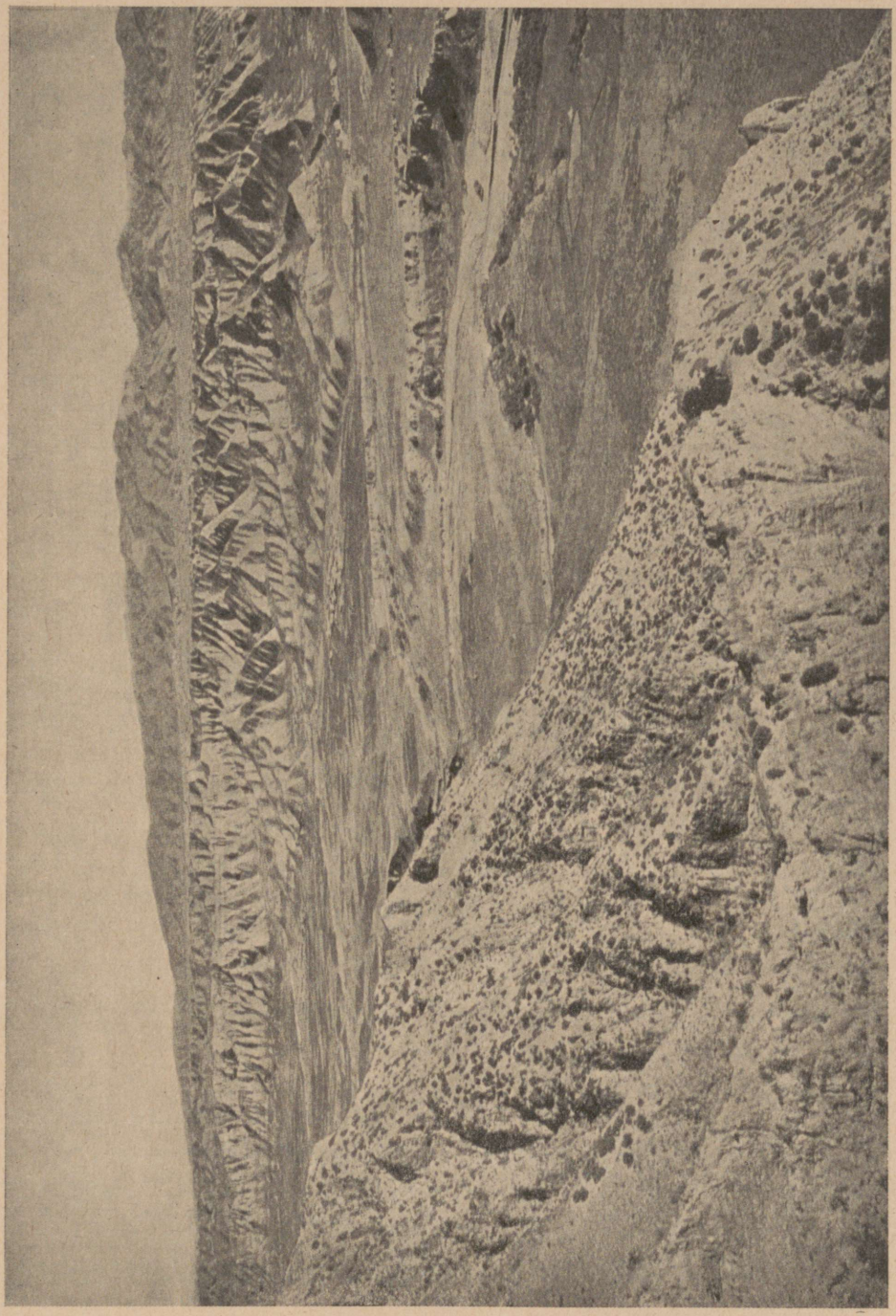

Kesk-Tiibeti kõrglava laia oruga,
mis on uuristunud lössi ja kruusa lademeisse.

vist harilikult läbikäiguna ja arguuli [1] laona, kuid praeguses olukorras olime sellegi eest tänulikud.

Vahepeal tekkisid tõsised raskused. Külalislahke peremees ei arvanud ise heaks meid austada oma külastamisega. Selle eest aga põhjustas ta väike sülekoer suurt segadust. Ilmudes meie juurde, vist toitu haistes, tundis ta nähtavasti minus oma haistemeele abil võõrast ja hakkas minu peale teravalt haukuma. See äratas inimeste tähelepanu ja et meil korda ei läinud teda rahustada, pidin tõsiselt kartma oma isiku avastamist. Tekkis imelik olukord. Läbi terve Tiibeti rännates, põhjalikele läbivaatustele alludes, olin suutnud varjata oma isikut ja nüüd — kohe esimesel ööl Lhasas — pidin taganema väikese koerakese ees ja tundma tõsist hirmu! Sel silmapilgul otsustasin, vaatamata oma terve mõistuse vastuseisule, end üles anda. Põhjusi selleks oli mitu. Esiteks paistis mulle paremana ise oma süü üles tunnistada, teiseks olin alati mõelnud Lhasasse jõudes näitlemist lõpetada. Tahtsin sellega näidata valitsusele, poisikeslikust uhkusest aetud, et vaatamata nende poolt tehtud takistustele jõudsin siiski Lhasasse; osalt aga kartsin, et hiljemini, tagasi jõudes Indiasse, mu jutt ümberriietatult Lhasas käimisest vähe uskujaid leiab, nii et mu isiku avalikukstegemine oli õieti tarvilik ettevõtte lõplikuks õnnestumiseks. Oma saladuse võisin avaldada vaid mõnele kõrgemale ametnikule, keda hirm briti võimude ees hoiaks astumast liiga karme samme ja vähemalt mu elu poleks seega hädaohus.

Juhus oli meid toonud ametniku majja ja ma otsustasin kasutada meie majaperemeest vahemehena dalai-laamale sõnaviimiseks. Oma meeste hirmuks — nad arvasid, et olen hulluks läinud — vabastasin end ülearustest hilpudest ja läksin maja sisemistesse ruumidesse. Leidsin sealt peremehe ja teatasin talle, keda tal on au oma majas vastu võtta.

Nii ehmatatud ja üllatatud inimest pole ma kunagi enam kohanud. Mitu minutit vahtis ta mulle sõna lausumata otsa, siis aga oli minu kord imestuda, sest mu vastasistuja polnud keegi muu kui ametnik Sonam, uue ühendussüsteemi juht Tiibeti ja India ning vahepealsete alade vahel.

Sonami läbi olid levitatud teated minust ja temast oligi läinud käsk mind otsida ja kinni pidada.

Arvasin alguses, et olen sattunud otse lõvikoopasse, jäänud kaitseta kõige kurjema vaenlase ees, kuid varsti selgus, et asjad polnudki kõige halvemad. Sonam oli Sikkimis sündinud ja Kalimpongis üles kasvanud, kus ta oli näinud palju inglasi. Tal oli suur aukartus valgete ees ja India valitsus oli ta palganud ametisse just tema „võõraste kuradite" tundmise pärast.

---

[1] Kuivatatud jakisõnnik.

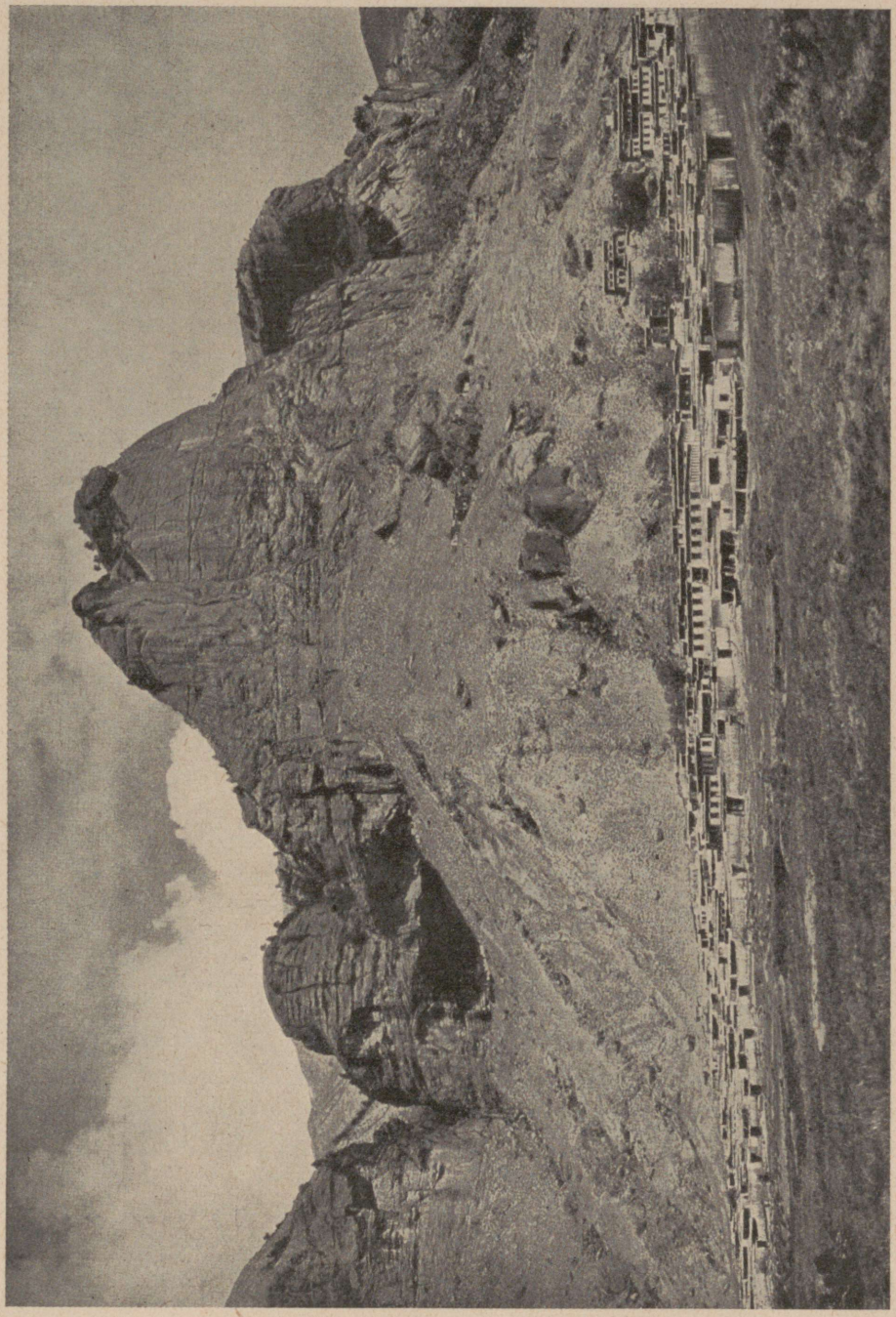

Laamaklooster Ida-Tiibetis.

Esimesest üllatusest toibunud, vestlesime pikalt ja tõsiselt. Sonam oli väga lahke, kuid hoiatas mind, sest rahva fanatism on eriti uuel aastal hädaohtlik.

Otsustasime mõningail kaalutlusil dalai-laamale homme erateel teatada minu saabumisest ja järgnevaid sündmusi ära oodata. Täna polnud enam midagi teha ja Sonam hoolitses selle eest, et mu esimene Lhasas veedetud öö mööduks võimalikult mugavalt. Ta jättis minu valdusse oma isikliku toa, kolides ühisesse perekonnaruumi, ja esimest korda üle mitme nädala võisin end mugavalt sirutada korralikul asemel. Olin juba rahuldunud Lhateni valmistatud lihtsa toiduga, kui Sodami teener peremehe käsu peale tõi mulle õhtusöögi. Toit oli valmistatud india ja hiina kokakunsti alusel, s. o. keedetult, ja maitses suurepäraselt, nii et unustasin süües isegi oma haiguse.

McGoverni kord juba nii täbaraks kujunenud seisund lahenes hiljemini siiski õnnelikult. Minister Sonami ettepanekul andis dalai-laama talle audientsi ja toimetas ta siis ettevaatlikult Tiibetist Indiasse tagasi.

W. M. McGovern, Als Kuli nach Lhasa. Berlin 1924.

ÜLE HIMAALAJA KURUDE INDIAST TIIBETISSE.

Viis päeva olime juba teel, kurikuulus Zodši-la kuru oli juba seljataga; üleminek oli vaevaline. Nimelt sadas 29. mail juba varahommikul nagu oavarrest. Lumi ulatus mägedelt sügavale alla orgu ja meie karavanimehed ei pidanud soovitavaks sellise ilmaga riskida Himaalaja ahelikust üleminekut. Kui aga peale lõunat taevas selgis, otsustasime esialgu tutvuda järgneva teeosa seisundiga. Lähedastel aasadel õitsesid kõrvuti nurmenukud, liiliad, mullused kassiurvad ja tänavused maasikad. Üle lumesildade ja läbi kitsaist kuristikest sammusime ülespoole. Kotkad ja kullid tiirlesid suurel arvul meie kohal, allakukkunud hobune vedeles tee ääres ja nii pea kui olime kadunud kaljunurga taha, tormasid nad oma maiusroa kallale, millelt olime neid ära peletanud. Aeglaselt sammusime kuristikku läbivat taliteed mööda ülespoole ja kohtasime seal, kus suvitee laskub mööda laviiniohtlikku nõlva alla, Ladakhist tulevat postikandjat. Kinnikülmunud järve lähedal, allpool kuru, kohtasime üht Ladakhi karavani, mille hobused sumasid vaevaliselt läbi pehme lume. Pisut enne kella kaht jõudsime kõrgemale kohale ilusaima ilmaga. Kuid vaevalt veerand tundi hiljem tõusis äge tuul; mustad pilved ilmusid valgete lumitippude tagant; äikese- ja lumetorm oli tulemas. Olime oma mõlemad ratsahobused saatnud ette ja otsisime nüüd loojeneva päeva lumetuisus teed telegraafionni juurde, mis ehitatud liiniparandavate ametnikkude ulualuseks. Võis näha vaid mõne sammu kaugusele; tuul tasandas kõik tee konarused. Järsku vajusin poole kehani

Noor Ladakhi neiu
Lääne-Tiibetist.

ühte jääkülma mäestikuojja, mis oli kaetud õhukese jääkorraga ja mida peitis valge lumivaip. Kõige pealt sain heita kaldale kinokaamera, siis päästis mind seltsiline sest märjast ebamõnusast suplusest.

Meie ees tuli läbi tuisu nähtavale väike majake, mille sissekäigu trepp oli vist läbireisivate karavanide poolt ära tarvitatud kütteks. Mõni meeter eemal vedeles lõppenud lehm, juba pooleldi mädanema läinud. Kavatsesime oodata siin järeletulevat karavani; kui ta aga kella poole kuueni polnud ilmunud ja et meil polnud kaasas tekke ega puid, otsustasime jätkata teed lähema öömajani. Olime Matšoi poole läinud vaevalt mõnisada meetrit, kui lumetuisk läks ikka hullemaks ja hullemaks. Käimine oli raske, kuid oli olemas vaid üks hüüdsõna: edasi! Sest kergem oli leida kingul asetsevaid Matšoi maju kui telegraafionni, mis juba ammu oli kadunud meie silmist ja mis liiatigi seisis laialdasel tasandikul, kus võis kergesti eksida. Oli juba öö, kui viimaks meie ees pimedusest kerkisid kauaoodatud öömaja tumedad piirjooned. Pea põles väikeses ruumis tuli ja et olime ilma toidumoona ning tekkideta, püüdsin teistelt karavanidelt, mis tulid Ladakhist, midagi muretseda. Peale jahu ja vähese või polnud saadaval midagi söödavat. Koorisin kolm lõunasöögist üle jäänud kartulit ja praadisin neid või sees tulel. Tahtsime parajasti asuda selle vähese söögi juurde, kui avanes uks: ilmus meie tiibetlane ja tema järel ka mahajäänud dr. Trinkler. Nad olid karavani viinud Zodši-la kurust üle ja jätnud ta telegraafionni. Õhtusöök oli tõesti kehv. Magasime väikese ruumi põrandal ja mähkisime end akendelt võetud eesriideisse. Aknaist puhusid aga sisse külmad himaalaja tuuled. Peaaluseks oli minu fotoaparaadi tasku. Olin rõõmus, kui see külm, ebamugav öö hakkas lõppema; varasel hommikul läksin mahajäänud karavanile vastu, mis liikus vaevaliselt sügavas värskes lumes. Oli, nagu tahaks loodus teha heaks eilset lahkusetust: kullane koidukuma valgustas lumega kaetud mägesid ja järsult laskuvaid liustikke. Võõrastemajast võis näha nõlvadel ja orus kirevate lilledega kaetud rohelisi niite, mille vahel lookles vahutav jõgi.

Poole kaheteistkümne ajal hakkasime laskuma alla orgu, murmelite läbilõikavate, lühikeste vilede saatel. Pikksilmaga märkasime teispool orgu kaht karu, kes näisid müravat oma koopa ees. Hakkas jälle tavalise ägedusega lund tuiskama, kui parajasti läksime üle suure tasandiku, mis meid veel lahutas Matajani madalaist kivimajust. Õhtul katsusin lasta mõnd tuvi söögiks. Matajani öömaja, kuhu seadsime oma magamisasemed üles, oli väike ja poollagunenud. Väljas vingus kõle tuul, kuna meie tegime küünlavalgusel oma märkmeid.

Kui järgmisel hommikul (30. mail) väljusin majast, särasid ümberkaudsete lumimägede tipud toredaimas päikesepaistes. Matajani org asus veel varjus, armetud kivimajad näisid veel viletsamaina, kui nad tõeliselt olid. Kõik oli külmunud kivikõvaks, katuseid kattis värske lumi, temperatuur oli hommikul tunduvalt alla nulli. Karavan marssis sel päeval harilikust kiiremini. Inimesed ja loomad olid õnnelikud, et said liikumisega soojendada oma külmunud konte. Päike tõusis kõrgemale ja kõrgemale, üha lühemaks läk-

sid varjud järskudel kaljuseintel. Kaugel asetsesid Zodši-la nõlvad, mille ületamise vaevad olid peagi unustatud.

Meie sammudes alla orgu, taganesid järsud mäenõlvad aegamööda ikka enam, org avardus ilusaks tasandikuks. Pea ilmus nähtavale väike majaderühm: Pandrase küla. Talunikud kündsid kivist maad. Naised ja lapsed oma rikkalikkude türkiisist peaehetega olid põiminud omale juustesse krookusi ja teisi kevadelilli. Üks noor poiss vedas köie otsas äket küntud põllul. Juba selgesti ilmnes siin elanikkude seas aaria ja mongoli vere segunemine. Kord nägid tüüpilist india nägu, siis jälle teist mongoli kurruga. Lähedasel kingul, seal, kus maa polnud enam viljakas, seisid lagedad akendeta kivimajad. Mõned puud olid piiratud müüriga, et loomad ei pääseks nende kallale. Need olid esimesed puud, mida nägin siinpool kuru.

Orus looklev jõgi, mis lõpuks laskub Indusesse ja ülalpool küla on söövbunud orulammi, kohises ja vahutas allpool Pandrast läbi väikese kuristiku. Sügav lisaorg lumiste mägedega tagaplaanil suubus Gumberi orgu, milles rändasime juba kaks päeva. Kivid jõe ääres olid nagu ihutud. Taas läbisime välju, möödusime põldudest. Meile tulid vastu karavanid; kõik nad küsisid meilt tuletikke. Nende hobustel olid kuljused, mille helin kostus rõõmsalt kaugele. Aeg-ajalt ilmusid nähtavale tee ääres mõned majad ja nende juurde kuulus tavaliselt poloplats, millel külanoorus harrastas seda armastatud ratsamängu. Läksime üle jõe ja tõusime väikesele kõrgendikule, millelt avanes vaade Drasi vähestele elamutele.

Päevadekaupa rändasime läbi taimestikuta orgude, mille üksikud külad asetsesid üksteisest kaugel eemal. Reis läks üle kinkude ja mägede, sest läbi kuristikkude ei vii ühtki käidavat teed Induse äärde. Järskudele nõlvadele liibusid vesituskanalid, mis sageli tundidekaupa kulgesid oru suunas ja viimaks lõppesid mõnes väikeses oaasis. Kesiseid niitaedu piirasid müürid. Nüüd vahetasime iga päev veoloomi. Päriselanikud, kes hobuste ja inimeste kasutada andmisega tähtsa karavanitee ääres tasuvad oma maksud, tekitasid oma vähenõudlikkusega minus imetlust. Nende elu on karm. Pidev võitlus loodusega sunnib neid rahulduma oludega, mis meile tähendaks puuduse kannatamist. Neile näis see matkamine sahibidega (härrasmeestega) tegevat lõbu; kui nad õhtuti istusid oma tule ääres, siis võisid nad naerda ja imestella, mis küll neid eurooplasi võib ajada siia mägede üksildusse ja rägastikku.

Viimaks tuli jälle kord nähtavale midagi haljendavat: Kargil, oivaliste aprikoosipuude oaas, seisis meie ees. Läbisime väikese basaari, kus müütati puuvilju, järeletehtud koralle, igapäevseid tarbeaineid. Uudishimulik rahvajõuk järgnes meile kõikjale. Seal olid baltid, väike vokk käes, vill kaenlas, muhamedi usku indialased, hindud, tiibetlased kõrvarõngastega, amulett-

kettidega kaela ümber ja pikkade patsidega; kooliõpilased kandsid omi puutahvleid kaenlas; puudusid vaid naised.

Võõrastemaja asetses metsikult vahutava ja valjult kohiseva oja teisel kaldal; nõtkuv sild viis kingu jalamile, millelt nautisin oivalist ülevaadet üle hajaliasuvate onnide ja talude.

Suvine kuumus lasus orgudel ja mäekurudel, mis meid veel lahutasid Leh'ist. Lagedad, liudjad orud, mäed, mille konglomeraatkivim on porsunud ja kujundatud imelisteks vormideks, sekka mõned vaevaltnähtavad niidud vaesevõitu savionnidega: see oli valitsev mulje, mille jättis mulle Ladakh ehk, nagu teda ka nimetatakse, Lääne-Tiibet. Järsul mäekuhikul helendasid ühe ehitise valged müürid: Mulbekh'i klooster. Valgeksvõõbatud müüridest vaatasid vastu punaselt raamitud aknad; kuid kõik näis olevat surnud, polnud näha ühtki elusolendit, ükski aken polnud avatud; muinasjutulossina seisis see erakelamu seal üleval. Alla, kaljude jalamile, olid nukkidele ja kiviastanguile ehitatud eluruumid; vähesest viljakast maast polnud võetud midagi ehitiste alla ega raisatud midagi.

Ja siis tuli Lamajuru. Sada viis tšortenit ehk kabelit lugesin küla alguseni; ühe palvemüüri äärel istus kaks munka Z'hamspa usulahust, kes veedavad oma elu üksildastes mäekoobastes alalistes palvetes. Nende juuksed on pikad ja põimitud korratusse patsi; nad loobuvad soolast ja naistest ning teistest elu mõnudest ja tulevad vaid templitantsude ajaks oma üksildusest inimeste sekka. Lamajuru klooster asetses jällegi kõrgel, sämbulisel kaljul. Sissekäigu kõrvale oli seatud üles neli palveveskit; minu kaaslane pani nad õue astudes liikuma. Kloostri sisemus oli viletsate onnide ja soliidsete templite kirev rägastik. Mind võttis vastu punasesse rõivastunud laamapreester, avas väikese templi ukse, milles oli üles seatud rida Budda kujusid, ja viis mu lõpuks terrassile, kust avanes imekaunis, ainulaadne vaade kogu orule. Nunnad, kelle elamud olid nõlval veidi madalamas, sortisid siin parajasti ube. Nad kandsid õlul lambanahku, nende näod olid vanad ja täis kortse, nagu ületalve laos seisnud õunad kevadel. Kuid siinsamas seisis ka noori, keni nunni, kelle silmis helkis kelmus ja kes päris meeleldi asetusid minu päevapildiaparaadi ette. Ühes teises nurgas istusid mõned noored preestrid. Nad segasid ühe surnud laama jahuks hõõrutud luid saviga ja vormisid sellest väikesi Budda kujusid, mida siis lahkunu omaksed säilitavad mõnes küla lõpul ja tee ääres seisvas kabelis.

Järsult Induse orgu laskuv Lamajuru kuristik on uhkemaid üldse kujuteldavaid kaljumaastikke. Kõik värvid ja nende varjundid särasid läbi virvendava õhtuhämaruse, hall ja must, veripunane ja sinakasroheline; keskaegsete losside ja tornitaoliste kuhikutena rippusid tuulest ja veest fantastilisteks vormideks kujundatud kaljud sügavalt-lõigustunud oru kohal, mille veed

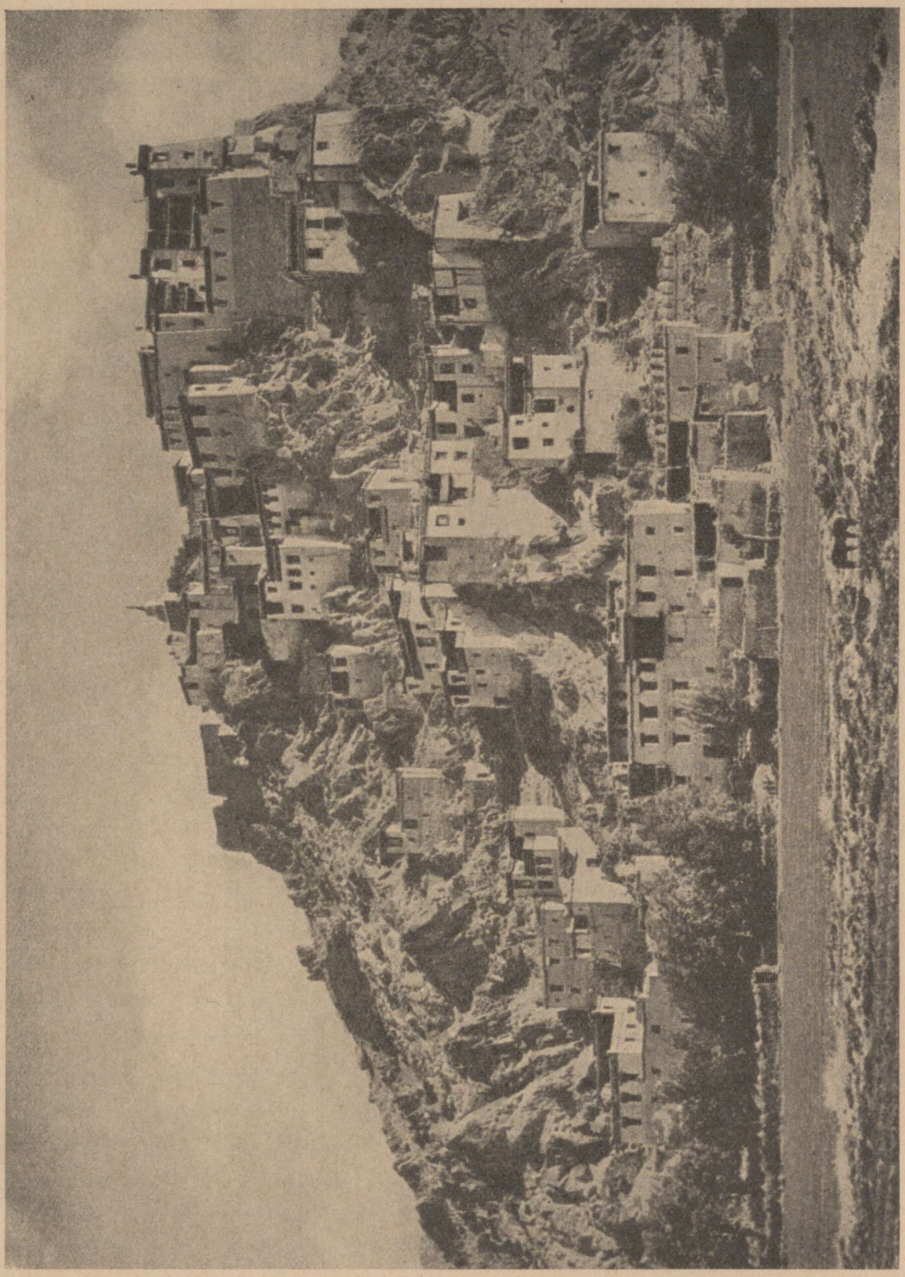

Spituki laamaklooster Leh'i lähedal Lääne-Tiibetis.

peale paljusid lookeid ja koolmeid suunduvad üle kõrgete jugade ja suurte rahnude vahelt läbi Induse jõe poole.

Olime kujutelnud seda orgu rohelisena, viljakana, täis toredaid puid, selle asemel ei näinud me midagi peale kivide, rusu ja kaljude, nagu olime

harjunud nägema juba päevadeviisi varahommikust hilise õhtuni. Nõtkuv sild viis Gragnagi lossi, mis pärit ajast, mil praeguse Kašmiri valitsejate esivanemad, dograd, vallutasid maa; ilmusid nähtavale mani- ehk palvemüürid, ja viimaks, viimaks silmasime puid; Kalatse oaas polnud enam kaugel.

Kui me peale neljapäevast rännakut 8. juunil viimaks tõusime ühes Induse lisaorus asetseva Hemisi kloostri mäkke, kadus meie karavan pea palverändurite, kaupmeeste ja preestrite voolu, kes kõik liikusid iga-aastasile templitantsude pidustusile.

Võiks oodata, et Ladakhi elanik, kes neis suurtes kõrgustes ja sellises karedas kliimas elab nii rasket elu, on rõhutud, morn inimene. Kuid tegelikult on lugu vastupidi: õppisin tundma ladakhlasi kui maailma rõõmsamaid ja õnnelikumaid inimesi.

Ja kes poleks ka lugenud, et tiibetlased olevat maailma mustim rahvas, kes end eluaeg kunagi ei pese? Muidugi ei pese nad end, — mitte veega, sest seda ei talu nahk ses kõrguses kuigi kaua, kuid nad määrivad nägu võiga. Väikesed lapsed saavad võivanne. Olen enam kui kord näinud, kui emad oma imikuid pealaest jalatallani määrisid kokku võiga, mis siis tugeva massaaži abil hõõruti igasse poori. Need võivannid aitavad lapsi väga varases nooruses võitluses talvekülmade vastu, kui kraadiklaas näitab kakskümmend kuni kolmkümmend kraadi alla nulli.

W. Boszhard, Durch Tibet und Turkistan. Stuttgart 1930.

„MAAILMA KATUSEL".

Lääne-Tiibeti tundmatul kiltmaal.

Olid möödunud nädalad sellest, kui marssisime välja Leh'ist. Induse ülemjooksu orus, Tšang-la kurul olime tõusnud esmakordselt ligi 5000 m kõrgusele; sinava Panggong'i järve ääres pidid meie telgid välja kannatama esimese tugeva tormi. Pobrang, viimane küla Transhimaalajas (külaks võis neid paari armetut hütti vaevalt nimetada), oli meie peatuskohaks mõne päeva jooksul; Kiamis suplesime ühes kuumas väävelvesinikuses allikas ja siis algas meie rännak läbi tühjade kalju- ja rusukõrbede üles Tiibeti kiltmaale.

Tšang-pa rahvas, poolnomaadid, kes ajavad oma karjad suveks üles kõrgeile mäginiitudele ja seavad siin oma telgid mõne oja või hea rohumaa lähedusse, olid viimased meie poolt kohatud inimesed. Naised olid seadnud oma algelised kangaspuud välja lageda taeva alla ja kudusid neil oma lambavillast suurepärast riiet. Nende elamud, osalt maa sisse kaevatud, olid kaetud pruuni kangaga; ritvadel ja köitel lehvisid palvelipukesed, mis

pidid kõik pahad vaimud eemal hoidma. Palvemüürid olid ehitatud järskudele kaljudele või mäeharjadele, kust neid oli näha igale poole orgu. Selle kombe poolest sarnanevad nad mongolitega.

Meie karavan koosnes 108 loomast, jakk-härgi, lambaid ja hobuseid, ja 12 töömehest (kulist), kellele lisaks tuli nende juht (karavanbaši), kokk ja teener. Polnud just lõbus ülesanne juhtida ülekoormatud karavani läbi nende suurte rusukõrbede igapäevsele hädavajalikule rohu- ja veepaigale, mille leidmine oli meie alaliseks mureks.

6. septembril kella üheteistkümne paiku liikusime aeglaselt üht lauget nõlva mööda üles. Meie ees säras imekaunilt, siniselt Sirigh-Jilganangi järv, ümbritsetud liivatasandiku kollasest pärjast, milles helendasid valgete ribadena soolasadestused. Kaugemal põhjas levis Lingsi-tang-lavamaa lõputu tasandik, mille äärepalistuse moodustasid Karakorumi mägede sinivalged harjad.

Peale lühikest lõunaeinet tõusime vastasolevale nõlvale, et konstateerida ülevalt täielikku rohupuudumist ümbruses. All voolas väike ojake, mis aga varsti kadus liivas; muidu leidus vaid kive, kive kõige kirevamais värves, ainult mitte rohtu ega burtset põletuspuudeks; ei midagi peale tühja kivikõrve.

Pidime liikuma edasi, pidime lõpuks leidma rohtu, sest vastasel korral sulab karavan mõne päevaga kokku. Õhtul, kui leer oli taas püstitatud rohutus paigas, ronisin lähedasele mäeseljale, et leida enam-vähem sobivat karjatuspaika. Kuid käimine oli mul enam kui viie tuhande meetri kõrgusel üle merepinna raske. Olin juba enam kui kaksteist tundi jalul, kuid siiski ei tahtnud pöörduda tagasi, olles nii lähedal sihile. Viimaks, vähe enne kella kuut, jõudsin harjale ja tasuks nähtud vaeva eest sain näha oivalist päikeseloojenemist. All, minu jalgade ees, asetses sügav org väikese mäestikujärvega. Seda sulges põigiti kulgev mäeahelik, ja viimasele reastusid kink kingule, hari harjale, kõik lubjakiltkivide tumedas telliskivipunases ja mustjashallis värvingus. Karakorumi ja Kuenluni mäed näisid olevat käegakatsutavas läheduses; kaks teravat tippu kerkisid võimsalt üle sinivalgete ahelikkude. Viimaste ja lähedase kireva kinkmaa vahel asetses tasandik, millel läbi loojeneva päikese virvendava tolmu tundsin ära Aksaitšini järve tema kaardil märgitud hiigladelta järgi. Varjud pikenesid ja pikenesid, järve vesi näis suure liivatasandikuna, päike vajus madalamale ja madalamale ning manas oma viimaste kiirtega esile pildi täis eredamaid värve, milles puudus vaid hea rohumaa mahlakas rohelus.

Aeglaste, lühikeste etappidega liikusime nüüd edasi. Kaksteist kilomeetrit nelja päevaga, kuis oli see võimalik? — Ühel päeval telkide ja köögiga uude laagrisse, teisel läksid tugevamad loomad tagasi tooma ülejäänud kraami, kolmandal jõudsid nad pärale, neljas lülitati puhke- ja karjatuspäevana vahele, viiendal lõpuks saime jälle kümme, kaksteist, võib-olla

ka neliteist kilomeetrit edasi, olenedes jootmis- ja rohupaigust, mida ei leidunud just liiga sagedasti. Ühel säärasel päeval kirjutasin küünlavalgusel oma päevikusse:

„Kella kahe ajal polnud veest ega rohust ligidal ega kaugel märkigi näha. Saatsin Stanzingi, oma ladakhist kaaslase, ette vaatama, kas vahest vana, kuivanud jõe sängis ei tule vett päevavalgele. — Poole tunni pärast andis ta, nagu kokku räägitud, märku, ja juba rõõmustusin hea laagripaiga üle. Kuid kui jõudsin sinna, osutusid need kaheks väikeseks veelombiks, millest iial poleks piisanud mitmepäevaseks siinviibimiseks. Läksime koos edasi. Antiloopide, metsikute eeslite ja jakkide jäljed viitasid senisest rikkalikumale metsloomastikule; kindlasti pidi mõni hea karjatuspaik lähedal olema. Uurisin pikksilmaga põhjalikult ümbrust. Saatsin Stanzingi jälle ühte lisaorgu, milles nägin metsikut jakki rohtu söömas. Vahepeal pärale jõudnud karavanijuht Habiba läks oru teisele poolele. Kuid mõlemad andsid mulle vasaku käe ülestõstmisega mõista, et vett polnud leida. Minu viimaseks lootuseks jäi kaugel vaatepiiril nähtavale ilmuv hele laik, kuid liiga kaugel selleks, et otsustada, kas oli see vesi või liiv. Või oli see jälle pete, õhupeegeldus?

Läksime põiki üle tasandiku. Meie ees sõi rahulikult rohtu üks antiloobisikk, kuid mul polnud tahtmist temale jahti pidada; vee leidmine oli mulle palju tähtsamaks küsimuseks. Viimaks, peale kella nelja, jõudsime väikese kivise kingu jalale, millest sulises esile selge allikas. Siin oli vett ja rohtu. Vesi oli eeskujulik, oivaliselt külm, ja rohi umbes kakssada meetrit ümberringi hea. Kuid kaugemal kadus elustav vesi juba jälle ääretus laiuses leviva taimkatteta kõrve kruusas ja liivas.

Kaks päeva rändasime läbi soolasoode, kus arvukad idast läände kulgevad antiloopidest tallatud teerajad näitasid, et ka selles tröödstitus üksilduses esinevad veel elusolendid, kes võib-olla oma aastasil rännakuil või uute rohu- ja joogikohtade otsinguil on siit läbi läinud. Taimestikust polnud vähimatki jälge; polnud muud kui arvukad vanad järve rannaastangud, mis rühmituvad sõõriti ümber sügavamal asetsevate soolasoode. Viimased olid ühtlasi lavaks, kus etendati ühe võimsa loodusnähtuse viimast vaatust: endise järve aeglast kuivamist. Läänest tungis tasandikku musta ja järsuna kaljuharjastik, mida olin juba nädala eest näinud oma vaatluspunktist. Mudaste madalate vete sinas peegeldusid heledad kaljurahnud ja nende tumedad, lillakad varjud.

Sel päeval oli üllatus: saabusid kohale kõik loomad. Kuivanud jõesängist otsis Tseang-Tseang (hobusepoiss) vett; ilmus nähtavale mustjaskollane vedelik, millega võis joota jakke ja lambaid.

Mägimaastik Lääne-Tiibetis.

See pidi olema viimane veevaene laager. Suuremad raskused olid võidetud ja juba järgmisel päeval võisime jõuda värskelt vuliseva mäestikuoja kaldale, s. o. juhul, kui võis loota olemasolevaile kaartidele.

Järgmisel hommikul toimus teeleminek tavalisest kiiremini. Karavanimeestel polnud sel ööl laagrituld, sest polnud leida mingit põletusainet. Olime kõik rõõmsad, alustades selle külma öö järel taas liikmeid soojendavat marssi. Mõned pardid olid eksinud siia oma reisul Kesk-Aasiast Indiasse ja ujusid nüüd väikestel soolalompidel. Siis polnud jälle tundidekaupa ühtki elusolendit, ühtki ämblikku ega kärbest, puudusid isegi antiloobijäljed kuivanud, liivastel astangutel, mis sageli ületasid kümne meetri kõrguselt orundi põhja. Kella kümne paiku olime järvemaastiku põhjapoolsemas osas; lehvikutaoline rusuvall, mida moodustavad endise jõe setted, sundis meid tegema suurt ringi. Tunni aja pärast jõudsime vanade teemärkide juurde, mis ka kaartidel märgitud ja mis tähistavad tänapäev juba ununenud karavaniteed Turkestanist Leh'i. Kolm-neli kiltkiviplaati olid asetatud üksteise najale, nende peal lasus pikk, õhuke kivi, mis näitas tee suunda.

„Vesi, vesi!" — lendas kulutulena hüüd tahapoole. Isegi lambad näisid mõistvat inimlikke sõnu; nad tormasid edasi, heites oma väikesi kandameid siia-sinna laiali. See oli vaid ojake, mis kuskilt tuli ja kadus ruttu jämedas liivas ning rusus. Ta kaldad olid kaetud valge jääkorraga. Polnud palju, mis nirises seal kitsas rennis, kuid mida kõrgemale jõudsime orgu, seda suuremaks muutus veehulk.

Ühe varjava kaljuserva taga ootasime kaua jakikaravani. Liivatuisk käis üle oru, kus leidus üksikuid karjatuspaiku ja väheseid tihedaid põõsaid, mida seal nimetatakse burtsideks. Sammusin oru teisele küljele, kus leidsin endiste laagrite jälgi, vana tuhka ja suitsunud kive. Kui kaua aega võis sellest möödunud olla, kui siin elasid inimesed?

Mõlemal veel üle jäänud jakil oli raske kandam; teisi pakke kandsid ladakhlased. Need polnud kerged kandamid, kuid meil polnud teist valikut. Tihe udu kattis orgu, ent kui jõudsime kivipüramiidini, tasus ainus tagasivaade kõik nähtud vaeva ja mure. Kiilutaoliselt levis valge org meie jalgade ees ja kadus siledal tasandikul. Võimsa kivistunud merena lebasid loendamatud künnised ja nende kohal rippusid rasked, hallid lumepilved, mis peagi tumestasid päikese.

Pole enam palju jutustada laskumisest Karakaši orgu; ikka sügavamale ja sügavamale laskusime mööda primitiivseist Hadži-Langari kivimüürest, mis on kirgiiside ülemaid karjatamispaiku; suundusime laia orgu, kus arvasime olevat jõe. Esimesel pilgul näis, nagu kaoks vesi liivases sängis. Kui aga otsisin kaljude taga kohta laagri jaoks, et leida kaitset läänetuule eest, siis oli mu ees äkki lai jõgi, millist ma polnud näinud peale Induse orust lahkumist. Vesi oli mustjaskollane ja külm, kummaliselt loksusid lained

õõnestatud kaljude all. Siin veetsime öö. Järgmisel päeval olid meie telgid juba Abdul Ghafuer Langaris, kus tamariskipõõsaist sai head tuld ja kus külmunud rohi oli toiduks loomadele. Tundidekaupa istusime vee ääres, mis voolas toredalt ja rahulikult ning viis endaga kaasa jääpanku. Juba nädalaid olime igatsenud seda vaadet. Kasta nägu vette — milline mõnu! Külm kümblus oli peoks pärast kõiki neid veetuid päevi.

„Inimesed, sahib, inimesed!" — Habiba näitas ärritatult tiheda võsaga kaetud tasandikule, millel asetsesid üksikud tumedad täpid vaheldumisi valgete ja punaste täpikestega. Need olid esimesed kirgiisid, esimesed inimesed, keda nägime enam kui kahekuise vaheaja järel. Poleks kunagi uskunud, et säärase tillukese ja armetu inimasula nähtavaletulek võis mind nii liigutada. Nii olime siis jälle inimeste seas, õudne kivikõrb oli lõplikult seljataga.

7. oktoober oli teiseks üllatuspäevaks. Juba enne lõunat ilmus nähtavale neljakandiline ehitis kõrgete laskepiludega — see oli hiina kindlustis Suget-Karaul, mis valvab karavaniteed Tarimi nõkku.

Karakaši jõe org ahenes siin silmanähtavalt. Ratsutasime üüritud kirgiisihobustel piki jõe äärt, milles sel aastaajal leidus veel vaid vähe vett. See siis oligi too kuulus Karakorumi tee, India ja Kesk-Aasia vaheline kaubatee; tee, mida mööda juba sajandeid olid liikunud karavanid põhjast lõunasse ja lõunast põhja. Olime temaga tutvunud Srinagarist Leh'ini, siis aga möödusime raskeimast osast, kaldudes itta, Tiibeti kiltmaale, ja asusime jälle karavaniteele Suget-Karaulis. Lõuna paiku jõudsime kõigil kaartidel suure kirjaga märgitud Šahidulasse, mis koosneb ammuhüljatud varemeist. Karakaši org oli allpool, pärivett, piiratud kõrgete ja järskude kaljuseintega, mida mööda lookles vaevaline jalgrada. Nägin jõelt võidetud orulammil ainult üksikuid odravälju ja viletsaid niite, kus kirgiisid suvel vilttelkides veedavad oma tagasihoidlikku elu. Umbes 60 kilomeetrit Suget-Karaulist kirdes ahenes jõesäng niivõrt, et muutus läbipäästamatuks. Sügavate kuristikkude ja mitusada meetrit kõrgete, püstloodis kerkivate graniitseinte vahel tormas vesi Khotani oaasi poole, et siis lõppeks, peale viljaka pinna niisutamist, lõplikult kuivada suures Kesk-Aasia kõrves — Takla-Makanis.

Kohal, kus tekib see kuristikutaoline kitsus, Ali-Nazar-Khurganis, pöördub tee otse põhja ja umbes 12 km pikkusel vahemaal tõuseb ta 3280 meetrilt 5075 meetri kõrgusele. Peab olema ise seda teed käinud, et omandada kujutlust siinseist karavanidele tekkivaist raskusist. Vaevalt olime alustanud tõusu, kui nägin kaljude ja järsakute jalamil allakukkunud loomade luukeresid. Sageli olid hobused ja eeslid lõppenud kesk teed. Koormad laoti teistele loomadele. Lõppev loom jäeti lamama; kui ta oli koolnud, ei koristanud teda keegi. Igaüks tegi väikese ringi ja jättis mädaneva korjuse ahnetele raisakullidele; järelejäänud konte pleegitas päike.

Kuid need üksikud luukered moodustasid vaid eelmängu suurepärasele ning ühtlasi masendavale vaatemängule, millise pidin elama üle Sandžu-Davani (Sandžu-kuru) harjal.

Olime ööbinud kuru jalamil, kogu ulatuses järsu oru ainsal väikesel tasasel pinnal, ja alustasime vara hommikul teekonda, et ronida viimasele rusukaldele. Loendamatuis käänakuis tõusis mäkke tee, mis oli nii kitsas, et kaks koormaga looma ei pääsenud teineteisest mööda. Sellepärast olid seatud sisse erilised möödumispaigad, kus elava liiklemise päevil üksikud karavanid pidid ootama sageli tundidekaupa. Tee ülemine osa oli jäätunud. Jääväljad polnud täiesti kadunud isegi möödunud suve kuuma päikese käes. Kivirägastikus kaagutasid suured lumekanad, keda pärismaalased tapavad osava kiviviskega. Ratsutasime jakkidel, tiibeti visadel mägilehmadel, sest meie kirgiisidest juhid olid hobused jätnud maha, kuna need on vähem usaldatavad. Imestamisväärse kindlusega jõudsid meie ratsaloomad jäisel teel edasi; nad kandsid meid viimase järsu nõlvani, mis viis kuruharjale. Siin oli tee raiutud järsult sügavusse langevaisse kaljudesse. Sile jää kattis ka seal maapinda; looma ainus eksisamm või libastumine pidi lõppema vähemalt luumurdega. Eelistasin seda viimast osa teest käia jalgsi; aeglaselt ja vaevaga ronisid pakkidega koormatud jakid mulle järele, kuni lõuna paiku kõik õnnelikult olid saabunud kuruharjale.

Seisin siin, 5075 meetrit üle merepinna, võimsa Kuenluni järsul harjal, mis kolmanda suure mäeahelikuna kulgeb paralleelselt Karakorumiga ja Himaalajaga läbi Aasia mandri. Vaade oli tore, ilusaim, mida kunagi olin näinud oma elus. Ahelik liitus ahelikuga, hari harjaga. Jäätunud tipud ja lumistunud püramiidid, milliseist vaid vähesed on kunagi uuritud või kuhu kunagi ronitud, tõusid tuhandetena sellest laialdasest liustikumerest.

Vahepeal liikus üks suur karavan põhja poolt meile vastu kuruharjale. Oli ligi sada veolooma, hobust ja eeslit, keda aeti pika reana üksteise taga üles mäkke. Võimsa, umbes 600 meetri kõrguse järsu lumevälja serval läks jalgtee üle suure ja terava rusu ülespoole. Higist nõretavaina jõudsid inimesed ja loomad üles. Verd nõrgus haavadest, mida kõvad kivid olid kiskunud kehadesse. Kuid nad polnud veel väljaspool hädaohtu, sest ülemisel teeosal oli jää kardetav teritamata raudadega loomadele, ning ettevaatamatul silmapilgul libises üks hobustest ja kukkus karavanimeeste valjusti karjudes üle kõrge lumiseina sügavusse. Järgnevate loomadega toodi koorem jälle üles, kuna sajad raisakullid tiirlesid juba viimastes tõmblemistes vaevleva ohvri kohal.

Äkki kuulsin enda taga valju nuuksumist. Kaljuvärava mõlemal küljel seisis kolm vana meest auväärsete valgete habemetega. Üks noor mees kaelustas neid üksteise järel ja kõneles neile, iseendale ning jumalikule loodusele valju häälega, korrates ikka sõna „Allah — Allah". Need olid Mekkasse

suunduvad palverändurid, kes siin jätsid jumalaga oma poja, venna ja sugulasega.

Kaua vaatlesin seda kummalist, haaravat vaatemängu ja laskusin siis järsku põhjaseina pidi alla, kus iga kivi oli värvitud haavatud loomade verega. Seal, kus rusu lõpetas väike niit, lebas lõppenud hobune, kellelt pärismaalased olid nülginud nahatükke kingade ja saabaste paikamiseks. Õudseina näisid suured raisakullid, kelle pikad paljad kaelad olid värvitud punaseks sooja verega. Minu ees viidi orgu aeglaselt üht teist hobust. Tal oli keres sügav haav, millest rippusid soolikad; ning enne kui möödus veerand tundi, langes ta kokku ja tapeti muhameedlaste kombe kohaselt kaela tuiksoone avamise läbi. Tagumistelt tulijatelt saabus vahepeal teade, et lõunanõlval oli jällegi üks loom alla langenud. Umbes kolm tundi kestis see kurust üleminek, kolm looma olid saanud surma, paljud haavata. Sageli on karavanid Indiasse jõudmisel niivõrt vähenenud, et ollakse sunnitud maha jätma kalleid viltvaipade ja siidi koormaid. Kuid need pole veel läinud kaotsi; püsib vana komme, mida austatakse ka tänapäeval, ükski ei puuduta teisest maha jäetud kaupu. Nii pea kui lubavad ilmastikuolud, alustab karavanijuht järgmisel aastal jälle teekonda ja viib tema kätte usaldatud varad nende sihtkohta.

Kevadel ja sügisel, kui jõed pole täitunud kõrgmäestiku sulamisvetega, on edasine laskumine Hiina-Turkestani tasandikele kerge. Teel Sandžusse peab küll päevas sageli kakskümmend kuni kolmkümmend korda läbima jõe, kuid sellega harjuvad loomad peagi. Südasuvel muudab käre vool selle lühikese tee piki jõge võimatuks, siis peab ületama veel ühe kuru, et jõuda esimesse külla — Sandžusse.

W. Boszhard, Durch Tibet und Turkistan. Stuttgart 1930.

3. IDA-TURKESTAN.

Tiibeti mägismaast põhja pool maapind laskub sügavaks eraldatud nõoks, mida nimetatakse selles voolava suurima jõe järele Tarimi nõoks ehk ka Ida-Turkestaniks, vastandina Pamiiri ja Tienšani mäestikust läänes olevale Lääne- ehk Vene Turkestanile. Tarimi nõgu on pea ümberringi piiratud kõrgete mäeahelikkudega, mille harjad ja tipud kerkivad 6000—8000 m kõrgusele merepinnast. Nõo tasane põhi asetseb aga vaid 800—1000 m iselisel kõrgusel. Piiratud mägedega, on Tarimi nõgu väga kuiv, suur osa nõost on seetõttu Takla-makani liivakõrve all. Ümbritsevaist mägedest valgub vett jõgede ja ojadena alla nõkku, mis kaovad osalt peagi kuivas kõrveliivas, suuremad aga suudavad jätkata vähemalt ajutiselt vettkandvate jõgedena oma jooksu läbi kõrve, ühinedes selle põhjapoolsel serval Tarimi jõeks. Viimane suundub nõopõhja üldist nõrka kallet jälgides itta, kus kaotab vähehaaval oma vee ning valgub laiali Lop-nori soodes ja ärakuivavais umbjärvedes. Tienšani idapoolsed madalduvad mäeharjad (Kuruk-tag jt.) lahutavad siin Tarimi nõgu Gobi lääneosast.

Alalisi asulaid on vaid nõo äärtel, kus mägedest valguvat vett kasutatakse maa kunstlikuks niisutamiseks. Suuremate jõgede äärde on kujunenud oaasilinnad Tšarlik, Tšertšen, Khotan, Kargalik, Džarkend, Kašgar, Kutša, Karašar ja Aksu. Nende kaudu käib suur karavanitee Hiinast Turkestani. Kus on vähegi rohtu karjale söödaks, seal rändavad oma karjadega kirgiisid.

Ida-Turkestani on tunginud islam ja maa omab seetõttu teatud määrani hommikumaist ilmet. Teiselt poolt kuulub ta aga Hiina riigi alla ning maad valitsevad hiina ametnikud ja väeosad, mis ei moodusta küll rahvastikus arvult kuigi olulist osa. Linnades on kaupmeeste ja käsitöölistena ka rohkesti hindusid.

KIRGIISIDE-NOMAADIDE JUURES PAMIIRI JALAL.

Bostan-Terek asetseb kitsa oru suudmes, mis tõuseb kiiresti Vene piiril olevate lumega kaetud mägede suunas. Vaade telklaagrist on ainulaadne: ees on merega sarnanev kivikõrb, taga mäed, millest üksikud pürgivad alpitippude kõrgusele.

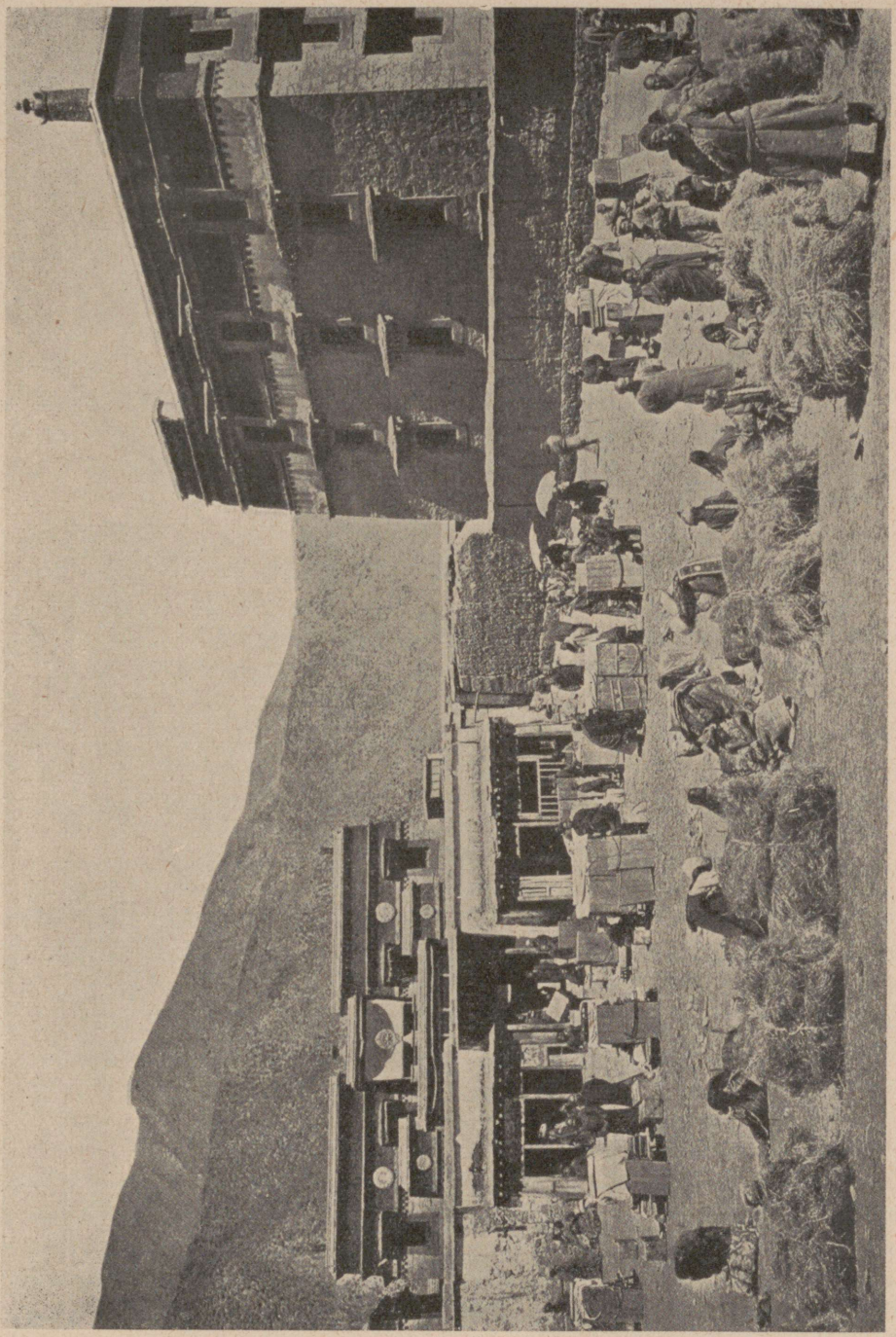

Turg Labrangi kloostri juures Ida-Tiibetis.

Selle oru elanikud, kirgiisid, olid alguses pelglikud; nad kartsid venelasi. Mida kõike polnud nad kuulnud, käies juhuslikult Upalis või Kašgaris laadal.

Enamik kirgiise oli oma karjadega alles kõrgel üleval, liustikkude lähedal. Jurdid, need kirgiiside kaasaskantavad ümmarikud elamud, asetsesid hajali mägede nõlvadel.

Olin alles harjunud Kašgari kuuma kliimaga. Kõrgus — arvestan seda umbes 4200 meetrile — laskis mind esimesel ööl vähe magada. Sadas ja temperatuur oli nulli lähedal.

16. augustil tegin ümbruskonnas telkides elavaile kirgiisidele esimese külaskäigu. Fotoaparaat oli suureks tõmbenumbriks. Mehed, naised ja lapsed tahtsid vaadata läbi mattklaasi. Kõlas mürisev naer, nii pea kui keegi peaga allapoole sammus üle vaatevälja. Meeleldi lasksid nad end pildistada igasuguseis võimalikes poosides: naised oma algeliste telgede juures, peene lambavilla ketramisel, mehed kitarri või flöödiga, lapsed lamba- või kitsekarjade hoidmisel.

Näis, et mehed ei vaevanud end suurt tööga. Päevad otsa istusid nad kuski, külastasid mind või oma sõpru ja jätsid peamise töö naiste hooleks. Need nomaadid olid kasvult väikesed, tüüpiliste mongoli näojoontega ja kehva habemekasvuga. Ja siiski erinesid nad oluliselt hiinlastest ja mongolitest. Viimased on kollased ja isegi põllundajail panin ikka tähele meie mõiste järgi haiglast nahavärvust. Sootu teisiti on lugu kirgiisidega. Nad on punapõselised, neil on terved, päevitunud näod, seni kui neid pole haaranud mõni neist haigusist, mis kurnavad Aasia rahvaid. Suvel näivad naised ja lapsed nii värskete ja õitsevatena, nagu oleksid nad kasvanud Alpides.

Selle rändrahva päritolust jutustab muistend järgmist:

Ühel kasakate printsil, Saghyan Khanil, oli nelikümmend tütart, kes kord suplesid jões. Piki kalda äärt ujus vee peal vaht ning kuningatütred vallatasid, piserdades vahtu oma kehadele ja maitstes seda. Sellest jäid nad rasedaiks ja nende neljakümne tütre järeletulijad ollagi kirgiisid. Muistend tahab ühtlasi anda seletust ka nime kohta, sest „kirk" tähendab neljakümmet ja „kiz" tüdrukut, nii siis „kirk-kiz" neid neljakümmet tüdrukut.

Mingeid ajaloolisi tõsiasju pole aluseks sellele muistendile, kuid see peab üksnes tõendama, et kirgiisid loevad end kasakate järglasiks.

Õigem on mitmete etnoloogide arvamus, et suure rahvasterändamise ajal Kesk-Aasias kirgiisid oma esmaliselt elukohalt, Mongooliast, ära aeti ja pikkade rändamiste järel leidsid nad lõppeks rahu Kesk-Aasia mäestiku üksildastes orgudes. Ida-Turkestanis elavad kirgiisid on samast suguvõsast kui Aasia-Venemaa kirgiisidki, kellest suur osa elab praegustes Nõukogude-Kirgiisi ja Uzbeki vabariigis.

Mitmesugused rahvad ja usundid, kelle tee läks läbi Kesk-Aasia, on jätnud oma jälgi ka kirgiisidele. Selgeimalt ilmneb see keeles ja usundis. Nad kõnelevad puhttürgi murrakut. Ehkki muhameedlased-sunniidid, ei täida nad kuigi täpsalt koraani käske. Paljudes usunditalitustes võib veel leida nende oletatava kodumaa šamanismi.

Meeste rõivastis koosneb pükstest, mille peal kantakse kimonotaolist mantlit. Pead katab lambanahkne müts või südasuvel väike mütsike. Jalas on viltsukad; nahksaapad kaitsevad neid külma ja kiviste teede eest. Talvel lisandub neile vähestele rõivastusesemetele veel lamba- või kitsenahkne mantel, mis haiseb koledasti, kuid mis annab palju soojust.

Kirgiis oskab teha endale elu kergeks ja mugavaks. Ta aitab telkide ülesseadmisel. Neid ümmargusi elamuid kutsutakse jurtideks ehk akvoideks. Ta vaatab ka hobuste järgi. Kõik muu toimetavad naised ja lapsed. Imestlesin sageli, et neil meestel leidus aega päevadekaupa minu telgi ees istuda ja jutustada üht juttu teise järele, hoolimata oma tööst. Rännakuil leidsin hõlpsasti kolm, neli või veel enamgi saatjat, seni kui võis ratsutada hobusel. Nii pea aga kui läksin edasi jalgsi, jäid nad maha ja ootasid kannatlikult, kuni ma oma teenri Abduliga tulin tagasi liustikult või ümbritsevailt mäetippudelt. Kogu suve hulguvad nad ringi, külastades sõpru ja sugulasi. Sageli on nad kolm, neli päeva nädalast oma telk-küladest eemal või istuvad väikese flöödiga jurtide ees ja puhuvad lihtsat viisi, mis vastab nende primitiivsete inimeste iseloomule. Meeleldi käivad nad jahil; oma harkpüssidega ja möödunud sajandi eestlaetavatega lasevad nad imestamisväärse kindlusega murmeleid ja kaljukitsi, kelle juurde nad hiilivad kassi painduvusega. Sügise poole aitavad mehed jälle perekonda alla madalikule kolida. Talve veedavad nad telklaagris koldetule ääres tasandiku serval või peavad karavaniteenistust teel, mis ühendab Kašgari Vene-Turkestaniga.

Kirgiisid on muhameedlased ortodoksi sektist. Nende usk lubab neile abielluda enam kui ühe naisega. Kuid mitme naise pidamine on kirgiiside juures siiski võrdlemisi haruldane. Rikkal kirgiisil, kes võib omale lubada mitme naise luksust, on enamasti maaomandeid mitmes, üksteisest kaugel asetsevais orgudes, kus ta siis laseb valitseda oma naisi. Nii võib ta otsida lohutust mõne teise abielunaise juures, kui ühes abielus on tekkinud arusaamatusi. Kas see peaks olema põhjuseks, et kirgiisidel pole abielulahutusi ega naisi, kellest niiöelda pole aru saadud? Kuid nende „tööloomade" eest, kes hoolitsevad kogu varanduse valitsemise ja korrashoiu eest, peab maksma kõrget hinda. Isa mitme tütrega peetakse rikkaks meheks. Sada lammast on odavaim ostuhind tubli, hea välimusega tüdruku eest. Üks vana mees jutustas mulle, et ta oli maksnud kaheksasada lammast ja viiskümmend jambi (umbes 2500 Šveitsi franki) oma naise eest. Ta oli kahtlemata selle kõrge ostuhinna väärt, sest vaatamata oma vanusele ta hoolitses

veel iga päev ise oma karjade eest, käsutas ja kamandas nagu mõne suure mõisa osavaim valitseja.

Kirgiisi naine on tõeline maja hing. Ta töötab varahommikust hilise õhtuni, tassib keetmiseks puid ja vett, lüpsab lambaid ja kitsi ning ajab neid karjamaale, kus kari jääb laste hoolde. Selle järel istub ta oma kangaspuude taha ja koob jämedat villast riiet, mida kasutatakse oma majapidamises või viiakse müügile lähemale laadale. Teljed seisavad õues. Nende ümber kogunevad teised naised ja lapsed. Esimesed ketravad peenikest lambavilla lõngaks, viimased lamavad emade põlvedel ja neid imetatakse või, kui nad on küllalt suured, siis antakse neile õpetust lõngakorrutamiskunstis.

Kirgiisi naise rõivastis erineb mehe omast vähe; ainult peakate on erinev. Valged, kõrgele lauba kohale kerkivad „kübarad" koosnevad enam kui kümne meetri pikkusest riidetükist, mis on mähitud hoolikalt väikese mütsikese ümber. Mõlemal pool nägu ripuvad siidnöörid, mis vaesemail kaunistatud klaaspärlidega, rikkamail aga türkiisidega, lapislasuulidega, hõbeornamentidega ja korallidega. Seljal ripub ohtralt tikanditega kaetud pael. Vastandina linnas elavale muhamedi naisele omab kirgiisi naine kõrgemat sotsiaalset seisundit. Ta nägu on katmata. Ta kohtleb mehi vabalt ja loomulikult.

Olles looduse poolt sunnitud rändelule on kirgiisid vastavalt sellele valmistanud ka omad elamud. Kindlaid elamuid on neil vaid talikortereis orgude suudmeil. Kuid need on vaid loomade jaoks. Kirgiisid elavad aastast aastasse kokkupandavais telkides. Need koosnevad pajupuust toestikust, mis püstitatakse kuuemeetrise läbimõõduga sõõris. Selle kerge puuraamistiku ülemine osa moodustatakse painutatud ritvadest, mis kinnitatud ümmarguse puuraami aukudesse. Selle pajutoestiku üle seotakse köitega suured mustad viltvaibad. Ainult väikese kupli keskel jäetakse vabaks väike avaus. Ta on ventilatsiooniks ja ühtlasi kaminaauguks ning vihmase ilma puhul suletakse samuti vildiga. Uks on ehitatud võrestiku otste vahele ja koosneb kahest külg- ja ühest põikpalgist, mis kõik kolm sageli kaunistatud ilusate nikerdistega. Sissekäigu kohal ripub tikitud või kootud vaip.

Sisemuses hoiavad pajutoestikku koos kirjud, kootud paelad. Piki seinu on vildid ja vaibad. Ööks rullitakse nad kokku ja kasutatakse voodiks. Õlest ja kõrkjast punutud seina taga seisavad piimapotid ja teised toitainete tagavarad. Telgi sisemuses on põrand tambitud kõvaks ja kaetud viltide ning toredate vaipadega, mis on enamasti rikutud keset telki põleva tule kuumusest. Tule kohal on sõõrjas kolmjalg, millel asetseb suur keedunõu. Teevesi, millega kostitatakse iga külalist, vuliseb vahetpidamatult vaskkannus, mis seisab tulel.

Enamik reisijaid ülistab nende kirgiisi telkide mugavust. Mina elasin mõni päev ühes niisuguses telgis ja ilusa ilmaga oli seal ütlemata mõnus.

Kirde-Afganistani afriidi kütid.

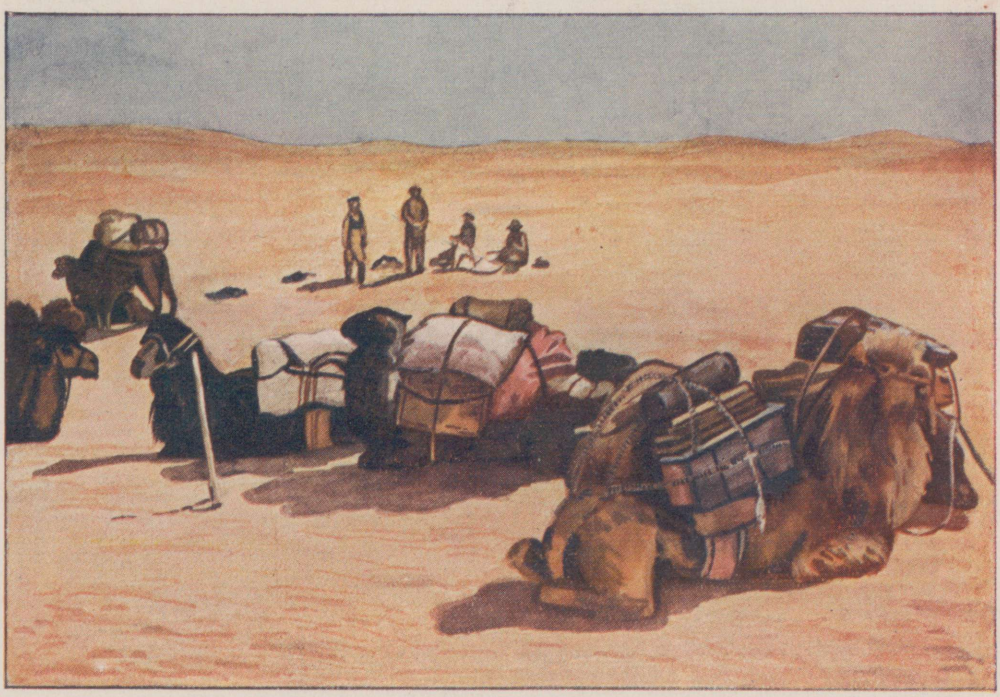

Karavan Takla-makani kõrves.

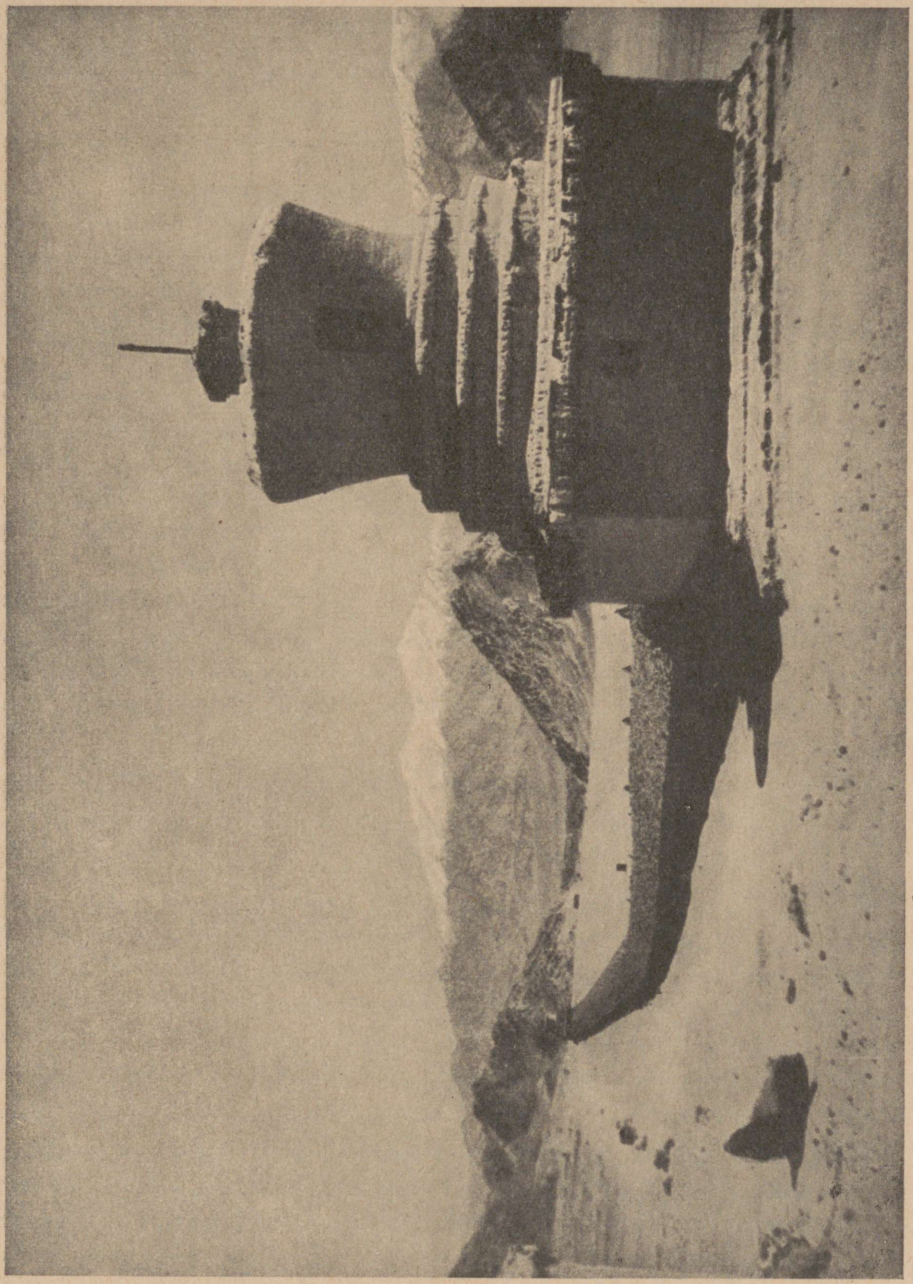

Palvemüür Lääne-Tiibetis.

Kuid nii pea kui sadas, õppisin tundma ka varjukülgi. Katuseavause pidi sulgema; suits jäi telki; märjad vildid hakkasid vastikult haisema; ja ma eelistasin jälle oma väikest, puhast telki.

Sageli leiab suurema arvu sääraseid akvoisid ühendatuna külaks. Neid asulaid nimetavad kirgiisid „jalik'nuks", nad asetsevad tasasel oruastangul ja neid valvavad terased, poolmetsikud koerad. Säärasele kirgiisi külale läheneja teeb targasti, kui ta end varustab kividega, millega võib hoida eemal seda koerakarja.

Kirgiiside eluviisid on äärmiselt lihtsad, jättes kohati armetu mulje. Sularaha kirgiisid vaevalt tunnevad. Mida nad ise ei tooda, seda omandatakse vahetuse teel. Meile igapäevases elus vältimata näivad esemed, nagu seep ja sool, on siin suureks luksuseks. Olen mõnelegi kirgiisi naisele väikese seebitükikesega teinud palju suuremat rõõmu kui andes temale musta paberilipakat, mis Ida-Turkestanis käis rahana. Lammas ja kits annavad peaaegu kõike, mis kuulub kirgiisi elutarbeks. Lammas on seepärast püha ohvriloom, millisena teda kirjeldatakse meile juba piiblis Aabrami ohvris ja sellisena on ta ka võetud üle islami. Tähtsat osa etendab ka tee, mis on enam kui lihtsalt maitseaineks. Arvatavasti tuli ta sajandite eest suurtel karavaniteedel, niinimetatud siiditeedel, Hiinast Kesk-Aasiasse. Turule tuuakse ta pressteena telliskivikujuliselt, mida jaotatakse mitmesuurustesse osadesse sälkude abil; teed vahetavad kirgiisid omale lambavilla või omakootud riiete vastu. Kirgiis ei joo mitte lehtedest valmistatud ekstrakti nagu meie, vaid ta tarvitab teed kõigist selle osist. Sageli keedetakse isegi kupatatud teevarred piima sees supiks.

Kirgiisi rikkust arvestatakse tema kariloomade, vahel ka tütarde arvu järgi. Hiina valitsusvõimud ei sega end selle rändrahva sisemistesse asjadesse. Nad jätavad kohtumõistmise ja maksude sissenõudmise kirgiiside enda valitud isikute hooleks.

Nii kaua kui maksud tasutakse ametiasutisile täpsalt, ei pööra Hiina ametivõimud mingit tähelepanu kirgiiside toiminguile ja riidudele. Maksud on suured. Iga saja lamba kohta läheb kümme maksudeks. Neli neist tasutakse natuuras või vastavalt sellele antakse hiinlastele sularaha. Kolm saab kirgiisi pealik vaeva eest omale ja ülejäänud kolm lähevad kõrgemale ülemusele tema töö eest.

Kui arvestada, et kirgiisid suurema osa oma elust veedavad suurepärases mäestikuõhus ja vabas looduses, siis peaks oletama, et on tegemist terve ja tugeva inimtõuga. Kuid kolmveerand rahvast on nakatatud suguhaigusist, mis eriti väljenduvad suures laste suremuses. Kirgiisi ema kümnest või kaheteistkümnest lapsest elab harva enam kui kolm või neli, ülejäänud on kas surnult sündinud või surevad varajases eas. Olen näinud palju neid

väikesi, kelle kehad kaetud mädanevate haavadega. Kui ma aga püüdsin vanemaile õpetada algelisemaid ravimise ja puhtuse nõudeid, sattusin suurimale üldse mõeldavale vastupanule. Heade muhameedlastena jätavad nad kõik jumala hooleks. Inšallah — kui jumal tahab — siis elab mu laps; kui see pole tema tahtmine, siis sureb ta ka parima ravimise juures.

W. Boszhard, Durch Tibet und Turkistan. Stuttgart 1930.

KAŠGAR.

Kašgar on tähtsaim oaasilinn Tarimi nõos. Kogu oaasis on ligikaudu 250 000 elanikku. Linnas endas on peale Hiina valitsusasutiste ka Inglise ja Vene diplomaatilisi esindajaid, mis riigid juba aastaid peavad siin oma kindralkonsulaate. Kašgari tähtsus peitub tema geograafilises asendis, mis paigutab tema Venemaa, India ja Afganistani kaubanduse tulipunkti.

See suur oaas asetseb Kesk-Aasia kõrve, Takla-makani, läänepoolses osas; kõrve, mis pea kahe tuhande kilomeetri pikkuselt ulatub läänest itta ja viimaks lõpeb Lop-nori kuivanud soolajärvedega. Lõunas, läänes ja põhjas piiravad võimsad mäestikuahelikud oaasi viljakaid tasandikke. Üle kõrgete kurude kulgeb tee läbi Pamiiri Afganistani ja Indiasse. Mitmed karavaniteed lähevad Venemaale üle Alai ja Tienšani, hiinlaste taevamäestiku, moodustades lühema ühenduse võimsa Hiina riigi läänepoolseima linna ja Euroopa vahel.

Kašgar on äärmuste linn: kõrb ja viljakas oaas asetsevad kõrvuti; vahelduvad võimsad mäed ja laiad tasandikud, kuumad suved ja karedad talved. Linnal lasub maist septembrini alaliselt pakitsev kuumus. Talvel langeb soojamõõtja kuni kakskümmend pügalat alla nulli. Suured temperatuurikõikumused ja äärmiselt vähesed sademed — Kašgari aastane sademetehulk tõuseb vaevalt kümne sentimeetrini — on tingitud geograafilisest asendist, sest Kašgar asetseb täiesti Karakorumi, Kuen-luni ja Pamiiri mäestiku varjus.

Kuigi õhuteel Euroopa südamest Kašgari on ülimalt kuus tuhat kilomeetrit, näeb siin vaid vähe lääne tehnilisist saavutisist. Telefoni ei tunta, lennukid ja raadioaparaadid on keelatud asjad. Kašgar on seotud välisilmaga vaid telegraafiliiniga, mille kaudu telegrammid vajavad Pekingist tulles vahel kuu aega või veel enam; ühendust Vene telegraafivõrguga, mis kergesti teostatav, on hiinlased seni vältinud neile omase kangekaelsusega. Raadiojaam, mille mõne aasta eest ehitasid inglise tehnikud, on ühenduses Pešawariga Põhja-Indias ja Urumtšiga. Ta töötab aga vaid ühe tunni päevas ja annab sageli telegramme nii moonutatult üle, et näit. üks rootsi

misjonär, kelle laps oli Euroopas surnud, oma sõbra naisele avaldas kaastunnet, kuna lahkunu nimes arvas pika mõistatamise järel ära tundvat oma vana tuttava nime!

Usaldusväärsemalt töötab post, mis saadab kaheksateistkümne päevaga kirjad Euroopasse, ja ka sisemaal on kirjade kättesaamine hästi korraldatud. Kuid see on vaevalt hiinlaste teene; peamiselt on need eurooplastest postiülemad, itaallased ja inglased, kes hoolitsevad selle eest, et Kašgar ei püsi keskaegsel käskjalateenistuse tasemel.

Linn, mis piiratud kõrge müüri ja vahitornide ning väravatega, ei paku tavalistel nädalapäevadel palju huvitavat. Pika, keeruka turutänava ümber rühmituvad madalad savimajad, mille vahel siin-seal on mõne rikka kaupmehe aed. Üksikute mošeede tornid tekitavad vaheldust üksluiste lamedate majakatuste seas, millel kuivatatakse õlgi, puid ja värvitud riideid. Mõned vähesed inimesed on tänavail. Unine atmosfäär lasub kuue päeva kestel tänavail. Siis neljapäeval on äkki kõik muutunud. Neljapäev on turupäev, mil ümbruskonna pärismaalased tulevad linna, et siin müüa oma saadusi või teha sisseoste. Varahommikust väravate sulgemistunnini saalivad inimmassid kitsail tänavail edasi-tagasi, mille ääres asetsevad väikesed kauplused. Keegi ei astu kaupluse sisemusse. Müüja istub tänava äärest veidi kõrgemal ja ostja kaupleb ja tingib suure kisa keskel või astub paar sammu edasi, et katsuda õnne järgmise kaupmehe juures. Nagu see kombeks ka mujal Oriendi mais, on siingi ühe ja sama tsunfti käsitöölised ja kaupmehed ligistikku. Nii leiame kaleviga kaubitsejaid turutänava lõpul, nendega liituvad noasepad ja veel enne kui oled jõudnud viimase ärini, kõlab vastu vaseseppade tagumine ja kopsimine, kes isaisade kombel valmistavad kanne ja kruuse.

Sel päeval valitseb linnas kirju elu. Ilusakasvulised pärismaalased, turkid, ratsutavad tänavail väikestel nägusail hobustel; looritatud naised käivad aeglaselt paarikaupa ühe kaupluse juurest teise juurde. Inimesed maalt istuvad oma kannatlikel eesleil, kellel ratsutamiseks nad ei tarvita sadulat, vaid üksnes kotti. Kaamelikaravanid sulevad tee ja takistavad igasugust edasipääsu. Hiinlased sõidavad läbi inimestehulga oma raskeil kaherattalistel kaetud vankreil, niinimetatud pekingvankreil; afgaane, huntse ja kirgiise silmab üksikult; neid tunneb otsekohe ära nende rõivastest.

Kui aga turupäev on möödas, vajub Kašgar jälle rahusse, ja „kašgarlikil", nagu nimetatakse päriselanikke, on aega oma naabriga vahetada mõtteid möödunud päeval teada saadud kuulujuttude ja lugude üle ning neid kaunistada oma alati mitte just tagasihoidliku mõttelennuga. Linnas, kus puudub ajaleht täiesti ning kus uudiseid antakse edasi ainult suust suhu, on arusaadav ja andestatav, kui lühima aja jooksul tekivad uskumatuimad liialdused.

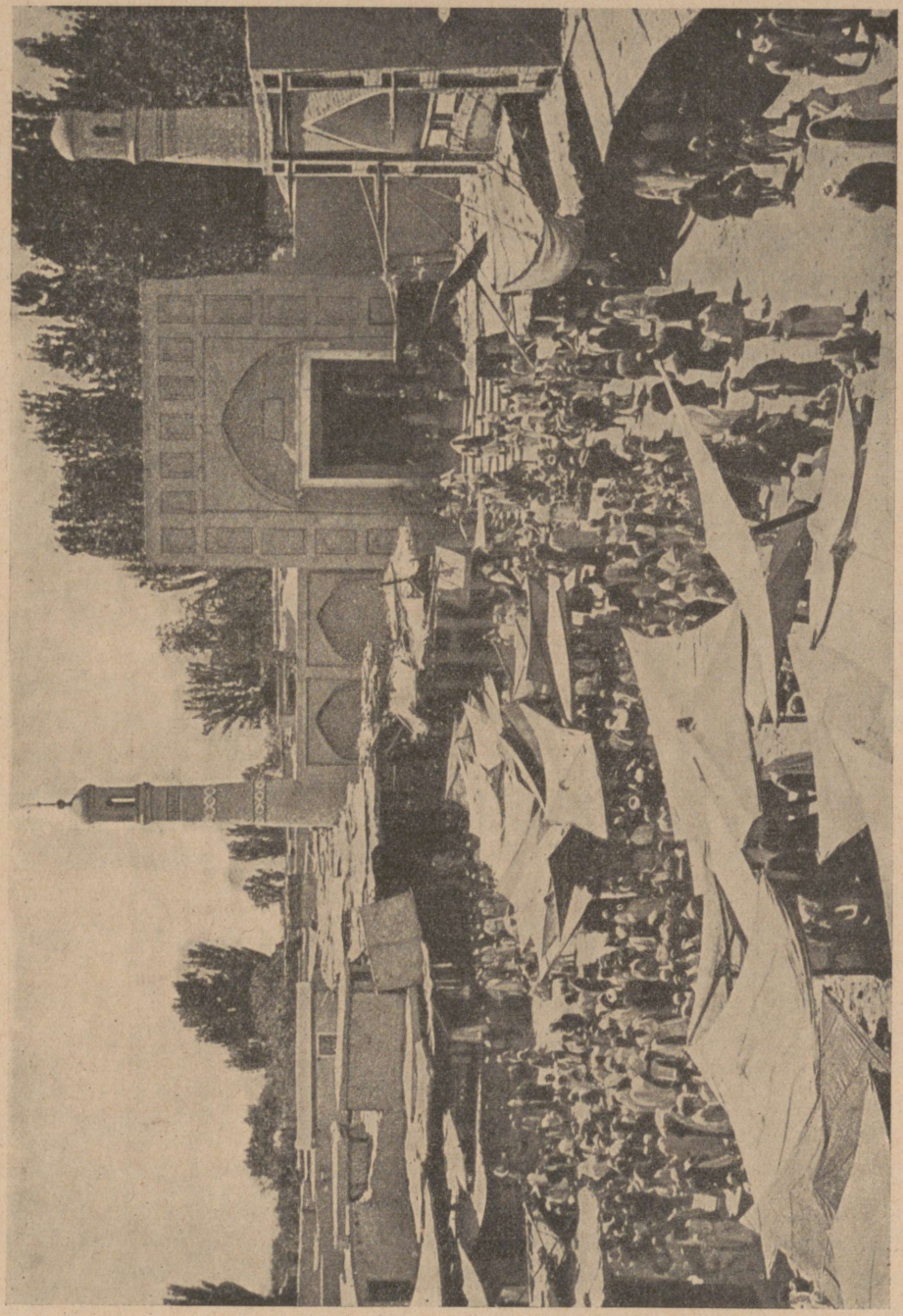

Kašgari linna peamine väljak turupäeval.

Templilinn Sise-Mongoolias.

Monumentaalsete vaatamisväärsustena pole linnal midagi pakkuda. Kuid väljaspool linna müüre on endiste Kašmiri valitsejate hauad, mille kohale ehitati tore mošee kirjudest kahhelkividest. Seda mošeed, Hazrat-Apaki, külastatakse palju. Naised, kellele pole saanud osaks lapsi, kurdavad siin mõne müüri ääres valju häälega ja palvetavad „Kašgari püha naise" poole, kes samuti maetud siia. Ainult vähesed, kes palvetavad selle naise haual, tunnevad tema lugu, kuid „Kašgari pühanaine" pidada veel tänapäevgi tegema imesid.

W. Boszhard, Durch Tibet und Turkistan. Stuttgart 1930.

TAKLA-MAKANI KÕRVES.

Ettevalmistused esimeseks suureks kõrveretkeks olid lõpetatud detsembri keskpaiku. Ostsin veel viis kaamelit, kes näisid õige toredatena pikakarvalisis, tihedais talikasukais, palkasin kaks teenrit, ja 16. detsembri hommikul võisime alustada reisu. Oli alles pime, kui Habiba äratas mu üles. Rõivastusin ruttu ja läksin õue, kus tahtsin jälgida kaamelite saduldamist, eriti koormuse jaotust. Kaamelitekaravan pidi asuma otsekohe teele, kuna mina ja Habiba järgnesime kärus, nn. „mappas".

Esimesil päevil oli kaamelite koormamine väga aegaviitev, kuna koormate õige jaotus pole sugugi nii lihtne. Sel puhul ei tekitanud tüli suured esemed nagu kastid, kohvrid, pesukotid, telgid, vaid just paljud väikesed, mille paigutamine jäi ikka lõppu. Seal vedeles söenõu, siin ämber, eemal mõni labidas, latern, köögiriistad. Kui kõigega valmis, seoti juhtkaamelile kaela suur kell ja karavan lahkus Hantšengi jaamast.

Hommik oli udune, külm, sarnanedes meie kodumaa kurva novembrikuu päevaga. Väga üksluine tee Khan-arik'ini, ilm külm, rõske, hall, teeääri palistavad sünged raagus paplid. Tükk maad jälgisime veel kaunis veerikast Faisabadi jõge, millest viis üle vilets puusild. Lõuna paiku möödusime kaamelikaravanist ning jõudsime umbes kella ½5 ajal meile määratud seraili. Teener muretses puud ja pea leegitses tuli kaminas.

Samuti üksluiselt möödus sõit Khan-arik'ist Jupoga'ni, olgugi et siinseal oli märgata juba liivaluiteid, esimesi kõrve tunnuseid. Selles väikeses külakeses tegime kõrverännakuks viimseid ettevalmistusi. Esmajoones oli tarvis täita veenõud. Selle töö sooritas küla veekandja, tuues jõest nahkvoolikus seda kallist märga. Lõpuks ostsime veel ühe lamba toidumoonaks ja võtsime ta elusalt kaasa.

Kavatsesin läbida Kašgar-darja ja Džarkend-darja vahelise kõrve, sest meie teadmised selle ala kohta on õige vähesed. Kaartide järgi otsustades peaks ta olema täielikult kuiv liivakõrb. Järgmisel hommikul kell 7, kõleda külmaga, lahkusime väikesest serailist. Läänes kumasid Pamiiri mägede heleroosad lumised harjad, vaevalt paar minutit kestis see, siis mattus silmapiir sinakasse uduvinesse, ainuüksi kõrgemad lumised tipud küündisid sellest üle. Külatiigis jootsime veel kaameleid, siis asusime kõrveteele. Kella 8 paiku pöördusime suurelt teelt kõrvale ja suundusime otse itta. Tee viib hulk maad mööda steppi, kus võib kohata veel kaunis sageli inimesi. Mitmes kohas on maapind kaetud soolakoorikuga. Kella 11 paiku jõuame üle esimese liivaluidete vöö ning meie ees avardub jällegi stepp. Kella 3 paiku lähenesime liivaluiteile, ainult siin-seal vasemal ja paremal nägime kaugel sinakas uduvines üksikuid oaase. Väikesed soolaloigud, mille kaldal kasvas tihe roog, tunnistasid, et põhjavesi ei ole siin sügaval. Tamariskuse põõsad jäid ikka harvemaks. Kõrgete luidete veerul asusime esimesele puhkusele. Veripunasena loojenes päike, silmapiirile kerkisid sinivioletsete siluettidena Pamiiri ja Tienšani kõrged ahelikud. Öö saabus järsku, kell 5 oli juba kottpime, kõrve kohal sirasid loendamatud tähed. Pealelõunase tee ja õhtusöögi vaheaeg kulus mitmesugusteks töödeks. Oli tarvis üles tähendada päeva muljed, päevikut kirjutada, teha ilmavaatlusi, võtta liivaproove, uurida kaarti.

Järgmisel ööl magasin õige halvasti, vist kõva külma tõttu, termomeeter näitas — 19°. Kõrvel lasus tihe uduloor; suure kollase kettana tõusis päike,

laotades liivamerre kahkjat valgust. Paksult härmatanud üksikud tamariskid seisid kui ehitud jõulukuused.

Hommikul viis tee üle luidete, mille kõrgus oli 10—15 meetrit. Sageli on raske orienteeruda varjatud vaatepiiriga liivameres; vahelduvalt sammud üle kõrgete suurte luiteharjade, laskud nendevahelistesse orgudesse. Ainus abinõu on kompass. Laskudes alla mööda järske luiteveerusid, peab tähelepanelikult jälgima oma ratsut, sest pole kerge säärastel juhtudel hoida end tasakaalus. Ka kõrves eelistasin liikuda jalgsi, sageli oli see koguni paratamatu, kui tuli, kompass käes, juhtida karavani. Luidetemeres otsisin alati paremat teed, et hoiduda kaamelite asjatust väsitamisest. Lamedat luite tuulepealset külge mööda tõusime mäkke ning siis oli suurimaks mureks võimalikult kergema vaevaga pääseda järgmise luite harjale.

Lõuna paiku muutus kõrge liivakõrb lamedaks luitemaastikuks, kus kasvas kõrget, tihedat roogu. See pragises ja raksus, kui kaamelid tast läbi sammusid, napsates vahete-vahel suhu mõned pikad, isegi paarimeetrised kõrred. Veidi avaramasse paika jõudes tegime tuld ja sõime. Üks veenõudest laskis läbi, vesi tilkus kaameli karvadesse, kus otsekohe tardus suurteks jääpurikateks.

Peale lõunat sattusime jällegi sügavasse liiva. Nii kaugele kui pikksilmaga võis näha, laotus me ümber ääretu liivakõrb. Kella 4 paiku asusime laagrisse lagedal liivaväljal. Esmakordselt lasksin omale telki tuua sütenõu ning varsti levis seal hubane soojus.

Kui kolmepäevasel kõrverännakul polnud me kohanud vett, muutusid mu teenrid õige murelikeks, eriti üks, kes oli mures oma hobuse pärast.

19. detsembri matk tõi meile mõningaid üllatusi. Tugeva härmatise tõttu öösi olid isegi luited nagu valge jahuga üle puistatud. Kraadiklaas näitas kella 7 paiku 17° külma. Kella 11 aegu sattusime, pärast vaevarikast retke läbi sügava liiva, ootamatult paari suure järve juurde, mis asetsesid põhja — lõuna suunas keset luiteid ja olid kaetud jääga. Tõenäoliselt oli siin tegemist vana jõesängiga. Siin avanes ebaharilik vaade: peegeltasane, sügav-must jääkate, kaldal, keset kollast liivamerd, härmatunud valged põõsad. Kohtasime siin ka mõnd puuraiujat, kes korjasid puid, kuivanud paplioksi. Meie meeste meeleolu paranes tunduvalt, oli ju siin nähtud inimesi ja vett, olgugi külmunult. Kuid sama ruttu langesid nad tagasi oma pessimismi, kui pooletunnise sõidu järele olime jällegi keset kuiva kõrbe. Liivalaine järgnes liivalainele, nagu laev merel õõtsub veevoogudel, nii kõikusime ka meie kõrgetelt harjadelt sügavaisse luiteorgudesse. Kogu aeg pidasin hoolega suunda oma kaameli seljast. Kella 3 paiku lahenes luitemaastik üksikuteks madalamateks suurteks liivalaineteks. Asusime laagrisse keset kuivanud papleid, jätkus siis ka küllaldaselt põletuspuid. Koormaist vabastatud kaamelid köideti nii kokku, et moodustasid suletud ringi, mis takistas nende laialijooks-

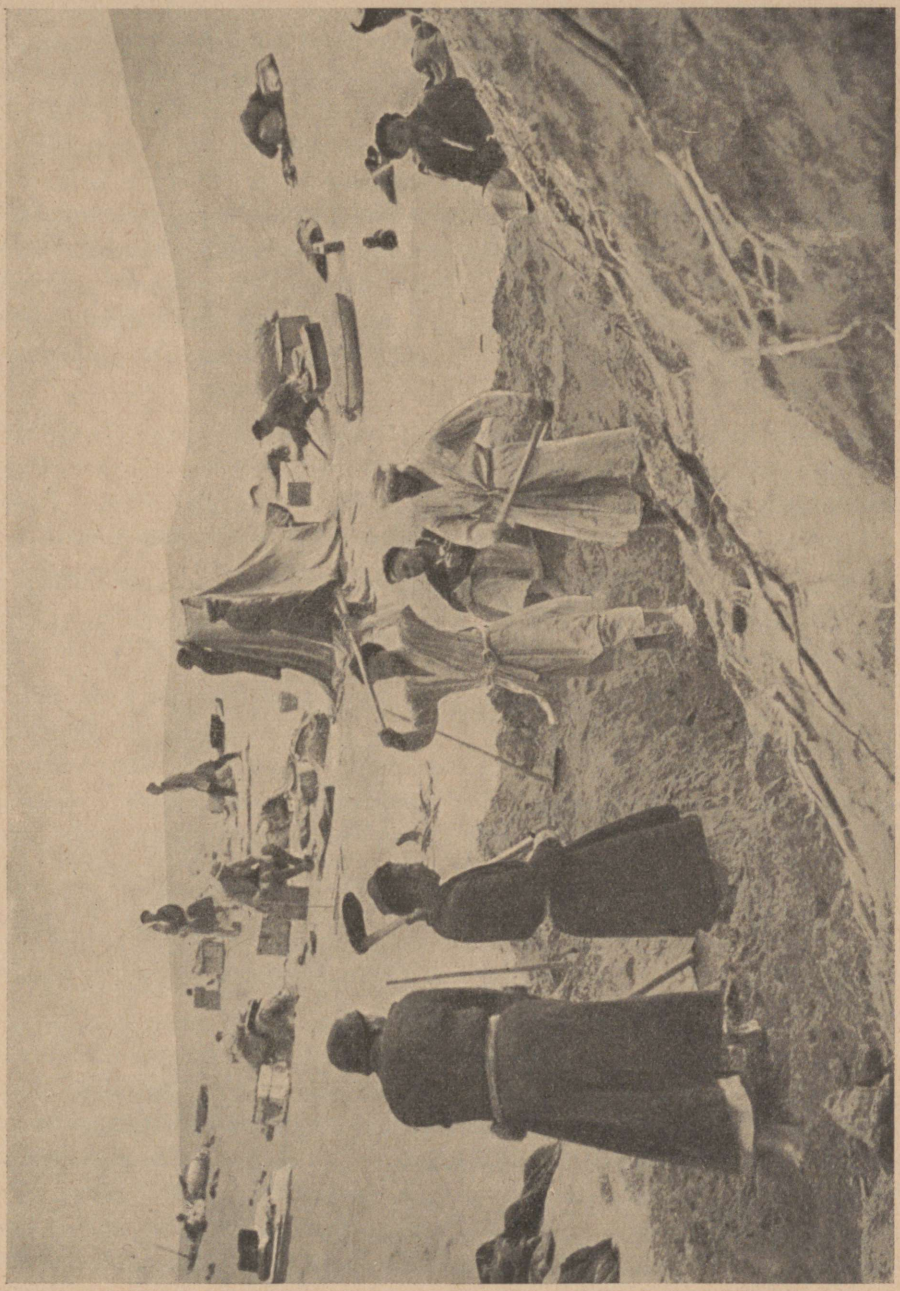

Veeotsimine Takla-makani kõrves.

mist. Selliselt võisid nad liikuda vaid sõõris, millele hiljemini leidsime tabava nimetuse „kaamelkarussell".

Järgmisel hommikul jõudsime tihedasse paplimetsa. Siin olid meile takistuseks teel piklikud, umbes 5 meetri kõrgused luiteseljandikud, asetatud loode — kagu sihis. Hiljemini jõudsime enam-vähem avamaastikku; vahel võis mõelda, et liigume läbi nõiutud metsa. Sügav vaikus valitses ümbruses, ainult kaameli kellahelin kõlas kaugele. Mets pakkus muinasjutulist pilti, iga puuoks oli kaetud sentimeetripaksuse härmatisega. Nägime vankrijälgi, mõnes kohas ka jalajälgi; siis kuulsime metsas löökide kaja, mis tunnistasid, et puuraiujad pole kaugel. Läksime hoopide suunas ja kohtasime tihedas džunglis kaht türklast, kes võtsid siin puid maha, et neid suures vankris ära vedada. Suundusime siit üksiku asula, Poltaki-Lengeri poole, mida vaevalt oleksime leidnud, poleks olnud ühel kõrgel luitel teenäitajat, mis juhtis meie tähelepanu sellele.

Einestasime seal soojal päikesepaistel ja jätkasime reisu kirdesuunas tublisti ärasõtkutud teel. Vaevalt kohtasime mõnd inimest, meie tähelepanu äratasid vaid neli jahimeest, kõigil hiiglasuured jahikullid käel. Ilm oli suurepärane! Päikesepaistel oli nii soe nagu meil ilusal kevadepäeval.

Läbisime väikese kõrve nelja päevaga, mida enne meid pole külastanud ükski eurooplane, ja vaatamata tee looklevusele, mida tingisid kõrveluited, võisime siiski pidada kindlasti idasuunda.

Suurest teest pisut kõrval asusime tamariskipadrikusse laagrisse. Esialgu jälgisime teed, mis viib Maral-Baši. Mul oli kavatsus minna üle Džarkend-darja allpool Sarõk-buja't ja suunduda siis Masar-tagi mägede poole. Kaasasolevaist kaartidest polnud nüüd mingit abi, sageli küsisime vastutulijailt, kaugel on veel Sarõk-buja; aga igaüks andis isesuguse vastuse. Lõuna paiku jõudsime suurde Tšong-kut-šaki külla, mis polnud ka tähistatud ühelgi kaardil. Olin nüüd tõepoolest uudishimulik, kus meie õieti asume. Ettevaatuse mõttes täitsime külas jääga mõlemad veenõud. Kaamelite jootmiseks laskusime küla väikese tiigi juurde, kus vee ammutamiseks pidime lõhkuma enne kirvega paksu jääkorra.

Loobusin edaspidisest Sarõk-buja otsimisest ja pöördusin otse itta, et lõpuks ometigi jõuda Džarkend-darjani. Kõndisin ees, pidades suunda kompassi abil. Kaugel laius stepitaoline maastik tamariskipõõsaste ja roopadrikutega. Võisime liikuda hädapärast kella ½5-ni, siis aga pimenes juba. Parajasti märkasin ühelt künkalt meie ees kaht väikest järve, nende kallastele seadsime laagri. Sellal kui mehed ehitasid telke, läksin järvedele, et jääd läbi raiudes teha kindlaks, kas on nad mageda veega. Meie suureks rõõmuks oligi asi nii. Olime juba viis päeva pesemata, sest iga veetilk oli kallis, siin aga oli vett külluses ning kokkuhoid seetõttu üleliigne. Hilis-

õhtul nägime idasuunas tuld, nii polnud meie siis ainukesed laagrielanikud siin Džarkend-darja-äärseis padrikuis.

22. detsembri hommikul nägime suurepärast päikesetõusu; külm oli käre, — 20°; põõsad paksus härmatises. Suure veripunase kettana kerkis päike silmapiirilt, valged udupilved hõljusid aeglaselt väikeste järvede kohal, mille kaldail olime laagris.

Suundume edasi itta, jõuame peagi laia jäätunud kraavini, mis suleb meile tee, lõpuks leiame üleminekuks purde. Esimese kaameli toimetame õnnelikult üle, teine aga kukub kraavi, jää murdub ja loom on sügavas mudas. Ühendatud jõul läheb meil korda päästa abitu kaamel sellest ebamugavast olukorrast. Varsti märkame hütte ja elanikelt kuuleme, et Akadongi läheduses viib suur parv üle Džarkend-darja. Võimalust tolle laia jäätunud jõe ületamiseks sellisel lihtsal viisil ei tohtinud jätta kasutamata, ning juba lõuna paiku jõudsime kohale.

Ees jällegi lai sügav kraav, millest ülepääsuks samasugune purre. Hommikusest õnnetusest kogenuna, oleme kahekordselt ettevaatlikud, kuid kaamel jääb ikka kaameliks, ja sama loom, kes oli vareminigi hädas, kukkus teiskordselt kraavi, ning ta päästmine nõudis veel suuremat vaeva.

Paar türklast, kes nägid meie õnnetust, tulid appi, ja leides, et kogu mu voodi varustis oli saanud märjaks, pakkus üks jõukamaist lahkesti oma maja meile ööbimiseks. Muidugi võtsime tolle ettepaneku suure tänuga vastu. Jõudsimegi parveni, mis meie karavani pidi toimetama teisele kaldale. Need on hiiglasuured pontoonparved, mis mahutavad korraga hulk kraami, vankreid, kaameleid, hobuseid. Leppisime mehega sõiduhinnas kokku ja varsti olime vastaskaldal.

Türklane juhatas meid majakeseni, kus anti meie kasutada kaks viltvaipadega kaetud ruumi. Sinna jõudes praksus juba lustlikult tuli kaminas, kust saime sooja. Kui olla päevad otsa väljas külma käes, siis oskab lugu pidada tule kosutavast soojusest, ja ma ei tüdinud kunagi istumast laagritule ääres ning vaatlemast leekide mängu.

Habiba ruumis hoolitsesime suure tule eest, et kuivatada ligunenud esemeid. See toiming oli väga tülikas ja veel kolm päeva tagantjärele kuivatasime märgi külmunud asju, küll laagritulel, küll päikesepaistel, enne kui nad muutusid jälle tarvitamiskõlvulisteks. Kokkurullitud köögitelk oli kui suur jääpank ja Habiba maadles temaga veel mitu päeva, enne kui sai teda korralikult üles seada. Peale rahutut ööd lamasime välivoodil kella seitsmeni, jõin veidi teed, sinna juurde mõni kaerakäkk, ja kella 9 paiku asusime teele.

Öösi oli sadanud veidi lund, taevas oli veel praegugi hall, ilm vastikult külm, niiske. Mõned türklased jälgisid meie karavani ärasõitu, keegi naine kinkis veel kana ja põlletäie mune. Naised on siin erilist tüüpi — suured,

saledad, sarnanedes näojoontelt veidi itaallannadega, kuid on kergelt pilusilmalised. Teekond oli üksluine, enamasti tamariskistepp. Vahete-vahel möödusime mõnest asulast. Kõrve viimase eelpostini, Bir-aghizini, me sel päeval enne pimeda tulekut veel ei jõudnud ja nii asusime laagrisse steppi, keset kuivanud paplimetsa, mille tontliku välimusega paplitüükad kerkisid liivahangedest nagu kummitised. Tegime suure tule, et kuivatada üha veel märgi asju.

Unustamatud on kõrvelaagri mälestised. Laagritule meelitav punane kuma, fantastilised varjud liival, kaamelite siluetid pimedas, nagu mõned loomad muinasilmast.

Jõulude eelpäeval oli ilm ilus ja selge; juba varakult lahkusime laagrist ja kella 8 paiku jõudsime Bir-aghizi, mis osutus suuremaks kui arvasin. Meie sellest läbi liikudes tõstsid külakoerad suurt lärmi. Siit algas tihe 2—3 meetri kõrgune tamariskipadrik, kus kaamelid, riivates härmatanud põõsaid, muutusid peagi üleni valgeiks. Kella 11-ks oli ilm juba tublisti pehmem ja lõuna ajal einestades tiheda rooga piiratud lombi ääres soojendas päike õige mõnusasti; eriti meeldis mulle, et nii ööl kui päeval oli täiesti vaikne, ei vähematki tuuleõhku. Milline vastand Tiibeti kõrglavadele, kus päevast päeva võitlesime tugeva, külma tormiga.

Parajasti pealelõunasel puhkusajal ilmusid äkki tihnikust kolm karjast suure lambakarjaga. Neilt kuulsime, et läheduses on hea kaev. Üks karjastest juhataski meid sinna, mida tema abita poleks leidnudki. Täitsime siin veenõud, ostsime kitse, mille võtsime tapetult kaasa. Nii olime küllaldaselt ette valmistatud uuele kõrveteekonnale. Edaspidi ei kohanudki nii pea enam inimesi.

Ilmad ei sobinud kuigi hästi jõuludele, oli pigemini päikeseküllane kevadepäev. Oli seetõttu pisut raske kujutella, et samal ajal pühitsetakse kodumaal jõulusid ja säravad jõulukuused.

Esimesel pühal puhus juba varakult nõrk kirdetuul, ilm tundus külmemana kui ta tõepoolest oli, termomeeter näitas —11°, ka härm oli väiksem tavalisest. Sompus ilm näitas päikest alles lõuna paiku. Kõrgelt luiteharjalt paistis eemal, Altšik-akin-kölli — suure soolasoo serval, üksik asula; möödusime peatumata sellest kaugelt. Maastik jättis rusuva mulje, mis aina süvenes, kui jõudsime tihedasse kuivanud paplimetsa. Mõnest puust oli säilinud vaid koor, tüvi oli õõnes ja nii pehkinud, rabe, et langes tolmuks esimesel jalahoobil. Üldiselt näis kõrb täiesti elutuna ja seda enam imestusime, nähes jänest lippavat pakku luite taha.

Kella 11 paiku jõudsime nii tihedasse ja kõrgesse padrikusse, et isegi kaamelite seljast polnud ülevaadet. Olin lugenud paljudest reisukirjeldusist, et siin, Maral-Baši padrikus, elab tiigreid, sedasama tõendasid ka vastutulnud karjased. Ent meist jäi too kiskjas nägemata, isegi ta jälgi ei leidu-

Kaamelikaravan Takla-makani liivakõrves.

Jakikaravan Tiibeti kuival kõrglaval.
Loomade hukkumise korral peab osa kraami maha jätma (vasakul esiplaanil).

nud. Tiigriga kohtumine polekski olnud meile eriti meeltmööda, kuna meil puudusid laskeriistad. Ja alles hiljemini kuulsime, et selles ümbruses pole juba mitu aastat nähtud seda murdjat; keegi kütt tõendas koguni, et viimane tiiger olla tapetud 12 aasta eest. Isiklikult olen aga arvamisel, et tõenäolikult leidub veel mõni tiiger Džarkend-darja-äärseis padrikuis.

Aegapidi muutus maastik liivasemaks. Steini kaardi põhjal pidime olema ammugi Džai-Khatani kaevul, kus kavatsesime jälle täita veenõud, kuna meie veetagavarad olid peaaegu lõpuni ära tarvitatud. Jõulupühade puhul oli kindel kavatsus süüa õhtust õige toredasti, kuid nüüd näisid kõik eeldused selleks luhtuvat. Piirasime viimse võimaluseni lõunast puhkusaega, liikusime mööda vähetallatud teerada, mis viis minu arusaamise järgi küll liiga kaugele itta. Üha kõrgemaks muutusid luited, ikka kehvemaks taimkate. Kell sai 2, 3, lõpuks 4. Varsti oli päikegi loojenemas. Kas tõesti kujunevad meie jõulupühad nii trööstituiks?

Kõrgelt liivaluitelt heitsin pilgu kaugele maastikku. Esmakordselt nägin nüüd kirdes õhtutaeva sinivioletsel tagapõhjal Masar-tagi mäeharju, mille kaljud helkisid punakalt loojenevas päikesekullas. Kaugele ida sihis laius lõputu liivameri, igal pool oli näha veel taimkatet, põhjas ja läänes luidete vahel isegi metsa. Kahtlemata olime seni liiga palju itta hoidunud; otsustasin siis, viimasel pooltunnil enne päikese loojenemist, liikuda kompassi abil otse põhja, et jõuda Džarkend-darja lähedusse, kus võis loota kraavides vett. Pisut hiljem, jõudes veidi maad läbi tiheda puhmastiku, seisin kaevu juures, milles oli värske mage vesi. See oli meie jõulukink! Keset tihedat põõsastikku olevale väikesele lagendikule seadsime telgid; varsti lõkendas laagrituli, valmis kohv, konservitagavaradest otsisin välja toosi ungari gulašši, teise aspar-salatit, millest siis Habiba valmistas mulle jõulupühade väärilise õhtusöögi. Pärast einestust süvenesin Steini põnevasse reisukirjeldusse ja uurisin kaarte. Varsti aga, väsinuna pikast reisust, heitsin puhkama.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Teisel jõulupühal oli esimeseks tööks täita veeanumad ja laadida ühele kaamelile põletuspuid. Aeg kulus, edasi liikusime alles kell 10. Kompassi abil juhtisin karavani otse põhja. Kaks korda ületasime hiiglakõrge luiteseljandiku, jõudes surnud paplimetsa. Nähtavasti põletavad siin puuraiujad tihti veel püstiseisvad puutüved, sest sageli kerkivad viimased jämedate söestunud, pigimustade roigastena hallikas-kollasest liivast. Surmavaikus valitseb sellistes hääbunud metsades, tundub, nagu liiguksid läbi hiiglasuurte surnuaedade. Elusolendeist ainustki jälge, täieline tuulevaikus süvendas veel enam seda hääletut õudsust.

Lõunaks sattusime karjatamiseks soodsasse roostikku, siia seadsimegi laagri. Kaks veenõu võtsin oma telki enda hoole alla ja iga päev jagasin

välja ühe kuuendiku tagavarast, sest arvasin kuue päevaga jõuda Tšöll-kölli, kus pidi leiduma vett. Samuti jälgisin toidustamist, jagasin moona päeviti üheväärselt ja võrdselt. Kaamelitele käskisin koguda tagavaraks suurtesse kottidesse lehti ja roogu seks puhuks, kui ei peaks päevadekaupa leiduma loomade karjatamisvõimalust.

Kui 27. detsembril varahommikul telgist väljusime, oli alles pime, sest ilm oli pilves. Polnud just eriti külm, ainult —10°. Heleroosade looridena hõljusid kiudpilved tõusva päikese kullas. Kogu matkal püsis maastik ühtlasena. Jällegi kuivanud paplimets, liivaseljandikud, avarad savilagendikud. Vahel sattusime peenikese tolmuga kaetud tasandikele, kus edasipääs oli väga raske.

Lähenes Masar-tagi mäestik, võis juba eraldada üksikuid mäetippe ja nendevahelisi orge. Sihiks valisime lõunapoolse aheliku. Põhjast näis kerkivat suitsu, seal oli inimesi, kuid meie teest liiga kaugel, et sinna minna. Muide näis ümbrus elutuna, polnud ainustki elusolendit, vaid harva tiirles mõni vares meie peade kohal. Kibe külm, udune detsembrikuu hommik, 17° külma, lisaks veel jäine kirdetuul. Kõrvad külmetasid tublisti, vaatamata paksule villasele peakattele. Habemetel ja mantlikraedel tardus hingeaur tihedaks härmaks. Minu meeste lopsakad habemed olid varsti paksu jääkoorikuga kaetud.

Et udu tõttu midagi polnud näha ette, siis orienteerusin kompassi abil, mis oli küll väga ebameeldiv, sest paari minuti jooksul tardus käsi. Õnneks määrasin kindlaks tänase matkasuuna eelmisel päeval ja võisin juhtida rahulikult karavani läbi udumere. Kella 11 paiku näitas end lõpuks päike, kuid kahvatuna, vaevalt soojendades.

Iga sammuga lähenesime nüüd Masar-tagi mägedele. Lõunaks lahkus udu ja võis selgesti näha ees tublisti lõhestunud, punakasvioletsest kivimist koosnevat Kum-tagi mäeahelikku. Selle taga kerkisid aeg-ajalt läbi tiheda uduloori Tšok-tagi heledad lubjakivirahnud. Kuna meie teel oli täna vähevõitu sügavat liiva, jõudsime edasi tubli tüki maad. Järgmisel päeval lootsin jõuda Kum-tagi ja Tšok-tagi vahelises lohus asetseva järveni, kuid tõenäoliselt pidime veel ületama kõrge luitevöö.

29. detsember. Õudne ilm! Mitte eriti külm, ainult —10°, kuid kogu päev raske udu, päikest ei tulnud üldse nähtavale. Enne lõunat oli udu sedavõrt tihe, et vaevalt võis näha 50 meetri kaugusele. Jällegi tuli võtta appi kompass, sest ümbritsev maastik oli tundmatu.

Suurt, lamedat, hõreda põõsastu ja üksikute suuremate tamariskidega kaetud liivalava pidi liikusime kirdesuunas. Pea märkasime kõrgemaid liivaluiteid, mis muutusid järsku päris 100 meetri kõrgusteks liivamägedeks. Aeglaselt liikus karavan edasi. Olime meeleheitel! Tihe udu riisus iga-

suguse võimaluse näha ette teele, oli võimatu näha isegi ühelt luiteharjalt teisele.

Oli mõni luitehari õnnelikult vallutatud, tundus vastasnõlv nii järsuna, et me raskelt koormatud kaamelid ei julgenud alla laskuda. Mine tagasi — otsi uut edasipääsu. Selles hiigla-liivavöös kohtasime sageli lehtritaolisi, umbes 40 meetri sügavusi auke, mis sulgesid pahatihti meie tee. Kord säärasest lehtrist möödumisel libises üks kaamel augu põhja. Kulus palju tööd ja vaeva, enne kui päästsime looma august, ligi kaks tundi jändasime sellega.

Lõunaks jõudsime liivaalalt väikese põõsastikuga ja rooga kaetud tasandikule, mida piirasid idas mäed. Tiheda udu tõttu oli neist näha vaid alumine osa. Ma ei saanud kindlaks teha, olid need mäed Kum-tag või Tšok-tag, pilved ja udu takistasid orienteerumist.

Lõunaks kohtasime paari väikest, põhjani jäätunud järve, mille kaldale asusime puhkusele. Et siin oli küllaldaselt jääd ja head kaamelite karjamaad, otsustasin päeva puhata ja lähemalt tutvuda ümbrusega. Siin võisime täita uuesti oma veeanumad; Habiba tahtis küpsetada leiba. Ahjuks oli tal suur raudpott, mille täitis liivaga ja asetas siis taignaga täidetud leiva- ja koogivormid sisse. Pott seati hõõguvatele sütele.

Kui peale lõunat lahkus uduloor, selgus, et asume Kum-tagi jalal, nagu oletasin varemini. Seni polnud veel keegi kohanud siin noid mageda vee järvi ja savialasid.

Järgmisel päeval peatusime Tšöll-kölli järve kaldal. See üksik kõrve-järv oli 1895. a. Hedini seiklusrikka Takla-makani reisu lähtekohaks. Öösi sadanud lumi kattis liivaluited paksu valge vaibaga, päris kummaline pilt. Oli jällegi üks noist ilusaist talveilmadest, kõrve kohal tinahall taevas. Temperatuur —10°. Liikusime liivavöö ületamiseks osalt jäätunud järve kaldaid pidi. Jõudnud esimese kollase rooväljani ei suutnud me enam hoida kaameleid, kes ruttasid kustutama oma nälga; tuli peatuda.

Keskpäeva paiku märkasime jälgi ja nägime eemal suitsu. Jõudsime mullast, roost ja okstest ehitatud onnini. See oli nii madal, et ei mahtunud sees püsti seisma. Hütis istus voki taga naine, kaks väikest räbalaisse mähitud last kõrval; vaadeldi meid ehmunult, kui astusime sisse. Tule äärde väikesele viltvaibale ja õlgmattidele pakuti istet, toodi teed, ja naine jutustas, tema mees töötavat naabruses soolaaugus, tulevat pea koju. Järves olla palju kalu, nende püük tasuv, müüakse Kašgari turule. Meie palvele — müüa mõni kana ja pisut jahu — ta üldse ei reageerinud, lobises vaid lõbusalt edasi meile vastust andmata. Kella kahe paiku saabus mees, tervitades valju „Salem alekum'iga". Ta tuli vastu me soovidele ja varsti saime kõike, mida vajasime.

E. Trinkler, Im Land der Stürme. Leipzig 1930.

4. PAMIIR JA ALTAI.

Kõrg-Aasia lääneserval kogunevad ala põhja- ja lõunaservalt tulevad mäeahelikud kõrgeks mägismaa sõlmeks, mis kannab Pamiiri nime. Himaalaja ja Karakorumi kõrval on Pamiiri kogunenud maailma kõrgeimad mäetipud 6000—7500 m ü. m. (Garmo 7500 m, Pik Lenin 7130 m.) Üle suhteliselt madalama ümbruse kerkiva mägismaana saab Pamiir veel võrdlemisi rohkesti niiskust ja on laialdaselt jäätunud.

Tienšani mäestiku lääneosast on Pamiir lahutatud Fergana nõoga, kust voolab välja Araali järve suubuv Sõr-darja jõgi. Fergana nõo lõunaserval kerkib Pamiiri põhjapoolseim ahelik, nn. Alai, mis on kogu mägismaa kõrgemaid ning suuresti jäätunud. Aheliku peatipuks on 7130 m kõrgune Pik Lenin. Alaiga liitub lõunas mitmes suunas ulatuvaid kõrgeid mäeahelikke, millest lõunapoolsemad jätkuvad läänes Hindukuši, idas Karakorumi mäestikuna. Keskmised ja põhjapoolsed ahelikud kaovad läänesuunas peagi Turaani madaltasandikul.

Põllumaad ja asustust on üksikute eraldatud laikudena vaid Pamiiri äärealal orgudes, kõrgemail rohumail rändavad harvad nomaadid, kirgiisid. Pamiir kuulub praegu Nõukogude-Vene Tadžikistani vabariigi külge. Sõr-darja orgu mööda ulatub siia Samarkandist raudtee Andižani linnani Tienšani lõunajalal. Poliitiliselt on Pamiir tähtis piiriala, kuna siin puutuvad kokku ühelt poolt vene, teiselt poolt inglise huvipiirkonnad. Puhverriigiks selle kahe suurriigi vahel on Afganistan, milles mõlemad võistlejad püüavad kindlustada oma mõju.

Pamiirist kirdes moodustab Kõrg-Aasia põhjaserva Tienšani kõrgahelik, millele järgneb lai Džungaaria vagumus. Sellest põhjas ja kirdes kerkib maapind uuesti Altai mäestikuna. Altai loodeosa jääb Venemaa piiridesse ja kutsutakse Vene-Altaiks, kuna kaguosa on Mongoolia Altai, mis suundub kaugele Gobi südamesse.

Järgnevais lugemispalades tutvume elu-oluga Altais, selle ala teeneterikka uurija soome maateadlase G r a n ö elava kirjelduse järele.

KATUNI KURISTIKUS.

Katuni oru kõige raskemini liigeldav osa algab Šumultõ jõe suudmest ülemal, umbes 50 km kaugusel Edžiganist. Mitmesaja meetri kõrgused kaljujärsakud suruvad seal jõe kitsasse kuristikku. Neid kaldajärsakuid nime-

tatakse Altais boomideks. Nad takistavad suuresti liiklemist mäestikuorgudes, eriti seal, kus ei pääse igal pool jõest läbi. Kui vett vähe, siis võib neist kohati mööda minna ratsutades vee ääres või vees otse nende jalal, kuid enamasti pääseb neist mööda vaid üles ronides, kui ei juhtu olema järsaku küljel mõnda väljaulatuvat serva, mida mööda viib jalgrada.

Katuni alamjooksu org on piiratud kolmekümne kilomeetri pikkuselt suurejooneliste boomidega. Harva laskub teerada vahutava jõe lähedale. Enamasti lookleb ja väänleb ta aga peadpööritavas kõrguses kaljurahnude vahel või järsakute äärel nii kaldevail pindadel, et allalangemise ja hukkumise hädaoht on ilmne. Seepärast ei minda sinna koormatud hobustega ega käidagi seal üldse palju. Ainult altailased ratsutavad seal vahete-vahel tühja hobusega.

Minul oli võimalus tutvuda vaid ühe väikese osaga küsimusesolevast orust, nimelt Katuni vasemalt laskuva Ursuli suudme lähemas ümbruses. Tegin kord sinna ratsasõitu Tšuja teelt, mis oma lääneosas käib läbi mainitud lisajõe.

Minu sõber Jerofei Meletejevitš, „zemski" voorimees, muretses mulle teejuhi. Siit kohalt on Katunile maanteelt tublisti kakskümmend kilomeetrit. Jälgitakse Ursuli kaldaid. Alguses on org lai. Aga mida lähemale Katunile saame, seda kitsamaks muutub Ursuli org, kitsamaks ja sügavamaks. Jõevool muutub ikka käredamaks. Tuleb nähtavale kaljujärsakuid jõesängi külgedel. Põllumaale järgneb nüüd raskesti liigeldav maastik, kuhu venelastel pole kuigi sageli isu minna. Väärib tähelepanu, et suurem osa Habarovi elanikkudest pole seal käinud, kuigi nad elavad otse naabruses. Aga altailastele on see sobivaks elukohaks. Ursuli kaldail ja väiksemate lisajõgede ääres tulevad peagi nähtavale nende lehtkuuse koorega kaetud kojad. Üleval kõrgel, rohu ja võsaga kaetud nõlvadel sööb kari.

Olime nähtavasti saabunud burhanistide alale, sest elamute ette oli püstitatud kaski. Mõnikord oli ka üleval suitsuaugus tolknevaid mustunud kaseoksi.

Kuna kõva äikeseilm üllatas meid just saabudes ühe koja juurde, otsustasime astuda hetkeks sisse. Kedagi ei ilmunud uksele, kuigi koera kõva haukumine teatas võõra tulekust, aga meie ei pööranud sellele viisakusetusele mingit tähelepanu. Sidusime oma hobused samba külge, mis oli selleks otstarbeks püstitatud koja ette, ja astusime sisse.

Suitsuaugust tulevas valguses, tuleaseme paremal pool, istus kaks naist, arvatavasti ema ja tütar, õmblemas.

Meie tervitasime burhanistide kombel:

— Jakši-ba [1]?

[1] Kuidas käsi käib?

— Jakši [1].

Vanem naine tõusis üles ja võttis tagaseinal olevalt pererahva asemelt paar kitsenahka ja levitas need võõraste kohale, tuleaseme vasemale poolele, tagaseinale lähemale.

Istusime. Katsusime teha juttu. Aga naised olid sõnakehvad ja minu teejuht ei näinud oskavat altai keelt rohkem kui minagi. Jõudsime siiski selgusele, et peremees oli läinud kuhugi võõrsile ja et oli parajasti araka (õlle) pruulimise aeg.

Kõva, äikesega segatud vihm rabistas ägedasti vastu kojaseinu. Suitsuaugus purunesid vihmatilgad õhukeseks uduks tuleaseme kohal rippuvale juustukuivatamisvõrele, ent madalamal haihtusid hõõguvaist sütest tulevas soojuses. Vahete-vahel kukkus ka mõni suurem tilk susisedes otse tulikuuma tuha sisse.

Tuleaseme serval seisis tahmunud teekann. Perenaine ei pakkunud meile, imelik küll, teed. Võib-olla oli vahest põhjuseks, et ta teadis Habarovi elanikud olevat väga karmid vanausulised, või oli põhjuseks meie viisakusetus. Sest meil polnud jutuajamise sissejuhatuseks sirutada tervituspiipu ega nuusutamistubakat.

Naiste tähelepanu oli juhitud rohkem tööle kui võõraile. Nad õmblesid sameti ja siidiga ilustatud tsegedekki (varrukateta mantlit, mida tarvitavad eeskätt naised). Säärane mantel on siinseis vaestes oludes väga väärtuslik ese. Sageli peab ühest ainukesest mantlist jätkuma kogu eluks. Selle kulumise järgi võis otsustada, kui kaua aega naine oli olnud abielus.

Noorem õmblejaist oli alles neiu. Tal polnud seljas „tsegedekki" ja peas oli tal kolm palmikut. Mõtlesin omaette, et ehk just seda valmistati nüüd pulmade vastu.

Kui meie silmad olid harjunud jurdi hämarusega, hakkas selguma seinte lähem ümbrus. Päikesetõusu ja -loojangu suunas oli püstitatud ohvrialtariks umbes poole meetri kõrgune kasepakk. Kummagi paku taha oli asetatud umbes meetri kaugusele teineteisest kaks süllapikkust koorimata kaseritva. Nende vahele seotud nööri külge oli riputatud eredavärvilisi, isesuguse pikkusega riidetükke nii, et kõige lühemad olid keskel, pikemad servadel. Nii moodustus mõnesugune pidulik värav altari ja koja seinte vahele.

Ma ei tea, mida burhanistid ohverdavad oma altareil. Igatahes mitte loomi. Harilikult tarvitatakse mägikadaka, *Juniperus sabina* oksi, mille suits lõhnab väga meeldivalt.

Teistel kojaseintel oli näha tööriistu, laskmis- ja ratsutamisriistu ning voodiriideid: vilti, nahku ja kasukaid. Ukse paremal pool olid perenaisel oma majapidamisriistad ja piima ning koore tagavarad. Seal rippus ka köite otsas nõuderiiul, millel oli tasse, lusikaid ja muid väiksemaid esemeid.

[1] Hästi.

Kui olime oodanud tükk aega vihma lõppemist, otsustasime parem jätkata teekonda. Kui jätsime jumalaga, ei tõstnud naised oma pilku õmbluselt. Neile oli nähtavasti täiesti ükskõik, kus olid ilma tubakata vanausulised, kas sees, või väljas vihma käes.

Koja lähedal takistas teed kaljujärsak, mille pärast olime sunnitud minema läbi Ursuli teisele kaldale. See polnud sugugi hädaohutu, sest jõgi oli väga paisunud. Vesi tõusis ja kohises kivises sängis. Otsides parajat läbiminekukohta, kuulsime kedagi hüüdvat altai keeli:

— Mina näitan, mina näitan teile üleminekukoha. Oodake! Ma ratsutan ees.

Lähedasest põõsast ilmus ratsanik. Ta oli nähtavasti käinud võõrsil arakat joomas, sest ta istus kaunis ebakindlalt sadulas.

— Jakši, jakši, ma tunnen läbiminekukohta.

Ta suunas oma hobuse jõkke, aga ei näinud sugugi hoolivat, kuhu see astus. Ta lootis vist rohkem oma hobusele kui enesele. Ta naeris, kui vesi pritsis üles, ja vaatles kogu aeg meie ettevaatlikke liigutusi.

— Härra kardab, vaat' kuidas härra kardab! Pole midagi karta, mina lähen ees. Pole mingit hädaohtu.

Ratsutades poolviltu vastu voolu, et voolu rõhumine ei lööks hobust pikali, pääsesime õnnelikult üle. Otsisin taskust rahatüki ja ulatasin selle sõbralikule aitajale. Aga ta ei võtnud vastu.

— Ei, ei! Või võtaksin veel raha selle eest, et näitasin teed üle jõe! Jumal näeks ja karistaks mind!

Ta käänas oma hobuse tagasi jõkke.

— Hopsapsaa ja trullallaa! Härra kartis... pole siin midagi karta...

Jõudes teisele kaldale hüüdis ta meile veel midagi. Aga jõe kohin oli nii tugev, et meie ei kuulnud ta sõnu.

Üleminekukohast alamal muutus Ursuli kuristik üha metsikumaks. Teerada tõusis üles kõrgeile boomidele, kust avanes suurepäraseid väljavaateid. Sinna ei kostunud enam jõe kohinatki. Kitsa vahust valendava paelana lookles see kaugel all, sügavas kuristikus. Veest tõusis kaljumüür järsu seinana, aga kõrgemal olid nõlvad käharad lopsakast angervaksavõsast.

Sadas üha edasi. Viimaks hakkasid ka minu vihmariided vett läbi laskma. Kui viimaks laskusime Katuni kaldale, olin läbimärg. Hakkasin teed keetma. Teejuht võttis oma sadulataskust teekannu ja läks jõele.

— Peate vabandama, et ma ei joo ühes teiega teed. Meie, vanausulised, ei joo seda. Ma võin juua külma vett. — Ent siis kui pidin hakkama tuld süütama, panin tähele, et mul polnudki tuletikke. Ka teejuhil polnud neid. Vee keetmisest ei tulnud midagi välja.

See tõepoolest „vanausuline" eine Katuni kuristikuorus on jäänud eriti ebameeldivana püsivalt meelde. Katuni tuhmrohekas, jääkülm vesi polnud

läbimärjalt vihma käes külmalt mingi mõnus jook. Ursuli vesi oleks olnud selge ja hea, kuid õnnetuseks takistasid kaljulahmakad sinnapääsu. Istusime Katuni kaldal kivi otsas, külm teekann meie vahel. Mu teejuht viskas söögiajaks mütsi oma kõrvale märga rohtu ja laskis vihma kasta oma punast takust pead. Ta oli kogukas mees, kõige paremas eas, aga ta näkku oli elu tõsidus jõudnud rõhuda juba sügavad uurded. Otsmik oli kortsus, raske mure paistis näost, kui ta murdis oma leiba — noaga ei tohtinud Jumala vilja teotada — tükk tüki järele, ainult vahete-vahel riputades maitseks peale pisut soola.

Pakkusin talle võid ja mune, mida Jerofei Meletejevitši perenaine oli pannud mulle leivakotti. Ei kõlvanud. Oli Jumal tänatud leiba! Siis pole muud vajagi.

Meie ümber kerkisid üha kõrgemale Katuni järsakud. Minu arvates ei näinud need siiski nii läbipäästamatuina, et teekonda oru selles osas oleks tarvitsenud pidada erakordselt raskeks. Aga hiiglakõrged tundusid nad küll olevat. Nägin, et teerada läks seal kuski vastaspoolel, nõlva ülemises osas ja kadus paremale poolele, jõekääru taha. Seal, Kadrini suudme lähedal olla ka kõige raskem tee, nagu räägiti.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Ühel sügisõhtul jäime ööks Kara-su orgu.

Sellenimelisi jõgesid on Altais loendamatul hulgal. Kara-su — must vesi — sobib nimeks igale allikale, igale selge veega ojale. Läikiv-must näibki nende vesi olevat, eriti talvel, mil lumi on valgeks raamiks nende sulale pinnale.

See Kara-su, mille kaldale jäime, lõpetab oma teekonna Katunis ülevalpool kuristikuorgu. Selle suudme lähedal läheb Tšuja-tee läbi Katuni. Õhtu oli soe ja võrratult ilus. Päike oli just laskumas. Kara-su kitsas org oli juba pime, aga Katuni taga kerkivaid teravaid lubjakiviseid harju kattis veel tugev puna.

Metsa ei olnud Kara-su orus. Siin-seal mõni madal ümmargune, okkaline *Caragana* põõsas, muidu ainult päikesest kõrvetatud stepitaimestik. Oru põhjale oli mõni lähedasist altailasist harinud väikese põllu, ümbritsenud selle aiaga ja juhtinud sinna Kara-sust kitsa niisutuskanali. Nüüd oli vili juba lõigatud ja ära veetud. Ainult oja ja niisutuskanali kaldail oli kitsa ribana haljendavat rohtu, millega meie hobused pidid leppima.

Sellised orud on keskmäestiku jalami osas väga harilikud. Kõige alamal on väike oja. Selle vesi toob enesega haljendust oru põhjale. Nõlvadel kasvab ainult kuivustarmastavaid taimi, kattes vaid puudulikult rususe, rabe-

nenud kaljupinna, asetsedes peamiselt lohkudes ja uuretes, mida kevadine sulamisvesi ja vihm rikkalikumalt niisutab. Ülemal on orgu piiravail seljakuil paljaid kaljutippe ja harju, aga nende vahel ja lähedal juba pisut metsagi.

Kevadeti, kui tihnikud on läbi ligunenud veest ja jõed tõusevad üle kallaste, leiab rändaja selliseis päikesepoolseis järskudes orgudes kõige kuivemad ööbimiskohad. Ja sügisel, tulles alla mägedelt, avavad need saabujale oma sooja süle. Kui sealt jäisilt ülanguilt tulles pääseb sellisesse varjatud sooja nurka ja võib ööbida kuival, soojal astangul, selge vuliseva oja ääres — kas ei jääks tõesti kõige parema meelega puhkama! Tundub, nagu oleks elu võitlusist ja äripäevast pääsenud äkki muinasjutu ja rahu maile.

Ent suvekuumuses ei tahaks siin küll meeleldi olla pikemat aega.

Leidsin telgile sobiva koha põllu serval. Seal seisis ta oma kõmmelkatusega nagu mõni hiina pühakoda. Uks avanes oja poole. Meeste palju väiksem, kuhikuna ahenev elamu oli otse oja kaldal.

Teejuht Matai lõhkus põldu ümbritsevast tarast paar teivast halgudeks. Ütles, et peremees olla lubanud, võib-olla oligi lugu nii. Kus Matail tuttavaid poleks! Samal ajal otsis Japšõr, altai poisike, kotist mõned tükid soolatud, päikeses kuivatatud lambaliha ja käis ojas seda pesemas. Pea oli katel tulel. Liha lõigati väikesteks tükkideks „nagu Mongoolias kombeks", Matai sõnade järgi, ja pandi katlasse. Lisaks tangusid ja kuivatatud juurvilja. Keetmine jäeti Japšõri hooleks.

Läksin oma telki. Tõstsin kitsad kastid, kus oli meie kõige väärtuslikum ja kergesti katkiminev varustis, tagumise seina äärde. Küljeseinte äärde asetasin sadulataskud, mis ühes telkidega moodustasid teise hobuse kandami. Võtsin siit välja oma voodiriided: suure lambanahkse kasuka, mille asetasin kahekordselt põrandapresendile teise seina äärde magamisasemeks ja panin sinna ka teki ning padja. Jätsin veel välja väikese kasuka tagavaraks, kui vahest hiljemini õhtul kirjutades hakkaks külm. Seda teinud, panin telgiukse kinni, et ei tõmbaks, ja süütasin küünla. Üks kastidest oli lauaks.

Oma kodu oli valmis! Ikka sama, olenemata vahelduvaist ööbimiskohtadest. Sellisena, kui see nüüd esines Kara-su üksildases orusopis, olin näinud seda loendamatuid kordi, Jenissei ülemjooksul, Mongoolias, Altai välispiiril.

Küünal valgustas väikest ruumi, seinu, kulunud ja rebenenud reisutarbeid, kolmest osast kokku pandud tugiteibaid ja neil lebavat tõrvatud harjaköit. Ainult minu taga olev osa telgist oli täiesti pime. Nägin seal enese vormitut varju, mis väljasolijatele alati näitas, mida sees tegin.

Sama muutumatu kui minu tuba ja selle sisustus, sama muutumatud olid ka minu iga-õhtused askeldused. Küünal põles küünla järel, üks kuu möö-

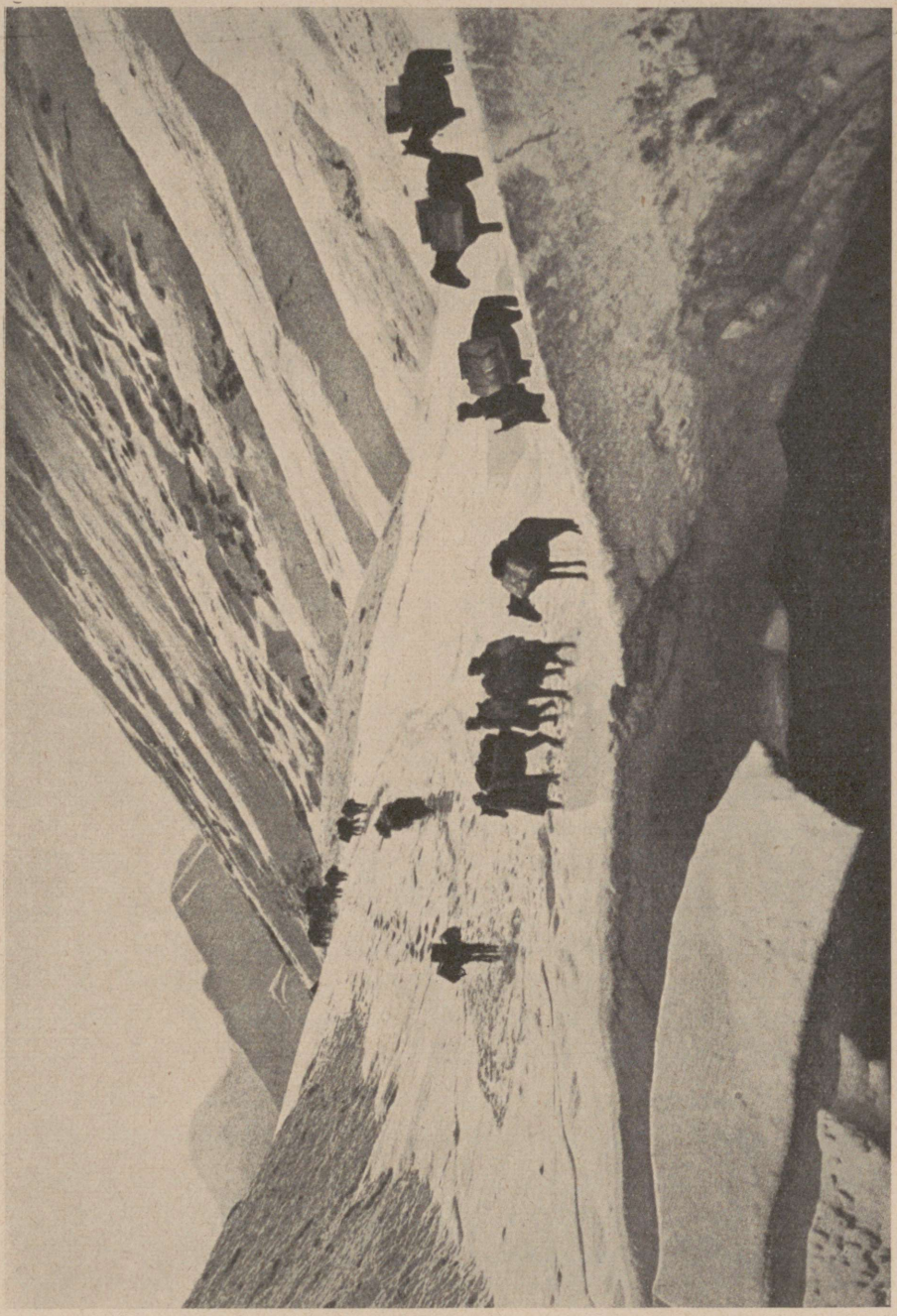

Lääne-Himaalaja jäätunud mäekurud.

dus teise järel — ikka tehti esimeseks voodi, siis söödi õhtust, siis joonistati päevane reisukaart ja kirjutati päevaraamat. Kirjutati hilise ööni. Telk seisis pimedas ümbruses nagu hiiglasuur, paberist latern, mille sees komberdas mingi hiiglaputukas, heites seintele varje.

— Supp on valmis, teatab Matai ukse tagant. — Kas võin sisse tuua?

— Palun.

Laud, või õieti põrand kaetakse. Laudkond rühmitub katla ümber. Japšôr istub uksele kõige lähemale. Ta on ju kõige noorem. Kord on sama nagu igas jurdis. Japšôr teab ja tunneb väga hästi oma kohta. Mäletab koguni ka söögi ajal heita silma hobustele ja leeritulele. Kui supp on söödud, toob ta tulelt teekatla. Soolase supi järel ei passi minna magama ilma teeta. Õõsi tuleks janu ja mis siis juua? Ega ometi keegi, kes vähegi hoolib oma tervisest, ei joo rasvase lihasöögi peale külma vett.

Ja küll tee maitses! Naudingut ei vähendanud sugugi tassist tõusev lihasupi lõhn ega rasvarõngad tee pinnal!

— Ega siin poleks suhkrut vajagi, sõnab Matai, kui sirutan talle suhkrukoti. Aga võtab siiski väikese tükikese, ükskõikselt, nagu mööda minnes. Ja unustab selle tükiks ajaks põlvele.

Japšôr, kes pole veel õppinud kõiki viisakusreegleid, hakkab kohe krõbistama oma suhkrutükki, suunates sellele kogu oma tähelepanu. Käänab teist oma pruunis käes. Hammustab kõige pealt ära nukid ja servad.

Sel õhtul töötasin kaua. Oli nii soe, et polnudki vaja tõmmata selga sooja väikest kasukat. Oli vist juba kesköö, kui sulgesin oma päevaraamatu ja valmistusin magamaminekuks.

Leerituli oli kustunud. Mehed magasid juba tükk aega. Taevale oli tõusnud kuu, viimase veerandi kitsas sirp. See ei suutnud kuigi palju nõrgendada tähtede sära, valgustas siiski pisut maastikku. Igal pool kerkis mäeseljakuid ja nende vahel lohke ja kühmi. Aga kaugusi ei osanud arvestada. Kõik olid sama kaugel või samà lähedal. Maastik sulas sinises udus üheks tervikuks, mille keskel olid valged telgid.

Õhus oli tunda kaljumarana lõhna. Oja vulistas öö vaikuses oma igavest viisi. — Nii varjas vägev Altai meid ööks oma rüppe ja ümbritses meid oma looduseiluga.

Sääraseid sügisöid on Altais palju, igal aastal. Sääraseid rahulikke Kara-su orge on Altais sadadekaupa.

J. G. Granö. Altai I, Porvoo 1919.

RÄNNAKUID MONGOOLIA-ALTAIS.

Kui tuletan nüüd tagantjärele meelde juhtumusi minu esimeselt Mongoolia reisult, tundub otse imena, et pääsesin ühes oma meestega terve nahaga koju ja võisin lisaks pakkuda midagi ka teadusele.

Puudulikult — või kui tahaks karm olla — mitte sugugi ette valmistatud rännak algas Lõuna-Siberist Minussinski lähedalt ja suundus esiteks üle Sajaani mäestiku Urjanhaisse. Minu lähemaks abiliseks ja telgikaaslaseks oli keegi Elias Saari, „Ilja Ivanovitš", umbes viiekümneaastane Siberis sündinud ingerlane Omski lähedal olevast soome asundusest, kes oli olnud omal ajal sõjaväes ja hiljemini mõned aastad Siberi kullakaevandusis. Ta oskas väga hästi tarvitada haavlipüssi ja oli aus ning usaldatav, ent karavanirännakuist polnud tal vähimatki aimu. Minu teised seltsilised, venelased hobusemehed Prohhor ja Afanassi, olid minuga üheealised, sama noored ja sama kogenematud. Palkasin nad Kužebari külas, kust algas ka meie ratsasõit. Lõbus kergatslik meel ja isu näha, kuidas „mongoltsid" elavad — selles olid kõik nende teened!

Ei taha eitada, et karavan ja meie esinemine oli alguses vägagi aukartust äratav. Muidugi mõista! Pikk rida häid hobuseid, uljad mehed, uhke telk ja söögikraami küllaldaselt. Ja Urjanhai pool tehti juba alguses rohkesti huvitavaid teaduslikke avastisi. Päevapildistasin, mõõtsin ja tegin tähelepanekuid. Liikusime, kui nii võiks öelda, võidukalt edasi. Näis, nagu oleks meile osaks saanud haruldane õnn kasvatada ja arendada teekonnal oma teadmisi ja oskusi suuremate raskusteta.

Aga siis tuli esimene hoop. Pidime minema läbi laia, üle kallaste tõusnud Ha-kemi jõe. Pika otsimise järel leidsime vene, panime kraami sisse ja hakkasime sõudma, kuigi jõgi oli täiesti tundmatu ja mitmeti hargnenud.

— Küllap mina juba oskan jõel liikuda, lausus Prohhor, kes oli ajanud palgiparvi Jenisseil.

— Istusid vist alles ema süles, kui mina juba tüürisin paati, kiitis Afanassi.

Elias jäi hobuste juurde ootama. — Esiteks üle kraam, siis alles hobused. Nii tehti ikka ka kullakaevandustes.

Käreda vooluga kitsas jõeharus läks meie paat rannast kaugele vette ulatuva pooleldi lamava paplitüve vastu ümber. Haarasime kõik jões rippuvast tüvest kinni ja katsusime paati kinni hoida. Meie pingutused ei aidanud, veevool käis üle jõu. Paat läks oma teed. Meie kraam hõljus mõne aja lainetel, ent peagi oli meie maine varandus kadunud. Rippusime papli okstel ja pääsesime vaevalt seda mööda saarele, kust sojoodid viisid

meid väikesel, ujuva hobuse hända kinnitatud parvel Eliase ja hobuste juurde. Sedagi teekonda ei sooritaks ma meeleldi teist korda.

Otsisime nädal aega oma kraami, kuid leidsime ainult ühe kandami: lihakoti ja läbiligunenud päevapildiaparaadi, suure presendi ja keeduriistu. Õnneks olin unustanud võtta kaasa paati oma käsikohvri, kus säilitasin oma märkmikke, väikest koduapteeki ja maamõõduriistu, nii et vähemalt need tähtsad asjad olid alles. Kohvris oli ka mu üliõpilasmüts, mis hiljemini oli mulle ametlikuks peakatteks pidulikumail juhtudel.

Teekonna jätkamisest oleks selle järel saanud vaevalt asja, kui mitte Urjanhai venelased, kes juba meie „häil päevil" osutasid meie vastu sõprust ja võõrastevastuvõtlikkust, poleks kinkinud meile riideid ja kasukaid. Nii sain hädavajalikud asjad kokku ja mõtlesin riskida kaugemale. Kavatsesin esialgu jätta Prohhori ja Afanassi Urjanhaisse. Võiksime Eliasega kahekesi teed jätkata ja nii oleksid ka kulud väiksemad. Olin nimelt kaotanud ka suurema osa oma sõidurahast, hõbeda ja vase, mida olin omale vahetanud. Taskuis oli mul ainult paarsada hõberubla ja Kobdosse ning sealt Zaisani oli poolteist tuhat kilomeetrit.

Aga meestel oli asjast teine arvamine.

— Olete vajanud meid heal ajal, siis peate meid pidama ka hädaajal, ütles Afanassi.

— Leping oli tehtud kogu suveks, tähendas selle peale teine. — Seda pole nii lihtne murda. Kui jätkate teekonda, tuleme ka meie ühes. Palka võite maksta Zaisanis või Omskis. Küllap te seal raha saate.

Ka Elias ei pooldanud seda:

— Või mina jääksin siis harilikuks hobusemeheks? Alguses oli teine jutt. — Ärge jätke mehi siia maha, neist võib olla seal paganatemaal veel kasu. Keegi ei julge tulla kallale, kui näevad, et on mehi kaasas.

Nii läksime kõik koos üha kaugemale tundmatule maale, kergesti ja mugavasti, seda peab ütlema. Meie ainuke koormahobune kandis leivakotti, keedunõusid, kasukaid ja pakk-kaste, kus oli minu kohver ja kingiks saadud pesu. Üle kõige oli tõmmatud puldan.

Alguses oli meil teejuhiks üks mongoli keelt oskav Minussinski tatar, aga ta käis igas tee ääres olevas aulis arakat joomas ja nii oli temast rohkem kahju kui kasu, sest suurema osa ajast oli ta purjus. Ulan-komis jäi — tahaksin öelda õnneks — ta kõht sellisesse korda, et ta ei julgenud tulla meiega kaugemale.

Teekonna Ulan-komist Altai eelmäestiku idaserva mööda Kobdosse

Kirgiisid oma viltjurdi ukse ees.

tegime ilma kõrvalise abita. Mongoli keelel oskasin küsida teed ja pärida, kas lähedal on karjamaad ja vett. Minu seltsilised ei osanud sedagi.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Oi seda viletsust! Elias ohkas ja heitis tuleaseme äärde kogutud kuiva sõnniku. Millal jõuab päev, mil saaks jälle inimeste moodi puid põletada. Ilmad muutuvad ikka külmemaks. Altais hakkab lumi tulema ... ja meie rändame ikka alles siin stepis ringi. Surm ja hukatus, vaat' sellega see lõbu lõpeb.

Põhjatorm märatses. Olime katsunud mähkida presendid sadulavirna ümber, kaitseks tuule eest, aga see ei püsinud. Ja vaevalt oleks sellest olnud kasu. Tulelõke hüples siia-sinna ja kuivad sõnnikutükid ei tahtnud kuidagi püsida ringis, nagu oleks pidanud.

Istusime kõrvuti tule äärde, seljad vastu tuult, ja katsusime laialilaotatud kasukatega varjata tuld.

— Sooh, ja nüüd kolmjalg pisut madalamale. Ja pabulaid siia!

Prohhor ja Afanassi ilmusid oma kandamitega.

— Käi just nagu seeni korjamas. Kõmbid ja vahid, kas on kuski midagi näha. Ja kui leiad õige suure, siis on hea meel... Õnn, et on neidki, muidu oleksime otsas.

— Kui on vett ja sõnnikut, saab inimene hakkama, filosofeeris Afanassi.

Peagi oli lõuna valmis: teed ja rukkijahukuivikuid. Meil oli küll pisut võid tagavaraks, aga seda tarvitati ainult siis, kui polnud vett. Oli ka liha, aga nii vähe, et sellest ei jätkunud päevaks. Sellest keetsime õhtuks suppi, sest õhtuti magama minnes oli kehal vaja kõige enam soojust. See oli igatahes meie füsioloogiline kogemus.

Peale sööki asetusin sõnnikust tuleasemele võimalikult lähedale. Pidi tarvitama lõunavaheaega võimalikult hästi, sest õhtupimeduses ei saanud enam töötada ilma telgi ja küünlata.

Ja ma kirjutasin oma märkmikusse: „Lõunaks jõudsime oma rõõmuks väikese oja äärde, mille kaldal oli küllalt karjamaad ja sõnnikut..."

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Raskustes ja äpardustes oli Kobdo, Altai Mongoolia poolse eelmaa pealinn, alati meie mõtteis ja meie kõnelesime sellest sageli. Mongolid olid seda meile palju ülistanud ja uurimisreisijad kiitnud oma kirjutistes Mongoolia ilusaimaks linnaks. Kobdost sai meie kujutluse Õnnela. Kobdos saaks kõik jälle korda, seal saaksime kõik, mida süda ihaldab. Seal puhkaksid väsinud rändajad mõne rikka kaupmehe juures ja koguksid uut jõudu teekonna viimase osa sooritamiseks. Täied leivakotid riputatakse koormahobuste selga ja hiinlasest kuberner annab teejuhi, kes viib karavani veetuilt lagendikelt headele veekohtadele ja haljendavaile niitudele, sest teisel pool Kobdot kerkis juba lumiste tippudega Altai, kus, nagu räägiti, veerikkad mäestikuojad kohisesid lopsakais orgudes. Kobdo, see oli tõotatud maa, kuhu meie hing igatses.

Viimaks jõudiski kätte see päev, päev, mil saabusime oma ootuste linna. Juba vara hommikul — oli vist alles videvik — olime ärevas askelduses oma ööbimiskohas Bujantu kaldal. Sõime viimased lihatükid hommikuks, panime lahjad viletsad hobused sadulasse ja — teele!

Katsusime sõita sörki, kuigi meie setukad panid vastu. Mõlemal pool jõge olid kõrged, paljad kaljud. Kaldaid piiras mõnikord hõre aruhein, vahel madal okkaline hernepõõsastik. Sängist eemal oli liivakuid ja rusuvälju; siin-seal mägede jalal ka üksik, mehekõrgune hauakivi.

Üks loendamatuist laamakloostreist Lääne-Tiibetis.

Keskpäeval jõudsime ühte kohta, kus mäed astusid teineteisest kaugemale, jättes oma vahele laia, ümmariku tasandiku. Bujantu, mis näis tulevat selle tasandiku vastas olevast mäestikust, jagunes mitmeks väänlevaks haruks. Mitmeharuline vetevõrk oli teinud maastiku päris haljaks.

Keset tasandikku oli Kobdo ja igal pool selle ümber oli karjamaal hulgakaupa kaameleid, jakke ja hobuseid. Pikk müür kuulus muidugi linna kindlustistesse. Müüri taga, kust lopsakas lehestik sirutas välja oma latvu, oli vist küll linn ise.

Ilus vaade! Näis olevat tõsi see, mida üks reisija kirjutas Kobdost: „Kobdo esineb vaataja silmadele imeilusa oaasina, tagapõhjaks Lääne-Mongoolia surnud loodus."

Väljaspool müüre oli tasandikul ümmarikke viltjurte ja kaugemal paremal mitmes kohas suuri, valgeid telke, mis eemalt tuletasid meelde sõjaväe leeritelke. Vahest polnudki tühi lora see, mida kuulsime Ulan-komis, et vene konsul oli millegi pärast kutsunud omale appi sõjaväge.

Kui jõudsime lähemale, panime tähele, et need polnudki muud kui venelaste otsatu suured villakuhilad, mis olid peidetud valge puldaniga. Tulime peagi kõige lähema villakuhila juurde, aga linn oma müüridega oli ikka alles sama kaugel. Ühelt venelaselt, kes kaalus parajasti kaamelikarvu ja toppis neid suurtesse kottidesse, kuulsime, et müür ümbritseb ainult kindlust ja et päris linn on selle müüri taga. Ta ütles ka, et vene kaupmehed, kelle abi ja võõrastevastuvõtlikkust meie vajasime, elavad päris linnas.

Viimaks tõusis kindlustis meie silmade ette. Müür oli 3—4 meetrit kõrge, savist tehtud, ja muutus ülespoole üha kitsamaks. Selle ülemises servas oli näha väikesi neljakandilisi auke, nähtavasti laskmisauke, kust tuli nähtavale vanu roostetanud kahuriotsi. Kindlust ümbritses vana, poolummistunud vallikraav. Kogu kindlustis jättis vana, keskaegse mulje, mis poleks vist kannatanud ainustki pauku moodsast kahurist.

Ent milline linn avanes meie silmadele kindlustise taga! Või selline oli siis meie ootuste siht, selline Mongoolia ilusaim linn! Väike, tühine, isemoodi ehitatud küla.

Sattusime esiteks kitsale tänavale, kus sõelus hiinlasi ja mongoleid. Küll on aga kord! Koeraraipeid ja rämpsu, solgirenn keset tänavat. Näis, nagu oleksime sattunud mõnesse kummalisse maailma, kust peaks pääsema ära nii ruttu kui võimalik! Ka meie sojoodi hobused norskasid ja kartsid.

Ehitusviis oli imelik. Mõlemal pool kitsast tänavat ulatus katkestamatu savisein, kus polnud näha aknaid, aga selle eest ümmara pealisega väravaid või madalaid, pikki nelikülikuid, kus hiina kaupmehed olid ladunud esile oma kauba. Need augud olid umbes nagu meie turukaubamajades; ööks käänatakse lett üles ja sellega pood on kinni. Vahe on ainult selles, et kobdolased olid teinud säärase augu oma toa tänavapoolsesse seina.

Sellal kui meie imestlesime linna ja inimesi ja inimesed imestlesid omakord meid, tuli meile üks venelane vastu. Ta oli meie meelest nagu ilmutis teisest maailmast.

— Slaava bohu, hüüatas Prohhor, kes ratsutas karavani ees. — Kord ometi elav inimene. Tere, semljak!

— Tere.

— Ütle, kulla isa, kus elavad siin pesas õiged inimesed?

— Gregor Ivanovitši juures... või Kuznetsovi juures.

— Kus elab Gregor Ivanovitš?

— Paarikümne sülla kaugusel, sellesama tänava ääres.

Kohtasime ka veel teist venelast, kelle juhatusel ratsutasime Gregor Ivanovitši õue. Ka tema elamu oli hiina moodi. Ehitised — osalt elamud, osalt aidad — ümbritsesid õue igalt poolt. Põletamata telliskivest ehitatud elutoad olid kõik järgemööda akendega hoovi poole. Hiinlaste aknad olid paberist ja mitmeosalised. Siin olid aknad suuremalt jaolt klaasist. Akende all oli lillepeenar. Keset õue oli kaev ja kaugemal prügiauk.

Meeste oodates hoovis läksin peremehe juurde paluma korterit mõneks päevaks. Gregor Ivanovitš Kuzmin — lahja, habemik mees, oli sellega nõus:

— Näeksin, et viibiksite nagu omas kodus ja nii mitu päeva kui teil aega. Olen rõõmus, et võin teid aidata.

Meie hobused viidi linna servale karjamaale, meie varandus pandi aita luku taha ning mulle jäi au olla peremehe toaseltsiliseks.

Kuzmini eluruumid olid mööbeldatud hiina moodi. Toa tagumine osa oli umbes pool meetrit kõrgemal aknaosast ja seda tarvitati istumis- ja magamiskohaks. Selle eesäärel oli vaid paari detsimeetri kõrgune laud, mille ümber istuti söögiajal ristis jalu. Voodid kääriti päevaks kokku vastu seina.

Mina ei jõudnud veel kõike silmatagi, kui samovar ilmus lauale.

— Kobdos on, seletas Gregor Ivanovitš teed juures, — kõige rohkem tuhat elanikku. Venelasi on kokku kolmkümmend, iseseisvaid kaupmehi viis. Need on kõik pärit Bijskist ja on harilikult ainult suvel Kobdos hiinlastelt üüritud kortereis. Talveks kolivad nad kodulinnadesse oma perekonna juurde, võttes kaasa siin kokku ostetud lamba- ja kitsevillad, kaamelikarvad, nahad ja kasukad. Kobdosse jääb mõni äriteenija majapidamise eest hoolt kandma.

— Ja hiinlased?

— Hiinlased elavad Kobdos ametnikena või kaupmeestena. Suuri hiina kaubamaju on umbes paarkümmend, väiksemaid umbes kolmkümmend. Hiina käsitöölisi linnas pole. Kui hiinlane on teeninud kolm aastat, teeb ta harilikult reisu kodumaale omakseid tervitama. On olemas mingi hiina seadus, mis keelab hiinlasi toomast oma naist siia kõrvalisse maaossa. Sellepärast pole Kobdos just näha naisi, kui ei võta arvesse mongoli naisi, kellega hiinlased sõlmivad ajutisi abielusid ja kes sageli tegelevad elukutseliselt prostitutsiooniga.

— Kas nad pole teenijateks?

— Ei, selleks on nad liiga mustad. Poesellid ja jooksupoisid pühivad põrandaid, pakuvad teed, pesevad riistu villade kaalumise ja kauplemise kõrval! Ja hiina kokad on ka venelastel.

— Kes elavad linnast väljas olevais jurtides?

— Need on mongolid ja mõnel aastal on neid sadadeviisi. Nad elatuvad villade pesemise ja põletussõnniku „arguuli" kogumise ja müümisega. Ka kirgiise on siin ajuti. Tulevad Altaist kauplustesse. Nii et see Kobdo elanikkond on kaunis kirju.

J. G. Granö, Altai II, Helsinki 1921.

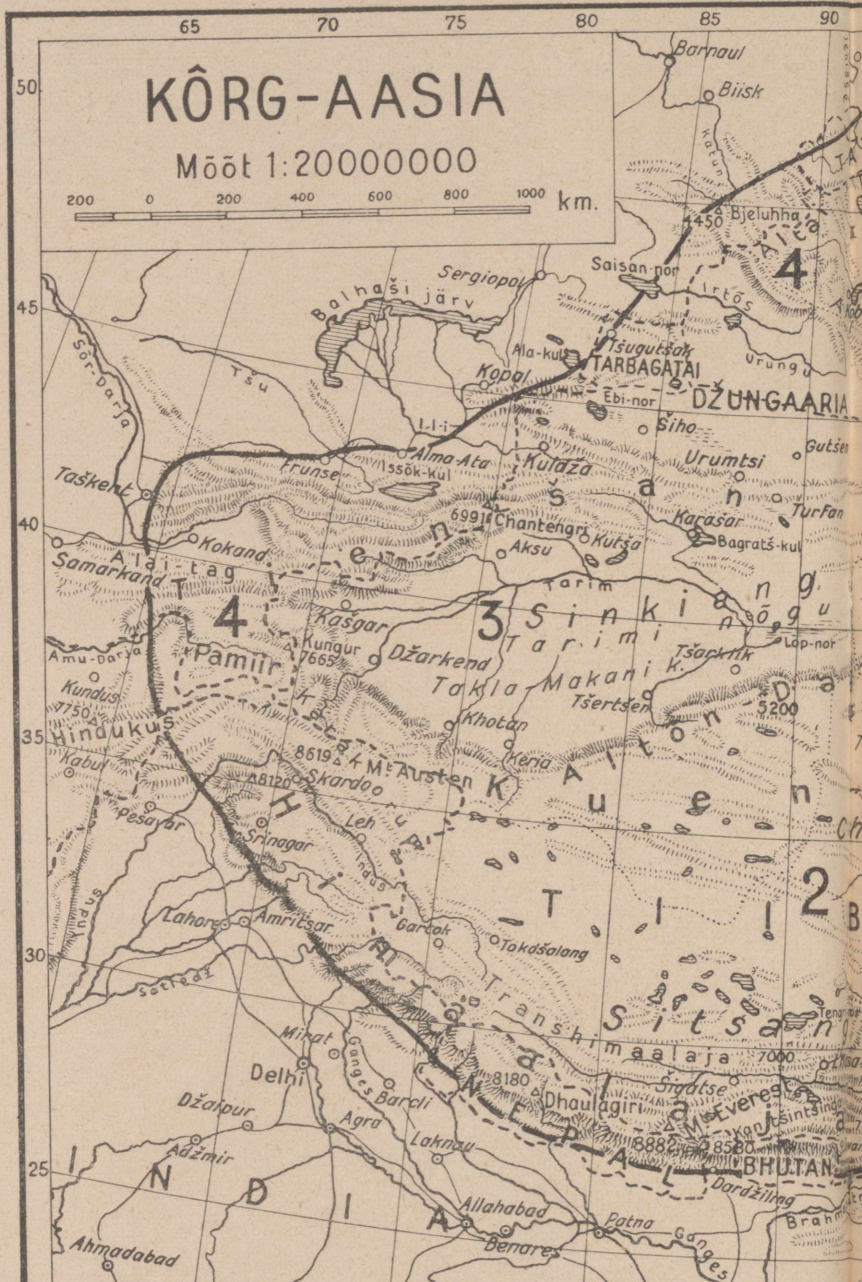

Kõrgaa

1 — Mongoolia; 2 — Tiibet; 3 — Ida

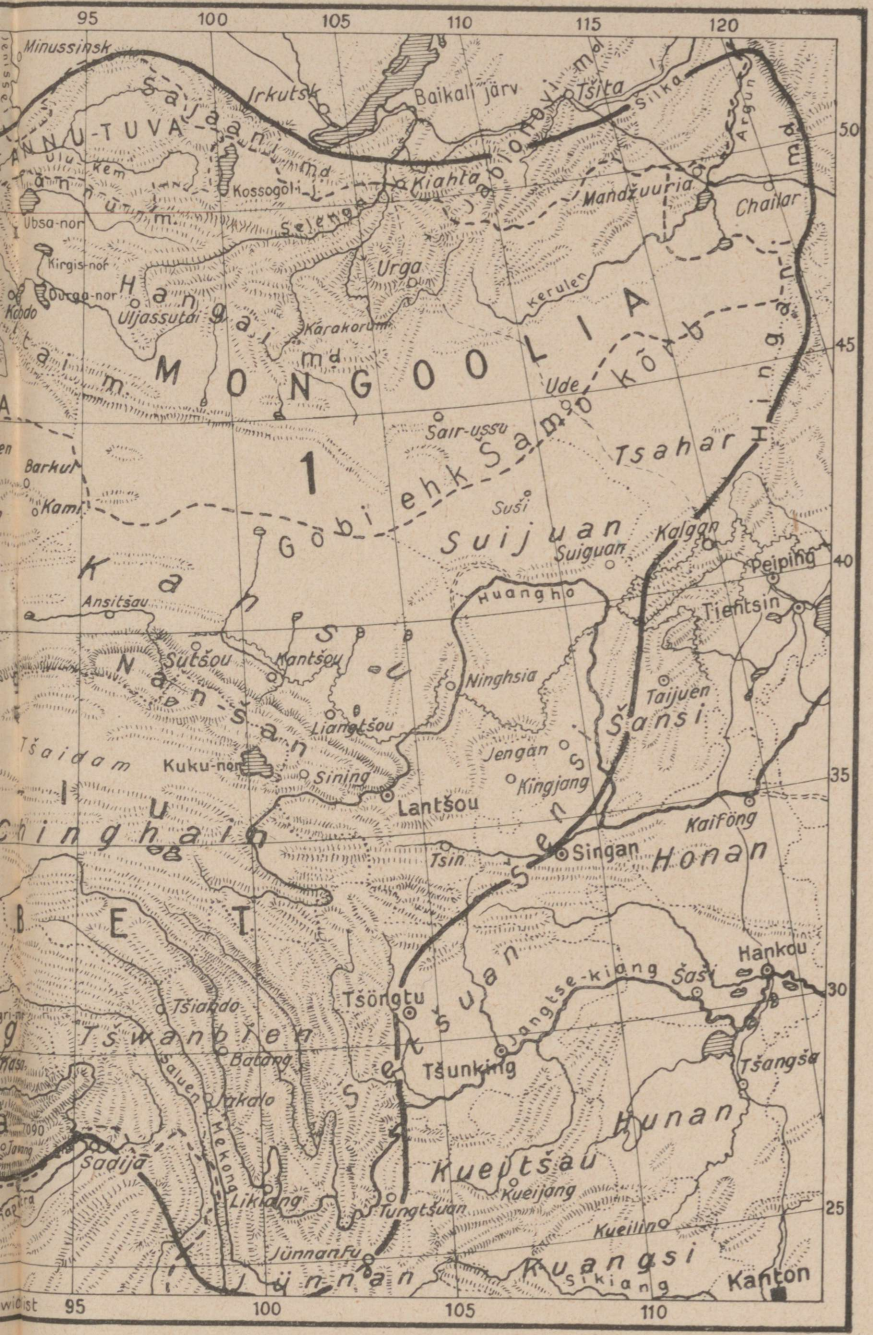

rg-Asia.

— 3 Turkestan; 4 — Pamiir ja Altai.

Volga suubumine Kaspia merre.

Kesk-Vene maastik.

MAAILMA MAAD JA RAHVAD

TÄNAPÄEVA MAAILM SÕNAS JA PILDIS

Toimetajad:

AUGUST TAMMEKANN
Tartu ülikooli geograafiaprofessor

EDGAR KANT
Majandusgeograafia õp. Tartu ülikoolis

12

SUUR-SIBER
VENEMAA

„MAAILMA MAADE JA RAHVASTE" talitus,
Tartus, K./Ü. „Loodus", 1932.

SUUR-SIBER

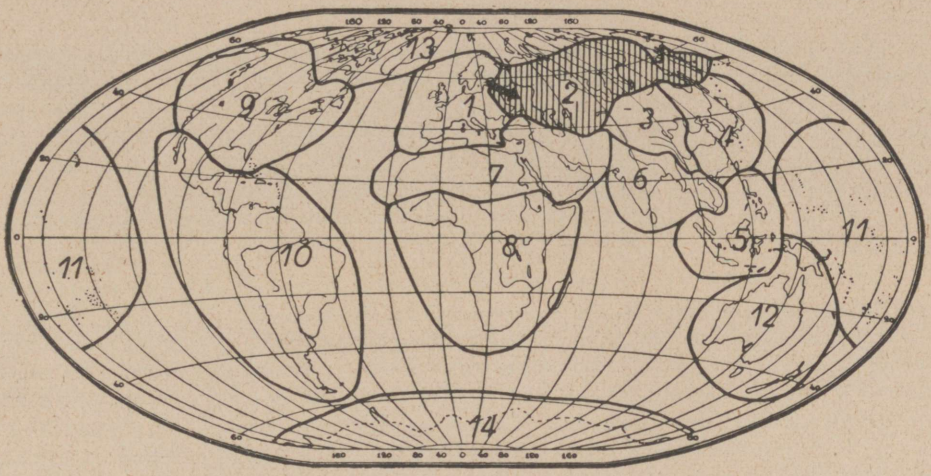

Suur-Siberi asend maailmajagude seas.
(Vrd. lk. 15.)
Suur-Siber moodustab ülemineku Aasiast Euroopasse.

SUUR-SIBER.

Venemaa.

A. Tammekann.

1. Venemaa Suur-Siberina.

Siberi üldtuntud nime all mõistame Põhja-Aasia suurt tasandikku ääretute okasmetsade ja rohtlaantega ning valdavate jõgedega, mis Kõrg-Aasia põhjapoolseist mäestikest tulles saadavad oma veed rahulikkude, võimsate voogudena Põhja-Jäämerre. Inimasustus kaob siia puutumatusse laasmaastikku üksikute väikeste saartena või koondub ribadena jõgede ja suuremate liiklemisteede äärde. Aasia ja Euroopa vaheliseks piiriks ja seega Siberi läänepiiriks peetakse harilikult Uurali mäestikku, mis ei moodusta aga tegelikult mingit teravat maastikulist piiri. Uuralist läänes jätkub Kirde-Euroopas sama ääretute okasmetsadega kaetud ja suurte jõgedega läbitud tasandik, mis Aasia poolelgi, ja alles Valgest merest läänes toovad Karjala, Soome ja Skandinaavia kõva kristalne aluspõhi, järvederohkus ning lääne-euroopaliku kultuuri avaldused uut elementi maastikku. Kesk-Venemaal jätkuvad samad lõunapoolse Siberi metsa- ja põllutasandikud üle Uurali pea Karpaatideni, muutudes küll vähehaaval rahvarikkamaks ja kultuurilisemaks, kuid säilitades siiski sama üldilme. Lõunas lamendub ja kaob Uurali mäestik täielikult laias Araalokaspia nõos, pole mingit vahet selle nõo madalat tasast põhja katvate kuivade rohtlate ja poolkõrbede Euroopa- ja Aasiapoolse osa ilmes. Aasia valgub siin märkamatult üle Euroopaks ja seda hõlpsat teed on tarvitanud pika ajaloo jooksul ka kõik rahvasterändamised, mis on suundunud suure Aasia mandri sisemusest Kagu- ja Kesk-Euroopasse.

Kui tahaksime seega määrata ja iseloomustada Venemaad ühe nimega, rõhutades tema maateadusliku laadi ühtlust, olenemata Euroopa ja Aasia vahelisest meelevaldsest piirijoonest, siis oleks üheks selliseks võimaluseks saksa maateadlase E. Banse poolt esitatud nimetus Suur-Siber. See viitaks ühelt poolt Siberile kui Põhja-Euraasia suure madaltasandiku tüüpilisimale maastikule ning olulisemale osale, teiselt poolt aga näitaks, et Siberi nimetust on laiendatud üle tema harilikult mõistetavate piiride kogu Venemaa kohta.

Millised oleksid sel juhul Suur-Siberi kui geograafilise regiooni piirid? Põhjas avaneb ta otsatu pika, madala, lookleva rannikuna Põhja-Jäämere jäiste väljade poole, mis ühes selle rannikumaaga kuuluvad juba Põhjanabamaade hulka. Selgemaks maastikuliseks piiriks on siin piir tundra ja metsa vahel. Alles metsamaid on põhjust lugeda Siberi külge. Idas ulatuvad Siberi metsased mäestikud põhjapoolse Vaikse ookeani äärde välja, kus nad Sahhalini ja Kuriili saarte kohal puutuvad kokku Kaug-Ida saarelise osaga. Lõunas piiravad Siberit Kõrg-Aasia servamäestikkude põhjapoolsed nõlvad, mis küll paiguti, nagu Baikali järve ümbruses, ei moodusta mingit teravat piiri, liitudes Kesk-Siberi madalamate mäeahelikkudega. Kaugemal läänes taganevad Kõrg-Aasia servamäestikud lõunasse, jättes oma jalale laia rohtla- ja kõrvetasandiku, Vene-Turkestani. See ala on saanud oma kultuuri ja vanema asustuse Hommikumailt ning kuulub seetõttu oma ilmelt Orienti. Põhja poolt on aga tunginud siia ka vene asustus ja mõju, mis annab põhjapoolsele Turkestanile siirdeala ilme. Piir Suur-Siberi ja Oriendi vahel on siin enam-vähem meelevaldne, ulatudes Altaist Kaspia mereni. Kaspia merest läänes on jälle teravaks piiriks Kaukasuse mägedemüür ja Must meri. Kõige ebamääramasem on piir läänes, sest Suur-Siberit iseloomustav madaltasandik jätkub läbi Läänemeremaade, Poola ja Põhja-Saksamaa umbes Reini suudmeni ja Suur-Siberi ala piiritlemisel tuleb siin tugineda eeskätt kultuuriavaldusile, asustustihedusele ja kultuurmaistu rohkusele. Neilt vaatekohtadelt langeks Suur-Siberi loomulik piir üldjoontes ühte Nõukogude-Venemaa praeguse läänepiiriga, välja arvatud loodeosa, kus Koola poolsaar ja Ida-Karjala kuuluksid maastikuliselt selgesti Soome külge. Edasi moodustab selgekujulise piirivöötme Peipsi ja Pihkva järve nõgu, kuna Eesti Setumaa kaguserv, idapoolne Läti, Leedu ja Poola ning Rumeenia külge kuuluv Bessaraabia on ebamääraseks siirdealaks tüüpiliselt venelise Suur-Siberi ja läänelisema ilmega Kesk- ning Põhja-Euroopa vahel.

2. Suur-Siberi üldiseloomustus.

Säärasel valdava ulatusega ja seejuures kaunis ühetoonilise pinnamoega madalal ja tasasel alal, nagu Suur-Siber, omavad ilmastu vaheldus ja erinevused kõige määravamat tähendust. Sellal kui Siberi põhjaserva piiravad Põhja-Jäämere jääväljad ja külmahõngune tundra, on Musta mere äärde Krimmi ja Kaukaasia rannikuile kujunenud teine Riviera pea alaliselt valitseva pehme suvise ilma ja uhkete supelrandadega. Sellal kui maa loodeserv seisab veel tunduvalt Loode-Euroopa merelise ilmastu mõju all ja Ida-Siberi rannikud upuvad külma uttu ja vihmadesse, valitsevad Araalokaspia madalikul ja Volga alamjooksul kõrvetavad põuad ning maad katab vaid

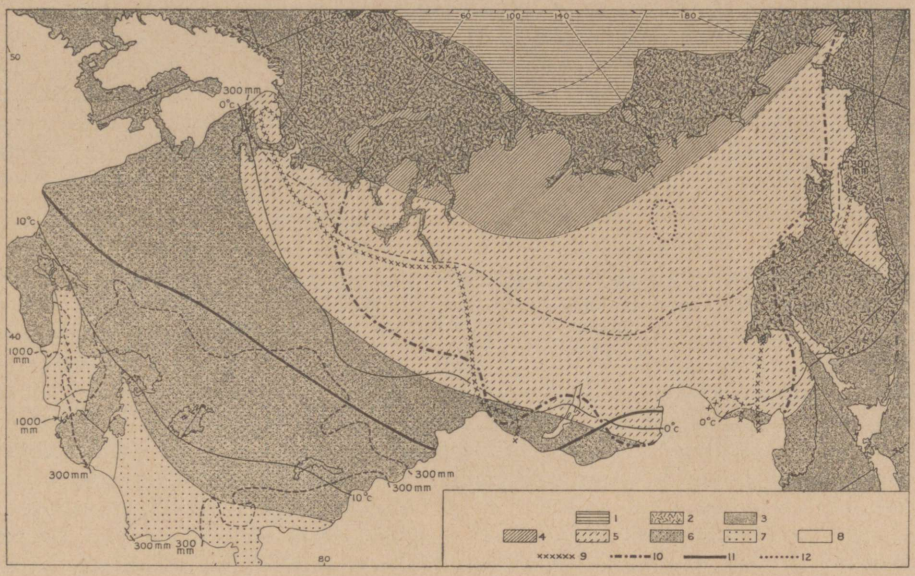

B. ja J. Semenov-Tian-Šanski järgi.

Suur-Siberi ilmastulised valdkonnad.

1) alalise jääkattega nabameri; 2) ajujääga kaetud meri; 3) suveti jäävaba meri; 4—8) pakasaja vältus: 4) 9 kuud; 5) 6—9 kuud; 6) 3—6 kuud; 7) 1—3 kuud; 8) vähem kui 1 kuu; 9) alalise põhijää esinemise lõunapiir; 10) enam kui — 20°-liste talvepakaste lõunapiir; 11) enam kui 20°-lise suvekuumuse põhjapiir; 12) talvine pakaskeskus (—45°). Lisaks on näidatud peente pidevate joontega 0° ja 10° keskmised aastased isotermid ning peene katkendjoonega 300 ja 1000 mm aastaste sademete piirid.

hõre soolakas rohtla või koguni laiad liivakõrved. Vahepeal näeme kõiki üleminekuid ühest äärmusest teise. Valitsevalt madala ja tasase pinnamoe tõttu kujunevad ilmastulised alad laiadeks vöötmeteks, mis ulatuvad läbi kogu maa läänest itta (vt. kartogr. lk. 1555). Talvel jahtub Kirde-Siber, suure mandrilise ala keskel asetsedes, suurel määral ära, talvepakased võivad laskuda siin 40—50 kraadini alla nulli. Seejuures on sademeid võrdlemisi vähe, lumikate on õhuke ja katkendiline ning maa külmub kõvade pakaste käes õige sügavasti. Lühikese, olgugi suhteliselt sooja suve jooksul sulab see külmunud maa vaid pinnalt ära, kuna alla jääb igavesti läbikülmunud kiht, mis ulatub Jäämere äärest lõunasse Baikali järve ümbruseni. See igavesti külmunud maa olemasolu ei takista siiski siin lõunas metsakasvu ega põlluharimist. Lääne ja ida suunas Atlandi ja Vaikse ookeani poole muutub põhjapoolse Suur-Siberi ilmastu üha merelisemaks, talved pehmemaks ja lumerikkamaks, suved jahedamaks. Lõunas seevastu kasvab ilmastu mandrilisus üha suuremaks, saavutades äärmuse kuivas Araalokaspia nõos. Siin on Suur-Siberi kõige palavam (keskmiselt üle 20° sooja suvel) ja kuivem piirkond (keskmiselt alla 300 mm sademeid aastas). Alles selle lõunaserval kerkivad mäestikud — Altai, Tienšan ja Kaukasus — saavad jälle rohkem niiskust ning on seepärast kaetud metsaga.

Vaadeldes temperatuuride kujunemist ja aastast käiku Suur-Siberi valdaval alal näeme (vt. kartogr. lk. 1555), et ligi poolel Venemaa alast valitsevad talvekülmad üle kuue kuu aastas ja ülejäänud poole suuremas osas veel 3—6 kuud aastas. Seejuures haarab suurema osa Siberist alla —20° laskuvate pakaste piirkond, kuna Lõuna-Venemaal tõuseb suvekuumus laial alal üle +20°. Venemaa on seega suur ilmastuliste vastuolude maa ja see vastuoluline ilme tuleb avalikuks ka mitmes muus suhtes.

Ilmastu erinevuste ja vastuolu kõige selgemaks väljendajaks on taimkate, mis levib Suur-Siberi laiadel tasandikel ja lauskmail vöötmeti, vastavalt ilmastuvöötmeile (vt. kartogr. lk. 1557). Siberi põhjapoolseid rannikuid katvale tundrale järgneb läbi kogu maa käiv lai metsavööde, mis jätkub katkestamatult üle tasandikkude ja madalate mägismaade Läänemerest Vaikse ookeanini, ulatudes lõunas ligi 50. laiuskraadini. Läänemere ja Uurali vahel on põhja pool okasmetsad, lõuna pool sega- ja lehtmetsad, Uurali taga valitseb aga kõikjal vaid okasmets. Metsakatte pidevust katkestab vaid metsa-alale tunginud inimasustus ja kultuurmaistu, mida näeme Siberist lääne poole liikudes üha suureneval määral. Kõige edelapoolsemaist lehtmetsadest ongi säilinud vaid vähesed riismed üksikute salude ja tukkade või inimese poolt korraldatud kasustusmetsa massiivide näol. Metsavöödet palistavad lõunas Karpaatide ja Baikali mägede vahel rohtlad, Venemaal steppideks nimetatud. Üleminek metsast rohtlasse toimub metsastepi näol, kus metsatukad poevad laikudena niiskemate lohkude põhjale ja orgudesse, kuna lohkudevahelisil kõrgemail pindadel levivad lagedad rohtlad. Maapind koosneb siin erilisest huumuserikkast viljakast „mustmullast". Kagusuunas, Kaspia ja Araali mere poole, muutuvad stepid ikka kuivemaks, rohikate üha hõredamaks ja kiduramaks, paiguti maapind kattub põhjavee aurumisel tekkinud soolakoorikuga ja viimati võtab paljas liivakõrb võimust. Viimase ümber levib taas kuiv stepp Siberit lõunast piiravate metsaste mägedeni. Jahedamas Ida-Siberis, Baikalist ida pool, puudub metsastepi ja stepi vööde ning pidev metsakate ulatub tundrast lõunapoolsete mägedeni ja Vaikse ookeanini.

Ääretud ühetoonilised metsamaastikud on seega Suur-Siberis kõige ulatuslikumad ja valitsevamad. Taimkatte — tundra, metsa ja stepi — ühtlustava ja valdava mõju kõrval jäävad pinnamoest ja vetevõrgust tingitud kohalikud erinevused hoopis varju. Kõige üldisemais joontes omab Suur-Siber ühtlast suurt kaldevust lõunast, mägisest Kõrg-Aasiast ja Oriendist, põhja — Jäämere poole. See tuleb ka nähtavale vetevõrgus — suurem osa Venemaast kuulub Jäämere vesikonda. Rida võimsaid jõgesid — Dviina, Petšoora, Ob, Jenissei, Leena — laskub seda põhjapoolset kallet mööda Jäämerre. Siberis asetsevad jõgede allikad ja ladvaosad lõunapoolseis servamäestikes, kuna Uuralist läänes on jõgede veelahkmeks vaid ebamäärased lamedad kõrgustikud, millest lõunas maapind hakkab uuesti laskuma ning moodustab teise, lõunapoolse kalde. Samalt Kesk-Vene veelahkmelt algavad jõed (Dnepr, Don, Volga) laskuvad seda mööda Musta ja Kaspia merre. Kagusuunas üha kasvava kuumuse ja kuivuse tõttu võtab aurumine sademeist ülekaalu ja vete äravool muutub puudulikuks ning katkendiliseks. Volga suudab veel oma suure veerohkuse tõttu jätkata teed, kuigi tublisti vähenenud veehulgaga, läbi kuivade steppide ja poolkõrbede Kaspia mereni, kust aga polegi enam väljavoolu. Kaugemal idas Pamiiri

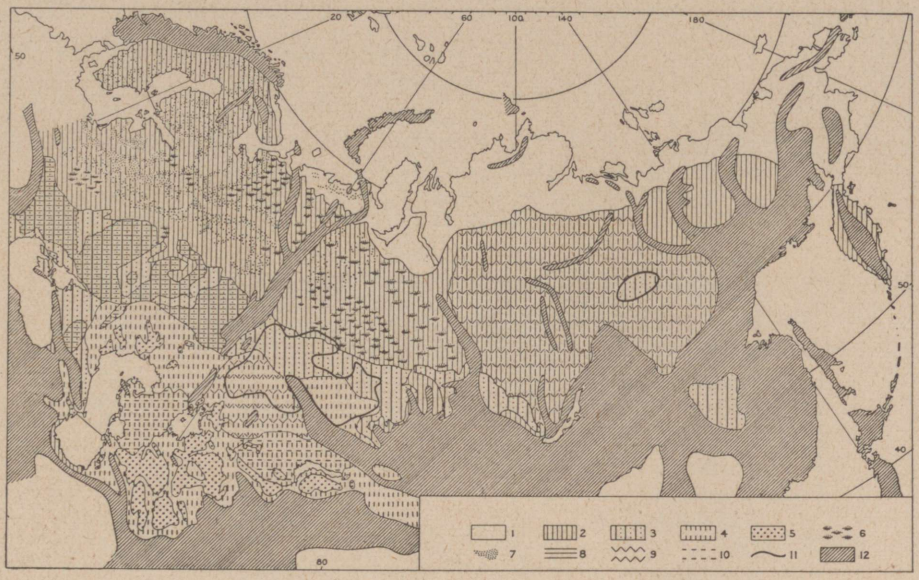

B. Semenov-Tian-Šanski järgi.

Suur-Siberi looduslikud maastikud,
tingitud taimkattest ja pinnamoest.

1) tundra; 2) metsatasandikud; 3) stepitasandikud mustmulla-pinnasega; 4) kuiv stepp ja poolkõrb; 5) liivakõrb; 6) sood ja rabad; 7) moreenkingustikud; 8) orustatud lavamaa; 9) lavamägismaa; 10) kuiv ariidne lavamaa; 11) ärakuivavate umbjärvede ala Lääne-Siberis; 12) ahelmäestikud.

ja Tienšani mägedest tulevad jõed lõpetavad oma jooksu Araali ja Balhaši äravooluta järves, kuna laiad alad nende järvede vahel ning ümbruses on täiesti kuivad ja veetud või üle külvatud väikeste soolakate umbjärvedega. Suurejooneliste vesitustööde abil püüavad venelased muuta neid kuivi alasid üha laiemal määral niisutatuks ja viljakandvaks.

Sama vahelduv ja vastuoluline, kui Venemaa on oma looduslikelt oludelt, on ta ka rahvastikult ja asustuselt. Heites pilku rahvastiku tiheduse kaardile (lk. 1559) näeme, et tihedamalt elab rahvast vaid maa lääneosas vastu Kesk- ja Taga-Euroopa maid. Siin tõuseb rahvastiku tihedus kohati 100 inimeseni ruutkilomeetril, nagu Ukrainas ja Moskva ümbruses. Seevastu tõuseb tihedus Siberis vaid harukordselt üle 10 in. km^2-l ja suuremas osas Siberist ning ka Euroopa-poolsest Põhja-Venemaast ei tule keskmiselt ühtegi inimest ruutkilomeetrile.

Ka enamik suuremaid linnu on koondunud tihedamini rahvastatud läänepoolsele alale, kus nad koonduvad kolme peamisse linnastuspiirkonda — Kesk- ja Loode-Vene, Lõuna-Vene ja Uural. Üle 100 000 elanikuga linnu oli Venemaal 1926. a. rahvalugemisel 30, loendatud järgnevas tabelis, kus on näha ühtlasi nende kasvamine viimase 30 aasta jooksul.

Venemaa linnad üle 100 000 elanikuga 1897. ja 1926. a.

		Elanikke tuhandeis 1897	1926	juurdekasv %
1.	Moskva	1036	2018	95
2.	Leningrad	1267	1611	27
3.	Kiiev	247	494	99
4.	Bakuu	112	447	298
5.	Odessa	405	411	1,5
6.	Harkov	175	410	134
7.	Taškent	156	321	105
8.	Rostov D/ä.	120	305	154
9.	Tiflis	161	280	74
10.	Saratov	137	212	54
11.	Dnepropetrovsk	121	188	54
12.	Nižni-Novgorod	95	181	90
13.	Kaasan	132	175	33
14.	Samaara	92	172	88
15.	Krasnodar	66	162	146
16.	Omsk	37	161	328
17.	Astrahan	113	153	35
18.	Tuula	111	149	34
19.	Stalingrad	56	147	163
20.	Sverdlovsk	55	134	143
21.	Minsk	91	124	35
22.	Orenburg	73	122	68
23.	Novosibirsk	5	121	2310
24.	Voronež	84	117	39
25.	Jaroslav	71	112	59
26.	Ivanovo-Voznessensk	54	111	106
27.	Tver	54	106	98
28.	Stalin	32	106	230
29.	Vladivostok	29	102	254
30.	Samarkand	55	101	83

Sama ebaühtlane ja kirju on ka Venemaa 146-miljonise elanikkonna (1926. a.) rahvuslik koosseis. Üldse loetakse Venemaa laial pinnal 169 erinevat rahvust, mis jagunevad kümnesse pearühma: indo-eurooplased (36), jahvetid ehk kaukaaslased (40), semiidid (6), soome-ugri rahvad (16), samojeedid (1), türgi rahvad (48), mongolid (3), tunguusi-mandžu rühm (6), paleoasiaadid (9) ja kaug-ida rahvad (4). Neist on indo-eurooplased (venelased) kaugelt ülekaalus, moodustades ümmarguselt kolmveerandi kogu Venemaa rahvastikust. Et nad on ühtlasi kultuuriliselt kõige kõrgemal järjel ja teiste rahvaste seas valitsevas asendis ning saanud oma kultuuri peajooned läänest, siis tuleb pidada Venemaad läänelise tsivilisatsiooni idapoolseks ääremaaks Euraasias. Siberis on vene kolonisatsioon jõudnud tungida küll vaid kitsa ribana lõunapoolsele metsastepi ja stepi alale, kus on ühendusepidajaks ja kolonisatsiooni soodustajaks ning edendajaks suur Siberi raudtee. Sellest venelaste asustuskiilust põhja ja lõuna pool asuvaile Siberi algelisemaile pärisrahvaile on venelased siiski kultuuritoojaiks ja mõjustavad ning ühtlustavad seetõttu ka nende arenemiskäiku.

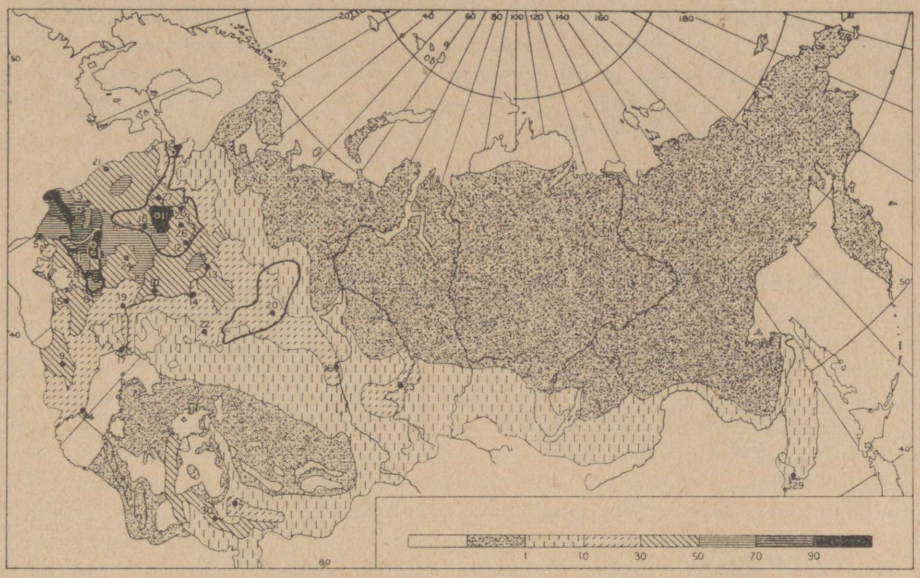

B. Semenov-Tian-Šanski järgi.

Suur-Siberi rahvastikutihedus ja suuremad linnad.

Erilaadilise viirutusega on tähistatud rahvastikutihedus (inimesi ruutkilomeetril), asustamata alad on valged. Mustad nummerdatud täpid esitavad üle 100 000 elanikuga linnu (1926. a. rahvalugemisel), mis on loendatud tabelis lk. 1558.

Tsaristliku Vene riigi üheks nõrgemaks küljeks oli just see suur rahvaste mitmekesisus, mida püüti juhtida ja valitseda ühest keskusest ühiste, kõikide rahvaste kohta käivate eeskirjade järgi, lõplikuks sihiks nende ärasulatamine suure vene rahva seas. Uue Venemaa kommunistlik valitsus seadis endale algusest peale sihiks arvestada seda rahvaste mitmekesisust, andes neile võimalikult suurel määral isetegevuse võimalusi, et siduda neid seda kindlamini Venemaa kui nende huvisid kaitseva ühise terviku külge. Natsionalismi kaudu internatsionaalile — sõnab üks kommunistide juhtlause. Nii ongi moodustunud see äärmiselt kirju ja keeruka struktuuriga liitriik, mida kujutab endast S. S. S. R. — „Sojuz sotsialistitšeskih sovetskih respublik", sotsialistlikkude nõukogu-vabariikide liit (vt. ülevaatekaarti vihu lõpus). Suurte, osalt föderatiivsete vabariikide kõrval, nagu Päris- ehk Suur-Vene, Valge-Vene, Ukraina, Taga-Kaukaasia jt., on rida mitmesuguse iseseisvusastmega vabariike ja piirkondi, mille koguarv tõuseb 40 lähedale. Et Venemaa rahvad on pika ühiselu-aja jooksul suurel määral laiali valgunud ja segunenud, siis on nende autonoomsete asumisalade piiritlemisel kaardipilt kujunenud äärmiselt kirjuks ja killustatuks. Täielikku ühtlust nende autonoomsete piirkondade rahvastikus ei olnudki enam võimalik saavutada, liiga segi paisatud olid nende võõrrahvaste eluasemed venelaste keskele. Seepärast on pea kõigis autonoomseis osariiges pärisrahva enamiku kõrval suurem või väiksem venelaste vähemus. Võib-olla on sellel koguni oma

politiline tagamõte. Kõige killustatum on Venemaa politiline kaart Kaukaasias, kus elab suhteliselt väikesel maa-alal arutu hulk eri rahvahõime, ja teiselt poolt Volga keskjooksul, kus asetsevad endiste rohkearvuliste soome-ugri rahvakildude eluasemed. Siinsamas on oma autonoomseil aladel tatareid, baškiire ja saksa koloniste.

3. Tänapäeva Nõukogude-Venemaa.

Suur-Siberi laiad ühetoonilised tasandikud on nagu loodud ühe suure riikliku organisatsiooni kujundamiseks. Sajandite jooksul kujunenud suur võimas tsaristlik Venemaa osutus siiski sisemiselt nõrgaks, vahest oma ülemääraselt suure laiumise tõttu, ja varises maailmasõja järeldusel kokku. Esialgu näis see kokkuvarisemine päris lõplik olevat, sest maailmasõjale järgnenud esimesil revolutsiooni- ja kodusõja-aastail polnud enam kuigi palju järel endisest suurest riiklikust organisatsioonist. Läänepoolsed ääremaad, mis olnud vene võimu all suhteliselt vähemat aega ega kuulu õieti enam Venemaa loomulikku piirkonda, ei läinud seejuures vene enamliku revolutsiooniga kaasa, vaid orienteerusid oma loomuliku kuuluvuse kohaselt läänepoolse Euroopa poole. Venemaa tõmbus läänes jälle oma vanadesse ajaloolisisse piiridesse. Sedavõrt suur on aga Suur-Siberi tasandikkude ühendav võim, et endise suurriigi laokile vajunud üksikosad tõusid kodusõja mölludest ja vintsutusist taas ellu ja moodustasid jälle ühise riikliku terviku, kuigi täiesti uutel ja erinevail alustel. Suur nõukogude-vabariik pühitseb eeloleval sügisel alles oma 15. aastapäeva, ent need 15 aastat sisaldavad rohkem põnevat ja tähendusrikast ajalugu kui vahest mõne teise maa ja ajajärgu sajandid. Venemaa on olnud sel ajal suurejooneliste ühiskondlikkude ja majanduslikkude katsetuste lavaks, mida on toimetatud suure, enam kui sajamiljonise elava rahvaga seninähtamatu hoolimatuse, julmuse, järjekindluse ja doktrinaarsusega. Venemaa enamlikud juhid on osutunud igatahes ületamatuiks organisaatoreiks ja võimuhoidjaiks. Ent võib-olla ongi see Venemaal lihtsam kui mujal, võib-olla ongi see ainuüksi Venemaal võimalik. Venelaste messianism ja isikukummardamine on tuntud. Kas pole kõik need maailmarevolutsiooni, proletariaadi vabastamise jne. mõtted pärit sellest-samast messianismi ideest? On vaid näidatud sellele kätte vastavad loosungid.

Katsunud läbi oma esimesel aastakümnel mitmesugused võtted ja viisid on Nõukogude-Venemaa rakendanud nüüd kogu oma oskuse, energia, määratud loodusvarad ja inimjõu tagavarad ühe suurejoonelise, võimsa ja iseseisva kommunistliku majapidamisterviku loomiseks, mis loomistöö toimub kindla korralduskava alusel. See on see kuulus majanduslik „viisaastak" — „pjatiletka". Silmas pidades Venemaa määratut ulatust, mitmekesisust, ääretuid loodusrikkusi ja rohket odavat, kuigi mitte eriti väärtuslikku ega kvalifitseeritud tööjõudu — võib öelda, et see grandioosne majandusplaan on siin täiesti reaalne. Ja ei ole isegi põhjust eriti kahelda tema täies või osalises kordaminekus. Hoopis ise küsimus on, kas vahest poleks saanud sedasama kätte veel paremini ja ökonoomsemalt vaba era-algatuse ja võistluse teel. Ka sõjaeelne kapitalistlik Venemaa elas hoogsa majandusliku tõusu ja arengu tähe all, hoolimata täiesti võimatuist sotsiaalseist olukorrist.

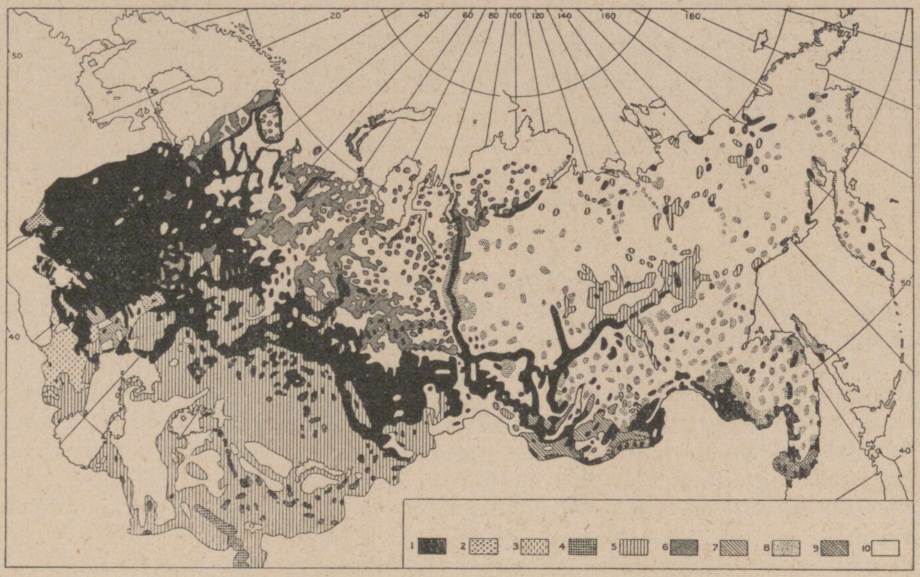

B. Semenov-Tian-Šanski järele.

Venemaa peamiste rahvuste leving.

1 — slaavlased (venelased); 2 — sakslased, rumeenlased, kreeklased; 3 — jahvetid ja osseedid; 4 — iraanlased; 5 — türgi rahvad; 6 — soome sugu rahvad ja samojeedid; 7 — mongolid; 8 — tunguusid ja paleoasiaadid; 9 — korealased ja hiinlased; 10 — asustamata või tegelikult asustamata alad.

Äärmiselt laialdane ja keerukas riiklik juhtimis- ja organiseerimisaparaat vahest miljonite ametnikkudega maksab ka midagi. Ja pole teada, kas on töövahendite amortisatsioon ja üldkulud „viisaastaku" plaanides õieti arvestatud.

Olgu kõige sellega lugu kuidas on, peab igatahes tunnustama, et kommunistlik Venemaa on jõudnud või vähemalt jõudmas uue omapärase sotsiaalse ja majandusliku korralduse juurde, mis vastab kõige paremini maa looduslikele iseärasusile ja ta laialdase ning kirju rahva hingelaadile. Selle korralduse peajooned võiks kokku võtta vahest järgmiste „löökklausetena":

1) Regionaalsus — nii looduslikkude kui rahvastiku koosseisust tingitud kohalikkude erinevuste tõsine arvestamine. Selle järeldused: riigi föderatiivne struktuur, kodu-uurimise kõrgele järjele tõstmine, geograafilise ja üldse regionaalse teadusliku uurimise õitseng, seni mahajäänud väikerahvaste nobe kultuuriline areng.

2) Harmooniline majanduslik tervik — iseenda rohkete loodusvarade ja toodanguga oma tarvete ühtlane rahuldamine. „Viisaastak" püüab luua sellele aluse. Selles majanduslikus tervikus peab olema kohaseis proportsioones esindatud nii põllumajandus kui tööndus, transport, side ja organiseeriv kaader.

3) Kommuuna — tähtis pole mitte isik, tema tahted, algatused ega omakasupüüd, vaid töötav rühm — rattake kommunistlikus tööriigis. Seepärast peavad astuma ka põllumajanduses üksiktalude asemele „kolhoosid" (kollektiivkäitised).

4. Suur-Siberi liigestus.

Suur-Siberi maastikulise liigestuse põhjustab kõige pealt taimkate — põhjapoolsed metsamaad vastandina lõunapoolseile steppidele ja poolkõrbedele. Pinnamoe üksikasjad toovad neis suuris maastikulisis vöötmeis omakord esile väiksemaid vahelduvusi (vrd. kartogr. lk. 1557). Nii võime eraldada metsamaastikus madalaid metsatasandikke (Lääne-Siber), metsaseid lauskmaid (Euroopa-poolne Põhja-Venemaa), keskmise kõrgusega metsaseid lavamaid (Kesk-Siber Jenissei ja Leena vahemikus) ja kõrgeid metsaseid mägismaid (Uural, Ida-Siber). Lageda stepi ja poolkõrve alal võime taas eraldada lavajaid, nõgusaid ja orustatud osi. Nende looduslikkude erinevuste kõrval astub aga tähtsa tegurina esile ka inimese mõju — rahvastiku ja asustuse tihedus, kultuurmaistu rohkus, teedevõrgu tihedus. Ses suhtes on tunduv erinevus Venemaa ulatuselt väiksema lääneosa ja kaugelt ülekaalus oleva idaosa vahel. Väiksemasse lääneossa on koondunud ülekaalukam osa rahvastikust ja asustusest, siin on rahvastik, linnastus ja teedevõrk kõige tihedam, kultuurmaistu osa kõige suurem, siia on koondunud enamik Venemaa suuremaid linnu, see osa valitseb tegelikult suure Venemaa kogu majanduslikku ja politilist elu. See lääneosa ulatub itta umbes kuni Volga keskjooksuni, lõunasse Musta ja Aasovi mereni, põhja — Laadoga järve ja Uurali vahelise jooneni (umbes 60° põhjalaiuseni), mahutades eneses osa metsaalast ja osa stepialast. Suur-Siberi teise peamise suurregiooni moodustab siis ülejäänud valdav idaosa — peamiselt selle nõrgalt asustatud metsamaastikud Siberis, Uuralis ja Euroopa-poolse Venemaa kirdeosas. Ala valdava ulatuse tõttu on kohane jagada teda kaheks poolmikuks — Lääne-Siber ja Ida-Siber. Kolmandaks peamiseks alaks jääks siis kuivemate rohtlate ja poolkõrbedega kuumkuiv lõuna- ja kaguosa Kaspia ning Araali mere ümbruses.

Neist üldisist vaatlusist tuletame järgmise Suur-Siberi liigestuse:

1) Kesk- ja Põhja-Vene — moodustab Venemaa äsjakirjeldatud tähtsaima asustuspiirkonna põhjapoolse metsase osa, sisaldades Suur-Vene nõukogude föderatsiooni vastava osa (Leningradi raioon, Lääne raioon, Kesk-tööndusraioon ja osaliselt Kesk-mustmulla ning Kesk-Volga raioon), Valge-Vene autonoomse vabariigi ja tšuvaššide ning mari (tšeremisside) autonoomsed piirkonnad Volga ääres.

2) Edela-Vene — Venemaa tihedaimini asustatud läänepoolmiku stepiala vastu Poolat, Rumeeniat ja Musta merd, sisaldab Ukraina ühes tähtsa Donetsi mäetööndusspiirkonnaga ja Krimmi tatarite vabariigi.

3) Kagu-Vene — Kaspia ja Araali mere ümber ning Volga alamjooksule koondunud kuiv stepi- ja poolkõrveala, mis haarab Põhja-Kaukaasia, Alam-Volga raiooni, Kesk-Volga raiooni idaosa, baškiiride autonoomse vabariigi, Uurali raiooni lõunaosa ja suurema osa Kazakstani vaba-

riigist. Viimasest lõunas asetsevad Turkestani, Uzbekistani ja Tadžikistani vabariik jäävad oma selge orientaalse ilme tõttu juba Hommikumaade hulka.

4) S i b e r — ülejäänud valdav osa Nõukogude-Venemaast, mis ulatub Jäämere-äärseist arktilisist tundraist Kõrg-Aasia servamäestikeni ja Dviina jõest ning Volga keskjooksust Vaikse ookeanini. Sisaldab päris Siberi raiooni kõrval Euroopa-poolse Venemaa Kirderaiooni, Vjatka raiooni, Tatari autonoomse vabariigi, Uurali raiooni põhjaosa ja idas Jakuutia aut. vabariigi ning Kaug-Ida raiooni.

Kirjandust üksikasjalikumaks tutvumiseks Venemaaga:

Russland von H. E c k a r d t. Provinzen der Weltpolitik und Weltwirtschaft. Leipzig 1930.

С. С. С. Р. по районам. Составили М. Б. В о л ь ф и Г. А. М е б у с. Государств. издат. Leningrad, 1926. a. peale.

1. KESK- JA PÕHJA-VENE.

Venemaa politiline ja majanduslik raskuspunkt asetseb ebasümmeetriliselt ühel äärel, nimelt suure riigi lääneserval, kus asetsevad ka kaks miljoniliste elanikkondadega pealinna — endine tsaariaegne Leningrad ja uus kommunistlik Moskva. Neisse linnadesse või nende lähemasse ümbrusse on koondunud ka suur osa vene mitmekesisest ning laialdasest tööndusest ja rahvastiku tihedus on siin suhteliselt suur, eriti Moskva ümber. Nimetame Moskva piirkonda Kesk-Veneks ainult tihedamini asustatud Euroopapoolse Venemaa seisukohalt. Selle kõrval võtame ühtlasi kõne alla Leningradi piirkonna ja sellega liituvad loode- ning põhjapoolsed alad (peale Ida-Karjala ja Koola poolsaare), kuigi viimased moodustavad oma maastikuliselt ilmelt ja hõredalt asustuselt juba ülemineku Lääne-Siberi tühjadele metsamaile.

Kesk- ja Põhja-Vene on üldiselt tasasevõitu metsane lauskmaa, kus maapind tõuseb vaid harukordselt ja vähesel ulatusel 300 meetrini üle merepinna. Läbi kogu ala kaarena kirdest edelasse ja siis lõunasse käiv lame kõrgustik jagab ala kaheks suureks kaldeks: üks on pööratud põhja ja loodesse, Valge mere ja Läänemere poole, teine lõunasse ja kakku — Musta ja Kaspia mere poole. Kumbagi kallet veestavad kõrgustikult algavad suured jõed — põhjas Dviina ja Onega oma lisajõgedega, Süväri, Volhov ja Neeva, mis ühendavad Soome lahega kaks suurt järve, Äänisjärve ja Laadoga, lõunapoolset kallet mööda saadab oma veed Dnepr Musta merre ja kagus Volga Kaspia merre. Kahest viimasest jõest kuuluvad Kesk-Vene piirkonda vaid ülem- ja keskjooksud. Volhovi, Väina, Dnepri ja Volga ladvad koonduvad võrdlemisi lähestikku veelahkmeks oleva kõrgustiku kõrgeimale järgule, nn. Valdai kõrgustikule. Selle kõrgeimad kohad kerkivad 320 m-ni ü. m., valitsedes üle ühetoonilise laia, madala lauskmaa. Valdai kõrgustik kujutab endast kaldevat lava, mille üks järsk astanguline serv on pööratud läände ja loodesse, Ilmjärve ja Laadoga madaliku poole, kuna lava pealispind madaldub vähehaaval ida- ja kagusuunas. Astangu põhjustab siin vastupidavast karboni-lubjakivist koosneva aluspõhja avamuse serv, mille alt tuleb nähtavale lohkukulunud pehmem devoni-liivakivi. Valdai kõrgustiku astanguline serv lahutab Loode-Vene (Leningradi raiooni) Kesk-Venest (Moskva piirkonnast). Valdai kõrgustikuga geoloogiliselt tekkeloolt sarnanev lubjakivine astang, nn. paekallas ehk „glint" piirab ka Loode-Vene serva vastu Soome lahte ja Laadoga

nõgu, olles Põhja-Eesti paekalda otseseks jätkuks. Laadogasse suubuv Volhovi jõgi moodustab paekaldast alla laskudes võimsa kärestiku (analoogiliselt Narva joaga), mille võime kasutamiseks on ehitatud suur jõujaam „Volhovstroi". Laadoga äravooluks olev Neeva jõgi voolab kogu ulatusel piki paekalda jalga. Soome lahte suubumisel moodustab ta laia suudmemaa, mille madalal soisel pinnal, Neeva rohkete suudmeharude vahel asetseb endine tsaariaegse Venemaa pealinn ja teine miljonilinn Peterburi-Petrograd-Leningrad. Ta on ühtlasi põhjapoolseim miljonilinn maakeral, Venemaa tuumalast kaugele loodesse kunstlikult väljanihutatud asendis. Leningradist lõunas ja idas levivad laiad asustamata soo- ja metsa-alad, mida läbivad vaid Leningradist välja viivad rohked raud- ja maanteed. Alles kaugemal lõunas — Pihkva ja Vitebski kubermangus — muutub maapind kõrgemaks ja künklikuks ning rahvastik ja asustus tihedamaks. See kõrgem ala on ühtlasi veelahkmeks, mille lõunanõlvalt veed valguvad juba Dnepri poole. Dnepr läbib oma keskjooksu ja läänepoolsete lisajõgedega jälle laia soise ja metsase tasandiku, nn. Polesje, mis on üleminekuks Lääne-Venest Ukrainasse.

Valdai kõrgustikust itta avanev Kesk-Vene kujutab endast pinnamoelt laia nõgu, mille põhjal lookleb Volga ülemjooks oma rohkete suurte lisajõgedega (Mologa, Šeksna, Vetluga, Oka, Sura). Lääne- ja edelaserv Valdai, Vjazma, Brjanski, Kurski joonel on kogu ulatusel kõrge (kuni 300 m ü. m.), laskudes kaunis järsult lääne poole ja lahutades Dnepri valgala Volga omast. Ida- ja kirdesuunas on aga Kesk-Vene nõgu täiesti avatud ja siit kaudu suundub Volga nõost välja Kaspia mere poole. Kesk-Vene lõunaosa Kurski, Voroneži, Tambovi ja Saratovi kubermangu piirides ulatub juba metsavöötmest välja mustmulla-pinnasega metsastepi ja osalt stepi alale, moodustades ülemineku Edela- ja Kagu-Venesse. Kesk-Vene on üks Venemaa tähtsaimaid töönduspiirkondi, seejuures on Moskvast lõuna poole koondunud eeskätt metallitööndus (Brjansk, Orel, Tuula, Serpuhhov, Kolomna), Moskvast põhja poole aga tekstiiltööndus (Moskva, Sergijevski, Ivanovo-Voznessensk). Kesk-Vene ja ühtlasi kogu Venemaa keskus Moskva asetseb nõo põhjal, lääneservale lähemal, Oka põhjapoolse lisajõe Moskva ääres. Linn on Venemaa ja vahest kogu põhjapoolse Euraasia huvitavamaid ning tähelepandavamaid linnu. Jõeäärsel lavajal kõrgendikul kerkib kõrgeist hambulisist ja tornilisist telliskivimüüridest ümbritsetuna paleede ja kuldkupliliste kirikutega Kreml — praeguse Venemaa aju, kuhu jooksevad erkudena kokku juhtimisniidid kogu riigi laialt maa-alalt. Kremli ja sellega liituvat, samuti müüridega ümbritsetud „Hiina linna" (Kitai-gorod) piiravad mitmekordse rõngana uhked varjukad puiestänavad, „bulvarid". Neid lõikavad keskselt Punaselt väljakult kodarjalt välja suunduvad suured tänavad, nende seas esikohal Moskva — Leningradi vaheline Tverskaja. Linna lähemas ümbruses rühmituvad keset varjukaid salusid suvituskohad, kuna kaugemal algab suurte külade ja alevikkude tihe võrk keset valitsevat põllumaad.

Laseme maailmas palju rännanud saksa ajakirjanikku Colin Rossi järgnevas jutustada oma muljeist esmakordsel Moskvasse saabumisel. Tuleb küll silmas pidada, et see oli 1924. a.

MOSKVA.

Moskva! Põnevusega lähenen Nõukogude riigi pealinnale. Vastandina teistele külastajaile, kes esmajoones tutvuvad riigi keskusega, algasin ma äärealadega, rändasin läbi provintsid, kaugemad piirimaad, ning siirdusin alles siis keskuse poole. Heitsin pilgu tagatubadesse, koristamata õuedele, mida ei näidata meeleldi võõraile, ent nägin ka uue elu sündi ja tajusin Moskva suurt mõju, mis küünib kaugele üle Pärsia, Afganistani piiride.

On parajasti pühapäev. Lähenen linnale; igavate mändide all suvilad, nüüd juba jälle asustatud, suuremalt jaolt on nad kõik tagasi antud endistele omanikkudele. On näha pühapäevarõivais inimesi rõõmsate nägudega.

Olen vaevalt saabunud ja leidnud peavarju, kui ruttan tänavaile, lasen end edasi kanda inimvoolust. Pole kuski enam jälgi kodusõjast, revolutsioonihädadest. Moskva ei erine millegagi Kesk- või Ida-Euroopa linnadest. Töötab tänavaraudtee, valgustus. On teatreid, restorane, lõbustuskohti, kus võib ainsa ööga raisata tuhandeid, kaubamaju, kust saab osta kõike — nii Pariisi tualette kui Ameerika saapaid. Rikkus ja vaesus, näljased vaimulikud, täissöönud spekulandid, kõik nagu meilgi — ainult kontrastid on vahest veel järsumad. Ent mõne üksiku sõnaga pole võimalik iseloomustada Moskvat ega kogu riiki. Pole olemas ainust ja ühtlast Moskvat, neid on tosinaid ülestikku. Too asjaolu ning marukiire areng, mis toimub praegu Venemaal, toob hõlpsasti esile arvamuste vasturääkivusi. Iga reisija näeb Moskvat ja kogu Venemaad omast vaatevinklist: kommunist märkab punaseid lippe, ärimees tänaval lebavaid tuhandeid....

Veripunane kangas lehvib Kremli kohal. Selle verev värvus sobib hästi jõulise ehitusega, massiivsete vallidega, kirjude kahhelkivide ning kuldsete kuplitega. Vana-Moskva stiil, võrsunud verest ja kullast. Punane lipp tahtis vallutada verega kulla, ent sellest sai mõlema segu.

Kremli ees, Punasel väljakul, mis on näinud nii tsaariaegseid kui enamlaste paraade, asetseb uhke tempel — Vassili Blažennõi. See on barbaarse toreduse looming. Madalalt aluselt kerkivad loendamatud kuplid, igaüks isekujuline, isevärvi. Tolle uhke templi looja laskis Ivan Hirmus pista pimedaks, et ta ei näeks mujale püstitada teist nii toredat ehitist.

Kirikust kostub laulu. Astun müstilisse hämarusse. Tuhmilt läigatab kuld. Kirikualtari sära tungib vaevu läbi ümbritseva viirukisuitsu. Palvetajad põlvitamas, ees seisab papp kuldses rõivastises, lainetava valge habemega, „Gospodi! Gospodi!" tungivad hämarusest hüüded hirmsa, valju jumala poole. Naised taovad otsaesistega vastu kivipõrandat, uhke preester seisab kui kuldne kilp kõige pühama paiga ees.

Kremli üldvaade Moskva jõe poolt.

Astun jälle välja, vastu lehvib Kremli punane lipp. Terve hiiglasuur kangas; R. S. F. S. R. — seisavad pleekinud tähed riidel. Kirik ja Kreml — see on päev ja öö, veri ja kuld, sügavaimas vihavaenus. Ent siiski seisavad nad siin kõrvuti, mõlemad ühe ja sama vene vaimu sünnitised; vene vaimu, mis tänapäevalgi raskes võitluses otsib omale uut kehastust ükskõikse ja põrutatud maailma silmade all.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Moskva bilanss, õigem oleks öelda enamluse bilanss, kuid tarvitan meelega *pars pro toto* — osa terviku asemel; pole ju enamlust nii lihtne määrata, igamees teeb seda oma viisi. Olenedes lähtekohast, võib „enamluse" mõiste sisaldada kõige selgejoonelisemat kommunismi või tema täielikku vastandit, ja igaüks mõistab seda sõna, nagu kellelegi meeldib.

„Moskva" on seevastu vägagi reaalne mõiste. Ta on nõukogu-vabariikide, kommunistliku partei ja kolmanda internatsionaali juhtiv jõud, mis asjad on osaliselt identsed, osalt aga moodustavad teravaid vastandeid.

Kui räägitakse — ja seda teatud õigusega — enamluse kokkuvarisemisest, siis unustatakse harilikult Euroopas, et „Moskva" ei ela seda kokkuvarisemist sugugi kaasa; vastuoksa, ta väljub kriisidest, äpardusist ja ebaõnnestumisist imesteldava ümberkujunemisvõimega, endisest kindlamana. Langenud on kommunistlik programm oma algkujus, samuti kommunismi idee, kui masse kaasakiskuv, vaimustav tegur. Sellest teevad omale illusioone vaid väljaspool Venemaad olevad kommunistlikud ringkonnad. Vene kommunistid hindavad oma ideid ja kavu vägagi kainelt. Juhtivate tegelaste kainuse taga peitub kaugeleulatuv, suuri ajavahemikke arvestav politika, mis ei piirdu, maksku mis maksab, võimu alalhoiu püüetega, vaid kus peetakse silmas algsihte, vaatamata ebaõnnestumistele ja mõnikord hädast peale sunnitud kompromissidele.

Kuivõrt groteskselt erineb Vene tõelikkus Euroopa ja Ameerika kommunistliku proletariaadi illusioonidest, sama ebaõige on teisest küljest kujutlus vene oludest, mis valitseb „kodanlikes", „kontrrevolutsioonilisis" ja „reaktsioonilisis" ringkonnis. Hävigu „enamlus", „Moskva" jääb siiski püsima ning tähendab oma suure kohanemisvõime tõttu praegustele Lääne imperialistlikele valitsusile ja suurkodanluse majandusliku ülevõimu püüetele hoopis tõsisemat hädaohtu kui teiste maade kommunistide doktrinaarne ja paberlik taktika.

Selles Lääne-Euroopa vildakas hinnangus on süüdi ühelt poolt teoretiseerivad, aatelised kommunistid, kes sõitsid Venemaale sooja südamega, et näha kõike oma vaimustuse valguses; teiselt poolt üle maailma laialipaisatud vene pagulased, kes valgustavad sihilikult võõriti Venemaa praegusi olusid. Lõppude lõpuks saavutasid nii kommunismi ülistajad kui ka selle vastased hoopis vastupidist sellele, mida olid kavatsenud.

Spasski värav Kremli müüris.
Tsaari ajal pidi igaüks siit läbi minnes pea paljastama.

Kes tänapäev tuleb Venemaale kas või Saksa kommunisti ettekujutustega, pettub põhjalikult oma usus ideaali. Kohtasin siin selliseid saksa ja austria töölisi. Kes aga rajab oma kujutlused enamlusevastase suurkodanluse või sotsiaaldemokraatliku ajakirjanduse põhjal, see üllatub tõelikkusest, näeb Venemaal kõike palju paremana kui kujutles.

Tänapäeva Venemaa õigeks hindamiseks arvestatagu kõiki eelmainitud asjaolusid. Üldiselt läbib „kodanlane"-eurooplane enamlikul Venemaal reisides kolm staadiumi. Esiteks näib talle kõik palju paremana kui ta oli arvanud. Enamlusevastase ajakirjanduse ja pagulaste õudsete kirjelduste tõttu kerkib tegelikkus palju helgemana — seda paremana, mida mustem oli eelkäinud kujutlus. Pikemaajalisel maalviibimisel, paratamatute kokkupõrgete tagajärjel vene ametnikkudega, märgates äraandlikkust, lokkavat altkäemaksu ja muud korruptsiooni, muutub esialgne roosiline arvamus vastupidiseks; kuni viimati, kolmandas staadiumis, jõuad praeguse kommunistliku Venemaa ligikaudu tõetruu ja õiglase hinnanguni.

Tänapäeval pole kuski maal kerge taibata õiget olukorda, määritella õieti mõõtuandvaid jõude ja hinnata nende järeldusi. Kuid see ei osutu vist kuski nii raskeks kui Venemaal, kus kõik on alles ümberkujunemisel ja leidub sageli sedavõrt vastuolulisi ja erinevaid olukordi, mis teevad võimatuks igasuguse hinnangu.

Väljaspool Venemaad nähakse harilikult vaid enamluse või õigemini Venemaa probleemi tumedat külge, seejuures unustades, et see tume külg, nimelt kõige endise hävitamine, on ühtlasi reaalseks positiivseks teguriks politilises elus. Enamlased pole ainult purustanud vana süsteemi ega hukanud ta silmapaistvaid juhte, vaid on ühtlasi kiskunud juurteni välja kõik vanad põhimõtted vene rahva hingest, hävitades ühtlasi jäädavalt vana korra juurde tagasipöördumise võimaluse.

Ei tohi lasta end petta enamlaste kriitikast, mis esineb kõikjal avalikkuses ja tööliskonnas vahest veel varjamatumal kujul kui kapitalistlikes mais. Võib küll kuulda, isegi proletariaadi hulgas, ütlusi, nagu: „Tsaari ajal oli siiski parem." Ometigi osutub ikka, et see pole mõeldud tõsiselt, kui nimelt süveneda põhjalikumalt selliseisse ütlusisse. Kui näiteks tollel juhul küsisin, miks ei jäänud võitjaks revolutsioonivastased kindralid, nagu Koltšak, Denikin ja teised, oli vastus hämmastav: „Jah, need tahtsid tuua liiga avalikult vana korda tagasi ja ometigi ei soovi seda keegi!" Kogudes lähemalt teateid enamluse vastastelt, kuuldus isegi kõige vihasemailt nõukogude vaenlasilt möönmist, et lõppude lõpuks olid valged punastest veel hullemad, olgugi et neid tervitati juubeldades päästjatena.

Ja selles peitubki enamlikkude võimukandjate ja kogu korra jõud, veel mõjukamalt kui kommunistliku partei eeskujulikus kindlas organisatsioonis ning punaväe ustavuses. Tänapäeval ei soovi Venemaal keegi maksva

Vaade Kremli tornidest Moskva jõele ja jõetagusele linnaosale.
Pildi paremal serval hiljuti õhku lastud Lunastaja peakirik.

politilise korra kukutamist, isegi äärmised reaktsionäärid mitte. Kuna praegu puuduvad enamlastele kohased järeletulijad, siis kardetakse enamluse langemisest veel suuremaid segadusi. Ollakse üldiselt väsinud revolutsioonist, nähakse nõukogude-valitsuses kordapidavat jõudu, ja ollakse rahul, kui aga saaks elada rahus ja leida leiba ning teenistust.

Enamlastel on aga peale piiramatu politilise võimu veel kaks trumpi käes. Esiteks see, et kogu maa kuulub riigile ja teiseks kindel järelevalve tööstuse ja väliskaubanduse üle. Venemaa kogu pindala on tänapäev riigi omandus. Isegi talupojad, kellele jaotati suurmaapidajate maid, on vaid rentnikud, kellele jäetakse küll targu usk, et nad on pärisperemehed, kuna kommunistlik võim näeb nendes oma suurimat tuge. Üldiselt on kogu Vene probleem esijoones agraarprobleem. Valitsus on sunnitud oma rahaasjade korrashoiuks koormama talupoegi kõiksuguste maksudega, mille sissenõutamine toimub küll sageli väevõimul. Vaatamata sellele pooldavad talupojad enamlust, kuna nad on veendumusel, et vaid nõukogude võim jätab maa nende kätte. See on paljas lastejutt, et nõukogudemaal talupojad toodaksid vaid oma tarbeks; vastuoksa — Venemaal tarvitseb tulla vaid paar head vilja-aastat ja juba võib ta vilja vabalt välja vedada. Sisepolitilise kindlustumisega pole aga veel kõik tehtud. Venemaa on hädas hulga välispolitiliste probleemidega. Siia ei kuulu üksi vahekord teiste suurriikidega, vaid esijoones suhted oma muulasrahvastega, kes revolutsiooni tõttu osaliselt vabanesid Vene võimu alt, osalt on aga viimasega praegugi enamvähem tihedas seoses.

Tänapäeva Venemaa on liitriik, kelle üksikute liikmete iseseisvuse aste on vägagi erinev. Kesk-Venemaa föderatsiooni liikmed on vaevalt muud kui harilikud maakonnad, kuna näiteks Ukraina või Buhhaara on vähemalt nimeliselt täiesti iseseisvad, olles seotud Moskvaga vaid liidulepingu kaudu. Sellega tahtis Nõukogude-Venemaa parandada tsaaririigi nõrka külge — hoida võõrrahvaid väevõimuga oma küljes. Kuid siin on arvatavasti mindud liiale, väikerahvaile on antud rohkem vabadust kui suurriigile kasulik. Mõtteks oli siirduda natsionalismi kaudu internatsionaalile. Ent grusiinlaste, tatarite, sartide ja paljude teiste rahvustunne on arenenud sedavõrt tugevaks, et selle all kannatab rahvusvaheline, ühtlasi ka Suur-Vene idee.

Pikemaajalisel Nõukogude-Venemaal viibimisel tekib mulje, et riigi äärealad, kogu Kaukaasia ja Turkestan, püsivad Moskva võimu all vaid kommunistliku partei mõjul, mille distsipliin on sedavõrt raudne, et tema liikmed ja käsilased, komissarid mitmesugustes valitsustes, alati jälgivad keskasutise näpunäiteid, olgugi et sageli nende rahvustunne ja antud rahva meelsus suunduvad hoopis teisale. Igatahes pole võimatu, et kommunistliku partei langemisel Venemaa jaguneb üksikuteks iseseisvateks rahvusriikideks.

Tung Moskva tänavraudteel.

Pääseb aga Moskva käesolevast kriisist üle ja ühendab internatsionaalse küsimuse natsionaalsega, siis kujuneks praegune Vene-liitriik maailmapolitikas mitte vähem võimsamaks teguriks kui seda oli endine tsaaririik. Väliseist probleemidest on Venemaale tähtsaim suhe Islamiga. Laheneb küsimus Moskva, Angoora ja Kabuli vahel, siis võtab Venemaa kahtlemata oma kätte juhtiva koha Aasia vabanemispüüdeis ja võitlusis.

C. Ross, Der Weg nach Osten. Leipzig 1924.

MOSKVA TURUD, TÄNAVAD JA PÕRANDAALUSED MÜLKAD.

Tolstovski tänaval, mis on üks suurelt Smolenski turult hargnevaid tänavaid, seisab väike vürstinna Irina Vassiljevna ja külmetab uduvihmas. Ta seisab tänavarennis, sest ta taga peab olema ruumi jalakäijaile. Ta ees maas mudasel ja ebatasasel tänavasillutisel on vaibajupike, millele on laotud mõned tassid vanast Sévres'i portselanist, pool tosinat kullatud teelusikaid vapi ja vürstikrooniga, hõbedane vihmavarju pide ja ilus kristallist teeklaas alusega. Ta kõrval seisab korv ja selles tükike kuldbrokaati ning mõned vanad pitsid, mis olid kord ehtinud ta ema siis, kui see oli alles perenaiseks ta isa lossis, kus nüüd elab mõnisada poolnäljast inimest. Ise ta seal

ei ela. Ta elab kaugel Dorogomilovskaja eeslinnas Brjanski jaama lähedal ühes oma vanaema ja väikese tiisikushaige venna Igoriga, koos nelja perekonnaga ühes suures toas. Ta isa hukati juba revolutsiooni alul ja ema — viimane, mis ta temast mäletab, oli karjatus — ja nüüd polnud teda enam; kui teda polnud tapetud, oli ta vist ise lõpetanud oma elu.

Väike vürstinna on ainult kahekümneaastane ja elatab oma elatanud vanaema ning väikest venda. Ta käed on punased rohkest tööst. Ta rind hakkab lohku vajuma ja ta köhib pisut. Ta palituke on väga kulunud ja väike krae, mis katab ta lahja kaela, on koidest söödud. Aga ta silmad on nagu kustunud tähed, pehmed ja armsad, ja ta juuksed mustad nagu öö.

Temast paremal seisab punase ninaga, takerdunud habemega ja sassis juustega mees, peas suur ja lai lambanahkne müts. Tänaval ta ees on kuhi pühapilte ja suur hulk väikesi hõbedast ja messingist riste vanas ilusas vaskvaagnas, mis on ilustatud punaste ja roheliste emailpiltidega. Vasemal Irina Vassiljevnast seisab paks vana naine, kellel on lilla nägu ja kes pakub kärarikkalt oma kaupa: käsi-õmblusmasinaid, harmoonikaid ja kaht hirmsat õlitrükki laiades kärbseist mustatud raamides.

Nii kaugele kui silm ulatub paremale ja vasemale Irina Vassiljevnast, seisab inimesi kaubitsemas kõige harilikumate või kõige haruldasemate esemetega — on rõivaid, toole, laudu, hiina portselani, vanu saapaid, kuldbrošše, ööpotte ja veekanne, käevõrusid, pärle, kubistlikke ja futuristlikke maale, vana raha, madratseid, tekke, leierkaste, sukki ja kindaid, pendliga kelli, nahkveste, Knut Hamsuni raamatuid, kaukaasia peekreid, vilte, päevapildiaparaate ja palju ka säärast, mis ei kannata päikesevalgust. Ja tänava teine pool on sama täis inimesi ning kraami. Kaubitsejate ridade vahel liigub ostjate ja uudishimulikkude vool. On hästi rõivastatud inimesi, ent palju ka nahkkuubedes mehi, kommuniste ja ebakommuniste, sest nahkkuub on kasulik ja praktiline kaitseva ja ühtlustava märgina selles vabaduseta vabaduse maas, mida valitsetakse raudse rusikaga.

Ja äri käib siin laialt! Mustad paberrahad vahetavad ühtelugu omanikku ja sageli peab vaid imestuma, milleks võiks õnnelik ostja küll tarvitada oma äsjaomandatud imelikke esemeid.

Sest siin on üks Moskva rohkearvulisist „täiturgudest", „marches aux purces", kuigi pisut kõrgemat klassi, kui ta Pariisi nimekaimud, kus on enamasti vaid kõlbmatut rämpsu. Siin seisab nii mitmeidki, kes on näinud enne paremaid päevi ja nüüd katsuvad müüa seda vähest, mis neil on õnnestunud päästa revolutsiooni röövjõukudelt. Tänavaid piiravad lootusetud või nürisse ükskõiksusse tardunud südamed, ent ühtlasi hulk kavalaid ja osavaid kaabakaid, vargaid ja põrandaaluseid olendeid, kes mõne kopika eest valmis võtma kuitahes ränga roima oma südametunnistusele.

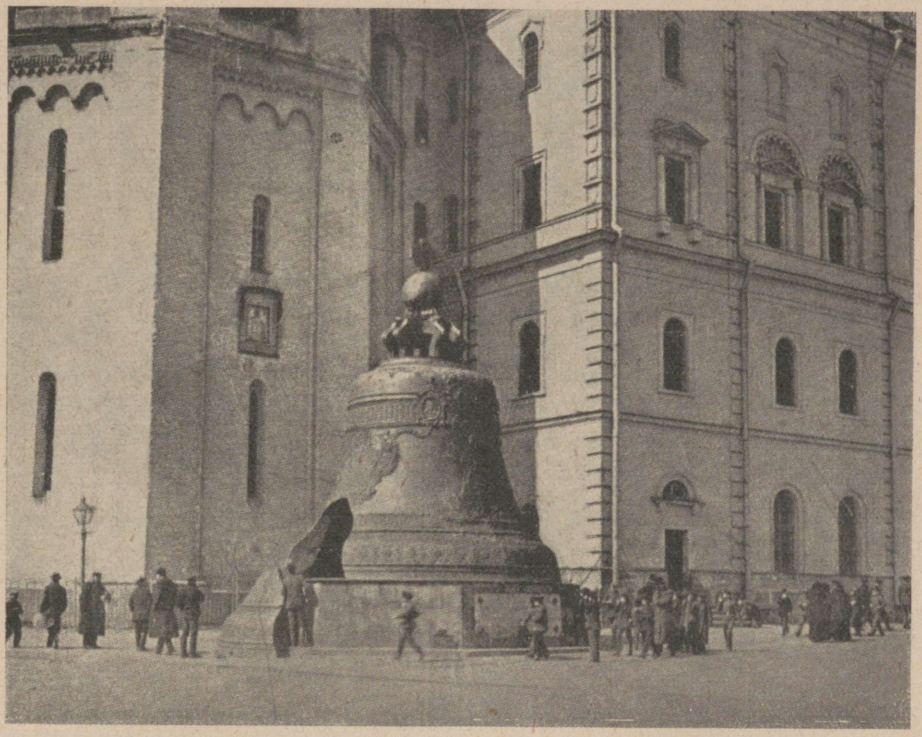

Hiigelkell, nn. „Tsar-kolokol", Moskva Kremlis.
Tulikahju ajal kellatornist alla langedes murdus tal tükk küljest.

Säärases seltskonnas seisab väike vürstinna Irina Vassiljevna, et hankida elatist vanaemale ja vennakesele Igorile. Tal pole südametunnistusel mingit roima. Ta on vaid süütu laps. Ta pole süüdi, et ta peab seisma siin, hing ja ihu külmast tardunud, aga kes on süüdi? K e s o n s ü ü d i? Ärge arvake, härrad kommunistid, et mina kahetsen teda selle pärast, et ta on vürstinna — vabandage: endine vürstinna — see on süütu süda, kes kannatab. J a k u h u o l e t e p a n n u d t a e m a?

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Olen käinud loendamatuid kordi siin Smolenski turul ja veel suuremal Suharevski turul. Need turud on Moskvale väga iseloomukad. Nende kihav elu ja liiklemine omab minusugusele kunstnikule uskumatut veetlust. Muu seas kujutavad nad endast maailma kõige suuremaid alalisi laatu. Arvatakse, et Suharevkal sõelub päeviti ringi umbes nelikümmend kuni kuuskümmend tuhat inimest. Smolenski Rõnok on hulga väiksem, aga sama elav.

Suharevka on valdav, seal on müügil kõike, teemantidest ja türkiisidest alates vanade riiete ja vana rauani, seal on kaubitsemas inimesi Venemaa

igast osast, Vladivostokist Leningradini, rääkimata naabermaade kaupmeestest. On arvestatud, et Venemaal elab üldse umbes sada kaksteist eri rahvahõimu. Kõige rohkem tähelepanu äratavad neil suurtel turgudel tatarid, juudid, grusiinid, hiinlased, pärslased, armeenlased, baškiirid. Hommikust õhtuni käib kauplemine. Süüakse ja juuakse väljas või selleks püstitatud putkades. Peetakse börsi ja sõlmitakse tehinguid välisvaluutas. Suudeldakse või vahetatakse sõbralikke sõimusõnu. Kogumulje pole vahest nii kirju ja värvirikas nagu hommikumaa basaaridel, sest mustus teeb kõik halliks, ent see on siiski Hommikumaa, see siin on Aasia.

Kui oled kulutanud oma saapatallad läbi, siis parandab nad silmapilk üks neist sadadest kingseppadest, kes istuvad Suharevka turu taga, tööriistad taskus. Vahest veel lõbusam on vaadata pealt, kuidas vene talupoeg laseb parandada oma saapaid ja silmitseda samal ajal tema jalgu, mida on raske sõnadega kujutada. Ja kui juhtub kõht tühjaks minema, võib — kui ei tihka asuda käsitsi lambaliha ja sibulate kallale, mida müütab süsimust kaukaaslanna oma sõrmedega kantavast raudköögist, mille kohal hõljub möödaliikuvaist rahvahulkadest üles keerutatud tolm — osta imeilusa Krimmi pirni või kimbu viinamarju, pisut piklikku turkestani sorti, mida nimetatakse „damskije paltšiki" — „naiste sõrmed".

Ja kui viimaks oled küllastunud Suharevkast, pöörad pea täis imelikke, kihavaid muljeid mööda laiu ja mugavaid, kuigi pisut halle Spelenka või Lubjanka tänavat lõuna poole ja nii viimaks oma meelepärasesse restorani, kui ei juhtu olema kutsutud kuhugi külla, nagu minuga olid sageli lood. Ja vene toit on imeline, kui süüa seda vanas, heas vene perekonnas, mis põlvneb paremailt päevilt. Võõrastevastuvõtlikkus on seal piiritu ja seda kasutatakse ka laialt. Silmapilk on laud ümbritsetud vahest kutsumatuist, kuid siiski teretulnud võõraist ja kaaviar ning igasugused maiuspalad nõiutakse esile. Mõned löövad alguseks risti ette. Päris õige venelane võtab ikka kolm klaasi vodkat enne kui pistab midagi suhu, ent siis on ta valmis sööma nii, et eurooplane kahvatub.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Ühe asja õppisin Moskvas põhjalikult selgeks: mitte millegi üle imestuma. Võib-olla olen sellega kaotanud ühe inimliku omaduse, aga võtan selle puuduse meeleldi kanda, sest tagajärjeks olev meelerahu korvab kindlasti kaotuse. Kerjuste kehakatte kõige uskumatum räbalus, mis alguses tegi neid mu silmis nii huvitavaks, muutus peagi harilikuks asjaks. Vangistamised tänaval ja revolvrite väljatõmbamine kaotasid peagi oma närvekõditava mõju. Söödikud, mida nägin ronivat riietes ja juustes, ei äratanud mõne aja järel minus sugugi kartust ja kogu mustus omandas mõnesuguse lepitava tooni. See oli nagu mingi „aerugo nobilis" (õilis hallitus), sest see on sama vana

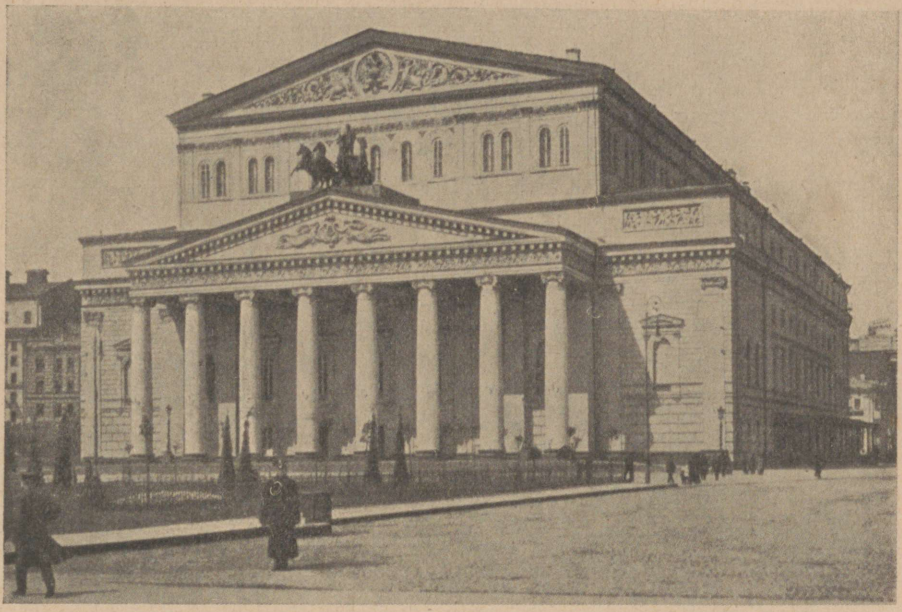

Moskva Suur Teater.

nagu hommikumaad. Vastuolu tuhandete kuplite kuldse sätenduse ja nende hallide inimkaltsude vahel, mis lõputu vooluna liigub nende all tänavail, oli alguses pisut raske mõista, aga siis nähes halle kiltsus-kaltsus inimesi suudlevat kirikute mustusest tuhmunud treppe ja jäävat seejuures kõige parema tervise juurde, hakkab vaatleja järele mõtlema ja lükkab edasi oma hukkamõistva otsuse.

Kaunis lähedal linna keskusele on turg, mida kutsutakse Hitrõi Rõnok — „kelmide või sulide turg", võiks selle tõlkida. Seda ümbritsevad lagunenud majad täis kõrtse, mis on olnud ja on põrandaaluste ja igasugu läbipõlenud meeste ning naiste pesapaigaks. Valitsusel on küll õnnestunud teha haarangute abil hädaohutuks suurema osa sellest kardetavast jõugust, mis viibib siin ja läheduses, ent mülkad täituvad jälle peagi ja tänavarennides mängiv noorsugu on kodus kõigega, millel on midagi tegemist seaduserikkumisega, üldse kõige inimlikuga, mis läheneb loomalikkusele. Räägiti, et Hitrõi Rõnoki sulidel olid oma taksid eri laadi läbipeksmiste, mahalöömiste ja tapmiste jaoks. Minu linnas oleku ajal oli tehtud paar mõrtsukatööd, mille süüdlane leiti sellest jõugust.

Turu ääres olid ühe suure maja varemed. Vaatasin sisse tühjadest aknaluukidest ja seal oli tõesti, mida vaadata. Kogu puumaterjal oli ära kantud, ja muldpõrandal, keldritreppidel, nurkades kihas mehi ja naisi. Ja põrand, muld! Varemed olid nähtavasti kogu ümbruse väljakäigukohaks ja ühtlasi

lõbumajaks. Aknast tulev lehk pidi heitma mu pikali. Üks väike poisike näitas keelt ja paar poolalasti naist naersid ja kutsusid mind oma poole.

Aga enne kui olin jätnud selja taha Hitrõi Rõnoki, sain veel näha meest, kes läks üle turu, seljas üks ainus riidetükk, mis oli kord olnud mõnesugune pealisrõivas, paar katkisi aluspükse, üks saabas ja jäänused ühest kalossist. Kui ta sügas oma kaenlaauke, kus nähtavasti olid ta tähtsamad „loomaaiad", avanes ta rüü, nii et tuli nähtavale kogu ta alasti karvane ülakeha, kaetud armide ja sügamiskriimudega. Ta mustade, takkunud juuste all põles paar teravaid, arukaid, aga kustuvaid silmi, ja ta vaatas mulle otsa sellise üleolekuga, et suutsin seda vaevalt taluda. See polnud ka minu kavatsuseks, sest ma ei tahtnud teda tülitada — aga ta vaade tundus küsivat: „Mis sul siin tegemist? Kui tahad midagi teada elust, siis ära tule minult küsima, mina ei ütle midagi, kuigi teaksin, küll mina juba teaksin."

A. Engström, Moskoviter. Stockholm, 1924.

MOSKVAST VOLOGDASSE JA VALGE MERE ÄÄRDE.

Kes tahab reisida Nõukogude-Vene hiigla maa-alal, peab igal juhul esmalt sõitma Moskvasse. Siit, ja ainult siit leiab ta mitmesuguseid riigiasutisi, mille teadmise ja nõusolekuta äärealadel on vähe peale hakata. See absoluutne tsentralism torkab õieti teravasti silma. Moskva on kujunenud igas suhtes uue Venemaa tulipunktiks ja kahtlemata peitub palju õiget sõnus: saada aru Moskvast, tähendab mõista Nõukogude-Venemaad.

Kuid Venemaa on suur, kohutavalt suur; kiirrongid sõidavad maa ühest nurgast teise pea sama palju päevi kui meil tunde. Ka rahvaste kirevuse ja looduslikkude tingimuste mitmekesisuse poolest ei saa seda hiiglamaad võrrelda mõne teise Euroopa riigiga, teda võrreldagu vaid kogu ülejäänud Euroopaga. Seetõttu on lõppeks raske kogu Venemaa üle otsustada ainult Moskva järgi. Meie ei piirdunud seepärast otse küllastuseni tuntud Nõukogude Liidu nn. visiitkaardi tundmaõppimisega, vaid otsustasime Moskvast lähtudes matkata läbi Euroopa-Venemaa ääremaad: ääretu põhjapoolse metsademaa kuni üles üksildase Jäämere äärse tundrarannikuni, päikesekülllased Ukraina stepilagendikud, kauni Krimmi, pika Volga ala Nižni-Novgorodist alla Astrahanini Kaspia mere ääres ja lõppeks Kaukaasia mägismaad oma lumiste hiiglatippudega.

Rikkalikult varustatult ametlikkude paberitega istume nüüd rongis, mis peab meid viima Jaroslavi kaudu Vologdasse. Minutilise täpsusega veereme jaamast teele.

Metsad, suvilad, kus nüüd moskvalased rohkel arvul otsivad kosutust, põllud ja siis tundide ning jälle tundide viisi mets, ei midagi muud kui mets.

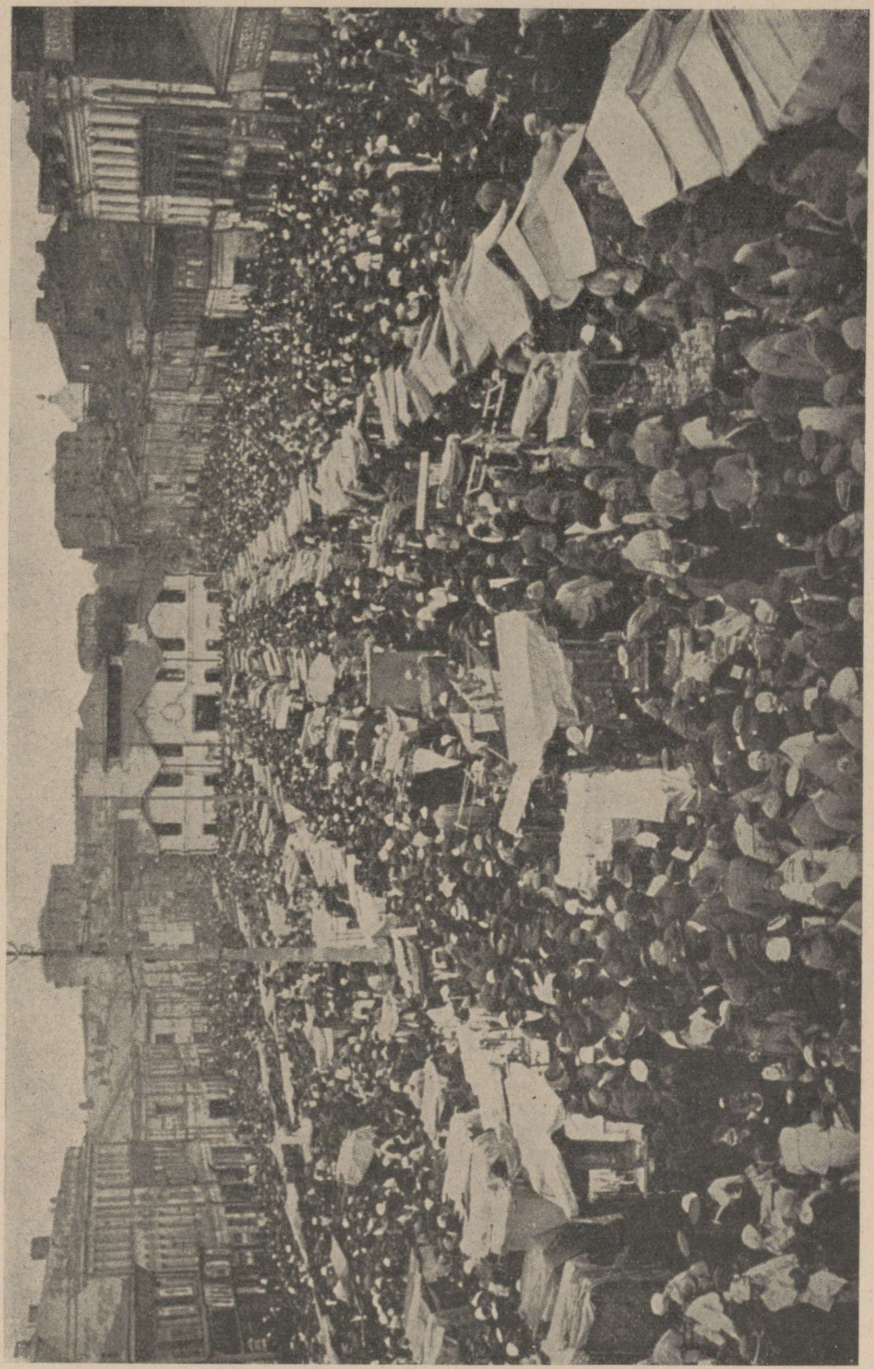

Üks Moskva suurtest turgudest.

Punase vasena hõõguvad mändide tüved, valged kased eralduvad kuuskede hämarusest ja siin-seal segunevad nendega haavad. Hämardub, kuid õieti ööks ei muutu see üldse. Järgmisel ennelõunal saavutame oma esimese sihi: Vologda. Mets on kadunud. Kesised põllud ja mõõtmatud niidud ning karjamaad on asendanud selle. Vologda (asutatud 1147. a.) on vana raiesmaistu keskus. Enne kui asutati Peeter Suure pealinn ja liideti Läänemere rannikuala tsaaririigiga, toimus Venemaa väliskaubandus sajandite vältel pea eranditult Arhangelski kaudu. Tähtsaim tee Moskvast Valge mere äärde lõikas Jaroslavli juures Volga ülemjooksu ja suundus Vologda kaudu otse põhja. Siin Vologdas, Suhhoona — Dviina laevatee alguses, lõikus Arhangelski tee suure Novgorodi kolonisatsiooni teega, mis jõgesid pidi suundus kirdesse, karusnahametsadesse, Uurali ja kaugemale Siberisse. Ka tänapäev on need geograafilised tingimused, kuigi mõnesuguste muudatustega, Vologdale põhjapaneva tähtsusega. Ligi 50 000 elanikuga maakonnalinna lõunaosas elavad pea eranditult mõned tuhanded raudteetöölisi, kellele võimaldavad tööd suured parandustöökojad Moskva — Vologda — Arhangelski ja Leningrad — Vologda — Vjatka — Permi — Uurali — Siberi raudteede tarvis. Teine osa elanikest teenib leiba Suhhoona — Dviina laevandusest (eeskätt puuveost). Peale selle on Vologda kogu piirkonna või- ja linakaubanduse keskuseks.

Kes ei oska lugeda vene keelt, märkab linna saabudes kommunismist õige vähe. Tosinad erakaupmehi on püstitanud raudteejaama juurde oma puust kauplused ja pakuvad musta rukkileiba, igasugu nisuleiba, saia, piima, juustu ja võid, liha, vorsti ja kalu pillavas külluses. Ka linna tänavail leidub palju väikesi erakauplusi ja enamik elumaju on ka tänapäev veel endise omaniku kätes, kui viimane pole ise põgenenud, oma varandust maha jättes. Kuid siis juba varsti paistavad silma mitmesuguste tooteametiühingute sildid, riiklikkude trustide ehitised ja bürood: Moskva riikliku kirjastuse osakond, mõlemad suured ühtluskoolid, töölisfakulteet (Rabfak), mis eriti tublisid noori töölisi ja talupoegi kolme- kuni nelja-aastase kursusega valmistab ette ülikooli stuudiumile, — ja palju teisi.

Olin oletanud, et siin provintsis asjad on korraldatud vähem hästi kui Moskvas. Kuid kaugel sellest! Kohalikud nõukogud valitsevad, nagu poleks kunagi olnud teisiti, raudtee parandustöökodasid laiendatakse ning see tõmbab järjest uusi töölisperekondi Vologdasse. Kaubandus ja liiklemine on mitmesuguste trustide ja ametiühingute kaudu kindlasti organiseeritud, igal pool on loova töö mulje. Muidugi, üksikud talupojad kaebavad masinate puuduse üle, soovivad paremat seemet jne., kuid kõik lisavad kannatlikult: „Eks seegi tuleb veel kindlasti!" Usk kord võetud tee vääramatusse juurdub siin põhjamaal, kus sotsiaalne suhtumine ikka olnud oluliselt ühtlane, kõigis inimestes sügaval ja siin mõjub naiiv-ausalt, mis Moskvas sageli tundub

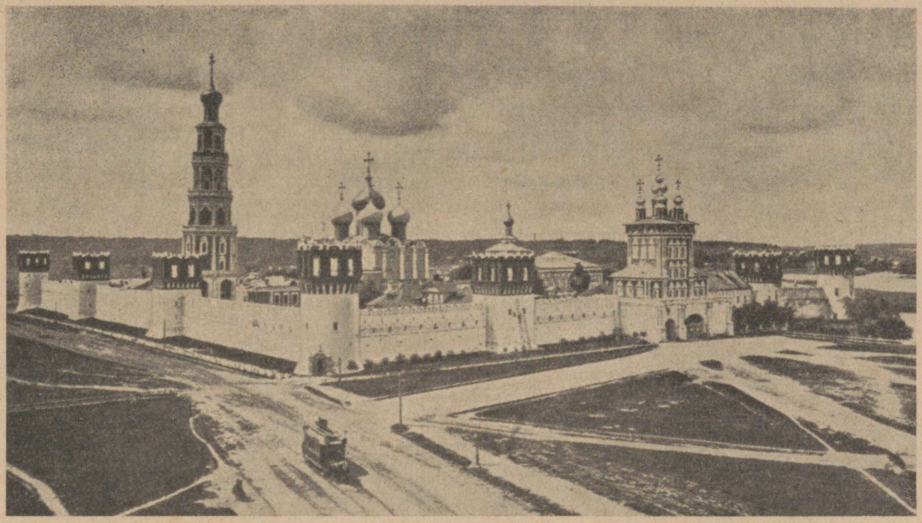

Novodevitši klooster Moskva lähedal.

tehtuna ja valena: Lenini-kultus. Lenini pildid igas majas, igas äris, igas büroos, lihtsad must-valged, värvilised, õlimaalid kõigis dimensioonides. Lenini rinnakujud igasugusest materjalist igas suuruses, Lenin taldrikuil, tassidel, paberossikarpidel, rinnanõeltel jne. Lenin isegi avalikkude aedade lilleseadistes. Ja ei tohi naerda selle üle. Kahtlemata alul ametlik hoolitsus sageli valmistas teed sellele Lenini-kultusele; kuid nüüd ei märka vähemalt siin provintsis enam midagi mingisugusest suggestioonist. Vologdas võlgnetakse Leninile tänu uue, endastmõistetavalt puuküttega, elektrijaama eest, mis juhib valgust ja jõudu isegi väikesimasse puumajja, Leninile ollakse tänu võlgu suure, nüüd pea 200 000-köitelise rahvaraamatukogu eest, Lenini töö on lõppeks ka koduloo muuseum, Lenini algatusel asutati või uuendati Loode-Venemaa uurimisselts. Asjade tõeline sisu ei muuda midagi, lihtsalt ustakse ning see ongi ülikindlaks toeks Nõukogude valitsusele. Uue sotsiaalse rahvaühiskonna kõrval nõrgeneb kiriklik-usuline elu iseenesest otse silmatorkavalt.

Kell 3 peale lõunat pidi meie väike ratasaurik „Jarensk" lahkuma Vologdast; ootasime õhtu kella 8-ni, kuni viimased kotid soola, jahu, linu jne. olid võetud peale ning kuni talupoegade ja metsatööliste hulgad olid leidnud omale paigakese. Juba laevakoormast võis näha, kuhu läks reis: põhjametsadest saadavad puud, kalad ja karusnahad peab Kesk-Venemaa tasuma soola ja toitainetega, sest vägagi lühike on põhjas taimestiku eluaeg, põllupind vägagi kesine.

Meie üpris tilluke ja algeline, kuid kõigiti puhas kajut jäi meile varsti liiga kitsaks. Päris ees, seal, kus laevanina vedas vagusid pruunikashalli jõe-

vette, istusime kesköönì. Tihe pajupõõsastik palistab alul vaid umbes 50 m laiust, loogeterikast tasandikujõge, orulammil on levinud põllud ja niidud ja alles silmapiiril nähtub metsa, mille süngelt must siluettideriba on ühtlasi kaebus halastamatule inimesele, kes teda hoolimatult tõrjus siiani tagasi.

Sõidutee on hoolsasti märgitud valgeks ja punaseks värvitud ritvadega. Sõnakuulelikult järgib meie laevuke neile teenäitajaile ja ristleb kiiresti laieneva jõe ühest kaldast teise. Pühalik vaikus ümbritseb meid, ja mil lõõmav päikesekera aeglaselt ligineb vaatepiirile, sütib taevas kõikides värvides, säärases värvikülluses ja värviderohkuses, nagu tahaks ta meid eriliselt tervitada meie saabumisel metsa.

Meist mööduvad aeglaselt määratud alused, mis üle koormatud propsidega; ratasaurikud veavad pikki maotaolisi parvi Vologdasse; suurel arvul ruttab sõudepaate päri- ja vastuvett. Nii paljudki teavad, et neil sel ööl võimatu jõuda koju; seepärast tüürivad nad kaldale ja keedavad kiiresti tehtud lõketel kalasuppi. Niiviisi jääme ikka inimeste keskele oma sõidul läbi metsa. Jõgi on selleks suureks maanteeks, mida igaüks peab kasutama, sest soine põlismets tõkestab inimest tumedas vihas.

Ikka kaugemale ja kaugemale mööda Suhhoonat libiseb meie laev. Teisel päeval on helkiv veepind tumerohelise palistuse vahel juba 200—300 m lai. Inimasulad lõpevad nüüd pea täiesti; mets, mets, ei midagi muud kui mets, peamiselt kuused, männid ja kased. Pealelõunal jõuame Totjmasse, oaasi metsa lõpmatuses, mis nagu kartlikult liibub kalda äärde pika ridakülana. Veel tervitavad meid järsaku harjalt ohtralt kullatud kirikud, ja siis oleme jällegi suures, inimesteta metsakõrves.

Siin-seal kaldal on hiiglariidad tarbe- ja põletuspuid transporti ootamas. Kuid see kõik on ainult vilets algus. Üksnes Euroopa-Venemaal katab see põlismets pea sama suurt pindala kui Saksamaa ja Prantsusmaa kokku. Selle hiigla metsaala kahel viiendikul on vaevalt kunagi käinud inimese jalg, vaevalt 1000 km² sellest majandatakse süstemaatiliselt. Röövmajandust on siin peetud sajandeid ja veel tänapäevgi lokkab ta enamasti edasi. Ainult suurtel, välismaa ühingutele antud kontsessioonialadel võib kõnelda määratu metsarikkuse süstemaatilisest kasutusest. Igal pool mujal raiuti suured puud maha ja kõik muu jäeti mõtlematult saatuse hoolde. Mõistetavatel põhjustel on igal pool jõelähedased alad kõige rohkem kannatanud, nii et olemasolev mets on hõre ning pole kuigi kõrge ja tihe. Tänapäeval peab juba 20—30 km metsa sügavusse minema, et leida tõepoolest kõrgeid lanke. Kuid selle kaugusega on saavutatud umbes ka röövmajanduse tasuvuspiir. Sellest piirist kaugemal oleksid puu saatekulud jõeni suuremad kui kogu tulu.

Käsikäes röövmajandusega käib metsatalupoegade metsapõletamine. Jõe ääres süüdatakse mets ja saavutatakse nii kerge vaevaga pisut maad rukki, odra ja kartulite tarvis. Kuid juba mõne aasta järel selgub, et põllupind on

Naistöölissportlaste rongkäik Moskva Punasel väljakul.

kurnatud ning et ollakse liiga vaene selleks, et pidada mitut hobust ja lehma, mille tõttu väetamisest vaevalt saab kõnelda, siis ei jää muud üle kui võtta kepp ja teises kohas alata sama mängu. Nii just hävitatakse tarbetult parimas liiklemisasendis asetsevad metsad.

Metsa hoolimatu raiumine ja põletamine jõgede ümbruses annab ennast ka teises suhtes kibedasti tunda. Kirjud permi ajastu merglid, millest koosnevad sageli 100 m kõrgused kaldajärsakud, panevad vihma- ja nõrgveele vastu seni, kuni metsataimestik teda katab tiheda kaitsevaibana. Seal, kus hävitati mets, ilmusid orunõlvadel peagi katastroofsed lihked, mis paljastasid permi kivimid täiesti ja õieti seega alles panid aluse järgnevaile hävinguile. Nüüd saadavad meid tundide vältel paljud kivimiseinad, nii et vahel saad mulje, nagu sõidaksid läbi kõrvekanjoni.

Kolmandal päeval eemaldub mets jälle sagedamini kaldast ja asulad kasvavad arvult ning suuruselt. Lõuna paiku jõuame Ustjugi, Suhhoona piirkonna puukaubanduse keskusse (15 000 el.). Kakskümmend võimast kirikut asetseb kaldal ja annab tunnistust selle asula, Novgorodi vana asumaa, kunagisest tähtsusest. Totma ja Ustjug olid endistel aegadel Siberisse reisivatele kaupmeestele tähtsateks peatuspunktideks ja nii mõnigi kirik siin kui ka seal võlgneb tänu oma tekkimise eest pattukahetsevatele kaubahärradele. Käesoleval ajal Ustjugis toimub võimas taaselustumine, kuna ta on saanud Dviina kubermangu pealinnaks. Nõukogud ei kohku ühegi vaeva eest, mitte

üksi Ustjugi kaubandusliku, vaid ka kultuurelu arendamises: raadiojaam, keskkool, töölisfakulteet jne.; siis veel mitmesugused ametiasutised, kes teostavad metsatalupoegade ametiühingute organisatsiooni, hangivad neile krediite, annavad hobuseid ja lehmi, arendavad kooliolusid, juhivad võitlust suguhaigustega jne. Pole ime, et lihtne mees peab siin ametiühinguid ja kommunismi üheks ja samaks ning toetab rõõmuga praegust riigikorda. „Varemini ei hoolinud meist keegi; nüüd lõppeks teame, miks maksame makse, nüüd me tunneme, et Moskvas ka meile mõeldakse!"

Kui olime Ustjugis vahetanud auriku, läks sõit „Lunatšarskil" pärijõge edasi.

Org on laienenud määratult. Läbi hiigla nõgumaastiku lookleb nüüd juba 2 km laiune jõgi võimsate mäandritena, ja kuigi sõidutee rohkete liivarahude tõttu on vägagi keeruline, ei taha Arhangelski poole ruttavate parvede ja aluste rida siiski lõppeda. Ka asulaid on ülirohkesti. Orulamm ise on suuremalt osalt soine või viljatu liivapinnas; seepärast kerkivad asulad mõlemapoolseil järsakuil või nende astangupindadel ja nende kirikud tervitavad sealt hiigla-teetähistena. Kirikutornidega seltsivad siin kesk põhjavene metsamaastikku järjest vabrikukorstnad: väike nahavabrik, klaasivabrik jne.; lõpuks 2500 töölisele tööd andev riiklik Karssaavini tekstiilvabrik (peamiselt linane riie, lina sissevedu läänekubermangudest). Oleme Dviina-põlves, Ustjugi ja Kotlasi vahelises jõeosas, mis eriti eelistatud oma liiklemisasendi tõttu. Nimelt suubub Dviinasse selles ümbruses igalt poolt rohkesti laevatavaid lisajõgesid, nii et siin liiklemine on suuresti kontsentreerunud ja ainult siit saab ühtlaselt reguleerida suurte metsaalade varustamist.

Selle suure ülesande täitmisel jaguneb töö Ustjugi, mis kannab iseloomustavat lisanime Veliiki-Ustjug = Suur-Jugi suue, ja Kotlasi vahel. Praegu on Ustjug kahtlemata esiplaanil, kuid noorema ja väiksema Kotlasi väljavaateid ei pea ka alahindama. Kotlasi liiklemisgeograafiline tähtsus seisab esiteks tema asendis Dviina tähtsama parempoolse lisajõe, Võtšegda, suudmes, mille ümbruses veel tänapäev asetsevad suurimad metsavarad ja tulusamad karusloomade metsad (karu, rebane, orav, nirk jne.). Teiseks on Kotlas tänu Vjatka — Kotlasi raudteeliinile Siberi raudtee loodepoolseimaks lõpp-punktiks ja seega tähtsamaks maa liiklemise ülekande paigaks jõeliiklusele teel väljaveosadama Arhangelski poole. Lõppeks juhib ka Volga keskjooksuala oma väljaveo osaliselt Vjatka — Kotlasi kaudu Arhangelskisse, kusjuures Volga — Vjatka ja Dviina vaheline maakitsus ületatakse Vjatka — Kotlasi raudtee abil.

Õhtul pidime Kotlasis jällegi vahetama aurikut, sest „Lunatšarski" oli määratud sõiduks Võtšegda alale. Muide, sel korral vahetus oli ka suureks paremuseks.

Ööpäeva ning jälle öö sõitsime nüüd juba hiidjõge Dviinat pidi alla, mis kohati 4 km laiune. Mets, mets ja ikka mets ning sellel laial hõbelinikul, mis

otsib teed läbi rohelise kõrve loodesse, pole muud näha kui puid, parv järgneb parvele, alus alusele. Kuis on siin veel kauges tulevikus, kui praegu veel suuremalt osalt söödis lamav metsavara kasutatakse kord täiel määral ja kui Dviina on muutunud maailma suurimaks puukaupade teeks? Siin peituvad Vene rahvamajandusele aimamatud võimalused.

Lõppeks, viienda päeva lõunal, jõuame Arhangelski eeslinnadesse. Üks saeveski teise küljes ja igaühe juures hiiglavirnad laudu ja saepakke, propse ja palke. Nii nagu Peterburi Neeva deltal, asetseb Arhangelsk seal, kus Dviina jaguneb mitmesse suudmeharru. Õigusega on nimetatud Arhangelskit „Dviina uhkeks käskijannaks". Siin maabusid 16. sajandi keskel inglased Chancellori juhatusel ja leidsid Holmogorõist piki Dviina — Suhhoonat tee Moskvasse. 1584. aastal asutatud Arhangelsk võimaldas sajandeid kontinentaalsele Venemaale ühenduse ookeaniga, otsese kaubavahetuse esmajoones Inglismaa ja Hollandiga. Jõgikahurpaatidega püüdsid inglased 1918./19. aastal Arhangelski kaudu teha lõppu kommunistide valitsusele. Arhangelski tagasivõtmine tähendas Nõukogude lõplikku valitsemist kogu Põhja-Venemaal.

E. O b s t, Russische Skizzen. Berlin 1925.

ARHANGELSK.

Nagu kõik Põhja-Venemaa asulad, nii hoidub ka Arhangelsk hoolikalt jõe ligi ja palistab pikas reas Dviinat, ilma vastava sügavusarenguta. Kahe paari rööbastega elektritrammi liin hoolitseb kaugelepaisatud linnaservade kiire ühenduse eest.

Arhangelsk jagab Peterburiga sama kurba saatust, asudes soisel pinnal. Kõik linna majad — siin asub 80 000 inimest — on püstitatud hiiglasammastele ja alles sellel kindlasti maasse rammitud alusmüüril asetsevad pea erandita tult puust ehitatud majade palgid ja tugipuud. Tervishoiulised olud pole head (sood malaaria-sääsega, halb joogivesi, värske juurvilja puudus jne.).

Arhangelsk on esmajoones puude linn. Üle kahekümne puutööstuse asetseb piki jõge mõlemail kaldail, igaühel hiiglalauavirnad ümber, mis määratud peamiselt väljaveoks Inglismaale. Puust on sadamasillad ja kuurid, elamud, kõnniteed, puust on isegi tänavate reoveevärk, puudega köetakse muidugi ka elektrijaama.

Võrreldes eelsõjaaegsega on Arhangelsk Vene puu ja puukaupade väljaveosadamana tähtsuselt juurde võitnud, sest uute politiliste olude tõttu on tunduvalt vähenenud väljavedu Läänemere sadamate ja läänepoolse piiri kaudu.

Puutööonduse kõrval näivad vähesed teised vabrikud kääbustena. Veisenahad naabruses asetsevast üle Venemaa kuulsast Holmogorõi karjandus-

alast töötatakse ümber ühes nahavabrikus, samuti vaid ühes vabrikus töötatakse ümber ümbruses esinevais permi lademeis leiduvat kipsi jne. Kaugelt tähtsam on kalandus, mis etendab tähtsat osa nii ranniku- kui ulgumerekalastusena; heeringapüük Valges meres, tursapüük peamiselt Jäämeres ja hülgepüük mõlemas piirkonnas. Muu hulgas oli meil kohaliku nõukogu vastutulelikkuse tõttu võimalus lähemalt tutvuda ka kalandustrusti tegevusega, juhituna lahkest saatjast, kes olnud kunagi kalandusettevõtja. Kogu ettevõte on küll eeskujulik, kuid küllaldase kapitali korral võiks seda oluliselt laiendada. Tänapäev teostatakse püüki 18 traaleri ja hulga paatidega hülgepüügi tarvis. Kalastuspaigad on määratu head. 1924. a. hooaja viimasel kolmel tegevusnädalal püüdis trust üksi ümmarguselt 100 000 puuda turska, 1923. aasta hooajal kokku pea 300 000 puuda! Ka hülgepüügid annavad suurt tulu; Valge mere rannikul püüdis kevadel jällegi vaid trust üksi päevas ligi 500—800 hüljest. Norralastel läks 1823. aastal korda saavutada hooaja kontsessiooni, mis neile andis puhast tulu 870 000 krooni.

Et Dviina on küllaldaselt sügav, on Arhangelskis kaunis head sadamatingimused, nii et suured laevad vahetult pääsevad sadamasildade äärde. Käesoleval hetkel on vaid mõned puuveolaevad Dviinal, peamiselt norra, inglise ja vene omad.

Suureks paheks on muidugi asjaolu, et see sadamalinn looduse poolt on mõistetud pikale talveunele. Arhangelski laevaliiklemine omab seetõttu eranditult hooajalist ilmet ja piirdub vaid kuudega aprillist oktoobrini. Õnneks võib suvekuudel töötada ka öösi, sest siis vajub päike vaid väheseks vaatepiiri alla ja öösi võib igal ajal vabalt ilma kunstliku valgustuseta isegi hästi lugeda ning kirjutada.

Suur ja rohkesti hargnenud Dviina võrk võimaldab Arhangelskile, vaatamata kõigile takistustele, olla väliskaubanduse suhtes siiski kaunis tähtsaks paigaks.

Arhangelsk oli ja on esmajoones väljaveosadam. Ja just sellisena võib vaadelda tema tulevikku kindlasti optimistlikult. See on maksev nii puu kui puusaaduste ja ka Siberi ning Volga ala põllumajanduslikkude toodete kohta; selle kõrval võiks tunduvalt arendada kalandussaaduste vedu Sise-Venemaa turgudele.

Veel lühike lõppsõna inimestest Arhangelskis ja nende kultuurist. Põhjapaneva tähtsusega neile aladele on, et õnnetu pärisorjus kunagi pole ulatunud siia põhja. Kuigi põhja metsatalupojad, kalurid ja laevnikud enamasti pole jõukad, siiski tunnevad nad endid vabadena ning nende nägusates majades pole seda umbset ja rusuvat õhkkonda, mis Kesk-Venemaal ja eriti lõunas nii väga silma torkab. Karmid elamistingimused, mida paratamatult arvestab elanikkond — lühikese kuuma suve ja pika külma talve kiire vaheldumine — on soodustanud siinse jõuküllase ja värske ning algatusvõimelise inimtõu

Aleksander III mälestussammas Leningradis Nevski prospekti lõpul.
Enamlased ei lasknud sammast maha võtta, vaid muutsid ainult kirjad samba alusel.

arengut. Ning lõppeks ärgu unustatagu: Arhangelsk oli varemini ja on nüüdki veel karistusala. Siia asumisele saadetud kuulusid peamiselt intelligentsi hulka, kes pidid oma politilise meelsuse pärast valima Arhangelski oma sunniasupaigaks. Nii on väga palju väärtuslikke inimesi sajandite vältel ikka ja ikka jälle tulnud Arhangelski ja on siia külvanud igat liiki algatusi. Kõik need tegurid kokku mõjustasid, et selles Venemaa kauges nurgas arenes suhteliselt elav vaimne elu, mida omalt poolt täiendas ka võrdlemisi suur välismaalaste koloonia.

E. Obst, Russische Skizzen. Berlin 1925.

LENINGRAD.

Peterburi oli suurim ja ühtlasi ilusamaid Venemaa linnu; Leningrad on proletariseerunud pealinn, koguni kainestunud, väikelinnaline, vaene ja lagunenud. Moskvas keeb elu, näeme keni ja värskeid ning hästi rõivastatud inimesi; Leningrad kannatab kaebamata, ja mees- ning naisrõivastuse kotiriidehallus tundub siin ehtsa ja stiilipärasena.

Mingi hinna eest ei tahaks ma elada Leningradis, hoolimata Neevast, Eremitage'ist, Šlüsselburist, Peterhofist jne. Need paljud, paljud majade varemed, mis vahivad sulle vastu vaimudena, suletud kaupluste read, auklikud tänavad — kõik see tundub õudselt hallina, ütlemata kurvana, mõjudes masendavalt südamele. Mõistan liiga hästi, et enamik Leningradis elavaist muutub pessimistideks; ka minuga poleks lood teisiti.

Leningrad on Peterburi kalmistu. Talvepalee, Admiraliteet kaugelenähtava kuldse terava torniga, Sinodihoone, arvukad paleed Neeva ääres, kõik nad on veel olemas, kuid samal ajal neid pole enam, sest kõik nad on kaotanud oma olemasolu mõtte. Sa võid minna kuhu tahad ja igalt poolt heliseb sulle vastu melanhoolne viis: oli kord! Uhke mälestussammas, mille Katariina laskis püstitada Neeva äärde võidukale Peeter Suurele, mõjub tänapäeval irooniana. Peetri linn on suurelt osalt kaotanud oma tähtsuse ja see maa, mis asetseb sealpool Neevat ja mille poole Peeter vaatab tahtekindlalt — Soome on Vene riigile läinud kaduma. Kõik oli kord!

Nüüd on jälle 7 miljonit kuldrubla lubatud Leningradi ülesehitamiseks; parandatakse ära kõdunevad fassaadid, uuendatakse puusillutist jne., kuid kõigele vaatamata ei tõuse Peterburi ellu, ta kuulub jäädavalt minevikku, ta on surnud. Leningrad pärib küll välise kuju jäänused, linna vaim on muutunud teiseks, ei tea kas paremaks või halvemaks, kuid igatahes oma põhialuselt teiseks. Peterburi oli keisrikoja, aristokraatia ja hiilgavate mundrite linn; Leningrad on töötava klassi linn, kaine, karm, ilma vähemagi luuleta.

Seejuures pole ka majanduselu suutnud püsida endisel kõrgusel. Võetakse kokku kogu jõud, et hoida ära Leningradi metallitehaste (Putilovi jt.), paberossivabrikute, tekstiiltööndusе jne. edaspidist langust. Tööndusnäitus Nevski prospektil annab kujuka mõiste sellest, milliseid mitmesuguseid majandusharusid on koondatud Leningradi ja kui väga püütakse vabaneda välismaa valmissaadustest. Kuid nii pea kui võtad appi arvud, selgub, et ka siin ülesehitamistöö on alles algstaadiumis. Peterburi sadam pole jõudnud veel poolele rahuaegsele liiklemisele ning viimased kuud näitavad ennem langust kui kasvutendentsi.

Vaid ühes punktis valmistas Leningrad meile rõõmustava üllatuse: teadus üksnes ei ela, vaid ta on revolutsiooni tõttu mitmeti rohkesti võitnud

nii ulatuselt kui tähtsuselt. Kujuteldagu vaid, et Leningradis ei ole mitte üksi arvukad suured ja osalt maailmakuulsad Vene Teaduste Akadeemia uurimisinstituudid, vaid kuusteist (!) mitmesugust kõrgemat õppeasutist, riiklikud geoloogia- ja hüdroloogia-instituudid jne. Imelikul kombel toetab riik üksikuid asutisi täiesti erinevalt. Need instituudid, mille juhatajad aktiivselt ei seisnud enamluse vastu, neist on mitmed saanud avaraid ruume tühjades paleedes ja neid finantseerib riik oma võimaluste kohaselt kaunis hästi. Teisi selle vastu, nagu ülikool, mida peetakse reaktsioonipesaks, on kõvasti kärbitud ja nad kiratsevad. Et suurem osa Vene õpetlasi on apolitilised, olles üle igasugustest tüliküsimustest — kuna pea eranditult on tegemist vanaaegsete professoritega — kommunistid puuduvad nende hulgas pea täiesti —, siis ei käi nende ning neile alluvate instituutide käsi sugugi väga halvasti. Tasu ühe koha eest on küll väga väike, kuid võib väga hästi olla professor mitmes õppeasutises ning siis tõuseb palga kogusumma kuus 100—200 rublani ja veelgi enam.

E. Obst, Russische Skizzen, Berlin 1925.

2. EDELA-VENE.

UKRAINA JA KRIMM.

Edela-Vene mahutab endas lõunapoolse metsastepi- ja stepiala niiskema ja lopsakama lääneosa vastu Poolat, Rumeeniat ja Musta ning Aasovi merd. Põhjas moodustavad Polesje soised metsatasandikud Dnepri keskjooksul ja ta läänepoolse lisajõe Pripeti ääres ülemineku metsasest Valge-Venest Ukraina päikeseküllastesse steppidesse. Idas jätkuvad rõõmsailmelised metsastepid ja stepid Kesk-Vene lõunaossa (Kurski, Voroneži ja Tambovi kubermangus) ja Volga alamjooksu maile. Lõuna- ja kagusuunas, Musta ja Aasovi mere poole muutuvad Ukraina stepid üha kuivemaks ja soolakamaks, kuni äkki järsakuist varjatud Krimmi lõunarannikul üllatab meid uhke ja ootamatu taimkatte lopsakus. See on teise Rivierana maailmakuulsuse omandanud tore supel- ja terviseparanduse rannik, endiste tsaaride ja suurvürstide uhkete paleede ja ravilatega, mida kasutab nüüd sanatooriumidena kommunistlik tööliskond.

Läbi Edela-Vene suurte loogetena põhjast lõunasse voolav Dnepr jookseb piki laialdase maapinnanõo lääne- ja edelaserva, millest edelas kerkib järsult umbes 400 m kõrguseni Podoolia massiiv, kõva graniidise ja gneisise aluspõhjaga, kuna itta ja kirdesse jääb aeglaselt kerkiv nõopõhi, kaetud kriidi- ja tertsiaarajastu pehmete setetega. Selle kaldevat pinda mööda laskub Dneprisse rida lisajõgesid, mis on uuristanud omale pehmesse settekattesse sügavad orud. Lõunas, Aasovi mere ääres, kerkib sellest settekattest veel korraks nähtavale vanem kurrutatud aluspõhi, rikas kivisöest ja metallimaakidest. See on kuulus Donbass — Donetsi mäetööndusepiirkond, mis on Venemaa tööndus peamiseks söe ja rauaga varustajaks. Muide on Ukraina viljakas agraarmaa, mille rohkeid põllusaaduste ülejääke kasutab muu põhjapoolne Venemaa ja mida veetakse väljagi Musta mere äärsete suurte sadamate kaudu (Odessa, Vernoleninsk).

Ukraina vanaks ajalooliseks pealinnaks ja praegusekski kultuuriliseks keskuseks on Kiiev — Dnepri keskjooksu kõrgel läänekaldal, stepimaa põhjaserval. Ametlikuks pealinnaks on aga praegu Kirde-Ukraina tööndus keskus Harkov — uus ja igavalt asjalik linn.

UKRAINA PROBLEEME.

Põhjapoolselt Venemaalt Ukrainasse, siia määratu arvu vaenlikkude naabritega igivanale piirimaale tulija leiab siit jällegi päris omaette maailma.

Vene suurima ajalehe „Izvestija“ uus moodne hoone Moskvas.

Tõepoolest on maapind Ukrainas suurelt osalt sama tasane ja üksluine kui üleval põhjas, ka avastavad määratud kaugused siingi Vene elamisruumi ääretut laiust. Kuid lõuna poole kahaneb mets aegamööda ja annab ruumi stepile, mõõtmatutele põldudele ja karjamaadele, mis suvel värisevad lõunamaise päikese lõõmavate kiirte all, ning mida talvel piitsutavad kirde- ja idatuuled. Selle suure ja avara viljaka mustmullaga stepilagendiku keskel on Euroopa-Venemaa tähtsamad raua- ja söevarad. Krivoi-Rogi rauamaagikaevandused Nikolajev-Hersoni kaksiksadamaist põhja pool, Nikopoli mangaanmaagi kaevandused Dnepri-põlves ning Dnepri ja Doni vahel Donetsi piirkonna söeväljad ja rauakaevandused. Milleks põhjas on metsatööndus ja kalandus, seda asendab siin põllundus, kaevandused ja tööndus — nii siis majandusalad, mis segastele politilistele oludele ja sõdadele reageerivad palju enam ja pidevamalt kui mets ja kalastuspaigad.

Kuid ürgaegadest peale on Ukraina olnud ikka ja alati vaenlikkude vägede tallermaaks. Põhjaosa kaitses vaenliku sissetungi eest tihe metsamüür ja kare kliima. Seevastu avarad, kerget liiklemist võimaldavad ja suure vaateväljaga, lokkavate viljapõldude ja mahlakate niitudega Ukraina stepilagendikud nägid sajandeid võõraid sõdureid; asend ja looduslikud varad tegid Ukraina Venemaa hiigla-lahinguväljaks. Siit kihutasid kunagi tatarlaste ratsanikkude jõugud läände, muutsid isegi 1240. aastal Kiievi tuhaks ja põrmuks ning sundisid Vene riikliku elu raskuspunkti nihkuma Moskva metsamaistule. Peale tatari ikke kõrvaldamist sammusid sajandite kestel leedulased, poolakad, türklased ja krimmi-tatarlased põletades, rüüstates ja tappes üle nende looduse poolt nii väga õnnistatud väljade. Ka Põhjasõjas tehti lõppotsus Ukraina südames, siis kui 1709. aastal Karl XII väed hävitati Poltava all. Ning kuis kannatas Ukraina just ka maailmasõjas. Selles röövlite rohkuses, mille all maa veel käesoleval ajal raskesti kannatab, kajastuvad ja lõpevad pikkamööda hirmsate segaduste jäljed. Kuid maa nõretab veel tuhandest haavast ja varemete kvartaalid, mida leidub pea igas ukraina linnas, kõnelevad leinas äsja lõppenud vaatusest nähtavasti ei kunagi lõppevas tragöödias.

Õnnetu Ukraina, raskesti katsutud maa, lõpmata rikas, ja just selle rikkuse tõttu alalõpmata niisutatud verega! Jälle kord on väike majandus sama hästi kui hävitatud ja kõik peab alustatama uuesti, kuna põhjas toodangu alused jäid pea puutumata. Pole siis ime, et muljed siin Lõuna-Venes on sootu teised kui metsamaistul ja rannikualadel. Kes eales kiskus riigis võimu oma kätte, kuidas ka riigikord kunagi muutus, igal juhul võeti Ukraina rusuhunnikuna üle, ja riigijuhid asetati määratu suure raskuse ette. — Ukraina majandusliku ülesehitamise probleem muutub lõpmata keeruliseks veel seetõttu, et temaga tihedasti liituvad kaks teist probleemi — rahvuslik ja sotsiaalne.

Ukraina erinev asend on mõjustanud ses lõpmata rahvaste liikumise ja alalise kannatuse maal erirahvuse tekkimise. Võib-olla väikevenelased, nagu seda tõendavad ukrainlased, juba alati on moodustanud iseseisva rahvusliku rühma; igatahes on segunemine suurvenelaste, kreeklaste, tatarlaste, poolakate ning leedulastega jne. olnud väga intensiivne ja on lõppeks kujundanud oma rahvustunde ja kui mitte otse kujundanud, siis vähemalt suuresti toetanud selle kujunemist. Maailmasõda ja selle revolutsiooniline lõpp sütitasid selle rahvusliku kire heledaks leegiks. Rahuajal ei tootnud Ukraina mitte üksnes teravilja ja teisi toitaineid külluses, vaid ta kasutas ka oma söe- ja rauavarasid, nii et ta häda korral võis käia sõltumatult iserada. „Mis meil Moskvaga tegemist," uriseti alul õudselt — salaja, kuni lõppeks kõlas maal hüüd: „Ukraina ukrainlastele. Esmalt ja kõige pealt rahvusliku iseseisvuse saavutamine, siis vabadena vabal maal majanduslikule ülesehitustööle."

Moskva-Venemaa jälgis seda arengut sama mureliku näoga kui Inglismaa Iiri asjade kujunemist. Ja nagu Londoniski olid Moskva riigijuhid küllalt targad ja ettenägelikud, et külma mõistusega haarata probleemi tõsidusest kinni ning leida kohast lahendust. Muust Vene riigist eraldatud, iseseisev Ukraina oli Moskvale nii majanduslikus kui sõjalises suhtes otse võimatuseks. Täielise sõltumatuse poole püüdev äärmusrahvuslik liikumine pidi seetõttu kas või relvadega alla surutama. Kuulub kahtlemata Moskva Nõukogude valitsuse riigimehelikkude suursaavutiste hulka, et ta suutis omale lühima aja jooksul luua, vaatamata kõigele politilisele kaosele, pimesi alluva sõjaväe ja samuti usaldatava ja teovõimsa politilise politsei. Endastmõistetavalt teadsid Moskva riigimehed, kes otse meisterlikult vilunud psühhopolitika käsitamises, et ainult võimutsemise ja igasuguse rahvusliku liikumise palja eitamisega, järsu käsuga „kõik jääb endiseks", siiski pikapeale pole midagi saavutada. Tõeliselt loomulikud olud saavutati ainult vabatahtliku vastutulekuga rahvuslik-ukrainlikule liikumisele, kuivõrt seda vähegi võimaldasid üldvene huvid. Seepärast pakuti ukraina rahvale julge otsusega rahvuslik autonoomia ja oleks rumalus salata, et see otsus saavutas täielise edu. Välispolitikat, kaitseküsimusi, majanduslikke, liiklemis- ja rahandusasju korraldab kogu riigi tarvis Moskva liiduvalitsus, kuid Ukrainas asuvad nende asutiste osakonnad, kes annavad igal ajal edasi ukraina rahva soove. Sisepolitikas ja esmajoones kooliolude suhtes on Ukrainal õigus ja vabadus talitada oma äranägemise järgi, pidades silmas Moskva raamseadusi. Ukrainlased valitsevad nüüd oma kodumaad. Ukraina keelemurre, mis varemini oli vaid ukraina talupoegade kõnekeeleks, on tänapäeval seadusandluses, kohtutes, valitsuses, koolides jne. tarvitatav riigikeelena. Kõigilt veel Ukrainas viibivailt suurvene ametnikelt nõutakse tingimata ukraina murde äraõppimist ja vallandatakse igaüks, kes ei täida seda nõuet.

Samal ajal kui Moskva liiduvalitsus seda autonoomia-liikumist mitte üksnes ei sallinud, vaid ka ausalt parima tahtmisega toetas ja edendas, saavutas ta oma tähtsaima sihi: ukraina rahva suur mass pooldab nüüd täiesti liitu sotsialistlikkude nõukogude-vabariikidega kui oma rahvuslikkudele soovidele vastavat riigivormi. Huvi riigielu vastu pole kannatanud, vaid otse vastupidi kindlasti kasvanud, tänu Moskva politikute julgele malekäigule. Kindlasti unistavad veel tänagi üksikud tulipead Ukraina absoluutsest iseseisvusest, kuid neist pole Liidule mingit hädaohtu karta. Seni kui väljastpoolt ei tooda sisse lõhkeainet, kuuluvad Suur- ja Väike-Venemaa igaveseks lahutamatult ühte. Moskva on oma kohutavalt hästi organiseeritud, tõsi küll ka väga kuluka GPU (politilise politsei) kaudu kõikide ja iga üksiku ukrainlase liigutuse kohta parimalt informeeritud ja vaatab rahuliselt pealt asjade edaspidist arengut, sest võim on kindlasti ja vankumata tema riigijuhtide kätes.

Nüüd lõppeks oli tee vaba Ukraina kardinaalprobleemi lahendamiseks, majanduslikuks taasülesehitamiseks. Aega oli läinud kaotsi, selle eest aga olid lõplikult kõrvaldatud tülikad sisemised hõõrdumised. Ja vaatamata sellele oli lahendatav ülesanne veel määratu suur, sest polnudki kavatsetud mingit taasülesehitamist, vaid ka siin Ukrainas nagu kõikjal Nõukogude-Venes kavatseti hoopis uut ehitust, sootu ainulaadsete ja isesuguste põhimõtete järgi. Varemini oli kaubanduslik kasu ainsaks majanduslikkude ettevõtete mõõdupuuks; nüüd pidi ökonoomilise seisukoha kõrval ka sotsiaalne moment olema määrava tähtsusega, majandus pidi tingimusteta alluma üldise politika juhtmõttele. See kõlas küll kõik väga selgesti ja ilusti, kuid selgus peagi, kui võimatu raske on vanade juhtideta majanduslikku kaost pidada politilise oheliku otsas. Veel praegugi on Ukraina majanduse üldmulje vägagi kurb. Kas vaadelda põllundust, kaevandusi või tööndust, kõikjal jõuad objektiivse kriitikuna samale tulemusele: kuigi ei saa salata päris revolutsiooniaastail nulljoonele lähedase taseme teatavat tõusu, siiski peab ukraina majanduslikke olusid kainelt ökonoomiliselt seisukohalt arvustades pidama peaaegu lootusetuks. Produktiivsus on puudulik pea kõigis ettevõtteis; puudujääk ja laenumajandus, kuhu ka vaatad; tooted kõik madala väärtusega, hinnad aga sellele vaatamata pea kõikjal üle maailmaturu taseme ja kõigele lisaks veel kaks kiiresti üksteisele järgnenud ikaldust (1921 ja 1924). Kõik see kokku äratab lääneeurooplases tunde, et niiviisi kuidagi ei või kesta edasi, et üldine majanduslik pankrott või orjastumine kapitalistlikule välismaale on vältimatu.

Endastmõistetavalt teotsevad ka Nõukogude valitsus ja viimase käskija, kommunistlik erakond, pidevalt selle majanduskriisi katastroofilise teravnemisega. Kõik ajalehed toovad järjekindlalt juhtkirju, mis sajas teisendis käsitlevad sama teemat: tootmise tõstmist. Tähelepanelik lugeja

Moskva Kreml Moskva jõe poolt vaadatuna.

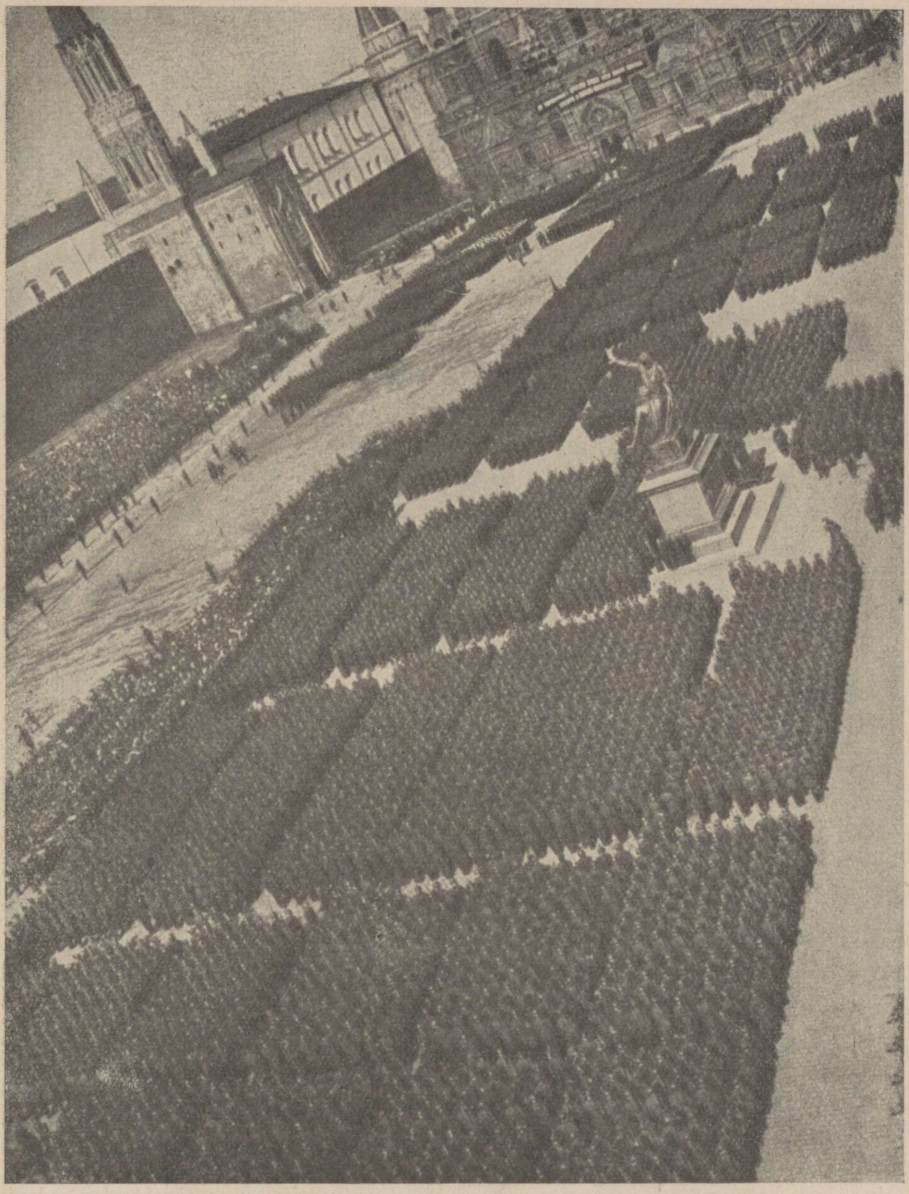

Punaväe paraad Moskva Punasel väljakul.

märkab kõiges selles veel teist venelaste muret ja näeb, et aegamööda kõikidel aladel märgatavat Nõukogude-Vene politilist sissepiiramist võetakse palju tõsisemalt kui majanduse lohutamatut seisukorda omal maal. Kindlasti teatakse väga hästi, et majanduslikud raskused on tingitud ökonoomiliste

ja politiliste küsimuste sidumisest, kuid asju hinnatakse teisiti kui Lääne-Euroopas. Olgu olevik majanduslikult kuitahes tume, ta on kommunistide arvates vaid üleminekuajajärguks ning tähendab igal juhul määratut sotsiaalset edusammu; lõpuks, arvavad nad, on võimalik kommunistliku-sotsiaalse ideaali teostamisel saavutada ka kapitalistlikkude ettevõtete produktiivsust Nõukogude majanduses. Ses punktis on marksistliku-materialistliku maailmavaate eest võitlejad tõepoolest idealistid puhtamal kujul: vaatamata majanduselu ökonoomilisele madalseisule, usuvad nad oma sotsiaalpolitilise ideaali kindlat võitu niisuguse hardumusega, mis tundub otse romantilisena. Ükski kommunist ei vaidle tõsiselt vastu, et kapitalistliku tsarismi ajajärgu suured mõisad olid palju tulusamad kui oleviku Nõukogude mõisad ja väiketalumajandus. Kuid siiski, „küll muutuvad kord lood, ja iga vene inimese õigus maale seisab võrratult kõrgemal kui igasugu hiilgav tulumajandus, mis ei tunnustanud seda õigust." Igaüks teab, et kaevandused ja vabrikud annaksid otsekohe suuri ülejääke, kui need jäetaks kapitalistlikkude ringkondade kätte või kui viidaks läbi viimaste majandamisvorm; kõigele vaatamata püsitakse innustunult riigimajanduse dogma, väliskaubanduse monopoli jne. juures. Asju vaadeldakse nimelt lihtsalt põhimõtteliselt teisiti ja ükski mistahes kujuline aineline häda ei saa Nõukogude-Venemaad sundida loobuma kord valitud majandusliku elu sotsiaalse kujundamise mooduse järjekindlast edendamisest.

Seda raudse teotahtega liidetud kommunistide usku oma ideaali võitu ei saa hävitada ühegi abinõuga. Lääneeurooplane mõtleb, kapitalipuudus, nälg, viletsus ja häda lõppeks siiski viivad Nõukogud veendumusele, et nad õigustatud võitluses piiramatu individualismi tahte vastu on läinud liiga kaugele ja et nad on jõudnud ummikusse. Kuid peale kõike seda, mida nägin Ukrainas, tahaksin kahelda sellise mõttekäigu õiguse juures. Kes tahab mõista Venemaad, peab muu seas pidama meeles lauset, mis eredalt, kuid kindlasti tabavalt valgustab suure idariigi sotsiaalpolitilist individualismi vastandina Lääne-Euroopale: igasuguste sotsiaalpoliitiliste katsetuste tegemisel ei ole Venemaa jaoks olemas mingit nälja või viletsuse piiri. Võimukandjate tahe ühineb ses punktis rahva fatalismi ja nähtavasti piiramatu kannatamisvõimega. Vaikselt talutakse määratud makse, palkade kärpimist jne.; vaikselt ja alistudes lepitakse, et rõivastis muutub üha puudulikumaks, et eluviis läheb järjest viletsamaks. Ükski Lääne-Euroopa rahvas poleks võimeline kandma säärasel määral viletsust ja puudust. Läänes oleks juba ammugi hakatud mässama ja häda korral oleks võib-olla ehk need kaigaste ja sõnnikuharkidega tapetud maha, kes rahva on juhtinud sellisele kannatusteele. Teisiti venelane. Sajandeid on teda kasvatatud piiritu häda kandmisele. Tatarlaste diktatuur oli talle kibe viletsus, tsarismi diktatuur häda

Enamlik propaganda Leningradi raekoja seintel.

ja puudus; kommunistliku vähemuse diktatuur, mis on juhiks tänapäeval, on lihtsale talupojale esmajoones ainult selle süsteemi jätk, mida ta usub kandvat saatuse tahtel. Ja siiski on praegu midagi põhiliselt teisiti, sest ütlemata osav ja subjektiivselt vist õiglane kommunistlik propaganda hüüab lakkamatult: läbi öö valgusele! „Teie kannatate raskesti, meie kannatame teiega koos, teie kannatate üliinimlikku, kuulmatut häda, olematut viletsust. Kuid teie olete uue aja pioneerid, teevalmistajad uuele inimkonnale. See, mida teie kannatate, seda teete oma lastele ja lastelastele, teete tuleviku vene rahvale, teete selleks, et kogu inimkonna käsi käiks paremini. Seepärast ei tohi teie ega meie tarvis olla tagasiminekut. Pidage vastu, olge kannatlikud! Veel mõned aastad, halvemal juhul aastakümned ja maailmarevolutsioon ulatab teile, teie kangelased viletsuses, õilsa martrikrooni!"

See on muusika vene inimese kõrvadele. Tume püüe müstitsismile, mida ta seni vaigistas kirikus, on leidnud uue, toreda aseme. Venelane kõrgeima maailmamissiooni kandjaks, venelane igavese rahu apostliks, venelane tõeliseks inimkonna õnnistegijaks! Sellest vaimust läbistatuna alistuvad töölised ja talupojad enamikus meeleldi nüüd juba paratamatult tunnustatud materiaalse häda ikke alla. Isegi midagi uhke isekuse taolist täidab neid sageli: „Kui oleks ilm täis kuradeid, kes tahaksid meid neelda, ei karda meie kedagi."

Ukrainas reisiv eurooplane tunnetab seda mõõtmatut igal sammul ja õpib hindama seda ülitähtsat politilist tegurit. Kuid majandust haarab see vaid õige kaudselt. Panna vastu kauge, tundmatu tulevikuni on nõrk lohutus ettevõtetele, mis ennem täna kui homme vajavad suuri kapitale seks, et luua elu- ja arenemisvõimelist alust. Praegustes oludes pole vene tööndus palju muud, kui väga kulukas luksus, mida lubab omale riik vähem majanduslikkudel kui just politilistel põhjustel. Majanduslik tervendamine oleks ennemini saavutatav, kui lähemail aastakümneil kõik jõud koondataks põllunduse tõstmisele, kui toodaks välismaalt põllumasinaid jne. ning kui jäetaks esialgu seisma enamik tööndusettevõtteist. Selle vastu on kindlasti otsekohe tuua kaaluvaid politilisi põhjusi. Kogu valmissaaduste turu tarbingu katmine jätta välismaa hooleks oleks vägagi kardetav ettevõte. Mis saaks säärasel puhul vene vabrikutöölistest? Töötute arv on selletagi juba kohutavalt suur ja vabrikutöölised on ainsad usaldatavad Nõukogude süsteemi toetajad; kas peab ja võib saagida oksa, millel istutakse? Nii siis peab siiski püüdma ka tööndust edasi arendada, kuigi vaene talupoeg esialgu vähe suudab osta. Põllundust ja tööndust aga edendada ühtlaselt, see nõuab suuri kapitale, mida saab hankida vaid laenu teel. Loodetakse Londonile. Kuid vaatamata Labour Party'le ja Trade Union'ile jäävad inglise kapitalistid väga kavalateks kaupmeesteks. Laen olgu kindlustatud reaalsete pantidega, kas ühe osaga Bakuu maaõlialadest või Volga laevandusega jm., sest sinna-

Vene külanaiste tüüpe.

poole sihib kindlasti „Daily Mail'i" ja „Morning Post'i" vihane jõuk. Ja kui üldse, siis antakse laen vaid peamiselt kaubakrediidi näol. Kuid Venemaa üleujutamine välismaa valmiskaupadega oleks surmahoobiks kunstlikult elus hoitud vene tööndusele, ja kahtlemata peidab praegu veel salajas hoitud rahvuslikkude varade müük endas suurt sisepolitilist hädaohtu. Mida teha, mis peab saama? Keegi ei anna lõplikku vastust sellele valusale küsimusele. Katsetatakse edasi, balansseeritakse edasi vabrikutööliste, Nõukogude sõjaväe ja talupoegade vahel ja lohutatakse end müstilise veendega: „Aeg annab head nõu."

E. Obst, Russische Skizzen. Berlin 1925.

KIIEV.

Viimastel tundidel hõrenes mets üha enam. Mööda laia, rohust lammi lookleb nüüd rong ja jõuab siis määratule raudsillale, mis ületab pea 1 km laiuse Dnepri. Teisel kaldal kerkib pea 100 m kõrgune järsak, kollakaspruunid lössiseinamid on hõredalt kaetud põõsastikuga. Kahjuks peab sulgema aknad, kui rong tigusammul venib üle selle strateegiliselt väga tähtsa silla. Kuid väljavaade on õnneks lubatud ja nii naudime kõigele vaatamata seda võrratu toredat kuldkuplite kirevust mägikalda harjal: Venemaa kuulsaimat kloostrit, Lavrat, oma 11. sajandist pärit erakukoobastega. — Lõhangorg võimaldab rongile jõe teisel kaldal läheneda suures kaares linnale, jõudmata siiski Vana-Kiievi kõrgusele.

Järsu tõusuga viivad toredate paplitega palistatud tänavad üles linna. Sinna jõudes selgub, et rida kuristikke Dnepri poolt on tunginud jõekaldasse, nii et selle igivana linna (asutatud 8. sajandil) reljeef pole sugugi vähem kirev kui tema minevik. Juba nimetatud raudteeoru kõrval, mille keskosa kulgeb paralleelselt Dnepriga, on tähtis linna ilmele kõige pealt sügav, eelmisele põiki suunatud orulõhang; selles peitub umbes 1½ km pikkune ja 30 m laiune peatänav Kreštšatik raekoja, börsi, peapostkontoriga jne. ning jagab kõrgel asetseva Kiievi kahte ossa: keskklassi üürikasarmute ossa (kuni 14-kordsed majad!) ning kunagise aristokraatia ja kaubahärrade suvilalinnajaoks (Lipki — pärnadelinn). Selle tänapäev liiklemisrohke oru suudmes laskis Vladimir Püha 988. aastal ristida oma rahva.

Arhitektuurilt näitab linn vähe oma kõrgest vanadusest ja oma tähtsusest Vene riigi hällina. 1037. a. püstitatud peavärav on vilets rusuhunnik, mille nimi „Kuldne Värav" mõjub pea pilkena. Muud ilmlikud ehitised möödunud sajanditest puuduvad pea täiesti: nad langesid ohvriks loendamatuile laastamistele, milliseid see metsa ja stepi piiril asetsev linn pidi kannatama enam kui ükski teine vene asula. Ka arvukad, rohkesti kullatud „Vene Jeruusalemma" kirikud, mille tornid ja kuplid siin-seal hiilgavad pärnapuiestikkude kargе rohelise vahelt, on praegusel kujul pärit läbisegi 17. ja 18. sajandist; ses suhtes pole erandeiks isegi Sofia katedraal (alusehitus 1037—1049) ja 1108. a. püstitatud Mihhaili klooster. — 1917./18. a. revolutsioon ja sellele järgnenud kodusõjad lõid muidugi jälle hulk haavu. Mitte vähem kui kaheksateist korda vahetas linn neil sõja-aastail peremeest!

Tänavapuude ja parkide oivaline küllus annab veel tänapäevgi umbes 500 000 elanikuga linnale (1913. a. 626 000), vaatamata mõnedele majavaremetele, meeldiva ilme. Unustamatuks jääb aga igale Kiievit külastajale vaade Dnepri järsakkalda ülemiselt servalt (Vladimiri ausammas, Kaupmeeskonna aed). All lai Dnepri lamm lookleva hiidjõega, kevadel penikoormatelaiuselt üle ujutatud madalik, mille rohu- ja võsalagendikud ulatuvad kaugel silmapiiril olevate metsatukkadeni. Järsu müürina tõuseb sellest

Külakiik Ukrainas.

tasandikust kõrge parempoolne oruseinam, mille kirevatel tertsiaarseil savidel lasuvad lössihulgad aasta-aastalt kartustäratavalt ikka enam edasi libisevad ja lahti murduvad. Nende kahe Kiievi maastiku suurvormi ülemineku-alaks on veidi pärivett jõe ääres asetsev madalastang Podoli linnaosaga, Kiievi tööndus- ja kaubanduskvartaaliga; kaubamajade ja vabrikute hulgast paistab silma kontraktmessi hiidehitis, mis kunagi olnud tähtsaimaks Venemaa suhkrumessi asupaigaks, kus sõlmiti määratuid lepinguid. Tänapäeval on mess tühi, vabrikud enamasti seisavad. Oli kord! — See majanduselu madalseis mõjustab loomulikult kogu rahva meeleolu väga suuresti. Ainult noorus suudab muretult naerdes ja tantsiskelles jalutada parkides;

vanad aga, ukrainlased ja juudid — viimaseid on siin enam kui 120 000 — kõnnivad tõsiste, sageli süngete nägudega; argipäeva mured lasuvad kõigil liiga raskesti.

Mis on Kiiev tänapäeval? Moskva ja Leningradi suhe peegeldub Ukrainas Harkovi ja Kiievi vahel: Kiiev on Ukraina kultuuriliseks keskuseks. Linnas asub viimasel ajal mitmeks erikooliks lahutatud ülikool, siin on tehniline ülikool, siin teotseb veel nüüdki Ukraina Teaduste Akadeemia. Rahapuudus sunnib küll kõikjal suurele kokkuhoiule, takistades hädavajaliste riistade muretsemist ja suuremate teaduslikkude uurimisreisude teostamist.

Kiiev on Edela-Venemaa raudteevõrgu ja Dnepri laevanduse sõlmpunktiks; siin on suured parandustehased ja rohkesti keskmisi masinavabrikuid, üksikud veskid, naha- ja puutööndusettevõtted jne. Muide, selle linna ilmele pole lõppeks määravad mitte need tööndusliku ettevõtted ja ka varemini Jekaterinoslavist algav ning Riiani ja Danzigini küündiv Dnepri laevandus, mis praegu seisab samuti pea täiesti. Esimesse pole midagi vedada, teises suunas lõpetas rajariikide teke elava liiklemise. Peale mõnede väikeste aurikute lähisliiklemise tarvis, elustavad Dnepri pinda vaid üksikud puudeparved.

Kiiev on esmajoones kaubanduskeskus, kus talupojad ligidalt ja kaugelt katavad oma valmissaaduste tarbingu. Veel enam: Kiiev on kogu Vene suhkrukaubanduse keskus. Ülal juba mainisime kontraktmessi, ning selgub kohe, kuivõrt Kiievi saatus on seotud ukraina suhkrupeedi toodanguga. Venemaa 249 ennesõjaaegsest suhkruvabrikust asusid suurimad (arvult 198) Ukrainas, sellel laial vöötmel, mille raskuspunktiks Kiiev. Suur osa neist vabrikuist on langenud ohvriks sõjasegadustele; vaid 80—100 ettevõtet kõlbavad ülesehitamiseks ning suurelt osalt töötavadki jälle.

Nüüd vaid mõistetakse alles õieti, miks paljud inimesed ilusas Kiievis ei saa olla rõõmsad. Suhkrukaubandus on hävinud kogu oma otsese ja kaudse tuluga, kontraktmess on tühi, siia kogunevad üksikud trustide juhid, siia, kuhu kunagi koondusid tuhanded inimesed suhkruga kauplemiseks, kus nad elasid ise ja teisi lasksid elada. Kaugelt üle 60 000 registreeritud töötu (koos registreerimatutega enam kui 100 000 töötut) on nüüd selles ümmarguselt 500 000 elanikuga linnas! Säilinud erakaupluste läbikäik linna ja maa vaesuse tõttu on minimaalne, maksud sellele vaatamata kohutavad! Kes saaks seal peale mõnede veel töötavate vabrikutööliste olla rõõmus ja lõbus? Hardalt unistatakse ei kunagi enam tagasi tulevast heast, vanast ajast.

Kuid vaatamata kõigele jääb Kiiev võimsaks majanduselu keskuseks. Varemini või hiljemini peab siiski jälle ärkama ukraina suhkrutööndus, ja kuigi vanad olud kindlasti tagasi ei pöördu, siiski kaob surutis, mis praegu lasub linnal, ning elustuvad kaubandus ja liiklemine.

E. Obst, Russische Skizzen. Berlin 1925.

ODESSA JA NIKOLAJEV.

Vene riigi hiiglasuur maa-ala omab kolm suurt väravat, mis võimaldavad talle väljapääsu Mustale merele: Mariupol Aasovi mere ääres (Donetsi piirkonna peaväljaveosadam), Nikolajev ja Odessa, viimased kaks Krimmist läänes asetseva suure lahe põhjas, Nõukogude-Liidu tähtsaimad teravilja väljaveosadamad.

Läbi tolmuse, kollakaspruuni Musta mere stepi ruttab meie rong Odessa poole. Esimene vaade linnale on otse südantlõhestav; terved linnajaod varemeis, traattõkked ja barrikaadid kõikjal, nagu oleksid punaste ja valgete vahelised võitlused lõppenud alles eile. Kodusõja-aastail voolasid just siin Odessas lõpmatud vereojad; linnaservadel on hävitused nii suured, et ülesehitamiseks kulub aastaid, võib-olla aastakümneid. 600 000 elanikku oli linnas enne sõda; praegu elab Odessas umbes 420 000 inimest, suurvenelaste, ukrainlaste, juutide (üle 150 000), kreeklaste, venesakslaste, poolakate jt. kirev segu.

Järsuks vastandiks agulite varemetesargadele on siselinn jäänud pea puutumata ja õigustab oma laiade, hästisillutatud tänavate, nägusate majade ja ilusate parkidega veel praegugi endist Odessa kuulsust Lõuna-Venemaa parimini ehitatud linnana. Väikese türgi-tatari asula asemele kerkis 1794. aastal keisrinna Katariina II käsul Odessa linn. Nõudis tubli tüki julgust uskuda selle asula arengusse, sest sisemaa poole laiub tühi, täiesti puudeta stepp, temperatuurikõikumised on mereäärse linna kohta liiga suured, sademeid liiga kesiselt. Pole juhus, et Kiievi ilusate paplite, kastanite ja tammede asemele siin Odessas iseloomustavamaks puuks astub akaatsia.

Ja kui vaatamata kõigele Odessa arenes üle ootuste kiiresti, siis on ta selle eest tänu võlgu esmajoones oma sadamale. Musta mere stepitasandik langeb tormide ja liivaummistuse vastu eeskujulikult kaitstud lahes järsult pea 50 meetrit sügavusse. Terved laevastikud leiaksid siin lahedasti varju, ja vesi on küllalt sügav, et võimaldada moodsaile ookeanihiiglasile vahetut pääsu võimsate kivist sadamasildade äärde. Tundidekaupa seisime toredal Nikolai bulvaril, järsaku ülemisel veerel, ja lasksime pilkudel uidata üle laialdase lahe veevälja ja oivalise, kuude ossa jagatud sadama. Kokku üle 6 km kaimüüre.

Päevadekaupa vaadelnud siinseid lõbusaid inimesi bulvaritel, seda alatist sädistamist ja naermist, seda ilusate naiste flirti, võid kergesti tulla valele arvamusele. Muidugi on elu siin kerge ja odav; kõhu täiteks jätkub ju lõpuks mõnest melonist ja vähesest leivast. Kuid siiski! Palju, vägagi palju on vaid esikülg, ja selle taga peitub ka päikesepaistelises, õnneküllases Odessas kibe, kibe viletsus. Sadam on tühi, täiesti tühi! Seal, kus kord

rahuajal laevad lahel sõelusid ja päevi pidid ootama, kuni neile vabanes paigake kai ääres, seal valitseb praegu hauavaikus.

Ka linnas märkad lähemal vaatlemisel peagi, kui kohutavalt Odessa on saanud kannatada kodusõdade ja sotsiaalse ümberkorralduse läbi. Ainult väikekaubandus teotseb enam-vähem; ärid on kaupu täis. Odessa on enam kui kunagi varem muutunud oma põllundava tagamaa kaubanduskeskuseks. Kuid masinavabrikuist töötavad vaid mõned üksikud, veskid enamikus seisavad, veini- ja konjakivabrikud, suhkruvabrikud jt. ei saa elada ega surra, ainult naha- ja köievabrikutel näib olevat tööd. Nagu mulle jutustati, olevat kolmandik kuni pool siinseist vabrikutöölisist sunnitud pidama pühi.

Meil oli juhus võtta osa ühest autosõidust Odessast Nikolajevi ja nii õppida tundma Odessa suurt võistlejat. Konarlikel teil möödusime alul mitmest limaanist, mille ülitervendavate omadustega muda tulevikus kindlasti põhjustab suurte supellinnade tekke. Siis jõuame laiale, sillutamata stepimaanteele, ja tee kulgeb tundidekaupa üksluisel pruunjashallil, tolmusel tasandikul. Ajuti puhkame mõnes külas, kus praegu pekstakse reht täiesti hommikumaiselt, lahtisel savipõrandal tulekividega rehesaani abil. Päike kõrvetab halastamatult. Tühjad rohulagendikud ja hiiglakõrreväljad möödu-vad meist, täiesti elutu maastik. Viimaks saabume Nikolajevi enamasti puruks lastud eeslinnadesse, ületame aeglaselt pea kilomeetripikkuse pontoonsilla üle Bugi ja sõidame üles pärislinna majademerre.

Nikolajev on nagu Odessagi asutatud alles 18. sajandi lõpupoolel (1788). Laialdane linn Bugi ja selle lisajõe Inguli vahelisel maaribal, laiad tänavad, kuid puuduvad üürikasarmud, on vaid sõbralik-mugavad ühe- ja kaheperekonnaelamud. Asula pindala pole seetõttu harilikus vahekorras elanikkudearvuga. Ehkki ühest otsast teise jõudmiseks kulub pea 1½ tundi, elab vaid veidi üle 100 000 inimese ses linnas, mis jätab täiesti rahuliku maakonna- ja pensionäridelinna mulje.

Oletasime, et pilt muutub täiesti, kui jõuame sadamapiirkonda. Vale puha! Muidugi, avar jõesuudmesadam jätab mõjusa mulje, kuigi merd ei paista (Nikolajev asetseb Bugi suudmes, pikas, Otšakovi juures vaid kitsaks sõiduteeks ahenevas limaanlahes). Muidugi, veel praegugi laiendatakse hiiglasadamasildu, mille ääres kunagi seisid laev laeva küljes kinni. Kuid üks väike rannasõidulaev on ainukeseks laevaks ses imelises sadamas! Tõesti, hale on näha seda koledat tühjust.

Kuna Odessas küll samuti oli väljavedu tunduvalt suurem, kuid sissevedu tõusis kiiresti iga aastaga, oli Nikolajev pea täiesti väljaveosadamaks. Enne sõda oli väljavedu keskmiselt 125 milj. puuda, kuna sissevedu kõikus 400 ja 500 tuhande puuda vahel. Kaugelt tähtsamaks Nikolajevile oli teraviljaväljavedu, mis enne sõda 102 milj. puudaga (enam kui Odessa!) moo-

Seemnekartulite lõikamine Ukrainas.

dustas 84% selle sadama koguväljaveost. Siis järgnesid umbes 15 kuni 16 milj. puudaga rauamaagid Krivoi-Rogi piirkonnast, 2—2½ milj. puudaga mangaanimaagid Nikopoli kaevandustest, ümmarguselt 4 milj. puudaga raudteerööpad ja teised Nikolajevi suure valukoja tooted jne. Sadamas oli elu nagu vaevalt kuski mujal Venemaal.

E. Obst, Russische Skizzen. Berlin 1925.

KRIMMI TATARLASTE MAAL.

Meid lasti Eupatoorias (Krimmi läänerannikul) maale ja nüüd hulkusime kõrvetava päikese käes selle linna tänavail, mis ajaloos elab edasi seetõttu, et liitlaste väed maabusid siin Krimmi sõja päevil, 1854. a. septembris. On's see tõesti veel Venemaa? Oleme me tõesti veel Euroopas või juba ehtsal värviküllasel hommikumaal? Supelvõõrastega elustatud rand, kahtlemata parim liivarand kogu Krimmis, kuulub, tõsi küll, Euroopasse; kuid vanalinn oma kitsaste, kõverate tänavate, oma kirikute, templite ja mošeedega, kirevä turuga, kus pakutakse müüa meloneid, õunu, pirne ja viinamarju, kalu ja liha, soola ja palju muud, oma suurte sissesõiduhoovide ja algeliste võõrastemajadega (han), see vanalinn, kus kohtuvad venelased ja juudid, türklased

ja tatarlased, saksa asunikud, kreeklased, bulgaarlased jne., see on juba täiesti hommikumaine iseloomult ja eluviisilt.

Eupatooria (30 000 el.) asetseb stepi ja mere piiril. Nii pea kui me oma vankril oleme jätnud selja taha linna auklikud tänavad, võtab meid jälle kord oma hõlma pruun, tolmune, kuumusest virvendav stepp, põllud ja rohulagendikud, ei ühtki puud ega põõsast. Mõnetunnise sõidu järel peame Sakis vahetama vankrit. Suur järv Saki juures, jäänus tertsiaarmere ajult, on andnud võimaluse laialdase soolatööstuse, ja isegi ühe väikese joodi- ja broomipreparaate valmistava vabriku tekkimiseks. Ümbruskonna limaanlahtedest saadakse tervismuda, mis hästikorraldatud ja rohkestikülastatavas ravilas (üks paviljoniderühm sõjaväele ja laevastikule, teine kommunistliku partei liikmetele, kolmas eraisikuile) annab haigeile tervist ja jõudu.

Uuesti läheb sõit steppi. Kus eales mõni jõgi või oja otsib kitsa veeribana teed mere poole, on oru nõlvad asustatud; sel veevaesel stepialal määrab hüdrograafia täiesti külade asupaiga. Siin kuuleme vene keelt, seal tatari keelt, mõnes kohas satume endistele, nüüd varemeis vedelevatele saksa soost suurmaaomanikkude mõisamajadele.

Tundidekaupa ruttasime nüüd jälle läbi inimtühja stepi. Meie teetähiseks oli seekord Telgimägi (Tšatõr-Dag, 1521 m), kauguses sinetava siluetina vaatepiiri palistava Jaila mäestiku omapäraselt kujundatud tippe. Äkitselt avaneb meie ees lai org, ja selles asetseb Ak-metšeti (end. Simferopoli), Krimmi riigi pealinna, majademeri. Linna jõudes märkad kohe igal sammul tatarlaste tugevat mõju: kõik tänava- ja ärisildid on vene ja tatari keeles, must lambanahkne fess võistleb vene mütsiga, tänavail kuuled kõneldavat enam tatari kui vene keelt. Kuna enamik tatarlasi oskab ka türgi keelt, ja mina oma kolmeaastasest Oriendis viibimisest saadik kõnelen veel veidi seda, siis võeti meid kõikjal lahkesti vastu ja sattusime sageli keskusteludesse. Välismaalane, kes, kuigi mitte just tatari, siis vähemalt türgi keelt võib kõnelda, äratas usaldust.

Asusime elama „Talupoegade majja" ja puutusime nii kohe jälle politikaga kokku. Selle võõrastemaja andis Krimmi valitsus kasutada talupoegadele, kes mingi ülesandega oma küla esindajana pidid tulema pealinna. Nad elavad seal täiesti tasuta, võivad, nii sagedasti kui aga soovivad, kasutada vanni, võivad küsida alaliselt sealviibiva agronoomi käest nõu või paluda abi samuti sealasuva juristi käest. Mitmesugustest rahvustest talumehed sammuvad iseteadvalt läbi koridoride. „Varemini pidid ikka alandlikult alistuma, pidid laskma end sõimata. Praegu, häh, praegu on lood teisiti; talumees on maal saanud isandaks, kõikjal hinnatakse ja austatakse teda, kõikjal püütakse võita tema poolehoidu. Praegu on otse lõbu olla talupoeg."

Ak-metšet asetseb Salgiri jõekese ääres, mis laskub Jaila mäestikust ja millesse eesmaal suubub rida kontsentrilisi lisaorge. Sääraselt tekkinud

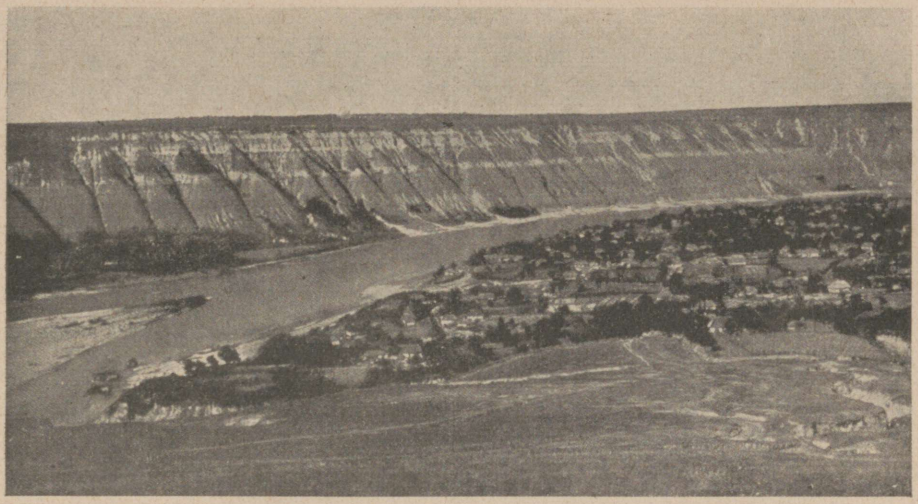

Dnestri jõe liivased kaldajärsakud.
Dnestr on praegu piiriks Venemaa ja Rumeenia vahel.

orundis ongi laialdane, praegu umbes 80 000 elanikuga asula. Sõbralik maakonnalinn vilgaste äritänavate, vaiksete elamulinnaosade ja nägusa linnapargiga, täis elu ja vaikne ühtlasi, vähenõudlik ja seejuures täis intiimset võlu. Viimane väide on maksev eriti just kitsaste tänavatega tatari linnaosa kohta, millest pürgivad esile mitte vähem kui kaheteistkümne lihtsa mošee minaretid. Nende külastamine, nagu meile kaevati, väheneb tunduvalt; nimelt on tatari noored täiesti võtnud omaks kommunistide usuvastase maailmavaate ega taha kuuldagi jumalateenistusest.

Ak-metšet on igas suhtes Krimmi keskuseks. Turg ja basaar osutavad kaubanduse suurust; siin kohtuvad iga päev kireva koostisega rahvahulgad lähemast ja kaugemast ümbrusest, et hommikumaise elavusega tuhandes isekeeles hangeldada ja sõlmida äritehinguid. Tööndus on esindatud ühe suurema tubaka- ja ühe konservivabrikuga. Haridust andvate asutiste poolest on Ak-metšet ülirikas; terve hulga koolide kõrval on siin ka ülikool, mis aga hiljuti alandati kõrgemaks õpetajate ettevalmistuse asutiseks. Loomulikult asuvad kõik krimmi-tatari riiklikud asutised Ak-metšetis; ükski teine linn Krimmis pole raudteede ja stepiteede kaudu igast küljest nii kergesti kättesaadav kui just Ak-metšet.

Alles 1783. a. õnnestus vene vägedel sundida viimast Krimmi tatari khaani loobuma troonist. Sest ajast alustatud energiline venestus pole aga sugugi suutnud lämmatada tatarlaste iseseisvustungi. Sissetungivatele punastele vägedele astusid vastu tatari rahvuslikud leegionid, sest ei tahetud enam midagi teada Moskvast, taheti olla vaba, omada oma iseseisvat riiki.

Täpsalt samad probleemid kui Ukrainaski ja täpsalt sama ajalooline lahendus. Alul tervitati vaimustatult valgeid vägesid. Kuid pea saadi aru, et oldi sattunud vihma käest räästa alla. Rüüstasid ja tapsid nende eneste parteikaaslaste tunnistuste järgi valged sama palju kui varemini punased, ja rahvusliku iseseisvuse tunnustusest ei teinud kõikvenemaa valgekaartlased muidugi juttugi. Seda pettumust kasutasid kommunistid suure osavusega, kuulutades siin samuti välja hüüdsõna „rahvuslik autonoomia". Tatarlased lõid kõikuma ja nende noored läksid lõpuks kaugelt suuremas enamikus Nõukogude-Liidu poole üle.

Kui relvad viimaks ometi võisid puhata, oli Nõukogude liiduvalitsuse seisukord üpris raske. Säärast rahvastesegu kui Krimmis ei leia naljalt mujal: 51,5% venelasi, 25,9% tatarlasi, 6,8% juute, 5,8% sakslasi, 3,3% kreeklasi, 1,6% armeenlasi, 1,5% bulgaarlasi, 0,8% poolakaid, 0,77% karaiime (juudi sekt), 1,8% teisi! Mis mõte oleks seal olnud „rahvuslikul autonoomial"? Otsustati lühidalt järgmiselt: riigirahvuseks on venelaste kõrval tatarlased; igale tähtsale riigiametile peab paigutatama tatarlane ja asemikuks venelane (sageli on vahekord vastupidine, kuid tähtsate ametite andmine ainult venelastele ei tule üldse kõnesse). Kõikidel teistel rahvustel on õigus oma emakeeles pöörduda ametiasutiste poole, enda rahvusest kohtunikkude ees otsida õigust ja koolides õppida emakeeles, vene ja tatari keelega sunduslikkude võõrkeeltena. Katse õnnestus tõesti! Tatarlased on rahuldatud, ja teised rahvused kasutavad vabadust, millele varemini polnud üldse mõeldagi. Kõik kokku pooldavad seepärast nüüd Nõukogude-Liitu ega mõtle üldse enam hellitada mingeid separatistlikke kalduvusi. Meeleolu on praegu eriti hea, sest õnneks pole põud külastanud Krimmi pea sugugi, ja mitte üksi teraviljalõikus, vaid ka õuna-, pähkli-, veini- ja tubakalõikus on õnnestunud hästi.

Üks tatarlasest kooliinspektor, keda olime õppinud tundma Ak-metšetis, kutsus meid külastama tema kodukohta, Baktši-Saraid („aedade süli"), põlist tatari vürstide pealinna. Ei kahetse hetkegi, et järgnesime sellele kutsele. Euroopas on vaid üks selline fantastilis-meeleoluline tatarlaste pealinn, nagu Ees-Aasias vaid üks Bagdad. Kes kunagi külastab Krimmi, ei tohiks mingil tingimusel jätta käimata Baktši-Sarais! Org sügavale sisse uuristunud; kummaliste vormidega paljad lubjakivimäed vaatavad kõrgelt alla pikakujulisele asulale selle ühtlaselt tuhm-violetsete telliskivikatustega. Kitsad tänavad kord kajades kauplejate ja käsitööliste käratsemisest, kord vaiksed ja vaibunud unne. Tumedate paplite hiidsalgad võistlevad kõrguselt mošeede lumivalgete minarettidega. Linna südames oivaline põliste sarapuude, loorberite, kastanite ja paplite aed, ja kesk kõike seda rohelust tatari sultanite loss. Puškin on laulnud selle imelisest ilust.

Raske, üliraske oli meil järgmisel päeval jälle lahkuda muinasjutulisest Baktši-Saraist (enne sõda 18 000, nüüd 8000 elanikku). Olime vara-

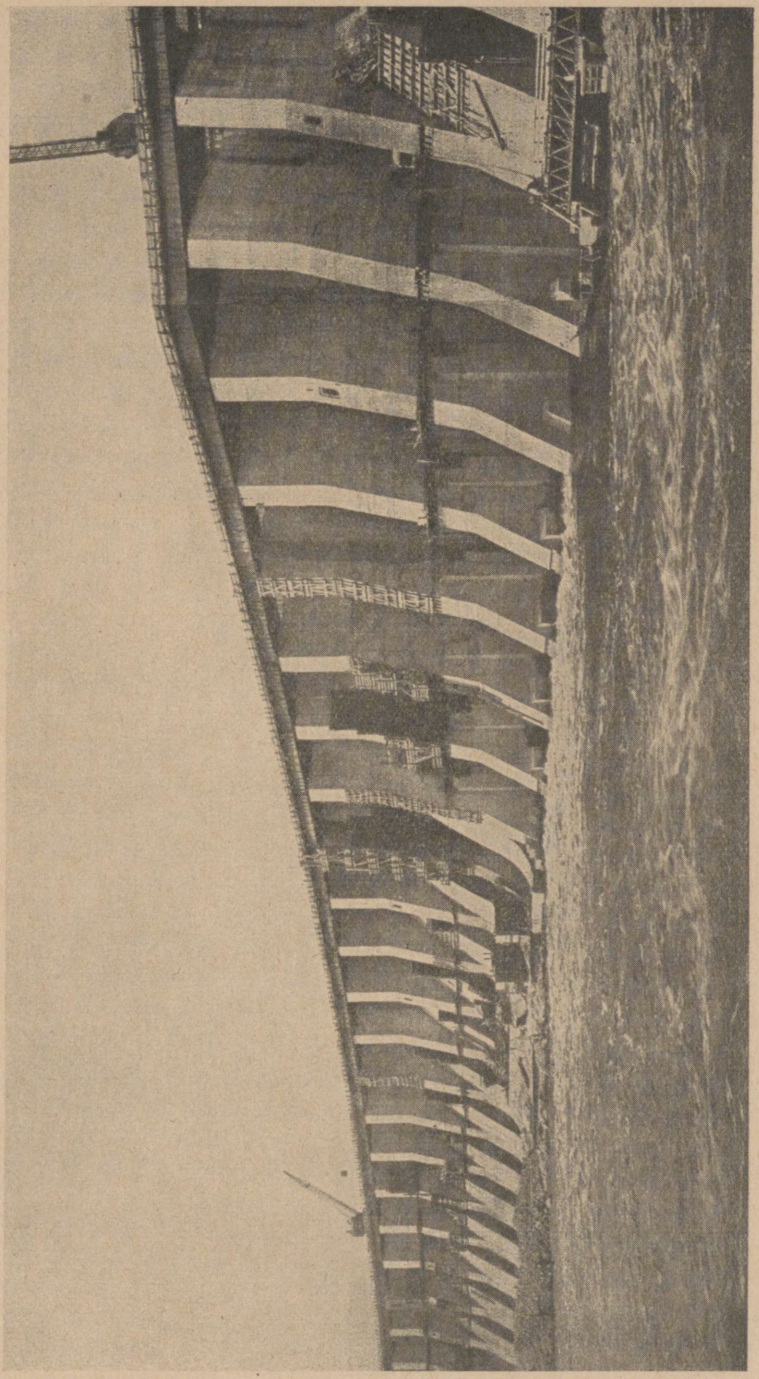

„Dneprostroi“ uus võimas pais Dnepri kärestikkude kohal.

hommikul matkanud orgupidi üles kaljusse raiutud Uspenski kloostri (nüüd vaestemaja) juurde, olime roninud Tšufut-kale kõrgustikule (vana karaiimi kindluse varemed) ja pidime nüüd katsuma vankris pääseda üles mööda Jaila mäestiku lõunanõlva. Alul paar tundi läbi põletavalt kuuma lubjakivistepi, siis jõudsime eesmägede piirkonda. Kitsas tee kulgeb sügavasse uuristunud orgu pidi. Oru nõlvad on enamasti paljad kiviseinamid, hiidmüürid all orulammil asetsevate õitsevate aedade ümber. Tundidepikkuselt viljapuude salud; õuntekogumine on parajasti täies hoos. Siis jälle tubakaväljad ja nende sees siin-seal hiidkasvulised paplid. — Hilispealelõunal jõudsime väikesesse Kokose külla järsu tõusu algusel. Suure vaevaga õnnestus meil meelitada üht tatari talumeest meid edasi sõidutama, sest meie senine kutsar oli lühidalt teatanud, tema hobused olevat liiga väsinud, tema ei võivat neilt nõuda enam edasisi pingutusi. Tore on see kuristikkude rägastik siin Belbeki jõe alliklehtris, kuid tee on kaunis halb. Põllundusvööde on jäänud ammu juba allapoole; tihedad pöökpuumetsad katavad sajakordselt lõhestunud nõlvu. Viis tundi kestab see käimine järsul mägiteel, vahepeal on saabunud pime öö. Viimaks jõuame harilavale, puudeta Jailale (tatari k. = suvekarjamaa). Veel üks tund sõitu, siis seisame Ai-Petril (1316 m), Musta mere poole laskuva järsaku veerel.

Et meie sõiduki juht rakendas hobused päikesetõusuni eest ära, kinnitasime veidi keha tatari voorimeeste-kõrtsis, pugesime aga varsti sealse lärmi eest pakku ja nautisime tundidekaupa võrratut vaadet. Lubjakiviseinamid langevad müüritaoliselt järsku alla rannikule, nii järsku, et alul pead sõidetavat teed siin otse võimatuseks. All rannal säravad suurel hulgal jaaniussikestena Jalta tuled. Merele aga saadab täiskuu oma tuhmi valgust, laseb kerkida esile aeglaselt sadamasse suunduvate mootorpaatide peeni miniatuure, jah, isegi mänglevate lainete õrnu viirge. — Kella 4 paiku hakkab taevas värvuma. Tund hiljem tõuseb päike tulipunase kettana Musta mere sinivioletseist voogudest. Ükski meist ei julge katkestada vaikust, nii tohutult võimas on see elamus. Alles päikese kõrgemale tõustes võime end vabastada sest ainulaadsest vaatest. Kutsar on vahepeal jälle hobused ette rakendanud. Sõit läheb alla Jaltasse.

Alul saadavad meid meie lõpmatult lookleval teel kõrgetüvelised mustad männid ja pöökpuud. Üha uuenevates loogetes laskume järsakut mööda alla, kuni viimaks jõuame väiksema kaldega kiltkivijalamile. Pea lõpeb mets. Algavad suvilad ja viinamäed, siin-seal palistatud nägusate küpressidega. Veel tund, ja oleme jõudnud Jaltasse, ülitäidetud kuurorti.

Kõik need vene aristokraatia oivalised suvilad Krimmi rannikul on võetud üle ja antud igasuguste organisatsioonide käsutusse. Iga ametiühing, iga haigekassa, iga ministeerium, iga linnavalitsus jne., kõik nad ruttasid ligi, et saada omale ühe neist lossidest ja muuta see sanatooriumiks või puhkekoduks.

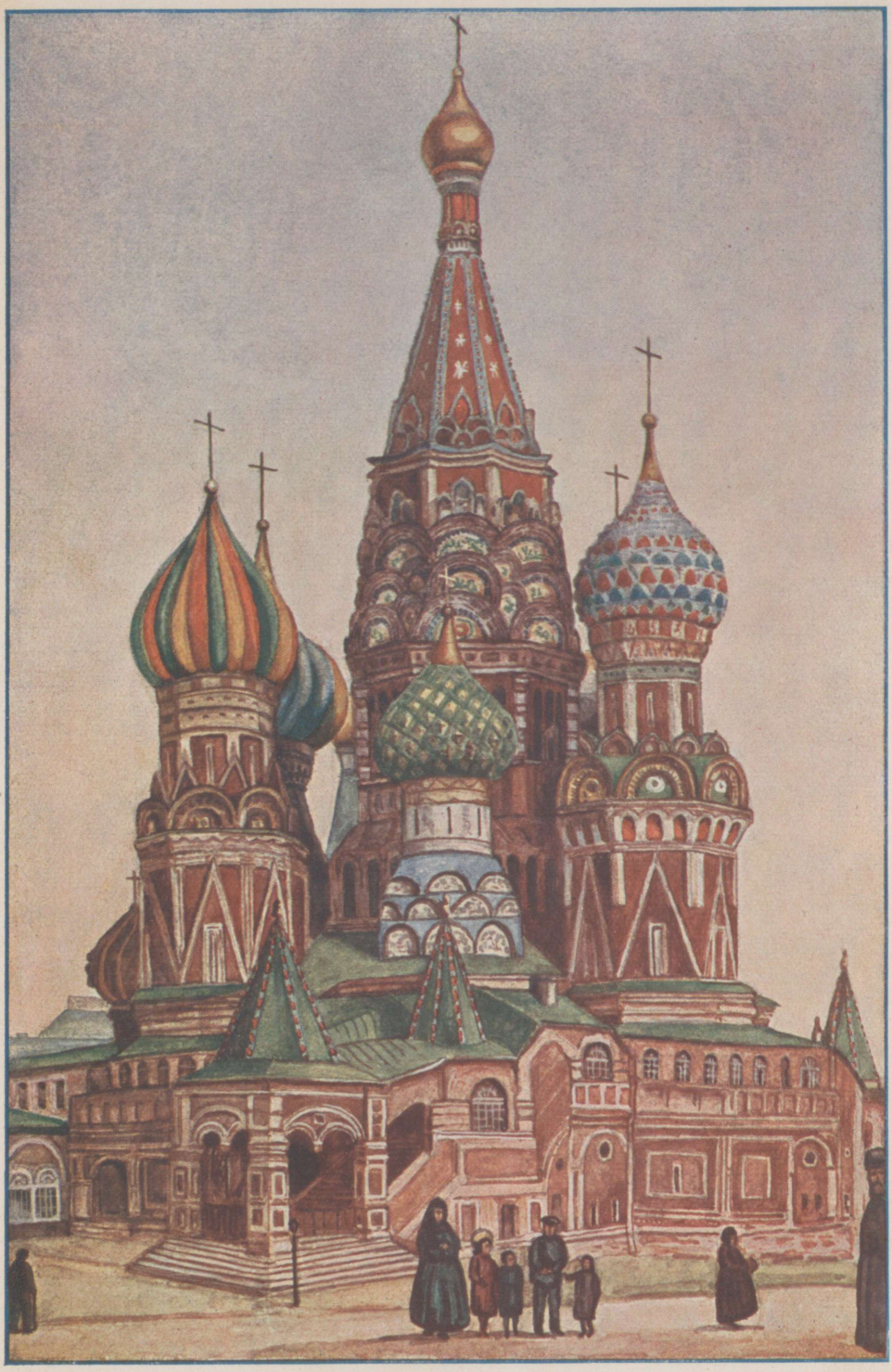

Vassili Blažennõi peakirik Moskva Punasel väljakul.

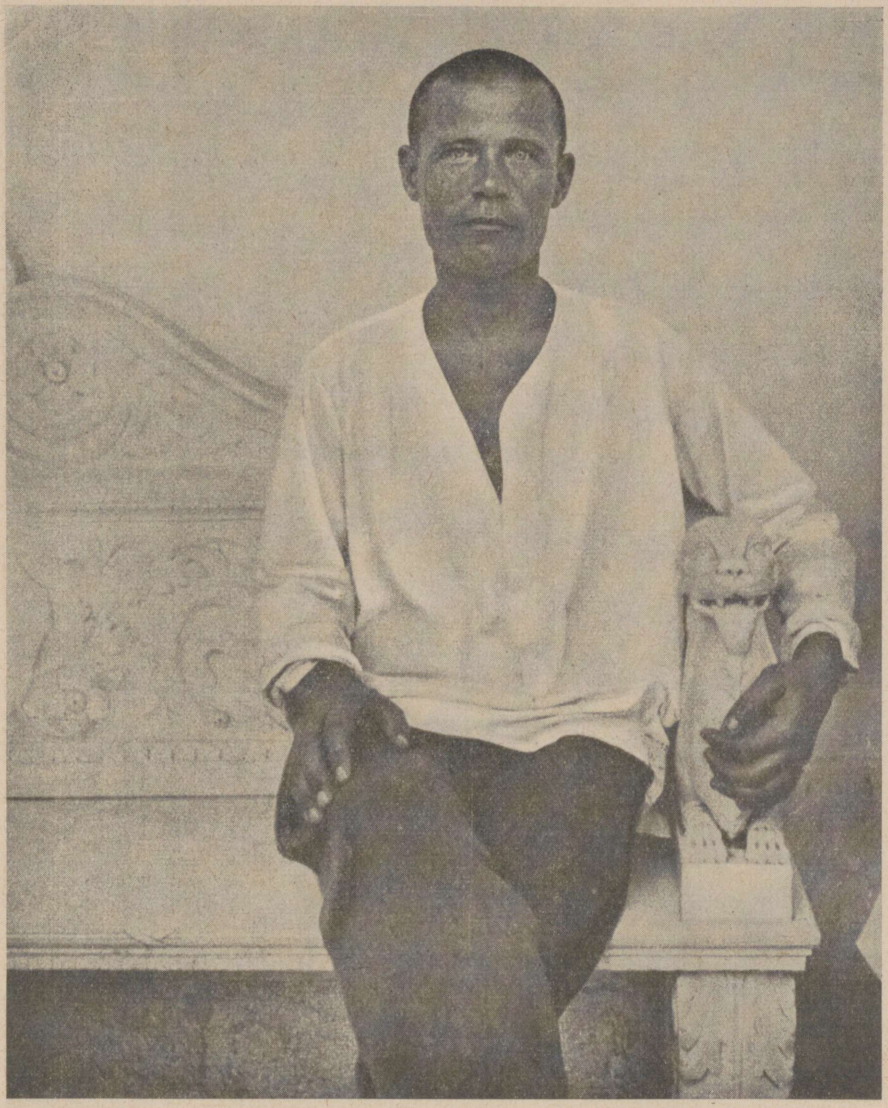

Endise keiserliku Livadia palee marmorpinkidel istuvad nüüd kosutusel olevad töölised.

Töölised ja teenijad domineerivad Jaltas täiesti ja määravad tooni. Mingist luksusest pole juttugi; selle eest nauditakse õhku ja päikest sellise innu ja riietuse suhtes sellise vabadusega, mis sageli paneb lausa imestuma. Et mehed ja naised, kuigi hädapärast lahutatud, suplevad täiesti alasti, pole võib-olla enam igaühe maitse. Et aga tehakse lõbusõite Livadia lossi aedadesse ja mujale ainult supelpükstes või üpris napis supeltrikoos, on juba täiesti stiilivastane ja maitsetu. Kehakultuur kehakultuuriks, kuid mis liig, see liig.

Revolutsionääridest rahvas sarnaneb sageli kasvueas poisiga; ta on ohjendamatult vallatu, seejuures nurgeline ja kohmakas ja, vaatamata kõigele lärmile ja lõbule, oma sisemuses kindlusetu. Aeg peab seal mõndagi maha ihuma.

Meie üpris kõhn rahakott ei lubanud kahjuks kauemaks kui 1½ päevaks jääda Jaltasse. Tegime võrratu ilusa matka piki rannikut Livadiasse, Oreandasse ja Alupkasse, suplesime mõned korrad kivisel rannal, kuid siis kutsus meid töö. Üks noaaegse välimusega ratasaurik, igivana kastiloks, viis meid üle Feodosia ja Kertši Aasovi mere rannikule.

E. Obst, Russische Skizzen. Berlin 1925.

DONETSI MÄETÖÖNDUSPIIRKONNAS.

Eelnevas leidis juba mainimist, et Lõuna-Vene Donetsi mäetööndusspiirkonda pääsu võimaldavaks väravaks on Mariupoli sadamalinn Aasovi mere ääres. Kui läheneda linnale mere poolt, siis on raske ette kujutada, et siin on midagi vene Ruhri taolist. Meie ratasaurik on sunnitud jääma ankrusse umbes kahe kilomeetri kaugusel rannast, sest muidu jookseks ta madalale. Madalamal istuvad väiksemad laevad toovad reisijad maale. Linn, mis ulatub stepilavalt mereni, jätab oma 40 000 elanikust hoolimata enam suure küla kui linna mulje. Mingi asi ei näi siin andvat tunnistust asula tähtsast majanduslikust ja liiklemisasendist. Lähemal silmitsemisel võib küll märgata süvendajaid, mis töötavad ranna ja sügavama vee vahelisel joonel. Nad kaevavad suuri kanaleid, mille kaudu varsti ka suuremad laevad võivad pääseda otse sadamasse: ühe 8 km pikkuse, 9—10 jala sügavuse kanali reisijateaurikuile ja ühe 13 km pikkuse, 21 jala sügavuse kaubaaurikuile. Mõlemad on nüüd vist juba liiklemisele avatud.

Lühikese peatumise järel Mariupolis sõitsime rongiga edasi põhja poole, päris kaevanduspiirkonda. Üksluine stepp saadab meid penikoormateviisi. Raske, pruunikasmust mullapind on osaliselt juba üles küntud, paiguti kerkib siit päevalillede tüsedate varte rägastik, mida siin lõunas kasvatatakse laialt õliandva taimena.

Esimesed kaevandused! Päris kaevandusala eelpostid, mõtlen eneses, sest nende vahel levib ikka veel kilomeetriteviisi sama tüüpiline kultuurstepp, veise-, lamba- ja seakarjad söövad rahulikult mõlemal pool raudteed ja igast veeloigust kostub ülespeletatud hanede kaagutamine. Kaevikud ja taas kaevikud. Ent üha sama kaugel üksteisest. Äkki astub konduktor vagunisse: „Stalin, mu härrased, te tahtsite ju Jusovkasse, see siin on Jusovka jaam.“ Nii siis olime tõesti juba Donetsi kaevanduspiirkonna südames, ent ümbruse ilme järgi oleksime võinud olla Ukraina mistahes põllundusalal, kuski Pol-

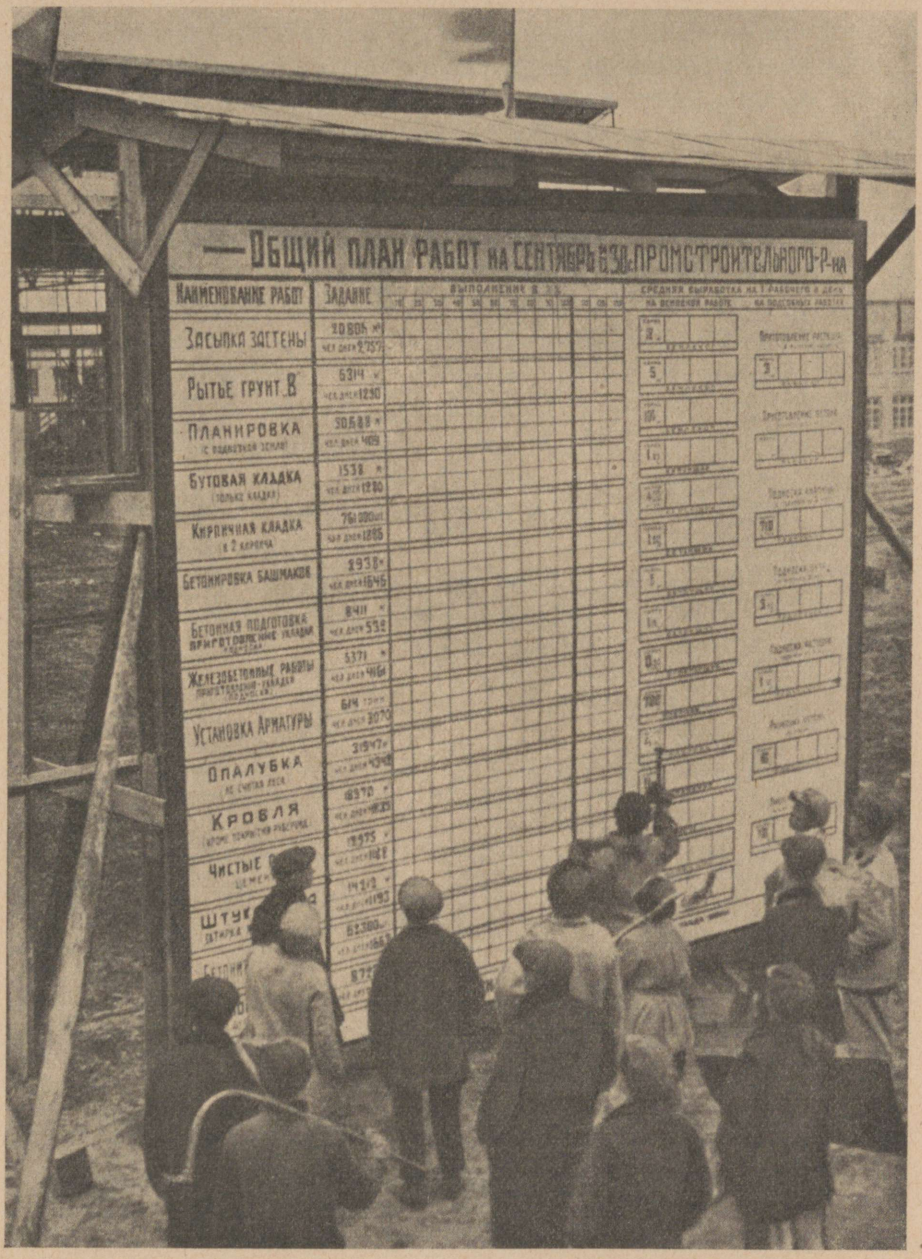

Sotsialistliku töökorralduse tahvel.

Siia märgitakse üksteisega võistlevate kollektiivsete tööndusharude saavutised.

tava kubermangus. Üks auto sõidutas meid Stalinist Jusovkasse. Kaevik ja tükk steppi, stepp ja kaevik. Põllumaa üksikute kaevikute ja tehastega, või laialipaisatud tööndusplirkond keset tublisti põllumajanduslikku ümbrust.

Sillutamata stepitee viis meid vanade ja räpase ilmega töölisasulate kaudu viimati Jusovkasse. Selle umbes 100 000 elanikuga linna kohta pole palju öelda. Tüüpiline, kõige järgi otsustades kiiresti kasvanud tööndusasula, asjalik, maitsetu, üleni hall, peatänaval pea igas majas pood, kontor või muu selline, tänavail igal sammul juute. Öeldakse, 40% Jusovka elanikest olla juudid.

Pea kogu Jusovka on ühel või teisel viisil seotud kaevandustega, mis on teinud linna üle laia maailma tuttavaks Venemaa suurima raua- ja terasetööndusе keskusena. Nüüd on ettevõtted muidugi riigistatud ja siia kuuluvad peale suurte raua- ja teraseahjude 27 söekaevandust, keemiatehased jne. Kogu seda hiiglaettevõtet juhib noorevõitu „punane direktor", endine samade tehaste katalsepp. Viiest säilinud sulatamisahjust töötasid parajasti kolm, kolmest Martini ahjust kaks. Krivoi-Rogi rauamaak sulatatakse siin Donetsi kivisöega ja tulemuseks on igasugust lattrauda ja terast ning plekki, kõige enam katuseplekki, mida hakatakse Venemaal üha enam tarvitama, raudteerööpaid jne. Kogu ettevõte jätab tubli ja suurejoonelise mulje, vajaks aga hädasti tehnilist uuendamist. Seni vajas ta riigi poolt juurdemaksu, sellest loodetakse aga peagi vabaneda nii pea kui valmivad ja seatakse korda tähtsad kõrvaltööstused.

E. Obst, Russische Skizzen. Berlin 1925.

3. KAGU-VENE.

Volga alamjooksul, Aasovi merest idas, Lõuna-Vene stepid jäävad vähehaaval üha kuivemaks ja soolakamaks, sademed vähemaks ja pinnavete võrk puudulikumaks ning katkendilisemaks. Jõuame Kagu-Vene kuivade steppide ja poolkõrbede piirkonda, mis võtab oma alla Kaspia ja Araali merd ümbritseva madaltasandiku Donist Irtõšini ja Uuralist Kaukasuseni ning Turkestanini. Laiad, laudsiledad tasandikud vahelduvad siin madalate lavamaadega, Kaspia looderannik laskub koguni merepinnast madalamale. Loode- ja põhjapoolseilt niiskemailt metsastepi ja metsa aladelt valgub siia kuiva nõkku veel mõnevõrra vooluvett Doni, Volga ja Uurali alamjooksu näol, keskosa Kaspia ja Araali mere vahel on aga täiesti kuiv ja veetu. Tähtsaim liiklemistee käib Kaspia merest Volga kaudu Sise-Venemaale, mis teed mööda on toimunud sajandeid liiklemine ja kaubavedu Pärsiast ja isegi Indiast Venemaale. Volga alamjooksule on kujunenud seetõttu rida tähtsaid sadamalinnu, alates Astrahaniga Volga suudmes ja lõpetades Kaasani ja Nižni-Novgorodiga Volga keskjooksul. Otsemaks ühenduseks Turkestani kaugemate lõuna- ja idaosadega on veel kaks raudteeliini — Orenburgist ja Krasnovodskist Turkestani pealinna Taškenti, mida uus „Turksib" (Turkestani — Siberi raudtee) ühendab omakord Semipalatinski kaudu Siberi raudteega.

Aasovi ja Kaspia mere vahele, Kaukasuse kõrge mäeaheliku jalale, jääb Põhja-Kaukaasia lage stepimaa, mida asustavad Doni ja Kubaani kasakad ning lõunas mitmed väiksemad mäestikuhõimud. Idas aheneb see ala Kaspia mere ja Kaukasuse vaheliseks kitsaks maaribaks, mis lõpeb pika kitsa Apšeroni neemega, kuulus oma rikaste õliväljade poolest. Volga alamjooksust ida poole, Uurali mäestiku lõunaotsast mööda pea Altaini levib ääretu Kirgiisi stepp, mida lahutab põhjas Siberist madal Kirgiisi-künnis. Stepp muutub lõunas Kara-kumi ja Kõzõl-kumi liivakõrveks, mille taga algavad jälle viljakamad, osalt kunstlikult niisutatud Lõuna-Turkestani oaasid.

NIŽNI-NOVGOROD JA TA LAAT.

Veetsime kolm päeva Nižni-Novgorodis, kolm muljeterikast päeva. Nižni-Novgorod asetseb elava liiklemisega Oka suubumiskohal Volgasse. Selle asendi soodsust suurendab veel asjaolu, et suured Volga laevad pääsevad suvelgi, kuigi loovides rohkete leetseljakute vahel, just Nižni-Novgoro-

dini. Seepärast on see tähtis jõgiliiklemise sõlmekoht ühtlasi ühendavaks vahelüliks vesi- ja maisliiklemise vahel. See oli kahtlemata geograafiliselt hästi põhjendatud samm Moskva politikute poolt, kui nad Kaasani tatari laadale vastukaaluks Volga läänekaldale 16. sajandil asutatud Vassilsurski ja Makarjevi laadakoha tõid 1822. a. jõgemööda üles Nižni-Novgorodi.

Ka geopolitiliselt on Nižni asend suure tähtsusega. Linn asetseb küll veel täiesti suurvenelaste asumisalal, ent kujutab ühtlasi nende kaugele itta nihutatud eelposti vastu Volga-äärseid aasialikke rahvaid — tšuvašše, mordvalasi, tšeremisse, tatarlasi jm. Kui pidada lisaks silmas, et Volga on kõige loomulikumaks liiklemisteeks Pärsiast ja Turkestanist Venemaa südamesse, siis pole raske mõista, et Nižni-Novgorodis puutuvad kokku Ida ja Lääs, Nižni laadad pole mitte üksi kaubanduslikult, vaid ka politiliselt laia kandejõuga.

Nižni-Novgorod koosneb kõrgel, parempoolsel Oka — Volga kaldal asetsevast linnast ja laialdasest messilaada väljast madalal neemikul Oka vasema kalda ning Volga vahel. Mõlemaid linnaosi ühendab suur messisild, mida tarvitab ka elektriraudtee. Sellest ühendusest hoolimata on linnaosad täiesti erinevad. Kõrgel kaldal olev asula näitab läbi aasta ikka sama suure administratiivse, kaubandus- ja tööndusliinna elu ja liikumist. Messiväljad elustuvad seevastu vaid suure aastalaada ajaks, mis kestavad juuli lõpust septembri keskele, viibides ülejäänud osa aastast täielikus rahus ja vaikuses. Päris linn on oma kõrge asendi tõttu hästi kaitstud kevadise suurvee eest, messiväljad seisavad aga igal kevadel kaks kuni kolm meetrit vee all.

Kahe jõe kõrgeil kaldajärsakuil kerkiv vana Nižni-Novgorod on asutatud 1221. a. piirikindlusena pealetungivate mordvalaste, bolgaaride jt. vastu. Seda linna esialgset laadi võib tunda veel praegugi. Kõige kõrgemal kohal kerkib rohkete kirikutega Kreml, mille müürid ja vahitornid, praegu vaid maalilised varemed, ulatuvad kaldalt alla jõeni. Nagu kõik ääremaade eelpostid, oli ja jäi ka Nižni-Novgorod läbi sajandite vene rahvusliku ja õigeusklik-kirikliku elu tugikohaks. See oli just Nižni-Novgorodi mees, Kozma Minin, kes äratas 17. sajandi alul Venemaa uuele vastuhakkamisele peale suuri segadusi ja kokkuvarisemist ning kihutas poolakad Moskvast.

Praegune Nižni-Novgorod (1926. a. 185 000 el.) sarnaneb mitmeski suhtes Konstantinoopoliga. Oka suue vastab Kuldsarvele, Volga — Bosporusele. Galatale on Nižnis vastandiks linna alumine osa Volga ja Oka ääres, kus asetsevad loendamatud pangad, suured kaubamajad ja tähtsad tehased. Linna ülaosa aga oma ametiasutiste, äritänavate ja korteritänavate vaheldumisega sarnaneb Konstantinoopoli Peraga.

Unustamatult kaunis on vaade kaldajärsaku ülemiselt servalt Volga ääretule madalikule. Ligi saja meetri kõrguses järsakus on vaid harva näha hõlpsasti allalibisevaid permimergli kihte. Igal pool on inimene teinud oma silu-

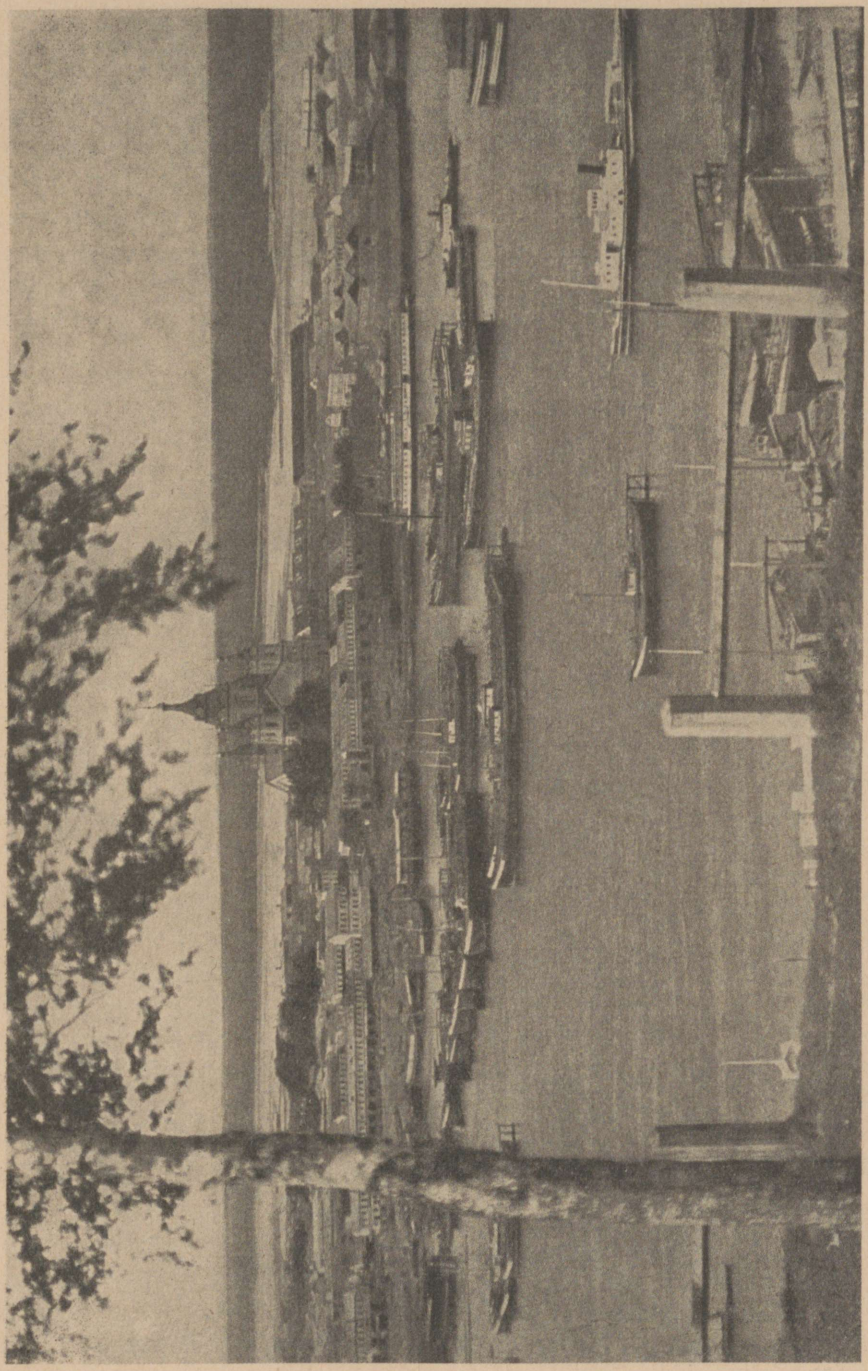

Vaade Nižni-Novgorodile.
Linn asetseb kahe jõe — Volga ja Oka — ühinemiskohal.

vat tööd, ehitades rõdusid ja trepistikke ning istutades muru ja puiestikke. Vahtrad ja pärnad, saared ja tammed lokkavad sügisvärvuse toreduses ja läbi rohelise ja kollase, pruuni ja punase värvide kirevuse läigivad kauguses kuulsa Peštšerski kloostri (nüüd muuseumi) valged müürid. Edasi liigub pilk üle Volga hõbedase lindi jõetagusele tasasele lammile. Üks raske naftapraam loovib ettevaatlikult kahvatukollaste leetseljakute ja abitute palgiparvede vahel. Nende kõrval tulevad ja lähevad kohmakad ja siiski kergesti liikuvad reisijateaurikud, mis ühendavad Nižni-Novgorodi Kaspia-äärse Astrahaniga. Teisel pool jõge aga laiub kauge vaatepiirini kevadel kilomeetrite laiuselt üleujutatud, ühetooniliselt haljendav tasandik, nn. „luht". Loendamatud heinakuhjad ootavad siin praegu äravedu. See maastikuline vaatepilt on nii paeluv, et vaevalt suudad siit lahkuda.

Nobedasti sörkiv voorimees viis meid üle 800 meetri pikkuse messisilla. On teatud määral raske hinnata mõne vähese sõnaga säärast valdavat ettevõtet nagu Nižni-Novgorodi aastalaat. Asjade suhtelisus mängib selles väga tähtsat osa. Kes on näinud Nižni laata enne maailmasõda ja võrdleb sellega praegust, jõuab muidugi ebasoodsale otsusele. Terved read näitehooneid lasuvad tuhas ja varemeis, messiteater on vaid kurb ahervars, messi külastamine ja kaupade läbimüük ei ulatu veel kaugeltki ennesõjaaegseni. Aga mis tähendus olekski neil absoluutseil arvudel? Alles 1921. a. oli kogu messiväli üks ainus hiigla rusuhunnik, ja tuleb pidada vaid messidirektori Malõševi suureks teeneks, et juba 1922. aastaks oli üks kolmandik näitehooneist jälle üles ehitatud ja võidi avada esimene nõukogude-mess. Iga aastaga on see siis kasvanud suuremaks ja laiemaks. Mingit peadpööritavalt kiiret arengut on ka raske oodatagi, sest ülesehituseks määratud krediidid on väga piiratud. Siiski edeneb asi samm-sammult edasi.

Hoopis problemaatilisemaks muutuvad asjad, kui pöörduda sisulise, majandusliku külje poole. Nižni-Novgorodi laat pole, nagu teada, mustrilaat, vaid kõik müügiks määratud kaubad veetakse siia tõeliselt kohale ja laotakse virna. Kuna laata külastab ammusest ajast ka palju tatarlasi, pärslasi, kirgiise, turkmeene, burjaate ja teisi aasia rahvaid, siis on säärane süsteem endastmõistetav, sest ükski idamaalane ei osta põrsast kotis; ta tahab näha, katsuda ja nuusutada, mida ostab, ja vahetada seda otse kohal raha vastu. Nižni laadal on müüdaval kõike, mida suudavad vastastikku pakkuda õhtu- ja hommikumaad: teravilja, jahu, riisi, pähkleid, rosinaid ja kuivatatud puuvilja, villa, puuvilla ja igasugu tekstiile, karusnahku ja vaipu, pitse ja muid kodukäsitöö tooteid, kõikvõimalikke tööndussaadusi püksinööpidest traktorite ja lokomobiilideni, õmblusnõelast kõige moodsamate kirjutusmasinate ja raadioaparaatideni. Suures klaaslaega peahoones leiavad viimati aset veel igasugu pudukaupmeeste müügiletid, üle kuhjatud mänguasjade ja maiustistega, rõivastusartiklite, ehteasjade ja tuhandete igasuguste pisiasjadega.

Saraatov on tähtsamaid sadamalinnu Volga alamjooksul.

Terved mäed mitmekesiseid kaupu, nagu igal aastal, on ka seekord rännanud igalt poolt kokku Nižni-Novgorodi. Laadale toodud kaupade koguhulk oli 1924. a. 4½ miljonit puuda, sellest — Volga piirkonna suure ikalduse tõttu — vaid 70 tuhat puuda teravilja.

E. Obst, Russische Skizzen. Berlin 1925.

VOLGA ALAMJOOKS JA ASTRAHAN.

Volga, Venemaa suurim jõgi, kujutab endast teatud viisil vene inimese peegelpilti: nagu selle jõe veed paisuvad kevadeti lühikeseks ajaks kohutavalt kõrgele, et siis jälle suurema osa aastast voolata aeglaselt ja rahulikult Kaspia mere poole, nii suudab ka venelase teovõime ja energia paisuda lühikeseks ajaks kõrgele, ent vaimustuse käärimine laskub ruttu ja annab taas aset üksluisele, fatalistliku värvinguga argipäevaelule. Nagu Volga omal pikal jooksul venelaste asumisala ja aasia rahvaste oma vahel kõigub siia ja sinna, nii otsib ka vene inimene ikka alles lõplikku seisukohta, tunnistades end kord eurooplaseks ja käändudes siis jälle kogu oma mõtete ja tegudega Aasia poole. — Stalingradi kohal käändub Volga veel kord Venemaa poole tagasi, nagu püüdes heaks teha oma kauged idapoolsed ekslemised Kaasani ja Samaara juures. Kohe selle järel aga, kuulsa sinepilinna Sarepta kohal, käändub Volga täisnurgi kakku ja on valinud seega lõplikult Aasia.

Umbes kolmekümnetunnise hilinemisega jõuame Volgat mööda Kaspia nõkku. See lage stepp, paiguti peaaegu kõrb, mis laskub pikkamööda Kaspia mere poole (selle pind asetseb 26 m merepinnast madalamal), tuli meile nähtavale otse jõeni tungivate luiteahelikkudena, loendamatute soolajärvedena, kilomeetriteviisi ulatuvate soolakoorikutena jne., mis kõik näitasid, et meil on siin tegemist Kaspia mere ärakuivanud põhjaga. Volgast hargnes juba enne Stalingradi Ahtuba iseseisva suudmeharuna, nüüd tuleb igal sammul uusi harusid juurde, endised ühinevad, hargnevad taas. Maapinna lang on nii vähene ja kaldad mõlemal pool nii madalad, et piisab kõige väiksemastki takistusest osa vooluvee kõrvalejuhtimiseks läbi lammimadaliku lookleva jõeharuna.

Aeglaselt ja rahulikult libiseb meie aurik mööda jõge alla. Vedasime ka seekord suured hulgad teravilja ja jahu enesega ühes, kuna Volga alamjooksu piirkond ei sobi viljakasvatuseks ja pead ostma oma leivavilja Volga keskjooksult kala vastu. Kui ka siin on ikaldusaasta nagu tänavu, siis ei jää muud üle kui tuua vilja Põhja-Venemaalt ja Siberist.

Kergeis suverõivais seisame laevalael ja naudime veel septembri lõpupäevil siinse mandrilise ilmastu põuapäevi. Tund möödub tunni järel, ilma et silmaksime ainustki inimelamut. Vaid harva tervitab meid kaldalt muhamedi usku kirgiiside mõni üksik algeline mošee või lamaistlikkude kalmõkkide Budda tempel. Mõlemad rahvad on praegugi enamikus rändkarjused, vaid

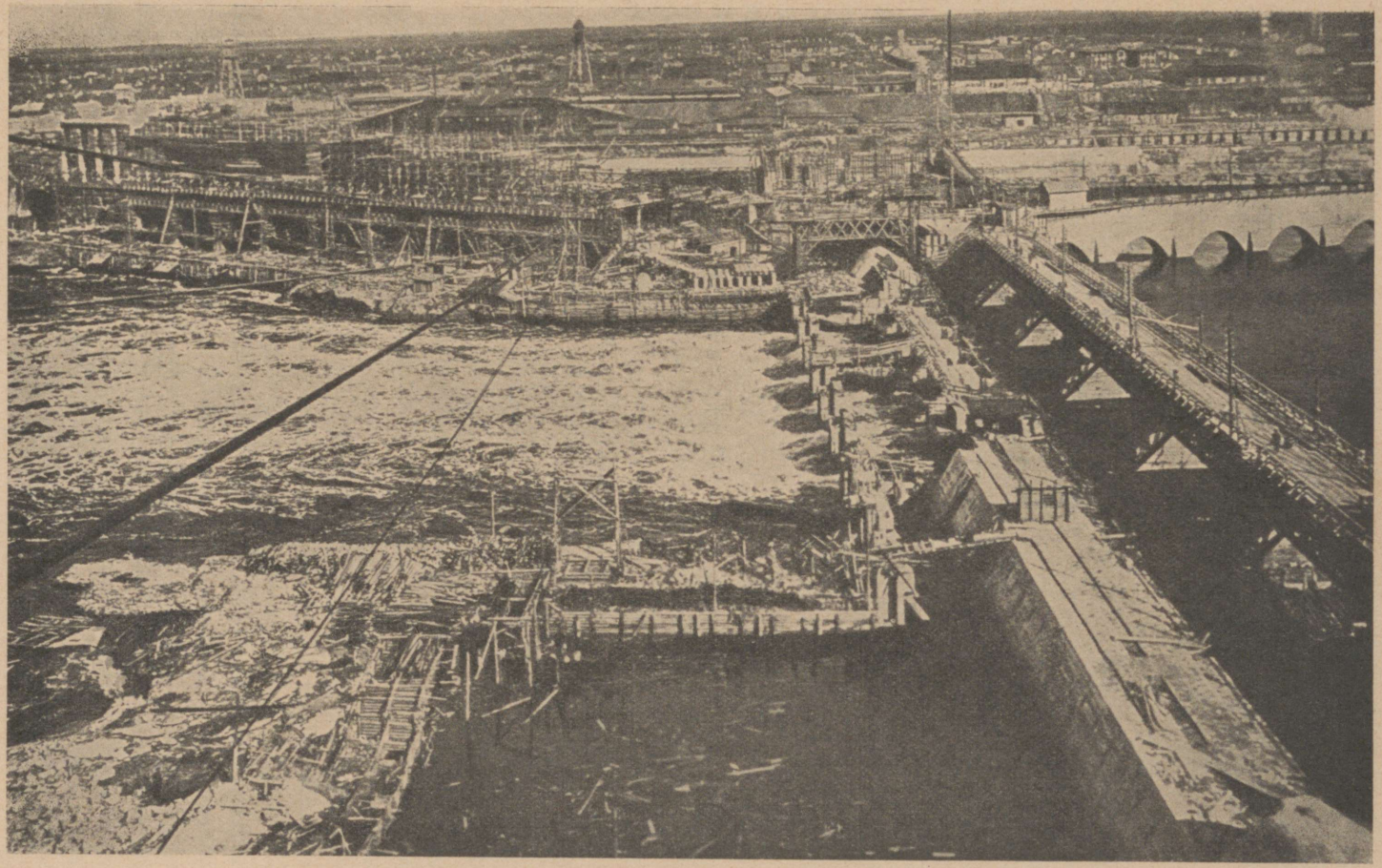

„Volhovstroi" jõujaama ehitustööd Laadogasse suubuval Volhovi jõel.

üksikud neist on jäänud kalastajatena Volga äärde püsivalt asuma. Mõned kaamelratsanikud traavivad mõne aja kaldal meiega võidu, kuid jätavad selle lõbu peagi, ning oleme taas üksi salapärasel veeribal, mis rajab omale teed läbi lageda stepi ja tühja kõrve.

Varsti on meil juhus minna ühes kalmõkikülas mõneks tunniks maale. Või see peaks olema veel Euroopa-Venemaa? Ei kunagi! Pigemini usuksime end olevat kuski Kesk-Aasias, sest inimesed, kes näitavad meile siin oma küla ja lihtsat puust Budda templit, on puhast tõugu mongolid, asiaadid, kellest tüüpilisemaid oleks raske kujutella. Rasked ajad on nad stepist välja ajanud. Osa perekondi elab küll alles oma harilikes viltjurtides; teised on aga juba püstitanud omale väikesed palkmajakesed. Kodusõdades olid kalmõkid mõne aja „valgete" poolel selle tagajärjega, et jäid viimaks ilma kogu oma olemasolu alusest — karjast, mis neilt ära rööviti. Nälja ja viletsuse kätte lõppes nüüd arutu hulk — räägiti, 11 tuhat inimest. Kõik, kes jäid ellu, nägid, et on jõudnud kätte otsustava tähendusega pöördehetk kalmõkkide saatuses. Suurem hulk ei suutnud lahkuda oma armsaks saanud stepist ja katsus, kuidagi hinge sees pidades, jälle omale karja soetada. Kui riik neile hädalistele appi ei tule, siis peavad ka nemad käima seni küll väheste teed, s. o. asuma Volga äärde ja otsima tööd Astrahani ja ümbruse kalanduses. Ent kas suudab seegi viimane tee päästa kalmõkke hävimisest, on kaheldav, sest endiste stepielanikkude seas, kes töötavad tehastes, möllab tiisikus otse kohutavalt ja lisaks veel Volga alamjooksu nuhtlus — malaaria.

Kalmõkikülast alamal hakkas Volga oma kaluripaatide, parvede ja aurikutega tunduvalt elavamaks muutuma. Veel tunnike sõitu ja juba hakkabki Astrahani siluett tulema nähtavale tumedal õhtutaeval.

Jõe mõlemal kaldal rühmituvad igasuguses suuruses laevad kilomeetritepikkuste kaide äärde: kalastaja-alused väikesist purjepaadikesist kuni suurte kalastusaurikuteni, puu- ja naftapraamid, veolaevad tsemendikoormatega ja lõpuks ruumikad reisijateaurikud. Veel kuski senikülastatud vene sadamas ma polnud näinud sellist elavust, sellist alalist laevade tulekut ja minekut nagu siin Astrahanis.

Seni kui meie aurik manööverdab edasi-tagasi, otsides oma kohta, ruttavad meie pilgud linnale, mis levitab end laialt ja mugavalt jõe vasakul kaldal. Seal tervitab meid kõige pealt otse vee ääres asetsev börsihoone. Ta vahitornitaoline pealisehitis kerkib uhkesti üle madalate elumajade mere. Kaugemal linna sisemuses on madal maapinna künnis, mis kannab Kremli meeltköitva katedraaliga. Veel enne kui oleme lõplikult kai ääres kinni, kuuleme kaldalt, et Kaspia aurik on juba ammu välja sõitnud; 36-tunnist hilinemist ei võigi ükski laev enam arvestada. Mis teha? Meil on nii siis peaaegu terve nädal aega, et üksikasjalikult tutvuda Astrahani ja tema kalandusega. Ka sellel on lõpuks oma head pooled.

Volga laevnikud.

14. sajandil asutatud Astrahan liideti peale veriseid võitlusi tatarlastega alles Peeter Suure ajal lõplikult Venemaa külge. Nagu enamik vene linnu on ka Astrahan ehitatud väga laialt ja ruumikalt, kuna väikesed ühe- ja kaheperekonnaelamud on suures enamikus. Linna ulatuse järgi võiks ta elanikkude arvu pidada veel suuremaks kui see tegelikult on — 175 000. Sama korteripuudus, mida näeme nüüd pea kõigis Venemaa linnades, valitseb ka Astrahanis. Selle põhjust tuleb otsida eeskätt ehitustegevuse täielikus seisakus viimasel aastakümnel. Teiseks on aga süüdi kohutavad laastamised, mille all eriti Astrahan kannatas kodusõdades. Ka linna pommitamine inglise laevastiku poolt 1918. a. jättis tunduvaid jälgi. Vana nägusa kaubahoovi ümber rühmituv linnaosa lebab praegugi tuha- ja rusuhunnikuna, kust otsitakse telliskive uute ehitiste jaoks. Ent kui palju valu ja kurba tõsidust peitub väliselt lõbusa lause taga: Astrahanil on oma kivilööv keset linna!

Majanduselus on muidugi kalandusel kõige esmajärgulisem tähendus. Ka osa vene-pärsia kaubavahetusest läheb Astrahani kaudu; samuti veetakse Astrahani kaudu palju metsamaterjali Dagestani ja Bakuu metsavaesesse piirkonda. Ent kõik see kaob täielikult kalastuse ja sellega seoses olevate tööndusharude kõrval, nagu saeveskid, laevatehased jne. Astrahan ja ümbrus (Volga delta, Kaspia mere põhjaosa) on Nõukogude-Venemaa tähtsaim kalanduspiirkond.

E. Obst, Russische Skizzen. Berlin 1925.

VOLGA KALANDUS.

Oma kalarohkuselt ja mitmekesisuselt seisab Volga alamjooksu piirkond ainulaadse alana maailmas. Suurimaks püügiajaks on kevad ja suvi, parimaiks püügiveteks Volga delta ja kõigest mõne meetri veega madalikud Kaspia meres, jõesuudme läheduses.

Tähtsamaks kalandusharuks, voblapüügi kõrval, tuleb pidada heeringapüüki. Kaspia heeringaliigid moodustavad omaette perekonna *Caspialosa.* mis lähedal seisab *Alosa* perekonnale. Viimasesse kuulub euroopa rannikuvetes elutsev suurim heeringaliik aloosa *(Alosa vulgaris).* Ta kasvab 60—70 sm pikaks ja kudemiseks rändab jõgedesse. Kuigi nad ei rända mööda jõgesid kaugele üles, koevad nad siiski magedas vees jõesuudme piirkonnas. Kõige tähtsamaks liigiks tuleb pidada kalanduse seisukohalt Volga heeringat *(Caspialosa volgensis).* Ta rändab hulgana Kaspia merest Volga deltasse ja koeb seal mais ja juunis. Rändeperiood vältab kuus kuni seitse päeva ja selle lühikese ajaga tehaksegi suurimad püügid. Mitmed kalaparved tõusevad mööda jõge Stalingradini, mõned aga isegi kaugemale. Rändavaist heeringaist hukkub toidupuudusse teekonnal ainult väike osa, suurem hulk neid pöördub pärast kudemist merre tagasi ja võib alata järgmisel aastal uuesti rännakut mööda jõge üles. Rohkem kui kaks korda elus kaspialoosa ei koe. Suguküpseks saab kala kolmandal eluaastal ja ta eluiga on pikk ainult harukordadel üle 6 aasta. Volga heeringa aastane saak on umbes 450 miljonit kala ehk 150 000 tonni.

Kaspia suurimaks heeringaliigiks on mustselgaloosa *(Caspialosa kessleri).* Ta kasvab kuni pool meetrit pikaks ja poolteise kilogrammi raskuseks. Varakevadel rändab ta Volgat mööda üles, jõuab juuni algusel või keskel Samaarani. Ta rändab veel kaugemalegi, Kama ja Okani ja võib liikuda isegi kuni 1290 kilomeetrit Kamat pidi üles. Mustselgaloosa koeb ainult kord elus, viie või kuue aasta vanaduses. Pikal ja raskel teekonnal kudemisaja järel hukkuvad eranditult kõik mustseljad, nii isased kui ka emased. Eriti kalarikkail aastail võib jõel liikudes näha huvitavat pilti. Kui suurvesi alaneb, ripuvad kaldavõsastikus pajude okstel sajad tuhanded koolnud mustselgaloosade kered. Suurim püük toimub deltaharudes enne kui kalad kudemiseks Volgasse jõuavad. 1911.—1915. a. püüti igal aastal umbes 20 miljonit mustselgaloosat. Viimasel ajal on püük vähenenud, kuna vähem kalu Volgasse kudema tuleb. 20 miljonit aloosat annavad umbes 15 000 tonni soolatud heeringaid. Väike osa püügist suitsutatakse, nimelt kõige suuremad kalad.

Kaspia heeringas *(Caspialosa caspia)* koeb enamasti mai lõpul ja juunis delta suudmes magedas vees või delta lääneosas olevais mageveekogudes, väike osa rändab kudemisajaks ka jõkke. Kaspia heeringat püütakse aastas kuni 130 miljonit ehk kaalult 17 500 tonni. Kaspia mere ülejäänud heeringa-

Reisijate tung Volga aurikul.

liigid ei oma kalanduse seisukohalt kuigi suurt väärtust. Nimetada võiks ehk veel väikest kiluga sarnanevat kalaliiki sardelkat *(Harengula delicatula)*, kes koeb aprilli lõpul või mai alul Volga deltas või selle lähedal. Seni pole ta püügile tähelepanu kingitud, kuid viimasel ajal püütakse ka seda kalanduse haru elustada ja konservida sardelkat sprottidetaoliselt.

Huvi tohiks pakkuda ka Volgas püütav kaspia silm *(Caspiamyron wagneri)*. See on jõe põhjamuda elanik, imisuuga ja ussikujulise kehaga nagu teisedki silmlased. Septembrist detsembrini kestab ta ränne üles mööda Volgat ja ta koeb aprillis ja mais pärast 2000- kuni 3000-kilomeetrist rännakut. Varemini püüti kaspia silme ainult loomatoiduks ja rasvahankimiseks, nüüd aga on ta poolehoiu saavutanud praetult ja marineeritult toitainena. Aastane saak on 20—30 miljonit silmu ehk 1140—2130 tonni.

Seninimetatud rändkalade kõrval ei tohi unustada Volga päriselanikke — magevee kalu. Kõige pealt tuleks mainida karpe, sägasid, hauge, ahvenaid, kes arvukate liikidena asustavad Volgat ennast kui ka kõiki ta harusid. Neid mageveekalu nimetavad kohalikud elanikud „belj" (valge kala), vastandiks tuuradele, kes on „krasnoje", s. o. „punane". Need nimetused on tingitud kalade liha värvusest.

Üks osa mageveekalu moodustab erilise bioloogilise rühma, kes elab ainult Volga deltas või Kaspia mere magedamas osas. Neid kalu nimetatakse delta piirkonnas „lohukalad", sest et nad talvitavad 4—5 m sügavustes loh-

kudes delta suudme lähedal. Suvel nuumavad kalad end rammusaks ja kogunevad siis suuri hulgi neisse lohkudesse. Suured sägad (*Siluris glanis*) asetuvad lohu keskel kõige sügavamasse kohta, lohu ääred vallutavad väikesed roosärjed, kuna karbid ja ahvenad asuvad eelmiste vahele. Umbes 0° temperatuuril on kala elutegevus väga vähene, ainetevahetus aeglane ja ta viibib poolunes. Kalaveed on talvel kaitstud röövpüügi vastu seadustega, muidu hävitaksid viimase kui kalapoja kalalohkude asukohti tundvad püüdjad. 1917. a. revolutsiooni ajal varitseski kalu suur hädaoht. Nimelt püüti tol ajal kogu ümbrus kaladest tühjaks ja alles 5—6 aasta pärast võis juba konstateerida teatavat kalade hulga olemasolu pärast aastaid kestnud tühjust. Vara kevadel ärkavad kalad uinakust, lahkuvad oma lohkudest ja rändavad üles mööda jõge. Üleujutusalale jõudes koevad nad seal roostikes ja toituvad mõnda aega. Kui magevesi tõuseb, rändavad nad kuni 160 km kaugusele merre ja alles sügisel pöörduvad deltasse tagasi. Püüdjate saagiks langeb aastas Volga deltas ümmarguselt:

13 000	tonni	karpi
19 000	„	latikat
4 000	„	säga
20 000	„	koha
8 500	„	nurgu
1 200	„	tõugjat
Kokku 65 700	tonni	

Lõpuks lubatagu veel peatuda valglõhe püügil. Valglõhe *(Stenodus leucichtys)* on eriti hinnatud ja peen kala. Ta erineb ainult vähe oma põhjapoolsest kallist alaliigist nelmast, kes asustab Põhja-Venemaa ja Siberi jõgesid ning Jäämerd. Valglõhe hoidub Kaspia mere põhjapoolsesse ossa. Sealt rändavad kudemiseks esimesed parved Volgat pidi üles hilissügisel või talvel, pearänne toimub aga hilistalvel või isegi jääsulamisaja alul. Kalaparved tungivad kaugele Kamasse, kuni Visnani ja Ufani — rände pikkus on 2700—2800 km. Septembri lõpul ja oktoobri alul koeb valglõhe ja pöördub siis tagasi merre. Et kala jões vähe toitu saab, siis pöördub ta merre täiesti kõhnalt ja nälginult; paljud neist — eriti emased — hukkuvad isegi alatoitluse tõttu rändel. Valglõhe suurim pikkus on 110 sm, suurim raskus — 16 kg. 5- kuni 6-aastaselt saab kala suguküpseks ja algab rännakut kudemiskohisse, siis on ta 70—90 sm pikk. Ühe emase munade arv on umbes 170 000. Viimastel aegadel hautakse kunstlikult kalakasvatustes aastas 2—10 miljonit valglõhe poega. Valglõhe püük on hästitasuv majandusharu. Ta liha on rasvane, maitsev ega sisalda roodluid. Et peapüügiajaks on talv, siis ei valmista raskusi ka liha alalhoidmine ja ümbertöötamine. Enne sõda püüti igal aastal 35 000—50 000 valglõhet ehk 280—410 tonni. Kui võrrelda seda

Astrahani kalaturg.

püüki kogu Norra pika ranniku lõhe ja iheruse püügiga, siis ei ulatu viimane ka palju kaugemale oma 570—1150 tonniga.

Veel ühte lõhilaste liiki tuleks mainida, nimelt kaspia iherust (*Salmo rutta labrax).* See meie põhjapoolse iheruse alaliik asub Kaspia ja Mustas meres. Ta eelistab Kaspia mere lõunaosa ja rändab kudema jõgedesse, mis läänest merre suubuvad Tereki ja Pärsia Sefid-Rudi vahel. Üksikuid iherusi püütakse ka valglõhega koos Volgast. Kaspia iherus kasvab 80—100 sm pikaks ja kaalub siis umbes 20 kg.

Kaspia mere põhjapoolseist vetest Mangišlaki poolsaarest põhja pool kütitakse ka kaspia hülgeid. Aastane saak on kuni 40 000 looma. Alljärgnev tabel annab üldpildi Volga kalandusest jõe deltas ja seda ümbritsevais Kaspia mere osades:

Volga heeringas ja teised heeringaliigid	183 000	tonni
Vobla	82 000—150 000	„
Mageveekalad („belj")	65 700	„
Beluuga	44 000	„
Vene tuur, osetrina	5 000	„
Täht-tuur, sevrjuuga	2 500— 3 300	„
Silmud	1 140— 2 130	„
Valglõhe	280— 410	„
Kokku	383 620—453 540	tonni

Norra kalanduse kogu produktsioon on terve pika ranniku ulatusel 438 000 tonni aastas; 17 aasta keskmine aastatest 1910—1927 oli 599 000 tonni. Heeringad üksi moodustavad sellest 300 000—400 000 tonni. Kuulus šoti heeringasaak oli rikkalikul 1924. aastal 470 000 tonni. Eeltoodud arvudega võrreldes on Volga delta saak eriti suur, sest Norra ja šoti kalaveed on palju laialdasemate piiridega. Peab ette kujutama, et kõik need kalad toituvad ja kasvavad Volga deltas või teda ümbritsevas madalas Kaspia mere osas. Volgast enesest tarvitavad toitu kalad oma rändeil väga vähe. Säärasel väikesel maa-alal võime leida väga harva niisugust tarvitamiskõlblikkude kalaliikide rikkust. See kalade hulk laseb end seletada omapärasest planktoni ja muu kalatoidu ülejäägist, mida sisaldavad need veed. Volgast merre saadetavad kollakaspruunid veemassid sisaldavad küll eriti suurt hulka toiteaineid, arvatavasti lämmastikuühendeid. Need ained on taimplanktoni kasvu eelduseks ja mõjustavad sellega kaudselt ka loomplanktoni edenemist. Ainult sellega on seletatav see mujal maailmas mittekorduv kalade rohkus ja rikkalik liikide mitmekesisus.

Fr. Nansen, Durch den Kaukasus zur Wolga. Leipzig 1931.

PÕHJA-KAUKAASIA.

Tunned end teatud määral pettununa, kui vaatad Kaspia mere äärsest Mahhatš-Kala linnast Kaukasuse mäestiku idapoolsete harjade suunas. Ei ühtegi puud ega põõsast; kollakaspruun vilets rohukamar katab järske nõlvu, mida lõhestavad rohked orusälgud. Siin-seal lebab maastik laial ulatusel nii alasti ja paljana vaatleja silmade all, et võib jälgida mäestiku nõrgalt kurrutatud kilt- ja lubjakivikihte nagu mõnel reljeefmudelil. Karedailmeline, järsk mägismaa külma talve, kuuma suve ja väga väheste sademetega (umb. 300—350 mm aastas).

Mida kaugemale tungime siia hõredalt teestatud maale, seda tugevamini annab end tunda selle palja ja tühja mägismaa karedus. Iga väike sumbkülake (aul) on omaette kindlus, iga lamedakatuselist maja ollakse valmis kaitsema tarbe korral viimse veretilgani. Ja siin ollakse juba harjunud võitluste ja sõdadega. Ikka ja jälle on tõrjutud siia metsikusse mäestikku mitmesuguseid rahvakilde ja vanad põlised elanikud dagestaanlased ehk lesgiinid jagunevad juba ise loendamatuiks hõimudeks, igaüks oma keelega. Põllu- ja karjamaa puudus suurendas omakord vastuolu ja vihavaenu üksikute külade ja oruelanikkude vahel. Ükski ei lahku kodust ilma püssi, pussi või pistolita. Üks ainus asi ühendab kõiki neid metsiku Dagestani mägismaa elanikke: kõik on fanaatilised muhameedlased. Mida see tähendab, seda said venelased vägagi valusasti oma nahal tunda, kui nad möödunud sajandi kesk-

paiku asusid nende taltsutamata mägilaste vallutamisele. Kuski polnud vastupanu visam, kuski ei kestnud vallutussõda nii kaua (1835—1859) kui just Dagestanis, kus nende juht Imam Šamil oskas õhutada oma hõimlasis kustutamata viha uskmatute venelaste vastu.

Praegu on Dagestan üks rohkearvulisist iseseisvaist vabariikidest nõukogude-liidus. Kommunismist pole aga praegu isegi rannikulinnades midagi märgata. Eraomandust pole veel puudutatud isegi pealinnas Mahhatš-Kalas. Aga mida suudakski kommunism suurt muuta maal, kus pole ei suurmaapidamist ega suurkapitalistlikke äriettevõtteid, kõnelemata suurtööndusest? Sotsialiseerida metsikuid mäeorge mõne väikese põllulapi ja kehva mägikarjamaaga — see ei meelita lõpuks isegi kõige fanaatilisemat kommunisti.

Viimaste mäeharjade ja Kaspia mere vahele jääb paiguti vaid poole kilomeetri laiune madalikuriba, üksluine stepp, mis muutub lõunas peaaegu kõrveks. Kes liigub siit kiiresti, ilma tõsisema tähelepanuta läbi, see ei leia siit tõesti midagi huvitavat. Lähemal silmitsemisel võib aga märgata, et enamik asulaid omab isoleeritud kindlustiste kuju. Juba see asjaolu näitab, mida ka ajalugu on tõendanud: see maariba siin on tähtsaimaid rahvasterändamiste teid. Kaukasuse hiidmüür teeb otsesele põhja-lõuna-suunalisele liiklemisele ülepäästamatuid takistusi. Just mäestiku idaosas on. hoolimata üldisest väiksemast kõrgusest, hoopis vähe ületatavaid kurusid ja needki on raskesti liigeldavad. Sellepärast katsus liiklemine hoiduda mäestikust hoopis kõrvale, kasutades selle asemel looduse enese poolt antud mugavat tasast teed ümber mäestiku idaotsa. Isegi praegusel kõikevõitval tehnika-ajajärgul peeti paremaks teha pikk ring mugavamas maastikus kui tungida tunnelite kaudu läbi mäeseina.

Kõik need rohked rahvajõugud, kes tungisid Iraanist ja Armeeniast põhja poole, pidid tarvitama seda ainust loomulikku teed, samuti nagu teiste rahvaste liikumised vastupidises suunas. Pärslased ja mongolid, araablased ja türklased, hasaarid, tatarlased ja venelased on liikunud seda rahvaste rändamisteed mööda ning püüdnud end siin kindlustada. Nagu alati suurtel rahvasterändamistel, jäid ka siin läbiliikunud rahvaist üksikud killud peatuma, aetud hiljemini järgnevaist tugevamaist rahvalaineist kaugemale mägedesse. Lõplikku võitlust selle tähtsa tee valitsemise pärast pidasid venelased pärslastega 18. ja 19. sajandil. Peeter Suurel õnnestus vallutada teda pärslasilt 1722. a., pidi aga selle juba järgmisel aastal loovutama tagasi ning alles 1813. a. jäi ta lõplikult venelaste kätte.

M a h h a t š - K a l a (end. Petrovsk) on väike vaikne linnake (32 000 el.), mis oli esialgu vaid kindlustatud punktiks Ida-Kaukaasia teel ning lähema ümbruse turukohaks. Raudtee ehitamisega omandas Mahhatš-Kala hästi kaitstud sadam suurema tähenduse. Pärsia kaubad (riis, siid) tulid nüüd enamasti laevadel Mahhatš-Kalasse, kust nad saadeti raudteel

edasi Sise-Venemaale. Vastupidises suunas tuleb Põhja-Kaukaasia Groznõi piirkonna nafta raudteel Mahhatš-Kalasse, kust ta toimetatakse edasi tanklaevadel. Kui kord teostub plaanitsetud torustiku ehitus Groznõist otse Musta mere rannikule, siis kannataks selle all Mahhatš-Kala tunduvalt.

Kaspia mere voogavad lained murdusid vastu madalat, kuid kaljust rannikut, sellal kui liikusime piki rannikut lõuna poole. Ikka sama lage, tühi stepp, tundideviisi üha sama vaade. Üks kaamelikaravan sammub meist pika voorina mööda. Tüki aja pärast ilmub nähtavale üksik poiss, kes püüab asjata sundida oma eeslit kiiremale sammule. Ja siis jälle otsatu vaikus ja üksildus, mida segab vaid harukordselt mõne veise ammumine või kitse mökitus.

Kaukasuse eelmäestikud astuvad merele üha lähemale. Kui viimati ei näi üldse enam tee jaoks ruumi jäävat, kerkivad äkki esile Bab-el-Kadidi („raudse värava") — Derbenti müürid. Nagu pääsukesepesad kleepuvad linnamajad mäenõlvade külge ja lokkavad viinamäed ning viljapuuaiad tervitavad meid oaasina kõrves. Derbent valitseb Kaukaasia rahvasterändamisteed selle kitsaimal kohal. Linn on kogu selle tee võti. Ka Derbenti kaudu (23 000 el.) käib elav kaubavahetus, kõige pealt Kaspia vastasrannikutega. Siin kohtuvad pärslased, sardid, armeenlased, tatarid ja türklased, juudid ja venelased ja kogu selle kirju hulga seas jalutavad uhkelt ja rahulikult mägilased, suured lambanahksed mütsid ähvardavalt viltu pähe surutud, relvastatud, nagu oleksid nad võitlusse minemas, ja suured karvased „burkad" õlal.

Mida kaugemale Derbentist eemaldume, seda kuivemaks ja kurvemaks muutub taas maastik. Rannikuriba hakkab küll uuesti laienema, ent maapind jääb üha paljamaks ja Kaukasuse ähvardavad nõlvad sarnanevad täiesti mõne kõrvemäestiku omadega. Vaid harva kohtame mõnd inimasulat. Alles mitmetunnise sõidu järel võib märgata puurtornide nähtavaletuleku järgi suure naftalinna Bakuu lähenemist.

E. Obst, Russische Skizzen. Berlin 1925.

MUST LINN — BAKUU.

Õieti määraks see nimetus vaid sadamast põhjapoolset linnaosa reastuvate petrooleumivabrikutega, siiski sobib ta päris hästi ka kogu tahmasele Bakuule, esijoones aga temast mitmed kilomeetrid eemal olevale tornide linnale, kus on lõputuid ridu kangestunud hiiglasi — puurtorne. Ükskõik mis suunas läheneda sellele naftalinnale, ikka hämmastab puurtornide jube mets. Nii tihe, et näib võimatuna leida nende vahel jalatäitki maad.

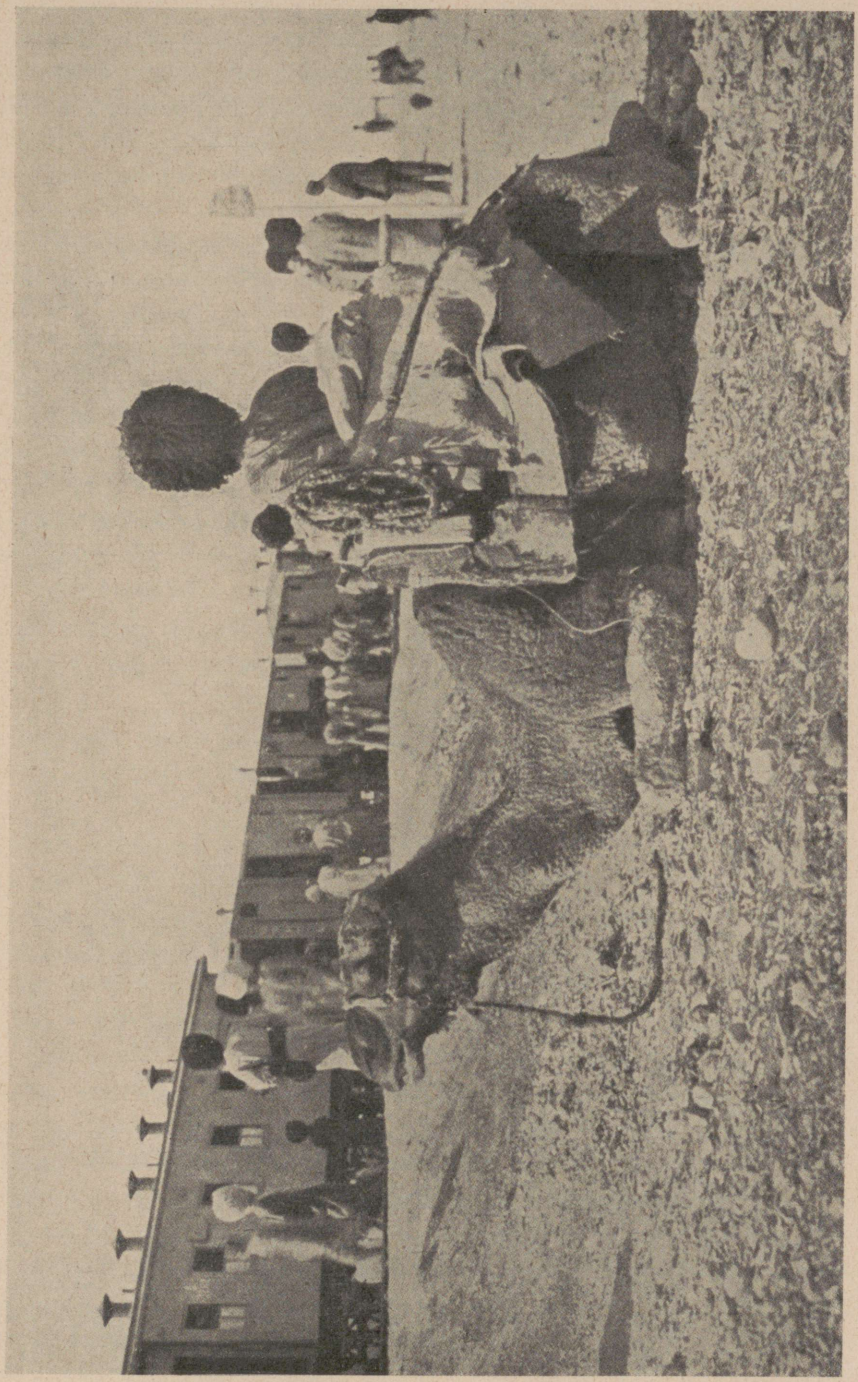

Uued ja vanad liiklemisvahendid kõrvuti.
Raudteerong ja kaamel Tagakaspia Akhali oaasis.

Naftatööndus on Bakuu tuiksoon, mis annab linnale ta omapära. Loomulik, et tahtsin pääseda naftapiirkonda Apšeroni poolsaarel, kus kõige tihedamini puurtorne.

Varsti peale saabumist külastasin Zerebrovskit, nõukogude ametnikku, kes valitses kõiki naftaallikaid; tema isa oli töötanud Nobeli omaaegses suurimas naftatööstuses. Nobeli kulul õppis arenenud poiss, ja on nüüd insenerіks samas tehases. Naftaallikate natsionaliseerimisega sai Zerebrovski kogu tööstuse juhiks.

Alul oli ta väga tagasihoidlik, kuid kuuldes, et olen sakslane, muutus väga vastutulelikuks ja mainis, miks ma kohe seda ei öelnud, sakslasele näitavat ta kõike hea meelega.

Järgmisel päeval täpsalt määratud kellaajaks sõitis ta mulle järele. Uhkes uues autos kihutasime läbi petrooleumivabrikute musta linna, enamik neist ei töötanud, väheste korstnaist kerkis musta suitsu. Kahjuks oli neljapäevane pealelõuna, pühapäeva eelõhtu — Aserbeidžanis, kui muhamediusulises riigis, on reede ametlik püha.

Nii ei saanud ma ülevaadet, missugustes vabrikutes seisis töö toodangu piiramise, missugustes puhkepäeva eelõhtu tõttu; kuid paljude hoonete juures võis märgata lagunemist, produktsioonivõimelisena näis vaid murdosa.

Mida lähemale jõudsime Balahhanõle, seda tihedamaks muutus puurtornide mets. Siis, valitsushoonete vahelt, pisut pärimäge — üle silla, ning olemegi kohal.

Paremal, vasemal, ees, taga, igast küljest kerkivad maast naftatornid, nagu oleks siia külvatud lohe hiiglahambaid. Siin vanu ja uusi, lagunenud laudkatetega, hiilgavaid uutes rõivais.

Ent vähe oli viimaseid, ning palju neid, mille välimus äraandlikult reetis, et ei möödugi neis puhkepäevad, ja kooljatena ootasid kõdunemist, kuna neis lakanud elustav naftavool. Siin-seal kajasid tornidest tumedad löögid. Astusime mõnesse. Siin töötavad puurijad vasarmeetodil, kus võimas kang ülesalla liikus, nagu Watt'i aegsel aurumasinal. Käisime ka moodsais tornes, kus sügaval maapinnas lõputu rida puurimisseadiseid. Sogasena voolas rennides nafta, loksus torustikus.

Jällegi sõidame üles, alla; torne kõrgustikel, torne orgudes, torne nii tihedalt, raatsimata jätta teisele lapikestki maad. Teisal aga üksikuid, eelpostidena hajunud maastikul. Kõigest sellest jäi püsiv mälestis. Ometigi polnud tunnet, et viibid palavikuliselt pulseerivas tööstuses. Ei taha siin esitada statistilisi andmeid, kuna ma ei vastuta nende tõelisuse eest, piirdun vaid isiklikkude muljetega, mis muidugi on väga üldist laadi.

Naftaproduktsioon, kui võrdlemisi tundlik tööndusharu, on kannatanud sõja, revolutsiooni, sagedate valitsuskriiside ja enamlaste esialgsete majanduslikkude väärsammude tõttu, tuues kahju, näidates tagasiminekut. Paljud

naftaallikad on muutunud töö katkestamise tõttu kasutamiskõlbmatuteks. Olgugi et Bakuu naftatööndus katab Venemaa hädatarviliku nõudmise ja viimasel ajal on märgata toodangu aeglast tõusu, tarvitaks tolle tööndus täielik käimapanek intensiivsemaid töömeetodeid, suuremaid kapitale kui seda on kasutada Nõukogude valitsusel. Seepärast tahetakse hea meelega naftaväljad anda kontsessiooniga mõnele välismaa rahatrustile. Peeti läbirääkimisi ameerika Standart-Oil-Company'ga, kelle esindajad ka Bakuus viibisid. Seni aga pole veel jõutud kokkuleppeni.

Mitte kaugel Balachany'st seisab parside vana tempel. Veel neljakümne aasta eest põles siin igavene tuli, mida toitsid pinnale voolavad naftaallikad. Valguse-jumaluse sümboli — tule — ees istusid viimased tulekummardajad, kuni muhamediusuliste tatarlaste tagakius nad peletas.

Tänapäev seisab tempel mahajäetuna, varisevana puurtornide kõrval. Kaks lahknevat sümbolit põhimõtteis erinevaist maailmust. Mõni aeg ähvardas Bakuu naftatööndust sama hädaohtlik saatus, kuna kord tekkinud seisakut on võimalik vaid suure kapitali abil elustada.

Ja kui too must linn on säilitanud vaid murdosa oma endisest tähtsusest, siis on vähemalt ära hoitud hädaoht kaotada Venemaale nii tähtsat rahva rikastumise allikat.

C. Ross, Der Weg nach Osten. Leipzig 1924.

4. SIBER.

Siber on Venemaa valdavaim, kuid majanduslikult tähtsuselt ning liiklemisasendilt kaugeim ja kõrvalisim ala — Venemaa suure tulevikuga asumaa. Maastikuliselt valitsevad Siberis ääretud okasmetsad, mida piiravad põhjast lage tundra, lõunast samuti lage rohtla — stepp. Nii tundra kui ka stepi poole toimub üleminek metsast kasesalude kaudu. Nii kaugele kui levib Põhja-Euraasia ääretuil tasandikel või madalail mägismail tühi, asustamatu või peaaegu asustamatu mets, nii kaugele ulatuvad ka maastikulise Siberi piirid. Läänes üle Põhja-Uurali ja Petšoora jõe pea Dviinani, idas Vaikse ookeanini, kagus Kõrg-Aasia piirideni. Vaid lõunas, Jenissei, Obi ja Irtõši ülemjooksul, moodustab lage stepivööde ülemineku Araalo-kaspia kuivadesse steppidesse ja poolkõrbedesse.

Venelased hakkasid tungima üle Uurali Siberisse 16. sajandi teisel poolel, nihutades oma asustust kõige pealt piki metsa ja stepi piirivöödet vähehaaval itta ning siit suuri jõgesid mööda läbi metsade põhja poole. Vene asustus on kujunenud nüüd tihedaimaks ja ulatuslikumaks Lääne-Siberi metsastepi ja stepi alal. Sellest põhja pool elab Siberi põliseid metsa ja tundra nomaade — samojeede, ostjakke ja tunguuse, kes ka venestuvad vähehaaval ikka enam, jättes endised eluviisid ning muutudes pinnapaigaliseks. Kesk- ja Ida-Siberi rikkalikud maavarad meelitasid kasutamisele ning siin on tekkinud saartena keset metsa üksikud mäekaevandusasulad. Siber kujunes peagi rikkaks toorainete maaks, mille laiad vabad asumisalad ja maavarade rohkus ennustasid kõige hiilgavamat tulevikku. Maa arenemise kõige olulisemaks eelduseks pidi aga olema liiklemisteede võrgu loomine, mis võimaldaks rohkete põllu- ja mäesaaduste väljavedu. Hiiglasammu edasi tähendas Siberi raudtee ehitamine, mis käis läbi Siberi kõige tähtsama põllumajandusliku piirkonna ja ühendas maa kauge idaserva Vaikse ookeani ääres Euroopa-Venemaa keskustega. Nüüd on Siberi raudteevõrku edasi arendatud ja ühendatud Turkestani raudteega (sõlmekohaks on nobedasti kasvav Novosibirsk). Veel on raudteist puutumata laiad metsaalad Põhja-Siberis, siin toimub liiklemine eeskätt jõgesid mööda. Kuna aga jõed suubuvad Põhja-Jäämerre, siis on tähtsaks küsimuseks läbipääsu võimaldava laevaväila leidmine Jäämeres. Viimasel ajal ongi õnnestunud pidada suveti jäälõhkujail korrapärast ühendust Euroopa-Jäämerest Jenissei suudmeni ja siit mööda jõge üles.

Järgnevaist paladest loeme loodusliku ümbruse ja elu-olu kohta Põhja-Siberi metsaalal samojeedide juures, Lõuna-Siberi lagedal stepialal ja kaugel idapoolsel servaalal — Kamtšatka poolsaarel.

Verised päevad Peterburis 1917.

LAEVAMATK IRTÕSIL.

Ühel juunikuu algupäeval astusin Omskis laevale, et sõita Semipalatinski ja sealt edasi Mongooliasse. Laev „Andrei Pervozvannõi" oli selleaegseist Irtõši laevadest kõige parem reisijatelaev, nii et võis juba ette öelda, et meil ees olev nelja öö-päeva sõit jõgepidi läbi Lääne-Siberi rohtlaante pidi moodustuma igapidi mõnusaks. Ostsin enesele esimese klassi pileti, millega sain ülemisel korral vööris oleva kajuti omanikuks. Vahetekil sain Stepan Ungurile, oma eestlasest seltsilisele, kelle hoole all oli suurem osa retkkonna varustisest, hea koha.

Ei tea, kas on üldse midagi mõnusamat, kui sõit ajakohasel jõelaeval. Elad siin nagu rikka mehe suvilas. Oma tuba suurte akendega, suur salong, raamatukogu ja muusikariistad, söögisaal, esimese klassi köök. Peale selle lõbus seltskond ja ilusad väljavaated.

Kuigi Irtõši tasased stepirannad ja pajudega palistatud leetseljakud olid minule juba enne tuntud, vaatlesin neid siiski jälle heal meelel, sest see maastik on, hoolimata oma üksluisusest, suurepärane oma ääretuses. Ka oma ehituselt on see suurejooneliselt lihtne. Sadade tuhandete ruutkilomeetrite viisi jätkub vana, tertsiaarsete ja kvartaarsete savi- ja liivakihtidega kaetud ning nüüd kuivale jäänud merepõhi täiesti rõhtsa pinnana. Kuski pole näha kaljut, ka mitte rusikasuurust kivigi. Kui Stepan, kes oli sellel tasandikul sündinud ja kasvanud, nägi Altai esimesi mäeseljandikke ja sai käega katsuda kõva kaljupinda, ei tahtnud ta uskuda oma silmi: Kui kirjutan sellest koju, Butakovasse, siis arvavad seal, et luiskan suud-silmad täis.

Lääne-Siberi rohtla on valdav nagu merepind. Värvimuljed pole küll nii tugevad, aga neid asendab teatud määral vahelduv taimkate. Kevadel, kui lai rohtla üleni haljendava stepirohu ja kirjude lillede peidus, on ka üksikasjadel suur veetlevus.

Muutumatult ühetoonilisena, nagu ümbritsev rohtlagi, veeretab Irtõš oma sogaseid vooge kauge sihi poole. Harilikult on jõe säng kilomeetritelaiune ja laev liigub kord 20—30 m kõrguse kaldajärsaku lähedal, kust on selgesti näha, kuidas heledad jõeliiva ja -kruusa kihid ülemal kattuvad meetripaksuse mustmullaga, — kord aga looklevat väila mööda saarte vahel. Omski lähemal on näha jõe ääres siin-seal kasesalusid — nagu saari meres — aga kaugemal lõunas ei kerki vaatepiiril muud kui harva mõni inimese kätetöö märk — kirgiiside turbast ehitatud kalm või vene küla valgete sibulkuplitega.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Seisan laevalael ja vaatlen minust mööda liikuvat maastikku. Vaatlen tundideviisi. On imelikult ilus hommik. On kuulda vaid masina ühetooni-

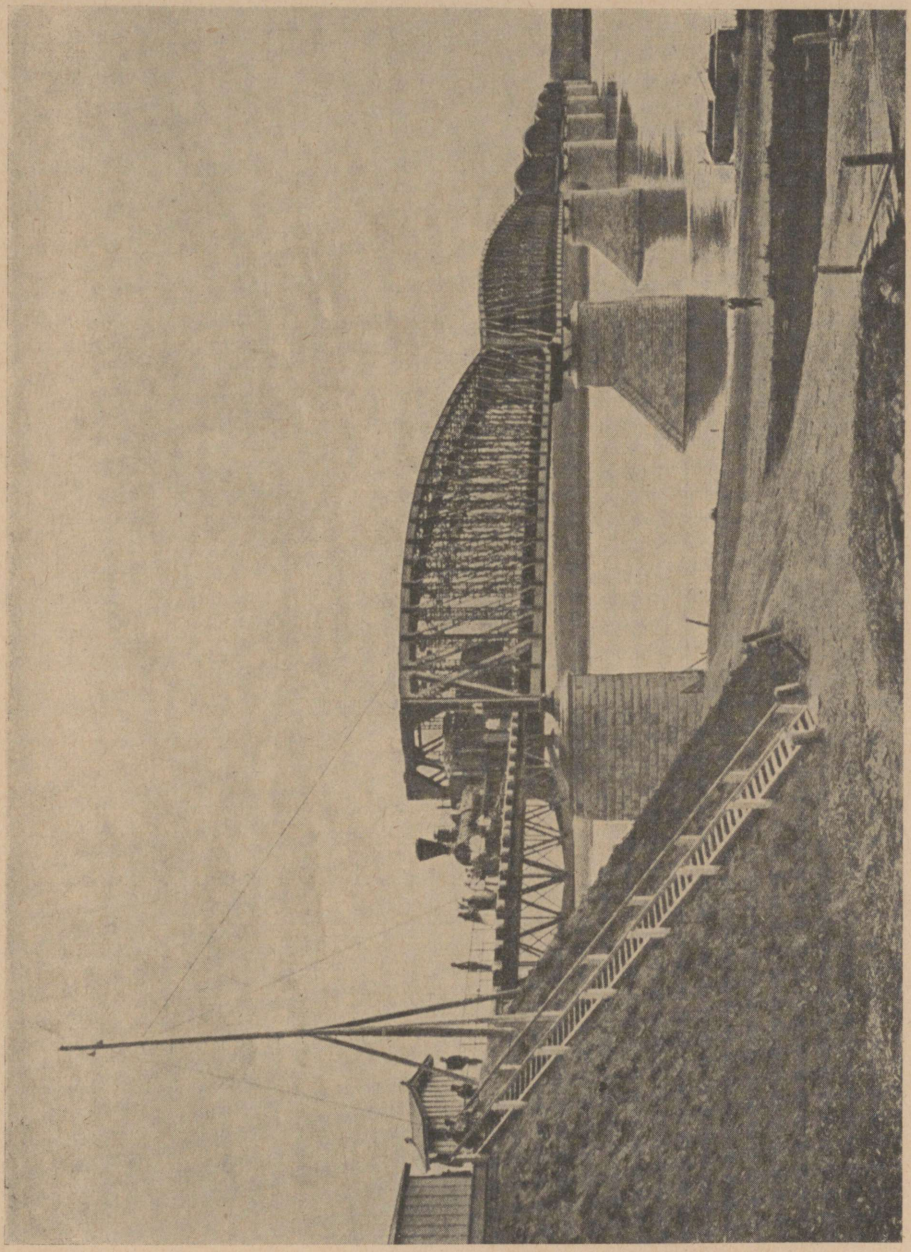

Raudteesild üle Obi jõe.

list mürinat ja mõnikord, kui läheneme kaldale või mõnele leetseljakule, lõokeste laulu. Sealt, rohtlast on pärit ka lillelõhn.

Kordki rohtlamaastikku niipalju kui süda kutsub! Ei tea, mis reisuseltsilised teevad? Laevalael pole ainustki hinge. Siiski eksin. · Seal seisab

kaks tatari vanameest kõrvuti. Nad on levitanud laevalaele oma kirjud palvetamisvaibad ja on asetunud sinna peale, võttes enne ka kingad jalast. Vaikne hommikuhardus. Nad langevad põlvili, suruvad otsmiku vaibale ja jäävad siis hetkeks istuma. Puudutavad kätega kõrvu, pühivad silmi, käänavad pead ja vaatlevad käsi. Jah, kõik selle on Allah loonud, teravad meeled andnud, juhib ja elatab inimest. Kuidas peaks meel täituma tänulikkusest, seda palves meelde tuletades, pea käändunud prohvetilinna poole.

Ätid tõusevad ja käärivad oma vaibad kokku. Pahandav asi siin laeval! Arvad, et palvetad Mekka poole, aga kui lõpetad, on pühamaa selja taga.

Venelasist reisijad lamavad suurema osa päevast oma kajuteis, lugedes romaane või kogunedes salongi vestlema. Harva viitsib keegi end vaevata ümbruse vaatlemisega.

Alles teekonna neljandal päeval hakkab maastik pisut muutuma. Semijarski külast lõunas muutus tasandik künklikuks, kauguses hakkasid sinama madalad seljakud ja kaldajärsakuis võis märgata rohkem allikaid. Ja mitte ainult harilikke allikaid. Ühes kohas, mõne tunni kaugusel Semipalatinskist, on püha allikas kabeliga, puusalude ja hoonetega palverändajate jaoks. Püha allikas parandab haigusi. Sinna koguneb inimesi kaugelt. Kord kohtasin rongis 70-aastast vanameest, kes oli teel kuulsale allikale. Ta oli pärit kuskilt Lõuna-Venemaalt ja mõtles Omskist edasi jätkata oma teekonda jalgsi. Ja Buhtarmast lõunas nägin äsja koju tulnud palverändajat eite, kes magas ahju peal väsinud teekonnast ja haigena. Püha vesi polnud veel hakanud mõjuma. Seda oodates otsis ta abi minu reisuapteegist.

Püha allika lähedal algab lai, teisele poole Semipalatinskit ulatuv tuiskliivavööde, mis ulatub Irtõšist Altai eesmaa serva mööda Barnaulini. Nähtavasti on see tekkinud kuivava sisemere või suurte järvede rannamoodustisena. Veel nüüdki on siin rohkesti pikki kitsaid järvi nende luiteahelikkude-vahelisis lohkudes. Uhke männimets peidab suurema osa sellest liivavööst ja moodustab eriti selge taimegeograafilise piiri vastu Kulunda steppi. Püha allika kohal kerkivad liivahanged 20—30 m kõrgusele üle jõe pinna.

Õhtu ootel saabusime Semipalatinskisse. Linna kohal on Irtõši säng laienenud ootamatult ilusaks saarestikuks. Jõgi väänleb kitsaste väinadena ümber kiviste kallastega saarte, kus kasvab kõrgeid, lopsakaid papleid varjukate puiestikkudena. Kaugemal on näha puude vahel mošeede kitsaid minarette ja vene kirikuid.

Vist imeilusa vaikse suveõhtu tõttu näis linn eemalt vaadates otse luuleliselt ilusana. Kui astusime maale, kadus kogu luulelikkus ja kui valvekorral olev politseinik tuli küsima, mis mehed me oleme ja kust tuleme, olin juba jälle täies arusaamises. Panin tähele, et kaltsudes kirgiisid olid seal voorimeesteks nagu Omskiski, ja nägin, et majad on seal suuremalt jaolt madalad ja räpased nagu harilikult Siberi linnades.

Nõukogude naissportlased sammuvad lauldes.

Semipalatinsk on siiski välimuselt idamaisem kui Omsk. Mošeid on tervelt üheksa, kuna seevastu vene kirikuid on ainult kolm. Tänavatel näeb palju tatarlasi ja kirgiise. Viimased moodustavad proletariaadi ja elavad jõe läänekaldal olevas linnaosas.

Astusime teise, samasugusesse, kuigi väiksemasse laeva ja jätkasime hommikupoolsel ööl oma teekonda 250 km kaugusel olevasse Ust-Kamenogorskisse. Semipalatinskist ülemal hakkab Irtõši kaldais tulema nähtavale kaljualuspõhi. Vanad kiltkivi kihid on kurrutunud ja seisavad tihedasti otse loodis. Jõgi on uuristanud ümbritsevasse lauskmaasse kaunis sügava oru. Kaljujärsakud on 10—15 m kõrged ja järsud nagu seinad. Nende peale on paiguti kogunenud suuri, hõreda männimetsaga kaetud liivaluiteid. Lõuna ajal ilmusid vaatepiirile esimesed mäed. Esiteks mõni üksik tipp, siis ikka rohkem ja rohkem, nii et viimaks kogu lõunapoolne vaatepiir oli muutunud hambuliseks. See oli kauge Sinine Altai. Meie läheduses oli siiski ainult ümmargusi kinke ja lamedaid nõlvakuid. Metsa polnud kuski näha; kuiv rohtlataimestik peitis kõrgemad kohad, nõlvalohkudes oli haljendavat muru. Leetseljakuil ja randadel kasvas pajusid ja papleid.

Õhtul tõusis kõva torm ja öösi oli nii pime, et laev oli sunnitud seisma kolm tundi. Hommikul möödusime Ubajõe suudmest ja Krasnojarskoje külast. Viimane oli, nagu neil aladel üldiselt, võrdlemisi puhas ja korralikult ehitatud. Ümbruses tõusis juba kaunis kõrgeid, ent siiski alles laugeid mägesid. Kella kuue ajal õhtupoolikul nägime vasemal Ulba jõe suuet. Pisut hiljem peatus laev Ust-Kamenogorski sadamas.

J. G. Granö, Altai II. Porvoo 1921.

PILTE ALTAI EESMAALT.

Obi lisajõgi Tšarõš on Altai eesmaa peamine jõgi. Selle ülemjooks on muidugi kaugel keskmäestikus ja selle kaldail on seal, nii kaugele kui silm ulatub, metsaga kaetud järsakuid ja halle graniidirahnustikke. Aga kes seda siin enam mäletaks.

Näib, nagu oleks tal alguses olnud mõttes tõtata otseteed läbi stepilagendikkude Irtõši poole. Aga pääsenud stepi äärele ja rahulikumaks muutunud, teeb ta järsu käänaku paremale, lookleb siis eesmaa emajõena itta ja suubub viimaks Obi.

Tšarõši org on kilomeetritelaiune. Jõe suurte silmuste sisse jääb madalaid niite. Kaugemal kerkib stepp astanguna oru tasasest põhjast ja tõuseb vaevaltmärgatavaks seljakuks, mille lauged nõlvad on muudetud üleni põllumaaks.

Ka aurikuid on Tšarõšil liikumas. Must suitsusammas näitab ka eemal stepis, kus nad parajasti on. Laevad liiguvad jõesuudmest Beloglazovosse, mille vahemaa on vaevalt 100 km pikk, aga jõgemööda vähemalt kaks korda pikem. Tee on pikk ja kõverik. Ja mida toovad laevad Tšarõši suurtesse küladesse? Põllutööriistu. Ja mida nad viivad? Võid, nisu ja jälle võid!

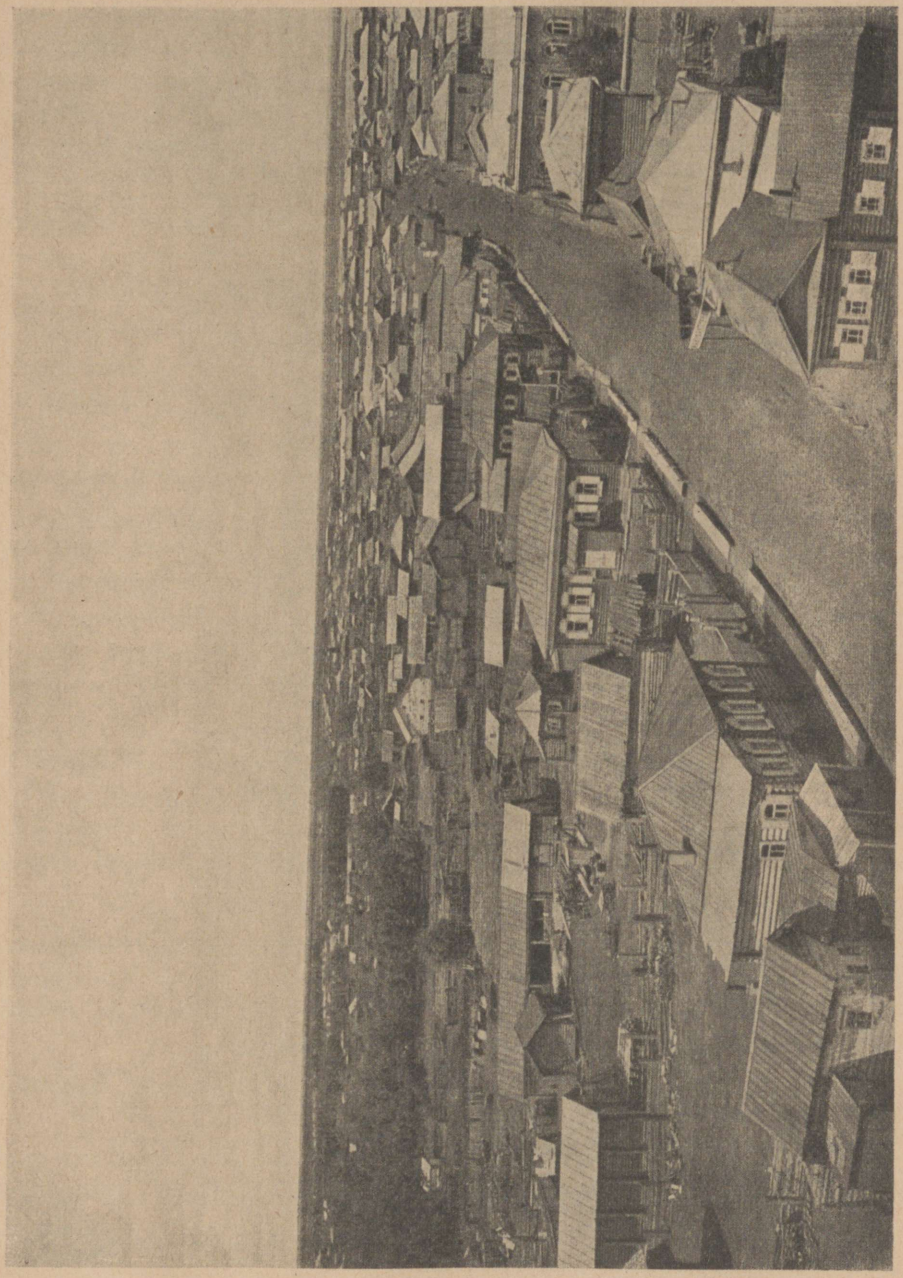

Kameni küla Tomski kubermangus, Lääne-Siberi rohtla alal.

Põuaseid suvepäevi on siin Tšarõši ümbruses enam kui küllalt. Lämmatav kuumus nädalast nädalani, vihma aga ei tule. Heledal taeval sädeleb päike. Jõgi on peegelsile. Karjad seisavad kaugel vees, sest uhtniitudel surisevad parmude ja kärbeste parved. Stepi veerel olev küla on nagu sur-

nud. Päeva koites läks rahvas heinale. Sadade rataste mürin kuuldub külatänavalt ja hobuste kabjad löövad üles tolmupilve, mille jälgi veelgi näha. Sest küla paistab hädavaevalt nagu läbi udu. Ka kiriku kullatud rist särab tuhmimalt. Nisupõllud löövad koltuma, kurgid ja arbuusid küpsevad enneaegu, suured päevalilled kummardavad oma päid. Ent kesapõldudel levitab lopsakas maranapõõsas oma kibedat lõhna.

Kõik on surnud, vaikne ja tuhkhall ka maanteel. Vahete-vahel vaid rahutu tuuleiil tõstab õhukese, kerge maanteetolmu üles oma kuumalt asemelt, keerutades teda õhus, põllupeenral istuva rohutirtsu muusika saatel...

Ühel sellisel suvepäeval olime sunnitud ajama paarishobustega külast külla Tšarõši suudme poole. Meie saatjaks oli tolmupilv, küüdimeheks poisijõmpsikas, kes ärkas vahete-vahel oma pooluinakust, hüüatades siis midagi hobustele.

— Kas magate, Gavriil Ivanovits? Varsti jõuame Karpovo karjaaeda. „poskotinale". Mis imelik värk see neil seal värati juures on?

Küüdipoiss peatub. Paremal näeme tee äärde ehitatud lava, millel söehunnik ja hulk suitsevat rohtu. Vasakul on turbast maja, nähtavasti just äsja ehitatud. Selle madalast ukseaugust ronib välja vanamehenäss.

Seis, teekäijad! Ah, või saksad! Vabandage, kõrgeauline! Asi on nimelt nii, et Belovskojes on läinud katk lahti ja peame nüüd katsuma hoida, et ei pääseks siia. Kääna, poiss, hobused lähemale!

Toimetati hobuste ja vankrite põhjalik suitsutamine. „Poskotinalt", kus hoitakse karja söömas, on külasse vaid mõnikümmend meetrit. Nüüd peab näitama, mida hobused suudavad. Paneme auru juurde. Poiss otsib istme alt pika piitsa ja laseb selle suurtes kaartes vihiseda üle hobuste selgade.

Hei-hei, vennased, veel pisut! Ühel jõul, tuvikesed! Nii, nii!

Küll läks lärm lahti küla surnud tänaval. Haned kaagutavad, koerad hauguvad. Seina varjus puhkav vasikakari algab meiega võidujooksu. Sõnnikuhunnikusse kaevunud sead löövad kõrvad kikki, majade aknaile ilmub uudishimulikke.

— Tšinovnikud, maamõõtjad, või mine tea... „Zemski" korterisse näikse ajavat.

Vahest ainult sellest võiski meis näha ametnikke, sest välimuselt olime vaevalt inimeste nägu. Auväärt Ilja Nikolajevitš, missuguse välimusega ta oli! Maantee karva hirmutis, kus polnud muud tolmuvaba ja ümbrusest erinevat kui silmavalged.

Aga „zemski" vana perenaine, kes oli üksi kodus, tundis juba sarnaseid härrasid ja teadis nende soove ette.

— Või „kvassi"! Saab küll, seda on ikka heinaajal. Astuge sisse, sinna paremale, teen kohe aknaluugid lahti. Hoian keskpäeval kinni, et

Venemaa diktaator Stalin.

kärbseid ei tikuks sisse, et oleks ülemusel, kuhu minna. Ja ikka on neil asju, meestel, vaesekestel. Ei jõua teised puhata suve kuumuseski.

Oligi õige mõnus vilu eide külalistetoas. Ka kali oli suurepärane, külm,

pisut hapu. Sääraseid rändajale meelepäraseid oaase on eesmaa suurtes külades mitu.

Õhtupäikese paistel levib minu ümber sügisene eesmaa. Lõunas kaob vähehaaval vaatepiirilt ebatasane mägede siluett. Sündmusrikka suve rännakuist ja elamusist on järel vaid mälestis.

Kes usukski, et talv on nii lähedal? Altai sügis on, nagu harilikult, selge ja soe. Külma ja lund ei tule nagu meeldegi.

Mööda lamedaid, avaraid mägesid üles ja alla lookleb tee Iša kaldailt Katuni orgu. Metsamaa jäi kaugele maha. Ei kõmise enam kalju rataste all. Ainult siin-seal seljakute harjal tuleb koltunud muru alt nähtavale kaljupõhi varemetaoliste kivihunnikutena.

Viimase pika mäe jalal on Tarahanskoje küla. Katuni kõrgelt kaldajärsakult paistavad selle pikad värvitud ehitusread. Igapäevse argielu hall kajastus! Ent aknad, silmad elavad. Läände laskuv päike lööb sinna oma viimaseid helke. Aknapiidad ja luugid on värvitud valgeks ja paistavad kaugele silma. Need kutsuvad oma võõraste-vastuvõtlikkude silmadega rändajat oma juurde. Ja kui vaadata teraselt, siis näeb õitsevate pelargooniate taga auravat samovari.

Kõrged aiad vahelduvad kahel pool tänavat majadega. Jõukamail on aiad laudadest, süllakõrgused ja kõrgemad. Lai värav viib õue. Jalakäijate jaoks on kõrval väike uks. Muud sissekäiku tänavalt tubadesse harilikult ei ole.

Kui teil on majasse asja, siis astuge värava kõrval oleva ukse kaudu. Aga enne kui selle avate, on kindlam — igatahes õhtuti — kolistada suurt rauast käepidet. Kui pole midagi kuulda, võite julgesti sisse astuda. Ketikoerad, keda on igas majas, pole siis lahti ja ka muidu mitte lähedal.

Tarahanskoje küla elanikud on kõik oma kommetelt, keelelt ja meelelt venelased. Aga mitme välimus viitab mongoli päritolule. Vanad teavad jutustada teleuutidest, kes paar põlve tagasi kolisid Kuznetski poolt Katuni alamjooksule, muu seas ka Tarahanskoje külla. Oma keelelt olid nad väga lähedalt sugulased altailastega ja Tšulõšmani telengiitidega, aga olid juba siis, 70—80 aastat tagasi, suurelt osalt venestunud. Nüüdsetele elamiskohtadele asudes jõudsid nad enne mäestikuelanikke vastalanud vene missiooni tegevuspiirkonda ja võtsid vastu ristiusu.

„Zemski", vana peremees, kes avas mulle värava, oli ka teleuut. Seda oli selgesti näha tema kitsaist, mustadest silmadest ja väljaulatuvaist põsenukkidest. Aga õuel oli nii suurepärane kord ja puhtus, et paremat pole näha ka Siberis sündinud venelaste juures. Säärases majas kõlbas küll ööbida. Pealegi olin mõelnud järgmisel hommikul pisut rännata küla ümbruses.

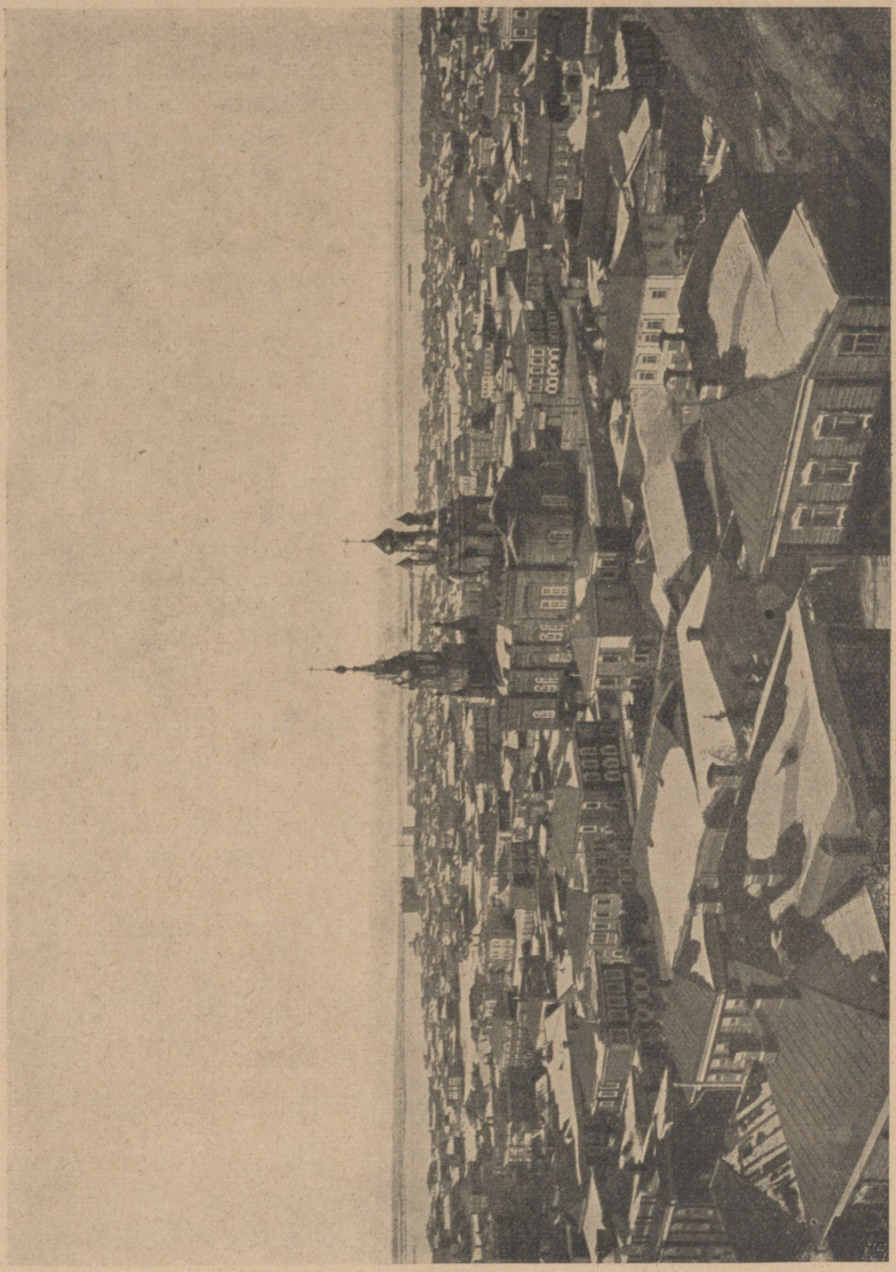

Tomski linn Lääne-Siberis.

Majapoolne osa õuest oli täielikult laudadega kaetud. Sellest „põrandast" üle astudes jõuad mõnesuguse katuse alla, mida võiks nimetada verandaks. Sellest paremat kätt näib elavat pererahvas. Vasemal juhib lai ees-

koda kolme tänavapoolsesse tuppa, maja kõige paremasse ossa. See on reisijate jaoks.

„Zemski" on elanud selles majas peaaegu kolm aastakümmet. Hoolimata oma 80 aastast on peremees veel päris kõbus. Ta aitab mind kraami sisse kanda, raputab tolmu presendilt ja on minule seltsiks nii kaua kui pesen end eeskoja „rukomoikas". Sest võõrast ei või ju tülitada hiljemini, siis ta ehk kirjutab.

Pimeda tulekul läks ätt aknaluuke kinni panema. Süütasin lambi ja tegin ringkäigu läbi tubade, et otsida omale põrandal sobivat magamiskohta. Kõrvaltoas olev voodi näis küll väga puhta ja korralikuna ning suurte udusulepatjadega, ent pidasin siiski värvitud põrandat kõige paremaks asemeks. Viimaks leidsingi koha, kuhu levitasin oma reisukasuka ja teki.

Lubjatud seintel rippus reas hulk eredaid värvitrükipilte. Seal olid keiser ja keisrinna, seal oli iludusi punaste põskede ja kõrge rinnaga, ja kõige pealt sõjapilte. Nurgas rippus uhkeid, kullatud pühakute pilte ja nende ees väike lamp. Aknalaual kasvas lubjatud pottides, köögis oma aja ära teeninud ämbreis ja kastruleis pelargoone, fuksiaid ja hiina roose. Toa nurkades levitasid varju fiikused ja oleander. Ühte seina mööda ronis kassitapp. Ühe sõnaga: toa sisustus oli sama, nagu loendamatuis jõukais siberi talumajades.

Aga kui olin kustutanud lambi ja kui kõik see ilu ja uhkus oli kadunud pimedusse, tundsin end kinniste luukide taga nagu umbses kastis. Harjumatule on see eriti raske suve lämmatavas kuumuses. Aga luugid on tarvilikud. Varaste eest peab olema valvel.

Oma meelest olin maganud vaid lühikese hetke, kui ärkasin õuepoolse aknaluugi avamisest. Nägin musta varju eralduvat välise hämaruse vastu.

Sealt kuuldus hääl:

— Gavril Ivanovits! Kas ei asu juba teele! Päev hakkab koitma ja teil on kiire Bijskisse.

J. G. Granö, Altai I. Porvoo 1919.

SIBERI SAMOJEEDIDE JUURES.

Päris metsasamojeedid, kes elavad Obi lisajõgede, Tümi, Vasjugani (ainult suudmeosas, kaugemal elab ostjakke), Parabeli, Keti, Tšaja ja Tšulõmi randadel, on võinud veel säilitada need elamisviisid ja kombed, mis on omased nende tundras elavaile hõimlasile. Suuremal osal neist on siiski juba venelastele omased hurtsikud, kus nad aga harva elavad, jätkates oma rahutut ja liikuvat kütielu. Esimese lume tulekul augusti- või septembrikuus algavad nad oma valmistusi järgnevaks jahiajaks. „Nartad", s. o. kerged koerakelgud seatakse korda, tehakse uusi suuski, lõksud ja püünised vaada-

Revolutsiooni mälestusmärk Verhne-Udinskis.

takse hoolega järele, lapitakse kasukaid ja õmmeldakse uusi. Siis laotakse rekke moonatagavara, mis koosneb suuremalt jaolt kuivatatud kalast. Ka väiksemad lapsed pannakse kelkudesse, mida veavad ühiselt naised ja koerad. Mehed ja vanemad lapsed suusatavad ees juhtidena ning teerajajatena laanes, kus kunagi ei kohta teisi inimesi. Sest igal perekonnal on muistseist aegadest oma laiad jahimaad, mis Tümi ja Keti jõe piirkonnas ulatuvad sadade kilomeetrite kaugusele sinna, kus järvede, soode ja metsatundra vahel pole enam võimalik põldu harida. Oma maade keskel on igal samojeedil laudadest või turbast püstitatud püramiidjas maja, mida ta tarvitab oma peakorteriks ja laduks. Sealt käivad ta teerajad igale poole ja puhkehetkiks ning öö tulekul kaevab ta omale lumme koopa, kuhu süütab väikese tule, et soojendada end ja keeta omale tagasihoidlikku sööki. Sellele juba varem kokkulepitud paigale kogunevad õhtu tulles kõik perekonnaliikmed. Mehed on päeva jooksul vaadanud läbi oma püünised ja püüdnud suuremaid loomi, lapsed ja naised on harilikult vibu ja puunoolega lasknud oravaid, mille liha on nende tähtsamaks talviseks toiduks. See maitseb suurepäraselt ja venelased põlgavad seda asjata. Nahk müüakse venelastele 20—30 kopika eest ja heal aastal on see samojeedide tähtsaim müügiartikkel. Üksi Tümi jõel lastakse aastas umbes 50 000 oravat.

Enne jõulu tulevad mõned samojeedid tagasi Tümile ja teistele jõgedele müüma oma saaki ning muretsema juurde püssirohtu ja haavleid, mõnikord

ka jahu, mida nad on hakanud tarvitama üha suuremal hulgal. Peagi tõmbuvad nad aga tagasi metsadesse, kuhu jäävad aprilli lõpuni, seni kui päike hakkab soojendama tühja maad ja algab kevadine lumeminek. Siis tõttavad nad koju, et valmistuda jäämineku järel algavaks suviseks kalastuseks. Obil toimetavad samojeedid talikalastust, mitte aga Tümil, sest vesi omandab punaka värvuse ja kalad kaduvat suuremaist jõgedest. Suveti need samojeedid elavad jõgede kallastel ja leetseljakutel. Sinna püstitavad nad oma kojad, mis on kaetud pehmeks keedetud tohust kokku õmmeldud vaipadega. Sageli ehitatakse telgi lähedale savist müüritud leivaahi. Kalastatakse võrkude, mõrdade, õngede, tõkete ja muude püügiriistadega. Üks osa saagist kuivatatakse, teine soolatakse müügi jaoks sisse ja ülejäänud osaga nuumavad nad end uskumatul määral; eriti väikeste laste kõhud muutuvad nii ümmargusteks ja suurteks, et võib oodata iga hetk nende lõhkemist. Samojeedid peavadki sööma suvel tugevasti, et jõuda kannatada talvist viletsust ja nälga. Halvemaist kaladest, nagu havid ja ahvenad, ei hooli nad sugugi; need ei kõlba nendesuguseile rasva ja traani ihaldajaile.

Sügise tulekul jätavad nad oma külad maha, kui võib üldse külaks nimetada kohta, mis koosneb vaid ühest majast, ja lähevad metsadesse korjama seedripuu käbisid ning laskma mõtuseid ja hanesid, mida nad säilitavad siis jääs ületalve, et valmistada sellest pidurooga. Peagi suunduvad nad jälle oma iga-aastasile talviseile rännakuile, vastu uutele kannatustele ning võitlustele pakase ja näljaga. Päevad, nädalad ja kuud kuluvad nii vaikselt ja üksluiselt, alalises hädas ja võitluses. Ainuke, mis pakub nende elule väärtust, on vaba, sõltumatu elu, mis võib tuua igal päeval oma uusi muresid, harva ka mõne rõõmupäeva. Neid rõõmupäevi ei ole küll aastas palju, ja siis võib sageli juhtuda nii, et terve aasta, pika raske talve ja suve töö vaev kaob kõrtsmiku-kaupmehe taskusse. Ja see mees pole rahul enne kui samojeed täiesti tühja ja paljana pöördub tagasi oma laane üksildusse.

Obi jõel on samojeedide asustus kaunis tihe, aga sellest hoolimata saaksid elanikud päris hästi hakkama, kui mitte venelased viimastel aegadel poleks hakanud nihutama oma asumisala ka siiapoole. Venelased on alguses kolinud rahulikult samojeedide küladesse ja need on läinud eest ära, et pääseda jälle üksildusse. Nii on venelased saanud kõige paremad kohad ja samojeedid on pidanud olema rahul halvemaga. Kogu see päriselanikkude väljatõrjumine on edenenud päris rahulikult, ja see oleks iseenesest vägagi imelik, kui ei võtaks arvesse samojeedide vastumeelsust teistega koos elamise vastu, mis on arvatavasti pärit nende loomulikust enesealalhoidmise tungist, püüdest võimalust mööda hoida oma keelt, kombeid ja usku.

Minu poolt nähtud jurdid meenutasid üldiselt venelaste maju. Nad olid vaid halvemini ehitatud ja palju väiksemad, enamasti vaid ühe

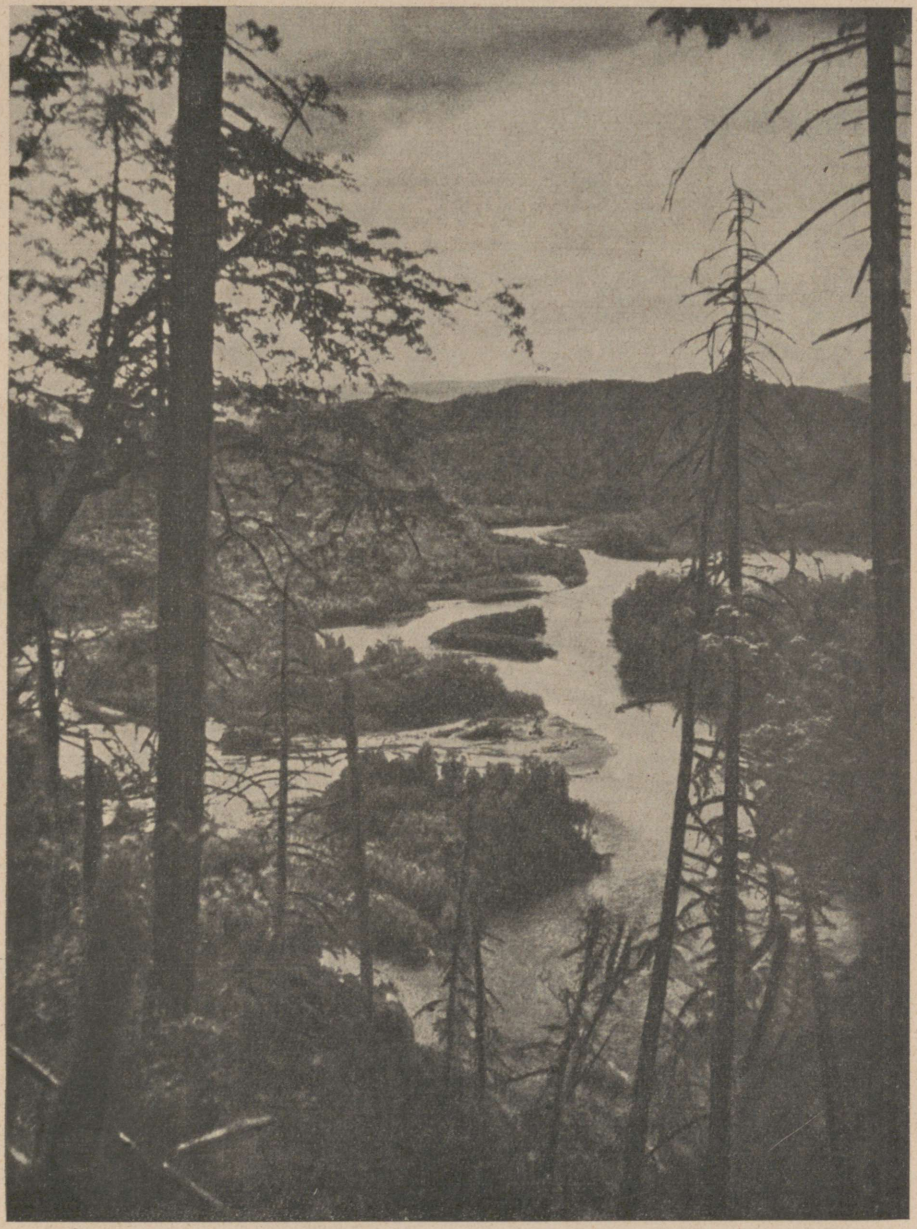

Siberi metsamaastik.

toaga. Ühes kohas oli harilikult 4—5 maja, aga need ei seisnud kunagi reas, nagu vene külades, vaid olid paisatud laiali siia-sinna. Elamute ümbrus oli tühi ja mets maha raiutud. Alles olid jäetud vaid mõned

üksikud puud, mida peetakse pühaks ja milles arvatakse elavat jurdi kaitsehing. Sellepärast on nende raiumine pühaduse haavamine.

Mõnenädalase rännaku järel jõudsin taas Narõmi, mis nüüd minu pika laaneelu järel näis päris uhke linnana. Kahjuks ei saanud ma seal viibida rohkem kui päeva, sest minu tõlgi joomahimu sai liiga suurt ärritust lähedasest kõrtsist. Sõitsime naabruses olevaile jurtidele, kus tutvusin esimest korda tunguusidega. Need Siberi kõige tüüpilisemad rändkarjused on oma kaugete elukohtade pärast seni vältinud venestumist. Nende argus ja kartus nakkavate haiguste eest raskendab suuresti nendega tutvumist. Kui olin samojeedide juures, saatsid nad ka siis esiteks üksiku tunguusi külla vaatama, kas ei ole seal haigeid, ja alles kuuldes, et kõik on terved, julgesid nad tulla oma kraami müütama. Pakkusin neile tubakat, ja kui nad taipasid, et ma polnud mingi kasakas, hakkas vestlus paremini edenema. Kuigi nad olid külas vaid mõned tunnid, sain neilt mõndagi teada. Kuulsin, et nad kuulusid Narõmi piirkonnas elavasse rändavasse tunguusi hõimu. Kus oli saaki, sinna nad püstitasid oma telgid ja küttisid nii kaua kui see end tasus. Siis liikusid nad jälle edasi oma metsaradasid mööda. Need teerajad, mida keegi ei tunne, viivad sadade kilomeetrite kaupa läbi tühja laane, ja tunguusid liiguvad neid mööda ühest kohast teise nii mitme päevaga, kui teised tarvitaksid ringi minnes nädalaid. Need teed pole muud kui vaevaltmärgatavad jalgrajad, mida nad märgivad, lüües odaga ikka teatud vahemaa järel tärkeid puutüvedesse.

K. Donner, Siperian samojedien keskuudessa. Helsinki 1923.

RÄNNAKUID KAUGES KAMTŠATKAS.

Suur Kamtšatka poolsaar moodustab Siberi kõige kaugema kirdepoolse sopi. Asudes kaugel Jäämere äärel, kuhu ei vii ühtegi raudteed ega maanteed ja harv laevaühenduski on võimalik vaid lühikese suve jooksul, elab see maa omaette üksildast elu, lahus muust maailmast ning selle sündmusist. Nii ulatus teade maailmasõja lahtipuhkemisest alles järgmisel suvel Kamtšatkani. Raadio-ühendus on toonud nüüd küll sellesse asja suure muutuse.

Kamtšatka on suuremalt jaolt kõrge vulkaaniline mägismaa, kus võimsad tulemägede kuhikud kerkivad mitme tuhande meetri kõrgusele merepinnast (Kljutševskaja Sopka 4900 m). Ka rohked kuumad allikad näitavad maa vulkaanilist laadi. Madalamaid ja varjatud kohti katab kuusemets, kõrgemal on lage tundra. Poolsaare elanikeks on Aasia ürgrahvaste hulka kuuluvad kamtšadaalid, korjakid ja teised arktilised hõimud, kes rändavad ringi, elatudes küttimisest ja kalastamisest. Lisaks on üksikuid vene asunikke ja venelasist ning hiinlasist kaupmehi, kes vahetavad küttidelt karusnahku mitmesuguste tarbekauba vastu. Vene asustuse keskuseks on väike Petropavlovski linnake poolsaare kagurannikul.

Kelkudega liiklemine Ülem-Kolõma jõel Ida-Siberis.

Nõid „šamaan" Altaist.

1920—23 töötas Kamtšatkas rootsi teaduslik uurimisekspeditsioon, kes liikus risti-rästi läbi sisemaa ja kelle aruandest loeme Kamtšatka olude kohta järgmist.

Kamtšatkas rännates pole tarvis kellelgi, olgu ta pärismaalane või võõras, karta, et ta peaks jääma ilma ööbimiskohata. Kui ta on ka külas päris võõras ja astub kuhugi tallu sisse, paludes jääda ööks, saab ta vaevalt kunagi keelduvat vastust, kui just maja pole juba enne täis reisijaid. Peab küll ütlema, et sellised külalised ei tee kuigi palju tüli pererahvale. Igal reisijal on ikka kaasas oma magamiskott. See on tehtud pargitud põdranahkadest ja sarnaneb välimuselt pikliku kotiga. Mäestikulamba nahkadest tehtud magamiskott on küll põdranahkadest veel soojem. Ka hundinahksed maga-

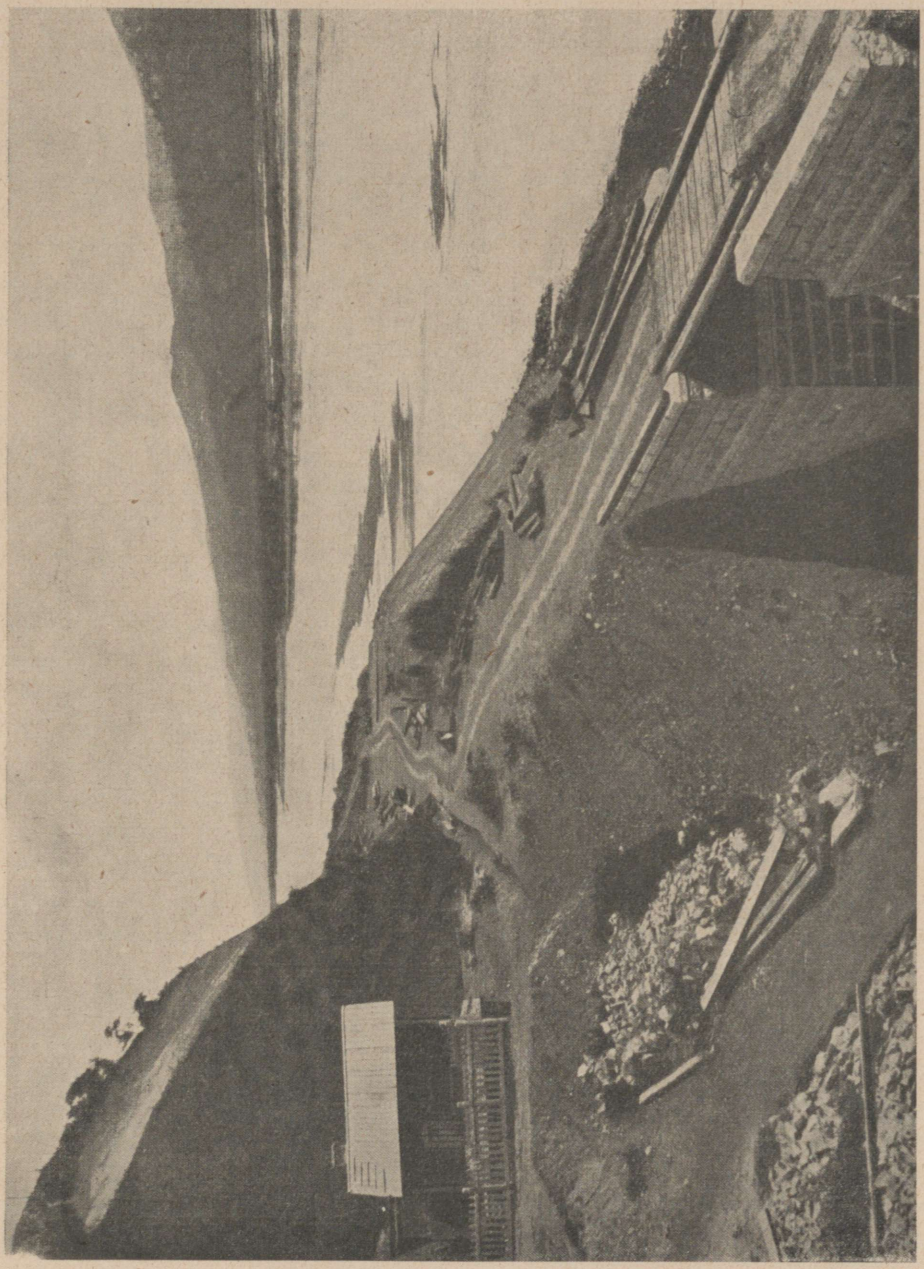

Amuuri lisajõgi Šilka Ida-Siberis.

miskotid on suurepärased, kuid need on väga kallid. Karvapool on harilikult sees. Kõige sagedamini tehakse magamiskotte põdranahkadest, sest neid võib hõlpsasti saada nomaadide suurtest põdrakarjadest. Säärases kotis võib jääda rahulikult magama 40° pakases, ilma et oleks karta ärakül-

mumist. Magamiskott on kõige tähtsam reisuvarustis talviseil rännakuil Kamtšatkas. Ilma selleta oleks rändaja kadunud, kui äkiline lumetuisk sunniks teda peatuma ja ööbima väljas.

Kui mõne maja peremees keelduks andmast rändajale öömaja, omandaks ta peagi halva kuulsuse. Teadet sellest levitataks igale poole. Kui juhtub puhkema lumetuisk, mil reisija on parajasti võõrsil mõnes majas, siis jääb ta sinna nii pikaks ajaks, kui tuisk on lakanud, kas või paariks nädalaks. Võõrale antakse sööki ja jooki ja ta jagab öösi põrandat koos majarahvaga. Mingit maksu selle eest ei võeta. Aga kui reisija ostab neilt midagi või tarvitab ühel või teisel viisil nende abi, siis oskavad nad küll võtta säärase hinna, et aitab. Kamtšadaalid ja venelased jätavad majast lahkudes ainult jumalaga. Tänamist peetakse sel juhul ülearuseks.

Selline on Kamtšatkas võõrastevastuvõtlikkus. See on selle maailmanurga elanikkonna kõige meeldivamaid jooni. Selle ääretu võõrastevastuvõtlikkuse põhjuseks võiks pidada asjaolu, et majaperemees teab lähitulevikus oma rännakuil saavat ise sama osaliseks ja et tal ilma selleta olekski väga raske liikuda. Aga arvan, et ka lihtne inimlik tunne ei lubaks välja visata võõrast, kes otsib tormi eest kaitset tema majas.

Majades pakutav söök on ikka samasugune. Hommiku-, lõuna- ja õhtusöögiks on lõhekala, harilikult päikese käes kuivatatud, mõnikord ka soolatud või pooleldi mädanenud. Viimasel juhul on see kas keedetud või praetud karurasvaga. Mõnikord võib ka talvel saada värsket kala, kui juhtub lähedal olema koht, kus jõgi püsib lahti läbi talve. Vahel on saada ka liha, aga mitte kunagi talvel. Seda maiustist pakutakse ainult neis külades, kus on lähedal mõne põtru kasvatava hõimu asumisala.

Joogiks tarvitatakse Kamtšatkas üldiselt teed, harilikult lihtsat telliskiviteed, mis ei maitse küll kuigi hea. See tee on pressitud kõvadeks kookideks, mis on umbes hariliku telliskivi suurused, ainult tunduvalt õhemad. Neist valmistatakse seda kamtšadaalide ainukest õndsakstegevat jooki. Tee on siin õige tähtis kaup, mida veetakse kaupmeeste ladudest koertega, mootorpaatide ja kanuudega selle maa igasse nurka. Telliskiviteed tunneb siin igaüks, ja seda tarvitatakse Kamtšatkas koguni raha eest. Teed juuakse kohutaval määral. Eriti Kamtšatka idaosas on kombeks kasta leiba tee sisse. Lääne pool ollakse rahul ka kuiva kala kastmisega. Eriti hea ja saagirikka jahiaja järel antakse võõraile teega ka suhkrut, ent suurem osa kamtšadaale ei tarvita sugugi suhkrut, kuigi nad peavad temast väga lugu. Suhkrut peetakse suureks luksuseks.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Jätkasime nüüd oma teekonda järgmisse külla, igivanasse Nižne-Kamtšatskisse, mis vanemal ajal on olnud Kamtšatka pealinnaks. Nüüd algasid meil rasked päevad. Kui ärkasime hommikul, siis sadas pisut lund

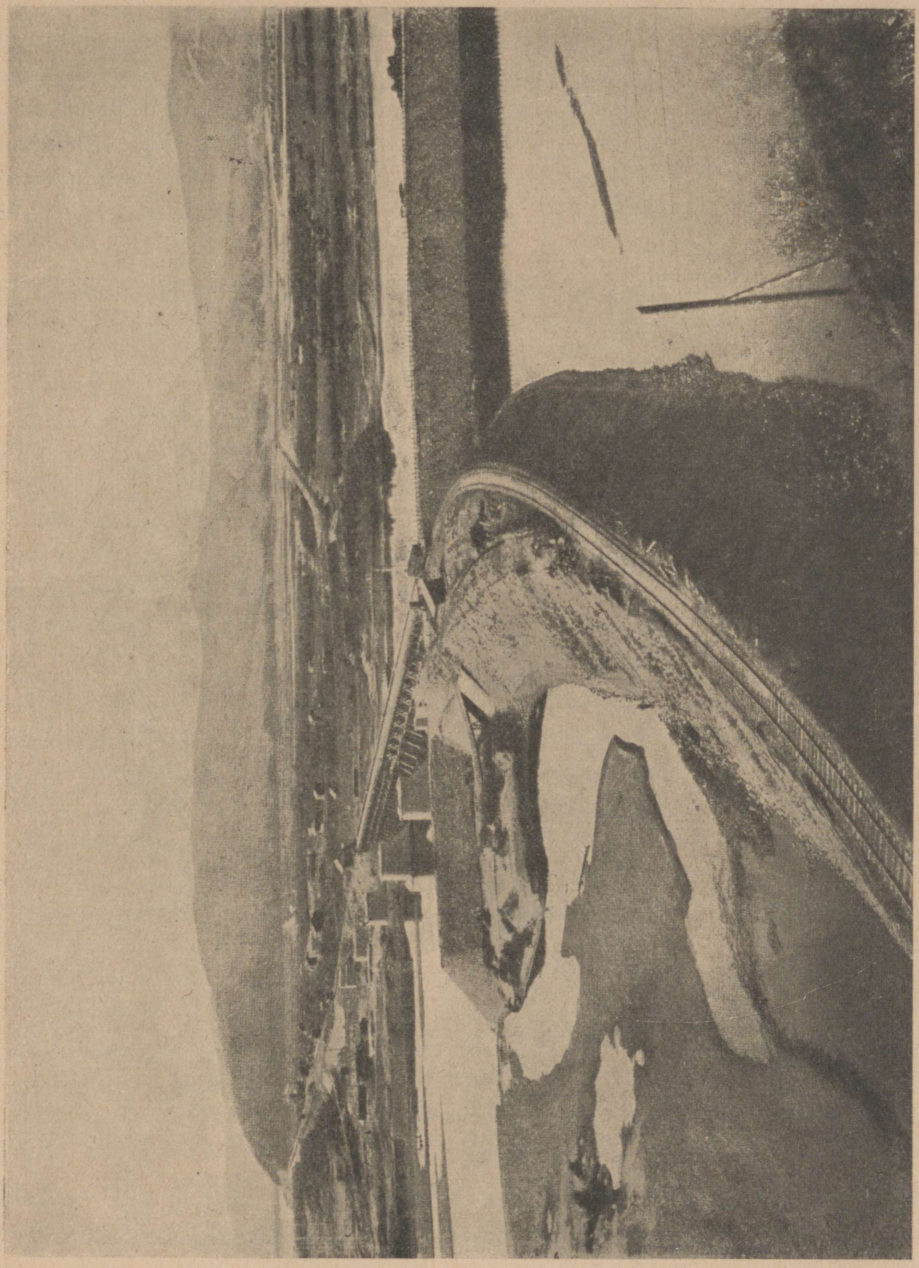

Vaade Taga-Baikali raudteele.

ja puhus pehme tuul. Meie ei tahtnud mingil tingimusel peatuda nüüd kohe teekonna alguses ega võtnud seepärast kuulda pererahva tarka nõu jääda nende juurde nii kauaks, kui lumetuisk oleks möödas. Mõned mehed olid sõitnud koerakelkudega Nižne-Kamtšatskisse pärast viimast lumetuisku ja

nii läksime meiegi julge meelega teele, lootes, et jõuame pärale enne kui uus lumi katab nende jäljed. Ent olime vaevalt jõudnud edasi kilomeetritki, kui tuisk muutus päris tihedaks ja tuul kõvenes. Kelkude jäljed, mis olid veel eelmisel päeval täiesti selged ja sügavad, olid nüüd jäänud lume alla ja lund tuli alatasa juurde. Koerad lõõtsutasid ja vedasid visalt, kuid näisid iga hetkega väsivat ikka rohkem ja rohkem. Varsti hakkasidki nad üksteise järel üha sagedamini peatuma ning otsima puhkust. Sõit edenes pisut paremini, kui läksin ühes abikaasaga suuskadel ette koertele teed tegema, teise mehe ajades koeri. Nüüd ei vajunud koerad ja regi enam niipalju sisse. Pool päeva oli juba möödas, kui nägime, et olime jõudnud edasi vaevalt 10 kilomeetrit, kuna lumetuisk oli muutunud veelgi kõvemaks. Olime kaotanud vanad jäljed täiesti, aga kuna teadsime, et küla peab asetsema Kamtšatka jõe rannal, siis jälgisime kogu aeg jõe sängi. Viimaks lõppeski lai lage tundra ja tuli nähtavale samasugust kasemetsa, nagu Petropavlovski ümbruses. Nüüd polnud enam eksimise hädaohtu. Aga siis läks pimedaks ja tuisk muutus päris tugevaks. Küla polnud kusagilt kuulda. Kamtšatkal on küla ikka enne kuulda, kui näha. Olime kõik üleni lumised ja valged nagu lumimemmed. Meie teekonna õnnestumine tundus sel hetkel päris võimatuna. Kuid olime valmistunud igasuguste raskuste vastu ja otsustasime ka nüüd pidada vastu viimase võimaluseni.

Jõudsime viimaks hilja õhtul Nižne-Kamtšatskisse. Lumetuisu pärast võisime siit alles neljandal päeval jätkata oma teekonda 45 km kaugusel olevasse kamtšadaali külla Kamaki. Nii koerad kui me ise olime nüüd küllalt puhanud. Nižne-Kamtšatski ja Kamaki vahel jookseb suur Kamtšatka jõgi, osalt laia ja rahulikuna läbi madaltasandiku, osalt rajades oma sängi läbi kõrge mäeseljaku pika ja kitsa kuristiku kaudu. Keskpäeval peatusime jõekaldal teed jooma. Koerad tõmbasid enese kohe rõngasse ja jäid magama, kui meie korjasime puid. Peagi oli meil tuli üleval ja sulatasime sellel lumest teevett. Teed, emailpeekreid, kuivikuid ja suhkrut sisaldav paun on ikka seotud esimesele reele kõige peale, nii et teejoomise jaoks poleks kunagi tarvis kogu koormat lahti võtta. Teekannul oli ka ikka oma koht, see rippus kelgu taga. See teejoomine keset päeva on üks meeldivamaid peatusi muidu tüütaval teekonnal. Joonud paar-kolm pooleliitrist kruusi keevalt kuuma teed, tunned end nagu uue inimesena. Kuigi olid külmast kohmetunud ja pingutustest puruväsinud, soojened ja toibud pea.

Videviku kätte jõudes olime sooritanud vaid poole teed Kamaki ja koerad olid puruväsinud. Olime siis juba tüki maad kuristikku mööda edasi jõudnud ja leerikoha leidmine oli kerge. Lumekiht osutus tervelt kahe meetri paksuseks, nii et ei tasunud vaeva hakata seda ära rookima. Peagi oli telk püsti. Selle järel seati korda telgikamin, väike kodus tehtud värk, vaid ühe kilo raskune, mida tarvitavad siin kõik sooblipüüdjad. Riistal oli lahtine

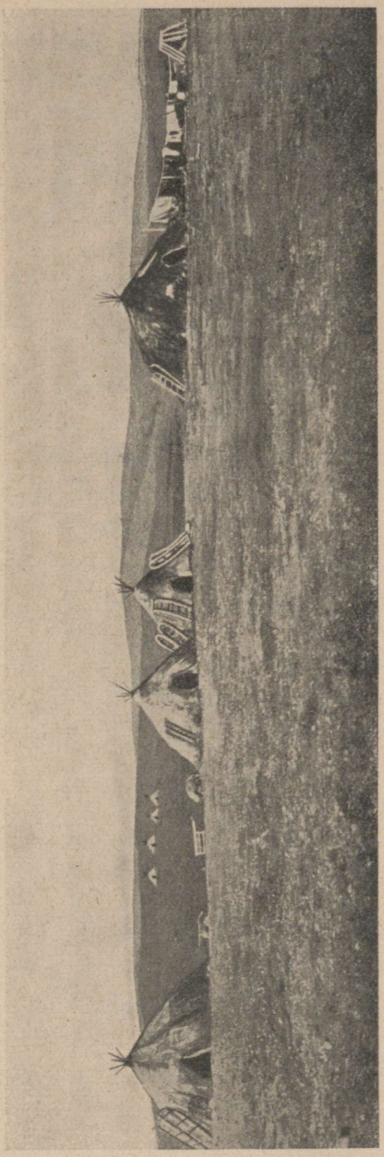

Tšuktšide jurdid Kamtšatkas.

Tšuktšid.

suitsutoru, mis pakiti kamina sisse, tarvitamisel seati aga nii, et selle ots käis telgis oleva augu kaudu välja. Telgi sisse laotati lumele pisut kuuseoksi ja nende peale magamiskotid. Kui oli lõhutud küllalt puid ja koerad seotud lähemate puude külge, ronisime telki. Telgis oli sama soe nagu harilikus toas nii kaua kui kamin küdes, aga kohe kui kamin kustunud, oli jälle sama külm kui väljas. Ja veel kui minu abikaasa keetis kaminal lisaks korralikku kanget kohvi, tundus olu telgis juba palju mõnusamana.

Mõne tunni pärast oli aeg minna välja söötma koeri. Kamtšatka veokoeri söödetakse ainult korra öö-päeva jooksul ja seda tehakse harilikult õhtul peale tööpäeva. Kui koer saaks sööki kohe kui ta jõuab väsinult sihile, oksendaks ta selle jälle välja, mille pärast neid söödetaksegi alles paar tundi päralejõudmise järel. Nende toiduks on läbi aasta ainult lõhekala. Imestuma paneb, et nad saavad hakkama selle nii üksluise toiduga. Talvel ei saa loomad enamasti muud kui lund ja lõhekala, harilikult kuivatatud, aga mõnikord ka mädanenud lõhet. Tööajal saab koer ühe terve lõhe päevas.

Olime seadnud oma telgi umbes sellele alale, kus öeldi olevat kõige sagedamini lumeveermeid, ja me jäime magama lootuses, et pääseme ööst siin ohtlikus kohas õnnelikult üle.

Saatus oligi lahke meie vastu ja meie ärkasime elusate ja tervetena, ehk küll tublisti külmast kangetena. Telgis oli 22° külma. Üks meist oli sunnitud enese ohverdama ja ronima välja kaminat süütama ja teed keetma

Kõige pealt korjati kokku majapidamiskraam ja siis magamiskotid. Tulipunane kamin heideti välja lumme, telk võeti lahti, kääriti kokku ja laoti kokku rekke. Koerad rakendati ette ja meie asusime suuskadele. Kui koerad on hästi välja puhanud, hauguvad nad rõõmsasti ja ragistavad oma köisi, nii et reed peavad olema kõvasti kinni seotud seni kui ollakse valmis teele.

Siin-seal tuli kuskilt metsa vahelt nähtavale viimased päevad lumise udu ja pilvede peidus olnud Kljutševskaja-Sopka, mis kerkis nüüd meie silmade ees uskumatult kõrgele. Ta tipust kerkiv suits tõusis nüüd loodsirgelt ülespoole. Nii jõudsimegi Kljutši külla. Rüübanud oma kohvi, ruttasime vaatama pikksilmaga maakera kõige kõrgemat tulemäge. Seda ümbritses juba iseenesest suurepäraselt mõjuv rida tulemägesid, aga need kahanesid päris olematuks Kljutševskaja kõrval. Asjata oleks katsudagi kirjeldada selle ilu, sest võimatu oleks anda muud kui vaid kahvatu kuju. Näinud kord Kljutševskajat üleni päikesepaistes kogu oma sätendavas ilus, ei unusta seda kunagi elus. Mäe jalal olev Kljutši on Kamtšatka suuremaid küli. Seal on umbes 500 elanikku, enamasti segaverd kamtšadaale, kuid ka palju venelasi, hiinlasi ja korealasi, mõningaid tatareid ja aleuute. Küla eest läbi voolav Kamtšatka jõgi on lahti läbi aasta, nii et siin võidakse ka talvel püüda kalu.

S. Bergman, Koiravaljakolla halki Kamtšatkan. Porvoo 1929.

SUUR –
Mõõt 1:30
Fär-saared
Shetlandi s.
INGLISMAA
Svalbard
Franz Josephi maa
POHJA – J
NORRA
ROOTSI
SOOMAA
Läänemeri
Barentsi meri
Novaja Zemlja
Kara meri
Kopenhaag
Oslo
Stockholm
Helsingi
Tallinn
LÄTI
LEEDU
Riia
Kaunas
Leningrad
Murmansk
Kolgujev
Varde
Nordkap
Hammerfest
Aeru s.
Varssavi
Moskva
Tver
Vologda
Jaroslavi
Kotlas
Arhangelsk
Pustozersk
Viatka
Kirov
Nižni Novgorod
Kama
Perm
Ufa
Tjumen
Tobolsk
Tobarinsk
Irbit
Obdorsk
Berezov
Samarovsk
Ob
Taz
Jenissei
SIBERI
Jenisseisk
Tomsk
Talga
Novosibirsk
Kuznetsk
Biisk
Barnaul
Kalinsk
Tatarsk
Omsk
Petropavlovsk
Kustanai
Akmolinsk
Irtõš
Išim
Semipalatinsk
Spasski
Sergiopol
OIRATI
AUT. P.
Altai
ALTA
Balhaši järv
Vernõi
Džungaaria
Kuldža
Urumt
Issõk-kul
Aksu
Kaşgar
Pamiir
Kirgiisi stepp
KAZAKSTAN
Turgai
Kazalinsk
Aralsk
Ust-Urt
Kaspia meri
Astrahan
Emba
Ural
Stalingrad
Saratov
Penza
Tula
Kursk
Kiiev
Harkov
Dnepropetrovsk
Dnepr
Don
Odessa
Krimm
Must meri
Batum
Tiflis
Rostov
Krasnodar
Volga
TATAR.
TŠUVAS.
MARI A.V.
VOTJAKKIDE
BAŠKIR
SURJANITE AUT. VABAR.
KARJALA
VALGE VENE
UKRAINA
POLA
Tabriz
Teheran
Bagdad
PÄRSIA
TURKMENISTAN
Krasnovodsk
Hiiva
Merv
Amu-Darja
Buhhara
UZBEKISTAN
Taškent
Samarkand
Kokand
Aulie-Ata
TADŽIKISTAN
Karki
Turkestan
50
60
70
80
90
30
40

-SIBER
1:30000000
500
1000 km.
80
70
60
90
100
110
120
130
140
150
160
170
Vrangeli s.
Longi s.
St Lorentsi s. (Üh.r.)
Anadôri laht
Tšuktšide neem
Beringi meri
Uus-Siberi sd
Taimôri sd
Tšeljuskini neem
Nordenskiöldi meri
Taimôri neem
Hatangsk
Hatanga
Dudinsk
Turuhhansk
Alam-Tunguska
Kivine-Tunguska
Olem-Tunguska
Krasnojarsk
Minussinsk
Sajaani m.
TANNU-TUVA
Hangai m.
Kobdo
Barkul
Turfan
Ansifan
Sutšou
Ulan-Bator
Selenga
MONGOOLIA
Gobi kôrb
Huangho
Kalgan
Peiping
Tientsin
Hingani md
Kerulen
Kiahta
Verhne-Udinsk
Irkatsk
Angara
Nižne-Udinsk
BURJAADID
Baikali järv
Tšita
Nertšinsk
Jablonovi md
Vitim
Leena
Kirensk
Viljuisk
Viljui
Žigansk
Bulun
Jana
Verhojansk
Ustjansk
Edomka
Indigirka
Kolôma
Nižne-Kolômsk
Verhne-Kolômsk
Anadôr
Markovo
Gišiga
Oljutorsk
Komandori sd
Kamtšatka
Petropavlovsk
Ohhotsk
Ohhoota meri
Sahhalin
Aldansk
Ust-Maisk
Jakutsk
Olekminsk
Aldan
Ajan
Stanovoi md
Nikolajevsk
Seja
Amuur
Blagoveštšensk
Habarovsk
Tsitsikar
MANDŽUURIA
Harbiin
Kirin
Vladivostokk
Mukden
Dairen
Söul
KOREA
Jaapani meri
Jesso
Hondo
Tokio
Osaka
90 Greenwich'ist
100
110
120
130
50
40
30